

Migracijski procesi između Hrvatske i Južne Amerika : povijest, kultura i društvo

---

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2022**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:270:447516>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-13**

Repository / Repozitorij:

[Croatian Emigrant Press - Repository](#)

MIGRACIJSKI PROCESI IZMEĐU HRVATSKE I JUŽNE AMERIKE

POVIJEST, KULTURA I DRUŠTVO

PROCESOS MIGRATORIOS ENTRE CROACIA Y AMÉRICA DEL SUR

HISTORIA, CULTURA Y SOCIEDAD

María Florencia Luchetti

Marina Perić Kasešlj

**MIGRACIJSKI PROCESI IZMEĐU
HRVATSKE I JUŽNE AMERIKE**
POVIJEST, KULTURA I DRUŠTVO

**PROCESOS MIGRATORIOS ENTRE
CROACIA Y AMÉRICA DEL SUR**
HISTORIA, CULTURA Y SOCIEDAD

Urednice / Editoras
María Florencia Luchetti
Marina Perić Kaselj

Institut za migracije i narodnosti
Zagreb, 2022.

IZDAVAČ / ENTIDAD EDITORA

Institut za migracije i narodnosti

ZA IZDAVAČA / RESPONSABLE DE LA ENTIDAD EDITORA

Marina Perić Kaselj

UREDнице / EDITORAS

María Florencia Luchetti

Marina Perić Kaselj

RECENZENTI / EVALUADORES

Juan Carlos Radovich

Stipe Tadić

LEKTURA I KOREKTURA / CORRECCIÓN DE ESTILO

Ana Jokić

PRIJEVOD / TRADUCCIÓN

Ana Jokić

Boris Nikšić

Nikolina Židek

PRIJELOM I GRAFIČKO OBLIKOVANJE / DISEÑO GRÁFICO

Ivana Castellano

TISAK

ITG d. o. o., Zagreb

ISBN

978-953-6028-69-6 (*tiskano izdanje/edición impresa*)

978-953-6028-71-9 (*digitalno izdanje/edición digital*)

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001161301.

Zagreb, 2022.

Knjiga je objavljena uz potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske. Sastoji se od tiskanoga izdanja na hrvatskom jeziku i dvojezičnoga digitalnoga izdanja na hrvatskom i španjolskom jeziku.

Libro publicado con el apoyo del Ministerio de Ciencia y Educación de la República de Croacia. Consta de una edición impresa en croata y una edición digital bilingüe en croata y español.

**MIGRACIJSKI PROCESI IZMEĐU
HRVATSKE I JUŽNE AMERIKE**
POVIJEST, KULTURA I DRUŠTVO

SADRŽAJ

María Florencia Luchetti i Marina Perić Kaselj

Uvod. Pregled, izazovi i perspektive u proučavanju migracijskih procesa između Hrvatske i Južne Amerike 13

I. PRVI DIO

Povijesni aspekti hrvatske migracije u Južnu Ameriku

Tihomir Zovko

Iseljavanje hrvata iz hercegovine u južnu ameriku 1886. – 1929... 35

Ante Kožul

Hrvatska iseljenička inteligencija u Argentini nakon drugog svjetskog rata 47

Wolly Krašić

Neki politički pogledi Vlaha Raića 61

Marija Rotim

Iseljavanje u Južnu Ameriku – osvrt na kretanje i ulogu žena (1960. – 1990.) 75

Franklim Colletti i Cristian Garay

Hrvatsko useljavanje u Čile u historiografiji 87

Andres Goldstein

Brazil i Argentina: dvojica velikih primatelja Hrvatske dijaspora u Atlantskom svijetu 101

II. DRUGI DIO

Kulturno nasljeđe, identitet i kolektivno pamćenje

Vjekoslava Jurdana i Radovan Tadej

Opet idem u Južnu Ameriku: svjedočanstvo iseljenika Pavla Vidasa. 113

Cristina Solian

Etničke udruge: teritoriji identiteta. Razmatranje s točke gledišta hrvatskih useljeničkih udruga u mjestu Rosario. 129

Dobrića Djukich Filipovich i Davorin Djukic Ostojic

Obiteljska fotografija. Tragovi iseljeničkog sjećanja Hrvata. 143

Josip Bruno Bilić i Ivana Franić

Hrvatski jezik kao čimbenik očuvanja identiteta u hispanoameričkome kontekstu. 159

Ivančica Banković-Mandić

Sociofonetska slika govornika Južne Amerike u hrvatskome kao J2. 175

III. TREĆI DIO

Organizacijske i kulturne aktivnosti hrvatske zajednice u Južnoj Americi

Milan Puh

Hrvatska zajednica u Brazilu između 1918. i 1941. godine: narativi i diskurzivne strategije za priznanjem i podrškom. 193

Marina Perić Kaselj, Mia Felić i Marija Zelić

Zamišljene zajednice i virtualni prostori: analiza hrvatske dijaspore u Brazilu kroz društvene mreže. 209

Oliver Zambrano

Četrnaest stoljeća hrvatske povijesti. Manifestacija za hrvatsku kulturu i posebnost u Venezueli. 225

Karen Geraldine Díaz Pérez

Hrvatske žene u Venezueli. 233

Karen Bauk

Mala Škola Córdoba, kolito. 241

Luis Pesquera

Usporedba talijanskog i hrvatskog jezika u kontekstu podučavanja obaju jezika u Venezueli. 247

IV. ČETVRTI DIO

Metodološki izazovi, arhivska pitanja i nove analitičke perspektive

Darija Hofgräff Marić i Vedran Muić

Uloga hrvatskog državnog arhiva u kreiranju digitalne platforme vezane uz iseljeništvo u svrhu povezivanja s hrvatskom dijasporom. 267

Nenad Bukvić

Uloga arhivske službe u evidentiranju i prikupljanju gradiva o iseljeništvu: osvrt na praksu hrvatskoga državnog arhiva. 279

Ivana Hebrang Grgić i Ana Barbarić

Nakladnička djelatnost Hrvata u Južnoj Americi: priprema projekta. 297

Graciela Soledad Rušoci

Analiza emitivnog argentinskog turizma u Hrvatskoj. 311

Danimiro Pulfer

Rezultati istraživačke studije o dijasporama u vrijeme političke krize. Utjecaj raspada Jugoslavije na udruge hrvatske dijaspore iz Buenos Airesa (1991. – 2019.). 327

Darinka Edith Yvania Kihalich Sanchez

Ponovno povezivanje. 337

V. PETI DIO

Povratne migracije i politike integracije

María Florencia Luchetti i Paula Gadze

Hrvati iz Latinske Amerike ili Latinoamerikanci u Hrvatskoj?
Iskustva povratničke migracije mladih Latinoamerikanaca u
Hrvatsku 365

Vladimira Rezo i Mateja Glavaš

Ostvarivanje mjera i aktivnosti privlačenja hrvatskih iseljenika
i njihovih potomaka iz Južne Amerike 379

Zoran Miočinović

Zakon o hrvatskom državljanstvu: opisna analiza izmjena i
dopuna u vezi stjecanja hrvatskog državljanstva za dijasporu . . 397

Carol Mónica Calasich Garate i Martha Mónica Martinic Arze

Izazovi Hrvatske dijaspore u Boliviji i rasprava za promicanje
integracije i razvoja u Hrvatskoj..... 409

O autorima ove knjige 425

UVOD

PREGLED, IZAZOVI I PERSPEKTIVE U PROUČAVANJU MIGRACIJSKIH PROCESA IZMEĐU HRVATSKE I JUŽNE AMERIKE

María Florencia Luchetti
Marina Perić Kaselj

Iseljavanje Hrvata dugogodišnja je pojava. Od 15. stoljeća do danas više od tri milijuna ljudi napustilo je zemlju iz različitih razloga što je rezultiralo postojanjem jedne od najvećih dijaspora na svijetu. Uzimajući u obzir potomke iseljenika, procjenjuje se da danas više Hrvata živi izvan nego unutar nacionalnog teritorija. To se iseljavanje obično opisuje i objašnjava razlikovanjem tri velika vala ili faze: a) rana ili pojedinačna iseljavanja koja su se dogodila između sredine 15. stoljeća i kraja 19. stoljeća; b) masovna ili prekooceanska iseljavanja koja su se događala između kraja 19. stoljeća i sredine 20. stoljeća; i c) obično nazivano „političko” iseljavanje koje se zbivalo u kontekstu razdoblja poslije Drugoga svjetskog rata, naknadne transformacije gospodarskog i političkog sustava te Hladnog rata. U ova tri velika razdoblja uključeno je i kretanje stanovništva koje je od kraja prošlog stoljeća nastalo najprije kao posljedica raspada Jugoslavije, a zatim i ulaska u Europsku uniju u novije vrijeme. Čini se da ništa ne ukazuje na to da će se migracijski tijek prošlog desetljeća, uglavnom uzrokovan boljim izgledima za zapošljavanje koje nude druge zemlje na europskom kontinentu, kratkoročno ili dugoročno zaustaviti ili usporiti ako se ne promiču učinkovite politike povratništva i zadržavanja radne snage (Holjevac, 1967; Antić, 1991; 1992; Čizmić, Sopta, Šakić, 2005; Winland, 2004; Čapo, Hornstein Tomić i Jurčević, 2014).

Ovaj sažeti opis dovoljan je da razotkrije važnost koju je pitanje migracija imalo kroz povijest Hrvatske. Međutim, unatoč tom značaju i činjenici da je riječ o fenomenu dugom više od pet stoljeća, prouča-

vanje međunarodnih migracija počelo se institucionalizirati u drugoj polovici prošlog stoljeća, točnije od šezdesetih godina, stvaranjem specifičnih organizacija, objavljivanjem znanstvenih radova i održavanjem znanstvenih skupova (Radovich, 2016; Perić Kaselj i Škiljan, 2018; Perić Kaselj i Luchetti, 2021). Ovim prvim radovima, kojima se pristupalo iz okvira povijesti, ekonomije, društvene geografije i demografije, nastojalo se objasniti uzroke i posebnosti različitih migracijskih faza, analizirati gospodarsku i društvenu dinamiku tih procesa i dati pregled života Hrvata u novim državama u kojima su živjeli, opisujući njihovo gospodarsko, društveno, kulturno te političko djelovanje. Posebno se ističe niz tekstova koji se fokusiraju na destinacije u Zapadnoj Europi te drugi koji promišljaju učinke prekoceanskih migracija. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća pojavila su se prva sociološka promišljanja koja su istraživala razloge migracija, *push-pull* čimbenike, analizu štete i koristi te procese prilagodbe, akulturacije i integracije (Mežnarić, 1985).

Međutim, u području istraživanja međunarodnih migracija koje se od tada formira u Hrvatskoj, kretanja stanovništva koja su kao odredište imala Južnu ili Latinsku Ameriku¹ ne dobivaju dovoljno pažnje. Kao što smo identificirali u prijašnjim radovima (Perić Kaselj, Vukić i Luchetti, 2017; Luchetti i Sesnich, 2021; Luchetti i Perić Kaselj, 2021), neke teme, razdoblja, zemlje i regije još uvijek su zanemarene. Uglavnom je to zbog nedostatka, oskudnosti ili poteškoća u pristupu arhivskoj građi i pouzdanim podacima. Još uvijek nedostaju sustavni i interdisciplinarni pristupi koji su teorijski i empirijski novi, koji pomažu razumjeti način na koji su migracijski procesi pridonijeli oblikovanju društava u zemlji porijekla i zemlji odredišta, uključujući nedoumice o povijesnim, društvenim, kulturnim, ekonomskim, psihološkim i identitetskim pitanjima. U nekim slučajevima zbog nevidljivosti, stereotipa i ponekad stigmatizacije migrantskih skupina ili pak mjesta dolaska, dugi niz godina postojao je nedostatak interesa ili prezir od strane znanstvenika i stručnjaka za ovu regiju svijeta koja je omogućila naseljavanje velikog broja hrvatskih migranata, broja koji još nije točno preciziran i zahtijeva proširenje te produbljivanje istraživačkog rada.

Općepoznato je da ne postoje pouzdani podaci o broju Hrvata koji dolaze na obale Južne Amerike. To se obično pripisuje nedostatku precizne dokumentacije zbog manjkave statističke evidencije zemalja i država te geopolitičkim i teritorijalnim transformacijama koje je Hrvatska pretrpjela

¹ Iako se ova dva naziva razlikuju u svom značenju, ovdje ćemo ih koristiti relativno naizmjenično iz razloga objašnjenih u nastavku. Prvi od njih, koji aludira na zemljopisnu konformaciju, ima širu primjenu u proučavanju migracija u Hrvatskoj. Drugi, koji ima povijesno-kulturnu konotaciju, široko se koristi u zemljama Latinske Amerike i omogućuje da se i Meksiko u Srednjoj Americi uzme u obzir.

kroz svoju povijest, a koje bi onemogućavale ispravnu identifikaciju nacionalne pripadnosti migranata. Tim objašnjenjima treba pridodati i nesrazmjerni kriterija po kojima je registrirano njihovo podrijetlo, vezanih uz različite načine poimanja nacionalnosti i državljanstva. U zemljama Latinske Amerike prevladavalo je shvaćanje nacionalnosti koje se prethodno povezivalo s postojanjem suverene države (to jest, s političko-upravnom organizacijom teritorijalnosti, u uskoj vezi s pravnim kriterijem, *ius solis*, po kojemu se svaka osoba rođena u njoj smatra građaninom ili državljaninom te zemlje), više nego na izgradnji osjećaja kulturne pripadnosti zajednici, prema kojoj se osoba može identificirati kao pripadnik nekog identiteta ili kulturnog kolektiva bez obzira na mjesto u kojem je rođena. Ovaj posljednji koncept prevladavao je u europskim zemljama i vezan je uz pravni kriterij, *jus sanguinis*, po kojemu se može biti građaninom zemlje a da se u njoj ne mora roditi, sve dok postoji krvna linija koja to opravdava. Stoga su različiti pravni kriteriji za određivanje državljanstva bili povezani s različitim definicijama državljanstva u zemljama podrijetla i odredišta, a također su varirali tijekom vremena, postavljajući metodološke izazove istraživačima.

Suočeni s tim nedostatkom pouzdanih podataka, u posljednjem desetljeću valjanima su se utvrdile brojke Središnjeg državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske koje su prikupljene iz brojki popisa stanovništva u zemljama domaćinima i procjenama diplomatskih misija, konzularnih ureda, katoličkih misija te hrvatskih zajednica u nekim zemljama. Prema tim izračunima, u Južnoj Americi trenutno živi nešto više od pola milijuna ljudi rođenih u Hrvatskoj ili hrvatskog podrijetla. No, iz procesa (re)kroati-zacije, popratne reaktivacije društvenog i kulturnog djelovanja dijaspore u mnogim latinoameričkim gradovima i mjestima te porasta interesa potomaka drugog, trećeg, četvrtog, pa čak i petog koljena da upoznaju svoje podrijetlo, posljednjih je godina provedeno nekoliko studija koje upućuju na to da bi ta brojka mogla biti i puno veća te se procjenjuje da u zemljama Latinske Amerike živi više od milijun ljudi hrvatskih korijena (Sprljan, 2020; Vrljicak, 2013; Radovich, 2016; Kuljevan Peinović, 2021; Estigarribia Villasanti (Soljančić) i Meza, 2022).

S druge strane, uz brojčanu važnost, mora se uzeti u obzir i distribucija naselja migrantskog stanovništva po golemom teritoriju Latinske Amerike. Po tom kriteriju hrvatska zajednica postaje relevantna s obzirom na to da je na nekim mjestima njezin utjecaj osjetno značajniji nego na nacionalnoj razini. Kada se ova situacija uzme u obzir, shvaća se da regionalna povijest, usmena povijest i mikropovijest, zajedno s drugim društvenim i humanističkim disciplinama, imaju mnogo toga za reći o migracijskim procesima koji nas se tiču. Prostorni raspored migrantske

populacije i njezina važnost za razvoj mjesta, regija, aktivnosti i identiteta još uvijek su nedovoljno istraženi elementi koji se vežu uz vremensku varijablu koja se često gubi iz vida kada se emigracija analizira kao kompaktan ili homogen fenomen. Proučavanje migracijskih procesa (u množini) mora biti u stanju analizirati složenost i heterogenost koja je u njima uključena, različita značenja koja su imali za svoje aktere te raznoliko i ponekad proturječno postojanje težnji, želja, interesa, identifikacija, osobnih projekata i grupa, počevši od prepoznavanja razlika podrijetla, odredišta, okolnosti i vremena.

Iako su se prva doseljavanja dogodila u okviru ranih seoba, predvođenih pomorcima, trgovcima ili misionarima željnima bogatstva i znanja ili uvjerenima u potrebu evangelizacije, Hrvati su masovno od kraja 19. stoljeća počeli pristizati na američki jug, pogotovo nakon što su Sjedinjene Američke Države i druge zemlje ranih dvadesetih godina prošlog stoljeća ograničile svoju useljeničku politiku. Ona su dio masovnih migracija koje su bile izraz međunarodne podjele rada u koju su se uključile zemlje regije kao proizvođači sirovina i primatelji radne snage i stranog kapitala, uglavnom europskog. Zajedno sa svojom radnom snagom, migranti su pridonijeli društvima zemalja odredišta svojim znanjem, vjerovanjima, tradicijama i praksama.

Važnost ove migracije za društva zemalja odredišta očitovala se u brzom demografskom rastu, modifikaciji urbanog i ruralnog prostora, povijesti, tradicije i običaja, glazbe, hrane i drugih kulturnih izričaja. U svakoj od zemalja imigracije, amalgam nacionalnosti i etničkih skupina ogledalo se najviše u onome što se dugo vremena nazivalo *melting pot* kako bi se imenovalo navodno skladno sjedinjavanje s kojim je začet nacionalni identitet(i). Postojanje ovih raspršenih zajednica s druge strane oceana predstavlja vrijedno materijalno i simboličko bogatstvo za društva porijekla, budući da mnoge od njih čuvaju predmete, sjećanja, tradicije, dijalekte i različite kulturne prakse koji predstavljaju za društva porijekla prave rezervate materijalne i nematerijalne baštine.

Značenje koje je iseljništvo imalo i ima za hrvatsku povijest, kulturu i identitet nadopunjuje se sa značenjem koje hrvatsko iseljništvo ima za Latinsku Ameriku. Uz ovu komplementarnost same populacijske dinamike, moguće je primijetiti komplementarnost u znanstvenoj produkciji između obje regije, u kojoj se mogu identificirati tri glavne faze (Luchetti i Sesnich, 2021). Sredinom sedamdesetih godina prošlog stoljeća akademski su radovi još uvijek bili rijetki na objema obalama Atlantskog oceana (Dahl, 1974; Čizmić, Jončić, Klemenčić, Rotković, Telišman, 1978; Radovich, 2016). Oko devedesetih godina 20. stoljeća raste broj povijesnih istraživanja koja analiziraju uzroke, posljedice, karakteristike i sastav

iseljništva te opisuju njegovo organizacijsko djelovanje, životne putanje pojedinih ličnosti, veze s domovinom te očuvanje kulture i identiteta (Perić Kaselj, Vukić, Luchetti, 2017). Na prijelazu stoljeća, a posebice posljednjih godina, u okviru otada bilježenog „boom” istraživanja i pisanja o hrvatskoj dijaspori počinju se oblikovati sociološke i antropološke analize (Colić-Peikser, 2011; Čapo, Hornstein Tomić i Jurčević, 2014). Ovoj vrsti istraživanja pogodovala je konsolidacija područja proučavanja međunarodne migracije u zemljama Latinske Amerike, što je, nakon prevage povijesnih analiza većinskih migracijskih tokova, dovelo do studija usmjerenih na druge migrantske skupine, koji pomažu u propitivanju i diskusiji te čine složenijima dominantne narative o nacionalnom(im) identitetu(ima). Unutar tog okvira neki su se istraživači počeli zanimati za hrvatsku dijasporu na temelju novih pristupa koji imaju dodatnu prednost jer nadopunjuju etablirana istraživanja pitanjima koja se odnose na stvarnost mjesta odredišta.

Opisano širenje i diversifikacija migracijskih studija popraćena je novim temama, pitanjima i teorijsko-metodološkim problemima koji su općenito malo poznati izvan nacionalnih granica u kojima se javljaju. Budući da su uglavnom napisani na hrvatskom ili španjolskom, a u manjoj mjeri na engleskom jeziku, njihova cirkulacija i recepcija su ograničeni, što otežava formiranje jedinstvenog područja studija koje bi se moglo obogatiti čitanjem, suradnjom i razmjenom sa stručnjacima iz drugih zemalja.

Smatrajući da je ovo jedan od glavnih trenutnih izazova, produbljivanje znanja o različitim dimenzijama koje čine migracijske procese između Hrvatske i Južne Amerike, koji mogu biti promatrani iz više perspektiva i disciplina, Institut za migracije i narodnost koordinirao je godine 2018. niz okruglih stolova i panela u kojima je ponuđena mogućnost predstavljanja radova na različitim jezicima s mogućnošću sudjelovanja *na daljinu* i uživo.

Prvi od ovih okruglih stolova održao se pod naslovom „Hrvatske migracije u Južnoj Americi i povratne migracije u Hrvatsku. Izazovi i prilike”, na kojoj je sudjelovalo petnaestak ljudi iz Hrvatske, Argentine, Čilea i Venezuele. To je bio dio *Trećeg hrvatskog iseljeničkog kongresa „Odlazak, ostanak, povratak”*, organiziranog sredinom 2018. od strane Centra za istraživanje hrvatskog iseljništva, u suradnji s Institutom za migracije i narodnosti te Fakultetom hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, među ostalim institucijama.

Krajem te iste godine paneli „Migracijski procesi u Južnoj Americi: povijest, identiteti i izazovi istraživanja” i „Migracijski procesi i konstruk-

cija identiteta u Južnoj Americi i jugoistočnoj Europi: kultura, država i nacionalizmi” okupili su osamnaest istraživača iz Hrvatske, Slovenije, Argentine, Čilea, Venezuele, Perua i Bolivije, u okviru *Međunarodne znanstveno-stručne konferencije Migracije i identitet: kultura, ekonomija i država* u organizaciji Instituta za migracije i narodnost².

Široki odjek i dobra prijemčivost ovih aktivnosti protumačeni su kao izraz potrebe, zbog čega predstavljaju važnu prethodnicu u ovoj priči. Tada se počelo razmišljati o stvaranju mreže istraživača i organizaciji skupa čija bi tema bila migracijski procesi između Hrvatske i Južne Amerike, s glavnim ciljem stvaranja institucionalnog prostora za komunikaciju i razmjenu iskustava, prikaz rezultata istraživanja, rasprava o teorijsko-metodološkim problemima i donošenje zajedničkih odluka i mjera u cilju povezivanja i stvaranja širokog znanstvenog i stručnog dijaloga između Hrvatske i Latinske Amerike.

U prosincu 2019. održao se *Međunarodni znanstveno-stručni skup Migracijski procesi između Hrvatske i Južne Amerike. Povijest, kultura i društvo* koji su organizirali Institut za migracije i narodnosti i Znanstveni zavod Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, u suradnji s Institutom za društvene i političke studije Patagonije Nacionalnog sveučilišta u Patagoniji (IESyPPat) „San Juan Bosco” te uz institucionalnu potporu Instituta za antropološke znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Buenos Airesu, Antropološke škole Fakulteta humanističkih znanosti i umjetnosti Nacionalnog sveučilišta u Rosariju, Odsjeka za sociologiju Fakulteta društvenih znanosti Sveučilišta u Buenos Airesu i Odsjeka za društvene i humanističke znanosti Sveučilišta u Aysenu.

Skup je trajao dva dana. Prvi dan su bili radovi koji su predstavljani uživo, a drugi dani on-line. Na skupu je sudjelovalo šezdeset i devet istraživača i stručnjaka iz Hrvatske, Argentine, Bolivije, Venezuele, Brazila, Čilea, Perua, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Rusije koji su predstavili pedeset i četiri rada na hrvatskom ili španjolskom jeziku te na taj način započeli oblikovati Međunarodnu mrežu istraživača migracijskih procesa između Hrvatske i Južne Amerike.

Realizacija skupa i knjige koju predstavljamo omogućena je zahvaljujući financijskoj potpori Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike

² Radovi predstavljeni na ovim tribinama bili su objavljeni u knjizi na hrvatskom ili engleskom jeziku „Zbornik radova konferencije” koju je 2020. godine objavio IMIN, pod koordinacijom svog direktora, Marina Perić Kaselj, s ciljem nadilaženja disciplinarnih i nacionalnih ograničenja koja su dugo karakterizirala područja migracijskih studija. Uključeni su također u knjizi *Migracije i identiteti u Južnoj Americi i jugoistočnoj Europi: povijesni, kulturni i politički aspekti*, koja je objavljena na hrvatskom i španjolskom jeziku (Perić Kaselj i Luchetti, 2021).

Hrvatske. Na sljedećim stranicama su radovi koji su prihvaćeni za objavljivanje nakon što su prošli postupak slijepe recenzije.

Knjiga je strukturirana od uvoda i pet dijelova koji se sastoje od ukupno dvadeset i sedam poglavlja. Prvi dio predstavlja šest istraživanja koja se bave povijesnim aspektima hrvatskog iseljavanja u Južnu Ameriku; drugi dio sadrži pet studija o kulturnoj baštini, identitetu i kolektivnom sjećanju; treći uključuje šest radova koji se fokusiraju na neke organizacijske i kulturne aktivnosti hrvatske zajednice u Brazilu, Venezueli i Argentini; četvrti dio bavi se metodološkim izazovima, arhivskim pitanjima i novim analitičkim perspektivama, dodjeljujući tri poglavlja institucionalnim prijedlozima i još tri rezultatima akademskog ili umjetničkog istraživanja; peti i posljednji dio u četiri poglavlja iznosi različita pitanja o povratnoj migraciji i politikama integracije.

Radovi povijesne tematike započinju istraživanjem **Tihomira Zovka**, koji analizira iseljavanje Hrvata iz Hercegovine u Južnu Ameriku, od 1886. do 1929. godine, izdvajajući dvije etape koje razgraničava prijelaz stoljeća, trenutak u kojem se ubrzava kretanje stanovništva. Da bi to učinio, obnavlja podatke sadržane u popisima stanovništva iz 1879., 1885., 1895. i 1910., koji mu omogućuju procjenu nacionalne pripadnosti (neregistrirane) na temelju vjerske pripadnosti, pokazujući sve veću važnost katoličkog stanovništva i procesa nacionalne integracije koja se stvara od kraja 19. stoljeća te, uzimajući kao referencu područje zapadne Hercegovine, identificira i diferencira spomenute migracijske valove. Također objašnjava međuovisnost Dalmacije i Hercegovine, kontekstualizira život Hrvata na tom području te opisuje promjene koje je Austro-Ugarska uvela kao uvjet za mogućnost iseljavanja. Prema ovoj studiji, većina je razmatranog stanovništva emigrirala prije Prvog svjetskog rata i nastanila se u Argentini, Urugvaju i Čileu.

Ante Kožul, s druge strane, smješta se u drugu polovicu 20. stoljeća kako bi se osvrnuo na djelovanja koje su neke skupine hrvatskih intelektualaca imale u Argentini nakon Drugog svjetskog rata. S obzirom na to da se ova zemlja istaknula kao važna primajuća jezgra iseljeničke inteligencije, zanimljivo je istražiti političke, kulturne i vjerske aktivnosti koje je provodila. Autor se posebno usredotočuje na lik Ivana Oršanića, osvrćući se na neke podatke o njegovoj biografiji i filozofskim idejama na kojima su se temeljili njegovi politički prijedlozi, kanalizirani kroz Hrvatsku republikansku stranku i njezine novine *Republika Hrvatska*. Nakon što je istaknuo središnje mjesto ove intelektualne skupine, daje pregled onih koji su okupljeni oko publikacije *Hrvatski časopis* koja je nastala u Buenos Airesu 1951. pod vodstvom Antuna Bonifačića i Vinka Nikolića, a koja je književnim, kulturnim, društvenim i političkim

člancima pridonijela očuvanju hrvatskog identiteta te publikacije *Hrvatski studiji* koja je nastala u istom gradu 1960. godine. Obje publikacije približile su hrvatsku povijest i kulturu javnosti španjolskog govornog područja, promičući među čitateljima nužnost i pravo postojanja hrvatske države.

Wolffy Krašić zanima se za političke emigrante stacionirane u Argentini, od kojih je većina bila vezana uz Nezavisnu Državu Hrvatsku i Hrvatsku seljačku stranku te fokusira svoj rad na život, rad i političke ideje Vlahe Raića. Na temelju analize niza samostalno objavljenih knjiga, osvrće se na njegovo mladenačko divljenje jugoslavenstvu, simpatije prema Seljačkoj stranci i odlučnost da ova potonja, u liku svojeg predsjednika Vladka Mačeka, zauzme jasan stav po pitanju samostalnosti hrvatske države. Osvrće se i na pokušaje koje je tijekom rata poduzimao da se NDH pridruži zapadnim saveznicima, djelomičnu kritiku režima Ante Pavelića i njegovu kasniju političku reaktivaciju, opis srpskog stanovništva kao kulturno inferiornog i neuobičajen način na koji je zamišljao buduće granice hrvatske države, podjelu Bosne i Hercegovine te razmjenu stanovništva. Ono što je izloženo navodi ga na isticanje heterogenosti političke emigracije i raspravu o slici koju je o emigraciji gradila komunistička Jugoslavija.

Proces migracije iz SR Hrvatske u zemlje Južne Amerike obrađuje **Marija Rotim**, koja namjerava utvrditi razloge relativne nezainteresiranosti za tu regiju kao migracijsku destinaciju u razdoblju od 1960 do 1990 i ispitati sudjelovanje žena u tom procesu. Kako bi ispunila te ciljeve, kombinira kvantitativnu i kvalitativnu analizu statističkih podataka, članaka objavljenih u časopisu *Slobodna riječ* i bibliografiju. Ova joj analiza omogućuje da uzme u obzir *push* i *pull* čimbenike, prevagu dolazaka u Argentinu u odnosu na druge latinoameričke zemlje, manju zastupljenost žena u odnosu na opći prosjek prema kojemu su one emigrirale gotovo u jednakoj mjeri kao muškarci te istovremeno postojanje tradicionalnih rodni uloga i društvenog vrednovanja ženskog obrazovanja i rada izvan kuće kao načina ispunjavanja zadaće da postanu ugledne članice hrvatske zajednice i društva u cjelini.

S pogledom usmjerenim na Čile, **Cristian Garay Vera** i **Franklim Colletti** daju djelomični pregled stanja hrvatske migracije u toj zemlji, uglavnom analizirajući bibliografiju čileanskih autora, koji su gotovo isključivo hrvatskog podrijetla. Također, vremenski i prostorno omeđuju tu pojavu i ističu dalmatinsko podrijetlo većine doseljenika, kao i njihovu brojčanu važnost u odnosu na kontingente utemeljene u drugim dijelovima svijeta. Opisuju uzroke migracije, dolazak na određite, organizaciju kolonija i integraciju u čileansko društvo, objašnjavajući da su, unatoč malobrojnosti, imali temeljnu važnost u industriji, trgovini i

konsolidaciji nacionalne prisutnosti na krajnjem sjeveru i jugu zemlje. Ti razlozi, tvrde, čine povijest Čilea neodvojivom od povijesti hrvatske zajednice. Na kraju, identificiraju tematske i privremene praznine, kao što su diplomatski odnosi dviju zemalja, razdoblje nakon Drugog svjetskog rata ili nedostatak sustavnih studija. Naglašavaju, međutim, da je u tijeku nekoliko bibliografskih pregleda i istraživanja koja se provode u okviru sveučilišnih institucija ili su povezana sa zajednicom.

U zadnjem poglavlju povijesnog dijela, **Andrés Goldstein** postavlja pitanja o gospodarskim, političkim i društvenim uvjetima koji su omogućili prihvat i integraciju hrvatske dijaspeore u Brazilu i Argentini u kontekstu razdoblja nakon Drugog svjetskog rata i bipolarnosti Hladnog rata. Preuzimajući pojam *atlanski svijet* Bernarda Bailyna, nastoji razumjeti ovaj migracijski fenomen kroz društvenu i kulturnu povijest, unutar koje veliku važnost pridaje razmjeni političkih ideja i prisutnosti ideologije. Na taj način, kroz komparativnu analizu strukturalnih elemenata i pozitivističkih ideja na snazi od 19. stoljeća i aktualiziranih sredinom 20. stoljeća, obrađuje hrvatsku migraciju između 1945. i 1970. godine, ističući primat pojmova kao što su npr. *napredak*, *modernizacija*, *razvoj*, kao i institucionalnost države nad ideološkim svrstavanjem sa sukobljenim blokovima.

Drugi dio knjige, posvećen kulturnoj baštini, pitanjima identiteta i kolektivnom sjećanju, sastoji se od pet poglavlja i započinje istraživanjem **Vjekoslave Jurdane** i **Radovana Tadeja** o putovanjima Pavla Vidasa u razne gradove Argentine, Brazila, Venezuele, Kostarike, Paname i Perua od kraja 19. do početka 20. stoljeća. Koristeći biografiju i svjedočanstvo u prvom licu kao glavni izvor, koji predstavlja važan primjer migrantske književnosti iz prvoga razdoblja, autori analiziraju ne samo motive, ciljeve, uvjete i obilježja te migracije nego i književnoumjetničku formu sadržanu u tom dokumentu. Riječ je o složenom tekstu koji se istovremeno može smatrati i autobiografijom, i putopisom, i pustolovnim romanom. U ovoj priči koja je karakterizirana kao popularni književni diskurs, daje se prednost pripovijedanju pred opisima, izlažu se sjećanja i uspomene te afirmira sposobnost samoodređenja vlastitog života.

U sljedećem poglavlju etničke zajednice kao prostori identiteta čine predmet analize **Cristine Solian**, koja fokusira svoj studiju u gradu Rosario, argentinske provincije Santa Fe. Antropološkim pristupom rekonstruira proces identifikacije ovih prostora društvenosti od prvih desetljeća prošlog stoljeća do njegovih modifikacija u devedesetima. Na temelju intervjua, zapažanja, analize dokumentacije i specifične bibliografije, objašnjava da je proces nastanka i transformacije različitih organizacija migranata s Balkanskog poluotoka bio obilježen napetostima,

pitanjima, zatvaranjima te prekidima raznih vrsta. Etničko udruživanje omogućilo je očuvanje etničkog i kulturnog identiteta, pružajući tako okvir pripadnosti i sigurnosti, ali je i pomoglo imigrantima u njihovoj prilagodbi na zemlje odredišta. Stoga autorica predlaže razmatranje etničkih udruga kao simboličkih prostora u kojima skupine grade svoje identitete iz procesa u koje interveniraju različite sile. Oni su, tvrdi ona, institucije koje promiču i reproduciraju shemu društva iz zemlje porijekla, kao i integraciju u društvo zemlje odredišta.

Iz perspektive bliske antropološkom pogledu, **Dobrića Djukich Filipovich** i **Davorin Djukich Ostojic** analiziraju tragove migracijskog sjećanja kroz fotografije hrvatskih obitelji koje su nakon Drugoga svjetskog rata emigrirale u razne gradove Venezuele. Slijedeći komunikativni etnografski i semiotički pristup, uzimaju u obzir fotografije kao svjedočanstva migracijskog procesa i kao vizualne znakove koji prenose poruku, detaljno ih opisujući kao pojavu proizašlu iz običaja, vjerovanja i prakse migrantske skupine te pokušavaju razumjeti „mjesto-prostor” koje zauzimaju u domu, kroz analizu četiri elementa: unutarnji vizualni prostor (kompozicija fotografija), vanjski vizualni prostor (mjesto koje zauzimaju u kući i objekti koji ih okružuju), afektivni prostor (označavanje i simbolizacija koju generiraju) i kontekstualni prostor (novo sociokulturno okruženje i resemantizacija fotografske zbirke).

Očuvanje identiteta i uloga koju jezik ima u tome predmet su sljedećeg poglavlja u kojem **Josip Bilić** i **Ivana Franić** iz sociolingvističke perspektive promišljaju opasnost u kojoj se hrvatski jezik nalazi u španjolskom govornom kontekstu. Nakon teorijskog izlaganja fenomena smanjenja jezične raznolikosti i sagledavanja statusa proučavanog jezika, opisuju proces njegove destabilizacije, objašnjavajući da postoje promjene u jezičnoj strukturi kod govornika prve i druge generacije te da izostanak redovitog međugeneracijskog prijenosa, kao i nedostatak mladih govornika, predstavljaju čimbenike rizika za jezično očuvanje. No, upućuju na postojanje velikog interesa za učenje hrvatskoga jezika, generiranog kako ekonomskim tako i emocionalnim razlozima, među kojima se ističe osjećaj identifikacije kod učenika čiji su preci govorili hrvatski, izražen kao želja za pronalaženjem objašnjenja za korijene vlastitog identiteta kroz jezik i u njemu. Uz taj interes, upozoravaju i na potrebu provođenja empirijskih istraživanja koja mogu pomoći u osvještavanju, stvaranju bolje slike o jezičnom identitetu govornika te pridonijeti očuvanju jezične raznolikosti.

Učenje hrvatskog jezika također je tema kojom se bavi **Ivančica Banković-Mandić** u posljednjem poglavlju drugog dijela, čiji je cilj opisati sociofonetske karakteristike južnoameričkih studenata španjolskog govornog područja koji pohađaju Croaticum – Centar za hrvatski kao

drugi i strani jezik. Autorica ukratko predstavlja institucionalni kontekst nastavnog procesa i daje statistički pregled zemalja iz kojih dolazi većina polaznika. Zanimljivo je istaknuti značajan porast Latinoamerikanaca posljednjih godina. Zaključci istraživanja, u kojem su korišteni upitnici i analize percepcije, pokazuju da referentna populacija uglavnom ne govori strane jezike, što može usporiti početno učenje, često imajući poteškoće u svladavanju izgovora pojedinih slova, što obično ometa razumijevanje slušanjem, a ponekad i komunikaciju. Također, početnici su vrlo kritični prema vlastitom izgovoru. U vezi s navedenim, predlaže se vježbanje izgovora i globalnog razumijevanja poznatih tekstova jer je dokazano da se metodom takozvane instruktorske skele (engl. *scaffolding*) vrlo brzo postižu zadovoljavajući rezultati.

Treći dio knjige posvećen je organizacijskom i kulturnom djelovanju hrvatske zajednice u nekim zemljama Latinske Amerike, sastoji se od šest poglavlja i započinje s dva koja daju nove perspektive hrvatskog iseljništva u Brazilu. U prvom od njih, **Milan Puh** proučava narativne strategije koje provodi hrvatska zajednica kako bi povećala svoju vidljivost i dobila institucionalnu potporu jugoslavenske vlade u međuratnom razdoblju. Da bi to učinio, pretpostavlja transnacionalni i interdisciplinarni pristup, obnavlja koncept *strukturne neravnoteže* i koristi alate koje nudi analiza diskursa, posebno pojmove *diskurzivne formacije* i *međugovora*, koji omogućuju usporedbu dva reprezentativna teksta. Na temelju njihove interpretacije identificira različite tipove narativnih artikulacija, kao i niz ideja o nevidljivosti, nestabilnosti i odsutnosti, koje pridonose određivanju diskurzivnih tvorbi. Predlaže proširenje analize učinaka *strukturne neravnoteže* u diskurzivnoj formaciji u drugim kontekstima koje bi rezultiralo boljim razumijevanjem povijesti hrvatske zajednice.

Drugo poglavlje sadrži analizu hrvatske dijaspore putem društvenih mreža. **Marina Perić Kaselj**, **Mia Felić** i **Marija Zelić** započinju rad povijesnim osvrtom iz kojeg kao središnji problemi izbijaju nevidljivost ove zajednice, nepoznavanje jezika te slaba endogena i egzogena povezanost. Dizajn istraživanja koji provode je kvalitativan, nadopunjujući etnografsku analizu Facebooka s online anketom od 42 osobe, s ciljem sastavljanja subjektivne slike svakodnevnog života zajednice, nedostatke i prednosti povezanosti putem društvenih mreža. Kao glavne probleme autorice su identificirale nedostatak fizičkih i emocionalnih veza s Hrvatskom, nepoznavanje jezika, djelomično poznavanje kulture te društvenih, gospodarskih i političkih događanja, geografsku izoliranost unutar Brazila, razjedinjenost zbog ideoloških razloga, neučinkovitost postojećih komunikacijskih kanala i nesnalaženje u dobivanju informacija. Formuliraju, da zaključimo, potrebu za stvaranjem digitalne platforme

koja je dizajnirana da odgovori na specifične zahtjeve i potrebe zajednice te potiče interaktivnost i samoorganizaciju korisnika.

Sljedeća dva poglavlja istražuju različite aspekte kulturnih aktivnosti koje razvijaju hrvatske institucije u Venezueli. **Oliver Zambrano Alemán** ukratko rekonstruira povijest hrvatskog iseljenja u karipsku zemlju da bi se zadržao na opisu događanja pod nazivom *Četrnaest stoljeća hrvatske povijesti*, niza konferencija koje od 1999. svaka dva tjedna bez prekida održava Generalni konzulat Republike Hrvatske u Venezueli. Iz postojeće evidencije u navedenoj instituciji, intervjuua i anketa s članovima zajednice, opažanja sudionika i neformalnih razgovora, zaključuje se da je riječ o događanju koje je imalo velik odjek, probudivši interes ne samo članova zajednice već i šire javnosti, čime postaje jedna od najvažnijih djelatnosti prenošenja i očuvanja hrvatske kulture i povijesti u zemlji. Važnost navedenog događanja temelji se i na činjenici da je omogućilo istraživanje i intelektualnu produkciju širokog spektra tema, kao što su jezik, običaji i tradicija, književnost, umjetnost, geografija, turizam i gastronomija, koje i dalje traju, o čemu svjedoče radovi predstavljeni u ovoj knjizi.

S povijesnim, teorijskim i metodološkim tragom sličnim onome iz prethodnog poglavlja, **Karen Diaz** usmjerava pozornost na ulogu koju su žene imale u migracijskim procesima, smatrajući glavnim ciljem proučavanje te uloge u migracijskoj struji poslijeratnog razdoblja. Pitajući se posebno o učešću žena u širenju hrvatske kulture, propituje njihov rad u posljednjim desetljećima 20. stoljeća i u prvim desetljećima 21. stoljeća, uzimajući kao referencu Dobrotvornu udrugu Hrvatske žene i Kulturnu udrugu Hrvatske dame Venezuele. Za analizu se koriste intervjui, fotografski zapisi i različiti materijali proizvedeni od strane navedenih organizacija. Nakon kontekstualizacije pitanja, naglašavanja interesa venezuelanske vlade za rast stanovništva i razvoj poljoprivredne proizvodnje, opisuje odabrane institucije i razmatra način na koji se odvijalo očuvanje kulture kroz podučavanje jezika, promicanje umjetnika i akademika te realizacija društvenih i dobrotvornih događanja. Među potonjima, posebnu pozornost posvećuju onima koji su se dogodili tijekom Domovinskog rata. Svoj rad završava posvećujući poseban dio pregledu života i djela Nade Sančević de Manc, jedne od najaktivnijih žena u obje udruge.

Karen Bauk opisuje rad Male škole „Kolito“ koju od 2012. godine posjećuju djeca u dobi od pet do trinaest godina kako bi na zabavan način učila hrvatski jezik i folklor te povijest, tradiciju, običaje i druge kulturalne izričaje. Kontekstualizirajući aktivnosti u okviru hrvatskog iseljeničtva u Argentini i osnutka *Hogar Croata* u pokrajini Córdoba sredinom prošlog stoljeća, daje pregled povijesti škole i ispituje iskustva polaznika.

Kako bi istražila njihov interes za sudjelovanje, osmislila je polustrukturirani upitnik iz kojeg je saznala da su to djeca druge, treće pa čak i četvrte generacije migranata iz svih dijelova Hrvatske. Objašnjava da iako je većina njih krenula u školu zbog odluke svojih roditelja, s vremenom su razvili osobni interes za upoznavanjem zemlje svojih predaka. Ističe važnost koju su škole hrvatske kulture imale kroz povijest i potrebu da ti prostori ostanu kako bi se nastavilo prenošenje i širenje kulture.

Slična zapažanja mogu se pronaći u posljednjem poglavlju ovog odjeljka, u kojem **Luis Pesquera** komparativno analizira talijanski i hrvatski jezik u kontekstu njihove nastave u Venezueli. Da bi postigao svoj cilj, koristi asocijativni pristup u tri dimenzije, zajedno s procjenom temeljenom na vlastitom iskustvu. Najprije razmatra pojedinosti povijesnog procesa koji objašnjavaju utjecaj prvoga jezika na drugi, posebice njegove dalmatinske i istarske varijante. Zatim sažima gramatičke i leksičke sličnosti i identificira sličnosti u obrascima glagolskih konjugacija i izraza roda i broja, povezujući ih s koegzistirajućim latinskim i proto-indoeuropskim gramatičkim strukturama, proizvodom povijesnih odnosa i njihova zajedničkog jezičnog podrijetla. Naposljetku, uspoređuje postojeće mogućnosti učenja tih jezika na području Venezuele, ističući relativno bolje uvjete talijanskog jezika zbog njegove veće populacije i institucionalne prisutnosti, ali ukazujući na to da postoje i mogućnosti učenja hrvatskog jezika. Sličnosti između dvaju jezika, ističe, mogu pomoći u ublažavanju početnih poteškoća u učenju.

Četvrti dio knjige posvećen je metodološkim izazovima, arhivskim pitanjima i novim analitičkim perspektivama koje su posljednjih godina razvijene u studijama migracija koje razmatramo. Počinje s radom **Darije Hofgräff Marić** i **Vedrana Muića** o ulozi Hrvatskog državnog arhiva u stvaranju digitalne platforme o iseljeničtva koja bi olakšala posao istraživačima, očuvala kolektivno pamćenje i uspostavila bolju vezu s dijasporom. Autori pojašnjavaju da, iako se velik dio postojeće građe o hrvatskim migracijama nalazi u navedenom arhivu, postojeća disperzija još je uvijek velika, što rezultira smanjenjem znanja o toj temi. Opisuju se i aktivnosti koje Arhiv provodi kako bi odgovorio na izazove koje pitanja migracija i promjena paradigmi istraživanja u humanističkim znanostima postavljaju pred arhivsku struku. Osobito spominju objavljivanje *Vodiča kroz fond i zbirke HDA* i projekt *Acta croatica* te zagovaraju potrebu stvaranja nove digitalne platforme koja tematski objedinjuje i povezuje postojeće i nove digitalizirane sadržaje. Prijedlog uključuje učvršćivanje veza između istraživača, institucija i privatnih vlasnika, kao i stvaranje specijaliziranog arhiva i muzeja.

U istoj liniji analize, **Nenad Bukvić** istražuje praksu Hrvatskog

državnog arhiva u svjetlu evidentiranja i čuvanja iseljeničke građe. Počinje opisom temeljnih zadaća ustanove, koje uključuju identifikaciju, čuvanje i jamčenje pristupa javnosti arhivskoj građi te onih specifično vezanih uz hrvatsko iseljeničtvo, koje uključuju istraživanje, evidentiranje, prikupljanje i konzerviranje građe. Zatim, govori se o informativno-istraživačkom potencijalu zbirke koje Arhiv posjeduje, s posebnim osvrtom na one koje se odnose na Južnu Ameriku. Naposljetku, predlaže važne inicijative, poput uspostave mreža koje promiču međuinstitucionalnu suradnju i mogu dovesti do stvaranja baza podataka i internetskih registara arhiva i zbirke o hrvatskom iseljeničtvu koje su u posjedu zajednica u dijaspori kako bi se osigurala njihova dugoročna zaštita, promicanje i pristup u digitalnom okruženju.

Sličan prijedlog, iako utemeljen u drugoj disciplinarnoj perspektivi, jest onaj sadržan u poglavlju koje su razradile **Ivana Hebrang Grgić** i **Ana Barbarić** predstavljajući projekt o izdavačkoj djelatnosti Hrvata u Južnoj Americi koji se provodi u okviru Odsjeka za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Pod pretpostavkom da je navedena djelatnost važna sastavnica identiteta jednog naroda, da nije samo dio kulturne baštine zemalja u kojima se provodila nego i hrvatske baštine te da ponekad poznavanje ili pristup onome što je objavljeno može biti teško, autori su pokrenuli ovaj projekt kako bi stvorili dostupne online baze podataka o publikacijama Hrvata u inozemstvu. U tekstu se objašnjava kako je osmišljen model za izradu iscrpne bibliografije, uključujući njegove faze prema zemljopisnim područjima i vrstama publikacija, te uzastopne korake koji su provedeni za njezin dizajn, testiranje i odobravanje. Isto tako, ukratko se osvrću na hrvatsku migraciju na teritoriju Južne Amerike i opisuju preliminarnu analizu podataka o serijskim publikacijama u Južnoj Americi, uključujući prilog s više od stotinu naslova, te detaljno opisuju korake koje bi trebalo slijediti.

Još jedan novi pogled na analizu migracijskih procesa nudi **Graciela Soledad Rušoci**, koja proučava argentinski izlazni turizam u Hrvatskoj u razdoblju od 2009. do 2019., u sklopu istraživanja koje je provela za svoj magistarski rad na Ekonomiji i menadžmentu turizma na Sveučilištu u Buenos Airesu. S metodološkim dizajnom istraživačkog opsega, kombinira kvantitativnu i kvalitativnu analizu primarnih i sekundarnih izvora. Među prvima posebno su zanimljiva istraživanja i intervjui s putnicima i predstavnicima turističkog sektora. U promatranom razdoblju vidljiv je porast priljeva i noćenja turista iz Argentine, južnoameričke zemlje koja ostvaruje najveći broj dolazaka u odnosu na broj stanovnika, a koja je, s druge strane, jedna od onih s najvećim brojem potomaka hrvatskog podrijetla. Dobiveni podaci vrlo su korisni za generiranje strategija turističke

promocije i upravljanja koje rezultiraju optimizacijom sektora, širenjem prema tržištima u razvoju, širenjem i sezonskom prilagodbom ponude koncentrirane u obalnim regijama i privlačenjem hrvatskih potomaka. S tim u vezi, predlaže se da aktivna hrvatska zajednica u Argentini koja je prisutna na gotovo cijelom teritoriju zajedno s diplomatskim predstavništvom preuzme relevantnu ulogu u navedenoj promidžbi, promičući ne samo postojeće programe, već i razvijajući nove.

Danimiro Pulfer predlaže originalan način pristupa problemu migracija. Na temelju svog diplomskog rada na Političkim znanostima na Nacionalnom sveučilištu u San Martinu, on predstavlja djelomične rezultate svoje istraživačke studije o utjecaju raspada Jugoslavije na udruge hrvatske dijasporu u Buenos Airesu te se usredotočuje na transnacionalni pristup i dijasporalni asocijacionizam kao posebno polje analize. Ovime se nastoji istaknuti višedimenzionalna priroda odnosa koje uspostavljaju migranti, koji prolaze kroz društvene prostore koji nadilaze granice, povezujući društva porijekla i odredišta. Stoga analizira proces institucionalizacije dijasporu i neke aspekte hrvatskog asocijacionizma u Buenos Airesu, povezujući karakteristike migracijskih ciklusa s prevlašću tipova organizacijske paradigme. Na taj način razlikuje tri završena povijesna razdoblja i jedno još otvoreno, u kojem svaka promjena organizacijske paradigme ide naruku organizaciji koja vodi političko djelovanje, a koja je pak vezana uz kontekst u domovini. Korišteni izvori su otvoreni i polustrukturirani intervjui s aktivnim pripadnicima dijasporu, odabrani brojevi časopisa *Studia Croatica*, razne novinarske informacije, brošure i publikacije organizacija zajednice.

Za kraj ovog dijela uključujemo inspirativan rad **Darinke Edith Yvanie Kihalich Sanchez** koja u umjetničkom ključu sažima subjektivnu potragu kroz rekonstrukciju prošlosti. Koristeći fotografije, arhivsku građu, novinske vijesti i povijesne podatke sastavlja dokumentarni projekt koji se fokusira na poslijeratno hrvatsko useljavanje u Peru. Predlaže kreativan rad na osobnom i društvenom sjećanju, koji su, uz identitet, središnje teme ove rekonstrukcije. Projekt uključuje i povratničko iskustvo autorice koje je navodi na produbljivanje veze s djedom Ivanom koji je 1948. godine morao napustiti grad Karlovac i emigrirati, a koje funkcionira kao zamjena za susret koji se nikada nije desio.

Politike povratne migracije i integracije teme su na kojima se radilo u posljednjem dijelu knjige, koji započinje radom **Marije Florencije Luchetti** i **Paule Gadže** o iskustvima povratka mladih Latinoamerikanaca. Polazeći od transnacionalne perspektive koja naglašava heterogenost i složenost procesa migracije i povratka, autorice daju pregled stanja proučavanja tih procesa, uspoređuju statističke podatke kako bi procije-

nile broj Latinoamerikanaca hrvatskog podrijetla nastanjenih u Hrvatskoj te sociološki i antropološki analiziraju rezultate ankete provedene među stotinu (100) povratnika. Istraživanje, koje uzima u obzir različite analitičke dimenzije, ima za cilj razumjeti razloge migracija i proces integracije u hrvatsko društvo, kao i pružiti elemente koji bi mogli biti korisni za razvoj javnih politika koje će doprinosti navedenom procesu integracije. Posljedično, donosi preliminarne zaključke o migracijskoj dinamici posljednjih godina, postojanju različitih vrsta motivacija, stupnju zadovoljstva životom u Hrvatskoj, važnosti javnih politika u područjima društvenog života koja predstavljaju najveće izazove integraciji i percepcije povratnika o njihovim migracijskim iskustvima.

Vladimira Rezo i **Mateja Glavaš** ispituju formuliranje i provedbu mjera javne politike usmjerenih na privlačenje iseljenika i njihovih potomaka. Opisuju pravne i institucionalne temelje koji reguliraju odnose Republike Hrvatske s Hrvatima izvan domovine, posebice one koji njeguju suradnju i aktivnosti vezane uz povratak ili useljavanje južnoameričkih studenata i znanstvenika hrvatskog podrijetla. Predstavljaju primjere dobre prakse i integracije upućenih skupina te daju preporuke za povećanje učinkovitosti mjera. Najrasprostranjeniji su oni vezani uz nastavu jezika, odnosno program učenja hrvatskog jezika u Republici Hrvatskoj te projekti „HR4EU – online portal za internetsko učenje hrvatskog jezika” i „E-tečaj – internetski tečaj za učenje hrvatskog jezika”. Isto tako, spominje se postojanje triju lektorata hrvatskoga jezika i književnosti pri Ministarstvu znanosti i obrazovanja RH te raznih ljetnih škola jezika, kulture i povijesti. Ostale mjere, još uvijek nedovoljno poznate, one su koje provodi Hrvatski zavod za zapošljavanje i uspostavljanje posebnih kvota za studiranje potomaka na hrvatskim sveučilištima. Također predlažu programe razmjene, osnivanje sveučilišnih tečajeva i subvencije za stanovanje.

Sa svoje strane odvjetnik **Zoran Miočinović** vrši deskriptivnu analizu izmjena i dopuna vezanih uz stjecanje državljanstva. Pojašnjava se da je 1991. godine hrvatskom iseljeništvu prvi put omogućeno stjecanje državljanstva zakonom, dok je posljednjom izmjenom to pravo prošireno proširenjem zakonskih odredbi za stjecanje državljanstva podrijetlom i poništenjem uvedenih promjena 2011. godine kojima se utvrđivala generacijska granica na trećem stupnju izravne loze (praunuci) i polaganjem ispita iz jezika i kulture za mlađe od 60 godina. Autor primjećuje da je s posljednjim promjenama Zakon za stjecanje hrvatskog državljanstva postao jedan od najliberalnijih zakona koji postoje jer su jedini zahtjevi za stjecanje hrvatskog državljanstva imanje izravnog pretka bez obzira na stupanj srodstva i dokaz o nekažnjavanju. Jedan od razloga za ove promjene valja tražiti u potrebi suočavanja s demografskom realnošću zemlje koja

je od ulaska u Europsku uniju 2013. godine pogođena značajnim padom stanovništva. Druga strana ovog procesa proširenja prava jest da je sa sobom donio porast zahtjeva, što se ogleda u dugom čekanju na dobivanje termina i početak postupka u diplomatskim predstavništvima u nekoliko zemalja Latinske Amerike, posebice u Čileu i Argentini, što je u suprotnosti s duhom zakona i stvara nejednakosti u pristupu jer su u drugim zemljama zahtjevi za terminima relativno rijetki.

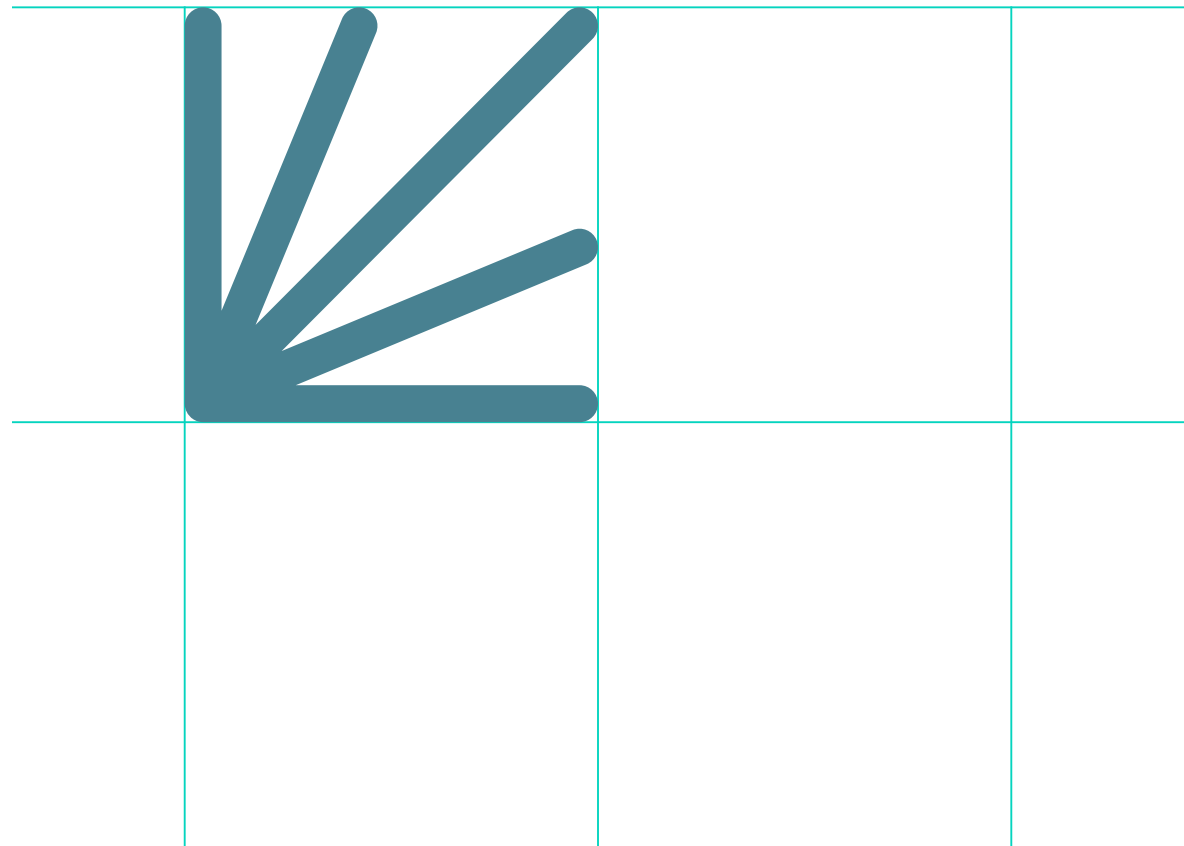
U zadnjem poglavlju, **Carol Monica Calasich Garate** i **Martha Monica Martinić Arze**, stručnjaci iz područja političkih i pravnih znanosti, promišljaju izazove s kojima se susreću neki pripadnici hrvatske dijaspore u Boliviji te daju ideje o mogućim scenarijima koji se u Hrvatskoj mogu otvoriti za prihvata i integraciju potomaka. Daju pregled nekih aspekata bolivijske povijesti i migracijskog procesa koji je od kraja 19. stoljeća spajao ove dvije zemlje te opisuju aktivnosti i strategije razvijene za očuvanje hrvatske kulture. Ova sinteza daje im kontekst iz kojeg navode postojanje zaoštavanja društvenih i političkih proturječja te rasprave među potomcima o osjećaju pripadnosti i dilemi ostanka u zemlji u kojoj su rođeni ili povratka u domovinu svojih roditelja, djedova i baka. Tekst nastoji identificirati središnje aspekte takve rasprave i priopćiti ono što one smatraju temeljnim instancama u mogućem procesu povratka. Među ostalim, izražavaju potrebu za pristupom informacijama, stvaranjem vladinih mjera i specijaliziranih institucionalnih prostora, razradu konkretnih planova koji koincidiraju s javnim politikama koje potiču rast i učenje hrvatske povijesti, jezika, običaja i tradicije, kulture i zakonodavstva.

Popis literature i izvora

- Antić, Lj. (1991). *Hrvati u Južnoj Americi do godine 1914*. Stvarnost i Institut za migracije i narodnosti.
- Antić, Lj. (1992). *Hrvati i Amerika*. Hrvatska sveučilišna naklada.
- Colić-Peisker, V. (2011). *Díaspóra croata, emociones, intereses y lo que hay por medio*. *Revista Cultururas*, (9), 108-122. <http://revistacultururas.org/diaspora-croata-emociones-intereses-y-lo-que-hay-por-medio/>
- Čapo, J., Hornstein Tomić, C. & Jurčević, K. (2014). *Didov san. Transgranična iskustva Hrvatskih iseljenika*. Institut za etnologiju i folkloristiku. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Čizmić, I., Jončić, K., Klemenčić, V., Rotković, R. & Telišman, T. (Ur.) (1978). *Zbornik radova Iseljništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne*

- veze s domovinom. Zavod za migracije i narodnosti.
- Čizmić, I., Sopta, M. & Šakić, V. (2005). *Iseljena Hrvatska*. Golden marketing-Tehnička knjiga, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Dahl, V. (1974). Yugoslav immigrant experiences in Argentina and Chile. *Interamerican Economic Affairs* 28(3), 3-36.
- Estigarribia Villasanti (Soljančić), H. & Meza, D. B. (2022). *Situación actual y proyecciones del desarrollo futuro de la población de origen croata en Paraguay. Una revisión con enfoque estadístico / Aktualno stanje i projekcije budućeg razvoja stanovništva hrvatskog podrijetla u Paragvaju. Pregled uz statistički pristup*. Paragvajska udruga Hrvata. Institut za migracije i narodnosti.
- Holjevac, V. (1967). *Hrvati izvan Domovine*. Matica Hrvatska.
- Kuljevan Peinović, A. M. (2021. 20. svibnja). *190.481 Hrvata u Peruu*. [Izlaganje]. Znanstveno-stručna konferencija Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država (2), Zagreb i Osijek, Hrvatska.
- Luchetti, M. F. & Sesnich Diomeda, M. A. (2021). From the Mediterranean to „La Plata” River: A state of the question about Migratory Processes between Croatia and Argentina. U K. Jurčević, Lj. Kaliterna Lipovčan, R. Medić & Ramljak, Ozana (Ur.). *Mediterranean Issues, Book 3. Mediterranean. Impressions, Concepts, Stories* (str. 209-220). Institute of Social Sciences Ivo Pilar. VERN Group. Scientific Council of Anthropological Research (HAZU).
- Mežnarić, S. (1985). Jugoslavenska sociologija (vanjskih) migracija-pokušaj sistematizacije. *Migracijske i etničke teme* 1(1), 77-96.
- Perić Kaselj, M., Vukić, A. & Luchetti, M. F. (2017). Povijest istraživanja hrvatskih dijasporskih zajednica u Južnoj Americi: od arhiva do World Wide Web-a. U M. Sopta, V. Lemić, M. Korade, I. Rogić & M. Perić Kaselj (Ur.). *Hrvatska izvan domovine II. Zbornik radova predstavljenih na Drugom hrvatskom iseljeničkom kongresu u Šibeniku*. Centar za istraživanje hrvatskog iseljeničtva. Centar za kulturu i informacije Maksimir.
- Perić Kaselj, M. & Škiljan, F. (2018). *Međunarodni znanstveni skup Dijasporski i nacionalno-manjinski identiteti: migracije, kultura, granice, države*. Institut za migracije i narodnosti.
- Perić Kaselj, M. & Luchetti, M. F. (Ur.) (2021). *Migracije i identiteti u Južnoj Americi i jugoistočnoj Europi: povijesni, kulturni i politički aspekti / Migraciones e identidad en América del Sur y el sureste europeo: aspectos históricos, culturales y políticos*. Institut za migracije i narodnosti.
- Radovich, J. C. (2016). El proceso migratorio de los croatas de Konavle en la Argentina. U J. C. Radovich (Ur.) *Etnicidad y migraciones en Argentina* (pp. 169-196). Sociedad Argentina de Antropología.
- Sprljan, C. (2020). Statistička analiza hrvatske zajednice u Argentini – Rekonstrukcija prošlosti i projektiranje budućnosti. U M. Perić Kaselj (Ur.) *Zbornik radova*
- Međunarodne znanstveno-stručne konferencije Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država / Proceedings of the International Scientific-Professional Conferences Migrations and Identity: Culture, Economy, State* (str. 976-987). Institut za migracije i narodnosti.
- Vrljicak, J. (2013). Los croatas de Argentina. Dónde están y cuántos son. Aproximación a un censo de los croatas de Argentina. *Studia Croatica*, S/N. <http://studia-croatica.blogspot.com/2013/07/los-croatas-de-argentina-cuantos-son-y.html>
- Winland, D. N. (2004). Croatian Diaspora. U M. Ember, C. R. Ember & I. Skoggard (Ur.) *Encyclopaedia of Diasporas. Immigrant and Refugee Cultures around the World* (str. 76-84). Kluwer Academic. Plenum Publishers.

I. PRVI DIO
POVIJESNI ASPEKTI HRVATSKE
MIGRACIJE U JUŽNU AMERIKU

ISELJAVANJE HRVATA IZ HERCEGOVINE U JUŽNU AMERIKU 1886. – 1929.

Tihomir Zovko

Sažetak

U osmanlijskom razdoblju migracije su bile usmjerene prema Dalmaciji, a vlasti nisu vodile evidenciju odlazaka i o tim procesima znamo samo na osnovu katoličkih župnih knjiga. Tek nakon dolaska Austro-Ugarske Monarhije 1878. godine u Hercegovinu stekli su se uvjeti za mogućnost legalnog iseljavanja stanovnika. Monarhija je započela izgradnju prometne infrastrukture, pristupila agraru na znanstveni način i radila na izgradnji irigacijskog sustava kako bi povećala prinose od poljoprivrede. Monarhija je napravila četiri popisa stanovništva i naglasila njihovu vjeroispovijest, a zanemarila nacionalnu pripadnost. Tek u popisu od 1910. godine uvela je i evidenciju onih koji su otišli u druge zemlje. Možemo pratiti dva različita vala iseljavanja i to: prvi od 1886. do 1901. i drugi od 1902. do 1929. godine. Prvi je pojedinačni, većinom iz urbanih središta i u njemu katolici čine zanemariv broj. Drugi je masovniji i iseljenici su iz ruralnih sredina, uglavnom muškarci i to neoženjeni, te katolici čine većinu. Kraljevina SHS donijela je nove državne okvire i probleme na nacionalnoj osnovi koji se očituju u zapostavljanju hrvatskih krajeva. Hrvatskog seljaka u Hercegovini uništavale su nerodne godine, loša prometna infrastruktura, suše i poplave, mali posjedi i velike kamate te ga primoravale da razmišlja o odlasku u Sjevernu i Južnu Ameriku. Ovaj trend posebno se uočava u Ljubuškom kotaru (Zapadna Hercegovina). Imamo primjera da iz ruralnih sredina, spomenutog kotara, po nekoliko desetina iseljenika odlazi u *Novi svijet*. Najviše ih odlazi u Argentinu, Urugvaj i Čile, kada promatramo iseljavanje u Južnu Ameriku. Do *Velikog rata* iselilo se preko 3000 katolika iz Ljubuškog kotara, a nakon rata, od 1924. do 1929. god. 1162 osobe, ali nije vođena evidencija na nacionalnoj osnovi.

Ključne riječi: *katolici, iseljavanje, ljubuški kotar, Južna Amerika, Argentina*

Uvod

Ratovi koje su vodile kršćanske zemlje s Osmanlijskim Carstvom tijekom 18. stoljeća imali su za posljedicu egzodus katoličkog stanovništva iz rubnih pokrajina, posebno iz Hercegovine, koje naseljava prostore Mletačke Republike: vrlički, cetinski, imotski i vrgorački kraj te krajeve oko ušća Neretve u Jadran. Definiranjem granične crte, nakon oslobođenja Sinja i Imotskog, Hercegovina postaje granični prostor prema Mletačkoj Republici. Osmanlije nisu vodile evidenciju onih koji odlaze u Dalmaciju i o iseljavanju znamo samo po procjenama katoličkih redovnika. Kada je krenulo iseljavanje Hrvata iz Dalmacije u *Novi svijet* među njima je bilo potomaka onih koji su napustili Hercegovinu u proteklim stoljećima.

Ljubuški kotar u Austro-Ugarskoj Monarhiji

Na prijedlog engleskog poslanika 25. člankom Berlinskog kongresa Austro-Ugarskoj dan je mandat da okupira Bosnu i Hercegovinu te zavede red i mir (Grabovac, 1991: 269). Bosna i Hercegovina za Monarhiju je značajno geostrateško i prometno područje. Nakon četiri stoljeća osmanske uprave dolazi *Dvojna Monarhija* koja će vladati ovim prostorom četrdeset godina, od 1878. do 1918. godine, ali i dati mnogo veći doprinos modernizaciji i gospodarskom napretku Bosne i Hercegovine. Zemlja je podijeljena na šest okruga, a okrug Mostar zauzimao je uglavnom granice Hercegovine i sastojao se od grada Mostara te ovih kotara: Bileća, Gacko, Konjic, Ljubinje, Ljubuški, Mostar kotar, Nevesinje, Stolac i Trebinje. Budući da je prostor Bosne i Hercegovine smatrala nesigurnim s pravnog stajališta, Monarhija nije investirala osim u ono što je bio njezin strateški interes; zato je ostalo samofinanciranje, uglavnom od koncesija. Odgađanjem agrarne reforme ostavljeno je vrijeme muslimanima da se mogu prilagoditi novoj situaciji, ali i da nova uprava može računati na begovat kao oslonac u vlasti. Ovdje moramo naglasiti da je zemlja i dalje formalno pod vlašću Sultana, pa je izbor begovata trebao amortizirati nezadovoljstvo muslimana dolaskom Monarhije. Gotovo 90% pučana bavi se poljodjelstvom i stočarstvom, ali na jedan primitivan način. Gradovi nisu bili dominantni, a Monarhija je naslijedila osmansku tradiciju grada i u svojim kasnijim propisima nije pravila otklona prilikom definiranja pojma grada. Osmanska klasifikacija gradova razlikovala je utvrđena mjesta i otvorene gradove (varoš, kasaba i šeher). Varoš je naseljena kršćanskim stanovništvom. U kasabi su živjeli muslimanski stanovnici koji se bave trgovinom i zanatstvom. Morali su biti stalno naseljeni muslimani u makar jednom džematu, imati džamiju, imati čaršiju i pazarni dan u tjednu. Šeher je veći grad koji se razvija iz kasabe. Naseljen pretežno muslimanima, šeher ima vjerske, gospodarske

i kulturne institucije. Kod Monarhije nije jasno definiran grad ni način na koji mjesto stječe taj status. Oni su to naslijedili od osmanske urbane tradicije duge preko četiri stoljeća. Monarhija je dva puta donosila propise o organizaciji gradskih općina 1880. i 1893. godine, a *Zakonom za upravu gradskih općina u Bosni i Hercegovini s izbornim redom* (Glasnik zakona, Sarajevo, 1907: 97-111) zakonodavac ponovo nije definirao grad. Bitan čimbenik u određivanju grada jest stupanj gospodarskog razvitka koji je neophodan za transformaciju seoske općine u grad. Kad bi pučani zatražili od vlasti promjenu od sela u grad, onda bi Zemaljska vlada, ako utvrdi da su uslijed razvoja, odobrila gradski značaj. U ovom segmentu, kao i u ostalim pitanjima, vlast je prvenstveno vodila računa o pragmatičnosti. Austro-Ugarska Monarhija nije prekinula urbani kontinuitet iz osmanskog razdoblja, nego ga je adaptirala i prilagodila svojim interesima i planovima. Status grada do 1914. godine u Hercegovini imali su Mostar, Bileća, Čapljina, Gacko, Konjic, Ljubinje,¹ Ljubuški, Nevesinje, Stolac i Trebinje. Zadnja je 1911. status dobila Čapljina koja uz znatan postotak agrarnog stanovništva ima značajnu prometnu infrastrukturu, upravne i strateške funkcije (Brkljača, 2011: 53-75). Samo je Mostar, od svih gradova u Hercegovini, imao Statut još 1890. godine, a novi je dobio 1907. godine. Odluka Berlinskog kongresa 1878. godine dočekana je sa zadovoljstvom i nadom, ali nova uprava nije ispunila očekivanja Hrvata i ostvarila njihovu želju da se ujedine s drugim hrvatskim zemljama u sklopu Monarhije. Austro-Ugarska Monarhija nije dopuštala uporabu hrvatskog imena, čak ni pjevačkim društvima, do konca 19. stoljeća. Nova je vlast brzo uvidjela da se ne može osloniti na katolike jer je njihov udio u urbanim sredinama zanemariv, ali i zbog činjenice da nema svjetovne inteligencije i građanstva. Monarhija nije puno radila na sređivanju agrarnih odnosa, praveći tako ustupak muslimanskom begovatu, nego je to prepustila individualnoj inicijativi. Tek 1912. godine donijet je *Zakon o fakultativnom otkupu kmetova* i on je ubrzao proces rješavanja agrarnog pitanja, ali će izbijanje Prvog svjetskog rata usporiti ovaj proces.

Dalmacija i Hercegovina upućene su jedna na drugu, usprkos prometnoj izoliranosti i brojnim prirodnim i političkim barijerama. Stalan je izvoz stoke iz Hercegovine prema Dalmaciji, iako nekada vlast to ograničava, ali zbog prirodne upućenosti, ona to nije mogla zaustaviti. Početkom 19. stoljeća, 1808. godine, izvezeno je u Dalmaciju 15.000 goveda i svinja, a ovnova 60.000. Suha ovčetina poznata pod imenom *koštradina* izvozila se u Istru i Veneciju kao i Dalmaciju (Peez, 2002:

¹ U popisu 1879. navodi se **trgov.** (Štastika mjesta, 1880: 118), a u popisu 1885. godine imaju status **uregj. trgovišnih općina** kao i Gacko (Štastika mjesta, 1886: Dodatak-pregled).

89). Nakon sloma Napoleona ostale su neke njegove stečevine koje igraju značajnu ulogu u gospodarskom životu naroda. Izbijanje epidemije kuge svakako će biti otežavajuća okolnost za razvoj gospodarskih odnosa s austrijskom upravom koja je došla na prostore Dalmacije nakon sloma Napoleona. Kolika je opasnost od zaraznih bolesti koje dolaze s karavanama iz Bosanskog pašaluka govori i činjenica da je Ivanu Kataliniću iz Splita povjereno da napravi sanitarni koridor koji treba sačuvati stanovnike Dalmacije od bolesti (Obad, 1990: 167).

Uvoz u Hercegovinu bio je orijentiran na one robe kojih nije bilo i koje su nedostajale: proizvodi od pamuka, vune, svile, kolonijalna roba, riža, pića, maslinovo ulje, zlato, kositar i željezna roba, kao i luksuzni predmeti (Peričić, 2008: 346). Za Hercegovinu je od najvećeg značenja bila izgradnja željeznice Metković–Mostar–Sarajevo. Dionica od Mostara do Metkovića izgrađena je 1885. godine i puštena u promet u lipnju u dužini od 42.400 m, a kada je dovršena do Sarajeva 1889. godine, čitava dužina iznosila je 177.100 m. U svom izvješću od 12. kolovoza 1891. godine Glas Hercegovca pod naslovom *Željeznička pruga Mostar–Sarajevo* donosi reagiranja listova iz Dalmacije (*Željeznička pruga Mostar–Sarajevo*, 12. 8. 1891., Glas Hercegovca) na otvorenje pruge i mogućnost lakše prometne veze s Hercegovinom i Bosnom, kao i mogućnosti da se njihovi proizvodi izvoze. Da su Dalmacija i Hercegovina prirodno upućene jedna na drugu govori nam i činjenica uvođenja vinske klauzule godine 1892. godine (Kraljević, 1994: 199-204). Osvit u broju 66 od 25. kolovoza 1900. godine donosi članak *Posljedice vinske klauzule u Hercegovini* u kojem navodi da se zbog toga smanjila prodaja stoke u Dalmaciji i da je smanjen izvoz iz Hercegovine za 1899. godinu za 24,85% (80.633 komada), dok se uvoz konja zbog izgradnje željeznice povećao (Import i export marve u god. 1899, 8. 9. 1900., Osvit). Unatoč svim pokušajima da se uvede karantena, na granici s Dalmacijom to nije bilo moguće provesti zbog prirodne upućenosti jedne na drugu. Gospodarska suradnja otvorit će vrata kulturnoj i političkoj suradnji. *Osvit* donosi priloge koji govore o posljedicama vinske klauzule: „Nesretni ugovor što je carevina sklopila sa Italijom on je oteo kruh vinogradarima u Dalmaciji i Istri...Naši vinogradi zbog toga propadaju i traže da se taj ugovor više ne obnovi.” (Posljedice ugovora, 19. 12. 1900., Osvit). Ovo su veoma bitni podatci koji govore o upućenosti jednih na druge i ukazuju na to da pokušaji stvaranja karantene na granici nisu dali očekivane rezultate za one kojima je to bio cilj.

Kada je u 19. stoljeću došlo do vinske konjunktore u Dalmaciji (Kraljević, 1994: 60-146) dobrobit je osjetila i Hercegovina izvozeći stoku i prehrambene proizvode. Nakon što je koncem 19. stoljeća dalmatinsko vinogradarstvo uništeno filokserom i dozvolom uvoza patvorenih vina iz

Italije u Austro-Ugarsku Monarhiju, došlo je do izbjegličkog vala Hrvata u *Novi svijet*. To je imalo odraza u Hercegovini, kao i činjenica da su se pratile novine iz Dalmacije, u prvom redu *Narodni list iz Zadra* i *Crvena Hrvatska* iz Dubrovnika. Nakon uvođenja vinske klauzule 1892. godine (Kraljević, 1994: 199-204) novine su donosile dosta vijesti o iseljavanju iz Dalmacije i na taj se način Hrvati u Hercegovini informiraju i dobivaju podatke o tom procesu. Čak je i Zagora imala mali broj iseljenika jer je bila prometno izolirana i slabo informirana o odlascima u *Novi svijet* (Nejašmić, 1991: 103). Te informacije prenose i listovi koji izlaze u Mostaru: *Hercegovачki bosiljak*, *Novi hercegovачki bosiljak*, *Glas Hercegovca* i *Osvit* (Zovko, 2012 : 236-255.) Ovdje moramo navesti problem s lošom obrazovnom strukturom u ljubuškom kotaru i to je bio jedan od razloga što je proces iseljavanja uhvatio maha kasnije.

Stanovništvo Hercegovine u 19. i početkom 20. stoljeća s posebnim osvrtom na ljubuški kotar

Hrvatski se narod oblikovao u poseban narod pod utjecajem katoličanstva, a unatoč pritiscima, progonima i procesu islamizacije, uspio se očuvati egzistencijalno, duhovno, kulturno i narodnosno te se pripremiti za nacionalnu emancipaciju i integraciju tijekom 19. stoljeća. Za katolike u Hercegovini devetnaesto je stoljeće označilo početak novog doba koje je zaustavilo negativne tendencije. Postupni oporavak započeo je koncem osmanskog perioda, a pravi zamah doživio je u vrijeme Monarhije. To je vidljivo u popisima stanovništva koje je tek sustavno provela Austro-Ugarska Monarhija za vrijeme svoje nazočnosti u Bosni i Hercegovini.

Tablica 1. Popis 1879. godine. (Štatistika, 1880: 105-125)

Kotarevi	Mus.	%	Prav.	%	Rim.	%	Žid.	%	Ost.	%	Ukupno
Mostar	10 361	26,15	6280	15,85	22 938	57,89	35	0,08	6	0,03	39 620
Bileća	2190	15,97	11 527	84,02	2	0,01	-	-	-	-	13 719
Gacko	4558	43,73	5865	56,26	1	0,01	-	-	-	-	10 424
Konjic	9862	59,29	2157	12,96	4617	27,75	-	-	-	-	16 636
Ljubinj	970	19,18	5615	54,67	2686	26,15	-	-	-	-	10 271
Ljubuški	2850	12,34	145	0,63	20 101	87,02	3	0,01	-	-	23 099
Nevesinje	3336	27,07	8880	72,05	109	0,88	-	-	-	-	12 325

Počitelj	2345	24,23	1565	16,17	5769	59,60	-	-	-	-	9679
Stolac	5029	41,89	3565	29,70	3410	28,41	-	-	-	-	12 004
Trebinje	4599	27,90	11 735	71,18	150	0,91	-	-	1	0,01	16 485
Foča	17 915	70,92	7344	29,07	1	0,01	-	-	-	-	25 260
Ukupno	65 015	34,30	64 678	34,13	59 784	31,54	38	0,02	7	0,01	189 522

Mus.: Muslimani; **Prav.:** Pravoslavni; **Rim.:** Rimokatolici; **Žid.:** Židovi; **Ost.:** Ostali

Prema rezultatima prvog popisa iz 1879. godine u mostarskom okružju katolici su činili 31,54% stanovništva, a većinu su imali u samo tri kotara (Mostar 57,89%, Ljubuški 87,02% i Počitelj 59,60%). Sve tri vjeroispovijesti imale su gotovo jednak broj pučana, a katolici su bili najmalobrojniji.

Tablica 2. Popis 1885. godine (Štatistika, 1886: 220-258)

Kotarevi	Mus.	%	Prav.	%	Rim.	%	Žid.	%	Ost.	%	Ukupno
Mostar	12 141	27,16	7215	16,14	25 238	56,45	98	0,22	14	0,03	44 706
Bileća	2774	19,54	11 278	79,46	133	0,94	5	0,04	5	0,03	14 195
Gacko	4005	37,85	6485	61,28	86	0,81	6	0,06	-	-	10 582
Konjic	11 593	58,90	2528	12,85	5550	28,20	11	0,06	1	0,01	19 683
Ljubinje	1943	17,07	6291	55,28	3144	27,62	1	0,001	2	0,02	11 381
Ljubuški	3561	11,05	597	1,85	28 054	87,09	-	-	2	0,01	32 214
Nevesinje	4461	30,18	10 063	68,08	250	1,69	8	0,05	-	-	14 782
Stolac	6975	32,44	5758	26,78	8758	40,73	6	0,03	3	0,01	21 500
Trebinje	4785	25,82	13 251	71,51	489	2,64	4	0,02	2	0,01	18 531
Ukupno	52 238	27,86	63 466	33,84	71 702	38,22	139	0,07	29	0,01	187 574
Mostar	12 141	27,16	7215	16,14	25 238	56,45	98	0,22	14	0,03	44 706

Mus.: Muslimani; **Prav.:** Pravoslavni; **Rim.:** Rimokatolici; **Žid.:** Židovi; **Ost.:** Ostali

Broj katolika povećao se na 38,22%, a ponovno su tri kotara s katoličkom većinom (Mostar 56,45%, Ljubuški 87,09% i Stolac 40,73%). Broj muslimana znatno je opao (iseljavanje) i sada oni čine najmalobrojniju vjeroispovijest, a katolici su postali vodeći jer im se broj povećao na 38,22%. Pravoslavni su zabilježili trend pada, ali neznatan.

Ovaj popis stanovništva bio je pripremljeniji i bolje proveden, tako da je on dao realniju sliku nego popis iz 1879. godine.

Tablica 3. Popis 1895. godine (Glavni rezultati, 1895: 490-587)

Kotarevi	Mus.	%	Prav.	%	Rim.	%	Žid.	%	Ost.	%	Ukupno
Mostar,gr.	6946	48,34	3877	26,98	3353	23,33	164	1,14	30	0,21	14 370
Mostar,s.k.	6250	16,00	4422	11,31	28 409	72,69	-	-	-	-	39 081
Bileća	3217	20,06	12 710	79,25	110	0,69	-	-	-	-	16 037
Gacko	4407	34,84	8095	64,00	147	1,16	-	-	-	-	12 649
Konjic	12 357	55,84	2845	12,86	6913	31,24	6	0,03	6	0,03	22 127
Ljubinje	2019	16,50	6924	56,58	3295	26,92	-	-	-	-	12 238
Ljubuški	3766	9,63	929	2,37	34 429	88,00	-	-	-	-	39 124
Nevesinje	5085	26,99	13 150	69,78	586	3,11	21	0,11	2	0,01	18 844
Stolac	7589	30,68	6957	28,13	10 180	41,17	-	-	6	0,02	24 732
Trebinje	4894	24,13	14 585	71,93	766	3,78	8	0,04	24	0,12	20 277
Ukupno	56 135	25,58	74 889	34,12	88 188	40,18	199	0,09	68	0,03	219 479

Mus.: Muslimani; **Prav.:** Pravoslavni; **Rim.:** Rimokatolici; **Žid.:** Židovi; **Ost.:** Ostali

Po ovom popisu u mostarskom okružju katolici čine 40,18%, a većina su u kotarevima: Mostaru seoski kotar 72,69%, Ljubuškom 88,00% i Stocu 41,17%.

Tablica 4. Popis iz 1910. godine (Rezultati, 1912: 328-387)

Kotarevi	Mus.	%	Prav.	%	Rim.	%	Žid.	%	Ost.	%	Ukupno
Mostar,s.k.	7023	13,98	5925	11,80	37 267	74,21	-	-	2	0,01	50 217
Bileća	3437	17,49	15 978	81,31	218	1,12	3	0,01	14	0,07	19 650
Gacko	5291	35,03	9667	64,00	137	0,91	-	-	9	0,06	15 104
Konjic	15 129	53,92	3989	14,21	8922	31,80	4	0,01	16	0,06	28 060
Ljubinje	2153	14,74	8527	58,38	3916	26,81	1	0,01	9	0,06	14 606
Ljubuški	2846	6,73	231	0,55	39 211	92,70	4	0,01	5	0,01	42 297
Nevesinje	5773	24,79	16 550	71,08	917	3,94	37	0,16	6	0,03	23 283

Stolac	9463	27,38	9101	26,33	15 973	46,21	13	0,04	13	0,04	34 563
Trebinje	5039	22,37	16 294	72,32	1143	5,07	32	0,14	22	0,10	22 530
Mostar, gr.	7212	44,00	4518	27,56	4307	26,27	254	1,55	101	0,62	16 392
Ukupno	63 366	23,76	90 780	34,04	112 011	42,00	348	0,13	197	0,07	266 702

Mus.: Muslimani; **Prav.:** Pravoslavni; **Rim.:** Rimokatolici; **Žid.:** Židovi; **Ost.:** Ostali

Vidljiva je tendencija rasta katolika i oni čine 42,00% stanovništva, a većinski kotarevi su: Mostar seoski kotar 74,21%, Ljubuški 92,70% i Stolac 46,21%.

Jedan od dezintegrativnih čimbenika bio je i nepostojanje katoličkog stanovništva u tadašnjim gradovima, a samim time ograničen je broj obrtnika, zanatlija, trgovaca, učitelja i činovnika.

Kakva je situacija bila nakon dolaska k. und k. Monarhije i kakve su promjene doživjeli gradovi nakon tri desetljeća njezine nazočnosti u Hercegovini donosim u narednoj tablici.

Tablica 5. Kretanje katoličkog stanovništva u hercegovačkim gradovima od 1879. do 1910. godine. (Zovko, 2012: 296-389)

Broj	Grad	1879.	1885.	1895.	1910.	1879.-1910.	%
1.	Mostar	1366	2359	3353	4307	+2941	+214
2.	Bileća	2	60	98	196	+194	+9700
3.	Čapljina	282	346	441	775	+493	+175
4.	Gacko	1	44	85	116	+115	+11 500
5.	Konjic	26	200	391	839	+813	+3127
6.	Ljubinje	18	57	83	52	+34	+189
7.	Ljubuški	57	726	844	716	+659	+1156
8.	Nevesinje	7	53	189	176	+169	+2414
9.	Stolac	189	382	457	301	+112	+59
10.	Trebinje	103	309	482	794	+691	+671
Σ	Ukupno	2051	4563	6423	8272	+6221	+303

Ovdje moramo naglasiti da je veliki broj stranaca iz Monarhije došao u gradove Hercegovine u razdoblju od 1879. do 1910. godine.

Austro-Ugarska Monarhija iz strateških je razloga nastojala napučiti gradove prema granici s Crnom Gorom (Bileću, Gacko, Ljubinje, Nevesinje i Trebinje). Te su urbane sredine 1879. godine imale zanemariv broj katolika, a njihov je broj 1910. godine uvećan, ali ni tada u ukupnom broju stanovništva nisu bili nešto značajnije zastupljeni. Trebinje je imalo 17,2%, Nevesinje 9,00%, Ljubinje 4,1%, Gacko 6,9 % i Bileća 1,12% od ukupnog broja pučana u urbanim sredinama. Drugu kategoriju gradova čine Mostar 26,3%, Ljubuški 21,7%, Konjic 35,2% i Čapljina 49,7% koji su imali umjereniji postotak povećanja katolika. U tim su sredinama katolici u ukupnom broju stanovništva činili većinu ili su po broju bili značajnije zastupljeni te ravnopravni s druge dvije vjeroispovijesti. Kada pogledamo mostarsko okružje, onda je taj rast u razdoblju od 1879. do 1910. godine iznosio 303%, što je veliko povećanje. Ovo povećanje rezultat je doseljavanja katolika iz zemalja Monarhije, osobito u pogranične gradove što je bio interes vlasti. Drugi je razlog što se u urbane sredine naseljavaju Hrvati koji su prije živjeli u okolnim selima i na taj način mijenjaju etničku strukturu u gradovima. Iz zadnja dva popisa vidljivo je da katolici i u urbanim sredinama postaju značajni, a njihovo uključivanje u sve sfere gradskog života rezultirat će i ubrzanim procesom nacionalne integracije.

Dva procesa iseljavanja: prvi 1886. – 1901. i drugi 1902. – 1929.

Kada pratimo iseljavanje iz Bosne i Hercegovine, ističe se činjenica da je okružje mostarsko vodeće s 10.247 osoba, što čini 44,62%, s time da ih je najviše u Americi, točnije 7.818 ili 76,29%. Od toga je broj katolika koji borave u Americi 3.265, što je 54,17% (Rezultati, 1912: XCIII).

Kako je Monarhija uvela modernu i suvremenu državnu upravu u BiH tako je počela voditi jedan registar, od 1886. do 1929. godine, svih onih koji su željeli napustiti zemlju. Ovdje donosimo ukupan broj iseljenika i koliko je katolika iz ljubušskog kotara iselilo od 1886. do svibnja 1929. godine.

Tablica 6. Iseljavanje iz ljubušskog kotara 1886. – 1929. godine

God.	1886.	1887.	1888.	1889.	1890.	1891.	1892.	1893.	1894.	1895.
Br.is.	14	16	11	19	19	18	3	34	12	11
Kat.	1	2	6	-	3	1	-	1	-	-
God.	1896.	1897.	1898.	1899.	1900.	1901.	1902.	1903.	1904.	1905.

Br.is.	23	12	9	24	78	29	29	33	47	130
Kat.	2	2	3	2	1	1	23	21	35	123
God.	1906.	1907.	1908.	1909.	1910.	1911.	1912.	1913.		
Br.is.	720	1926	411	-	337	15	186	119		
Kat.	703	1203	383	-	303	-	174	107		
God.	1925.	1926.	1927.	1928.	1929.					
Br.is.	18	156	406	407	175					
Kat.	-	-	-	-	-					

Za pojedine godine podaci su dosta škrti ili u potpunosti nedostaju kao za 1909. godinu ili imamo samo djelomične podatke kao u slučaju 1911. i 1913. godine. Prema podacima iz tablice ukupan broj iseljenika u periodu od 1886. do 1929. godine iznosi 4.654 osobe, što nije točno i taj broj je veći i zasigurno prelazi 5.000. Moramo naglasiti da duga granica između Hercegovine i Dalmacije nije bila velika prepreka za ilegalne prelaze, tako da o tom broju možemo samo nagađati.

Razlog zašto nemamo odlazaka u prvim godinama Kraljevine SHS leži u činjenici da je zbog velikog broja poginulih i umrlih od španjolske groznice bila konjunktura radne snage i da se duhan dobro plaćao. Prve godine nove države nisu donijele ni veće političke probleme, tako da ni politička emigracija nije imala potrebu za odlaskom u *Novi svijet*. Podaci za period od 1925. – 1929. godine nisu potpuni i odnose se samo na nekoliko mjeseci u pojedinim godinama.

Prema podacima prvi iseljenički val bio je onaj iz manjih urbanih sredina Ljubuškog, Čapljine, Vitine i Dretelja, i to su uglavnom bili muslimani koji su odlazili u Tursku. Drugi val, od 1904. – 1929. g., činili su katolici uglavnom iz ruralnih sredina, i to su bili ekonomski migranti koji odlaze uglavnom pojedinačno i koji su velikom većinom muškarci, pa čak imamo podatke da su odlazili dječaci od 14 godina. Velika su većina neoženjeni i čine preko 98% iseljeničke populacije. Najveći broj iseljenika odlazio je u SAD, a u Južnoj Americi vodeća je Argentina s 479, Urugvaj 143 i Čile s 94 iseljenika. Tek nakon što su SAD i Kanada ograničile broj doseljenika 1904. godine nalazimo migrante koji odlaze u Južnu Ameriku.

Iz župa Ljubuškog kotara najveći broj iseljenika dolazi iz: Veljaka 789 (Veljaci, Grab i Vašarovići), Klobuka 645 (Klobuk i Šipovača), Vitine 581 (Vitina, Grabovnik, Otok i Proboj) i Humca 761 (Prolog, Crveni Grm, Lisice, Humac, Bijača, Zvirici, Radišići, Cerno) i imaju preko 2.000 iselje-

nika, a sve ostale župe, njih deset: Ljubuški grad, Drinovci, Tihaljina, Ružići, Grude, Rakitno, Međugorje, Gorica, Studenci, Posušje i Gradac, daju drugu polovicu. Za period od 1914. – 1924. nema broja iseljenika u registru, a nakon toga 1925. god. 18 iseljenika i 1926. god. 156 iseljenika bez evidencije o vjerskoj pripadnosti, i to je za sve naredne godine do svibnja 1929. godine (Mikulić, Statistika iseljenika Ljubuškog kotara (od god. 1886. – 1929.), Narodna sloboda, Mostar br. 15 od 18. svibnja 1929.). Autor registra je župnik na Humcu fra Rudo Mikulić.²

Zaključak

Iseljavanje stanovnika iz Ljubuškog kotara od 1886. do 1901. godine uglavnom je iz urbanih sredina. Muslimanske obitelji iseljavaju se u Tursku, a odlazak katolika bio je zanemariv. U drugom periodu, od 1902. do svibnja 1929. godine, bilježimo veće iseljavanje iz ruralnih prostora. Katolici čine većinu, a odlaze uglavnom muškarci, i to neoženjeni. Za period od 1895. do 1910. kada su urađena dva popisa stanovništva prirast stanovnika u Ljubuškom kotaru bio je 18,72% (Rezultati, 2012: XXII). Imigracija je bila, prvenstveno, motivirana gospodarskim razlozima. Proces iseljavanja svoj vrhunac dosegnut će početkom 20. stoljeća. Prvi svjetski rat zaustavit će ovaj proces. Nakon završetka Prvog svjetskog rata, uz gospodarski razlog odlaska, pojavljuje se i politički koji će biti izraženiji u trećem i četvrtom desetljeću 20. stoljeća. Društveni i gospodarski procesi u susjednoj Dalmaciji imali su veliki utjecaj na Hercegovinu te bili putokaz Hrvatima prilikom odlaska u *Novi svijet*.

Popis literature i izvora

Literatura

- Brkljača, S. (2011). Urbanizacija Hercegovine – demografski i privredni razvoj. U I. Lučić (Ur.). *Hum i Hercegovina kroz povijest* (knjiga II). Hrvatski institut za povijest.
- Grabovac, J. (1991). *Dalmacija i hercegovačko-bosanski ustanak 1875. – 1878*. Književni krug.
- Jolić, R. (2011). *Leksikon hercegovačkih franjevac, Hercegovačka franjevačka*

² Rodio se u Ružićima 1897., a umro u Mostaru 1942. godine od sušice i pokopan na groblju Šoinovac. Pučku školu završio u Ružićima, a gimnaziju na Širokom Brijegu. Filozofiju i teologiju studira u Mostaru, Beču i Friborgu. U franjevački red stupio je na Humcu 1914., a zaređen je za svećenika 1921. u Beču. Bio je na službi u Mostaru i Slanom, a kapelan na Širokom Brijegu, Konjicu i Humcu. Kulturni i socijalni radnik te pisac u tiskovinama (Jolić, 2011: 261).

provincija *Uznesenja BDM*. Franjevačka knjižnica.

Kraljević, R. (1994). *Vinogradarski slom i demografski rasap južne Hrvatske u osvjet 20. stoljeća*. Književni krug.

Nejašmić, I. (1991). *Depopulacija u Hrvatskoj*. Globus.

Obad, S. (1990). *Dalmatinsko selo u prošlosti*. Logos.

Peez, C. (2002). *Mostar i njegova kultura-slika jednog grada u Hercegovini 1891*. Crkva na kamenu.

Peričić, Š. (2001). Prinos poznavanju hercegovačke trgovine u XIX. stoljeću. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 43, 341-354. Zagreb-Zadar. <https://hrcak.srce.hr/file/18761>

Zovko, T. (2012). *Proces hrvatske nacionalne integracije u Hercegovini 1840. – 1914*. [Neobjavljena doktorska disertacija]. Sveučilište u Zadru.

Izvori

Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu. (1907). br. VII. Sarajevo.

Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. 4. 1895. (1896). Sarajevo: Službeno izdanje.

Import i export marve u god. 1899. (1900, 8. rujna). *Osvit*, 70.

Mikulić, R. (1929., 18. svibnja). Statistika iseljenika ljubuškog kotara (od god. 1886. – 1929.). *Narodna sloboda*, str. 15.

Posljedice ugovora. (1900, 19. prosinca). *Osvit*, 78.

Rezultati popisa žiteljstva Bosne i Hercegovine od 10. 10. 1910. (1912). Sarajevo: Službeno izdanje.

Štastika mjesta i pučanstava Bosne i Hercegovine. (1880). Sarajevo: Službeno izdanje.

Štastika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885. (1886). Sarajevo: Službeno izdanje.

Željeznička pruga Mostar-Sarajevo. (1891, 12. kolovoza). *Glas Hercegovca*, 52.

HRVATSKA ISELJENIČKA INTELEGENCIJA U ARGENTINI NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA

Ante Kožul

Stručni rad

Sažetak

U ovom radu autor prikazuje djelovanje skupina hrvatskih intelektualaca u Argentini nakon Drugog svjetskog rata. Istaknuti su Ivan Oršanić i njegovi najbliži suradnici okupljeni oko Hrvatske republikanske stranke i časopisa *Republika Hrvatska*. Oršanić je u svojim člancima i raspravama uveo pojam integralna sloboda i definirao četiri elementarne životne varijante (političku, socijalno-ekonomsku, kulturnu i vjersko-moralnu) u čijem je ostvarenju razmatrao potpunu slobodu pojedinca i naroda. Na temelju događaja i osoba iz hrvatske povijesti Oršanić je nastojao izgraditi i oblikovati hrvatsku državotvornu misao u cilju stvaranja slobodne Hrvatske. U svojim je esejima odlazio i korak dalje te je ponudio viziju buduće hrvatske države utemeljene na međudržavnoj ravnopravnosti i socijalnoj slobodi svih njezinih državljana. Velik broj hrvatskih intelektualaca u iseljeništvu okupio je časopis *Hrvatska revija* koji je svojim književnim, kulturnim, socijalnim i političkim člancima doprinio očuvanju hrvatskog identiteta, a s vremenom je postao jedan od najutjecajnijih iseljeničkih časopisa. Važnu ulogu u prezentiranju hrvatske povijesti i kulture imao je časopis *Studia Croatica* koji je na španjolskom jeziku nastojao promicati težnje i pravo hrvatskoga naroda na vlastitu državu.

Ključne riječi: *hrvatska inteligencija, Argentina, Ivan Oršanić, Hrvatska revija, Studia Croatica*

Uvod

Završetak Drugog svjetskog rata i uspostava komunističke Jugoslavije ostavili su snažne posljedice na postojanje i djelovanje

hrvatske inteligencije u poslijeratnom razdoblju. Neposredno nakon rata u ubojstvima što su se odvijala diljem Jugoslavije život je izgubio i značajan broj pripadnika hrvatske inteligencije¹. Oni koji su uspjeli izbjeći obračun s „narodnim neprijateljem” i odlučili ostati u domovini uvelike su pristali na potiranje svoga slobodnog stvaralaštva te su u uvjetima totalitarizma djelovali u onim okolnostima u kojima je to režim dopuštao, u svojevrsnoj intelektualnoj tišini. Preostali dio pripadnika hrvatske inteligencije životni spas potražio je kao dio iseljeničkog vala koji je obuhvatio sve hrvatske krajeve, a sigurnost i utočište našao je u brojnim zemljama diljem svijeta, pa tako i u Južnoj Americi, najvećim dijelom u Argentini koja je postala okupljalište značajnog broja iseljenih hrvatskih intelektualaca te će više od pola stoljeća predstavljati „intelektualno i političko središte hrvatske političke emigracije” (Katalinić, 2017: 121).

Ivan Oršanić i Hrvatska republikanska stranka

Važna uloga u okupljanju hrvatske iseljeničke inteligencije u Argentini pripada Ivanu Oršaniću, jednom od najznačajnijih hrvatskih iseljeničkih političara i publicista. Oršanić je u svojim člancima i esejima razmatrao politička, nacionalna, kulturna, socijalna, ekonomska i vjerska pitanja. Analizirao je trenutno stanje i položaj navedenih područja ljudskoga djelovanja te nudio ideje i rješenja za hrvatski narod i buduću hrvatsku državu. U središtu Oršanićeve filozofske misli i političkog djelovanja nalazi se pojam integralne slobode definiran kao „sloboda čovjeka unutar svoje narodne zajednice i kao sloboda narodne zajednice među drugim narodima” (Oršanić, 1990: 43). Potpuno ostvarenje slobode čovjeka i naroda Oršanić je vidio u ispunjenju četiri životne varijante – kulturne, socijalno-ekonomske, vjersko-moralne i političke. Sve četiri varijante čine zaokruženu cjelinu i neraskidivo su funkcionalno povezane, a izostanak jedne od njih znači izostanak potpune slobode. Razlika može biti jedino u povremenoj dominaciji određene varijante u skladu s trenutnim položajem pojedinca i naroda te prema vanjskopolitičkim prilikama i aktualnom stanju u svijetu. Kulturnom varijantom Oršanićeve misli dominira prosvjetiteljsko nastojanje za stjecanjem znanja. Konstantnim poticanjem na intelektualni rad nastojao je djelovati na osobni razvoj pojedinca i cjelokupnog naroda u cilju stvaranja odgovornih misaonih bića sposobnih vlastitim promišljanjima i zaključivanjima izgraditi stav o temeljnim

¹ Ubijeni su književnici Franjo Babić, Albert Haler, Vinko Kos, Ivan Sopta i dr.; pjesnici Gabriel Cvitan, Ismet Žunić i dr.; svećenici Marijan Blažić, Franjo Bonifacio, Miroslav Bulešić, Bonaventura Radonić i dr., kao i mnogi drugi umjetnici, znanstvenici i javni djelatnici koji su mogli predstavljati prepreku u učvršćenju komunističkog poretka u novoj Jugoslaviji.

pitanjima hrvatske države i na taj je način osloboditi od ropstva u kojem se nalazi kako bi mogla krenuti putem osobne slobode i cjelovitog razvoja svih svojih članova. U ostvarenju socijalno-ekonomske varijante Oršanić je polazio od težnje svakog pojedinca za ispunjenjem osnovnih uvjeta za dostojan život, dok za državu to podrazumijeva slobodan ekonomski razvoj lišen imperijalističkih težnji drugih država za eksploatacijom hrvatskog prostora. U svojim je tekstovima jednako snažno kritizirao materijalizam i Istoka i Zapada za koje je smatrao da uništavaju i pojedinca i narode ustvrdivši da u svijetu postoje „dvije ‚superiorne’ ideje unutar kojih se nacije naznačuju kao kompleksi zaostalosti: materijalističko-kapitalistička i materijalističko-komunistička” te da su obje na toliko niskom stupnju razvoja da ne mogu biti „nosioc duha i kulture, nosioc doista superiornih ideja za formiranje ljudskog društva” (Oršanić, 1990: 109). Upravo je u ostvarenju socijalno-ekonomske slobode pojedinca i naroda Oršanić vidio važan preduvjet za ostvarenje vjersko-moralne varijante u smislu nužnosti međusobnoga poštovanja, odgovornosti i solidarnosti. Politička varijanta na svojevrsan način zaokružuje filozofske misli Ivana Oršanića koji je pozivao da se na temelju pozitivnih primjera hrvatske prošlosti i negativnih pojava hrvatske politike izgradi temelj hrvatske državotvorne misli s ciljem izlaska iz jugoslavenskog ropstva i ostvarenja slobodne hrvatske države.

Osnovne filozofske misli Ivana Oršanića možemo pratiti u njegovu životnom putu. Kulturnu dimenziju snažno izražava njegova odgojna i prosvjetiteljska crta kojoj se istinski posvetio. Bio je glavni tajnik Hrvatskog orlovskog saveza, društva osnovanog 1923. godine s ciljem odgoja mladeži u vjerskom, intelektualnom, moralnom i tjelesnom pogledu. Nakon završenog studija na Filozofskom fakultetu u Beogradu predavao je matematiku i fiziku u Vukovaru, a zatim u Nadbiskupskoj gimnaziji u Zagrebu. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj bio je državni tajnik za promidžbu i zapovjednik Ustaške mladeži prilikom čega je nastojao spriječiti njemački utjecaj na hrvatsku mladež. Socijalno-ekonomska dimenzija prisutna je u Oršanićevo odsustvu odnosa prema materijalnom. Naporno je radio i stvarao cijeloga života, i fizički i intelektualno, a živio je skromno, običnim životom i u skladu s prilikama u kojima se nalazio, i u domovini i u iseljeništvu. S druge strane, imao je jasno izraženu vjersko-moralnu dimenziju. Bio je pripadnik Hrvatskog katoličkog pokreta koji je u prvoj polovici 20. stoljeća djelovao utemeljen na kršćanskim vrijednostima i socijalnoj pravdi. Protivio se formalnom katoličanstvu i pukom izražavanju vjere te je zahtijevao njezino življenje djelima više nego riječima. Politička ideja Oršanićeve filozofije ocrta se u organiziranju Hrvatske republikanske stranke (HRS). Ideja o pokretanju

stranke postojala je još 1945. godine, a za čelnu osobu Oršanić je predvidio svog dugogodišnjeg suradnika Dušana Žanka s kojim je surađivao u Hrvatskom orlovskom savezu, a zajedno su predavali u Nadbiskupskoj gimnaziji (Katalinić, 2017: 193). Njih su dvojica uspjeli izbjeći tragediju Bleiburga te su zajednički iz Austrije preveli skupinu Hrvata do logora u Italiji. Žanko je bio izabran za predsjednika logora Fermo, najvećeg i najbolje organiziranog hrvatskog izbjegličkog logora, koji je brojao nekoliko tisuća ljudi (Žanko, 1998: 35). Izbjeglički dani u kampovima u Italiji onemogućili su dovršenje organiziranja te je stranka osnovana po dolasku na argentinsko tlo, u Buenos Airesu 1951. godine. Žanko je cijelo vrijeme boravka u Argentini bio dio Oršanićeva kruga koji je organizirao i sudjelovao u radu stranke, sve do njegova odlaska u Venezuelu 1955. gdje je nastavio svoje javno i intelektualno djelovanje, a odlikovan je od strane državnih vlasti za svoj znanstveni rad i doprinos razvoju države (Žanko, 1998: 38). Oršanić je uz stranku pokrenuo i tiskanje novina *Republika Hrvatska* u kojima je objavio većinu svojih razmišljanja. Nastavak je to njegova bogatog novinarskog života iz međuratnih dana kada je surađivao s brojnim časopisima. Bio je urednik *Hrvatske smotre*, časopisa koji je okupljao intelektualce desne orijentacije, a osim političkih donosio je i kulturne, književne i društvene članke. Novinarstvom se bavio i u izbjegličkim danima u logorima u Italiji gdje je pokrenuo bilten *Starčevićanac*. Oršanić je HRS formirao na ideji slobode hrvatskoga naroda u vlastitoj državi, a u svome je radu nastojao obrazovati članove i poduprijeti borbu za ostvarenje slobodne Hrvatske. Oršanić je nastojao naučiti iz povijesnih pogrešaka hrvatske politike. Raskol u Hrvatskoj stranci prava nakon smrti Starčevića i pristajanje Hrvatske seljačke stranke na jugoslovenstvo nakon smrti Radića usmjerili su Oršanića da u izgradnji stranke postavi čvrste temelje, stoga je često naglašavao pojam idejne sigurnosti. Inzistirao je na jasnom definiranju ideje djelovanja i čvrstoći idejne izgrađenosti svakog člana i stranke u cjelini, svjestan da će se u svome trajanju i borbi za ostvarenje cilja i pojedinci i stranka susretati s brojnim poteškoćama i izazovima. U organizaciji stranke veliku je pažnju poklanjao ljudskoj psihi. Isticao je da je za stranku i za uspjeh hrvatske borbe potrebno imati čvrst karakter, principijelnost, odgovornost i ustrajnost, dok je od ljudskih slabosti opasnost vidio u naivnosti, oportunističnosti, zavisti, mržnji i preosjetljivosti. U tekstovima je snažno naglašavao obavezu djelovanja svakog pojedinca te je poticao iseljenike da u sklopu svojih mogućnosti i sposobnosti doprinesu hrvatskoj borbi. Istovremeno je opominjao one koji stoje kao pasivni promatrači i nije pokazivao razumijevanje za odsutnost akcije propitkujući njihovo pripadanje hrvatskom narodnom tijelu i budućoj hrvatskoj državi: „Tko na svom mjestu, za svoje mjesto i sa svojeg

mjesta, ma gdje bio, ne može ni nakon nekoliko mjeseci ili godina izgraditi mogućnost makar i najskromnijeg djelovanja ili sudjelovanja u uništenju hrvatskog nacionalnog neprijatelja ili je budala ili je toliko komotan, da njegova komotnost sama po sebi definira izdaju i neprijateljstvo prema vlastitom narodu” (Oršanić, 1979: 422). U djelovanju stranke zagovarao je demokratske principe, poticao je na kritiku i dijalog, ali istovremeno i upozoravao kako je u raspravi tanka linija između slobodne misli i destrukcije. Oršanić nikada nije težio pukom brojanju članova i mjesnih ograna stranke. Članstvu je više dopuštao da mu pristupi i da bude privučeno njegovom idejom i ustrajnosti nego što je obilazio i nagovarao na ulazak u stranku. Bila je to i svojevrsna selekcija između onih koji su zaista bili spremni sudjelovati i doprinositi i onih koji su strankama u iseljeništvu pristupali s ciljem ispunjenja osjećaja da na taj način izvršavaju svoju obavezu prema domovini i onima koje su ostavili.

Oršanić se tijekom pisanja i uređivanja *Republike Hrvatske* dotakao svih važnih tema hrvatskog političkog i društvenog života u domovini i iseljeništvu. Oštro se protivio stavu pojedinih hrvatskih političkih stranaka i organizacija u iseljeništvu koje su si uzimale za pravo nastupati kao jedini legitimni predstavnik hrvatskoga naroda u domovini i iseljeništvu pri čemu je istakao kako „Trebalo da se okane svoga posla oni koji bi htjeli imati jednu stranku, jedan sindikat, jedno kulturno društvo i jedno vjersko društvo ili samo nešto od toga uz uništavanje i isključenje drugoga, jer to nije stvaranje jedinstva nego totalitarizma, jer to nije razvijanje slobode, nego diktature” (Oršanić, 1990: 52-53). Oštro se protivio političkoj podijeljenosti hrvatskog iseljeničtva u trenutcima kada je cilj većine bio jedinstven – nastanak slobodne i suverene hrvatske države. „Mi se međusobno možemo razlikovati u stotinu stvari, što prirodno pripada razvijenom narodu i demokratskom sustavu, ali uvijek na podlozi državne ideje kao naše političke realnosti”, ističe Oršanić i nastavlja, „Samo se time izjednačujemo u stupnju zrelosti sa svim državnim narodima, u kojima su antidržavni stav i antidržavno djelovanje istovjetni s izdajom” (Oršanić, 1979: 383). Svojim totalitarnim načinom vladavine i jugoslavenskom idejom Jugoslavija je bila sušta suprotnost Oršanićevu pojmu integralne slobode. „Jugoslavija je ili diktatura ili je ne može biti” (Oršanić, 1990: 104), naglašavao je Oršanić. U rješenju hrvatsko-srpskih odnosa zagovarao je pacifistički stav. U raspravama o događajima iz hrvatske i srpske prošlosti izbjegavao je tražiti točke sukoba koje bi produbljivale postojeći jaz te je ukazivao na zaseban povijesni razvoj dvaju naroda. U jugoslavenskoj ideji vidio je negaciju i hrvatskog i srpskog naroda i države, a u njezinu postojanju prepreku u prirodnom pravu svakoga naroda da ostvari svoju slobodu. Nasuprot jugoslovenstvu u svojim

je razmišljanjima kao polazišnu točku postavio činjenicu „da postoje Srbija i Hrvatska, srpski i hrvatski narod te da se tisuću godina srpske i tisuću godina hrvatske povijesti oblikovanih na dva posebna teritorija i različitim povijesnim orijentiranjima, ne mogu sada najednom izbrisati i pobrkati” (Oršanić, 1990: 78). Istakao je Starčevića i Radića koji su u jugoslavenstvu prepoznali opasnost i jasno se izrazili nasuprot jugoslavenske ideje. Priznao je njezin nastanak kao rezultat povijesnih događaja i okolnosti, ali i poraz jer nije ostvarila svoju zadaću – srpsku u stvaranju Velike Srbije i hrvatsku u slobodi i spasu od Austro-Ugarske. Rješenje hrvatsko-srpskih odnosa zagovarao je u prestanku međusobnih optužbi za događaje iz prošlosti, povratak na granice iz 1918. i rješavanje spornih pitanja te uključivanje međunarodne zajednice u dijelu u kojem ona nisu moguća zajedničkim dogovorom. U pitanju vanjskopolitičke orijentacije Oršanić je imao mišljenje da i Istok i Zapad po pitanju Jugoslavije imaju jedinstveni stav potrebe njezine stabilnosti i očuvanja. Odbio je prepustiti sudbinu hrvatske države u ruke drugih i zalagao se za snažno djelovanje na svim društvenim i političkim područjima istaknuvši da „Ni oslobođenje ni sloboda nisu posljedice spontanog doživljaja, nego mnogih i mnogih znanih i neznanih, više ili manje formuliranih nastojanja, borbi, žrtava i požrtvovnosti” (Oršanić, 1979: 419).

U većini iseljeničkih krugova isticao se cilj stvaranja samostalne Hrvatske, a često se pritom nije dovoljno raspravljalo o njezinu budućem unutarnjem i vanjskom uređenju. Oršanić je u svojim raspravama odlazio i korak dalje i razbijao uvjerenje da će nastankom vlastite države biti ostvarena potpuna sloboda naroda i pojedinca. Odbijao je shvaćanje kako će s postankom hrvatske države nestati svi problemi hrvatskoga naroda te je jasno izrazio kako se time „ostvaruje tek primarni uvjet za stvaranje slobode, ali ne i sama sloboda” te da „za njezino ostvarenje tek tada treba još mnogo raditi” (Lončarević, 2017). Slobodu nije koristio kao isključivi argument za rušenje Jugoslavije već ga je nametao i budućoj hrvatskoj državi upozorivši na opasnost da se hrvatski narod „oslobodi diktature tuđina i upadne u vlastitu diktaturu” pri čemu je naglašavao da „Samo oslobođenje izvršeno u silama, pogledima, sklonostima i iskustvima slobode može narodu osigurati razvitak i učvršćenje sustava slobode” (Oršanić, 1979: 314-315). Oršanić je odbio postojanje apsolutne slobode i snažno je naglašavao potrebu konstantnog osobnog i društvenog razvoja, i pojedinca i naroda, i isticao da „Biti slobodan i htjeti biti slobodan znači biti u neprestanom naporu” (Oršanić, 1990: 45). Snažno je naglašavao važnost hrvatske inteligencije koja bi poput preporodnog razdoblja 19. stoljeća ponovno trebala voditi hrvatski narod i imati ključnu ulogu u oslobođenju, a istovremeno je upozoravao na opasnost ukoliko ona ima

„povijesnu oportunističku orijentaciju” te je u tom slučaju i „bolje je da ne postoji – jer je u stalnoj tragediji, da se divi genijalnim uspjesima svojih velikih oportunističkih, i da jadikuje nad žalosnim neuspjesima svojih rijetkih radikalista” (Oršanić, 1990: 265).

Ivan Oršanić preminuo je 1968. u 64. godini života. Iza sebe je ostavio brojne članke, eseje i djela u kojima je iznio vrijedna razmišljanja o važnim pitanjima hrvatskoga društvenoga i političkoga života. Njegova mišljenja i stavovi bili su prihvaćeni u širokom krugu hrvatskog iseljeničtva, a vrijedan su i aktualan materijal za promišljanje o današnjoj hrvatskoj državi i o njezinoj budućnosti. Oršanića je u tome smislu možda najbolje opisao njegov dugogodišnji prijatelj i suradnik Dužan Žanko koji je napisao: „Čini mi se nevjerojatnom potrebom, da se njegovim naglim odlaskom u vječnu šutnju, konačno počinje definirati portret čovjeka, koji je sav živio u viziji budućnosti svoje domovine, koji je svojim pogledom na dugi rok hvatao zakone povijesti i svojim političkim djelom u sadašnjosti pisao historiju budućnosti, pun vjere u moguće, bez osobnog doživljaja uspjeha” (Žanko, 1998: 327).

Oršanićev su rad nastavili Ivo Korsky, nasljednik na mjestu predsjednika HRS-a i tajnik stranke Kazimir Katalinić. Upravo su oni učinili da nakon Oršanićeve smrti stranka nije lutala i dijelila se već je na njegovu čvrstom temelju i idejnoj izgrađenosti nastavila djelovati sve do preseljenja u slobodnu hrvatsku državu. Ivo Korsky imao je sličan životni put kao i Ivan Oršanić. U međuratno doba obojica su pripadali krugu hrvatskih intelektualaca koji su pokazivali snažnu nacionalnu svijest i kršćanske ideale, a u svojim su tekstovima analitički i znanstveno nastupali protiv rastućeg komunizma i njegovih društvenih i ekonomskih pogleda na svijet. Obojica su otvoreno nastupali protiv Jugoslavije u bilo kakvom obliku te su izrazili svoje negodovanje rješenjem hrvatskoga pitanja u vidu Banovine Hrvatske zbog čega su uhićeni i zatvoreni. Korsky je bio dužnosnik u Ustaškoj mladeži kojom je zapovijedao Oršanić, a nakon Bleiburške tragedije i neizvjesnosti talijanskih logora sudbina ih je spojila u Argentini gdje započinje njihova borba za slobodnu Hrvatsku. Obojica su u svojim tekstovima izrekli kritiku vlasti Nezavisne Države Hrvatske i nedostatak osobnih sloboda te demokratskog načina upravljanja, a čvrsto su stajali na pravu hrvatskog naroda za vlastitom državom utemeljenoj na pojmu integralne slobode. „Koliko je ljudi prigovaralo njemu što je on, kao ‚ustaški ideolog’, sada protiv ustaštva, jer nisu htjeli, ili nisu mogli shvatiti, da je on tražio novi oblik hrvatskog nacionalizma, prihvatljiv svim Hrvatima, i pogotovo novim naraštajima” (Korsky, 1991: 244), pisao je Korsky, ne da opravdava sebe i Oršanića već da ukaže kako je došlo vrijeme da se nauči iz prošlosti i na temelju nje izgradi bolja budućnost.

Korsky je stranku od Oršanića preuzeo u vrijeme kada je u iseljeništvo počeo pristizati novi val pretežno mlađe emigracije koja nije sudjelovala u ratnim zbivanjima Drugog svjetskog rata i političkom životu Nezavisne Države Hrvatske, a iskusila je teškoće života u totalitarnoj Jugoslaviji. U iseljeništvu se stoga počelo postavljati pitanje pristupa prema mladim generacijama i njihovu uključivanju u politički život. Korsky se zalagao za međusobnu suradnju i nastojao je razbiti viđenja kako je starija generacija zaostala u vremenu dok su mlađe generacije progresivne i manjeg osjećaja za hrvatsko nacionalno pitanje. Važan trenutak vidio je u gušenju Hrvatskog proljeća koje je „pokazalo da su potrebni poticaji za promjene iz emigracije i preko emigracije, ako želimo dovesti do normalne, uredne izmjene generacija” (Korsky, 1991: 231) te je isticao potrebu političkog pluralizma, ali i jedinstvenog nastupa. Naročito se to vidjelo u sudjelovanju Hrvatske republikanske stranke u osnutku Hrvatskog narodnog vijeća (HNV)² koji je započeo Oršanić i nastavio Korsky koji ističe kako „moramo pronaći jezik kojim će se moći Hrvati iz slobodnog svijeta sporazumijevati s novim naraštajima kojima su stoljećima prani mozgovi, jer bez dijaloga i sporazumijevanja nema suradnje, a bez suradnje nema osloboditeljske djelatnosti” (Korsky, 1991: 250). Još je burnije rasprave u iseljeništvu izazivalo pitanje uključivanja u rad političkih stranaka i organizacija pojedinaca koji su u Jugoslaviji bili dio komunističkoga aparata. U tom se smislu Korsky osvrnuo na II. Sabor HNV-a iz 1977. i izbor Franje Mikulića, bivšeg komunističkog dužnosnika, na mjesto predsjednika HNV-a te je naglasio da „hrvatska osloboditeljska borba ne znači ni osvećivanje ni povratak u prošlost, nego da otvara mogućnost svakom Hrvatima da javno, bez skrivanja svoje prošlosti, slobodno, bez ikakve prisile, djeluje na političkom polju u okviru općeg hrvatskog političkog gibanja” (Korsky, 1991: 251). Većina iseljeničva u antikomunističkom stavu SAD-a vidjela je prirodnog saveznika u rušenju Jugoslavije. U pitanju vanjskopolitičke podjele svijeta Korsky je zauzimao realistično stajalište i zaključio da je SAD „najveća sila svijeta i prijateljstvo Amerike bilo bi upravo neprocjenjivo važno za svaki mali narod koji se bori za svoju slobodu” (Korsky, 1991: 295), ali je istovremeno isticao da u ondašnjoj blokovskoj podjeli svijeta „I jedna i druga strana vjerovala je da bi promjene u Jugoslaviji mogle koristiti protivničkoj strani, pa su zato obje, da li prešutno ili sporazumno to ne možemo znati, održavale *status quo* na području Balkana i usredotočile svoje napore na druga područja” (Korsky, 1991: 303).

Drugi stup koji je držao temelje Oršanićeva rada bio je Kazimir

2. Hrvatsko narodno vijeće (HNV) osnovano je 1974. godine s ciljem povezivanja raznih hrvatskih političkih iseljeničkih stranaka i organizacija diljem svijeta u jedno nadstranačko tijelo kako bi zajedničkim nastupom pred svjetskom javnosti ukazali na težnje i pravo hrvatskoga naroda za postojanje slobodne i samostalne Hrvatske.

Katalinić koji je za svoga djelovanja u iseljeništvu marljivo sakupljao, proučavao i objavljivao djela povijesne, sociološke i političke tematike, a pojedina od njih prevedena su na više stranih jezika. Posjetio je mnoge hrvatske iseljeničke zajednice diljem svijeta prilikom čega je održao brojne govore i predavanja čime je nastojao proširiti Oršanićevu ideju hrvatskog državotvorstva. HRS je imala ogranke u gotovo svim zemljama u kojima je postojala brojnija hrvatska zajednica, a svoje je stavove i ideje osim preko *Republike Hrvatske* predstavljala i u časopisima *Rakovica* (Buenos Aires), *Naš put* (Toronto) i *Hrvatska budućnost* (Los Angeles). Katalinić je bio snažno angažiran pri osnivanju HNV-a na skupštini u Torontu 1974., u Sabor Vijeća biran je tri puta, a od 1977. imao je važnu funkciju tajnika. U radu HNV-a propagirao je ideju pomirbe i jedinstva iseljene i domovinske Hrvatske, a uz Ivu Korskog jedan je od zaslužnih za uspostavu suradnje između hrvatskih proljećara i hrvatskih republikanaca. Nakon stvaranja slobodne Hrvatske bio je predsjednik Hrvatske republikanske zajednice (HRZ), nasljednice iseljeničke HRS, a u svojim je nastupima nastojao u hrvatskom narodu ukorijeniti hrvatsku nacionalnu ideju uokvirenu u Oršanićevu pojmu integralne slobode.

Hrvatska revija

Istaknuto mjesto u okupljanju hrvatske iseljeničke inteligencije, ne samo u Argentini već diljem svijeta, svakako pripada časopisu *Hrvatska revija* koji su u Buenos Airesu 1951. osnovali Vinko Nikolić i Antun Bonifačić. Vinko Nikolić je već 1947. godine zajedno s Franjom Nevistićem pokrenuo novine *Hrvatska*, međutim 1950. obojica su napustili uredništvo novina i one su postale glasilo Hrvatskog oslobodilačkog pokreta Ante Pavelića. Vinko Nikolić smatrao je da *Hrvatska revija* treba biti „općehrvatsko državotvorno, izvanstranačko i nadstranačko, kulturno glasilo slobodnih demokratskih Hrvata” (Brešić, 2013). Pišući o važnosti inteligencije Nikolić u svom prvom uvodniku naglašava kako inteligencija u zemlji i emigraciji „ne smije biti privilegirana u odnosu na ostatak naroda, već mu mora biti vjerna, dosljedna i odlučna i u njegovoj službi” te kako „Inteligencija svomu narodu duguje sve i zbog toga mu se mora posvetiti” (Listeš, 2011: 273). Potvrđuju to i riječi jednog od najpoznatijih suradnika *Hrvatske revije* Bogdana Radice koji je smatrao da pokretač i glavna snaga hrvatskog naroda mora biti upravo inteligencija (Listeš, 2011: 115). Važno je istaknuti otvorenost *Hrvatske revije* prema autorima različitih i često potpuno oprečnih stavova, a nakon preseljenja u Europu 1966. sve do povratka u domovinu 1991. ona se postupno otvara i prema mladim autorima. Često je naglašavano kako je upravo *Hrvatska revija*

bila most između mlade i starije generacije iseljenika te između iseljeničke i domovinske Hrvatske. Posebice nakon sloma Hrvatskog proljeća *Hrvatska revija* prati i osluškuje događaje u domovini, a javlja se i dio autora iz domovine koji naravno pišu pod pseudonimima. Tijekom izlaza u *Hrvatskoj reviji* objavljen je značajan broj recenzija knjiga, časopisa, kalendara, izložbi i predstava u domovini i iseljeništvu. Upravo je *Hrvatska revija* organizirala dva simpozija u Švicarskoj (1968. i 1971.) koji su bili svojevrsno okupljanje inteligencije na razgovor i predavanja iz tema politike, kulture, gospodarstva, književnosti i vjere, a na kojim su u tajnosti sudjelovali i predavači iz domovine (Listeš, 2011: 96). Radovi *Hrvatske revije* ozbiljno su, kao svojevrsna poruka emigracije, iščitavani i analizirani i u domovini od strane jugoslavenskih vlasti u cilju uvida u promišljanja, stavove i strujanja tzv. neprijateljske emigracije, stoga možemo reći da se s vremenom prometnula u glasnogovornika hrvatskog iseljeničtva. Upravo je *Hrvatska revija* osobito mnogo pridonijela na otklanjanju stigme hrvatskog iseljeničtva kao ustaškog. I sama je nebrojeno puta bila na meti kritika neistomišljenika, najvećim dijelom zbog političkih članaka, rijetko zbog svojih kulturnih objava i doprinosa. Iako u naslovu časopisa stoji kako je on kulturno-književni tromjesečnik, veliki broj članaka bio je političke prirode, međutim, uredništvo je inzistiralo da će se baviti političkim izgrađivanjem hrvatskog naroda, ali ne i politikantstvom. U svome je radu *Revija* okupila više od 600 suradnika iz cijeloga svijeta i domovine, osobe različitog obrazovanja i struke – jezikoslovci, književnici, pjesnici, kipari, slikari, skladatelji, političari i povjesničari, a u okviru Knjižnice *Hrvatske revije* izdano je više od šezdeset djela različite tematike. Vrlo je brzo prerasla argentinske i južnoameričke okvire, tako da se javlja sve veći broj stranih dopisnika i suradnika iz cijeloga svijeta. Uz Bogdana Radicu koji Hrvatsku reviju opisuje kao „rasadište ideja i duhovne hrane čovjeka u emigraciji” (Listeš, 2011: 110), istaknuti autori bili su i Milan Blažeković, Franjo Nevistić, Jure Petričević, Milan Maglica, Lucijan Kordić, Boris Maruna, Dominik Mandić, Jere Jareb, Vinko Grubišić, Ante Ciliga i mnogi drugi. *Hrvatska revija* predstavlja neizostavan izvor u proučavanju povijesti hrvatskog iseljeničtva diljem svijeta i veliko je bogatstvo hrvatske historiografije, ali je i sama nedovoljno istražena unatoč tome što je nebrojeno puta citirana u drugim radovima i djelima.

Studia Croatica

Značajna uloga iseljeničtva bila je u osvješćivanju zemalja domaćina o postojanju hrvatskog pitanja u Jugoslaviji kao i o težnjama i pravu

hrvatskog naroda na slobodnu hrvatsku državu. Upravo je s tim ciljem u Buenos Airesu 1960. godine pokrenuta *Studia Croatica*, časopis na španjolskom jeziku. Istovremeno je utemeljen i Instituto Croata Latinoamericano de Cultura (Hrvatsko-latinoamerički kulturni institut) kao pokrovitelj časopisa u čijem je uredničkom odboru djelovala većina autora koji su bili i suradnici u *Hrvatskoj Reviji*. U uvodniku prvog broja stoji: „Želja je inicijatora ove publikacije, da obavijesti slobodan svijet o povijesno-kulturnoj baštini svoje stare domovine, o njezinim patnjama, zbivanjima i borbi koju vodi za slobodu i nezavisnost” (Vrljičak, bez dat.). Glavni urednik časopisa bio je Ivo Bogdan, naslijedio ga je Franjo Nevistić te kasnije Radovan Latković. *Studia Croatica* i krug koji je okupljala naročito je plodna u izdavanju prigodnih tematskih publikacija o pitanju Bosne i Hercegovine, *Hrvatskom proljeću*, Bleiburgu i krizi Jugoslavije. Možemo reći da je *Studia Croatica* u španjolskom govornom području imala onu ulogu koju je imao *Journal of Croatian studies* u Americi, *British-Croatian Review* u Engleskoj i *Kroatische Berichte* u Njemačkoj. Njezina su izdanja dostavljana u više od 130 znanstvenih i kulturnih ustanova, od Sjeverne i Južne Amerike do Europe i Australije, čime je postala dostupna čitateljima diljem svijeta i na taj način imala važnu ulogu u promicanju hrvatske kulturne baštine i ideje slobodne hrvatske države.

Osim *Hrvatske revije* i *Studie Croaticae*, u poslijeratnom razdoblju u Argentini pokrenuto je gotovo trideset novina i časopisa te je izdano gotovo stotinu djela različite tematike koja predstavljaju značajan doprinos hrvatskoj kulturnoj i povijesnoj baštini, stoga s pravom za Argentinu možemo reći da je bila „bibliografskim rasadnikom cijele hrvatske emigracije” (Sinovčić, 1991: 55). U Argentini su djelovali i istaknuti javni djelatnici poput Božidara Latkovića, Ive Lendića, Marka Sinovčića, Zvonimira Katalenića i brojnih drugih koji su svojim intelektualnim ostvarenjima značajno doprinosili kulturnom i političkom obogaćenju hrvatskoga naroda u iseljeničtvu. Iz svega navedenog možemo zaključiti kako je Argentina doista bila važno središte okupljanja hrvatskog iseljeničtva, država u kojoj je „okupljeno najviše hrvatskih intelektualaca i ljudi od pera” (Sinovčić, 1991: 55) čiji su dosezi prelazili granice južnoameričkog kopna i koji su bili osluškivani i uvažavani u cijelom hrvatskom iseljeničtvu.

Zaključak

Iseljenički val što je zahvatio Hrvatsku završetkom Drugog svjetskog rata obuhvatio je i brojne države Južne Amerike među kojima se prema brojnosti iseljenika i njihovoj političkoj, kulturnoj i vjerskoj djelatnosti posebice ističe Argentina. S vremenom se u hrvatskoj zajednici u Argentini

izdvaja skupina iseljeničkih političara, pisaca, pjesnika, novinara i publicista koje možemo nazvati hrvatskom iseljeničkom inteligencijom. Važan čimbenik okupljanja navedene skupine svakako je bila HRS i njezino glasilo *Republika Hrvatska* koje su vodili i uređivali Ivan Oršanić (1951. – 1968.) i dr. Ivo Korsky (1968. – 1991.). Oršanić i Korsky u svojim spisima, člancima i govorima nastoje izgraditi stranku čiji će članovi biti aktivni djelatnici i slobodni mislioci u cilju stvaranja svjesne skupine koja može doprinijeti temeljnom cilju stvaranja neovisne Hrvatske. Njihove rasprave o nacionalizmu, komunizmu, kapitalizmu i liberalizmu stavljaju u središte čovjeka i njegovo pravo na slobodu, pravdu i duhovni razvitak težeći ista prava prenijeti na cjelokupan hrvatski narod u slobodnoj i samostalnoj Hrvatskoj. Oršanić i Korsky svojim su radom i nastojanjima oko sebe okupljali širok krug obrazovanih i intelektualno osviještenih emigranata, a osim u *Republici Hrvatskoj* pisali su i u drugim emigrantskim novinama pri čemu svakako treba istaknuti *Hrvatsku reviju* koju su u Buenos Airesu 1951. pokrenuli Antun Bonifačić i Vinko Nikolić. *Hrvatska revija* okupila je širok krug iseljenika iz cijeloga svijeta u području kulture, književnosti i politike i s vremenom je postala zbirno mjesto pisane riječi hrvatske iseljeničke inteligencije. Važno mjesto u izdavačkoj djelatnosti svakako pripada i časopisu *Studia Croatica*, utemeljenom u Buenos Airesu 1960. *Studia Croatica* govornicima španjolskog jezika donosi prikaze hrvatske kulturne i povijesne baštine šireći sliku o bogatstvu hrvatskog naroda i njegovoj težnji za vlastitom državom. U nemogućnosti da svoja znanstvena i intelektualna znanja ostvare u slobodnoj Hrvatskoj državi brojni su hrvatski iseljenici svojim djelovanjem značajno doprinijeli društvenom i gospodarskom razvoju Argentine, naročito u području agronomije, šumarstva, geodezije, ekonomije, medicine, umjetnosti i književnosti. Danas se o iseljeništvu pretežno raspravlja u kontekstu ekonomije i povratničkih ulaganja, međutim pored ogromnog neiskorištenog ekonomskog kapitala ne smijemo zaboraviti na značajan intelektualni kapacitet hrvatskog iseljeništa koji bi vrijedilo uključiti u razvoj hrvatske države.

Popis literature i izvora

- Brešić, V. (2013). Nacionalni kontekst emigrantske Hrvatske revije. *Hrvatska revija*, XIII(4), 62–64. Preuzeto 20.2.2020. s <http://www.matica.hr/hr/399/nacionalni-kontekst-emigrantske-hrvatske-revije-22751/>
- Katalinić, K. (2017). *Od poraza do pobjede: povijest hrvatske političke emigracije: 1945. – 1990.* sv. 1. 1945. – 1959. Naklada Trpimir.
- Korsky, I. (1991). *Hrvatski nacionalizam*. Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Listeš, S. (2011). *Hrvatska revija (1951. – 1990.) i hrvatska emigrantska književ-*

nost. [Neobjavljena doktorska disertacija]. Sveučilište u Zadru.

- Lončarević, M. (2017, 9. kolovoza). Tko je hrvatski političar Ivan Oršanić. *Glas Koncila*. Preuzeto 17.3.2020. s <https://www.glas-koncila.hr/tko-je-hrvatski-politicar-ivan-orsanic/>
- Oršanić, I. (1979). *Vizija slobode*. Buenos Aires: Ateneo Republicano Croata.
- Oršanić, I. (1990). *Vizija slobode*. H.R.D. „Dubrovnik”.
- Sinovičić, M. (1991). *Hrvati u Argentini i njihov doprinos Hrvatskoj kulturi : pregled hrvatskog tiska objavljenog u Argentini od godine 1946. do 1990.* Talleres Gráficos Dorrego.
- Vrljičak, J. (bez dat.). *Povijest, sadašnjost i budućnost časopisa Studia Croatica*. Preuzeto 5.4.2020. s http://www.studiacroatia.org/studia/studia_povijest.htm
- Žanko, D. (1998). *Svjedoci*. Školske novine – Pergamena

NEKI POLITIČKI POGLEDI VLAHA RAIĆA

Wolly Krašić

Stručni rad

Sažetak

Nakon završetka Drugog svjetskog rata tisuće hrvatskih političkih emigranata dospjele su u Argentinu. Većina njih na neki je način u ranijem periodu bila vezana uz Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH), a manji broj uz Hrvatsku seljačku stranku (HSS). U Argentini su se mnogi od njih nastavili baviti različitim oblicima političkoga djelovanja, kroz razne organizacije, skupine, društva i slično. Vlaho Raić bio je jedan od rijetkih koji je nastupao samostalno, što kroz izdavanje vlastitih knjiga, što kroz izdavanje i uređivanje časopisa *Slobodna riječ*. Raić se u mladosti oduševljavao jugoslavenstvom, dok je kasnije bio simpatizer HSS-a. U emigraciji se zalagao za to da se Vladko Maček, predsjednik HSS-a, jasno odredi po pitanju hrvatske državne samostalnosti, u situaciji kada se Maček o tome neodređeno izjašnjavao, govoreći o potrebi sklapanja „poštenog” dogovora između Hrvata i Srba. Raić je snažno podupirao njegova zamjenika, Jurja Krnjevića, koji je mnogo konkretnije govorio o potrebi stvaranja neovisne hrvatske države. Također, Raić ga je vidio kao predvodnika i ujedinitelja većine hrvatskih političkih emigranata. S druge strane, oštro je kritizirao ponovnu aktivaciju Ante Pavelića, bivšeg poglavnika NDH, u političkome životu, držeći ga zbog niza razloga neprikladnim za takvo što. Raić se nedvosmisleno zalagao za stvaranje samostalne hrvatske države, a bio je jedan od rijetkih koji se zalagao za podjelu Bosne i Hercegovine između buduće hrvatske i srpske države te razmjenu stanovništva radi homogenizacije nacionalnih država i otklanjanja budućih tenzija i ratova.

Ključne riječi: *Vlaho Raić, Vladko Maček, Juraj Krnjević, Ante Pavelić, Jugoslavija*

Jedna od posljedica završetka Drugog svjetskog rata, propasti Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i uspostave komunističke Jugoslavije za hrvatski narod bio je nastanak mnogobrojne političke emigracije.

Nakon boravka, uglavnom po izbjegličkim logorima, u Austriji i Italiji, znatan dio tih ljudi smjestio se u Argentini. Iako je do kraja života osnivač Ustaškog pokreta i poglavnik NDH Ante Pavelić uspio predvoditi znatan dio onih emigranata koji su za vrijeme NDH na neki način bili povezani s njezinim režimom, ipak je hrvatsku političku emigraciju zahvatio proces sve intenzivnijih podjela. Rezultat toga bile su brojne hrvatske političke organizacije, skupine, društva i slično (Krašić, 2018a). Međutim, svojim su se političkim i publicističkim radom isticali i neki pojedinci, koji su nastupali samostalno, a jedan od njih bio je i Vlaho Raić.

Raić je rođen 1895. godine u Splitu i u mladosti je bio pristalica ujedinjenja Južnih Slavena. Prema vlastitome priznanju, za vrijeme Balkanskih ratova želio je otići u Srbiju i boriti se u njezinoj vojsci. No, ubrzo nakon stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), Raić je doživio razočaranje te postao pristalica politike Hrvatske seljačke stranke (HSS), koja je pod vodstvom Stjepana Radića zagovarala radikalno preustroj države, postavši neprijeporna vodeća politička snaga među Hrvatima. U Splitu je 1920-ih uređivao listove *Hrvatska Riječ* i *Hrvatska Sloga*, a od kraja 1926. do 10. travnja 1941. godine bio je urednik političke rubrike uglednog lista *Obzor*. Raić je bio neistomišljenik ustaškog režima, ali je bio hrvatski državotvorno orijentiran. Pomoću osobnih veza uspio je dobiti posao kurira u Ministarstvu vanjskih poslova NDH, pa je na temelju dogovora s nekima od vodećih HSS-ovaca u zemlji putovao u Istanbul ispitati mogućnosti prelaska NDH na stranu zapadnih Saveznika. Također, radio je na uspostavljanju direktnih veza dijela HSS-ova vodstva u Hrvatskoj i Saveznika. Nakon rata boravio je u Švicarskoj i Italiji pa se konačno smjestio u Argentini (Raić 1953a, 15, 125; Raić, 1955, 4; Raić, 1960).

U Buenos Airesu je od 1956. godine izdavao nestranački mjesečnik *Slobodna riječ* (Blažeković, 1996, 453-454; Krašić, 2018a, 267). Međutim, u emigraciji je objavio i šest knjiga: „Hrvatska i Srbija” (1953), „Životni problem hrvatskog naroda” (1953), „Iza kulisa emigrantske politike” (1954), „Hrvatska ili Jugoslavija” (1955), „Dr. Ante Pavelić” (1959) i „Saveznici i NDH” (1960). U njima je pisao o mnogim temama iz hrvatske povijesti 19. i prve polovice 20. stoljeća, a iznio je i niz vlastitih doživljaja. Njegovi stavovi o zbivanjima u razdoblju Drugog svjetskog rata posebno su zanimljivi, budući da su dani iz pozicije osobe koja je bila nastrojena antiustaški, antijugoslavenski i antikomunistički. Ipak, Raić nije pisao samo o prošlim događajima, nego je opisivao zbivanja među hrvatskim političkim emigrantima te nudio moguća rješenja za prevladavanje podjela i sukoba među njima, kao i ona u vezi uspostave samostalne hrvatske države.

Temeljna podjela hrvatske političke emigracije nakon Drugog svjetskog rata bila je na one koji su zagovarali stvaranje samostalne hrvatske države i one koji su zagovarali ostanak Hrvatske u Jugoslaviji i nakon očekivanog rušenja odnosno propasti komunističkog režima. Upravo je HSS pod vodstvom predsjednika Vladka Mačeka koji je nakon internacije pod režimom NDH (1941. – 1945.) napustio zemlju pred pobjedničkim jugoslavenskim komunistima, zastupao potonju opciju. Maček je održavao vezu s pripadnicima slovenske i srpske političke emigracije, pa i s izbjeglim kraljem Petrom II. Karađorđevićem. Njegov cilj bio je postizanje sporazuma o uređenju buduće jugoslavenske države u kojoj bi hrvatska jedinica bila u konfederalnim vezama s ostalim jugoslavenskim narodima. Također, pravili su se planovi i o širem povezivanju naroda u srednjoj i istočnoj Europi. Međutim, sve do kraja Mačekova života sporazum sa srpskom stranom nije postignut. Nepremostiv problem bilo je pitanje određivanja granice hrvatske i srpske jedinice u zajedničkoj državi, a srpski emigrantski političari nisu željeli dati nikakva jamstva o uređenju buduće države, govoreći kako će se o tome odlučiti na izborima. HSS je odbijao taj prijedlog, imajući na umu razne pritiske i manipulacije srpske strane prilikom izglasavanja prvog ustava Kraljevine SHS kojim je ostvarena srpska prevlast u državi. Isto tako, srpska je strana smatrala kako su ovlasti konfederalnih jedinica prevelike u odnosu na centar države – Beograd. Govoreći o ovoj problematici treba istaknuti kako je Maček jednim dijelom ustrajao na ovim pregovorima unatoč mnogobrojnim neuspjesima zbog toga što je smatrao kako Zapad odlučno stoji na poziciji potrebe očuvanja Jugoslavije nakon rušenja komunizma u istočnoj Europi. Budući da je Maček očekivao pomoć Zapada u rušenju komunizma u Jugoslaviji, bilo bi kontraproduktivno, smatrao je on, zagovarati politiku razbijanja Jugoslavije, koja je bila u suprotnosti s, u prvome redu, američkim strateškim ciljevima. Štoviše, čini se da su Amerikanci razmišljali o stvaranju još šire federacije u istočnoj Europi nakon propasti komunizma. Na kraju treba reći da je Maček strahovao da bi pri raspadu hrvatske zemlje i narod bili podijeljeni i da je pitanje što bi pripalo Srbima, što ostalim susjedima, poput Talijana i Mađara, a koji bi teritorij činio samostalnu hrvatsku državu. Ocjenjivao je kako bi raspad Jugoslavije vodio u nove sukobe, a on je to kao praktični katolik i duboko uvjereni pacifist nastojao izbjeći. Maček je u javnim, ali i nekim privatnim nastupima o ovim pitanjima istupao dosta neodređeno. Znao je govoriti o potrebi poštenog dogovora između Hrvata i Srba. S druge strane, svoju neodređenost u izjavama pravdao je stavom kako je situacija nejasna i da nema smisla davati decidirane izjave (Tepeš, 2018, 100-113, 128, 130-131; Krašić, 2018a, 17).

S druge strane, Raić je kao pristaša HSS-a zastupao potrebu stvaranja samostalne hrvatske države, navodeći niz razloga zbog kojih suživot Hrvata i Srba u zajedničkoj državi nije moguć. Počinjao je još sa srednjim vijekom, odnosno pripadnosti Hrvata zapadnoeuropskoj, katoličkoj, a Srba bizantskoj, pravoslavnoj civilizaciji. Isticao je kako je na srpski mentalitet i običaje jako utjecalo osmansko višestoljetno vrhovništvo. Raić je Srbe prikazivao kao kulturno inferiorne Hrvatima, pridajući im osobine kao što su prijetvornost, okrutnost, zaostalost i autokratskost. U prvoj jugoslavenskoj državi Srbi su igrom slučaja postali gospodari Hrvata, koji su na nizu polja bili nadmoćni u odnosu na Srbe, koji su Hrvate na razne načine nastojali onemogućiti u daljnjem razvoju i držati ih pod kontrolom na jedan jedini moguć način, a to je bilo silom, tumačio je Raić. (Raić, 1953a, 17-21). I nekoliko godina uoči Drugog svjetskog rata, Raić piše kako je između velike većine Hrvata i velike većina Srba vladala „atmosfera teškog uzajamnog nepovjerenja i duboke uzajamne mržnje” (Raić, 1953a, 141). Srbija i srpstvo nisu ni izdaleka imali snage vladati tolikim teritorijem na način na koji su to radili (Raić, 1953a, 142). Stoga je bilo očekivano da se Jugoslavija u nekoj kriznoj situaciji, kakav je bio napad Sila Osovine u travnju 1941. godine, raspadne kao kula od karata, a nesrpski narodi pozdrave taj čin kao oslobođenje.

Govoreći o stanju nakon Drugog svjetskog rata, Raić je zaključio kako je položaj Hrvatske i Hrvata u drugoj, komunističkoj Jugoslaviji još teži negoli u njezinoj monarhističkoj varijanti, bez obzira na proklamirani federalizam nove države. Nadalje, Raić je analizirao stav srpskih emigrantskih političara, s kojima je Maček pregovarao o ustroju nove jugoslavenske države, ocijenivši da među njima vladaju samo manje razlike i da svi oni imaju isti cilj – Veliku Srbiju, bilo unutar bilo izvan granica Jugoslavije. Jedan od argumenata za takvu tvrdnju pronalazio je u činjenici da svi oni glorificiraju vođu četničkog pokreta u Jugoslaviji za vrijeme Drugog svjetskog rata, Dražu Mihailovića, koji je provodio genocid nad nesrpskim narodima, uključujući Hrvate (Raić, 1953a, 234-241, 248; Raić, 1955, 53).

Raić je tvrdio da je politika HSS-a za konačan cilj uvijek imala stvaranje hrvatske države. Recimo, Raić navodi kako je Stjepan Radić, kada su pojedine hrvatske ranije državotvorne opcije podržale nastanak države Južnih Slavena nakon Prvog svjetskog rata, dobio potporu većine Hrvata, koji su u njemu gledali novog Oca Domovine, novog Antu Starčevića, koji će raditi na ostvarenju samostalne hrvatske države (Raić, 1953a, 35). Banovina Hrvatska kao autonomna jedinica hrvatskog naroda u Jugoslaviji, nastala 1939. godine, u tadašnjoj je situaciji trebala biti samo prvi korak na putu u osamostaljenje, a HSS u emigraciji više nije imao potrebe za taktiziranjem i morao se jasno odrediti po tome pitanju,

isticao je Raić. Maček je novinarima prilikom proglašenja Banovine rekao da je time tek počelo rješavanje hrvatskog pitanja, a Raić je smatrao da je time Maček naglasio da nije zaboravio navodni konačan narodni cilj – samostalnu državu (Raić, 1953a, 155). Poručivao je Mačeku da bi odricanjem od toga cilja prestao biti tumač i zastupnik hrvatskih narodnih interesa. Njegova krilatica o hrvatskoj pušci na hrvatskome ramenu i hrvatskoj kesi u hrvatskom džepu, kako se jednom Maček slikovito izrazio o poželjnom načinu rješavanja hrvatskog pitanja, može se ostvariti samo u samostalnoj državi, konstatirao je Raić (Raić, 1955, 51). Raić je tvrdio da su se obje jugoslavenske zajednice zasnivale na srbijanskoj premoći i da će se neka buduća Jugoslavija održati samo ako Hrvati prihvate podređen položaj (Raić, 1955, 27). No, iako je i on sam bio neistomišljenik ustaškog režima, tvrdio je da je borba Hrvata za očuvanje NDH dokazala kako Hrvati žele samostalnu državu. Unatoč nekim odstupanjima od demokratskih načela, Raić je tvrdo vjerovao kako velike nade treba polagati u princip samoodređenja naroda, koje će Zapad primijeniti u istočnoj Europi nakon propasti komunizma. Pita se, kao i mnogi nakon njega – kako je moguće da se priznanja na samoodređenje primjenjuju na bivše afričke i azijske kolonije, a da se to isto pravo jednoga dana ne prizna Hrvatima, narodu s tisućljetnom tradicijom državnosti. Raić je isticao da će Zapadu najvažniji cilj biti osiguranje stabilnosti i načela demokracije u zemljama oslobođenima od komunizma te da, sukladno tome, u novome svijetu neće biti mjesta za dominaciju Srba nad Hrvatima. Predlagao je široku promidžbenu kampanju o samosvojnosti hrvatskog naroda i želji za stvaranjem samostalne države, kako bi se o tome na Zapadu informirao što veći broj političara, intelektualaca, kao i javnost. U tome kontekstu podcrtavao je kako je Mačekov neodređen stav, ali i otvoreno projugoslavenski stav nekih HSS-ovaca, iznimno kontraproduktivan. I HSS je, u opisanoj situaciji, kao demokratski predstavnik ogromne većine Hrvata u međuraću, koji se za vrijeme Drugog svjetskog rata nije kompromitirao suradnjom s nacistima i fašistima, morao jasno zastupati stvaranje samostalne hrvatske države. Isto tako, nije shvaćao daljnje inzistiranje Mačeka i još nekih HSS-ovaca na jugoslavenskoj koncepciji nakon niza dokaza da srpski emigrantski političari nemaju ni najmanje sluha za hrvatske zahtjeve u zajedničkoj državi (Raić, 1955, 22-23, 51, 55, 64, 68).

Želeći osnažiti svoju tezu kako je HSS državotvorna stranka, Raić je napisao kako je dio njegova vodstva u zemlji još krajem rata zastupao potrebu stvaranja samostalne hrvatske države. Vraćajući se na Raićeva putovanja u inozemstvo s ciljem uspostavljanja veza dijela vodstva HSS-a i Saveznika, ustvrdio je kako mu je Ivanko Farolfi uoči savezničke invazije u Normandiji predao povjerljiv izvještaj o stanju u Hrvatskoj, posebno na

selu, koji je Raić odnio u Švicarsku, a potom je izvještaj poslan za London. Farolfi i još jedan istaknuti HSS-ovac, Ljudevit Tomašić, u izvještaju su navodno opisali i zlodjela partizana, sustavno ubijanje HSS-ovaca te kako partizani vode hajku protiv Mačeka zbog kolaboracionizma, iako je on bio u pritvoru. Najvažniji dio odnosi se na Raićevu tvrdnju kako je spomenuti dokument sadržavao dio koji je govorio da Hrvati žele samostalnu državu i to demokratsku i da rade na njezinu ostvarenju. Nakon uspostave samostalne države, predviđala se mogućnost za eventualno povezivanje sa Slovencima i Srbima u nekakvu ekonomsku zajednicu (Raić, 1953a, 272, 299; Raić, 1960, 18-19).

Pored nastojanja da Mačeka privoli na izjašnjavanje za potrebu stvaranja samostalne hrvatske države, poradi čega je čak objavio i njihovu pisanu korespondenciju o tome pitanju (Raić, 1955, 18-43), Raić je radio na promoviranju Jurja Krnjevića, u emigraciji do Mačekove smrti, njegova zamjenika i jednog od istaknutih članova stranke u međuraću, kao istinskog tumača haesesovačke politike i budućeg čelnika HSS-a, ali i figuru oko koje se treba okupiti što veći broj hrvatskih političkih emigranata. Naglašavao je kako Krnjević ima niz kvalitetnih kontakata na Zapadu, još iz međuraća (boravio je u inozemstvu od 1929. do 1936.), te da se neumorno suprotstavljao srbijanskim članovima jugoslavenske izbjegličke vlade u kojoj je bio za vrijeme Drugog svjetskog rata. Zabilježio je niz Krnjevićevih izjava i poteza nakon 1945. godine, koji su išli u pravcu zastupanja stvaranja samostalne hrvatske države (Raić, 1953a, 284-292).

Krnjević je zaista nakon Mačekove smrti došao na čelnu poziciju u HSS-u i ta se stranka nedvojbeno izjasnila za potrebu stvaranja samostalne hrvatske države. Da je Raić bio u pravu kada je govorio da to želi većina članova stranke i ponavljao Krnjevićevu rečenicu da je konačan cilj HSS-ove politike oduvijek bio stvaranje hrvatske države, svjedoči činjenica da su tek malobrojni članovi i simpatizeri stranke zadržali projugoslavensku orijentaciju. Također, Raić je bio u pravu i u pogledu Krnjevićeva potencijala da preuzme vodstvo nad cijelom ili velikom većinom hrvatske političke emigracije. Ubrzo nakon smrti Ante Pavelića i u očekivanju Mačekove smrti, dio hrvatske političke emigracije ujedinio se u obliku Hrvatskog narodnog vijeća 1962. godine u New Yorku. Osnivači su nastojali u Vijeće privući i Hrvatski oslobodilački pokret, najmasovniju organizaciju hrvatske političke emigracije, kao i HSS i upravo u Krnjeviću gledali čelnu osobu tako proširenog HNV-a. Međutim, Krnjević je u ovome pogledu nastavio s Mačekovom ekskluzivističkom i izolacionističkom politikom. Konkretnije, tvrdio je kako je HSS jedini legitimni predstavnik hrvatskoga naroda, koji je u međuraću odnosio premoćne pobjede na izborima među Hrvatima. Isto tako, da

je HSS mirotvorna stranka koja se za vrijeme rata nije kompromitirala suradnjom s nacistima i fašistima i koja je zbog toga jedini prihvatljivi partner Zapadu u kreiranju novih geopolitičkih odnosa na jugoslavenskom prostoru. Tako je HSS ostao izvan integracijskih silnica u hrvatskoj političkoj emigraciji. Nezadovoljstvo među članstvom u tome je pogledu bujalo, pa su stranku u Australiji i Kanadi zahvatili lomovi i dijelovi tamošnjih ogranaka surađivali su s drugim Hrvatskim narodnim vijećem, koje je stvorenom sredinom 1970-ih (Krašić, 2019; Krašić, 2018a, 17, 24-26, Tepeš, 2018, 262-278).

Gotovo su svi hrvatski politički emigranti bili složni oko toga koje bi trebale biti granice buduće hrvatske države. Pored NRH odnosno SRH, ona je trebala obuhvaćati Bosnu i Hercegovinu, Boku kotorsku, Srijem do Zemuna, zatim dio ili pak cijelu Bačku, a dobar dio novina i časopisa hrvatskih političkih emigranata objavljivao je zemljopisnu kartu u kojoj je u buduću hrvatsku državu bio ucrtan i Sandžak. Granice buduće hrvatske države, barem u javnosti, bile su tema od sakrosanctnog značaja, nešto o čemu se nije moglo pregovarati, nešto s čime se nije smjelo trgovati (Krašić, 2018a, 19, 25, 28, 51; Krašić, 2019, 131; Jareb, 2006, 320, *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića*, 2014: 114-15). No, u privatnim razgovorima tome se pristupalo drugačije (Jareb, 2006, 320). Hrvatski politički emigranti nisu mogli biti sigurni ni da će doći do oživotvorenja hrvatske državotvorne misli, dakle nastanka samostalne hrvatske države, a kamoli kakve će biti njezine granice. To je bila tema u kojoj su se sudarali s jedne strane osjećaji, želje, načelo hrvatskog povijesnog prava i rasprostranjenost hrvatskog stanovništva u Jugoslaviji s realnošću. Kako Raić nije bio sputan ograničenjima koje nosi pripadnost nekoj političkoj emigraciji, nije se libio istupiti u javnost s neortodoksnim idejama i o ovome pitanju.

Raić je pobijao tezu kako bi ogromna srpska manjina u budućoj hrvatskoj državi s vremenom prihvatila samostalnu hrvatsku državu kao vlastitu. Također, objašnjavao je da zagovornici hrvatske samostalnosti neće dobiti potporu na Zapadu za spomenute granice, jer ni Zapad ne vjeruje da bi tako velik broj Srba, preko 1,8 milijuna prema Raićevim izračunima, prihvatio hrvatsku državu kao svoju. Raić je tvrdio da bi Srba u budućoj hrvatskoj državi bilo više nego što je Hrvata u Jugoslaviji, zbog čega bi nova hrvatska država bila izrazito nestabilna, što ni Zapadu ne bi bilo u interesu. Bio je uvjeren da Zapad ne bi priznao načelo hrvatskog povijesnog prava i ovoga puta mjesto hrvatskog nezadovoljstva Jugoslavijom izazvao ono srpsko hrvatskom državom. Raićev prijedlog u ovome kontekstu počivao je na jednostavnoj ideji – dok postoji brojna srpska manjina na onome što je on nazivao hrvatskim narodnim prostorom, hrvatska samostalna država neće moći postojati. Raić je opisivao budućnost hrvatskog naroda u

Jugoslaviji u iznimno tamnim tonovima. Tvrdio je kako ostanak Hrvatske u Jugoslaviji sve snažnije degradira Hrvatsku u svakom smislu, odvlači je od njezine pripadnosti Zapadu i katoličanstvu na Balkan. Ostanak u Jugoslaviji za Hrvate je u konačnici značio nestanak. Stoga je predlagao da se, ako to dozvole međunarodne prilike, Hrvati odreknu dijela teritorija na koji polažu pravo, da zaustave svoj put u propast ostvarujući ultimativni cilj – samostalnu hrvatsku državu. Smatrao je kako je najpovoljniji put za razgraničenje Hrvata i Srba međunarodna arbitraža i provođenje plebiscita u nekim dijelovima, kao što su Baranja i Bačka. On je pak smatrao da bi veći dio granice trebao ići rijekom Bosnom. I nakon takvog razgraničenja, procjenjivao je da bi na hrvatskoj strani ostalo oko 1,6 milijuna Srba, a na srpskoj oko 200 000 Hrvata, katolika i muslimana. Sljedeći korak bio bi razmjena stanovništva, što bi homogeniziralo hrvatsku i srpsku državu u nacionalnom smislu, pridonoseći njihovoj stabilnosti i stvarajući temelje za dobrosusjedske odnose (Raić, 1953b, 7-20).

Raićev prijedlog izazvao je niz reakcija, uglavnom negativnih. No, Raić je na ovome pitanju pokazao realnost, s kojom se niz drugih hrvatskih političkih emigranata odbijao suočiti. Takva ocjena dolazi do izražaja i kod Raićeve kritike politike koja kaže da treba tražiti što više, kako bi se dobilo što više. Raić je na to uzvraćao kako se Zapad neće dati impresionirati megalomanskim zahtjevima s hrvatske strane (Raić, 1953b, 14). Miran razlaz i posredovanje Zapada u tome također su realni elementi Raićeve prijedloga. Iako je razgraničenje rijekom Bosnom bio tek njegov prijedlog, a ne čvrsto uvjerenje, on nije bio izgledan. Srbijanski emigrantski političari svojatali su cijelu Bosnu i Hercegovinu te hrvatske pokrajine poput Like, Korduna, Banije, Slavonije i Dalmacije. I Raić je prenio zahtjev jednog srpskog emigrantskog političara koji je tražio pomicanje srpske granice sve do Moravica u Gorskom kotaru (Raić, 1955, 53). Nerealnost prijedloga ogledala se i u broju Srba koji bi ostali u budućoj hrvatskoj državi. Raić je to namjeravao riješiti izmjenom stanovništva – no i tu je vladao veliki nesklad: 1,6 milijuna Srba naspram 200 000 katolika i muslimana. Iako su neke države konzumirale razmjenu stanovništva pri razgraničenjima (recimo Turska i Grčka, Indija i Pakistan), što je i Raić isticao, takva mjera bila bi u suprotnosti s civilizacijskim dosezima poslijeratnog vremena, ostavila bi dugotrajne ožiljke na stanovništvo koje bi moralo napustiti svoje domove, ali i moguće rezultirala onime što je Raić ovim prijedlogom želio onemogućiti – novim sukobima Hrvata i Srba.

Nema sumnje kako je među političkim emigrantima bilo osoba koje su smatrale kako Srbi u granicama buduće hrvatske države, kako su je emigranti zamišljali, neće prihvatiti hrvatsku državu i da će nužno doći do novih sukoba. Međutim, mnogo je više bilo onih koji su zagovarali

stvaranje samostalne demokratske države koja će jamčiti jednaka prava svim njezinim stanovnicima, nadajući se da bi takvu državu prihvatio i znatan dio Srba. Prvi oblik političko-vojnog organiziranja dijela emigranata – Hrvatski narodni otpor, tijelo koje se pokušalo nametnuti križarskom gerilskom pokretu koji je nakon završetka rata nastavio s otporom jugoslavenskom komunističkom režimu, zagovaralo je pomirljiv odnos i prema HSS-u i prema Srbima u Hrvatskoj. Ni emigranti koji su se iz inozemstva ubacivali u Hrvatsku zbog pružanja otpora ni križari u zemlji nisu djelovali protiv Srba (Radelić, 2011, 81). Ovu sliku treba proširiti i na hrvatske oporbene, državotvorno orijentirane skupine u zemlji, koje su u svojim vizijama i programima vidjele Hrvatsku kao demokratsku državu, za što je trebalo privoljeti i Srbe u Hrvatskoj, pogotovo one čiji su se preci doselili u hrvatske zemlje stoljećima ranije (Krašić, 2018b).

Dočim su jedni tako pozivali Srbe u Hrvatskoj da je iskreno prihvatiti kao svoju domovinu, zbog stoljetne povezanosti s njome, Raić je tvrdio kako je sukob Hrvata i Srba u onome što je smatrao hrvatskim zemljama nastavak sukoba nekadašnjih Vlaha došljaka i starosjedilačkog stanovništva. Pisao je kako su pridošlice u nacionalnom smislu bile raznoliko stanovništvo, a ono što ih je vezalo bilo je pravoslavlje te osjećaj mržnje i zavisti prema lokalnom stanovništvu i hrvatskoj vlasteli. Dakle, povezivali su ih materijalni interes i pravoslavlje, a Srpska pravoslavna crkva to je iskoristila i srbizirala ih (Raić, 1953a, 23).

Za razliku od Mačeka i Krnjevića, koje je vidio kao vođe hrvatske emigracije, tu je ulogu Raić odlučno odricao bivšem poglavniku NDH Anti Paveliću, koji se ponovno aktivirao na političkom planu, kroz osnivanje Hrvatske državotvorne stranke pa Hrvatskog oslobodilačkog pokreta 1956. godine. Pavelić se, djelujući u emigraciji, zapravo ponašao kao čelnik vlade u egzilu NDH, što mu u kombinaciji s djelovanjem za vrijeme Drugog svjetskog rata nikako nije moglo priskrbiti znatniju potporu Zapada. No, mnogi su hrvatski politički emigranti vidjeli u njemu osobu koja je nakon skoro 1000 godina uspjela obnoviti hrvatsku državu, bez obzira na sve loše vezano uz NDH. Uz to, Pavelićevi pristaše držali su kako bi on, kao iskusan antikomunistički borac kakvim se prikazivao, Zapadu mogao biti koristan u nekom velikom antikomunističkom pohodu na Istok, a koji bi ujedno rezultirao i stvaranjem samostalne hrvatske države (Krašić, 2018a, 17, 20).

Pišući o Paveliću, Raić je započeo s analizom kraja iz kojega je potekao – Like, gdje se hrvatski narod stoljećima sukobljavao s vlaškim pridošlicama, koji su se pod djelovanjem Srpske pravoslavne crkve srbizirali. Kao i većina ličkih i bosanskih Hrvata, pisao je dalje Raić, Pavelić je smatrao Srbe glavnim neprijateljima, budući da je taj kraj bio dosta

zatvoren za vanjske utjecaje, pa nije iskusio mađarske ili talijanske pretenzije kao neki drugi hrvatski krajevi (Raić, 1959, 8-9). I to je bila jedna od postavki koja je odredila njegovo političko djelovanje.

Raić pozitivno ocjenjuje Pavelićevo djelovanje tijekom 1920-ih u smislu otpora Beogradu, no obraćanje Mađarskoj i Italiji, iako donekle razumljivo zbog podrške vodećih europskih sila Velike Britanije i Francuske Beogradu, ipak je bilo teška pogreška. Pavelić je dobio politički kredit, u prvome redu od Talijana, koji su oni itekako namjeravali naplatiti, a Pavelić je, tvrdi Raić, to morao znati. Donekle u maniri generala poslije bitke, Raić je objašnjavao kako je Pavelić trebao uvidjeti kako su hrvatski interesi i oni Sila Osovine potpuno suprotni te kako potonje ne mogu nadjačati zapadne demokracije. Slažući se u tome s nekim drugim autorima i historiografskim ocjenama, Raić je zaključio kako je Pavelić došao na vlast u Hrvatskoj zahvaljujući spletu okolnosti, prvenstveno činjenici da je Maček odbio preuzeti vlast te da je Mussolini želio na vlast u Hrvatskoj dovesti čovjeka koji će biti ovisan o Italiji (Raić, 1959, 14-18).

Oštro je osudio postupke vlasti NDH prema Srbima, no još i više prema Židovima, o čemu je među ostalim zapisao: „S moralnog i humanog gledišta uopće ne mogu se nikako opravdati nehumane mjere poduzete protiv naših Židova. Te su za najveću osudu, i hrvatski narod ima moralnu i legalnu dužnost, da tu sramotu požali i nadoknadi počinjenu štetu. No i s čisto političkoga gledišta bilo je monstruozno progoniti naše Židove. Oni su izgradili hrvatsku ekonomiju, davali su šakom i kapom za hrvatsku narodnu borbu i mnogi su od njih aktivno sudjelovali u narodnom javnom radu” (Raić, 1959, 25-28). Bez obzira na sve loše stvari koje je provodio režim NDH, Raić tvrdi da je velika većina Hrvata oduševljeno pozdravila osnivanje NDH kao samostalne hrvatske države. Tako Raić jasno dijeli uspostavu hrvatske države od ustaškoga režima (Raić, 1959, 28-30).

Iz ovog kratkog pregleda Pavelićeva djelovanja jasno je kako ga Raić nikako nije mogao vidjeti u predvodničkoj ulozi hrvatskog naroda na putu u stvaranje samostalne države. Popis onoga što mu je Raić zamjerao započeo je još s načinom kako je izvedeno povlačenje vojske i dužnosnika NDH te brojnih civila prema Austriji, koje je katastrofalno svršilo. Pavelić se tada ni izbliza nije ponio kao vođa, pobjegavši i ostavivši vojsku i narod neprijateljima, tvrdio je Raić (Raić, 1959, 58-61). No, kao i u prvoj emigraciji, oko Pavelića se ponovno isplela legenda o beskompromisnom borcu za hrvatsku stvar, čemu su pridonijeli neuspješni jugoslavenski zahtjevi za izručenje te neuspjeli atentat na njega 1957. godine. Pavelić je tako, bez obzira na propast NDH i niz pogrešaka, uspio zadržati neprijeporan autoritet među većinom pristaša, iako su ga neki postupno napuštali, prvenstveno intelektualci. No, prema Raiću, nastavio je činiti političku

štetu hrvatskim nastojanjima za samostalnom državom, dopuštajući nastavak egzistiranja niza elemenata iz razdoblja NDH (recimo titule, pozdravi, razna obilježja i slično) (Raić, 1959, 62-66). Ovakva Raićeva ocjena itekako je realna, a Raićevi zahtjevi da se Maček izrazi za neovisnu hrvatsku državu dobivaju novu dimenziju, jer bi Maček time, može se zaključiti na temelju Raićeva pisanja, kao legitimni vođa hrvatskog naroda na temelju izbornih pobjeda HSS-a među Hrvatima u međuraću i ugleda na Zapadu, privukao veliku većinu zagovaratelja samostalne hrvatske države u emigraciji i kanalizirao hrvatsku borbu u vode koje su prihvatljive Zapadu. Čelnik Hitlerova protektorata, kako je Maček nazivao NDH, zasigurno to nije mogao.

Sukladno pisanju o potrebi odvajanja Hrvatske i Srbije, Raić je pozdravio Pavelićev navodni sporazum s bivšim jugoslavenskim premijerom Milanom Stojadinovićem, koji je također bio u političkom egzilu u Argentini (Raić, 1959, 69-79). Kao zaključak o Raićevu mišljenju o Pavelićevu djelovanju nakon Drugog svjetskog rata može poslužiti ova rečenica: „Dr. Ante Pavelić simbolizira NDH i njenu ratnu politiku. Ta je doživjela brodolom, koji je stajao i stoji hrvatski narod silnih žrtava. Dužnost je ne samo hrvatskih političara nego svih rodoljubnih Hrvata, da ne povežu hrvatsku narodnu borbu s politikom koja uopće nema izgleda u uspjeh, a sama sobom, kao nastavak propalih Pavelićevih koncepcija, nužno donosi teško političko nasljeđe” (Raić, 1959, 88).

Iako je za postojanja NDH Raić jedno vrijeme bio u službi njezina režima, zbog njegovih stavova još iz međuraća, tj. bliskosti HSS-u te tajne suradnje s dijelom vodstva HSS-a, ne može ga se okarakterizirati pristašom odnosno pobornikom ustaškoga režima. Raić je djelujući u emigraciji kritizirao niz elemenata vezanih uz NDH i njezin režim, a posebno reaktivaciju Ante Pavelića u životu hrvatske političke emigracije. Držao je kako je on iznimno neprikladan za predvođenje hrvatske oslobodilačke borbe; dapače kontraproduktivan, budući da njega i njegovo djelovanje za vrijeme NDH protivnici hrvatske državnosti koriste da svaki zahtjev za samostalnom hrvatskom državom izjednačuju s NDH, fašizmom i zločinima. S druge strane, Raić je bio vatreni pobornik ideje o samostalnoj hrvatskoj državi i kao takav je primjer hrvatskog političkog emigranta koji je bio pristaša HSS-a te protivnik oba totalitarizma – fašizma i komunizma, ali koji je smatrao kako samo neovisna hrvatska država može hrvatskome narodu jamčiti svijetlu budućnost.

Hrvatska politička emigracija je zbog premoći koju je KPJ ostvarila u Jugoslaviji te razvoja geopolitičke situacije u kojoj je jugoslavenski komunistički režim bio potreban i koristan Zapadu kao element koji će narušavati monolitnost istočnog bloka nakon raskida Staljina s Titom, malo mogla

učiniti na stvaranju samostalne hrvatske države. Ipak, nije nimalo bilo svejedno kako će se po pitanju državnosti odrediti HSS, vodeća hrvatska politička snaga iz međuraća, koja je i nakon Drugog svjetskog rata zadržala znatan ugled u hrvatskome narodu, ali i na Zapadu. Stanovite radikalne promjene u Jugoslaviji i istočnom bloku, koje su se i dogodile krajem 1980-ih i početkom 1990-ih, otvarale su mogućnost kako promjene režima tako i promjene državnog okvira. Hrvatske državotvorne snage, pogotovo one prihvatljive Zapadu, morale su biti spremne za takav scenarij. I stoga je bilo iznimno bitno da se stranka kao što je bio HSS nedvojbeno odredi za samostalnu hrvatsku državu. Takvog je mišljenja bio i Raić i na tome je uporno radio, nastojeći dokazati kako je u interesu Hrvatske da se što veći broj hrvatskih emigranata svrsta uz HSS u jednu hrvatsku državotvornu frontu. Njegovo viđenje Jurja Krnjevića kao budućeg predsjednika HSS-a koji će stranku usmjeriti u hrvatske državotvorne vode se i ostvarilo, a Raićevu viziju Krnjevića kao predvodnika hrvatske političke emigracije dijelili su mnogi, no ona se ipak nije ostvarila.

Raićev neortodokсни pristup granicama buduće hrvatske države također je vrijedan pozornosti, u situaciji kada je to bila tabu tema za najveći dio hrvatske političke emigracije, barem u javnim nastupima. Međutim, njegova ideja o razmjeni stanovništva buduće hrvatske i srpske države, iako nakon njegovih iskustava razumljiva, nije bila prikladna civilizacijskim dosezima tadašnjeg vremena. Glavnina hrvatske državotvorne misli nakon Drugog svjetskog rata išla je u pravcu stvaranja samostalne demokratske države koja jamči jednaka prava svim narodima. K tome, postoji nastojanje da se što veći broj Srba privoli za tu ideju, ukazivanjem na to da i njih Beograd iskorištava i zanemaruje kao Hrvate, a da ih postavljanjem u službu čuvara i tamničara nad Hrvatima gura u neizbježan sukob s većinskim stanovništvom.

Tek neke, ovdje izložene ideje Vlaha Raića pokazuju kako je hrvatska politička emigracija bila izrazito heterogena i da je uniformiranje tih ljudi od strane jugoslavenskog komunističkog režima kao ustaških zločinaca i reakcionarnih mačekovaca bilo duboko netočno.

Popis literature i izvora

Literatura

Blažeković, M. (1996). *Bio-bibliografski leksikon suradnika Hrvatske revije*.

Školske novine. Pergamena.

Boban, M. (Prir.) (2014). *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića: 1952. – 1969*. Despot infinitus.

Jareb, M. (2006). Hrvatska politička emigracija 1928-1990. U Lj. Antić (Ur.). *Hrvatska politika u XX. stoljeću* (str. 307 – 336). Matica hrvatska.

Krašić, W. (2018a). *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija*. Školska knjiga.

Krašić, W. (2018b). *Hrvatski pokret otpora: hrvatske državotvorne organizacije I skupine 1945. – 1966*. AGM.

Krašić, W. (2019). Nastanak, rad i gašenje prvog Hrvatskog narodnog vijeća. U I. Bošković, M. Trogrlić (Ur.). *Bogdan Radica, život i vrijeme* (str. 113 – 135). Književni krug.

Radelić, Z. (2011). *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950*. Hrvatski institut za povijest. Alfa.

Raić, V. (1953a). *Hrvatska i Srbija*.

Raić, V. (1953b). Životni problem hrvatskog naroda.

Raić, V. (1955). *Hrvatska ili Jugoslavija*.

Raić, V. (1959). *Dr. Ante Pavelić*.

Raić, V. (1960). *Saveznici i NDH*.

Tepeš, I. (2018). *Političko djelovanje Hrvatske seljačke stranke u emigraciji od 1945. do 1990. godine*. [Neobjavljena doktorska disertacija]. Sveučilište u Zagrebu.

Izvori

HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, dosjei, Rajić Vlaho 300718: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 1561, Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske.

ISELJAVANJE U JUŽNU AMERIKU – OSVRT NA KRETANJE I ULOGU ŽENA (1960. – 1990.)

Marija Rotim

Sažetak

Autorica će na temelju objavljenih statističkih izvora i relevantne literature izložiti proces iseljavanja iz Socijalističke Republike Hrvatske na prostor zemalja Južne Amerike u razdoblju od 1960. – 1990. Naglasak će biti stavljen na potisnim faktorima, ali i na kvantitativnoj analizi iseljavanja u zemlje Južne Amerike. Poseban osvrt bit će stavljen na proces iseljavanja žena te njegove posebnosti u ovom razdoblju. Cilj je rada slijedom statističkih podataka ustvrditi razloge za nepopularnost južnoameričkih zemalja kao useljeničke destinacije u promatranom razdoblju. Tezi u prilogu idu političke, društvene i ekonomske nestabilnosti u vodećim južnoameričkim odredišnim destinacijama, kao što je Argentina, u promatranom razdoblju. Jedan od uzroka nepopularnosti jest nesigurnost za obitelji, a useljavanje obitelji činilo je važnu kariku u kretanju žena u migracijskim procesima.

Ključne riječi: *SR Hrvatska, Južna Amerika, emigrantice, Argentina*

Uvod

Rad „Iseljavanje u Južnu Ameriku – osvrt na kretanje i ulogu žena (1960. – 1990.)” nastojat će prikazati razloge za malobrojnost odlazaka Hrvata u južnoameričke zemlje u promatranom razdoblju. Cilj je brojka prikazati te obrazložiti potisne i privlačne faktore zemalja kao što su Argentina i Čile, tada najvažnijih odredišta Hrvata. Ono na što će biti stavljen poseban naglasak jest omjer žena i muškaraca u ovom razdoblju. Navedene teme obradit će se uz pomoć relevantne znanstvene literature te objavljenih statističkih podataka. Osim toga, analizom članaka objavljenih u Slobodnoj riječi, mjesečniku koji je od 1956. do 1989. izlazio u Buenos Airesu, iznesene će biti osobne priče iseljenica i njihove životne priče. U konačnici, komparirat će se iseljavanje žena i položaj iseljenica u najvaž-

nijoj preoceanskoj destinaciji Australiji i zemljama Južne Amerike.

Razlozi i brojnost iseljavanja

Hrvatski krajevi oduvijek su bili prostor iz kojeg se iseljavalo, a na tlo Južne Amerike mogu se definirati tri velika iseljenička vala iz kojih se izuzimaju pioniri emigracije iz prve polovine 19. stoljeća. Tako je prvi useljenički val uslijedio krajem 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća, drugi je obuhvaćao razdoblje između dva velika rata, a treći je nakon Drugog svjetskog rata. Ovaj posljednji obilježava veći trend iseljavanja u Argentinu nego u ostale južnoameričke zemlje, a najveći broj useljenika zabilježen je u samom poraću do 1952. godine (Čizmić, 2005., 160.).

Razlozi za iseljavanje u poraću politički su motivirani i vođeni neslaganjem s novim komunističkim režimom koji je uspostavljen pod vladavinom Josipa Broza Tita u novoj jugoslavenskoj državi. Osim političke emigracije, za vrijeme trajanja Drugog svjetskog rata, ali i u poraću na prostoru Južne Amerike naseljavaju se Hrvati koji su odlazili iz izbjegličkih kampova u Italiji, Belgiji, Izraelu i Austriji. Dio njih naseljava se u Venezuelu u kojoj danas hrvatska dijaspora broji oko 4000 useljenika (Laušić 2000., 125.-126.). Naseljavanje Hrvata nakon 1948. iz izbjegličkih logora u Italiji zabilježeno je i u Peruu.

Argentina je bila utočište brojnim hrvatskim emigrantima u poraću, a o tome svjedoči i činjenica da je grad Buenos Aires predstavljao središte ukupnog kulturnog rada hrvatske emigracije jer se upravo ondje tiskao najveći broj hrvatskih knjiga i publikacija. Druga povijesno najvažnija destinacija za Hrvate bio je Čile. Čile je zbog svoje izrazito blagonaklone politike useljavanja, rudnih bogatstava, posebice salitre i bakra, bio omiljena destinacija Dalmatinaca. No, ono što je obilježilo Hrvate u Čileu jest to da su tijekom Drugog svjetskog rata te u poraću bili pristalice Titove Jugoslavije što je stvaralo animozitet između starih i novih useljenika nakon Drugog svjetskog rata (Perić Kaselj, 2012., 99.). Razvidni su navedeni sukobi primjerice u zajednici Hrvata u Urugvaju. U Montevideu postojala je polarizacija hrvatskih udruga između pristaša Tita i nove komunističke Jugoslavije vezanih uz društvo Bratstvo te Hrvatske katoličke zajednice i Hrvatskog domobrana koji su zastupali ideje hrvatske samostalnosti koja se u početcima osnivanja temeljila na simpatiziranju ustaškog režima, a prerasla je u protukomunističku borbu (Antonich, 2013., 145.). Ono što je važno istaknuti jest to da se navedeni animoziteti brišu nakon raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) jer su osamostaljenje Republike Hrvatske te velikosrpska agresija ujedinili suprotstavljene strane u pomoći svojoj domovini.

Nakon poratnih godina i politički motiviranih iseljavanja te onih koja su se odvijala u sklopu raseljavanja izbjeglica nastupa razdoblje u kojem se intenzitet iseljavanja u Južnu Ameriku s hrvatskog teritorija smanjuje. Jugoslavenske vlasti svoje su granice otvorile za iseljavanje šezdesetih godina dvadesetog stoljeća te su omogućile odlaske na takozvani privremeni rad u inozemstvo. Razlozi otvaranja granica i odluke da se iz samoupravnog socijalizma omogući odlazak radnika u kapitalistički svijet bio je promišljen i imao je svoje razloge. Prvenstveno se radilo o nestabilnosti SFRJ-a na ekonomskom i političkom planu, negativnom odnosu prema hrvatskom nacionalnom identitetu te njegovu zatiranju nakon 1971. godine.

Jugoslavenske vlasti otvaranjem granica omogućile su nezadovoljnim, gospodarskim, ali i političkim stanjem u državi, iseljavanje. Istovremeno, tim postupkom smanjili su rizik od potencijalnih socijalnih i društvenih nemira u vidu prosvjeda i pobuna nezaposlenih. Također, s obzirom na događanja u *Hrvatskom proljeću* emigracija nakon 1960-ih imala je i politički karakter. Odabir migriranja van granica SFRJ-a bila je odluka ljudi koji su zbog političkih ili ekonomskih razloga otišli u tuđinu na određeno ili stalno vrijeme. Najveći broj njih odabrao je za svoju useljeničku destinaciju zemlje zapadne Europe, prvenstveno Saveznu Republiku Njemačku i Austriju (Rotim, 2017., 201.-202.).

Razdoblje od 1960. – 1990. najčešće se promatra kroz prizmu iseljavanja u Europu, što je i logično s obzirom na najveću brojnost emigranata iz Hrvatske koji se odlučuju upravo za zapadnoeuropske zemlje. No, u promatranom razdoblju postojala je i preoceanska emigracija koja je za svoju najznačajniju destinaciju imala Australiju. Pozicija južnoameričkih zemalja bila je nepopularno odredište. Kanada i Sjedinjene Američke Države bile su nakon Australije najvažnija preoceanska odredišta. O tome koliko je mali broj Hrvata iseljavao u Južnu Ameriku govori i podatak da se u popisu stanovništva iz 1971. navode samo kao ostale izvaneuropske zemlje, a u popisu iz 1981. ističe se Argentina. Iz ovoga se može zaključiti da je dio iseljenika koji se iseljavao na prostor Južne Amerike u popisima stanovništva dospio pod rubriku „nepoznato”. U prvom popisu stanovništva koji je nastao nakon stvaranja suverene Republike Hrvatske glavne destinacije poput Argentine, Brazila, Čilea, Perua imaju svoje zasebne rubrike, a ostale južnoameričke zemlje stavljene su pod „ostale južnoameričke zemlje” (Stanovništvo na privremenom radu u inozemstvu prema popisu stanovništva i stanova 1971., 1972.; Radnici na privremenom radu u inozemstvu, članovi porodice i povratnici 1981. 1986.; Statistički ljetopis 1992.; 1992.).

Žene migrantice

Stanje u komunističkoj Jugoslaviji bilo je ekonomski nestabilno, a stalne političke, društvene i ekonomske reforme, posebice one iz 1965. i 1973., te Titova smrt nisu doprinosili stabilizaciji. Europske zemlje birane su kao mjesto iseljavanja iz više razloga. Ponajprije, to su njihova potreba za radnom snagom, geografska blizina te postojanje hrvatskih zajednica od ranije. Manje popularne destinacije su prekooceanske što je razvidno iz ranije navedene statistike. No, ono što se postavlja kao pitanje jest zašto južnoameričke zemlje zaostaju u broju hrvatskih useljenika za razliku od Australije, SAD-a ili pak Kanade. Razlozi za to su višestruki. Ponajprije, radi se o zajedničkom problemu prekooceanskih zemalja, a to je odlazak u nepoznato i jako daleko od domovine i europskog kontinenta. Interesantnu viziju ovih udaljenih dijelova svijeta opisuje autorica hrvatskog podrijetla s Novog Zelanda Amelia Batistich.

„Zašto tamo uopće zovu Novi Zeland – Amerika? Pa to nije Amerika. To je druga zemlja. Kasnije sam shvatila (...) Nisam to mogla razumjeti ni kada je mama objasnila da otkako su prvi iseljenici otišli u pravu Ameriku, stanovnici Zaostroga, kao i svi drugi ljudi u Dalmaciji, Amerikom zovu sve zemlje Novoga svijeta. Pozlaćene nadom, blistave zbog obećanih dolara i engleskih funti, te su zemlje obasjavale stari svijet poput sunaca.” (Batistich, 1981., 10.)

Isti princip razmišljanja vladao je i za prostore Južne Amerike. Geografska udaljenost svakako je bila važan faktor za slabiji odaziv iseljenika u Južnu Ameriku, a i idealistička predodžba o nepoznatom prestajala je postojati s razvojem komunikacijskih mogućnosti i izuma. Ponajprije, radilo se o radiju i televiziji. Razvoj navedenih tehnologija u Hrvatskoj snažan zamah ima već u drugoj polovini sedamdesetih i osamdesetih godina kada su se ljudi mogli informirati o stanju u svijetu pravovremeno. Tako su vijesti o izrazitoj nestabilnosti južnoameričkog kontinenta u navedenom razdoblju stizale i do Hrvatske. Građanski ratovi, vojni pučevi nisu bili privlačni faktor za useljenike. Karakteristično za sedamdesete i osamdesete godine dvadesetog stoljeća je svrgavanje nacionalističkih populističkih stranaka te postavljanje vlasti u ruke vojnih hunti. Najpoznatiji su primjeri svrgavanje Perona u Argentini, dolazak Pinocheta na vlast u Čileu, vladavina vojne hunte u Peruu od 1945. do 1980. Sve navedeno predstavljalo je negativne strane, političke i ekonomske nestabilnosti južnoameričkih zemalja. Osim navedenog, postojala je i problematika političke orijentiranosti hrvatskih zajednica koje su se u ranijim iseljeničkim valovima iseljavale u Južnu Ameriku, primjerice one čileanske. One su predstavljale i zastupale suprotstavljenu

političku orijentaciju od one s kojom su novi iseljenici dolazili.

Brojnost hrvatskih emigranata u južnoameričke zemlje varirala je, tako ju je prema popisu iz 1971. teško odrediti jer se nalazi u ukupnom zbroju ostalih izvanoeuropskih zemalja, ali već 1981. nalazimo konkretne brojke od ukupno 231, a od toga u Argentinu 43 emigranta. Popisom iz 1991. utvrđuje se brojka od 369 emigranata što je povećanje od 37%. U ovom popisu nalazimo i podatke za svaku zemlju. Tako se u Peru odselilo 43, u Čile 56, u Brazil 46 osoba, a najveća emigracija zabilježena je u Argentinu u brojki od 101 emigranta. U ostale južnoameričke zemlje iselile su se 123 osobe (Stanovništvo na privremenom radu u inozemstvu prema popisu stanovništva i stanova 1971., 1972.; Radnici na privremenom radu u inozemstvu, članovi porodice i povratnici 1981. 1986.; Statistički ljetopis 1992.; 1992.).

Osim klasičnih podataka o brojnosti emigranata, navedeni popisi stanovništva omogućili su uvid u postotak žena u procesu migracije. Popisi prema spolu omogućuju promatranje udjela ženske populacije u emigraciji. Tako se 1971. u ukupnom broju od 224 722 emigranata nalazilo 36,8% žena, a 1981. je njihov broj u ukupnom udjelu od 210 330 porastao na 42,9%, dok je 1991. od ukupno 285 216 porastao na 45,1% (vidi tablicu 1.). Masovniji odlasci žena s prostora SR Hrvatske prate trendove u cijeloj SFRJ, pa je veći broj odlazaka zabilježen od 1965. godine i od tada on raste (Stanovništvo na privremenom radu u inozemstvu prema popisu stanovništva i stanova 1971., 1972.; Radnici na privremenom radu u inozemstvu, članovi porodice i povratnici 1981. 1986.; Statistički ljetopis 1992.; 1992.).

Tablica 1. Prikazuje relativni udio ženskog stanovništva u ukupnoj emigracijskoj populaciji

Godina popisa stanovništva	Ukupan broj stanovništva	Ukupan broj emigranata	Relativni udio ženskog stanovništva u emigrantskoj populaciji
1971.	4 426 221	224 722	36,8%
1981.	4 601 469	210 330	42,9%
1991.	4 784 265	285 216	45,1%

Tablica 2. Prikazuje relativni udio stanovništva u ukupnoj emigrantskoj populaciji u Južnu Ameriku¹

Godina popisa stanovništva	Ukupan broj emigranata u južnoameričke zemlje	Relativni udio ženskog stanovništva
1971.	2056	20,4%
1981.	231	32,9%
1991.	369	40,5%

Sve navedeno upućuje na to da su Hrvatice bile aktivne sudionice migracijskih kretanja te da su bez obzira na patrijarhalno društvo, iz kojeg su najčešće dolazile, aktivno sudjelovale u emigraciji. U postotku koji prikazuje emigraciju u Južnu Ameriku uočava se manji postotak nego što je to na republičkoj razini, ali se prati trend povećavanja udjela žena u emigraciji (vidi tablicu 2.). Da su se Hrvatice priključivale trendu iseljavanja i u Južnu Ameriku pokazuje članak iz 1970. u Slobodnoj riječi koji govori o stanju u Hrvatskoj te autor ističe: „U Hrvatskoj je zlo. Zato iseljuju na tisuće. Idu i ženske. (...)” (Kako je u Hrvatskoj, 1969:1).

Pokazatelji ukazuju na profil hrvatske emigrantice koja u pravilu nije imala visoku ili višu stručnu spremu te se u skladu s time i zapošljavala na radnim mjestima u inozemstvu. Još jedna značajna prepreka bilo je i nepoznavanje jezika zemlje u koju se useljavala. Prepreka učenju jezika bio je i značajan udio nepismenih. Zbog toga, najčešće vrste poslova koje su obavljale bile su iz sektora uslužnih djelatnosti poput čišćenja uredskih prostora i raznih kućanskih poslova. Osim toga, obavljale su razne poslove u industriji kao niskokvalificirana radna snaga. Žene su se u emigracijskim procesima kretale kao pratiteljice muškaraca i unutar obitelji ili samostalno. Oba načina iziskivala su od žene izlazak iz dotadašnjih okvira pozicije unutar društva i obitelji u Hrvatskoj (Rotim: 2017: 202.).

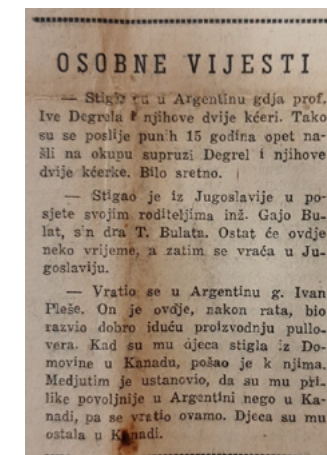
Emigracija vezana uz obitelj

Spajanje obitelji u pravilu je označavalo emigriranje supruge i djece k supruzima i očevima u iseljeništvu. Upravo je to jedna od kategorija unutar koje se hrvatske emigrantice mogu svrstati. One pripadaju skupini koja zbog razloga odlaska ne odgovara definiciji privremenih radnica na boravku u inozemstvu jer njihova svrha nije potraga za poslom već pridruživanje članu obitelji. Patrijarhalno društvo, ali i politička emigracija koja

¹ Opaska: crveno označeno predstavlja problematiku popisa iz 1971., zbirni prikaz iseljavanja u vaneuropske zemlje.

je bila najbrojnija nakon Drugog svjetskog rata obilježena je odlascima muškaraca i supruga kojima su se naknadno pridruživale supruge.

Jedan od takvih primjera jest priča gospođe Danice Bulat zabilježena u hrvatskom mjesječniku Slobodna riječ iz 1979. koji je izlazio u Buenos Airesu. Suprug gospođe Bulat bio je poznati odvjetnik Edo Bulat. Odvjetnik Bulat emigrirao je zbog svojih političkih stavova u Argentinu prije 1945. godine, a Danica je ostala u Splitu gdje su živjeli zajedno s obitelji. Opis karaktera gospođe Bulat u Slobodnoj riječi glasio je: „Uvijek je bila puna hrabrosti, ljubavi i privrženosti za svoju domovinu Hrvatsku koju je nosila u srcu, a naročito za svoj Split čijim se dijelom uvijek osjećala” (Danica Bulat, 1979.,8.). U skladu s tim opisom ona je poduzela hrabar korak te je ilegalno nakon 1948. napustila Jugoslaviju zajedno sa svojim kćerima. Ono što je zanimljivo za život Danice Bulat jest činjenica da su njezini roditelji Vicko Jerković i Manda rođena Stalio bili privremeno emigrirali u Argentinu početkom 20. stoljeća te se vratili u rodni Split. Upravo je taj razlog olakšao uklapanje u argentinsko društvo jer joj ono nije bilo u potpunosti nepoznato. Kada novine pišu o gospođi Bulat kao njezinu najveću vrlinu i životni uspjeh ističu činjenicu da je unatoč brojnim ekonomskim nedaćama omogućila svojim kćerima da se obrazuju na visokim učilištima. Osim isticanja njezine uloge majke i odgojiteljice, navodi se i njezina uloga poduzetnice jer je zajedno sa suprugom vodila uspješan industrijski posao (Danica Bulat, 1979.,8.). Da su objave o spajanjima obitelji bile važan segment iseljeničkog života vidljivo je u rubrici osobne vijesti koje su donosile kratke obavijesti o spajanjima obitelji. Jednu takvu pogledati na slici 1.

Slika 1. Spajanje obitelji 1956., Slobodna riječ; rubrika Osobne vijesti

Osim ove obiteljske priče, zanimljivo je na primjeru autobiografskih zapisa Vande Boras Podravac detektirati koje je sve probleme Argentina kao iseljenička destinacija imala te zašto su je Hrvati mijenjali za tada popularnu Australiju.

Potisni faktori koji su Boras Podravac primorali na iseljavanje jesu političko neslaganje s komunističkim režimom te činjenica da su obiteljski bili obilježeni hrvatskim nacionalnim predznakom što im je stvaralo probleme. Nakon što je SFRJ otvorila svoje granice olakšan je odlazak iz zemlje onima koji su imali tu želju. No, da je i u takvom okruženju bilo teško legalno priskrbiti vizu i putne isprave svjedoči činjenica da je Vanda morala potplatiti državnog službenika za svoje isprave. Do Argentine je putovala 26 dana te kada je ondje stigla shvatila je da u Argentini boravi i njezina sestra koja je ranije iz Jugoslavije otišla u Švedsku (Boras Podravac: 2010.).

Prvi dojam Argentine bio je sloboda, sloboda govora, sloboda tržišta. Ono što je bila osnovna prepreka je jezik. Neznanje jezika uskratilo im je zapošljavanje na boljim radnim mjestima, stoga su obje sestre u prvi mah radile u tvornici tkanina gdje su zarađivale novac i učile jezik. Nakon nekog vremena Vanda se udala za Hrvata Milka. No, ono što je bogatstvo zapisane priče Vande Boras Podravac u knjizi Dnevnik iz tuđine jest opis ekonomskog i društvenog stanja Argentine u pedesetim i šezdesetim godinama 20. stoljeća.

Opisuje prenapučenost Buenos Airesa zbog politike Juana Perona, emigracijske politike koja je ograničavala naseljavanje emigrantima u velikim gradovima. Autorica nakon rođenja kćeri bilježi stanje i u zdravstvenom sustavu Argentine gdje ističe stručnost njemačkih bolnica, a u konačnici se dotiče i svrgavanja Perona s vlasti i uvođenja nereda u argentinsku svakodnevicu. Prijelomni trenutci za autoričinu obitelj bile su restrikcije struje, vode, ali i svakodnevice koja je bila otežana primjerice činjenicom da se nečistoća u gradovima povećavala zbog zatajenja sustava za odvodnju nečiste vode. Uz sve to, politička nestabilnost Argentine, učestalost akcija jugoslavenskih tajni službi, od kojih se ističu i ubojstva, nagnali su obitelj Boras Podravac na ponovnu emigraciju.

Hrvatska emigrantica Vanda Boras Podravac za svoje prvo mjesto iseljenja odabrala je Buenos Aires, ali zbog političkih previranja u toj

zemlji zajedno s obitelji ju je napustila.² Gubitak vlasti predsjednika Juana Perona i vojno preuzimanje vlasti prouzročile su nesigurnosti. Sigurnost je obitelj Boras Podravac odlučila pronaći novim emigriranjem u Australiju koja je tadašnjom imigracijskom politikom bila privlačna destinacija. Tako i argentinska Slobodna riječ 1967. donosi obavijest da Australija u sklopu svoje useljeničke politike plaća put useljenicima, a onima mladima od 19 godina bio je besplatan (Useljavanje u Australiju: 1967., 5.).

Promjena položaja žena u društvu

Položaj žene u hrvatskim iseljeničkim zajednicama u Južnoj Americi može se okarakterizirati kao majke, odgajateljice, ali i učene pripadnice društva. Tome u prilog ide isticanje uspjeha u obrazovanju mladih Hrvatica na različitim poljima.

Tematika uspješnosti u školovanju i praćenju školovanja Hrvatica u Slobodnoj riječi nije bila rijetkost, tako se još i 1956. u istoimenom listu nalazi zabilješka o Jolandi Rušinović koja je jedina od ženskih kandidatkinja na pravnom fakultetu Sveučilišta u Buenos Airesu položila s ocjenom izvrstan. To je popraćeno s hvalospjevom i o tome kako se „mladenačkim idealima u pogledu krasnog spola treba diviti i poštivati pogotovo kad je praćena umnim sposobnostima” (Osobne vijesti, 1956., 6.). Ovaj list izlazio je na hrvatskom jeziku od 1956. i često je izvještavao o uspjesima Hrvatica baš na polju obrazovanja. Osim ovog primjera, tu je i primjer Višnje Milohnić koja je na medicinskom fakultetu u Santiagu de Chile 1956. diplomirala medicinu. Ova Hrvatica kći je uglednog liječnika Mihovila Milohnića, rodom s otoka Krka, i majke Ljubice Roje. Roditelje je Drugi svjetski rat zatekao u Splitu, a otac joj je zbog političke nepodobnosti nakon rata bio uhićen. Zbog svih nemilih događaja emigrirali su u Švicarsku, a 1947. u Čile. Iako je Višnja već u Švicarskoj polazila srednju školu, u Čileu je morala ponavljati jer nije se priznavalo polaganje u Europi. Opaska autora u Slobodnoj riječi o ovim događanjima je: „Nakon položene mature, upisala se na medicinski fakultet koji je s odličnim uspjehom završila (...) Napominjemo da je gdjica Višnja uvijek bila najbolja studentkinja, što je kod lijepih djevojaka velika rijetkost.” (Hrvatica kraljica ljepote i pramaljeća, 1959., 4.). Ovaj komentar o lijepoj djevojci autor je naveo iz razloga što je 1952. Višnja bila proglašena „Kraljicom ljepote i pramaljeća” što je potkrijepljeno i fotografijom (vidi sliku 2.). Osim iznimne ljepote, ističe se i njezino znanje četiriju stranih

² Vanda Boras Podravac hrvatska je emigrantica koja je svoje doživljaje iseljeničtva opisala u knjizi autobiografskog tipa Dnevnik iz tuđine: stradanja hrvatskog naroda u XX. stoljeću gledano kroz prizmu jedne hrvatske obitelji. Autorica je aktivno sudjelovala u političkom i kulturnom životu Hrvata u Australiji.

jezika: engleskog, francuskog, talijanskog i španjolskog. A čitavi članak završava konstatacijom da je važno ponositi se sposobnostima naših Hrvatica. Višnja Milohnić osim medicinom bavila se spisateljskim radom.

Navedena dva primjera obrazovanih mladih Hrvatica te isticanje kao primjera u hrvatskoj zajednici daje za pravo zaključiti da su obitelji iseljenika za svoj cilj imale obrazovanjem postići veće poštovanje i otvaranje novih životnih prilika za svoje buduće naraštaje. Iako su hrvatski iseljenici u zemlje Južne Amerike dolazili, i u većem dijelu pripadali nižem socijalnom statusu, u zemlji useljavanja trudili su se da njihova djeca postignu veću razinu obrazovanja te se na taj način probijaju u više sfere društva. Pružanje visokoškolskog obrazovanja mladim Hrvaticama otvaralo je prostor i za njihovu profesionalnu afirmaciju, ali i promjenu položaja u vlastitoj obitelji. One su za razliku od svojih majki, koje su za svoj primaran zadatak imale odgoj i obitelj, uz obitelj dodale i profesionalna usavršavanja.

Slika 2. Višnja Milohnić

Motiv žena za odlazak u pravilu je bio spajanje obitelji te migracije vezane uz supruga. Ova specifičnost može se povezati s malobrojnosti iseljavanja u Južnu Ameriku. Razlika je primjerice od Hrvatica koje su se iseljavale u Australiju, tada najpoznatije preookeansko odredište. Brojni su to razlozi koji su poticali Hrvaticice na iseljavanje. Ono što je motiv za iseljavanje bio je pronalazak boljih životnih uvjeta od onih koje su imale u Jugoslaviji. Jedan od načina pronalaska sigurnosti u novom životnom okruženju bila je udaja što je u migracijama žena poznato pod terminom „Poštom naručene nevjeste” i „Nevjeste s fotografije” što u ovom proma-

tranom razdoblju nije bio fokus istraživanja, ali zanimljivo je usporediti s Australijom koja je u to doba bila jedna od omiljenih destinacija. Jedan od primjera je tiskovina Osvit koja je izlazila na teritoriju Australije i imala je rubrike u kojima su se tražili životni partneri pripadnici iste etničke skupine. S druge strane, zanimljivo je uočiti da Slobodna riječ, iako ima rubrike u kojima se opisuju osobna pitanja ili održavanje veze s domovinom, nije imala rubrike „Poštom naručene nevjeste” i „Nevjeste s fotografije”. No, umjesto toga česta rubrika su obilježena vjenčanja u kojima se vidi multikulturalnost hrvatske etničke zajednice i uključenost u društvo u koje su se doselili. Naime, razvidni su miješani brakovi. U istom razdoblju, u Australiji listovi odašilju upozorenja o nužnosti sklapanja brakova unutar vlastite etničke zajednice, dok to nije bio slučaj s južno-američkim zemljama. Tome ide u prilog i podatci iz čileanske hrvatske zajednice gdje je vidljivo da se nakon 1958. mali broj brakova sklapa među istom etničkom zajednicom (Perić Kaselj, 2012: 105.).

Ovo posljednje ukazuje i na različitosti među hrvatskim iseljeničkim zajednicama u preookeanskim destinacijama. Kod migracija žena u ovom kratkom istraživanju na osnovu novina Slobodna riječ uviđa se fleksibilnost kod sklapanja brakova. Tako je uobičajeno da se Hrvaticice udaju za pripadnike zemlje useljavanja te da to hrvatska zajednica odobrava. Kod zajednice u Australiji u istom razdoblju pogled na stupanje Hrvatica u brak s pripadnicima druge etničke skupine bilo je „škakljivo pitanje”.

Zaključak

Žene u migracijskom procesu od 1960. do 1990. s hrvatskog teritorija sudjeluju gotovo ravnopravno kao i muškarci. Ono što je specifično za iseljavanje u Južnu Ameriku jest malobrojnost i veći postotak muškaraca od žena koje su od ukupnog broja iseljenih činile 40% što je tada bilo ispod prosjeka SR Hrvatske. Razlozi za to su brojni: geografska udaljenost, politička nestabilnost južnoameričkog kontinenta te orijentiranost određenih hrvatskih zajednica prema suprotnom političkom svjetonazoru od većine novih emigranata. Pravi primjer za to je Čile.

Kao i u svakom migracijskom procesu, žene se kreću unutar dvije skupine: uz obitelj te samostalno. Neke od navedenih priča ukazuju nam na rizičnost kretanja žena, ali isto tako i na iste motive za odlazak iz komunističke Jugoslavije kao i muškaraca. Ono što je činilo razliku kod hrvatskih emigranata jesu uloge u obitelji i društvu. Hrvatska emigrantica bila je ona koja je nositeljica tradicije, jezika i običaja. Ona je omogućavala i brinula se o kućanskim poslovima, odgoju djece te je paralelno s tim radila u primjerice industriji. Uz sve to, vizija Hrvatica u južnoameričkim

zemljama nije bila samo kao majki i kućanica već i onih koje imaju potrebu obrazovati se i postati ugledne članice ne samo hrvatske etničke skupine već i društva države u koju su se doselile.

Popis literature i izvora

Literatura

- Antonich, E. (2013). Hrvatska zajednica u Urugvaju i težak put prema njezinom ujedinjenju. *Književna rijeka*, 2(XVIII), 142-145.
- Batistich, A. (1981). *Pjevaj vilo u planini*. Matica iseljenika Hrvatske.
- Boras Podravac, V. (2010.) *Dnevnik iz tuđine: stradanja hrvatskog naroda u XX. Stoljeću gledano kroz prizmu jedne hrvatske obitelji*. Hrvatska matica iseljenika.
- Čizmić, I. (2005). *Iseljena Hrvatska*. Golden marketing.
- Laušić, A. (1999). Iz povijesti Hrvata u Venezueli. U V. Kukavica (Ur.). *Hrvatski iseljenički zbornik 2000* (str. 245-250). Hrvatska matica iseljenika.
- Perić Kaselj, M. (2012). Etnički identitet hrvatskih iseljenika i njihovih potomaka u Čileu u kontekstu povijesnih i društveno-političkih promjena zemlji podrijetla. U: S. Božić (Ur.). *Institucionalizacija hrvatske dijaspore* (str. 97-130). Naklada Jesenski Turk. Hrvatsko sociološko društvo.
- Rotim, M. (2017). Hrvatske emigrantice u Australiju. U V. Kukavica (Ur.). *Hrvatski iseljenički zbornik 2017* (str. 201-210). Hrvatska matica iseljenika.

Izvori

- Danica Bulat. (1979, prosinac). *Slobodna riječ*.
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (1992). *Statistički ljetopis*.
- Hrvatica kraljica ljepote i pramaljeća. (1959, srpanj). *Slobodna riječ*.
- Kako je u Hrvatskoj. (1969, travanj). *Slobodna riječ*.
- Osobne vijesti. (1956, srpanj). *Slobodna riječ*.
- Republički zavod za statistiku Socijalističke Republike Hrvatske. (1986). *Radnici na privremenom radu u inozemstvu, članovi porodice i povratnici: popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981*.
- Savezni zavod za statistiku. (1971). *Lica na privremenom radu u inostranstvu: Prema Popisu stanovništva i stanova*, br. 679 (Vol. 679).
- Useljavanje u Australiju. (1967, prosinac). *Slobodna riječ*.

HRVATSKO USELJAVANJE U ČILE U HISTORIOGRAFIJI

Franklim Colletti
Cristian Garay

Stručni rad

Sažetak

Istraživanje migracija važno je za razumijevanje sadašnjih događaja i za izradu alata za suočavanje s budućim teškoćama. Hrvatsko useljavanje u Čile vremenski odgovara razdoblju između druge polovice XIX. i prve polovice XX. stoljeća., a zemljopisno ga možemo podijeliti na dvije glavne skupine: sjevernu i južnu. Unatoč svemu, ti useljenici nikada nisu zaboravili svoje korijene i integrirali su se u čileansko društvo kao Hrvati, a njihovi potomci kao Čileanci, pridonoseći razvoju zemlje. Tu temu poglavito obrađuju čileanski autori hrvatskog podrijetla kojima je pošlo za rukom razumjeti kako se povijest hrvatske dijaspore stopila s poviješću Čilea u jednu jedinstvenu povijest. Ova studija ima za svoj cilj da da pregled literatura o hrvatskom useljavanju u Čile, s naglaskom na čileanske autore hrvatskog podrijetla, kao i na tisak i informativne biltene hrvatske zajednice u zemlji.

Ključne riječi: *imigracija, historiografija, integracija, prisutnost, Čile*

Uvod

U kolovozu 2002. grad Dubrovnik, koji je pretrpio bombardiranje u Domovinskom ratu, opet je bio bombardiran, ali ovaj put sa 100.000 označivača knjiga s dvjema pjesmama na svakom; na prednjoj strani s pjesmom hrvatskog autora na hrvatskom jeziku, a na stražnjoj strani s pjesmom čileanskog autora na španjolskom.¹ Ova akcija koju je provela čileanska zaklada Casagrande predstavila je duboku vezu koja između Čileanaca i Hrvata postoji već stoljeće i pol.

¹ Vijest se našla na službenoj mrežnoj stranici zaklade Casagrande: <http://loscasagrande.org/es/bombing-of-poems-dubrovnik>

Istraživanje utjecaja migracija i njihove važnosti za razvitak i oblikovanje nacija vrlo je važno da bi se došlo do razumijevanja događaja i društvenih odnosa među narodima, a u Čileu je to tema koja se obrađuje s povijesnog, demografskog, etnološkog i sociološkog gledišta, pri čemu su španjolska, njemačka, talijanska i britanska emigracija one koje se najviše proučavaju i koje su bile najvažnije.

U najvećem dijelu riječ je o istraživanjima posvećenima tome da se utvrde ekonomski, kulturni ili društveni prinosi pojedinih europskih kolonija, a u tim slučajevima obično se dolazi do zaključka da su stranci, mada ih je ne baš prevelik broj stigao u Čile, odigrali odlučnu ulogu u industrijskom razvoju i dinamizmu male nacionalne trgovine, na primjer, preko stvaranja radionica i tvornica, razvoja željezničke infrastrukture, mostova i cesta, poticanja rudarske i vinogradarske djelatnosti ili vođenja bankarskih kuća i osiguravajućih društava. (Cano y Soffia, 2009: 133)

U slučaju hrvatskog iseljništva, povijesna i povijesno-demografska istraživanja većinom provode autori hrvatskog podrijetla (Mataic, 1998; Martinic, 1978, 1985, 1996, 1998, 1999; Ljubetic, 2000; Zlatar, 2002, 2005 i 2006; Martinic, 2006; Lausic, 2012²), gdje nam prikazuju kako su ti useljenici vezali svoju sudbinu za sudbinu Čilea i nisu od svoje povijesti napravili tek poglavlje o nekoj koloniji unutar nacije, nego zajednicu koja se integrirala u zemlju domaćina i pretvorila se u dio njezine povijesti.

Kad se piše suvremena povijest Čilea, nemoguće je zaobići sudjelovanje i utjecaj hrvatskog iseljništva u toj zemlji. Došavši u tu daleku zemlju zbog raznih razloga, Hrvati su pomogli da se utvrdi prisutnost nacije na dvama krajnjim područjima države, pridonijeli su razvitku nacije i ostavili trag koji traje do dana današnjeg.

Procjenjuje se da je hrvatska kolonija ili hrvatsko iseljništvo u Čileu na šestom mjestu na svjetskoj razini, prema brojkama vlade RH. Prema mađarskom stručnjaku Beli Soltészu, *u Čileu su 2,4% stanovništva, nekih 380.000 osoba, potomci hrvatskih iseljenika, a u dvjema regijama, Antofagasta i Magallanes, taj postotak dolazi do 5%. Prema tim podacima, u Čileu živi treća najveća hrvatska zajednica na svijetu, nakon one u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini* (2011:2). Nadalje, ne može se ovaj broj odrediti u cjelini jer se radilo o spontanom fenomenu i dolazilo se preko potpuno slobodnih luka, zbog čega ne postoje administrativne bilješke o ulascima. Prema najvećem stručnjaku za hrvatsko iseljništvo, profesoru Mateu Martinicu (1996) sa sveučilišta Universidad de Magallanes (Čile), kako piše u knjizi *La inmigración croata en Magallanes. Apellidos y*

² Nije bilo moguće pogledati taj tekst jer nije javno dostupan na stranici sveučilišta Universidad de Magallanes u Čileu, ali je iscrpan prikaz dao Morales (2012).

origen regional („Hrvatsko doseljavanje u Magallanes: prezimena i mjesno podrijetlo”), većina iseljenika potječe s otoka Brača i s dalmatinske obale.³

Uzroci hrvatskog useljavanja u Čile

Kako to primjećuje pjesnik Lucas Fertillo Nikolic, *Hrvati se pojavljuju u Čileu kao Hrvati, Dalmatinci, Slaveni, Austrijanci, Austro-Ugri, južni Slaveni, Južnoslaveni, Jugoslaveni. Ovo mnoštvo raznolikih imena za jednu te istu narodnost, hrvatsku, odraz je njezine dramatične i tisućljetne povijesti* (Martinic, 2006: 2). Ova raznolikost imena odražava se u glavnoj knjizi Matea Martincica, koja u svojem prvom izdanju 1978. nosi naslov *La inmigración yugoeslava en Magallanes* (Punta Arenas: Imprenta Hersaprint Ltda), tj. „Jugoslavensko iseljništvo u Magallanesu”. Drugo izdanje, 1985., ima naslov *La inmigración yugoslava (croata) en Magallanes* (2^a edición, Punta Arenas: Hogar Yugoslavo de Punta Arenas, Imprenta Rasmussen Zona Franca), tj. „Jugoslavensko (hrvatsko) iseljništvo u Magallanesu”, a u trećem izdanju 1999. knjiga je naslovljena *Inmigración croata en Magallanes* (Punta Arenas: Instituto de la Patagonia, 1999), tj. „Hrvatsko iseljništvo u Magallanesu”. Ovaj popis imena čini nam se dostatno ilustrativnim za tvrdnju s početka odlomka.

Razlozi koji su tijekom povijesti nagnali ljude na iseljavanje brojni su i odgovaraju jedinstvenim osobitostima pojedinih naroda, a glavni stručnjaci nabrojali su sljedeće poticaje kao čimbenike poticanja i privlačenja:

Prvi obuhvaćaju probleme zemlje podrijetla, to jest, okolnosti koje potiču dio stanovništva na napuštanje zemlje. Drugi obuhvaćaju prilike u zemlji odredišta, o kojima se budući iseljenici raspituju prije nego što donesu odluku da se iselesu u nju, a ne u neku drugu zemlju. (Soltész, 2011: 1)

Među glavnim čimbenicima poticanja hrvatskog iseljavanja možemo izdvojiti politički progon hrvatskih nacionalista u Austro-Ugarskoj, situaciju sve veće napetosti između Austro-Ugarske i Osmanskog Carstva, jer je Hrvatska bila pogranična regija između dvaju carstava, vojnu službu u austrougarskoj vojsci, epidemiju filoksere i vinske klauzule Carstva, koje su pogodovala vinu talijanskog podrijetla i na koncu uništile vinogradarsku aktivnost u regiji, osobito u Dalmaciji, posebno na Braču. Sa strane čimbenika privlačenja možemo navesti zlatnu groznicu na jugu Čilea, vrhunac proizvodnje salitre na sjeveru zemlje i uspjeh prvih skupina useljenika u zemlju. Konačno, možemo dodati činjenicu da je zemljopisni

³ Dakako, zbog venecijanskog utjecaja u Dalmaciji ne smatraju se svi Dalmatinci Hrvatima. To je slučaj obitelji Guina koja se nastanila u Čileu i pripada dalmatinskom plemstvu, a koja je nakon propasti Austro-Ugarske odabrala talijansko državljanstvo.

položaj određivao Čile kao obaveznu postaju koju su morali proći oni koji su htjeli potražiti sreću na obalama američkog Pacifika, na primjer, u Kaliforniji.

Prolaz kroz Čile obavezan je ako se ide do zemalja na obali Pacifika i u Kaliforniju, preko Magellanova prolaza ili rta Horn. Mnogobrojni mornari s dalmatinske obale zadržali su se tu na svom putovanju i počeli su nov život u našoj zemlji. (Zlatan, 2002: 26)

Dolazak Hrvata u Čile

Do hrvatskog iseljavanja u Čile dolazi poglavito između druge polovice XIX. i prve polovice XX. stoljeća i može se podijeliti u tri razdoblja visokog migracijskog intenziteta. Prvo je između 1864. i 1900., drugo između 1905. i 1914., koje završava s početkom Prvog svjetskog rata; treće je bilo između 1918. i 1939., pod utjecajem europske krize u međuraću. Zadnje razdoblje, ali s manje brojnom emigracijom, počinje 1945., u kojem su iseljenici bježali od represalija koje su proizlazile iz događaja u Drugom svjetskom ratu. Važno je naglasiti da je svaki iseljenički val bio temelj za sljedeći.

Isto tako, možemo zemljopisno podijeliti dolazak hrvatskih iseljenika u Čile na dvije regije: Región Sur Austral ili Extremo Sur, kamo je iseljenike na početku privukao porast vađenja zlata u regiji Magallanes. Povijest hrvatskog doseljavanja na krajnji jug stara je koliko i sam proces naseljavanja i izgradnje naselja od strane središnje čileanske vlade u ovoj regiji, od osnivanja Balnesa 1843., budući da su se 20. lipnja 1844. kao dobrovoljni mornari ondje iskrcali Antonio Letic, Antonio Zupicic i Esteban Costa, podrijetlom s hrvatske obale – mada im se imena gube u magli vremena – koji su svojim naporom pripomogli inicijalnom učvršćenju čileanske nacije na negostoljubivoj zemlji juga kontinenta (Martinic, 1999).

U kasnijim godinama možemo izdvojiti Matea Paravica, koji se rodio na hrvatskoj obali, u ranoj mladosti se iselio u Ameriku i započeo je život pun velikih i riskantnih pothvata u kojima se angažirao u brojnim projektima, kao što su evangelizacija istočne obale Patagonije, trgovina kožom, trgovačka djelatnost u Punta Arenasu, vađenje zlata, ovčarstvo i na koncu je postao mornarički kapetan vlastitog broda namijenjenog najmu i trgovini. Ovaj iseljenik predstavlja duh poduzetništva i požrtvornosti, koji je karakterizirao gotovo cjelinu iseljenika koji su pomogli da se izgradi i razvije negostoljubivi teren juga Čilea u regiji Magallanes (Martinic, 1999).

Međutim, dolazak Hrvata na sjever zemlje, kako je već spomenuto,

povezan je s vrhuncem proizvodnje salitre:

Ona je proizvela spektakularan razvoj u regiji i, dakako, u lukama preko kojih se ukrcavalo ovo „bijelo zlato”, koje je do 1895. predstavljalo 66,03% čileanskog proračuna. Sve do prije Prvog svjetskog rata zemlja je držala monopol na svjetskom tržištu gnojiva, što je omogućilo Čileu da živi od svojih renta više od četvrti stoljeća. (Zlatar i Ostojic, 2006:56)

U regiji Norte Grande cvatući posao sa salitrom proizveo je goleme dobitke za neke poduzetnike. Među njima se izdvajaju pojedini Hrvati koji su na to područje došli siromašni i svojim radom i spretnošću za rad i poslovanje uspjeli steći velik imetak. Među najznatnijim i najpoznatijim Hrvatima iz ove skupine nalaze se... *Francisco Petrinovic, podrijetlom s otoka Brača, ili Pascual Baburica [Baburrizza] iz Dubrovnika. Ovaj posljednji proslavio se i kao istaknuti dobrotvor, utemeljitelj čileanskog Muzeja lijepih umjetnosti (Soltész, 2011: 2).*

Povijest Hrvata iz sjeverne regije istraživala je arheologinja Vjera Zlatar Montan (2002): *Inmigración croata en Antofagasta* (2002) – „Useljavanje Hrvata u Antofagastu”; *Los croatas, el salitre y Tarapacá. Historia de la Inmigración Croata en la Provincia de Tarapacá durante los Siglos XIX y XX* (2005) – „Hrvati, salitra i Tarapacá. Povijest hrvatskog useljavanja u pokrajinu Tarapacá u XIX i XX stoljeću”; Vjera Zlatar Montan i Hrvoj Ostojic Peric: *De la Bura a la Camanchaca. Historia de Povelja y de sus emigrantes al Norte de Chile* (2006) – „Od bure do vjetra camanchaca. Povijest Povalja i njezinih iseljenika na sjeveru Čilea”. Sve ove knjige izdane su na sjeveru Čilea.

Na krajnjem jugu (Extremo Sur) najveću proizvodnju imao je Mateo Martinic Beros (1978, 1985, 1996, 1998, 1999). I ovdje se to kombinira s najnovijom kolonizacijom južnog područja. Stara kažnjenička kolonija Magallanes postala je 1842. garnizon i širila se pastoralnom kolonizacijom i svojim utjecajem na plovidbu i trgovinu. Svakom razvoju trebaju velika količina radne snage, specijalizirano tehničko osoblje, trgovački poduzetnici i djelatnosti na eksploataciji, među ostalim. Mada je vrhunac iskorištavanja zlata bio kratkoga daha, mnogima je bio dovoljan za to da im stvori kapital pomoću kojeg će započeti vlastite poduzetničke pothvate iz domene trgovine, graditeljstva i plovidbe, vrlo cijenjenih djelatnosti na tom području, isto kao što su se na sjeveru stvarala velika bogatstva: ... *izvoz mesa i vune obogatio je vlasnike livada, kao što su braća Kusanovic, Vicente i Antonio (Boric 1978, Martinic 2009).*

Od 1930. započinje intenzivna migracija prema centru zemlje od strane potomaka iseljenika sa sjevera i juga, koji su se uputili prema regiji

glavnog grada da bi studirali. Tamo su uspjeli kao profesionalci i ukorijenili su se, da bi kasnije doveli i svoje roditelje. Četvrti val migracije nakon kraja Drugog svjetskog rata imao je kao odredište središnji dio zemlje.

Santiago se po novome pretvorio u centar hrvatske imigracije u 30-ima XX. stoljeća i postao je centar s najvećom koncentracijom Hrvata, na štetu rubnih dijelova zemlje. U Santiago su se doselili onda kad su se na sjeveru zatvorile tvornice salitre zbog pada vrijednosti salitre. S juga se doseljavaju zbog niske cijene mesa i vune. Brojni profesionalci koji su se obrazovali na sveučilištima Santiaga ostali su u gradu i zaposlili se, da bi kasnije doveli roditelje i obitelji. U ovom je slučaju došlo do nove migracije, ali unutar zemlje. (Zlatan, 2002: 26)

Organizacija „kolonija“

Premda Hrvatska nije postojala kao neovisna država, iseljenici iz nje uvijek su imali svijest o svojoj kulturi i narodnosti, organizirali su se u institucijama u Čileu pod nacionalnim imenom *južnih Slavena*, da bi se razlikovali od Austrijanaca i Nijemaca, što nije bio slučaj u regiji Magallanes, gdje su nastale institucije pod dalmatinskim ili hrvatskim imenom i koje su od 1920. promijenile naziv u *jugoslavenske*.

Do 1918. Hrvati su se nazivali „Austrijancima“ jer su dolazili iz Austro-Ugarske Monarhije. Oni koji su dolazili nakon kraja rata 1918. nazivali su se „Jugoslavenima“. Kako Beč tako i Beograd vodili su stalnu protuhrvatsku politiku iz čega ni čileanski Hrvati nisu bili izuzeti. (Zlatar, 2002: 33)

Medusobno povezivanje Hrvata u Čileu slijedilo je iste linije kao i kod drugih, starijih europskih useljeničkih kolektiva, kao što su Francuzi, Nijemci, Španjolci i Talijani, ali i kao kod novijih azijskih zajednica kao što su Arapi, dakle, samoidentificiralo se kroz *kolonije*, s ustanovama dobrotvornog rada, društvenog života, sa školama, ponekad i s grobljima. U njima je bilo moguće biti u kontaktu sa sunarodnjacima, katkada su olakšavali trgovinu, pa čak i sklapanje brakova i stvaranje potomstva. Kolonija u Čileu znači isto što i migrantski kolektiv, a ne kolonizacijske skupine s enklavama, pravilima i životom odvojenim od ostatka društva.⁴

⁴ Nisu svi iseljenički kolektivi utemeljivali organizacije. Bijeli Rusi koji su došli nakon 1918. stvorili su Rusko groblje (1955.) u Puente Alto, ali nikakve udruge. Ni Kinezi, ni Južnokoreanci ni Japanci nisu organizirali svoje centre, premda su održavali endogamiju i bili su vrlo vezani za vlade zemalja podrijetla. Na isti način se regionalna tendencija među Španjalcima, koja je stvorila Baskijski centar ili Katalonski centar, ni u jednom dijelu Hispanske Amerike nije proširila na Andaluzane koji su se miješali sa svima. Vrlo mala predstavnička tijela predstavljala su Galicijce (Lar Gallego), asturijski kolektivitet i ljude iz Rioje u društvu Sociedad de Beneficencia La Rioja. Bilješka autora.

S izbijanjem Prvog svjetskog rata počinje razdor između onih koji su osjećali povezanost s habsburškom kućom i angažirali su se u pro-austro-ugarskim aktivnostima i onih koji su vidjeli rat kao priliku za postizanje neovisnosti ili za stvaranje konfederacije ili kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Jugoslavije), s tim da je većina bila u drugom od ova dva tabora. Godine 1915. u Parizu je utemeljen Jugoslavenski odbor koji je predstavljao slavenske zemlje u sastavu Austro-Ugarske (Bosna, Hrvatska i Slovenija), pa je u Antofagasti osnovana Narodna jugoslavenska obrana (NJO) s ciljem da podupre taj pokret, a s novcem koji je poglavito dolazio od prihoda od salitre koji su stjecali hrvatski iseljenici.

Bojali su se da će im savezničke zemlje zadržati robu i sirovine na brodovima, da će im blokirati račune u londonskim i američkim bankama jer su državljani neprijateljske države, Austro-Ugarske. (Zlatar, 2005: 61)

Unatoč velikoj potpori Hrvata za stvaranje Jugoslavije, u manje od desetljeća politička se situacija u zemlji promijenila na gore za hrvatsku autonomiju i ukinuta je federacija naroda da bi je zamijenila Kraljevina Jugoslavija, osnovana na srpskoj monarhiji, što je vodilo do novih progona i iseljavanja za velik broj Hrvata.

Dne 6. siječnja 1929. srpski kralj Aleksandar I. zabranjuje sve političke stranke i proglašava diktaturu i zemlja se službeno počinje zvati Jugoslavijom. Tužno je to doba progona, zatvaranja i smrti za hrvatske patriote i intelektualce. Opet počinje razdoblje hrvatskog iseljavanja. (Zlatar, 2005: 53)

Velik dio ovih izgnanika primili su njihovi rođaci i prijatelji, ukorijenjeni već više od jedne generacije u Čileu, i oni su također donijeli radnu snagu i trud za razvoj zemlje. *Neki, malo njih, vratili su se u zemlju podrijetla ili zato što se nisu mogli prilagoditi ili zbog ekonomskih razloga; drugi su ostali, zasnovali obitelji i prilagodili su svoj život zemlji koja ih je prihvatila. (Zlatan i Ostojic, 2006: 75)*

Hrvatska integracija u čileansko društvo

Opsežna je integracija potomaka hrvatske kolonije u čileansku vojsku. Prvi dokumentirani vojnik bio je José Angel Marinzulich Zacevic koji se rodio u Hrvatskoj 1856., s 12 godina se iselio u Čile, precizno govoreći u grad Iquique; kad je izbio Pacifički rat, pridružio se čileanskoj vojsci i sudjelovao je u zauzeću Pisague i okupaciji Tacne. Po svršetku rata vratio se u Iquique, gdje je djelovao u austro-ugarskom vatrogasnom društvu br. 5, a kasnije je primio brojna odlikovanja za godine službe. (Zlatar, 2005:

75)

Na isti način možemo izdvojiti Artura Givovicha Moyu (1855. – 1905.), sina hrvatskog useljenika i čileanske majke, koji je bio pisac, novinar i vojni časnik, sudjelovao je u Pacifičkom ratu u okviru bataljona *Miraflores*. Pisao je pripovijetke, drame i 1887. roman naslovljen: *El rigor de la corneta. Recuerdos de la vida en campaña* („Žestina borbe. Uspomene iz života na vojnom pohodu”). Isto tako treba izdvojiti unuke Hrvata: divizijskog generala Raúla Arayu Stiglicha koji je bio glavni zapovjednik vojske 1955. – 1956., divizijskog generala Óscara Bonillu Bradanovića i kapetana Luisa Carevića Cubillosa koji je tragično poginuo 1979. dok je predvodio ekipu zaduženu za deaktivaciju eksplozivne naprave postavljene na ulicu, zbog čega mu je dodijeljeno posmrtno odlikovanje za hrabrost (Martinic, 2006).

Hrvatski kolektivitet stvorio je mnogobrojne i raznovrsne institucije, od kojih su neke nestale, a druge opstaju još do dana današnjeg. Među onima osnovanima u gradu Punta Arenas izdvajaju se: Sociedad Austríaca de Servicios Mutuos (1896) – „Austrijsko društvo za uzajamne usluge”; Sociedad Dálmata de Socorros Mutuos (1919) – „Dalmatinsko društvo za uzajamnu pomoć”; la Biblioteca Croata (Hrvatska Čitaonica) (1899); La Compañía Croata de Bomberos *Dalmacia br. 4* (1902) – „Hrvatsko vatrogasno društvo *Dalmacia br. 4*”; Club Deportivo Croata *Sokol* (1912) – „Hrvatsko sportsko društvo *Sokol*”; y el Hogar Croata (1912) – „Hrvatsko ognjište” (Martinic, 1999). Od onih osnovanih između gradova Iquique i Antofagasta možemo navesti: La Compañía de Bomberos Austro-Húngara *Salvadora N°5* – „Austrougarsko vatrogasno društvo *Salvadora br. 5*” – osnovano 1880. i preimenovano u Compañía Slava de Bomberos *Dalmacia N° 5* – „Slavensko vatrogasno društvo *Dalmacia br. 5*” – koje još djeluje; la Sociedad Croata de Beneficiencia (1896) – „Hrvatsko dobrotvorno društvo”; Sociedad Austro-Hungara de Socorros Mutuos (1894. – 1905.) – „Austrougarsko društvo za uzajamnu pomoć”; Hogar Esloveno (1904. – 1911.) – „Slavensko ognjište”; Sociedad Yugoslava de Beneficiencia (1921. – 1975.) – „Jugoslavensko dobrotvorno društvo”; Hogar Yugoslavo (1954. – 1991.) – „Jugoslavensko ognjište”; i el Club Croata (1991) – „Hrvatski klub” (Zlutar, 2005). U Santiagu možemo spomenuti Hrvatski stadion osnovan 1900., a njegovu djelatnost možemo pratiti do 1930-ih, kad Hrvati pristigli u glavni grad osnivaju „Jugoslavensko ognjište” (Hogar Yugoslavo).⁵ Možemo spomenuti i „Krug profesionalaca i poduzetnika hrvatskog podrijetla” (Círculo de Profesionales y Empresarios de Ascendencia Croata, CPEAC, 1965).

⁵ Službena stranica: <http://estadiocroata.cl/historia>, posljednji pristup 14-03-2020

Danas su gradovi Punta Arenas⁶ i Antofagasta⁷ gradovi-pobratimi grada Splita u Dalmaciji, kao što je grad Iquique pobratimljen sa Zadrom.⁸ Zajednica hrvatskih useljenika u gradovima Punta Arenas, Antofagasta, Iquique i Santiago objavljuje biltene i mrežne stranice na španjolskom, gdje izvješćuje o radu svojih organizacija kao i o temama koje se tiču Hrvatske.

Kako smo već spomenuli, Hrvati koji su došli u Čile pretvorili su tu zemlju u svoju drugu domovinu i njihovi potomci pretvorili su se u Čileance koji su pridonosili u svim područjima čileanskog društva i pritom su uvijek nosili prezime svojih predaka. Primjeri toga su profesionalci, intelektualci, biskupi, političari, umjetnici s prezimenima poput Eterovic, Goic, Franulic, Luksic, Skarmeta, Scarpa, Martinic, Mihailovic, Mimica, Tomic, Vonanovic itd. Na polju poduzetništva izdvaja se obitelj Andrónica Luksica, jedna od najbogatijih u Čileu i koja je nakon ratova 90-ih uspostavila snažne veze s rodnom Hrvatskom i ulagala u nju. Prema Vladi RH u Čileu danas živi 200.000 Hrvata i njihovih potomaka,⁹ premda ih po neslužbenim brojkama ima do 300.000.

Glavna djela o hrvatskom useljavanju u Čile

Historiografija o hrvatskom useljavanju i o međudjelovanju i integraciji u Čile prvenstveno dolazi iz pera Čileanaca potomaka Hrvata i nastali su pod pokroviteljstvom kako čileanskih tako i hrvatskih istraživačkih centara. Među glavnim djelima možemo izdvojiti djela arheologinje Vjere Zlutar Montan *Inmigración croata en Antofagasta* (2002) – „Hrvatsko doseljavanje u Antofagastu”; *Los Croatas, el Salitre y Tarapacá* (2005) – „Hrvati, salitra i Tarapacá”; i *De la bura a la camanchaca: historia de Povelja y de sus emigrantes al Norte de Chile* (2006) – „Od bure do kamančake: povijest Povalja i njezinih iseljenika na sjeveru Čilea”. Njezin rad usredotočen je na kulturnu integraciju i doprinose hrvatske kolonije na sjeveru zemlje, s naglaskom na utjecaj useljenika na industriju salitre, trgovinu, ribarsku industriju, graditeljstvo i na sudjelovanje hrvatskih iseljenika u osnivanju sela na čileanskom sjeveru.

Isto su tako značajna djela odvjetnika i povjesničara Matea Martinica

⁶ Za detalje vidi: http://www.studiacroatica.org/branka_es/es37.htm, posljednji pristup 14-03-2020

⁷ Za detalje vidi: <https://www.mercurioantofagasta.cl/site/edic/20021202203330/pags/20021202214545.html>, posljednji pristup 14-03-2020

⁸ Za detalje vidi: [http://www.iquiquetransparente.cl/Descargas/Marco Normativo/Ordenanzas/Ordenanzas Vigentes/OM359.pdf](http://www.iquiquetransparente.cl/Descargas/Marco%20Normativo/Ordenanzas/Ordenanzas%20Vigentes/OM359.pdf), posljednji pristup 14-03-2020

⁹ Za demografske podatke vidi: <https://web.archive.org/web/20130611064048/http://www.hrvatiizvanrh.hr/en/hmiu/status-of-croatian-immigrants-and-their-descendants-abroad/15>, posljednji pristup 15-03-2020

La inmigración croata en Magallanes. Apellidos y origen regional (1998) – „Hrvatsko iseljeničtvo u Magallanesu. Prezimana i regionalno podrijetlo”; i *La Inmigración Croata en Magallanes* (1999) – „Hrvatsko iseljeničtvo u Magallanesu”, u kojima se iscrpno istražuje kulturni utjecaj i integracija hrvatskog iseljeničtva u Čileu. U ovim djelima, važnima za proučavanje razvoja hrvatskog naseljavanja na krajnji jug, možemo razumjeti važnost koju su imali useljenici, ne samo u naseljavanju ove regije nego i u razvoju i napretku njezinih najznačajnijih gradova; isto tako, tu možemo naći produbljenu genealošku studiju o podrijetlu hrvatskih useljenika i u tom su te knjige glavna referentna literatura u zemlji.

Važno je istaknuti djelo Jerka Ljubetica *Hrvatska / Čile povijesne i kulturne veze = Croacia / Chile relaciones históricas y culturales* (2000), gdje se usredotočuje na čileansko-hrvatske odnose nakon stjecanja neovisnosti i na utjecaj hrvatskog iseljeničtva u Čileu prije Domovinskog rata. Jedinствен rad je onaj koji je napisao doktor međunarodnih studija, umirovljeni pukovnik Rodolfo Martinic Marusic: *Presencia de Croacia en Chile y el poco conocido capítulo de la integración croata a través del Ejército* (2006) – „Prisutnost Hrvatske u Čileu i malo poznato poglavlje hrvatske integracije kroz vojsku” – u kojem daje zanimljivu skicu hrvatske povijesti, uzroka migracija i dolaska iseljenika kako na sjever tako i na jug zemlje te razmatra kontekste, razdoblja i glavne procese provedbe, koji su karakterizirali postupanje čileanske vojske u raznim momentima u kojima su se ti sinovi iseljeničtva integrirali u nju.

Djelo diplomata i profesora Dane Mataica Pavicica *Croatas en Chile. Biografías*. (1998) – „Hrvati u Čileu. Životopisi” – predstavlja velik trud na prikupljanju podataka, uz sudjelovanje akademičara iz obiju zemalja, o velikom broju Hrvata i potomaka Hrvata koji su proveli život u Čileu i koji nikad nisu prekinuli kulturne veze s domovinom podrijetla. Istodobno pokazuje veliki utjecaj koji je Čile imao na svakog od njih. Mataic se ističe velikim brojem članaka u kojima pokazuje ulogu Hrvata u važnim povijesnim momentima i u razvitku Čilea. Što se tiče svjedočanstava, nema toliko puno uspomena na migraciju i ističe da je Barticevic (2010) objavio knjigu *Un viaje sin retorno. Brač – Punta Arenas. Cien años de migración y exilio – „Putovanje bez povratka. Brač-Punta Arenas. Sto godina iseljavanja i izgnanstva”*.

Drugi Barticevicevi radovi (2015) udaljeniji su od demografske i povijesne perspektive, oni u kojima se bavi sudjelovanjem u politici potomaka Hrvata, kod općinskih izbora u Magallanesu. Po statistici, u XII. regiji Magallanes i Čileanska Antarktika na šest općinskih izbora od 1922. predstavila su se *63 potomka Hrvata kao kandidati, od kojih su 14 (22%) bile žene* (Barticevic, 2015, 262).

Djelo Eugenija Mimice Barrassi, *Gospodara* (2006) pripovijeda četiri legende iz Magallanesa, izdane u Hrvatskoj, a preveo ih je Yerko Ljubetic. Ljubetic je sudjelovao i u prijevodu drugih autora hrvatskog podrijetla, kao što su Ramón Díaz Eterovic, Domingo Tessier, Nicolás Mihovilovic i Juan Mihovilovic. („Leyendas magallánicas fueron editadas en Croacia”, *El Magallanes*, Punta Arenas, 25. lipnja 2006.: 12 – „Magaljanske legende izdane su u Hrvatskoj”).

Zanimljiv članak Bele Soltésza, *La emigración croata en Sudamérica* (2011) – „Hrvatsko iseljavanje u Južnu Ameriku” – daje sažetak stvaranja hrvatske dijaspore u Južnoj Americi i prikaz hrvatske dijaspore u Čileu, predstavljajući i njezine znamenite članove, njezinu važnost i integraciju u unutarnju i vanjsku politiku tijekom svoje povijesti.

Na kraju da spomenemo Isabel Torres Dujisin koja nam knjigom *La vida de un croata: Pascual Baburizza Soletic* (2003) – „Život jednog Hrvata: Pascual Baburizza Soletic” – pokazuje svakodnevni život hrvatskog useljenika u Čileu i integraciju u život Čilea. Ovo djelo značajna je studija čileanskog društva, otvorenog prema useljenicima i sudjelovanju useljeničtva u trgovini u samom vrhuncu proizvodnje salitre.

Sa svim što je rečeno, ostaje mnogo toga što još treba proučavati vezano za hrvatsko iseljeničtvo u Čileu. Još brojni dokumenti čekaju da se njima pozabave povjesničari koji bi se prihvatili proučavanja tema kao što su ekonomski utjecaj, sport i međunarodni odnosi (Čile je bio jedna od prvih zemalja koje su priznale Hrvatsku u 90-ima), kao i proučavanja onih već spomenutih ozbiljnih istraživača koji nam pripovijedaju o dolasku Hrvata u Santiago i o njihovom utjecaju. Još se nije proučavala dijaspora pristigla nakon Drugog svjetskog rata.

Hrvatsko iseljeničtvo, kao i ostale zajednice, pomiješalo se s čileanskim stanovništvom. Njezini potomci su mnogobrojni i nazočni su u politici, profesionalnom životu, poduzetništvu, Katoličkoj crkvi, umjetnosti i u oružanim snagama. Nakon što su njegovi prvi predstavnici bili vrijedni rudari i stočari na sjeveru i na jugu, danas su Hrvati postali dio aktiva i kompleksnosti sadašnjeg društva.

Hrvatska će zadržati svoju prisutnost u Čileu čak i kad se ne čuje više hrvatski jezik, osim pokoje, teško naučene riječi. Već sada postoje folklorni sastavi s hrvatskim imenima, a njihovi članovi ne samo da ne znaju hrvatski, nego mnogi od njih ni nisu našeg etničkog podrijetla, što dostatno dokazuje koliko je ukorijenjen hrvatski osjećaj u čileanskom društvu, čak i kad ne postoji svijest o njemu. (Mataic, 1998: 203)

Zaključak

Ako nešto iznenađuje u ovoj bibliografiji i njezinu sadržaju, to je da su temu hrvatske migracije mnogo više njegovali profesionalci potomci hrvatskih iseljenika, nego istraživači migracija, koji su se posvetili drugim europskim zajednicama. Ima malo pisanih svjedočanstava, ali s druge strane ima raznih djela o migracijskom procesu. Čileanska stranica *Memoria Chilena* Nacionalne knjižnice Čilea (Biblioteca Nacional de Chile) nudi virtualnu kapsulu nazvanu *Inmigración croata en Chile (1864-1930)* – „*Hrvatska emigracija u Čile*”- dostupnu na: <http://www.memoriachilena.gob.cl/602/w3-article-650.html>. Dostupni su još i dokumentarni registri useljenika, koje je sastavila Vjera Zlatar, u Povijesnom arhivu hrvatskog iseljeničtva u Čileu (Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile), na: <https://www.arhvic.cl/collections/show/5>. Četvrto razdoblje, nakon Drugog svjetskog rata, ne proučava se. I još uvijek nema zajedničkog rada naraštaja profesionalaca potomaka hrvatskih useljenika, kao što to postoji u slučaju Francuza, Britanaca, Španjolaca i Talijana. Čileansko-hrvatski odnosi svode se na čisto etničku razinu i ne proširuju se na druge aspekte međusobnih diplomatskih odnosa. Od istraživača koji nisu hrvatskog podrijetla postoje jedan Mađar i jedna čileanska povjesničarka. Ima čileanskih istraživača na poljima poput demografije, gdje se hrvatska migracija može mjeriti unutar stanovitih parametara. Što se tiče izdavača, prevladavaju publikacije vezane za hrvatski kolektiv u Čileu i za sveučilište Magallanes.

U ovom trenutku brojni čileanski autori obavljaju istraživanja ili su u procesu revidiranja nove bibliografije o hrvatskom iseljavanju u Čile, poglavito pod patronatom sveučilišnih centara ili Centra hrvatskih profesionalaca (*Centro de profesionales croatas*), a razmišljanje o njima ostavljam za neki sljedeći broj.

Popis literature i izvora

- Barticevic Sapunar, M. A. (2015). Participation of Croatian Descendants in the Political Life Municipal Elections in Magallanes Region, Chile, Period 1992 – 2012. *Sociologija i prostor*, 53 203 (3), 255-273. DOI 0.5673/sip.53.3.4
- Barticevic Sapunar, M. A. (2010). *Un viaje sin retorno. Brač – Punta Arenas. Cien años de migración y exilio*. Mosquito Editores.
- Cano, V. & Soffia, M. (2009). *Los estudios sobre migración internacional en Chile: apuntes y comentarios para una agenda de investigación actualizada*. Centro Latinoamericano y Caribeño de Demografía.
- Lausic Glasinovic, S. (2012). *Croatas en América del Sur: inmigración de Dalma-*

cia en el cono sur americano (1840-1940). Universidad de Magallanes.

- Leyendas magallánicas fueron editadas en Croacia (2006, 25. lipnja). *El Magallanes*, str. 12.
- Ljubetic, J. (2000). *Hrvatska - Chile povijesne i kulturne veze / Croacia – Chile relaciones históricas y culturales*. Asociación de Escritores Croatas.
- Martinic Beros, M. (1996). La inmigración croata en Magallanes. Apellidos y origen regional. *Anales del Instituto de la Patagonia*, XXI. Universidad de Magallanes, 17-32.
- Martinic Beros, M. (1999). *La Inmigración Croata en Magallanes*. Hogar Croata de Punta Arenas.
- Martinic Marusic, R. (2006). *Presencia de Croacia en Chile y el poco conocido capítulo de la integración croata a través del Ejército*. Círculo de Profesionales y Empresarios de Ascendencia Croata.
- Mataic Pavicic, D. (1998). *Croatas en Chile*. Biografías. Fundación para la emigración Croata.
- Mimica Barrassi, E. (2006). *Gospodara*, Omis (Croacia).
- Morales, E. (2012). Sergio Lausic Glasinovic. Croatas en América del Sur. Inmigración de Dalmacia en el Cono Sur Americano [Recenzija]. *Revista Estudios Hemisféricos y Polares*, 1-4, <http://www.hemisfericosypolares.cl/resenas/Sergio%20LAUSIC%20GLASINOVIC.pdf>
- Soltész, B. (2011). La emigración croata en Sudamérica. *International Relations Quarterly*, 2(1), 1-5.
- Torres Dujisin, I. (2003). *La vida de un croata: Pascual Baburizza Soletic*. Universidad de Playa Ancha de Ciencias de la Educación.
- Zlatar Montan, V. (2002). *Inmigración croata en Antofagasta*. Sociedad Croata S.S.M.M. de Antofagasta.
- Zlatar Montan, V. (2005). *Los croatas, el salitre y Tarapacá. Historia de la Inmigración Croata en la Provincia de Tarapacá durante los Siglos XIX y XX*. Hrvatski Dom.
- Zlatar Montan, V. & Ostojic Peric, H. (2006). *De la Bura a la Camanchaca. Historia de Povlja y de sus emigrantes al Norte de Chile*. Oñate Impresores.

BRAZIL I ARGENTINA: DVOJICA VELIKIH PRIMATELJA HRVATSKE DIJASPORE U ATLANTSKOM SVIJETU

Andres Goldstein

Stručni rad

Sažetak

Ovaj rad usmjeren je na istraživanje političkih i gospodarskih prilika u Brazilu i Argentini, kao zemlje primateljice hrvatskih migracija nakon Drugog svjetskog rata, konkretno u razdoblju 1945. – 1970. Za to ćemo se poslužiti istraživanjem migracija kroz društvenu i kulturnu povijest Bernarda Bailyna, koji u svojoj knjizi *Atlantic History* predlaže postojanje „Atlantskog svijeta”, kulturne, društvene i teritorijalne skupine koju čine Državni granični prijelazi Atlantskog oceana, proizvod migracijske politike koju provodi svaki blok kako bi se ojačao tijekom Hladnog rata. Pri proučavanju ovog migracijskog procesa obrađuju se politički, društveni i ekonomski elementi Amerike i bivše Jugoslavije, koji će poslužiti za bolje razumijevanje načina na koji je tekla integracija Hrvata u južnoamerička primateljska društva, što se u konkretnom slučaju ovoga rada odnosi na spomenute zemlje koje su odabrane jer su bile članice *atlantskog svijeta* i primateljice hrvatske dijaspora te bile uronjene, kao i svi u to vrijeme, u djelovanje bipolarnog sustava.

Ključne riječi: *Atlantski svijet, Migracije, Hrvati, Brazil, Argentina*

Uvod

S rađanjem bipolarnog sustava nakon Drugog svjetskog rata, predvođenog Sjedinjenim Državama (SAD) i Savezom Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR), pojavilo se nekoliko problema koji su uključivali europske zajednice, među njima i masovni pokret koji će dati uspon na migracijske procese u *atlantskom svijetu*,¹ kao i približavanje holokaustu,

¹ Čine ga države s atlantskom obalom.

rekonstrukcija Europe i širenje komunizma prema zemljama zapadne Europe i Azije. Što se tiče prve stavke na ovom popisu, možemo spomenuti hrvatske migracije između 1945. i 1970. godine, zanimljiv slučaj zbog toga kako su hrvatski migranti formirali zajednice i udruge koje su im omogućile da zadrže svoje kulturne, političke i društvene elemente u prostorima Amerike, kontinentu, čija je društvena dinamika različita zbog njegove povijesne evolucije.

U ovom radu proučavat će se samo slučajevi Argentine i Brazila jer su to države *atlantskog svijeta* s najvećom hrvatskom prisutnošću, dok slučajevi poput Venezuele ili Kolumbije, iako su dio dotičnog prostora, nikada nisu primili velik broj Hrvata.

Proučavajući američku povijest, postaje očito da različita nacionalna društva kontinenta dijele zajedničke elemente nastale tijekom procesa kolonizacije (od 15. do 19. stoljeća). Zahvaljujući pokretima za neovisnost koji su započeli 1810., došlo je do ideoloških promjena koje su zahvatile prostor veći od kontinentalne perspektive, prosvjetiteljske ideje, koje su dolazile iz Europe, imale su ključni učinak u Americi, pridonoseći emancipaciji američkih naroda i, kao proljeća, ti politički i društveni pokreti odjeknuli su Europom i označili definitivno rođenje atlantskog svijeta koji je, osim što je teritorijalno politički prostor koji čine zemlje s obje strane ovog oceana, i zona razmjene ideja i pokrete, gdje političke ideologije od tada igraju važnu ulogu.

„... hoće ili bi trebala biti Atlantska zajednica, koja je bila..., „oceanski sustav” čije su glavne vojne sile, jedni prema drugima, bili otoci. Naravno, postojale su nacionalne razlike unutar atlantske regije, ali bile su to „varijacije unutar iste kulturne tradicije”, koja je bila „proširenje zapadnog ili latinskog kršćanstva iz zapadnog Mediterana u cijeli bazen Atlantskog oceana” (Bailyn: 2005., 8).

Uzimajući u obzir Bailynovu definiciju, otkrivamo da je ideja o *atlantskom svijetu* način razumijevanja povijesti i evolucije društava koja koegzistiraju u Atlantiku kao cjelini. Ova vizija uključuje granične i teritorijalne elemente kao društvene i političke okvire, gdje postoji razmjena političkih, ekonomskih, kulturnih ideja i društvenih odnosa. S ove točke gledišta, migracijski procesi suvremene povijesti mogu se promatrati kao dio ovog društveno-kulturnog prostora, gdje socijalističke i liberalne političke ideologije igraju važnu ulogu u odnosu između migranata i država primateljica.

Na taj način izvori koje ćemo pronaći o tom procesu otkrivaju sociopolitički kontekst u kojem će se nakon Drugoga svjetskog rata hrvatski migranti i primateljska društva okupiti na američkim prostorima koji su

dio atlantskih struktura. Bipolarni svijet, tako često predviđan u 19. i ranom 20. stoljeću, došao je kraju; međunarodni je poredak, prema DePorteovim riječima, sada prelazio „iz jednog sustava u drugi”. (Kennedy: 2017., 453). Početkom Hladnog rata i nametanjem nove dinamike temeljene na bipolarnosti, pod vodstvom dviju hegemonističkih sila (SAD-a i SSSR-a), bivša Jugoslavija, unutar koje su bili i Hrvati, bit će odvučena prema komunističkoj orbiti, što je dovelo do egzodusa svih onih koji se nisu slagali s tom ideologijom i koji su na ovaj ili onaj način našli načina da napuste svoju domovinu.

„Od 1945. do 1949. vlada Josefa Brossa Tita (Tito), održavat će odnose s vladom Josefa Staljina, usklađena s Varšavskim ugovorom... Dvije supersile, Sjedinjene Države i SSSR, okružile su se saveznicima; između 1945. i 1948. SSSR je uvukao većinu istočnoeuropskih država u svoju orbitu, pošto su komunističke vlade preuzele vlast u Poljskoj, Mađarskoj, Rumunjskoj, Bugarskoj, Jugoslaviji, Albaniji, Čehoslovačkoj i Istočnoj Njemačkoj (1949.)” (1949.). Lowe, 2007: 226).

Tako ćemo vidjeti prekid između dijela hrvatskog društva i novih komunističkih vlasti, koje su od 1945. godine za Jugoslaviju generirale kompleksan migracijski proces. U tom smislu, a radi šireg sagledavanja stvari, možemo vidjeti u historiografiji hrvatskih seoba u Južnu Ameriku da od 1760. godine postoje dokazi o prisutnosti Hrvata na kontinentu (uz naglasak da se radilo o individualnoj seobi). Historiografija uobičajeno taj proces dijeli na dva razdoblja i tri vala. Prvo od njih između 18. i 19. stoljeća, koje je poznato kao stara seoba (stara iseljništvo), u kojem je teško procijeniti koliko je stanovnika napustilo teritorij (Hrvatske Migracije, 2007.), a drugo, u 20. stoljeću, u kojem su metode prikupljanja podataka pouzdanije, djelomično zahvaljujući činjenici da države jasnije bilježe statistiku stanovništva, unutar i izvan svojih teritorija. Posljedično, lakše je prikupljati informacije jer su dostupne u državnim uredima posvećenima popisima (Livi Bacci, 2009.) i upravo iz tog razloga mogu se identificirati posljednja dva vala, jedan u razdoblju između dva svjetska rata, a drugi nakon Drugog svjetskog rata.

„Za razliku od drugoga, treći val iseljavanja [je] dobro dokumentiran, obuhvaća oko 40.000 ljudi, a većina ove skupine stigla je u Južnu Ameriku (osobito u Argentinu) neposredno nakon Drugog svjetskog rata, iz političkih razloga. U vrijeme pada hrvatske ustaške države Južna Amerika više nije bila tako privlačna destinacija kao što je nekada bila – međutim, za one koji su inkriminirani u palom režimu, faktori

'poticanja' bili su toliko jaki da su [bili] spremni emigrirati u bilo koju zemlju koja bi ih prihvatila" (Soltész, 2011: 2).

Kada govorimo o migracijskoj politici, moramo razlikovati međunarodnu politiku koju vode SAD i SSSR i unutarnju politiku Argentine, Brazila i bivše Jugoslavije. Ovakvo tumačenje dva načina predstavljanja migracijske politike omogućuje nam da vidimo karakteristike svake zemlje primateljice i one bloka kojem su pripadale.

Tijekom 20. stoljeća, Latinska Amerika doživjela je važnu političku, ekonomsku i društvenu transformaciju, gdje je ekonomski sustav počeo imati sve veće sudjelovanje vlada, kroz različite državne strukture koje nisu nastojale ograničiti ekonomske slobode na elite, već stvoriti potrebne uvjete za napredak, kroz kredite ili izravna ulaganja u strateški sektor nacionalnog gospodarstva, pri čemu su argentinski i brazilski slučajevi karakterizirani velikim tehničkim i tehnološkim napretkom doživljenim od prije Drugog svjetskog rata do 1960-ih (Kaplan, 1971: 40). Drugim riječima, ova dva slučaja nude priliku vidjeti razvoj visokotehničke poljoprivredne industrije, vrlo konkurentne na međunarodnoj razini i s globalnim dosegom.

Ovo je važan trag za razumijevanje zašto je hrvatska migracija u Argentinu i Brazil bila veća nego u druge atlantske države Latinske Amerike. Kao što ćemo kasnije vidjeti, dobar dio hrvatskih doseljenika u ova dva naroda bili su seljaci, stoga je moguće da su smatrali da uživaju veće olakšice za nastanjivanje.

„Državno upravljanje produktivnim gospodarstvom skup je pothvat; primarni sektor sada postaje sustavno subvencioniran, u politici koja se uspoređuje s onom sjevernoameričkog New Deala, i koja, ako ima analogije s njim na ekonomskoj razini, nema ih na društvenoj razini, jer u Latinskoj Americi te subvencije uglavnom donose korist velikim zemljoposjednicima.” (Halperin Donghi, 1972: 360-361)

U analizi međunarodnih odnosa u ovom pitanju, potrebno je pojasniti da je međunarodni sustav, s Ujedinjenim narodima (UN) kao vodiljom, strukturiran sa svrhom normalizacije prava i generiranja scenarija pregovora za održavanje novog međunarodnog poretka, gdje su smjestili sve nacije grupirane u dva bloka, liberale i komuniste. Jedan od najrelevantnijih elemenata međunarodnog sustava bila je Međunarodna organizacija za migracije (IOM), koja je dio UN-a, a koja je stvorena kako bi se svim državama članicama omogućilo da se organiziraju kako bi upravljale migracijskim kretanjima s kojima se suočavamo od 1945. godine. Kao dio ovog procesa, države primateljice ponudile su migracijske pogodnosti koje su dale veću fluidnost u mobilnosti skupina unutar atlantskog svijeta.

Vraćajući se na studiju slučaja, a to je hrvatska seoba između 1945. i 1970., nalazimo dva posebna slučaja u to vrijeme. Argentina i Brazil, kroz svoje strukturalne karakteristike moći,² a pomazani mitom napretka, tražili su otvaranje prema specifično europskim migracijama u svrhu jačanja *Poretka i napretka*, osmišljenog u 19. stoljeću kao nužnog elementa za gospodarski i društveni razvoj regije, ujedinjavajući muškarce, žene i obitelji koje su ispunjavale karakteristike koje su uspostavile vlade ovog razdoblja. Država je zamišljena kao racionalna organizacija usmjerena prema specifičnim ciljevima i vrijednostima, obdarena vertikalnom ili hijerarhijskom strukturom, odnosno izgrađena primarno u odnosima supraordinacije (García-Pelayo, 1992).

Razvijanje

Uzimajući u obzir političke elemente, možemo reći da je za razumijevanje obilježja hrvatske migracije preko Atlantika potrebno razumjeti cijelu regiju jer se tek tada može sagledati društveni, kulturni i politički utjecaj hrvatskog kretanja prema Južnoj Americi.

Slučajevi Republike Argentine i Federativne Republike Brazil prilično su osebujni jer su kulturno i ideološki vrlo različite države, s razlikama u pogledu autohtonog stanovništva i oblika postojeće države. Zato je važnost komparativnog proučavanja, gdje su razlike u jeziku, socioekonomskoj organizaciji društvenih klasa, pokretima umjetničkog izražavanja i idejama o socijalizmu i liberalizmu čimbenici koji čine razliku unatoč dijeljenju granice koja je prilično aktivna u gospodarskim i političkim pitanjima. Osim toga, tijekom razdoblja koje odgovara ovoj studiji (1945. – 1970.), obje su države primijenile niz mjera vođenih gore spomenutim pozitivističkim načelom reda i napretka, kojima su nastojale iskoristiti mase europskih migranata koji su pristizali tijekom dva vala posljednjeg razdoblja koje je utvrdila historiografija.

Argentinski slučaj

Argentinski identitet bio je važan element za razumijevanje cjelokupnog migracijskog procesa Hrvata prema tom teritoriju jer se ističe u usporedbi s drugim latinoameričkim narodima, zahvaljujući svom intelektualnom (filozofskom i književnom) razvoju s velikanima kao što su Jorge

² To se odnosi na državu blagostanja koju je predložio García Pelayo, u kojoj se traže načini za postizanje oblika raspodjele postojećih dobara u naciji, točnije ekonomskih resursa, javnih usluga, obrazovanja, zdravstva, sigurnosti, distribucije hrane, nekretnina itd., a ta raspodjela mora biti zadovoljavajuća za cijelo društvo (García-Pelayo: 1992, 34-35).

Luis Borges, odnosno univerzalnim likovima koji su obilježili argentinsku i španjolsko-američku povijest. Nacionalistički pokret koji je vodio Perón i koji će od 1946. godine kontrolirati vladu i državu omogućio im je provođenje procesa modernizacije i restrukturiranja čija je svrha bila strukturna promjena Argentine.

Jedna od karakteristika njegove politike bio je narodni pokret kroz Stranku pravde (PJ). Njegov vođa, general Juan Domingo Perón, promovirao je centraliziraniju državu od one koja je postojala u 19. stoljeću, gdje su razlike između centralizma i federalizma dovele do potrage za načinom stvaranja vlade iz Buenos Airesa za kontinentalni teritorij.

„Peronizam ostvaruje kontrolu nad državom i ostvaruje svoje ovlasti u vrlo povoljnim početnim uvjetima. Argentina ima pozitivnu vanjskotrgovinsku bilancu i akumulirane zlatne i devizne rezerve od 1,4 milijardi dolara. Istodobno širenje svjetskog tržišta i unutaršnjeg tržišta osigurava velikim proizvođačima i poduzetnicima visoke cijene i goleme profite” (Kaplan: 1971, 46).

Drugim riječima, uvjeti u ovoj Republici bili su dovoljno dobri da Vlada kao politiku preuzme razvoj srednjih i srednje visokih gospodarskih sektora, vlasnika zemljišta za sadnju, koji uživaju izravna državna ulaganja u poljoprivrednu proizvodnju. Kako bi to učinio, čini se da se Perón slaže s liberalnom i kapitalističkom politikom Sjedinjenih Država (Halperin Donghi: 1972, 405) koje su, prema Doktrini nacionalne sigurnosti, stvorile institucije poput Argentinskog instituta za promicanje razmjene kako bi zaštitile poljoprivredni sektor, uspjevši pretvoriti strane investicije, čiji su interesi uglavnom bili formiranje jedinstvenog bloka protiv komunizma i SSSR-a, u ekonomska sredstva za napredak. U tom političkom i gospodarskom kontekstu stigle su tisuće Hrvata, mnogi od njih nacionalistički nastrojeni pripadnici ustaškog pokreta, koje je, prema Soltészu, na odabir ove destinacije motivirao dolazak njihova vođe Ante Pavelića u Argentinu.

„Nakon Drugog svjetskog rata, predsjednik Perón izazvao je (...) raskol u hrvatskoj zajednici u Argentini. Tijekom rata, Hrvati koji su bili zabrinuti za politička zbivanja u matici domovini, bili su prije svega pristaše Vladimira Mačeka, vođe Seljačke stranke. Međutim, između 1945. i 1948. u zemlju je stiglo oko 35.000 ustaških nacionalista sa svojim vođom Antom Pavelićem” (Soltész, 2011: 3).

Organizacija migranata u Stranku za hrvatsku neovisnost³ nastojala je stvoriti hrvatsku državu (Hrvatske migracije: 2007.) koju su podržavali

³ Osnovao Pavelić, ali kratkog vijeka.

oni koji su se izvan Jugoslavije poistovjećivali s Hrvatskom, njezinim institucijama, simbolima, književnošću, umjetnošću i poviješću. U tom smislu postojala je tendencija, vezana uz hrvatski preporod, isticanja jezičnih, političkih, povijesnih, društvenih i kulturnih elemenata nužnih za postojanje i oblik samostalne hrvatske države.

U većini slučajeva ti su ljudi stigli na američki kontinent nakon što su pobjegli neregularnim putem, koristeći krivotvorene putovnice i dokumente (Soltész: 2011, 4) jer ih je uporište Titove personalističke vlade⁴ onemogućavalo da se, između ostalog, legalno mobiliziraju (Soriano de García-Pelayo, 2010: 7), a upravo su te uskraćenosti osnažile ideju *poticanja* (Massey, et al.: 1993) među onima koji su željeli ponovnu uspostavu samostalne Hrvatske.

Brazilski slučaj

Migracije prema Brazilu i ostalim južnoameričkim zemljama koje imaju obalu Atlantika bile su manje. Procjene pokazuju da se nakon Drugog svjetskog rata hrvatsko stanovništvo u ovoj zemlji više nego udvostručilo. *„Procjenjuje se da je 1939. godine u Brazilu živjelo 15.000 Hrvata. Nakon Drugog svjetskog rata u Brazil su stigli politički izbjeglice. Danas se procjenjuje da u Brazilu živi između 30 i 50 tisuća Hrvata.* (Hrvatske Migracije, 2007). Međutim, te su procjene vrlo općenite jer uzimaju u obzir potomke migranata.

Iz interne analize političkih i ekonomskih uvjeta brazilske države, u razdoblju neposredno nakon rata, uočava se da su bili slični onima u ostatku Latinske Amerike. Pozitivna trgovinska bilanca stvorena ratnim naporima, zajedno s formiranjem međunarodnog trgovinskog sustava uspostavljenog *Općim sporazumom o carinama i trgovini* (GATT na engleskom), omogućila je gospodarski rast na kontinentu koji je, da bi se održao kroz vrijeme, ovisio o Sjedinjenim Državama, što je rezultat transnacionalnih poslovnih struktura usađenih na kontinentu (Urquidí i Thorp, 1976).

Sve je to iskoristio Getulio Vargas da modernizira naciju kroz znanost, tehnologiju i industriju (Halperin Donghi, 1972: 421). Zato vidimo kako se od 1930-ih do sredine 1940-ih pojavio *Estado Novo*, kategorija koju je stvorio sam Vargas, kako bi označio sustavne promjene u ekonomiji, društvu, politici i kulturi Brazila. Među najvažnijim socioekonomskim promjenama predstavljenim tijekom ovih godina ističe se osnivanje nacio-

⁴ U kronologiji koju je utvrdila Graciela Soriano de García-Pelayo vidi se da ona Titovu vladu smatra personalističkim režimom jer je država ovisila o njezinoj prisutnosti i snazi da održi svoje postojanje.

nalnih strateških tvrtki u području energetike, javnih usluga i prometa, kroz povjerenstva i institute koji su identificirali petrokemiju, metalo-mehaniku, zrakoplovstvo, bankarstvo i građevinarstvo kao prioritetne sektore za državu. Osim toga, putem Instituta za agrarnu ekonomiju, osnovanog 1942., vlada je uspjela poboljšati uvjete poljoprivredne proizvodnje, posebice mesa, žitarica i šećerne trske (Halperin Donghi, 1972: 422).

Što se tiče brazilске migracijske politike, nalazimo sličnosti u odnosu na ostale nacije latinoameričke regije. Halperin Donghi kratko komentira da su ideje pozitivizma u Brazilu generalizirane u vladajućoj klasi te da su iz tog razloga prilagodili mobilnost stanovništva u unutarnjim regijama zemlje smjernicama institucija posvećenih razvoju poljoprivrede. Pod idejom kolonizacije europski su migranti stigli između 1945. i 1970., kada su se vojne diktature počele suočavati sa socioekonomskim problemima zbog ekonomske krize povezane sa svjetskim tržištem nafte, zbog komercijalne neravnoteže uzrokovane akumulacijom zlata u Europi i inflacije (Kennedy, 2017: 631).

Što se tiče hrvatske migracije u Brazil, otkrili smo da je bilo mnogo privremenih ili tranzitnih migranata i mnogo drugih koji su se vratili (Massey i drugi: 1993). U tom smislu razlozi koji su utjecali na dinamiku hrvatskih migracija u Brazilu mogli bi biti jezik i brazilске društveno-klasne strukture, koje su, prema Halperinu Donghiju, rigidnije nego kod hispanoameričkih naroda, što on opravdava načinom kolonizacije teritorija.

Unatoč tome, postavlja se pitanje zašto je više migracija u Argentinu nego u Brazil? Iz metodološke perspektive predstavljene u uvodu vidi se da u atlantskim migracijskim kretanjima prema Latinskoj Americi, a posebno u južnom konusu, postoje značajne razlike određene karakteristikama svake države. U argentinskom slučaju peronizam i decentralizirani državni model omogućili su hrvatskim migrantima da dobiju državnu potporu za relativno lako etabliranje, dok su u Brazilu centralizam i politički interesi lokalne elite uspostavili nepovoljnu dinamiku za hrvatske migrante.

Zaključci

Pri proučavanju hrvatskih migracija nakon Drugog svjetskog rata identificira se niz gospodarskih, političkih i društvenih elemenata država primateljica u Južnoj Americi koji omogućuju bolje razumijevanje kretanja tih ljudi prema odabranim odredištima.

Drugi svjetski rat bio je situacija u kojoj su mnogi Europljani izgubili sve i bili prisiljeni napustiti svoje zemlje, emigrirajući u mjesta koja su predstavljala veliki izazov jer su podrazumijevala prilagodbu novim običajima, jezicima i dinamicima. Tu se pojavljuje ideja *atlantskog svijeta* kao elementa analize koji nam omogućuje razumijevanje migracijskih odnosa između Hrvata i Južne Amerike.

Uzimajući u obzir ovaj faktor, hrvatska dijaspora koja je stigla u Argentinu i Brazil u drugoj polovici 20. stoljeća bila je dio posljednjeg vala hrvatske migracije u Južnu Ameriku i bila je favorizirana unutarnjom politikom koja je nastojala generirati ono što je pozitivizam smatrao napretkom, pomoću kojeg su se države nastojale modernizirati i jednom postati razvijene nacije.

Kao što se može procijeniti, politička realnost i ekonomski interesi bili su najvažniji elementi za određivanje obilježja migracijskih procesa u ove dvije države, čime pokušavamo označiti institucionalni oblik države važnijim od političkog svrstavanja uz komunizam ili kapitalizam. U tom smislu, da damo neku vrstu opće sinteze, hrvatska migracija, kao jedan od procesa u koji je uključen *atlantski svijet*, uzorak je nove političke stvarnosti druge polovice 20. stoljeća, u kojoj političke ideologije ne bi smjele biti presudniji element od institucionalnog okvira i forme države.

Popis literature i izvora

- Bailyn, B. (2005). *Koncept i konture atlantske povijesti*. Harvard University Press.
- García-Pelayo, M. (1992). *Las transformaciones del Estado contemporáneo*. Alianza Universidad.
- Halperin Donghi, T. (1972). *Historia contemporánea de América Latina*. Alianza Editorial.
- Hobsbawm, E. J. (2013). *Naciones y nacionalismo desde 1780*. Editorial Crítica.
- Kaplan, M. (1971). *Gobierno peronista y política del peronismo en Argentina*. Ediciones de la Biblioteca de la Universidad Central de Venezuela.
- Kennedy, P. (2017 [1987]). *Auge y caída de las grandes potencias*. Debolsillo.
- La diáspora croata. (2007). *Hrvatski Migracije*. Preuzeto 12. veljače 2020. s Hrvat-

skih migracija: <http://hrvatskimigracije.es.tl/Diaspora-Croata.htm>

Livi Bacci, M. (2009). *Historia mínima de la población mundial*. Editorial Crítica.

Lowe, N. (2017 [1984]). *Guía ilustrada de historia moderna*. Fondo de Cultura Económica.

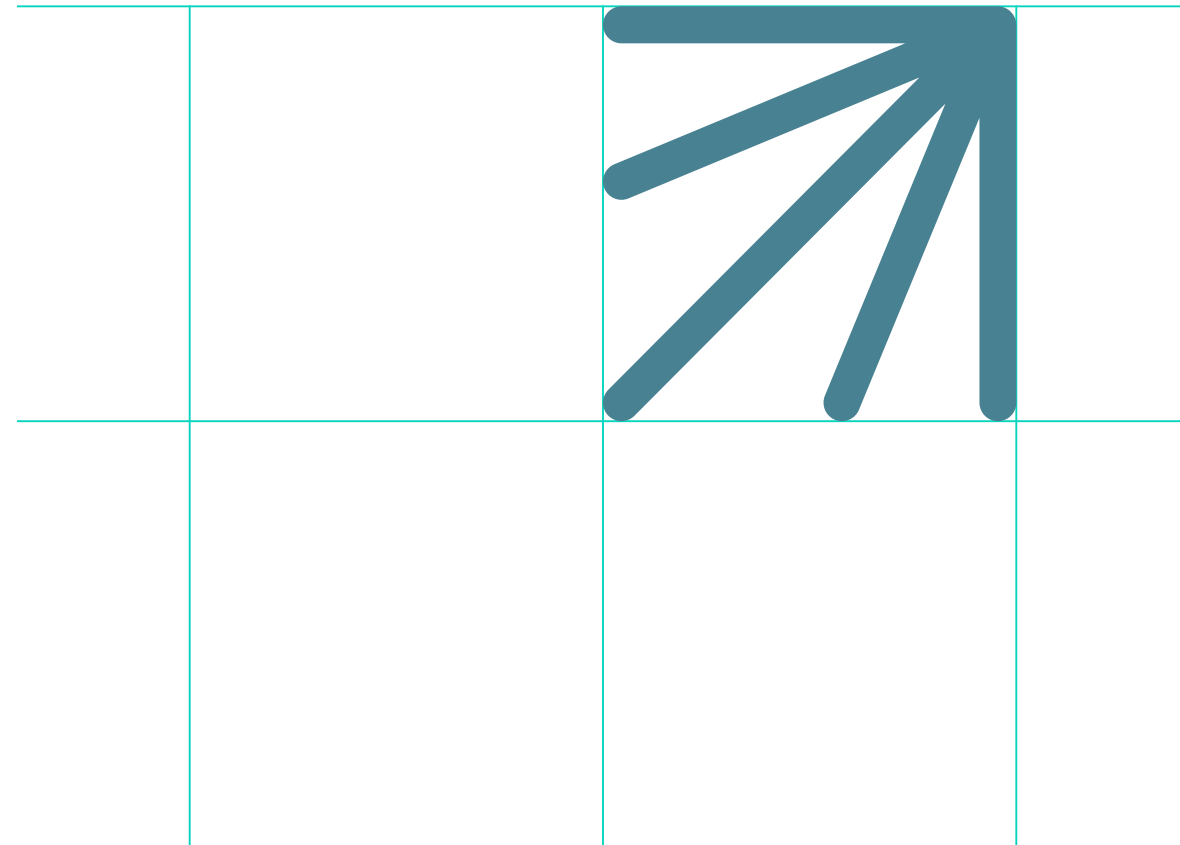
Massey, D., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A. & Taylor J.E. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431–466. <https://doi.org/10.2307/2938462>.

Soltész, B. (2011). La emigración croata en Sudamérica. *International Relations Quarterly*, 2(1), 1-5.

Soriano de García-Pelayo, G. (2010). *El personalismo político pasado y presente de una recurrencia*. Fundación Manuel García-Pelayo.

Urquidí, V. L. & Thorp, R. (Ur.). (1976). *América Latina en la economía internacional*. Fondo de Cultura Económica.

II. DRUGI DIO KULTURNO NASLJEĐE, IDENTITET I KOLEKTIVNO PAMĆENJE

OPET IDEM U JUŽNU AMERIKU: SVJEDOČANSTVO ISELJENIKA PAVLA VIDASA

**Vjekoslava Jurdana
Radovan Tadej**

Sažetak

Pavao Vidas (Hreljin, 1858. – Hreljin, 1928.) bio je hrvatski iseljenik prve generacije. Iz svojega rodnoga mjesta Hreljin u Hrvatskom primorju odlazio je u svijet tijekom cijeloga svojega života. Više je puta odlazio i u različite zemlje Južne Amerike. Pred kraj svojega života napisao je opsežan *Životopis* u kojem je detaljno i autentično opisao svoja putovanja. U ovom se radu prikazuju dijelovi toga *Životopisa* koji se odnose na Vidasova putovanja i boravke na prostorima Južne Amerike. Osim Vidasova svjedočanstva o načinima, putevima i ciljevima hrvatske odselidbe, analiziraju se i prikazuju načini književno-umjetničkog oblikovanja autentičnoga iseljeničkoga svjedočanstva. U književnoteorijskom ključu rukopis Pavla Vidasa promatra se u ovom radu kao složen tekst koji je temeljno ostvaren u žanru autobiografije, ali značajno i kao putopis te pustolovni roman, a sve u diskursu pučkog književnog fenomena.

Ključne riječi: *Pavao Vidas, Južna Amerika, hrvatsko iseljeničtvo, Hreljin, autobiografija*

Uvod

Pavao Vidas (Hreljin, 1858. – Hreljin, 1928.) bio je hrvatski iseljenik prve generacije.¹ Iz svojega rodnoga mjesta Hreljin u Hrvatskom primorju odlazio je u svijet tijekom cijeloga svojega života.² Više je puta odlazio i u različite zemlje Južne Amerike.³ Pred kraj svojega života napisao je opsežan *Životopis* u kojem je detaljno i autentično opisao svoja putovanja i boravak u različitim dijelovima svijeta. Pavao Vidas živio je sedamdeset godina, a na putovanjima po čitavu svijetu proveo je punih pola stoljeća. S rodnoga praga prvi se puta otputio kao dvanaestogodišnjak, 1870. godine, a konačno se vratio u zavičaj 1920. godine.⁴ U međuvremenu je, kao i većina ondašnjih pečalbara, znao po koji mjesec ili godinu-dvije boraviti kod kuće u Hreljnu uz obitelj (ženu Mariju, kćeri Milku i Sofiju te sina Marijana).⁵

1 Ta se Vidasova individualna putanja odvija u vremenskom okviru od 1880. do 1914. godine, razdoblju „gladnih godina” u Austro-Ugarskom Carstvu i u širem europskom okružju. Tada je zbog nerodice iz Hrvatske odselilo brojno pučanstvo. Iseljavanje Hreljana u prekomorske i druge zemlje, uvjetovano gospodarskim i drugim razlozima, a i poticajima već iseljenih ljudi, započelo je početkom pedesetih godina XIX. stoljeća. U prvoj etapi hreljinske emigracije, kojoj pripada i Pavao Vidas, započetoj otprilike polovicom XIX. stoljeća, iseljavanje se postupno povećavalo, pogotovo poslije završetka izgradnje željezničke pruge Karlovac-Rijeka 1873. godine. Od 1880. do 1914., a posebice na prijelazu stoljeća, poprimalo je takve razmjere da se postavljalo kao prvorazredno društveno i političko pitanje s nizom negativnih posljedica. U prvom razdoblju hreljinskog iseljeničtva, Hreljani su uglavnom odlazili u Sjedinjene Države i zemlje Južne Amerike (Čop, 1995: 59).

2 Pavao Vidas se, kao i mnogi Hreljani, krajem sedamdesetih godina 19. stoljeća otisnuo u svijet. Prethodno je pet godina plovio, potom napustio brod i more u Grčkoj, vratio se najprije u Hreljin, a zatim krenuo u svijet. Tada počinje njegov iseljenički životni put kroz brojne krajeve, gradove i kontinente. Dva puta je putovao u Južnu Ameriku, 1883. i 1888., zatim je otputovao u Australiju 1889., u Sjedinjene Države 1894., iste godine odlazi u Južnu Afriku, a potom kući. Godine 1899. ponovno je otišao u Južnu Afriku, 1906. godine u Argentinu, te ponovno kući, potom 1914. godine u Panamu i Peru.

3 Hreljinski iseljenici su i u Južnoj Americi radili teške, može se reći, najteže poslove kao rudari, tvornički i lučki radnici, građevinski i poljoprivredni radnici, a pogotovo u kamenolomima što ih je u blizini Buenos Airesa držala njemačka kompanija „Tandil-Cordoba” (Čop, 1995: 55).

4 Vidasova se potraga za boljim životom odvija u doba prve hrvatske modernizacije koja započinje 1866. godine. U nacionalnom okviru, u razdoblju od 1868. do 1918. godine hrvatski je teritorij upravljački rascijepljen. U gospodarskom smislu to znači da se hrvatska industrijalizacija oblikuje u kroničnu manjku središnje političke i državne potpore (Rogić i Čizmić, 2011: 46-47).

5 I Pavao Vidas jedan je od hrvatskih privremenih odseljenika čija je odseljenička odluka strukturno prožeta povratničkom namjerom (animus revertendi). Naime, Vidas nije iseljenik koji konačno odlazi iz zemlje domovine. Time se očituje kao većina naših iseljenika na početku 20. stoljeća čija je namjera (bila) da samo privremeno proboravi, naime na određeno vrijeme, u odabranoj zemlji. I upravo se takva odluka držala posebnosti hrvatskog odseljeničtva (Rogić i Čizmić, 2011: 75). I hreljinski (i)seljenici odlazili su u strani svijet da zarade i da se vrate u domovinu. Čim bi uštedjeli nešto novaca, obično su se, nakon tri, četiri ili pet godina, vraćali svojim obiteljima da bi sagradili kuću, šternu, uredili vinarstvo i slično, a neoženjeni su tražili buduću družicu. Nakon ženidbe vraćali bi se ponovno u Ameriku. Većina je Hreljana zarađeni novac stavljala u banku, a dio su slali svojim obiteljima. Zahvaljujući tim pošiljkama, mnoge hreljinske žene izgradile su domove i podizale imanje (Čop, 1995: 66).

Osim ljute potrebe, na put u strani svijet nagonila ga je i želja za putovanjima i uzbuđenja koja ona nose sa sobom (...*Kada idem u daleki svijet, kao da idem na pir...*) opisuje jedan od rastanaka s rodnim krajem, kada 1899. odlazi u Južnu Afriku).⁶ Dakle, osim što je bio klasičan pečalbar, bio je i svojevrsni pustolov.⁷ Burni životni put, potragu za poslom u stranom svijetu na pet kontinenata i doživljaje kojima je bio svjedok ili sudionik opisao je pred kraj života u svojim uspomenama.

Upravo ta činjenica, da je bio i putopisac, čini ga posebnim među tisućama drugih našijenaca koji su isto morali preko velikih mora u potragu za poslom i zaradom. Pavao Vidas svoja je putovanja, rad u prekomorskim zemljama, zbivanja u tom stranom svijetu i ljude koje je upoznao opisivao u svojim memoarskim uspomenama. Njegovi zapisi o krajevima kojima je putovao i ljudima koje je susretao slikoviti su i zanimljivi, autentični dokument o našim ljudima koji su u drugoj polovici XIX. stoljeća i na

6 *Dosta sam se svega toga nagledao te sam odputovao u Primorje na Hreljin, gdje sam bio dva mjeseca kod kuće. Kad sam se malo oporavio odputovao sam opet u Južnu Afriku i to na 25. travnja 1899. Meni se je sada činilo, kada idem u daleki svijet, kao da idem na pir.* Iz svega je razvidno da je Pavao Vidas za svoju odseljeničku odluku izravno odgovoran i njegovo je odseljavanje dragovoljno. No, to se odlučivanje odvija u složenim društvenim i političkim uvjetima koji Vidasu zorno ukazuju na manjak životne perspektive, pa tu Vidasovu dragovoljnost i njegovu rečenicu u kojoj odlazak u svijet uspoređuje s pirom valja shvatiti uvjetno, a ne idealnotipski dragovoljno. Prije će biti da je, premda je za odluke formalno odgovoran čovjek koji odlučuje, na djelu prisila zatečene stvarnosti. Ona se, dakako, na događajnoj razini ne može izjednačiti s prisilom kakvoj su izloženi prognanici, žrtve ili robovi, ali je izvan prijepora, kako ta, latentna, prisila crtu razdiobe između prisilne i dragovoljne (od)selidbe opisuje drugačije. I tako iznova započinju Vidasova putovanja, koja čine niz njegovih (od)seljeničkoga djelovanja, a na temeljnoj podlozi njegove autonomne odluke o odseljavanju. I svakim Vidasovim odlaskom, putovanjem u neki dio svijeta, započinje (se) oblikovati obzor događaja i mogućnosti s onu stranu postojećeg stanja stvari. O tim latentnim prisilama općenito u okviru hrvatske odselidbe u doba prve modernizacije govore Rogić i Čizmić, 2011: 25. Naime, prvu hrvatsku modernizaciju autori smještaju u razdoblje društvenih promjena u rasponu od 1866. do 1941. godine

7 Pavao Vidas na više mjesta u svojem *Životopisu* ističe: *Kao mali dječarac od 13 godina slušao sam ljude kako pripovijedaju o svijetu i ja sam si uvijek mislio kako bih otišao u taj svijet. Mene je uvijek zanimalo gledati u morskou pučinu i valove kako se giblju i ribe kako se bacaju u vis. Kroz ovo vrijeme ja sam se nagledao lijepih engleskih gradova i moram reći da mi se to sve dopalo.* Te i slične Vidasove rečenice potvrđuju da se i Vidasov (od)seljenički poduhvat može imenovati kao višak životne autonomije. Njega je oduvijek zanimalo gledati u morskou pučinu, i uvijek je mislio kako bi otišao u svijet. Njegova akumulacija viška takve autonomije na više je načina u zemlji podrijetla zapriječena, a Pavao Vidas svojom (od)selidbenom odlukom i praksom istodobno cilja oblikovati i steći dvoje: novu socijalnu pozornicu, neovisnu i oprečnu (o) socijalnoj pozornici zemlje podrijetla; i novu prerazdiobu životne perspektive koja je izravno ovisna, ponajprije, o njegovu osobnu djelovanju i pokretljivosti na spomenutoj pozornici. O takvim odselidbenim praksama i odlukama općenito u Rogić i Čizmić, 2011: 46-47.

početku XX. stoljeća morali trbuhom za kruhom u zemlji Novoga svijeta.⁸

Životopis pavla vidasa

Vidasov rukopis sadrži 173 stranice numerirane arapskim brojevima uz dodatak od XVI stranica označenih rimskim brojevima. Pavao Vidas svoje je uspomene zapisivao u bilježnicu visine 24,5 cm, širine 20 cm na čijim je koricama napisano:

Faktum Sve

Paval Vidas

Između korica bilježnice i prve stranice umetnut je poseban papir na kojemu piše:

Životopis

Pavla Vidasa iz Hreljina

Hrvatsko primorje

rođen godine 1858.

25. veljače.

Dodatak od XVI stranica nije pisan u bilježnici, već su te zasebne stranice presavijene i umetnute u bilježnicu koja je pohranjena kod Vere Tadić, Vidasove praunuke, u njezinu obiteljskom domu u Samoboru. Kopirani primjerak nalazi se kod Višnje Škalamere iz Rijeke (još jedne praunuke P. Vidasa, unuke njegove kćeri Sofije). U tom okviru, valja nam krenuti od odrednice kojom je svoj tekst atribuirao sâm autor, Pavao Vidas. On je svoj tekst naslovio (kao) ŽIVOTOPIS. Unutar tih korica nižu

⁸ Stoga neka ne čudi da su postali predmetom zanimanja i proučavanja istraživačima naše emigracije i nadahnuće književnicima. Tvrtko Andrija Mursalo (Sarajevo, 1930. – Zagreb, 2016.), hrvatski iseljenik, gospodarstvenik, diplomat i pisac u dalekom je Johannesburgu pripremio za tisak i objavio uspomene Pavla Vidasa iz njegova iseljeničkog života i lutanja po kontinentima i svjetskim morima. Bilo je to 1985. godine, a Mursalo je knjizi dao naslov *Iseljeništvo Pavla Vidasa: Životopis hrvatskog iseljenika iz XIX. stoljeća*. Desetljeće kasnije, Ante Matić, hrvatski književnik rodom iz Tomislavgrada, napisao je romansirani životopis ovog našeg pustolovnog putopisca, a roman naslovljen *Lijepa naša tuđina* objavljen je 1997. godine. Dvije godine nakon održavanja znanstvenog skupa uz ovaj zbornik i slanja ovoga rada na recenziju objavljena je i monografija *Putovima Pavla Vidasa. O životu, putovanju i pisanju jednog iseljenika* dvoje autora Radovana Tadeja i Vjekoslave Jurdane. To je opširna i višeslojna publikacija koja po prvi puta pred hrvatsku javnost donosi integralni rukopis Pavla Vidasa. Autori monografije redigirali su izvorni Vidasov tekst u najmanjoj mogućoj mjeri kako bi se sačuvali originalni jezik, stil i sintaksa. Pravopisni i rečenični znakovi rabljeni su tek koliko je potrebno za razumijevanje i praćenje teksta. I u ovom radu navode se tako uređeni dijelovi iz Vidasova rukopisa.

se rečenice koje stvaraju opsežno i strukturirano tkanje, naime tekst.⁹ U tom se tkanju tematizira višestruka problematika. Opisuje se vlastiti život u gotovo svim njegovim fazama. To je ispovijest samog autora, odnosno njegova JA. Dakle, ovdje je riječ o autobiografiji – retrospektivnom proznom tekstu u kome neka stvarna osoba pripovijeda vlastito življenje, naglašavajući svoj osobni život, a osobito povijest razvoja vlastite ličnosti (Lejeune, 2000: 201). Autobiografska fikcija se ni u ovom slučaju, u Vidasovu *Životopisu*, ne sastoji u izmišljanju sebe, drugih ljudi i događaja, nego ih je autor pretvorio u predmet pripovijedanja. Pritom je u potpunosti ispunjen autobiografski sporazum s pozicije pripovjedača, naime radi se o potpunoj identičnosti pripovjedača i glavnog lika u retrospektivnoj perspektivi pripovjednog teksta.¹⁰ U tom okviru koji jasno žanrovski ocrta autobiografiju, ostavlja se i prostor za razvoj i modifikaciju te igru ispreplitanja s elementima bliskima ostalim žanrovima. U ovom slučaju, prije svega, s putopisom.

Putopis Pavla Vidasa tip je autobiografske proze u kojemu se identitet autora tekstualno proizvodi kroz prikazivanje njegovih stvarnih putovanja. Subjekt pripovijeda i opisuje osobna iskustva vezana uz itinerar putovanja. Radi se o putopisu, književnoj vrsti koja je tematski oblikovana vjerodostojnim putovanjem subjekta diskurza (putopisca) koji pripovijeda zgrade na putu, opisuje prostore kojima putuje i mjesta na kojima boravi, iznosi svoja zapažanja o ljudima koje na putu susreće, o njihovim običajima i načinu života te počesto o kulturnim i umjetničkim znamenitostima krajeva u kojima se zatječe. Temeljna strategija putopisa bliska je biografskom oblikovanju teksta (Duda, 1998: 111, 87). *Životopis* Pavla Vidasa je autobiografija u užem smislu jer je potvrđena identičnost autora, pripovjedača i lika. To je zatim i *kronološki omeđena autobiografija* – tematizira točno određeno vremensko razdoblje u kojemu je egzistencijalna ugroženost subjekta legitimirana vanjskim utjecajima. U Vidasovu slučaju ta se ugroženost očituje u njegovu iseljeničtvu kao društvenoj pojavi kojoj svjedoči. U tom okviru Vidas piše *privatno omeđenu autobiografiju*. Tom strategijom se na razini vremena pripovijedanja konstituira metapovijest koja legitimira „fikcijsku sadašnjost” kao inicijalno mjesto autobiografskog teksta (Sablić Tomić, 2002: 39). Tip

⁹ Priča nije samo ispreplitanje značenja. Priča je tkanje, kao što u poretku označavanja i interpretacije konac predstavlja sredstvo gradnje priče ili slike, povezanost – tkanja i teksta ukorijenjena u značenju i etimologiji latinske riječi *textum*, što znači „tkanje” (od *textere* u značenju „tkati”).

¹⁰ Prema Lejeuneu (2000: 202) autobiografija je svako djelo koje ispunjava u isto vrijeme ove naznačene uvjete: 1. oblik upotrebe jezika: a) pripovijedanje, b) u prozi; 2. tema: osobni život, povijest razvoja ličnosti; 3. situacija autora: identičnost autora (čije se ime odnosi na neku stvarnu osobu) i pripovjedača; pozicija pripovjedača: a) identičnost pripovjedača i glavnog lika, b) retrospektivna perspektiva pripovjednog teksta.

diskursa u Vidasovu autobiografiji je *putopisni*. Naime, identitet između autora i pripovjedača postoji, no informacije o putopisnom subjektu tekstualno se proizvode u prikazivanju stvarnih putovanja, pripovijedanja zgoda i opisivanju predmetnosti. Ispripovijedana su putovanja pojedinačna i konkretna, k tomu autentična i vjerodostojna. Identičnost autora i pripovjedača naglašena je već narativnim okvirom koji podrazumijeva obrazloženje odlaska na putovanje, pripremu za njega, trajanje i povratak s putovanja. Vidasove uspomene započinju njegovim prvim odlaskom od kuće kada je 1870. godine, kao dvanaestogodišnji dječarac, otišao na rad u Gorski Kotar, a završavaju 1915. godine, u jeku Prvog svjetskoga rata kada se zatekao u Peru. Tu prestaje jedna iseljenička i životna priča, tu završava i Vidasov izvorni rukopis u kojem piše vrlo zanimljivo, drži u napetosti čitatelja, tekst je prepun slikovitosti, plastičnog prikazivanja, dinamike, aktualnosti. Stoga je blizak i suvremenom recipijentu.

Naime, u Vidasovu tekstu riječ je o pripovjednom činu, naime, pred nama su 173 stranice teksta koje svjedoče o Vidasovu autorskom *umijeću pripovijedanja*. To umijeće uvijek, pa i u Vidasovu tekstu, uključuje nužno i fikciju zato što ona proizlazi iz umijeća pripovijedanja. A pripovijeda se o sebi, odnosno o procesu traženja sebe koji ne možemo odvojiti od umijeća prikazivanja sebe u jeziku. Štoviše, prikazivanje sebe nužno je povezano s umijećem izmišljanja sebe (Velčić, 1991: 30).

Pavao Vidas i Južna Amerika

Pavao Vidas je slikovito, živopisno i autentično opisao i prvi svoj boravak od 1883. do 1889. u Argentini (Buenos Aires, Tandil) i Brazilu (Rio de Janeiro, Santos, Sao Paulo, Campinas). Godine 1906. Vidas opet odlazi u Argentinu, u lučki grad Bahia Blanca te ponovo u Tandil. Godine 1914. Pavao Vidas još jednom odlazi u Južnu Ameriku, i to u Panamu i Peru. Putuje Venezuelom, Kostarikom, Panamom (gdje kratko radi na Panamskom kanalu). Zatim boravi u peruanskom gradu Callao, Limi, Cero de Pasco, Matucani, i rudniku Marococho.

Prvi Vidasov odlazak u Južnu Ameriku zbio se 1883. godine. Za taj put morao se zadužiti kod svojega bogatoga rođaka od kojega je posudio novac. To je bila uobičajena praksa kod naših iseljenika, a bogati bi rođaci tu nezavidnu situaciju naših iseljenika nesmiljeno iskorištavali. Sve to slikovito opisuje Vidas. A zatim iznosi i nezavidnu sliku socijalnih, ekonomskih i društvenih (ne)prilika u onodobnom zavičaju:

Tako je to kad mi u Primorju nemožemo živjeti ako po svijetu ne idemo. Što ćemo raditi kod kuće u živome kamenu? Kada dođe Madjar ili Slavonac u Primorje na izlet čudi se kako je lijepo u Primorju jer se

vidi more i kamenje. No Primorac neće nikada reći da je lijepo, kaže: – To nam je Bog dao nama Primorcima, zato smo i dobri radnici jer smo po cijelom svijetu pribavili tu čast.

U takvim okolnostima, Pavao Vidas je po prvi puta otputovao u Južnu Ameriku. Saznajemo i o detaljima samoga putovanja:

Na 15. veljače 1883. godine oprostih se od moje obitelji i otputujem iz Rijeke u Italiju, u Genovu, gdje su bili parabrodi za ići u Ameriku. Promislil sam si ja, kako sam bio pomorac, nebili si našao mjesto na brodu bez da platim pasagj s tim da radim, ali nije bilo moguće jer je bilo Talijanaca dosta. Tako ja platim pasagj i 24. veljače odputujemo po lijepom vremenu. Najavimo se u Saint Vincent na Cape Verde otocima,¹¹ uzmemo tamo kameni ugljen te opet putujemo naprijed. Dodjemo u veliku vrućinu pod liniju od sunca.¹² Bilo nas je pasagjera¹³ do 2000 ženskoga i muškoga spola i samo su nam dva umrla i nešto je bilo bolesno. Tako dvadeset i sedmi dan dodjemo u Montevideo, a dvadeset i deveti dan u Buenos Aires.

Zatim dolazak:

Na kopnu čekaju gospoda, kapitalisti te traže koji idu ovce čuvati, drva sjeći, kamenje razbijati i za svakoga je bilo dosta posla s dobrim nadnicama. Ja sam odmah otišao na južni kolodvor jer sam znao par riječi engleski i talijanski prilično dobro te dobijem radnju na 80 forinti mjesečno. No čujem kasnije da naši Hreljani dobivaju 10 ili 12 forinti na dan u kamenolomu, pa ja napustim kolodvor i otidjem njima. Tamo u Hinojo¹⁴ nadjem sve moje prijatelje i odmah uhvatim radnju. Kako je radnja sve na bolje išla, ja ostanem tu devet mjeseci i dobijem čistih 1300 forinti. Gospodar od radnje je bio Talijan te kaže da će radnja malo zaostati, t.j. da neće biti više posla, pa ako idemo natrag u našu domovinu on će nam pisati kad uzme drugi kontrakt. Tako je i bilo.

U tom okviru, ističe Vidas:

Mi smo Primorci u Južnoj Americi imali dobru hranu i piće i to koliko smo htjeli, ali smo se i grozno mučili od rana jutra pa do mraka. Ovaj kamen što smo razbijali zvao se granit i što god smo više čekićima po njemu tukli sve smo bili jači i zdraviji. Radilo je tu na hiljade ljudi svih nacija, ali ga nije majka rodila koji bi nas Primorce pretjerao.

¹¹ Sao Vicente, jedan od otoka male otočne države Zelenortske Republike (portugalski: Cabo Verde). Nalazi se u Atlantskom oceanu, uz sjevernoafričku obalu.

¹² Ekvator.

¹³ Putnik, od tal. *passaggiere*.

¹⁴ Naselje u argentinskoj provinciji Buenos Aires, godine 2001. imalo je 2691 stanovnika.

Kontraktori su bili najviše Talijanci te su uvijek hodili po hotelima, krčmama i gostionama i pitali da ako je koji Slavo bez radnje. Jer, žali Bože, nije bilo nijednoga Hrvata kontraktora. Mi Primorci kada idemo po svijetu ne pitamo gdje ima dobre zemlje za raditi da se naselimo. Mi samo pitamo gdje je tvrdo kamenje da se u njemu prvo slomimo.

U takvu vrlo teškom ekonomskom položaju, Vidas uočava i nezavidnu obrazovnu, kultur(al)nu i političku situaciju u onodobnom hrvatskom društvu:

Mislim da smo bili mnogo otraga s naukom, dok smo u Americi radili. Tamo smo dobro zaradjivali i skupljali novce za dobre svrhe te pošiljali u naša rodna mjesta. Tako smo u Tandilu bili ustrojili društvo koje smo zvali Austro-Hungarian Society, a sve smo Hrvati bili u tom društvu. Da smo barem metnuli hrvatsko društvo, ali nismo, jer smo bili glupi i otraga s naukom.

Po treći put Pavao Vidas odlazi u Južnu Ameriku 1888. godine.

Dakle, prije nego što ćemo po treći put u Južnu Ameriku sastanemo se nas nekoliko Hreljana te se dogovaramo na koju stranu svijeta da krenemo. Južna Amerika se bila već popetljanila, neki kažu hajdmo u Afriku, a neki u Sjevernu Ameriku. To je bilo 1888. godine. Rastasmo se s našim rodnim mjestom u svibnju mjesecu 1888. godine. Teško smo se rastajali s obiteljima, a još teže s prijateljima.

Zatim slijedi opis putovanja:

Dodjemo zdravo parobrodom u Genovu i lijepo podjemo iz Genove s mnogo pasagjera, muškoga i ženskoga spola. Dopusujemo opet u Buenos Aires u dvadeset dana i to po jako grubom vremenu.

I dolazak:

Dodjem zdravo u Tandil te idem raditi na istom mjestu gdje sam i prvih godina radio. I svak me je tu poznavao, znali su reći: – Evo Don Pabla Vidas! Španjolski sam znao prilično i govoriti i čitati, a i pisati. Tu ja radim deset mjeseci, dobih nešto novaca, ali zasluga sada nije niti treći dio kao što je bila te ja ostavim Tandil i podjem u grad Buenos Aires. Tu ostanem dvadeset dana, pa krenem u Montevideo i onda s vlakom daleko, čitav dan, da ću što bolje naći. Ali sve uzalud, pa se vratim u grad Montevideo. Tu je bio emigrant office za ići u Braziliju.

Evo, kako je Vidas doživio Brazil:

Život u Braziliji? Dodješ li u gostionu, čistoće nema, a to bi glavno

moralo biti u ovim bolesnim mjestima. Friška mesa nema uopće, gostione imaju crni Portogezi, nikakva hrana nije ukusna i tražiš li za spavati nemože drugačije nego se mora na podu stati. Od buha i nečistoće ne možeš živjeti. Gostioničari i njihovi podvornici postu-paju grubo s gostima. Dobre vode nema nipošto, a i ono što ima to je toplo, kao i svako piće. Grad je nečist, sve smrdi i vonja. Ima više vrsti voća, ali banane i dinje sve gnjile po ulicama te sve smrdi. Crni i bijeli narod se sav mješa zajedno, goli, bos, najviše spavaju po vani. Eto, narod je bolehljiv i žut. Ako nečistiš često noge i nokte na nogama, zalegu ti se crvi, osobito pod noktima. Crne ženske kad daju djetetu sisu zapale lulu te im se slini ono iz ustiju, a usnice imaju debele i velike. Kada razgovaraju, viču kao da su na sajmištu.

Ovdje Vidas kao putopisac opaža, saznaje i posreduje ono što smatra važnim i zanimljivim, sastavlja osobitu vrstu putopisne natuknice iz koje čitatelj može naučiti. Takav putopišev rad, općenito, nalikuje leksikografskoj djelatnosti pa se naziva i terminom leksikon ili katalog.¹⁵ Leksikon najčešće čine obavijesti vezane uz povijest kulture, umjetničku baštinu, političku povijest, svakodnevni život i izgled prirode.¹⁶ U Vidasu prevladava dominacija svakodnevice, odnosno leksikon svakodnevice. Leksikonski dio Vidasove obavijesti odnosi se na svakodnevni život, obrađuje sadašnji trenutak, odnosno suvremenost, i to od ponašanja i navika ljudi preko mode, politike i mentaliteta.

U tim okolnostima, i naši ljudi:

U Braziliji ima mnogo nenaobraženih Portugeza i tu sam vidio mnogo naših pomoraca od kojih su neki već tu dvadeset, a neki i trideset godina. Piju rado rakiju što je prave od stabala, t.j. šećerne trske. Njima ja kažem: – Draga braćo, kad ne mislite ići natrag u domovinu, barem si izaberite koje zdravo mjesto, čisto kao Buenos Aires, Sjeverna Amerika i.t.d. ... Ali oni misle da je njima ondje najbolje jer nisu nigdje drugdje bili. U ono vrijeme kad sam ja tamo bio, došao je parobrod iz Europe, pun naroda, najviše naših Slavenaca, muških i ženskih što nisu znali jezika govoriti. Agenti ih vode iz emigracije i turaju kao ovce te siromašne ženske trče kao munjene, pa rade s njima što ih je volja.

¹⁵ Ukratko, leksikon je postupak strukturiranja obavijesti o zemljopisno-kulturnom području koje je putopisom obuhvaćeno. Putopišev odabir prikazane predmetnosti i način njezine obrade također svjedoči o njegovim sklonostima, obaviještenosti, opazljivoj i diskurzivnoj sposobnosti. Leksikonom se, dakle, istodobno otkriva i putopisni subjekt i svijet kojim putuje (Duda, 1998:122).

¹⁶ Tri su temeljne tematske skupine: kulturno-povijesne obavijesti, obavijesti o svijetu prirode i obavijesti o svakodnevnom životu. Zastupljenost svake od njih u leksikonskim dijelovima putopisa otkriva putopiševu usmjerenost i često ovisi o profesionalnom ili ideološkom okviru njegova pogleda (Duda, 1998: 122).

Stoga, zaključuje Vidas:

Dakle, pametan čovjek neće ići u Braziliju živiti nego ako može da dobije novaca, pa da onda bježi ća. Ja sam tu probavio¹⁷ nešto vremena, ali nezadovoljno te ja pitam na agencijama kada ide prvi parabrod, onda kuda i koliko se plati. Parabrada ima uvijek kažu mi na agenciji i to za gdje god hoću i ja se odlučio za Australiju.

Slijede godine Vidasova boravka u Australiji, a zatim u južnoj Africi. I u tim godinama, svako toliko bi se na kratko vrijeme vraćao u Hreljin. No, 1906. godine, odlučuje se ponovno za Južnu Ameriku.

Odlučim se da opet idem u Južnu Ameriku u Buenos Aires i krenem tamo 20. srpnja 1906. god. Putujem u Cape Town. Iz Cape Towna s parabrodom 1. kolovoza 1906. nakon 7 godina u Transvaalu za Argentinu. Ovih 7 godina sam imao malu korist i za sebe i za svoju obitelj. Došao sam u Buenos Aires i prijavio se na kompaniji engleskoj što je imala porat¹⁸ u Bahiji Blankoj¹⁹ te me je poslala tamo za nadglednika nad radnicima.

A zatim:

Čim sam došao tamo dalo se je radništvo na štrajk te mislim gdje ću sada ja. No tu su Franjo i Cirko²⁰ Sablič iz Škrljeva u Hrvatskom Primorju otvorili restauraciju, pa sam im ja išao za kuhara. Bio sam tu dva mjeseca i pošao u Tandil na staro negda mjesto i tu sam začeo raditi kamenje za tri mjeseca. Jednog dana gospodar i njegova dva kompanjona, jedan dr. medicine, drugi dr. prava i gazda, imenom Pelledo, Španjolac, počese me siliti da neka budem poslovođa od cijele njihove radnje. Tako je i bilo. Imao sam mjesečnu plaću 180 forinti te hranu, kuću, piće i sve što je bilo ondje meni na raspolažanje. Tako sam tu bio dve godine te sam otišao kući nakon deset godinah izbivanja.

I svoje posljednje putovanje Pavao Vidas poduzeo je ka prostoru Južne Amerike. To se zbilo nakon nešto duljega boravka u zavičaju, u Hreljinu, i sa svojom obitelji. Obiteljske (ne)prilike su ga izmorile te se odlučuje na novo putovanje:

Iz Sv. Petra²¹ krenem za Udine u drugom razredu i u Udinama čekam

17 U značenju proboravio, proveo određeno vrijeme.

18 Luka.

19 Bahía Blanca, argentinski grad na obali Atlantika, osnovan 1828. godine.

20 Cirko nije bilo uobičajeno muško ime u Hrvatskom primorju, ali višestrukom poverom potvrđena je točnost prijepisa iz izvornika.

21 Nekadašnji naziv za slovenski gradić Pivku.

5 sati te onda preko Benacah²² na Peschieru²³ u Milano, a zatim u Genovu. U Genovi sam čekao tri dana na parabrod koji se zvao Siena. Krenem iz Genove 6. veljače 1914. za Marseille, gdje smo stajali cijeli dan prije nego što smo krenuli za Barcelonu. Tamo smo se zabavili osam sati i odavde krenemo u Tenerife, Izule Kanarije²⁴, a iz Tenerife u Barbados. Barbados je engleski, a La Guayra²⁵ je u Venezueli. Iz La Guayre krenem u Caracas, onda u Sabanilu²⁶ te u Porto Limon²⁷ što je u Costa Rica. Nakon 28 dana stignem konačno u Colon.²⁸

I odluka da putuje dalje, u Peru:

Tu sam kroz dvadesetak dana sve razvidio i tražio usput posla. Posla je bilo, ali slaba plaća pa tu nisam htio ostati. Iz Gatuna je došao u Panamu moj prijatelj Vičko te smo se oprostili jedan od drugog sa suzama u očima, tu u dalekom svijetu i on se tada vrati u Gatun. Ja kupim kartu za 85 forinta za Callao,²⁹ to je u Peruu i tamo stignem nakon sedam dana vožnje.

I ondje, mnogo susreta, peripetija, doživljaja:

U Callao sam našao mnogo Hrvata, najviše imaju trgovine. Krenem onda u Limu i tu sam našao radnje, ali sve za malu nadnicu. Nakon devet dana odlučim krenuti za Cero de Pasco.³⁰ To je na mnogo većoj visini od Callao, jedno 15.000 stopa, t.j. 5.000 metara nad morem. Dakle, tu smo tri bili Hrvati, jedan je bio trgovac, Miko Kucijanović iz Dalmacije. On je došao od kuće jer su mu brata ubili u glavicama te je išao vidjeti po nalogu konzula bratovo dobro. Dakle, gore u planine ide vlak svaki drugi dan te smo odlučili ići u ponedjeljak i to 5 sati do Matucana.³¹ Idemo mi s vlakom put planina, kroz rove, voda šumi i mi tako preko potoka na glavice. Što smo više išli gore sve je

22 Bneci, hrvatski arhaični naziv za Veneciju.

23 Peschiera del Garda, grad u talijanskoj regiji Veneto.

24 Kanarsko otočje.

25 La Guaira je najvažnija luka Venezuele. Nalazi se 30-tak kilometara jugoistočno od Caracasa, glavnoga i najvećeg venezuelskog grada.

26 Grad u kostarikanskoj provinciji San Jose koji je prema popisu stanovništva provedenom 2016. godine imao 13.560 stanovnika. Sabanila je noviji grad, osnovan nekako baš u vrijeme kada je tuda prolazio i Vidas.

27 Puerto Limon je drugi po veličini grad u Kostarici. Prema popisu iz 2012. godine imao je 58.522 stanovnika. Nalazi se na atlantskoj obali, a osnovan je 1870. godine.

28 Colon, Gatun, Panama City (Ciudad de Panama) i Corozal su gradovi u Panami.

29 Peruanski grad koji se nalazi u istoimenoj provinciji, danas ima gotovo milijun stanovnika.

30 Peruanski grad smješten u Andama, glavni grad regije Pasco, danas broji oko 70.000 stanovnika, a nalazi se na visini od 4330 metara iznad mora.

31 Matucana je gradić u središnjem Peruu koji broji nešto više od 5000 stanovnika, nalazi se u provinciji Huarochiri, na nadmorskoj visini od 2378 metara.

više bilo zima, to je dakle strahota Božja. Tu ima 56 tunela, što većih, što manjih. Dakle u 6 sati na večer izadjemo iz jednog velikog tunela i dodjemo na jedan kolodvor. Otud ide jedan vlak u Morococha³² gdje su mine³³ i to je 1000 stopa³⁴ više od Cero de Pasco.

Vrlo je teška klima:

Gledam ja, tu je sedam glavica, na jednoj je snijeg, na drugoj pada kiša, a na trećoj grmi, da te Bog očuva. Na četvrtoj opet sunce sjaji i tu mi stupimo na kolodvor i od 150 *passagiera* nije bilo nijednog koji nije občutio neku silnu zimu te požutio i dobio glavobolju. Mnogi su bljuvali, i muško, i žensko, i djeca, to je sve nastradalo. Tu se nije moglo dihati. Ova moja dva druga i ja, jedva smo učinili živa jednoga Engleza. To je bilo jedno veliko čudo i trajalo je jedan sat. No glava je bolila i poslije osam dana, tako je bilo loše. Ova moja dva druga, Hrvata, išli su do Morococha, a ja na drugu stranu s drugim vlakom u Cero de Pasco. Pitam ja o tom na vlaku urodjenike i druge, svi španjolski govore jer je to njihov jezik, i oni kažu: – Mi smo već naučeni na te prilike i toj klimi, a vi drugi koji dodjete dok se naučite imat ćete jedno 15 dana glavobolju i teško disanje. Neki nemogu izdržati, pa se moraju vratiti natrag odakle su i došli.

A onda, i rudarski posao:

Tako sam i otišao tamo, tu je kamp američanski, sve čisto i lijepo i tu mi odmah obećaju radnju, ali da moram počekati 4 dana. Dakle, radnja je u majni, 4.000 stopa³⁵ duboko. Od smeltera do Cera je jedan sat s vlakom. Idem ja tu u selo, ali tu sam našao sve onaj domaći narod, blatan u blatnom mjestu koje se nikade ne pere, isto kao divljad. No među njima nadjem 30 Hrvata, najviše Dalmatinaca, sve trgovci. Tu se pozdravim s njima kao braćom i oni me lijepo prime. Dapače, na dan Velikog Petka su imali sve zatvoreno te su me u hotelu dvorili. Tu je sve bila ona lijepa mladost iz Rijeke Dubrovačke i iz Župe i okoline da ih je lepota bilo za vidjeti.

Tako dodjem u Vazam, ali žalostan po mene jer sutra se ide dole 4000 stopa i to ujutro u šest sati. Tu nas zovu na ručnju.³⁶ mlijeko, kašica, jaja, šunke, slanine, krompiri frigani, kafa, putar, jam, slatko

32 Marococha je peruanski rudnik bakra uz koji se nalazi i rudarski kamp. Smješten je visoko u Andama, nad 4500 metara.

33 Rudnik, čakavizirani anglizam (čak. *maina*, *majna* ili *mina* od engl. *mine*). Naši iseljenici često su radili u rudnicima i ugljenokopima, na najtežim i najopasnijim poslovima. Bili su rudari, kopači ili *majnari*, *digeri*, kako su oni sami govorili.

34 Oko 305 metara.

35 Oko 1220 metara.

36 Doručak, zajutrak.

sa kruhom i sve Božje gracije na stolu-trpezi. No ja sve malo marim za tu hranu, ne ide mi u tek, uzeo sam kap kafe i to je sve. Idem ja na office i tu mi daju malu lampicu kao od bicikla na karbid i vodu jer je kroz svu majnu elektrika samo kad se puca, a kad se radi onda nije. Tu sam izdržao do podna i onda išao doktoru koji mi da pilule i kaže mi da idem opet probati, no ako nebi mogao više asistirati da idem dole s glavica jer bi mogao nastradati. Unutra nisam mogao, a vani za mene nije ništa bilo, pa sam rekao ondi ljudima Merikancima da kada čovjek navrš 50 godina najbolje ga je ubiti. Dakle, takove sve neprilike mora čovjek probaviti u svom životu...

Zaključak

U Vidasovu diskursu prevladava pripovijedanje, a ne opis. Tematizira se kontinuirano prikazivanje putovanja koje je često prekinuto digresivnim odmacima u kojima se navode poučne sentence. Njegovo pripovijedanje je tip diskursa kojim se posreduje odvijanje zгода, odnosno Vidas prikazuje događajnost vlastitoga života kao putovanja u vremenskom slijedu, i kao takvo, to je pripovijedanje usmjereno na stalnu promjenu. U Vidasovu životopisu kao putopisu, zгода je temeljna jedinica pripovijedanja. Oblikovana je kao narativna sekvenca ili minimalna priča i kao takva predstavlja osnovni element promjene. Svaka zгода sadrži element novosti i zanimljivosti. Najčešće se (naj)zanimljivije zgone odvijaju izvan vlastitoga prostora.

Vidasova pokretljivost nužno povlači za sobom stjecanje novoga iskustva i mogućnost novih spoznaja koje potom Vidas posreduje onima koji nisu bili prisutni, koji nisu putovali. To što je bio u nepoznatim, dalekim krajevima, u udaljenim zemljama i potom priča svoje doživljaje, predstavlja ishodište Vidasove pripovjedne komunikacije. Dok neupućeni čitatelj putuje kroz Vidasov tekst, proživljava Vidasove putničke zgone. A one su svaka jedna zasebna novost. Vidasov životopis kao putopis pokazuje i dokazuje činjenicu da se na putu svašta može dogoditi, svašta se može zaplesti i sâm autor osjeća kako je nužno (bilo) to zapisati i ponuditi znatizeljnim čitateljima. *Putovati* je, dakle, gotovo istoznačno s *pripovijedati*, odnosno na prikladan način potvrđivati temeljnu pretpostavku o zanimljivosti i novosti.

Vidasov tekst pisan je u pučkom stilu.³⁷ U okviru pučke tradicije Vidasov tekst je usvojio činjeničnost i sklonost k isticanju neuobičajenog. Jezik Vidasove priče, koji promatramo kao jezik pučkoga književnoga fenomena, pokazuje se složenijim, učinkovitijim no što bi se površno zaključilo, a značenje mu nikad nije jednostavno očitovano.³⁸ Pavao Vidas nam u svojem iskazu nudi sjećanja i pamćenje koje je oblikovano prema zakonitostima govornog jezika. Otuda izostanak rečeničnih znakova, neprekinute rečenice sa specifičnim sintaktičkim ustrojstvom te monolitna cjelina teksta.³⁹ Okrenutost auditivnoj recepciji formalno se očituje prisustvom akustičkog i semantičkog ritma, i jezikom akcije, umjesto jezikom refleksije, što znači da je tekst oblikovan kao priča. Tako se Vidasov putopisni subjekt ishodišno uspostavlja DOGAĐAJNO, naime, kao subjekt DJELOVANJA, a ne perceptivno ili diskurzivno. Vidasovo je putovanje prava pustolovina i tekst se ne može svesti samo na činjenice. Stoga se Vidasov tekst, njegov životopis kao putopis može čitati kao jedna vrst pustolovnog romana. On putuje, ne samo različitim dijelovima svijeta, nego i kroz cijeli svoj život. Vidasov životopis kao putopis (re)konstruira zaseban, jedinstven, specifičan i autentičan PROSTOR, PODRUČJE na kojem se proteže pustolovna priča. U Vidasovu tekstu (re)konstruira se prostor pustolovnog romana, koje krasi njegova egzotičnost i neobičnost. On je prikladno poprište neobičnih i uzbudljivih doživljaja. Da bi se doživjela pustolovina, mora se ići u daleke krajeve.⁴⁰ Priča je to ne samo o

37 Većina je hrvatskog iseljništva bila seoskog podrijetla i pripadala je tradicijskim zajednicama unutar kojih je usmena književnost bila dominantan oblik književne komunikacije sa sustavom vrednota karakterističnim za tradicijske kulture. Način komentiranja stvarnosti iseljeničkog života izravno se nadovezuje na usmenoknjiževne obrasce i stereotipe koji su bili dio tradicijske kulture unutar koje su se migranti socijalizirali. Tako dolazi do interferencija tradicionalne usmene književnosti s pučkim književnim fenomenom (Banov-Depope, 2001: 33, 47).

38 To se može uočiti pri usporedbi Vidasova autentičnoga teksta i romansirane verzije. O složenosti i specifičnosti pučke književnosti općenito govori Divna Zečević (1978: 360) koja predlaže i naziv treći književni fenomen.

39 U originalnom Vidasovu rukopisu, preslika je prikazana na kraju rada, početak teksta je ovako uobličen: *početak u školu od šest godina pa zvršio/hazvršio* (nečitko) *sam tri pučke škole...* Rečenica se nastavlja bez točke nakon *...tri pučke škole: u dvanaestoj godini sam bio pomoćnikom inženjera imenom Keler na željeznici od reke do Karlovca ito godinu dana onda sam jednu godinu radio na željeznici i to u delnicah i u liču...itd.*

(U dvanaestoj godini života postao sam pomoćnikom inženjera koji se zvao Keler i koji je radio na željeznici od Rijeke do Karlovca. Na željeznici sam proveo godinu dana i radio u Delnicama i u Liču.)

40 Margery Hourihan kao jednu od temeljnih odrednica pustolovnog romana navodi motiv putovanja. To putovanje može u sebi uključivati i cilj, svrhu putovanja: junak ima, makar lutao i gubio se, stalno pred očima jasnu zadaću koju želi ostvariti. Lutanje može biti i zapreka na putu dolaska do cilja. Ali putovanje može biti i naprosto miješanje mjesta, promjena prostora bez neke junakove namjere. Zato Hourihan odmah dodaje pojašnjenje o kojoj vrsti putovanja se obično radi u pustolovnom romanu: On napušta civilizirani red doma da bi se zaputio u divljinu u potrazi za svojim ciljem (Hourihan, 1997: 9, prema Majhut, 2005: 259).

Pavlu Vidasu, nego je ovdje na djelu priča o junaku i njegovoj potrazi, pustolovna priča koja je uvijek u srži ista.⁴¹

Skicirani okvir ukazuje na šire sagledavanje i analizu pri traganju za razlozima Vidasove (od)seljidbe. U Vidasovu *Životopisu* zrcale se zamršeniji i dublji emigrantski poticaji. Naime, svojom odlukom da otiđe iz rodnoga mjesta, zavičaja i zemlje, Vidas nedvosmisleno izriče nepovredivo „autorsko pravo“ odseljenika na oblikovanje vlastita života, kao i na oblikovanje vlastite autorske priče.

Popis literature i izvora

Djelo

Vidas, P. *Životopis* [Neobjavljeni rukopis u obiteljskoj ostavštini].

Literatura

Banov-Depope, E. (2001). *Hrvatske kalendarske knjige u Sjevernoj Americi*. Hrvatsko filološko društvo.

Čop, M. (1995). Hreljinsko iseljništvo do Drugog svjetskog rata. U M. Tadej (Ur.). *Bakarski zbornik 1* (str. 53-75). Općina Bakar.

Duda, D. (1998). *Priča i putovanje. Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*. Matica hrvatska.

Hourihan, M. (1997). *Deconstructing the Hero: Literary theory and children's literature*. Routledge.

Lejeune, P. (2000). Autobiografski sporazum. U C. Milanja (Ur.). *Autor, pripovjedač, lik* (str. 201-236). Svjetla grada Osijek. Sveučilište J.J. Strossmayera.

Majhut, B. (2005). *Pustolov, siročić i dječja družba: hrvatski dječji roman do 1945.* FF press.

Rogić, I. & Čizmić, I. (2011). *Modernizacija u Hrvatskoj i hrvatska odseljidba*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Sablić Tomić, H. (2002). *Intimno i javno. Suvremena hrvatska autobiografska proza*. Naklada Ljevak.

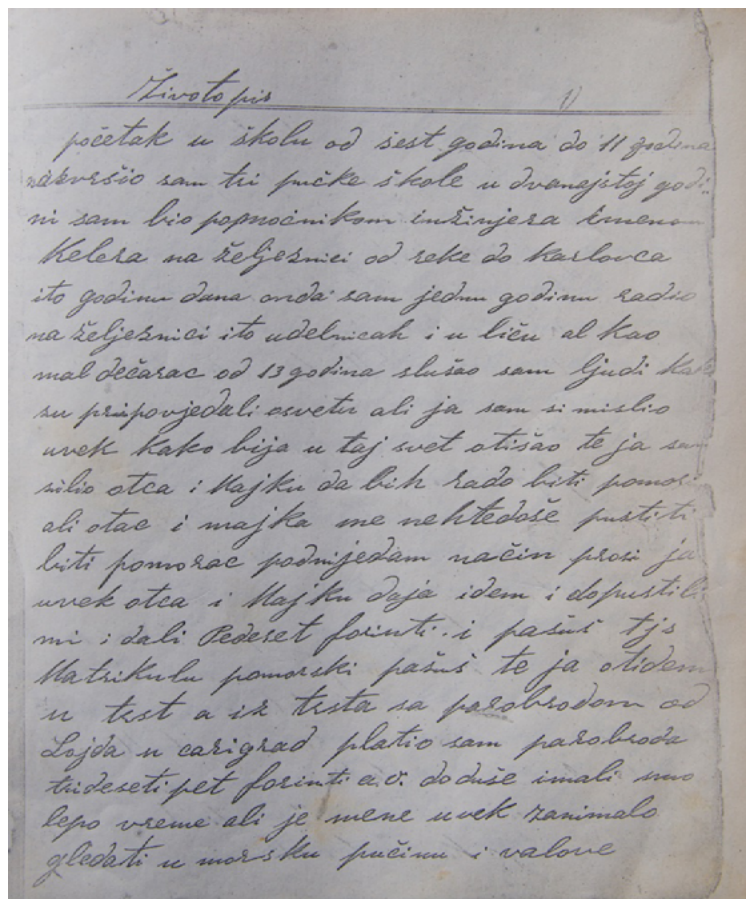
Velčić, M. (1991). *Otisak priče. Intertekstualno proučavanje autobiografije*. Au-

41 To je priča o Odiseju, Jazonu i Zlatnom runu, Beowulfu, Svetom Jurju, vitezovima Okruglog stola, Ivici i čudesnom grahu, Robinsonu Crusoeu, Jamesu Bondu, Batmanu, Indiani Jonesu i najnovijim SF pustolovinama i najnovijoj igri u trgovini za kompjutere. Pojavljuje se u bezbrojnim legendama, narodnim pričama, dječjim pričama i trilerima za odrasle (Hourihan, 1997:2 prema Majhut, 2005:114).

gust Cesarec.

Zečević, D. & Bošković-Stulli, M. (1978). *Usmena i pučka književnost. Povijest hrvatske književnosti, Knjiga 1*. Sveučilišna naklada Liber. Izdavačko knjižarsko poduzeće Mladost.

Prilog

Prva stranica Vidasova rukopisa

ETNIČKE UDRUGE: TERITORIJI IDENTITETA. RAZMATRANJE S TOČKE GLEDIŠTA HRVATSKIH USELJENIČKIH UDRUGA U MJESTU ROSARIO

Cristina Solian

Sažetak

Cilj je ove studije da istraži i analizira etničke udruge Rosarija koje su osnovali iseljenici s Balkanskog poluotoka, zvali se oni Jugoslaveni, Slovenci ili Hrvati. Identifikacija tih udругa kao jugoslavenskih i slovenskih dogodila se u prvim desetljećima XX. stoljeća, potom su se prozvale, među ostalim, imenom „Hrvatsko-slovenski kulturni centar”, a u 90-ima „Hrvatski kulturni centar”, kako se udruge i sada zove. Ovo istraživanje, poduprto specifičnom bibliografijom, promatranjima i intervjuima obavljenima u udruagama, analizira, s jedne strane, usredotočenost etničkih udругa na to da budu ambijenti koji će olakšavati integraciju useljenika u društvo primatelja te, s druge strane, udruge kao prostore koji u sebi čuvaju modele uvezene iz društva podrijetla i pridonose etničkom zatvaranju. Kao zaključak, iznosi se teza da treba analizirati etničke udruge ne samo kao ustanove koje se usredotočuju na jedno ili drugo od navedenog nego kao simboličke prostore i sporne teritorije na kojima razne silnice igraju ulogu u izgradnji etničkog identiteta.

Ključne riječi: udruge, Balkanski poluotok, etnički identitet, migracija, Hrvati

Uvod

Ovaj rad prvi je doprinos u analizi useljeničkih udругa kao etničkih ustanova. Da bismo se pozabavili ovom tematikom, pokušat ćemo sortirati neke ideje koje nas, kako sa strane povijesti tako i antropologije, stavljaju u scenarij etničkih udругa u kojem je jedna skupina migranata s Balkanskog

poluotoka¹ razvijala svoj svijet udruga u gradu Rosario počevši od početka XX. stoljeća. U ovom radu postavljen je cilj da se opišu i analiziraju etničke udruge ne samo kao alati koje su koristile useljeničke skupine za svoju integraciju u društvo primatelja ili za očuvanje tradicija nego i kao simbolički teritoriji i prostori u kojima te skupine pristigle s Balkanskog poluotoka izgrađuju svoj identitet. Razumije se, kao hipoteza, da su etničke udruge, u smislu teritorija identiteta, koje je razvila ova skupina hrvatskih useljenika i njihovih potomaka, djelovale tako da su poticale proces integracije u društvo primatelja, zadržavajući svoje tradicije, uz napetosti i prekide.

Korpus podataka koje obrađuje ovaj rad temelji se na promatranjima obavljenima u Hrvatskom kulturnom centru i Hrvatskom domu, na intervjuima sa suradnicima i članovima upravnih povjerenstava obiju institucija, na njihovim publikacijama i internoj dokumentaciji i na s tim povezanoj literaturi.

Teorijska razmatranja

Možemo reći da je interes za etničke udruge započeo od Bailyjeva (1982) teksta „o ulozi udruga za uzajamnu pomoć, objavljenog u časopisu *Desarrollo Económico*, koji je djelovao kao okidač za silan interes za njih u Argentini” (Devoto, 1992, p. 30). Bailyjeva studija ponudila je istraživačima koji su htjeli napustiti tradicionalna istraživačka žarišta i pritom ne pasti u teorijske apstrakcije preciznu i sustavnu metodologiju za analizu ove tematike (Devoto, 1992) i dovela je 80-ih godina do provođenja istraživanja u Argentini koja su se okrenula etničkim udrugama kao empirijskoj referentnoj točki (Gómez, 2006). Zanimljiva je opaska ove autorice o tome da većina studija ostvarenih s povijesne perspektive ne obraćaju pozornost na glas člana udruge kao protagonista institucije, niti analiziraju način na koji grupne potrebe oblikuju udruge; dakle, ne uvažavaju emsku perspektivu.

Dobar dio istraživača teme etničkih udruga, kako sa strane povijesti tako i antropologije, analiziraju ih kao prostore uzajamne pomoći (Devoto, 1992, 2009; Bjerg, 1992); kao oznake simboličke teritorijalnosti (Bargman et al., 1992; Ballina, 2006; Gómez, 2007; Bjerg, 2009). Drugi ih analiziraju kao prostore koji olakšavaju integraciju i sudjelovanje u životu društva domaćina (Giró Miranda, 2003; Morell Blanch, 2005) ili kao prostora okupljanja i solidarnosti među useljenicima istog podrijetla

¹ Kada govorimo o Balkanskom poluotoku, mislimo na društvene sklopove koji dolaze s teritorija koji ima promjenjive granice, iz bivše Jugoslavije, odakle dolaze oni koji sačinjavaju članstvo etničkih udruga u Rosariju, a one su mijenjale svoja imena kroz vrijeme prateći povijesno-političke događaje u zemlji podrijetla useljenika.

(Juliano, 1992).

Ako imamo na umu ono što smo prije rekli o ovim dvjema znanostima koje nas stavljaju na polje etničkih udruga, važno je citirati Augéa (1994, p. 15), koji smatra da obje „čuvaju odnos blizine koja odgovara prirodnosti svog objekta, (...) prostor antropologije je po nužnosti historijski jer je riječ baš o prostoru kojem su smisao dale ljudske skupine, drugim riječima, radi se o simboliziranom prostoru. Ova simbolizacija, svojstvena svim ljudskim društvima, teži tomu da svima onima koji pohode isti prostor učini vidljivom određenu količinu organizacijskih shema, ideoloških i intelektualnih referentnih točaka koje uređuju društvene odnose. Tri su glavne teme: identitet, relacija i povijest”. Ova teritorijalnost očituje se u sklopu društvenih praksa, tako da je društvo, ako ima prirodnu podlogu (teritorij, osjećaj prostornog identiteta), osposobljeno za to da prisvoji teritorij i preobrazi ga (Guarino, 2012).

Ovaj članak zadržava se u simboličkoj dimenziji (Juliano, 1992; Bargman et al., 1992) etničkih udruga i pretpostavlja da su one u svojim počecima obavljale prvenstveno ulogu uzajamnog pomaganja i da su se kasnije malo pomalo mijenjale, da bi sada postale prostorima sjećanja i provođenja slobodnog vremena (Molek, 2012). Društvo za uzajamnu pomoć predstavljalo je ponovno stvaranje izvorne zajednice, kako kaže Devoto (2009) i „ova analogija između udruge i zajednice, ili prema Andersonu (1983) između udruge i ‚zamišljene zajednice’, omogućuje nam da denaturaliziramo ovaj prostor i protumačimo ga ne kao ‚nešto zadano’, nego, još bolje, kao kontekst interakcije, koji od svojih sudionika zahtijeva neprekidnu kreativnost” (Ballina, 2006, p. 66).

U slučaju etničkog identiteta, slažemo se s Trinchetom (1994) i Gómezom i Onahom (2008), da se on konstruira kroz suprotstavljanje i odmak od drugoga koji predstavlja nešto strano, različito; riječ je o složenom konceptu i u ovoj studiji imat ćemo na umu aspekte koji su u direktnom odnosu prema problematici useljavanja. Slažemo se s analizom koju rade Maffia, Ballina i Monkevicius (2005), a koje citira Gómez (2007), glede etničkih udruga kao omeđenih društvenih prostora, podložnih neprekidnom procesu preoblikovanja i davanja značenja od strane svojih pripadnika, a os svega toga je artikuliranje određene vrste praksa koje te prostore pretvaraju u teritorije identiteta.

Ove udruge iseljenika i njihovih potomaka uzrokovale su određenu vrstu debate, utoliko što neki kritički pogledi smatraju, s jedne strane, da one otežavaju integraciju u društvo prijema u onoj mjeri u kojoj pospješuju etničko zatvaranje, što reproducira modele svojstvene društvu podrijetla. S druge strane, smatra se da je ovaj način okupljanja čimbenik koji olakšava

integraciju tih skupina u društvo prijema; obje linije dovele su u današnjem vremenu do debate koja ima veze s procesom integriranja imigranata u društva prijema, osobito u Europi (Bolzman, 1997; Morell Blanch, 2005; Gómez i Onaha, 2008). Slažemo se da obje linije jednostrano stavljaju naglasak na djelovanje udruga, ostavljajući sa strane činjenicu da se nalaze u dinamičnom odnosu s okolinom (Gómez, 2007).

Kratak osvrt na iseljavanje s Balkanskog poluotoka

Useljavanje s Balkana zapleteno je u složen skup događaja, gdje je stara uravnotežena situacija države iz koje se iseljava, Austro-Ugarske, od njezina raspada 1918. zamijenjena dugim razdobljem mijenjanja granica i neprekidnih promjena državnih tvorba.² Pod opće ime Jugoslavena, kojim su se identificirali useljenici u međuraću, bili su uključeni razni narodi: Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci, Crnogorci, Bosanci, Hercegovci, Muslimani, Albanci itd. Ali bilo je narodnosti koje su jugoslavensku državu (prvu pod srpskom dinastijom 1918. – 1941. i drugu pod komunističkom vlašću između 1944. i 1991.) smatrale „tamnicom naroda” (Radovich, 2016), što je remetilački faktor koji je izazivao „trzavice” unutar useljeničkih udruga (Solián, 2016).

Iseljavanje s tog područja u Argentinu počelo je u drugoj polovici XIX. stoljeća, uglavnom u pokrajinu Buenos Aires i na jug pokrajine Santa Fe. Mnogi od tih iseljenika došli su u razdoblju međuraća, s dalmatinske obale, preciznije s otoka Hvara, s kojega su dolazili već od 1880.

Za ovaj rad uzeli smo dvije migracijske etape razmatrane u članku Solián (2016), koje su bile podloga za osnivanje etničkih udruga u Rosariju; u prvoj etapi (1880. – 1934.) članovi udruga općenito sami sebe nazivaju Jugoslavenima i „prvom emigracijom”; potječu s dalmatinske obale i otoka. Ovi iseljenici, koji su to bili iz ekonomskih razloga, najviše su se ukorijenili u seoskim sredinama vlažne pampe i u manjoj mjeri u četvrti Barrio Saladillo grada Rosario. U drugoj etapi migranti su dolazili od 1944. nadalje zbog političkih i u manjoj mjeri zbog ekonomskih razloga i uglavnom su potjecali iz urbanih sredina (Zagreb, Split) i naseljavali su se u urbanim zonama grada Rosario, a nazivali su se „drugom emigracijom”

2 Nakon raspada Austro-Ugarske (1919.) nastala je **Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca** koja 1929. mijenja ime u **Kraljevina Jugoslavija**. Godine 1941. Njemačka je napala teritorij te zemlje i u kontekstu Drugog svjetskog rata Hitler je odobrio nastanak Nezavisne Države Hrvatske pod vlašću Ante Pavelića. Ova država postojala je sve do svršetka rata 1945. kad je nakon napredovanja partizanskih snaga stvorena **Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija**, sastavljena od šest socijalističkih republika. God. 1991. došlo je do novog raspada iz kojeg su nastale **Slovenija i Hrvatska**, a to su prostori Balkana, s kojih je došla većina iseljenika koji su sačinjavali članstvo etničkih udruga koje proučavamo.

i Hrvatima.

Etnički tisak

Tisak useljeničkih kolektiviteta, pisan na jednom ili dva jezika, bio je element koji je označio razliku etničkih skupina u odnosu na domaće društvo; shvaćao se kao dio kulturnih praksa koje označuju identitete; novinska produkcija ovih skupina utjecala je na stvaranje zamišljene zajednice koje su se čitatelji osjećali dijelom (Bjerg, 2009). Porast hrvatskog iseljavanja u Južnu Ameriku i najviše u Argentinu utjecao je na pojavu novina kako u državi podrijetla tako i u državi prijema, na oboma jezicima, hrvatskom i španjolskom. U njima su se nalazile upute i preporuke koje su kružile među iseljenicima koji su sačinjavali zajednicu „Austrijanaca”³ u Rosariju.

(...) pričao mi je djed, kad je došao u Rosario 1909., da su se okupljali neki „seljaci”⁴ da čitaju dnevni tisak koji je dolazio s druge strane mora (...) tako su doznavali vijesti o Jugoslaviji kao i neke savjete o tome što moraju raditi iseljenici kad se nalaze ovdje. (...) (Registro N° 10, 12-06-1999)

Ovaj tisak postojao je usporedno s udrugama djelujući kao katalizator procesa društvene integracije iseljenika u društvo primatelja, što je jedna od alternativa u debati na znanstvenom polju dana, kako je već spomenuto.⁵ Posinkovich (1993) iznosi podatak da se u Argentini izdavalo 15 novina i da su na području Rosarija kružili Materinska Riječ (1908. do 1911.) i Zajednica (1910. i 1917.), oba dvojezična (Solián, 2016). Cilj ovih novina bio je da objavljuje vijesti kako o događajima u domovini podrijetla tako i o lokalnima i osnovni cilj je bio očuvanje etno-nacionalne svijesti iseljenika preko udruga.

3 „Austrijanci” je bio naziv kojim su identificirani u općinskom popisu Rosarija 1910. i u nj su bili uključeni stanovnici nekadašnje Austro-Ugarske raznih narodnosti, što danas uključuje 13 europskih država: Austriju, Mađarsku, Češku, Slovačku, Italiju, Sloveniju i Hrvatsku među ostalima.

4 Tako su se među sobom nazivali iseljenici iz istog sela ili područja.

5 Jedan od savjeta koji su se pojavili u dnevniku Pučki List iz Splita 20. rujna 1900., koji u svom radu spominje Posinkovich (1993), ovako kaže: (...) *Kada si u svijetu, prvo nauči jezik, ako je moguće, nauči čitati i pisati i običaje zemlje. Postani građaninom zemlje koja te prihvaća i uđi u Hrvatsku udruhu za pomoć. (...)*

Ponešto o imenima, raskolima i napetostima u etničkim udrugama Rosarija

Etničko udruživanje, prema knjigama akata i komemorativnim publikacijama koje smo konzultirali,⁶ rodilo se 1930. na inicijativu skupine Slovenaca iz Rosarija koji su osnovali Slovensko Delavsko Društvo Triglav,⁷ zatim Jugoslavensko društvo Triglav, koje je djelovalo u ulici Balcarce, u istim prostorijama u kojima su imali sjedište Jugoslavenski klub i Čehoslovački klub. Zatim se tajništvo smjestilo u Olimpijskom klubu u ulici Corrientes i djelovalo je pod imenom „Jugoslavensko društvo za uzajamnu pomoć“. Članovi udruge kupili su 1937. zemljište u ulici Mitre 3900, u zoni sa zemljanim ulicama i s velikim poljima, koju su doskora počeli naseljavati neki radnici tvrtke Frigorífico Swift. Kao rezultat rada članova useljeničke udruge, prve kuće udruge svečano su otvorene 1939.,⁸ što je nadnevak u kojem se završilo neprekidno seljenje koje je karakteriziralo udruge iseljenika, od samih početaka do izgradnje vlastite zgrade. Nakon smještanja na mjesto na kojem će ostati, došlo je do stapanja Društva za uzajamnu pomoć i Jugoslavenskog kluba kroz proces ujedinjenja, koji je kulminirao 1964., kada je ustanovljen Jugoslavenski centar u Rosariju, udruga s hrvatskim i slovenskim članstvom.

Postoje glasovi koji donose određene detalje, napetosti i pitanja teritorijalnosti, što se ne može naći ni u biltenima ni u aktima udruge:

(...) Slovenci su osnovali prvu udrugu 1930., htjeli su izgraditi zgradu, ali su ostali bez novca, bilo ih je malo, udružili su se i stopili s Hrvatima i odatle je nastao Jugoslavenski centar. (...) Isprva su ga kritizirali, ne zbog zgrade, nego zbog zone, a posrijedi je bilo to što su tu zemljišta bila jeftina, pa su hrvatski i slovenski stranci, neki od njih radnici Swifta, zažmirili na jedno oko i podigli su zgradu, učinili su ono što su mogli, ali njihovi sinovi, koji su studirali, pogospodili su se i počeli su govoriti: Uh! Pa gdje smo to! Zemljane ulice! (...)
(Registro N° 38, 12-09-2019)

Hrvati nisu dobro gledali Jugoslavenski centar u ulici Mitre, prvo zato što je bio jugoslavenski, a mi koji smo bili na čistu s tim što je

⁶ *Boletín 50° Aniversario Centro Yugoslavo 1930-1980; Boletín Centro Yugoslavo de Rosario en su 60° Aniversario 1930-1990.* Libro de Actas N° 2 y N° 4 del Centro Yugoslavo de Rosario.

⁷ *Sociedad Cultural Eslovena Triglav.* Triglav je ime najviše planine Slovenije.

⁸ „Upornim radom utemeljitelja i anonimnim i napornim radom seljaka u udrugama, koji su žrtvovali sate svog odmora i novac od oskudnih prihoda izgradile su se prve ustanove puštene u rad 1939. Od tada su se iz godine u godinu proširivale i poboljšavale, što je bila zadaća koja je ostvarena skupa sa socijalnim i kulturnim aktivnostima.“ Tekst je preuzet iz biltena Jugoslavenskog centra u Rosariju (Centro Yugoslavo de Rosario) na 60. obljetnicu, 1930. – 1990.

bila Jugoslavija, nismo htjeli imati nikakvog posla s njom (...) tada je već izgubio karakteristiku jugoslavenske udruge, nego je više bio kvartovski klub u kojem se igralo na boće, biljar (...). K tomu je njime upravljala komisija sastavljena većinom od Slovenaca. (Registro N° 11, 11-07-2000)

Od 1991. godine u kojoj je već bio u tijeku proces raspada Jugoslavije, akti⁹ i registri terenskog rada izvješćuju o teritorijima napetosti i o raskidima:

(...) kada je došlo do neovisnosti Hrvatske, nakon 1991., mi Hrvati koji smo bili članovi Jugoslavenskog centra, počeli smo se sastajati da bismo pokušali stvoriti komisiju koja bi dala drukčiji lik ovom Jugoslavenskom centru, koji više nije imao razloga za postojanje. (...) Počeli smo vršiti pritisak da se promijeni ime centra, prošla je godina dana i nije se dogodilo ništa, pa smo poslali peticiju u list La Capital. (...)
(Registro N° 13, 12-07-2000)

U aktima opće izvanredne skupštine od 26. srpnja 1992. odlučeno je o promjeni imena udruge u Hrvatsko-slovenski kulturni centar (šp. Centro Cultural Croata-Esloveno)¹⁰ i tragom peripetija i napetosti vezanih za proces raspada Jugoslavije na skupštini od 19. ožujka 1995. donesen je plan o podjeli Centra.¹¹ S jedne strane nastao je Hrvatski kulturni centar, s druge Slovenska udruga Triglav, koje su počele djelovati s odvojenim upravama, ali u istoj zgradi; ima svjedočanstava nekih članova koji govore o djelima koja su „pratila“ odvajanje i koja se ne nalaze u aktima:

(...) Luciji, predsjednici Hrvatsko-slovenskog centra, mislim, godine 93. ili 94., „ovi iskrčani“¹² su rekli da su Hrvati i Slovenci različiti i da se moraju razdvojiti na dvije udruge, jer ako to ne učine, neće dobiti ni potporu ni priznanje nove vlade. (...) to ju je potaklo da izvrši razdvajanje. (Registro N° 39, 12-09-2019)

⁹ Knjiga akata, br. 4, Jugoslavenski centar u Rosariju.

¹⁰ „Po zahtjevu članova udruge i gradskih vlasti smatra se nužnim i imperativnim da se promijeni ime udruge. Prije nego što prijeđemo na razmatranje ove točke, predsjednik poziva nazočne da ne iznose političke stavove jer situacija je takva da se Jugoslavija raspala zbog razloga koje nećemo analizirati (...)“ Knjiga akata, br. 4, str. 28., 29.

¹¹ *Danas nas situacija tjera na potrebu da pretvorimo ovaj centar u dva neovisna centra, svaki s vlastitom komisijom, upravom i tajništvom, to jest Hrvatski centar i Slovenski centar jer predstavljamo dvije neovisne republike: Hrvatsku i Sloveniju (...)* Mole se govornici da budu sažeti i da ne pokušavaju opet oživjeti neke stare loše običaje (...) Član J B naznačuje da se ne slaže s tom preobrazbom jer smatra da ovdje mi živimo u miru i da se ne trebamo razjediniti zbog političkih događaja do kojih je došlo preko noći u bivšoj Jugoslaviji (...) G. B. D: u ovim trenucima mora se donijeti politička, a ne emotivna odluka. (...) Knjiga akata, br. 4, str. 46 i 47.

¹² Intervjuirana osoba misli pod tim na hrvatske mornare koji su se u tom trenutku iskrčali u luku Rosarija i išli u posjet Centru.

U okviru ovih „raskida” i žarišta napetosti koja je nastala u Hrvatsko-slovenskom centru u Rosariju zbog raspada Jugoslavije, 4. srpnja 1993. skupina članova koja se nije slagala s imenom udruge, koje je imala, kako se vidjelo, i u ranijim registrima, osnovala je novu instituciju: Hrvatski Dom,¹³ koji je djelovao u Rosariju u Ulici 23. veljače 1630. sve do 2000. Članovi koji su se povukli pripovijedaju o raskidima i političkim identifikacijama:

Kad već naša domovina nije više bila Jugoslavija niti smo bili ujedinjeni sa Slovenijom, ime Centra moralo se promijeniti. (...) kad se to nije dogodilo, otišli smo i osnovali Hrvatski Dom koji je imao hrvatsko ime kako se i pristoji. (Registro N° 19, 07-10-2003)

(...) temeljna ideja Ante Pavelića bila je da pokuša od Hrvatske opet učiniti Hrvatsku! (...) Stoga je s Hitlerovom potporom 1941. proglasio novu državu, a 1945. smo izgubili! (Registro N° 6, 08-05-2000)

A iz Hrvatsko-slovenskog centra glasovi nekih članova svjedoče o kontinuitetima i emocijama:

„(...) da su razmišljali kao ja, nikad ne bi otišli iz Jugoslavenskog centra, onog u Ulici Mitre, oni su htjeli nametnuti svoj stav..., žao mi je što su otišli, rado bih ih bio sve zadržao, nikad nisam išao u taj novi Centar koji mislim da više ne djeluje, rasformirao se”. (Registro N° 14, 12-07-2000)

Komunističke udruge, zatvaranja i autoritarizam

Komunističke udruge jugoslavenskog podrijetla u Argentini vjerojatno se mogu smjestiti u razdoblje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, nastale 1945., kojom je upravljala Komunistička partija Jugoslavije, pod vodstvom Josipa Broza Tita; nismo našli studije o ovoj temi, s iznimkom nekih spominjanja kod Balline (2006) o slavenskim grupama u Berissu. Pred kraj 1944., u vrijeme povlačenja njemačkih vojnih snaga krajem Drugog svjetskog rata, nastale su stanovite organizacije za pomoć domovini kao što je to slučaj kod grupacije „Slobodna Jugoslavija”, osnovane u Buenos Airesu, u krugu jugoslavenskih iseljenika pod sloganom pomoć jugoslavenskoj braći slobodnoj od fašizma. Jugoslavensko društvo u Rosariju bila je jedna od udruga koja se pridružila

¹³ U aktima koji se tiču tog vremena nema spomena o tome. Prema biltenima koje je raspacavala nova institucija, ciljevi su bili da se podrži neovisna Hrvatska, propagira njezina povijest i kultura, kao i integracija u Republiku Argentinu.

toj grupaciji tako što je 1946. poslalo delegate za drugi kongres grupacije.¹⁴

Nastanak ove grupacije, skupa s drugima iste ideologije, kao što su bile ukrajinske organizacije koje su držale centre za pomoć SSSR-u, te činjenica da je Njemačka poražena, pogodovalo je komunističkoj propagandi i prodoru komunističke ideologije u etničke udruge društava primatelja (Ballina, 2006). Ova propaganda došla je do raznih jugoslavenskih udruga, a mnogi od njihovih članova identificirali su se s tom ideologijom, pa je, kad je to došlo na vidjelo, država kroz svoju nacionalnu izvršnu vlast raspustila Jugoslavensku udruhu u Rosariju, o čemu nema pisanog traga u dokumentima, ali se toga sjeća jedan od intervjuiranih, potomak Hrvata:

(...) u Perónovo vrijeme zatvorili su Udrugu, neke su odveli, jer je Jugoslavija bila pod komunističkim režimom, moj otac je htio ući u prostorije da iznese neke stvari, ali su zabarikadirali vrata, pa su se okupljali u kući jednog od članova. (Registro, 36, 10-09-2019)

Prema Ballini (2006), za vlade Illije 1963. mnoge udruge koje su bile zatvorene počele su tražiti pravnu zaštitu da bi se mogle ponovno otvoriti i u većini slučajeva je prisilno zatvaranje ukinuto. U slučaju Jugoslavenske udruge u Rosariju nismo našli dokumentarne registre o njezinu ponovnom otvaranju, a isto vrijedi i kod drugog zatvaranja, onog koje je naredila vojna vlada 1976. i o kojoj pripovijeda bivši predsjednik Upravne komisije:

(...) mislim da je to bilo 1978., kad su oni iz zapovjedništva Trećeg korpusa Vojske, pod general-poručnikom Sánchezom iz Rosarija, naredili da se predaju ključevi Jugoslavenskog društva i da ono ne može više djelovati. Godine 1982., (...) isti vojnici vratili su ključeve Plancichu, ravnatelju orkestra Zagreb. (Registro N° 39, 12-09-2019).

Oslanjajući se na intervjue koje smo obavili¹⁵ možemo reći da su se, unatoč ovom novom zatvaranju, i dalje odvijale neke aktivnosti, kao što su probe orkestra, zbora i satovi jezika koje su besplatno držali članovi iseljeničkih udruga. Odvijale su se u zgradi YPF,¹⁶ koja je ustupila svoje prostore za njihovo obavljanje i to se postiglo zahvaljujući vezama koje su imali neki članovi udruga s upravom poduzeća. Izvješća govore o odbijanju ili zabrani da se govori o politici na tim susretima u novom prostoru, da bi se

¹⁴ DRUGI KONGRES. Udruženja slobodna jugoslavija. 18 i 19 maja 1946., br. 6. Izdalo udruženje Slobodna Jugoslavija iz Buenos Airesa. Ovaj časopis sadrži, dijelom na španjolskom dijelom na hrvatskom, detaljno izvješće s kongresa.

¹⁵ Za ovu temu računa se samo s usmenim registrima jer je knjiga akata koja odgovara tim datumima izgubljena.

¹⁶ Yacimientos Petrolíferos Fiscales, državna naftna kompanija koja je imala svoje pogone u Rosariju, na sjeveroistočnom uglu San Martina i Montevidea i imala je stranu dvoranu na gornjem katu.

izbjegle trzavice. Do istog je došlo 1992. i 1995. i stoji u aktima, što smo spomenuli i ranije, da ova zabrana ima za cilj da se „smanje napetosti” u punom jeku dezintegracije Jugoslavije.

Zašto je „politika” u određenom povijesnom trenutku bila konfliktna praksa te stoga isključena da se izbjegnu sukobi, a to za određenu skupinu nije bila, recimo, „religija” ili „regionalni identitet”? Ova misao, koju dijeli i Ballina (2006), može biti polazišna točka za nove proboje u proučavanju ove teme, u kombinaciji s drugim idejama o događajima nakon raspada Jugoslavije.

Komentari za kraj

Očito se vidi, po govorima održanima u Hrvatskom centru, u njegovim statutima i u komemorativnim biltenima, da je etničko udruživanje bilo oruđe za očuvanje skupine kroz sjećanje na sela i mjesta podrijetla, kroz njegovanje kulture i jezika, u konačnici, kroz „održavanje živih veza s hrvatskim korijenima”, pa bi se moglo učiniti da je riječ o očuvanju zauvijek. Mada postoje, u manjoj mjeri, i govori i djelatnosti vezane za integraciju u društvo primatelja. To su diskursi koji se očituju u drugama koje su djelovale u Rosariju od 1930., a vide se i u debatama koje se danas odvijaju u Europi, kako na znanstvenom tako i na političkom polju.

Nastanak i razvitak društava, udruga i centara u Rosariju, koji su okupljali iseljenike s Balkanskog poluotoka, bilo da su se zvali austrijskim, slovenskim, jugoslavenskim ili hrvatskim, obilježen je raskolima, napetostima, zatvaranjima, osporavanjima teritorija, stalnim seljenjem u počecima zbog nedostatka vlastitih prostorija te ideoloških rasprava.

Međutim, isto tako su se udruge konsolidirale zbog kontinuiteta očuvanja kulture (glazba, plesovi, jezik, jela), što ne vodi nužno u etničko zatvaranje, nego olakšava stvaranje simbola identiteta koji u određenom smislu donosi sigurnost.

Potrebno je analizirati etničke udruge ne kao institucije koje vrše zadaću očuvanja etničkog identiteta ili integracije u društvo domaćina i koje pridonose reprodukciji shema tipičnih za društvo podrijetla, nego kao simboličke prostore u kojima razne silnice sudjeluju u izgradnji etničkog identiteta.

Popis literature i izvora

Literatura

- Anderson, B. (1993). *Comunidades imaginadas*. Fondo de Cultura Económica.
- Augé, M. (1998). *Hacia una antropología de los mundos contemporáneos*. Gedisa.
- Baily, S. L. & Scarli, A. (1982). Las sociedades de ayuda mutua y el desarrollo de una comunidad italiana en Buenos Aires, 1858-1918. *Desarrollo Económico*, 21(84), 485-514. doi:10.2307/3466611.
- Ballina, S. (2006). Etnicidad y estrategias identitarias: modalidades de estructuración en un grupo eslavo de Berisso, Argentina. *Revista del CESLA. International Latin American Studies Review*, (8), 63-86.
- Bargman, D., Barúa, G., Bialogorski, M. Biondi Assali, E. & Lemounier, I. (1992). Los grupos étnicos de origen extranjero como objeto de estudio de la antropología en la Argentina. U C. Hidalgo & L. Tamagno (Ur.). *Etnicidad e identidad* (189-198), CEAL.
- Bjerg, M. (1992). Como faros en la tormenta... Los líderes étnicos de la comunidad danesa. *Estudios Migratorios Latinoamericanos*, 21(7), 291-307.
- Bjerg, M. (2009). *Historias de la inmigración en la Argentina*. Edhasa.
- Bolzmann, C. (1997). Identidad colectiva, dinámica asociativa y participación social de las comunidades migrantes en Suiza: la búsqueda de una ciudadanía local. *Migraciones. Publicación del Instituto Universitario De Estudios Sobre Migraciones*, (2), 75-98. <https://revistas.comillas.edu/index.php/revistamigraciones/article/view/4886>.
- Devoto, F. (1992). *Movimientos migratorios: historiografía y problemas*. CEAL.
- Devoto, F. (2009). *Historia de la inmigración en Argentina*. Sudamericana.
- Giró Miranda, J. (2003). Asociacionismo étnico, identidad cultural y ciudadanía. U M. J. Bernuz Beneítez & R. Susín Betrán (Ur.). *Ciudadanía. Dinámicas de pertenencia y exclusión* (155-172). Universidad de La Rioja.
- Gómez, S. (2006, prosinac). *Las Asociaciones de Inmigrantes: enfoques desde la Historia y la Antropología. Un análisis preliminar* [Izlaganje]. Congreso Argentino de Estudios sobre Migraciones Internacionales y Políticas Migratorias y de Asilo. Actualidad y perspectivas, Buenos Aires, Argentina.
- Gómez, S. (2017, ruján). *Asociaciones étnicas e identidad. Una aproximación a partir del análisis de una asociación de inmigrantes japoneses en La Plata* [Izlaganje]. VIII Congreso Argentino de Antropología Social, Salta, Argentina.
- Gómez, S., & Onaha, C. (2008). Asociaciones voluntarias e identidad étnica de inmigrantes japoneses y sus descendientes en Argentina. *Migraciones. Publica-*

- ción Del Instituto Universitario De Estudios Sobre Migraciones*, (23), 207-235. <https://revistas.comillas.edu/index.php/revistamigraciones/article/view/1453>
- Guarino, G. (2011). La resignificación de la territorialidad étnica en el proceso de urbanización de los indígenas del Chaco (Argentina). *Revista de Investigación Social*, (12) (verano), 85-110. <http://ru.iis.sociales.unam.mx/jspui/handle/IIS/5371>.
- Juliano, D. (1992). Estrategias de elaboración de identidad. U C. Hidalgo & L. Tamagno (Ur.). *Etnicidad e identidad*. CEAL.
- Micheletti, M. (2005). *Asociacionismo y espíritu étnico en Santa Fe a fines del siglo IX* [Izlaganje]. X Jornadas Interescuelas/Departamentos de Historia. Escuela de Historia de la Facultad de Humanidades y Artes, Universidad Nacional del Rosario. Departamento de Historia de la Facultad de Ciencias de la Educación, Rosario, Argentina.
- Molek, N. (2012). Los eslovenos en Rosario: la "Asociación Eslovena Triglav Rosario" como territorio de eslovenidad. *Revista de la Escuela de Antropología*, (XVIII), 135-148.
- Morell Blanch, A. (2005). El papel de las asociaciones de inmigrantes en la sociedad de acogida: cuestiones teóricas y evidencia empírica. *Migraciones. Publicación del Instituto Universitario de Estudios sobre Migraciones*, 17, 111-142. <https://revistas.comillas.edu/index.php/revistamigraciones/article/view/4219>.
- Posinković, B. (1993). Udio Doljana s otoka Hvara u prvom grupnom iseljavanju Hrvata u Južnu Ameriku 1880-1914 *Migracijske i etničke teme*, 9(2), 141-152.
- Radovich, J. C. (2016). El proceso migratorio de los croatas de Konavle en la Argentina. U J. C. Radovich (Ur.). *Etnicidad y migraciones en Argentina* (str. 169-196). Sociedad Argentina de Antropología.
- Rosan, V. (2002). *Prácticas diaspóricas: el caso de la comunidad croata en Buenos Aires* [Neobavljen diplomski rad iz antropoloških znanosti]. Universidad de Buenos Aires.
- Solián, C. (2016). *Entre Yugoslavos y croatas. Migración, voces e identidades en Rosario y localidades de la pampa húmeda*. Laborde Editor.
- Solián, C. (2018, 6.-8. prosinca). *Experiencias migratorias, imágenes de la nación e identidades entre croatas y yugoslavos del sur santafesino* [Izlaganje]. Međunarodna stručno-znanstvena konferencija Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država, Zagreb, Hrvatska.
- Trincherro, H. (1994). Entre el estigma y la identidad. Criollos e indios en el Chaco

salteño. U G. Karasik (Ur.). *Cultura e identidad en el NO argentino*. CEAL.

Izvori

- Actas de la Sociedad Yugoslava de SSMM de Rosario, 1940.-1945.
- Actas Centro Yugoslavo de Rosario, 1989.-1995.
- Acta constitutiva del Centro Cultural Croata, 03.12.1995.
- Boletín 50º Aniversario Centro Yugoslavo*, 1930.-1980.
- Boletín Centro Yugoslavo de Rosario en su 60º Aniversario*, 1930.-1990.
- Drugi kongres Udruženja slobodna Jugoslavija, 18 i 19 maja 1946, Buenos Aires*.
- Iseljeničke novine stranih zajednica grada Rosario (Periódicos de Comunidades Extranjeras de Rosario). Catálogo de Colecciones Microfilmadas, Centro de Estudios Históricos e Investigación. Parque España. Rosario. Argentina.

OBITELJSKA FOTOGRAFIJA. TRAGOVI ISELJENIČKOG SJEĆANJA HRVATA

**Dobrila Djukich Filipovich
Davorin Djukic Ostojic**

Sažetak

Naša suvremenost prepuna je događaja koji se neprekidno redaju vrto- glavom brzinom, što je dodatno potaknuto i uporabom društvenih mreža. Nasuprot tomu, čuvanje starih crnobijelih obiteljskih fotografija kod kuće tjera nas na razmišljanje o ovoj posebnoj osobnoj gesti. Ovdje predložena analiza usredotočuje se na opisivanje i razumijevanje „mjesta-prostora” koje zauzimaju te fotografije u okrilju hrvatskih obitelji koje su se nakon Drugog svjetskog rata iz svoje zemlje iselile u Caracas, Maracaibo i druge gradove Venezuele. Analiziramo obiteljsku fotografiju kao 1.a: *Unutarnji vizualni prostor* (struktura, raspon sivog, bijelog, crnog i crnosmeđeg, okvir, poze slikanih osoba, scenografija itd.) i 1.b: *Vanjski vizualni prostor* (mjesto koje zauzimaju u kući i predmeti koji ih okružuju, kao na primjer kad je osoba na tepihu, a pokraj nje hrvatska zastavica i figurice Bogorodice od Coromota i Svetog Ante); 2.: *Afektivni prostor* (označitelji i simboli u okrilju obitelji). Fokus je etnografski, a temelji se na semiotičkom modelu o modalnim vrijednostima toga da se *obavijesti druge* (pripovijedanje o iskustvima) i da se *želi biti nešto* (društveno se identificirati). Obiteljske fotografije priče su koje valja oživjeti, ne samo prošlost koja se predstavlja u sadašnjosti nego i uspomena nostalgije i osjećajne povijesti temeljnog hrvatskog obiteljskog kruga. Na koncu, 3.: *Kontekstualni prostor*: činjenica da se živi vani i da se postaje dijelom novog socio-kulturnog ambijenta konfigurira značenjsko prevrednovanje ove zbirke fotografija: to je svjedočanstvo procesa iseljavanja u identitetskoj simbiozi prošlosti koja je pamćenje s budućnošću koja je obećanje, kontekstualizirano i zajedničko.

Ključne riječi: *iseljeničko pamćenje, etnosemiotika, obiteljska fotografija*

Uvod

Ovaj rad predstavlja dio vrlo osobnog interesa nastalog na tragu prikupljanja starih obiteljskih fotografija i razgovora s našim roditeljima i rođacima, koje smo Davorin Djukic Ostojic i ja obavljali određeni broj godina, više sa zamisli da razradimo i shvatimo naše rodoslovno stablo nego da *dokažemo* izvedivost neke znanstvene metode. Stoga smo zahvaljujući i ovoj izvrsnoj međunarodnoj priredbi dijeljenja iskustava o migracijskim procesima između Hrvatske i Južne Amerike odlučili sistematizirati svoje registre i podijeliti iskustva.

Prethodni događaji

Naš dokumentarni i oralni registar usredotočen je na bilježenje iskustava Drugoga, tog Drugoga-rođaka, predočenog na crnobijelim fotografijama, a koja opisuju članovi obitelji i bliski prijatelji koji su nam pripovijedali priče o svojoj prošlosti u Europi, posebno u Hrvatskoj, o dolasku u Trompillo (Estado Carabobo), od 1946. do 1950. (vidi Dodatak, fotografija 1. Barake u El Trompillo, 1947.). Ove priče gotovo su uvijek iz razdoblja kad smo se kao djeca ili mladi ljudi raspitivali o ovoj ili onoj fotografiji, a pozornost nam je privlačilo to što nisu bile u boji nego crnobijele i što su sve osobe na njima bile vrlo ozbiljne, pa čak i tmurne, ili su nam se barem takvima *činile* jer su na većini portreta bile odjevene u crnu ili tamnu odjeću (vidi fotografiju 2. Radojka Glina, bakina sestra Marija). U svakom slučaju, studija koju ovdje predstavljamo mješavina je *iskustava* koje su živjeli naši preci i pokušat ćemo, možda pomalo teatralno, povezati ove priče s našim sjećanjima i maštom.

Naime, personalizacija povijesti je neizbježna jer uključivanjem tog „ja-mi” kao trećeg pripovjedača priča koje prenose fotografije i koje su nam pričali bliži i dalji preci, uprisutnjuju se i usadašnjuju *one* (fotografije), *oni* (članovi obitelji) i *mi* (koji pripovijedamo o onome o čemu *i jedni i drugi* pripovijedaju): i baš tako uspijevaju ostvariti ono „sada”. Uzimamo od Oscara Quezade tvrdnju koju on koristi za drugi tekst analize, ali se može uporabiti na isti način i ovdje. Quezada napominje da „...pripovjedač (mi) pripovijeda priču iz koje je odsutan. To nizanje (...) uprizoruje način na koji se, *vjerom* koju pripovjedači daju jedni drugima, izvršava predavanje (*predaje*) sjećanja koje usadašnjuje prošlost” (Quezada, 1999:51-52).

Kada zamišljamo izlazak-bijeg iz Europe prema Latinskoj Americi – u ovoj studiji prema Caracasu, Valenciji, Maracaibu, venezuelanskim gradovima – pitamo se što su iseljenici mogli ponijeti sa sobom a da nije teško, za što nisu postojale nikakve zakonske prepreke niti je uzrokovalo

zastoj u odlasku prema nesigurnoj budućnosti. *Fotografije*. Da, ono malo fotografija koje su čuvali u džepovima, kovčegu, u torbi... Ove slike, u tom povijesno-političkom kontekstu, pretvaraju se u predmete-znakove, s vrlo posebnom semantizacijom: to su fotografije roditelja, rođaka, prijatelja ili njih samih. Služit će im, na ovom novom putu bez mogućnosti povratka, kao veza s mladošću, s poznanstvima, sa životnim putem, s avanturama, kao nevidljivi slikovni i simbolični most s prošlošću koja je prije bila stvarnost i koja se nikad više neće ponoviti.

Metodologija

Panoramu pred kojom se nalazimo, tako ispunjenu emocijama i subjektivnim pristupom, pokušat ćemo formalizirati tako što ćemo predočiti semiotički fokus za sve te njezine sastavnice, i to fokus etnografskog tipa; to jest, promatramo fotografije kao vizualne znakove koji s jedne strane prenose poruku, a s druge uspostavljaju odnos između subjekata koji iznose tu poruku i onih koji je prihvaćaju.

Semiotički fokus koji primjenjujemo onaj je koji odgovara određenom modelu komunikacije, proizvedenom od onog što se govorom prenosi, od pripovijedanja (Greimas et Courtés,1979:244-250), u odnosu između subjekta (hrvatsko *biće*) i objekta vrijednosti (crnobijele fotografije). Stvaranje smisla proizvodi se polazeći od spoznajnih sposobnosti danog subjekta, od poznavanja i bilježenja osoba, događaja, priča i anegdota. U ovu karakterizaciju i preobrazbu (*postajanje* iseljenikom) intervenira modalna vrijednost *znanja*: „*Znam* da moramo otići zbog rata, *znam* da se moramo prilagoditi različitim realnostima, *znam*...”.

Usporedno s tim, u ovom modelu komunikacije sudjeluje i modalna vrijednost *htijenja*, onda kad ulazi u radnju s novim *činjenjem* i raznim kontekstima, to jest, sada imamo posla sa semiotikom strasti (Greimas et Fontanille,1991) jer subjekt mijenja svoju kognitivnu sposobnost pod utjecajem *postajanja* iseljenikom, isto kao što ga znanja, osjećaji i vjerovanja neprekidno preobražavaju.

Etnografski model, s druge strane, alat je detaljnog opisivanja običaja, praksa i vjerovanja hrvatske iseljeničke skupine, a koji su predočeni na prostoru fotografija koje smo odabrali. U ovom slučaju, promatranje je i kvantitativno i kvalitativno.

Nadamo se da ćemo ovom metodološkom perspektivom pridonijeti razumijevanju određenog tipa migracijskog procesa među tolikim drugima, s različitim odlaženjima i dolazanjima do kojih je dolazilo tijekom cijele povijesti civilizacija, ali i toga da u današnje vrijeme ta

iseljavanja dobivaju druga značenja, drugu semiozu.

Analiza

Naš model obuhvaća: a) neformalne razgovore sa starijim Hrvatima koji se prisjećaju svog odlaska, pa dolaska i trajnog nastanjenja u Venezuelu. Te osobe upoznali smo u Hrvatskom domu u Caracasu (vidi fotografiju 3. Polaganje cvjetnog vijenca u čas osloboditelja Simóna Bolívara); b) razgovore s našim obiteljima i njihova iskustva; c) odabir fotografija koje smo mogli naći; d) osobno iskustvo utemeljeno na našim uspomenama.

Registar korpusa obuhvaća „mjesto” koje zauzimaju ove fotografije u kućanstvima hrvatskih obitelji. Opis se dijeli na *tri prostorne dimenzije: vanjski i unutarnji vizualni prostor, afektivni prostor te kontekstualni prostor*. Dovedt ćemo u međusobni odnos uporabu i smisao koje *promatramo* u okrilju obitelji, zasnivajući se na našim sjećanjima vizualne i afektivne percepcije.

1.a. Vanjski vizualni prostor

Obuhvaća mjesta u kući i predmete koji okružuju obiteljske fotografije. Kao primjer donosimo neka od tolikih mjesta koja smo registrirali u korpusu fotografija:

- Uokvirene fotografije visjele su na zidovima dnevnih soba ili blagovaonica, uz diplome djece (fotografija 4. Fotografije djece i unuka pored diploma o završenom školovanju. *Treba primijetiti da je najmanja fotografija, crnobijela, koja se pojavljuje bez okvira i pored koje je druga uokvirena, ujedno i najstarija, iz 1967.).

- Na ormariću za češljanje koji se nalazio u sobama fotografije su stavljali na tkanine s tipičnim hrvatskim/slavenskim vezovima, a na rubove ogledala učvršćivali su obiteljske fotografije koje su se izmjenjivale s medaljonima Bogorodice ili Isusa, a u gornjem dijelu tog ormarića za češljanje visjela je krunica i maslinova grančica za Cvjetnicu (uzeta u crkvi u Velikom tjednu).

- Na policama su fotografije stavljali na tepih uz hrvatsku zastavicu i figurice Bogorodice iz Coromota i Svetog Ante, sa svijećom upaljenom u centru ove vizualne trijade (vidi fotografiju 5. Dvije fotografije okružene svecima, svijećama i cvijećem). Isto tako, tu bi bile potvrde o priznanju za rad ili za doprinos lokalnom društvu (fotografija 6. Nagrada društva za orhideologiju Davorinu Djukicu Filipovicu i fotografija 7. Odlikovanje „Zlatno dugme” općinskog vijeća mjesta Carlos Arvelo Blanki Djukich).

- Ispod televizije nalazili su se venezuelanski ukrasni tapeti kućne izrade,

a iznad televizije fotografije u širokim okvirima, što jasno prikazuje simbiozu znakova više kultura (fotografija 8. Simbioza znakova više kultura).

- Na komodi ili vitrini blagovaonice, uvijek iznad hrvatskih ili venezuelanskih vezenih tkanina, bile su fotografije izložene s predmetima od srebra, peharima, ukrasnim tanjurima, porculanskim figuricama Lladró ili mađarskim posuđem Herden ili posuđem Limoges, pa sve do mlinova na vjetar i oslikanih drvenih kasic, suvenira iz Arube ili iz Amsterdama, suvenira s putovanja, škrinjica sa starim dokumentima, kovanicama i ponekom bocom šljivovice i rakije.

Prostorni raspored fotografija u kući naše obitelji bio je u načelu horizontalan jer su stavljali tri ili četiri fotografije u redu jednu za drugom. Sve do 80-ih i 90-ih bilo je više dinamizma u sastavu i rasporedu fotografija na zidovima i mogle su ići od većih prema manjima ili obrnuto ili čak u krug, tako da fotografija djeda i bake (crnobijela) bude u sredini, a oko nje fotografije u boji djece i unuka.

Isto tako, primjećujemo da su s vremenom neke od tih starih fotografija uklanjali s privilegiranog mjesta da bi ih zamijenili novijim fotografijama djece i unuka u boji, što je proizvelo nove sintaktičke preobrazbe, nove prostorne i hijerarhijske scenarije.

Fotografije se nikad nisu nalazile u sanitarnim prostorijama ni u kuhinji.

1.b. Unutarnji vizualni prostor

Ovdje detaljno opisujemo sastav fotografije kao takve, nijanse crne boje, okvir i poze osoba.

Budući da u to vrijeme nije postojala tehnika fotografije u boji, crna boja koristila se u svim mogućim nijansama u pokušaju da se dobije učinak maglovitosti i kromatski fluks crnosmeđe, od svijetle do intenzivne. U slučaju portreta, Finol, Djukich i Finol (2012:39) naglašavaju da upravo nedostatak ukrasa i odsutnost drugih elemenata oko lica djeluju na to da se gledatelj pogled ne rasprši, nego da ga isključivo zarobi lice osobe (vidi fotografiju 9. Baka. Snimljeno u foto-studiju u Valenciji 1959. i fotografiju 10. Obiteljsko vjenčanje, Foto-studio u Jugoslaviji); i igra svjetla bila je važna zato da prevlast osvjetljenja koje fotograf više stavi na jedan ugao nego na drugi (više na oca nego na majku, na primjer), označi, kao *svjetlosni trag*, prostornu hijerarhiju te osobe u općem rasporedu.

Fotografije portretskog tipa, bilo para ili obiteljske skupine, *zatvoreni* su *registar* jer se stare reprodukcije, s manje intimnim pozama, manje

formalne što se tiče odjeće i osobne opreme, artikuliraju unutar privatnih socijalnih granica. Iznimka od ovog pravila možda je politički portret jer su fotografije predsjednika ili monarha, samog ili s cijelom obitelji, bile rasprostranjene i masovno su se koristile, zbog čega su dobile karakteristiku javnog registra (usp.: Finol 2010). Ovdje naznačujemo da je fotografija doma zatvoren registar jer je njezino polje djelovanja, kako vizualno tako i uporabno, privatno, ograničeno je na kuću i okružuje se predmetima svakodnevnih, osobnih i intimnih uporaba, suprotno, na primjer, „modnim fotografijama za neku reviju koje imaju za cilj izlaganje bez granica, na neki spektakularan način, (...) a njihovo odredište je javno” (Finol, Djukich, i Finol, 1999:122), pa zato modne fotografije i slike modela odgovaraju otvorenom vizualnom registru.

S druge strane, analizira se hijerarhija koja se čita u skladu s mjestom koje zauzimaju fotografirane osobe. Na primjer, otac i majka obično se smještaju na mjesto koje gledatelju poručuju da je njihov položaj ranga i moći viši u odnosu na djecu (vidi fotografiju 11. Obitelj na okupu i njezina hijerarhija). Zapravo, u svim grupnim fotografijama postoje unaprijed zadane protokolarne hijerarhije (crkva, poduzeća, udruge, oružane snage itd.) Ako tomu dodamo pozu fotografiranih osoba, konačno dobivamo viziju, rezultat etno-semiotičkog rada: to je tjelesna intencionalna kodifikacija kojom se subjekt pokazuje onako kako želi da ga se tumači (usp. Finol et al. 2012:38).

Vrijedi spomenuti, u ovom zatvorenom fotografskom registru, situaciju nekog člana obitelji koji je bio ili je problematičan. On se ne izlaže, a njegove fotografije, ako ih nisu uništili, čuvaju se u nekom kovčegu ili u maloj škrinji i ne pokazuju se niti komentiraju. Jednom sam došao do nekoliko slika jedne od teta s nekom osobom pokraj nje. Ta osoba bila je potpuno išarana, izgrebena nekim ostrim alatom. Nikad nisam doznao tko je to bio. Ali taj aspekt skrivenog/tajnog vrijedilo bi analizirati u nekoj drugoj studiji s drugim fokusom.

2. Afektivni prostor

Kako bi se dočarao mogući scenarij priča naših obitelji o tome kako su otišli iz bivše Jugoslavije, u kontekstu Drugog svjetskog rata, pripovijedali su nam da su sa sobom vodili bebu u rukama ili malo dijete za ruku i nosili torbu, a u naprtnjači samo ono najnužnije za taj „prisilni bijeg”, kao što su... *fotografije*.

Te osobe i njihovi predmeti-znakovi preobražavaju se u konotativne osjećajne označitelje „po sebi”, što znači, s velikim emocionalnim nabojem jer je čin bijega sa sobom nosio strahove, tajne, sumnje. Pitali

su se: „*Idemo, kamo? ... Ne znamo... Što nosimo? ... Ono neophodno.*” I fotografije ih prate u tišini kao foto-simboli obiteljskih korijena.

Kada se resemantizira ovaj *afektivni prostor* s perspektive smještaja fotografija, prostorni diskurs je posebno, osobno i intimno „*činjenje*”, koje je i *zatvorenog registra*, kako smo već prije spomenuli, ali istodobno i općerašireno u venezuelanskim kućama, u smislu da je bio običaj i moda stavljati na takva mjesta u kućama te stare slike. Možda je u pitanju „*nesvjesno činjenje*” društveno-obiteljskog tipa, po sljedećem obrascu:

„*Smjestio sam pretke ovamo i onamo i tamo još dalje zato da nas mogu vidjeti*” ... (ili pak), „*Pogledajte, vidite li koliko volim i štujem svoj „svijet” da imam slike posvuda, na važnim mjestima... Držim ih tamo već dugo vremena.*”

Međutim, u slučaju useljenika, ovaj latinoamerički „običaj” koji je u XX. stoljeću bio iznimno popularan, stječe drukčiju semantičku kategoriju: useljenik spada u ranjiviji tip subjekta (usp. Bauman, Z 2013:48-57), treba se pokoriti novim običajima i realnostima, izgraditi nov način i stil života u odnosu na prethodni; tako smještaj i vizualni raspored fotografija dobivaju afektivan smisao s različitim osjećajnim i višekulturnim nabojem.

Neke hrvatske obitelji, smještajući fotografije između vjerskih likova, a većina ih je venezuelanskog podrijetla, kao Bogorodica od Coromota, zaštitnica Venezuele ili Gospa od Chiquinquirá, zaštitnica države Zulia, pored Presvetog Srca Isusova ili Gospe od Guadalupe (iz Meksika), ili Gospe Fatimske (Portugal), prikazuju nam privatni ritual, gdje se *činjenje* upotpunjuje sakraliziranim „vjerovanjem”.

Usporedno s tim, ti oblici raspoređivanja ukazuju na afektivnu komponentu aspekta, koja, kako kažu Greimas i Fontanille, predstavlja univerzum pun emocionalne napetosti i u kojoj obitelj i fotografije igraju različite uloge strasti i trpljenja (Greimas et Fontanille, 1991:83-86).

U stvarnosti, poslužili smo se vizualnim čitanjem tako što smo vizualizirali načine na koje smo čitali ove portrete i obiteljske fotografije koje su nam nešto poručile. U ovoj rekonstrukciji primjećujemo da i unutarnji prostor posjeduje određeno posebno „*činjenje*” i „*govorenje*” (vidi fotografiju 12. Prabaka s jednim od stričeva i fotografiju 13. Bakica Josefina... à la mode):

„*ovo su moji djed i baka, pogledajte ovu pozu, tako čvrstu, ili ove tako guste brkove, ili pogledajte stričev šešir s obodom, i tako lijepu bisernu ogrlicu bakine sestre, i vidite li položaj moje bake dok sjedi, s ovim sunčanim naočalama i kako uzima Coca-Colu... (ili pak), ovo*

sam ja, ovo je moja družica, ovo je moja obitelj... stavljam ih na ovo ili ono mjesto da pokažem da su dio mojih uspomena i zanimljivo ih je vidjeti, pa neka ih vide.”

Sigurno je da vizualni prostori koje smo prije opisali (vanjski i unutarnji) ulaze u red sastavnica napetosti jednog strastvenog svijeta, afektivnosti, *patosa* (cfr. Greimas et Fontanille, 1991:86).

3. Kontekstualni prostor

Ako obiteljske slike prikazane na fotografijama reproduciraju i razbuđuju *osjećajne tragove migracijskog sjećanja*, vrijedi i da mogu dobiti druga semiotička čitanja: u svojoj cjelini mogu se gledati kao pripovijest o iskustvima i svjedočanstvo identitetske povezanosti jer pomažu jačanju sjećanja i pripadnosti podrijetlu i istodobno pomažu ljudima da se usidre u nove obiteljske korijene, pomažu stvaranju novih veza i zadovoljavaju potrebu da se ponovno razradi pitanje identiteta. U tom smislu slažemo se s Armandom Silvom koji u svojoj knjizi *Obiteljski album. Slika nas samih* (šp. *Álbum de familia. La imagen de nosotros mismos*) naglašava da je: „vidjeti vlastitu sliku početak odnosa identiteta” (Silva, 1998). U drugom, pak, tekstu napominje da su „izgradnja urbanih imaginarija određene zajednice (...) istine asimilirane kao dio opstojnosti (...) i određene sigurnosti u postojanje zajedničkog identiteta” (Silva, 2013:10). Kao konkretan primjer ove sociokulturne potrebe Hrvata da stvara nove veze, vidi fotografije br. 3, 7, 11 i 13 u Dodatku.

Zanimljivo je primijetiti da se uz fotografije stavljaju vjerski likovi. Ovaj osobni običaj pretpostavlja vrijednost stanovitog svakodnevnog „činjenja i bivanja”, koje može predstavljati razne vrste simboličkog smisla: 1) riječ je o „*želji da se postigne*” da vjerski likovi uzmu pod zaštitu i brinu se za voljena bića, i možemo vidjeti da ovu radnju podupire svjetlosni efekt, tako da se tu drži upaljena svijeća i nešto cvijeća koji pružaju afektivnu potporu, 2) to je „*htijenje da se bude*” tako što se kroz dugotrajno zadržavanje ovih fotografija na vidnom mjestu žele reafirmirati hrvatski korijeni i vjerovanja, pokušavajući uskladiti prošli identitet s novim venezuelanskim identitetom, i, konačno, 3) to je „*davanje na znanje*”, kroz korištenje kućnog prostora, važnosti koju povijest roda ima u dotičnoj, već venezuelaniziranoj hrvatskoj obitelji.

Konačno razmišljanje

U konačnici, fotografije nisu po sebi fotografije, one su deskriptivno i vrijednosno „*činjenje*” subjekta koji je odlučio organizirati pripovjedni program, kojim priziva svoja sjećanja onoga „prije” i „poslije”, u kontekstu

neprekidnih preobrazbi. Zapravo, i fotografije prolaze kroz neku preobrazbu jer se na njima nakupljaju mrlje, gube boju, kidaju im se komadi, postaju nejasne, „oksidiraju”, kao da stare usporedno sa svojim protagonistima. I jedni i drugi, i osobe i njihove slike, imaju vlastit život, zarobljen u mješur prostora i migracijskog vremena u kojem im je bilo suđeno da se nađu.

Obiteljske fotografije priče su koje treba oživjeti, ne samo prošlost koja opstaje u sadašnjosti nego i osjećaj nostalgije i osjećajne povijesti hrvatsko-venezuelanskog temeljnog obiteljskog kruga: one su svjedočanstvo migracijskog procesa viđenog kao životni program, u identitetskoj simbiozi prošlosti koja je sjećanje s budućnošću koje je obećanje i, prije svega, *protivljenje zaboravu*.

I mi smo pokušavali ne zaboraviti i trudili smo se, u stilu talijanskog umjetnika Morellija (internetska stranica), reorganizirati čine i detalje koji su prividno nevažni, ali koji u okviru usporedbe s nekim drugima dobivaju veliko značenje. Zato završavamo izjavom samog Giovannija Morellija koji je 1888. rekao: „Ako želite dubinski razumjeti povijest Italije, pažljivo gledajte portrete... U licima ljudi uvijek se može pročitati ponešto od povijesti određene epohe, ako se zna iz njih čitati”.

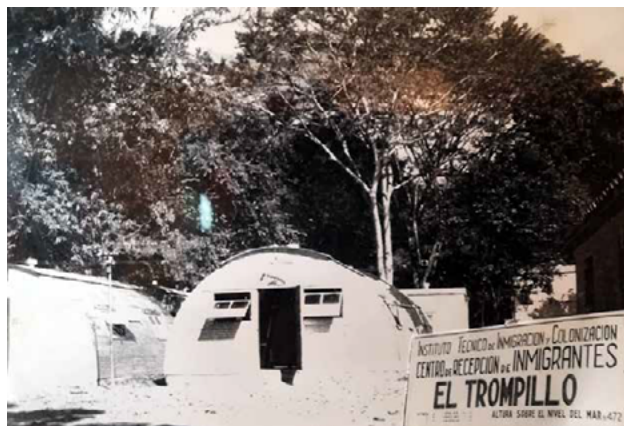
Popis literature i izvora

- Bauman, Z. (2013). *La cultura en el mundo de la modernidad líquida*. Fondo de Cultura Económica.
- Finol, D. E., Djukich de Nery, D., & Finol, J. E. (2012). Fotografía e identidad social: Retrato, foto carné y tarjeta de visita. *Quórum Académico*, 9(1), 30-51.
- Finol D. E. (2010). *Semiótica del discurso fotográfico: Propuesta de categorías teóricas* [Neobavljen magistarski rad]. Universidad del Zulia.
- Finol, D. E., Djukich de Nery, D., & Finol, J. E. (2012). El discurso fotográfico: moda y vestido, cuerpo y pose. *deSignis*, (20), 116-124.
- Greimas, A. J. & Courtés, J. (1979). *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*. Hachette Université.
- Greimas, A. J. & Fontanille, J. (1991). *Sémiotiques des Passions. Des états de choses aux états d'âme*. Seuil.
- Morelli, G. (bez datuma). The Morellian Method. Preuzeto u studenom 2019. S www.encyclopedia-1911.Theodora.com
- Quezada Macchiavello, Ó. A. (2012). Los dos que soñaron: construcción semiótica de la fe en un relato de Borges. *deSignis*, (20), 51-60.
- Silva, A. (1998). *Álbum de familia. La imagen de nosotros mismos*. Ediciones

Norma.

Silva, A. (2012). Los imaginarios como hecho estético. *deSignis*, (20), 9-19.

Dodatak. Fotografije iz arhiva Davorina Djukicha

Fotografija 1. Barake u El Trompillu, Edo. Carabobo, Venezuela. 1946.
Nepoznat autor

Fotografija 2. Radojka Glina, bakina sestra Marija, Zagreb, Hrvatska.
30-e godine. Nepoznat autor

Fotografija 3. Polaganje cvjetnog vijenca u čast osloboditelja Simónu Bolívaru. Caracas, Venezuela. 1952. Nepoznat autor

Fotografija 4. Fotografije djece i unuka pored diploma. Güigüe, Venezuela. Razni datumi

Fotografija 5. Dvije fotografije okružene svecima, svijećama i cvijećem. Güigüe, Venezuela. Razni datumi

Fotografija 8. Fotografija djece i unuka. Simbioza znakova više kultura

Fotografija 6. Nagrada Društva za orhideologiju Davorinu Djukicu Filipovicu

Fotografija 7. Odlikovanje „Zlatno dugme” općinskog vijeća mjesta Carlos Arvelo Blanki Djukich

Fotografija 9. Baka. Snimljeno u foto-studiju u Valenciji, 1959.

Fotografija 10. Obiteljsko vjenčanje, Foto-studio. Jugoslavija, S/F S/A

Fotografija 11. Obitelj na okupu i njezina hijerarhija. Güigüe, Venezuela. 1971. Autor: Davorin Djukic F.

Fotografija 12. Prabaka s jednim od stričeva. Varaždin, Hrvatska. 20-e godine. Nepoznat autor

Fotografija 13. Bakica Josefina... à la mode.

HRVATSKI JEZIK KAO ČIMBENIK OČUVANJA IDENTITETA U HISPANOAMERIČKOME KONTEKSTU

**Josip Bruno Bilić
Ivana Franić**

Sažetak

Sadržaj članka usmjerit ćemo ponajprije na ključni fenomen izumiranja jezika koji se osobito obrađuje u djelu C. Hagègea *Halte à la mort des langues*. Uz izlaganje temeljnih Hagègeovih postavki, posebno ćemo se osvrnuti na razloge nestanka jezika, etape ugasnuća te ulogu jezičnoga identiteta. Pokušat ćemo utvrditi može li se u slučaju hrvatskoga jezika i njegova statusa u govornika hrvatskih iseljenika u južnoameričkim državama govoriti o naznakama ugroženosti, u kojoj mjeri te što je potrebno učiniti kako bi se stanje jezika poboljšalo, osobito u mladih govornika.

Ključne riječi: *izumiranje jezika, jezična raznolikost, jezični identitet, hrvatski jezik, nasljedni jezik*

Jezik kao čuvar nasljeđa i identiteta

Općenito uzevši, jezični krajolik diljem svijeta postaje siromašniji, ponajviše utjecajem globalizacije (pozitivan fenomen) i globalizma, tj. težnje dominaciji utjecajnijih (ili tzv. velikih) jezika, što dovodi do gubitka jezične raznolikosti. Mnogi lingvisti s pravom ističu zabrinutost nad razmjerima jezičnih gubitaka (usp. osobito Comrie et al., 2004, Matasović, 2005). Jezici su životna vrela ljudskih zajednica, jezici se rađaju i umiru s njima. Jezik je i temeljna sastavnica kulture, a „dio duha nataloženoga u svakome od njih toliko je velik da je izumiranje njihova većeg broja doista neka vrsta katastrofe, pa je stoga ono što nestaje izgubljeno za našu opću ljudsku baštinu” (Hagège, 2005: 171). Iz temeljne strukturalističke dihotomije *langue/parole* Hagège zaključuje da živjeti i postojati nije isto: uska povezanost jezika i govora vrijedi za jezike koji su živi, ali jezik koji se više ne govori ne prestaje postojati ako te povezanosti nema. Poznato

je da o ugroženim jezicima skrbi i UNESCO, dovoljno je pogledati atlas ugroženosti jezika da bismo shvatili kako su jezici baština čovječanstva, ali i ne samo to – oni nas u bitnome određuju kao ljudska i kao razumska bića: „jezikom spoznajemo, po jeziku smo bili, jesmo, po jeziku ćemo biti” (Kačić, 1999: 213).

Među najvažnijim uzrocima izumiranja jezika Hagège osobito ističe *fizičke*, kao što su prirodne i umjetne katastrofe nakon kojih nestaju i zadnji govornici jezika. Potom navodi *gospodarske i društvene promjene* kao što su migracije, pritisak moćnijega gospodarstva, nestanak seoskoga života i gašenje tradicionalnih djelatnosti. U *političke* uzroke ubrajaju se dominacija tzv. velikih jezika i sustavno istrebljivanje manjinskih jezika (Hagège, 2005: 108-120). Tomu možemo dodati nestandardiziranost manjinskih jezika kao i lošu jezičnu politiku. Uzroci pak izumiranja riječi kao živoga jezičnoga tkiva jesu promjene gospodarskih i društvenih prilika, tabuizacija i eufemizmi, značenjske promjene i neologija (Hagège, 2005: 35-49).

Tri su profila nestanka jezika: transformacija, supstitucija i ugasnuće. Transformacija je proces kroz koji se jezik mijenja dovoljno snažno da se u jednom trenutku može smatrati da se pojavio novi jezik (transformacija latinskoga u romanske jezike). Supstitucija je stanje u kojemu nakon kratkoga supostojanja, potom sve većega stapanja struktura i riječi izvornoga jezika, jedan jezik biva apsorbiran u drugi. Ugasnuće označava potpuno nestajanje posljednjega iz skupine preostalih govornika koji se gase bez potomstva, tj. kada buduće generacije u potpunosti napuštaju svoj jezik te usvajaju neki drugi (Hagège, 2005: 73-75).

„Možemo stoga reći da je neki jezik ugašen kada više nema *izvornih govornika*, tj. korisnika koji ga uče od početka svoga života u obiteljskome i društvenom okružju i kojima to učenje daje ono što se može nazvati *izvornom kompetencijom* [...]” (Hagège, 2005: 74)

Prema Hagègeu, ugasnuće ima svoje etape, među kojima su *izostanak normalne transmisije, nejednaka dvojezičnost, podkorisnici, invazija posuđivanjem* te sam proces erozije jezika u kojem se prepoznaju pojave poput *kvarjenja čvrste jezgre, gubitka recesivnih obilježja, analoška ujednaka* i *expolitio* (dotjerivanje), a koje ćemo objasniti u nastavku. Izostanak normalne transmisije jezika jedna je od prepoznatljivih etapa koja vodi ugasnuću jezika. Znak ozbiljne destabilizacije jezika jest i nedostatak mladih govornika te prevelik udio odraslih govornika. Jedan od znakova destabilizacije jest i nejednaka dvojezičnost – pritisak jačega ili dominantnoga jezika, tj. „conquering ili dominant language” (Polinsky, 2018). Pritom se identificiraju podkorisnici ili polugovornici, tj. korisnici sa sve nesigurnijom uporabom jezika (Dorian, 1977). Hagège

tom konceptu dodaje još dvostruku nekompetenciju (Hagège, 2005: 73-78) koja se odnosi na situaciju s obiteljima novopridošlih useljenika koji loše vladaju jezikom zemlje primateljice, a koji uz to nisu sačuvali potpunu kompetenciju na vlastitome jeziku (Hagège, 2005: 73-78).

Kada je u pitanju posuđivanje, valja razlikovati čvrstu jezgru (fonologiju i gramatiku) koja je relativno otporna na promjene te leksik kao otvorenu kategoriju. Posuđivanje nije uzrok ugasnuća jezika, već samo njegov uznemirujući znak. To se posebno odnosi na stanje leksika koji je osiromašen slabljenjem vlastitih resursa i zahvaćen (ili gotovo „zaskočen”) posuđenicama (v. o tome Hagège, 2005: 84 te osobito Haspelmath, 2009). Prebacivanje koda označuje prelazak s jednoga jezika na drugi unutar iste rečenice, kao što je primjerice slučaj s arabofonima u Francuskoj (Hagège, 2005: 82, ali i brojnim situacijama koje iscrpno navodi primjerice Poplack, 2015). Jednako tako, diskurzivni označitelji iz dominantnoga jezika (npr. *Tu vois?, c'est ça!, voilà* među arabofonim studentima na francuskim sveučilištima, Hagège, 2005: 83) također su znakovi koji mogu najavljevati ugasnuće jezika (v. dalje u tekstu).

Između ostalih obilježja procesa erozije jezika, što je jedna od etapa ugasnuća jezika, Hagège, 2005: 90 izdvaja sljedeće pojave:

- kvarenje čvrste jezgre – u fonologiji gubitak esencijalnih opozicija, redukcija varijacija među oblicima; u morfologiji nerazlikovanje padežnih nastavaka ili rodova; u sintaksi na razini reda riječi i mehanizama subordinacije;
- gubitak recesivnih obilježja – onih koja su statistički rijetka u ukupnosti ljudskih jezika te koja su usko povezana s vrlo specifičnom organizacijom univerzuma (npr. redukcija ili gubitak glagolskih vremena, suptilne razlike u označivanju vremena ili brojevnoga sustava i sl.);
- analoška ujednaka – gubitak zgusnutih struktura i njihova zamjena razrijeđenim formulacijama (npr. finsko-američki podkorisnici koji za ognjište umjesto finske riječi takka, koju više ne znaju, kažu tuli-paikka prema eng. fire-place);
- expolitio (dotjerivanje) i redukcije stilskih registara (manjak ekspresivnosti, sukcesivna uporaba iste riječi ili izraza (posuđene i autohtone) na dva jezika.

Dalje u tekstu/radu provjerit ćemo u kojoj su mjeri ove pojave prisutne u jeziku govornika hrvatskoga u južnoameričkome kontekstu, poglavito u govoru hrvatskih iseljenika u Argentini.

Lingvistički osvrt na hrvatski jezik na južnoameričkom kontinentu

Hrvatski je jezik bitna odrednica i sastavnica hrvatskoga identiteta, on je stoga i jedna od najbitnijih sastavnica identiteta hrvatskih iseljenika u južnoameričkim zemljama. Kao što to kaže M. Kačić: „Bez jezika se ne može spoznavati. Bez njega se ne može bivati. Njime jesmo, po njemu bivamo, s njim opstojimo, preko njega opstajemo.” (Kačić, 1999: 213) Skelin Horvat i Musulin (2015) govore o uskoj povezanosti jezika i identiteta te pokazuju da je identitet vrlo dinamičan koncept, što je osobito istaknuto u višejezičnome kontekstu stalnim i aktivnim pregovaranjem te izgradnjom identiteta. Iste autorice govore i o fragmentiranju identiteta, do kojega dolazi, između ostaloga, i širenjem jezičnoga repertoara (Skelin Horvat i Musulin, 2015: 487).

Kakvo je stanje hrvatskoga jezika na južnoameričkome kontinentu? Prema dostupnim statistikama, velik je broj pripadnika hrvatskoga naroda i njihovih potomaka koji živi u nekoliko južnoameričkih zemalja. Prema dostupnoj statistici, to izgleda ovako:

Slika 1. Stanje hrvatskoga jezika u zemljama Južne Amerike

Zemlja	Okviran broj Hrvata i njihovih potomaka	Učenje hrvatskoga jezika
ARGENTINA	250.000	Hrvatska nastava: Buenos Aires – Centro Leopold Mandić (MZO) Lektorati (MZO): Universidad de Buenos Aires; Universidad Nacional de Rosario; dodatno: nastava hrvatskoga jezika pri hrvatskim zajednicama u gradovima: Buenos Aires – Dock Sud, Córdoba, Mar del Plata, Mendoza, Rosario, Venado Tuerto, Comodoro Rivadavia, Ushuaia
BOLIVIJA	5000	Nastava hrvatskoga jezika pri hrvatskim zajednicama u gradovima: La Paz, Santa Cruz i Cochabamba (Hrvatski dom)
BRAZIL	20.000	Učenje hrvatskoga jezika pri udruzi Croata Sacra Paulistana u Sao Paolu
ČILE	200.000	Hrvatska nastava: Santiago, Estadio Croata (MZO) Lektorat (MZO): Universidad de Magallanes, Punta Arenas
EKVADOR	4000	„Udruženje Hrvata Ekvadora”, nema podataka o nastavi
PARAGVAJ	5000	Nastava hrvatskoga jezika pri klubu „Asociación de descendientes y residentes Croatas en el Paraguay”
PERU	6000	Nastava hrvatskoga jezika pri Parroquia San Leopoldo (Župa Sv. Leopolda Mandića) Lima
URUGVAJ	5000	Hogar Croata, nema podataka o nastavi

VENEZUELA	5000	Pet hrvatskih organizacija: Hrvatski odbor za Venezuelu Hrvatskoga svjetskoga kongresa (HSK) (1958.) Hrvatsko-venezuelanski centar (Društvo Hrvata u Venezueli) (1949.) Društvo Hrvatska žena (1968.) Hrvatski dom – Hogar Croata (1962.)
-----------	------	---

Izvor: Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, www.hrvatiizvanhrvatske.hr

Prema statistici koju navode Skelin Horvat i Musulin (2015: 486), procjene idu od toga da najveći broj pripadnika hrvatskoga naroda na američkome kontinentu živi u Čileu i SAD-u, oko 400.000, dok druge procjene govore o tome da u Argentini živi 250.000 Hrvata i njihovih potomaka (prema nekim procjenama taj se broj za Argentinu penje i do 500.000).

Prema našim spoznajama, ne postoji točan podatak o broju govornika hrvatskog jezika u Južnoj Americi. Hrvati su, došavši na južnoamerički kontinent, njegovali hrvatski jezik unutar svojih domova te u komunikaciji sa svojim sunarodnjacima (primjeri juga provincije Santa Fe, Argentina, u mjestima Chovet i Villa Mugueta te Punta Arenasa, Porvenira i Antofagaste u Čileu). Jezik se najčešće gubio s drugom generacijom iseljenika koji su se, u cilju što bolje integracije u novoj zemlji u kojoj je dominantan jezik bio španjolski te u nešto manjoj mjeri i talijanski, postupno odricali svoje jezične baštine. Često su bili, kao i ostali „egzotični” manjinski useljenički jezici, izloženi podsmijesima dominantnijih jezičnih zajednica te su zbog stigme „čudnih jezika” djecu poticali na učenje španjolskog jezika (v. o tome iscrpnije Hipperdinger, 2017 lingvistički aspekt). Važno je istaknuti da su govornici druge i donekle treće generacije sačuvali hrvatski jezik u vidu mjesnih govora, najviše čakavskih i štokavskih ikavskih, iz dijela domovine iz kojega su njihovi pretci iselili. Obilježja tih govora vrlo su jasna, prepoznatljiva, osobito u fonologiji, morfologiji i leksiku. Iako snažno pod utjecajem dominantnoga španjolskoga, mnoga obilježja mjesnih govora danas se čuvaju, no vrlo su ugroženi od nestajanja.

Destabilizacijski procesi hrvatskoga jezika na južnoameričkom kontinentu

Prema gore navedenim obilježjima ili znakovima koji mogu najavljevati ugasnuće jezika, a slijedeći tipologiju C. Hagègea, navest ćemo neke od karakterističnih pojava ili znakova koji mogu upućivati na destabilizaciju ili ugroženost hrvatskoga jezika jer kako kaže Hagège „jezik se može ugasiti *in situ*, ali i u dijaspori” (Hagège, 2005: 75).

U analizi se osobito vodimo dugogodišnjim iskustvom u nastavi hrvatskoga jezika na akademskoj razini na Sveučilištu u Buenos Airesu i Sveučilištu u Rosariju, kao i opažanjem frekventnih pojava općenito u jeziku Hrvata prve i u manjoj mjeri druge generacije, koji se još uvijek relativno aktivno služe hrvatskim jezikom.

U prikazu pojedinih fenomena ne težimo iscrpnosti jer još uvijek ne postoje odgovarajući korpusi hrvatskoga kao nasljednoga jezika. Te ćemo fenomene ilustrirati primjerima koje susrećemo svakodnevno kod pripadnika ili u razgovorima s pripadnicima prve i druge generacije, a koji se još služe hrvatskim jezikom usvojenim u obiteljskom krugu. Stoga ćemo na reprezentativnoj razini istaknuti najzanimljivije pojave koje bi se mogle smatrati znakovima ugroženosti hrvatskoga jezika:

1. kvarenje čvrste jezgre – u fonologiji gubitak esencijalnih opozicija npr. hrvatski /b/ i /v/ često odgovaraju španjolskome /β/, za hrvatski /d/ čest je španjolski /ð/, /r/ i /rr/, a karakteristične su i promjene u zvučnosti pojedinih glasova, kao npr. u *došla* [dosla], *cesta* [sesta] ili *znati* [snati], *ž* koji se izgovara kao *š* kao u *žena* i *život*; zatim redukcija varijacija među oblicima: nerazlikovanje padežnih nastavaka kao u primjeru *mi smo bili u Hrvatska* te nerazlikovanje rodova kao u primjeru *posli su došli jedan učiteljica; moja dida*;
2. red riječi kao u primjerima *mi bili smo sretno; san išli jučer* ili mehanizmi subordinacije *Polagani, će sve u redu, budi na mir; Ja da ti, bi rekla*;
3. gubitak recesivnih obilježja – onih koja su statistički rijetka u ukupnosti ljudskih jezika te koja su usko povezana s vrlo specifičnom organizacijom univerzuma (npr. gubitak razlike jednine, dvojine i trojine, redukcija ili gubitak glagolskih vremena (kao i izostanak pomoćnoga glagola) kao u primjerima *mi ne dobro govorili hrvatski; ona pošla u Hrvatskoj*, fine razlike u označivanju vremena ili brojevnoga sustava i sl.). Takvi bi primjeri mogli biti: *moj otac imao dva teta; on rodio u Svirče*;
4. analoška ujednaka – gubitak zgusnutih struktura i njihova zamjena razrijeđenim formulacijama. Takav bi primjer mogao biti onaj relativnih zamjenica (kod kojih se uz to uočava i generalizacija) te se najčešće upotrebljava relativna zamjenica *što* i varijanta *šta* kao i čakavski *ča* (vrlo često i španjolski *que* koji se javlja i kao „okidač” za prebacivanje koda, v. dalje u tekstu);
5. *expolatio* (dotjerivanje) i redukcije stilskih registara (manjak ekspresivnosti, reduplikacija iste riječi ili izraza na dva jezika,

kao npr. sukcesivna uporaba dviju riječi istoga značenja, jedne posuđene i jedne autohtone, jer su zaboravili postupak intenziviranja značenja koji su prvotno koristili). Takvi bi primjeri mogli biti *Ona ima casi devedese' godina. Nisan išla porque san bila umorna za ići tamo*, ili u upitnim rečenicama: *Si liuto?*

Potom je znak destabilizacije i *nejednaka dvojezičnost*, tj. pritisak španjolskoga jezika, dominantnoga i službenoga jezika, jezika svakodnevne komunikacije zbog čega i oni govornici koji su hrvatskim jezikom vladali ili vladaju na nekom stupnju postaju sve nesigurniji u uporabi jezika. Prema Hagègeu, oni bi bili „dvostruko nekompetentni” (Hagège, 2005: 73-78).

Kada je u pitanju posuđivanje, ono može biti uznemirujući znak koji također vodi prema ugasnuću jezika. Jednako tako, prema navedenoj tipologiji, prebacivanje koda (kao i diskurzivni označitelji iz dominantnoga jezika) znakovi su koji mogu najavljujati ugasnuće jezika. Mnoge rasprave i dalje se vode o razgraničenju fenomena posuđivanja i prebacivanja koda (npr. Weinreich, 1853/1968, Poplack, 1980, Myers-Scotton, 1992), a ilustracije radi, navodimo neke od čestih primjera iz svakodnevnoga jezika: *Ima puno ejemplos; Ona se ne zna ubicar en Buenos Aires; Hodala pet cuadras; Želin da budeš s puno trabajo; Ne znan da li znaš za ona pagina Internet; Ispravi mi molin te errores kad govorin; One vivian u kući rođaci; Jedemo i kuhamo chukrut, to je especialidad croata; Zbog razlog politico; Iman iskati diccionario; Kako si, ja san mejor; To je odlično za cantar u par glasa.*

Hlavac (2006) u slučaju englesko-hrvatskih dvojezičnih govornika u Australiji zaključuje da se oblici diskurzivnih označitelja engleskog istodobno pojavljuju s oblicima hrvatskog te zamjenjuju hrvatske oblike u slučajevima u kojima su engleski oblici polifunkcionalni. Kod hispanofonih govornika bi to bili oblici *pero* „ali” ili *porque* „zato što”, *bueno* „dobro” i *claro* „jasno/naravno”, ali i *¡Viste!* „Vidiš/Shvaćáš?”, *¡Mirá!* „Pogledaj/Gledaj!”, *¡Para nada!* „Ma ništa/Uopće ne!”, *¡Pero, por favor!* „Ma daj, molim te!”.

I dalje prema koncepciji C. Hagègea, u slučaju hrvatskoga jezika u južnoameričkome kontekstu ne postoji normalna i redovita transmisija jezika među generacijama. Zbog niza okolnosti do kojih dolazi suvremenim načinom života, kao što su na primjer: globalizacija, nedovoljna motivacija, teškoće u savladavanju jezika, miješani brakovi, bolja integracija u hispanofonom okružju, stigma i sl., hrvatski jezik sve se manje ili gotovo nikako ne govori u obiteljskome krugu i izostaje međugeneracijska transmisija. Stoga se može govoriti o jednoj od prepoznatljivih etapa koja

vodi ugasnuću jezika. Znakom ozbiljne destabilizacije hrvatskoga jezika mogao bi se smatrati i nedostatak mladih govornika te prevelik udio odraslih govornika. Sve navedeno, bilo u samoj strukturi jezika bilo u okolnostima u kojima „živi” hrvatski jezik, moglo bi se smatrati elementima ugroženosti hrvatskoga jezika.

Prema Hagègeu, ugroženi se jezik može održati i očuvati, a nekoliko je važnih čimbenika, od kojih izdvajamo sljedeće: svijest o identitetu, privrženost izvornome teritoriju govornika, obiteljska kohezija, poučavanje „slabijega” jezika, senzibilizacija govornika poduzeta izvana kao i spontana zauzetost zajednice u korist promidžbe njezina ugroženog jezika (Hagège, 2005: 181-200).

Kada je u pitanju *svijest o identitetu*, istaknimo da je u posljednje vrijeme vrlo karakteristično za hrvatske iseljenike primjerice u Argentini, ali i za većinu ostalih zemalja Južne Amerike da postoji sve veći broj mladih pripadnika hrvatskoga iseljeničtva koji žele učiti hrvatski jezik (v. o tome dalje). U tom smislu uočava se pozitivan trend, a time i ohrabrujući znakovi očuvanja hrvatskoga jezika. Razlozi učenja hrvatskog jezika među mladima treće, četvrte ili čak pete generacije Hrvata najčešće su emocionalne i ekonomske prirode (pripadnost hrvatskoj zajednici, uspostavljanje kontakta s rodbinom u matičnoj zemlji). Međunarodnim priznanjem i uspostavljanjem hrvatske države, u mlađim je naraštajima potaknuta želja za kontaktom s domovinom njihovih predaka, a jedan od ekonomskih razloga bio bi ulazak Republike Hrvatske u EU i mogućnost stjecanja hrvatskog državljanstva u svrhu stvaranja novih radnih i sveukupno životnih mogućnosti na europskom tlu. Kod starijih govornika češći je razlog emocionalne prirode – obnavljanje leksika, trenutak komuniciranja na hrvatskom jeziku te slaganje mozaika osobnih i obiteljskih priča/konteksta (v. i Cvikić, Jelaska, Kanajet Šimić, 2010; Skelin Horvat, Musulin, 2015).

U nastavku rada opisat ćemo koje su se radnje dosad poduzele ili se poduzimaju kako bi hrvatski jezik „zadržao vitalnost” i očuvao se, prije svega u obiteljima, te kako bi njegovo učenje bilo što dostupnije mlađim generacijama. U tome će osobito važno biti propitati pitanje identiteta i osobito jezičnoga identiteta onih koji uče i žele učiti jezik.

Nasljedni govornici, njihov jezični identitet i njihova motivacija za učenje hrvatskoga jezika

U navedenim situacijama govorimo o nasljednim govornicima, ovdje u južnoameričkome kontekstu i hispanofonome okružju.

Prema dostupnim definicijama, nasljedni govornik hrvatskog jezika

bila bi ona osoba koja ga je u zemlji u kojoj on nije službeni ili (priznati) manjinski jezik usvajala u obitelji te njime ovladala do nekoga stupnja, a koja osim poznavanja jezika u određenom stupnju poznaje hrvatsku kulturu te osjeća pripadnost hrvatskom narodu (Jelaska i Hržica, 2005). To je u skladu s promišljanjima Polinsky prema kojoj su nasljedni govornici „unbalanced bilinguals whose heritage (weaker) language is their first language” (Polinsky, 2018: 4), a ista autorica nasljednim govornicima u užem smislu smatra one koji su bili izloženi manjinskome jeziku od rođenja. Nadalje, Cvikić, Jelaska, Kanajet Šimić (2010: 116), prema Polinsky i Kagan tvrde da je temeljno obilježje nasljednih govornika to da je „nasljedni jezik bio prvi po redosljednosti usvajanja, ali nije bio u potpunosti usvojen jer je pojedinac prešao na drugi dominantan jezik”. U kontekstu ovladavanja nasljednim jezikom, iste autorice razlikuju i učenike nasljednoga jezika (*heritage learners*) i učenike s nasljednom motivacijom (*learners with a heritage motivation*). Ovaj potonji naziva se još i predačkim učenikom, naime, on ne govori hrvatski, ali je hrvatski jezik povezan s njegovim kulturnim nasljeđem, pa se u tom slučaju hrvatski naziva i predačkim jezikom (ili jezikom podrijetla) (Cvikić, Jelaska, Kanajet Šimić, 2010: 116).

Razlikuju se, dakle, nasljedni govornici, tj. oni koji su jezik usvojili u obiteljskome krugu i još se relativno aktivno služe njime i oni koji se nalaze u procesu učenja jezika bilo da su učenici nasljednoga jezika ili učenici s nasljednom motivacijom.

Nastavu hrvatskog jezika na lektoratima u Buenos Airesu i Rosariju pohađaju uglavnom studenti druge, treće i četvrte generacije hrvatskih iseljenika. Njihova razina znanja nije homogena te varira: od onih kojima su oba roditelja hrvatskih korijena te koji se bez većih poteškoća sporazumijevaju na hrvatskom jeziku, a kod kojih je vidljiv utjecaj dominantnog španjolskog jezika u fonologiji, leksiku te poglavito sintaksi, do onih treće i četvrte generacije koji ne govore hrvatski jezik, kojima su (pra) bake ili (pra) djedovi hrvatskih korijena te žele naučiti jezik svojih predaka. U tom smislu o njima možemo govoriti kao o učenicima nasljednoga jezika (u prvom slučaju) te o učenicima s nasljednom motivacijom ili predačkim učenicima (u drugom slučaju, v. gore). Spomenimo i manjinu onih koji nemaju hrvatske korijene, a koje zanima učenje jednog od slavenskih jezika u okružju u kojem je teško dobiti priliku za učenje jezika s izvornim govornikom odnosno kompetentnim stručnjakom upućenim od hrvatskih obrazovnih vlasti. Možemo utvrditi da je vrlo mali broj onih koji su hrvatski jezik nastavili govoriti u obiteljskom okružju. Najčešće se radi o studentima druge generacije kojima su oba roditelja hrvatskih korijena.

Kako su to utvrdile Cvikić, Jelaska i Kanajet Šimić (2010) u istraži-

vanju o motivaciji za učenje hrvatskoga jezika među nasljednim govornicima (od ukupno 737 ispitanika, čak 44% bilo ih je iz Južne Amerike), radi obitelji i prijatelja hrvatski je željelo učiti 52% sudionika, a njih 64% željelo je učiti hrvatski zato što su Hrvati. Rezultati toga istraživanja pokazali su „da je za učenje jezika osjećaj cjelovitosti ili poistovjećenja najvažniji motiv za učenje hrvatskoga jezika” (Cvikić, Jelaska i Kanajet Šimić, 2010: 123). Skelin Horvat i Musulin (2015: 492) utvrdile su da jezik i želja mlađih govornika da ga uče i znaju ne samo da gradi novi identitet, u slučaju hrvatskoga jezika nacionalni identitet (špa. *étnico*), nego i da taj isti jezik daje nova objašnjenja za korišćene već postojećega identiteta.

Općenito uzevši, današnja jezična situacija treće i četvrte generacije Hrvata nešto je povoljnija te možemo reći da postoji znatno veći interes za učenje jezika. Pravo je pitanje u kojoj mjeri jezična politika i institucije prepoznaju ugroženost jezika, a time i jezičnoga identiteta.

Kako očuvati hrvatski jezik i jezični identitet?

Prema svemu što je prethodno izneseno, za očuvanje hrvatskoga jezika na južnoameričkome kontinentu ohrabrujućim znakovima smatramo znatan porast interesa za njegovo učenje, što će u konačnici rezultirati većim brojem mlađih govornika. To bi bio prvi dobar pokazatelj na putu očuvanja hrvatskoga jezika.

Znakom jezičnoga oporavka (v. gore) smatra se i *senzibilizacija govornika poduzeta izvana*. Što se dosad poduzelo i što još treba učiniti da se hrvatski jezik očuva u južnoameričkome kontekstu, uz već spomenut porast interesa za učenje?

Možemo reći da su učinjeni veliki i bitni koraci, iako preostaje još puno toga što treba učiniti na polju *osvješćivanja govornika*, kao i na polju *oživljavanja jezika*. Matica domovina, uza sve teške okolnosti rasta i razvoja neovisne mlade države, nikad nije prestala skrbiti o jeziku iseljeničtva. Danas se to čini još snažnije i s osobitom posvećenošću, sa sviješću da je dobro utemeljena i razrađena jezična politika jedan od najbitnijih elemenata zajedništva domovinske i iseljene Hrvatske, a time i opstanka hrvatskoga jezika kao i očuvanja jezičnoga identiteta Hrvata u Južnoj Americi. Doprinos sigurnijoj i čvršćoj jezičnoj politici dao je i sam ulazak Republike Hrvatske u Europsku Uniju te priznavanje i postupno etabliranje hrvatskog jezika kao jednog od 24 službena jezika Unije.

Kada je u pitanju hrvatski jezik i njegov *status na akademskoj razini*, na inozemnim sveučilištima, u okviru mreže od ukupno 35 lektorata od kojih najviše na europskim sveučilištima, istaknimo da već šesnaest

godina djeluju lektorati na sveučilištima u Buenos Airesu i u Rosariju (obnovljeni sporazumi 2017. godine). Godine 2017. uspostavljen je lektorat i na Sveučilištu Magallanes u Punta Arenasu. Unatoč tome, hrvatski jezik još uvijek nije zastupljen na jednome od sveučilišta u glavnom gradu Republike Čile ili primjerice u Brazilu. Kada je u pitanju postojanje središnjega mjesta kulturne, jezične i akademske suradnje, istaknimo da već postoji zrela inicijativa da se i u Argentini na Universidad de Buenos Aires osnuje Centar hrvatskih studija, kako to već 35 godina postoji primjerice na sydneyskom Sveučilištu Macquarie. To bi mogao biti još snažniji poticaj jačoj integraciji i afirmiranju hrvatskoga jezika u akademski prostor, vidljivosti hrvatskoga jezika i kulture u Argentini te bi tu inicijativu mogle slijediti i druge zemlje u kojima je hrvatska zajednica također mnogobrojna. Takve inicijative, što je također iznimno važno, mogu djelovati i svojom kohezijskom snagom – okupljanjem govornika i osvješćivanjem njihova jezičnoga identiteta. Jer, kako tvrdi Hagège, za napuštanje jezika „osnovni je čimbenik volja govornika” (Hagège, 2005: 208), pa osvješćivanje govornika tim ima veće značenje u procesu oživljavanja jezika.

I dalje prema Hagègeu, iznimno je važna *uloga jezikoslovaca*, i to na polju izrade znanstvenih radova, knjiga, snimanja zvučnih zapisa, postavljanja na Internet te u pomoći pri osvješćivanju govornika i oživljavanju jezika (Hagège, 2005: 201-207). Kako se sve to odražava na hrvatski jezik u zemljama Južne Amerike? Nedostaju temeljiti opisi govora hrvatskih iseljenika, i to nastali primjenom metodologije istraživanja u dijalektologiji, sociolingvistici i lingvistici jezičnih dodira. Bilo bi neizmerno važno opisati te govore sa svim očuvanim obilježjima izvornih mjesnih govora u matici domovini (najviše čakavski i štokavski ikavski, otkuda su Hrvati najviše iseljavali). Osobito bi valjalo istražiti obilježja koja su kroz godine nastajala jezičnim dodirima hrvatskoga i španjolskoga, poglavito u području čvrste jezgre (fonologija, gramatika), ali i u području leksika najčešće mehanizmima prebacivanja koda, posuđivanjem, diskurzivnim označiteljima na dominantnom jeziku i sl.

U svrhu temeljita proučavanja i zapisivanja govora južnoameričkih Hrvata nedostaju *digitalni zapisi govora, transkripcije, studije, znanstveni radovi, doktorske disertacije*. Potrebno bi bilo, prema našem mišljenju, žurno udružiti snage domovinske i iseljene znanstvene zajednice i pokrenuti *znanstvene projekte* od nacionalne važnosti u području društvenih i humanističkih znanosti. To su u prvom redu zadaće za jezikoslovce jer kako kaže C. Hagège: „Znanost o jezičnoj djelatnosti ne može biti zadovoljna time da bude aksiomatika na jednojezičnoj osnovi. Prijeko je potrebno da ona istraži čitav svoj materijal, koji je znatan. I upravo zato što

jezici izumiru ili su u opasnosti od izumiranja jezikoslovlje je ugroženo raznim retorikama koje su potpomognute pomanjkanjem konkretne činjenične osnove.” (Hagège, 2005: 179)

Stoga, ako se čim prije ne pokrenu temeljita i opsežna istraživanja govora hrvatskoga iseljništva u Južnoj Americi, hrvatski jezični krajolik s onu stranu oceana, i to na južnoj hemisferi, osiromašit će, izgubit će živu boju jer će hrvatski govori (čakavski, štokavski) koje su iseljenici u tri vala iseljavanja ponijeli sa sobom, njima se služili i njima kroz generacije govorili u obitelji, polako nestajati (i već nestaju) te će biti ozbiljno ugroženi. Ne treba ni spominjati koliko bi takva istraživanja bila korisna za kroatistiku i jezikoslovlje općenito jer bi se u specifičnim uvjetima života jezika uz dominantni španjolski moglo doći do vrlo važnih spoznaja o jezičnim promjenama – bilo u smislu transformacije ili čuvanja – u obilježjima hrvatskih mjesnih govora i dijalekata izvan prirodnoga okružja u kojima se razvijaju u domovini, kao što to tvrdi Pilipenko (2018: 285) za ukrajinski u Argentini i Paragvaju koji su „preserve of Slavic dialects in Spanish-speaking environment”. Jezici su živi organizmi i mijenjaju se, a situacija u kojoj se „preseljeni” čakavski ili štokavski ikavski mijenjaju i u određenim okolnostima „poprimaju” obilježja španjolskoga u idiolektima Hrvata hispanofonih govornika ne smije jezikoslovce hispaniste i osobito kroatiste i kroatologe, na tragu Hagègeova postulata, ostaviti ravnodušnima ili ne izazvati prirodnu znatiželju jezikoslovca istraživača. Upozorimo i na institucionalnu obvezu, kao i obvezu domovinske istraživačke zajednice (u suradnji sa znanstvenicima iz dijaspe i samim govornicima) da opiše strukture i funkcioniranja hrvatskoga jezika u specifičnim okolnostima kontakta sa španjolskim.

Navedimo i to da valja izraditi temeljne priručnike o hrvatskome jeziku načinjene za potrebe hispanofonih govornika/učenika – osobito metoda učenja jezika. Naime, iznimno velik broj nasljednih i predačkih govornika koji želi učiti hrvatski jezik (u zimskom semestru ak. god. 2020./2021. pri Središnjem državnom uredu za Hrvate izvan Hrvatske od ukupno 120 stipendija za učenje hrvatskoga jezika, njih 110 dodijeljeno je polaznicima iz Južne Amerike)¹ obvezuje na izradu priručnika namijenjenih tim govornicima kojima je materinski, prvi ili drugi jezik španjolski. Nažalost, ni izdaleka ne postoji dostatan ili gotovo uopće ne postoje temeljni pregledni jezični ili opći priručnici o hrvatskome jeziku i kulturi (rječnici, gramatike, leksikoni...) prikladni za hispanofone govornike koji uče hrvatski jezik i upoznaju se s hrvatskom kulturom, identi-

¹ https://hrvatiiizvanrh.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/Javni_natjecaji_i_pozivi//Odluka%20o%20ododjeli%20stipendija%20za%20ucenje%20hr%20jezika%20u%20RH%20za%20zimski%20semestar%202020-2021.pdf

tetom, svakodnevicom, poviješću i sl.

Češći i tematski znanstveni skupovi jedan su od bitnih koraka još jačem otvaranju domovine prema Hrvatima na južnoameričkome kontinentu. Otvaranju koje će znanstvenom i stručnom posvećenošću i ekspertizom u mnogim vitalnim područjima društvenih i humanističkih znanosti promišljati o svim aspektima sadašnjega iseljeničkoga trenutka, ali i onoga budućega, koji uključuje povratak, kvalitetan i strateški osmišljen ostanak, bolju komunikaciju, snažniju povezanost. U tom smislu, kada je u pitanju hrvatski jezik kao identitetska odrednica, nedvojbeno bi imperativ trebao biti da se on očuva i u ovom dijelu svijeta, kako na simboličkoj razini tako i onaj pragmatičnoj i funkcionalnoj.

Zaključak

Polazeći od Hagègeovih postavki o ugroženosti jezika, pokušali smo na reprezentativnoj razini pokazati da je hrvatski jezik u južnoameričkome kontekstu, u snažnome dodiru sa španjolskim, ugrožen. Na razini jezične strukture, osobito u čvrstoj jezgri, u nasljednih govornika prve i druge generacije uočavaju se promjene nastale mehanizmima prebacivanja koda, posuđivanjem te uporabom diskurzivnih označitelja na španjolskom jeziku. Nadalje, čimbenici ugroženosti su i izostanak redovite transmisije jezika među generacijama, nedostatak mladih govornika i veći broj starijih govornika. Unatoč tim elementima ugroženosti jezika, uočava se pozitivan trend u izrazito velikom interesu za učenje hrvatskoga jezika. Razlozi su najčešće emocionalne i gospodarske prirode, a istraživanja pokazuju da je jedan od najbitnijih razloga za povećano učenje jezika vezan uz identitet nasljednih i predačkih učenika: osjećaj cjelovitosti ili poistovjećenja, odnosno želja da se kroz jezik i u jeziku pronađe objašnjenje za korijene vlastitoga identiteta.

Kao još jedan znak oporavka hrvatskoga jezika u južnoameričkome kontekstu i mogućnost da se on očuva, unatoč prepoznatim elementima ugroženosti, jest osvješćivanje ili djelovanje na *volju govornika*, odnosno senzibilizacija govornika poduzeta izvana. U tome presudnu ulogu imaju institucije te osobito jezikoslovci koji jezik trebaju opisati osloncem na metodologiju jezične znanosti, osobito dijalektologije, sociolingvistike i lingvistike jezičnih dodira. Rezultati takvih istraživanja dali bi činjeničnu osnovu koja bi s jedne strane obogatila jezični krajolik s onu stranu oceana, ali koja bi poslužila i za daljnje osvješćivanje govornika i pružila jasniju sliku njihova jezičnoga identiteta. To bi konačno bio i prilog očuvanju jezične raznolikosti u vremenima opće ugroženosti jezika.

Popis literature i izvora

- Bonilla, H. (1991 [1985]). Perú y Bolivia. U L. Bethell (Ur.). *Historia de América Latina. Tomo VI: América Latina Independiente, 1820-1870* (str. 202-237). Editorial Crítica.
- Clyne, M. (2003). *Dynamics of Language Contact. English and Immigrant Languages*. Cambridge University Press.
- Comrie, B., Matthews, S. & Polinsky, M. (2004). *Atlas jezika: podrijetlo i razvitak jezika u svijetu*, Stanek.
- Cvikić, L., Jelaska, Z. & Kanajet Šimić, L. (2010). Nasljedni govornici i njihova motivacija za učenje hrvatskoga jezika. *Croatian Studies Review*, 6(1), 113-127. <https://hrcaak.srce.hr/86321>
- Dorian, N. C. (1977). The problem of semi-speakers in language death. *International Journal of the Sociology of Language*, (12), 23-32.
- Finka, B. (1971). Čakavsko narječje. *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi*, 1(1). <https://hrcaak.srce.hr/129985>
- Hagège, C. (2005). *Halte à la mort des langues*. Disput.
- Haspelmath, M. (2009). Lexical Borrowing: Concepts and Issues. U M. Haspelmath & U. Tadmor (Ur.) *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook* (str. 35-55). De Gruyter Mouton.
- Hipperdinger, Y. (2017). Las lenguas inmigratorias en la Argentina. El caso de los alemanes de Volga. *Sociedad y Discurso*, (30), 92-114.
- Hlavac, J. (2006). Bilingual discourse markers: Evidence from Croatian–English code-switching. *Journal of Pragmatics*, 38(11), 1870-1900. <https://oi.org/10.1016/j.pragma.2006.05.005>
- Hruskovec Gonzalez, K. (2007). *Alas para Libertad: semblanza de grupo de inmigrantes croatas en Venezuela* [Diplomski rad, Universidad Católica Andrés Bello]. Repositorio Institucional de la UCAB. <http://biblioteca2.ucab.edu.ve/anexos/biblioteca/marc/texto/AAR1102.pdf>
- Jelaska, Z. & Hržica, G. (2005, 16. rujna). *In search for a missing part: Identification and generational motivation in learning the L2* [Izlaganje]. The European Second Language Association 2005 Conference *EUROSLA 15*, Dubrovnik, Hrvatska.
- Kačić, M. (1999). Hrvatski jezik: prošlost, sadašnjost, budućnost. *Hrvatska i održivi razvitak. Humane i odgojne vrednote*. Ministarstvo razvitka i obnove.
- Martinić Beros, M. (1992). La inmigración croata en Magallanes. Apellidos y origen regional. *Anales del Instituto de La Patagonia. Serie Ciencias Sociales*, 21. Universidad de Magallanes, 17-32.
- Matasović, R. (2005). *Jezična raznolikost svijeta: podrijetlo, razvitak, izgledi*. Algoritam.
- Myers-Scotton, C. (1992). Comparing codeswitching and borrowing. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 13(1 y 2), 19-39.
- Novaković, P. (1994). Sumartinski rječnik. *Čakavska rič*, XXII(2), 105-145.
- Pilipenko, G. P. (2018). The Ukrainian Language in Argentina and Paraguay as an Identity Marker. *Slovene*, (1), 281-307.
- Polinsky M., (2018). *Heritage Languages and Their Speakers*. Cambridge Studies in Linguistics 159. Cambridge University Press.
- Poplack, S. (1980). Sometimes I'll start a sentence in Spanish *y termino en Español: Toward a typology of codeswitching*. U J. Amastae & L. Elias-Olivares (Ur.) *Spanish in the United States*. Cambridge University Press.
- Poplack, S. (2015). Code switching: Linguistics. *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* (str. 918-925). Elsevier Ltd.
- Portal Web de Herencia Croata. (2014). *Historia de la Inmigración Croata en Bolivia*. Preuzeto s <https://goo.gl/NgvYFp>.
- Radovich, J. C. (2016). El proceso migratorio de los croatas de Konavle en la Argentina. U J. C. Radovich (Ur.). *Etnicidad y migraciones en Argentina* (str. 169-196). Sociedad Argentina de Antropología.
- Skelin Horvat, A. & Musulin, M. (2015). En busca de la identidad lingüística, el español cara a cara con el croata. U A. Gordejuela Senosiáin, D. Izquierdo Alegría, F. Jiménez Berrio, A. De Lucas Vicente & M. Casado Velarde. *Lenguas, lenguaje y lingüística, Contribuciones desde la Lingüística General* (str. 485-495). Servicio de Publicaciones de la Universidad de Navarra.
- Solián, C. (2016). *Entre Yugoslavos y croatas. Migración, voces e identidades en Rosario y localidades de la pampa húmeda*. Laborde Editor.
- Sprljan, C. (2011). Los croatas en la Argentina. *Todo es Historia* (526), 6-26.
- Thomason, S. G. (2001). *Language Contact. An Introduction*. Georgetown University.
- Weinreich, U. (1953/1968). *Languages in Contact*. Mouton.
- Schmid, M. S. (2011). *Language attrition*. Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511852046>

SOCIOFONETSKA SLIKA GOVORNIKA JUŽNE AMERIKE U HRVATSKOME KAO J2

Ivančica Banković-Mandić

Sažetak

U posljednjih desetak godina u Croaticumu, centru za hrvatski kao drugi i strani jezik, najbrojniji su polaznici hispanski govornici iz Južne Amerike, potomci hrvatskih iseljenika. U radu će se pokazati rezultati istraživanja nekih specifičnosti ove populacije u učenju hrvatskog kao drugog jezika (J2). Podaci su prikupljeni upitnicima i perceptivnom analizom. Govornici iz hispanskih zemalja iz Južne Amerike često ne govore strane jezike, pa je početno učenje nešto sporije. Najčešća su odstupanja izgovora španjolskih govornika u hrvatskome kao J2 izgovor zvučnih i bezvučnih zubnika *s* i *z*, zamjenjivanje dvousnenog *b* i zubnousnenog *v* te odstupanja u izgovoru tvrdonepčanika: *š, ž, č, dž, ć, đ* te zubnika *c*. U radu se analiziraju i odstupanja izgovora govornika portugalskog jezika u hrvatskome kao J2. Najčešće su to zatvoreniji izgovor vokala, umekšavanje bezvučnog dentalnog okluziva *t* te zamjenjivanje *j* sa *š* ili *ž*, ali i općenito izgovor tvrdonepčanika *š, ž, č, dž, ć, đ*. Fonološka odstupanja u izgovoru važno je što ranije ukloniti s obzirom na povezanost izgovora i slušanja kako komunikacija ne bi bila narušena. Korisno je s govornicima vježbati izgovor i globalno razumijevanje na predlošcima njima poznatog teksta – najčešće na primjerima poznatih bajki. Naime, i u ovom se članku potvrđuje da su početnici vrlo kritični prema vlastitom izgovoru, a ovakvim ih se tekstovima ohrabruje u usvajanju izgovora i učenju jezika općenito.

Ključne riječi: *hispanski govornici, portugalski kao J1, hrvatski kao J2, izgovor, fonološka odstupanja*

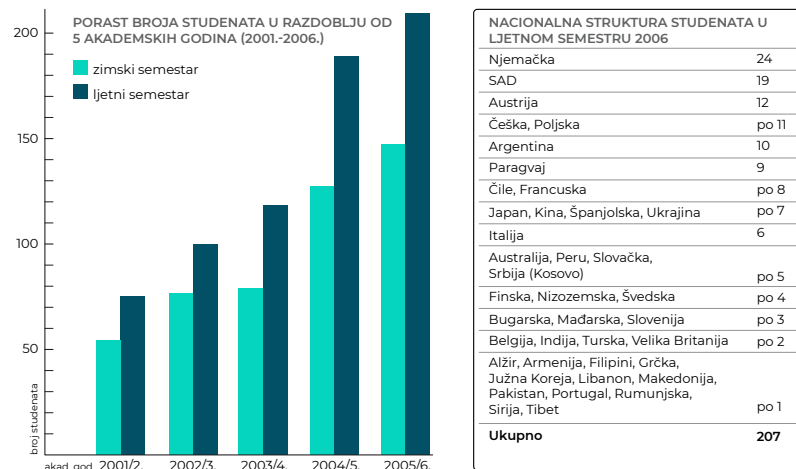
Učenje hrvatskog jezika na Croaticumu

U procesu poučavanja hrvatskog jezika na Croaticumu, centru za hrvatski kao drugi i strani jezik Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, uočeno je da su u posljednjih desetak godina najbrojniji polaznici hispanski govornici iz Južne Amerike koji dolaze u Republiku Hrvatsku

ponajviše zahvaljujući aktivnostima Središnjeg državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske. Dodajmo ovome i podatak da je otvoreni e-tečaj hrvatskog jezika koji je izradio Croaticum uz potporu Središnjeg državnog ureda za Hrvate izvan RH značajnije povećao interes za učenje hrvatskog jezika u govornika iz Brazila.

Prema tablici 1. preuzetoj iz Croaticumova udžbenika za početnike hrvatskog jezika (Čilaš Mikulić, Gulešić Machata, Pasini, Udier 2008) uočljivo je da je 2006. prema nacionalnoj strukturi najviše polaznika bilo iz Njemačke i SAD-a, a hispanski govornici nalaze se na petom mjestu pa naniže.

Tablica 1. Nacionalna struktura polaznika u ljetnom semestru 2006., Hrvatski za početnike

Iz tablice 1. možemo vidjeti da su među polaznicima iz hispanjskih zemalja zastupljeni Argentinci, Paragvajci i Čileanci. Uglavnom je bilo po desetak polaznika iz tih zemalja. Španjolskih govornika iz Španjolske bilo je sedam.

Tablica 2. pokazuje zastupljenost jezika u zimskom semestru akademske godine 2018./2019.¹ Tu možemo uočiti dominaciju španjolskog jezika kao J1 među polaznicima nastave hrvatskog jezika na Croaticumu, ali i zastupljenost portugalskih govornika (tada ih je bilo 12), a 2006. samo je jedan govornik portugalskog kao J1 pohađao nastavu hrvatskog jezika.

¹ Podatke pripremila tajnica Croaticuma Anja Bajt, prof. Ovom prilikom zahvaljujemo na ustupljenim podacima.

Tablica 2. Zastupljenost jezika u nastavi u zimskom semestru ak. god. 2018./2019.

Redni broj	Jezik	Broj studenata
1.	španjolski	56
2.	engleski	31
3.	njemački	20
4.	kineski	18
5.	portugalski	12
6.	talijanski	11
7.	korejski	10
8.	arapski	9
9.	poljski	7
10.	rumunjski	5
11.	ukrajinski	5
12.	češki	3
13.	japanski	3
14.	slovački	3
15.	turski	3
16.	mongolski	2
17.	ruski	2
18.	hebrejski	2
19.	turkmenski/ruski	2
20.	vijetnamski	1
21.	grčki	1
22.	danski	1
23.	filipinski	1
24.	farsi	1
25.	francuski	1
26.	litavski	1
27.	albanski	1
28.	slovenski	1
29.	bugarski	1
30.	makedonski	1
Polaznici ukupno		215

Prema podacima iz tablice 2. vidimo da su od 30 zastupljenih jezika čak 56 govornika španjolskog jezika, što iznosi 26% svih polaznika.

Broj govornika španjolskog i portugalskog jezika u Croaticumu povećao se u ljetnom semestru što se može vidjeti u tablici 3. U ljetnom su semestru govornici portugalskog jezika na visokom četvrtom mjestu, a

broj različitih jezika na nastavi podjednak je kao u prethodnom semestru.

Tablica 3. Zastupljenost jezika u nastavi u ljetnom semestru ak. god. 2018./2019.

Redni broj	Jezik	Broj studenata
1.	španjolski	63
2.	engleski	28
3.	korejski	20
4.	portugalski	16
5.	kineski	15
6.	poljski	14
7.	arapski	11
8.	njemački	11
9.	ruski	10
10.	bugarski	8
11.	japanski	4
12.	albanski	4
13.	mađarski	4
14.	talijanski	4
15.	ukrajinski	4
16.	češki	3
17.	turkmenski	2
18.	rumunjski	2
19.	mongolski	2
20.	turski	2
21.	urdski/engleski	2
22.	francuski	1
23.	filipinski	1
24.	litavski	1
25.	arapski/tajlandski	1
26.	poljski/hrvatski	1
27.	arapski/engleski	1
28.	švedski	1
29.	engleski/filipinski	1
Polaznici ukupno		237

U ljetnom semestru možemo uočiti da se nekoliko govornika izjašnjava kao bilingvalni govornici, no među hispankim govornicima nema bilingvalnih govornika. U ovom semestru 27% polaznika govori španjolski kao J1.

Značajniji porast španjolskih govornika, za 37% u odnosu na prijašnji semestar, bilježimo u zimskom semestru akademske godine 2019./2020. što se može vidjeti u tablici 4.

Tablica 4. Zastupljenost jezika u nastavi u zimskom semestru ak. god. 2019./2020.

Redni broj	Jezik	Broj studenata
1.	španjolski	86
2.	engleski	27
3.	njemački	19
4.	portugalski	13
5.	arapski	13
6.	poljski	10
7.	talijanski	9
8.	korejski	8
9.	turski	6
10.	francuski	5
11.	kineski	5
12.	ruski	5
13.	japanski	5
14.	mađarski	4
15.	mongolski	4
16.	albanski	3
17.	tajski	3
18.	rumunjski	3
19.	nizozemski	3
20.	bugarski	2
21.	ukrajinski	2
22.	slovenski	2
23.	urdski	1
24.	kmerski	1
25.	norveški	1
26.	hebrejski	1
27.	iranski	1
28.	filipinski	1
29.	svahili	1
30.	finski	1
31.	litavski	1
32.	češki	1
Polaznici ukupno		247

Iz tablice 4. može se vidjeti da je broj jezika i dalje tridesetak, a govornika španjolskog jezika ima gotovo četiri puta više nego govornika engleskog jezika koji su po brojnosti na drugome mjestu. Govornici španjolskog kao J1 čine 35% polaznika.

U tablici 5. donose se podaci o hispankim zemljama čiji su govornici pohađali nastavu u zimskom i ljetnom semestru akademske godine 2018./2019. te u zimskom semestru akademske godine 2019./2020.

Tablica 5. Zemlje hispankih govornika u Croaticumu 2018. – 2020.

Zimski semestar akademske godine 2018./2019.		Ljetni semestar akademske godine 2018./2019.		Zimski semestar akademske godine 2019./2020.	
Država	Broj studenata	Država	Broj studenata	Država	Broj studenata
Peru	17	Argentina	24	Argentina	24
Argentina	16	Brazil	12	Venezuela	14
Brazil	12	Peru	12	Čile	13
Čile	8	Čile	10	Brazil	9
Venezuela	6	Venezuela	5	Peru	9
Španjolska	2	Portugal	4	Španjolska	7
Bolivija	2	Bolivija	3	Meksiko	5
Urugvaj	1	Španjolska	3	Bolivija	5
Paragvaj	1	Urugvaj	2	Portugal	3
Meksiko	1	Meksiko	2	Kolumbija	3
				Republika Kuba	2
				Urugvaj	1

Iz tablice 5. možemo vidjeti da je najviše polaznika nastave hrvatskog jezika iz Argentine. U zimskom semestru ak. god. 2018./2019. podjednak je broj argentinskih i peruanskih govornika. Govornici portugalskog iz Brazila dominantniji su od govornika portugalskog iz Portugala. Osim Argentine, u sva tri semestra dominiraju govornici iz Čilea, Perua i Venezuele. U zimskom semestru ak. god. 2019./2020. primijećen je porast govornika iz Meksika.

Fonetsko-fonološka razina u učenju stranih jezika

U proučavanju poučavanja stranih jezika od svih je jezičnih razina najmanje zastupljena fonetsko-fonološka razina. Razlog tomu je općeprihvaćena činjenica da je unatoč manje prihvatljivom izgovoru komunikacija ipak moguća.

No u ZEROJ-u (2005: 112) zastupljene su i opisane sve jezične kompetencije – leksička, gramatička, semantička, fonološka, ortografska i ortoepska, i to na svim razinama poznavanja jezika.

Fonološka kompetencija definirana je kao sposobnost primanja i proizvodnje zvučnih jedinica jezika (fonema) i njihove realizacije u određenim kontekstima (alofona), fonetskih obilježja, strukture sloga, redukcije, asimilacije, elizije, naglašavanja riječi te kao sposobnost primanja i proizvodnje rečenične prozodije (logičkog naglasaka, ritma, intonacije) (Zeroj 2005: 119 i 120).

Ortoepska kompetencija podrazumijeva sposobnost čitanja pravopisnih konvencija – sustava za bilježenje izgovora riječi i rečenica (Zeroj 2005: 120 i 121). To znači da za hrvatski jezik ova kompetencija podrazumijeva i poznavanje interpunkcije i konvencionalnog sustava za bilježenje naglasaka.

Prema Opisnom okviru hrvatskog jezika na razini A2 (Banković-Mandić 2017) usvojena su sva slova hrvatske abecede, ali izgovor nekih glasova može biti problem, ovisno o J1. Fonetska se odstupanja toleriraju, no važno je korigirati fonološka jer ona ometaju razumijevanje.

Na razlikovanju parova afrikata po zvučnosti ne treba inzistirati, ali ako govornik *dž* zamjenjuje s *č* ili *đ* s *ć*, takav izgovor treba korigirati jer je tada riječ o fonološkom odstupanju, a takvo nerazlikovanje ometa razumijevanje.

Česti su četveročlani i peteročlani zatvornički sljedovi u hrvatskom jeziku (vrhnje, krvni, izvrstan). Na njih također treba obratiti pozornost i u početnoj fazi učenja jer je u drugim jezicima niz zatvorničkih sljedova rijetkost (Jelaska i Lalli Pačelat 2014).

Mjesto naglasaka u hrvatskom jeziku nije fiksno te u učenju vokabulara valja obratiti pažnju i na naglasak, posebno u riječima u kojima se kroz paradigmu mjesto naglasaka mijenja. Govornik hrvatskog jezika razine A2 trebao bi usvojiti mjesto naglasaka, tzv. udara, ali ne i tona. Naglaske realizirane s udarom kakve ne poznaje hrvatski jezik, kao ni neka njegova varijanta, potrebno je korigirati.

Staccato ritam u čitanju prisutan je samo u čitanju novog ili zahtjevnijeg teksta. Iz sugovornikovih intonacija govornik razine A2 može prepoznati je li riječ o pitanju, čuđenju ili neutralnoj izjavi.

Obilježja izgovora hispanjskih govornika u hrvatskome kao J2

Opća hispanjsko-romanska zatvornička odstupanja opisana su u komparativnim studijama (Šporčić 2019, Musulin 2014). U nastavi hrvatskog jezika s neizvornim govornicima uočeno je da učenici hrvatskog kao drugog jezika kojima je materinski jezik španjolski najčešće griješe u izgovoru zvučnih i bezvučnih zubnika *s* i *z*, zamjenjuju dvousnjeni *b* i zubnounsneni *v*. Česta su i odstupanja u izgovoru tvrdonepčanika (više u čitanju nego u govoru): *š, ž, č, dž, ć, đ* te glasova *h* i *j*. Govornici portugalskog imaju i odstupanja u izgovoru hrvatskih vokala.

Budući da su izgovor i slušanje povezani, zbog odstupanja u izgovoru česti su i problemi u komunikaciji, pa je fonološka odstupanja važno što ranije ukloniti.

Cilj i metode

Cilj je ovog rada opisati sociofonetske značajke hispanjske populacije – osim demografskih podataka poput dobi, poznavanja drugih stranih jezika, namjera je prikazati rezultate samoprocjene izgovora te opisati izgovorna obilježja ovih učenika, posebno na početnoj razini učenja, te predložiti vježbe kojima bi se poboljšala izgovorna kompetencija.

Za ovo su istraživanje korišteni upitnici kojima su ispitanici dali pristanak da se njihovi podaci mogu koristiti u istraživačke svrhe. U upitniku su ispitanici procjenjivali svoj izgovor birajući između ponuđenih varijabli (po vlastitoj procjeni smatraju li da imaju poteškoća u izgovoru pojedinih glasova, intonacija, naglasaka. Također, varijable su bile otvorene, pa su mogli dodati i neke druge elemente koji nisu bili ponuđeni u upitniku.) Upitnik se nalazi u prilogu rada. Izgovor ispitanika analiziran je perceptivno – tijekom semestra vođene su bilješke vezane uz izgovor ispitanika u čitanju i govorenju na izbornom kolegiju *Govorne vježbe 1–3* na Croaticumu. *Govorne vježbe 1* namijenjene su početnicima (razina A1 prema ZEROJ-u), *Govorne vježbe 2* govornicima B1.1. razine poznavanja hrvatskog kao J2. *Govorne vježbe 3* pohađaju govornici koji poznaju hrvatski jezik na razini B1.2.

U istraživanje se krenulo s pretpostavkom da su brojnija izgovorna odstupanja polaznika proporcionalno povezana s nepoznavanjem drugih stranih jezika te da su za španjolske govornike najveći problem zamjene fonema *b* i *v*, zamjene *s* i *z*; izgovor tvrdonepčanika *š, ž, č, dž, ć, đ*. Istovremeno se pretpostavilo da govornici portugalskog imaju više problema s izgovorom vokala (hrvatske vokale uglavnom izgovaraju

zatvorenije) te umekšavanjem glasa *t*.

Poznavanje stranih jezika

Hispanjski govornici iz Južne Amerike uglavnom ne govore strane jezike, često ni engleski. Nekima od njih je susret s hrvatskim prvi strani jezik, a uče ga u odrasloj dobi. Iskustveno je uočeno da je u takvih govornika početno učenje nešto sporije od onih koji ga uče u djetinjstvu.

No nije to izoliran primjer. Često su polaznici nastave hrvatskog kao drugog jezika izvorni govornici nekog drugog jezika koji također ne govore druge strane jezike, samo svoj materinski. Također, neki izvorni govornici engleskog jezika kao brojniji polaznici nastave na Croaticumu često ne govore druge strane jezike, pa je i njima koncept učenja stranog jezika nepoznat, no u njihovu izgovoru hrvatskog jezika na početnim razinama učenja hrvatskog jezika ima manje fonoloških odstupanja nego u hispanjskih govornika u hrvatskome kao J2 te su time i njihove poteškoće u komunikaciji na hrvatskome jeziku manje.

Rezultati samoprocjene govornika španjolskog kao J1

U tablici 6. možemo vidjeti rezultate samoprocjene izgovora govornika španjolskog jezika kao materinskog. U istraživanju je sudjelovalo 20 ispitanika različite razine poznavanja hrvatskog jezika. Među ispitanicima je bilo najviše početnika (N = 14), od toga je jedan ispitanik viši početnik. Četvero ispitanika govori hrvatski jezik na nižoj B1 razini, a dvoje ih poznaje jezik na višoj B1 razini. Razine su ispitane inicijalnim testom na Croaticumu. Ispitanici su različite dobi, u rasponu od 20 do 36 godina. Polaznika muškog spola bilo je 7, a ženskog 13.

Tablica 6. Rezultati samoprocjene izgovora hrvatskog kao J2 govornika španjolskog kao J1

Ispitanici	Dob	Spol	Razina HJ	Materinski jezik/jezici	Izgovor (samoprocjena)	Varijable				
						V	K	NAG	INT	DR
1.	24	Ž	A1	španjolski	3		đ,dž,nj, ć,ć	+	+	
2.	36	Ž	A1	španjolski	3		+			
3.	35	Ž	A1	španjolski	2		+	+	+	
4.	24	Ž	A1	španjolski	3	+			+	
5.	32	Ž	A1	španjolski	1	+	+	+	+	
6.	28	Ž	A1	španjolski	-	+	+	+	+	

7.	28	M	A1	španjolski (hrvatski u djetinjstvu)	4		+	+	+	
8.	25	M	A1	španjolski	3		+	+	+	
9.	31	M	A1	španjolski	2		+		+	
10.	25	Ž	A1.2	španjolski	2		+	+		
11.	26	M	A1	španjolski	3			+	+	
12.	36	M	A1	španjolski	2	+	+	+	+	
13.	36	M	A1	španjolski	2		+	+	+	
14.	26	Ž	A1	španjolski	3		+	+	+	
15.	31	Ž	B1	španjolski	2		+	+	+	
16.	31	Ž	B1	španjolski	2		+	+	+	
17.	26	Ž	B1	španjolski	1		+	+	+	
18.	20	Ž	B1	španjolski	3		+		+	
19.	35	M	B1.2	španjolski	3	+	+	+	+	
20.	32	Ž	B1.2	španjolski	3				+	

Ispitanici su svoj izgovor ocjenjivali u rasponu od 1 (vrlo loš) do 5 (izvrstan). Prosječna vrijednost samoprocjene izgovora je 3. Najbolje je svoj izgovor procijenio ispitanik koji je u djetinjstvu slušao hrvatski jezik. Dvoje ispitanika bilo je vrlo samokritično i svoj je izgovor procijenilo negativnom ocjenom. Ovdje izdvajamo ispitanicu niže srednje razine koja je iznimno kritično procijenila svoj izgovor. Znak je to velike nesigurnosti, objektivno njezin je izgovor hrvatskoga jezika vrlo prihvatljiv.

Od ponuđenih varijabli gotovo svi ispitanici (N = 18) misle kako njihove intonacije nisu dovoljno hrvatske i da trebaju raditi na njima.

Velik broj ispitanika (N = 17) navodi da su im u hrvatskom jeziku problem konsonanti. Jedna je ispitanica i specificirala i navela da su joj najveći problem glasovi *d*, *dž*, *nj*, *č*, *ć*. Ostali nisu precizirali s kojim konsonantima imaju problema u izgovoru.

Većina ispitanika (N = 16) misli kako treba raditi na naglasnom sustavu hrvatskog jezika.

Petero ispitanika navelo je da trebaju vježbati i izgovor vokala.

Usporedba samoprocjene i objektivne procjene španjolskih govornika

Ispitanici su vrlo strogi u svojim samoprocjenama. U govorenju su njihove intonacije bolje nego u čitanju (gdje ponekad čitaju u ritmu riječi). Vokale hrvatskog jezika izgovaraju dobro, a to je i očekivano s obzirom na to da se vokalski prostori španjolskih i hrvatskih vokala posve jednako

prikazuju.

U naglascima ima ponešto odstupanja, posebno u riječima koje su im nepoznate, pa često naglašavaju prvi slog koji nije standardna opcija u tim riječima.

U izgovoru konsonanata na početnim su razinama česte zamjene fonema *b* i *v* te *s* i *z*, a primijećena su i odstupanja u izgovoru tvrdonepčasnika *š*, *ž*, *č*, *dž*, *ć*, *đ*, kao i zubnika *c*. Početnici češće izgovaraju bezvučne varijante od zvučnih (češće *s* umjesto *z*, *š* umjesto *ž* ili *č* umjesto *dž*). Na nižim su razinama česta fonološka odstupanja, ali u nekih govornika primijećena su i fonološka odstupanja na višim razinama.

Rezultati samoprocjene govornika portugalskog kao J1

U tablici 7. prikazat će se rezultati samoprocjene izgovora govornika portugalskog jezika u hrvatskome kao J2. U istraživanju je sudjelovalo 9 ispitanika početne razine poznavanja hrvatskog jezika, od toga je jedan ispitanik viši početnik. Ispitanici su različite dobi, u rasponu od 20 do 62 godina. Dobna raspršenost veća je od ispitanika španjolskog kao J1. Polaznika ženskog spola bilo je 5, a muškog 4.

Tablica 7. Rezultati samoprocjene izgovora hrvatskog kao J2 govornika portugalskog kao J1

Ispitanici	Dob	Spol	Razina HJ	Materinski jezik/jezici	Izgovor (samoprocjena)	Varijable				
						V	K	NAG	INT	DR
1.	41	M	A1.2	portugalski	2	+	+	+	+	
2.	44	M	A1	portugalski	1	+	+	+	+	
3.	20	Ž	A1	portugalski	2	+	+	+	+	
4.	52	Ž	A1	portugalski	1	+	+	+	+	
5.	52	Ž	A1	portugalski		+	+	+	+	
6.	46	M	A1	portugalski	1	+	+	+	+	
7.	62	M	A1	portugalski	1	+	+	+	+	
8.	60	Ž	A1	portugalski	1	+	+	+	+	
9.	22	Ž	A1	portugalski	1			+	+	

Ispitanici portugalskog također su svoj izgovor ocjenjivali u rasponu od 1 (vrlo loš) do 5 (izvrstan). Prosječna vrijednost samoprocjene je 1.

Od ponuđenih varijabli svi ispitanici (N = 9) misle kako njihove intonacije i naglasci nisu dovoljno hrvatski i da trebaju raditi na njima.

Osmero ispitanika navodi da su im u hrvatskom jeziku problem

vokali i konsonanti.

Usporedba samoprocjene i objektivne procjene portugalskih govornika

Portugalski govornici u čitanju realiziraju hrvatske vokale zatvorenije od standardnih. Prisutno je i umekšavanje bezvučnog dentalnog okluziva te zamjenjivanje *j* sa *š* ili *ž*. Ostala odstupanja slična su kao u govornika španjolskog jezika – prisutna su odstupanja u izgovoru tvrdonepčanika *š*, *ž*, *č*, *dž*, *ć*, *đ*, ali i zubnika *c*.

Metode i vježbe za korekciju izgovora

Suvremeni pristupi učenja stranih jezika daju naglasak afektivnim, socijalnim i fizičkim komponentama učenja uspoređujući ih pri tom s klasičnim (institucionaliziranim) programima koji imaju naglasak na kognitivnim komponentama učenja (Banković-Mandić 2016).

Neke se alternativne metode i pristupi poput lingvističke psihodramaturgije oslanjaju na cjelovitost učenika što podrazumijeva aktivaciju objiju polovica mozga (učenjem jezika obuhvaćena je njegova fizička, duhovna, afektivna i socijalna dimenzija), kreativnu spontanost, poticanje spontanosti, kreativnosti i fantazije, principe imitacije i sl.

Često se učenje i usvajanje spajaju kao u primjerima ACT-a (engl. *Acquisition through Creative Teaching*). U tzv. potpomognutom čitanju (engl. *scaffolded reading experience*) primjenjuju se instrukcijske skele (engl. *scaffolding*) što znači da učenik uči tako što nova znanja može vezati na njemu već dobro poznate strukture.

Iskustveno se pokazalo dobrim da se s govornicima na početnoj razini učenja hrvatskog jezika uvježbavaju izgovor i intonacije te globalno razumijevanje njima poznatog teksta – najčešće primjera poznatih bajki. Unatoč činjenici da na jezičnim vježbama nisu usvojili sve konstrukcije koje se pojavljuju u pojednostavnjenoj verziji takvog teksta, studenti metodom tzv. instrukcijske skele koja podrazumijeva učenikovo poznavanje određenih struktura (ovdje sadržaja poznatih bajki i jednostavnih struktura poput *subjekt + predikat + objekt*) vrlo brzo postignu zadovoljavajuću izgovornu kompetenciju. Uz to imaju osjećaj sigurnosti jer vrlo rano mogu oblikovati rečenice na jeziku koji su tek počeli učiti. Primjeri zadataka nalaze se u prilogu rada.

Zaključak

Učenje u odrasloj dobi nije prepreka za učenje stranog jezika iako početno učenje može biti sporije. Također, nepoznavanje stranih jezika kao što je čest slučaj s govornicima iz Južne Amerike u hrvatskome kao J2 usporava početno učenje, ali se ta prepreka može nadomjestiti nastavom govornih vježba (fonetskim vježbama) ili nastavnim cjelinama iz fonetike koja uključuju vježbe slušanja, intonacija i tzv. globalno razumijevanje. U učenju hrvatskog kao drugog jezika govornike španjolskog i portugalskog jezika kojima je hrvatski prvi strani jezik treba dodatno educirati u razlikovanju fonetskih sustava materinskog i hrvatskog te uvježbavati izgovor i slušanje glasova u kojima imaju poteškoća kako njihova komunikacijska kompetencija (slušanje i razumijevanje) ne bi zaostajala za gramatičkom. Posebno bi trebalo pripremiti vježbe slušanja i razumijevanja za glasove *b* i *v* te *s* i *z*, kao i *š*, *ž*, *č*, *dž*, *ć*, *đ*, ali i zubnik *c*.

Učenike treba ohrabrivati u učenju drugog jezika kako bi unatoč početnim poteškoćama nastavili učenje i napredovali u svim kompetencijama. Ovdje smo vidjeli da je samovrednovanje izgovora iznimno nisko, često niže od objektivne procjene izgovora. Za ohrabrenje u učenju dobro je koristiti općepoznate sadržaje u nastavi poput tekstova poznatih bajki.

Nažalost, malo je govornika španjolskog i portugalskog jezika na najvišim razinama poučavanja u Croaticumu. Često nemaju mogućnost duljeg ostanka u Hrvatskoj, a većina govornika dolazi kao apsolutni početnici. Možda bi se moglo razmišljati o mogućnosti duljeg ili cikličkog stipendiranja kako bi polaznici nastave hrvatskog jezika mogli naučiti hrvatski do najviših razina te potom u svojim matičnim zemljama poučavati hrvatski jezik, održavati radionice hrvatskog jezika i sl.

Popis literature i izvora

- Šporčić, M. (2019). Nastavni materijali za početno učenje hrvatskog jezika namijenjeni govornicima valencijanskog. U I. Banković-Mandić, M. Čilaš Mikulić & D. Matovac (Ur.), *Savjetovanje za lektore hrvatskoga kao inoga jezika*, 4. Zbornik radova, (str. 147–160). FF press.
- Musulini, M. (2014). *Poredbeni opisi glasovnih sustava standardnih inačica španjolskoga jezika* [Neobjavljena doktorska disertacija]. Sveučilište u Zagrebu.
- Banković-Mandić, I. (2017). Izgovorna kompetencija. U A. Grgić, M. Gulešić Mačhata, I. Nazalević Čučević (Ur.), *Hrvatski B1: opisni okvir referentne razine B1*, (str. 199–210). FF press.
- Banković-Mandić, I. (2016). Jednom davno i danas – bajka kao model poučavanja stranoga jezika. U I. Banković-Mandić, M. Čilaš Mikulić & A. T. Juričić (Ur.), *Savjetovanje za lektore hrvatskoga kao inoga jezika*, 3. zbornik radova, (str.

13–28). FF press.

Jelaska, Z., Lali Pačelat, I. (2014). Zatvornički sljedovi u sredini hrvatskih i talijanskih riječi – mogući izvor poteškoća govornika talijanskoga jezika u ovladavanju hrvatskim jezikom. *Jezikoslovlje*, 15(1), 67–80.

Čilaš Mikulić, M.; Gulešić Machata, M.; Pasini, D. & Udier, S. L. (2008). *Hrvatski za početnike*. Hrvatska sveučilišna naklada.

Zajednički europski referentni okvir za jezike – učenje, poučavanje i vrednovanje (ZEROJ). (2005). Školska knjiga.

Prilozi

Prilog 1. Upitnik o demografskim podacima i svjesnosti vlastitog izgovora

IME I PREZIME: _____ SPOL: _____
GODINA ROĐENJA: _____ STUPANJ NA CROATICUMU: _____

MJESTO I DRŽAVA ROĐENJA: _____
MATERINSKI JEZIK: _____

Zaokružite jezike koje ste učili i napišite koliko dobro znate jezik?

1 (malo) 2 (dobro) 3 (jako dobro)

engleski _____	1	2	3
njemački _____	1	2	3
talijanski _____	1	2	3
francuski _____	1	2	3
španjolski _____	1	2	3
ruski _____	1	2	3
ostalo a. _____	1	2	3
b. _____	1	2	3
c. _____	1	2	3
d. _____	1	2	3

U kojim ste zemljama/regijama/gradovima živjeli i koliko dugo?

MATERINSKI JEZIK RODITELJA:

MAJKA _____

OTAC _____

JEZICI KOJE SU UČILI RODITELJI:

MAJKA _____

OTAC _____

KOLIKO DUGO ŽIVITE U HRVATSKOJ? _____

KOLIKO DUGO UČITE HRVATSKI JEZIK? _____

GDJE STE DO SADA UČILI HRVATSKI? _____

ZAŠTO UČITE HRVATSKI? _____

Moji izgovor hrvatskog jezika je: (loš) 1 2 3 4 5 (odličan)

Što trebate vježbati u izgovoru hrvatskoga jezika? (upišite +)

vokali	konsonanti	naglasci	intonacije	drugo

Slazem se da se zvučni zapisi koriste u znanstveno-istraživačke svrhe.

DATUM

POTPIS

Prilog 2. Vježba izgovora – ulomak iz Snjeguljice

Princeza Snjeguljica živjela je s maćehom. Maćeha je bila jako lijepa, ali vrlo zla. Svaki se dan gledala u ogledalu i pitala ga: „Ogledalo, ogledalce moje, najljepši na svijetu tko je?”

Kada je ogledalo odgovorilo da je Snjeguljica ljepša, maćeha se jako naljutila i odlučila je ubiti Snjeguljicu.

Prilog 3. Primjer vježbe slušanja c, z, s (diktat)

_____ je lijepa _____.

Ima bijelo _____.

Odgovori: Snjeguljica je lijepa princeza. Ima bijelo lice.

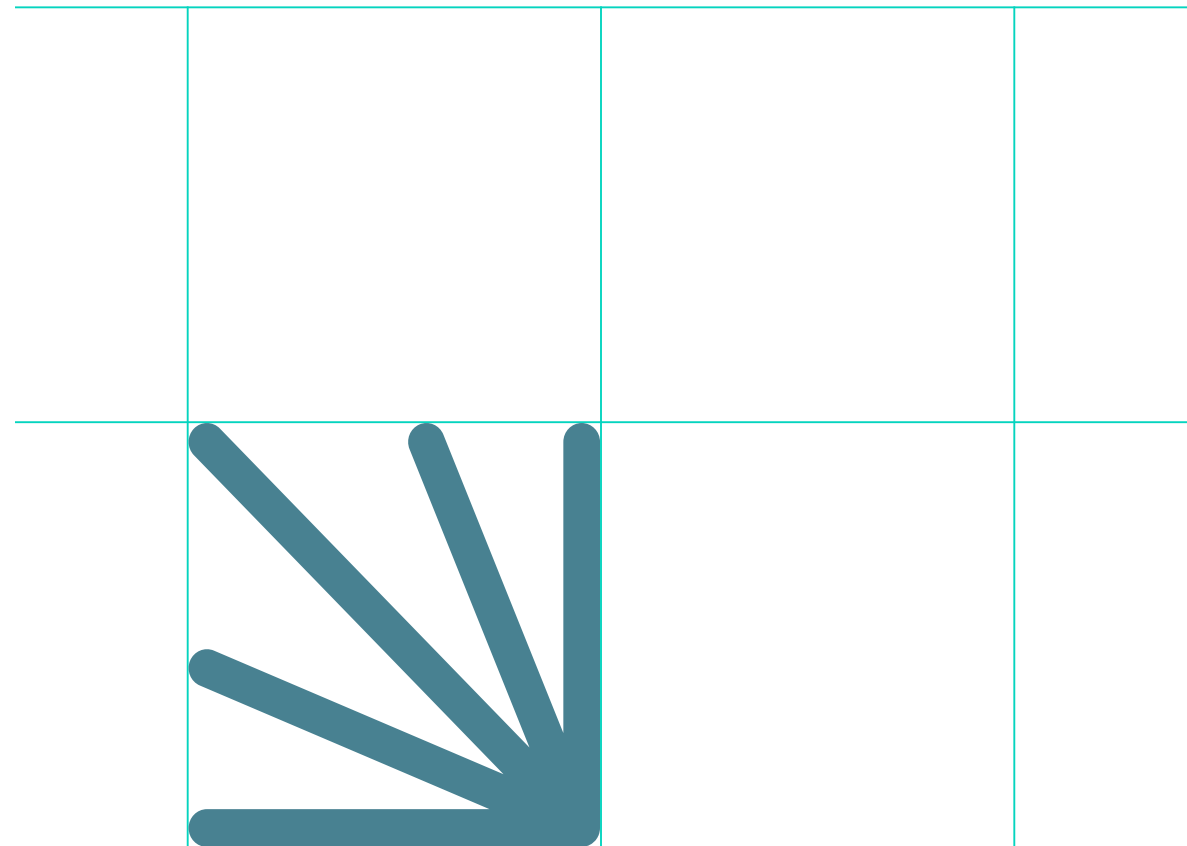
Prilog 4. Primjer vježbe slušanja glasova č, ć, đ (diktat)

Patuljci imaju _____ u šumi.

„_____ svi na našu _____”, rekla je Snjeguljica.

Odgovori: Patuljci imaju kućicu u šumi. Dođite svi na našu svečanost, rekla je Snjeguljica.

III. TREĆI DIO
ORGANIZACIJSKE I KULTURNE
AKTIVNOSTI HRVATSKE
ZAJEDNICE U JUŽNOJ AMERICI

HRVATSKA ZAJEDNICA U BRAZILU IZMEĐU 1918. I 1941. GODINE: NARATIVI I DISKURZIVNE STRATEGIJE ZA PRIZNANJEM I PODRŠKOM

Milan Puh

Stručni rad

Sažetak

U radu kroz analizu diskursa opisujemo i sagledavamo dio narativa hrvatske zajednice koji se strateški koristio kako bi se postigla veća vidljivost i time omogućila institucionalna podrška tadašnje jugoslavenske vlade u međuratnom razdoblju u Brazilu (1918. – 1941.), a kojom bi se zadovoljile osnovne potrebe hrvatske zajednice. U tu svrhu uspoređena su dva novinska izvješća hrvatskih iseljenika, s ciljem ukazivanja na glavne diskurzivne strategije zajednice. U sklopu ove komparativne metodologije koristit ćemo koncepte interdiskursa i diskurzivnih formacija, sukladno postavkama Pêcheuxa (1997.), kako bismo kroz obradu podataka odredili različite vrste artikulacije narativa zajednice i države. Osim toga, cilj nam je protumačiti neke od značajnijih karakteristika diskursa hrvatske zajednice u Brazilu u početku njezina aktivnijeg kolektivnog djelovanja, temeljeći se na kritici metodološkog nacionalizma (Schiller, 2010.) te dijalogu s postavkama transnacionalnosti i strukturalne neravnoteže (Portes i Walton, 1981.). Time želimo ukazati, jednim praktičnim primjerom kvalitativne jezično-povijesne analize, na nužnost odnosno na mogućnosti detaljnijih istraživanja hrvatskog iseljeničtva u Brazilu jer je hrvatska zajednica u ovoj zemlji povijesno zanemarivana što institucionalno što znanstveno, kao što je objašnjeno u općim crtama u Puh (2019.). Smatra se da bi to moglo pridonijeti većoj vidljivosti i interesu za hrvatsko pitanje u najvećoj latinoameričkoj zemlji i ponuditi nove oblike analize migrantske tematike.

Ključne riječi: *Hrvatska, Kraljevina Jugoslavija, analiza diskursa, metodološki nacionalizam, Brazil*

Uvod

U članku ćemo obraditi temu nevidljivosti hrvatske zajednice u Brazilu kroz kvalitativnu jezično-povijesnu analizu dvaju narativa nastalih u razdoblju između dvaju svjetskih ratova kada su se iseljenici u većem broju nastanili u gradu odnosno saveznoj državi São Paulu. Radimo sa smanjenim brojem dokumenata, imajući u vidu prethodne radove (Marinović Doro, 1988.; Talan, 1998.; Puh, 2018.) koji su općenito opisali situaciju, navodeći najvažnije značajke funkcioniranja zajednice, osobe i događaje uz navođenje većeg broja materijala i informacija. Važno je reći da u navedenim radovima postoji određeni analitički, bolje rečeno, interpretativni pristup prikupljenoj dokumentaciji, a i intervjuima, no nije moguće naći detaljnije analize *korpusa* nastalog prikupljanjem materijala i, djelomično, arhivskim radom, posebno kad je riječ o diskursima koji su kružili određenim sferama javnog života (na primjer, novinama). Zato smo se odlučili za usmjerenije sagledavanje dvaju iskaza koji nam se čine reprezentativnima za vrstu diskurzivne strategije kojom se željelo dovesti do veće svjesnosti tematike poteškoća hrvatske zajednice u Brazilu.

Što se tiče same teme, radi se, točnije, o pitanju institucionalne nevidljivosti zajednice i manjka službenog predstavništva te vanjske politike matične države koja bi štitila te usmjeravala rad i funkcioniranje emigranta. Polazimo od pretpostavke da su Hrvati u Brazilu u kontekstu Latinske Amerike, ali i općenito iseljeničtva, nedovoljno prepoznati što pak ima izravan utjecaj na život i svakodnevicu te na djelovanje njihovih institucija i predstavničkih tijela. Ovu tezu o nedovoljnoj zastupljenosti u akademskim radovima postavlja Josip Anić u svojoj recenziji knjige „Hrvati u Latinskoj Americi do 1914. godine” Ljubomira Antića 1991. godine, a što se potvrdilo u *korpusu* koji je predstavljen i analiziran u knjizi „Hrvatska u Brazilu između 1918. i 1941. godine: druga faza useljavanja” (Puh, 2018.) gdje je razvidno da je to povijesna činjenica koju je moguće preneti i na institucionalnu razinu, kao i na onu samosvjesnosti hrvatske zajednice koja je brojila oko trideset tisuća osoba.

Danas nije poznato kako su živjeli Hrvati koji su u Brazil stizali 1920-ih i 1930-ih: gdje su živjeli, čime su se bavili i gdje su radili, koje su kulturne i privatne institucije osnovali, kojim aktivnostima su se bavili i što se značajnije događalo u njihovoj svakodnevici. Radna hipoteza ovog rada jest da su nedovoljna znanstvena istraženost i malen institucionalni interes u domovini te antiimigracijska politika nove postojbine doveli do stvaranja diskursa *tabule rase* koji dovodi do toga da i sama zajednica vjeruje u nepostojanost ikakvog značajnijeg kulturno-političko-ekonomskog djelovanja prije završetka Drugog svjetskog rata kada se mijenja službeni brazilski diskurs koji se tiče useljeničtva te u kontekstu zajednice, početaka

tj. osnivanja današnjih domova Društva prijatelja Dalmacije i Croatije Sacre Paulistane. U radu Puha (2019.) navodimo da ova nevidljivost ima svoje korijene u pripisivanju Brazilu funkcije „odlagališta nepoželjnih” od strane vlasti (najčešće one jugoslavenske) s obzirom na to da je riječ o multietničkoj i višerasnoj državi u kojoj je „neizbježan” takozvani *melting pot*. Takav je stav pojačan kašnjenjem u organiziranju službenih predstavničkih tijela (veleposlanstvo se otvara tek 1939. godine, za dvije godine ponovo gasi), usmjerenim slanjem useljenika koji su se smatrali „nacionalnima”, jer su bili dio nejugoslavenskih nacionalnih manjina, poput Nijemaca, Mađara, drugih Slavena: Čeha, Ukrajinaca/Rusina i Poljaka (Puh, 2018.). A s brazilske strane, uspostavljanjem diktature Getulija Vargasa početkom 1930-ih godina, nastaje politika „rasne demokracije” kojom se želi ojačavati proces miješanja stanovništva kao nacionalnog projekta antiimigracijske provenijencije s progonom useljeničkih zajednica koje su se nacionalno ili etnički afirmirale.

Kako bismo detaljnije propitali ovu kompleksnu društveno-povijesnu situaciju i dominantne ideološke konstrukte, analizirat ćemo, kroz analizu diskursa (Pêcheux, 1997.), dva narativa hrvatske zajednice tog doba: izvještaj prvog konzula Vjenceslava Paete iz 1925. godine i iseljenika autonomaša Stjepana Vidakovića iz 1928. godine gdje je moguće uvidjeti odnos između različitih službenih (predstavničkih) tijela te zajednice koja, kroz razne strategije, vrši pritisak kako bi se poboljšalo stanje onih koji borave u Brazilu, već tada inzistirajući na većoj vidljivosti i podršci. Članak započinjemo s predstavljanjem teorijsko-metodoloških postavki našeg rada kvalitativne prirode gdje kombiniramo saznanja iz polja lingvističke i povijesti na što su nas nagnale same karakteristike izvora odnosno *korpusa* koji smo pripremili prema dostupnim materijalima iz Hrvatskog državnog arhiva. Time rečeno, taj nam *korpus* pruža mogućnost da se na jedan interdisciplinarni način obogati područje migracijskih studija u Hrvatskoj. Detaljnije objašnjenje ovakvog pristupa moguće je naći u članku „Hrvati u Brazilu kao nevidljivo iseljeničtvo” (Puh, 2019.) gdje navodimo prednosti i mane ovakve metodologije analize te pregledno predstavljamo radove koji su se dosad bavili ovom tematikom. U ovom članku dat ćemo više naglaska konceptima interdiskursa i diskurzivne formacije koji služe kao temelj naših kasnijih promatranja i analiza, a zatim ćemo objasniti ideju transnacionalnog pristupa, zasnivajući se na Schiller (2010.) i njezinoj kritici metodološkog nacionalizma kao epistemološkom doprinosu ovog rada. Naša teorijska i metodološka razmatranja zaokružiti ćemo s pojmom strukturne neravnoteže Portesa i Waltona (1981.) koji će pomoći u razumijevanju položaja hrvatskog iseljenika u Brazilu s obzirom na njegovu etničku raznolikost, kulturni kapital te društveno-politički kon-

tekst Kraljevine Jugoslavije i Brazila za vrijeme Prve Republike i vlade Getulija Vargasa. Time se nadamo propitati diskurs *tabule rase* kao faktora negativnog utjecaja na hrvatsku zajednicu koja se i danas mora boriti za priznanje u akademskoj i političkoj sferi djelovanja.

Teorijsko-metodološki okvir

Kada su u pitanju fenomeni društvene i političke prirode koji uključuju pojedince i njihovo okupljanje, susrećemo se s diskursom i njegovom materijalizacijom u usmenom i pisanom tekstu (Pêcheux, 1997.). Mi smo, pak, mišljenja da nastajanje određenih diskursa i njihovo oblikovanje ne potječe samo iz osoba i njihove individualnosti nego i iz šireg društvenog konteksta u kojem djeluju skupine i institucije čiji se, pak, diskursi međusobno nadovezuju i nadopunjuju te tako određuju ono što zovemo interdiskurs. To znači da je ono što se piše i što se govori uvijek dio jedne šire diskurzivne tvorevine koja ovisi o „različitim povijesnim i ideološkim uvjetovanostima”, kao što navodi Pêcheux (1997.). Dakle, kako bismo razumjeli ulogu interdiskursa u stvaranju određenih individualnih i institucionalnih pozicioniranja, polazimo ponovo od istog autora koji taj pojam shvaća kao domenu onog što je moguće tj. uputno reći, ali i onog što nije moguće tj. nužno iskazati, ovisno o tome što je politički i ideološki podobno ili željeno.

Potrebno je objasniti da time podrazumijevamo postojanje određenih diskurzivnih formacija koje su tipične za određeno vrijeme, prostor i društvenu skupinu u kojoj nastaju. Prema gore navedenom francuskom lingvistu, ideološka formulacija određena je položajem osobe unutar određene klasne borbe, odnosno ideologije koja određuje što se može i mora reći kako bi se postigao određeni cilj (Pêcheux, 1997: 160). U našem slučaju, riječ je o borbi između manjinske zajednice i institucija zemlje porijekla koje zajednicu Hrvata u Brazilu nije doživljavala kao dio svoje „ukupnosti”, čineći je nevidljivom, jer je tamo slala, u velikoj mjeri, također one koji nisu bili poželjni etnički, a i sama zemlja nije bila glavna interesna sfera u bilateralnim odnosima (Puh, 2019.; Braunnbauer, 2016.). U hrvatskom slučaju kako brazilska tako jugoslavenska državna tvorevina svojim građanima nameće određenu diskurzivnu formaciju s obzirom na to kako shvaća što bi bio idealni brazilski/jugoslavenski podanik. To se konkretizira različito u oba slučaja jer koncept nacionalnog projekta prešućuje odnosno ističe određene ideološke pretpostavke: unitarizam u slučaju Jugoslavije i rasnu demokraciju u slučaju Brazila.

Inspirirani teoretskim predlošcima Schiller (2010.), koja se suprotstavlja onome što naziva „metodološkim nacionalizmom”, želimo

istaknuti da je riječ o teorijsko-metodološkom pogledu koji stavlja naglasak na potrebe i poteškoće koje hrvatski iseljenici prolaze i navode pri dolasku i prilagođavanju u novom i nepoznatom svijetu. No, nužno je reći da se koncept odnosi, prema mišljenju njemačke znanstvenice, na određenu sklonost dijela znanstvenika koji se bave migracijama da miješaju pojam nacionalne države s pojmom društva u njegovoj cjelokupnosti i etničkoj višestrukosti, a što bi bilo iznimno problematično za shvaćanje ustroja i funkcioniranja hrvatske zajednice u Brazilu. Kao što smo primijetili u izvješćima i novinama objavljenima 1920-ih i 1930-ih o položaju hrvatskih iseljenika (Puh, 2018.), oni su se istovremeno doticali različitih tema (posao, stanovanje, jezik, obrazovanje), prelazeći različite nacionalne prostore (Brazil, Argentina, Jugoslavija, Italija, Njemačka itd.) i etnicitete (Hrvati, Jugoslaveni, Srbi, Brazilci, Francuzi, Slaveni), što čini mnogo složenijim proces shvaćanja diskurzivnih strategija koje zajednica koristi u svrhu vlastite afirmacije i zahtjeva za poboljšanjima i boljom institucionalnom podrškom.

U istraživanjima o migracijama, transnacionalni pogled bi bio, sukladno Schiller, onaj suprotan: „ideološkoj smjernici koja podrazumijeva proučavanje društvenih i povijesnih procesa u sklopu granica pojedinih nacionalnih država” (2010: 110). Viđenje je istovjetno metodološkom nacionalizmu kojem se transnacionalne metode suprotstavljaju jer onemogućuje sagledavanje raznolikosti migracijskih iskustava i useljenika kao pripadnika različitih društvenih, političkih, etničkih grupa itd. U našem slučaju bilo bi izuzetno teško ne uzeti u obzir ovaj transnacionalni pristup, jer iseljenički kontingent nije uvijek pripadao samo jednom kulturnom krugu koji se etnički smatrao hrvatskim već je bio dio i germanskih, mađarskih, talijanskih ili drugih slavenskih nacionalnih manjina. Ova činjenica često je dobivala više na važnosti jer se radilo o bogatijim i poznatijim zemljama koje su svojim zajednicama davale bolji kulturni i socijalni kapital kako bi se što bolje afirmirale u novoj postojbini.

Važno je nadopuniti raspravu radom Portes i Waltona (1981.) koji raspravljaju o ekonomskoj neravnoteži između zemalja koje se smatraju središtem svjetske ekonomije i onih manje bogatih, zvanih periferijom, kojima su tada pripadali Jugoslavija i Brazil. Ta vrsta neravnoteže koja utječe na društveni i ekonomski kapital samog iseljenika i zemlje kojoj pripada prenosi se na kulturnu ovisnost i autonomiju, uzimajući u obzir činjenicu da su vrlo često, pogotovo kod takozvanih ekonomskih migranata, kulturna pitanja i identitet bili potiskivani ekonomskim poteškoćama. No, možemo ustvrditi da je, s druge strane, manjak prepoznatljivosti i važnosti određene zemlje, pa i time smanjeni kulturni kapital, utjecao na ekonomski položaj hrvatskih iseljenika u Brazilu, izazivajući niz nestabil-

nosti i problema koji su imali izravni efekt na život u zemlji useljavanja. Stoga ponovo donosimo koncept transnacionalnosti kao perspektive koja uzima u obzir odnose globalne moći kako u ekonomskom tako u kulturnom pogledu te njihovo materijaliziranje unutar pojedinih nacionalnih država i etničkih zajednica koje nastaju unutar i van njezinih granica.

Što se tiče našeg *korpusa*, tekstovima dvaju izvjestitelja, Paeti i Vidakoviću, riječ je o iseljenicima koji su stvorili određeni novi život u Brazilu, no koji nisu pripadali istoj ekonomskoj klasi – Paeta je bio trgovac i kasnije počasni konzul, a Vidaković radnik i aktivni član, čime je i njihov diskurs omeđen drugačijim životnim uvjetima. Kontekst razlike u životnim uvjetima, koji opisujemo u radu Puh (2018.), obilježavao je identitet hrvatskog doseljenika koji je u to vrijeme imao također jako regionalnu svijest koja je također utjecala na ostale aspekte njegova života, iako su postojali prijepori oko hrvatskog autonomaštva i jugoslavenskog unitarizma. Pitanja donesena i prenošena iz stare domovine bila su sastavni dio svakodnevice zajednice, kao i ona nova lokalna u kojima su nastajali novi odnosi koji nisu nužno bili istovjetni onome na što su iseljenici bili naviknuti. To znači da su se i diskurzivne formacije mijenjale u doticaju s novom stvarnošću. Navedeno je očito i u širem *korpusu* koji je nastao u sklopu projekta „Povijest Hrvata i hrvatskog useljništva u Brazil” u kojem postoji mnoštvo diskursa i njihovih interdiskurzivnih povezanosti tj. mreža, kao što su one: Ivana Dragojevića i epopeje „Odlazak u Brazil stanovnika iz Vele Luke i Blata, 20. aprila 1925. godine” čiji se prijepis nalazi u Društvu prijatelja Dalmacije; dr. Tomića u izvještaju „Iseljenici u Južnoj Americi”, objavljenom u Novom iseljeniku, br. 12, 1. lipnja 1938.; Marka Vujave u izvještaju „Naših ima i u Braziliji”, objavljen 28. prosinca 1937. godine u Jutarnjem listu, kao primjera tri vrste dominantnih diskursa nastalih: a) u zajednici i namijenjenih čitanju u zajednici u novoj ili staroj postojbini; b) izvan zajednice šireg spektra sagledavanja latinoameričkog iseljavanja i stanja zajednice i c) iz konteksta zajednice, no namijenjenih široj publici u domovini.

No nisu samo izvještaji i iskazi koje se može naći u tisku, već i golem broj službenih dokumenata kao dio razmjene i komunikacije različitih institucija koje su predstavljale zajednicu toga vremena (domovi, udruženja, društva) u novoj postojbini i onih iz zemlje podrijetla (Iseljenički komesarijat iz Zagreba, Središnja iseljenička organizacija iz Beograda, razna ministarstva itd.). Tako imamo tekstove: generalnog konzula Natasa Ilića „Što se dešava u Sao Paulu?” koji piše za Hrvatsku stražu, 8. siječnja 1930. godine; šefa jugoslavenske delegacije Vladimira Todića pod naslovom „Jugoslavenski poljoprivrednik je spreman napredovati ili propasti izvan domovine” koji izlazi u Correio de São Paulo,

30. siječnja 1937. godine i jedinog veleposlanika Kraljevine Jugoslavije u Brazilu dr. Frane Cvjetiče koji daje izjavu Iseljeničkom svijetu, br. 3, 1939. godine o „svom zadatku u Braziliji” koji ponovo upućuju na interdiskurzivnost, jer je prvi tekst objavljen u Argentini, a tiče se problematične situacije u zajednici početkom 30-tih godina, dok drugi tekst zajednicu predstavlja brazilskom čitateljstvu, a treći tekst donosi viđenje i planove jednog visokog poslanika iz domovine u novoosnovanom veleposlanstvu u Rio de Janeiru. Jedna šira usporedba i obrada dokumenata nalazi se u trećoj publikaciji koja je nastala u sklopu navedenog projekta „Povijest Hrvatske i hrvatskog useljništva u Brazilu” gdje obrađujemo cijelo međuratno razdoblje (Puh, 2018.), dok ćemo mi u ovom članku raditi jednu dublju kvalitativnu analizu dvaju diskursa koji su nastali dvadesetih godina prošlog stoljeća i koje smatramo reprezentativnima kako bi se shvatila ograničenja diskurzivnih formacija i strateške mogućnosti koje su članovi hrvatske zajednice imali na raspolaganju kako bi dali više vidljivosti svojoj specifičnoj situaciji i potom zahtijevali veću prisutnost i podršku matične države. Stav je po završetku navedenog projekta da, tada kao i sada, vidljivost dovodi do prepoznatljivosti koja garantira bolju podršku, i u tom smislu su (bili) mediji iznimno važni, kao i strategije koje će se koristiti u tu svrhu.

Analiza

Interdiskurzivno čitanje koje se nalazi naniže činimo da bismo ukazali na dio tadašnjih diskurzivnih formacija, kao i uvjeta življenja hrvatske zajednice. Moramo reći da sam diskurs uvelike ovisi o dokumentu, odnosno tiskovini u kojoj je objavljen tekst. Postoje izvješća objavljena u novinama čija je glavna funkcija bila baviti se pitanjima vezanima za migracije, poput poznatog „Iseljenika” i „Novog Iseljenika”, koji je izlazio u Zagrebu u međuratnom razdoblju. Ostala izvješća ili tekstovi objavljeni su u novinama s većom tiražom i s općenitijom tematikom te uređivačkom politikom, no koje su primale povremeno izvještaje ili iskaze hrvatskih iseljenika, kao što je to bio slučaj sa zagrebačkim novinama „Dom”. Objavljeni tekstovi nerijetko su imali kritičke i(li) senzacionalističke tendencije, za koje se govorilo da su u svrhu informiranja javnosti o stanju zajednice u određenoj zemlji ili regiji.

Ipak, nije to bila jedna funkcija koju je novinarstvo obavljalo, jer je određeni broj publikacija bio antirežimski tj. dio novinara imao je taj stav te je koristio spise iseljenika kako bi neizravno kritizirao vlast u domovini, zahtijevajući poboljšanja prilikom predstavljanja teškoća kroz koje je zajednica prolazila. Ovakva vrsta djelovanja nije novost, a

samim time želimo dati do znanja da naš *korpus*, dva izvještaja izdana u novinama u domovini, predstavlja arhivsku građu koja je prošla kroz prethodno medijsko čitanje i pripremu te predstavlja jednu vrstu diskurzivnog „premaza” koji određuje na koji će se način prenositi informacije i zahtjevi koji dolaze iz Brazila. Autori su, pritom, različiti što se tiče njihova položaja u društvu i imigracijskog iskustva, jer je Vjenceslav Paeta bio tada poznati član zajednice i prvi jugoslavenski konzul koji se dobro snašao u novoj postojbini, dok je Stjepan Vidaković bio poljoprivrednik, u Brazilu radnik, vezan uz hrvatsko autonomaštvo i antirežimsku agitaciju čija situacija tada ne ukazuje da je imao uspjeha u potrazi za boljim životom. Odlučili smo se za suprotstavljanje narativa kao metodološku okosnicu analize ovog rada, kako bismo uvidjeli postoje li i kakve su međusobne sličnosti i razlike u izvještavanju i djelovanju određenih članova zajednice u ime ostvarivanja većih prava i veće prisutnosti države. Oba izvještaja u obliku isječaka nalaze se u Hrvatskom državnom arhivu, u fondu 1619 – Iseljenički muzej, u kutijama 3, 5 i 6.

Cjelovito izvješće u obliku pisma koji je poslao prvi konzul Vjenceslav Paeta. Trgovac s područja Kvarnera, koji je stigao u Brazil krajem 19. stoljeća, odlučio je pisati zagrebačkim novinama Iseljenik u srpnju 1925. iz perspektive već prilagođenog i uspješnog iseljenika:

„... Od natrag 20 god. nema traga niti itko sanja ovdje o žutoj groznici. Tko imade volju za raditi, tako da nadmaši kojekakve male poteškoće u početku, živi ovdje posvema dobro, bilo na fazendama, bilo u varošu, gdje radnje ne manjka. Kako rekoh u posljednih 20 godina sve je ovamo poboljšalo osobito na fazendama, gdje dobrim zemljoradnicima ništa ne manjka: imaju na fazendama škole, crkve, zabavišta, kino i sve što je od potrebe za dobro stanje dobrih zemljoradnika. Jedino je i najveće zlo za naše iseljenike to, što nemaju nikakve zaštite od strane naših vlasti, pa kad ovamu stignu bez poznavanja jezika, mjesta i običaja, vide se osamljeni, pa ih počne kao takove hvatati nekakav strah, i u tom strahu započinje njihov život da strada. Pošto im je sve ovdje nepoznato i pošto nema jedne osobe koja bi se za te naše iseljenika ovdje pobrinula, oni se prepuste na milost i nemilost onih koji se imaju brinuti otposlanjem iseljenika po fazendama. Pošto pak još i danas imade vrlo slabih fazendi od takovih narod bježi i takve imaju uvijek potreba, to se dogodi da u pomanjkanju nadzora sa strane naših vlasti, naš je iseljenik otpravljen na takove fazende, gdje mu postaje rad težak, a život ugrožen te nakon što je poboravio nekoliko mjeseci na takovoj fazendi i stekao nešto iskustva počne tražiti bolje mjesto, što obično i postigne, ali za sve to hoće se mnogo vremena. Nešto takova ne može se dogoditi ni Talijanu ni Španjolcu,

ni Portuguezu, ni Japancu ni Nijemcu, ni bilo kojem narodu, koji je organizirao svoj ured za emigrante. Budući skoro sve narodnosti imaju ovdje njihova zastupstva, to je i razumljivo, da se njihove vlasi za njih brinu, da postignu dobre fazende i dobra mjesta, gdje se nalaze posvema zadovoljni. Ja sam se osvjedočio, da je od neophodne potrebe prisustvovanje jedne naše vlasti (domaće vlasti kod useljeničkog ureda), koja vlast bi morala fiskalizirati otposlanje iseljenika u one fazende, koje su nezdrave, jer kako rekoh, većina fazenda u dobre, ali baš zato jer u dobre, obično su popunjene. Kako spomenuh imade i onih rdjavih, gdje je život vrlo težak i gdje su obično otposlani oni iseljenici, za kojih se nitko ne brine, a to su obično iseljenici našeg naroda. Bilo kako bilo, nitko obavezan ostati na fazendi, gdje mu se ne svidja, te je u svako doba može ostaviti i tražiti drugo mjesto. Zakoni su u tom pogledu dosta strogi, koli za zemljoradnike toliko za istoga fazendera, jedina je razlika ta, da u slučaju potrebe fazender se znade kamo obraditi, a naš iseljenik ne. Pitam ja vas kod koga će se naš čovjek javiti kad ovdje nema nikoga ko se za njega brine, već je prepušten sam sebi i Božjoj zaštiti? ...”

Općenito gledajući, može se reći da je autor izvještaja iseljenik koji je dobro ekonomski situiran i koji se nije morao podvrgnuti toliko spominjanom iskorištavanju na farmama kave tzv. fazendama (Marinović Doro, 1987.; Talan, 1998.; Puh, 2018.), ali koji ipak pokušava uspostaviti ravnotežu između pozitivnih i negativnih aspekata rada i života u Brazilu. Paeta smatra da odgovornost za ovu situaciju nije nužno samo na Brazilu (koji je, prema njegovim riječima, poboljšao situaciju), nego i na državi porijekla, u ovom slučaju Jugoslaviji, koja još nije otvorila diplomatsko predstavništvo u Brazilu. Isticanjem činjenice da je slanje useljenika na „loše farme” rezultat nedostatka inspekcije od strane države iz koje su došli (naime u Brazilu je u to doba postojao Poljoprivredni patronat čija je glavna funkcija bila rješavanje razmirica između vlasnika farmi i radnika), autor pisma tvrdi da bi prisustvo našeg predstavništva bilo apsolutno neophodno kako ne bi dolazilo do takvih situacija.

Međutim, ovo pismo možemo iščitati i kao službeni zahtjev člana iseljeničke zajednice tadašnjim vlastima kako bi u budućnosti politički poentirao i postao prvi konzul (iako je u stvarnosti to bilo na kratko vrijeme). U ovom slučaju možemo primijetiti da osobni i/ili novinski iskazi, osim što nam pružaju određene informacije o stanju zajednice toga trenutka i njezinim potrebitostima, slijede jedan privatni narativ koji nije tako eksplicitan kada nemamo kontekstualne informacije koje čine dio diskurzivne formativnosti. Stoga želimo naglasiti da se bilo koji dokument može i mora tumačiti na različite načine kojima se mogu slijediti narativi

ili, kako sugerira Schiller (2010.), različiti ideološko-politički programi. Diskurzivna formacija proistekla iz mjesta, vremena i profila samog govornika ovog iskaza određuje njegove odrednice, a to je da su negativna iseljenička iskustva zapravo rezultat nebrige koja je postojala u to doba te da se rješavanjem diplomatskog pitanja u osnovi uređuje i emigrantska situacija. Navedeno shvaćanje zapravo i nije krivo, jer će Hrvati u Brazilu morati čekati do 1939. tj. do 1945. da bi dobili ikakvo službeno predstavnništvo – veleposlanstvo u Rio de Janeiru, no skriva poziciju i namjere samog Paeta koji sam nije prošao kroz iskustvo rada na farmama kave tzv. fazendama te da je položajem u društvu bio bliži vladajućim strukturama nove domovine, a time i vlasnicima samih fazendi koje, u tom smislu, svakako ne bi bilo uputno previše kritizirati. Osim, toga navodi i činjenicu da su neke druge iseljeničke zajednice – Portugalaca, Japanaca, Talijana, Španjolaca i Nijemaca – bile „bolje organizirane”, što u prijevodu znači da su imale jaču i političko-ekonomski bolju potporu, a to ukazuje na prepoznavanje strukturne nejednakosti koju sam Paeta pretvara diskurzivno u sposobnost organizacije. Ipak, pitanje nevidljivosti i manjka potpore od strane domovine imalo je utjecaja i na mnoga druga pitanja koja se nisu ticala samo rada i diplomacije.

Imajući to u vidu, donosimo drugo novinsko izvješće Stjepana Vidakovića, hrvatskog iseljenika koji u prosincu 1928. piše zagrebačkim novinama „Dom”:

„... Teško mi je početi jadima našima, jer ne znam od hiljade i hiljade, koje prije da iznesem. Badava sve naše jadikovke, kad to beogradska gospoda ni ne čuju ni ne vide, i ako je vrlo poznato stradanje naših ljudi u Braziliji i u drugim južnoameričkim državama. U drugim mjestima imaju naši ljudi bar svoj konzulat, koji ih u svakom pogledu zaštićuje, a mi ovdje u Braziliji nikoga. Preko pedeset tisuća iseljenika iz SHS u državi Sao Paulo do danas nemaju svog konzulata. Za njih se država ne samo ne brine, već ne će da znade ni da postoje. Državu SHS zastupa doduše francuski konzulat, no o tom zastupanju teško si ga nama, dok na njegovim vratima piše: Tko ne zna francuski neka povede tumača. Mislim si moj gospodine, da znam francuski, ne bi došao u Braziliju. Francuska ima svoj konzulat na četiri tisuće duša, a država SHS na žalost nema nijednoga na pedeset puta više! Od tih pedeset tisuća ima desetak tisuća porodica, sa najmanje 8 tisuća djece, od ovih 2 tisuće odraslih za školu, a naše škole ovdje nema. Naš svijet primoran je, da svoju djecu šalje u brazilijansku školu, te se tako nakon godinu, dvije roditelji ne mogu sporazumjeti sa svojom vlastitom djecom. Moram naglasiti, da su škole uređene tako, da dijete ide u školu u jutro pa dodje u večer, dakle cijeli dan ne vidi

roditelja, koji dnevno radi, u večer dodje umorni te hajde čim prije na počinak, a djeca svaki dan manje znaju materinji jezik i napokon ga sasvim zaborave. Našu djecu na ulici čovjek i ne čuje drukčije govoriti nego brazilijanski. S odraslima je slično. Tamo gdje ih više radi na okupu govore našim jezikom, dapače i poslodavci sami nauče s vremenom hrvatski; gdje opet rade pojedinci, prisiljeni su govoriti brazilijanski, a i kod kuće moraju govoriti tim jezikom, ako hoće da ih razumiju njihova vlastiti djeca. Hrvatskih novina i knjiga nema, slaba zarada te siromaštvo, koje nas je otjeralo iz domovine, ne dozvoljava, da si čovjek što nabavi iz domovine. Naši ljudi dodjoše amo najviše iz osječke županije, a mnogi su od njih dobro stajali kod kuće, a na lažne riječi raznih agenata koji su im ocrtavali lijep život u Južnoj Americi, prodaše kod kuće sve, i uputiše se amo, gdje su vidjeli da su prevareni i propali. To su opazili već kod izlaza iza ladje. Kod izlaza iz ladje dočekaju ih brazilske vlasti i hajd u „u emigraciju”, tamo se obično dodje obnoć, a kad zora svane, onda sirotinja vidi da ih čuva vojska. Napolje se ne može, dok ih koji „fazandero” kojega ne izbavi. Rijetkost je, da koji na „fazendi” dobro prodje. Od useljenih „emigranata”, koji su došli na trošak brazilske vlade, da rade na fazendi kave, ne radi tamo ni deset po sto od njih, premda su na papiru najbolji uvjeti za zaradu i život baš na fazendama. Zašto to? Zato jer poslodavci znadu, da državljani SHS nemaju nikoga, koji bi im pripomogao do njihovih para, te ih iskorišćuju na sve moguće načine. Jadna sirotinja je sretna ako joj uspije pobjeći i sve ostavlja za sobom. Konzulati drugih država podržavaju bolesničke blagajne, kod kojih članovi uživaju besplatnu njegu, liječenje, majke troškove za porodjaj, zavode za njegu djece, koja još ne idu u školu. Bilo je ovdje i „Sokola”, tamburaških i pjevačkih zborova, od kojih je ostao jedan tamburaški zbor, za zabavu, ali to na žalost ide slabo. U Braziliji je našim ljudima zabranjeno iseljivanje po našim vlastima, ali oni upućeni po agentima parobrodarskih društava dižu putovnice za Argentinu ili Urugvaj. S ovim listom upozoravam sve naše prijatelje, nek se ne upućuju u južnoameričke države, jer tu nema izgleda za nekakvu zaradu i uštedu, jer je zarada vrlo slaba, a harače i razne bolesti, te naši ljudi tako obole, jer klima ne odgovara našem svijetu. Svaki naš čovjek ovdje, rado bi se vratio u domovinu, da je moguće. Rijetkost je, da si koji može nešto uštediti, te se vratiti u domovinu. Budite braćo ustrajni u borbi za slobodu i bolju budućnost Hrvatske, pa neće više biti ni jednoga Hrvata na teškom radu u Južnoj Americi. ...”

Iako je teško negirati krajnje negativan karakter autorovog iskaza

ili čak pokušati drugačije čitanje, smatramo znanstveno neprikladnim sagledati ovaj iskaz unutar diskurzivne formacije polariziranja koje se temelji na dva oprečna stava: pozitivno romantiziranje ili ekstremna demonizacija migracijskog iskustva u Brazilu. Takav stav „osiromašuje” sposobnost analitičkog i interpretativnog pristupa kompleksnom pitanju koji iščitavamo kroz diskurs. Stoga predlažemo analizu ovog izvješća kroz više faktora koji čine dio diskurzivne formacije što će nam pomoći u shvaćanju utjecaja na iseljništvo i stanje u zajednici. Postoje i drugi autori, kao na primjer Talan (1998.), koji zauzimaju kritičko stajalište u vezi s izvješćem, navodeći da je „ponešto i pretjeran, jer bilo je naših ljudi koji su u međuratnom razdoblju stekli značajan ugled i bogatstvo, no takvi su doista bili prilično rijetki.” (1998: 255).

Krenemo li s glavnim „krivcem” iskaza, okrivljavanjem „beogradske gospode” koji se ne bave potrebama hrvatskih iseljenika u Brazilu, vidimo kakvu vrstu početnog stava zauzima naš govornik. Ovdje je prva sličnost s Paetinim diskursom u smislu sugovornika kome je izravno upućen tekst (ovdje moramo uzeti u obzir da je čitatelj novina bio neizravni sugovornik), ali na negativniji način, usmjeravajući svoje nezadovoljstvo prema Beogradu, gdje su bili vlastodršci koji su trebali znati za te poteškoće. Također navodi nedostatak konzulata kao razlog slabijeg položaja ove zajednice, što možemo protumačiti kao jednu od glavnih briga tadašnje zajednice, a koja se ticala pravne tj. diplomatske zaštite „podanika”, već pretpostavljajući da će u zemlji primateljici useljenik naći probleme koji bi trebali biti rješavani na državnom nivou. Primjetna je čvrsta vjera u moć države i u njezinu odgovornost prema iseljenicima, kao i čuđenje da zajednica, koja je prema njegovim riječima imala 50 tisuća članova, nema službeno predstavništvo. On uspoređuje situaciju u zajednici s onom Francuza, koji su imali višestruko manje useljenika, ali su imali konzula, koji je bio odgovoran i za Hrvate/Jugoslavene. U ovom trenutku moguće je primijetiti kako narativ upućuje na strukturnu neravnotežu koja se materijalizira kroz niz elemenata. Jugoslavenska država smatrala je korisnijim ne ulagati svoje napore u imenovanje konzulata (iako je sam Paeta imenovan počasnim konzulom 1925. godine), pa je tako radije prosljeđivala svoje tekuće diplomatske poslove u Buenos Aires, gdje je bilo veleposlanstvo, ili ih je pak ostavljala u rukama francuskog konzula – poznato je da su Francuska i Kraljevina Jugoslavija u tom periodu imale intenzivne bilateralne odnose što može donekle objasniti ovakvu odluku.

U odnosu snaga između različitih naroda u Brazilu, Hrvatska je bila u inferiornom položaju, što se odrazilo i na položaj njezina stanovništva, koje nije imalo jednaku podršku. Vidaković spominje konzulate koji „podržavaju bolesničke blagajne, kod kojih članovi uživaju besplatnu

njegu, liječenje, majke troškove za porodjaj, zavode za njegu djece, koja još ne idu u školu”, pozivajući se na financiranje obrazovanja i zdravlja svojih članova. Ono što je istraživanje povijesti hrvatske zajednice u Brazilu pokazalo jest to da je postojao niz potpornih udruženja i zajednica koje su velikom brzinom nastajale i nestajale tijekom nestabilnih 20-tih i 30-tih godina dvadesetog stoljeća (Puh, 2018.). Odgovornost nije samo bila na zemlji porijekla koja nije bila prisutna onoliko koliko se očekivalo, nego i na samim vođama i predstavnicima zajednice te vlastima Brazila koji su doprinijeli toj nestabilnosti. Sama strukturna neravnoteža pojačavala je efekte određenih odluka i događaja unutrašnje i vanjske prirode u zajednici te je dovodila do nižeg položaja u društveno-etničkoj piramidi u novoj domovini. Tako niz ideja kao što su nevidljivost, nestabilnost i neprisutnost pridonose određivanju diskurzivne formacije onih koji su govorili o situaciji u zemlji same zajednice i ljudi.

Drugi aspekt kojeg se dotiče u izvješću jest jezično i obrazovno pitanje zajednice s obzirom na to da su za Vidakovića, koji je bio aktivno vezan uz hrvatsko pitanje u Brazilu, bili sastavni dio hrvatskog identiteta. Opisane su različite situacije u kojima prevladava portugalski, ali opisana je i situacija u kojoj je hrvatski jezik dominantan kao jezik komunikacije. Nedostatak hrvatske škole za djecu iseljenika smatra se glavnim uzrokom ostavljanja djece u brazilskim školama s produženim boravkom što otežava život roditelja i njihove djece i ne samo u sporazumijevanju. To je jedan od razloga koji objašnjava izraženiju asimilaciju zajednice u kulturi i jeziku Brazila, a koji se koristi kako bi se postigao još veći efekt kod onih koji čitaju tekst. Rasprava o financijskoj situaciji vodi se kroz cijelo izvješće, tako da možemo shvatiti da je stanje radnika glavnog grada jednako pogodovalo bržoj asimilaciji nego u drugim gradovima ili zemljama. Autor spominje da „hrvatskih novina i knjiga nema, slaba zarada te siromaštvo, koje nas je otjeralo iz domovine, ne dozvoljava, da si čovjek što nabavi iz domovine”, što je još jedan element koji objašnjava odnos između ekonomske situacije i održavanja jezika/kulture kroz vezu s domovinom.

Izvješće možemo protumačiti kao dijagnozu potreba i poteškoća koje bi u Hrvatskoj mogle poslužiti kao upozorenje budućim iseljenicima, kao kritika upućena vlastima, kao argumentativni tekst koji zahtijeva neka poboljšanja od njih i, konačno, kao poticaj ostalim useljenicima da se bolje organiziraju. Smatramo da je kraj pisma zanimljiv, u kojem autor predlaže Hrvatima da se bore za „slobodu i bolju budućnost Hrvatske”, s ciljem da smanje potrebu stanovništva za iseljavanjem, nešto što se i danas ističe kao princip dobro demografske politike.

Zaključak

U zaključku iznosimo ideje i zapažanja koja su se pojavila čitajući dva reprezentativna teksta koji prenose određene stavove hrvatske zajednice 1920-ih i 1930-ih koji se tiču njezine (ne)vidljivosti. Razvidno je da je najistaknutiji problem zahtjev da vlada stvori instituciju koja bi pomogla poboljšanju stanja u zajednici, a u tu se svrhu navodi njezino stanje i argumenti kako bi dali težinu traženom. Ističe se samo nepostojanje službenog predstavništva koje bi moglo ublažiti određene negativne politike brazilske vlade i/ili ekonomskih elita; korištenje tuđih predstavništava (francuskog) koje nije bilo blago naklonjeno zajednici; slaba ekonomska situacija Hrvata iseljenika u São Paulu koja dodatno otežava rješavanje određenih egzistencijalnih pitanja (obrazovanja, zdravstva, udruživanja), ali i ona u domovini koja navodi osobe na iseljavanje; centralizacija same Kraljevine Jugoslavije koja je rješavala „brazilsko pitanje” iz Beograda ili Buenos Airesa, no bilo je i u slučaju Vjenceslava Paete isticanja pozitivnih pomaka u zemlji koje također zajednica ne osjeća jer nije adekvatno institucionalno podržana. Osim navedenih razloga, još bi se moglo navesti činjenica kojima možemo dopuniti ono što dvojica autora ističu u svojim iskazima, na primjer, to da je to rezultat nepažnje zemlje podrijetla, u kombinaciji sa zabranama i ograničenjima zemlje primateljice, posebno nakon 1930., s usponom Getulija Vargasa. Veličina i ubrzani rast grada São Paula pomogli su u rasipanju hrvatskih useljenika, praćeno strukturalnom neravnotežom koja je pogodovala nekim većim i bogatijim etničkim skupinama (talijanskim i germanskim), ostavljajući Hrvate u takvom položaju da su morali tražiti druge načine za jamčiti neka prava, asimilirajući se u ove poznatije i jače zajednice. Važno je i navesti međusobne razmirice same zajednice koje su dovodile do većih sukoba te potom problema u njezinu funkcioniranju i (samo)organizaciji, što bi se moglo dodatno istražiti u drugom radu. Unatoč tome, nalazimo i primjer iseljenika koji su njegovali svoj hrvatski identitet i nastojali ga zadržati u nepovoljnom okruženju, ali i koristeći ga kako bi diskurzivno dali određenu kritiku i iskazali svoje zahtjeve. Strukturalna neravnoteža bila je veliki faktor prigušivanja nacionalnog identiteta i djelovanja zajednice u užem (iseljeničkom) i širem (općem brazilskom) okruženju, pojačavajući individualističke i asimilacijske učinke, potičući dio ranjivijeg stanovništva da se udalji od zajednice zbog potrage za ekonomskom održivošću, što je razvidno u analiziranim tekstovima.

Promatranje učinaka strukturne neravnoteže na diskurzivnu formaciju članova zajednice, koji su polazili od činjenice da nedovoljna prisutnost matične zemlje dovodi do nevidljivosti njezinih građana i dodatno otežava

njihovu situaciju u budućim istraživanjima, moglo bi se proširiti na druga razdoblja i situacije, kako bi se povijest iseljeničke zajednice upotpunila i zaokružila. Neprisutnost zajednice u javnom diskursu rezultira nevidljivošću, pa je tako objavljivanje tekstova u medijima (bio) važan oblik borbe protiv toga, jer je postojala svjesnost o nedovoljnoj prepoznatljivosti jedne iseljeničke zajednice koja onda ne dobiva dovoljnu institucionalnu podršku. Bolja artikulacija institucija, akademske i iseljeničke zajednice mogla bi prekinuti začarani krug koji je dosad imao podosta negativnog učinka na Hrvate u Brazilu.

Popis literature i izvora

- Anić, J. (1991). Ljubomir Antić, Hrvati u Južnoj Americi do godine 1914. *Migracijske i etničke teme*, 7(1), 105-107.
- Braunbauer, U. (2016). *Globalizing Southeastern Europe: emigrants, America, and the state since the late nineteenth century*. Lexington Books.
- Glick Schiller, N. (2010). A global perspective on transnational migration: theorising migration without methodological nationalism. U R. Bauböck, & T. Faist (Ur.). *Diaspora and transnationalism: concepts, theories and methods* (str.109-129). Amsterdam University Press.
- Marinović Doro, N. (1987). *Imigração iugoslava no Brasil* [Neobjavljena doktorska disertacija]. Sveučilište u São Paulu.
- Pêcheux, M. (1997). Automatska analiza diskursa (AAD-69). U F. Gadet & T. Hak (Ur.). *Za automatsku analizu diskursa: uvod u djela Michela Pêcheuxa*. Campinas: Ed. Da Unicamp.
- Portes, A. & Walton J. (1981). *Labor, Class, and the International System*. Academic Press.
- Puh, M. (2018). *Hrvatska u Brazilu između 1918. i 1945. godine: druga faza useljavanja*. Croatia Sacra Paulistana.
- Puh, M. (2019). Hrvati u Brazilu kao nevidljivo. *Časopis za suvremenu povijest* (51), 97-121.
- Talan, N. (1998). *Hrvatska-Brazil: povijesno-kulturni odnosi*. Društvo hrvatskih književnika.

ZAMIŠLJENE ZAJEDNICE I VIRTUALNI PROSTORI: ANALIZA HRVATSKE DIJASPORE U BRAZILU KROZ DRUŠTVENE MREŽE

Marina Perić Kaselj
Mia Felić
Marija Zelić

Sažetak

Istraživački rad usmjeren je na analizu virtualne hrvatske dijasporske zajednice u Brazilu, odnosno na proučavanje načina na koje se dijasporska zajednica realizira na društvenim mrežama te se uz to nastoji vidjeti na koji način društvene mreže ili općenito govoreći virtualna sfera mogu doprinijeti koheziji i većoj povezanosti zajednice izvan matične zemlje. Rad se prvenstveno koristi kvalitativnim istraživačkim alatima, u prvom redu virtualnim terenskim radom (antropolog na Facebooku) i anketnim upitnikom otvorenog tipa kako bi ukazao na temeljne probleme i nedostatke dijasporske zajednice u Brazilu te osvijetlio prednosti online oblika povezivanja dijaspore u svrhu njezina samoodržanja, rasta, razvoja i u slučaju dijaspore u Brazilu – borbe protiv „nevidljivosti” dijaspore. Imajući u vidu problem nevidljivosti i slabe povezanosti hrvatske zajednice u Brazilu, ovaj je rad prvenstveno usmjeren na demarginalizaciju zajednice kroz virtualnu sferu kao i na osmišljavanje virtualnih platoa podrške raspršenim dijasporskim zajednicama. Budući da teorijski rad služi kao potpora konkretnom projektu dizajniranja novog oblika hrvatske e-dijaspora u Brazilu, namjera je ukazati i na potrebu izlaska iz akademskog svijeta i promišljanja ove problematike na praktičnoj razini od koje će direktno imati koristi sama zajednica.

Ključne riječi: *Brazil, hrvatsko iseljništvo, problem nevidljivosti, virtualna dijaspora, društvene mreže*

Uvod

Pitanje hrvatske dijaspore najčešće se analizira kroz povijesnu prizmu ili pak kroz sociološke pojmove migracijskih procesa (imigracija – emigracija) čiji rezultati vrlo često završavaju u kvantitativnim podacima bez ozbiljnijeg osvrta na stvarnost svakodnevnog života dijaspore. Ovaj rad, naprotiv, za cilj ima obuhvatiti određene kvalitativne faktore koji su oblikovali današnju dijasporsku zajednicu u Brazilu, a koji su produkt historijskih, ali i socioloških, ekonomskih i političkih okolnosti dviju zemalja. Pitanje migracijskih tokova između RH i Brazila ostaje nedovoljno istraženo i sekundarno u usporedbi s dijasporskom problematikom u Argentini i Čileu, koje zbog veće brojnosti Hrvata zasigurno više privlače pažnju akademika. Zapostavljenost specifične problematike Brazila rezultira ne samo nedovoljnim poznavanjem procesa mobilnosti i povijesne formacije same dijaspore, već i zapostavljanjem same zajednice koja ostaje „nevidljiva”. Prema podacima Središnjeg državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske danas je nemoguće utvrditi točno brojčano stanje Hrvata i njihovih potomaka u Brazilu, no pretpostavlja se da danas tamo živi oko 80 000 Hrvata i njihovih potomaka.¹

Da bismo osvijetlili problem nevidljivosti koji uvelike karakterizira hrvatsku dijasporu u Brazilu, kratko ćemo se osvrnuti na povijesni kontekst procesa emigracija Hrvata u Brazil koje su postupno oblikovale današnju dijasporu koja tamo živi. Prva faza iseljavanja Hrvata u Brazil može se pratiti u vremenskom rasponu od 19. stoljeća do 1918. godine. Budući da je to razdoblje u Brazilu obilježeno prijelazom s robovskog na plaćeni rad te padom monarhije i uvođenjem republike, politička i ekonomska slika države medijski se manipulira te se uvodi useljenička politika gdje se prvenstveno traže radnici na mnogobrojnim plantažama zbog novonastale potrebe brazilskog društva za najamnim radom i radnom snagom. Što se tiče stanja u RH unutar 19. st., važan faktor jest austro-ugarska vladavina nad hrvatskim narodom gdje hrvatski identitet pod stranom vladavinom nije bio kristaliziran i jasno definiran. Dakle, afirmacija hrvatstva u to vrijeme prolazila je kroz određenu nadnacionalnu razinu (panslavenska društva) i subnacionalnu razinu (s afirmacijom regionalnih identiteta) (Puh, 2017). Iduća faza emigriranja hrvatskog stanovništva u Brazil odigrava se u vremenskom periodu od 1918. do 1941. godine. Pripadnici hrvatske dijaspore u Brazil dolaze kao najamni radnici na plantažama, ali i zauzimajući poslove iz raznih drugih gospodarskih grana. Najbitnije specifičnosti druge faze glede pitanja identiteta ogledaju se unutar značajne diskrepancije između službeno dodijeljenog identiteta i subjektivne percepcije o

¹ <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenistvo/hrvatsko-iseljenistvo-u-brazilu/755>

vlastitoj nacionalnosti doseljenika. Paralelno s time, brazilska vlast ne gaji interes prema očuvanju i održavanju hrvatskog identiteta, što je vidljivo u mnogobrojnim spisima tadašnjih iseljenika koji izražavaju nezadovoljstvo zbog manjka interesa za uvođenje škola za Hrvate, oformljivanje hrvatskih novina i ostalih medija koji bi pripomogli opstanku i razvoju hrvatskog identiteta (Puh, 2018). Posljednja faza iseljavanja traje od 1941. godine pa sve do danas, a označavaju je određeni novi problemi hrvatske dijasporske zajednice u Brazilu. Osim što kasniji doseljenici, poglavito treća i četvrta generacija, iznimno malo ili nikako ne poznaju hrvatski jezik, i sam Brazil uvodi vlastiti nacionalni program uspostavljen na temelju jezične osnove gdje za cilj imaju nacionalno „čišćenje” i očuvanje vlastite kulture i jezika (Puh, 2019).

Zaključno, temeljni problemi koji se provlače kroz analizu migracijskog procesa hrvatske emigracije u Brazil (a koji bivaju prisutni i danas) upravo su nevidljivost hrvatske dijaspore u Brazilu, njihova slaba međusobna povezanost (te istovremena slaba povezanost s matičnom zemljom) te nepoznavanje hrvatskog jezika kao jednog od najbitnijih elemenata i medija očuvanja i širenja vlastitog identiteta i kulture. Istraživačka svrha ovoga rada jest ponovno otkriti stari problem „nevidljivosti” hrvatske dijaspore u Brazilu, no ovoga puta uputiti na nova, inovativna rješenja, prvenstveno na potencijal i značaj osmišljavanja novih digitalnih platforma, kojima je cilj osvijetliti potrebe i svakodnevne težnje zajednice, povećati koheziju raspršene dijasporske zajednice te obnoviti vezu s matičnom zemljom.

Brazilski slučaj – problem nevidljivosti

Iz sažeto navedenog prikaza povijesnog migracijskog procesa između RH i Brazila te njihovih vlastitih prostorno-vremenskih posebnosti unutar formiranja identiteta i kulture, vidljiv je značajni problem koji se provlači od samih početaka iseljavanja pa sve do danas – problem nevidljivosti hrvatske dijaspore i iseljništva. Hrvatski identitet od samih početaka migracijskih procesa ostaje neprepoznat od strane brazilske vlasti gdje se na Hrvate referira kao na Jugoslaveni (sami hrvatski iseljenici najčešće su se izjašnjavali kao Jugoslaveni upravo zbog povijesnog i vremenskog konteksta nepostojanja stabilnog i izgrađenog hrvatskog identiteta) (Puh, 2019). Upravo zbog procesa iseljavanja Hrvata u različitim povijesnim razdobljima i unutar različitih političkih režima te pripadanja višenacionalnim državama (Austro-Ugarska, Jugoslavija) dolazi do raslojavanja i zamućivanja identiteta. Također, nužno je naglasiti da je glavni uzrok procesa iseljavanja i migriranja hrvatskog stanovništva bio ekonomske prirode (traganje za „boljim životom”) te je u takvim uvjetima

identitet ostao irelevantan faktor. S druge strane, Brazil je unutar okvira vlastite političke formacije povijesno poticao jezičnu i kulturnu jednoznačnost („rasna demokracija“) te zanemarivao etničko-nacionalnu pripadnost doseljenika u novoj domovini gdje se težilo tome da svi stanovnici Brazila bivaju i jesu identitetski i kulturno homogeni. Ono što pridonosi ovoj nevidljivosti svakako je i slaba pokrivenost literaturom vezanom uz znanstveno-humanistička istraživanja procesa migracije i odnosa Hrvata i Brazila (značajan doprinos ovom polju istraživanja pridaju Nikica Talan u djelu „Hrvatska – Brazil, kulturno povijesne veze“ te Milan Puh kao voditelj istraživačkog projekta „Povijest Hrvata i hrvatskog useljeničtva u Brazil“ i organizator knjiga „Hrvatska u Brazilu – iseljeničke priče i priče o useljenju“, „Hrvatska u Brazilu do 1918: prva faza useljavanja“ i „Hrvatska u Brazilu između 1918. i 1945.: druga faza useljavanja“) (Puh, 2019). Konačno, fenomen „nevidljivog iseljeničtva“ odgovarao je Austro-Ugarskoj, objema Jugoslavijama te samom Brazilu i njegovoj nacionalnoj politici što je na kraju i rezultiralo prikrivenim položajem hrvatske dijasporske zajednice u Brazilu s čijim se posljedicama hrvatsko iseljeničtvo suočava i danas.

No, što točno pojam „nevidljivog iseljeničtva“ podrazumijeva u praksi? Ono uključuje obostrano neznanje Hrvata koji žive u Brazilu o Hrvatima u RH te hrvatskih državljana u RH o samoj hrvatskoj dijasporskoj zajednici u Brazilu. Osim toga, bitno je primijetiti da je fenomen hrvatskog iseljeničtva u Brazil zbog slabe istraženosti i zbog različitih povijesnih okolnosti ostao zamućen što je vidljivo i kroz nejasne i nepotpune statističke podatke o hrvatskom iseljeničtvu u Brazilu. I konačno, ključno je za naglasiti općenitu slabu povezanost hrvatske zajednice unutar prostornog okvira Brazila gdje su Hrvati od početaka migracijskog procesa pa sve do danas ostali raštrkani kroz nekoliko useljeničkih gradova Brazila s pokušajima povezivanja kroz određene domove, institucije ili udruženja, no ipak ne u dovoljnoj mjeri koja bi zadovoljavala potrebe i želje za povezanošću pripadnika hrvatske dijaspore. Kakva rješenja za problem nevidljivosti mogu poboljšati status i praktične potrebe hrvatskog iseljeničtva u Brazilu? Prvenstveno, rad na ostvarenju službene priznatosti hrvatske dijaspore od strane vlade i odgovarajućih institucija, ali i njihova potpora i doprinos za konstruktivan razvoj dijasporske zajednice (kako brazilske tako i hrvatske u RH). Osim institucionalne podrške, ključan je i angažman „od dolje“ koji uključuje kolektivni napor samih članova zajednice u svrhu izgradnje i očuvanja vlastitog identiteta. Identitet u ovom smislu ne predstavlja nežive, apstraktne vrijednosti neke zajednice već je ključan faktor u samopotvrđivanju i revitalizaciji iste te se potvrđuje prvenstveno kao kohezivno ljepilo zajednice kojim se jača solidarnost,

međusobne formalne i neformalne veze i privrženost grupi.

Ipak, nalazimo da su takva rješenja dobar početni okvir prema cilju demarginalizacije i uklanjanja nevidljivosti hrvatske dijasporske zajednice u Brazilu, no ne i nužno dovoljan medij prema ostvarenju navedenog cilja. Prvotni oblici „medija“ koji su za cilj imali bolje i jače povezivanje i osnaživanje dijasporske zajednice u Brazilu bili su domovi kao organizirani i važni prostori i mjesta sastanaka pripadnika dijaspore koji su povezivali Hrvate pod istim krovom. Danas se ovakav oblik i mjesto sastanaka nadograđuje i u virtualnoj sferi – Facebook kao vodeća virtualna društvena mreža danas ima neizostavno mjesto u povezivanju pripadnika dijasporske zajednice. Virtualna sfera povezivanja (*connected to*) danas biva od presudnog značaja kao ekonomsko pristupačniji, vremenski i prostorno efikasniji te organizacijsko prihvatljiviji oblik povezivanja pripadnika određene zajednice. Vidljiva je sve veća potreba za osuvremenjivanjem *online* platformi povezivanja te promišljanjem oblika virtualne zajednice koja funkcionira „od dolje“, efikasna je, jednostavna, odgovara na specifične probleme zajednice te je povezuje i štiti je od dezintegracije i gubitka kulturno-identitetskih vrijednosti. Stoga, uviđajući neadekvatan prostor na postojećim društvenim mrežama (Facebook i Instagram) ukazujemo na potencijal i važnost osmišljavanja novih virtualnih platforma (e-dijaspora), prvenstveno kao odgovor na specifične probleme hrvatske dijasporske zajednice u Brazilu, koje će osim u svrhe informiranja služiti i kao proaktivni i interakcijski okvir za uključivanje članova dijaspore u oblikovanje, daljnji razvoj i očuvanje same grupe.

Glas dijaspore – kvalitativni presjek svakodnevice

Prilikom osvjetljavanja problema, ali i mogućih rješenja aktualnih problema hrvatske dijasporske zajednice u Brazilu, rad otvara prostor osobnim, iskustvenim i subjektivnim iskazima pripadnika dijasporske zajednice u Brazilu. Pružanje „glasa“ samoj zajednici omogućava nadopunu „suhoparnih“ empirijskih podataka i povijesne slike dijaspore te aktualizira relevantne probleme s kojima se zajednica svakodnevno susreće. Zbog geografske udaljenosti i nemogućnosti provedbe individualnih intervjua, u radu se koristi metoda ankete, odnosno online upitnika otvorenog tipa (odgovori ponuđenih odgovora i odgovori esejističkog tipa) koji je članovima zajednice ponuđen putem društvene mreže Facebook. Osim osobnih podataka (dob, razina obrazovanja, posjedovanje hrvatskih korijena, pripadnost iseljeničkoj generaciji), pitanja navode kazivače da na različite načine subjektivno izraze temeljne probleme s kojima se kao pripadnici dijasporske zajednice susreću u Brazilu i da

izraze (ne)zadovoljstvo povezivanja i interakcije putem postojećih kanala komunikacije (online i offline mediji), povjerenje prema službenim institucijama koje su zadužene za dobrobit zajednice te im se nudi mogućnost imaginacije i opisa idealne virtualne platforme čija bi funkcija bila upravo rješavanje svakodnevnih problema dijasporske zajednice i učinkovitije i stabilnije povezivanje njezinih članova.

Online upitnik ispunile su 42 osobe, što predstavlja brojčani uzorak koji je za kvalitativnu analizu vrlo zadovoljavajući jer istraživački fokus nije usmjeren na statistički presjek iseljenika, već na dobivanje subjektivnih podataka pomoću kojih se generira slika svakodnevnog života zajednice. Važno je primijetiti da je većina ispitanika starija od 35 godina² i visoko obrazovana³ te da 100% kazivača posjeduje hrvatske korijene i pripadnost određenoj generaciji hrvatskih iseljenika.⁴ Budući da su svi kazivači koji su sudjelovali u upitniku potomci hrvatskih iseljenika (a ne iseljenici sami), i to većinom dalji potomci (3. i 4. generacija), generalni je i najveći problem, a što će i odgovori ispitanika pokazivati, upravo nedostatak fizičkih i emotivnih veza s RH, potpuno nepoznavanje hrvatskog jezika i djelomično i površno poznavanje hrvatske kulture i običaja, ali i aktualne socijalne, političke i ekonomske slike RH. Zbog ovih je faktora zajednica u samom početku nedovoljno povezana jer je kohezivni i centralni element zajednice upravo hrvatski identitet. Zanimljivo, odgovori kazivača bez iznimke pokazuju izuzetan entuzijazam i želju za učenjem hrvatskog jezika i obogaćivanjem postojećeg znanja o RH. Uz to, izražavaju i djelomično nezadovoljstvo glede postojećih kanala komunikacije i povezivanja putem kojih zajednica gradi i održava identitet, kao i službenih institucija koje su zadužene za zbrinjavanje potreba dijasporske zajednice, poput Konzulata RH u Braziliji i ostalih nadležnih tijela u RH, poput Središnjeg državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske. Rad će u nastavku detaljnije definirati aktualne probleme dijasporske zajednice u Brazilu kako ih vide njezini članovi, a potom razraditi konkretna i izvediva rješenja putem efikasnije digitalizacije dijaspore.

Glavni problemi s kojima se dijasporska zajednica suočava su nepoznavanje (hrvatskog) jezika, dezorijentacija glede potrebnih informacija o RH, geografska izolacija pojedinih članova unutar Brazila (problem integracije ljudi koji žive izvan São Paula), razjedinjenost zajednice zbog

2 Dob ispitanika: 18 – 24 – 0%; 25 – 34 – 14,4% (6); 35 – 49 – 38,1% (16); 50 – 65 – 42,9% (18); 65+ – 4,8% (2).

3 Razina obrazovanja: Bez škole – 0%; Osnovna škola – 0%; Srednja škola – 7,1% (3); Sveučilište – 40,5% (17); Poslijediplomski studij – 52,4 (22).

4 Generacija iseljeničstva: 1. generacija (sam emigrant) – 0%; 2. generacija (sin / kći) – 21,4% (9); 3. generacija (unuk / unuka) – 52,4% (22); 4. generacija (praunuk/prapunuka) – 23,8% (10); 5. generacija (prapunuk) – 2,4% (1).

ideoloških pitanja glede RH, nedostatak potpore službenih institucija, neefikasnost postojećih kanala komunikacije te već spomenuti problem nevidljivosti. Na praktičnoj su razini ovi problemi u svakodnevici premreženi i međuovisni.

Kao što je već rečeno, najveća prepreka upravo je nepoznavanje jezika što posljedično dovodi do osjećaja opće dezorijentacije glede informacija. Budući da ne postoji centralizirana višejezična platforma na kojoj osobe mogu pronaći sve potrebne informacije, velik broj ispitanika izražava generalnu otuđenost od informacija. Željene informacije tiču se samih podataka glede RH općenito (geografska, povijesna, kulturna, ekonomska, socijalna, prirodna obilježja), relevantnih vijesti i novosti te (za mnoge još uvijek konfuznog) procesa dobivanja hrvatskog državljanstva. Osim što su informacije uglavnom na hrvatskom jeziku, one su „raštrkane” po različitim web lokacijama što otežava filtriranje relevantnih i željenih podataka.

Nadalje, gotovo svi ispitanici izrazili su volju za učenjem hrvatskog jezika, no zbog prostorne udaljenosti mnogima je ta potreba uskraćena jer se satovi hrvatskog jezika održavaju samo u São Paulu.

Brojni kazivači izražavaju problem prostorne izolacije:

„Moja najveća poteškoća je vrijeme putovanja u São Paulo (glavni grad), kako bih mogla sudjelovati u aktivnostima SADA-e,⁵ kao što su tečajevi hrvatskog jezika, kuhanja, politike, posla i slično.” (kazivačica A)

„Neka nastavnik hrvatskog jezika bude izvan grada São Paula. Tamo gdje živim (Londrina-Paraná) postoji nekoliko potomaka koji su zainteresirani za jezik, ali nemamo učitelja „licem u lice.” (kazivač B)

Trokut koji čine jezik, informacije i prostorna izolacija vjerno reprezentira ranije spomenutu međupovezanost i ovisnost ovih faktora. Osim nemogućnosti prisustvovanja na mnogobrojnim događanjima kao i predavanjima hrvatskog jezika i kulture, prostorna razmještenost izvan São Paula utječe i na generalni osjećaj isključenosti i izolacije od same zajednice jer njezini članovi s jedne strane nemaju drugačiji način povezivanja izvan najvećeg grada, a s druge strane ne postoji digitalna mapa prostorne razmještenosti članova. Drugim riječima, članovi ne znaju gdje se nalaze drugi pripadnici zajednice i na koji način se povezati s njima. Ovaj se problem pojedinačne/kolektivne neprepoznatljivosti, dakako, prelama i s temeljnim problemom nevidljivosti jer su članovi u ovim mega-gradovima

5 „SADA – Sociedade Amigos da Dalmácia”, odnosno „Društvo prijatelja Dalmacije” društveni je dom u São Paulu koji okuplja hrvatske iseljenike i njihove potomke u Brazilu te organizira brojna kulturna događanja.

raštrkani i jedni drugima „nevidljivi”.

Teret „nevidljivosti” ne olakšava ni činjenica da službena tijela, poput Konzulata RH u Braziliji, ne podržava dovoljno samu zajednicu i rad društvenih domova kojima je cilj smanjiti nevidljivost i ujediniti zajednicu pod zajedničkom identitetskom zastavom. Zapravo, neki kazivači iskazuju nezadovoljstvo radom i komunikacijom s konzulatom jer službene osobe koje su zadužene za komunikaciju sa zajednicom slabo poznaju portugalski jezik.

„Teoretski, te bi institucije trebale biti u stanju riješiti te probleme i, u okviru svojih nadležnosti, podržavati zajednice i Hrvate i njihove potomke, ali u praksi to nije primijećeno.” (Kazivač C)

S druge strane, sam konzulat fizički je nedostupan većini pripadnika dijaspore jer se nalazi u Braziliji, koja je udaljena 14 sati vožnje automobilom od São Paula.

Budući da ne postoji alternativna platforma za dijasporsku zajednicu i njezine specifične potrebe i s obzirom na to da zbog jezične barijere druge web stranice nisu dostupne zajednici, glavni kanali komunikacije i informiranja su Facebook, WhatsApp i e-pošta (te mnogo rjeđe Instagram i Twitter). Nedostatnost i manjkavost Facebooka, vodeće mreže putem koje zajednica ostvaruje kontakt, transparentna je, a očituje se u nedostatku prostora i određenih usluga za ostvarivanje smislene povezanosti zajednice. Objavljivan sadržaj u mnogobrojnim Facebookovim grupama na kojima se zajednica okuplja nestrukturiran je, odnosno ne postoji tematska i smisljena kategorizacija sadržaja koja bi olakšala pregled, što rezultira poprilično kaotičnim prikazom iz kojeg je sve teže filtrirati što je relevantno i što nas interesira kao konzumente na društvenoj mreži. Ono što je još važnije jest da je prostor za interakciju i djelovanje podosta ograničen, kako za administratore tako i za članove grupe. Članovi su na ovoj društvenoj mreži, zbog formalno-sadržajnih karakteristika, takoreći pasivizirani zbog nedostatka opcija za interaktivnost i praktično povezivanje s drugima.

Na pitanje što nedostaje trenutnim online kanalima komunikacije kazivači odgovaraju:

„Nedostatak interakcije. Volio bih podatke o broju/procjeni Hrvata koji žive u Rijui i Brazilu. Ono malo što znam bilo je istraživanje grupa na Facebooku. Uspio sam se povezati s grupom Brazilaca koji žive u Hrvatskoj, bilo brakom ili zaposlenjem.” (Kazivač D)

„Osjećam da je velika udaljenost između ljudi, što stvara nedostatak dobrodošlice, posebno kod potomaka koji su se nedavno otkrili.

Vjerujem da bi uloga ovih platformi, što se tiče hrvatske zajednice, bila generiranje integracije, dobrodošlice i angažmana, ali to nije ono što vidim.” (Kazivačica E)

Iz prikazanih iskaza i analize upitnika vidljiva je diskrepancija između željenog stupnja povezanosti i integracije članova dijasporske zajednice i trenutnog stanja slabe povezanosti čiji su uzroci nepoznavanje hrvatskog jezika, nepostojanje centriranih, relevantnih i točnih informacija i podataka na jednom mjestu, nepostojanje jedinstvene *online* mreže koja uz informiranje služi kao kohezivan alat zajednice, prostorna izolacija zbog koje se mnogi pripadnici zajednice osjećaju isključeno, manjak efikasne komunikacije i podrške od službenih tijela te konstruktivnog dijaloga između RH i Brazila, što sve povratno uzrokuje i produbljuje problem nevidljivosti. U praktičnoj sferi nevidljivost se manifestira kao nedovoljna prepoznatljivost zajednice hrvatskog iseljeničtva u samome Brazilu, potom u Latinskoj Americi, zatim u Europskoj Uniji te konačno u RH, ali i kao neprepoznatljivost i izolacija samih članova dijaspore koja živi u Brazilu.

Iako se na prvi pogled problemi s kojima se suočavaju članovi dijasporske zajednice u Brazilu čine izazovnim, pa čak i nepremostivim, držimo kako je pomno osmišljena i planirano izgrađena digitalizacija dijaspore valjana karika koja može ublažiti ili potpuno riješiti određene dileme zajednice. U tom je smislu digitalizacija, odnosno podizanje jedinstvene platforme koja prvenstveno služi potrebama dijasporske zajednice, svojevrsan reflektor koji će na globalnoj razini upoznati javnost s marginaliziranim hrvatskim iseljeničtvom u Brazilu. Ovo se rješenje također nudi i kao „najbezbolnije” jer virtualna sfera nije ograničena vremensko-prostornom dimenzijom (što je, pokazalo se, ključno za ovu zajednicu), ekonomski je pristupačnija te organizacijski prihvatljivija jer se članovi mogu povezati u bilo kojem trenutku bez obzira na prostornu udaljenost.

Za razliku od postojećih mreža, jedinstvena dijasporska platforma konstruirana je tako da odgovara na specifične zahtjeve i potrebe zajednice te da u prvom redu služi osvjetljavanju same zajednice, njezinih članova i aktivnosti, pruža pravodobne i točne informacije te da pospješuje integraciju grupe i tako gradi stabilniju i dinamičniju mrežu članova dijasporske zajednice.

Konkretno, projekt digitalizacije dijaspore omogućio bi rasterećenje problema dezorijentacije glede informacija tako da u jasnom pregledniku kategorizira sve tražene informacije na hrvatskom, portugalskom i engleskom jeziku (glede RH općenito, relevantnih i redovito obnavljanih

vijesti i novosti iz RH, informacije glede procesa zadobivanja hrvatskog državljanstva i sl.). Drugim riječima, omogućava cjelovito učenje o RH, no uz kulturne, folklorne, povijesne i ine značajke krucijalno je približiti i realitet RH u njezinom ekonomskom, socijalnom i političkom vidu kako bi se slika RH u Brazilu osuvremenila i aktualizirala. S druge strane, digitalizacija bi omogućila uključivanje prostorno dislociranih pripadnika dijas-pore, odnosno osoba izvan São Paula, primjerice kroz digitalno mapiranje dijas-pore kako bi se zajednica prepoznala na prostornom planu i prema tome grupirala aktivnosti te kroz *online* tečajeve hrvatskog jezika, kulture i povijesti koji bi, jednom objavljeni, bili dostupni svim zainteresiranim članovima dijas-pore. Osim toga, iz upitnika je vidljivo kako zajednica dijeli slične probleme te bi se uključivanjem osobnih priča i subjektivnih iskaza o življenoj svakodnevi u Brazilu zajednica solidarizirala te stvorila dugotrajnije veze. Nadalje, budući da veća potpora od službenih tijela može biti samo postupna, ali ne i trenutna, dio njezinih dužnosti (promo-cija, organizacija, potpora), koje su presudne za razvitak zajednice, može obnašati platforma putem proaktivnosti njezinih članova i volonterskog rada. Osim toga, pasivnost na postojećim društvenim mrežama treba biti zamijenjena platformom koja će poticati interaktivnost, angažman, proak-tivnost i samoorganizaciju od strane korisnika, prvenstveno tako da se omogući fleksibilniji prostor za međusobnu komunikaciju i osmišljavanje događaja i aktivnosti za zajednicu te pružanja glasa same zajednice.

Cilj digitalizacije dijas-pore na obnovljenoj društvenoj mreži, konstruiranoj isključivo prema specifičnim zahtjevima hrvatske dijas-porske zajednice u Brazilu, jest služba u vidu stvaranja čvršćih *online* i *offline* veza, osvjetljavanje i uključivanje *svih* pripadnika bez obzira na prostornu udaljenost, nadopuna rada službenih tijela poput konzulata RH, ali i potpora i promocija rada neformalnih tijela, u prvom redu društvenih domova, te konačno stavljanje globalnog reflektora na malu zajednicu hrvatskih iseljenika u Brazilu i konačnog zatvaranja vrata dugom periodu nevidljivosti.

Stay connected to homeland – inovativnost i potencijal virtualne dijas-pore

Etnografskom analizom virtualne društvene mreže Facebook s pripa-dajućim grupama unutar kojih se odvija komunikacijsko-informacijski proces povezivanja članova hrvatske dijas-porske zajednice u Brazilu dolazi se do zaključka da se Facebookova platforma pokazuje kao nedovoljno adekvatno rješenje problema kohezije, povezivanja i mehanizma očuvanja kulturno-identitetskih odrednica jedne zajednice. S obzirom na formal-

no-sadržajnu koncepciju i potencijal Facebookove platforme, postaje vidljiva njezina manjkavost u svrhu elementa kohezije jer ne odgovara adekvatno na istinske potrebe članova zajednice. To ne začuđuje s obzirom na to da je prvotna i primarna svrha Facebooka drugačije prirode te u procesu formalno-sadržajnog osmišljavanja takve platforme njezine mogućnosti i potencijali ipak imaju okvire koji ne mogu i ne moraju zadovoljavati potrebe specifičnosti jedne zajednice kao što je dijas-porska zajednica. Dakle, jasno je da je potreban novi napor u osmišljavanju i realiziranju drugačijeg oblika virtualne komunikacijsko-informacijske platforme čija je primarna i jedina svrha upravo kohezijsko-konzerva-cijski cilj samoodržavanja zajednice i njezinih članova te mogućnost bolje dostupnosti potrebnih i nužnih informacija da bi se kulturno-identitetski elementi mogli očuvati u onom obliku i mjeri koja zadovoljava potrebe zajednice. U procesu osmišljavanja jasna je nužnost interdisciplinarnog napora prilikom pronalaženja odgovarajuće *online* platforme za dijas-poru. Prvenstveno, bez istraživačko-metodološkog ispitivanja same zajednice u cilju saznanja glavnih formalno-sadržajnih karakteristika kakve su njima prijeko potrebne te načina produkcije i reprodukcije takve mreže potpore, jasno je da finalni produkt osmišljavanja virtualne platforme neće biti zadovoljavajuć i adekvatan jer ne odgovara na istinske i kruci-jalne probleme s kojima se zajednica susreće i koji se žele sanirati upravo projektom virtualne mreže.

Srećom, uspješnih primjera uspostave adekvatnih *online* platformi u svrhu mrežne potpore dijas-porskih zajednica ima iznenađujuće mnogo. *Germin Kosovo*⁶ je nevladina organizacija koja za cilj ima povezivanje albanske dijas-porske zajednice koja prebiva izvan matične države, *New Diaspora*⁷ i *SEESOX Diaspora: The Greek Diaspora Project*⁸ slični su projekti virtualne platforme koja za svrhu ima povezivanje i mapiranje grčke dijas-porske zajednice, *Interaktivni portal za Dijaspору iz BiH*⁹ osmišljen je za potrebe bošnjačke dijas-pore, *Suriname Diaspora Project*¹⁰ služi kao kohezivna platforma surinamskoj dijas-pori te je bitno navesti i *Grenada's Diaspora for Development Project (GD4D)*¹¹ čiji je cilj zadovo-ljiti potrebe upravo grenadske dijas-pore.

Dakle, potrebna je platforma koja je razvijena i (re)producirana „od dolje”, što znači da služi prvenstveno potrebama same zajednice te da je oblikovana od strane iste, da nije gotovi, fiksirani produkt, već je fluidna

6 <https://germin.org>

7 <http://www.newdiaspora.com>

8 <http://seesoxdiaspora.org>

9 <http://dijaspورا.mhrr.gov.ba/pocetna-stranica-hr>

10 <http://diaspora.sr>

11 <https://www.grenadiandiaspora.gd/about>

i inovativna mreža koju neprestano obnavljaju sami članovi (oni diskutiraju, otvaraju forume, proaktivno sudjeluju u organizacijama i aktivnostima, događajima, sami organiziraju druženja i sl.). Mrežna aplikacija s navedenim karakteristikama dovela bi do poticanja aktivnosti i preuzimanja inicijative upravo od strane članova dijasporske zajednice. Također, nužno je da takva platforma pruža osnovne informacije u pogledu saznanja osnovnih i sekundarnih novosti o RH kao matičnoj zemlji, o povijesti i funkcijama primarnih hrvatskih institucija te pružanje informacija o tome kome se obratiti za pomoć u bilo kojem trenutku. Isto tako, mreža potpore treba služiti naobrazbi, osvještavanju i rješavanju samog problema nevidljivosti hrvatske dijasporske zajednice u Brazilu te težiti boljim i efikasnijim načinima povezivanja zajednice i ostvarenja njezine solidarnosti. Ovaj rad za cilj ima upravo osvještavanje potrebe za praktičnom i materijalnom realizacijom takvog oblika mrežne aplikacije te se ukazuje na nužnost da ovaj rad bude samo početni teorijski okvir u ostvarenju takvog projekta koji prvenstveno mora odgovarati na potrebe samih članova zajednice. Primjer okvira takve virtualne platforme nudio bi sadržaje primarne i sekundarne informacijske baze o RH kao matičnoj zemlji, ali jednako tako i o samoj dijasporskoj zajednici u svim gradovima i mjestima Brazila. S obzirom na to da je glavni cilj upravo ostvarenje veće i bolje povezanosti te uklanjanje marginaliziranog statusa iseljenika, aplikacija bi nužno zahtijevala opis osnovnih informacija članova-korisnika u svrhu lakše uspostave kontakta i targetiranja željenih pojedinaca-korisnika. Zbog očite jezične barijere, aplikacija bi nudila automatsko prevođenje s hrvatskog na portugalski jezik te bi uključivala aktivne, stručne i adekvatne volontere (kako iz RH tako i iz Brazila) koji bi se brinuli za ažuriranje ponuđenih informacijskih sadržaja. Također, jedna od opcija bila bi „*stvari događaj/druženje*” koja bi olakšala mogućnost sastajanja članova i uspostavu prostorno-vremenskog okvira namijenjenog za razmjenu informacija, usluga te kao nusprodukt – perpetuaciju identitetsko-kulturnih elemenata i odrednica hrvatske dijasporske zajednice. Dakle, vidljiv je široki dijapazon mogućnosti kreiranja opcija i sadržaja koji bi bili uključeni u takvu mrežu potpore, a sve u cilju ostvarenja bolje kohezije, povezanosti te uklanjanja marginaliziranog i nevidljivog statusa hrvatske dijasporske zajednice u Brazilu. Prema tome, daje se u zadatak budućim istraživačima i znanstvenicima finalna realizacija navedene virtualne platforme kao praktičnog medija i mehanizma pomoći zajednici te se ukazuje na potrebu za spuštanjem teorije na praktičnu i upotrebnu razinu koja za cilj ima davanje glasa marginaliziranim skupinama te olakšava njihovu javnu i akademsku vidljivost.

Zaključak

Pitanje odnosa i stanja hrvatske dijasporske zajednice u Brazilu atavizam je povijesnog konteksta i razvoja obje države. Migracijski procesi unutar tri glavne faze i *push and pull* točke iseljavanja Hrvata u Brazil ukazuju na glavne punktove problematike s kojima se dijaspora i danas susreće. Finalni i temeljni problemi koji proizlaze iz povijesnih okolnosti i provlače se kroz analizu migracijskog procesa hrvatske emigracije u Brazil (a koji bivaju prisutni i danas) su upravo nevidljivost hrvatske dijaspore u Brazilu, njihova slaba međusobna povezanost (te istovremena slaba povezanost s matičnom zemljom) te nepoznavanje hrvatskog jezika kao jednog od najbitnijih elemenata i medija očuvanja i širenja vlastitog identiteta i kulture.

No, što točno pojam „nevidljivog iseljeničtva” podrazumijeva u praksi? Ono uključuje obostrano neznanje Hrvata koji žive u Brazilu o Hrvatima u RH te hrvatskih državljana u RH o samoj hrvatskoj dijasporskoj zajednici u Brazilu. Kakva rješenja mogu biti ponuđena u kontekstu rješavanja problema nevidljivosti koja mogu poboljšati status i praktične potrebe hrvatskog iseljeničtva u Brazilu? Prvotni oblici „medija” koji su za cilj imali bolje i jače povezivanje i osnaživanje dijasporske zajednice u Brazilu bili su domovi, no danas se ovakav oblik i mjesto sastanaka nadograđuje i u virtualnoj sferi – Facebook kao vodeća virtualna društvena mreža danas ima neizostavno mjesto u povezivanju pripadnika dijasporske zajednice. Stoga, uviđajući neadekvatan prostor na postojećim društvenim mrežama (Facebook i Instagram) ukazujemo na potencijal i važnost osmišljavanja novih virtualnih platforma (e-dijaspora), prvenstveno kao odgovor na specifične probleme hrvatske dijasporske zajednice u Brazilu.

Upravo zbog toga, ovaj rad ima i istraživački motiv gdje je kvalitativnom metodom ispitan stav pripadnika same hrvatske dijaspore u Brazilu o mogućnostima, manjkavostima i pozitivnim efektima virtualne nadogradnje same zajednice. Rezultati ankete ukazali su na to da su glavni problemi s kojima se dijasporska zajednica suočava nepoznavanje (hrvatskog) jezika, dezorijentacija glede potrebnih informacija o RH, geografska izolacija pojedinih članova unutar Brazila, razjedinjenost zajednice zbog ideoloških pitanja glede RH, nedostatak potpore od službenih institucija, neefikasnost postojećih kanala komunikacije te već spomenuti problem nevidljivosti. S obzirom na to da su glavni kanali komunikacije i informiranja dijasporske zajednice još uvijek vodeće *online* platforme kao što su Facebook, WhatsApp i e-pošta (te mnogo rjeđe Instagram i Twitter), gdje nedostatak prostora i određenih usluga za ostvarivanje smislene povezanosti zajednice biva transparentan, nadaje se potreba za drugačijim projektima digitalizacije. Konkretno, projekt digitalizacije dijaspore omo-

gućio bi rasterećenje problema dezorijentacije glede informacija tako da u jasnom pregledniku kategorizira sve tražene informacije na hrvatskom, portugalskom i engleskom jeziku, a s druge bi strane digitalizacija omogućila uključivanje prostorno dislociranih pripadnika dijaspore, primjerice kroz digitalno mapiranje dijaspore kako bi se zajednica prepoznala na prostornom planu i prema tome grupirala aktivnosti te kroz *online* tečajeve hrvatskog jezika, kulture i povijesti koji bi, jednom objavljeni, bili dostupni svim zainteresiranim članovima dijaspore. Zaključno, cilj digitalizacije dijaspore unutar novoosmišljene virtualne platforme jest služba u vidu stvaranja čvrstih *online* i *offline* veza, osvjetljavanje i uključivanje svih pripadnika bez obzira na prostornu udaljenost te nadopuna rada službenih tijela poput konzulata RH.

Dakle, potrebna je platforma koja, s obzirom na to da se reproducira „od dolje”, služi prvenstveno potrebama same zajednice te je oblikovana od strane iste. Također, ona ne može biti fiksirani produkt, već je nužno da ispoljava mehanizme fluidnosti i inovativnosti koju neprestano obnavljaju sami članovi. Potencijali ovakve platforme ukazuju na široke mogućnosti kreiranja opcija i sadržaja koji bi bili uključeni u takvu mrežu potpore, a sve u cilju ostvarenja bolje kohezije, povezanosti te uklanjanja marginaliziranog i nevidljivog statusa hrvatske dijasporske zajednice u Brazilu. Prema tome, ovaj rad služi kao početna os i točka osvjetljavanja problematike i prepreka s kojima se susreće hrvatska dijasporska zajednica u Brazilu, a budućim istraživačima nadaje se zahtjev za praktičnom realizacijom navedene virtualne platforme kao medija koji za svrhu ima olakšavanje svakodnevnog života samih pripadnika takve zajednice. Zaključno, autori ukazuju na nužnu potrebu da se svaka teorija izgrađena na problematici dijasporske tematike mora spustiti na praktičnu i uporabnu razinu gdje istraživači moraju biti i davati glas marginaliziranim grupama i zajednicama u svrhu uspostave njihove javne i akademske vidljivosti.

Popis literature i izvora

Literatura

- Puh, M. (2019). Hrvati u Brazilu kao nevidljivo iseljništvo. *Časopis za suvremenu povijest*, 51(1), 97-120. <https://doi.org/10.22586/csp.v51i1.8655>
- Puh, M. (2017). *Hrvatska u Brazilu do 1918.: Prva faza useljavanja*. Croatia Sacra Paulistana.
- Puh, M. (2018). *Hrvatska u Brazilu između 1918. i 1945.* Croatia Sacra Paulistana.
- Puh, M. (2019). *Hrvatska u Brazilu nakon 1941.: Treća faza useljavanja*. Croatia

Sacra Paulistana.

Spyer, J. (2017). *Social media in emergent Brazil: How the Internet affects social mobility*. UCL Press.

Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (bez datuma). *Hrvatsko iseljništvo u Brazilu*. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-ise-ljenistvo/hrvatsko-ise-ljenistvo-u-brazilu/755>

Izvori

Diaspora. Institut Suriname. (bez datuma). <http://diaspora.sr>

Germin Nevladina organizacija. (bez datuma). <https://germin.org>

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH. Interaktivni portal za dijasporu iz Bosne i Hercegovine. (bez datuma). <http://dijaspora.mhrr.gov.ba/pocetna-stranica-hr>

New Diaspora. A digital storytelling platform. (bez datuma). <http://www.newdiaspora.com>

Office od Diaspora Affairs Grenadian Diaspora. (bez datuma). <https://www.grenadiandiaspora.gd/about>

SEESOX Diaspora: The Greek Diaspora Project. (bez datuma). <http://seesoxdiaspora.org>

ČETRNAEST STOLJEĆA HRVATSKE POVIJESTI. MANIFESTACIJA ZA HRVATSKU KULTURU I POSEBNOST U VENEZUELI

Oliver Zambrano

Sažetak

Hrvatski iseljenici došli su u Venezuelu nakon Drugog svjetskog rata i tijekom četiri desetljeća organizirali su se i angažirali u političkim aktivnostima radi ponovnog zadobivanja neovisnosti. Kada su je 1995. dobili, prioriteti su se promijenili i kulturna propaganda postala je najvažnija. Od 1999. godine Generalni konzulat Hrvatske u Venezueli priređuje konferencije o hrvatskoj povijesti i tradiciji namijenjene venezuelanskoj publici („Četrnaest stoljeća hrvatske kulture”). Izvorna zamisao potječe od generalnog konzula ing. dr. Zdravka Sančevića, a za predavanja je trenutno zadužen dr. Ricardo Godigna. U ovom radu objašnjavam važnost te manifestacije za održavanje i promociju hrvatske kulture u Venezueli. Metodologija se zasniva na promatranju aktivnosti hrvatske zajednice u Venezueli tijekom petnaest godina. Najvažniji je zaključak da od svih aktivnosti upravo ova godišnje ima najveću publiku i da je njezin utjecaj veći zbog raznolikosti tema kojima se bavi.

Ključne riječi: *useljavanje, hrvatska povijest, obrazovanje Venezuela, konzulat*

Uvod

Od dolaska u Venezuelu nakon Drugog svjetskog rata, hrvatska zajednica organizirala se u razne udruge, prvo za strance, kako je to ustanovio Zakon o aktivnostima stranaca iz 1939., a nakon nekoliko desetljeća, kada su već svi dobili državljanstvo, djeluju kao Venezuelanci, što je omogućilo širenje kulture i tradicija ovog naroda jugoistočne Europe na karipskom području.

I u Venezueli su, kao i u većini južnoameričkih zemalja, stvorili Hrvatski dom (šp. *Hogar Croata*) i druge vrste udruga i klubova koji su djelovali kao epicentar zajednice; u njima se od tada priređuju domjenci,

festivali, konferencije, sajmovi i razne druge vrste aktivnosti koje služe izražavanju nacionalnog osjećaja.

Mnoge od tih manifestacija u načelu su bile akademskog, sportskog, socio-ekonomskog ili kulturnog reda, ali imale su političko usmjerenje u korist međunarodnog priznanja Hrvatske, što je uključivalo intelektualnu, medijsku, pa čak i političku borbu protiv Jugoslavije, države koja je bila članica najvažnijih međunarodnih organizacija i čija su riječ i glas imali težinu u većini pregovora.

Kasnije, nakon četiri desetljeća, Republika Hrvatska proglasila je neovisnost 25. lipnja 1991. i mjesec dana kasnije našla se u obrambenom ratu zbog agresije Jugoslavenske armije i srpskih paravojnih jedinica koji su zajednički i pod zapovjedništvom Beograda pokušali ostvariti zamisao Velike Srbije, koju su od sredine XIX. stoljeća promovirali nacionalisti poput Ilije Garašanina i Vuka Karadžića, a koji su u osnovi htjeli stvoriti državu koja bi obuhvaćala sve one teritorije na kojima ima srpskog naroda. Svoje ideje pretočili su i u književni oblik, o čemu se može doznati kod Manetovica (2007).

U studenome 1995. potpisan je Mirovni sporazum u Daytonu, koji je označio kraj rata u Bosni i Hercegovini, čime je zatvoreno poglavlje ratnih požara u koje su Hrvati bili umiješani u XX. stoljeću. Od tada su se promijenili prioriteti hrvatskog iseljništva u Južnoj Americi i u svijetu te se malo po malo počela više naglašavati potreba širenja vrijednosti i vrlina nacije.

U slučaju Venezuele, aktivnosti hrvatske zajednice započele su 1949. s osnivanjem Udruge Hrvata Venezuele (šp. *Asociación Croata de Venezuela*), nakon čega je slijedio Hrvatski dom (šp. *Hogar Croata*), Odbor Hrvata Venezuele (šp. *Comité Croata de Venezuela*) i Dobrotvorna udruga Hrvatska žena (šp. *Asociación Caritativa Mujer Croata*); nakon neovisnosti pridružili su im se Venezuelansko-hrvatska trgovačka komora (šp. *Cámara Venezolano-Croata de Comercio*) i Kulturna udruga hrvatskih gospođa (šp. *Asociación Cultural de Damas Croatas*), koja je ispunila prazninu nastalu nakon raspuštanja Hrvatske žene (šp. *Mujer Croata*). Svaka je udruga na sebe preuzela neki od aspekata svakodnevnog života kolektiviteta, bilo s ekonomske, političke, kulturne, sportske ili akademske točke gledišta u užem smislu riječi, te je u okviru svoje domene nastojala Venezuelance upoznati s hrvatskom nacijom.

Jedna od konsolidiranih manifestacija hrvatske kulture u Venezueli jest „Četrnaest stoljeća hrvatske povijesti”, koja se od 1999. pretvorila u jedno od najvažnijih alata za širenje povijesti i vrijednosti ove europske nacije. Dvije osobe vrlo važne za zajednicu, ing. dr. Zdravko Sančević i dr. Ricardo Godigna, ondje su svake druge subote u mjesecu u zadnjih 20 godina posvećivale nebrojene sate tomu da osobama svih dobi i akademske

razine približe razne aspekte kulture nacije koja je naselila jadransku obalu.

Za razradu ove studije koristili su se sačuvani registri negdašnjeg Generalnog konzulata Republike Hrvatske u Venezueli, kao i podaci koje smo sustavno prikupljali na svakoj od sjednica na kojoj sam sudjelovao u zadnjih 10 godina, kako iz sadržaja konferencija tako i iz debata o izloženim temama, u kojima sam kasnije sudjelovao s predavačima ili sudionicima.

Koncept nacije

Svakom ljudskom biću nužno je biti dijelom neke zamišljene zajednice, prema terminima koje je osmislio Anderson, a identitet u okviru nacije i pripadanje njoj ono je što danas jamči najosnovniju sigurnost za osobu, ono za što se pojedinac odužuje zajednici bezuvjetnom ljubavlju koja se općenito govoreći očituje preko „kulturnih plodova nacionalizma – pjesništvom, romanima, glazbom, oblikovnim umjetnostima – koji otkrivaju ovu ljubav vrlo jasno u tisućama različitih oblika i stilova.” (Anderson, 1993: 200).

Književnost je nedvojbeno jedna od bastiona domoljublja, a širenje zamisli o općim aspektima neke zajednice, koji mogu biti njezine tradicije, jezik i teritorijalnost grafički izražena zemljovidima, stvara osjećaj pripadnosti koji širi obiteljske veze prema svakoj onoj skupini osoba koje se identificiraju s istim vrijednostima i nacionalnim simbolima s kojima se svatko od nas identificira.

Koncept nacije osnovni je koncept za ovaj rad, a na svojim su ga konferencijama isticali i doktori Sančević i Godigna, tako da ćemo, u želji da s time budemo dosljedni, ukratko dotaknuti tu temu preko raznih autora koji su u različitim povijesnim trenucima taj pojam definirali u skladu s kontekstom u kojem im je bilo suđeno živjeti.

Kad obrađuje tu temu, britanski povjesničar Eric Hobsbawm u svojoj se knjizi „Nacije i nacionalizmi” poziva na važnu diskusiju raznih autora počevši od 1870., a jedan od važnijih citata koji navodi onaj je Engleza Johna Stuarda Milla koji je sredinom XIX. stoljeća ustvrdio da je nacija skupina pojedinaca koji „...žele biti pod istom vladom i žele da ta vlada bude u rukama isključivo njih samih ili jednog dijela njih samih.” (Hobsbawm, 2000: 27-28). Ova tako jasna definicija tog talentiranog liberala daje naslutiti volju neke skupine i vlastitu strukturu.

Staljin je već u XX. stoljeću osmislio da je „nacija stabilna zajednica, plod evolucije povijesti, jezika, teritorija, ekonomskog života i psihološkog stanja, koja se očituje u zajedničkoj kulturi.” (Hobsbawm, 2000: 13). Za razliku od Milla, ističe povijesnu evoluciju kao temeljni element, i to u

kombinaciji s klasičnim elementima, kao što su jezik ili zajednica, kojima sovjetski vođa dodaje teritorij i ekonomski život koji su danas najsvojstveniji definiciji države.

S druge strane, britanski filozof i antropolog Ernest Gellner razvio je liniju istraživanja nacionalizma tijekom druge polovice XX. stoljeća, smatrajući ga sastavnim dijelom tog vremena, te je definirao naciju na sljedeći način:

1. Dva čovjeka pripadaju istoj naciji ako i samo ako dijele istu kulturu, gdje se pod kulturom razumije sustav ideja i znakova, asocijacija i modela ponašanja i komunikacije.
2. Dva čovjeka pripadaju istoj naciji ako i samo ako same sebe prepoznaju kao pripadnike iste nacije. Drugim riječima, nacije stvaraju čovjeka; nacije su konstrukti uvjerenja, vjernosti i solidarnosti ljudi (1988:20).

Za Gellnera je kolektivna svijest ključna za naciju jer članovi, kad se ujedine u društvene konstrukte, moraju sami sebe prepoznavati kao dio istog tijela, što je zamisao koju obrađuje i politolog i povjesničar Benedict Anderson, koji je odredio naciju kao „...političku zajednicu zamišljenu kao po sebi ograničenu i samostalnu” (1993: 23). U ovom konceptu pozornost privlači osobina zamišljenosti jer „...premda članovi i najmanje nacije nikada neće upoznati većinu svojih sunarodnjaka, neće ih vidjeti ni čuti, niti će ikad čuti išta o njima, ipak će u mislima svakog od njih živjeti slika o zajedništvu” (Anderson, 1993: 23), i upravo zato što je riječ o zamišljenoj zajednici, koncept nacije prihvaćeniji je od drugih koncepata duže tradicije, kao što je religija, jer je pojedincima pružao element identiteta koji je, oslanjajući se na revolucije 19. stoljeća, prevladao u cijelom zapadnom svijetu.

Pregled ovih definicija s drugih gledišta iznjedrio bi, primjerice, sljedeće tendencije: svi autori govore o skupini ljudi koji dijele vrijednosti s pomoću kojih međusobno komuniciraju, osjećaju se kao da su na svom terenu i uspostavljaju političke dinamike koje ih razlikuju od svih drugih ljudskih kolektiva. Stoga se, kao rezultat istraživanja, nacija definira kao skupinu osoba koje dijele sustav vrijednosti ili žele dobiti vlastitu državu.

Četrnaest stoljeća hrvatske povijesti

Koncept nacije od samih je početaka imao vrhovnu važnost u kulturnoj manifestaciji koju danas istražujemo, a ing. dr. Zdravko Sančević uvijek je želio izdići vrijednost nacije kao temeljni element konferencija jer bez nje ništa od onoga što se na njima izlagalo ne bi imalo smisla.

Stoga je od 1999., u svojstvu generalnog konzula Hrvatske u Venezueli, preuzeo odgovornost promicanja kulture svoje rodne zemlje u zemlji koja ga je primila. Konferencijsku salu Konzulata opremio je zemljovidima i infografikom koja je sudionicima omogućavala da razvoj Hrvata promatraju preko političkih vođa, arhitekture, simbola domovine i živopisnih spomenika. Metodologija ove manifestacije obuhvaćala je održavanje predavanja na kojem bi predavač ukratko predstavio povijest od dolaska Hrvata na Jadran do XXI. stoljeća, nakon čega bi uslijedio ciklus pitanja, a događaj bi završio uz zdravicu ili zakusku na kojoj bi se sudionici zajedno okrijepili.

Dok je vodio konferencije, dr. Sančević mogao je računati na brojnu sveučilišnu publiku, uključujući docente i studente humanističkih i/ili društvenih studija koje je privlačila mogućnost da upoznaju diplomata koji je sudjelovao u ratu za neovisnost, a to se, uz određeni misticizam i prizvuk egzotike koji je Hrvatska imala za Venezuelance, pretvorilo u moćni čimbenik privlačenja za tu vrstu sudionika. Osim toga, propagiranje hrvatske kulture odvijalo se u okružju koje se moglo nazvati akademskim.

Jaka točka tih konferencija bile su političke ličnosti, kraljevi, potkraljevi, predsjednici i kameni međaši hrvatske povijesti, kao što su dolazak Hrvata na današnji teritorij, Pacta Conventa, Habsburgovci, otpor osmanskim napredovanju, hrvatska renesansa, Hrvatsko proljeće i neovisnost; dakako, uvijek je postojala mogućnost isticanja određenih aspekata kulture, važnosti Sabora kroz povijest, ideja koje su mnoge povijesne ličnosti branile i tradicija koje su jamčile opstanak hrvatske nacije unatoč brojnim nedaćama koje su oduvijek postojale.

Nakon pet godina obavljanja te djelatnosti konzul se odlučio povući iz diplomacije, što je dovelo do premještanja Konzulata u Braziliju (glavni grad Brazila), dok je vođenje konferencija prepustio dr. Ricardu Godigni, koji je od samog početka utisnuo svoj osobni pečat na cijelu tu manifestaciju, priznajući uvijek važnost svog prethodnika u ukupnom intelektualnom stvaralaštvu.

Dr. Godigna je liječnik i bio je ravnatelj Vojne bolnice Carlos Arvelo u Caracasu. Nakon odlaska u mirovinu njegova se aktivnost u hrvatskoj zajednici povećala i stekao je ugled jednog od važnijih intelektualaca i promotora hrvatske kulture u Venezueli. Njegove konferencije bile su karakteristične po izlaganju o tijeku povijesti Hrvata, ali je inkorporirao i druga polja znanja kao što su:

- a) Numizmatika: upoznaje se razvoj umjetnosti u hrvatskim kovanicama i novčanicama, od starine do sadašnjih kuna, dotičući se aspekata kao što su materijali i ikonografija (flora, fauna, simboli i

ličnosti).

b) Gastronomija: vjerojatno najprepoznatljivija konferencija u tom smislu bavi se hrvatskim vinima i objašnjava njihovo podrijetlo.

c) Tradicije: govori se o najvažnijim datumima hrvatskog kalendara, počevši od vjerskog i poganskog.

d) Velike hrvatske povijesne osobe: upoznavanje muškaraca i žena koji su ostavili svoj trag, bilo u politici, umjetnosti, znanosti ili u bilo kojem drugom području hrvatskih društvenih dinamika.

e) Posebne konferencije: posljednjih je godina najviše publike privuklo iskazivanje počasti hrvatskoj reprezentaciji na Svjetskom nogometnom prvenstvu u Rusiji 2018.

Od 1950-ih svakodnevni je život hrvatskih iseljenika uključivao socijalne i kulturne aktivnosti različite vrste. Najčešće su bile zakuske u Hrvatskom domu, ali postojale su i druge, kao što su predstavljanje folklornih grupa na međunarodnim festivalima ili godišnjim sajmovima, obilježavanje važnih vjerskih datuma kao što su Sveta Tri Kralja ili Sveti Nikola te druge političkog značaja, kao što je polaganje cvijeća radi obilježavanja 10. travnja na trgu Plaza Bolivar u Caracasu (do 1990.) i 25. lipnja u zgradi Panteón Nacional (1999. – 2014.).

Karakteristika koja povezuje sve navedeno u prethodnom odlomku bila je skoro isključiva prisutnost članova hrvatske zajednice jer su priredbe služile očitovanju patriotizma ili čuvanju europskih tradicija s kojima su se identificirali; u tom je smislu bila riječ o javnim aktivnostima, ali koje su okupljale skoro isključivo hrvatske iseljenike i njihove potomke i čuvale su kulturu, pri čemu nije došlo do razine širenja utjecaja koja bi omogućivala uključivanje Venezuelanaca koji nisu vezani za hrvatsku zajednicu. Za razliku od tih manifestacija, „Četrnaest stoljeća hrvatske povijesti” ima akademski profil koji je atraktivan za ljude koji se uglavnom kreću po sveučilištima glavnog grada, kao i za one koji traže neku novost koju bi mogli uključiti u svoj program kulturnog sadržaja za vikend u Caracasu.

Mada se domet ove manifestacije u početku ograničavao na predavanja publici, s godinama su se javile mogućnosti istraživanja novih horizonta, i tako je dr. Godigna objavio „Breve Historia de Croacia” (Kratka povijest Hrvatske), kratku knjigu od 30 stranica s crnobijelim kartama, koja je služila kao polazna točka za intelektualni rast, a nakon četiri izdanja (drugo i treće bilo je fizičko, četvrto digitalno) njezin sadržaj ima osamdeset stranica u boji, s kartama, ilustracijama, fotografijama, objašnjenjima povijesnih procesa i biografijama, i omogućila je promociju

hrvatske kulture onkraj fizičkog prostora i priredbe koncerata.

Zaključci

Hrvati su od dolaska na venezuelansko tlo 1948. nastojali širiti svoju kulturu organizacijom različitih akademskih i kulturnih manifestacija, a s godinama su stekli poštovanje raznih segmenata venezuelanskog društva zahvaljujući svojim doprinosima na akademskom i ekonomskom polju.

Među različitim manifestacijama koje su nastale kroz šest desetljeća, „Četrnaest stoljeća hrvatske povijesti” ističe se iz raznih razloga. Jedan od razloga je njezin kontinuitet jer neprekinuto traje već dvadeset i jednu godinu, ali i domet koji je ostvarila kako među članovima hrvatske zajednice u Venezueli tako i među osobama koje nemaju nikakve obiteljske povezanosti s hrvatskom nacijom.

Moja vezanost za hrvatsku zajednicu u Venezueli počela je u ožujku 2004. I svih ovih godina sudjelovao sam na sajmovima, domjencima i slavljima za posebne prilike; isto tako sam se intelektualno bavio hrvatskom poviješću i kulturom o kojima sam napisao tri rada i jednu knjigu, održao sam više od deset seminara, držao 22 govora i/ili referata, bio sam predavač za osnovni stupanj hrvatskog jezika, član zbora Udruge hrvatskih gospođa, kao i slušač i predavač na „Četrnaest stoljeća hrvatske povijesti”.

Zahvaljujući tome svemu, mogao sam vrednovati doseg mnogih od tih manifestacija preko neformalnih razgovora i primjenom akademskih alata kao što su intervjui i ankete među članovima zajednice. Jedna od najvažnijih činjenica koje sam registrirao u tim godinama bila je evolucija manifestacije kojom su upravljali doktori Sančević i Godigna, koji su bili u stanju prilagoditi se tehnološkim promjenama i iznjedrili su intelektualno stvaralaštvo koje ne samo da se proširilo nego je mnoge potaklo na istraživanja o različitim aspektima hrvatske nacije, bilo da je riječ o povijesti, jeziku, kulinarstvu, književnosti, zemljopisu, umjetnosti, tradicijama, turizmu i mnogim drugim temama u koje se teško udubiti preko drugih kulturnih manifestacija koje nudi zajednica.

Popis literature i izvora

- Anderson, B. (1993). *Comunidades imaginadas*. Fondo de Cultura Económica.
- Gellner, E. (1988). *Naciones y nacionalismo*. Alianza Editorial.
- Hobsbawn, E. (2000). *Naciones y nacionalismos desde 1870*. Editorial Crítica.
- Manetovic, E. (2007). Ilija Garasanin: Nacertanije and Nationalism. *The Historical Review/La Revue Historique*, (3), 137–173. <https://doi.org/10.12681/hr.201>.

HRVATSKE ŽENE U VENEZUELI

Karen Geraldine Díaz Pérez

Sažetak

Proučavanje migracijskih procesa jedna je od temeljnih osi raznih znanstvenih disciplina zbog neprekidnog kretanja stanovništva koje je, među ostalim, uzrokovano političkim, ekonomskim i kulturnim razlozima, a jedno od područja koje se osobito istražuje posljednjih godina jest uloga žena u migracijskim procesima.

U ovom istraživanju glavni je cilj proučavanje uloge hrvatske žene u migracijskom procesu nakon Drugog svjetskog rata i u promociji hrvatske kulture u Venezueli, poglavito nakon 1974. kad je nastala udruga *Hrvatska žena* i nakon 2003. vezano za Kulturnu udrugu hrvatskih žena u Venezueli, a razmatraju se aspekti iz domene kulture kao što su podučavanje jezika, promoviranje tradicija poput glazbe, plesova i gastronomije, kao i dobrotvorne aktivnosti, uključujući one koje su se odvijale tijekom hrvatskog rata za neovisnost. Osim toga, posebno će se spomenuti život i djelo Nade Sančević de Manc koja je bila jedna od najaktivnijih žena u objema organizacijama te je imenovana doživotnom počasnom predsjednicom Kulturne udruge hrvatskih žena u Venezueli.

U svrhu ovog istraživanja konzultirat ćemo registar intervjua s Nadom Sančević de Manc, fotografske registre i pisane materijale spomenutih udruga.

Ključne riječi: *žena, useljavanje, udruge, Hrvatska, Venezuela*

Uvod

Proučavanje migracijskih procesa neprekidno je privlačilo pozornost povjesničara otkako je Fernand Braudel 1949. napisao svoje remek-djelo *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, a među kategorijama tog istraživačkog polja jedna od onih koja je zadobila veliku važnost posljednjih godina jest kategorija žene i njezine uloge u migracijskim procesima.

Hrvatska zajednica u Venezueli, kao i na cijelom potkontinentu, masovno je pristizala nakon Drugog svjetskog rata i od tada je prolazila kroz proces asimilacije zbog kojega danas možemo govoriti prvenstveno

o Venezuelancima hrvatskog podrijetla, a ne o Hrvatima u Venezueli. Prisutnost useljenika u drugoj polovici XX. stoljeća bila je mnogo veća nego danas (u 2020. s djecom, unucima i praunucima, onima koji čine dio zajednice) i tada su se organizirali u razne udruge koje su im pomogle da zadovolje potrebe zajednice.

Dvije od tih udruga sačinjavale su žene i, premda nisu postojale istodobno, svaka od njih uzela je na sebe zadaću da promiče poznavanje hrvatske kulture u Venezueli. Govorimo o udruzi „Hrvatska žena” u zadnjoj četvrti XX. stoljeća i o „Kulturnoj udruzi hrvatskih žena u Venezueli” od 2003. U tom smo se smislu kod analize ograničili na lik hrvatske žene u migracijskim procesima do kojih je došlo nakon Drugog svjetskog rata i koji su doveli do dolaska europskih useljenika (poglavito Talijana, Španjolaca, Hrvata, Mađara, Poljaka, Ukrajinaca, Slovenaca) na teritorij Venezuele između 1947. i 1949.

Hrvati u Venezueli

U 40-im godinama provodila se useljenička politika usmjerena na traženje europskih obitelji koje bi se mogle posvetiti poljodjelstvu i stočarstvu. Podsjetimo se da je naftni bum na početku 40-ih proizveo unutarnju migraciju u Venezueli, koja se pretvorila u masovno napuštanje rada na zemlji, jer je većina stanovništva tražila bolju kvalitetu života pa se uputila u gradove koji su počeli rasti kao važni urbani centri, koji su imali bolje uvjete higijene, obrazovanja i rada, stalno dostupne javne službe, odnosno sve te mogućnosti koje venezuelansko selo sredinom 50-ih nije imalo jer su ondje vladali krajolici i dinamike iz 19. stoljeća.

Kao dio migracijske politike, nacionalna vlada poslala je diplomatske predstavnike u izbjegličke logore u Europi da traže obitelji koje bi se mogle kolektivno zaposliti u poljodjelstvu i stočarstvu jer su smatrali da su skupine stabilnije od osamljenih pojedinaca, a to predstavlja razliku u odnosu na druge zemlje u regiji, na primjer, na Peru koji je tražio samce da ih oženi s domaćim ženama; osim toga, htjeli su „...uvesti civilizacijske navike i običaje i korisna znanja u poljoprivredu, umjetnost i znanost o vladanju” (Rey, 2011: 92) i tako se stvorila mogućnost da razne obitelji idu u Venezuelu na brodu US General Black mornarice SAD-a u službi Ujedinjenih naroda.

Brod je doveo prvu skupinu u listopadu 1947., drugu u prosincu, treću u veljači 1948.; podsjetimo se da se, unatoč tome što su se u to vrijeme održavali predsjednički izbori,¹ i dalje provodila politika koja je omogu-

¹ U prosincu 1947. održani su predsjednički izbori na kojima je izabran Rómulo Gallegos, koji je preuzeo dužnost u veljači 1948.

ćavala obiteljima da se iskrcaju na kopno. Taj brod stizao je u Puerto Cabello (država Carabobo) i odande su useljenike odvodili u Centar za useljenike u El Trompillo, 209 km zapadno od Caracasa (Feo, 1989: 23). U početku su useljeničku populaciju slali na rad u polje i neki su obavljali te poslove u različitim gradovima u zemlji; mnogi su pak išli na selo da bi tamo obavljali uslužne poslove (kuhanje, šivanje, čišćenje obiteljskih kuća). Unatoč prilikama za rad, mnoge od tih obitelji odlazile su u glavni grad u potrazi za boljim uvjetima života, osobito što se tiče javnih služba i higijene.

Upravo tada su u procesu prožimanja s novom kulturom, različitim jezikom i običajima žene dobile dominantnu ulogu. S jedne su strane bile zadužene za brigu o djeci i kućne poslove, ali su morale i učiti novi jezik (španjolski), podučavati djecu u njemu, održavati običaje svojstvene hrvatskom narodu, pomoći u ostvarivanju prihoda radi poboljšanja svoje situacije i pokušati dati svojoj djeci identitet da bi se mogla obrazovati.

Posljednje spomenuto bilo je vrlo važno jer velika većina obitelji koje su se doselile nisu mogle odmah imati venezuelanske dokumente, nego su imale samo putovnice koje je useljenicima dodjeljivao Crveni križ, a mnogi od njih dolazili su u zemlju u statusu apatrida, odnosno nisu se zakonski smatrali državljanima nijedne države (članak 1. Konvencije Ujedinjenih naroda o statusu apatrida, objavljena 6. lipnja 1960.). U vezi s tim, gospođa Nada je komentirala: „Ova situacija jako je utjecala na obitelj, bila je to vrlo tužna situacija, nismo se osjećali kao osobe” (Zambrano i Díaz, 04/06/2015).

Nedostatak dokumenata doista je ograničavao uživanje prava kao što su pravo na obrazovanje i stalni posao te su stoga prvi koraci hrvatskog stanovništva bili usmjereni k tomu da uredi svoj status, to jest da traže venezuelansko državljanstvo. U ovom je procesu Hrvate podupirala katolička organizacija *Caritas*, koja je bdjela nad sigurnošću onih koji su dolazili u zemlju i trudila se da pomogne odraslima da dođu do posla, a djeci da dobiju obrazovanje.

Hrvati su 1949. dobili dozvolu vlade Venezuele da osnuju udruhu stranaca i 1958. je osnovano anonimno društvo Hrvatski dom koji je bio baza za prikupljanje sredstava za aktivnosti zajednice. Od samoga su se početka hrvatske žene prihvatile raznih aktivnosti u organizaciji, njegujući kulturu, aktivnom ulogom u organiziranju i sudjelovanju u međunarodnim folklornim festivalima na kojima su pjevale, plesale i odijevale su u nošnje tipične za svaku od regija te europske zemlje, kao i prisustvom u gastronomskim priredbama na kojima su predstavljale hrvatsku kulinarSKU

kulturu venezuelanskom društvu.²

Hrvatske žene

Do 1974. većina iseljenika već je imala venezuelansko državljanstvo i osnivali su nove udruge s različitim statusom, a jedna od njih bila je *Hrvatska žena*, dobrotvorno društvo koje je bez ograničenja zakona o aktivnostima stranaca moglo proširiti svoje djelatnosti. Ondje je jedna od najaktivnijih osoba bila Nada Sančević de Manc o kojoj ćemo govoriti u nastavku jer je bila jedna od najutjecajnijih žena u krugu venezuelanskih Hrvata.

Udruga Hrvatska žena odigrala je važnu ulogu za vrijeme hrvatskog rata za neovisnost (1991. – 1995.) jer su iz njezina okrilja potekle mnoge inicijative za prikupljanje hrane, odjeće i lijekova koji su slani u Hrvatsku da se pomogne žrtvama srpske agresije kojom se hrvatskom narodu htjelo oduzeti pravo na samoodređenje. Jedna od aktivnosti koje je obavljala Hrvatska žena u tim godinama bila je izrada popisa lijekova koji su bili potrebni u Zagrebu i drugim gradovima, u okviru čega se pregovaralo s jednim venezuelanskim laboratorijem koji je donirao lijekove (Zambrano i Díaz, 2015).

Osim toga, organizirali su se i brojni sajmovi, koncerti, svečanosti, zakuske i tombole koje su uvijek dobivale potporu raznih segmenata venezuelanskog društva i ljudi koji nisu podržavali događaje samo kupovanjem karata, već i aktivnim sudjelovanjem u logistici ili besplatnim oglašavanjem.

Te aktivnosti u devedesetima bile su zadnji veliki doprinos Hrvatske žene, a prazninu koju je ta udruga ostavila u pet godina nadomjestila je Kulturna udruga hrvatskih žena u Venezueli 21. ožujka 2003. koja se, svojim riječima, definira kao:

„neprofitna udruga posvećena, među ostalim, promoviranju kulturnih aktivnosti Hrvatske u Venezueli, predstavljajući njezine tradicije, povijest, turizam i humanističke i moralne vrijednosti, kao i učvršćivanju veza prijateljstva i bratstva između Hrvatske i Venezuele” (https://www.facebook.com/pg/damascroatas/about/?ref=page_internal).

Od svojega se osnivanja ova neprofitna udruga posvetila, među ostalim, promociji kulturnih aktivnosti Hrvatske u Venezueli, stavljajući naglasak na tradicije, povijest i turizam s čvrstom namjerom da se učvrste

2. S povijesne točke gledišta, najvažnija stvar kod ovih aktivnosti bilo je to što su ostavile značajan registar fotografija, kako u privatnim zbirkama tako i na stalnim izložbama na zidovima stana koji je služio kao Generalni konzulat Hrvatske u Venezueli od 1999. do 2014.

veze među dvjema zemljama, zbog čega promiče ideale nacionalne pripadnosti, slobode i samoodređenja naroda, a to se očituje u različitim umjetničkim i kulturnim priredbama skupina ili pojedinaca iz hrvatske zajednice u Venezueli i u vezama sa sličnim skupinama u Venezueli i drugim zemljama.

Isto tako, izdvaja se njezin izdavački rad jer je Hrvatska žena podupirala izdavanje knjiga različitih tema kao što su pjesništvo, književnost ili povijest, ali nema sumnje da su najveći utjecaj imale knjige o hrvatskoj kuhinji, gdje su se mogli naći tradicionalni recepti te europske zemlje s malim ili velikim dodatkom sastojaka svojstvenih venezuelanskoj gastronomiji, što pruža primjer „kulinarskog miješanja” i uzajamne asimilacije elemenata dviju kultura.

S druge strane, likovni umjetnici, kipari i slikari hrvatskog podrijetla isto su tako mogli računati s potporom ove udruge, i to tako da su se na izložbama, sajmovima i posebnim zakuskama kupovale i prodavale sve vrste umjetničkih predmeta koji su povezani s Hrvatskom ili koje su izradili članovi tog kolektiva.

Konačno, ne možemo zaboraviti napore koji su poduzeti od 2018. s ciljem ponovnog uvođenja podučavanja hrvatskog jezika u Venezueli. Zahvaljujući toj nastavi, potomci Hrvata i prijatelji ove nacije mogli su napraviti prve korake u učenju ovog jezika pa su se mnogo više uključili u kulturne aspekte nacije, do te razine da su neki od njih bili dovoljno uporni da dobiju potporu hrvatskih institucija u Venezueli kada su se natjecali za stipendije programa *Croaticum*.

Sve dosad spomenuto nije bio proizvod slučajnosti, nego je nastalo zahvaljujući doprinosu hrvatskih žena koje su od mladosti u 1940-ima, 1950-ima i 1960-ima predano radile i nisu posustajale u radu na održavanju hrvatskih običaja živima, prenosile su ih novim naraštajima rođenima na venezuelanskom tlu. Zato ovdje želimo istaknuti žene poput Gordone Ostojic, Myrne Minskiewitz i posebno Nade Sančević de Manc, koja je umrla 23. ožujka 2016., s 91 godinom, koja je za života bila vrlo aktivna žena i, može se reći bez straha od pretjerivanja, jedna od osoba najvažnijih za uspjeh ovih dviju udruge, a njezina djelatnost donijela joj je priznanje kolega koji su je imenovali počasnom doživotnom predsjednicom Kulturne udruge hrvatskih žena u Venezueli.

Nada Sančević de Manc

U nastavku donosimo odlomak za koji smo kao izvor uzeli posljednji intervju s gospođom Nadom ostvaren za njezina života, 23. svibnja 2015.

u Hrvatskom domu u Venezueli, koji se nalazi u općini Chacao države Mirande.

Nada Sančević de Manc rođena je u Hercegovini 4. prosinca 1925. i tek je završila srednju školu kad ju je kraj Drugog svjetskog rata natjerao da s obitelji napusti rodnu zemlju. Svi su otišli iz Hrvatske u svibnju 1944. i bili su u izbjegličkom logoru u Italiji do 1947. Ondje je počela studirati farmaciju, pohađala je predavanja i polagala ispite, ali nije imala nikakvu dokumentaciju da dokaže svoje ranije školovanje jer je izgubila sve dokumente dok je bježala pred partizanima. Tijekom boravka u Italiji nastojali su pronaći državu koja će im otvoriti vrata za ponovni početak jer su bili svjesni da je povratak u Jugoslaviju značio zatvor ili smrt.

Mogućnosti za poboljšanje kvalitete života mnogih Europljana nalazile su se na američkom kontinentu jer su zemlje poput Argentine, Brazila, Perua, Venezuele i drugih provodile politiku pridobivanja useljenika koji su im trebali kao radna snaga u poljodjelstvu i stočarstvu i za naseljavanje teritorija. U slučaju Venezuele, tadašnja migracijska politika bila je usmjerena prema tomu da traži europske obitelji koje bi se mogle posvetiti poljodjelstvu i stočarstvu i da time osigura opstanak poljodjelskih aktivnosti koje su se smanjile zbog uspona naftne industrije u četrdesetima što je uzrokovalo iseljavanje ljudi sa sela prema mjestima eksploatacije nafte ili u glavni grad u potrazi za boljim uvjetima života.

Obitelj Sančević otputovala je u Venezuelu brodom US General Black mornarice SAD-a u službi Ujedinjenih naroda, a stigla je u Venezuelu u veljači 1948. Prihvat je za njih bio vrlo emotivan jer su im mnogi dali karamele, čokolade, cigarete i cigarete. Nakon premještanja u El Trompillo počeli su raditi u različitim zanimanjima i pokrenuli su postupak za stjecanje venezuelanskog državljanstva. Tadašnji Nadin zaručnik preselio se u Caracas da bi radio kao projektant, što je bio temeljni preduvjet za to da dobije dozvolu da se cijela obitelj preseli kod njega.

Došavši u glavni grad Venezuele, Nada se zaposlila u laboratoriju u kojem je radila petnaest godina dok nije skupila novac za vlastiti posao, za otvaranje trgovine dječje odjeće. Međutim, nova je tragedija pogodila njezin život kad joj je 1980. umro muž Eduard Manc. Njegova smrt bila je pretežak udarac za nju te je zato sve prodala i otišla u mirovinu. Godinu dana kasnije preminuo joj je i otac Mirko Sančević i kad je sve to prošlo, ponovno se aktivirala u hrvatskim udrugama.

Četiri desetljeća usmjeravala je svoju energiju u rad za Hrvate iz Venezuele, počevši od Hrvatske žene i Kulturne udruge hrvatskih žena u Venezueli, a nije to bilo ni jedino što je radila: s bratom Zdravkom Sančevićem radila je u Generalnom konzulatu Republike Hrvatske u

Venezueli od 1999. do 2014. i vjerno je pomagala i prisustvovala svim aktivnostima zajednice.

Kao i većina Hrvata iz Venezuele, i ona je imala dvojno državljanstvo, i kad god bi je pitali o razlikama između dviju zemalja, nije oklijevala odgovoriti da je uvijek osjećala veliku nostalgiju za Hrvatskom, zbog čega je bila vrlo aktivna u zajednici, i da su, prema njezinu mišljenju, Hrvati discipliniraniji, ali nemaju sposobnost Venezuelanaca za improvizaciju i rješavanje problema u hodu. U prvih deset godina boravka razmišljala je o povratku u Hrvatsku, ali se kasnije jednostavno ukorijenila u adoptivnoj domovini, udala se u karipskoj državi, dobila je kćer, unuke i mnoge praunuke. Prema njezinu sudu, Hrvati su znatno pridonijeli Venezueli, a svojim se doprinosima najviše ističu Boris Široki, osnivač Muzeja djece, na području kulture, dok je u akademskoj sferi njezin brat dr. ing. Zdravko Sančević jedan od utemeljitelja Škole za naftu pri Fakultetu inženjerstva Središnjeg sveučilišta u Venezueli, a u toj istoj obrazovnoj ustanovi, najvažnijoj u zemlji, doprinosi Dušana Žanka u Školi za agronomiju priznati su posmrtno tako što je knjižnica Poljoprivrednog fakulteta nazvana po njemu.

Utjecaj djela gospođe Nade može se, izravno ili neizravno, promatrati u nastavku aktivnosti Kulturne udruge hrvatskih žena u Venezueli i u sadašnjosti nekih osoba koje je nisu upoznale, ali su i sada vezane za Hrvatsku, koje su svojim akcijama, sličnima onima koje je radila ona, na sebe preuzele zadaću da svoju vezu s Hrvatskom održavaju živom, koje su se obvezale da potiču poznavanje hrvatske kulture unutar venezuelanskog društva, s istom upornošću i ljubavlju s kojom je to i ona uvijek radila. U tom se smislu kao jedan od najvažnijih dokaza te veze može promatrati sudjelovanje venezuelanskog izaslanstva na prvom *Međunarodnom znanstveno-stručnom skupu o migracijskim procesima između Hrvatske i Južne Amerike. Povijest, kultura i društvo*, a da većina nas ni nismo potomci Hrvata, nego smo se zahvaljujući njoj povezali sa svime time i danas dajemo doprinose i izražavamo svoj osjećaj za razne kulturne proizvode ove nacije.

Zaključci

Dolazak Hrvata u Venezuelu bio je rezultat tragedije koju je Europa proživjela u Drugom svjetskom ratu, ali je odgovarao i interesima tadašnje venezuelanske vlade koja je htjela povećati broj stanovništva i proširiti mogućnosti razvoja poljoprivrede pomoću kvalificirane radne snage, poglavito katoličkih zemljoradničkih obitelji s iskustvom u poljodjelstvu i stočarstvu.

Tako je nakon dolaska u izbjegličke centre u Venezueli počeo proces organizacije koji je omogućio da se uklone zablude koje su dotada stvarale većinu oskudica kroz koje je prolazila ta zajednica na venezuelanskom tlu i s vremenom su žene zadobile prostor i počele obavljati mnoge aktivnosti važne za hrvatsku zajednicu u Venezueli.

U tom je smislu veliki doprinos hrvatskih žena u Venezueli nedvojbeno bio na polju kulture i dobrotvornog rada, a to što su razglasile hrvatsko ime kroz promociju umjetnika, akademika, kao i jezika i tradicija, plod je rada kojim su se bavile više od pola stoljeća, u kojem su žene poput Nade Sančević bile sposobne provoditi razne projekte koji su se gledali kao pothvati koji zahtijevaju velik napor za mali broj članova zajednice. Svakako je duboka ljubav za Hrvatsku i Venezuelu, kako same kažu, bio veliki motiv da ustraju u naporu i sve to im je zavrijedilo priznanje svih onih koji su na ovaj ili onaj način imali veze s Hrvatima u Venezueli.

Popis literature i izvora

Literatura

Feo, O. (1989). *Apuntes para un historial de inmigración en Venezuela y Carabobo*. Coordinación del Estado Carabobo.

Rey, J. C. (2011). *Huellas de la inmigración en Venezuela*. Fundación Polar.

Izvori

Asociación cultural de Damas Croatas de Venezuela. (bez datuma). Inicio [Página de Facebook]. Facebook. Pristupljeno 20. ožujka 2020. https://www.facebook.com/pg/damascroatas/about/?ref=page_internal

Díaz, K. & Zambrano, O. (2015, 23. svibnja). Intervju s Nadom Sančević u Hrvatskom domu u Caracasu.

Díaz, K. & Zambrano, O. (2015, 15. lipnja). Intervju s Myrnom Minskiewitz u Hrvatskom domu u Caracasu.

Estados Unidos de Venezuela. Asamblea Nacional Constituyente. (1947). *Constitución de los Estados Unidos de Venezuela de 1947*. Gaceta Oficial N° 192 Extraordinario, 18 srpnja 1947. godine.

Estados Unidos de Venezuela. Palacio Federal Legislativo. (1942). Ley Sobre Actividades de Extranjeros en el Territorio de Venezuela. Gaceta Oficial N° 20.835 29 lipnja 1942. Godine.

MALA ŠKOLA CÓRDOBA, KOLITO

Karen Bauk

Stručni rad

Sažetak

Hrvati su se doselili u Argentinu zbog ekonomskih ili političkih razloga ili da bi pobjegli od rata. Po dolaska su se udruživali i osnivali različite domove u kojima su se okupljali kako bi očuvali svoje običaje. Tako je 1956. osnovan i dom u Córdoba. S vremenom su novi naraštaji počeli zaboravljati svoju kulturu, pa je došlo do pokušaja da se osnivaju škole u kojima će djeca moći naučiti kulturu svojih predaka. Godine 2012. osniva se Kolito, prostor za učenje jezika, plesova, igara, povijesti i kulture. U ovom smo se radu prihvatili izrade kratkog pregleda povijesti te škole i iskustva učenika. Za članove grupe pripremili smo polustrukturirani upitnik radi istraživanja njihova interesa za sudjelovanje. Mogli smo primijetiti da studenti potječu iz svih dijelova Hrvatske i pripadaju od drugog pa sve do četvrtog naraštaja iseljenika. Premda ih je većina počela ići u tu školu na nagovor svojih roditelja, kasnije se stvorio osobni interes da se nešto dozna o Hrvatskoj.

Ključne riječi: *Córdoba, djeca, kultura, jezik, plesovi*

Uvod

Hrvatska dijaspora raspršena je po cijelom svijetu, a Argentina je treća najveća zajednica Hrvata u svijetu, prema brojkama o hrvatskoj dijaspori koje navodi hrvatska vlada (engl. *Status of Croatian immigrants and their descendants abroad*). Prema projekcijama INDEC-a (2014), Argentina je 2019. godine imala oko 44 938 712 stanovnika, od kojih približno 400 000 imaju hrvatske korijene (Vrljičak, 2017), a pokrajina Córdoba ima oko 3 304 825 stanovnika (INDEC, 2010), od kojih 27 191 osoba ima hrvatsko podrijetlo (Vrljičak, 2017). Oni su, skupa s useljenicima iz drugih naroda, izgradili argentinski identitet. Doprinos Hrvata gradu bio je znatan, pa je tako dva simbolična i važna spomenika kordopske kulture izgradila

hrvatska radna snaga. Prvi je luk *Arco de Córdoba* kroz koji se ulazi u grad, a drugi je kanal *La Cañada* izgrađen na istoimenom potoku odnosno pritoku rijeke Suquía, koji prolazi kroz grad, kako bi se spriječila poplava grada (Sprljan, 2004).

Hrvatski useljenici došli su u razna naselja i okupljali su se kako bi se mogli družiti, ali prije svega kako ne bi zaboravili svoju kulturu, pa su tako u najvećim gradovima osnivani „domovi” (šp. *Hogares Croatas*). U Córdoba je osnovan 1956. (Sprljan, 2004). S vremenom i s prolaskom naraštaja, cilj udruživanja u „dom” se mijenjao, ali se održala navika okupljanja i očuvanja kulture. Danas ljudi dolaze u prostorije kako bi se raspitali o mogućnosti dobivanja državljanstva, učili jezik ili ples, ali prvenstveno dolaze na zakuske koje se organiziraju tijekom cijele godine; idu i na tečajevе kulinarnstva ili na razne radionice koje se nude u skladu s interesima ljudi.

Jedna od aktivnosti koja se dugo održavala, a koju smo naumili prikazati u ovom radu jest mala škola za djecu Kolito (što znači malo kolo); na hrvatskom su kola plesovi koji se plešu u krug. Budući da smatramo da se kultura koja se ne prenosi na djecu u tako dalekim zemljama izgubi, shvaćamo zašto je bilo raznih pokušaja da se osnuju škole, no nisu sve dugo potrajale. Cristian Sprljan (2004) navodi da su useljenici koji su početkom XX. stoljeća dolazili zbog ekonomskih razloga trajno ostajali u Argentini, pa su htjeli da im djeca brzo usvoje običaje nove zemlje, dok su useljenici iz razdoblja nakon Drugog svjetskog rata žudjeli za povratkom i nisu htjeli zaboraviti svoju prošlost, što ih je potaknulo na osnivanje škola za djecu jer su veliku važnost pridavali čuvanju jezika i običaja. Tako su osnovali ono što se obično zove Mala škola ili Pučka škola, to jest škola za djecu ili osnovna škola. Ta se vrsta škole u Córdoba održavala ciklički jer se na nekoliko godina otvarala s određenim nastavnicima (svima iz hrvatske zajednice), pa se zatim zatvarala da bi se kasnije opet otvorila. Na sastanku koji je 24. srpnja 1965. predvodio otac Andrija Oštrić, hrvatski svećenik koji je živio i obavljao svoju pastoralnu dužnost u mjestu Santa María de Punilla u planinskom lancu Córdoba, osnovana je Hrvatska škola u Córdoba. Za nastavu se predbilježilo 26 učenika. Program nastave obuhvaćao je povijest i zemljopis Hrvatske, jezik, vjeru i pjesme. Organizacijsko povjerenstvo sastojalo se od oca Oštrića, Marije Govedić, Šime Čavića, Ferde Ivankovića, Vesne Eterović, Branke Tanodi, Marice Halupe i drugih. Škola je djelovala svake subote od 15 do 18 sati u učionicama škole Padre Claret, a direktorica je bila gđa Marija Govedić. Nakon nastave otac Oštrić slavio je misu za sudionike. Veliki suradnik škole bio je g. Ferdo Ivanković koji je napravio sve da ova aktivnost urodi uspjehom. Plodovi podučavanja vidjeli su se 12. prosinca 1965. u činu svečanog zatvaranja koji je okupio brojnu

hrvatsku i argentinsku publiku. Ova škola kao rezultat velikih napora uspjela se održati još nekoliko godina. Nažalost, s vremenom je Mala škola prestala biti onakva kakvom je zamišljena. U 70-ima se i dalje pomagalo najmanjim članovima hrvatske zajednice da usvoje jezik i glazbu. Tih je godina Šime Čavić preuzeo zadaću obrazovanja djece. Narednih godina aktivnost je i dalje varirala. Bilo je razdoblja u kojima se nisu obavljale aktivnosti, poglavito one vezane za jezik, dok ih je u drugima bilo. U tom bi drugom slučaju nastava počinjala s velikim oduševljenjem, ali bi se godina završila s vrlo malim brojem učenika. Ponovno rođenje Hrvatske i njezino proglašavanje neovisnosti 1991. potaklo je mnoge da se vrate na tečajevе jezika, pa se tako sredinom godine velik broj mladih upisao na tečaj da nauči jezik predaka. Te satove vodili su Šime Čavić i Kača Rendeli. Među ostalim, učila se hrvatska nacionalna himna, ali i mnogi običaji i tradicije. Najvažniji rezultat tih satova jezika bilo je to što je skupina mladih koja ih je pohađala na nekoliko mjeseci osnovala hrvatski folklorni sastav Kolo Velebit (Sprljan, 2004). U 90-ima se Mala škola pretvorila u nešto drugo jer su se u tom desetljeću hrvatskom domu približili brojni potomci useljenika pridošli u 20-ima koji inače nisu bili toliko uronjeni u hrvatsku kulturu koliko potomci useljenika nakon rata (Sprljan, 2004). Od 1991. do 1992. nastavu u Domu vodila je Irene Chavich i djeca su učila jezik i ples. Tada se predavalo ono što se prenosilo u kući i školica je prije svega služila za druženje, za održavanje hrvatske zajednice živom i zato da se svijetu pokaže da hrvatska kultura postoji (osobna komunikacija s gđom Irene Chavich). Godine 2000. Mala škola ponovno se aktivirala, ali je to kratko trajalo. Kolito kakav sad poznajemo počeo je djelovati 2012. u prostorijama Doma. Skupina adolescenata primijetila je da se broj ljudi koji su plesali u sastavu za mlade stalno smanjivao, pa su tražili obitelji s djecom da bi pokrenuli ovu inicijativu. U prvim su godinama za ovu inicijativu bile zadužene voditeljice Betania Matiak i Katia Benetti Ivanovich, u suradnji s Brendom Sojak i Jesicom Ivanovich (osobna komunikacija s gđom Betanijom Matiak), a 2014. surađivala je i Karen Bauk koja je 2016. postala voditeljica. U početku su nastavnice bile osobe koje su imale nešto za podučavati, poglavito ono što su naučile u kući, ali s vremenom su se te osobe osposobljavale, pa su tako sve voditeljice koje su bile u Kolitu u nekom trenutku studirale jezik u Hrvatskoj, na tečaju u okviru Croaticuma, a još su se i usavršavale u plesu.

Imajući na umu prethodno izloženo, nakon pregleda povijesti ove škole, a s ciljem da pokažemo važnost ovog prostora, iznijet ćemo iskustva učenika da bismo ponovno vrednovali Malu školu.

Materijali i metode

U Malu školu Kolito, smještenu u Domu u Córdobi, svake subote dolazi desetak djece dobi od 5 do 13 godina. Učenicima koji su pohađali školu 2019. pružili smo polustrukturirani upitnik s ciljem da istražimo njihov interes za sudjelovanje u školi (slika 1.). Kako bismo mogli rekapitulirati povijest ispričanu u uvodu, dodatno smo intervjuirali neke učiteljice koje su prošle kroz tu školu.

IME:
DOB:
1) GOVORIŠ LI HRVATSKI U OBITELJI?
A) DA B) NE
2) GOVORI LI NETKO U TVOJOJ OBITELJI HRVATSKI?
A) DA B) NE
TKO? KAKO GA JE NAUČIO?
3) IZ KOJEG DIJELA HRVATSKE JE TVOJA OBITELJ?
4) POZNAJEŠ LI HRVATSKU?
A) DA B) NE
5) AKO NE POZNAJEŠ HRVATSKU, BI LI VOLIO TAMO IĆI? ZAŠTO?
6) SASTAVI POPIS HRVATSKIH RIJEČI KOJIH SE SJEČAŠ
7) KOLIKO DUGO VEĆ IDEŠ U KOLITO?
8) ZAŠTO IDEŠ U KOLITO?
9) ŠTO TI SE NAJVIŠE SVIĐA U KOLITU?
10) ŠTO RADIŠ U KOLITU?
11) NAPRAVI CRTEŽ KOJI PREDSTAVLJA KOLITO.

Slika 1. Anketa među učenicima Kolita.

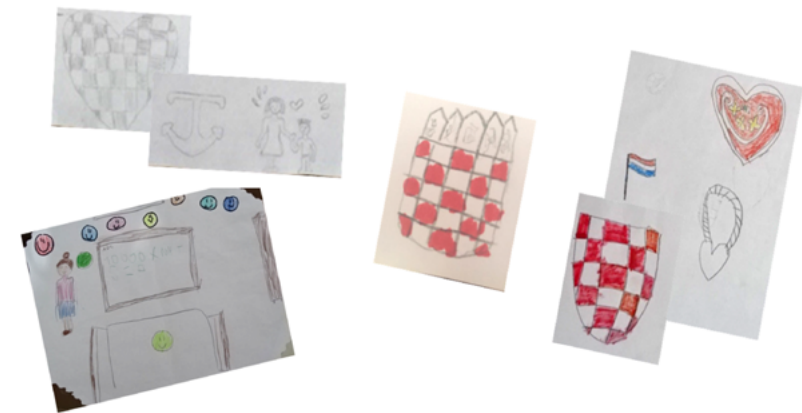
Rezultati i diskusija

Moglo se primijetiti da učenici potječu od potomaka iz svih dijelova Hrvatske i pripadaju drugoj, trećoj ili čak četvrtoj generaciji iseljenika i da im se, premda ih je većina počela učiti o hrvatskoj kulturi jer su to tako roditelji odlučili, poslije pojavio osobni interes da nastave učiti o zemlji predaka. Treba imati na umu i da se u razredima odvijaju aktivnosti koje zahvaćaju sve regije zemlje, gdje se često rade usporedbe s Argentinom, s ciljem da se prizna vrijednost svakoj naciji s njezinim snagama i slabostima, a tako se ulazi u razne tematike kao, među ostalim, geografiju, važne nacionalne datume, proslavu Uskrsa, Božića, klasične priče. Po tome je slična drugim školama u Córdobi, gdje je obrazovanje cjelovito i dotiče se različitih aspekata kulture te se svakako može računati s većom količinom didaktičkog materijala.

Kod većine obitelji učenika netko govori hrvatski (ta je osoba najčešće djed) i premda djeca ne govore jezik, u stanju su pamtiti izraze i riječi, kao

na primjer *dobar dan, laku noć, hvala, bok, kako si*, dane u tjednu, voće, povrće, životinje. Premda se jezik sve više gubio s prolaskom naraštaja, u okrilju obitelji i dalje se govori o zemlji predaka i učenici su se izjasnili da bi je jednom htjeli upoznati, premda je polovica njih već bila tamo, makar samo jedanput.

Djeca su se izjasnila da im se sviđa ići u Kolito da bi učili jezik, pjesme i plesove i da budu s prijateljima. Na umjetničkim priredbama o kojima smo ih pitali u anketi (slika 2.), djeca su pokazala ljubav prema domovini jer su neki od njih crtali srca, štitove, zastave i djecu kako se drže za ruke. Imamo li na umu ove priredbe, mogli bismo reći da je postignut cilj stvaranja bratstva među polaznicima škole i da domovina predaka nije zaboravljena.

Slika 2. Svjedočanstva učenika o tom što Kolito znači za njih.

Zaključci

U ovom radu predstavljena je važnost škola hrvatske kulture kroz vrijeme, u Argentini i posebno u Córdobi te, polazeći od toga, potreba za tim da ovakvi prostori opstanu kako bi i dalje mogli prenositi i širiti poznavanje kulture.

Zahvale

Zahvaljujem djeci i svim osobama koje su omogućile ovaj rad donoseći svoja svjedočanstva. Cristianu Sprljanu zahvaljujem zbog donesenog materijala, Andresu Ilcicu za čitanje rukopisa i nekih doprinosa njemu.

Popis literature i izvora

- República Argentina. Instituto Nacional de Estadística y Censos. (2010). *Censo Nacional de Población, Hogares y Viviendas 2010*. Pristupljeno 30. ožujka 2020. <https://www.cba.gov.ar/provincia/aspectos-generales/poblacion/>
- República Argentina. Instituto Nacional de Estadística y Censos. (2014). *Estimaciones y proyecciones de población 2010-2040: total del país*. (str. 28). Pristupljeno 30. ožujka 2020. https://es.wikipedia.org/wiki/Demograf%C3%A1Da_de_Argentina
- Sprljan, C. (2004). Historia de la Inmigración croata en Córdoba. *Studia Croatica*. <http://www.studiacroatica.org/revistas/146/146.htm>
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (2013). *Status of Croatian immigrants and their descendants abroad*. Pristupljeno 30. ožujka 2020. <https://web.archive.org/web/20130611064048/http://www.hrvtiizvanrh.hr/en/hmiu/status-of-croatian-immigrants-and-their-descendants-abroad/15#>
- Vrljičak, J. (2017). *Los croatas de Argentina: ¿Cuántos – Dónde – Cuando?* Pristupljeno 30. ožujka 2020. <http://studiacroatica.blogspot.com/2017/06/los-croatas-de-argentina-cuantos-donde.html>

USPOREDBA TALIJANSKOG I HRVATSKOG JEZIKA U KONTEKSTU PODUČAVANJA OBAJU JEZIKA U VENEZUELI

Luis Pesquera

Sažetak

Talijanska teritorijalna vladavina u Hrvatskoj, koja je gotovo neprekidno trajala od 2. st. pr. Kr. do sredine 20. st. ostavila je traga i na hrvatskom jeziku kroz idiomatske utjecaje koji su opipljivi i zamjetljivi osobito u jezičnim inačicama na dalmatinskoj i istarskoj obali. Imajući to na umu, cilj ovog rada bio je poglavito da usporedi talijanski i hrvatski jezik u kontekstu podučavanja obaju jezika u Venezueli, radi čega se poseže za asocijativnim pristupom s tri gledišta: povijesne analize talijanskog utjecaja u Hrvatskoj; gramatičkih i leksičkih sličnosti između talijanskog i hrvatskog jezika; i, konačno, dosega, institucionalnog okvira i mogućnosti podučavanja obaju jezika u Venezueli, a ovo zadnje gledište popraćeno je osobnim pristupom, temeljenim na iskustvu, i procjenom samog autora. Primjenom prve i druge strategije, obrasci verbalnih konjugacija i izraza roda i broja, koji jasno korespondiraju, identificirani su za oba jezika i ove sličnosti dovedene su u korelaciju s latinskim i proto-indoeuropskim gramatičkim strukturama, a koje koegzistiraju sa sličnostima koje su proizvod hrvatsko-talijanskih povijesnih veza i zajedničkog jezičnog podrijetla. Naposljetku, istraživanje na trećoj fronti pristupa otkrilo je primjetnu prednost talijanskog u smislu njegove proširenosti i institucionalnih mogućnosti učenja u Venezueli, što se u velikoj mjeri može zahvaliti razlikama u doseljavanju imigranata iz obaju zemalja na nacionalni teritorij. Objedinjavanjem rezultata triju analitičkih strategija zaključeno je da iako hrvatski jezik nije osobito raširen u Venezueli te su mogućnosti njegova proučavanja ograničene i ne promiču se previše u medijima, ipak postoje neke realne mogućnosti za njegovo učenje; s druge strane, ako se talijanski već učio kao strani jezik, sličnosti između tog jezika i hrvatskog mogu pomoći da se smanji rezerviranost u početnom pristupu tom slavenskom jeziku.

Ključne riječi: *hrvatski, talijanski, učenje, usporedba, Venezuela*

Uvod

talijanski i hrvatski dva su živa jezika koji imaju zajedničko indoeuropsko podrijetlo, ali pripadaju dvjema jasno diferenciranim jezičnim podskupovima: talijanski se nalazi u italskom podskupu jezika, a hrvatski u baltoslavenskom jezičnom konglomeratu. Takva razdvojenost u dvije skupine vidljiva je u gotovo svim aspektima ovih dvaju jezika. Međutim, više od 2000 godina gotovo neprekinutog kontakta između talijanskog i hrvatskog naroda pod različitim vazalnim odnosima, ratnim razdobljima, dominacijama i savezima, ostavilo je traga na današnjem hrvatskom jeziku, posebno u pojedinim hrvatskim krajevima poput Istre i Dalmacije, gdje je talijanska prisutnost bila dugotrajna i postojana.

U akademskoj nastavi hrvatskoga jezika uobičajeno je da standardna varijanta jezika prevladava nad regionalnim dijalektima s izrazitim romanskim utjecajem u rječničkom blagu, izrazima pa i u narodnim izrekama, što ne znači da je standardna varijanta potpuno izuzeta od takvog utjecaja. Tu prisutnost elemenata drugog jezika, premda je slaba u hrvatskom standardnom jeziku, mogli bi primijetiti oni koji uče hrvatski, a talijanski im je drugi jezik ili su ga pak naučili kao strani jezik.

Tijekom migracijskog procesa koji je mnoge Europljane doveo u Južnu Ameriku nakon Drugog svjetskog rata, Venezuela je bila jedna od zemalja primateljica te su pristizali i Talijani i Hrvati i bez većih problema su se naseljavali. Od tada će proces asimilacije obiju zajednica u venezuelansko društvo dovesti do stvaranja institucija različitih vrsta, među kojima su i one kulturne, koje kao jednu od uloga imaju podučavanje jezika. U tom smislu, ovaj istraživački rad ima za cilj da uspoređi oba jezika u kontekstu venezuelanskog društva, uzimajući u obzir sličnosti i razmatrajući neke elemente koji su obilježili prisutnost ovih dviju zajednica u toj zemlji.

Da bi se postigao ovaj cilj, bit će potrebno preispitati zajedničke veze u povijesnom razvoju obaju naroda; opisati sličnosti između talijanskog i hrvatskog jezika; i izložiti opseg, prodornost, institucionalnost i mogućnosti studiranja talijanskog i hrvatskog jezika u Venezueli. Uza sve to, bit će moguće ocrtati panoramu situacije koja je postojala i postoji u karipskoj zemlji vezano za kulturne elemente povezane s podučavanjem ovih dvaju jezika, a koji su važni elementi unutar rada na identifikaciji jezičnih sličnosti i zajedničkih osnova (gramatičke i leksičke sličnosti, specifične za dijalekte pod najvećim utjecajem talijanskog i za standardni hrvatski). Naposljetku, u sastav rada ulazi i autorovo iskustvo u početnom učenju hrvatskog jezika, uz prethodno poznavanje talijanskog jezika na srednjoj visokoj razini (certificirana razina B2 prema Zajedničkom europskom refe-

rentnom okviru za jezike).

Kada to radite, važno je znati da u Venezueli talijansku koloniju nadmašuju samo kolumbijska i španjolska zajednica, odnosno da je od svih stranih zajednica koje žive u Venezueli i govore jezikom koji nije španjolski talijanska zajednica najbrojnija. Uz njihovu brojnost, razina njihove organiziranosti omogućila je da stupanj prodora ovog jezika u venezuelansko društvo bude daleko veći od hrvatskoga u smislu institucionalnosti, povijesne prisutnosti te ponude i pristupačnosti prilika za učenje.

Ciljevi

Opći cilj

- Usporediti talijanski i hrvatski jezik u kontekstu nastave jezika u Venezueli.

Specifični ciljevi

- Dati pregled zajedničkih veza u povijesnom razvoju obaju naroda.
- Opisati sličnosti između talijanskog i hrvatskog jezika.
- Izložiti opseg, prodornost, institucionalnost i mogućnosti studiranja talijanskog i hrvatskog jezika u Venezueli.

Povijesni tok

U ovom dijelu bavit ćemo se talijansko-hrvatskim odnosima u njihovim različitim fazama kroz različita razdoblja. Također će se ukratko opisati neke pozadinske povijesne činjenice.

Prapovijest. Doseljavanje ilirskih plemena i prvi kontakti s Italicima

Područje koje je danas poznato kao Republika Hrvatska bilo je neprekidno naseljeno hominidima od prapovijesti, s ostacima prisutnosti predneandertalaca starih i do milijun godina u zemlji (Skorin-Kapov, 2006) i jednom od najbogatijih i najbolje očuvanih lokacija s ostacima neandertalaca na svijetu (Salopek, 2010). U osvit željeznog doba (oko 1000. pr. Kr.) pojavila su se prva naselja raznih sjedilačkih naroda indoeuropskog podrijetla, kako u obalnim tako i u kopnenim područjima današnje Hrvatske. Ovi narodi, poznati kao Iliri, imali su prve kontakte s nekim italskim narodima: doista, iz 6. stoljeća prije Krista postoji zapis

o kratkotrajnom ratovanju između Liburna (jednog od glavnih ilirskih plemena) i Etruščana (Dzino, 2012), značajnih sila predrimskog razdoblja iz sjeverno-srednjeg dijela današnje Italije; međutim, kako nije ostvarena premoć ni jednog od dva naroda nad drugim, nema dokaza o jasnim utjecajima ili o međusobnom preuzimanju običaja među njima.

Klasična antika: grčko-rimska vladavina

Oko 3. stoljeća prije Krista, Rimska Republika, u otvorenoj ekspanziji na obali Sredozemnog mora, našla se na udaru pljačke i gusarstva koje su provodili ilirski brodovi na Jadranskom moru, što je dovelo do tri ratna sukoba poznata kao Ilirski ratovi (229. – 168. pr. Kr.), a njihov ishod bio je nestanak zavađenih ilirskih kraljevstava i plaćanje danka (Wilkes, 1992).

Nakon preobrazbe Rimske republike u Rimsko Carstvo, provincija Ilirik (latinski *Illyricum*) službeno je uspostavljena kao dio nove administrativne raspodjele, a obuhvaćala je cijelu obalu Jadrana od Albanije do poluotoka Istre u Hrvatskoj, s rijekom Dunav kao gornja granica (Enciclopædia Britannica, 2015). Nakon Velikog ilirskog ustanka iz 10. godine nove ere, provincija *Ilirik* je raspuštena i podijeljena na dvije manje provincije: Dalmaciju i Panoniju (Kovács, 2007).

Boravak Rimljana u Hrvatskoj tijekom antike ostavio je za sobom, naravno, mnoštvo građevinskih i kulturnih ostataka. Gradovi poput Salone (današnji Solin), Splita ili Pule imaju pomno očuvane rimske amfiteatre i carske palače (Meijer, 2004), kao i primjere ranokršćanske sakralne arhitekture, iz vremena nakon legalizacije ove vjere Milanskim ediktom (313. Kr.) (Skorin-Kapov, 2006). Relevantno je istaknuti da je provincija Ilirik bila posebno važna u prikupljanju vojske za rimsku vojnu mrežu, osim što je bila kolijevka značajnih generala, careva poput Dioklecijana ili Konstantina Velikog i mnoštva civilnih i vojnih dužnosnika (Goldsworthy i Keega, 2000).

Rani srednji vijek: dolazak slavenskih naroda i pojava Hrvata

U 4. stoljeću nove ere došlo je do masovnog kretanja naroda iz sjeverne i srednje Europe prema obalama Sredozemlja (događaj poznat kao seoba naroda), koji su došli u dodir s Rimskim Carstvom i pridonijeli njegovu slabljenju, podjeli i konačnom padu njegova zapadnog dijela 476. godine (Acemoğlu i Robinson, 2012). Kasniji valovi migracija uključivali su dolazak slavenskih naroda, što je odlučujući čimbenik budućeg etničkog identiteta i hrvatske posebnosti (Bury, 1967). Slavenska plemena, za koje se utvrdilo da potječu iz današnje Poljske i Ukrajine (Curta, 2006),

pojavi su se u blizini rimskog teritorija u ranom dijelu 6. stoljeća nove ere, postala su poznata tijekom tog stoljeća i stekla su političko-teritorijalnu prevlast nad drugim narodima koji su se selili, ukorijenivši se osobito na području prema Jadranu i Egeju (Curta, 2004).

U ovom je trenutku primjereno govoriti o pojavi Hrvata: oni su se konstituirali kao slavensko pleme koje je kasno migriralo prema jugoistočnoj Europi, gdje su uspjeli osnovati samostalno vojvodstvo u današnjoj Dalmaciji, koje je kasnije skupa s Istrom početkom 9. stoljeća palo u vazalski odnos prema Franačkom Kraljevstvu Karla Velikog (Fine, 1991). Kaže se da je u tom razdoblju pod franačkim vazalstvom došlo do masovnog pokrštavanja Hrvata, uvijek vezanog uz Rimokatoličku crkvu (Portal, 1969), vjerskog identiteta koji je sve do danas karakteristična crta Hrvata i duboko ukorijenjena značajka.

Srednji vijek: samostalno hrvatsko kraljevstvo, unija s Ugarskom i razdoblje između ratova s Venecijom

Do kraja 9. stoljeća nove ere, Kneževina Dalmacija oslobodila se franačkog jarma i počela je razvijati važnu pomorsku silu, što im je omogućilo da gusare na Jadranu, a osobito protiv Venecije, koja je postala regionalna sila. Tako dolazi do razdoblja prvih hrvatsko-mletačkih ratnih okršaja, koji do kraja 9. stoljeća završavaju uglavnom u korist koalicije slavenskih naroda predvođenih Hrvatima, a Mletačka Republika prisiljena im je plaćati danak za plovidbu Jadranom (Staley, 1910).

Godine 925. Hrvatska je od pape priznata kao kraljevina, a za kralja je okrunjen hrvatski velikaš Tomislav. Tomislavovo kraljevanje, mada vrlo kratko, jer je trajalo samo do 928. godine, uspjelo je učvrstiti kraljevinu i napraviti od nje jedno od najvažnijih kraljevstava u srednjovjekovnoj Europi (Schauble, 2014).

Smrću kralja Dmitra Zvonimira 1089. Hrvatska će izgubiti status samostalne države, što je izazvalo građanski rat zbog nepostojanja muškog potomka koji bi zauzeo prijestolje (Budak, 1994). U tom trenutku, posredstvom supruge, kraljice Helene (ugarske princeze i udovice kralja Zvonimira), došlo je do dugih pregovora koji su rezultirali asimilacijom Hrvatske u Ugarsku monarhiju (Curta, 2006). Takav je događaj, međutim, bio popraćen povijesnim ugovorom poznatim kao *Pacta Conventa*, koji je uspostavio ugovorni odnos između novog monarha i saveza dvanaest važnih hrvatskih plemenitaša, koji su bili poštovani i dobili su brojne privilegije u zamjenu za slanje vojne podrške mađarskoj vojsci kad god je to monarh zahtijevao (Sedlar, 2015). Iako postoje različita stajališta o proširenju autonomije Hrvatske u okviru nagodbe s Ugarskom (Klemenčić

i Žagar, 2004.), istina je da je taj ključni povijesni događaj uspostavio vezu između obiju kruna, koja neće prestati do kraja Prvog svjetskog rata u 20. stoljeću.

Kasni srednji vijek: ratovi s Venecijom i mletačka kolonizacija Dalmacije

U prvim godinama 12. stoljeća Hrvatska je zapala u razdoblje neprestanih unutarnjih ratova i kriza nasljeđa, u situaciju koju je ubrzo iskoristila Venecija, koja je uspješno izvršila invaziju na nekoliko obalnih gradova kao što su Split, Biograd na Moru, Trogir, Šibenik i Zadar (Fine, 1991). Okupacija ovih gradova bila je razlog za stalne borbe kroz 12. i 13. stoljeće, pri čemu su stalno prelazili u hrvatske ruke i obrnuto. Godine 1345. potpisan je Zadarski mir između Venecije i Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva, kojim se Republika morala odreći svih svojih posjeda u Dalmaciji (preostala im je samo Istra) (Šišić, 2004); međutim, 1420. godine ugarski kralj Ladislav Napuljski prodaje Veneciji svoju vlast nad prostranim obalnim i otočnim posjedima (Prag, 1993), čime nastaje tzv. Mletačka Dalmacija, koja će na taj način trajati gotovo 400 godina.

Novovjekovlje: nestanak Venecije i njezine ostavštine u Hrvatskoj

Dolaskom Napoleonovih ratova, koji su potresali Europu između 1803. i 1815., Venecija je pala pod jaram tadašnjeg Prvog francuskog carstva, izgubivši svoje prekomorske posjede (uključujući svoje enklave u Hrvatskoj) i prestala je postojati kao neovisna republika (Enciclopædia Britannica, 2015).

Mletačko naslijeđe u Hrvatskoj održalo se i utjecalo na lokalnu dinamiku njezinih obalnih područja od osvita novoga vijeka do danas: u vrijeme učvršćivanja svoje dominacije na dalmatinskoj i istarskoj obali (15. stoljeće), Venecija je bila nositelj sveg sjaja europske renesanse na svojim prostorima, pa je umjetnički i znanstveni razvoj hrvatskog primorja uvijek bio izložen utjecaju najvažnijih država zapadne Europe. Boravak Mlečana u dalmatinskim i istarskim krajevima omogućio je starosjediocima da po uzoru na bogati talijanski jezik uzdignu vlastiti jezik i pretvore ga u istinski književni i narodni jezik (Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020). Naposljetku, valja spomenuti i važnost mletačkog ostanka na hrvatskoj obali u populacijskom i jezičnom smislu: do sredine 19. stoljeća gotovo trećina stanovništva, kako u Istri tako i u Dalmaciji, bila je talijanska po jeziku (bilo da je nazovemo talijanskom ili venecijanskom) (Benussi, 1997 [1924]), što je nedvojbeno ostavilo traga na lokalnim dijalektima i

običajima.

20. stoljeće: Talijanska okupacija u Hrvatskoj i njezine posljedice

Nakon pada Napoleona, Hrvatska je podijeljena između Kraljevine Ugarske i Austrijskog Carstva te je ostala pod jarmom ovih dviju kruna i kada su se spojile u Austro-Ugarsko Carstvo. Kao austrougarska provincija, zemlja se u Prvom svjetskom ratu (1914. – 1918.) našla na poraženoj strani, zbog čega je bila podvrgnuta aneksionističkim ambicijama naroda pobjednica, uključujući Italiju; dapače, već je 1920. Italija zauzela cijelu Istru (osim Rijeke, ali je jedan njezin dio zauzela 1924.), susjedni kontinentalni pojas, cresko-lošinjski arhipelag, a u Dalmaciji grad Zadar i otoke Lastovo i Palagružu (Tanner, 1997). Godine 1941., već u Drugom svjetskom ratu, Italija će kao pokrajine uključiti, uz one koje je već posjedovala od Prvog svjetskog rata, i područja oko gradova Splita, Kotora, Zadra i Rijeke, i bit će vojno prisutna na otocima kao što su Pag, Rab ili u gradovima poput Dubrovnika (Bocca, 2017). Nakon kapitulacije 1943. Italija će napustiti sve svoje posjede u Hrvatskoj i neće nikad više okupirati te teritorije u kasnijem tijeku hrvatske povijesti.

Boravak fašističke Italije u Hrvatskoj u 20. stoljeću ostavio je puno više negativnih nego pozitivnih učinaka. Tijekom okupacije krajem Prvog svjetskog rata započeo je sustavni program talijanizacije koji je uključivao gašenje brojnih kulturnih, sportskih i akademskih organizacija (Bocca, 2017), zabranu nastave na bilo kojem drugom jeziku osim talijanskog te prisilno prevođenje imena i prezimena slavenskog stanovništva (Cresciani, 2004). Taj program provodio se žešće tijekom Drugog svjetskog rata, kada su pokušali natjerati slavensko stanovništvo na iseljavanje i favorizirali su naseljavanje Talijana, prvenstveno primjenom svih vrsta komercijalnih, obrazovnih i društvenih pritisaka na Slavene i, s druge strane, davanjem povlastica Talijanima, da bi se na kraju pribjegli otvaranju koncentracijskih logora i samovoljnim pogubljenjima (Dizdar, 2005). Italija je kapitulirala, njezini su posjedi ušli u Jugoslaviju (konfederacija socijalističkih republika čiji je dio bila i Hrvatska), a skupine antifašističkog otpora (partizani) osvetile su se etničkim čišćenjem etničkih Talijana u Istri i Dalmaciji, prvenstveno provođenjem brutalnih masakra (poznatih kao *masakri u fojbama*), a zatim korištenjem manje nasilnih metoda zastrašivanja, što je sve zajedno dovelo do prisilne migracije između 230.000 i 350.000 etničkih Talijana, kao i antikomunističkih Hrvata i Slovenaca između 1943. i 1960. (Petacco, 2005).

Talijansko-Hrvatske frazeološke sličnosti

Na temelju upravo izloženog povijesnog puta, u ovom će se dijelu izložiti neke sličnosti između talijanskog i hrvatskog jezika u smislu gramatike i leksika, uključujući, u većoj ili manjoj mjeri, istarske i dalmatinske dijalekte.

Gramatičke sličnosti

Općenito, neke od gramatičkih sličnosti između talijanskog i hrvatskog su sljedeće:

- Prisutnost, u oba jezika, višestrukih glagolskih vremena u indikativnom načinu, koja uključuju različite oblike perfekta, imperfekta i futura (međutim, u svakodnevnom životu hrvatski koristi samo nekoliko glagolskih vremena, što nije slučaj kod romanskih jezika).
- Postojanje kondicionalnog načina (Guglielmi, 2008).
- Izražavanje roda i broja.
- Slični obrasci konjugacije nekih glagola.

Talijanski, kao i ostali romanski jezici, a također i hrvatski, dodjeljuje nastavke imenicama koje se razlikuju prema **rodu** (tradicionalno muški i ženski, iako hrvatski, kao i rumunjski, prihvaća „srednji” rod za određena imena). Treba imati na umu, međutim, da hrvatski jezik uključuje nekoliko gramatičkih padeža ili sklonidbi ovisno o gramatičkoj funkciji imenice (ako je ona subjekt ili objekt radnje, ako se želi izraziti njezino mjesto, prostorni položaj u odnosu na neki drugi objekt itd.), tako da će se ubuduće usporedbe navoditi s obzirom na nominativ (padež koji se obično nalazi u rječnicima). Uz to, talijanski i hrvatski u pravilu se slažu u dodjeljivanju nastavka *-a* imenicama ženskog roda, poput talijanskog *spiaggia* (plaža) i hrvatskog *ptica*. Postoje, naravno, i iznimke, poput talijanske riječi ženskog roda *mano* (ruka) ili hrvatske *ljubav*. Nadalje, nisu sve riječi koje završavaju na *-a* ženskog *roda*, poput talijanske *madera* (drvo) koja je muškog roda ili hrvatske *usta* koja je srednjeg roda. U oba jezika pridjevi se po rodu podudaraju s imenicom, iako često ima posebnih slučajeva i iznimaka, osobito u hrvatskom.

Što se tiče izražavanja **broja**, oba jezika obično dodjeljuju završetak *-e* ženskom rodu, kao u talijanskom slučaju *tavola* (stol) – *tavole* (stolovi) ili hrvatski *mjenjačnica* – *mjenjačnice*, te završetak *-i* za muški rod, poput talijanskog *schermo* (ekran) – *schermi* (ekrani) ili hrvatskog *prijatelj* – *prijatelji*. U talijanskom jeziku neke imenice ženskog roda ne podržavaju ovo pravilo, osobito ako njihov oblik jednine ne završava na *-a*; u

ovom slučaju obično završava na *-i* ili ostaje nepromijenjeno, npr. *moto* (motocikl) – *moto* (motocikli) ili *attrice* (glumica) – *attrici* (glumice). U hrvatskom jeziku postoje i iznimke u muškom rodu kao *brat* – *braća* ili *čovjek* – *ljudi*, ili množine u ženskom rodu koje nemaju oblik jednine, kao što su *hlače* ili *novine*. Ne postoji *hlača ili *novina.¹ I pridjevi se obično mijenjaju i prema broju.

Obrasci konjugacije razmatrat će se unutar sadašnjeg indikativnog vremena. Konjugacije za model glagola iz svake kategorije ili skupine prikazane su u nastavku, uz uočavanje nekih postojećih sličnosti. Za oba jezika prijevod osobnih zamjenica ide ovim redom: ja, ti, on/ona/ „ono” (hrvatski), mi, ti, oni/oni/ „ona” (hrvatski).

Talijanski glagoli na „-are”

Amare (voljeti)

Io amo

Tu ami

Lui/lei ama

Noi amiamo

Voi amate

Loro amano

Hrvatski glagoli na „-ati-am”

Kuhati

Ja kuham

Ti kuhaš

On/ona/ono kuha

Mi kuhamo

Vi kuhate

Oni/one/ona kuhaju

Talijanski glagoli na „-ere”

Chiedere (pitati)

Io chiedo

Tu chiedi

Lui/lei chiede

Noi chiediamo

Voi chiedete

Loro chiedono

Hrvatski glagoli na „-ati-em”

Brisati

Ja brišem

Ti brišes

On/ona/ono briše

Mi brišemo

Vi brišete

Oni/one/ona brišu

Talijanski glagoli na „-ire”

Partire (otići)

Hrvatski glagoli na „-iti”

Dolaziti

¹ Zvezdica označava da riječ ne postoji.

Io parto	Ja dolazim
Tu partì	Ti dolaziš
Lui/lei parte	On/ona/ono dolazi
Noi partiamo	Mi dolazimo
Voi partite	Vi dolazite
Loro partono	Oni/one/ona dolaze

Neki završeci istaknuti su masnim slovima da bi se ukazalo na sličnosti u konjugaciji. Promatrajući različite konjugacije za tri prikazane vrste ili klase glagola (kategorija hrvatskih glagola na -evati, -ivati, -ovati izostavljena je zbog njihova oskudnog doprinosa ovoj raspravi), primjetno je da svi nastavci u prvom licu množine za sve navedene talijanske glagolske vrste (-iamo) imaju svoj gotovo točan pandan i u prvom licu množine za hrvatske glagole ati-am. Isto tako, može se vidjeti da se u svim slučajevima svi nastavci drugog lica množine podudaraju za oba jezika, i to prema skupnom obrascu (talijanski glagoli -are s hrvatskim ati-am, talijanski -ere s hrvatskim -ati-em i talijanski -ire s hrvatskim -iti). Ostale podudarnosti uključuju podudarnost završetka svih drugih lica jednine svih talijanskih glagolskih razreda (-i) s onim u trećem licu jednine hrvatskih glagola na -iti i nastavka trećeg lica jednine talijanskih glagola -ere i -ire (-e) s trećim licem jednine hrvatskih glagola ati-em.

Sličnosti u nekim ovdje prikazanim konjugacijskim obrascima mogu potjecati od mješavine utjecaja talijansko-hrvatskog križanja i njihova zajedničkog indoeuropskog podrijetla. Dapače, dovoljno je promatrati završetke nekih latinskih glagola u prezentu (glagol amāre) da bismo uočili određene sličnosti (The Open University, 2020).

<u>Jednina</u>	<u>Množina</u>
1 amō	amāmus
2 amās	amātis
3 amat	amant

Ili se sličnosti čak mogu dokazati i u vrsti konjugacije tipičnoj za glagole proto-indoeuropskog podrijetla (Aquiles i López-Manchero, 2011).

<u>Jednina</u>	<u>Množina</u>
1 -mi	-mes
2 -si	-te
3 -ti	-nti

Uzimajući u obzir te čimbenike, moguće je uočiti neke italo-hrvatske bliskosti koje traju do danas.

Leksičke sličnosti

U ovom dijelu bit će predstavljeni i uspoređeni popisi različitih hrvatskih riječi i nekih njegovih dijalekata (istarskog, dalmatinskog i splitskog) s njihovim talijanskim pandanima. „Standardni” hrvatski poznat je kao „štokavsko” narječje, dok su dalmatinski, istarski i splitski jezik regionalne varijante ili poddijalekti „čakavskog” (Sussex & Cubberley, 2011). Svi su poddijalekti „čakavskog” međusobno razumljivi; međutim, ova jezična skupina ima ograničenu razumljivost sa „štokavskim” hrvatskim (Lindsay, 2016). Zatim ćemo vidjeti neke primjere sličnosti, uzimajući kao referencu riječ na španjolskom, a zatim njezin ekvivalent u italo-hrvatskom (ih), italo-dalmatinskom (id), italo-istarskom (ii) i italo-splitskom (is).

„Jamón” *prosciutto-pršut* (ih), „coartada” *alibi-alibi* (ih), „viento” *vento-vjetar* (ih), „senador” *senatore-senator* (ih), „mes” *mese-mjesec* (ih), „ingeniero” *ingegnere-inženjer* (ih), „fecha” *data-datum* (ih), „sábado” *sabato-subota* (ih), „guardarropa” *guardaroba-garderoba* (ih), „gasolina” *benzina-benzin* (ih), „goma” *gomma-guma* (ih), „bomba” *pompa-pumpa* (ih).

Neki primjeri, kao što su *inženjer*, *subota* ili *senator*, također su povezani sa srodnim izrazima u drugim romanskim jezicima, tako da se zajednički korijen možda može pronaći u latinskom podrijetlu. Drugi, poput *pršut* ili *alibi*, čine se isključivim proizvodom talijansko-hrvatskih jezičnih međuodnosa.

Nastavljamo s nizom primjera koje je predstavio Ralica (2017) u dvije regionalne varijante:

„Malvado” (zao) *cattivo-kativ* (id), „dinero” (novac) *soldi-soldi* (id), „tomate” (rajčica) *pomodoro-pomidor* (id), „toalla” (ručnik) *asciugamano-šugaman* (id), „merienda” (užina) *merenda-marenda* (id), „frijol” (grah) *fagiolo-fažol* (id), „paraguas” (kišobran) *ombrello-lumbrela* (id), „cantar” (pjevati) *cantare-kantat* (id), „ventana” (prozor) *finestra-puneštra* (id), „ancla” (sidro) *ancora-ankora* (id), „botella” (boca) *bottiglia-botilja*

(id), „libro” (knjiga) *libro-libar* (id).

„Cartera” (novčanik) *portafoglio-portafojo* (ii), „amigo” (prijatelj) *amico-amiko* (ii), „médico” (liječnik) *medico-medigo* (ii), „compañero” (drug) *compagno-kumpanjon* (ii), „almohada” (jastuk) *cuscono-kušin* (ii), „tienda” (trgovina) *bottega-butiga* (ii), „enviar” (slati) *spedire-špediti* (ii), „señora” (gospođa) *signora-šinjora* (ii), „terreno” (zemljište) *terreno-teren* (ii), „tabaco” (duhan) *tabacco-tabak* (ii), „águila” (orao) *aquila-akvila* (ii), „plaza” (trg) *piazza-piaca* (ii).

S druge strane, Gubic (2021) nam nudi primjere najlokalnijih varijanti:

„Ciudadano” (građanin) *cittadino-čitadin* (is), „acertado” (siguran) *giusto-jušto* (is), „detener” (zadržati) *fermare-fermat* (is), „cerveza” (pivo) *birra-bira* (is), „plato” (tanjur) *piatto-pijat* ili *pjat* (is), „tentación” (iskušenje) *tentazione-tentacjun* (is), „espíar” (uhoditi) *spiare-špijat* (is), „propina” (napojnica) *mancia-manča* (is), „carroza” (kola) *carrozza-ka-roca* (is), „empleado” (službenik) *impiegato-inpjegat* (is), „viaje” (putovanje) *viaggio-vijad* (is), „balcón” (balkon) *ballatoio-balatura* (is).

Naposljetku, postoje neki ustaljeni izrazi ili „frazе” koje se gotovo doslovno mogu prevesti između standardnog talijanskog i hrvatskog jezika (Barać, 2016.), a to su:

- *Non credere ai propri occhi* (it) / *Ne vjerovati svojim očima* (hr) (kao izraz nevjerice).
- *Perdere la lingua* (it) / *Izgubiti jezik* (hr) (zanimjiti pred nekom situacijom).
- *Avere buon naso para qualcosa* (it) / *Imati nos za što* (hr) (kao sinonim za dobru intuiciju).
- *Non vedere più in là del proprio naso* (it) / *Ne vidjeti dalje od nosa* (hr) (izražava sporost razumijevanja).
- *A quattr'occhi* (it) / *U četiri oka* (hr) (odnosi se na obavljanje neke radnje ili razgovora nasamo s drugom osobom).

Uvidom u sve ove sličnosti ili, kao u posljednjem slučaju, doslovne prijevode, interakcija između obaju jezika postaje očigledna, što je nedvojbeno posljedica evolucije koja ih je, kao što smo rekli, spajala od davnina i odražavala se u svim sferama društva, bez obzira je li riječ o povijesti, umjetnosti, arhitekturi, gastronomiji, tradiciji ili, u našem slučaju, o jeziku.

Institucionalna prisutnost i nastava hrvatskog i talijanskog jezika u Venezueli

Kao posljednju točku usporedbe, u ovom odjeljku izložit ćemo prisutnost i proširenost talijanskog i hrvatskog u Venezueli, na mjestu u kojem je autor učio te jezike, što će omogućiti kontekstualizaciju diferenciranih kulturnih korijena, difuzije i mogućnosti pristupa učenju obaju jezika u ovoj zemlji. Za kraj slijedi kratki osvrt na autorova iskustva u procesu učenja obaju jezika.

Masovni dolazak Talijana u Venezuelu započeo je 1945., a vrhunac je dosegao 1971. s približno 211.000 registriranih ljudi. To je pak označilo dolazak transnacionalnih i talijanskih investicija, posebice vezanih uz građevinarstvo. Iako su se ti brojevi sada smanjili, procjenjuje se da oko 4 milijuna Venezuelanaca ima blisko talijansko podrijetlo, a između 1,5 i 2 milijuna izravni su potomci (Bondarenko, 2015).

Sudeći prema gore navedenom, ne čudi da u zemlji postoji širok spektar mogućnosti za učenje talijanskog jezika. Samo da spomenemo nekoliko primjera: možemo spomenuti tečajeve koje nudi *Istituto Italiano di Cultura* (Talijanski institut za kulturu), škole modernih jezika raznih javnih i privatnih sveučilišta, Centro Ítalo Venezolano, više privatnih škola kao što su obrazovne jedinice Agustín Codazzi, Bolívar i Garibaldi, Américo Vespuccio, *Società Dante Alighieri* (Društvo Dante Alighieri), Casa Italia de Maracay, brojne privatne tvrtke za učenje jezika, između ostalih institucija.

Što se tiče hrvatskog slučaja, prvi organizirani dolasci u sklopu državne politike dogodili su se 1947. godine, kada su cijele obitelji bježale pred Titovom vladom u tadašnjoj Jugoslaviji. Do ranih 1960-ih broj Hrvata u Venezueli procijenjen je na oko 2700. U to vrijeme počinje osnivanje građansko-kulturnih udruga poput Hrvatskog doma (1958.), ujedno se počinju isticati brojni stručnjaci, tehničari i gospodarstvenici na nacionalnoj razini, a izdaje se i Bilten Društva Hrvata u Venezueli, koji izlazi gotovo 50 godina (Banko, 2016; Hrvatska Enciklopedija, 2020). Trenutačno je ukupan broj Hrvata u zemlji oko 5000 osoba (Državni središnji ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, 2020). Dakako, u usporedbi s talijanskom, penetracija hrvatske zajednice u Venezuelu bila je znatno manja, pa ne čudi da u zemlji postoji malo mogućnosti za učenje jezika. Štoviše, od rijetkih hrvatskih institucija koje djeluju na nacionalnom teritoriju (Venezuelanski hrvatski odbor, Hrvatsko-venezuelanski centar, Društvo hrvatskih žena, Hrvatsko-venezuelanska industrijska i trgovačka komora i Hrvatski dom) samo su Hrvatske žene držale tečajeve jezika i kulture u

prostorima Hrvatskog doma i u sjedištu onog što je do 2014. godine bio Počasni generalni konzulat Republike Hrvatske u Venezueli.

Na kraju bih želio govoriti o svojem iskustvu u oba slučaja. Posvetivši se formalnom učenju talijanskog i hrvatskog jezika, nisam mogao izbjeći evidentiranje razlika u pogledu institucionalne nazočnosti ovih jezika u Venezueli. No, to nije bio razlog za to da umanjim kvalitetu znanja koje sam stekao iz hrvatskog jezika, kako u smislu učenja jezika kao takvog tako i u segmentu koji se tiče kulturno-povijesne prtljage vezane za jezik. Upravo je to, po mom mišljenju, prednost učenja jezika koji nije „etabliran” u zemlji: velike su šanse da nađete strastvene, obrazovane i mistične učitelje.

Unatoč poznavanju talijanskog jezika prije tečajeva hrvatskog, ne mislim da sam stekao značajnu prednost; no ta je činjenica ubrzala moj proces asimilacije, primjerice, hrvatskih gramatičkih obilježja sličnih nekim talijanskim, o kojima sam već govorio u ovom članku. Takav povoljan pristup pomogao mi je da otklonim bojazan pri prvom dodiru s hrvatskom gramatikom i da osjetim da mi neće sve biti potpuno nepoznato. S druge strane, budući da su jezici udaljeni jedan od drugoga, ta su eventualna jezična ukrštavanja od početka pobudila moju znatiželju za to kako su nastala, zbog čega sam se zainteresirao ne samo za detalje jezika već i za njegovu povijest i razvoj.

Zaključci

U ovom je radu pokazano da postoji nekoliko zajedničkih gramatičkih obrazaca vezanih uz uobičajene glagolske konjugacije i izraze roda i broja u talijanskom i hrvatskom jeziku, pa čak i da ima ustaljenih fraza koje se na isti način koriste i gotovo su doslovno prevedene s jednog jezika na drugi, što se može objasniti zajedničkom poviješću talijanskog i hrvatskog naroda duljom od dvaju tisućljeća i zajedničkim indoeuropskim jezičnim podrijetlom. Što se tiče projekcije i proširenosti obaju jezika u Venezueli, talijanski jezik, zbog brojnosti pripadnika svoje zajednice, uhvatio je puno dublje korijene i više je institucionalno zastupljen od hrvatskoga, i to zbog razlike u populacijskom opsegu pojedinaca dvaju narodnosti, što je proizvod različite migracijske dinamike. Naposljetku, priznaje se da u osobnom procesu učenja hrvatskoga predznanje talijanskog nije predstavljalo pretjeranu prednost, iako bi moglo pomoći u otklanjanju suzdržanosti pri prvom približavanju spomenutom slavenskom jeziku.

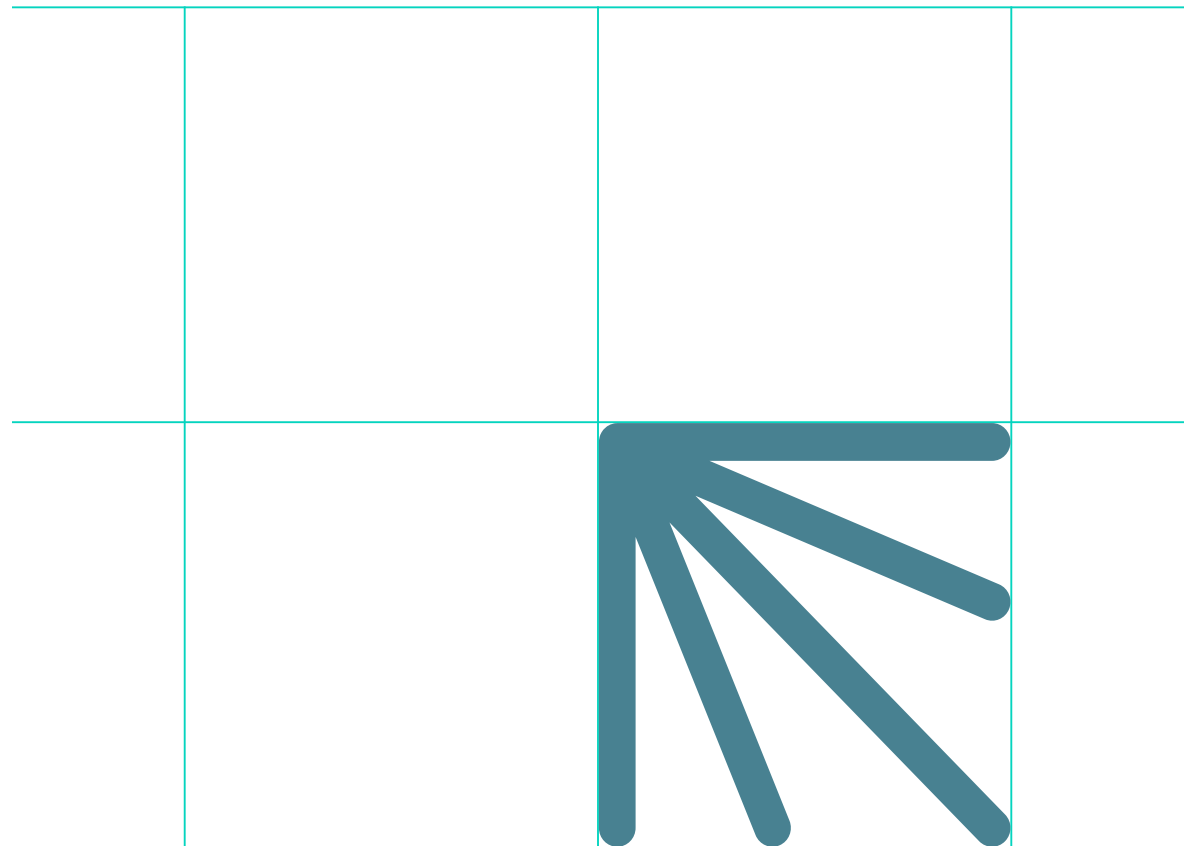
Popis literature i izvora

- Acemoğlu, D. & Robinson, J. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Crown Business. <https://doi.org/10.1111/dpr.12048>
- Aquiles, C. & López-Menchero, F. (2011). *A Grammar of Modern Indo-European*. Indo-European Language Association. <https://indo-european.info/indo-european-grammar.html>
- Banko, C. (2014). Un refugio en Venezuela: los inmigrantes de Hungría, Croacia, Eslovenia, Rumania y Bulgaria. *Tiempo y Espacio*, 26(65), 63-75. http://ve.scielo.org/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1315-94962016000100005
- Barać, B. (2016). *Analisi contrastiva in italiano, croato e francese di espressioni idiomatiche in riferimento alle parti del corpo: occhi, lingua e naso* [Diplomski rad, Sveučilište u Zadru]. Digitalni repozitorij ocjenskih radova Sveučilišta u Zadru. <https://repozitorij.unizd.hr/en/islandora/object/unizd%3A623>
- Benussi, B. (1997 [1924]). *Isria nei suoi due millenni si storia*. Unione Italiana.
- Bocca, G. (2017). *Storia d'Italia nella guerra fascista, 1940-1943*. Feltrinelli.
- Bondarenko, N. (2015). Estudio comparativo de los aportes de las inmigraciones italiana y portuguesa a la vida nacional venezolana. *Humana del Sur*, 10(18), 173-190. <http://www.saber.ula.ve/handle/123456789/41003>
- Budak, N. (1994). *Prva Stoljeća Hrvatske*. Hrvatska Sveučilišna Naklada. https://www.hercegbosna.org/STARO/download-hr/Budak_prva_stoljeca.pdf
- Bury, J. (1967). *The Invasion of Europe by the Barbarians*. W. W. Norton & Co. Inc.
- Curta, F. (2004). The Slavic Lingua Franca (Linguistic Notes of an Archeologist Turned Historian). *East Central Europe*, 31(1), 125-148. https://brill.com/view/journals/eceu/31/1/article-p125_9.xml
- Curta, F. (2006). *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*. Cambridge University Press.
- Cresciani, G. (2004). A Clash of Civilisations? The Slovene and Italian Minorities and the Problem of Trieste from Borovnica to Bonegilla. *Italian Historical Society Journal*, 12(2), 3-15.
- Dizdar, Z. (2005). Italian Policies Toward Croats in Occupied Territories During the Second World War. *Review of Croatian History*, 1, (1), 179-210. <https://hrcaj.srce.hr/22495?lang=en>
- Dzino, D. (2012). Contesting Identities of Pre-Illyricum. *Ancient West & East*, 11, 69-95. 10.2143/AWE.11.0.2175878
- Encyclopædia Britannica. (2015). *Illyria*. <https://www.britannica.com/place/Illyria>
- Fine, J. (1991). *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the*

- Late Twelfth Century*. University of Michigan Press.
- Goldsworthy, A & Keega, J. (2000). *Roman Warfare*. Cassell PLC.
- Gubić, D. (2021). *La presenza degli italianismi nel lessico della parlata di Spalato* [Diplomski rad, Sveučilište u Splitu]. Digitalni akademski arhivi i repozitoriji. <https://repozitorij.ffst.unist.hr/islandora/object/ffst:3029>
- Guglielmi, L. (2008). L1 Lingua Serba (e Croata) e Italiano LS. Sistemi Verbali in Contatto e Transfer. *L'italiano nei Balcani*, numero monografico del *Bollettino ITALIS*, 6(26).
- Hrvatska Enciklopedija. (2020). *Venezuela*. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64260#poglavlje134650>
- Klemenčić, M & Žagar, M. (2004). *The Former Yugoslavia's Diverse Peoples: A Reference Sourcebook*. ABC-Clio.
- Kovács, P. (2008). A Pisidian Veteran and the First Mention of Pannonia. *Tyche*, 22, 99-107. <https://www.academia.edu/6151404>
- Lindsay, R. (2016). *Mutual Intelligibility of Languages in the Slavic Family*. https://www.academia.edu/4080349/Mutual_Intelligibility_of_Languages_in_the_Slavic_Family
- Meijer, K. (2004). *Emperors Don't Die in Bed*. Routledge.
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (2020). *Croatian Diaspora in Venezuela*. República de Croacia. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh-2463/croatian-diaspora/croatian-diaspora-in-venezuela/2490>
- Petacco, A. (2005). *A Tragedy Revealed: The Story of the Italian Population of Istria, Dalmatia, and Venetia Giulia, 1943-195*. University of Toronto Press Inc.
- Portal, R. (1969). *The Slavs: A Cultural and Historical Survey of the Slavonic Peoples*. Harper & Row.
- Praga, G. (1993). *History of Dalmatia*. Pisa.
- Ralica, I. (2017). *Different Words Used Around Croatia for the Same Thing*. Croatiaweek. <https://www.croatiaweek.com/different-words-used-around-croatia-for-the-same-thing>
- Salopek, I. (2010). Krapina Neanderthal Museum as a well of medical information. *Acta medico-historica Adriatica*, 8 (2), 197-202. <https://hrcak.srce.hr/63530>
- Schauble, M. (2014). *Narrating Victimhood: Gender, Religion and the Making of Place in Post-War Croatia*. Berghahn Books. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt9qcxr8>
- Sedlar, J. (2015). *A History of East Central Europe*. University of Washington Press (Volumen III).
- Šišić, F. (2004). *Pregled Povijesti Hrvatskoga Naroda, Prvi Dio*. Slobodna Dalma-

- cija (Volumen I).
- Skorin-Kapov, J. (2006). *A short historical overview of Istria and, especially, Pula*. Croatian History. <http://www.croatianhistory.net/etf/jadran.html>
- Staley, E. (1910). *The Dogaressas of Venice: The Wives of the Doges*. T. Werner Laurie. <https://archive.org/details/dogaressasofveni00stal/page/n10/mode/2up>
- Sussex, R & Cubberley, P. (2011). *The Slavic Languages*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486807>
- Tanner, M. (1997). Illyrianism and the Croatian Quest for Statehood. *Daedalus*, 126(3), 47-62. www.jstor.org/stable/20027441
- The Open University. (2020). *Getting Started on Classical Latin*. <https://www.open.edu/openlearn/history-the-arts/getting-started-on-classical-latin>
- Wilkes, J. (1992). *The Illyrians*. Blackwell.

IV. ČETVRTI DIO
METODOLOŠKI IZAZOVI,
ARHIVSKA PITANJA I NOVE
ANALITIČKE PERSPEKTIVE

ULOGA HRVATSKOG DRŽAVNOG ARHIVA U KREIRANJU DIGITALNE PLATFORME VEZANE UZ ISELJENIŠTVO U SVRHU POVEZIVANJA S HRVATSKOM DIJASPOROM

**Darija Hofgräff Marić
Vedran Muić**

Sažetak

Hrvatska se ubraja među europske zemlje s najizraženijim i najdugotrajnijim iseljavanjem stanovništva. Gradivo o tome dosta je raspršeno unutar različitih baštinskih institucija u Republici Hrvatskoj, zbog čega istraživačima nisu uvijek dostupne sve informacije na jednom mjestu. Najveća koncentracija gradiva vezanog uz iseljništvo nalazi se u Hrvatskom državnom arhivu (dalje: HDA), gdje je pohranjena skoro sva iseljeničko-povratnička dokumentacija koja je tijekom druge polovice 20. stoljeća izuzeta iz baštinskih institucija (arhiva, instituta, knjižnica i sl.) te pridružena onome što se već od ranije čuvalo u HDA-u. Nedostaju dijelovi gradiva koji se nalaze u vlasništvu privatnih posjednika gradiva, što krnji cjeline mnogih fondova/zbirki i tako umanjuje saznanja o hrvatskom iseljstvu. U radu se stoga daju prijedlozi za objedinjavanje gornjih sadržaja kroz digitalnu platformu koja bi se ojačala uporabom GIS tehnologije u svrhu još jače povezanosti s hrvatskom dijasporom, ali i očuvanjem kolektivne memorije vezane uz hrvatsko iseljništvo.

Ključne riječi: *arhivsko gradivo, digitalna platforma, GIS tehnologija, kartoteka iseljenika*

Uvod

Hrvatski državni arhiv prikuplja, sređuje i daje na korištenje arhivsko gradivo vezano uz hrvatsko iseljništvo, što je jedna od njegovih ključnih zadaća kao matične arhivske ustanove. Osim toga, aktivno sudjeluje u različitim znanstveno-stručnim aktivnostima vezanima uz njegovu prezentaciju te potiče međuinstitucijsku suradnju u cilju što veće vidljivosti

ne samo u akademskim krugovima već i u široj javnosti.

U tu je svrhu tijekom 2015. objavljen *Vodič kroz fondove i zbirke HDA* (Lemić, 2015) te postavljena izložba s pripadajućim katalogom *Hrvatsko iseljništvo kroz fondove i zbirke HDA* (Bućin, Jukić i Šarić, 2015). Godine 2017. priključio se projektu *Acta Croatica* čija je vizija bila postati vodeća internetska platforma u istraživanju prošlosti naših predaka i njihovih zaboravljenih narativa.¹ Godine 2020. sudjelovao je u prijavi na natječaj Hrvatske zaklade za znanost za znanstveni projekt „Hrvatsko iseljništvo od 1914. do 1990. godine: Između političkog aktivizma i društvenog okupljanja” – pod koordinacijom Hrvatskog instituta za povijest, što je još jedan dokaz kontinuiranog djelovanja HDA na temama vezanima uz iseljništvo.

Međutim, za još veću vidljivost arhivskih izvora o iseljinstvu uz korištenje mogućnosti informacijskih tehnologija, treba poraditi na kreiranju digitalne platforme kojom bi se dodatno populariziralo gradivo o iseljinstvu ne samo u HDA-u već i u drugim baštinskim institucijama, ali i kod privatnih posjednika prema kojima treba graditi povjerenje te ih dodatno educirati o značaju predaje gradiva arhivima.

Aktivnosti HDA kao javne, baštinske, kulturne i informacijske institucije Iseljništvo – vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva

Kako je prethodno istaknuto, potencijal arhivskog gradiva vezanog uz iseljništvo je ogroman, ali, nažalost, još uvijek nedovoljno iskorišten. Zbog toga je HDA tijekom 2015. objavio *Vodič* koji na jednom mjestu donosi pregled arhivskih fondova/zbirki te kao takav olakšava istraživačima pripremu početnog istraživanja u Arhivu.

Vodič obuhvaća fondove tijela uprave (92), a tek potom institucija, među kojima su najbrojnija društva, udruge i udruženja (10), političke stranke i društveno-političke organizacije i sindikati (8), zatim znanstvene, kulturne i informativne djelatnosti (6) te pravosudne, vojne i vjerske institucije. Također sadrži i fondove istaknutih pojedinaca u iseljničkoj službi koji su intenzivno radili na oblikovanju iseljničke politike u različitim društveno-političkim sustavima poput Artura Benka Grade, Milostislava Bartulice, ali i drugih istaknutih osoba koje su živjele u iseljinstvu, a bile su poznati hrvatski znanstvenici, političari, pravnici, ekonomisti, liječnici, socijalni radnici i sl. Obuhvaćeno je ukupno 13 osoba s pojedinačnim fondovima i tri obitelji, među kojima se najviše ističu Nikola Čolak, Bogdan Radica, obitelj Lhotka, Lorković i dr. Među njima ima i

¹ *Acta Croatica* (dostupno na: <https://actacroatica.com/hr/>) (pristupljeno 10. III. 2020.).

pojedinaca koji, nažalost, nisu oblikovani u zaseban fond jer ne sadrže dovoljnu količinu gradiva, stoga se nalaze u posebnim zbirka *Hrvatski iseljenici*² i *Razne osobe*.³

U *Vodiču* su također sadržane i opisane i druge zbirke dostupne u HDA. Radi se o ukupno 164 arhivska fonda i zbirke čemu treba priključiti i opsežan knjižni fond dostupan u HDA, što je izvanredno priručno sredstvo u istraživanju tema vezanih uz iseljništvo. Pogotovo su vrijedna

² HR-HDA-1950 Hrvatski iseljenici. Gradivo zbirke sadrži više cjelina: 1. Dobrijević Petar i Pavao; 1914. – 1980-e; fotografije, novinski isječci, memoarsko-biografski zapisi i dr.; 1 koverta 2. Društvo prijatelja Matice Hrvatske u Vancouveru, Kanada; uglavnom 1970-e; zapisnici sastanaka, članske iskaznice, zahvale, pravila Društva, korespondencija i dr.; 1 koverta 3. Hrvatska seljačka stranka u Kanadi: 1931. – 2004.; korespondencija, pravila Stranke, promidžbeni leci, spomenice, Glasnik HSS-a i dr.; 1 koverta 4. Zbirka Borisa Petrovića o promicanju istine u SAD-u o političkoj situaciji u bivšoj Jugoslaviji (1985. –1990.): pisma i predstave raznih pojedinaca i organizacija osnovanih na tlu SAD-a (Human Rights in Yugoslavia, Croatian National Congress, Northern California's Alliance for Justice in Yugoslavia i dr.), upućivana američkim kongresnicima, senatorima i dr. Tu su i kopije članaka iz američkih i drugih, poglavito hrvatskih emigrantskih tiskovina; 1 arh. Kutija; 5. U zbirci se nalaze i dva uvezana sveska kopiranih materijala naslovljenih „Croatian Lobby for Human and National Rights. July 1985-August 1989. Activities”, dio A i B s malim dodatno priključenim dijelom iz 1990. Radi se o pismima i predstavkama raznih pojedinaca te organizacija osnovanih u SAD-u u svrhu promicanja istine o političkoj situaciji u bivšoj Jugoslaviji upućivanih američkim kongresmenima, senatorima i drugim osobama iz političkog i javnog života. Tu su i kopije članaka objavljenih u američkom i drugom inozemnom ili hrvatskom i drugom emigrantskom tisku. 6. Uvršteno je i nekoliko brojeva *Hrvatskog domobrana*, proustaškog emigrantskog lista, te gradivo vezano uz emigrantsku djelatnost Ive Rumore: korespondencija vezana uz emigrantsku djelatnost u raznim časopisima i Hrvatskom narodnom vijeću; isječci iz emigrantskog tiska; fotografije antijugoslavenskih demonstracija; sudska osuda; životopis. 7. Iz razvrstanih akvizicija uložena je ukoričena potvrda grada Philadelphije u SAD-u kojom mjesec veljaču proglašava „Mjesecom tuguovanja za žrtvama prošlog holokausta u Ukrajini i tekućeg u Hrvatskoj” te rezoluciju vijeća Philadelphije kojom se podupire nezavisnost RH; „By-Laws and Rules of the National Croatian Society of the United States of America”, 1906. (knjižica) i trobojnica pričvršćena na značku u obliku broša, s iglom za pričvršćivanje straga. 8. Također i gradivo vezano uz hrvatski nacionalni nogometni klub „Croatia” iz Toronta (ugovori s nogometašima i trenerima; pozivi na utakmice, biranje kraljice kluba, članske skupštine i skupove; korespondencija; zahvalnice; fotografije); nekoliko dopisa i popis vezani uz Jugoslavensko socijalističko udruženje iz SAD-a, nekoliko emigrantskih tiskovina. 9. Gradivo Instituta za hrvatski jezik u Canberru (većinom fotokopije korespondencije vezane uz priznanje hrvatskog jezika u saveznoj državi Viktoriji u Australiji). 10. Nekoliko pisama koja je emigrant Bruno Bušić uputio Ivanki Madunić-Kuzmanović 11. Gradivo iz ostavštine Branimira Jelića, političara i publicista, predsjednika Hrvatskog narodnog odbora u Saveznoj Republici Njemačkoj (korespondencija Odbora, financijski izvještaji, deklaracije i sl.) 12. Hrvatski emigrantski tisak iz raznih zemalja koji je tijekom godina prikupljao emigrant Nikola Čolak (Argentina, Australija i Novi Zeland, Kanada, SR Njemačka, SAD, Španjolska, Švedska, UK, Venezuela; emigrantski HSS pod vodstvom J. Krnjevića); tisak srbijanske emigracije 13. Gradivo vezano uz rad Hrvatske škole u Edmontonu i Vancouveru u Kanadi (Izvor: Nacionalni informacijski sustav HDA).

³ HR-HDA-1801 Razne osobe. Zbirka sadrži fragmentarno sačuvane cjeline gradiva pojedinih osoba, najčešće osobne dokumente, korespondenciju, bilješke, rukopise, dnevničke zapise, fotografije, novinske isječke i dr. (Izvor: Nacionalni informacijski sustav HDA).

izvješća o stanju javne uprave u pojedinim županijama⁴ koja pružaju vrlo sadržajne narativne opise vezane uz razloge iseljavanja stanovništva tijekom 19. stoljeća, što se do sada rijetko koristilo. Iako *Vodič* gradivo prikazuje kronološki, a ne tematski, što bi dodatno pomoglo u istraživanju određenih povijesnih fenomena koji su do danas ostali nedovoljno istraženi, on predstavlja važno polazište u istraživanjima o hrvatskom iseljeništvu.

HDA na projektu *Acta Croatica*

Hrvatski državni arhiv pridružio se 2017. projektu *Acta Croatica* koji je pokrenuo *Croatian Ancestry Limited* iz Sjedinjenih Američkih Država. Cilj je bio stvaranje internetske platforme za prikupljanje digitaliziranog arhivskog gradiva u svrhu omogućavanja istraživanja života naših predaka i njihovih zaboravljenih priča.⁵ U tu je svrhu HDA ostvario i suradnju s Hrvatskim studijima vezano uz prava i uvjete korištenja arhivskog gradiva HDA – digitalnih preslika iz fonda HR-HDA-1071. Iseljenički komesarijat, kartoteka iseljenika u SAD-u⁶ koja je pohranjena u digitalnoj bazi podataka HS-a.

Suradnju HDA i Fakulteta hrvatskih studija treba i dalje poticati, pogotovo jer je na fakultetu 2019. osnovan Odsjek za demografiju i hrvatsko iseljništvo. Studentima treba omogućiti susret sa živim dokumentima te ih otpočetak uključiti u razvojni proces oblikovanja jedne nove digitalne platforme koja bi bila posvećena isključivo iseljeništvu. To bi bilo izuzetno važno jer *Acta Croatica* još uvijek nije zaživjela u punom smislu, tj. nije izgrađen softver koji bi omogućio samostalnu digitalizaciju sadržaja izvora, zbog čega treba dodatno poraditi na izradi veće količine visokokvalitetnog sadržaja te dijeljenja infrastrukture koja bi omogućila prenamjenu sadržaja.

To je vidljivo i na donjem primjeru liječnika Srečka Hofmana (*slika 1.*) koji je početkom Drugog svjetskog rata napustio Hrvatsku i najvjerojatnije otišao preko Oceana. Na stranicama *Acta Croatica* objavljen je telefonski imenik s njegovim imenom (*slika 2.*), bez dodatnih objašnjenja o kome je uopće riječ. Budući da su podatci o njemu već istraženi u HDA u Zagrebu, odnosno fondovima Zemaljske vlade, Odjela za unutarnje

⁴ Izvješća o stanju javne uprave u pojedinim županijama izlazila su redovito za svaku godinu od 1886. Nažalost, osim za Varaždinsku i Virovitičku županiju, sva druga izvješća u HDA dostupna su za razdoblje nakon 1886.

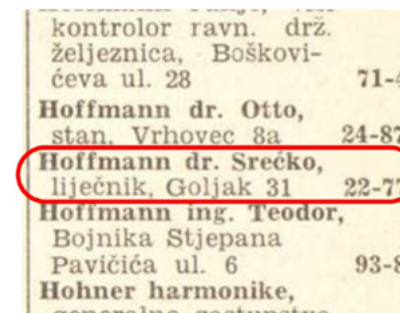
⁵ Upitnik o gradivu iseljeničkih organizacija, obitelji i pojedinaca može se preuzeti na: <http://www.arhiv.hr/hr-hr/Projekti-i-aktivnosti/Upitnik-o-arhivskome-gradivu-hrvatskoga-iseljeni%C5%A1tva> te ga ispunjenog poslati na adresu matichna.sluzba@arhiv.hr

⁶ Radi se o ukupno 32 ladice kartotečnog ormara od 82 do 113.

poslove, Odsjeka za zdravstvo,⁷ kao i u fondu Zbora liječnika,⁸ o čemu je objavljen i cjelovit rad na Hrčku (Fatović-Ferenčić i Hofgräff, 2011), bilo bi poželjno povezati podatke u jednu cjelinu te tako omogućiti javnosti da sazna nešto više o jednom od prvih hrvatskih rendgenologa koji je također svoju sreću potražio u *bijelom svijetu*.

Slika 1. HR-HDA-890 Fotografija dr. Srečka Hofmana

Slika 2. Telefonski imenik dostupan na Acta Croatica

⁷ HR-HDA-79 Zemaljska vlada. Odjel za unutarnje poslove. Podaci o liječničkom osoblju dostupni su i u HR-HDA-890 Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH i NRH. U sklopu istog dostupan je i osobnik dr. Srečka Hofmana, kut. 187.

⁸ HR-HDA-633 Zbor liječnika.

Praksa digitalizacije i promjena paradigme istraživanja u humanističkim znanostima

Nedavno donesen Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti (Ministarstvo kulture RH, 2019) na samom vrhu liste prioriteta navodi potrebu razvoja novog arhivskog informacijskog sustava kao i pretvorbe arhivskog gradiva u digitalni oblik. Takav sustav ne samo da bi trajno osigurao pristup digitalnom odnosno digitaliziranom gradivu u arhivima (njime bi se zapravo obuhvatila postojeća mreža javnih arhiva u Hrvatskoj) nego bi se omogućio i pristup digitalnom/digitaliziranom gradivu i izvan sustava javnih arhiva (Ministarstvo kulture RH, 2019: 20-21). Bez toga nije moguće realizirati jedan od ciljeva Nacionalnog plana⁹ i arhivsko gradivo učiniti vidljivijim, odnosno mrežno ga približiti korisnicima (čemu služe tematski usmjerene platforme kao što je spomenuta *Acta Croatica*, portal *Prvi svjetski rat* (Hrvatski državni arhiv, 2018) ili mikro-historijski orijentirana *Topoteka*, projekt udruge Icarus Hrvatska).¹⁰

No, jedno je konvencionalno arhivsko gradivo pretvoriti u digitalni oblik, a sasvim drugo učiniti ga mrežno vidljivim. Zbog toga (za sada) količina digitaliziranog gradiva dostupnog za korištenje u javnim arhivima u Hrvatskoj daleko prednjači pred onim koje je i mrežno vidljivo i dostupno u svakom domu s računalom i pristupom Internetu.¹¹

S obzirom na brojne izvedbene teškoće te infrastrukturne i druge zahtjeve koje takav pothvat nameće, jasno je zašto je jedan obuhvatan plan dobrodošao kao čvrsta polazna osnova u ovim naporima. S druge strane, jasnije je zašto se nije napredovalo mnogo dalje od spomenutih baza i portala na Internetu, što ostavlja još dovoljno prostora za razvoj i primjenu novih rješenja koja će se uklapati u ciljeve zacrtane Nacionalnim planom. U skladu s relevantnim propisima koji su na snazi, ovo znači da će se i vlasnici odnosno posjednici privatnog gradiva također moći integrirati u novi arhivski informacijski sustav bilo predavanjem takvog digitalnog/digitaliziranog gradiva javnim arhivima ili osnivanjem privatnih odnosno specijaliziranih arhiva, koji bi se potom mogli integrirati u taj sustav. Ovo bi bilo osobito korisno ukoliko bi se protegnulo na posjednike privatnog gradiva vezanog uz iseljeništvo, čime bi se omogućila izrada jedne kvalitetne, tematski usmjerene baze podataka.

Međutim, unatoč tome ostaje još mnogo toga za učiniti vezano uz

9 Za usporedbu s Nacionalnim planom razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje 2020. – 2025. može poslužiti i rad Seiter-Šverko, D. i Križaj, L. (2012).

10 Osobito je kvalitetna digitalna baza podataka s pretraživim popisima stradalih iz Prvog svjetskog rata (Hrvatski državni arhiv, 2018a).

11 Vidjeti Miščin (2019) koji opisuje proces digitalizacije arhivskog gradiva.

organizaciju, stanje i aktivnosti arhivske djelatnosti na tako širokom području kao što je digitalizacija. O tome treba kontinuirano izvještavati (Lemić, 2017) te poraditi na formiranju različitih projektnih timova – istraživača iz različitih područja istraživanja odnosno različitih ustanova koji bi digitalizacijom unaprijedili znanstveno-istraživački rad, osobito na području humanističkih¹² i društvenih znanosti, te na kreativan način predstavili gradivo o iseljeništvu.

Kreiranje nove internetske platforme o iseljeništvu

HDA ima dobru perspektivu u kreiranju nove digitalne platforme vezane uz iseljeništvo, pogotovo jer je do sada u okviru svojih aktivnosti i programa posvećenih obilježavanju Prvog svjetskog rata dokazao da je u stanju osmisliti portal na kojemu se objavljuje gradivo iz hrvatskih arhiva te raznoliki materijali iz drugih baštinskih institucija (poput knjižnica i muzeja), informacije, publikacije i dr.

Slično kao i za taj projekt, a nastavljajući se na novi projekt o hrvatskom iseljeništvu, u budućnosti svakako treba osmisliti jezgru koja bi uključila digitaliziranu imovinu te pripadajuće metapodatke otvorenog pristupa koji bi koristili svim korisnicima bez ograničenja. To bi omogućilo više slobode u korištenju sadržaja, posebno onih koji spadaju u domenu javnoga dobra. Cilj bi bio sakupiti i objediniti postojeće digitalizirane sadržaje, koje treba tematski strukturirati te povezati s drugim društvenim mrežama. Sve bi trebalo još dodatno ojačati uporabom GIS tehnologije kojom bi se na vizualno atraktivan (i intuitivan) način predočili postojeći podaci o iseljenim osobama (npr. mjesta iseljenja/useljenja, povezivanje s popisima stanovništva i sl.).¹³

Za početak bi bilo izuzetno važno digitalizirati cijelu kartoteku iseljenika koja je dostupna u okviru fonda Iseljenički komesarijat HR-HDA-1071. Na karticama su osim imena i prezimena, godina starosti, vjere, narodnosti, državljanstva, bračnog stanja, zanimanja i pismenosti iseljenika dostupni i podaci o mjestu i kotaru otkuda je pojedini iseljenik dolazio (slika 3.).¹⁴ To je izuzetno važan podatak ako se u obzir uzme činjenica da službena statistika u to vrijeme nije donosila podatke o iseljavanju stanovnika prema pojedinim mjestima i kotarima. Također bi se na taj način donekle iskristalizirali i statistički podaci o iseljenim Hrvatima,

12 Više o digitalnoj humanistici vidjeti u Tomić (2015).

13 Više o primjenjivosti GIS tehnologije vidjeti u Akbari i Rajabi (2013); ili u Ceković (2016).

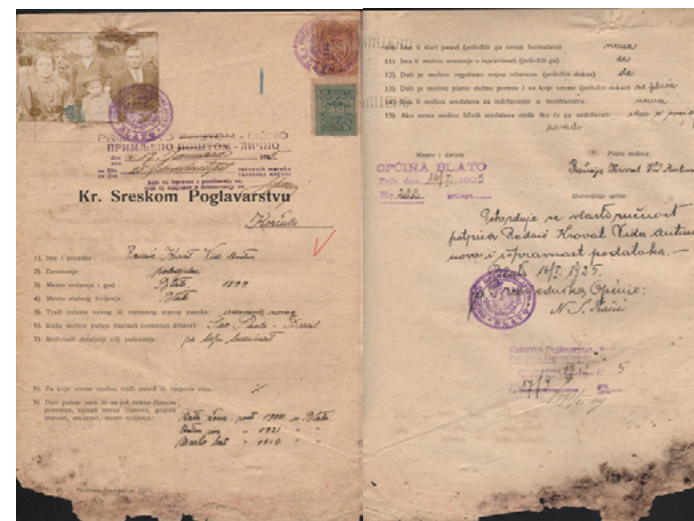
14 Više o tome u Hofgräff (2018).

ali i iseljenicima drugih nacionalnosti za razdoblje 1923. – 1938. godine.¹⁵

Za usporedbu s kartotekom iseljenika, u rekonstruiranju podatka vezanih uz iseljene osobe mogu poslužiti i molbenice iseljenika upućene Kotarskim sreskim poglavarstvima (slika 4.). Oba se izvora izvanredno nadopunjuju jer po svojoj formi sadržavaju različite rubrike vezane uz podatke o iseljeniku. Tako npr. na molbenici nedostaju podatci o datumu iseljenja, narodnosti, državljanstvu iseljenika – kao i podatci o luci ukrcanja/iskrcanja, prijevoznom društvu i sl., što se pak nalazi na karticama. Za razliku od kartica, podatci s molbenice sadrže i dodatne podatke o podnositelju molbe (poput reguliranja vojne obveze, plaćanja poreza i sl.) što su bili važni preduvjeti koje je iseljenik morao zadovoljiti prije negoli mu je bila izdana putna isprava. Na molbenicama se, između ostaloga, nalaze i fotografije iseljenika ili cijelih obitelji uz podatke o eventualnim obiteljskim vezama, što svakako nadopunjuje informacije o iseljenim osobama.

23. y. mes. 1925. god.		Brod. podu- rećem		Cunibide Line		u Splitu	
Prezime Ime		RADAIC' - Hrvat Kata				Tek. br. 1045	
Iz		Belabaka		Kotar		Korcula	
U godini odlaska imao		95 god.		Vjera		kat.	
Narodnost		Hrvat		Državljanstvo		Jugoslav.	
Luka ukrcanja		Split		Luka iskrcanja		Santos	
Odputovao u državu		Brazil		U mjesto		Sao Paulo	
Putnice broj		942		Izdane po		10. 11. 25	
Vize broj		-		Izdane po		10. 11. 25	

Slika 3. HR-HDA-1071-IK., Kartoteka iseljenika, ladica 43: Brazil, 1925. Kata Radaic

Slika 4. HR-DADU-SCKL-536. Molbenica obitelji Radaic (serija vezana uz iseljavanje stanovništva br. 171/25.) Molbenica iseljenika

Iz tih razloga i jednom i drugom izvoru treba posvetiti posebnu pozornost te na njih nadovezati i druge izvore dostupne u arhivima, npr. putovnice, obrasce koje su popunjavali iseljenici i povratnici (izvjestnice i kestonere), liječničke potvrde i sl.¹⁶ Na sve navedeno mogli bi se nadograditi i drugi izvori koji su trenutno raspršeni diljem svijeta, ne samo u institucijama već najvećim dijelom i kod privatnih posjednika koji su važna karika u čuvanju naše kolektivne memorije vezane uz iseljenišтво.

Zaključak

Hrvatska se ubraja među europske zemlje s najizraženijim i najdugotrajnijim iseljavanjem stanovništva. Taj se kontinuitet prati već od 15. stoljeća i nažalost traje još i danas. S obzirom na to da se radi o dosta dugom razdoblju od skoro šest stoljeća, teme iseljavanja ne postaju izazov samo za istraživače i širu javnost već i za arhivsku struku (pogotovo jer se radi o ogromnoj količini gradiva koja još uvijek nije sustavno sređena i istražena). HDA je tim izazovima na izvjestan način već donekle i odgovorio različitim aktivnostima, ali ostaje još prostora za poboljšanje. Treba intenzivnije poraditi na povezivanju institucija i istraživača, ali i privatnih posjednika prema kojima treba graditi povjerenje te ih dodatno educirati o značaju predaje gradiva arhivima. Predlaže se kreiranje nove digitalne

¹⁵ U okviru fonda Iseljenički komesarijat u HDA su dostupne kartice za razdoblje od 1923. do 1938.

¹⁶ Više o tome u Hofgräff (2018).

platforme koja bi za cilj imala sakupiti i objediniti nove/stare digitalizirane sadržaje vezane uz iseljenišтво, koji bi se ugradili i tematski povezali i s drugim društvenim mrežama. Sve bi trebalo još dodatno ojačati uporabom GIS tehnologije kojom bi se vizualizirali postojeći podaci o iseljenim osobama (mjesto iseljenja/useljenja, povezivanje s popisima stanovništva i sl.). To bi svakako poslužilo očuvanju naše kolektivne memorije vezane uz iseljenišтво, a možda i dalo poticaj osnivanju dviju važnih institucija koje nam još uvijek nedostaju – specijaliziranog arhiva i muzeja hrvatskog iseljenišтва. Za to imamo potencijala napretek!

Popis literature i izvora

- Acta Croatica. Naslovnica.* (bez datuma). Actacroatica.com. Pristupljeno 10. ožujka 2020. <https://actacroatica.com/hr>
- Akbari, M. & Rajabi, M. A. (2013). Ocjena GIS softvera radne površine besplatnog/otvorenog izvora utemeljena na funkcionalnim i nefunkcionalnim mogućnostima. *Tehnički vjesnik*, 20(5), 755-764. <https://hrcak.srce.hr/109782>
- Bučin, R., Jukić, M. & Šarić, T. (2015). *Hrvatsko iseljenišтво kroz fondove i zbirke HDA: (od kraja 19. stoljeća do Drugog svjetskog rata). Odabrane teme: katalog izložbe.* Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- Ceković, M. (2016). *Praktično korištenje GIS tehnologije pomoću slobodnih GIS softvera i WebGIS sustava* [Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu]. Repozitorij Rudarsko-geološko-naftnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:169:115527>
- Fatović-Ferenčić, S. & Hofgräff, D. (2010). Arhivska vrela o Srećku Hofmanu-prvom rendgenologu Bolnice milosrdnih sestara. *The Medicus*, 20(1), 129-136. <https://hrcak.srce.hr/77367>.
- Hofgräff, D. (2018). *Hrvati u svjetlu politike prema iseljeništvu 1920. – 1939* [Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru]. Digitalni repozitorij ocjenskih radova Sveučilišta u Zadru. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:033674>
- Hrvatski državni arhiv (2018). *Prvi svjetski rat.* Pristupljeno 26. veljače 2020. <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr>
- Hrvatski državni arhiv (2018a). *Prvi svjetski rat. Popis stradalih.* Pristupljeno 10. ožujka 2020. <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/PopisStradalih>
- Icarus Hrvatska. Projekt *Topoteka – naša povijest, naš arhiv.* Pristupljeno 10. ožujka 2020. <https://www.icarushrvatska.hr/projekti/topoteka>.
- Lemić, V. (2017). Digitalizacija u hrvatskim arhivima: stanje i perspektive. U I. Fras (Ur.). *Tehnički in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* (str. 97-116). Pokrajinski arhiv. <http://www.pokarh-mb.si/uploaded/datote>

[ke/Radenci/radenci_2017/07_lemic_2017.pdf](#)

- Lemić, V. (Ur.). (2015). *Iseljenišтво: vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva.* Hrvatski državni arhiv.
- Ministarstvo kulture Republike Hrvatske (2019). *Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje 2020. – 2025.* <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Nacionalni%20plan%20razvoja%20arhivske%20djelatnosti%202020.-%202025..pdf>
- Mišćin, M. (2019). *Digitalizacija gradiva u suvremenim arhivima koji* [Završni rad, Sveučilište u Zagrebu]. Otvoreni digitalni repozitorij akademske zajednice Filozofskog fakulteta u Zagrebu. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:543807>
- Seiter-Šverko, D. & Križaj, L. (2012). Digitalizacija kulturne baštine u Republici Hrvatskoj: od trenutne situacije prema nacionalnoj strategiji. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 55 (2), 29-40. <https://hrcak.srce.hr/106550>
- Tomić, M. (2015, 20.-21. travnja). *Digitalna humanistika kao izazov: promjena paradigme istraživanja u humanistici i praksa digitalizacije* [Pozvano predavanje]. Peti festival hrvatskih digitalizacijskih projekata: Zagreb, Hrvatska.

ULOGA ARHIVSKE SLUŽBE U EVIDENTIRANJU I PRIKUPLJANJU GRADIVA O ISELJENIŠTVU: OSVRT NA PRAKSU HRVATSKOGA DRŽAVNOG ARHIVA¹

Nenad Bukvić

Sažetak

Hrvatski državni arhiv središnja je i matična ustanova arhivske službe u Republici Hrvatskoj te skrbi o najvećoj i najznačajnijoj cjelini arhivskoga gradiva u zemlji. Njegove su osnovne zadaće identificirati vriedno arhivsko gradivo koje ima značenje za Republiku Hrvatsku, trajno ga sačuvati i učiniti dostupnim svim korisnicima. Na taj način, Arhiv brine o zaštiti arhivskoga gradiva kao dijela nacionalne kulturne baštine, doprinosi kulturnome životu i informiranosti građana te ostvarivanju njihovih prava i interesa. Opisane zadaće uključuju i istraživanje, evidentiranje, prikupljanje i dugotrajno očuvanje arhivskoga gradiva hrvatskoga iseljništva. U članku se opisuje informacijski (istraživački) potencijal dosad prikupljenih cjelina arhivskoga gradiva o iseljeništvu s posebnim osvrtom na zemlje Južne Amerike. Predlažu se konkretne inicijative s ciljem prikupljanja informacija o arhivskome gradivu koje je u posjedu hrvatskih zajednica u iseljeništvu, kako bi se stvorili preduvjeti za njegovu dugotrajnu zaštitu, promociju i korištenje u suvremenom digitalnom okruženju. Kako bi se na tom području postigli što bolji rezultati, poziva se na jačanje povjerenja i aktivnije umrežavanje hrvatske arhivske službe sa zajednicama u iseljeništvu, kao i sa zainteresiranim baštinskim, znanstvenim i drugim institucijama u Hrvatskoj i zemljama primitka hrvatskih iseljenika.

Ključne riječi: *arhivi, arhivska služba, arhivsko gradivo, Hrvatski državni arhiv, kulturna baština iseljništva*

¹ Istraživanje je provedeno u sklopu projekta HRZZ-UIP-2020-02-1283 – Istraživanje emocija u (re)konstrukciji identiteta dijaspore: Hrvati u Australiji i Novom Zelandu (1945. – 1991.) (CROCEANIA).

Organizacija i zadaće arhivske službe u Republici Hrvatskoj

Arhivska služba i djelatnost arhiva u Hrvatskoj uređeni su Zakonom o arhivskom gradivu i arhivima koji je Hrvatski sabor donio na sjednici 29. lipnja 2018. godine. Njime je formalno ustrojen Sustav arhiva Republike Hrvatske, sastavljen od arhivskih ustanova u okviru javne arhivske službe te privatnih i specijaliziranih arhiva, kako je prikazano u tablici u nastavku.

Tablica 1. Sustav arhiva Republike Hrvatske prema arhivskom zakonu iz 2018. Godine

Javna arhivska služba		Privatni i specijalizirani arhivi	
Arhiv	Mjerodavnost	Arhiv	Mjerodavnost
Hrvatski državni arhiv	Gradivo stvaratelja koji djeluju na čitavom ili većem dijelu područja RH odnosno koji imaju značenje za hrvatsku povijest i društvo u cjelini		
Područni državni arhivi	Gradivo stvaratelja koji djeluju na području jedne ili više jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave i važnih ponajprije za to područje	Sveučilišni arhivi, gospodarski arhivi, arhivi vjerskih zajednica, arhivi banaka, drugi privatni i specijalizirani arhivi	Gradivo nastalo radom svojih osnivača i drugih domaćih pravnih i fizičkih osoba
Arhivi jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave	Gradivo tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave te javnih ustanova i drugih pravnih osoba čije su one osnivači ili vlasnici		

Organizacija arhivske službe na opisani način nije novost jer je kao takva bila predviđena i ranijim arhivskim zakonom iz 1997. godine (Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 105/1997). U praksi, mrežu javne arhivske službe čine Hrvatski državni arhiv kao središnja i matična arhivska ustanova te 17 područnih državnih arhiva (Bjelovar, Dubrovnik, Gospić, Karlovac, Međimurje – Štrigova, Osijek, Pazin, Rijeka, Sisak, Slavonski Brod, Split, Šibenik, Varaždin, Virovitica, Vukovar, Zagreb, Zadar) koji teritorijalno pokrivaju svih 20 županija i Grad Zagreb. Uredbom Vlade RH iz 2008. godine formalno je osnovan i Državni arhiv u Križevcima, kao područni državni arhiv za obavljanje arhivske službe na području Koprivničko-križevačke županije. Međutim, taj arhiv do danas nije započeo s radom jer za to nisu ostvareni tehnički uvjeti, ponajprije u pogledu prostora i opreme potrebne za rad (Bukvić, 2019: 20).

Odredbe o osnivanju arhiva jedinica lokalne i područne (regio-

nalne) samouprave te specijaliziranih i privatnih arhiva sa statusom posebnih ustanova u praksi dosad nisu zaživjele te oni u pravilu djeluju kao pismohrane. To potvrđuje činjenica da je do danas sa statusom posebne ustanove osnovan samo jedan specijalizirani arhiv – Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskoga rata (Bukvić, 2014: 72). Osnivač te javne znanstvene ustanove – specijaliziranog arhiva je Republika Hrvatska, a prava i dužnosti osnivača obavlja Ministarstvo kulture u okviru ovlasti Vlade Republike Hrvatske (Bukvić, 2019: 20-21). U okviru obilježavanja 350. obljetnice Sveučilišta u Zagrebu početkom studenoga 2019. godine predstavljene su aktivnosti njegova Središnjeg ureda za arhivsku građu i najavljeni planovi za prerastanje u sveučilišni arhiv (Lemić, 2019: 39). U kontekstu teme treba spomenuti da hrvatska diplomatkinja i književnica Tuga Tarle već gotovo dva desetljeća promovira inicijativu za osnivanje muzeja iseljništva „radi učvršćivanja veza domovinske i iseljene Hrvatske” (Tarle, 2020). Iako se formalno govori o muzeju, u širem smislu riječi tu bi se inicijativu moglo tumačiti i kao korak prema osnivanju specijaliziranog arhiva hrvatskoga iseljništva, s obzirom na to da bi, kako objašnjava Tarle, jedna od njegovih zadaća bila da se „na danje svjetlo” izvuče „bogatstvo razasuto po državnim i privatnim arhivima, pohranjeno u zaboravljenim ostavama i sanducima, zabilježeno u dopisivanju i uspomenama pojedinaca” (Tarle, 2010).

Arhivskim gradivom smatraju se sve informacije koje su nastale, zaprimljene ili prikupljene djelovanjem pravnih (javnih i privatnih) i fizičkih osoba, a koje imaju trajnu vrijednost za kulturu, povijest, znanost ili druge djelatnosti, ili za zaštitu i ostvarivanje prava i interesa osoba i zajednica zbog čega se trajno čuvaju. Zbog njegova značaja i vrijednosti kao dijela kulturne baštine, arhivsko je gradivo od interesa za Republiku Hrvatsku i ima njezinu osobitu zaštitu. U praksi to znači da, ponajprije putem sustava arhiva, država nastoji osigurati očuvanje javnog arhivskog gradiva, podržati tijela javne vlasti u stvaranju i očuvanju javnog arhivskog gradiva o njihovoj djelatnosti te pridonijeti povjerenju javnosti u njihov rad, povećati dostupnost i iskoristivost informacija sadržanih u javnom arhivskom gradivu, osigurati stvaranje, čuvanje i pretvorbu arhivskog gradiva u digitalni oblik te pružiti potporu u dugoročnoj zaštiti i osiguranju dostupnosti privatnog arhivskog gradiva.

U posljednjih desetak godina vidljiv je postupni zaokret hrvatske arhivske službe od koncepta arhiva koji ponajviše prikuplja zapise javne uprave prema konceptu sveobuhvatnoga arhiva, što je među ostalim izraženo jednim od zaključaka u završnoj raspravi na kongresu arhivista 2013. godine: „Javna arhivska služba u Republici Hrvatskoj kao jedinstveni sustav zaštićuje, preuzima, obrađuje i daje na korištenje javno i

privatno arhivsko gradivo kao sveobuhvatnu memoriju hrvatskoga naroda i države. Na temelju takve postojeće, desetljećima oblikovane, arhivske teorije i prakse treba u okviru hrvatske arhivske terminologije inaugurirati pojam sveobuhvatnog arhiva (Total Archives) te njime označiti arhivsku strategiju u Hrvatskoj” (Arhivi i politika, 2014: 296). Drugim riječima, sintagma sveobuhvatnog arhiva „označava strategiju dokumentiranja povijesnog razvitka i svih područja života jedne zajednice na bilo kojoj razini”. Njezina provedba u praksi podrazumijeva prikupljanje „svih vrsta arhivskoga gradiva (javnog i privatnog), koje ima veze sa životom i razvojem nekog područja, od gradiva službene administracije preko gradiva koje nastaje u različitim javnim i privatnim ustanovama i onoga koje nastaje u području gospodarstva, sve do odgovarajuće dokumentacije osobnog karaktera” (Kušen, 2011: 10).

Prema podatcima prikupljenima 2019. godine za izradu nacionalnog plana razvoja arhivske djelatnosti, mreža državnih arhiva u Hrvatskoj skrbi o 117.508 d/m arhivskog gradiva nastalog od 9. stoljeća do danas, pohranjenog u arhivskim spremištima i organiziranog u 16.025 arhivskih fondova i zbirki. Uz to, arhivi posjeduju ukupno oko 120 TB digitaliziranog gradiva. Prema procjenama, količina arhivskog gradiva izvan arhiva iznosi više od 150.000 d/m analognog gradiva (Ministarstvo kulture, 2019: 10-11). Kako će biti opisano u nastavku rada na primjeru Hrvatskoga državnog arhiva, značajan segment toga gradiva odnosi se na brojne vidove migriranja s područja Hrvatske prema drugim državama, a tako i zemljama Južne Amerike.

Odredbe o evidentiranju i prikupljanju gradiva o iseljeništvu u hrvatskom arhivskom zakonodavstvu

Zakon o arhivskom gradivu i arhivima iz 1997. godine bio je prvi takav zakon donesen u suvremenoj i samostalnoj Republici Hrvatskoj. Njime su „zaštita, čuvanje i korištenje arhivskog gradiva bili uređeni sukladno odredbama Ustava Republike Hrvatske, političkim, pravnim i gospodarskim sustavom usvojenim demokratskim promjenama” (Ministarstvo kulture, 2019: 3). Na osnovu njega doneseno je više provedbenih propisa (pravilnika) kojima je među ostalim pobliže definirano evidentiranje i prikupljanje arhivskoga gradiva. Iz odredbi tih propisa vidljiv je interes države za sustavnim evidentiranjem i prikupljanjem gradiva hrvatskoga iseljništva. Člankom 45. Zakona tako je bilo predviđeno da Hrvatski državni arhiv uz ostale središnje evidencije arhivske službe u Hrvatskoj vodi i Evidenciju o arhivskom gradivu od značenja za Republiku Hrvatsku u inozemnim arhivima i o gradivu iseljene Hrvatske.

Ta je obveza pobliže razrađena odredbama članka 17. Pravilnika o evidencijama u arhivima iz 2002. godine. Bilo je propisano da spomenuta Evidencija sadrži sljedeće podatke: 1. Redni broj i datum upisa, 2. Podatci o imatelju (naziv / prezime i ime), 3. Signatura i naziv fonda ili zbirke kojemu pripada evidentirano gradivo, 4. Sadržaj evidentiranog gradiva, 5. Vrijeme nastanka evidentiranog gradiva, 6. Količina evidentiranog gradiva, 7. Prezime i ime osobe koja je obavila evidentiranje, 8. Vrijeme evidentiranja gradiva, 9. Dostupnost, 10. Postojanje preslika gradiva, 11. Napomena.

Uz Evidenciju je predviđeno vođenje dosjea ustrojenih po državama, gradovima i ustanovama u kojima je gradivo evidentirano. Dosjei su trebali sadržavati: popise, inventare, vodiče i druga obavijesna pomagala iz stranih arhiva za fondove i zbirke kojima pripada evidentirano gradivo; popise, inventare, vodiče i druga obavijesna pomagala nastala kao rezultat evidentiranja takvoga gradiva; popise preslika takvoga gradiva koji su pribavljeni radi nadopune gradiva u arhivima i radi istraživačkih potreba te izvještaje o evidentiranju i drugu dokumentaciju nastalu tijekom evidentiranja.

Važna je i odredba članka 18. Pravilnika o evidencijama u arhivima koja je obvezivala arhive i druge javnopravne osobe koje su evidentirale arhivsko gradivo od značenja za Republiku Hrvatsku u inozemnim arhivima sredstvima iz državnoga proračuna da po završetku evidentiranja dostave Hrvatskome državnom arhivu presliku popisa evidentiranog gradiva, presliku popisa kopiranoga gradiva i druga obavijesna pomagala izrađena ili pribavljena tijekom evidentiranja. Hrvatski državni arhiv mogao je omogućiti pristup evidentiranim podatcima i drugim istraživačima isključivo uz suglasnost arhiva ili druge javnopravne osobe čiji su djelatnici gradivo evidentirali. Također, bilo je predviđeno da Hrvatski državni arhiv svake godine objavljuje popis dokumentacije o arhivskome gradivu evidentiranom u stranim arhivima u prethodnoj godini (Pravilnik o evidencijama u arhivima, NN 90/2002).

U arhivskom zakonu iz 2018. godine obveza Hrvatskoga državnog arhiva da vodi središnju Evidenciju o arhivskom gradivu od značenja za Republiku Hrvatsku u inozemnim arhivima i o gradivu iseljene Hrvatske nije navedena. Međutim, među poslovima koje u okviru svoje mjerodavnosti obavljaju svi državni arhivi (članak 34. Zakona) navodi se istraživanje arhivskoga gradiva u inozemstvu koje se odnosi na hrvatsku povijest i iseljništvo. Iako se to izriječno ne navodi, u skladu s pravilima stručnoga rada u arhivima, istraživanje arhivskoga gradiva o iseljeništvu uključuje odnosno podrazumijeva njegovo evidentiranje, izradu obavijesnih pomagala (popisa, vodiča i dr.), kao i dokumentiranje i

prezentiranje rezultata istraživanja. Sve to otvara mogućnost da pojedine cjeline takvoga gradiva u dogledno vrijeme, ovisno o mogućnostima i privoli njihovih stvaratelja ili posjednika (organizacija, obitelji ili osoba u iseljeništvu), budu preuzete u neki od državnih arhiva bilo u izvorniku bilo u obliku analognih ili digitalnih preslika.

S obzirom na suvremene informacijske tehnologije, pojedine arhivske zbirke u inozemstvu o hrvatskome iseljeništvu mrežno su dostupne. Kao jedan od takvih primjera može se navesti digitalni Hrvatski arhiv u Argentini – Archivo Croata de Argentina pri Institutu Studia Croatica (<http://www.studiacroatica.org/museum/instituciones.htm>). Digitalni zapisi grupirani su u pet osnovnih cjelina (osobe i obitelji, organizacije i mjesta/lokaliteti, publikacije/izdanja, događaji, bibliografija) s tristotinjak nižih tematskih odrednica, tj. poveznica na digitalne zapise. Evidentiranje i izrada kataloga takvih zbirki s odgovarajućim poveznicama (mrežnim adresama) doprinijelo bi stvaranju vrijedne baze znanja o baštini hrvatskoga iseljništva.

Osvrt na praksu i rezultate Hrvatskoga državnog arhiva u evidentiranju i prikupljanju gradiva o iseljeništvu

Hrvatski državni arhiv središnja je i matična ustanova arhivske službe u Republici Hrvatskoj te skrbi o najvećoj i najznačajnijoj cjelini arhivskoga gradiva u zemlji. U 2.200 arhivskih fondova i zbirki nastalih djelovanjem središnjih državnih tijela, državnih upravnih organizacija, pravosudnih tijela, prosvjetnih, kulturnih, zdravstvenih i vojnih ustanova, kao i djelatnošću istaknutih pojedinaca i obitelji te hrvatskoga iseljništva, čuva se oko 30.500 d/m analognog gradiva. Posebne cjeline čine zbirke s više od 1.750.000 fotografija različitih tehnika te Mikroteka s više od 10.000.000 snimaka dokumenata iz različitih ustanova iz Hrvatske i svijeta. Hrvatski državni arhiv čuva i nacionalnu filmsku baštinu, zbirku stranoga filma, kao i popratno filmsko i drugo audiovizualno gradivo. Knjižnica sadrži više od 160.000 svezaka knjiga i časopisa te predstavlja jednu od najvrednijih specijalnih knjižnica u Hrvatskoj (Hrvatski državni arhiv, 2019: 7).

Vežano uz Evidenciju o arhivskom gradivu od značenja za Republiku Hrvatsku u inozemnim arhivima i o gradivu iseljene Hrvatske koja je detaljnije opisana u prethodnom poglavlju, treba reći da ona u praksi kao takva nije ustrojena. Međutim, podatke o gradivu hrvatskoga iseljništva stručne su službe Hrvatskoga državnog arhiva kontinuirano prikupljale i sadržani su u drugim propisanim evidencijama kao što su dosjei stvara-

telja i posjednika u mjerodavnosti arhiva, dosjei fondova i zbirki, knjiga primljenoga arhivskoga gradiva (knjiga akvizicija) s pripadajućom zbirkom dokumentacije nastale u postupku primopredaje, knjiga arhivskoga gradiva snimljenog u dopunske svrhe i druga službena dokumentacija. Svi ti podatci na određeni su način objedinjeni i sistematizirani u opsežnom tematskom vodiču kroz fondove i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva o iseljeništvu u čijoj je višegodišnjoj izradi (2013. – 2015.) sudjelovalo dvadesetak suradnika. Taj vodič može poslužiti kao izvor za analizu podataka o količini gradiva o iseljeništvu u Hrvatskome državnom arhivu (u dužnim metrima), broju fondova i zbirki s gradivom o iseljeništvu i njihovoj klasifikaciji s obzirom na provenijenciju te dinamici i načinu stjecanja takvoga gradiva. S obzirom na to da su vodičem obuhvaćeni podatci do 2015. godine, za kasnije razdoblje preuzeti su iz knjige primljenoga arhivskoga gradiva (knjige akvizicija). Rezultati analize koji će biti predstavljeni u nastavku ilustriraju dosadašnju praksu i rezultate Hrvatskoga državnog arhiva postignute u evidentiranju i prikupljanju gradiva o hrvatskome iseljeništvu.

Od ukupno 30.500 d/m analognog gradiva koje se čuva u Hrvatskome državnom arhivu, oko 1755 d/m ili 6 % gradiva čine cjeline koje se u potpunosti ili svojim većim dijelom odnose na teme iseljništva. Gledajući prema broju fondova i zbirki, od ukupno njih 2200, gradivo o iseljeništvu sadrži 167 fondova i zbirki ili 7,5 %. Tu treba naglasiti da se pri definiranju kriterija za odabir fondova i zbirki za vodič, uredništvo opredijelilo za dosta širok koncept, „podrazumijevajući da brojni vidovi migriranja prema drugim državama nisu inicijalno potaknuti željom za trajnim iseljnjem, ali ipak rezultiraju njime”. U tom smislu, kroz arhivske fondove i zbirke opisane u vodiču prati se „pojedince i skupine, pripadnike svih etničkih zajednica, koji sele iz ekonomskih, političkih ili drugih pobuda, dragovoljno ili prisilno.” Obuhvaćeni su i stvaratelji arhivskoga gradiva koji su „donosili propise vezane uz iseljavanje, sudjelovali u poslovima izdavanja putovnica, vodili informativnu službu i bavili se statističkom obradom podataka o iseljenicima, pružali ili posredovali u osiguravanju privatno-pravne zaštite iseljenika, sudjelovali u društvenom i kulturnom organiziranju iseljenika u novim krajevima, održavanju veza s matičnom domovinom i njegovanju nacionalnoga identiteta, provodili sigurnosni nadzor političkih iseljenika, ali i ostalih, te sudjelovali u poslovima repatrijacije i deportacije iseljenih” (Bućin, 2015: 11).

Širok koncept u obuhvatu fondova i zbirki o iseljeništvu ilustrira i njihova zastupljenost po skupinama s obzirom na vrstu djelatnosti stvaratelja, ali i vrstu i vrijeme nastanka gradiva. Riječ je o standardnoj klasifikaciji arhivskih fondova i zbirki koja se primjenjuje u hrvatskim arhivima

radi njihova lakšeg korištenja. Najveći broj fondova (92) nastao je djelatnošću tijela uprave i javnih službi. Od ostalih institucionalnih fondova najbrojnija su društva, udruge i udruženja (12), političke stranke, društveno-političke organizacije i sindikati (8) te kulturne, znanstvene i ustanove vezane uz informativnu djelatnost (6). Kao brojnije treba istaknuti i skupinu zbirki izvornoga arhivskoga gradiva (21) te skupinu obiteljskih i osobnih arhivskih fondova (17) čiji veći dio čine fondovi osoba koje su živjele u iseljeništvu te su se istaknule znanstvenim, prosvjetnim, umjetničkim ili političkim radom (Bućin, 2015: 13). Detaljniji podaci o zastupljenosti po svim klasifikacijskim skupinama navedeni su u tablici u nastavku.

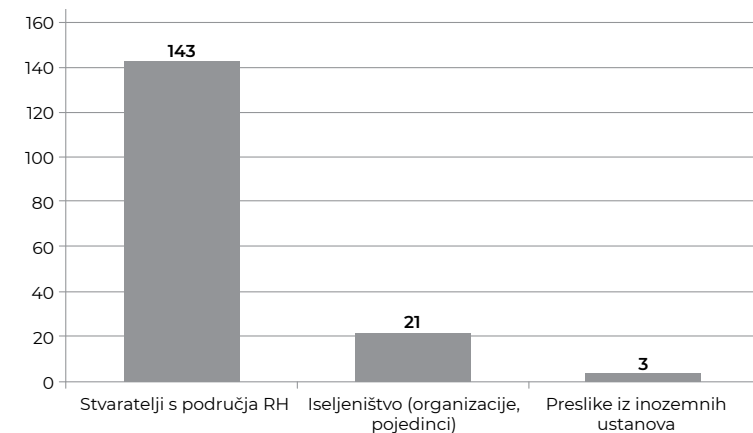
Tablica 2. Broj fondova i zbirki Hrvatskoga državnog arhiva s gradivom o iseljeništvu po skupinama iz klasifikacijskog sustava

Skupina iz klasifikacijskog sustava	Broj fondova/ zbirki
A. Uprava i javne službe	92
B. Pravosuđe	1
C. Vojska (vojne jedinice, ustanove i organizacije)	1
D. Odgoj i obrazovanje	0
E. Kultura, znanost i informiranje	5
F. Zdravstvo i socijalne ustanove	0
G. Gospodarstvo i bankarstvo	0
H. Političke stranke, društveno političke organizacije i sindikati	8
I. Društva, udruge, udruženja	12
J. Vjerske ustanove	1
K. Vlastelinski, obiteljski i osobni arhivski fondovi	17
L. Zbirke izvornog arhivskog gradiva	21
M. Zbirke dopunskih preslika arhivskog gradiva iz inozemnih ustanova	3
N. Filmski zapisi	6
O. Zvučni zapisi	0
Ukupno	167

U suvremenim društvenim istraživanjima sve se više naglašava da se „istraživanju iseljeničkih zajednica treba pristupiti ne kao statičkom, već kao fluidnom fenomenu, podložnom promjenama tijekom svoga razvoja kao rezultatu intenzivne interakcije u trokutu između države iseljenja, države useljenja i samih iseljenika” (Hrstić, 2018: 55). Ako taj pristup stavimo u arhivistički kontekst, proizlazi da je za cjelovita istraživanja iseljeničkih zajednica potrebno konzultirati arhivsko gradivo institucija

države iseljenja, gradivo samih iseljenika te gradivo institucija države useljenja. U tom smislu, arhivske ustanove trebaju se angažirati u evidentiranju i prikupljanju cjelina arhivskoga gradiva iz svih triju skupina. Dosadašnji rezultati Hrvatskoga državnog arhiva u tom pogledu pokazuju sljedeće. Od ukupno 167 identificiranih fondova i zbirki relevantnih za temu iseljeništva, njih 143 nastalo je djelatnošću stvaratelja s područja Republike Hrvatske, 21 djelatnošću organizacija ili pojedinaca u iseljeništvu, a svega 3 zbirke odnose se na preslike gradiva o iseljeništvu iz inozemnih ustanova.

Grafikon 1. Usporedba fondova i zbirki Hrvatskoga državnog arhiva s gradivom o iseljeništvu prema mjestu nastanka, tj. mjestu djelatnosti stvaratelja

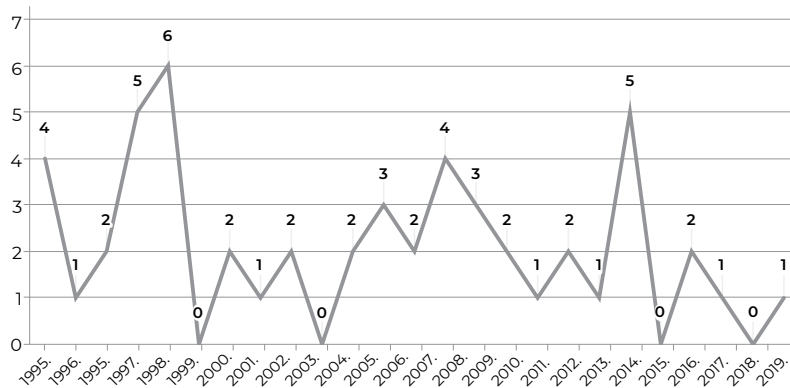

Iz prethodno opisanoga proizlazi da bi Hrvatski državni arhiv u nadolazećem razdoblju trebao pojačati aktivnosti usmjerene na evidentiranje i prikupljanje gradiva hrvatskoga iseljeništva, ali i na evidentiranje i prikupljanje (u skladu s mogućnostima) preslika gradiva o hrvatskome iseljeništvu nastalog djelatnošću institucija u državama njihova useljenja.

Analiza broja preuzimanja (akvizicija) cjelina gradiva nastalog djelatnošću hrvatskoga iseljeništva (organizacije, pojedinci) od sredine devedesetih godina 20. stoljeća do danas pokazuje određene oscilacije na godišnjoj razini. U najvećem broju slučajeva riječ je o jednome ili dva preuzimanja godišnje, a bilo je i godina bez takvih preuzimanja. Gledajući petogodišnja razdoblja, najviše postupaka preuzimanja bilo je u razdoblju 1995. – 1999. (18 preuzimanja), 2005. – 2009. (14 preuzimanja) i 2010. – 2014. (11 preuzimanja). U razdoblju 2000. – 2004. realizirano je 5 preuzimanja, a u razdoblju 2015. – 2019. realizirana su 4 preuzimanja.

Detaljniji podatci prikazani su grafikonom u nastavku. Uz te podatke treba pojasniti da svaki postupak preuzimanja ne podrazumijeva formiranje zasebnoga fonda ili zbirke. U većem broju slučajeva riječ je o preuzimanju pojedinačnih dokumenata ili manje količine gradiva o pojedinim osobama koje se po preuzimanju pridružuje već postojećim cjelinama, ponajprije zbirka Hrvatski iseljenici i Razne osobe.

Grafikon 2. Usporedba broja preuzimanja u Hrvatski državni arhiv gradiva nastalog djelatnošću hrvatskoga iseljništva (osobe, organizacije) po godinama, 1995. – 2019.

S obzirom na način stjecanja gradiva (službeno preuzimanje, darovanje, otkup), u više od 85 % slučajeva riječ je o postupcima darovanja. Ta činjenica ohrabruje i može se tumačiti kao pokazatelj povjerenja hrvatskoga iseljništva u hrvatsku arhivsku službu da će njihovu zapisanu memoriju na odgovarajući način zaštititi, dugoročno očuvati i prezentirati zainteresiranoj javnosti.

Fondovi i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva kao izvor za istraživanje migracijskih procesa između Hrvatske i Južne Amerike

Cjeline gradiva koje se čuvaju u Hrvatskome državnom arhivu, opisane u prethodnom poglavlju, vrijedan su izvor za istraživanje različitih vidova migriranja s područja Hrvatske prema svim kontinentima, pa tako i u zemlje Južne Amerike. Kako u uvodu tematskog vodiča objašnjava njegova izvršna urednica R. Bućin, proces iseljavanja, kao i institucije i osobe koje su s njime povezane, u sačuvanim su izvorima Hrvatskoga državnog arhiva dokumentirani „sporadično od 17. stoljeća,

kada je isusovac Nikola Rattkay kao misionar bio u Indiji, a većim količinama gradiva tek od druge polovice 19. stoljeća” (Bućin, 2015: 11).

Kao ilustracija potencijala za istraživanje različitih aspekata iseljavanja iz Hrvatske na područje Južne Amerike može poslužiti pregled zemljopisnih odrednica (nazivi naselja, regija, država, kontinenta) s tog područja i učestalost njihova spominjanja u opisima fondova i zbirki te ilustrativnim dokumentima kojih je u tematskom vodiču objavljeno gotovo dvije stotine. Kako je detaljnije vidljivo iz tablice u nastavku, ukupno je pronađeno 47 takvih odrednica koje se spominju 483 puta.

Tablica 3. Pregled zemljopisnih odrednica s područja Južne Amerike koje se spominju u opisima fondova i zbirki Hrvatskoga državnog arhiva u tematskom vodiču o iseljeništvu iz 2015. godine

Zemljopisna odrednica	Broj spominjanja u tematskom vodiču
Argentina	71
Buenos Aires	49
Apostoles	1
Arequito	1
Chaco	1
Chovet	1
Comodoro Rivadavia	1
Cordoba	2
Misiones	1
Rosario	2
Villa Martelli	1
Bolivija	19
Llallagua	1
Lomas Blancas	1
Oruro	3
Brazil	41
Curitiba	1
Minas Gerais	1
Ouro Preto	1
Porto Alegre	1
Rio Claro	1
Rio de Janeiro	5
Rio Grande do Sul	1
Sao Paulo	6
Sete Quedas	1
Čile	50

Antofagasta	13
Arica	1
Iquique	1
Magallanes	4
Punta Arenas	5
Santiago	5
Taltal	3
Tarapaca	1
Tocopilla	1
Valparaiso	10
Ekvador	5
Kolumbija	6
Paragvaj	11
Asuncion	1
Peru	16
Lima	3
Urugvaj	27
Montevideo	6
Venezuela	20
Caracas	4
Južna Amerika	76
Ukupno	483

Opseg članka ne dozvoljava detaljni opis i kontekstualizaciju svih prethodno pobrojanih odrednica. Ipak, kako bi se ilustrirala raznovrsnost sačuvanog arhivskoga gradiva i njegova informacijska vrijednost, opisuje se desetak cjelina koje se sadržajno odnose na Boliviju. Prema podacima na mrežnim stranicama Središnjeg državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske „danas u Boliviji živi oko 5000 Hrvata i njihovih potomaka treće i četvrte generacije dalmatinskih iseljenika, pretežno Bračana, koji su između 1915. i 1931. godine emigrirali u Boliviju”. Kako se navodi dalje, prvi hrvatski doseljenici u Boliviju došli su krajem 19. stoljeća, a početkom 20. stoljeća formirane su njihove male naseobine u Oruru, Cochabambi, La Pazu, Santa Cruzu, Sucreu i drugdje. Poslije Drugog svjetskog rata u Boliviju je doselila skupina političkih izbjeglica, a došlo je i nekoliko hrvatskih svećenika (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, bez dat.). Na osnovu tematskoga vodiča mogu se pronaći sljedeće cjeline gradiva ili pojedinačni dokumenti koji se u potpunosti ili dijelom svoga sadržaja odnose na iseljavanje iz Hrvatske u tu zemlju:

- na reklamnom letku agencije Nodari iz Udina iz 1899. godine

za putovanja u prekomorske zemlje kao jedno od odredišta navedena je i Bolivija. Dokument se nalazi u fondu HR-HDA-79. Zemaljska vlada. Odjel za unutarnje poslove (1869. – 1921.) (*Iseljensu: vodič*, 2015: 71)

- u fondu HR-HDA-1071. Iseljenski komesarijat (1922. – 1939.) sačuvano je 115 ladica kartoteke iseljenika koja je razvrstana prema zemljama iseljenja i brodarskim poduzećima, a unutar toga navedeni su iseljenici slijedom godina iseljenja. Na Boliviju se odnosi ½ ladice kartoteke (*Iseljensu: vodič*, 2015: 102)
- Bolivija se spominje i u Izvještaju o broju povratnika i iseljenika u prekomorske i kontinentalne zemlje tijekom 1936. godine, koji Policijski komesarijat Jesenice dostavlja Iseljenskom komesarijatu. Dokument se nalazi u fondu HR-HDA-1619. Iseljenski muzej (kut. 1) (*Iseljensu: vodič*, 2015: 108)
- u zbirci HR-HDA-1610. Zbirka fotografija Zavoda za migracije i narodnosti zasebnu cjelinu čine fotografije hrvatskih iseljenika u Boliviji (iseljenici vade kositar, rade na izgradnji ceste i drugo) (*Iseljensu: vodič*, 2015: 154, 691)
- u fondu HR-HDA-1081. Sabor SRH sačuvana je analiza stanja iz 1973. s prijedlogom plana Odbora za pitanja vanjske politike i odnosa s inozemstvom za rad s iseljensu u prekomorskim zemljama (Australija, Novi Zeland, Kanada, SAD, Čile, Brazil, Urugvaj, Bolivija, Venezuela, Argentina) (*Iseljensu: vodič*, 2015: 203)
- u cjelini „povjerljivih” spisa u fondu HR-HDA-310. Komisija za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnoga vijeća Sabora SRH (1944. – 1990.) sačuvano je pismo dušobrižnika za Hrvate nastanjenog u Venezueli zaduženog i za područje Perua i Bolivije (*Iseljensu: vodič*, 2015: 247)
- u fondu HR-HDA-1598. Savjet za prosvjetu NRH (1956. – 1963.), među zahtjevima za nostrifikaciju diploma i svjedodžbi i u drugoj prepisci vezanoj uz reguliranje obrazovnog statusa u okviru međunarodne pravne pomoći za hrvatske iseljenike, iseljenike-povratnike i druge građane koji su određeno vrijeme boravili u inozemstvu mogu se pronaći i pojedinačni dokumenti koji se odnose na Boliviju (*Iseljensu: vodič*, 2015: 344)
- u fondu HR-HDA-1415. Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SRH (1965. – 1979.), u cjelini gradiva Komisije za kulturne veze s inozemstvom sačuvani su programi kulturno-prosvjetne suradnje s hrvatskim iseljenicima iz 1979.

godine uključujući i pojedine zemlje Južne Amerike (Argentina, Bolivija, Čile, Peru) (*Iseljništvo: vodič*, 2015: 358)

- u fondu HR-HDA-1578. Republički komitet za informiranje SRH (1980. – 1990.), u cjelini materijala za sjednice sačuvan je elaborat iz 1980./1981. o dotadašnjoj suradnji s iseljenicima i zemljama iseljavanja na području informiranja, s podacima o strukturi i broju iseljenika (SAD, Kanada, Australija, Novi Zeland, Argentina, Brazil, Čile, Urugvaj, Bolivija, Paragvaj), iseljeničkim organizacijama, novinama, televizijskim i radijskim emisijama (2015: 379)
- u fondu HR-HDA-1614. Matica iseljenika Hrvatske sačuvano je 14 kutija korespondencije (1951. – 1977.) s iseljenicima u zemljama Srednje Amerike i Južne Amerike. U seriji Iseljenički katastar (1955. – 1959.) nalazi se jedna kutija obrazaca s podacima o iseljenicima, ali i općim podacima o iseljeničkim društvima u zemljama Južne Amerike. U obje cjeline sačuvani su dokumenti koji se odnose na Boliviju (*Iseljništvo: vodič*, 2015: 484, 487)
- podatci o iseljenicima u Boliviji sadržani su i u spisima Komisije za agitaciju i propagandu iz razdoblja 1945. – 1954., u fondu HR-HDA-1220. Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske (*Iseljništvo: vodič*, 2015: 519)
- u fondu HR-HDA-967. Savez organizacija iseljenika (SORIS), kao posebna zbirka dokumenata oblikovan je Iseljenički arhiv. Najvećim dijelom riječ je o novinskim isječcima iz jugoslavenskog tiska koji je pratio iseljeničku problematiku te iseljeničkom tisku u inozemstvu. Prisutan je i manji broj dopisa iseljeničkih udruženja, pisma, proglasi i slikovni materijali. Na Boliviju se odnosi ½ kutije gradiva iz razdoblja 1912./1947. (*Iseljništvo: vodič*, 2015: 576)
- u osobnom arhivskom fondu HR-HDA-1004. Bartulica Milostislav sačuvani su prijepisi listova Jugoslavija i Jugoslavenska država povezani s ograncima Jugoslavenske narodne obrane u Antofagasti i u Boliviji u razdoblju 1915. – 1918. (*Iseljništvo: vodič*, 2015: 632).

Potencijal fondova i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva kao izvora za istraživanje migracijskih procesa Hrvatska – Južna Amerika može se ilustrirati i s nekoliko cjelina koje se svojim sadržajem u potpunosti odnose na hrvatsko iseljništvo u zemljama Južne Amerike i koje su nastale (prikupljene) djelovanjem samih iseljenika i iseljeničkih organizacija u tim zemljama:

- HR-HDA-965. Hrvatski iseljenički arhiv i knjižnica „O. fra Lino D. Pedišić, OFM”, 57 kutija gradiva iz razdoblja 1934. – 1995. Riječ je o gradivu prikupljenom djelatnošću Hrvatskog iseljeničkog arhiva i knjižnice osnovanih 1991. u Buenos Airesu (Argentina) (*Iseljništvo: vodič*, 2015: 605-610)
- HR-HDA-966. Jugoslavenska narodna obrana (1915. – 1929.), 72 knjige i 70 kutija gradiva iz razdoblja 1900. – 1958. Osnivačka skupština JNO-a održana je 2. svibnja 1915. u Antofagasti (Čile), obuhvaćala je iseljenike u Čileu, Argentini, Peruu, Urugvaju, Paragvaju, Brazilu i Ekvadoru. U tim je državama do kraja 1922. osnovano 65 ogranaka JNO-a (*Iseljništvo: vodič*, 2015: 560-565)
- HR-HDA-1056. Zbirka Viktora Makara o Hrvatima u Argentini, 1 kutija gradiva iz razdoblja 1990. – 1997. (*Iseljništvo: vodič*, 2015: 744-745)
- HR-HDA-1786. Zbirka Mije Salezija Škrinjara o hrvatskoj emigraciji u Venezueli, 1 kutija gradiva za razdoblje 1972. – 1996. (*Iseljništvo: vodič*, 2015: 741-742).

Zaključak: mogućnosti suradnje u okviru međunarodne mreže istraživača o migracijskim procesima između Hrvatske i Južne Amerike

Kao središnja i matična ustanova hrvatske arhivske službe, Hrvatski državni arhiv ima trajni interes za evidentiranje i prikupljanje (preuzimanje) gradiva hrvatskoga iseljništva, neovisno o njegovim vrstama (dokumenti, fotografije, promidžbeni materijali, izdanja, audiovizualni zapisi) i oblicima u kojima su zapisani ili sačuvani (analogno, digitalno, izvornici, preslike). Rezultati koji su na tom području postignuti od sredine devedesetih godina 20. stoljeća do danas nisu zanemarivi, ali zasigurno mogu biti bolji. Tome mogu pridonijeti veća angažiranost Arhiva na umrežavanju s iseljeničkim zajednicama (organizacijama, osobama) i jačanju međusobnog povjerenja, povezivanje s arhivima, znanstvenim i drugim ustanovama u zemljama useljenja hrvatskih iseljenika te korištenje suvremenih tehnologija u evidentiranju i prezentaciji podataka o gradivu iseljništva.

Jedan od koraka u tom smjeru anketni je upitnik o gradivu hrvatskoga iseljništva koji je moguće preuzeti na mrežnim stranicama Hrvatskoga državnog arhiva te ga ispunjenog dostaviti elektroničkom poštom (vidi prilog 1.). Međunarodna mreža istraživača o migracijskim procesima između Hrvatske i Južne Amerike može pomoći u promociji i distribuciji

tog upitnika prema organizacijama i osobama u iseljeništvu za koje imaju saznanja da raspolažu vrijednom pisanom baštinom, a posebno prema onima za koje znaju da trebaju odgovarajuću stručnu podršku u njezinoj obradi i zaštiti.

Podatci prikupljeni na taj način mogu poslužiti kao podloga za uspostavu mrežnoga registra arhivskih fondova i zbirke hrvatskoga iseljeništva. Jedan od primjera dobre prakse po kojem bi se takav registar mogao uspostaviti mrežni je registar EU projekta COURAGE (<http://hr.cultural-opposition.eu/registry/>) u kojem je obrađeno više od 560 zbirki tematski vezanih uz različite oblike kulturne opozicije u bivšim socijalističkim zemljama. Vezano uz Hrvatsku, u registru je opisano pedesetak zbirki koje se čuvaju u različitim baštinskim i znanstvenim institucijama te privatnom vlasništvu u zemlji i inozemstvu. Među njima je i desetak zbirki vezanih uz hrvatsko iseljništvo. Realizacija opisanih prijedloga doprinijela bi stvaranju vrijedne baze izvora znanja za mreže istraživača migracijskih procesa i sve druge zainteresirane korisnike, ali prije svega za same arhive i hrvatsko iseljništvo u zemljama Južne Amerike i drugdje u svijetu.

Prilog 1. Upitnik o arhivskom gradivu hrvatskoga iseljeništva

Status arhivskoga gradiva	☐ Gradivo iseljeničkih organizacija ☐ Gradivo obitelji i pojedinaca
Vlasnik gradiva (navesti naziv / ime i prezime)	
Adresa vlasnika gradiva (navesti ulicu, kućni broj, poštanski broj, grad i državu)	
Sadržaj i vrsta gradiva (opisati sadržaj i navesti vrste gradiva npr. isprava, dokument, karta, plakat, fotografija, film, zvučni zapis, datoteka, baza podataka itd.)	
Oblik gradiva (navesti oblik gradiva npr. papir, audio kazeta, magnetofonska vrpca, VHS, filmska rola, disketa, optički disk itd.)	
Razdoblje nastanka gradiva (navesti raspon godina)	
Količina gradiva	
Je li gradivo dostupno za korištenje? Ako jest, pod kojim uvjetima?	
Postoje li digitalne kopije gradiva i jesu li dostupne online? Ako jesu, navesti web adresu.	
Kontakt podatci (e-adresa, web adresa, skype, društvene mreže)	

Popis literature i izvora

- Babić, S. (Ur.). (2014). *Zbornik radova sa stručnoga skupa 4. kongres hrvatskih arhivista "Arhivi i politika"*. Hrvatsko arhivističko društvo.
- Bučin, R. (2015). Uvod. U V. Lemić (Ur.). *Iseljništvo: vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva* (str. 11-17). Hrvatski državni arhiv.
- Bukvić, N. (2014). Arhivska služba i arhivsko zakonodavstvo u funkciji zaštite gradiva muzejskih ustanova. *Arhivski vjesnik*, 57(1), 71-111. <https://hrcak.srce.hr/139172>.
- Bukvić, N. (2019). Financiranje državnih arhiva kroz programe javnih potreba u kulturi Republike Hrvatske. *Arhivski vjesnik*, 62(1), 15-45. <https://hrcak.srce.hr/clanak/361793>
- Hrstić, I. (2018, 28. lipnja - 1. srpnja). „Naša“ ili „njihova“ povijest? *Mogućnosti i ograničenja istraživanja društvenog razvoja hrvatskih iseljeničkih zajednica* [Izlaganje]. Treći hrvatski iseljenički kongres. „Odlazak – ostanak – povratak“, Osijek, Hrvatska.
- Hrvatski državni arhiv. (2020). *Izvešće o izvršenju programa rada Hrvatskog državnog arhiva za 2019. godinu*. Preuzeto 30. 3. 2020. s <http://www.arhiv.hr/hr-hr/O-nama/Dokumenti/Izvjecje%20C5%A1%C4%87a>
- Kušen, D. (2011). Strategija sveobuhvatnog arhiva (Total archives) u Hrvatskoj. *Arhivski vjesnik*, 54(1), 9-23. <https://hrcak.srce.hr/90524>.
- Lemić, V. (Ur.). (2015). *Iseljništvo: vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva*. Hrvatski državni arhiv.
- Lemić, V. (2019). 350 godina povijesti i arhivske baštine Sveučilišta u Zagrebu. *@rhivi*, (6), 39. <https://arhiv.unizg.hr/islandora/object/arhiv:8>.
- Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. (2002). *Pravilnik o evidencijama u arhivima, NN 90/2002. 12. srpnja 2002.* https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_07_90_1475.html
- Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. (2019). *Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje 2020. – 2025.* <https://min-kulture.gov.hr/User-Files/Images/dokumenti/Nacionalni%20plan%20razvoja%20arhivske%20djelatnosti%202020.-%202025..pdf>
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (bez dat.). *Hrvatsko iseljništvo u Boliviji*. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenstvo/hrvatsko-iseljenstvo-u-boliviji/754>.
- Tarle, T. (2010). Muzej iseljništva u Rijeci. *Sušačka revija*, 66/67. <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=66-67&C=4>.
- Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske. (1997). *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima, NN 105/199, 19. rujna 1997.* <https://narodne-novine.nn.hr/clanci/>

[sluzbeni/1997_10_105_1617.html](https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1997_10_105_1617.html)

Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske. (2000). *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima*, NN 64/2000, 27. lipnja 2000. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2000_07_64_1411.html

Hrvatski sabor. (2009). *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima*, NN 65/2009, 22. svibnja 2009. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_06_65_1459.html

Hrvatski sabor. (2017). *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima*, NN 46/2017, 4. svibnja 2017. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2017_05_46_1070.html

Hrvatski sabor. (2018). *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*, NN 61/2018, 29. lipnja 2018. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_07_61_1265.html

Hrvatski sabor. (2019). *Zakon o izmjeni Zakona o arhivskom gradivu i arhivima*, NN 98/2019, 2. Listopada 2019. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2019_10_98_1948.html

NAKLADNIČKA DJELATNOST HRVATA U JUŽNOJ AMERICI: PRIPREMA PROJEKTA

Ivana Hebrang Grgić
Ana Barbarić

Sažetak

Hrvatska ima jednu od najbrojnijih dijaspora na svijetu – Hrvati žive na svim kontinentima pa tako i u Južnoj Americi gdje razvijaju, između ostaloga, i bogatu nakladničku djelatnost. Premda smo svjesni da je nakladnička djelatnost jednoga naroda iznimno važan segment njegova identiteta, nije uvijek lako doći do tih publikacija, pa čak niti do informacija o njima. Stoga nam je namjera izraditi online dostupne i pretražive baze podataka tj. bibliografije publikacija koje su objavili Hrvati izvan Hrvatske. Projekt je započeo izradom bibliografije novina i časopisa iz Australije i Novoga Zelanda. Testirana je metodologija i softver za unos zapisa. Na temelju iskustva s istraživanjem nakladničke djelatnosti Hrvata u Australiji i Novom Zelandu, namjera nam je projekt proširiti i na ostale zemlje u kojima žive Hrvati pa tako i na zemlje Južne Amerike. Za sada je napravljen preliminarni popis od 112 jedinica koji se mora dodatno istražiti i nadopunjavati. Nakon toga izradit će se potpuni bibliografski zapisi u bibliografiji koja će biti otvoreno dostupna na internetu i pretraživa.

Ključne riječi: *nakladništvo, Hrvati, Južna Amerika, Australija, bibliografija*

Uvod

Brojni su se Hrvati tijekom povijesti iseljavali iz Hrvatske. Živeći u udaljenim zemljama, radeći često teške poslove kako bi preživjeli i ne poznavajući jezik zemlje u koju su dolazili, najraniji iseljenici iz Hrvatske imali su specifične informacijske potrebe (Krtalić, Hebrang Grgić, 2019). Jedan od načina zadovoljavanja tih informacijskih potreba bilo je objavljivanje periodičkih publikacija, uglavnom novina, a ponekad i časopisa. S vremenom su se potrebe mijenjale, iseljenici su učili jezik,

obrazovali se, radili manje zahtjevne poslove, ali novine su do danas ostale značajan komunikacijski kanal. Osim novina i časopisa, Hrvati u iseljeništvu objavljuju i knjige. Sve te publikacije značajan su dio kulturne baštine zemalja u kojima nastaju, ali i hrvatske kulturne baštine. Bez obzira na kojem su jeziku, bez obzira na tematiku, opseg, izdavača... svaka publikacija u čijem je nastanku sudjelovala osoba koja je Hrvat ili je hrvatskoga porijekla, značajna je za Hrvatsku. Trenutno ne znamo koliko je takvih publikacija do sada objavljeno u svijetu. Postoje neke bibliografije, ali one su ograničene samo na određenu građu (npr. dostupnu u jednoj knjižnici) ili na određeno područje (npr. jednu zemlju). Stoga smo na Odsjeku za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu osmislili projekt izrade bibliografije hrvatskog iseljeničkog tiska (Hrvatski iseljenički tisak, 2020). Izrada takve retrospektivne bibliografije obiman je posao koji mora uključiti brojne sudionike iz cijeloga svijeta. Velik je broj publikacija koje se ne čuvaju u javnim ustanovama poput knjižnica pa im je moguće ući u trag samo izravnim kontaktom s pripadnicima iseljeničke zajednice. Neke publikacije objavljene su u malom broju primjeraka, neke uopće nisu sačuvane, neke žive samo u sjećanjima, o nekima možemo doznati samo iz sekundarnih izvora.

Trenutno je u sklopu projekta u tijeku izrada bibliografija za Australiju i Novi Zeland. Bibliografije serijskih publikacija su dovršene (iako uvijek postoji mogućnost otkrivanja i dodavanja novih naslova), a bibliografije knjiga su u izradi. Na temelju iskustva rada na tom dijelu projekta, izrađen je metodološki okvir i model za daljnji rad. Iako će rad na prvom dijelu projekta zacijelo potrajati, istovremeno se radi na pripremi dijela projekta koji će obuhvatiti Južnu Ameriku.

Prethodna istraživanja – model za izradu bibliografije iseljeničkog tiska

Izrada (sveobuhvatne) bibliografije iseljeničkog tiska dugotrajan je i složen proces, stoga je u okviru ovog projekta podijeljen u faze prema geografskim područjima te prema vrstama publikacija. Pod vrstama publikacija podrazumijevaju se dvije temeljne vrste: knjige i serijske publikacije. Prvo je izrađena bibliografija serijskih publikacija Hrvata u Australiji pri čemu je osmišljen i testiran model za izradu bibliografije iseljeničkog tiska (Hebrang Grgić, Barbarić, 2019). Koraci koji su se poduzimali tijekom 2018. godine u svrhu osmišljavanja i testiranja samog modela bili su: SWOT-analiza projekta; izrada kriterija odabira građe za bibliografiju; planiranje metoda istraživanja i prikupljanja podataka; odabir i testiranje knjižničkog softvera za unos bibliografskih zapisa;

izrada i održavanje mrežnih stranica projekta; pretraživanje odabranih knjižničnih kataloga; odlazak na teren radi prikupljanja dodatnih podataka te unos bibliografskih zapisa u odabrani knjižnični softver i njihovo uređivanje (Hebrang Grgić, Barbarić, 2019: 32). Između ostalog, izrađena SWOT-analiza pokazala je kao snagu društvenu relevantnost teme, a kao priliku stvaranje metodologije i baze podataka za buduća istraživanja što će zasigurno doprinijeti i izradi bibliografija Hrvata u Južnoj Americi. Među slabostima ističe se visoka cijena terenskog rada koji je nužan za primjenu planirane metodologije, a među prijateljima zanimljivo je spomenuti i potrebu određenih prilagodbi softvera neophodnih za ovakvu, specifičnu, bibliografiju. Vezano za izradu kriterija odabira građe za bibliografiju, na temelju preliminarnih pretraživanja online knjižničnih kataloga, zaključeno je da se, za izradu prve bibliografije koja je ujedno značila i osmišljavanje modela i testiranje metodologije, odabiru serijske publikacije zbog njihova manjeg broja u odnosu na knjige Hrvata u Australiji. U smislu obuhvata pojma „serijska publikacija” u bibliografiji su obuhvaćene novine i časopisi, ali i listovi i letci ako su objavljeni s namjerom kontinuiranog izlaženja. To je bila važna odluka jer zbog nepovoljnih financijskih prilika, australski Hrvati, pogotovo u prvim desetljećima djelovanja u Australiji, i nisu mogli objavljivati publikacije većeg opsega (odnosno broja stranica). Planiranje metoda istraživanja i prikupljanja podataka predstavlja jedan od ključnih koraka u osmišljavanju modela zbog njegove primjenjivosti pri izradi budućih bibliografija, pa tako i onih Hrvata u Južnoj Americi. Kao dvije temeljne metode odabrane su: (a) analiza knjižničnih kataloga (ponajprije hrvatske i australske nacionalne knjižnice) i raznih publikacija poput knjiga i časopisa (svih onih u kojima se mogu naći podaci o nakladničkoj djelatnosti Hrvata u Australiji) te (b) uključivanje zajednice (engl. crowdsourcing) putem hrvatskih klubova i udruga u Australiji radi prikupljanja „sakrivenih” podataka. Navedene metode prikupljanja podataka svakako su primjenjive i na izradu bibliografija Hrvata u Južnoj Americi, no jasno je da će biti potrebno analizirati značajno veći broj knjižničnih kataloga, posebice više nacionalnih knjižnica južnoameričkih zemalja, kao i ostalih publikacija koje mogu poslužiti kao mogući referentni izvori. Vezano za metodologiju uključivanja zajednice, i tu se može očekivati značajno veći broj hrvatskih klubova i udruga. Sljedeći korak, značajan za samu tehnologiju izrade bibliografije, bio je odabir i testiranje knjižničkog softvera za unos bibliografskih zapisa. Kako se softversko rješenje pokazalo kvalitetnim, značajno je da se to pitanje više neće morati razmatrati pri izradi budućih bibliografija, uključujući one Hrvata u Južnoj Americi. Kao knjižnični softver za izradu bibliografije odabrana je Koha, softver otvorenog koda, što je u skladu s

načelima otvorenosti u znanosti. Kako isti softver koristi i Knjižnica Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, osigurana je i sistemska podrška kao i izbjegavanje dodatnih financijskih troškova bilo za nabavu nekog drugog komercijalnog rješenja ili za prilagodbu nekog drugog softvera otvorenog koda. Prilagodbe su uvijek potrebne, posebice kod izrade specifičnih bibliografskih pomagala, s naglaskom na povećavanje mogućnosti intuitivnog snalaženja krajnjih korisnika na sučelju sustava posebice po pitanju pretraživanja. Tako su za potrebe ovog projekta sa sučelja uklonjene pojedine značajke koje nisu karakteristične za bibliografiju, već za knjižnični katalog. Jednako tako, odabir Kohe kao softvera značajno je pridonio povećavanju razine interoperabilnosti u smislu preuzimanja zapisa iz knjižničnih kataloga putem protokola Z39.50. Koha kao međunarodni softver podržava i UNIMARC i MARC 21, u smislu strojno čitljivih formata za izradu zapisa, a Knjižnica Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu koristi MARC 21 koji je onda tako postao i format za strojno čitljivo katalogiziranje u kojem se izrađuju zapisi bibliografije. I Nacionalna knjižnica Australije i Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu koriste isti format što je omogućilo preuzimanje zapisa. Tek treba istražiti koje nacionalne knjižnice južnoameričkih zemalja koriste koji format, no s obzirom na raširenost MARC-a 21 u objema Americama, pretpostavlja se da će se i u budućoj bibliografiji Hrvata u Južnoj Americi, određeni dio zapisa moći preuzeti. Vezano za izradu i održavanje mrežnih stranica projekta, ističe se dostupnost izrađenih bibliografija u više formata, u online pretraživom obliku u već spomenutoj Kohi, kao i u sažetijom obliku u formatu pdf koji je, ujedno, jednostavniji za preuzimanje zainteresiranoj publici. Stranice projekta nalaze se na mrežnom poslužitelju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a izrađene su u softveru Wordpress. Osim samih bibliografija, stranice nude i pregled razvoja projekta, preko dokumenta, objava, itd. te određenog broja digitaliziranih jedinica građe s tendencijom rasta. Na taj se način može pratiti kontinuitet rada na projektu kojim se, u budućnosti, planiraju obuhvatiti i druga geografska područja poput Južne Amerike. Pretraživanje odabranih knjižničnih kataloga je potvrdilo nekoliko teza. Iako se u katalozima odabranih knjižnica mogu naći publikacije hrvatskih iseljenika, one, najčešće nisu adekvatno predmetno označene. To znači da nisu okupljene u odgovarajući podskup unutar kataloga, do kojeg je moguće doći upisujući neku jednostavnu slobodno oblikovanu predmetnicu poput „hrvatski iseljenici”. Na taj se način može pronaći te identificirati, samo dio građe. Značaj broj jedinica građe može se pronaći samo ako osoba koja pretražuje katalog već unaprijed poznaje neku formalnu značajku publikacije poput imena autora ili urednika, oblik naslova istovjetan onome koji je

unesen u katalog (a u tu u slučaju iseljeničkog tiska, često postoje brojne varijacije, koje bi sve trebale biti upisane u katalog, a uglavnom nisu), zatim onaj oblik naziva nakladnika koji je upisan u katalog i slično. Ti izazovi pri pretraživanjima samo su potvrdili da je potrebno izrađivati bibliografije koje bi zainteresirane znanstvenike i stručnjake, kao i širu javnost, „oslobodili” poznavanja određenih konvencija knjižničarske struke koje ograničavaju uspješnost pretraživanja krajnjih korisnika. Dakle, bibliografija, na jednom mjestu, jednostavno i pregledno okuplja jedinice građe po nekom ključu. Samo pretraživanje kataloga ukazalo je na još jednu važnu stvar, a to je da knjižnice, bez obzira na sve bogatstvo svojih fondova, nikad ne posjeduju svu moguću građu o nekoj temi ili predmetu te da je sljedeći korak modela neizostavan. Taj korak je odlazak na teren radi prikupljanja dodatnih podataka. Slabe financijske prilike prvih iseljenika radi kojih publikacije nisu objavljivane u velikim nakladama ili su objavljivane samo u oblicima zidnih novina ili letaka, publikacije koje su zbog političkih razloga bile zabranjene, značajan broj publikacija objavljenih u vlastitoj nakladi, predstavljaju neke od razloga zašto se takva građa ne može identificirati isključivo pretraživanjem knjižničnih kataloga. Stoga je bez terenskog rada i suradnje s iseljeničkim zajednicama nemoguće izraditi cjelovite bibliografije. Privatne knjižnice kao i knjižnice zavičajnih klubova te, općenito, knjižnice koje nisu u službenom knjižničnom sustavu neke zemlje, u pravilu ni nemaju dostupne online kataloge pretražive iz bilo kojeg dijela svijeta. Posljednji korak pri izradi bibliografije iseljeničkog tiska predstavlja unošenje samih bibliografskih zapisa te njihovo uređivanje odnosno ujednačavanje značajki bibliografskog opisa. Kao što je već rečeno, zapisi su izrađeni u strojno čitljivom formatu MARC 21 prema odredbama objedinjenog izdanja ISBD-a, International Standard Bibliographic Description, (2014) i Pravidnika i priručnika za izradbu abecednih kataloga Eve Verone (1983-1986). Kako su neki od zapisa izvorno izrađeni u sklopu projekta, a neki preuzeti iz pretraživanih kataloga, zbog već navedenih razloga, testirani model pokazao je da pri izradi budućih bibliografija treba računati na trud i vrijeme potrebno za ujednačavanje zapisa u smislu načina bilježenja nekih elemenata te posebno broja elemenata odnosno razine opsežnosti zapisa.

Može se zaključiti da je postavljeni model zadovoljio testiranje te da će biti korišten pri izradi budućih bibliografija na ovom projektu.

Hrvatski iseljenici u Južnoj Americi – ukratko

Migracija je društveni proces koji ima brojne definicije. Najjednostavnija je ona koja je objašnjava kao proces prostorne pokretljivi-

vosti stanovništva. Razlozi su najčešće ekonomski, politički, geografski... ili njihove kombinacije (Migracija, 2021). Rana iseljavanja Hrvata u Južnu Ameriku iz Hrvatske su individualna. Moguće je da su prvi useljenici bili moreplovci iz Dalmacije koji su već početkom 16. stoljeća plovili do južnoameričkih obala. Veći broj dolazaka započinje polovinom 19. stoljeća, a pojačava se početkom 20. stoljeća, pogotovo nakon restrikcija vezanih uz useljavanje koje uvode druge države (SAD, Kanada, Novi Zeland). Područja iseljavanja su ponajviše Dalmacija, Hrvatsko primorje, Lika i Istra (Holjevac, 1968: 63).

Statistike dolazaka i odlazaka često se nisu vodile, a ako jesu, nedostatne su za analizu. Brojni useljenici, ako su i popisivani, nisu uvijek upisivani kao Hrvati već, na temelju dokumenata koje su imali, kao doseljenici iz tadašnjih država koje su obuhvaćale područje današnje Hrvatske. Tako su, primjerice, za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije brojni Hrvati zabilježeni kao Austrijanci, a za vrijeme Kraljevine Jugoslavije (i kasnije) kao Jugoslaveni (Antić, 1988). Oni koji se nisu htjeli poistovjetiti s narodima od čije su vlasti pobjegli iz domovine, izražavali su regionalnu pripadnost, pa su se mnogi izjašnjavali kao Dalmatinci, ili širu narodnu pripadnost, pa su se izjašnjavali kao Slaveni.

Prema podacima za 1939. godinu, u Južnoj Americi bilo je više od 200 000 Hrvata, najviše u Argentini, zatim u Brazilu, Čileu i drugim državama (Holjevac, 1968: 196). Približna procjena broja osoba hrvatskog porijekla u Južnoj Americi danas iznosi oko 500 000 (Hrvatsko iseljništvo, 2020). Najraniji doseljenici često su se bavili teškim fizičkim poslovima (npr. rudarstvo), a nerijetko su birali i zanimanja kojima su se bavili u domovini – vinogradarstvo, stočarstvo, pomorstvo i sl. Kasnije su se bavili fizički manje zahtjevnim zanimanjima poput industrijskog poduzetništva, ugostiteljstva, trgovine, brodarstva... (Holjevac, 1968: 201).

Vrlo su se rano počeli udruživati u formalne društvene organizacije na temelju nacionalnosti kako bi si međusobno pomagali i lakše opstali u novoj domovini. Veliki je broj društava – poneka su djelovala vrlo kratko, a poneka duže. Društva, tj. udruge i organizacije hrvatskoga iseljništva, imala su značajan utjecaj na društvene aktivnosti Hrvata u novim domovinama. Tako su društva često bila i izdavači ponekih publikacija. Primjerice, jedno od prvih društava s hrvatskim članstvom bilo je Slavjansko društvo. Osnovano je 1882. godine u Argentini i izdavalo je list Iskra slavjanske slobode. Slijedilo je osnivanje brojnih drugih društava u Argentini, primjerice Hrvatske čitaonice (1905.), Hrvatske straže (1912.), Hrvatskog domobrana (1931.), Hrvatskog doma (1952.) i brojnih drugih. Važna su i vjerska središta poput onoga u Buenos Airesu (sv. Nikola Tavelić). Prvo hrvatsko društvo u Čileu bilo je Vatrogasno

društvo Dalmacija (1874.), a uslijedila su društva poput Hrvatske čitaonice (1899.), Hrvatskog sportskog kluba Sokol (1912.), Hrvatskog doma (1915.), Jugoslavenske žene (1932.), Kulturnog društva Jugoslavija (1945.) i brojnih drugih (Hrvatska društva u Čileu, 2020: 380). U Brazilu je 1903. godine osnovano društvo Viribus Unitis s većinskim hrvatskim članstvom (Hrvatska društva u Brazilu, 2020: 379). Potom je osnovan Jugo-Slavenski Sokol (1907.), a nakon Drugoga svjetskog rata osnovano je Udruženje prijatelja Jugoslavije te društvo Croatia Sacra Paulistana (1949.). Naveli smo samo primjere društava u tri zemlje s najvećim brojem hrvatskih useljenika, ali društava je bilo i u drugim državama Južne Amerike – Hrvati su u novim zemljama u koje su dolazili imali potrebu društvenog okupljanja radi uzajamne pomoći, razmjene informacija, društvenog i kulturnog djelovanja. U te djelatnosti spada i izdavaštvo.

Preliminarna analiza podataka o serijskim publikacijama Hrvata u Južnoj Americi

Cilj je ovoga dijela projekta izraditi dvije bibliografije publikacija Hrvata u Južnoj Americi – bibliografiju serijskih publikacija i bibliografiju knjiga. Danas se suočavamo s problemom nedovoljne dostupnosti tih publikacija, a ponekad i informacija o tim publikacijama – nisu sve dostupne u javnim ustanovama, pa često nismo niti svjesni da su neke od njih objavljene. U novije vrijeme postoji obaveza prema kojoj izdavači moraju određeni broj primjeraka dostaviti ustanovi u zemlji objavljivanja (najčešće nacionalnoj knjižnici). Riječ je o obveznom primjerku koji osigurava izradu nacionalnih bibliografija. Međutim, brojne su publikacije objavljivane prije donošenja propisa o obveznom primjerku, a kasnije je bilo izdavača koji nisu znali za postojanje propisa. Neke publikacije objavljene su u malom broju primjeraka, neke u vlastitim nakladama... Sve su to razlozi zbog kojih je teško identificirati brojne publikacije. Dodatni problem su istraživanja koja je potrebno raditi kako bi se otkrilo porijeklo autora – nemaju svi autori prepoznatljivo hrvatsko ime i/ili prezime, neki imaju samo hrvatsko porijeklo koje je ponekad teško utvrditi.

Prije detaljnog istraživanja serijskih publikacija, kao pripremu za projekt, napravili smo preliminarnu analizu informacija dostupnih u sekundarnim izvorima poput knjižničnih kataloga, bibliografija i publikacija koje se bave temom hrvatskih iseljenika. Ono što je jasno već iz površne analize jest da je nakladnička produkcija Hrvata u Južnoj Americi izuzetno velika.

Prvo polazište za preliminarnu analizu je katalog serijskih publikacija Hrvatski iseljenički tisak koji je izradila Nacionalna i sveučilišna knjižnica

u Zagrebu na temelju publikacija dostupnih u njezinu fondu 1993. godine. Zabilježeno je ukupno 30 publikacija iz Južne Amerike (24 iz Argentine, 5 iz Čilea i jedna iz Venezuele). S obzirom na druge dostupne podatke, jasno je da je to samo mali dio objavljenih serijskih publikacija (Hrvatski iseljenički tisak, 1993). Primjerice, u razdoblju od 1878. do 1935. izlazilo je 85 naslova novina i časopisa – u Argentini 46, u Čileu 30, u Brazilu 5, u Urugvaju 3 i u Boliviji 1 (Holjevac, 1968: 211).

Nakon analize spomenutog kataloga, pregledane su i publikacije koje obrađuju temu hrvatskoga iseljeničtva te je na temelju tih izvora, uz konzultaciju mrežnih knjižničnih kataloga, izrađen okvirni preliminarni popis serijskih publikacija koje su izlazile u Južnoj Americi (Prilog). U popis su uvršteni i naslovi do kojih smo došli neformalnim kontaktima s osobama, pa je moguće da postoje pogreške. Popis sadrži 112 naslova poredanih abecednim redom. Nisu naznačeni detalji vezani uz urednike, učestalost izlaženja, završnu godinu izlaženja, promjene naslova... već samo mjesto i početna godina izlaženja (ako su ti podaci poznati). Ovaj popis okvirno je polazište za daljnja istraživanja koja će uključivati strukturirana pretraživanja online kataloga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, svih nacionalnih knjižnica u Južnoj Americi te istraživanja unutar hrvatske zajednice u Južnoj Americi. Budući da je u prilogu radna verzija popisa, moguće je da ima pogrešaka u naslovima, nazivima mjesta izdavanja i/ili početnim godinama izdavanja. To su podaci koji su pronađeni u literaturi, ali su podložni daljnjim istraživanjima i nadopunjavanjima.

Na temelju konačne verzije popisa izradit će se online pretraživa bibliografija u skladu sa svim međunarodnim bibliografskim pravilima, a po uzoru na prethodno izrađene bibliografije serijskih publikacija objavljenih u Australiji (Bibliografija serijskih publikacija Hrvata izvan Republike Hrvatske: Australija, 2019) i Novom Zelandu (Bibliografija serijskih publikacija Hrvata izvan Republike Hrvatske: Novi Zeland, 2019). Bibliografija će biti retrospektivna i neselektivna. To znači da će imati za cilj popisati i opisati sve serijske publikacije koje su ikada izlazile na području Južne Amerike, a koje su objavljivali Hrvati, osobe hrvatskoga porijekla i/ili hrvatski izdavači, bez obzira na sadržaj. Primarni cilj bibliografije je okupljanje cjelokupne iseljeničke nakladničke produkcije Hrvata u Južnoj Americi kako bi se sačuvala hrvatska kulturna baština. Osim toga, bibliografija će biti od koristi brojnim istraživačima iz raznih znanstvenih područja, ali i cijeloj zainteresiranoj javnosti. Bibliografija će biti otvoreno dostupna kako bi bila vidljiva i dostupna svima. Bit će izrađena prema ranije opisanom modelu. Serijske publikacije jednostavnije je najprije identificirati, a onda uvrstiti u bibliografije te opisati. Knjige, po tom pitanju, predstavljaju veći izazov. No, prije samog popisi-

vanja i opisivanja, potrebno se odlučiti za kriterije uvrštavanja u bibliografiju koji kod iseljeničkih zajednica s dugom tradicijom i vijekom trajanja nisu uvijek jednostavni. Stoga objavljivanje popisa kao onog u prilogu ovog rada predstavlja neki inicijalni korak u prikupljanju informacija, nedostaje li neki naslov odnosno je li uvrštena neka publikacija koja ne pripada hrvatskoj iseljeničkoj zajednici u Južnoj Americi.

Umjesto zaključka – daljnja istraživanja i bibliografije

Nakon što se izradi bibliografija serijskih publikacija Hrvata u Južnoj Americi, u sklopu projekta Hrvatski iseljenički tisak planira se izraditi i bibliografija knjiga. Na temelju dosadašnjih iskustava prikupljanja podataka za izradu bibliografije knjiga Hrvata u Australiji i Novom Zelandu, jasno je da je taj posao još zahtjevniji od izrade bibliografije serijskih publikacija. Razlozi su velika produkcija, male naklade i nedostupnost naslova u knjižnicama. Također, problem je identifikacije autora i/ili urednika, tj. utvrđivanje njihova porijekla. Bibliografija knjiga Hrvata u Australiji je u izradi i trenutno (u listopadu 2020.) ima oko 250 zapisa (Bibliografija knjiga Hrvata izvan Republike Hrvatske: Australija, 2020). Bibliografija knjiga Hrvata u Novom Zelandu tek je u nacrtu i do sada je pronađeno oko 110 naslova. Za sada još nije započet rad na pripremi bibliografije knjiga Hrvata u Južnoj Americi. Posao će zacijelo biti opsežan ako znamo da je samo u knjizi Čileanski pisci hrvatskog porijekla navedeno 303 autora koji su objavili 1133 knjige (Bezić Filipović, Goić Goić, 2018).

Osim Australije, Novoga Zelanda i država Južne Amerike, preostaje velik broj država u kojima su Hrvati razvili značajnu nakladničku djelatnost. Stoga su potrebna brojna i opsežna istraživanja na području Sjeverne Amerike i Europe, a manji broj publikacija objavljan je i na području Afrike i Azije.

Konačni cilj projekta Hrvatski iseljenički tisak je izraditi bibliografiju svih publikacija Hrvata izvan Hrvatske.

Popis literature i izvora

Antić, Lj. (1988). Osnovne značajke hrvatskog iseljeničtva u španjolskoj Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata. *Migracijske i etničke teme*, 4 (4), 413-437 <https://hrcak.srce.hr/128408>

Bezić Filipović, B. & Goić, C. (2018). *Čileanski pisci hrvatskog porijekla: bibliografska građa*. Naklada Bošković.

Bibliografija knjiga Hrvata izvan Republike Hrvatske: Australija (2020). Hrvatski iseljenički tisak. <https://hit.koha.rot13.org/cgi-bin/koha/opac-shelves>.

pl?op=view&shelfnumber=4&sortfield=title

Bibliografija serijskih publikacija Hrvata izvan Republike Hrvatske: Australija (2019). Hrvatski iseljenički tisak. <https://hit.koha.rot13.org/cgi-bin/koha/opac-shelves.pl?op=view&shelfnumber=1&sortfield=title>

Bibliografija serijskih publikacija Hrvata izvan Republike Hrvatske: Novi Zeland (2019). Hrvatski iseljenički tisak. <https://hit.koha.rot13.org/cgi-bin/koha/opac-shelves.pl?op=view&shelfnumber=2&sortfield=title>

Hebrang Grgić, I., & Barbarić, A. (2019). Metodologija prikupljanja podataka i izrade retrospektivne bibliografije iseljeničkog tiska. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 62(1), 29–48. <https://doi.org/10.30754/vbh.62.1.744>

Holjevac, V. (1968). *Hrvati izvan domovine*. Matica hrvatska.

Hrvatska društva u Brazilu. (2020). U V. Šakić, & L. Dobrovšak (Ur.). *Leksikon hrvatskog iseljeničtva i manjina* (str. 379-380). Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Hrvatska matica iseljenika.

Hrvatska društva u Čileu. (2020). U V. Šakić, & L. Dobrovšak (Ur.). *Leksikon hrvatskog iseljeničtva i manjina* (str. 380-382). Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Hrvatska matica iseljenika.

Hanž, B. (gl. ur.). (1993). *Hrvatski iseljenički tisak: katalog serijskih publikacija*. Nacionalna i sveučilišna biblioteka.

Hrvatski iseljenički tisak. (2020). Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. <https://hit.ffzg.unizg.hr>

ISBD: međunarodni standardni bibliografski opis (2014). Objedinjeno izd. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.

Krtalić, M., & Hebrang Grgić, I. (2019). Cultural societies and information needs: Croats in New Zealand. *Global Knowledge, Memory and Communication*, 68(8/9), 652-673. <https://doi.org/10.1108/gkmc-02-2019-0017>

(Migracija, 2021). *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40619>

Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (2020). *Hrvatsko iseljeničtvo*. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenistvo/86>

Verona, E. (1983-1986). *Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga*. (Dio 1: Odrednice i redalice. 2. izmijenjeno izd. 1986. Dio 2: Kataložni opis. 1983). Hrvatsko bibliotekarsko društvo.

Prilog: Radni popis hrvatskih serijskih publikacija u Južnoj Americi (abecednim redom)

	Naslov	Grad	Godina
1.	30 dana	Buenos Aires	
2.	Almanak Jugoslavenskog potpornog udruženja	Sao Paulo	1932
3.	Aparato respiratorio y tuberculosis	Santiago de Chile	1935
4.	Argentinske novine	Buenos Aires	1934
5.	Ave	Buenos Aires	1947
6.	Ave Maria	Buenos Aires	1933
7.	Borba	Santiago de Chile	Drugi svjetski rat
8.	Bratska sloga	Antofagasta	1922
9.	Boletín informativo del Instituto Chileno-Yugoslavo de Cultura de Antofagasta	Antofagasta	1990
10.	Brazilske novine	Sao Paulo	1930
11.	Centro Croata-Venezolano: boletín	Caracas	1974
12.	Conexao Brasil-Croatia	Sao Paulo	
13.	Croacia	Buenos Aires	1930
14.	Croacia eterna	Buenos Aires	1998
15.	Croacia Vida Nova	Sao Paulo	1996
16.	Croacia y los Croatas	Buenos Aires	1956
17.	Čuvajmo Jugoslaviju	Antofagasta	1935
18.	Dom	Punta Arenas	1911
19.	Domovina	Punta Arenas	1908
20.	Društvene vijesti	Buenos Aires	1964
21.	El Yugoslavo en Chile	Punta Arenas	1890
22.	En el desierto	Punta Delgada	1911
23.	Glas Jugoslavije	Punta Arenas	1962
24.	Glas Sv. Antuna		1947
25.	Gospa Sinjska	Buenos Aires	1948
26.	Hoy	Santiago de Chile	2011
27.	Hrvatska: vjestnik Hrvatskog oslobodilačkog pokreta	Buenos Aires	1947
28.	Hrvatska domobranska mladež	Buenos Aires	1954
29.	Hrvatska gruda	Buenos Aires	1958
30.	Hrvatska misao	Montevideo	1928
31.	Hrvatska misao	Buenos Aires	1953
32.	Hrvatska mladež	Buenos Aires	1959
33.	Hrvatska revija	Buenos Aires	1951

34.	Hrvatska sloga	Buenos Aires	1928
35.	Hrvatska smotra	Buenos Aires	1951
36.	Hrvatska straža	Buenos Aires	1972
37.	Hrvatski dom	Buenos Aires	1965
38.	Hrvatski domobran	Buenos Aires	1930
39.	Hrvatski list	Sao Paulo	
40.	Hrvatski narod	Buenos Aires	1966
41.	Hrvatski rodoljub	Buenos Aires	1985
42.	Hrvatsko glasilo	Buenos Aires	1947
43.	Iskra slavjanske slobode	Buenos Aires	1878
44.	Iz pustoši	Punta Arenas	1911
45.	Izbor	Buenos Aires	1953
46.	Jadran	Buenos Aires	1915
47.	Jeka: hrvatski iseljenički kalendar	Santa Teresa	1910
48.	Journal da Societa de Dalmacia	Sao Paulo	
49.	Jug	Punta Arenas	1921
50.	Jugoslaven u Brazilu	Sao Paulo	1928
51.	Jugoslaven u Braziliji	Sao Paulo	1928
52.	Jugoslaven u Čileu	Punta Arenas	1931
53.	Jugoslavenska domovina	Punta Arenas	1916
54.	Jugoslavenska država	Valparaiso	1918
55.	Jugoslavenska smotra	Punta Arenas	1923
56.	Jugoslavenska tribina	Punta Arenas	1920
57.	Jugoslavenske Novosti	Punta Arenas	1962
58.	Jugoslavenski glasnik	Santiago de Chile	1935
59.	Jugoslavenski vjesnik	Montevideo	
60.	Jugoslavensko novo doba	Punta arenas	1936
61.	Jugoslavensko oslobođenje	Antofagasta	1918
62.	Jugoslavenska smotra	Punta Arenas	1923
63.	Jugoslavija	Antofagasta	1915
64.	Jugoslavija	Orur	1918
65.	Jurišnik	Buenos Aires	1951
66.	Lipa	Buenos Aires	
67.	Luz y verdad	Antofagasta	1914
68.	Male novine	Punta Arenas	1905
69.	Materinska riječ	Santa Teresa	1908
70.	Napridak	Buenos Aires	1955
71.	Naš glas	Montevideo	1932
72.	Naša obnova	Caracas	1972
73.	Naša riječ	Antofagasta	1932
74.	Naša stvarnost		

75.	Nezavisna hrvatska država	Buenos Aires	1934
76.	Noti Croacia de Venezuela	Caracas	1999
77.	Novi list	Montevideo	1931
78.	Novi list	Punta Arenas	1927
79.	Novo doba	Punta Arenas	1910
80.	Nueva Epoca Jugoslava	Punta Arenas	
81.	Nuevo Tamo daleko	Santiago de Chile	1991
82.	Obnova	Buenos Aires	1940
83.	Pokret	Antofagasta	1914
84.	Republika Hrvatska	Buenos Aires	1951
85.	Saiug Journal	Sao Paulo	
86.	Savez hrvatske ujedinjene mladeži svijeta	Buenos Aires	1964
87.	Slavenska misao	Rosario de Santa Fe	
88.	Slavenska misao	Buenos Aires	1913
89.	Slavjanski glas		1891
90.	Sloboda	Antofagasta	1901
91.	Sloboda	Buenos Aires	
92.	Slobodna Hrvatska	Buenos Aires	1931
93.	Slobodna Hrvatska	Buenos Aires	1964
94.	Slobodna riječ	Buenos Aires	1955
95.	Studia Croatica	Buenos Aires	1960
96.	Svitlenik	Buenos Aires	1968
97.	Tamo daleko	Santiago de Chile	1987
98.	Tjedne novine Informativnog centra hrvatske mladeži	Buenos Aires	1988
99.	Tjednik	Buenos Aires	1990
100.	Union	Montevideo	1928
101.	Useljavanje u Magellanes	Punta Arenas	1986
102.	Ustaša	Buenos Aires	1960
103.	Viestnik o radu članstva i pročelnictva Hrvatske domobranske mladeži	Buenos Aires	1962
104.	Vijesti Hrvatske pučke knjižnice	Buenos Aires	1955
105.	Vjesnik Hrvatske seljačke stranke	Buenos Aires	1969
106.	Vjesnik hrvatskoga demokratskog odbora	Buenos Aires	1959
107.	Vjesnik ujedinjene mladeži	Buenos Aires	1972
108.	Vjesnik za Hrvate u Venezueli	Caracas	1952
109.	Zadrugar	Villa Martelli	1960
110.	Zajednica	Rosario	1911
111.	Žetva	Buenos Aires	1985
112.	Život	Buenos Aires	1941

ANALIZA EMITIVNOG ARGENTINSKOG TURIZMA U HRVATSKOJ

Graciela Soledad Rušoci

Sažetak

Cilj je ovoga rada proučavanje dolaska argentinskih turista u Hrvatsku u razdoblju od 2009. do 2019. Analiza koja se ovdje predstavlja odgovara velikom procesu istraživanja u okviru mojeg magistarskog rada naslovljenog *Studija o protoku turista i značajkama potražnje za odredištem Hrvatske u Argentini*. Za provođenje ove studije poslužili smo se metodologijom terenskog i dokumentarnog istraživanja s miješanim fokusom (kvantitativnim i kvalitativnim) i istraživačkim dometom. Argentinci često posjećuju europski kontinent. U godini 2018. udio Europe u odnosu na druga strana odredišta bio je 21% i te godine registrirano je 750.000 posjeta. Godine 2019. oko 50.500 argentinskih turista posjetilo je Hrvatsku, što je predstavljalo znatan porast u odnosu na godinu 2013. za 255%. S druge strane, Argentina je među zemljama Južne Amerike imala najveći udio dolazaka u relativnim terminima u odnosu na broj stanovnika; osim toga, riječ je o trećoj zemlji na svijetu po broju potomaka Hrvata.

Ključne riječi: *međunarodni turizam, turističko gospodarstvo, turisti, turistički razvoj, Hrvatska*

Uvod

Glavni je cilj ovog rada proučavanje kretanja i određenih značajki argentinskih turista koji su putovali u Hrvatsku u razdoblju od 2009. – 2019. Radi provođenja ovog istraživanja pregledali smo brojne primarne izvore (ankete putnika, intervjui s organizacijama i pojedincima značajnima za taj sektor) i sekundarne dokumentarne izvore, kao što su javne i privatne institucije iz Argentine i Hrvatske, među ostalima.

Europa je jedan od kontinenata koji Argentinci najviše posjećuju. Godine 2018. registrirano je više od 750.000 odlazaka na taj kontinent s glavnih argentinskih aerodroma: Ministro Pistarini i Jorge Newbery (poznati kao Ezeiza i Aeroparque). Ovaj kontinent predstavljao je 21%

od sveukupnih dolazaka u odnosu na druga međunarodna odredišta i zabilježio je povećanje od 172% u odnosu na 2010., što je najveća vremenska varijacija s obzirom na ostala odredišta tih godina (Instituto Nacional de Estadísticas y Censos, 2019).

Državni zavod za statistiku donosi registar dolazaka i noćenja argentinских turista u Hrvatskoj počevši od 2013.

Za Argentinca koji je posjećuje Hrvatska je često usputna destinacija jer je obično uključena u turistički paket u koji ulaze i druge europske zemlje. Godine 2019. došlo je 50.480 Argentinaca koji su ostvarili ukupno 115.758 noćenja (DZS, 2019). Tradicionalna ruta ovih turista najčešće uključuje gradove na jadranskoj obali kao što su Pula, Zadar, Split i Dubrovnik, gradove u središtu zemlje (glavni grad Zagreb), kao i neke otoke (Hvar, Brač, Korčula) i nacionalne parkove Plitvice i Krku. Druga ruta koja se izdvaja među Argentinacima posjet je svetištu Svete Majke Božje u Hercegovini.

U Argentini postoji važna prisutnost potomaka Hrvata, s najbrojnijom dijasporom¹ u Južnoj Americi, od približno 250.000 osoba (Migración Croata, n.d.) (Colic-Peisker), a treća je na svijetu u tom smislu, iza Sjedinjenih Američkih Država, Kanade i Australije, s time da su potonje dvije zemlje izjednačene na drugom mjestu (Grassi Vraghizán, Croacia Siempre, n.d.). Njihov broj u Argentini mogao bi biti još i veći, uzevši u obzir to da se danas rade istraživanja u kojima se procjenjuje još veća prisutnost Hrvata u toj zemlji (Šprljan, 2019).

Hrvatska zajednica u Argentini vrlo je aktivna i predstavljaju je razne organizacije u cijeloj zemlji (njih 30-ak) koje uključuju udruge, institucije i hrvatske centre posvećene promoviranju kulture, jezika, tradicija (osobito plesa i glazbe) i vjere; radijski programi i mrežni portali o vijestima iz Hrvatske na španjolskom zaduženi su za drugi oblik promocije. S druge strane, druge organizacije smještene u Hrvatskoj zadužene su za poticanje razmjene s potomcima Hrvata izvan zemlje, od kojih se neke posvećuju podučavanju jezika, uspostavljanju veza radi upisa na sveučilište, volonterskom radu i sudjelovanju na svjetskim sportskim igrama, kao i razvoju argentinske kulture.

Turizam je jedna od najvažnijih hrvatskih ekonomskih aktivnosti i godine 2016. predstavljao je 11,4% izravnog BDP-a, prema izvještaju Satelitskog računa turizma (Republika Hrvatska, Ministarstvo turizma i sporta, 2019). Osim toga, neposredni i posredni doprinos turističkog sektora BDP-u iznosio je 6 milijardi eura, s ukupnim sudjelovanjem u BDP-u od 25,1%, i 2019. stvarao je 10% radnih mjesta (Uppink Calderwood, Soshkin, & Fisher, 2019), što je jedan od najvećih postotaka u Europskoj

¹ Koncept dijaspore: raspršenost naroda, kolektiva ili ljudskih grupa diljem zemlje, koje se nalaze izvan svojeg mjesta podrijetla.

uniji. Te je godine zemlja primila 17 milijuna stranih turista koji su ostvarili ukupno 84 milijuna noćenja.

Prema analizi ukupnog broja dolazaka stranih turista po zemljama, argentinski turisti zauzeli su 38. mjesto od ukupno 76 zemalja u godini 2019. (DZS, 2019). Iz toga proizlazi da je Argentina sa svojih 50.480 turista druga zemlja u Južnoj Americi po broju dolazaka, nakon Brazila sa 77.508 osoba. Unatoč tomu, ako se ovi brojevi usporede uzevši u obzir stanovništvo tih zemalja, Argentina je onda na prvom mjestu.

Svake dvije godine Svjetski ekonomski forum sastavlja izvještaj o konkurentnosti putovanja i turizma, gdje se uspoređuju gospodarstvo, politike i razvoj u 140 zemalja. U ovom radu predstavlja se rangiranje u kojem je 2019. Hrvatska smještena na 27. mjesto na svjetskoj razini, s 4,5 od ukupno 7 bodova, a postignuta vrijednost svjedoči o dobroj razini u kategorijama turističke konkurentnosti (Uppink Calderwood, 2019).

Problemi argentinske ekonomije i njezin utjecaj na emitivni turizam

Argentina je posljednjih godina doživjela niz ozbiljnih komplikacija u makroekonomiji. S ciljem da se izbjegne neprekidan pad rezerva, deficiti u kapitalnom računu i inflacija, u zemlji se provodio niz ekonomskih politika i mjera koje su direktno utjecale na emitivni turizam.

Godine 2012. nacionalna vlada odredila je da se ograniči kupovina deviza u američkim dolarima, a to je uzrokovalo prepolovljivanje mjenjačke vrijednosti dolara. Isto tako, uvedena je naplata naknade koja se povećavala i do 2013. iznosila čak 35% (AFIP, 2013). Takav režim nanio je štetu putničkim poduzećima i emitivnom turizmu jer su poskupjela putovanja u inozemstvo i, posljedično, smanjio se broj dolazaka, a te mjere održale su se do kraja 2015.

Zatim je od godine 2016. nova vlada odlučila ukinuti valutno ograničenje i restrikciju na kupovinu dolara. Kao posljedica ove mjere argentinska valuta devalvirala je za 45% i vrijednost dolara porasla je s 9,7 na 13,9 argentinskih pesosa (AR\$), pa je liberalizacijom kupovine i prodaje deviza vrijednost dolara došla u sklad s ponudom i potražnjom (Kummetz, 2017).

Takav kontekst pogodovao je emitivnom turizmu i uzrokovao povećanje broja odlazaka u inozemstvo s tendencijom rasta od 2016. Nekoliko godina kasnije, u travnju 2019., došlo je do snažne devalvacije i recesije u zemlji, pri čemu je dolar skočio na 65 AR\$, što je utjecalo na emitivni turizam. Krajem te godine nametnute su i nove restrikcije na

štednju u stranoj valuti, s granicom za kupovinu od 200 dolara po osobi za pojedinačnu prodaju.

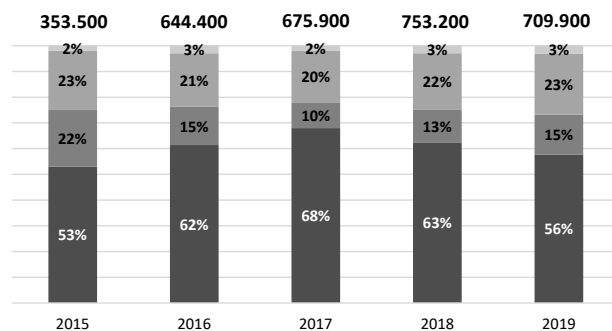
S novom promjenom vlade (prosinac 2019.) zadržala se restrikcija na kupovinu dolara i dodana je naknada od 30% pod nazivom „državni porez“, kako za štednju u dolarima tako i za kupovinu na kreditne i debitne kartice u inozemstvu, što se primjenjuje i za putovanja u inozemstvo dogovorena u pesosima preko domaćih putničkih agencija. Osobe koje ugovaraju putovanja u inozemstvo direktno u dolarima izuzete su od obveze plaćanja te naknade.

Argentinski emitivni turizam u Europi, razdoblje 2010. – 2019.

Radi bolje statističke analize Argentinaca koji putuju u inozemstvo, razmotrili su se podaci koje je u Argentini objavio INDEC na temelju obavijesti u Anketama međunarodnog turizma (Encuestas de Turismo Internacional – ETI), koje promatraju europski kontinent kao cjelinu. U obzir su uzimani međunarodni odlasci s aerodroma Ministro Pistarini (Ezeiza) i Jorge Newbery (Aeroparque).

Između godina 2010. i 2018. zamjećuje se znatno povećanje broja Argentinaca koji putuju u inozemstvo, s 1,9 milijuna na ukupno 3,5 milijuna. S druge strane, glavni motiv za putovanje Argentinaca koji su išli u Europu očekivano je bio godišnji odmor, što se vidi u sljedećoj ilustraciji 1.

Grafikon 1. Broj turista u Europi prema razlozima za putovanje u %, razdoblje 2015. – 2019.

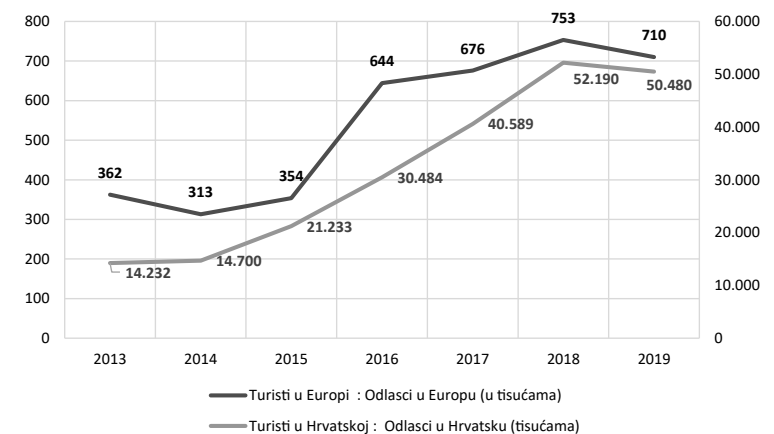

Izvor: vlastita obrada na temelju podataka koje je objavio ETI-INDEC

Kretanje odlazaka Argentinaca u Europu i dolazaka u Hrvatsku (2013. – 2019.)

Što se tiče razvoja broja dolazaka u Hrvatsku, između 2013. i 2019. došlo je do povećanja od 255%, što je bitno više od rasta posjeta u Europu u cijelosti, od 118% (Il. 2.). Zamjetan rast broja dolazaka Argentinaca u tu balkansku državu pokazatelj je njezine privlačnosti, razvijenosti, uspjeha u promociji i potencijala koji može imati u budućnosti.

Grafikon 2. Argentinski turisti: odlasci u Europu i dolasci u Hrvatsku, razdoblje 2013. – 2019.

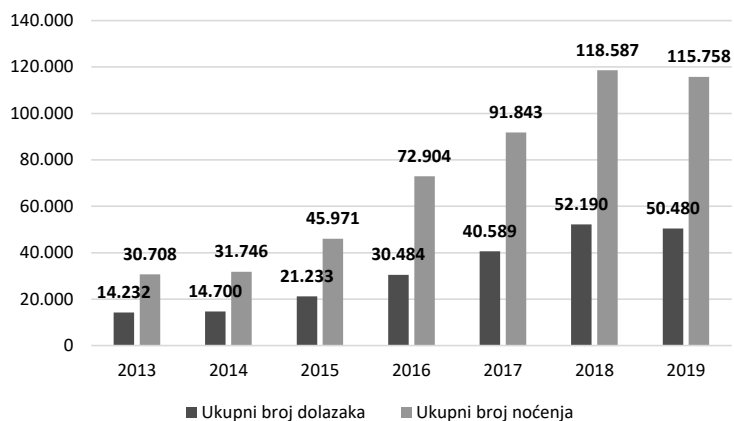

Izvor: vlastita obrada na temelju podataka koje su objavili ETI-INDEC i DZS

Analiza i kretanje broja dolazaka argentinskih turista u Hrvatsku

Polazeći od podataka koje je objavio hrvatski Državni zavod za statistiku, procijenili smo broj dolazaka i noćenja argentinskih turista. Ukupan broj dolazaka odgovara broju samo onih turista koji su ušli u zemlju s argentinskom putovnicom, ne računajući one koji su ušli s putovnicama zemalja EU-a jer mnogi argentinski građani imaju dvostruko državljanstvo.

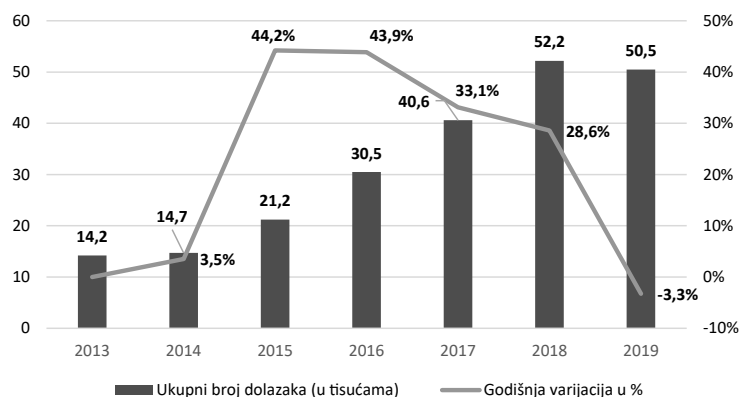
Grafikon 3. Ukupan broj dolazaka i noćenja argentinskih turista u Hrvatskoj po godinama, razdoblje 2013. – 2019.

Izvor: vlastita obrada na temelju podataka koje je objavio hrvatski Državni zavod za statistiku (DZS)

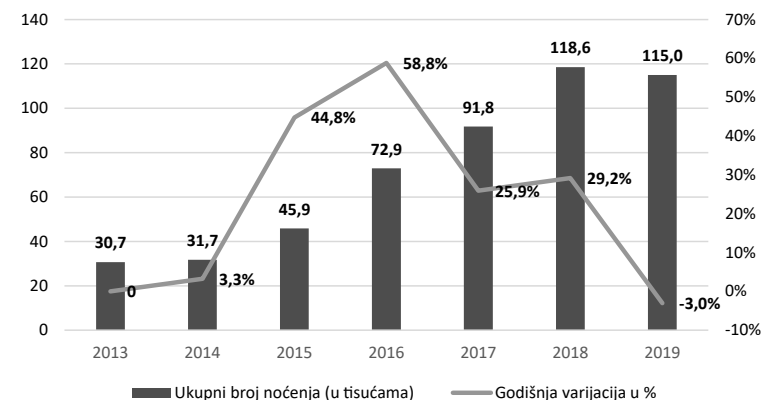
Broj dolazaka i noćenja argentinskih turista u Hrvatskoj općenito je rastao, kao što se može zamijetiti u ilustracijama 4. i 5. Broj putovanja znatno se povećao 2015. zahvaljujući ukidanju valutnog ograničenja, no zbog devalvacije u zemlji u drugoj polovini 2019. došlo je do pada odlazaka za 3%. S druge strane, usporedbom razdoblja 2013. – 2014. i 2014. – 2015. može se zamijetiti da se godišnja varijacija dolazaka i noćenja nije znatno mijenjala.

Grafikon 4. Ukupni broj dolazaka argentinskih turista u Hrvatsku i godišnja varijacija u % (2013. – 2019.)

Izvor: vlastita obrada na temelju podataka koje je objavio hrvatski Državni zavod za statistiku (DZS)

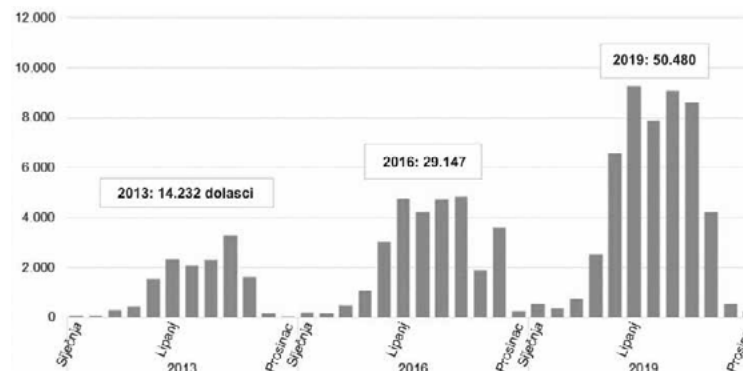
Grafikon 5. Ukupni broj noćenja argentinskih turista u Hrvatskoj i godišnja varijacija u % (2013. – 2019.)

Izvor: vlastita obrada na temelju podataka koje je objavio hrvatski Državni zavod za statistiku (DZS)

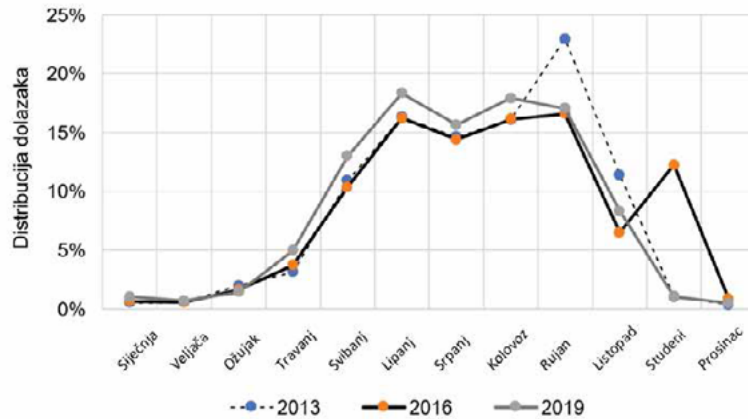
S ciljem da se analizira povijesni niz, evaluirali smo distribuciju mjesečnih dolazaka od 2013. (Il. 6. i 7.) Iz tih podataka proizlazi da je između 2013. i 2015. veći dio putnika posjetio zemlju u listopadu, što svjedoči o promjeni od godine 2016. pa do 2019., u kojima su kolovoz i rujan mjeseci s najvećim brojem registriranih dolazaka.

Grafikon 6. Ukupni broj argentinskih turista u Hrvatskoj, dolasci po mjesecima (za 2013., 2016. i 2019.)

Izvor: vlastita obrada na temelju podataka hrvatskog Državnog zavoda za statistiku i CEICDATA.com

Grafikon 7. Mjesečna distribucija po godini u %, argentinski turisti u Hrvatskoj (2013. – 2019.)

Izvor: vlastita obrada na temelju podataka hrvatskog Državnog zavoda za statistiku i CEICDATA.com

Drugi aspekt koji se analizirao odnosi se na način na koji turisti organiziraju svoje putovanje. Od ukupno 52.190 Argentinaca koji su 2018. posjetili Hrvatsku barem 3172 osobe (6%) ugovorili su svoje putovanje putem hrvatske agencije, a kod nekih 1477 (3%) putovanje je uključivalo krstarenje (DZS, 2019).

Prema analizi iz 2019. većina turista putovala je u ljetnom razdoblju (od lipnja do rujna) i oni su predstavljali 70% dolazaka i noćenja u godini. Najposjećenije županije bile su Dubrovačko-neretvanska i Splitsko-dalmatinska te u manjoj mjeri glavni grad Zagreb. Tablica 1. detaljnije predstavlja sedam najposjećenijih županija od ukupno 21 hrvatske županije, pri čemu isključene županije predstavljaju manje od 1% posjeta. U skladu s vremenskim razdobljem koje obuhvaća dolaske i najposjećenija odredišta može se ustanoviti značajna stabilnost koja se koncentrira u obalnom i morskom turizmu i uz unutarnje vodene površine (sunce i plaža) (World Tourism Organization, 2019a; 2019b).

Tablica 1. Ukupni dolasci i noćenja argentinskih turista u Hrvatskoj po županijama u %, 2019.

ARGENTINSKI TURISTI U HRVATSKOJ, 2019.		
BROJ DOLAZAKA (%)	ŽUPANIJE	BROJ NOĆENJA (%)
32,1	Dubrovačko-neretvanska	35,7
30,7	Splitsko-dalmatinska	32,5
18,2	Grad Zagreb	15,6
5,4	Zadarska	5,1
4,9	Primorsko-goranska	3,9
4,1	Istarska	3,7
2,7	Ličko-senjska	1,8

Izvor: vlastita obrada na temelju podataka koje je objavio hrvatski Državni zavod za statistiku

Grafikon 8. Argentinci u Hrvatskoj: noćenja po županijama s većom zastupljenošću, 2019.

Izvor: vlastita obrada na temelju podataka koje je objavio hrvatski Državni zavod za statistiku

Analiza anketa među argentinskim turistima koji su putovali u Europu

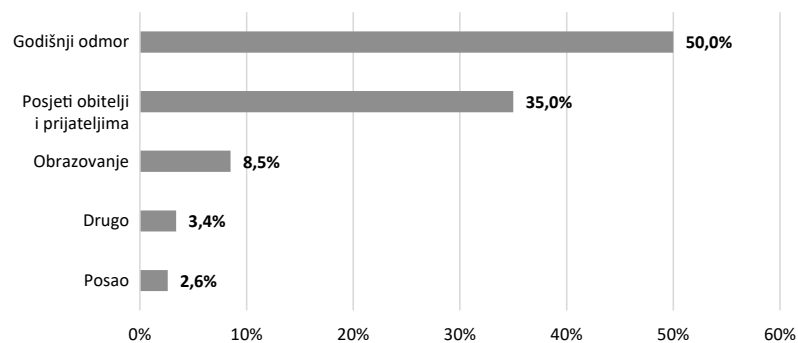
S ciljem da detaljnije upoznamo određene karakteristike putovanja u Hrvatsku u koja se upuštaju Argentinaci i s obzirom na to da trenutačno ne postoje analize tog tržišta u spomenutoj zemlji, osmislili smo internetske ankete. Zbog nemogućnosti ostvarivanja kontakta s cjelokupnom popula-

cijom koju želimo proučavati, odabrani uzorak bio je neprobabilistički. Ankete su bile osmišljene tako da u njima sudjeluju dvije podskupine: Argentinci koji su putovali u Hrvatsku i oni koji nisu nikad putovali u tu zemlju, ali su posjetili druga europska odredišta, oboje za razdoblje 2009. – 2019. Provedeno je više od 200 anketa, 115 od njih odgovaraju osobama koje su posjetile Hrvatsku u spomenutom razdoblju. U nastavku će se izložiti najrelevantniji rezultati ove podskupine.

Ukupno 35% među njima bile su osobe starije od 55 godina, što odgovara većem broju putnika, a za njima slijede osobe u dobi od 26 do 40 godina (30%), zatim one između 41 i 55 (23%) te na koncu 12% osoba u dobi od 18 do 25 godina. Isto tako, nekih 63% posjetili su Hrvatsku samo jednom u tom razdoblju, a njih 16% učinilo je to dvaput, ostatak ispitanih više puta. Većina ih ima hrvatsko podrijetlo i došli su u Hrvatsku iz Italije, Ujedinjene Kraljevine i Njemačke, pretežno avionom kao prijevoznim sredstvom. Na posljednjem putovanju većina njih posjetila je i druge zemlje poput Italije, Španjolske i Francuske.

U razdoblju 2009. – 2019. većina Argentinaca putovala je ljeti i u manjoj mjeri na proljeće. U sličnim razmjerima to su radili sami, u paru ili kao obitelj. Iz toga proizlazi da je glavni motiv putovanja godišnji odmor, a na drugom su mjestu to posjeti članovima obitelji i prijateljima, što se vidi u ilustraciji 9.

Grafikon 9. Motivi zbog kojih su anketirani Argentinci putovali u Hrvatsku (2009. – 2019.)

Izvor: vlastita obrada na temelju provedenih anketa

Što se tiče boravka u zemlji, većina anketiranih (37%) izjavila je da su na posljednjem putovanju prenoćili između pet i deset dana. Isto tako, 30% ispitanika ostalo je duže od 21 dana, u kategoriji osoba u dobi između 26 i 40.

Što se tiče organizacije putovanja, primijećeno je da ga je većina samostalno organizirala, 82% od ukupnog broja, dok ih je 12% to napravilo kombiniranjem usluga, odnosno ugovarajući neke turističke usluge samostalno, a druge putem putničke ili turističke kompanije. Samo 6% ispitanika organiziralo je svoje putovanje isključivo putem turističke agencije.

Što se tiče aktivnosti kojima su se bavili tijekom posljednjeg putovanja, većina je izabrala one aktivnosti koje imaju veze s prirodom, izletima na lokacije značajne za kulturu, kupovinom i učenjem hrvatskog.

Najposjećeniji gradovi bili su Split i Dubrovnik. Slijede ih Zagreb i Zadar na trećem i četvrtom mjestu, i u manjoj mjeri Trogir, Pula, Rijeka, Rovinj i Opatija. Od otoka, Hvar i Brač daleko su premašili sve ostale, a manji broj turista posjetio je Korčulu, Vis i Krk.

Od aktivnosti i/ili atrakcija za koje Argentinci znaju da postoje u Hrvatskoj, izjasnili su se da poznaju, od većeg broja prema manjem: plaže, dvorce i tvrđave, parkove prirode, ture po otocima, mjesta snimanja filmova/serija, rimske ruševine, nautičke aktivnosti, muzeje i kazališta.

S druge strane, poticali smo ih da slobodno kažu što je bilo ono što im se više ili manje sviđalo u Hrvatskoj i da obrazlože svoj odgovor.

Anketirani izdvajaju:

Plaže i prozirno more, otoke, muzeje, dvorce, arhitekturu, održavanje i očuvanje povijesnih lokaliteta, gastronomiju i nacionalne parkove. Drugi važni aspekti bili su čistoća, stabilnost valute, sigurnost i mir u kojem se živi, kao i toplina ljudi.

Što se tiče aspekata koji se smatraju nezadovoljavajućima vezanih za iskustvo u Hrvatskoj rezultati su bili sljedeći:

- Povezanost: nedovoljne prometne veze iz drugih europskih zemalja i visok trošak zrakoplovnog prijevoza.
- Grad Zagreb ima malo turističkih atrakcija ili se ne promoviraju dovoljno i ima mnogo napuštenih ili zanemarenih lokaliteta.
- Nemogućnost rezerviranja mjesta u hotelima ljeti.
- Slaba unutarnja povezanost prijevoznom mrežom, osobito u slučaju željeznice.
- Teškoća odlaska na otoke zbog rijetkih transportnih linija, uključujući i u ljetnoj sezoni, zbog čega se obavezno mora prenoćiti ili ugovoriti izlet.
- Gužve i dugi redovi u ljetnoj sezoni na određenim turističkim lokalitetima, kao što su Nacionalni park Plitvice i grad Dubrovnik.

- Općenito slaba infrastruktura za osobe sa smanjenom pokretljivošću.
- Malo obavijesti na španjolskom, kao i činjenica da osobe zaposlene u turizmu nisu u stanju izraziti se na tom jeziku.
- Oskudna turistička ponuda za nedjeljne aktivnosti.
- Komplikacije pri ulasku na trajekt s vlastitim automobilom jer se ulazi po redu dolaska i nije moguće rezervirati unaprijed.
- Apatija osoba koje prodaju ulaznice na željezničkim postajama i postajama omnibusa.
- Plaže uglavnom nisu pješčane nego kamene.

S druge strane, preporučili bi Hrvatsku zbog raznolikosti zemlje i zbog toga što ima jedinstvene atrakcije u odnosu na susjedne zemlje. K tomu nudi i mogućnosti za svaki tip turizma i mogu se odvijati višestruke aktivnosti na malom području. Drugi izdvojeni aspekti bili su:

- Kultura: vrijedi upoznavanje njezine povijesti i kulture, osobito zbog očuvanja njezine povijesne vrijednosti. Osim toga, zemlja raspolaže znatnom kulturnom baštinom usporedivom s onom koju imaju velika carstva u povijesti čovječanstva.
- Priroda: dobro očuvanje lokaliteta prirode (nacionalni parkovi i plaže), ljepota otoka, kao i hodaње po brdskim stazama i posjet vinogradima.
- Vrijedi posjetiti mjesta na kojima se snimala HBO-ova serija Igra prijestolja.
- Zbog gastronomije na visokoj razini i velike raznolikosti.
- Drugi istaknuti čimbenici u prilog posjetu Hrvatskoj: niske cijene, čistoća i sigurnost, općenito dobra klima, toplina i pristupačnost ljudi.

Što se tiče nekih razloga zbog kojih **ne bi, djelomično ili potpuno, preporučili posjet Hrvatskoj**, bili su sljedeći:

- Neki ne preporučuju da se zemlja posjećuje izvan ljetne sezone i da se ne ide na njezine plaže zimi i/ili ako se na raspolaganju ima premalo dana za obilazak.
- Zbog zrakoplovnih veza između Hrvatske i drugih europskih zemalja jer su rijetke i troši se mnogo vremena za dolazak.
- Infrastruktura je općenito slaba i neprilagođena za invalide i/ili osobe sa smanjenom fizičkom sposobnošću.
- Ne preporučuje se odlazak ljudima koji ne govore engleski ili

talijanski.

- Drugi aspekti: u ljetnoj sezoni, zbog velikog broja turista; osobama koje zahtijevaju veliku pažnju.

Kod procjene stupnja zadovoljstva s posjećenim odredištem, 81% od svih ispitanih dali su mu odličnu kvalifikaciju između 9 i 10 bodova (na ljestvici od 1 do 10). Konačno, 95% ispitanika izjavilo je da bi se vratili u Hrvatsku.

Zaključci

Građanin Argentine navikao je na ekonomsku nesigurnost u svojoj zemlji, što utječe na njegove odluke o štednji i troškovima. Međutim, odlazak Argentinaca u inozemstvo ne ovisi samo o devalvaciji valute, već i o političkoj sigurnosti. Građani raspolažu američkim dolarima, ali u nepovoljnom kontekstu radije se odlučuju za smanjenje svojih troškova. To proizlazi iz cikličkog kretanja argentinske ekonomije, u kojoj se nižu ekspanzivne mjere i mjere za povećanje monetarne baze, a kada se ne postigne ravnoteža, devalvira se valuta.

Znatni porast posjeta Argentinaca Hrvatskoj pokazatelj je potencijala za budućnost. Europa je jedno od konsolidiranih odredišta za Argentinca i ta činjenica mogla bi poslužiti kao strategija povezivanja radi boljeg razvoja Hrvatske kao odredišta, pod uvjetom da ekonomske prilike Argentinacima omogućuju putovanje u inozemstvo.

Premda turistička djelatnost čini visok postotak hrvatskog BDP-a i taj je postotak jedan od najviših u EU-u, očekujemo aktualiziranje baze podataka Satelitskog računa turizma da bi se shvatio realni doprinos i vrijednost koju ukupna turistička djelatnost stvara u toj zemlji jer je zadnje izdanje objavljeno 2016. To bi moglo pomoći osmišljavanju politika koje potiču nova ulaganja, povećavaju potrošnju turista koji posjećuju Hrvatsku i, usporedno s tim, moglo bi potaknuti vladu da poveća godišnju proračunsku stavku namijenjenu turističkom sektoru.

Velik broj kulturnih atrakcija koje nudi Hrvatska prepoznat je u svijetu i mogu se posjećivati cijele godine, ali kako se nalaze blizu odredišta „sunca i plaže”, turista ih najviše posjećuju ljeti, što pojačava sezonski karakter turizma.

Argentinci najčešće biraju Hrvatsku kao turističko odredište nakon što su putovali u druga mjesta u Europi, uz iznimku onih koji imaju neku posebnu vezu s tom zemljom. Postoje razne argentinske putničke agencije koje prodaju turističke paket-aranžmane u Hrvatskoj i većina njih nudi tradicionalne ture u toj zemlji, koje se ugovaraju preko tour-operatera, dok druge u ponudu uključuju i organizirane praćene odlaske već iz Argentine.

Argentinski putnik u Hrvatskoj sklon je turizmu „sunca i plaže”, kombinirajući to s kulturom. Hrvatska obala kombinira ova dva tipa jer se mjesta koja posjeduju značajke za obje vrste turizma nalaze blizu jedna drugima. Obično se obilaze mjesta poput Splita i Dubrovnika, otoka Hvara i nacionalnih parkova Plitvice i Krka.

Kad je riječ o stranim turistima, 95% dolazaka i noćenja 2019. odnosilo se na osam od dvadeset i jedne županije, i to sve obalne s iznimkom grada Zagreba. U skladu s prethodno navedenim, moglo bi biti prikladno razmotriti promjene u strategiji promocije i vođenja turizma u Hrvatskoj kako bi se ponuda koncentrirana na obalne regije teritorijalno raširila. Iz toga proizlazi da je nužno kod reklamiranja naglasiti da se nude i druga odredišta uz već tradicionalna poput Splita, Zagreba, Dubrovnika i otoka Hvara, i povećati broj noćenja izvan ljetne sezone.

Hrvatska je 2019. ostvarila rekordan broj dolazaka i noćenja stranih turista, od kojih većina potječe iz europskih zemalja (83% od ukupnog broja), i vlada usmjerava pozornost na osvajanje tržišta onih zemalja iz kojih turista već dolaze. Strategija bi trebala biti da se proširi promocija turizma prema tržištima u usponu kao što je Argentina, koja je zabilježila znatan rast dolazaka u razdoblju 2013. – 2019.

Broj noćenja i dolazaka Argentinaca u Hrvatsku općenito je nastavio rasti u razdoblju 2013. – 2018. s iznimkom godine 2019. (-3% u odnosu na prethodnu godinu), što se može pripisati ekonomskoj krizi. S druge strane, samo tri županije obuhvaćale su 80% dolazaka i noćenja Argentinaca u 2019., a glavni razlog dolaska bio je odmor za praznike, s preferencijom za turizam sunca i plaže i za lokalitete s povijesno-kulturnim atrakcijama u blizini tih odredišta.

Isto tako, valja izdvojiti da je hrvatska zajednica u Argentini vrlo aktivna, predstavljaju je razne organizacije u cijeloj zemlji i igraju važnu ulogu kao komunikacijski kanal za promicanje Hrvatske kao turističkog odredišta, na čemu radi u suradnji s diplomatskim predstavništvom. Mogle bi se razviti operativne politike radi ostvarivanja razmjene među potomcima hrvatskih iseljenika, osim unapređivanja već postojećih programa, kao novu metodu poticanja turističkih putovanja u Hrvatsku.

Na kraju, treba imati na umu da su situacija na svjetskom turističkom tržištu, kao i političko-ekonomska realnost Argentine doživjele značajne promjene s dolaskom pandemije bolesti COVID-19 koje su na neki način promijenile kretanja i tendencije koje se detaljno obrađuju u proučavanom razdoblju.

Popis literature i izvora

- Administración Federal de Ingresos Públicos. (2013). *Cambios en el régimen de percepción. Resolución General N° 3550 2. prosinca 2013*. Preuzeto 3. prosinca 2013. s https://archivo.consejo.org.ar/noticias13/rg3550_0312.html
- Bracht, I. (2018, 3. ožujka). Argentina-Croacia, una relación que viene de lejos. *Gaceta Mercantil*. <https://www.gacetamercantil.com/notas/136401>
- Centromedjugorje.org. (bez datuma). *Virgen de Medjugorje*. <https://centromedjugorje.org>
- Colic-Peisker, V. (2014). Diáspora croata, emociones, intereses y lo que hay por medio. *Revista Culturales*, (9), 108-122. <http://revistaculturales.org/diaspora-croata-emociones-intereses-y-lo-que-hay-por-medio>
- Consultora Tomas Ljeto. (2017). *Actitudes y consumo de turistas en Croacia*. Institut za turizam. <https://www.htz.hr/sites/default/files/2019-07/Tomas-Ljeto-2017-Stavovi-i-potrosnja-turista-u-Hrvatskoj.pdf>
- Datos Macro. (2018). *Datosmacro.com*. <https://datosmacro.expansion.com/paises/comparar/argentina/brasil>
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (2019). <https://www.dzs.hr/>
- Grassi Vraginán, E. (bez datuma). *Croacia Siempre*. <https://www.croaciasiempre.org/reseña-histórica/la-diáspora-croata>
- Hernández Sampieri, R., Fernández Collado, C. & Baptista Lucio, P. (2014). *Metodología de la Investigación*. Mc Graw Hill.
- Instituto Nacional de Estadísticas y Censos. (2019). <https://www.indec.gob.ar/indec/web/Nivel4-Tema-3-13-55>
- Kummetz, P. (2017, 5. ožujka). Medidas del Gobierno de Mauricio Macri. *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/es/medidas-del-gobierno-de-mauricio-macri/a-37774112>.
- Migración Croata. (bez datuma). *Hrvatski Migracije*. <https://hrvatskimigracije.es.tl/Diaspora-Croata.htm>
- Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea y Cooperación. (2020). *Ficha País Croacia*. http://www.exteriores.gob.es/Documents/FichasPaís/CROACIA_FICHA%20PAIS.pdf
- Normas APA. (2020). *Guía resumen del Estilo APA Séptima Edición*. https://normasapa.pro/wp-content/uploads/2020/02/Normas_apa_septima_edicion_spanish.pdf
- Perazo, C. (2018, 9. travnja). Viajeros argentinos: qué destinos elegimos y de qué manera nos gusta viajar. *La Nación*. <https://www.lanacion.com.ar/turismo/via->

jes/viajeros-argentinos-que-destinos-elegimos-y-de-que-manera-nos-gusta-viajar-nid2123346

Pimienta Lastra, R. (2000). Encuestas probabilísticas vs. no probabilísticas. *Política y Cultura*, (13), 263-276.

Republika Hrvatska. Ministarstvo turizma i sporta. (2019). *Predstavljeni rezultati Satelitskog računa turizma (TSA): U 2016. godini unutarnja turistička potrošnja (inozemna i domaća) dosegla je 10,4 milijardi eura*. MINT.HR. <https://mint.gov.hr/vijesti/predstavljeni-rezultati-satelitskog-racuna-turizma-tsa-u-2016-godini-unutarnja-turisticka-potrosnja-inozemna-i-domaca-dosegla-je-10-4-milijardi-eura/17802>

Šprljan, C. (2019). *Inmigración, historia e identidad croata en la Argentina*. Jadran.

Unión Europea. (2018). *Europea.eu*. https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/croatia_es

World Bank. *Country Profile: Croacia*. (2018). World Bank. https://databank.worldbank.org/views/reports/reportwidget.aspx?Report_Name=CountryProfile

United Nations World Tourism Organization. (2019a). UNWTO. <https://www.unwto.org/tourism-data/country-profile-inbound-tourism>

United Nations World Tourism Organization. (2019b). *UNWTO Tourism Definitions*. United Nations World Tourism Organization. <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284420858>

Uppink Calderwood, L., Soshkin, M., & Fisher, M. (2019). *Travel & Tourism Competitiveness*. Foro Económico Mundial. <https://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2019>

World Travel & Tourism Council (WTTC). (2020, 9 de abril). EU Travel & Tourism sector will be critical to the EU's economic recovery, says WTTC. <https://wttc.org/news-article/eu-travel-and-tourism-sector-will-be-critical-to-the-eus-economic-recovery-says-wttc>

REZULTATI ISTRAŽIVAČKE STUDIJE O DIJASPORAMA U VRIJEME POLITIČKE KRIZE. UTJECAJ RASPADA JUGOSLAVIJE NA UDRUGE HRVATSKE DIJASPORE IZ BUENOS AIRESA (1991. – 2019.)

Danimiro Pulfer

Sažetak

Rad istražuje kako se dijaspore ponašaju u kontekstu političke krize. Uzimajući Domovinski rat kao prekretnicu, predlaže analizu aktualne agende hrvatske dijaspore u Buenos Airesu u povijesnom kontekstu. Počinjemo integracijom teorije migracijskih ciklusa s transnacionalnim pristupom, tumačeći izraze i politička iskustva organizacija. Kroz ovu analizu nudimo povijesne kontekste za razumijevanje tipova institucionalnosti koji se proizvode u transnacionalnom političkom sudjelovanju, usredotočujući se na njihove kognitivne sfere i njihove praktične svrhe. Zaključujemo da povratak nije jedina svrha koju organizacije sebi daju, već da ona varira ovisno o trenutku migracijskog ciklusa i mogućnostima koje kontekst nudi.

Ključne riječi: *dijasporski asocijacionizam, političko sudjelovanje, transnacionalna agenda, Hrvatska, Argentina*

Uvod

Ovaj se rad temelji na istraživačkoj studiji koju sam predstavio kao istraživačku tezu za diplomu političkih znanosti koju daje Fakultet za politiku i vladu Nacionalnog sveučilišta San Martín. Svoje podrijetlo nalazi u studiji provedenoj za predmet Politička sociologija, u kojoj sam predložio da dam doprinos skupini povjesničara koju je papa Franjo angažirao da razjasni ulogu kardinala Alojzija Stepinca u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (NDH) (1941. – 1945.). U ovom radu pripovijedam o podrijetlu i obilježjima ustaškog nacionalističkog pokreta i razlikujem njegovo djelovanje od prosvjeda i otpora koji su se dogodili nakon raspuštanja pokreta

1948. godine kada je odlučeno da će hrvatski izbjeglice u Austriji i Italiji otići u egzil. U ovom radu namjeravam proučiti druge aspekte hrvatskog udruživanja u Buenos Airesu, u onim funkcijama koje za svrhu nemaju povratak, na čemu sam radio u prethodnim radovima.

Hrvatske udruge sa sjedištem u Buenos Airesu obavljale su različite funkcije za iseljenike, prognanike i njihove potomke, uspostavljajući sve vrste veza s domovinom. Među tim funkcijama ističe se promicanje povratka (Misetich i Dujovne, 2003). Ustvrdit ćemo da je institucionalizacija hrvatske dijaspore proizvod akumulacije funkcija njezina organiziranog djelovanja. Ova artikulacija funkcija u velikoj mjeri ovisi o interakciji tri temeljna aktera: udruga zajednice, veleposlanstva i države, s različitim stupnjevima nacionalnog i međunarodnog priznanja. Vrsta organizacijske paradigme, shvaćena kao podudarnost, koherentnost i sinergija koncepcija, svrha i transnacionalnih veza, usko je povezana s karakteristikama svake faze migracijskog ciklusa. Te se dimenzije mobiliziraju tijekom kriza rasta (nova migracijska strujanja) i diskontinuiteta (promjene političkog sustava). Na taj način nalazimo razliku između migracije, koja je povijesni proces smješten u prostoru i vremenu (fenomenalni), i koncepta dijaspore, koji pretpostavlja te procese i odnosi se na kognitivne i imaginarne dimenzije (noumenalni) koje izražavaju institucije u njihovu međusobnom odnosu, proizvedeći institucionalnu logiku ravnoteže i nametanja, koju proizvodi odnos između transnacionalnih aktera i institucija zajednice.

Naši primarni izvori sastoje se od otvorenih i polustrukturiranih intervjua s aktivnim članovima hrvatske dijaspore. Među sekundarnim izvorima pronašli smo druge radove proizašle iz prethodnih istraživanja, izbor svezaka časopisa *Studia Croatica*, informacije dostupne u tisku i akademskoj zajednici o političkim sustavima i evoluciji povijesnog konteksta te razne brošure i članke u časopisima, kao i publikacije hrvatske zajednice. Iz ovih opažanja provest ćemo studiju slučaja temeljenu na *metodi praćenja procesa* s induktivnim unosom (Brill, Mailliet i Mayaux, 2017.). Učinit ćemo to s relativno novom temom u polju transnacionalnog proučavanja kao što su konvencionalne prakse dijaspora (Corrado i Tagina, 2015.); uzet ćemo aktere i interakcijske pretpostavke povijesnog institucionalizma (Hall i Taylor, 1996.) i kvalitativno ćemo upotrijebiti ono što se može opažati (tzv. *issues*) iz teorije *agenda setting*.

Metoda istraživanja i teorijski okvir

Koristit ćemo se transnacionalnim pristupom, čije se teorijsko-metodološke svrhe razlikuju od ostalih prevladavajućih pristupa (uglavnom tradicionalnog i retikularnog) u tri temeljna aspekta: u objašnjenju uzroka

koji su pokrenuli migracijski proces, u karakterizaciji odnosa s društvom podrijetla i u načinu življenja u društvu domaćinu. Ne odbacujući doprinose prva dva pristupa, odabrali smo transnacionalni pristup iz dva razloga. S jedne strane, tradicionalne studije dijaspora bile su sklone pristupu esencijalističkog tipa, kao identitetima zatvorenima u sebe (Kusku, 2016: 1), zbog čega nisu proučavale konstrukciju navedenih identiteta kao procesa ugrađenog u regiju podrijetla (a ne u hermetičan *homeland*).

S druge strane, retikularni pristup ograničava opseg analize na pojedinca i/ili na primarne grupe koje donose odluke, što proizvodi pristranost koja iskrivljuje jedinstvo analize i polje djelovanja migranata (Suarez Navaz, 2008: 68), koje je proširuje na dijasporske udruge i relevantne političke aktere (Moraes Mena, 2007.; Corrado i Tagina, 2015.). Doprinosi tih struja studija su potrebni, ali nedovoljni, zbog čega je nekoliko autora predložilo „preusmjeravanje migracijskih studija: (...) postojala je potreba za analizom ne samo procesa integriranja već i odnosa (simboličkih ili materijalnih) s mjestom podrijetla i prebivališta” (Denardi, 2017: 30).

Prema transnacionalnom pristupu, uzroci koji su doveli do migracijskog procesa mogu se istovremeno promatrati kao prisilni ili dobrovoljni, tako da razlika između migranta i izgnanika postaje dvosmislena, za razliku od tradicionalnog pristupa koji se bavio prisilnim raseljavanjem koje se dogodilo tijekom 20. stoljeća. Ovdje je potraga za mjerljivim uzročnim objašnjenjima zamijenjena nastojanjem da se razumije percepcija koju migranti i njihovi potomci imaju o njima. Ovo je percepcija uzroka posredovana vrstom organizacije koju sami sebi daju i sjećanjem koje izazivaju. Ono što razlikuje dijasporu od transnacionalne zajednice više se temelji na fizičkim odnosima – retikularnim – (Moraes Mena, 2007.) i proceduralnim, a nedostaju dijasporski kolektivni rituali sjećanja. U tom smislu, odnos dijaspore s mjestom podrijetla uvijek se temelji na identitetu, premda ne isključuje nužno transnacionalne gospodarske prakse. Zapravo, ovu paradigmu karakterizira, s jedne strane, uključenost u politički život mjesta podrijetla, a može i ne mora postojati osjećaj pripadnosti političkim snagama u vlasti. S druge strane, način integracije u društvo domaćina može varirati: političko-kulturna asimilacija može biti niska ili visoka, što dovodi do hibridnih identiteta ili akulturacije i asimilacije, u biti međugeneracijske, identiteta dijaspore (Moraes Mena, 2007.; Kusku, 2016).

Transnacionalizam je društveni proces u kojem „migranti djeluju u društvenim poljima koja prelaze geografske, političke i kulturne granice” (Moraes Mena, 2007). U tom društvenom procesu „imigranti stvaraju i održavaju višedimenzionalne društvene odnose koji povezuju društva podrijetla i odredišta” (Suarez Navaz, 2008.). Ove studije pridaju različitu

važnost udrugama, ovisno o proučavanoj dimenziji, i ističu dijasporski asocijacionizam kao područje vlastite analize, ocrtavajući aspekte njegova sociopolitičkog utjecaja i njegove teorijske relevantnosti u okviru studija globalizacije.

Obrasci mobilnosti u studijama o migracijama u okviru globalizacije definirani su „fenomenom globalizacije gospodarstva i kraja ideološke polarizacije 1991. godine, kroz proces raspada Sovjetskog Saveza i kraja blokovske politike i hladnog rata, [i] pretpostavlja promjenu paradigme s blokovske politike na globalizaciju” (Lacomba, 2008., 246-248). Tako su „transnacionalne mreže postale gušće i učinkovitije” (Hollifield, 2003., 84). Unutar ovog okvira ekonomskog otvaranja i političke demokratizacije, produbila se karakterizacija odnosa koje dijaspore održavaju sa svojim matičnim društvom (Hollifield, 2003.; Lacomba, 2008.), diverzificirajući sastav njihove agende i svrhe njihovih udruga (Moraes Mena, 2007).

Praćenje ovih tema dovelo nas je do uključivanja različitih pristupa u migracijske studije. S jedne strane, Moraes Mena (2007) potvrđuje da je intenzitet aktivnosti asocijacijskih kretanja migranata povezan s intenzivnim migracijskim tokovima i političkim krizama (ili, kako ćemo ih nazvati, s dinamikom rasta i dinamikom diskontinuiteta). S druge strane, različiti članci koji se bave drugim kontekstima pokazali su da se, suočene s određenim događajima, organizacije dijaspore politiziraju, mijenjajući elemente poput percepcije uzroka raseljavanja – s ekonomskih na političke – (Moraes Mena, 2007.), osjećaja pripadnosti – od regionalne ili generacijske do stranačke – (Corrado i Tagina, 2013), percepcije teritorija podrijetla (Kusku, 2016) i prevladavajućeg modaliteta identiteta (Granero, 2018).

Svaka promjena organizacijske paradigme tako je strukturirana da je ovisna o političkom djelovanju i da odgovara kontekstu u domovini. Te su promjene proizvod dinamike rasta i diskontinuiteta u definiranju dominantnih ciljeva organiziranja, kako zbog ulaska novih iseljenika ili prognanika tako i zbog karakteristika političkog konteksta. Logika institucionalnog funkcioniranja ono je što razlikuje utjecaj svakog migracijskog toka.

Raspad države predstavlja granični slučaj transnacionalne političke krize. Do njega dolazi kada je infrastrukturna moć (Mann, 1991.) države teritorijalno i/ili institucionalno segmentirana, što stvara nove političke i administrativne institucije, koje poprimaju karakteristike autonomne vlasti suverene države, teritorijalno centralizirane organizacije. To može rezultirati pripajanjem teritorija već postojećoj državi ili stvaranjem jedne ili nekoliko novih država, što dovodi do fragmentacije teritorija (Herrera

Carrasou, 2006.; Lacomba, 2008.) Kažemo da je tijekom političkih kriza politička agenda djelomično vodila aktivnost pripadnika dijaspore kroz njihovu obuku (dinamika rasta migrantske skupine) ili njihovu mobilizaciju (dinamika diskontinuiteta zbog promjena u kognitivnoj strukturi organizacije, u njezinim ciljevima i vrsti organizacijskog vodstva). Dvije su vrste te institucionalne dinamike: političke (stranački sustav) i socio-kulturne (udruge dijaspore). Ovdje vodimo računa o društveno-kulturnim pitanjima, spominjući politike.

Sinteza procesa institucionalizacije hrvatske dijaspore u Buenos Airesu

Udruge¹ preuzimaju funkcije koje mogu varirati tijekom vremena, a zatim ćemo se baviti proučavanjem takvih varijacija, fokusirajući se na ponašanje udruga hrvatske dijaspore iz Buenos Airesa tijekom političkih kriza, koje mogu biti institucionalne ili teritorijalne. Ovdje ćemo se pozabaviti proučavanjem evolucije argentinsko-hrvatskih institucija sa sjedištem u Buenos Airesu od osnutka do godine ulaska Hrvatske u Europsku uniju. U hrvatskom slučaju koji smo proučavali, institucije dijaspore formirane su sa svrhom rješavanja neposrednih problema, poput očuvanja jezika, kulture i povijesnog pamćenja, te neposrednih, poput organiziranja bijega, preživljavanja tranzita, prilagodbe određenoj mjestu i, na koncu, povratka. Institucije su se formirale u određenim prostornim i ideološkim kontekstima.

Tijekom proučavanih podrazdoblja identificirali smo odnose između različitih političkih kriza i promjena zbog diskontinuiteta i/ili dinamike rasta, podijeljenih u tri podrazdoblja:

- 1. razdoblje: od kraja 19. stoljeća do kraja I. svjetskog rata (1919.), s prvom selidbenom strujom; osnivanje mreža uzajamne pomoći;
- 2. razdoblje: razdoblje između ratova u kojem se događa napad u Skupštini Kraljevine SHS na Stjepana Radića 1928., formiranje ustaškog pokreta i postojanje NDH (1941. – 1945.);
- 3. razdoblje: drugo poraće s raspuštanjem ustaškog pokreta, utamničenjem kardinala Stepinca i pojavom treće migracijske i u temeljnom smislu političke struje, Bleiburška tragedija,

¹ Ovdje ćemo proučavati one udruge s izričitim osjećajem referencije i pripadnosti hrvatskom narodu. Odnosno, promatrat ćemo nazive udruga, a ne porijeklo evidentirano u putovnicama.

Obradit ćemo dio povijesti Hrvatskog kulturnog kruga Dock Sud, plesne skupine Proljeće sa sjedištem u Saavedri i nastanka Medudruštvenog Odvora, njegove sljednice Saveza hrvatskih udruga Republike Argentine, sve do izbijanja krize. nakon posjeta predsjednice Kolinde Grabar Kitarović.

Hrvatsko proljeće i proces osamostaljenja do ulaska u Europsku uniju 2012.

Tri migracijska vala javljaju se u kontekstu neke vrste političke krize. Baveći se evolucijom institucionalne logike tijekom razdoblja, dešifrirali smo kriterij prema kojemu trenutak migracijskog ciklusa uvjetuje i ciljeve organizacijske paradigme i temu dnevnog reda. To znači da odlazak, prijelaz, naseljavanje i povratak kao jasne i izrazite dominantne svrhe mijenjaju obilježja organizacije i vrstu veze s domovinom. Organizacijske paradigme (svrstavanje zajednice kao cjeline iza određenih ciljeva, procesi socijalizacije i veze unutar zajednice) koje postaju složenije i isprepletene tijekom institucionalizacije su primarna/retikularna, solidarna, demokratska, religijska, etnička, buntovnička, intelektualna, komercijalna i politička.

Prva selidbena struja Hrvata počela se doseljavati u Argentinu u posljednjim desetljećima 19. stoljeća pa sve do kraja Prvoga svjetskog rata i uspostavljala je međuosobne mreže primarnog tipa u kojima su prednjačili pioniri u kontaktu sa svojim krajevima podrijetla, a svrha udruživanja bila je poglavito uzajamna pomoć. Prva dinamika organizacijskog diskontinuiteta događa se preimenovanjem Slavenskog katoličkog kruga u Hrvatski katolički krug, nakon napada na Stjepana Radića 1928. godine, pri čemu se isprepliću međuosobne mreže, ciljevi solidarnosti, vjerska kultura i nacionalni osjećaj.

Nakon Drugoga svjetskog rata djelovanje dijaspore zaživjelo je djelovanjem Hrvatske mladeži i Latinskoameričkog instituta *Studia Croatica*. Politička aktivnost bila je neformalna i povremena, povezana s reakcijama na diplomatske posjete jugoslavenske vlade ili s određenim povijesnim događajima, a nije bila institucionalizirana u transnacionalnom političkom sustavu; to jest, bile su to nekonvencionalne aktivnosti s prosvjedima kod veleposlanstava i zahtjevima za priznanje.

Nakon neuspjele demokratske tranzicije 1991. dijaspora je usmjerila svoju solidarnu paradigmu na slanje volontera i materijalne potpore kako bi olakšala položaj izbjeglica iz Domovinskog rata. Tada su demokratska tranzicija i hrvatska neovisnost za dijasporu predstavljale potpuno novu viziju. Politički program Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), na čijem je čelu bio dr. Franjo Tuđman, jedan od onih koji su 1971. isključeni iz Jugoslavenske komunističke partije (KPJ), istaknuo je potrebu za neovisnom i suverenom državom, nečim što je u potpunosti ostvareno tek 1995. Ostatak programa sastojao se od „tržišnog gospodarstva, višestranačke demokracije, ravnopravnosti svih hrvatskih građana, pomirbe svih Hrvata (...) i povratka Hrvatske u zapadnoeuropski kulturni krug” (Mijatović,

2000: 271). Raspad Jugoslavije podrazumijevao je početak učlanjivanja Republike Hrvatske u međunarodne organizacije demokratskog i liberalnog Zapada, posebice UN, EU i NATO.

Veze s dijasporom su se konvencionalizirale, što razna polja djelovanja izravno ili neizravno potvrđuju, a povremeno se javljaju i nova. Stjecanje državljanstva, uvjeti za ostvarivanje biračkog prava, parlamentarna zastupljenost dijaspore, nastavak jezičnih i društveno-kulturnih aktivnosti, olakšavanje turističkih, kulturnih (jezičnih, folklornih i akademskih) i trgovačkih veza te povratak same po sebi teme su javnog organizacijskog programa koje se pojavljuju kad članovi dijaspore izražavaju svoje zabrinutosti, od osnivanja prvih zborova i gudačkih ansambala, do organizacije V. susreta dijaspore 2019. Sve te aktivnosti odvijaju se uz posredovanje dotične institucije uz očuvanje sjećanja na progonstvo, ublažavanje peripetija integracije u argentinsko društvo i uspostavljanje veza raznolike prirode s hrvatskom zemljom.

U tom kontekstu međunarodnog priznanja, kroz Savez hrvatskih udruga Republike Argentine (UACRA) i početak transnacionalnog političkog i društvenog života, s HDZ-om kao naddržavnom stranačkom referencom² i Hrvatskom republikanskom strankom (HRS), tradicionalnom dijasporskom strankom, s hrvatskim kulturnim centrima i župama kao sastajalištima i Veleposlanstvom kao ustanovom koja provodi državnu liniju, kroz taj skup udruga odvija se proces relativne političke stabilnosti, sve do raskola UACRA-e 2018., nakon posjeta Kolinde Grabar Kitarović.

Proces kulminira novom kulturno-komercijalnom organizacijskom paradigmom, koja je nastala kao rezultat događaja koji su se dogodili u ožujku 2018. nakon posjeta predsjednice Kolinde Grabar Kitarović. Tijekom prijema prvog predsjednika, predsjednik UACRA-e održao je vlastiti kontroverzni govor, bez konzultacija s ostatkom Upravnog odbora. Dislokacija UACRA-e uzrokuje nastanak Građanske udruge Jadran (ACJ), nestranačke organizacije, samopozicionirane kao argentinska kulturna referenca hrvatske dijaspore i višegeneracijskog nasljeđa članova Zbora Jadran, koje proteže svoje aktivnosti i sada povezuje ne samo organizacije nego i ljude. Uz pristupačnu društvenu kvotu, povezuje se s privatnim i državnim organizacijama. Izmještanje organizacijske jezgre dolazi do izražaja u organizaciji V. susreta južnoameričke hrvatske dijaspore održanog u studenome 2019. u CABA-i.

² Predsjednik HDZ-a Argentine je mr. Joza Vrljićak, sadašnji direktor časopisa *Studia Croatica*. Ovoj stranci pripada i bivši hrvatski (2011. – 2013.) i europski (2013. – 2016.) saborski zastupnik i aktualni zastupnik samoborskog HDZ-a Davor Ivo Stier, sin dr. Maie Lukač de Stier, autorice nekih članaka koje smo citirali iz *Studia Croatica*. Ostale stranke koje gravitiraju u taj krug su Pravaška stranka Ante Pavelića i njezini nasljednici te HSS (Hrvatska seljačka stranka).

V. susret dijaspore bio je povijesni po organiziranom djelovanju argentinskih Hrvata, a posebice stanovnika Buenos Airesa. Kako ističe Daniel Detelić u svom panelu o procesu institucionalizacije Zbora Jadran, organizacije dijaspore, Vlada RH i veleposlanstvo po prvi su put svoje djelovanje usmjerili prema istim ciljevima. Dok je kulturnu smotru organizirao ACJ, kulturne i gospodarske panele, koji su se održavali u odvojenim dvoranama sa završnim panelom sa zajedničkim zaključcima, organizirala je Argentinsko-hrvatska industrijska i gospodarska komora (CACIC).³

Zaključci

Iz ove povijesne i strukturne analize proizlazi da je proces institucionalizacije argentinsko-hrvatskog iseljništva u punom procesu integracije i da federalizira svoj transnacionalni prostor, o čemu svjedoče formiranje Hrvatskog arhiva Argentine i popis o kojem smo govorili. Glavni čimbenici koji su se pojavili bili su: vremenska uvjetovanost migracijskog toka, koji povezuje određene povijesne događaje (Radićeva smrt 1928., propast NDH i Bleiburška tragedija 1945., Hrvatsko proljeće 1971., demokratska tranzicija i osamostaljenje koje je uslijedilo jugoslavenskim ratom 1991. – 1995.); regija podrijetla koja određuje stupanj identifikacije dijaspore s tim događajima i položaj u odnosu na unutarnji (nacionalni) i vanjski (kontinentalni) regionalni osjećaj pripadnosti; te karakteristike organizacijskog vodstva, čije su strateške odluke usmjerene prema određenoj dominantnoj svrsi, ovisno o vrsti djelatnosti. Također smo provjerili utjecaj faza migracijskog ciklusa, kako sa stanovišta spomenutih krajnjih ciljeva tako i u sjećanju dijaspore.

Ustvrdili smo da proces institucionalizacije hrvatske dijaspore ima kao svoju paralelu politički proces metamorfoze predstavničkog sustava. Zbog nedostatka prostora nismo dalje elaborirali. Dovoljno je reći da ćemo se – s obzirom na malobrojne institucionalne poticaje za političku participaciju dijaspore (zbog kombinacije načina osobnog glasovanja, oskudnosti glasačkog prostora i raspršenosti pripadnika dijaspore) i na nisku participaciju, kad se uzme u obzir broj Hrvata i hrvatskih potomaka – usredotočiti na pronalaženje optimalnog teorijskog pristupa proučavanju karakteristika i odnosa između demokratskih predstavničkih sustava i javnog mnijenja općenito (uključujući aspekte dijasporskog sjećanja koje smo proučavali u ovom radu), i posebno predsjedničkih rasprava, primjenjujući ga na raz-

³ CACIC je neprofitni subjekt „koji nastoji promicati, surađivati, podržavati i olakšavati odnose između argentinske i hrvatske poslovne zajednice” te ima viziju da „bude referentna organizacija za one koji žele sudjelovati u komercijalnim odnosima između Hrvatske i Argentine”.

doblje kojim se bavi ovaj rad, s obzirom na regionalne i globalne utjecaje.

Popis literature i izvora

Literatura

- Arango, J. (2000). Enfoques conceptuales y teóricos para explicar las migraciones. *Revista Internacional de Ciencias Sociales*, (165), 33-47.
- Brill-Mascarenhas, T., Mailet, A. & Pierre-Louis, M. (2017). Process Tracing. Inducción, deducción e inferencia causal. *Revista de Ciencia Política*. 37(3), 659-684.
- Corrado, A. & Tagina, M. L. (2015). El voto de los ciudadanos italianos desde el exterior: la experiencia en Argentina. U G. E. Emmerich & V. Alarcón Olguín (Ur.). *Sufragio transnacional y extraterritorial. Experiencias comparadas*. (str. 225-284). Universidad Autónoma Metropolitana.
- Denardi, L. M. (2017). *Migraciones chinas y taiwanesas en Buenos Aires: Estado, organizaciones y rituales*. [Doktorska disertacija, Universidad Nacional de San Martín]. Repositorio Institucional de la Universidad Nacional de San Martín. <https://ri.unsam.edu.ar/handle/123456789/156>
- Granero, M. G. (2018). Análisis de modalidades identitarias en un contexto de migración. *Migraciones. Publicación Del Instituto Universitario De Estudios Sobre Migraciones*, (44), 63-89. <https://doi.org/10.14422/mig.i44.y2018.003>
- Hall, P. A. & Taylor, R. C. R. (1996, svibanj). *Political Science and the Three New Institutionalisms*. [Izlaganje]. MPIFG Scientific Advisory Board. Board meeting. <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PSPA113/Hall%20and%20Taylor.pdf>
- Herrera Carassou, R. (2006). *La perspectiva teórica en el estudio de las migraciones*. Siglo Veintiuno.
- Hollifield, J. (2008). *El emergente Estado migratorio*. Departamento de Ciencias Políticas. Universidad Metodista del Sur.
- Lacomba, J. (2008). *Historia de las migraciones internacionales. Historia, geografía, análisis e interpretación*. Catarata.
- Kusku, I. (2016). Changing perception of homeland for the Kazakh diaspora. *Nationalities Papers, The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 44(3), 380–396. <https://doi.org/10.1080/00905992.2015.1123681>
- Moraes Mena, N. (2007). Identidad nacional, diásporas y nación: una reflexión a partir del estudio de la migración uruguaya en España. *Cultura y Transformaciones sociales en tiempos de globalización, Perspectivas latinoamericanas*.

CLACSO.

Porro, N. (1997). El asociacionismo deportivo como modelo organizativo. Movimientos sistema y cambio. *Apunts. Educación Física y Deportes*, (49), 20-30.

Suarez Navaz, L. (2008). Lo transnacional y su aplicación a los estudios migratorios. Algunas consideraciones epistemológicas. U E. Santamaría Lorenzo (Ur.). *Retos epistemológicos de las migraciones transnacionales* (str. 55-78). Anthropos.

Izvori

Croatia-Federal Republic of Yugoslavia: Agreement on the Normalization of Relations. (1996). *International Legal Materials*, 35(5), 1219-1222. doi:10.1017/S002078290002444X

Instituto *Studia Croatica*. Selección de fragmentos. (1973). 1, 2. (1986-1989), 1, 2.

Jurun, A. (2007). *Breve reseña de la historia croata*. Unión de Asociaciones Croatas de la República Argentina.

Mijatovic, A. (2000). *Los croatas y Croacia en el tiempo y el espacio*. Školska knjiga.

Misetich, L. & Dujovne, A. (2003, julio). *Entre Zagreb y Jerusalem. Prácticas y memorias de la diáspora* [Izlaganje]. Congreso Internacional América Latina: Identidad, Integración y Globalización, Córdoba, Argentina.

Šprljan, C. (2019). *Inmigración, historia e identidad croata en la Argentina. La sangre no es agua*. Editorial Jadran.

Verlichak, C. (2004). *Los croatas de la Argentina*. Krivodol Press.

Verlichak Vrljicak, C. (2015). *En el nombre de Tito*. Krivodol Press.

PONOVNO POVEZIVANJE

Darinka Edith Yvania Kihalich Sanchez

Dokumentarni projekt

Sažetak

Ponovno povezivanje predstavlja moju osobnu potragu za identitetom putem rekonstrukcije prošlosti. Riječ je o dokumentarnom projektu koji ne kanim prikazati samo s pomoću fotografija nego i kompilacije povijesnih podataka, isječaka iz novina i migracijskih arhiva koji dokumentiraju hrvatsko useljavanje od 24. veljače 1948. kada je brodom *General Black* pristiglo 626 europskih useljenika; među njima i moj djed Ivan. Na koncu je potraga završila u osobnim razmišljanjima i povratku u Karlovac, grad koji je moj djed morao napustiti. Pamćenje će uvijek biti važan element za razvoj identiteta ljudskog bića. Upravo zato imam potrebu podijeliti svoju povijest, njegovati interes za nju među potomcima, pridonijeti tom polju s onima koji, mada rodbinski nisu vezani za Hrvatsku, imaju veliku sklonost temama o migracijskim tokovima. Isto tako želim pridonijeti i sastavljanjem registra za buduće naraštaje jer se pamćenje treba s vremena na vrijeme obnavljati, a ovdje se predlaže jedan od mnogih oblika kojim se može raditi na njemu. Ponovno povezivanje počelo se ocrtavati sredinom 2017. i napravilo je prve korake početkom 2018., što je bio motiv za moj povratak u Zagreb u rujnu te godine, gdje i u sadašnjem vremenu i dalje rekonstruiram prošlost, završavajući putovanje koje je napravio moj djed, ali u suprotnom smjeru, jer nismo doli produžetak naših predaka, mi smo pamćenje.

Ključne riječi: *identitet, sjećanje, useljavanje, korijeni, povratak*

conectar (povezivati)

Od engl. *to connect*.

Uspostaviti komunikaciju između dviju stvari, osoba ili mjesta.

re-

Od lat. *re-*.

Znači „ponavljanje”.

Polazna točka

Ivan Kihalić, moj djed po ocu

Imam samo njegovo ime; nikad se nismo vidjeli

19. svibnja 1913., Kihalac, Glina

Ana Hrastovičan, supruga koja nije moja baka

Predratne godine proveli su u Karlovcu

Karlovac, grad u koji se ne vraća

1947., izbjeglički logor u Fermu

Napulj, 2. veljače 1948., brod „General William Black” polazi na transatlantsku plovidbu

24. veljače 1948., na horizontu se po prvi put ocrta Lima

Moj djed Ivan i moja baka Elena upoznaju se u Barrios Altos

Moj otac Iván rađa se 2. listopada 1958.

Djetinjstvo u Santa Clari.

25. srpnja 1970., oproštaj od djeda

Nikada ga nisam pogledala u oči; nikada nisam čula njegov glas; niti sam dodirnula njegovu ostarjelu kožu

Nije potreban fizički dodir

Biće opstaje

Moj djed bio je stranac u mojoj rodnoj zemlji

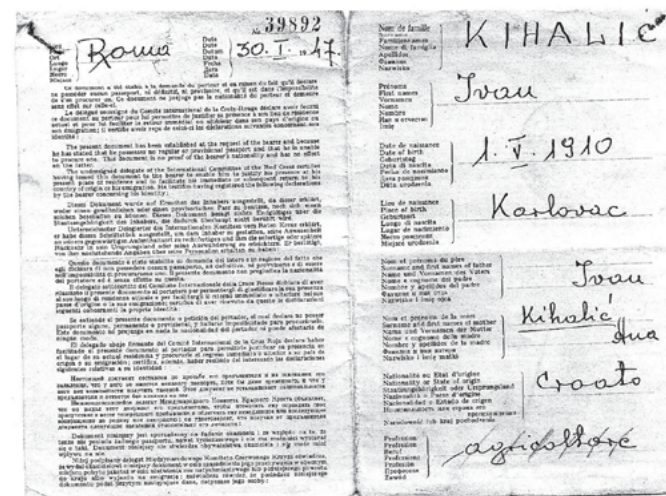
Sada sam ja strankinja u njegovu mjestu podrijetla

Koje ga je primilo pri rođenju pa izbacilo mnogo godina kasnije.

Putovnica Međunarodnog crvenog križa

Slika 1.

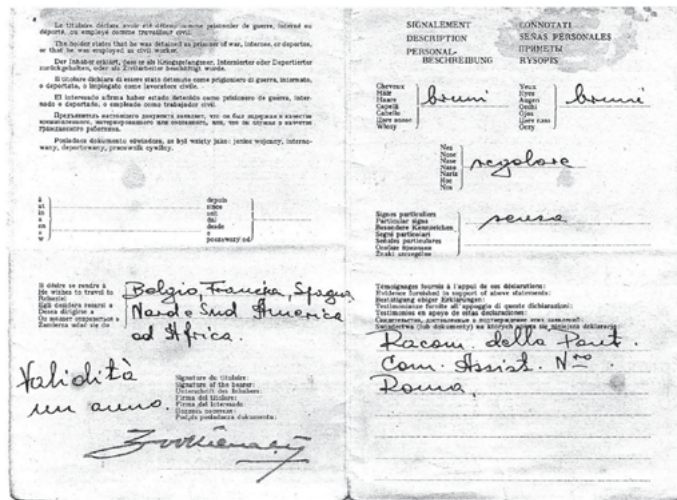

Slika 2.

Putovnica Međunarodnog crvenog križa

Slika 3.

Slika 4.

Dolazak Hrvata u Peru 1948.

„Godine 1948. došla su tri broda koja su prevozila europske iseljenike pod pokroviteljstvom IRO-a (Međunarodna organizacija za izbjeglice). Ti iseljenici dolazili su s privremenim dokumentima koje su im dodijelili Ujedinjeni narodi i Međunarodni Crveni križ jer nisu imali službene putovnice. Treba imati na umu da su Hrvati koji su te godine došli u Peru izašli iz zemlje bez službene putovnice i Hrvatska nije bila službeno priznata kao neovisna država. Zato su koristili propusnicu koju im je dodijelio Međunarodni Crveni križ, a taj dokument vrijedio je samo godinu dana.

Prva skupina europskih iseljenika došla je u Peru u okviru sporazuma koji je ta država potpisala s IRO-om. Došla je 24. veljače 1948. brodom „General William Black”. Skupina se sastojala od 626 osoba koje su došle iz izbjegličkih logora IRO-a u Italiji, posebno iz logora Bagnoli blizu Napulja. Brod je napustio napuljsku luku 2. veljače i prije nego što je došao u Peru iskrcao je dio iseljenika iz istog logora u Venezuelu. Postoji anegdota da je brod za jedan dan odgodio pristajanje u Callao, da je došao 23. na dan karnevala, a 24. je bila srijeda-pepelnica i očekivao se veći mir u luci.

Putovanje je trajalo 22 dana i prošlo je bez poteškoća. Brod se zadržao samo u mjestu Puerto Cabello (Venezuela) radi opskrbe i da iskrca skupinu iseljenika kojima je ta zemlja bila odredište. Putnici su bili podijeljeni u skupine koje su se smjenjivale u obavljanju poslova čišćenja, a neki su čak radili kao kuhinjski pomoćnici. Tijekom noći su muškarci bili odvojeni od žena jer brod nije imao kabine i spavaonice su bile prostrane („General Black” bio je brod za prijevoz vojske). Ipak je život na brodu bio podnošljiv ako izuzmemo neizbježnu morsku bolest. Svaki putnik identificirao se brojem i svi su se, kao i u izbjegličkim logorima, nalazili pod nadležnošću IRO-a i sjevernoameričkih vlasti koje su bile zadužene za putovanje. Neki koji su poznavali engleski radili su kao prevoditelji i kao veza između vlasti na brodu i putnika.

Od 626 useljenika pristiglih toga dana, 552 bili su odrasli (399 muškaraca i 153 žene) i 74 maloljetnika (od kojih su se dvoje rodili tijekom plovbe). Većina su bili Hrvati, a bilo je nekih Poljaka, Čehoslovaka i Mađara. Radilo se o najbrojnijoj skupini europskih useljenika dospjeloj u Peru u jednom danu, zbog čega je peruanski tisak posvetio veliku pozornost tom događaju. Vijesti koje su pokrivala događaj u novinama iz Lime bile su popraćene fotografijama i izvješćivale su i o uvjetima u kojima su došli useljenici, kao i o situaciji koju su ostavili za sobom u zemljama podrijetla. Općenito su novinari naglašavali gostoprimstvo Perua za te

ljude koji žele stvoriti za sebe nov život.

Pošto su se iskricali, useljenici su smješteni (petnaest dana) u prostori-rijama vojne škole „Leoncio Prado” (u okrugu La Perla, Callao), sve dok ne nađu posao. Većina onih koji su došli u toj skupini zaposleni su kao poljoprivrednici na imanjima, drugi kao nadglednici ili u kućnoj službi, neki pak kao tehničari, premda je većina ugovora koje su useljenici potpisali prilikom ukrcavanja na brod bila puka formalnost da bi se moglo ući u zemlju. Većina njih zapošljavala se i tražila posao vlastitom inicijativom i prema mogućnostima zapošljavanja na koje su nailazili.”

(Bonfiglio, 1997:41).

Dolazak iseljenika iz druge perspektive

Slika 5.

Povezivanje dokaza Nacionalni arhiv novina Perua

Slika 6.

626 EUROPSKIH ISELJENIKA DANAS DOLAZE NA BRODU „GENERAL BLACK”

Slika 7.

„U skladu s najavom u priopćenju br. 16. od zadnjeg siječnja, danas će u Callao doći transportni brod „General Black” koji dolazi iz Napulja i dovodi prvu skupinu useljenika koja dolazi u Peru prema sporazumu sklopljenom između Vlade i Međuvladinog odbora za izbjeglice. Ovi useljenici, a njihov broj je 626 osoba, predstavljaju najbrojniju skupinu europskih useljenika koji su stigli u Peru i odabrala ih je Peruanska komisija za useljavanje u Europi, vodeći računa o potrebama koje su izrazile pravne osobe i pojedinci u zemlji. Većina useljenika jugoslavenski su državljani; drugi su Poljaci, Čehoslovaci i Mađari. Oko polovica njih ispovijedaju katoličku vjeru; drugi pripadaju pravoslavnoj, grkokatoličkoj i protestantskoj crkvi. Što se tiče profesije, prevladavaju poljoprivrednici; među useljenicima nalaze se i mehaničari, kvalificirani radnici i osobe iz raznih služba, kao i ograničen broj kućnih poslužitelja. Od ukupnog broja od 626 osoba koje sačinjavaju ovu prvu skupinu europskih useljenika, 552 su odrasli, od njih 399 muškaraca i 153 žene. Svi useljenici prolaze

proces zapošljavanja i moći će se posvetiti svojim profesijama čim završe procedure za prijem. One će se obavljati u vojnoj školi „Leoncio Prado”, gdje je pripremljen smještaj i gdje će svi elementi ove moderne ustanove biti useljenicima na raspolaganju. Ondje će ostati najmanje dva dana da bi se podvrgnuli liječničkom pregledu prije nego što budu raspoređeni na mjesta za koja su određeni. Ta mjesta većinom su izvan Lime, u dolinama Cañete, Pisco i Ica, kao i u mjestima Trujillo, Santa y Piura. Neke obitelji zaposlene su na poljoprivrednim imanjima u okruzima Cuzco, Junín i Huánuco. Što se tiče tehničara, ići će u razna poduzeća u Limi i Arequipi.”

Lima, utorak, 24. veljače 1948.
Dnevni list *La Crónica*

Prvi registar

Slika 8.

„Povijest jednoga povijest je svih. 626 djece, žena, muškaraca, istjeranih s ognjišta, koji su prošli kroz strašna iskustva gladi i progona, sada se nalaze nadomak ostvarenju zlatnog sna.”

Lima, srijeda, 25. veljače 1948.
Dnevni list *El Comercio*

Vrhovna nacionalna uprava za migracije u Peru
 Migracijski arhivi: iskaznica za strance br. 22172-A

1 KIHALIC Ivan CARTA No. 22172-A

FILIACION	CAMBIO DE DOMICILIO
Estatura 1.70m Felo castaño Frente amplia Ojos pardos Nariz recta Boca mediana Barba rasurada Cabello ovalado Raza blanca Compleción regular	Dom: Obras hidroeléctricas, Moyopampa, Chosica. Manuel del Mar y Bernardo 1040 Chacra Rios del Sur 10a. Com. BREA. -29-4-69.- 881. N=05

EXTRANJERIA 22172-A

EXTRANJERIA 22172-A

EXTRANJERIA 22172-A

FORMULA DACTILO

MANO DERECHA

SEPT. 1972

IMPRESIONES DIGITALES A LA VUELTA

Nacionalidad *Croata*

Firma del interesado *Ivan Kihalich*

Slika 9.

Migracijski arhivi: iskaznica za strance br. 22172-A

DEPARTAMENTO DE NACIONALIZACIÓN, EXTRANJERÍA E INMIGRACION

ANTECEDENTES AL INGRESAR AL PAIS

Nombre y apellidos **Ivan KIHALIC** Nacionalidad **Croata** 970 Religión **Católica**
 Profesión u ocupación **Albañil** Título o diploma
 Fecha de ingreso al país **24-2-48** Fecha de nacimiento **1º-5-1910** Lugar **Kurlovsko**
 Última residencia antes de ingresar al país **Narolca**
 Lugar en donde piensa radicarse **Lima** ¿Puede 2000 Soles o más? **No**
 ¿Ha residido anteriormente en el Perú? **No** ¿Tiene parientes en el Perú? **No**
 ¿Regresará pronto al país de origen? **No** ¿Piensa naturalizarse? **No sabe**
 ¿Ha estado en prisión o ha vivido de la mendicidad? -----
 ¿Tiene vinculación con alguna agrupación social-política determinada? -----
 ¿A qué partido político perteneció en su país? -----
 Documentos que lo comprueban -----
 ¿Acepta someterse a las Leyes nacionales y no inmiscuirse en actividades políticas? **SI**
 ¿Viene al Perú contratado para algún cargo u ocupación? **No**
 ¿Ha sido deportado alguna vez del territorio peruano? **No**
 Notas y documentos: **Inscrito al 5-8-48. Solio. del 21-4-48 N° 383-898**
 Visación: **INMIGRANTE Art. 1º**

ANTECEDENTES FAMILIARES

Estado civil **casado** Nombre del cónyuge **Anna KIHALIC**
 Hijos mayores de 10 años Hijos menores de 10 años **8**
 Otras personas que dependen de él

REGISTRO DE INGRESOS Y SALIDAS

INGRESOS			SALIDAS		
FECHA	VAPOR O AVION	PRESENCIA	FECHA	VAPOR O AVION	DESTINO
24-2-48	Opal, Book	Mo. c. lca			

EX 59892

PASAPORTE Posp. Intern. de la Cruz Roja

EXPEDIDO EN	FECHA	NÚMERO	ÚLTIMO VELA EN	FECHA	EXPEDIDO EN	FECHA	NÚMERO	ÚLTIMO VELA EN	FECHA
OMI	30-1-47		Museles	28-8-47					

APellidos y nombres **KIHALIC Ivan** CARTA DE IDENTIDAD No. **22172-A**

ESTE CEFON tiene por objeto hacer constar a cualquier persona a quien se presente, que el suscriptor de este documento se encuentra en el país, para que se le permita viajar, dentro de los límites de su validez, y se le permita el control de su salida y su entrada.

TARJETA PARA EL CONTROL VISIBIL CONTEX

Slika 10.

Vjenčani list

1 REPUBLIKA HRVATSKA
 REPUBLIQUE DE CROATIE
**URFD DRŽAVNE UPRAVE U
 KARLOVAČKOJ ŽUPANIJI**
 MATIČNA SLUŽBA
 KARLOVAC

2 STAT CIVIL DE
 KARLOVAC

3 **IZVADAK IZ MATICE VJENČANIH BR.** 00070/1938.
 EXTRAIT DE L'ACTE DE MARIAGE N°

4 DATUM I MJESTO SKLAPANJA BRAKA
 DATE ET LIEU DU MARIAGE 26 12 1938 KARLOVAC

5 SUPRUG
 MARI

6 SUPRUGA
 FEMME

7 PREZIME PRIJE SKLAPANJA BRAKA
 NOM AVANT LE MARIAGE KIHALIĆ HRASTOVIĆAN

8 IME
 PRÉNOMS IVAN ANA

9 DATUM I MJESTO RODENJA
 DATE ET LIEU DE NAISSANCE 19 05 1913 17 07 1903
 GLINA KARLOVAC

10 PREZIME NAKON SKLAPANJA BRAKA
 NOM APRÈS LE MARIAGE KIHALIĆ KIHALIĆ

11 OSTALI PODACI IZ IZVORNOG DOKUMENTA
 AUTRES ENONCIATIONS DE L'ACTE
 DIV - KARLOVAC.17.07.1952.

12 DATUM IZDAVANJA,
 POTPIS I PEČAT
 DATE DE DÉLIVRANCE,
 SIGNATURE, S'CEAU 18 10 2018

REPUBLIKA HRVATSKA
 KARLOVAC
 MARIJANA ČUNČIĆ

OBRAZAC
 FORMULE B

0 005708

Slika 13.

Smrtnica Lima, 25. srpnja 1970.

11692660

República del Perú

REGISTRO NACIONAL DE IDENTIFICACION Y ESTADO CIVIL
ACTA DE DEFUNCION

FECHA/HORA DE FALLECIMIENTO 25 DE JULIO DE 1970 / 15:25 hrs.
 LOCALIDAD LIMA / LIMA / JESUS MARIA (14 01 33 000)
 LUGAR DE OCURRENCIA HOSPITAL CENTRAL DEL EMPLEADO

DATOS	FALLECIDO
Pre nombres	IVAN
Primer Apellido	KIHALICH
Segundo Apellido	KIHALICH
Documento de Identidad	NO SE CONOCE
Edad	60 AÑOS
Nacionalidad	EXTRANJERA
Lugar de Nacimiento	EUROPA / YUGOSLAVIA / (NO DEFINIDO) (94 30 00)
Padre	MIGUEL KHALIC
Madre	ANA DE KHALIC

FECHA DE REGISTRO 23 DE OCTUBRE DE 2015
 OFICINA REGISTRAL LIMA / LIMA / LIMA (14 01 000)
 REGISTRADOR CIVIL SALAZAR SILVA, YESSY ARICELY
 DNI 4003140

REGISTRO NACIONAL DE IDENTIFICACIÓN Y ESTADO CIVIL

YESSY ARICELY SALAZAR SILVA
 Registrador Civil

Slika 14.

migrar

Od lat. *migrare*.

Premjestiti se s mjesta na kojem se živi na neko drugo mjesto.

inmigrar

Od lat. *immigrare*.

1. Kad se govori o osobi: doći u neku stranu zemlju s ciljem da se tamo nastani.

2. Kad se govori o osobi: naseliti se na drugo mjesto od onoga u kojem je prije živjela, u potrazi za boljim uvjetima života.

Karlovac: prvi posjet
18. listopada 2018.
Prvi susret

Slika 15.

Mogu ga vidjeti kako sjedi pod sjenom stabla u kući u Santa Clari;
promatra kako mu se otac bojažljivo približava i kaže mu da je oštetio
svjetlo na kamionetu.

Drugi put zamišljam ga samoga; pod sjenom stabla.

Nepomičan pogled; mogu uočiti svaki detalj lica, sve je dodirljiviji.

Koliko bi mu često dolazile uspomene.

Koliko bi ga često posjećivala Ana.

Nije se vratio u Karlovac; ja sam to učinila za njega.

Možda su se njegovi koraci pretvorili u moje.

Možda sam njegov produžetak.

Tih dvadeset i pet posto koji me vuku natrag.

Nezavršeni put.

Moj identitet.

Karlovac: prvi posjet 18. listopada 2018.

Slika 16.

Karlovac: drugi posjet
Put unatrag
Željeznički kolodvor Karlovac, 18. lipnja 2019., 19.00 h

Slika 17.

Slika 18.

„Jedva da možemo izgovoriti njihova imena, suviše su složena i čudna za naš sluh naviknut na španjolsku fonetiku. Netko nam nešto malo prevodi, a drugi govore malo engleskog. I tako nastaje iznenađujuća i fantastična priča. Povijest jednoga povijest je svih. 626 djece, žena, muškaraca istjeranih s ognjišta, koji su prošli kroz strašno iskustvo gladi i progona i koji su sada nadomak ostvarenja zlatnog sna.”

Lima, četvrtak, 26. veljače 1948.

Dnevni list *La Crónica*

U vrijeme potrage sjetila sam se djelića jedinih dvaju razgovora koje sam 2014. vodila s ocem. Jedno od prvih pitanja koje sam mu postavila bilo je: „Tata, na kojem su jeziku razgovarali?“ Španjolski je bio službeni jezik kuće; doznala sam da je djed, osim hrvatskog, govorio njemački, ruski, talijanski i engleski; tata se sjeća da ga je vidio da piše čak i na arapskom.

Prošlo je već pet godina otkada sam prvi put zatražila migracijski registar mog djeda Ivana; isto tako pet godina od prvog posjeta Zagrebu i gotovo dvije godine od mog prvog susreta s Karlovcem, polazišnom točkom.

Ponovno povezivanje ne sažima pet godina obilježenih nepoznanicama, nego cijeli život neprekidne potrage koji je započeo s moje dvije jedine čvrste točke: odsutnošću oca i pričama moje majke.

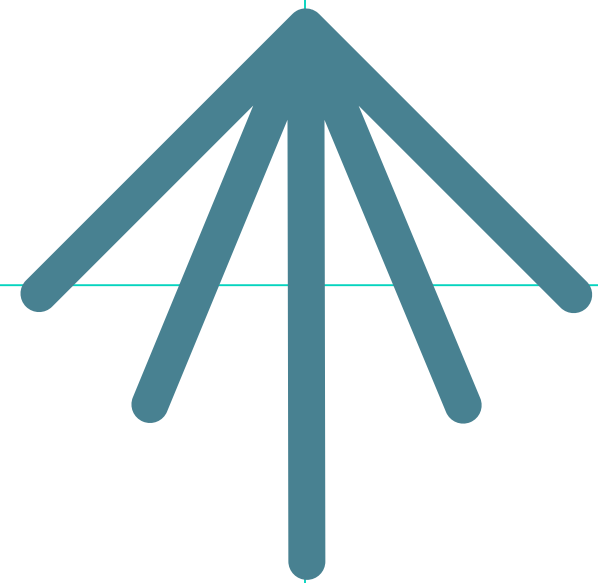
Pet godina kasnije nalazim se u Zagrebu, završavam oblikovanje identiteta preko arhiva, tekstova i fotografija; rekonstruiram prošlost i ponavljam putovanje koje je prije sedamdeset i dvije godine izvršio moj djed Ivan, ali u obrnutom smjeru. Jer nismo ništa nego pamćenje; pro-žetak smo svojih predaka.

Popis literature i izvora

Bonfiglio, G. (1997). *Presencia Croata en el Perú*. Gráfica Ramar.

V. PETI DIO
POVRATNE MIGRACIJE I
POLITIKE INTEGRACIJE

HRVATI IZ LATINSKE AMERIKE ILI LATINOAMERIKANCI U HRVATSKOJ? ISKUSTVA POVRATNIČKE MIGRACIJE MLADIH LATINOAMERIKANACA U HRVATSKU

María Florencia Luchetti
Paula Gadze

Sažetak

Zanimanje za takozvane migrante povratnike može se datirati od 1980ih godina kada je počelo proučavanje kretanja stanovništva prema europskim zemljama kao rezultat njihovog gospodarskog oporavka i razvoja nakon Drugog svjetskog rata. Istovremeno taj fenomen obuhvaća i povratak u mjesta etničkog porijekla, a taj aspekt ima različite denominacije, kao na primjer, između ostalog, povratničke etničke migracije (Tsuda, 2009), povratak u zemlju predaka, (King, 2000), migracije prema korijenima (Wessenford 2007). U posljednjih dvadeset godina snažno se razvila transnacionalna perspektiva unutar koje se povrat poima kao dio sveukupne migracijske dinamike i kao dugoročan, raznolik i složen proces (Vertovec, 1999; Čapo Zmegač, 2010). Kao što je poznato, Hrvatska je (bila) protagonist različitih migracijskih dinamika koje su dovele do postojanja iseljeničkog stanovništva jednako velikog kao i sadašnji broj stanovnika unutar njezinog teritorija. Heterogenost ove migracije, uzrokovana različitim migracijskim fazama, mjestima porijekla i destinacije, različitim generacijama iseljenika koji je sačinjavaju, način poimanja "hrvatstva" te način definiranja vlastitog identiteta u vezi s tim fenomenom, među drugim okolnostima, ima za rezultat složene i heterogene procese povratka (Čapo Zmegač, 2010). Unutar te perspektive, te kombinirajući sociološke i antropološke pristupe, ovo istraživanje ima za cilj analizirati povratničke migracije koje dolaze iz Latinske Amerike, nastojeći razumjeti razloge koji ih potiču, očekivanja i iskustva života migranata te integraciju u zemlju svojih predaka. Kao dio ovog istraživanja, u ovom radu predstavljamo preliminarne rezultate dobivene analizom statističkih podataka i realizacijom ankete sa stotinom potomaka i povratnika. Namjera nam je doprinijeti

izgradnji profila povratnika koji bio mogao poslužiti kao osnova za razradu javnih politika koje bi doprinijele u spomenutom procesu integracije.

Ključne riječi: *migracija, povratak, integracija, Hrvatska, Latinska Amerika*

Uvod

Pojam povratka odnosi se na vraćanje iseljenika u mjesto porijekla. Međutim, kretanja stanovništva u mjesto etničkog porijekla možemo također smatrati kao etničke migracije povratka (Tsuda, 2009). Potomke koji “se vraćaju” možemo samo uvjetno zvati povratnicima jer oni migriraju u zemlju svojih predaka, odnosno, ne vraćaju se u zemlju porijekla ili rođenja. Nova istraživanja o ovom fenomenu ustanovila su da to nije jednostavno i ukazuju na dvosmislenosti, kako kod prve, tako i kod sljedećih generacija iseljenika (Čapo Žmegač, 2010). Stoga, osim toga što se radi o povratku u mjesto etničkog porijekla, ova vrsta migracija smatraju se dodatnim kretanjem unutar sveukupne migracijske dinamike (Čapo Žmegač, 2010; Cataño Pulgarin y Morales Mesa 2015). Stoga se slažemo sa stavom da se pojam povratka treba shvaćati kao dodatna verzija migracijskog iskustva. Ta perspektiva dio je transnacionalne paradigme koja je u posljednjih petnaest godina postala najrašireniji pristup proučavanju migracija¹.

Na taj način transnacionalna paradigma proširuje pojam povratka jer ga tretira kao proces i proučava ga od prijašnjih trenutaka. Osim toga, diskreditira “mit ili iluziju o povratku” jer se pripreme za migracije, maštanje o domovini i namjere povratka ne smatraju nestvarnim snovima, nego su logične i racionalne. Odluka o povratku ili migriranju u mjesto etničkog porijekla je dugotrajan, raznolik i složen proces, s elementima romantike vezanim uz pomisao na domovinu i pažljivo vaganje prilika koje ona nudi. Stoga ga možemo proučavati kao složen i heterogeni fenomen od njegovih faza pripreme, realizacije- djelomične ili potpune- i moguće reverzibilnosti- potpune ili djelomične - (Čapo Žmegač, 2005, 2010).

Polazeći od ovih razmatranja, analizirat će se migracijsko iskustvo uzimajući u obzir prije svega trenutke koji su prethodili u zemlji porijekla, istražujući razloge koji potiču na odluku o migriranju. Potom, dolazak u zemlju, uzevši u obzir institucionalna uvjetovanja zemlje primateljice. Hrvatska država omogućuje uključivanje doseljenika hrvatskog porijekla kao građana sa svim građanskim i političkim pravima kad im daje državljanstvo. Analizirat će se tretman migranata od strane države i društva prijema, njihovo prihvaćanje, uključivanje i integraciju, uzimajući u obzir različite dimenzije, kao i percepciju koju migrirajući subjekt ima od svoje integracije (Penninx i Garcés-Mascareñas, 2016).

Problematici se pristupa preuzimajući model analize razina integracije koji su razradili Penninx i Garcés-Mascareñas (2016) za kontekst useljenika u Europu. Ti autori predlažu razdvajanje analize na sljedeće dimenzije: zakonsko-političku, društveno- gospodarsku i kulturološko-vjersku. Iz zakonsko- političke dimenzije istražuje se zakonsko uključivanje, dobivanje državljanstva i građanskih i političkih prava. Društveno-gospodarska dimenzija poziva na promišljanje o položaju migranata u ključnim domenama za one koji obitavaju u tom društvu. Imaju li “povratnici” jednak pristup institucionalnim mogućnostima za pronalazak posla, stanovanja, pristupa obrazovanju, zdravstvenim uslugama? Iz identitetske, kulturološke i vjerske perspektive analizira se poimanje i identificiranje “povratnika” vezano uz Hrvatsku konfigurirano u okruženju porijekla, kako bi se ustanovilo kako je ono utjecalo na njihovu integraciju u novo društvo, te kako bi se detektirale rekonfiguracije u novom kontekstu i proučile percepcije koje migranti imaju o ovim procesima.

Problematici se pristupa preuzimajući model analize razina integracije koji su razradili Penninx i Garcés-Mascareñas (2016) za kontekst useljenika u Europu. Ti autori predlažu razdvajanje analize na sljedeće dimenzije: zakonsko-političku, društveno- gospodarsku i kulturološko-vjersku. Iz zakonsko- političke dimenzije istražuje se zakonsko uključivanje, dobivanje državljanstva i građanskih i političkih prava. Društveno-gospodarska dimenzija poziva na promišljanje o položaju migranata u ključnim domenama za one koji obitavaju u tom društvu. Imaju li “povratnici” jednak pristup institucionalnim mogućnostima za pronalazak posla, stanovanja, pristupa obrazovanju, zdravstvenim uslugama? Iz identitetske, kulturološke i vjerske perspektive analizira se poimanje i identificiranje “povratnika” vezano uz Hrvatsku konfigurirano u okruženju porijekla, kako bi se ustanovilo kako je ono utjecalo na njihovu integraciju u novo društvo, te kako bi se detektirale rekonfiguracije u novom kontekstu i proučile percepcije koje migranti imaju o ovim procesima.

Kratak pregled dosadašnjih istraživanja

Različite migracijske dinamike obilježile su povijest stanovništva u Hrvatskoj, među njima iseljenje na razne kontinente, useljenje u zemlje primateljice i takozvani etnički povratak. Što se tiče iseljenja, procjenjuje se da oko 3 milijuna Hrvata i njihovih potomaka živi izvan Hrvatske, iako neki autori navode i veće brojke (Čapo et al., 2014). Prema popisu stanovništva u Hrvatskoj iz 2011. je živjelo 4.284.889 stanovnika. Uslijed novog iseljeničkog vala prema razvijenim europskim zemljama tijekom posljednjeg desetljeća, popis stanovništva iz 2021. registrirao 3.871.833 stanovnika, što predstavlja pad broja stanovnika za gotovo 10 %.²

Važni odljevi dogodili su se od druge polovice 19. stoljeća, između 1890. i Prvog svjetskog rata (1914.-1918.). Glavni razlozi bili su političke, gospodarske i društvene prirode; isprepleli su se politička nestabilnost, loš gospodarski razvoj, teški materijalni uvjeti života i rascjepkanost hrvatskog teritorija pod različitim državnim jedinicama (Čapo, Hornstein

¹ Prijedlog za analizu migracijskih procesa Hrvata iz transnacionalnog pristupa pretpostavlja prepoznavanje postojanja odnosa različitih vrsta (povijesnih, obiteljskih, gospodarskih, političkih institucionalnih, vjerskih) koje prelaze granice, povezuju kontekste porijekla i destinacije te grade društvene prostore koji prelaze granice država (Rouse, 1991, 1992, en Čapo Žmegač, 2010; Vertovec, 1999).

² *Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske*, Popis stanovništva (<https://www.dzs.hr/>). Prije zadnjeg popisa, bila je znakovit nedostatak realizma službenih brojki dobivenih iz podataka Ministarstva unutarnjih poslova koji se odnose na postupke prijave boravka stanovnika, jer se velik broj osoba nalazi u inozemstvu gdje žive i rade dok zadržavaju prebivalište u Hrvatskoj, što dovodi do podcjenjivanja stvarnog broja iseljenika i migracijskog salda (Strmota, 2020).

Tomić i Jurčević, 2014; Grbić, 2014). Što se tiče migracijskih puteva, hrvatsko stanovništvo prije svega porijeklom iz Dalmacije, Istre i Primorja smjestilo se u zemlje Latinske Amerike, kao što su Peru, Argentina, Čile, Brazil, Urugvaj, Bolivija, Venezuela, Paragvaj, Ekvador i Kolumbija, većinom nakon restrikcija koje su uvele SAD početkom dvadesetih godina dvadesetog stoljeća. Neki autori procjenjuju da je prije Drugog svjetskog rata (1939.-1945.) u tim zemljama živjelo oko 250.000 Hrvata (Antić, 2002). Nakon rata i uspostave socijalističke Jugoslavije, brojni su Hrvati napustili teritorij iz političkih razloga i bili su u izbjegličkim logorima u Italiji, Austriji i Njemačkoj. Potom su nastavili put ka američkom kontinentu, te je Argentina bila zemlja koja je primila najviše političkih izbjeglica u regiji.

Hrvatsko useljništvo i dijaspora bili su predmet istraživanja u Hrvatskoj i van nje. Heterogenost hrvatskog stanovništva koje je migralo prema različitim povijesnim trenucima i mjestima porijekla i primitka imaju za rezultat složena i raznolika iskustva povratka i zanimljivu polazišnu točku za njihovo istraživanje (Čapo 2010). Do sada je malo istraživanja o migraciji etničkog povratka u Hrvatsku, a još manje onih koji se odnose na stanovništvo iz Latinske Amerike. Neki radovi su se bavili iskustvima povratka radnika na privremenom radu (*gastarbajtera*) koji su se vratili iz Njemačke (Čapo Žmegač 2010; Hornstein Tomić 2016, 2018; Čapo 2019;). Drugo istraživanje je stavilo u fokus takozvane suetničke migrante, Hrvate iz Vojvodine koji su 1991. i 1992. preselili u Hrvatsku potaknuti Domovinskim ratom (1991.-1995.) (Čapo Žmegač, 2011). Najnoviji radovi bavili su se procesima donošenjem odluka od strane žena prve i druge generacije koje su se smjestile na dalmatinskoj obali (Levak et al., 2019) te razlozima povratka, mnogostrukim fazama i karakteristikama sudjelovanja u tržištu rada prve, druge i treće generacije (Ružić et al., 2020).

Što se tiče malobrojnih publikacija koje uključuju migracije iz Latinske Amerike možemo spomenuti knjigu *Didov san*, posvećenu iskustvima u Republici Hrvatskoj potomaka koji su došli iz različitih zemalja (Čapo et al., 2014), i onih koji se usredotočuju na one koji su došli iz Argentine i Venezuele. U prvoj je problematika prikazana iz antropološke perspektive uz kompilaciju pojedinačnih studija potomaka koji su doselili iz Kanade, Njemačke, Australije, Brazila i Argentine. Osim toga, iznose se raspoloživi podaci o toj vrsti migracija. Vezano uz ove druge, sa sličnim pristupom, Rajković i Gadže (2014) te Gadže i Rajković (2016) analizirale su procese koje su predvodili Argentinci hrvatskog porijekla koji su odlučili iseliti u zemlju svojih predaka nakon proglašenja neovisnosti (1991.), gdje su istraživale razloge koji su potakli migraciju, poteškoće u

dolasku i započinjanju novog života. U svom novijem radu, Rajković Iveta (2019) se usredotočila na iskustva potomaka Hrvata rođenih u Venezueli koji doseljavaju u Hrvatsku te preispitala dostatnost zakonske dimenzije da bi se govorilo o integraciji, ističući zamisao da istraživanje treba preuzeti integralnu perspektivu.

Prema službenim podacima bivšeg Ministarstva useljništva Republike Hrvatske,³ od 1991. do 1997. oko 40.000 osoba registrirano je kao *povratnici* (Cetinić u Čapo et. al., 2014). Brojka koju spominje Ministarstvo unutarnjih poslova RH od 1990.-1998. je 46.000 osoba zavedeno kao *povratnici* pri upisu i prijavi prebivališta na hrvatskom teritoriju (Vidak, 1998). Međutim, podaci dobiveni iz istraživanja Instituta za društvene znanosti Ivo Pilar iz 1997. uvelike se razlikuju od službenih statistika, navodeći 30.429 povratnika, ili 24.414 ako se ne uračunaju mlađi od 15 godina (Šakić et al., 1997). Osim toga, tamo je objavljeno da izgleda da 45 % osoba evidentiranih kao povratnici i dalje živi i radi u inozemstvu. Stoga ne iznenađuje procjena da je stvarna brojka povratnika samo 5.000 osoba (Čapo et al., 2014). Neki zaključci studije koju je proveo Institut Ivo Pilar ukazuju da povratak u Hrvatsku nakon neovisnosti nije bio znakovit, te da se radi prije svega o poslijeratnim iseljenicima ili prvoj generaciji koji su se vratili kao umirovljenici i održavali su veze s Hrvatskom, većinom srednje klase, koji preferiraju život u gradu i nemaju namjeru ponovnog migriranja. Glavni razlozi povratka bili su nacionalističke ili obiteljske naravi.

Koliko ima i tko su Latinoamerikanci u Hrvatskoj? Preliminarno određivanje populacije

Nakon ove prve migracije koja se odvila u godinama odmah poslije proglašena neovisnosti Hrvatske, od 2000. godine, a prije svega u posljednjih nekoliko godina, svjedoci smo novog procesa povratka čiji su protagonisti ne samo migranti druge generacije i njihove obitelji, nego također i prije svega oni treće i četvrte generacije.⁴ Općenito mogućnost putovanja u Hrvatsku i učenja jezika jedna je od glavnih i najvažnijih oblika ostvarenja želje za iskustvom života u zemlji predaka za veliku većinu potomaka koji planiraju povratak. Preko Programa učenja hrvatskog

³ *Ministarstvo iseljništva Republike Hrvatske* funkcioniralo je od 1991. do 1995., kad je promijenilo ime u *Ministarstvo povratka i iseljništva* te je kao takvo postojalo do 1999. Od 2000. postojao je odjel unutar Ministarstva vanjskih poslova zadužen za ta pitanja, sve dok 2012. nije otvoren *Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske* u skladu sa Zakonom o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske.

⁴ Pojam druga generacija odnosi se na djecu iseljenika rođenu u zemlji primateljici, a treća i četvrta na unuke i praunike (Heršak, 1998).

jezika u RH, Središnji državni ured za Hrvate izvan RH dodijelio je oko dvije tisuće stipendija gotovo 1500 stipendista od 2012.⁵ Program nudi boravak na jedan ili dva semestra uz mogućnost ponovnog prijavljivanja sve dok se ne završi tečaj hrvatskog jezika i kulture u ukupnom trajanju od šest semestara. Osnovni uvjeti za dobivanje stipendije su dokazivanje hrvatskog porijekla i završena srednja škola.⁶ Ovaj program ima veliku polaznost od potomaka iz cijelog svijeta, iako do 2017. velika većina polaznika (između 80 % i 90 %) dolazi iz latinsko-američkih zemalja. U prosjeku ima 150 stipendista, ali je njihov broj progresivno rastao tijekom posljednjih 6 godina, se te udvostručio od 2014. do 2017. i zabilježio novi rekord 2022./23. godine s ukupnim brojem od 306 korisnika.

U Hrvatskoj je 2011. živjelo više od tristo Latinoamerikanaca, vjerojatno oko četiristo,⁷ jer ne možemo stvarno utvrditi u kojoj se mjeri radi o potomcima hrvatskih iseljenika. Prema analizi Državnog zavoda za statistiku RH u razdoblju 2016.-2020. omjer između broja useljenika iz Južne Amerike i onih koji su iselili u tu regiju ima pozitivan saldo svake predmetne godine.⁸ Ako pribrojimo ta salda, možemo procijeniti da je sadašnji broj useljenika iz Južne Amerike oko barem petsto osoba.⁹ Što se tiče teškog pitanja utvrđivanja koliko ih je potomaka hrvatskih iseljenika,

5 Od 2000. do 2012. stipendije za učenje hrvatskog jezika dodjeljivalo je Ministarstvo vanjskih poslova. Nismo pronašli podatke o broju i provedbi.

6 Stipendija pokriva troškove tečaja, daje iznos novaca za pomoć pokrivanja troškova smještaja te daje povlastice polaznicima kao što je pravo na prehranu u kantinama za 75 %subvencioniranim cijenama od države, studentsku iskaznicu za javni prijevoz te korištenje studentskih domova po cijeni od 50 i 100 eura mjesečno (za mlađe od 36 godina). Kod prijave može se odabrati između sljedećih gradova. Zagreb, Split, Rijeka, Osijek i Zadar.

7 Prema narodnosti, popis iz 2011. registrirao je 88 Brazilaca, 40 Čileanaca, 35 Argentinaca, 33 Peruanaca, 25 Meksikanaca, 23 Kolumbijaca, 13 Kubanaca, 7 Bolivijaca, 36 osobama koje pripadaju "drugim narodima Južne Amerike" (kojih je 300) te 126 osoba iz "drugih naroda iz Srednje i Sjeverne Amerike". S druge strane, prema državljanstvu evidentirano je 67 Brazilaca, 20 Čileanaca, 13 Peruanaca, 12 Argentinaca, 12 Meksikanaca, 10 Kolumbijaca, 7 Venezuelaca i 5 Ekvadoraca (ukupno 146 osobe). S druge strane, 2011. u Hrvatskoj se nalazilo 477 osoba čiji je materinji jezik španjolski. Ako se od tog broja oduzme 85 osoba španjolske nacionalnosti i 64 državljanstava koje je dodijelila Španjolska, dobivamo saldo od bar 328 osobe koje nisu Španjolci a jesu govornici španjolskog. Isto tako ako od 130 govornika portugalskog oduzmemo 30 osoba portugalske nacionalnosti i 21 portugalskog državljanstva, zaključuje se da je bilo 79 govornika portugalskog koje nisu iz Portugala. Međutim, također je moguće da potomci rođeni u Latinskoj Americi postaju nevidljivi u ovim brojkama jer su se mogli deklarirati kao Hrvati i popisati se kao da im je hrvatski materinji jezik. Podaci su raspoloživi na Internet stranici institucije <https://web.dzs.hr>

8 Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, „Doseljeno i odseljeno stanovništvo u/iz Republike Hrvatske“, Hrvatska u brojkama 2021. Dostupno na: https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/CroInFig/croinfig_2021.pdf

9 Ako ovoj brojci zbrojimo onu iz popisa 2011. broj Latinoamerikanaca u Hrvatskoj bio bi viši od 800 duša, ali da bi se to potvrdilo, treba pričekati da budu dostupni podaci posljednjeg popisa vezani uz nacionalnost, državljanstvo i materinji jezik, jer ne poznamo kretanje stanovništva iz cijelog tog razdoblja.

moglo bi biti korisno usporediti statističke brojke s brojem polaznika Programa učenja hrvatskog jezika u RH (tablica 1).

Tablica 1: Useljenici, iseljenici i stipendisti 2016. - 2020.

Kalendarska godina	Doseljenici	Iseljenici	Migracijski saldo	Akadska godina	Broj stipendista
2016	83	18	65	2016.-2017.	88
2017	109	29	80	2017.-2018.	154
2018	125	58	67	2018.-2019.	127
2019	181	52	129	2019.-2020.	170
2020	184	60	124	2020.-2021.	141*
Ukupno	682	217	465		680

*Za akademsku godinu 2020./2021. održana su dva natječaja te je dodijeljeno 120 stipendija u prvom semestru, a 141 u drugom. Zbog pandemije pretpostavlja se da se uglavnom radilo o istim osobama.

Izvor: vlastita izrada temeljem javno dostupnih podataka Središnjeg državnog ureda za Hrvate izvan domovine i Državnog zavoda za statistiku RH

Ako stavimo u odnos ove podatke, možemo primijetiti da program stipendija koje nudi država, iako ne objašnjava sveukupno migracijsko kretanje, predstavlja jedan od glavnih pokretača dolaska Latinoamerikanaca. S druge strane ne smije se zaboraviti da ponekad stipendisti imaju hrvatsko državljanstvo ili državljanstvo neke druge zemlje, pa je moguće da u tim slučajevima nisu zavedeni u zahtjevima za boravak prema kojima MUP registrira ulazak i izlazak stanovništva. Sa svim tim opaskama i rezervama zagrađama, a polazeći od iznesenog, moguće je zaključiti da velika većina Latinoamerikanaca koji žive u Hrvatskoj ima hrvatske korijene.

Metodološke opaske

Nakon što je određena populacija koja je predmet razmatranja, možemo razmotriti primijenjenu metodološku strategiju. Slijedeći cilj koji je naveden na početku, prvi korak bila je izrada ankete koju ispitanici sami ispunjavaju, a koja je jednostavna za obradu i prikazuje dimenzije koje su predstavljene u modelu analize razina integracije (Penninx i Garcés-Mascareñas, 2016). Anketa sadrži ukupno četrdeset (40) pitanja, uglavnom zatvorenih, te je provedena *online* na španjolskom jeziku i promovirana elektroničkom poštom te putem društvenih mreža Facebook i WhatsApp u nekoliko etapa, od kraja 2019. do polovice 2022. Korištena je kombinacija nasumičnog uzorkovanja te metode snježne grude kako bi se dobio uzorak

od 100 slučajeva (98 valjanih). Iako se ne radi o reprezentativnom uzorku, s obzirom da je zbog nepoznavanja karakteristika populacije nemoguće odrediti kriterije uzorkovanja radi dobivanja reprezentativnosti, shvaćamo da je veliki broj slučajeva u vezi s proučavanjem univerzumom daje značajnost rezultata te omogućuje postizanje postavljenog cilja. Kriteriji odabira bili su da je netko potomak Hrvata i da živi u Hrvatskoj ili to želi, te da je povratnik ili se želi vratiti.¹⁰ Nacrtno istraživanje koji kombinira kvantitativne i kvalitativne metode ostvaruje se provođenjem polustrukturiranim i dubinskim intervjuima te promatranjem sa sudjelovanjem. U nastavku predstavljamo preliminarne rezultate dobivene analizom ankete i do sada napravljenih intervjuja.

Opis uzorka i analiza dobivenih rezultata

Polazeći od paralele koja je utvrđena između davanja stipendija za učenje jezika i dolaska osoba iz latinsko-američkih zemalja, jedna od prvih dimenzija koje je valjalo uzeti u obzir za analizu je vrijeme boravka u Hrvatskoj. U tom smislu možemo primijetiti da postoji obrnuto proporcionalni odnos između vremena boravka i broja osoba. Tako se gotovo polovica anketiranih (45 %) nalazi u zemlji manje od dvije godine, četvrtina (26 %) boravi u Hrvatskoj između dvije i pet godina, 14 % između 5 i 10 godina, 7 % između 10 i 15 godina te 5 % između 15 i 20 godina. Samo 3 % boravi u Hrvatskoj više od 20 godina. Ova se situacija potvrđuje kad se razmotri dobna i generacijska raspoređenost uzorka. Što se tiče dobi, veliki dio anketiranih su mladi između 20 i 50 godina. Nešto više od polovice (53 %) ima između 30 i 39 godina, 23 % između 20 i 29 te 18 % između 40 i 49. Velikom većinom radi se o osobama rođenim nakon 1970. Glede generacije iseljenika, velika većina su unučad (47 %) ili prauučad (27 %) onih koji su iselili iz Hrvatske, dok ih je 8 % djeca, a 6 % šakunučad. Samo su dvije osobe rođene u Hrvatskoj.

Što se tiče spola, vidimo da dosta jednoličnu raspoređenost između muškaraca i žena, kojih je 55 % u uzorku. Što se tiče bračnog stanja anketiranih, većina (57 %) su neoženjeni ili neudate, a ostatak živi u paru, 27% ih je u braku, a u izvanbračnoj zajednici 11%. Samo 5 % je razvedeno ili rastavljeno. Također, radi se o populaciji s visokim obrazovanjem. 72 % ima sveučilišnu diplomu (48 % je završilo diplomski studij, 17 % poslijediplomski, a 7 % je započelo poslijediplomski, ali još nije

¹⁰ Preliminarni rezultati, ali s fokusom na populaciju koja želi živjeti u Hrvatskoj, predstavljeni su na međunarodnim konferencijama *Povratništvo i gospodarski razvoj*, koju je organizirala Zaklada Konrad Adenauer, Istraživački institut Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Institut za migracije i narodnosti, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar i Matica iseljenika u studenom 2019. te *Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država (2)*, koju je organizirao Institut za migracije i narodnosti u svibnju 2021.

završilo), 11 % završilo je više škole, a sličan broj ima nezavršen sveučilišni studij. Polovica (52 %) ih se rodilo u Argentini, u Čileu 20%, u Peruu 9%, u Boliviji 6%. Ostatak se rodio u Venezueli (3 %), Kolumbiji (3 %), Paragvaju (2 %), Hrvatskoj (2 %), SAD-u (1 %) i Italiji (1 %). Što se tiče gradova porijekla, većina dolazi iz velikih gradova i mjesta gdje je velika prisutnost Hrvata, kao što su Buenos Aires, Santiago, Lima, Córdoba, Punta Arenas i Cochabamba, ali raspršenost uzorka je velika, te je pobrojano četrdesetak gradova u kojima su anketirani rođeni. Što se tiče mjesta boravka, velika većina živi u Zagrebu (72 %) a ostatak većinom u Splitu (12 %).

Okolo tri četvrtine ispitanika hrvatski su državljani (78 %) a jednak je broj onih koji su pokrenuli postupak za stjecanje državljanstva kao i onih koji ga još nisu pokrenuli (7 % svaki). Što se tiče jezika, više od polovice (55 %) govori hrvatski, dok ih je oko trećina izjavilo bilo da ga uče, (21 %) ili da malo govore (13 %). Uz učenje jezika jedan od ključnih faktora za smatranje uspješnim proces integracije je mogućnost uključivanja u tržište rada. Po tom pitanju možemo primijetiti da 38 % izjavljuje da imaju stalni posao, 20 % je izjavilo da imaju privremeni posao, a drugih 20 % razvijaju vlastito poduzetništvo, dok ih je 13 % nezaposleno, a 6 % studira. Ako se uzme u obzir da je stopa nezaposlenosti 8 %, ¹¹ vidimo da je potomcima teže dobiti posao nego lokalnom stanovništvu. To se potvrđuje kad se uzmu u obzir odgovori na otvorena pitanja i neki intervjui gdje su mogli razjasniti ili poduže objasniti poteškoće u dobivanju posla u djelatnostima u kojima su se obrazovali te naći kvalitetno zaposlenje izvan turističke sezone. Što se tiče profesija kojima se bave, one su vrlo raznolike, a ističu se inženjerstvo, obrazovanje, administracija, umjetnost, dizajn, prevođenje, komunikacije, turizam, gastronomija, arhitektura, psihologija, odvjetništvo, računovodstvo, novinarstvo, mehaničarska djelatnost i druge. U mnogima od njih vladanje hrvatskim jezikom je uvjet za dobivanje posla, što može zahtijevati dugi niz godina.

Na upit o razlozima povratka, mogu se prepoznati velike tematske skupine koje sadrže osobne, obiteljske, osjećajne, kulturološke i financijske dimenzije, a koje se mogu analitički razlikovati, ali se u većini slučajeva isprepliću. Prva skupina ima veze s uvjetima života u Hrvatskoj gdje se ističu odgovori vezani uz sigurnost, kvalitetu i stil života, red, ljepotu i mir. Druga skupina osjećajnije naravi veže se uz potragu za korijenima, kontaktom ili blizinom obitelji, željom za upoznavanjem ili učenjem jezika i kulture predaka, osjećajem pripadnosti i nostalgijom, važnosti

¹¹ Radi se o prosjeku izračunatom za razdoblje provedbe ankete prema podacima dobivenim od Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske, dostupnim na: <https://podaci.dzs.hr/2022/hr/29256>

mjesta etničkog porijekla, ljubavlju i idealizacijom. Treća skupina motivacija nam govori o potrazi za mogućnostima, očekivanjem novih iskustava, potrebom za promjenom i željom za upoznavanjem te davanjem bolje budućnosti vlastitoj djeci. Radi se o općenitim izjavama koje postoje uz druge koje imaju specifičniju i materijalniju konotaciju, kao što je zamisao o napredovanju, o boljim mogućnostima zapošljavanja, profesionalnom razvoju, boljim plaćama i financijskoj stabilnosti. Posljednja skupina stavlja naglasak na čimbenike koji su ih nagnali da napuste zemlju, naznačujući probleme u zemlji iz koje su iselili ili naprosto navode iseljenje kao imperativ. Jedna potkategorija unutar ove skupine spominje želju da živi ili ima stekne iskustvo, specifično “u Europi” ili ne tako specifično “u inozemstvu”. Završno, zamisao o povratku samom po sebi izričito je izjavljena u nekim slučajevima.

Kada se razmotri proces prilagodbe životu u Hrvatskoj, gotovo polovica ispitanika (48 %) tvrdi da im je bio lak, a 37 % da im nije bio tako lak, dok ih je 8 % i 6 % izjavilo da im je bilo teško ili jako teško. Pri raščlanjivanju procesa prilagodbe u specifična područja društvenog uključivanja, možemo dobiti jasniju sliku o izazovima i uvjetovanjima koje postavlja nova zemlja.¹² Što se tiče obrazovanja, većina (74 %) smatra da su trebali ili trebaju dosta pomoći, (33 %), puno pomoći (20 %), nešto pomoći (16 %) ili da je pomoć bila ili je neophodna (5 %). U vezi posla, blago se povećava broj ljudi koji procjenjuju da je potrebna podrška (82 %), ali je dosta onih koji smatraju da je ona od temeljne važnosti (28 %), dok je nešto, dosta ili puno potpore trebalo 16 %, 23 % i 15 % osoba. Na sličan način, u području zdravstva više od 80 % trebalo je ili trebaju podršku, dok ih je 30% procijenilo da je ona dosta potrebna, odlučujuća 22%, jako potrebna 16 % i donekle potrebna 15 %. Što se tiče pristupa stanovanju, također uočavamo da većina (74 %) procjenjuje pomoć kao važan čimbenik, smatrajući je donekle potrebnom 18 %, dosta potrebnom 31 %, vrlo potrebnom 12 % te odlučujućom 13 % ispitanika. Što se tiče učenja jezika, gotovo 90 % izjavilo je da su trebali pomoć, od kojih 28 % puno, dosta 25 %, odlučujuću 21 % i malo 15 %.

Što se tiče općeg zadovoljstva životom u Hrvatskoj, 41 % ispitanika izjavilo je da su zadovoljni, 28% da su jako zadovoljni, a 24 % donekle zadovoljni. U komparativnoj analizi te prikazano u silaznom redu područja društvenog života koji pružaju najveće zadovoljstvo su sigurnost, učenje jezika, obrazovanje, stanovanje, zdravlje i posao. Što se tiče zdravstva,

¹² Ispitanici su ocjenjivali od 1 do 5 potporu ili pomoć koju su trebali ili još uvijek trebaju u svakom od navedenih područja prema sljedećim vrijednostima: 1. Nisam trebao/la ili ne trebam nikakvu pomoć; 2. Trebao/la sam ili trebam nekakvu pomoć; 3. Trebao/la sam ili trebam dosta pomoći; 4. Trebao/la sam ili trebam puno pomoći; 5. Ovisio/la sam ili ovisim potpuno o toj pomoći da bih mogao/la živjeti u Hrvatskoj.

zadovoljno ili vrlo zadovoljno je 33 %, donekle zadovoljno je 36 % a malo ili nezadovoljno je 29 %. Što se tiče zapošljavanja stupanj nezadovoljstva raste, zadovoljno ili jako zadovoljno je 37% ispitanika, donekle zadovoljno 22 %, a nezadovoljno ili malo zadovoljno je 36 %. U otvorenim odgovorima također se može uočiti zadovoljstvo mirom i kvalitetom te raznolikošću prehrambenih proizvoda. S druge strane, uočava se veliko nezadovoljstvo s pružanjem usluga javnih institucija, birokracije, vremena čekanja za dobivanje isprava, nedostatkom odgovarajućih i objedinjujućih informacija, uvjeta rada i niskih plaća.

Zaključak

Temeljem analize dostupnih statističkih podataka, možemo procijeniti da danas u Hrvatskoj žive barem petstotinjak Latinoamerikanaca, većinom hrvatskog porijekla. Prema provedenoj analizi, povratnici iz prvog razdoblja rijetko su zastupljeni u uzorku, a nismo trenutno uspjele utvrditi radi li se o podzastupljenosti ili su izgubili relativnu težinu spram migracijskih kretanja tijekom posljednjih godina. To je jedno od pitanja koje se treba produbiti u budućim radovima, ali je za očekivati da će se priljev potomaka iz Latinske Amerike povećavati, čime će postaviti jasan izazov odgovornim institucijama za njihovo puno uključivanje u društveni i kulturni život zemlje.

Zakonsko-politička integracija čini se najlakšom za postizanje jer, zbog činjenice da su potomci, svi povratnici imaju pravo na stjecanje državljanstva. U stvari, kako smo uočile, većina ispitanika su ga već stekli. Međutim, oni koji još uvijek nisu, predlažu da bi se postupak mogao olakšati te prije svega skratiti vrijeme čekanja dovršenja postupka. S druge strane, ova instanca nije dovoljna za ostvarivanje prava. Potrebni su adekvatni programi informiranja i savjetovanja koji bi im pomogli da se upoznaju sa svojim pravima i obvezama kao državljanima te kako bi se konsolidiralo njihovo puno zakonsko i političko uključivanje.

Što se tiče društvenogospodarske dimenzije, dva područja koja dovode do najviše poteškoća u procesu integracije su učenje jezika i uključivanje u tržište rada. Posljednjih godina se poboljšao pristup zapošljavanju kao rezultat gospodarskog oživljavanja i iseljavanja mladih iz Hrvatske prema drugim zemljama EU. Ovo su vjerojatno razlozi zašto većina ispitanika obavlja neku djelatnost. Međutim, kao što smo uvidjele, gotovo polovica i dalje nema odgovarajuće jezične kompetencije da bi se mogli kretati u radnom okruženju u skladu sa svojim obrazovanjem i profesionalnim sposobnostima. Za ove ljude, većinom mlade s visokim obrazovanjem, područje rada ima najnižu razinu zadovoljstva te je ono ocijenjeno kao i najzahtjevnije što se tiče potrebe za institucionalnom podrškom ili pomo-

ćima razne vrste. Vremensko razdoblje potrebno za uspješno svladavanje jezika može ugroziti ostanak ovih mladih naspram poslovnih prilika u zemljama EU španjolskog i portugalskog govornog područja. Ova situacija ukazuje na potrebu za stvaranjem posebnih programa zapošljavanja u kombinaciji s učenjem jezika, koji bi im omogućili bolji proces prilagodbe.

Što se tiče kulturološke dimenzije, utvrdilo se da su iskustva uvelike različita i da su percepcije o procesu integracije raznolike s obzirom na dob, mjesto porijekla i prebivališta, zanimanja i uključivanja u tržište rada, spol, prijašnje iskustvo migriranja, itd. U nekim slučajevima doživjeli su diskriminaciju te se hrvatsko društvo smatra zatvorenim ili čak rasističkim, dok su drugi ispitanici smatrali da su otvorenost, ljubaznost i gostoljubivost glavne značajke društva. Provođenje dubinskih intervjua pomoći će u boljem ispitivanju ove dimenzije analize.

Konačno, važno je istaknuti percepciju koju migranti ili povratnici imaju o svom procesu prilagodbe. Po tom pitanju analiza je dala naslutiti da oni smatraju prioritetnom provedbu ciljanih programa za olakšavanje povratka. Prije svega, kako se spomenulo, zahtijeva se savjetovanje o zakonodavstvu i radnim uvjetima, načinima registriranja i poreznim obvezama *freelance* poslova, orijentacija za pokretanje svih vrsta postupaka, raspoloživost odgovarajućeg osoblja za komunikaciju sa strancima, osposobljavanje i podrška radi poticanja poduzetništva, tečajevi i radionice za zapošljavanje, stvaranje mreža podrške, informiranje o financijskim temama, stambeni krediti, završetak ili nastavak visokoškolskih studija, mogućnost nastavljanja bavljenjem postojećim zanimanjem te funkcioniranje zdravstvenog sustava. Kao što se pokazalo, neki kritički komentari ukazuju na područja u kojima je potreban rad radi poboljšanja iskustva povratka.

Popis literature i izvora

- Antić, Lj. (2002). *Hrvati i Amerika*. Hrvatska sveučilišna naklada. Hrvatska Matica Iseljenika.
- Cataño Pulgarín, S V. & Morales Mesa, S. A. (2015). La migración de retorno. Una descripción desde algunas investigaciones latinoamericanas y españolas. *Revista Colombiana de Ciencias Sociales*, 6(1), 89-112.
- Čapo Žmegač, J. (2005). Ethnically privileged Migrants in Their New Homeland. *Journal of Refugee Studies*, 18(2), 199-215.
- Čapo Žmegač, J. (2010). Različiti pristupi povratnim migracijama: primjer Hrvatske. *Studia Ethnologica Croatica*, (22), 11-38.
- Čapo Žmegač, J. (2011). *Strangers Either Way: The Lives of Croatian Refugees in*

their New Home. Berghahn Books.

- Čapo, J. (2019). *Dva doma. Hrvatska radna migracija u Njemačku kao transnacionalni fenomen*. Durieux.
- Čapo, J., Hornstein Tomić, C. & Jurčević, K. (2014). *Didov san. Transgranična iskustva Hrvatskih iseljenika*. Institut za etnologiju i folkloristiku. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Gadze P. & Rajković Iveta, M. (2016). Los croatas de Argentina U J. C. Radovich (Ur.). *Etnicidad y migraciones en Argentina* (str. 197-224). Sociedad Argentina de Antropología.
- Grbić Jakopović, J. (2014). *Multiplificiranje zavičaja i domovina. Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet*. Filozofski fakultet u Zagrebu. Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju. FF-press.
- Heršak, E. (1998). *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja. Institut za migracije i narodnosti*. Školska knjiga.
- Hornstein Tomić, C. (2016). Diaspora Politics and Re-Migrant Perspectives on Identity and Belonging in Croatia Today. U S. Schuler (Ur.). *Exchange, Dialogue, New Divisions? Ethnic Groups and Political Cultures in Eastern Europe* (str. 93-112). LIT Verlag.
- Hornstein Tomić, C. (2018). 'The World Doesn't Owe You Anything': A family's (re-)migration from and to Croatia". U C. Hornstein Tomić, R. Pichler & S. Scholl-Schneider (Ur.). *Remigration to Post-Socialist Europe. Hopes and Realities of Return* (str. 95-129). LIT Verlag.
- King, R. (2000). Generalizations from the History of Return Migration. U B. Ghosh (Ur.). *Return Migration: Journey of Hope or Despair?* (str. 7-55). International Organization for Migration.
- Levak, N. K., Luchetti, M. F. & Jurčević, K. (2019). Return-migration to the Ancestral and/or Cultural Homeland: Financial, Cultural, Social, and Emotional Perspectives and Processes Undergone by Women Moved to the Dalmatian Coast of Croatia. U K. Jurčević, Lj. Kaliterna Lipovčan & O. Ramljak (Ur.). *Mediterranean Issues, Book 2. Reflections on The Mediterranean* (str. 317-328). Institute of Social Sciences Ivo Pilar. VERN Group. Scientific Council of Anthropological Research (HAZU). Euro-Mediterranean Academic Network (EMAN)
- Penninx, R. & Garcés-Mascreñas, B. (2016). The concept of integration as an Analytical Tool and as a Policy Concept. U B. Garcés-Mascreñas & R. Penninx (Ur.), *Integration Processes and Policies in Europe: Contexts, Levels and Actors* (str. 11-29). (IMISCOE research series). Springer Open. https://doi.org/10.1007/978-3-319-21674-4_2
- Rajković Iveta, M. (2019). Državljanstvo vs. integracija: iskustva visokoobrazovanih Hrvata iz Venezuele i Roma nogometaša. *Studia ethnologica Croatica*,

31(1), 157-184.

Rajković Iveta, M. & Gadže, P. (2014). Hrvati u Buenos Airesu i Rosariju, Latinosi u Zagrebu. U J. Grbić Jakopović (Ur.). *Multipliciranje zavičaja i domovina. Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet* (str. 133–153). Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju. FF-press.

Ružić, N. K., Luchetti, M. F. y Perić Kaselj, M. (2020). Labour Market Participation of Returnees and Second Generation Croats in Croatia: Processes to Participation. U M. Perić Kaselj (Ur.). *Zbornik radova Međunarodne znanstveno-stručne konferencije Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država / Proceedings of the International Scientific-Professional Conferences Migrations and Identity: Culture, Economy, State* (str. 377-389). Institut za migracije i narodnosti.

Strmota, M. (2020). Usporedba domaće i inozemne službene statistike o iseljavanju iz Hrvatske. U M. Perić Kaselj (Ur.). *Zbornik radova Međunarodne znanstveno-stručne konferencije Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država / Proceedings of the International Scientific-Professional Conferences Migrations and Identity: Culture, Economy, State* (str. 470-479). Institut za migracije i narodnosti.

Šakić, V., Ivanda-Serdar, K., Jurčević, J., Mišetić, A., Mlačić, B. i Pokos, N. (1997). *Sociodemografski, migracijski, povratničko-motivacijski i psihosocijalni status hrvatskih povratnika iz iseljenišva* (elaborat). Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Tsuda, T. (2009). *Diasporic Homecomings. Ethnic return migration in comparative perspective*. Stanford University Press.

Vidak, N. (1998). The Policy of Immigration in Croatia. *Politička misao*, 35(5), 57-75.

Vertovec, S. (1999). Conceiving and researching transnationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), 447-462.

Wessendorf, S. (2007). Roots Migrants. Transnationalism and Return among Second-Generations Italians in Switzerland. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(7), 1083-1102.

OSTVARIVANJE MJERA I AKTIVNOSTI PRIVLAČENJA HRVATSKIH ISELJENIKA I NJIHOVIH POTOMAKA IZ JUŽNE AMERIKE

Vladimira Rezo
Mateja Glavaš

Stručni rad

Sažetak

Prema članku 10. Ustava, Republika Hrvatska štiti prava i interese svojih državljana koji žive ili borave u inozemstvu i promiče njihove veze s domovinom. Na temelju toga 2011. godine donesena je Strategija o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske, a potkraj iste godine usvojen je Zakon o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske. Time je stvorena pravna i institucionalna osnova za izgradnju i razvoj bliskih veza između iseljenika i domovine. U okviru Zakona propisani su nositelji odnosa i suradnje s Hrvatima izvan Republike Hrvatske te su uređeni načini suradnje te mjere i aktivnosti pri povratku i useljavanju hrvatskih iseljenika i njihovih potomaka. Među najznačajnijima su mjere omogućavanja povratka i privlačenja učenika, studenata i znanstvenika hrvatskoga podrijetla. U radu se predstavlja rad službenih tijela koja su nositelji suradnje u odnosu na učenike, studente i znanstvenike iz Južne Amerike, odnosno mjere i aktivnosti koje su poduzete kako bi se olakšao proces njihova povratka, školovanja i znanstvene djelatnosti. Isto tako, namjera je ovoga rada prezentirati primjere dobre prakse i integracije navedenih skupina, ali i uočiti eventualne nedostatke i propuste pri implementaciji Zakona, odnosno Strategije.

Ključne riječi: *mjere, aktivnosti, privlačenje, studenti, znanstvenici*

Uvod

Hrvatska je zemlja iseljenika. Prema podacima Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Hrvatske oko tri milijuna hrvatskih iseljenika

i njihovih potomaka živi izvan Hrvatske, od kojih oko 500 000 samo u zemljama Južne Amerike (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, s.f., Hrvatski iseljenici u prekomorskim i europskim državama i njihovi potomci). Potrebu povezivanja matične zemlje s njezinim iseljenicima i potomcima iseljenika prihvatila je Republika Hrvatska prihvaćajući u članku 10. Ustava obvezu da štiti „prava i interese svojih državljana koji žive ili borave u inozemstvu i promiče njihove veze s domovinom”, a prihvatila je i pružiti osobitu skrb i zaštitu dijelovima hrvatskog naroda u inozemstvu. Članak 10. Ustava osobito je razrađen u Strategiji o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan domovine (dalje u tekstu: Strategija) iz 2011. godine. Ondje se navodi kako su svi Hrvati pripadnici jednoga naroda, neovisno o tome „gdje i u kakvom statusu žive” (Ministarstvo vanjskih i europskih poslova, 2011: 1). Ovom se Strategijom nastoji povezati Hrvate unutar i izvan Hrvatske u „ostvarivanju hrvatskog kulturnog zajedništva, kroz skup društvenih djelatnosti bitnih za očuvanje i jačanje hrvatskoga identiteta i prosperiteta” (2011: 3). Za ostvarivanje ciljeva bilo je potrebno donijeti zakonski i institucionalni okvir te je stoga iste godine usvojen Zakon o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske (dalje u tekstu: Zakon). Za provedbu mjera i aktivnosti iz Strategije i Zakona 2012. godine uspostavljen je Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske (dalje u tekstu: Središnji ured) kako bi se razvila i ojačala suradnja između svih dijelova hrvatskoga naroda, o čemu nalazimo podatke na mrežnoj stranici Središnjega ureda (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, s.f., Općenito o djelo-kругu rada i ustroju Središnjeg državnog ureda).

Također, u Hrvatskoj velik problem predstavljaju negativna demografska kretanja (Brnić, 2019) te je ujedno prepoznata potreba rada na pojačavanju suradnje te izradi mjera za privlačenje i poticanje doseljavanja iseljene Hrvatske natrag u domovinu. Upravo je poticanje njihova povratka jedna od mjera demografske obnove i razvitka Republike Hrvatske koje predviđaju i Strategija i Zakon. Osobita pozornost u Strategiji posvećena je privlačenju i omogućivanju povratka afirmiranih znanstvenika te učenika i studenata. Tako Strategija u članku 5.4.1. predviđa „poticanje povratka i suradnje s hrvatskim znanstvenicima izvan Republike Hrvatske kroz znanstvene projekte i istraživanja” (2011: 10) te uspostavu „programa ‚virtualnog mentorstva’ između studenata i znanstvenika s hrvatskim znanstvenicima i gospodarstvenicima u svijetu s ciljem transfera posebnih znanja i iskustva (*know-how*)” (Ministarstvo vanjskih i europskih poslova, 2011: 10). Članak 5.4.2. bavi se pitanjem privlačenja učenika i studenata što bi se osiguralo različitim mjerama, među kojima su istaknuti: programi učenja hrvatskoga jezika, stipendiranje učenika i studenata za studentske programe u

Hrvatskoj, osiguranje pomoći za smještaj u studentske i učeničke domove, donošenje upisnih kvota na sveučilištima za Hrvate izvan domovine i osmišljavanje posebnih projekata kako bi se Hrvatska približila potomcima hrvatskih iseljenika (Ministarstvo vanjskih i europskih poslova, 2011: 10). Za uspješno ostvarivanje ovih mjera i aktivnosti posebno je važna suradnja javnoga i akademskoga sektora, poput ministarstava, sveučilišta, agencija i Središnjega ureda.

Zakonom o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske u članku 57. ustrojen je Ured dobrodošlice kojemu je glavna uloga pružiti informacije i nužnu pomoć potencijalnim povratnicima kako bi se što jednostavnije uklopili u hrvatsko društvo. Među adresatima Zakona također su istaknuti učenici, studenti (čl. 60. i 61.) i znanstvenici (čl. 62.) te su propisane mjere njihova privlačenja koje su prethodno navedene u Strategiji (čl. 62.).

Ovaj rad donosi pregled mjera i aktivnosti privlačenja te poticanja povratka studenata i znanstvenika koje poduzimaju tijela i institucije Republike Hrvatske, ali i rezultata njihova ostvarivanja u praksi. Također, u radu su predstavljene smjernice kojima je cilj dati moguće prijedloge za povećanje učinkovitosti izvršenja postojećih mjera i aktivnosti.

Učenje hrvatskoga jezika

Program učenja hrvatskoga jezika u Republici Hrvatskoj

Program učenja hrvatskoga jezika u Republici Hrvatskoj jedna je od najstarijih aktivnosti za privlačenje povratnika u domovinu. Program se izvodi od 1990-ih, a nakon svojega osnivanja 2012. godine, provodi ga Središnji ured u suradnji s Centrom za hrvatski kao drugi i strani jezik „Croatium” u Zagrebu, splitskim Centrom za hrvatske studije u svijetu i Riječkom kroatističkom školom. Na mrežnim stranicama Središnjega ureda definirani su ciljevi programa: „upoznavanje i njegovanje hrvatske kulture i nacionalnog identiteta, povezivanje i suradnja s iseljenim Hrvatima i njihovim potomcima, kao i poticanje njihova povratka i useljavanja u Republiku Hrvatsku” (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, 2019, 28. svibnja). S tečajem hrvatskoga jezika povezana je mjera dodjele stipendija polaznicima. U akademskoj godini 2019./2020. dodijeljeno je 250 stipendija za 170 studenata, a Program je od 2012. pohađalo više od 1000 polaznika te je podijeljeno više od 2400 stipendija za učenje hrvatskoga jezika (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, s.f., Odluka o dodjeli stipendija za učenje hrvatskoga jezika u

Republici Hrvatskoj u akademskoj godini 2019./2020.). Profesorica Lidija Cvikić u izlaganju „Poznavanje hrvatskoga jezika kao čimbenik povratka iseljenika” održanom na Trećem hrvatskom iseljeničkom kongresu u Osijeku od 28. lipnja do 1. srpnja 2018. istaknula je kako u fokusu tečajeva učenja hrvatskoga jezika ne smije biti samo razina znanja jezika potrebna za školovanje i zapošljavanje, nego i razina potrebna za integraciju u hrvatsko društvo (Cvikić, 2018).

Postavlja se pitanje koliki je udio studenata i osoba s fakultetskom diplomom među polaznicima Programa. Iz razgovora s gospođom Ivankom Kunštić, voditeljicom Ureda dobrodošlice, saznajemo da otprilike polovinu polaznika Programa učenja hrvatskog jezika u Republici Hrvatskoj čine akademski građani s fakultetskom diplomom, a približno 25% su studenti. Prema tome, stipendije za učenje hrvatskoga jezika najviše pomažu upravo skupini studenata i visokoobrazovanih građana prilikom povratka u Hrvatsku.

E-tečaj za učenje hrvatskoga jezika

Centar za hrvatski kao drugi i strani jezik „Croaticum” kao dio Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Centar za potporu e-učenju Filozofskoga fakulteta i Središnji ured za Hrvate izvan Hrvatske nositelji su projekta besplatnoga e-tečaja za učenje hrvatskoga kao inoga jezika na razinama A1 i A2. E-tečaj na A1 razini pokrenut je u prosincu 2017. godine, a dostupan je na poveznici <https://a1.ffzg.unizg.hr>. U prosincu 2018. godine nastavljeno je provođenje tečaja na A2 razini, a njega možemo naći na poveznici <https://a2.ffzg.unizg.hr/>. Obje su razine dostupne korisnicima na engleskome i španjolskome jeziku.

Do 29. veljače 2020. tečajeve je polazilo preko 5000 korisnika, a sučelje na španjolskom jeziku koristilo je njih 1087. Korisnici e-tečaja na A1 razini došli su iz 116 država, a znatan dio njih je iz Argentine i Brazila. A2 razinu učenja hrvatskoga na španjolskom sučelju koristilo je 48 od 375 polaznika, a uglavnom su došli iz Brazila, Čilea i Argentine. Središnji ured s pravom na svojoj mrežnoj stranici tečajeve predstavlja kao pomoć i potporu dijelovima hrvatskoga iseljeničtva te kao motivaciju za upoznavanje s hrvatskom kulturom i identitetom (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, 2020. Otvoreni e-tečajevi hrvatskog jezika A1 i A2 razine).

Smjernica vezana uz besplatne e-tečajeve hrvatskoga jezika tiče se njihova besplatnoga nastavka višim razinama.

Mrežni portal za e-učenje hrvatskoga jezika – HR4EU

Mrežni portal za e-učenje hrvatskoga jezika osmislili su 2015. godine Marko Tadić, redoviti profesor na Odsjeku za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i studentice lingvistike Matea Filko i Daša Farkaš. Projekt je financiran iz sredstava Europskoga socijalnog fonda Europske unije i besplatan je za korištenje. Portal HR4EU osim mogućnosti učenja hrvatskoga jezika na tri razine općega tečaja: početni, srednji i napredni, nudi i specijalizirane tečajeve hrvatskoga jezika za poslovne korisnike i za studente. Pored tečajeva, dostupni su rječnici, interaktivne karte koje predstavljaju hrvatsku kulturu, povijest, prirodne ljepote i gastronomiju te ostale korisne informacije nužne za boravak u Hrvatskoj. Sučelje portala je na engleskom jeziku, a dostupan je na poveznici: <https://www.hr4eu.hr> (HR4EU – Mrežni portal za e-učenje hrvatskoga jezika).

Programi centra za hrvatski kao drugi i strani jezik „Croaticum”

Kao dio Odsjeka za kroatistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, centar „Croaticum” nudi mnoštvo različitih programa za učenje hrvatskoga jezika koji se naplaćuju, premda postoji mogućnost stipendiranja stranih polaznika na temelju međunarodnih bilateralnih ugovora i programa suradnje sklopljenih između Republike Hrvatske i drugih država. Programi su sljedeći:

1. Semestralni tečaj hrvatskoga jezika i kulture
2. Skraćeni semestralni tečaj hrvatskoga jezika i kulture
3. Jednomjesečni tečaj hrvatskoga jezika i kulture
4. Croaticumova ljetna škola hrvatskoga jezika i kulture
5. Croaticumova jesenska škola hrvatskoga jezika i kulture
6. Croaticumova zimska škola hrvatskoga jezika i kulture
7. Specijalizirani intenzivni tečaj hrvatskoga jezika i kulture
8. Izborni programi hrvatskoga jezika i kulture
9. Modul Hrvatski kao drugi i strani jezik
10. Individualna nastava hrvatskoga jezika i kulture (Centar za hrvatski kao drugi i strani jezik, bez datuma).

Smjernica ovoj mjeri tiče se subvencioniranja cijene programa „Croaticuma” svim povratnicima iz Južne Amerike (tiče se onih koji nisu dobili stipendiju).

Posebna kvota za Hrvatsku nacionalnu manjinu i hrvatsko iseljeničtvo na sveučilištima u Republici Hrvatskoj

Središnji državni ured za Hrvate izvan Hrvatske u suradnji sa sveučilištima u Republici Hrvatskoj iznjedrio je mjeru koja može imati značajan utjecaj na povratak akademskih građana u domovinu. Posebna upisna kvota za hrvatske manjine i iseljeničtvo dogovorena je Sporazumom o suradnji u području obrazovanja i znanosti između Sveučilišta u Zagrebu i Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske iz 2017. godine u cilju jačanja odnosa između Hrvata u domovini i iseljeničtvu. Sporazumom se omogućuje pojednostavnjenje postupka prijave na fakultete, a fakulteti zadržavaju pravo provedbe razredbenoga postupka i samostalno rangiraju prijavljene kandidate. Kvote se odnose na dvije kategorije upisnika, odnosno propisuju se za pripadnike hrvatske manjine te za hrvatske iseljenike i njihove potomke u prekomorskim zemljama (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, 2019, 5. travnja).

Potpisivanjem Sporazuma između Središnjega ureda i ostalih sveučilišta i veleučilišta u Republici Hrvatskoj povećane su kvote u akademskoj godini 2019./2020. U ljetnom se roku pridružilo Hrvatsko katoličko sveučilište osiguravanjem upisa jednoga kandidata hrvatske manjine i hrvatskoga iseljeničtva na svaki redoviti studij preddiplomskoga i diplomskoga sveučilišnog studija Povijesti, Sociologije, Komunikologije, Psihologije i Sestrinstva (HKS donio posebne upisne kvote za Hrvate u iseljeničtvu, 2019).

Od jesenskoga su upisnog roka na Sveučilištu Sjever pripadnicima hrvatske manjine i dijaspore ponuđena 42 mjesta na 21 studijskom programu, po dva studenta na svakom programu. Studentima-povratnicima također je osigurano 40 mjesta na Veleučilištu „Lavoslav Ružička” u Vukovaru, na preddiplomskim stručnim studijima te na specijalističkom diplomskom stručnom studiju. Uz to, upisanim studentima u Vukovaru nude mogućnost smještaja u Studentskom domu Leopold (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, 5 de septiembre de 2019).

Tijekom akademske godine 2019./20. Središnji je ured Sporazum o suradnji potpisao i sa Sveučilištem Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Sveučilištem u Dubrovniku, Sveučilištem u Splitu, Sveučilištem u Zadru, Sveučilištem u Rijeci i Sveučilištem Jurja Dobrile u Puli (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, 19 de marzo de 2020, Posebna upisna kvota na hrvatskim visokim učilištima namijenjena pripadnicima

hrvatske nacionalne manjine i hrvatskog iseljeničtva).

Za akademsku godinu 2019./2020. bila su raspisana ukupno 202 mjesta na Sveučilištu u Zagrebu. Od njegovih je sastavnica najveći broj upisnih mjesta, njih 53, ponudio Fakultet hrvatskih studija na dvopredmetnim studijima: demografija i hrvatsko iseljeničtvo, filozofija i kultura, komunikologija, kroatologija, latinski jezik, povijest i sociologija te jednopredmetnim studijima: komunikologija, kroatologija, povijest, psihologija i sociologija (Sveučilište u Zagrebu, 2019, 26. srpnja).

Na mrežnim su stranicama Sveučilišta objavljene kvote i za sljedeću akademsku godinu (Sveučilište u Zagrebu, 2020, 26. svibnja). Iz dvaju smo dokumenata napravile usporednu tablicu upisnih kvota iz koje je razvidno da je najveći broj mjesta i za akademsku godinu 2020./21. predviđen za Fakultet hrvatskih studija. (U izvornom dokumentu možemo pročitati da su neizmijenjeni ostali i jednopredmetni i dvopredmetni studiji ponuđeni pripadnicima hrvatske nacionalne manjine i hrvatskoga iseljeničtva.) Iz naše se tablice vidi da su u sljedećoj akademskoj godini ukinute kvote na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu, Prehrambeno-biotehnoškom fakultetu, Šumarskom i Agronomskom fakultetu, a znatno je povećan broj mjesta na Katoličko-bogoslovnom fakultetu, s 2 na 12 mjesta. Također, ukupna je kvota smanjena za 12 mjesta, s 202 na 190 studenata.

Tablica 1. Posebne upisne kvote Sveučilišta u Zagrebu za hrvatske manjine i iseljeničtvo za akademske godine 2019./20. i 2020./21.

Upisne kvote preddiplomskoga i integriranoga studija	Hrvati izvan Rh	
	2019./2020.	2020./2021.
Prirodoslovno-matematički fakultet	3	0
Arhitektonski fakultet	2	2
Fakultet elektrotehnike i računarstva	10	10
Fakultet prometnih znanosti	6	6
Fakultet strojarstva i brodogradnje	5	5
Geodetski fakultet	2	2
Geotehnički fakultet	5	5
Građevinski fakultet	3	3
Grafički fakultet	3	3
Metalurški fakultet, Sisak	2	2
Rudarsko-geološko-naftni fakultet	3	3
Tekstilno-tehnoški fakultet	3	3
Veterinarski fakultet	1	1
Agronomski fakultet	9	0
Prehrambeno-biotehnoški fakultet	6	0

Šumarski fakultet	4	0
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet	4	4
Ekonomski fakultet	25	25
Fakultet organizacije i informatike, Varaždin	3	3
Kineziološki fakultet	5	5
Pravni fakultet	15	15
Učiteljski fakultet	9	9
Filozofski fakultet	17	17
Katolički bogoslovni fakultet	2	12
Akademija dramske umjetnosti	2	2
Fakultet hrvatskih studija	53	53
Sveukupno	202	190

Premda su ekonomske mjere u nezavidnoj globalnoj ekonomskoj situaciji nakon pandemije prouzročene virusom COVID-19 smanjile ukupan broj mjesta, smjernica koja se tiče ove mjere u fokusu ima povećanje broja studenata Hrvata izvan Republike Hrvatske na svim hrvatskim sveučilištima, prema čemu treba težiti nakon normalizacije ekonomske situacije.

Videospot zašto studirati u Hrvatskoj?

Agencija za znanost i visoko obrazovanje načinila je videospot naslovljen Zašto studirati u Hrvatskoj? na hrvatskom i engleskom jeziku s ciljem privlačenja zainteresiranih mladih studenata, među kojima se nalaze i potomci hrvatskih iseljenika te hrvatske nacionalne manjine. Spot je dostupan na mrežnim stranicama Agencije za znanost i visoko obrazovanje te servisu YouTube. Videozapis prikazuje ponudu Republike Hrvatske kao visokoškolske destinacije sastavljene od 10 sveučilišta, 17 veleučilišta, 20 visokih škola i oko 165 tisuća studenata (Agencija za znanost i visoko obrazovanje, 2019)

Smjernica koja se tiče ove mjere odnosi se na veću zastupljenost spota na obrazovnim platformama, mrežnim stranicama obrazovnih institucija ili servisa koji se bave obrazovanjem.

Lektorati

Akadska mobilnost od osobite je važnosti za znanstvenike i sveučilišne profesore. Brojni hrvatski profesori odlaze u zemlje Južne Amerike na razmjenu i gostujuća predavanja, a pritom im pomažu lektori koji dobro poznaju lokalnu situaciju. Prema riječima gospođe Ivane Fakac, više savjetnice u Ministarstvu znanosti i obrazovanja, u Južnoj Americi

postoje tri službena lektorata hrvatskoga jezika i književnosti i mnogo želje za učenjem hrvatskoga jezika. Dva se lektorata nalaze u Argentini, u gradovima Buenos Aires i Rosario, a jedan je lektorat u Čileu, u gradu Punta Arenas gdje je ujedno i najveća hrvatska zajednica u toj zemlji.

Smjernice se odnose na poticanje akademske mobilnosti fakultetskih južnoameričkih profesora hrvatskoga podrijetla u Hrvatsku te na provođenje reprezentativnih djela hrvatske književnosti na španjolski jezik.

Ljetne škole hrvatskoga jezika i kulture

Ljetna škola domovina

U organizaciji Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Hrvatske i Udruženja hrvatsko-američkih stručnjaka 2019. godine održana je Ljetna škola Domovina koja ima za cilj jačanje hrvatskoga identiteta iseljenika, bolje razumijevanje hrvatske povijesti i šire upoznavanje hrvatske kulture. U razdoblju od 10. do 25. srpnja u Ljetnoj školi sudjelovalo je trideset i troje polaznika, potomaka hrvatskih iseljenika u dobi od 18 do 30 godina, među kojima su bili i mladi iz Argentine i Perua. Oni su u 16 dana trajanja programa obišli najvažnija mjesta hrvatske povijesti i kulture od Iloka do Konavala, upoznali se s lokalnim i nacionalnim tradicijama i običajima te sudjelovali na poučnim predavanjima. Bitno je naglasiti kako su projekt Ljetne škole Domovina podržale institucije i državna tijela Republike Hrvatske što pokazuje predanost jačanju veza između iseljene Hrvatske i Hrvata u domovini (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, 2019, 26. srpnja).

Ljetna škola hrvatskoga jezika, povijesti i kulture

Ljetna škola hrvatskoga jezika, povijesti i kulture nastala je u organizaciji Hrvatskoga katoličkog sveučilišta, Ravnateljstva dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu i Nadbiskupijskoga pastoralnog instituta u Zagrebu, a održavala se tijekom tri godine, od 2016. do 2018. Ova je Ljetna škola prvenstveno bila namijenjena mladim Hrvatima ili mladima hrvatskoga podrijetla od 18 do 35 godina koji su željeli usavršiti svoje znanje hrvatskoga jezika, ali i naučiti nešto o hrvatskoj povijesti i kulturi. Dvotjedni program koji je pohađalo do 40 polaznika sastojao se od dvaju modula:

A) modul hrvatskoga jezika i književnosti koji je bio namijenjen polaznicima s početnom razinom znanja hrvatskoga jezika

B) modul povijesti i kulture hrvatske, povijesne i kulturne baštine namijenjen polaznicima s naprednijom razinom znanja hrvatskog

jezika.

Svaki je modul obuhvaćao po 40 nastavnih sati, a polaznici su imali i terensku nastavu u okviru koje su obilazili hrvatske znamenitosti, od Hrvatskoga zagorja pa do Jadranskoga mora. Predavači su bili profesori s Hrvatskoga katoličkog sveučilišta te drugi stručnjaci iz javnoga života. Nakon završetka Ljetne škole polaznici su dobili certifikat o sudjelovanju te međunarodno priznate ECTS bodove (Ljetna škola).

Smjernica povezana s ovom mjerom naglašava važnost obnove Ljetne škole hrvatskoga jezika, povijesti i kulture.

Aktivnosti fakulteta hrvatskih studija

Ljetna škola

U razdoblju od 2008. do 2015. godine održano je šest Međunarodnih ljetnih škola hrvatskoga jezika i kulture u organizaciji i pod stručnim vodstvom profesora s Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Osim predavanja, polaznici su se upoznavali i s prirodnim ljepotama Hrvatske. Prve su četiri Međunarodne ljetne škole održane u Pirovcu i Skradinu, a posljednje dvije u Vrbniku na otoku Krku.

U ljeto 2018. i 2019. godine održane su Ljetne škole hrvatskoga jezika i kulture za nastavnike i studente hrvatskoga jezika iz dijasporu u gradu Krku, a ova je aktivnost najavljena i za 2020. godinu. Fakultet hrvatskih studija organizira Ljetnu školu u okviru projekta Suradnja s hrvatskim autohtonim zajednicama u dijaspori, a u suorganizaciji s udrugom Knezovi krčki Frankopani (Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, bez datuma, Ljetne i zimske škole).

Ponuda kolegija na engleskome jeziku

Fakultet hrvatskih studija nudi mnoštvo kolegija na stranim jezicima, prije svega na engleskome jeziku koji kao suvremena *lingua franca* može biti prenosnica do vremena kada mlade osobe iz dijasporu savladaju hrvatski jezik. Temeljem Izvedbenoga nastavnog plana za akademsku godinu 2019./20. (2019). u sljedećoj su tablici navedeni svi kolegiji koji se izvode na engleskom jeziku.

Tablica 2. Ponuda kolegija na engleskome jeziku na Fakultetu hrvatskih studija za akademsku godinu 2019./2020. (Izvor: Izvedbeni nastavni plan za akademsku godinu 2019./20. (Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, 2019).

Kolegij	Nositelj / Izvođač	Odsjek, studij
1. Definitions in Contemporary Art	Zdravko Radman / Marko Kardum	Filozofija, preddiplomski, dvopredmetni
2. Explaining Social Behavior	Tomislav Janović	Filozofija, preddiplomski, dvopredmetni Komunikologija, preddiplomski, jednopredmetni
3. Self-Deception [Filozofija uma]	Tomislav Janović	Filozofija, diplomski, jednopredmetni, nastavnički smjer/dvopredmetni, nastavnički smjer
4. Computer-mediated communication and virtual management	Danijel Labaš / Natasha Kathleen Levak	Komunikologija, preddiplomski, jednopredmetni
5. Odnosi s javnošću u djelatnostima (Sectoral Public Relations)	Danijel Labaš / Daria Mateljak	Komunikologija, preddiplomski, jednopredmetni / dvopredmetni
6. Strateško razmišljanje u odnosima s javnošću (Strategic Thinking in Public Relations)	Ivan Burić / Daria Mateljak	Komunikologija, diplomski, jednopredmetni, znanstveni smjer
7. Introduction to Sociolinguistics	Danijel Labaš / Lucia Miškulin Saletović	Komunikologija, diplomski, jednopredmetni, znanstveni smjer
8. Linguistic Diversity and Language Policies in Croatia and the EU	Jelena Jurišić / Klara Bilić Meštrić	Komunikologija, diplomski, jednopredmetni, znanstveni smjer
9. An Introduction to Global Communication	Danijel Labaš	Komunikologija, diplomski, jednopredmetni, znanstveni smjer
10. History of Croatian Culture	Dubravka Zima	Kroatologija, preddiplomski, jednopredmetni
11. Book and Library History in Croatian	Tamara Tvrtković / Lucija Krešić Nacevski	Hrvatski latinitet, diplomski, jednopredmetni, nastavnički smjer/dvopredmetni, nastavnički smjer
12. History of Croatia	Eva Katarina Glazer	Povijest, preddiplomski, jednopredmetni
13. Biblical archaeology	Eva Katarina Glazer	Povijest, diplomski, jednopredmetni, znanstveni smjer / jednopredmetni, nastavnički smjer / dvopredmetni, nastavnički smjer
14. Southeastern Europe 1878–1945	Stipica Grgić	Povijest, diplomski, jednopredmetni, nastavnički smjer
15. Developmental neurobiology	Zdravko Petanjek / Sanja Darmopil	Psihologija, preddiplomski, jednopredmetni
16. Neurobiology of behavioral disturbances and psychiatric disorders	Zdravko Petanjek	Psihologija, preddiplomski, jednopredmetni

17. Criminology of Bullying	Irena Cajner Mraović	Sociologija, diplomski, jednopedmetni, znanstveni smjer / nastavnički smjer
18. Sociology of Domestic Violence	Irena Cajner Mraović	Sociologija, diplomski, jednopedmetni, znanstveni smjer / nastavnički smjer
19. European Union and Croatia	Mladen Puškarić	Sociologija, diplomski, jednopedmetni studij, znanstveni smjer / nastavnički smjer

Odsjek za demografiju i hrvatsko iseljeništvu

Novouspostavljeni Odsjek za demografiju i hrvatsko iseljeništvu prema vlastitim je riječima predstojnik doc. dr. sc. Stjepan Šterc zamislio po uzoru na Studij otoka, dvogodišnji studij na Islandu koji funkcionira po principu pozivanja vanjskih profesora i blok-nastave. Planirao je da će već akademske godine 2019./2020. studirati znatan broj studenata iz dijaspore. No, kako je program dobio dopusnicu tek u rujnu, a upisi su u srpnju, 2019. godine izostao je upis studenata hrvatskih korijena u većoj mjeri.

Način predavanja na integriranom studiju za demografiju i hrvatsko iseljeništvu nije nimalo konvencionalan. Provodi se učestala daljinska nastava putem videopoziva čime se otvara mogućnost predavanja profesorima koji su dio znanstvene zajednice Južne Amerike. U planu je kolegij Terenska nastava 1, koji podrazumijeva tjedni boravak u područjima posebne državne skrbi te se osmišljava i kolegij pod nazivom Terenska nastava 2, u okviru kojega je planiran odlazak u države u kojima su iseljeni Hrvati.

1. Posebnost su ovoga studija kolegiji koji se u znatnoj mjeri bave hrvatskim iseljeništvom:
2. Metode istraživanja hrvatskoga iseljeništvu
3. Povijest hrvatskoga iseljeništvu
4. Hrvatske iseljeničke manjinske zajednice
5. Hrvatska iseljenička umjetnost i kultura
6. Hrvatsko iseljeništvu i ukupni razvoj
7. Kulturni identiteti hrvatskoga iseljeništvu
8. Hrvatski velikani u iseljeništvu
9. Pravni aspekti iseljeništvu i povratništva
10. Hrvatsko političko iseljeništvu
11. Iseljeničko-povratničke organizacije
12. Odgoj i obrazovanje u iseljeništvu

13. Hrvatska žena u iseljeništvu

14. Korporativna demografija

15. Hrvatske katoličke misije

16. Hrvati u Južnoj Americi

17. Hrvatsko iseljeništvu i javno djelovanje (Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, bez datuma, Demografija i hrvatsko iseljeništvu).

Mjere hrvatskoga zavoda za zapošljavanje

Hrvatski zavod za zapošljavanje donosi mjere aktivne politike zapošljavanja kojima je cilj povećanje stope zaposlenosti, usklađivanje ponude i potražnje na tržištu rada i jačanje aktivnosti informiranja sudionika na tržištu rada. Neke od tih mjera odnose se na hrvatske povratnike i iseljenike. Za 2020. godinu dokumentom Hrvatskoga zavoda za zapošljavanje popisano je pet mjera kojima su također iseljenici i povratnici ciljna skupina: potpore za zapošljavanje, potpore za usavršavanje, obrazovanje nezaposlenih, javni rad i osposobljavanje na radnom mjestu. Navedene mjere uključuju poticaje poslodavcima u vidu sufinanciranja plaća radnika, potom ustanovama u vidu troškova usavršavanja ili obrazovanja povratnika, a nezaposleni povratnici imaju pravo na troškove prijevoza, novčanu pomoć, besplatan liječnički pregled, troškove osiguranja te prijevoza do mjesta održavanja nastave i usavršavanja, a Ministarstvo znanosti i obrazovanja snosi trošak tečaja hrvatskoga jezika.

Posebice je razrađena i povratnicima prilagođena mjera „Osposobljavanje na radnom mjestu” u okviru koje su dobro razrađeni troškovi koji se izdaju za poslodavca: troškovi mentorstva, teorijske nastave i polaganja ispita o osposobljenosti, liječničkog pregleda te uplata obveznih doprinosa, a također i za polaznika i oni uključuju troškove prijevoza, osiguranja, tečaja hrvatskoga jezika, novčanu pomoć i osobama izvan evidencije Hrvatskog zavoda za zapošljavanje (Hrvatski zavod za zapošljavanje, 2020)

Iz dokumenta je vidljivo kako mjere aktivne politike zapošljavanja za 2020. godinu uzimaju u obzir povratničku populaciju, no izvan fokusa je ostala obrazovna struktura i nema specijaliziranih mjera koje bi privukle visokoobrazovane, odnosno znanstvenike.

Smjernica je dodati i primijeniti specijalizirane mjere za zapošljavanje visokoobrazovane populacije povratnika i iseljenika s posebnim naglaskom na znanstvenike.

Uz mjeru zapošljavanja vežemo i lucidno zapažanje gospođe Kunštić, voditeljice Ureda dobrodošlice, o posebnosti svake iseljeničke zajednice.

Na temelju dugogodišnjega iskustva podvlači kako su, primjerice, više od 50% povratnika iz hrvatskog iseljeničtva iz Venezuele visokoobrazovane osobe. Stoga pri povratku i integraciji na tržište rada pokreću postupak verifikacije svoje diplome. Kako se dugogodišnja ekonomska kriza u Venezueli pretvorila u jednu od najvećih humanitarnih kriza u Južnoj Americi, takav specijaliziran postupak za povratnika iz Venezuele uslijed otežanih mogućnosti pribavljanja svih potrebnih dokumenata u originalu predstavlja i značajan financijski trošak radi potrebe njihova prijevoda na hrvatski jezik.

U ovome segmentu kao smjernicu ističemo olakšavanje mogućnosti verificiranja diploma povratnicima tako što bi se subvencionirali troškovi prijevoda sudskog tumača.

Završna razmatranja

Republika Hrvatska donošenjem Strategije o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan domovine i Zakona o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan domovine nije samo propisala pravni i institucionalni okvir za ostvarivanje suradnje između Hrvata u domovini i inozemstvu, nego je udarila temelje povratku hrvatskih iseljenika i njihovih potomaka. S obzirom na to da procjene pokazuju kako u državi Južne Amerike živi otprilike pola milijuna pripadnika hrvatskoga iseljeničtva, posebne mjere trebaju biti usmjerene k održavanju njihovih veza s Hrvatskom, održavanju hrvatskoga identiteta, tradicije i jezika, ali i pružanju pomoći prilikom njihova povratka. Osobito je značajna populacija studenata i znanstvenika koji svojim znanjem i iskustvom mogu uvelike obogatiti hrvatsku akademsku zajednicu i učvrstiti veze s hrvatskim narodom u iseljeničtvu.

Neke od navedenih mjera i aktivnosti, poput osnivanja lektorata hrvatskoga jezika u Argentini i Čileu, besplatnoga e-tečaja hrvatskoga jezika sa španjolskim sučeljem te programa centra „Croaticum” možda pobude želju za povratkom, a potom i olakšaju početne korake pri dolasku i preseljenju u Hrvatsku, no one nisu dovoljne kako bi privukle veću populaciju studenata i znanstvenika. Stoga na kraju ovoga rada navodimo nekoliko smjernica koje mogu provoditi razne institucije i tijela Republike Hrvatske koje će omogućiti bolje povezivanje sa zainteresiranim povratnicima iz Južne Amerike te ubrzati i olakšati njihov povratak. Smjernice su okvirne, no možda iniciraju neke nove, a popis se mnogostruko povećava:

Sveučilište: studentska razmjena (ne samo profesorska) sa sveučilištima Južne Amerike

Odsjek za kroatologiju Hrvatskih studija: Kolegij o hrvatskoj kulturi

koji bi mogli slušati svi studenti Sveučilišta i koji bi donosio ECTS bodove
Građevinski sektor Republike Hrvatske: subvencionirana kupnja nekretnine

Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku: subvencioniranje podstanarstva prve dvije godine.

Popis literature i izvora

Agencija za znanost i visoko obrazovanje. (2019, 11. lipnja). *Zašto studirati u Hrvatskoj*. Mrežna stranica Agencije za znanost i visoko obrazovanje. <https://www.azvo.hr/hr/enic/pojanjenje-hrvatskih-i-inozemnih-visokokolskih-kvalifikacija/611-poslati-dokumentaciju>. Također dostupno na <https://www.youtube.com/watch?v=As6JRD8LA2Q>

Brnić, M. (2019, 29. lipnja). *Novija demografska kretanja u Hrvatskoj*. Mrežna stranica Centra za longitudinalne populacijske studije. <https://clps.hr/novija-demografska-kretanja-u-hrvatskoj>

Centar za hrvatski kao drugi i strani jezik (bez datuma). *Programi*. Mrežna stranica Centra za hrvatski kao drugi i strani jezik Croaticum. <https://croaticum.ffzg.unizg.hr/?lang=hr>

Cvikić, L. (2018, 28. lipnja - 1. srpnja). Poznavanje hrvatskoga jezika kao čimbenik povratka iseljenika [Izlaganje]. Treći hrvatski iseljenički kongres. „Odlazak – ostanak – povratak”, Osijek, Hrvatska.

HKS donio posebne upisne kvote za Hrvate u iseljeničtvu. (2019, 27. ožujka). Portal Studentski.hr. <https://studentski.hr/studenti/vijesti/hks-donio-posebne-upisne-kvotuzza-hrvate-u-iseljenicstvu>

HR4EU – Mrežni portal za e-učenje hrvatskoga jezika. <https://www.hr4eu.hr/croatia/hr/o-hr4eu>

Hrvatski sabor. (2012). *Zakon o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske*. Narodne novine, 124/2011, 16/2012.

Hrvatski zavod za zapošljavanje. (2020). *Mjere aktivne politike zapošljavanja*. Mrežna stranica Hrvatskoga zavoda za zapošljavanje. <https://www.hzz.hr/content/mjere.hr/Mjere.hr_2020_provedbena_uputa_231219.pdf

Ministarstvo vanjskih i europskih poslova. (2011). *Strategija o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske*. Mrežna stranica Ministarstva vanjskih i europskih poslova <http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/110509-Strategija-prema-Hrvatima-izvan-RH.pdf>

Ravnateljstvo dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu. (bez datuma). *Ljetna škola*. Mrežna stranica Ravnateljstva dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu. <http://hip.hbk.hr/ljetna-skola>

Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (bez datuma). *Hrvatski*

- iseljenici u prekomorskim i europskim državama i njihovi potomci*. Mrežna stranica SDUHIRH-a. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-ise-ljenistvo/hrvatski-iseljenici-u-prekomorskim-i-europskim-drzavama-i-njihovi-potomci/749>
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (bez datuma). *Odluka o dodjeli stipendija za učenje hrvatskoga jezika u Republici Hrvatskoj u akademskoj godini 2019./2020*. Mrežna stranica SDUHIRH-a. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/natjecaji-574/odluka-o-dodjeli-stipendija-za-ucenje-hrvatskoga-jezika-u-republici-hrvatskoj-u-akademskoj-godini-2019-2020/4576>
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (bez datuma). *Općenito o djelokrugu rada i ustroju Središnjeg državnog ureda*. Mrežna stranica SDUHIRH-a. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/opcenito-o-djelokrugu-rada-i-ustroju-središnjeg-drzavnog-ureda/778>
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (2020, 19. ožujka). *Otvoreni e-tečajevi hrvatskog jezika A1 i A2 razine*. Mrežna stranica SDUHIRH-a. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/vijesti/otvoreni-e-tecajevi-hrvatskog-jezika-a1-i-a2-razine/4681>
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (2019, 5. travnja). *Posebna upisna kvota namijenjena pripadnicima hrvatske nacionalne manjine i hrvatskoga iseljeničtva za akademsku godinu 2019./2020*. Mrežna stranica SDUHIRH-a. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/vijesti/na-sveucilistu-u-zagrebu-odobrena-posebna-upisna-kvota-namijenjena-pripadnicima-hrvatske-nacionalne-manjine-i-hrvatskoga-iseljenictva-za-akademsku-godinu-2019-2020/4494>
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (2019, 5. rujna). *Posebna upisna kvota namijenjena pripadnicima hrvatske nacionalne manjine i hrvatskoga iseljeničtva za akademsku godinu 2019./2020*. Mrežna stranica SDUHIRH-a. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/vijesti/posebna-upisna-kvota-na-sveucilistima-u-republici-hrvatskoj-za-hrvatsku-nacionalnu-manjinu-i-hrvatsko-iseljenictvo/4584>
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (2020, 19. ožujka). *Posebna upisna kvota na hrvatskim visokim učilištima namijenjena pripadnicima hrvatske nacionalne manjine i hrvatskog iseljeničtva*. Mrežna stranica SDUHIRH-a. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/vijesti/posebna-upisna-kvota-na-hrvatskim-visokim-ucilistima-namijenjena-pripadnicima-hrvatske-nacionalne-manjine-i-hrvatskog-iseljenictva-4680/4680>
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (2019, 28. svibnja). *Program učenja hrvatskoga jezika*. Mrežna stranica SDUHIRH-a. <https://gov.hr/moja-uprava/obrazovanje/hrvati-izvan-rh/program-ucenja-hrvatskoga-jezika/1753>
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (2019, 26. srpnja). *Završen projekt Ljetna škola Domovina*. Mrežna stranica SDUHIRH-a <https://>

- hrvatiizvanrh.gov.hr/vijesti/završen-projekt-ljetna-skola-domovina/4571
- Sveučilište Sjever. (2019, 29. kolovoza). *42 mjesta na Sveučilištu Sjever za redovite studente iz dijaspore*. Mrežna stranica Sveučilišta Sjever. <https://www.unin.hr/2019/08/42-mjesta-na-sveucilistu-sjever-za-redovite-studente-iz-dijaspora>
- Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji. (2019). *Izvedbeni nastavni plan integriranoga, preddiplomskih i diplomskih studija u XXVIII. akademskoj godini 2019./2020*. Mrežna stranica Fakulteta hrvatskih studija. https://www.hrstud.unizg.hr/_news/39595/2019_2020_Izvedbeni_nastavni_plan.pdf
- Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji. (bez datuma). *Demografija i hrvatsko iseljeničtvo*. Mrežna stranica Fakulteta hrvatskih studija. https://www.hrstud.unizg.hr/integrirani_studiji/demografija_i_hrv_iseljenictvo
- Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji. (bez datuma). *Ljetne i zimske škole*. Mrežna stranica Fakulteta hrvatskih studija. <https://www.hrstud.unizg.hr/ljetne-zimske-skole>
- Sveučilište u Zagrebu. (2019, 26. srpnja). *Odobrene upisne kvote 2019./20*. Mrežna stranica Sveučilišta u Zagrebu. http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/Studiji_studiranje/Upisi/Natjecaji_kvote/upisi/2019-20/kvota-2019-diplomski-studiji.pdf
- Sveučilište u Zagrebu. (2020, 26. svibnja). *Odobrene upisne kvote 2020./21*. Mrežna stranica Sveučilišta u Zagrebu. http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/Studiji_studiranje/Upisi/Natjecaji_kvote/upisi/Tablice_kvota_predd_2020-2021.pdf
- Ustav Republike Hrvatske. Narodne novine, 56/1990, 135/1997, 8/1998, 113/2000, 124/2000, 28/2001, 41/2001, 55/2001, 76/2010, 85/2010, 5/2014.

ZAKON O HRVATSKOM DRŽAVLJANSTVU: OPISNA ANALIZA IZMJENA I DOPUNA U VEZI STJECANJA HRVATSKOG DRŽAVLJANSTVA ZA DIJASPORU

Zoran Miočinović

Stručni rad

Sažetak

Dana 28. lipnja 1991. godine Republika Hrvatska donijela je novi Zakon o državljanstvu kojim je hrvatskoj dijaspori prvi put omogućeno stjecanje državljanstva povlaštenim postupkom naturalizacije. Naime, taj se pristup ogleda u člancima br. 11. i 16. posvećenima hrvatskim iseljenicima (dijaspori), odnosno pripadnicima hrvatskog naroda. Potom je uslijedilo nekoliko izmjena navedenog zakona, a najvažnije su one iz 1992., 2011. i 2019. godine. U ovom radu predlažemo deskriptivno analizirati najvažnije izmjene vezane uz Zakon o državljanstvu u odnosu na hrvatsku dijasporu u svijetu, imajući u vidu kako je uzastopnim izmjenama proširen spektar hrvatske nacionalnosti po podrijetlu i po pripadnosti hrvatskom narodu (etnička grupa).

Ključne riječi: zakonodavstvo, državljanstvo, zakon o državljanstvu, izmjene i dopune

Dana 28. lipnja 1991. Republika Hrvatska donijela je novi Zakon o hrvatskom državljanstvu (dalje u tekstu: ZHD) koji je više puta mijenjan i dopunjavao (Narodne Novine, 53/91., 70/91. – ispravak, 28/92., 113/93. – Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske, 4/94., 130/11. i 110/15.) i kojim se u čl. 11. (iseljenici) i 16. (pripadnici hrvatskog naroda) po prvi put predviđa mogućnost stjecanja državljanstva za hrvatsku dijasporu u postupku naturalizacije (prirođenja) po povlaštenim uvjetima u odnosu na ostale kandidate. Izmjena zakona iz 2011. ograničila je stjecanje hrvatskog državljanstva na potomke u trećem stupnju ravne linije (praunuci) i stjecanje se uvjetovalo polaganjem ispita hrvatskog jezika i kulture za

starije od 60 godina. To se pokazalo kao nepremostiva prepreka za mnoge jer većina potomaka iseljenika ne govori hrvatski jezik.

Dana 24. listopada 2018. Vlada Republike Hrvatske poslala je u obavezno javno savjetovanje Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o hrvatskom državljanstvu (<https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/MainScreen?entityId=9171>) koji bi trebao imati vrlo velike pozitivne posljedice za hrvatsku dijasporu koja se procjenjuje na oko 2 milijuna ljudi od kojih između jedne četvrtine i jedne petine živi u zemljama španjolskog i portugalskog govornog područja.

Izmjena Zakona, između ostaloga, ukinula je ograničenje stupnja srodstva i ispit iz jezika i kulture čime bi se hrvatskoj dijaspori širom otvorila vrata za stjecanje hrvatskog državljanstva u cilju ublažavanja ogromnog problema raseljavanja koje je u Hrvatskoj od ulaska u Europsku uniju 2013. poprimilo vrlo zabrinjavajuće razmjere.

Najvažnije izmjene Zakona koje se odnose na dijasporu navode se u nastavku. Iako se većina izmjena zakona odnosi i na dijasporu, te izmjene nisu jedine, ali odredbe koje se ne odnose na dijasporu (čl. 11. ZHD-a) odnosno pripadnike hrvatskog naroda (čl. 16. ZHD-a), u ovom se radu ne obrađuju. Članci zakona navedeni u tekstu odnose se na članke Zakona o hrvatskom državljanstvu, a ne na članke Izmjena i dopuna Zakona o hrvatskom državljanstvu radi lakšeg praćenja. Kronološki, po zakonskim člancima, izmjene relevantne za hrvatsku dijasporu su sljedeće:

1. Proširene su odredbe o stjecanju državljanstva porijeklom (podrijetlom) (čl. 5.).
2. Ukinut je uvjet poslovne sposobnosti za stjecanje državljanstva (čl. 8. st. 1. t. 1.).
3. Uvodi se obveza podmirenja javnih davanja i nepostojanja sigurnosnih zapreka za primanje u hrvatsko državljanstvo (čl. 8. st. 1. t. 5.).
4. Ukida se obveza polaganja ispita iz hrvatskog jezika i kulture za dijasporu i pripadnike hrvatskog naroda (čl. 10.).
5. Ukida se generacijsko ograničenje za stjecanje hrvatskog državljanstva (čl. 11.).
6. Proširuje se pojam iseljenika i na pripadnike hrvatskog naroda koji su se iselili s teritorija koji su u vrijeme njihova iseljenja bili u sastavu iste državne zajednice kao i Hrvatska (čl. 11.), a ne samo s teritorija današnje Hrvatske kao do sada (npr. Austro-Ugarska, Kraljevina Jugoslavija).
7. Olakšava se stjecanje hrvatskog državljanstva maloljetnicima

čiji je barem jedan roditelj stekao državljanstvo kao iseljenik ili pripadnik hrvatskog naroda (čl. 13. st. 1. t. 3.).

8. Uvodi se obveza pisane suglasnosti drugog roditelja ili skrbnika za državljanstvo maloljetnog djeteta ako zahtjev nisu podnijela oba roditelja (čl. 13. st. 2.).
9. Pojednostavljuje se postupak dokazivanja za osobe koje dobivaju državljanstvo na temelju čl. 16. (pripadnik hrvatskog naroda) pod određenim uvjetima (čl. 16. st. 3.).
10. Uvodi se obaveza podnošenje zahtjeva za stjecanje hrvatskog državljanstva prema mjestu (državi) boravka (čl. 24.).
11. Uvodi se obveza polaganja prisega za osobe koje su primljene u hrvatsko državljanstvo (čl. 24.b).

Izmjene zakona nameću Ministarstvu uprave i Ministarstvu unutarnjih poslova obvezu donošenja raznih pravilnika i obrazaca u vezi državljanstva u određenom roku od dana stupanja izmjena zakona na snagu.

Od 1. siječnja 1992. do 31. prosinca 2017. 1.088.662 osoba steklo je hrvatsko državljanstvo od kojih je samo 20.489 pripadnika dijaspore (esavjetovanja.gov.hr/ECon/MainScreen?entityId=9171, Poglavlje II „Ocjena stanja i osnovna pitanja koja se trebaju urediti zakonom te posljedice koje će donošenjem zakona proisteći”). Jednostavnost stjecanja hrvatskog državljanstva u svjetlu predloženih izmjena i članstvo u Europskoj uniji predstavljaju ogroman potencijal i izvršnu mogućnost za privlačenje dijaspore iz cijelog svijeta, naročito iz latinoameričkih zemalja gdje je ekonomsko-politička situacija u odnosu na Hrvatsku svakim danom lošija i gdje su veliki broj hrvatskih potomaka ugledni članovi svojih zajednica s veoma značajnim ekonomskim, kulturnim i ljudskim kapitalom.

Sabor Republike Hrvatske izglasao je izmjene Zakona o hrvatskom državljanstvu 18. listopada 2019. godine (Narodne Novine, 102/2019), a zakon je stupio na snagu 1. siječnja 2020. godine.

Od stupanja zakona na snagu prošlo je puna 3 mjeseca te se na temelju iskustava iz njegove primjene mogu izvući određeni opći i posebni zaključci važni za njegovu primjenu. Izmjene relevantne za dijasporu obrazlažu se detaljnije u nastavku.

Proširenje odredbi o stjecanju hrvatskog državljanstva porijeklom (podrijetlom) (čl. 5.).

Odredba čl. 5. odnosi se isključivo na osobe rođene nakon 8. listopada 1991. (dan donošenja odluke o raskidu državnopravnih veza Hrvatske s

Jugoslavijom). Članak 5. ZHD-a omogućio je djeci rođenoj u inozemstvu čiji je barem jedan roditelj hrvatski državljanin u trenutku njihova rođenja da podnesu prijavu za upis u evidenciju hrvatskih državljana. Takva su djeca kategorizirana u dvije grupe: mlađi od 21 godine i stariji od 21 godine. Ove osobe stječu državljanstvo u brzom postupku (direktan upis u knjigu državljana za mlađe od 21 godine i postupak utvrđivanja državljanstva za starije od 21 godine) koji traje od nekoliko tjedana do nekoliko mjeseci, čime se smatraju hrvatskim državljanima od rođenja, za razliku od postupka stjecanja državljanstva za dijasporu (čl. 11.) i pripadnike hrvatskog naroda (16.) koji stječu državljanstvo u postupku prirođenja (naturalizacije) koji traje oko godinu dana. Važno je napomenuti da osobe starije od 21 godine imaju na raspolaganju rok od tri godine računajući od dana stupanja na snagu posljednjih izmjena zakona za podnošenje zahtjeva za upis u evidenciju hrvatskih državljana te da se protekom tog roka njihovo pravo gasi.¹

Iako se većina ovih slučajeva odnosi na osobe koje žive (ili su rođene) na području bivše Jugoslavije nakon 8. 10. 1991., sigurno će biti slučajeva da i djeca iz dijaspore ispunjavaju ova dva uvjeta (rođen nakon 8. 10. 1991. i jedan je roditelj hrvatski državljanin u trenutku rođenja). Ovo je naročito važno stoga što u postupku stjecanja (ustvari utvrđivanja) državljanstva po članku 5. odlučuju policijske uprave (na brz način), a ne Uprava za imigraciju, državljanstvo i upravne poslove Ministarstva unutarnjih poslova u centraliziranom postupku kao što je to slučaj kod naturalizacije (prirođenja) na temelju čl. 11. ili 16. ZHD-a što traje i po nekoliko godina. Ovaj je postupak brz zato što je dokumentacija manje opsežna i nema dokazivanja porijekla od pretka iseljenika ili pripadnosti hrvatskom narodu kao što je to po čl. 11. odnosno 16.

Ukinut je uvjet poslovne sposobnosti za stjecanje državljanstva (čl. 8. st. 1. t. 1.).

Do posljednjih izmjena, osobe kojima je oduzeta poslovna sposobnost (i analogno koje je nisu nikada stekle) nisu mogle steći hrvatsko državljanstvo. Ovo je bila diskriminatorna odredba koja je dovodila do situacija da je roditelj (ili čak oba) mogao steći hrvatsko državljanstvo, npr. kao dijaspora na temelju čl. 11., kao i njegova djeca, a dijete (punoljetno) koje nije bilo poslovno sposobno nije moglo steći državljanstvo. Ova je

¹ Početni rok određen izmjenom iz 2019. bio je dvije godine, ali je sljedećom i posljednjom izmjenom objavljenom u Narodnim novinama 138/2021 od 15. prosinca 2021. produljen za još jednu godinu, uglavnom motiviran velikim interesom za hrvatsko državljanstvo, s jedne strane, te nemogućnost obrade svih zahtjeva zbog bolesti Covid-19, s druge strane.

diskriminacija u izmjenama ZHD-a ispravljena te sada nema prepreka da i osobe bez poslovne sposobnosti steknu hrvatsko državljanstvo.

Uvodi se obveza podmirenja javnih davanja i nepostojanja sigurnosnih zapreka za primanje u hrvatsko državljanstvo (čl. 8. st. 1. t. 5.).

Prije stjecanja državljanstva naturalizacijom, podnositelj zahtjeva ne smije imati dug po osnovi javnih davanja. Budući da ogroman dio dijaspore podnosi zahtjev za stjecanje hrvatskog državljanstva iz inozemstva, oni ni u kom slučaju nemaju nikakvih poreznih dugovanja jer nisu nikada živjeli u Hrvatskoj (osim eventualno u iznimnim slučajevima). Ova se odredba prvenstveno odnosi na osobe koje žive u Hrvatskoj na temelju važeće dozvole boravka i u Hrvatskoj plaćaju poreze (na dobit, na dohodak, prirez, lokalne poreze i takse i sl.).

Što se tiče uvjeta nepostojanja sigurnosnih zapreka za primanje u hrvatsko državljanstvo, može se pretpostaviti da će te provjere raditi sigurnosna agencija kao što je to slučaj i kod odlučivanja o boravku stranaca po Zakonu o strancima.

Ukida se obveza polaganja ispita iz hrvatskog jezika i kulture za dijasporu i pripadnike hrvatskog naroda (čl. 10.).

Ovo je najvažnija izmjena u samom zakonu koja se tiče dijaspore jer ogroman broj članova dijaspore ne govori hrvatski jezik. Prvi val iseljenja iz Hrvatske u Južnu i Srednju Ameriku bio je prije oko 150 godina, a drugi prije oko 100 godina, što znači da već imamo potomke 4., 5. i čak 6. generacije. U predjelima gdje nije velika koncentracija hrvatskih iseljenika, a to je u Južnoj i Srednjoj Americi (dalje u tekstu: Latinska Amerika), praktički samo područje Buenos Airesa (Argentina), hrvatski jezik i kultura potisnuti su u obiteljsko okruženje i generacije koje su dolazile morale su usvojiti lokalne običaje i običaje u javnoj sferi (primjerice, na različitim školskim razinama). Latinska Amerika ogromno je područje s oko 600 milijuna stanovnika, tako da je dijaspora s nekoliko stotina tisuća članova u suštini malena, pa s vremenom prevladavaju lokalni jezik i nacionalni identitet. Ova situacija ne znači da hrvatsko pitanje nestaje, nego da se ono, kao što smo spomenuli, nastavlja razvijati u obiteljskoj sferi i u udrugama u kojima se odvijaju procesi kulturne transmisije koji u većoj ili manjoj mjeri zahvaćaju sve generacije hrvatskih Latinoamerikanaca u manjoj ili većoj mjeri.

S obzirom na to da je uvjet polaganja ispita iz jezika i kulture uveden izmjenama zakona iz 2011. te da tada Hrvatska nije bila članica Europske unije, za očekivati je da će vrlo veliki broj ljudi u Latinskoj Americi podnijeti zahtjev za stjecanje hrvatskog državljanstva jer im hrvatsko državljanstvo omogućuje preseljenje u Europu, naročito u Španjolsku gdje ne postoji jezična barijera. Općenito, možemo pretpostaviti da je dobivanje europske putovnice sve popularnija opcija u zemljama Latinske Amerike iz različitih razloga koji bi zahtijevali analizu osim ovog rada. S obzirom na prve informacije koje stižu iz hrvatskih veleposlanstava i konzulata u svijetu, trenutno je najveći interes u Argentini gdje se već sada čeka gotovo dvije godine samo na predaju zahtjeva i dokumentacije jer veleposlanstvo prima između 7 i 15 zahtjeva dnevno, a rezervacije za predaju zahtjeva mogu se izvršiti isključivo putem interneta.

Ukida se generacijsko ograničenje za stjecanje hrvatskog državljanstva (čl. 11.).

U istom se članku 11. ukida generacijsko ograničenje za stjecanje državljanstva koje je izmjenama zakona iz 2011. postavljeno na potomke u 3. stupnju ravne linije (praunuci). Izmjene omogućuju stjecanje državljanstva bez obzira na stupanj srodstva, a do sada su već zahtjeve podnosili i osobe u 4. i 5. stupnju (prapraunuci i praprapraunuci). Ukidanje generacijskog ograničenja logično je s obzirom na jedan od ciljeva zakona, a to je pokušaj naseljavanja dijaspora u Hrvatskoj uzrokovan velikim iseljavanjem posljednjih godina, pa ako pravo na stjecanje državljanstva ima praunuk koji ne govori hrvatski jezik i nema nikakvih veza s Hrvatskom, ne postoji razlog da to ne budu i pripadnici kasnijih generacija.

Proširuje se pojam iseljenika i na pripadnike hrvatskog naroda koji su iselili s teritorija koji su u vrijeme iseljenja bili u sastavu iste države kao i Hrvatska (čl. 11. st. 4.), a ne samo s teritorija današnje Hrvatske kao do sada.

U istom članku 11. stavku 4. proširuje se i pojam iseljenika na osobe koje su do sada mogle steći državljanstvo samo na temelju čl. 16. (pripadnik hrvatskog naroda). Ova odredba zaslužuje poseban osvrt. Do zadnjih izmjena zakona iseljenik je po definiciji bio „osoba koja se iselila s područja Republike Hrvatske u namjeri da u inozemstvu stalno živi”. To znači da ako je netko bio potomak iseljenika etničkog Hrvata (pripadnika hrvatskog naroda) koji se odselio izvan granica današnje Hrvatske

s teritorija gdje su živjeli Hrvati (npr. Bosna i Hercegovina, Srbija, Mađarska, Austrija itd.), on je mogao steći državljanstvo samo po članku 16. (*pripadnik hrvatskog naroda*), a ne kao pripadnik dijaspora (čl. 11.).

To je naročito važno jer se članak 11. (iseljenik) ne odnosi samo na etničke Hrvate, već i na pripadnike drugih narodnosti čiji je predak iselio s područja današnjeg teritorija Republike Hrvatske (Srbi, Židovi, Česi, Mađari, Talijani itd.). Da bi se dokazala pripadnost hrvatskom iseljeničtvu nije potrebno dokazati hrvatsku etničku pripadnost (pripadnost hrvatskom narodu), već je dovoljno dokazati da je predak (bez obzira na svoju etničku pripadnost) iselio s područja današnje Hrvatske i priložiti njegov rodni list, a zatim rodne listove njegovih potomaka, uključujući i podnositelja zahtjeva za stjecanje hrvatskog državljanstva, i potvrdu o nekažnjavanju podnositelja.

S druge strane, prema članku 16., a to su pripadnici hrvatskog naroda, dakle oni čiji predak nije iselio s područja današnje Hrvatske već iz „okolnih” zemalja, potrebno je dokazati i pripadnost hrvatskom etničkom korpusu, što se najčešće dokazuje izjašnjavanjem kao Hrvat u javnim ispravama ili pripadnošću hrvatskim društvima ili klubovima. Međutim, dok su državljani bivše Jugoslavije imali na raspolaganju veliki broj javnih isprava kojima se mogla izjasniti nacionalna pripadnost (izjašnjavanje prilikom sklapanja braka, rođenja djeteta, na birou za zapošljavanje, obrasci prilikom upisa na fakultete, vojna knjižica, radna knjižica, studentski indeks, kulturna, umjetnička ili sportska društva itd.), pripadnik hrvatskog naroda čiji je predak iselio izvan teritorija današnje Republike Hrvatske na druge kontinente imao je veliki problem, a to je da u zemljama iseljenja nije postojala mogućnost nacionalnog izjašnjavanja u javnim ispravama kao u zemljama bivše Jugoslavije, a s druge strane, unatoč velikom broju hrvatskih udruženja u svijetu, veliki broj potomaka, naročito u kasnijim generacijama, a prvenstveno uzrokovano malim brojem hrvatskih iseljenika u ogromnim prostranstvima Latinske Amerike, nisu bili članovi hrvatskih udruženja i klubova. Dakle, s jedne strane nisu imali mogućnost nacionalnog izjašnjavanja u javnim ispravama jer takva mogućnost nije postojala, a s druge strane nisu bili članovi hrvatskih udruženja ili klubova. Tako je praktički put za hrvatsko državljanstvo za Hrvate čiji je predak iselio izvan teritorija današnje Republike Hrvatske u prekomorske zemlje bio zatvoren jer im je dokazivanje pripadnosti hrvatskom narodu bilo vrlo otežano.

Ova „nepravda” ispravljena je tako što se zadnjom izmjenom ZHD-a i (etnički) Hrvati koji su se iselili izvan područja današnje Republike Hrvatske također smatraju dijasporom (pod uvjetom da je teritorij iz kojeg su se iselili u trenutku iseljenja bio u istoj državnoj zajednici s Hrvatskom,

npr. sve zemlje Austro-Ugarske do 1918.) . Stoga njihovi potomci mogu zahtijevati hrvatsko državljanstvo na temelju članka 11. (iseljenik), a ne čl. 16. (*pripadnik hrvatskog naroda*), što im olakšava stjecanje jer je dokazivanje po članku 11. (dijaspora) jednostavnije radi manjeg obima dokumentacije i subjektivnih okolnosti dokazivanja svakog pojedinog kandidata za državljanstvo. Doduše, za te će kategorije iseljenika u praksi sigurno biti dvojbi kojem narodu pripadaju s obzirom na to da Hrvati, Srbi, Crnogorci, a do određene mjere i Bošnjaci imaju veliki broj zajedničkih imena i prezimena, pa će u praksi vjerojatno trebati ipak dokazati pripadnost hrvatskom narodu do određene mjere, premda ne s toliko ekstenzivnom dokumentacijom kao što je to za pripadnike hrvatskog naroda po članku 16. ZHD-a.

Olakšava se stjecanje hrvatskog državljanstva maloljetnicima čiji je barem jedan roditelj stekao državljanstvo kao iseljenik ili pripadnik hrvatskog naroda (čl. 13. st. 1. t. 3.).

Ova se odredba odnosi na maloljetnike čiji su roditelji stekli hrvatsko državljanstvo na temelju čl. 11. ili 16., a roditelji ili nisu podnijeli zahtjev za stjecanje državljanstva i za svoje maloljetno dijete ili se ono u trenutku podnošenja zahtjeva za stjecanje državljanstva roditelja još nije rodilo. Do posljednje izmjene zakona ova kategorija maloljetnika mogla je dobiti državljanstvo samo ako je živjela u Hrvatskoj s odobrenim boravkom ili čekati da postanu punoljetni pa podnijeti zahtjev kao i njihovi roditelji na temelju čl. 11. ili 16. Ovakva je odredba bila prilično nepravedna jer je penalizirala maloljetnike čiji roditelji nisu i za njih podnijeli zahtjev za stjecanje hrvatskog državljanstva ili nisu mogli jer se oni još tada nisu rodili.

Uvodi se obaveza pisane suglasnosti drugog roditelja ili skrbnika za državljanstvo maloljetnog djeteta ako zahtjev nisu podnijela oba roditelja (čl. 13. st. 2.).

Obaveza pribavljanja suglasnosti drugog roditelja u slučajevima kad je zahtjev za stjecanje državljanstva maloljetnog djeteta podnio samo jedan roditelj logičan je zahtjev zakonodavca. Ako oba roditelja dijele roditeljsku skrb, onda je i logično da se po pitanju stjecanja „stranog” državljanstva maloljetnog djeteta moraju složiti oba roditelja. U slučajevima da dijete nema roditelja, zahtjev podnosi skrbnik djeteta, a u iznimnim slučajevima samo jedan roditelj (ako je drugi preminuo ili je lišen poslovne sposobnosti u vezi statusnih pitanja djeteta ili ako roditelj podnositelj zahtjeva

za dijete samostalno ostvaruje roditeljsku skrb na temelju sudske odluke ili je drugom roditelju nepoznat boravak. U potonjem slučaju suglasnost roditelja čije je boravište nepoznato nadomješta suglasnost nadležnog centra za socijalnu skrb). Pisanu suglasnost mogu dati zajednički oba roditelja (skrbnika) u trenutku podnošenja zahtjeva za stjecanje državljanstva maloljetnog djeteta pred konzularnim osobljem, a u suprotnom roditelj koji nije bio prisutan mora identičnu izjavu ovjeriti kod javnog bilježnika (i eventualno nadovjeriti apostilom kao i ostale podnesene javne isprave).

Pojednostavljuje se postupak dokazivanja za osobe koje dobivaju državljanstvo na temelju čl. 16. (pripadnik hrvatskog naroda) pod određenim uvjetima (čl. 16. st. 3.).

Ova se odredba odnosi na pripadnike hrvatskog naroda (čl. 16.) koji ne raspolažu dokazima o osobnom izjašnjavanju (vidi točku 8. poglavlje 3.), a za oba roditelja je nesporno utvrđeno da su Hrvati. To u praksi znači da će biti dovoljno priložiti rješenje o stjecanju hrvatskog državljanstva za oba roditelja na temelju čl. 16. i neće biti potrebno da podnositelj zahtjeva dokazuje za sebe uvjete iz članka 16. st. 2. ZHD-a jer su to već učinila oba roditelja, naročito ako su stekli državljanstvo na temelju izmjena zakona iz 2011. u kojima je preciziran način dokazivanja pripadnosti hrvatskom narodu. Međutim, ova odredba ima neznatno praktično značenje za iseljenike iz Latinske Amerike jer su u dijaspori iz Latinske Amerike vrlo rijetki slučajevi da su oba roditelja stekla državljanstvo na temelju čl. 16. (a ne čl. 11.). To je odredba koja će više koristiti pripadnicima hrvatskog naroda iz susjednih zemalja, naročito Bosne i Hercegovine i Srbije.

Uvodi se obaveza podnošenja zahtjeva za stjecanje hrvatskog državljanstva prema mjestu (državi) boravka (čl. 24.).

Ova odredba unosi najviše prijedora od svih izmijenjenih odredaba jer mijenja početnu procesnu situaciju podnositelja zahtjeva. Domet ove odredbe u praksi je taj da se zahtjev za stjecanje hrvatskog državljanstva može podnijeti samo u zemlji boravka (odnosno u mjestu boravka ako osoba ima odobreni boravak u Republici Hrvatskoj). Do sada je podnositelj zahtjeva mogao pripremiti dokumentaciju, doći u Hrvatsku i podnijeti zahtjev za stjecanje državljanstva u Zagrebu bez obzira na to što u Hrvatskoj nema odobren boravak (tj. samo na temelju turističke vize). U praksi se već sada naziru veliki problemi s primjenom ove odredbe jer u

nekim zemljama praktički niti nema hrvatske dijasporu, pa se i predaja zahtjeva i popratne dokumentacije odvija bez zastoja ili redova, dok se u nekim drugim zemljama stvaraju veliki redovi za podnošenje zahtjeva. Kao što je na početku navedeno, tek tri mjeseca nakon stupanja izmjena zakona na snagu u Argentini se već samo na predaju zahtjeva čeka gotovo dvije godine. To znači da ako se netko od hrvatske dijasporu iz Latinske Amerike preselio npr. u Dansku gdje gotovo da i nema hrvatskih iseljenika, pa je na temelju toga obavezan podnijeti zahtjev u Danskoj gdje uopće nema redova za predaju dokumentacije, on će gotovo sigurno dobiti hrvatsko državljanstvo prije nego što je netko u Argentini uopće dobio termin za predaju dokumentacije. To je zato što, na temelju posljednjih informacija kojima raspolaže ovaj autor, Uprava za imigraciju, državljanstvo i upravne poslove Ministarstva unutarnjih poslova nema dodatno osoblje koje odlučuje o zahtjevima, pa će se rok od otprilike jedne, jedne i pol godine koliko je do sada u prosjeku trajao postupak stjecanja državljanstva produžiti gotovo sigurno za dodatnu godinu ili dvije.

Uvodi se obveza polaganja prisege za osobe koje su primljene u hrvatsko državljanstvo (čl. 24.b).

Ovom odredbom primanje u državljanstvo postaje formalni, svečani čin jer osobe koje su stekle hrvatsko državljanstvo izgovaraju tekst prisege predviđen čl. 24b. st. 2.

Konačno, Ministar unutarnjih poslova dužan je u roku od šest mjeseci od stupanja posljednjih izmjena na snagu donijeti novi Pravilnik o obrascima za stjecanje hrvatskog državljanstva prirođenjem. Ovo je neophodno jer postojeće obrasce treba prilagoditi novom propisu. Trenutno se u diplomatskim i konzularnim predstavništvima koriste stari obrasci.

Zaključci

Zakon o hrvatskom državljanstvu dobar je alat za privlačenje Hrvata iz cijeloga svijeta. Članstvo u Europskoj uniji i NATO-u, umjerena klima, izrazito niska stopa kriminala itd. čine Hrvatsku vrlo privlačnom za potomke iseljenika. Izvrsna je to prigoda za Hrvate Latinske Amerike gdje stalne političke krize, pad standarda i, prije svega, sigurnosti građana mnoge Hrvate tjeraju da ozbiljno razmišljaju o promjeni svog prebivališta u sigurnije i mirnije mjesto, kakva Hrvatska svakako jest. Zakon je mijenjan prvenstveno s ciljem privlačenja Hrvata kako bi se nadomjestilo iseljeničtvo brojnih Hrvata koji su nakon ulaska Hrvatske u EU otišli živjeti u zemlje Europske unije. Zakon o hrvatskom državljanstvu s posljednjim izmjenama jedan je od najliberalnijih zakona jer se imajući samo jednog

izravnog pretka hrvatskog podrijetla, makar i vrlo dalekog, bez znanja hrvatskog jezika i s čistim sudskim spisima, bez zapreka dobiva hrvatsko državljanstvo.

Evidentno je da se postupak mora poboljšati jer redovi koji se stvaraju u Čileu i Argentini obezvjeđuju sam zakon. Ako se želi privući emigrante, nije logično da se toliko čeka na red. Osim toga, nije ni pošteno, jer su u drugim zemljama, pa i onima u Europi gdje ima mnogo Hrvata, redovi vrlo mali.

Popis literature i izvora

- Sabor Republike Hrvatske. (1991). *Zakon o hrvatskom državljanstvu*. Narodne Novine, 53/1991, (1272). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_10_53_1272.html
- Sabor Republike Hrvatske. (1991). *Ispravak Zakona o hrvatskom državljanstvu*. Narodne Novine, 70/1991, (1844). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_12_70_1844.html
- Sabor Republike Hrvatske. (1992). *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o hrvatskom državljanstvu*. Narodne Novine, 28/1992, (675). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1992_05_28_675.html
- Sabor Republike Hrvatske. (2011). *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o hrvatskom državljanstvu*. Narodne Novine, 130/2011, (2609). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_11_130_2609.html
- Sabor Republike Hrvatske (2019). *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o hrvatskom državljanstvu*. Narodne Novine, 102/2019, (2050). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_10_102_2050.html
- Sabor Republike Hrvatske. (2021). *Zakon o izmjenama Zakona o hrvatskom državljanstvu*. Narodne Novine, 138/2021, (2273). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_12_138_2273.html

IZAZOVI HRVATSKE DIJASPORE U BOLIVIJ I RASPRAVA ZA PROMICANJE INTEGRACIJE I RAZVOJA U HRVATSKOJ

Carol Mónica Calasich Garate
Martha Mónica Martinic Arze

Stručni rad

Sažetak

Prema povijesnim zapisima, prvi hrvatski doseljenici stigli su u Boliviju krajem 19. stoljeća. Njihov naporan rad i njihovi pothvati pozicionirali su ih kao dio moćnih elita i srednje klase. No, u posljednjem razdoblju, obilježenom produbljivanjem političkih i društvenih proturječja u Boliviji, koje brojni stručnjaci shvaćaju kao lom društvenog tkiva (Valdez, 2019), u obiteljima potomaka otvorena je rasprava o njihovu ostanku u Boliviji i o osjećaju pripadnosti. Mnogi se pitaju je li vrijeme za povratak u zemlju svojih djedova i baka. Slijedom toga, ovaj rad ima za cilj identificirati središnje aspekte ove rasprave i moguće scenarije za integraciju potomaka bolivijskih Hrvata u hrvatsko društvo. Korištena je eksplanatorna metodologija istraživanja. Glavni zaključci rada su da postoji spremnost važne skupine obitelji da se vrate u Hrvatsku. Da bi se to postiglo, ključan je pristup informacijama i stvaranje prostora za aktivno sudjelovanje potomaka kako bi se postiglo poštovanje njihovih zakona i kulture. Sa svoje strane, hrvatska bi vlada trebala promicati potrebne javne politike kako bi omogućila ovu migraciju.

Ključne riječi: *politika, integracija, isključenost, migracija, razvoj*

Uvod

Ovaj rad proizlazi iz potrebe da se pozabavimo aktualnom raspravom i dilemama koje se javljaju pred potomcima Hrvata naseljenih u Boliviji i da je objasnimo. Potvrđuje se, kao hipoteza, da su pripadnici hrvatske dijaspore u Boliviji imali mogućnost da se prilagode bolivijskoj kulturi i

stvarnosti, pridonoseći joj svojim radom, poštujući norme, uzuse i običaje, a istovremeno su se borili da bi zadržali sve što je nakupila povijest ove dijaspor, reafirmirali svoj osjećaj pripadnosti i očuvali svoje korijene te da je njezin trenutačni izazov u tome da nastavi prenositi hrvatsku povijest i kulturu sljedećim generacijama i da, u mnogim slučajevima, razmisli o povratku u domovinu svojih roditelja, djedova i baka, odmjeravajući svoje mogućnosti i stvarnost koja ih čeka. Riječ je o radu koji su izradili stručnjaci iz područja političkih i pravnih znanosti, koji su se pozvali na eksplanatornu metodu istraživanja, kao najprikladniju za definirane svrhe. Stoga se polazi od sljedeće definicije:

„[Eksplanatorne studije] nastoje pronaći razloge ili uzroke koji uzrokuju određene pojave. Njihov je krajnji cilj objasniti zašto se neka pojava javlja i pod kojim uvjetima se javlja. Orijeantirani su na provjeru kauzalnih hipoteza trećeg stupnja; odnosno utvrđivanje i analiza uzroka (nezavisne varijable) i njihovih rezultata koji se izražavaju provjerljivim činjenicama (zavisne varijable). Studije ovog tipa podrazumijevaju napor istraživača i veliku sposobnost analize, sinteze i interpretacije. Isto tako, mora navesti razloge zbog kojih se studija može smatrati eksplanatornom. Njegovo ostvarenje pretpostavlja duh doprinosa razvoju znanstvenih spoznaja” (Hidalgo, 2005).

Rad se temelji na rekonstrukciji usmene povijesti hrvatskih obitelji, za koju je bilo moguće provesti intervjue i razgovore s različitim ljudima iz dijaspor, uzimajući kao referencu neke legendarne obitelji zbog njihova stalnog sudjelovanja u događajima i drugim aktivnostima koje se provode tijekom desetljeća od strane dijaspor u Boliviji.

Za potpunu obradu predložene teme potrebno je započeti s pojašnjenjem pojma dijaspor, koji je ključan za razumijevanje značaja i izazova ove ljudske skupine. Razumijemo da pojam dijaspor definira one ljudske zajednice koje su zbog različitih vjerskih, ekonomskih ili kulturnih okolnosti morale napustiti svoje mjesto podrijetla u potrazi za novim prilikama za preživljavanje. Prema riječima Coelho (2019):

„Dijaspora je raspršenost ljudskih skupina diljem svijeta koje su bile prisiljene, iz raznih razloga, napustiti svoje mjesto porijekla. Riječ kao takva dolazi od grčke riječi *διασπορά* (diaspora), što znači ‚raspršenost‘. Diaspora, u tom smislu, podrazumijeva masovno raseljavanje skupina ljudi iz mjesta njihova podrijetla u druga odredišta koja im nude materijalne ili institucionalne uvjete za život i razvoj pojedinaca.”

Pri provođenju istraživanja za rad suočili smo se s mnogim izazovima, a jedan od najvažnijih bio je da se konzultira mala bibliografija koja postoji o povijesti hrvatskih potomaka u Boliviji. Podaci koji se u njoj nalaze

potječu iz usmene povijesti hrvatskih obitelji, koja je prepuna značajnog sadržaja, a govori o nezaboravnim peripetijama kroz koje su prolazili oni koji su imali hrabrosti krenuti na daleka putovanja u potrazi za boljim prilikama za preživljavanje. Da bismo razumjeli izazove ovih migranata, bitno je razumjeti kontekst u kojem su se dogodile različite migracije, koje su u većini slučajeva bile uzrokovane ekonomskim i političkim razlozima.

Unutar izvještaja o ovim usmenim pričama može se uočiti jedna konstanta, a to je da je postojala karakteristična osobina migranata koja se ponavljala u gotovo svim slučajevima: zaslužili su poštovanje i priznanje u bolivijskom društvu marljivim radom, čašću i svojim zalaganjem i poštovanjem prema Boliviji, kao i životnim projektima. Još jedna osobina koja se ističe kod pripadnika hrvatske dijaspor je odanost svom podrijetlu, domovini u kojoj su rođeni jer je dio kulture mnogih dijasporških obitelji da svoje potomstvo uče ljubavi prema svojim korijenima te poštovanju i zahvalnosti prema novoj zemlji koja ih je primila.

Zanimljivo je zamijetiti da obitelji migranata nose nepojmljivi osjećaj nostalgije, gotovo neshvatljive čežnje, koju neki nazivaju i „zov krvi”. Neki znanstvenici koji se bave ovom temom istražili su i istaknuli određene aspekte populacije dijaspor, naime:

„Čitanje o ovoj temi pobuđuje interes za definiranje zajedničkih karakteristika dijaspora i time za uspostavljanje tipologije koja pomaže u razumijevanju ovog fenomena. Bilo da predlažu vlastitu karakterizaciju ili spominju prijedlog drugih, istraživači smatraju da sljedeće osobine definiraju skupinu kao dijasporu:

- Raseljavanje ljudi ili njihovih predaka izvan mjesta podrijetla.
- Povezanost s tim prostorom, stvarnim ili izmišljenim, čija je izravna posljedica idealizacija te zemlje, njezinih ljudi, njezine povijesti.
- Odnos s društvom primateljem.
- Pojava i učvršćivanje svijesti o grupnom identitetu u odnosu na mjesto podrijetla i na pripadnike drugih zajednica” (Fernández, 2008: 310).

Ovaj je rad, slijedom toga, razrađen na način da omogući prikaz teme, tako što donosi uvod, povijesnu sintezu hrvatskog doseljavanja u Boliviju i strategije pripadnika dijaspor za očuvanje svoje kulture, korijena i povijesti, da bi se zatim pozabavio raspravom i analizom vezanima za izazove koje donosi povratak brojnih obitelji u Hrvatsku.

Povijesni pregled hrvatskog useljavanja u Boliviju

U povijesti Latinske Amerike, a posebno u Boliviji, postoje nebrojeni čimbenici koji su utjecali na proces kolonizacije, stjecanje neovisnosti, uspostavu republika i konsolidaciju nacionalnih država. Jedan od čimbenika koji treba analizirati upravo je prisutnost stranih ili migrantskih skupina, građana različitih zemalja, posebice europskog podrijetla, koja je obilježila njezinu povijest još od kolonijalnih vremena.

Općenito, migracijske tokove proizvode uglavnom ekonomski čimbenici, bilo zbog rudarenja ili eksploatacije nafte, između ostalog. Posljedično, povijest Bolivije, kao i svih latinoameričkih zemalja, obilježena je tim okolnostima, koje prožimaju identitet Latinoamerikanaca u njihovoj kulturi i tradiciji.

Prvo doseljavanje Hrvata u Boliviju datira otprilike iz sredine 19. stoljeća (1825. do 1900.). Nakon prelaska čileanske granice, posebice preko Antofagaste (iako postoje izvještaji i dokumentacija obitelji koje pokazuju da su neki Hrvati stigli i iz Argentine, pa čak i iz Meksika), hrvatski imigranti nastanili su se uglavnom u gradu Oruro, zbog mogućnosti zapošljavanja u rudarskom sektoru. Kasnije su se raspršili u druge gradove, kao što su Potosí, Santa Cruz de la Sierra, La Paz, Tarija i Cochabamba, proširujući svoj rad na poljoprivredne, administrativne pa čak i vojne zadatke.

Do 1991. hrvatski imigranti smatrali su se „Jugoslavenima“, „Slavenima“, mnogi su čak stigli kao „austroougarski“ državljani, zbog čega su bili poznati i kao „austrijski“ imigranti.

Boliviju do danas karakteriziraju važni prirodni resursi, raznoliki

ekološki slojevi i bogati mineraloški, naftni i poljoprivredni proizvodni resursi. Svakako, migracije koje su stizale u Boliviju bile su koncentrirane u rudarskim eksploatacijskim zonama, gdje su se, između ostalog, vadili kositar, srebro, cink, litij.

Stanovništvo Bolivije krajem 19. stoljeća bilo je uglavnom autohtono, velike političke i društvene transformacije u zemlji još nisu bile provedene te stoga većina stanovništva nije uživala građanska i politička prava. Odluke i politička moć bili su pod kontrolom kreolskog stanovništva (uglavnom španjolskog), odnosno malo ljudi imalo je dokument o državljanstvu, a imalo ga je samo „bijelo“ stanovništvo koje je činilo takozvanu moćnu elitu.

Hrvatska migracija pratila je i integrirala se u složene procese bolivijске povijesti, od prve migracije krajem 19. stoljeća do druge migracije s početka 20. stoljeća.

U ovom razdoblju značajan događaj je i provedba tzv. „Plana Bohan“, uz odlučnu potporu Sjedinjenih Država, čime je omogućen početak diverzifikacije gospodarstva i osnaživanje istočne Bolivije kao strateške regije u poljoprivrednoj proizvodnji i ekstenzivnom stočarstvu, koji su ovu regiju progresivno uspjeli učiniti jednim od najvažnijih razvojnih polova u Boliviji. Mnoge hrvatske migrantske obitelji priključile su se planovima rasta bolivijskog istoka, postavši važni i poznati poslovni ljudi u Santa Cruzu.

Ali bilo je još mnogo toga za učiniti, jer gomilala su se velika neriješena pitanja na ekonomskom i društvenom polju, što je konačno dovelo do pojave političkog i društvenog pokreta koji je proveo revoluciju 1952. godine.¹

Bolivijски povijesni razvoj koji je uslijedio bio je proces intenzivne borbe za moć između onih koji su zahtijevali veće priznanje prava i moćnih elita. Sve se to događalo u kontekstu „Hladnog rata“, koji je, kao što znamo, bio vrlo težak period za čovječanstvo jer su se Sjedinjene Države i tadašnji Sovjetski Savez sukobljavali nekoliko desetljeća, a posljedice

¹ Prema Certudu (1952: 3): „Bolivijska revolucija 1952., popularno poznata kao Nacionalna revolucija (RN), označava ulazak Bolivije u 20. stoljeće. Riječ je o razdoblju od 9. travnja 1952. do državnog udara 4. studenoga 1964., tijekom kojeg je vladao Revolucionarni nacionalistički pokret (MNR). MNR je u ovih dvanaest godina izvršio proces modernizacije koji je promijenio tok političkog, ekonomskog i društvenog razvoja zemlje. RN je proveo temeljne transformacije u sudjelovanju građana, raspodjeli zemlje – kroz agrarnu reformu koja je uspjela stati na kraj režimu zemljoposjednika koji je prevladavao u zapadnom dijelu zemlje – te u državnoj kontroli nad prirodnim resursima i bolivijским gospodarstvom. Također uključuje, po prvi put, domorodačku većinu i žene u nacionalnu političku scenu, uspostavom općeg prava glasa. Bila je to socijalna revolucija koja se u to vrijeme izjednačavala s meksičkom revolucijom i koja je prethodila kubanskoj revoluciji. Razvila se u kontekstu Hladnog rata i bila je jedina od društvenih revolucija u Latinskoj Americi koja je imala potporu Sjedinjenih Država“.

su bile brojne, među kojima se ističe podjela svijeta između kapitalista i komunista, koja je proizvela niz napetosti, pa čak i ratova.

U slučaju Bolivije, zemlja se morala suočiti s vojnim diktaturama 1970-ih, koje su provodile kontinentalnu strategiju nazvanu „Plan Kondor”, naime:

Prema Centru za pravne i društvene studije (CELS) Argentine, koji ima negativan sud o tome, bio je to „formalni sustav represivne koordinacije između zemalja Južne Amerike koji je djelovao od sredine 1970-ih do ranih 80-ih tako što je progonio i eliminirao političke, društvene, sindikalne i studentske aktiviste argentinske, urugvajske, čileanske, paragvajske, bolivijске i brazilске nacionalnosti” (Mundo, 2016).

Nakon toga došlo je neoliberalno razdoblje, koje je uključivalo provedbu ekonomskog plana koji je uspio oporaviti gospodarstvo i otvorio je mjesto novim mogućnostima, na primjer, za ostvarivanje punog građanstva od strane domorodačkih ljudi koji su još uvijek bili nevidljivi u nacionalnom životu.

Nakon što su se neoliberalne politike istrošile, vlast je 2000-ih preuzeo više populistički politički projekt nazvan „Proces promjena”, ali s diskursom koji je zaoštavao društvene i političke suprotstavljenosti u Boliviji. Ovaj sukob postao je vidljiv u slučaju ostavke predsjednika Eva Moralesa 2019.

„Politički potres također je razotkrio povijesnu društvenu pukotinu u Boliviji. Tako su se rasistički diskursi i regionalna rivalstva ponovno pojavili u zemlji podijeljenoj između bogatije nizinske istočne zone, sa stanovništvom koje je većinom kršćansko i europskog podrijetla, i siromašnije planinske zapadne zone, s uglavnom autohtonim i seljačkim stanovništvom.

No unatoč povijesnom etničkom sastavu Bolivije koja ima domorodačku većinu, zemljom su općenito vladali bijelci europskog podrijetla. Osim toga, pad Moralesa potaknuo je strah od povratka političke nestabilnosti u zemlji, koja je doživjela 190 pokušaja državnih udara i revolucija od svoje neovisnosti 1825. u kroničnom ciklusu sukoba između urbanih političkih elita i privatnog sektora koji je mobilizirao ruralne vođe” (Barberena, 2019: n.p.).

Cijelo je bolivijско društvo zarobljenik ovih povijesnih proturječja i napetosti između regija, sela i grada, a posljedice političkog i društvenog sukoba u Boliviji trpi i hrvatska dijaspora, jer se, posebno u ovom kriznom razdoblju, radikalni dio zastupnika indigenističke ideologije upustio u zaoštrene govore u kojima se odbacuje „drugo”, strano, tuđinsko, pa su se

pojavi žaljnjaja vrijedni tekstovi kao ovaj:

Kao rezultat napetosti pojavilo se u ovom razdoblju, više nego u bilo kojem drugom, posebno etiketiranje migranata hrvatskog podrijetla, što je stvar koja je jako zabrinula obitelji dijaspora, iako su ti izrazi dolazili iz izrazito radikalnih skupina.

No, postoji neprijeporna stvarnost prisutnosti i doprinsosa hrvatske dijaspora u Boliviji, o kojoj govori istraživanje Ive Borića, koje dokazuje da su se mnogi hrvatski sunarodnjaci uspjeli etablirati i prosperirati u Boliviji od prvih migracija, da su postali važna činjenica u zemlji unatoč složenosti ekonomskog, političkog i društvenog konteksta:

„Ideja o prikupljanju potrebnih informacija za pregled nastala je usputno i spontano. Doista, početkom 1951. pisac je stigao u La Paz. Kasnije je iz različitih razloga posjetio Oruro, Cochabambu, Potosí, Santa Cruz de la Sierra i druga središta, gdje je bio iznenađen masovnom nazočnošću sunarodnjaka na čelu rudarske industrije, građevinskih tvrtki, trgovačkih tvrtki, autoprijevoznika, turističkih agencija, mjenjačnica, velikih hotela, kina i radionica.” (BORIĆ, 1986: n.p.).

Ova nam izjava omogućuje mjerenje prisutnosti dijaspora u različitim prostorima ključnima za gospodarski razvoj u zemlji, što je aspekt koji treba istaknuti za potrebe ovog rada.

Strategije za očuvanje kulture

Informacije dobivene od obitelji hrvatske dijaspora u Boliviji omogućuju nam da potvrdimo da je nastojala sačuvati svoje korijene uglavnom preko usmene povijesti.

Hrvati u Boliviji uspjeli su sačuvati i svojim potomcima prenijeti kulturne obrasce, kao što su jezik te određene tradicije i vrijednosti. Isto tako, formirali su zajednicu posvećenu ovom zadatku. Primjer za to je „Društvo uzajamne pomoći” koje kao krajnju svrhu ima neke stvari koje

izričito i navodi: s jedne strane, promicanje hrvatske povijesti i kulture, s druge strane, pružanje utočišta, podrške i solidarnosti migrantima. Isto tako, postali su mjerilo za rad i doprinos napretku Bolivije.

Istraživanje novina donijelo je na svjetlo dana dio intervjua koji su objavile novine *La Patria*, a koji je dao predsjednik navedene udruge i koji pokazuje važnost koju je udruga stekla kroz godine postojanja:

„Hrvatsko društvo uzajamne pomoći jučer je proslavilo 100 godina od kada je na usluzi svojim članovima, koji su počasnim zdravicom proslavili ovu stotu obljetnicu uz obvezu rada s novim generacijama. Predsjednik tog entiteta Gonzalo Nigoevic Heredia naveo je da je 24. kolovoza 1912. godine u gradu Oruro osnovano Jugoslavensko društvo uzajamne pomoći, na inicijativu doseljenika koji su stavili sebi na zadaću da rade za napredak grada i zemlje koji su ih prihvatili. „Naši preci došli su u ovaj grad kako bi formirali društvo koje je posvećeno radu na poboljšanju zemlje, posebno pokrajine, i sada imamo više od četiri naraštaja koje se također moraju boriti za Boliviju,“ rekao je” (autor nepoznat, 2012: 4).

Kao što vidimo, dijaspora se tijekom godina uspjela ne samo prilagoditi bolivijskoj stvarnosti već i istaknuti kao vrlo produktivna, proaktivna i svrhovita zajednica.

Duh zajedništva živi i dalje

Unatoč scenarijima sukoba i proturječja koji su u Boliviji isplivali na površinu u različitim povijesnim trenucima, prema studijama istraživačice Borić primjećuje se da su se obitelji dijaspora istaknule na različitim područjima, posebice u svijetu financija, akademske zajednice i politike.

„Kao što je to već bila linija ponašanja drugih hrvatskih zajednica razasutih diljem svijeta, stanovnik Bolivije uvijek je znao njegovati društveni, kulturni i domoljubni život. Između 1880. i 1890. godine, stanovnici tri glavna grada, La Paza, Orura i Cochabambe, osnovali su dvije institucije s jedinim imenom „Sociedad Slava de Socorros Mutuos“. Gotovo istovremeno te institucije grade društvena groblja u Cochabambi i Oruru. Povremeno iseljenici sakupljaju pomoć koju šalju humanitarnim ustanovama u Hrvatskoj.

Između 1890. i 1914., godine izbijanja Prvog svjetskog rata, nekoliko stotina Hrvata naselilo se u različitim dijelovima zemlje, a posebno u Oruru, gdje je vladala „kositrena groznica“. Pet godina kasnije u zemlju su počele pristizati nove skupine, uglavnom rođaci i sunarodnjaci starih stanovnika. Taj se novi trend nastavio sve do izbijanja

Drugog svjetskog rata, kada je ukupan broj pridošlih bio preko 2000. Tih je godina prisutnost Hrvata bila zamjetna u svim aktivnostima, i to diljem Bolivije: u gradovima La Paz, Oruro, Tarija, Potosí, Sucre, Cochabamba, Santa Cruz de la Sierra, Beni, među ostalima. Ukupan broj dolazaka između kraja 19. stoljeća i početka 20. stoljeća u Boliviji oscilira na oko nekih 1500 imigranata. Trenutno hrvatsku zajednicu u Boliviji čini 10.000 ljudi, uključujući Hrvate i potomke prvih Hrvata” (Borić, 1986: n.p.).

Mnoge dokumente o ovome do danas ljubomorno čuvaju obitelji, a zanimljivo je provjeriti kako je dijaspora tijekom godina održala duh trajnog zajedništva. Trenutačno se, i to s određenom redovitošću, sastaju kako bi održavali i slavili kulturu, povijest i tradiciju Hrvatske. Primjer za to je stvaranje Hrvatske zajednice *La Paz, Bolivia*, koja je osnovana 5. kolovoza 2017. Upravo na ovim prostorima nameće se potreba za analizom mogućih alternativa u smislu razmatranja povratka u zemlju predaka.

Koji su izazovi s kojima se suočavamo kao hrvatski potomci da se vratimo u Hrvatsku?

Kao što je rečeno na početku, svrha je ovog rada identificirati središnje aspekte debate i moguće scenarije za integraciju Bolivijaca hrvatskog podrijetla u hrvatsko društvo. Kao posljedica toga, a uzimajući kao metodološku strategiju prikupljanje percepcija članova dijaspora na različitim sastancima, nameću se neka razmatranja.

U mnogim od ovih prostora za dijalog iskazuje se očekivanje povratka, ali se uočava i potreba da se taj izazov dimenzionira, odnosno da se jasno identificira koje su mogućnosti i prilike potomaka da doprinesu razvoju Hrvatske. Zaključeno je da ovaj izazov uključuje jasne investicijske planove, nostrificiranje stručnih zvanja, kupnju nekretnina, poslovne, znanstvene i kulturne pothvate, da spomenemo samo neke.

U tom smislu valja spomenuti i istaknuti napore hrvatskih diplomata koji, primjerice, u Južnoj Americi održavaju skupove južnoameričke hrvatske dijaspora, a zaključci s tih skupova uvjerljivi su sa svakog gledišta:

„Oko 350 predstavnika i članova hrvatskih zajednica okupljenih na najjužnijem kontinentu sudjelovalo je na kulturno-gospodarskim tribinama s ciljem promicanja suradnje među njima i bolje povezanosti s hrvatskom domovinom.

Održane su tribine o očuvanju hrvatskog jezika i kulture, o državljanstvu i povratku, predstavljeni su programi za mlade gdje su

predstavljani različiti planovi i mogućnosti studiranja u Hrvatskoj, govorilo se o jeziku i kulturi te o komunikaciji, a Hrvatska radiotelevizija predstavila je svoj program usmjeren na iseljništvo španjolskog jezika na svojoj multimedijskoj platformi koja na španjolskom jeziku donosi vijesti iz Hrvatske i dijaspora.

Sastanku su nazočili predstavnici hrvatskih ministarstava i Državnog središnjeg ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske koji su istaknuli da se pripremaju posebne mjere za poticanje povratka Hrvata u domovinu” (Kralj, 2019: n.p.).

Kako je navedeno, realizacijom ovih susreta dijaspora na ovim prostorima dobiva vrijedne informacije za izradu planova za budućnost, vezano uz svoju integraciju u hrvatsko društvo. Slijedom toga, ističe se potreba priopćavanja ovih iskustava obiteljima dijaspora koje se nalaze u različitim zemljama Južne Amerike, u cilju čega su identificirane neke važne radnje koje bi mogle omogućiti povratak članova dijaspora u Boliviji:

- daljnje kontinuirane kampanje koje promiču i motiviraju integraciju obitelji hrvatskog podrijetla u hrvatsku državu
- širenje službenih dokumenata o povijesti, politici, gospodarstvu, društvenim i kulturnim aspektima
- pristup državljanstvu
- jezik.

Koju vrstu radnji treba produbiti?

Znamo da je u Boliviji, kao i u ostalim zemljama Južne Amerike, vrlo aktivna hrvatska dijaspora. Kao rezultat toga stvoreni su različiti susreti i institucionalni prostori u kojima se promoviraju povijest i kultura Hrvatske. Bitno je da se svi ovi prostori okupe u istu inicijativu i zajedničkim snagama doprinesu integraciji obitelji dijaspora u Hrvatskoj.

Kako bi se svi ti procesi pretočili u realne mogućnosti, predlažemo stvaranje tzv. KOALICIJSKIH MREŽA, shvaćenih kao prostor za integraciju skupina s istim interesnim sferama, kao što su, na primjer:

- Mreža poduzetnika (farmeri, stočari, banke, investitori, nekretnine).
- Stručnjaci u interesnim skupinama (liječnici, farmaceuti, biolozi, politolozi, sociolozi, agronomi, fizičari itd.).
- Poduzetnici u podskupinama (obrtnici, trgovci, srednji poduzetnici).

- Kulturni djelatnici (glazbenici, slikari, kipari, književnici i dr.).

Ove koalijske mreže mogle bi generirati prijedloge i scenarije prilika za širenje hrvatske kulture i vrijednosti, ali i konkretne planove i projekte koji bi doprinijeli razvoju Hrvatske i ostvarivanju odgovarajuće gospodarske, socijalne i kulturne integracije potomaka dijaspora. Osim toga, njima moraju predsjedati članovi hrvatskih državnih institucija radi pravilnog praćenja i nadzora.

Kako?

Svaka od ovih koalijskih mreža mora izabrati svoje predstavnike koji se moraju isticati svojim liderskim sposobnostima i predanošću. Isto tako, provodit će radnje koje omogućuju sistematizaciju informacija, razvoj programa informiranja. Jedan od važnih zadataka bit će izrada općeg registra pripadnika dijaspora. Navedeni podaci, između ostalog, omogućit će prepoznavanje važnih aspekata kao što su, na primjer, popis članova, dob, spol, profesije, poslovni, umjetnički, kulturni, akademski uspjeh, među ostalim. Iz sistematizacije navedenih informacija mogu se ustanoviti prostori za DIJALOG ZNANJA radi promicanja razvoja Hrvatske.

Predstavnici Koalicijskih mreža u konačnici će postati agenti za promicanje razvoja Hrvatske, doprinijet će tomu putem smjernica i informacijskih prostora za dobivanje državljanstva, s obzirom na to da mnoge obitelji nemaju prave informacije o dobivanju matičnih knjiga ili o postupcima za to. Isto tako, oni će promovirati jezik, kulturu i postati posrednici u komunikacijskim vezama. Ukratko, oni će imati kao krajnji cilj promicanje ispravne i planirane migracije obitelji potomaka u Hrvatsku, slijedeći upute i zakonske odredbe hrvatske vlade.

Ali što ovaj korak znači?

Konstrukcija planiranja procesa migracije ili povratka hrvatskih potomaka u Hrvatsku nije laka tema, ona mora sagledati bitne aspekte koji se tiču opredjeljenja onih koji migriraju ili se vraćaju u zemlju svojih roditelja, djedova i baka, da budu spremni poštovati običaje, tradiciju i jezik. Uz to moraju shvatiti da to ne znači samo adekvatno se informirati i pripremiti već i uložiti potrebne napore da se individualne vještine i sposobnosti prilagode realnosti Hrvatske. Na primjer, u Boliviji postoje vrlo uspješna iskustva u promicanju mikrokredita za ranjive skupine stanovništva, koja su imala značajne reperkusije, a riječ je o procesima koje su razmatrale i druge zemlje u svijetu. Ovakva iskustva mogu se uzimati ili ne uzimati u obzir, u skladu s realnošću Hrvatske.

Prema tome, povratak bi značio:

- uključivanje u hrvatsku kulturu i društvo
- poštovanje zakona
- doprinos gospodarskom i populacijskom razvoju
- identifikacija mogućih scenarija ulaganja i komercijalne razmjene
- prebivanje u Hrvatskoj
- rad u Hrvatskoj
- studiranje u Hrvatskoj
- obvezu da će se najmanje pet godina po završenom studiju ostati u Hrvatskoj doprinoseći njezinu razvoju znanjem stečenim na studiju.

Kako ispuniti ono na što smo se obvezali?

Kada govorimo o ovim procesima, sigurno je da je riječ o promišljenim radnjama koje moraju biti postupne i vrlo učinkovite, a za to je potrebno

da migranti razumiju izazov, da znaju i imaju sve informacije koje su im potrebne te da se etički i moralno obvežu prema Hrvatskoj i njezinom razvoju.

Potreba razvijanja svijesti u dijaspori o tome kako doprinijeti razvoju Hrvatske znači identificirati kako svatko, na temelju vlastitih kapaciteta, sposobnosti i znanja, može doprinijeti državi. Parafrazirajući bivšeg američkog predsjednika:

„Ne pitajte što vaša zemlja može učiniti za vas, pitajte što vi možete učiniti za svoju zemlju.” (John F. Kennedy)

Ukratko, dijaspora i njezine institucije, ma gdje se nalazile, najbolji su saveznici Republike Hrvatske, njezine Vlade i njezinih institucija u doprinosu nastojanjima da se njihovi potomci integriraju u hrvatsko društvo. Temeljna baza integracijskih procesa mora se sastojati od dijaloga, otvaranja jasnih kanala komunikacije, od izraženih volja, ne toliko od govora, nego od pojedinačnih i grupnih akcija koje omogućuju svakome predlaganje, promicanje i doprinos razvoju Hrvatske iz mjesta u kojem živi.

Kao zaključak

Premda ova studija svoje zaključke temelji na prostorima za dijalog i raspravu s pripadnicima hrvatske dijaspore u Boliviji, konzultirani su i različiti bibliografski izvori. Slijedom toga, a uzimajući kao referencu postulirani cilj, a to je identificirati središnje aspekte pitanja i moguće scenarije za integraciju bolivijskih potomaka u hrvatsko društvo, zaključuje se:

- Primjećuje se da potomci Hrvata u Boliviji otvoreno raspravljaju o mogućnostima povratka i integracije u hrvatsko društvo.
- Kako bi postigli taj cilj, mnogi od njih pokrenuli su postupak dobivanja državljanstva i traže informacije o hrvatskoj povijesti, jeziku, tradiciji, zakonima i kulturi.
- Dijaspore u Boliviji u svojim raspravama upozorava na potrebu izrade specifičnih individualnih i zajedničkih planova koji se podudaraju s hrvatskim javnim politikama za razvoj i pridonose im.
- To će zahtijevati velike napore službenog informiranja i podučavanja koje će distribuirati i širiti hrvatska vlada.
- Moraju se stvoriti specijalizirani institucionalni prostori za promicanje hrvatske kulture i povratak u Hrvatsku, za promi-

canje koalicijskih mreža i dijaloga znanja kako bi se postigli mogući i održivi prijedlozi.

- Moraju se ojačati javne politike Vlade RH kako bi se omogućio povratak njihovih potomaka.

Popis literature i izvora

4 claves para entender el Plan Cóndor, la empresa de la muerte creada por regímenes militares en Sudamérica. (2016, 27. svibnja). *BBC News* 5. https://www.bbc.com/mundo/america_latina/2016/05/160524_america_latina_plan_operacion_condor_argentina_uruguay_bolivia_brasil_paraguay_jcps

Barberena, F. C. (2019, 18. studenoga). La crisis en Bolivia reaviva históricas tensiones étnicas. *France 24*. <https://www.france24.com/es/20191118-crisis-bolivia-tensiones-etnicas-racismo-indigenas>

Bernardis, L. D. (2011). *Historia de Bolivia*. Universidad Mayor de San Andres.

Borić, I. (1986). Historia de la Inmigración Croata en Bolivia. *Studia Croatica*, 102. <https://herenciacroata.wordpress.com/2014/02/19/historia-de-la-inmigracion-croata-en-bolivia>

Certudo, W. (Writer), & Certuto, W. (Director). (1952). *Bolivia se libera* [Motion Picture].

Coelho, F. (2019, 21. ožujka). “Diáspora”. En: *Significados.com*. Significados: <https://www.significados.com/diaspora>

Fernández M. M. (2008). Diáspora: la complejidad de un término. *Revista Venezolana de Análisis de Coyuntura*, XIV(2), 305-326. <https://www.redalyc.org/pdf/364/36414217.pdf>

Finalizó el 5º Encuentro de la Diáspora Croata (2019, 1. prosinca). *La Voz de Croacia*. <https://glashrvatske.hrt.hr/es/del-mundo/finalizo-el-5-encuentro-de-la-diaspora-1886377>

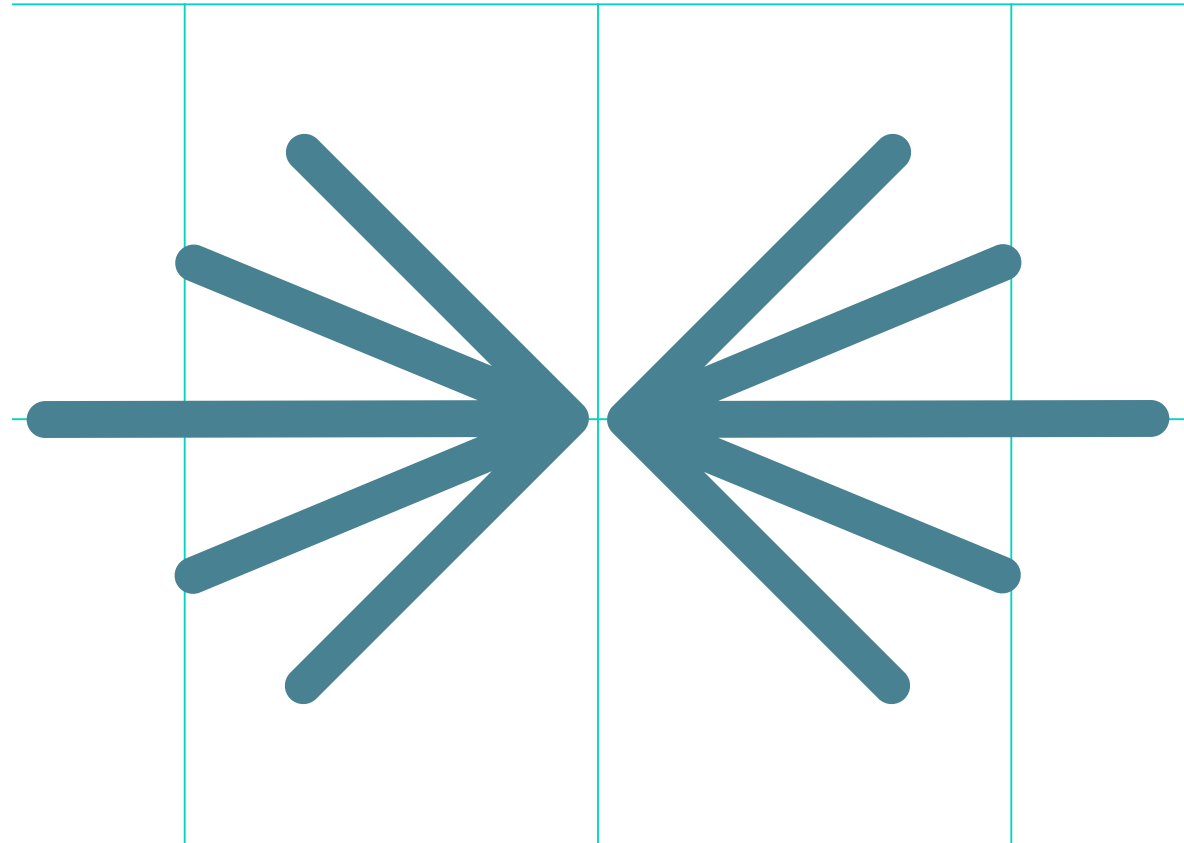
Hidalgo, I. V. (2005, 18. prosinca). *Tipos de Estudio y métodos de investigación*. <https://www.gestiopolis.com/tipos-estudio-metodos-investigacion>

Rey, D. (2019, 10. kolovoza). Aniversario de la fundación de la Comunidad Croata de La Paz. *La Voz de Croacia*. <https://glashrvatske.hrt.hr/es/del-mundo/aniversario-de-la-fundacion-de-la-comunidad-croata-de-la-paz-1886333>

Sociedad Croata de Socorros Mutuos cumplió 100 años de vida institucional (2012, 25. kolovoza). *La Patria*, str. 4.

Valdez, C. (2019, 17. studenoga). Crisis boliviana saca a flote fracturas sociales y políticas. *AP News*. <https://apnews.com/article/72797491009d4d-45b20b94f9d3617782>

O AUTORIMA OVE KNJIGE

Ana Barbarić

abarbaric@ffzg.hr

Redovita je profesorica na Odsjeku za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a od 2010. obnaša dužnost predstojnice Katedre za bibliotekarstvo. Sudjeluje na znanstvenim skupovima te objavljuje radove u domaćim i stranim publikacijama. Sudjelovala je na više projekta, a trenutno surađuje na projektu Hrvatski iseljenički tisak. Od 2002. do 2004. bila je stručna tajnica Hrvatskoga knjižničarskog društva. U Društvu je bila glavna urednica više nizova publikacija kao i biltena. Dobitnica je Nagrade „Eva Verona” i Kukuljevićeve povelje. Od 2005. do 2013. bila je članica Stalnog odbora IFLA-ine Sekcije za katalogizaciju, a od 2009. do 2011. stručna tajnica sekcije. Od 2012. do 2016. bila je članica Upravnog vijeća Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu u ime Ministarstva kulture. Od 2013. predsjednica je Zakladnog odbora Zaklade Dr. Ljerka Markić Čučuković. Od 2017. članica je Hrvatskoga knjižničnog vijeća (Ministarstvo kulture i medija) kao predstavnica Rektorskog zbora Republike Hrvatske.

Josip Bruno Bilić

josipbilic@yahoo.com

Doktor znanosti iz područja lingvistike na sveučilištu u Buenos Airesu. Magistrirao 2006. u području slavenske lingvistike na sveučilištu Stendhal-Grenoble 3 te 2008. godine u području komparativne politike na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Diplomirao francuski jezik i španjolski jezik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. 1999. godine stipendist francuske vlade u Mentonu, na usavršavanju iz konferencijskog prevođenja. Obnašao dužnost načelnika prevoditeljskog odsjeka u MORH-u, sveučilišnog lektora hrvatskog jezika na sveučilištima u Lyonu i Grenobleu u Francuskoj, Rosariju i Buenos Airesu u Argentini te francuskog jezika na sveučilištu UTN, Argentina. Član povjerenstva i ispitivač pri Europskom uredu za izbor osoblja (EPSO) u Bruxellesu, za hrvatsko-francusku jezičnu kombinaciju. Objavljuje znanstvene radove o jezičnim dodirima hrvatskog jezika s romanskim jezicima, član je istraživačkih timova Instituta za lingvistiku te Instituta za socijalnu antropologiju sveučilišta u Buenos Airesu. Izlaže te piše znanstvene radove na temu hrvatsko-romanskih jezičnih dodira, migracija, jezičnih politika, manjinskih jezika te romanske lingvistike, kako na sveučilištima u RH tako i na stranim sveučilištima: Antioquia, Sorbonne IV, Orleans, Sorbonne Nouvelle, Lyon III, Grenoble III, La Pampa, Rosario, između ostalih. Znanstveni interesi obuhvaćaju polja opće, romanske i slavenske lingvistike, didaktike francuskog jezika, sociolingvistike, psiholingvistike, manjinskih jezika, jezičnih politika u EU, nasljednih jezika te jezičnih dodira.

Ivančica Banković-Mandić

ibmandic@gmail.com; ibmandic@ffzg.hr

Završila studij kroatistike, fonetike i arheologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Radi kao viša lektorica i fonetičarka u Croaticumu – Centru za hrvatski kao drugi i strani jezik na Filozofskome fakultetu u Zagrebu od 2007. Godine 2012. izabrana u zvanje više lektorice. Objavila tridesetak stručnih i znanstvenih radova, suurednica je dvaju Croaticumovih zbornika radova o inojezičnom hrvatskom te sudjelovala na mnogim domaćim i inozemnim znanstvenim skupovima. Sudjelovala u izradi nastavnih cjelina za e-tečaj hrvatskog jezika na A1 i A2 razini. Članica je Vijeća za poučavanje inojezičnog hrvatskog. Također, članica je predsjedništva Odjela za fonetiku Hrvatskog filološkog društva Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Sudjeluje u testiranjima poznavanja hrvatskog jezika Nacionalnog centra za vanjsko vrednovanje obrazovanja. Područje interesa: hrvatski kao drugi i strani jezik, hrvatski standardni govor, javni govor (posebno politički). Popis radova: <http://bib.irb.hr/lista-radova?autor=283530>.

Karen Bauk

karenbauk3@hotmail.com

Doktorica iz područja bioloških znanosti, biologica i profesorica biologije (Nacionalno sveučilište u Cordobi). Radi u srednjoj školi. Bila je dva puta stipendistica Programa učenja hrvatskoga jezika u Republici Hrvatskoj te Internetskoga učenja hrvatskoga jezika - HiT-1 (SDUHIRH-a). Pohadala satove plesa u FA Zagreb-Markovac, radionicu plesa s Ansablom Lado i Ljetnoj školi hrvatskoga folklora 2022. U raznim prilikama predstavlja hrvatsku zajednicu u provinciji gdje živi. Od 2014. surađuje s Malom školom Kolito u Cordobi te je od 2017. glavna i odgovorna osoba za Školu. Cilj ove škole je da se djeca između 5 i 13 godina okupljaju i uče hrvatsku kulturu, jezik, ples, povijest i običaje kroz igru i s ljubavlju.

Nenad Bukvić

nbukvic@arhiv.hr

Na Filozofskome fakultetu u Zagrebu završio je 2008. jednopredmetni studij povijesti i studij arhivistike, a u rujnu 2017. doktorirao je povijest na Fakultetu Hrvatskih studija u Zagrebu. Od rujna 2009. zaposlen je u Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu. Izabran je u više stručno zvanje – viši arhivist te znanstveno zvanje – znanstveni suradnik. Područje interesa su mu hrvatska i jugoslavenska povijest socijalističkoga razdoblja s naglaskom na povijest institucija i društve-

no-kulturnu povijest, objavljivanje arhivskih izvora te suvremena arhivska teorija i praksa. O tim je temama objavio više knjiga te znanstvenih i stručnih radova. Između ostaloga, bio je suradnik na projektu izrade tematskoga vodiča o iseljeništvu u fondovima i zbirkama Hrvatskoga državnog arhiva (2013. – 2015.) te međunarodnome istraživačkom EU projektu „COURAGE: Kulturna opozicija – razumijevanje kulturne baštine neslaganja u bivšim socijalističkim državama” (veljača 2016. – siječanj 2019).

Carol Mónica Calasich Garate

mcalasich68@gmail.com

Magistrirala je u području međunarodnih odnosa, diplomacije te sigurnosti i obrane na Međunarodnom institutu za globalne sigurnosne studije u Madridu, Španjolska, i diplomirala političke znanosti sa specijalnošću iz međunarodnih odnosa na Glavnom sveučilištu San Andrés u Boliviji. Istaknuta aktivistkinja Stalne skupštine za ljudska prava Bolivije, ustanove u kojoj se borila za obranu i promicanje ljudskih prava te je obnašala rukovodeće položaje. Bila je sudionica na nacionalnim i međunarodnim forumima. Vlada SAD-a pozvala ju je u program političkog vodstva da svjedoči o izborima i sazna više o američkom političkom sustavu, Savjetnica za programe koje su promovirani na Sveučilištu u New Yorku, Partners of America Checchi i Kemonic, među ostalim. Nadgledala je programe s temama civilnog društva o pravdi, demokraciji, državljanstvu i participaciji. Trenutno je direktorica Educa Consultores Bolivia, entiteta specijaliziranog za politička pitanja i promicanje te obranu ljudskih prava. Bavila se novinarstvom i jedna je od osnivača Hrvatske zajednice u gradu La Paz, Bolivija i njezina *ad hoc upravnog odbora*.

Franklim José Colletti Montilla

franklim.colletti@gmail.com

Diplomirao je povijest na Središnjem sveučilištu u Venezueli. Bio je profesor kolegija Uvod u svjetsku povijest i povijest Azije i seminara Totalitarizam i njegov utjecaj na svjetsku političku scenu u Školi povijesnih znanosti iste ustanove u razdoblju od 2012. do 2018. Koautor je knjige *Totalitarizam, spoznaje i prakse* i članaka iz suvremene povijesti u različitim specijaliziranim časopisima te predavač. ORCID ID broj: 0000-0002-1668-3673.

Karen Geraldine Díaz Pérez

kgeraldine075@gmail.com

Diplomirala je povijest i obrazovanje i magistrirala u području međunarodnih odnosa na Središnjem sveučilištu u Venezueli. Preddiplomska sveučilišna profesorica u istoj ustanovi, gdje predaje različite seminare iz povijesti Indijskog potkontinenta (Indija, Pakistan, Bangladeš). Također ima šesnaestogodišnje iskustvo u planiranju i razvoju istraživačkih projekata u području društvenih znanosti.

Dobrića Djukich Filipovic de Neri

dobriladaria@gmail.com

Studirala je hispanistiku na Sveučilištu u Zuliji (L.U.Z.), magistrirala u području umjetnosti na Sveučilištu u Stanfordu (SAD), DEA komunikacijske znanosti na Sveučilištu Pariz VII i doktorandica na A.J. Greimasu na Sveučilištu Pariz VII. Specijalizirala se iz opće semiotike na Sveučilišnim studijima u Urbino (Italija). Redovita je profesorica na Odsjeku za humanističke znanosti Fakulteta za znanost Sveučilišta u Zuliji. Glavna je istraživačica i koordinatorica nekoliko istraživačkih projekata iz područja etnografije i socio-semiotike pri Laboratoriju za semiotiku i antropološka istraživanja (LISA) na navedenom fakultetu. Predsjednica Venecuelanskog udruženja semiotičara (AVS, 2002. – 2007.), potpredsjednica udruženja za regiju Zulija (2007. – 2012.). Dobiva nagradu za znanost za najbolju znanstvenu proizvodnju; nagradu za istraživanje Francisco Eugenio Bustamante na Sveučilištu u Zuliji. Trenutno je potpredsjednica Latinoameričkog udruženja semiotičara. U svojim radovima bavi se, među ostalim, grafitima, dječjom literaturom, stripovima, igrama na sreću, medijskom slikom Ivana Pavla II., fotografiskim diskursom, tetovažom i tijelima, antropologijom smrti. Njezin fokus je na razumijevanju i rekonstrukciji semiotike svakodnevice.

Davorin Djukich Ostojic

davo21@gmail.com

Više od dvadeset i pet godina profesionalnog iskustva, dvadeset u telekomunikacijskoj industriji i pet u maloprodaji. Diplomirani inženjer elektronike s magistrskom diplomom iz financija. Njegovo područje istraživanja povezuje razvoj tehnologije, upravljanje projektima i marketing pretplatničkih usluga. Osim toga, ima veliko iskustvo u upravljanju odnosima između telekomunikacijskih operatera, pregovaranju i administraciji kupoprodajnih ugovora međunarodnih usluga, istraživanju tržišta itd. Kao odgovor na tržišnu potražnju, posljednjih godina priprema i provodi seminare iz područja menadžmenta i obuke za multidiscipli-

narne, profesionalne i neprofesionalne timove, kako za privatne tvrtke tako i za nevladine organizacije. Njegova se kompetencija ogleda u razumijevanju trenutne tehnološke i financijske stvarnosti i mogućih društvenih utjecaja na društveno biće, koji se vide kao neprocjenjivi ljudski kapital.

Ivana Franić

ifranic1@ffzg.hr

Rođena 1970. u Dubrovniku. Diplomirala 1995. francuski jezik i književnost te ruski jezik i književnost. Magistrirala 2002., doktorirala 2005. s temom iz povijesne leksikografije. Od 2009. djeluje na Odsjeku za romanistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u zvanju docenta, od 2015. izvanrednoga profesora te 2021. redovitoga profesora. Znanstveni interesi obuhvaćaju francusku sintaksu, glotodidaktiku, leksikografiju i međujezične dodire. Autorica je i koautorica šest knjiga (dvije autorske znanstvene) te tridesetak znanstvenih i stručnih radova. Članica je uredništava znanstvenih časopisa u Hrvatskoj i inozemstvu. Izlagala je na više međunarodnih znanstvenih skupova te bila članicom organizacijskoga odbora nekoliko skupova. Predaje na poslijediplomskom doktorskom studiju Glotodidaktike, mentorica je jednoga obranjenoga doktorata znanosti, još jedan je u izradi. Obnašala je dužnosti prodekanice Filozofskoga fakulteta (2012. – 2017.) te pomoćnice ministra i državne tajnice u Ministarstvu znanosti i obrazovanja (2017. – 2021). Trenutno je članica Savjeta Sveučilišta u Zagrebu i predsjednica Odbora za upravljanje kvalitetom.

Cristián Garay Vera

cristian.garay@usach.cl

Doktorirao je američke studije na Sveučilištu Santiago de Chile, doktorirao je geografiju i povijest na UNED-u u Madridu, magistrirao i diplomirao povijest na Sveučilištu u Čileu. Redoviti je profesor na Sveučilištu Santiago de Chile (USACH). Njegova su područja istraživanja međunarodni odnosi, povijest, sigurnost i obrana. Podučava u području metodologije znanstvenog istraživanja, sigurnosti i obrane te međunarodnih odnosa. Voditelj je Magisterija vanjske politike i koordinator Katedre za sigurnost, obranu i društvo Manuel Bulnes u istoj instituciji. Profesor je na Institutu za napredne studije Sveučilišta u Santiagu. Predaje na Sveučilištu Santiago de Chile, na Središnjem sveučilištu, Sveučilištu Bernardo O'Higgins i Akademiji za strateške i političke studije (ANEPE). Alumni (diplomirao) na Centru za obrambene studije (CHDS) Nacionalnog sveučilišta obrane u Washingtonu. Objavio je 66 poglavlja u knjigama, urednik je 9 knjiga, objavio je 132 akademska članka, 16 vlastitih knjiga ili u koautorstvu s jednim ili dvojicom

autora. Bio je u dva navrata glavni istraživač Nacionalnog fonda za razvoj znanosti i tehnologije (FONDECYT) iz povijesti i društvenih znanosti. Bio je član žirija za dodjeljivanje stipendija u Čileu, u natječaju Nacionalnog knjižnog fonda, Natječaju Extramuros (Anepe). Ocjenjivač je u odboru za povijest Fondecyta i u natječajima CONICYT stipendija. ORCID broj: <http://orcid.org/0000-0002-6575-7456> Google znalac: Indeks h je 9, a indeks hi je 9, od 2014. iznosi 6 i 3 (Dvije verzije). Researchgate.net: 14.07.

Paula Gadže

paulagadze@gmail.com

Rođena u Buenos Airesu u Argentini, unuka je hrvatskih imigranata. Bila je aktivni član hrvatske zajednice u Buenos Airesu. Studirala je socijalnu antropologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Buenos Airesu. Trenutno pohađa doktorske studije na temu etničkog povratka hrvatskih potomaka rođenih u Argentini u Hrvatsku. 2006. i 2010. studirala je hrvatski jezik na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Živi u Hrvatskoj gdje je sudjelovala u istraživačkom projektu koji se bavio različitim aspektima hrvatske migracije u Argentini: prehrambenim navikama, raznim načinima održavanja identiteta i povratničkim migracijama u Hrvatsku. Objavila je članke u zborniku Hrvatske Matice Iseljenika te je autorica poglavlja u knjigama „Etnicidad y migraciones en Argentina” i „Multipliciranje zavičaja i domovina. Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet”. Njezini tematski interesi su prehrambena antropologija, migracije te etnički identiteti.

Mateja Glavaš

mglavas@hrstud.hr

Rođena je 23. rujna 1988. u Osijeku. Upisala je akademske godine 2014./2015. Hrvatske studije Sveučilišta u Zagrebu na preddiplomskoj razini, smjer povijest i komunikologija. Diplomski studij povijesti, nastavnički smjer i diplomski studij komunikologije, smjer odnosi s javnošću upisala je također na Fakultetu hrvatskih studija 2018. godine. Njezini znanstveni interesi obuhvaćaju teme koje se nalaze u okviru studija povijesti i odnosa s javnošću. Ovo je njezin prvi rad, nastao u suradnji s doc. dr. sc. Vladimirom Rezo.

Andrés Goldstein

agoldstein465@gmail.com

Student na Središnjem sveučilištu u Venezueli, na Fakultetu za humanističke znanosti i obrazovanje, u Školi povijesnih znanosti. Zanima se za ekonomsku

povijest Europe, Latinske Amerike i Venezuele. Trenutno radi na doktoratu iz te tematike i bavi se istraživanjem industrijske povijesti i poslovanja u Venezueli u XIX. stoljeću. Kao istraživač bavio se temama znanstvenih revolucija i političkih koncepata poput socijalizma, liberalizma i revolucija. Zanimaju ga odnosi među migracijskim pokretima i ideje koje se zbog ovog kontakta razvijaju u različitim društvima. Zbog toga mu se budi interes za razumijevanjem migracijskih politika i njihovih posljedica.

Darija Hofgräff Marić

dhofgraeff@arhiv.hr

Rođena je u Zenici (BiH) 1970. godine gdje je završila osnovnu školu i gimnaziju. Jednopedmetni studij povijesti započela je 1989./1990. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Sarajevu. Zbog ratnih zbivanja u BiH prekida studij 1993. te ga dovršava na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2006. godine. U međuvremenu je živjela i radila u Njemačkoj. Od 2007. godine zaposlena je u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, gdje radi i danas, u zvanju arhivske savjetnice. Godine 2018. doktorirala je povijest na Sveučilištu u Zadru. Od 2022. predaje izborni predmet o hrvatskim iseljenicima i povratnicima na Hrvatskom katoličkom sveučilištu u Zagrebu. Autorica je dvije knjige, petnaestak znanstveno-stručnih radova iz područja humanističkih i društvenih znanosti te je do sada izlagala na dvadesetak međunarodnih i domaćih znanstveno-stručnih skupova (samostalno ili u koautorstvu). Područje interesa usmjereno je na društvene i socijalne teme 19. i 20. stoljeća.

Ivana Hebrang Grgić

ihrgic@ffzg.hr

Izvanredna je profesorica na Odsjeku za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te predstojnica Katedre za knjigu i nakladništvo. Nositeljica je kolegija povezanih s nakladništvom, znanstvenom komunikacijom i knjižničnim zbirka. Autorica je znanstvenih knjiga i članaka, urednica je knjiga te članica uredništava znanstvenih časopisa i nakladničkih nizova. Od 2010. do 2019. godine bila je članica uredničkog odbora Hrvatskoga knjižničarskog društva u kojem je pokrenula novi nakladnički niz i uređivala znanstvene knjige. Za aktivno sudjelovanje u promociji otvorenoga pristupa nagrađena je nagradom Europe's Open Access Champions, a za promicanje akademske čestitosti nagradom udruge European Network for Academic Integrity (2018.). Dobitnica je i Godišnje nagrade Filozofskog fakulteta (2017.) te Državne nagrade Ivan Filipović za područje visokog školstva (2019.). Sudjeluje u projekti-

ma povezanim s nakladništvom, znanstvenom komunikacijom i otvorenim pristupom. Trenutno je voditeljica institucijskog projekta Hrvatski iseljenički tisak.

Vjekoslava Jurdana

vjurdana1@gmail.com; vjurdana@unipu.hr

Rođena je 1967. u Rijeci gdje je završila studij južnoslavenskih jezika i književnosti. Ondje je i doktorirala s tezom o ulozi povijesti i prostora u opusu Drage Gervaisa. Sveučilišna je profesorica na Fakultetu za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli. Permanentno objavljuje znanstvene i stručne tekstove iz područja teorije i povijesti književnosti te eseje i prikaze raznolike tematike. Posebno se bavi tematikom egzila, emigracije i nostalgije u književnosti. O tome je izlagala i objavila znanstvene radove u zemlji i inozemstvu (Washington, Chicago, Sidney, Buenos Aires, Plovdiv, Subotica, Sarajevo). Cjelokupan popis radova dostupan je u bazi podataka Hrvatska znanstvena bibliografija – CROSB. Objavila je tri znanstvene knjige i preko sto znanstvenih i stručnih radova. Pjesnikinja je i prozaistica, objavila je dvije samostalne zbirke pjesama, jednu slikovnicu te priče. I za svoj znanstveni, i za stručni, kao i za i književno-umjetnički rad višestruko je nagrađivana.

Darinka Edith Yvania Kihalich Sanchez

dariks1894@gmail.com

Studirala je kazališnu glumu u Nacionalnoj školi dramskih umjetnosti u Limi. Godine 2015. boravila je u Münchenu gdje je učila njemački jezik i kulturu. Nakon toga nastavila je kretati se u umjetničkim krugovima i pohađala tečajeve i seminare dokumentarne fotografije, što joj je dalo dobre alate da započne svoj dokumentarni projekt o Hrvatskoj imigraciji u Peru 1948. godine (godina kada je njezin djed stigao u Limu). Tijekom istraživačkog procesa njezin je projekt zadobivao osobniji pristup, što ju je odvelo u Zagreb u rujnu 2018. gdje nastavlja ovu osobnu potragu koju naziva *Ponovno povezivanje (Re-conectar)*.

Ante Kožul

antekozul@gmail.com

Rođen je 1984. godine u Zagrebu gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. Godine 2009. stekao je titulu diplomiranog geografa i povjesničara na dvojnog studiju geografije i povijesti na Odsjeku za geografiju Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu i na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Nakon završetka diplomskog studija zaposlen je kao profesor geografije i povijesti u

osnovnim i srednjim školama. Autor je osnovnoškolskih udžbenika iz geografije i recenzent scenarija poučavanja, digitalnih obrazovnih sadržaja i osnovnoškolskih udžbenika iz povijesti. Trenutno pohađa doktorski studij moderne i suvremene hrvatske povijesti tijekom kojeg je razvio poseban interes za temu hrvatskog iseljeničstva s naglaskom na političko djelovanje hrvatske emigracije nakon Drugog svjetskog rata. Rezultate dosadašnjih istraživanja prikazuje u radovima i izlaganjima na međunarodnim konferencijama, a doktorsku disertaciju piše na temu hrvatskog iseljeničstva u Australiji u drugoj polovici 20. stoljeća.

Wolly Krašić

wkrasic@hrstud.hr; krasicw1@gmail.com

Rođen je 12. 7. 1988. godine u Rijeci. Osnovnu školu pohađao je u Mrkoplju, a potom završio Prvu riječku hrvatsku gimnaziju u Rijeci. Godine 2007. upisao je preddiplomski dvopredmetni studij arheologije i povijesti na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, a 2010. godine diplomski studij moderne i suvremene povijesti, na kojem je diplomirao s temom „Djelovanje dr. Ante Cilige u Kraljevini Jugoslaviji i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 1936. do 1944.“. Poslijediplomski studij moderne i suvremene povijesti započeo je 2012. godine na istome fakultetu, završivši ga 2016. godine obranom doktorskog rada naslova „Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija“. U oba navrata mentor mu je bio prof. dr. sc. Ivo Banac. Od 2013. godine bio je zaposlen u uredu Genealozi d.o.o. u Zagrebu. Od 2019. godine docent je na Odsjeku za demografiju i hrvatsko iseljeničstvo Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Bavi se temama hrvatske političke povijesti iz druge polovice 20. stoljeća. Među njima se ističe problematika hrvatske političke emigracije u razdoblju 1945. – 1990., zatim oblika hrvatskog državotvornog otpora i oporbe u Hrvatskoj u istome periodu te načina djelovanja jugoslavenskog komunističkog represivnog sustava. Uz veći broj znanstvenih i publicističkih članaka, objavio je i dvije znanstvene monografije: *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija* (Školska knjiga, 2018.) i *Hrvatski pokret otpora* (AGM, 2018.).

María Florencia Luchetti

maria.luchetti@imin.hr

Doktorica je društvenih znanosti, magistrica komunikologije i kulture te diplomirana sociologinja i profesorica sociologije sa Sveučilišta u Buenos Airesu. Bila je asistentica na predmetu Argentinske društvene povijesti na Fakultetu društvenih znanosti istog sveučilišta (2006. – 2014.) te znanstvena suradnica i koordinatorica Audiovizualnog arhiva na Istraživačkom institutu Gino Germani (2011. – 2014.). Bila je i viša stručna savjetnica u Znanstvenom zavodu Fakulteta hrvatskih studija

Sveučilišta u Zagrebu i suradnica na predmetima Sociologija kulture i umjetnosti te Metode istraživanja hrvatskoga iseljništva u istoj ustanovi (2018. – 2021.). Od 2021. radila je kao viša stručna savjetnica, a od ožujka 2022. kao znanstvena suradnica u Institutu za migracije i narodnosti. Njezini istraživački interesi uključuju noviju povijest, medije, definicije identiteta povezane s politikama integracije i isključivanja, društvene i kulturne aspekte migracijskih procesa te arhivska pitanja i izvore istraživanja.

Martha Mónica Martinic Arze

marthamartinic@gmail.com

Rođena je u gradu La Paz, u Boliviji, ima hrvatsko porijeklo s očeve strane, a bolivijsko porijeklo s majčine strane. Po zanimanju je pravnik, a njezina se profesionalna praksa u javnom i privatnom sektoru fokusira na pitanja administrativnog i poreznog karaktera, što joj omogućava pružanje preventivnih savjeta o poreznim pitanjima, kao i profesionalne pratnje u administrativnim i sudskim postupcima u slučajevima državne i sudske kontrole. Isto tako, pruža pravne i administrativne savjete o upravljanju tvrtkom i ljudskim resursima, razrađujući propise za ispravan razvoj komercijalnih aktivnosti tvrtke. Član je Slavnog odvjetničkog zbora La Paza i Cochabambe, Ministarstva pravosuđa Bolivije, Bolivijskog instituta za porezne studije (IBET), Hrvatske zajednice u La Pazu i dio stručnjaka zaduženih za izradu Statuta i propisa za stjecanje pravnog statusa zajednice.

Zoran Miočinović

zoran.miocinovic@optinet.hr; info@odvjetnik-zoran-miocinovic.hr

Rođen u Zagrebu 27. 5. 1968. godine. Osnovnu i srednju školu završio u Petrinji. Studirao na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1986. – 1992. godine. Diplomirao u lipnju 1992. godine. Od 1992. do 2003. živio u Barceloni, Španjolska, gdje je radio u privredi (nabava i prodaja). Od 2003. živi u Zagrebu gdje je do 2014. radio u privredi (nabava, prodaja, uprava). Od 2012. vlasnik agencije za prevođenje Verbum Lexi d.o.o. gdje radi jedna stalno zaposlena prevoditeljica. Od 2014. do 2017. pripravnik u Odvjetničkoj kancelariji Damira Mokrović, a od 2017. ima vlastiti odvjetnički ured. Sudski tumač za engleski, španjolski, katalonski i srpski jezik. Specijaliziran za upravne postupke u vezi stjecanja državljanstva i povrata nacionalizirane imovine, a također i za nasljedno, trgovačko i radno pravo. Većinom radi sa stranim fizičkim i pravnim osobama, a naročito s našom dijasporom na španjolskom govornom području.

Vedran Muić

vmuic@arhiv.hr

Rođen je u Bjelovaru (RH) 1986. godine gdje je završio osnovnu i srednju tehničku školu. Jednopedmetni studij povijesti započeo je 2007./2008. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu gdje je i diplomirao 2013. na znanstveno-istraživačkom smjeru moderne i suvremene povijesti. Na pripravništvo u Hrvatski državni arhiv (gdje i danas radi) dolazi 2015., dok arhivistički stručni ispit polaže 2016. Autor je nekoliko znanstveno-stručnih radova iz područja povijesnih znanosti i brojnih manjih priloga (bibliografija, prikaza itd.) te je do sada samostalno izlagao na nekoliko međunarodnih i domaćih znanstveno-stručnih skupova. Područje interesa usmjereno je na arhivistiku te modernu i suvremenu povijest.

Marina Perić Kaselj

marina.peric@imin.hr

Diplomirala je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, odsjek za sociologiju. Magistrirala je na komparativnoj politici Sveučilišta u Zagrebu na Fakultetu političkih znanosti. Doktorirala je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za etnologiju i kulturnu antropologiju. Autorica je četrdesetak znanstvenih radova, dvije stručne knjige i dvadeset radova i recenzent je i ocjenjivač različitih stručnih i znanstvenih programa i projekata. Sudjelovala je u raznim radio i televizijskim programima te pisala članke u stručnim publikacijama, časopisima i novinama u svrhu popularizacije znanosti o imigraciji.

Luis Pesquera

luispesquera01@gmail.com

Rođen u Caracasu, Venezuela, 20. kolovoza 1990. Diplomirao kemiju na Središnjem sveučilištu u Venezueli 2017. i magistrirao u području kemijskog istraživanja na Sveučilištu Santiago de Compostela (Španjolska) 2021., programu kojemu je pristupio putem plana međunarodnog stipendiranja “Excelencia Mociade Exterior”, sponzoriran od strane Autonomne vlade Galicije. Stekao je iskustva u raznim obrazovnim, znanstvenim i industrijskim područjima, radeći kao nastavni suradnik / sveučilišni pripremač, geološki laboratorijski tehničar na sveučilišnom institutu, kemijski analitičar u laboratorijima za kontrolu kvalitete i član odjela za kvalitetu u raznim prehrambenim industrijama. Sudjelovao je kao predavač na više kongresa iz područja polimera te ima međunarodnu publikaciju na tu temu. Kao jezični entuzijast, učio je engleski, francuski, talijanski i hrvatski jezik. Tre-

nutno živi i radi na Tenerifima, u Španjolskoj.

Milan Puh

milan.puh1@gmail.com

Doktor na interdisciplinarnom programu s temom „Folklorne skupine kao jezična politika: njegovanje jezika i kultura slavenskih zajednica u Brazilu” (2017.) na Sveučilištu u Sao Paulu. Magistar znanosti na polju filologije i portugalskog jezika istog sveučilišta (2012.). Prvostupnik antropologije i portugalskog jezika i književnosti na Sveučilištu u Zagrebu (2008.). Prvostupnik povijesti na Sveučilištu u Sao Paulu (2018.). Voditelj istraživačkog projekta „Povijest Hrvata i hrvatskog useljeničtva u Brazil” u sklopu kojeg su izdane četiri knjige. Docent na Pedagoškom fakultetu na Sveučilištu u Sao Paulu gdje također vodi slobodni kolegij hrvatskog jezika i kulture. Profesor hrvatskog jezika i povijesti u dva hrvatska doma Croatiji Sacri Paulistani i u Društvu prijatelja Dalmacije.

Danimiro Pulfer

d.pulfer@hotmail.com.ar

Rođen je u Buenos Airesu, Argentina, 25. listopada 1989. Aktivno je sudjelovao u hrvatskoj zajednici u rodnom gradu. Započeo je studij političkih znanosti (2008.) na Sveučilištu u Buenos Airesu. Nakon produbljivanja znanja o sociologiji (Uvod u sociologiju) i filozofiji (Uvod u filozofiju, etika, logika, povijest antičke filozofije) u toj ustanovi, završio je diplomski studij političkih znanosti na Nacionalnom sveučilištu San Martín diplomskim radom u kojem se bavio utjecajem raspada Jugoslavije na hrvatska društva Buenos Airesa. Na tom je sveučilištu također radio kao asistent u području političkog ponašanja i institucija Škole za politiku i vladu. Njegova područja proučavanja u ovoj fazi *ad honorem* bila su javno mnijenje, predsjednička popularnost, izborna podrška i transnacionalna zastupljenost.

Vladimira Rezo

vrezo@hrstud.hr

Diplomirala je jednopredmetnu kroatistiku na Filozofskome fakultetu u Zagrebu 1997. godine, a doktorsku disertaciju obranila je 2011. godine. Docentica je na Odsjeku za komunikologiju Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Predaje kolegije iz suvremenoga hrvatskog jezika, potom Jezik u medijima i Stilistiku u medijskoj komunikaciji te kulturološki kolegij Kultura, identitet i globalizacija. Autorica je jedne znanstvene knjige, *Provincija je gusta masa. Novohistorističko čitanje časopisa Savremeni pogledi (1935. – 1936.)*, potom dvadesetak znanstve-

nih članaka te preko četrdeset ostalih radova. Znanstveni je interes usmjerila k dječjoj književnosti, suvremenim književnim teorijama, kulturologiji i povijesti hrvatskoga jezika. Članica je znanstvene udruge Hrvatska udruga istraživača dječje književnosti (HIDK), zatim Centra za istraživanje dječje književnosti i kulture Učiteljskoga fakulteta (CIDKK) te je također dio uredništva časopisa *Libri & Liberi* (a1). Na 3. programu Hrvatskoga radija priređuje eseje za radijsku emisiju *Kozmopolis – književnost u kontekstu*.

Marija Rotim

marijarotim1@gmail.com

Rođena 1991. u Đakovu, diplomirala 2016. na Hrvatskom katoličkom sveučilištu s temom „Međunarodne migracije žena s prostora Socijalističke Republike Hrvatske u razdoblju od 1960. do 1990. s osvrtom na Australiju”. Od 2017. upisana na poslijediplomski doktorski studij povijesti na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Autorica je nekoliko objavljenih radova u domaćim i stranim izdanjima. Raspon tema bio je različit, a ističu se istraživanja iz područja povijesti migracija, feminizacije migracije, pravne povijesti, povijesti školstva, ali i lokalne povijesti Đakovštine. Usko povezano uz istraživačku djelatnost su osvojeno treće i drugo mjesto na „Natječaju za najbolji rad mladih povjesničara iz povijesti Slavonije, Srijema i Baranje”, Hrvatskog instituta za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.

Graciela Soledad Rušoci

srusoci@gmail.com

Diplomantica turizma pri Nacionalnom sveučilištu u Lanúsu, Argentina (2006.) i magistrica ekonomije i menadžmenta u turizmu pri Sveučilištu u Buenos Airesu. Ima više od 13 godina radnog iskustva u turističkoj djelatnosti. U javnom sektoru radila je kao interni revizor u Odjelu za turizam Gradske uprave Buenos Airesa, a u privatnom sektoru u različitim odjelima emitivnih i receptivnih putničkih agencija manjih i većih razmjera. Također je bila asistentica pri Katedri za turističke sustave na svojem magistarskom programu. Tijekom 2010. i 2011. godine učila je hrvatski jezik na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. U tom je razdoblju u Hrvatskoj radila kao učiteljica španjolskog jezika te u hotelijerstvu u Supetru. Područje njezina interesa jest razvoj u području institucionalne promocije i vanjskih odnosa.

Cristina Solián

soliancristina@hotmail.com

Diplomirala je antropologiju na Fakultetu humanističkih i umjetničkih znanosti Nacionalnog sveučilišta u Rosariju (Argentina). Članica je i istraživačica na CEA-CU-u (Centar za antropološke studije u urbanim kontekstima) iste ustanove. Njezino četvero bake i djedovi, kako i njezina majka su Hrvati iz Dalmacije, s otoka Hvara. Posvetila se poučavanju u srednjim školama pokrajine Santa Fe predajući na kolegijima iz područja povijesti, društvenih znanosti i istraživačkih seminara (1984. – 2009.), a do 2000. godine također je obavljala istraživačke zadatke na CE-ACU-u, prateći liniju vezanu uz europske migracijske procese iz Balkana prema Argentini. Njezina pripadnost od 2000. Hrvatskom kulturnom centru grada Rosario omogućava uspostaviti istraživanje u tom lokalitetu i drugim malim sredinama na jugu pokrajine Santa Fe gdje su se njezina majka, baka i djed i mnogi drugi migranti iz Hrvatske naselili početkom 20. stoljeća. Autorica je knjige *Između Jugoslavena i Hrvata. Migracije, glasovi i identiteti u Rosariju i lokalitetima vlažne pampe (Entre Yugoslavos y Croatas. Migración, voces e identidades en Rosario y localidades de la pampa húmeda)* izdavačke kuće Laborde, 2016. gdje je iznijela neke rezultate svojih istraživanja. Trenutno radi na primjeni biografskog pristupa hrvatskim migrantima i njihovim potomcima i pohađa seminare Mreže CLACSO (Latinoameričko vijeće društvenih znanosti) o Migrantskim sjećanjima.

Radovan Tadej

tadej.radovan@gmail.com

Rođen je 1956. godine u Zlobinu, pravnik je po naobrazbi, a književnik i publicist po vokaciji. Njegov rodni kraj, njegova povijest, ljudi i običaji, jezik kojim govore ili jezik kojim su govorili, izvorište je i nadahnuće njegova umjetničkog senzibiliteta i znanstvenog interesa. Objavljuje članke, zapise, studije i pjesme. Suradivao je u programima Radio Rijeke, a zastupljen je u niz pjesničkih pregleđa i antologija, među kojima je i *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća (tusculum antologija)*. Prema njegovu scenariju snimljen je i dokumentarni film o Josipu Marohniću, prvaku hrvatske iseljeničke zajednice u SAD-u s početka 20. stoljeća. Film je snimljen 1995. godine u režiji riječkog filmaša Bernardina Modrića, u koprodukciji Istra-filma iz Rijeke i HTV-a. Stalni je suradnik *Škabelina*, prvoga čakavskoga portala (<https://skabelin.hr>). Objavio je ova publicistička i stručna djela: *Iseljavanje iz Zlobina* (povijesno-sociološka studija), 1995.; *U potrazi za izgubljenim Zlobinjarima – Zlobinski iseljenički čeljadopis: Prilozi istraživanju prekomorskog iseljavanja iz jednog malenog mjesta u zaleđu Hrvatskog primorja, Bakarski zbornik V*, 1999.; *In Search of the Lost People of Zlobin* (povijesna studija na engleskom jeziku) 1999.; *Kukuljanovo - Sto i pedeset godina u životu*

jedne škole 1853. – 2003. (povijesna studija) 2004.; *In Search of the Lost People of Zlobin – Research on Overseas Emigration from a Croatian Village on the Adriatic Coast* (povijesna studija na engleskom jeziku) drugo izdanje, 2006.; *Priče iz zlobinske starine – prilozi za upoznavanje najstarije prošlosti našega mjesta*, četrdeset povijesnih priča objavljenih povodom 170. obljetnice zlobinske župe, 2014. i *Putovima Pavla Vidasa (O životu, putovanju i pisanju jednog iseljenika)*, u suautorstvu s Vjekoslavom Jurdanom, nakladnici Institut za migracije i narodnosti Zagreb i Katedra Čakavskog sabora „Bakarskoga kraja”, Škrljevo, Zagreb, 2021.

Oliver Zambrano Alemán

universocroata@gmail.com

Doktorand na doktorskom studiju povijesti na Središnjem sveučilištu u Venezueli (UCV) i istraživač hrvatskog iseljeničtva u Južnu Ameriku. Uz to, diplomirani povjesničar (UCV, 2005.) i Magister Scientiarum Međunarodnih odnosa (UCV, 2013.). Student programa Croaticuma od 2011. do 2012. Profesor seminara i izbornih predmeta vezanih za povijest Hrvatske u Školi povijesti UCV-a (2006. i 2017.) i predavač osnovnog hrvatskog jezika pri Kulturnom društvu Hrvatskih dama Venezuele (2013. i 2018.). Koautor i urednik knjige „Totalitarizam. Pojmovi i prakse”, kao i autor izlaganja o Hrvatskoj, među kojima se izdvajaju sljedeća: 1. La diáspora croata en Venezuela 1948-2018. Zagreb, Hrvatska, 2018.; 2. Inmigración croata en Venezuela 1945-1991. Osijek, Hrvatska, 2018.; 3. La lucha por la identidad del pueblo croata desde Venezuela 1945-1991. Barquisimeto, Venezuela, 2015.; 4. Impacto del Estado Independiente en el imaginario croata, Caracas, Venezuela, 2015.; 5. Sustentabilidad y soberanía en la frontera croata-montenegrina. Caracas, Venezuela, 2015.; 6. La participación de los organismos internacionales en las guerras de la ex Yugoslavia 1991-1995. Caracas, Venezuela, 2009.

Marija Zelić

marijazelic1412@gmail.com

Rođena je 14. 12. 1994. u Makarskoj. Preddiplomski i diplomski studij sociologije i filozofije završila je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2019. godine, obranivši diplomski rad *Emotikoni – prema kiborgizaciji društva?* Od 2020. godine pohađa poslijediplomski doktorski studij sociologije na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. Područja njezinog znanstvenoga i stručnoga interesa su sociologija suvremenih medija i tehnologije te sociologija digitalne kulture. Autorica je nekoliko znanstvenih i stručnih radova te je sudjelovala na nekoliko domaćih i međunarodnih znanstvenih simpozija, konferencija i skupova. Od 2020. godine zaposlena je na Odsjeku za sociologiju Fakulteta hrvatskih studija u suradničko-

me zvanju asistenta, u znanstvenome polju sociologije.

Tihomir Zovko

tihomir.zovko@fpmoz.sum.ba

Rođen 22. srpnja 1960. u Širokom Brijegu, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Filozofski fakultet u Zadru na Odjelu za povijest (A1 povijest, A2 povijest umjetnosti) završio je 1982. godine. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu obranom rada 1996. godine stekao stručnu spremu VII/2 stručni naziv magistra humanističkih znanosti, polja povijesti. Obranio znanstveni doktorski rad pod naslovom *Hrvatski narodni preporod na tlu Hercegovine (1840. – 1914.)* 2012. godine na Sveučilištu u Zadru. Zaposlen od godine 1982. do 1994. u Srednjoškolskom centru u Širokom Brijegu, a tijekom 1994. godine radi u Zavodu za školstvo HR HB u Mostaru na mjestu Višeg prosvjetnog savjetnika za povijest. Od godine 1995. radi na Pedagoškom fakultetu (kasnije Filozofski fakultet) u Mostaru do 2006. kada prelazi na Fakultet prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti Sveučilišta u Mostaru. Mentor i član povjerenstva za više od pedeset diplomskih radova i Predsjednik komisije za stručne ispite iz povijesti. Autor nastavnih planova i programa iz povijesti za osnovnu školu i gimnaziju. Bio je član državne komisije BiH za UNESCO i član Upravnog vijeća Sveučilišta u Mostaru. Dva mandata je član Upravnog vijeća Fondacije za kinematografiju Sarajevo. Obnašao je i različite funkcije u Teniskom savezu BiH.

**PROCESOS MIGRATORIOS ENTRE
CROACIA Y AMÉRICA DEL SUR**
HISTORIA, CULTURA Y SOCIEDAD

ÍNDICE

María Florencia Luchetti y Marina Perić Kaselj

Introducción. Balance, desafíos y perspectivas en el estudio de los procesos migratorios entre Croacia y América del Sur 453

I. PRIMERA PARTE

Aspectos históricos de la migración croata a América del Sur

Tihomir Zovko

La emigración de los croatas de Herzegovina a América del Sur (1886-1929) 477

Ante Kožul

La inteligencia croata emigrante en Argentina después de la Segunda Guerra Mundial 491

Wolly Krašić

Algunas posiciones políticas de Vlaho Raić 507

Marija Rotim

Emigración a América del Sur: revisión del movimiento y el rol de la mujer (1960–1990) 523

Franklim Colletti y Cristian Garay

La inmigración croata en Chile a través de la historiografía 537

Andres Goldstein

Brasil y Argentina: dos de los grandes receptores de la diáspora croata en el mundo atlántico 551

II. SEGUNDA PARTE

Patrimonio cultural, identidad y memoria colectiva

Vjekoslava Jurdana y Radovan Tadej

Me voy a Sudamérica otra vez: testimonio del emigrante
Pavao Vidas 565

Cristina Solian

Asociaciones étnicas: territorios de identidad. Enfoques a partir de asociaciones de inmigrantes croatas en Rosario..... 583

Dobrila Djukich Filipovich y Davorin Djukic Ostojic

La fotografía familiar. Huellas de la memoria migratoria del croata..... 597

Josip Bruno Bilić e Ivana Franić

La lengua croata como factor de preservación identitario en el contexto hispanoamericano..... 613

Ivančica Banković-Mandić

Descripción sociofonética de los hablantes sudamericanos de croata como L2..... 631

III. TERCERA PARTE

Actividades organizativas y culturales de la colectividad croata en América del Sur

Milan Puh

La colectividad croata de Brasil entre 1918 y 1941: narrativas y estrategias discursivas en búsqueda de reconocimiento y apoyo 651

Marina Perić Kaselj, Mia Felić y Marija Zelić

Comunidades imaginadas y espacios virtuales: un análisis de la diáspora croata en Brasil a través de las redes sociales..... 669

Oliver Zambrano

Catorce siglos de historia croata. Un espacio para la cultura e idiosincrasia croata en Venezuela..... 687

Karen Geraldine Díaz Pérez

Las mujeres croatas en Venezuela..... 695

Karen Bauk

Mala Škola Córdoba, Kolito..... 705

Luis Pesquera

Comparación de las lenguas italiana y croata en el contexto de la enseñanza de ambos idiomas en Venezuela..... 713

IV. CUARTA PARTE

Desafíos metodológicos, cuestiones de archivo y nuevas perspectivas

Darija Hofgräff Marić y Vedran Muić

El rol del archivo estatal croata en la creación de una plataforma digital relacionada con la emigración que tenga por finalidad la vinculación con la diáspora croata 733

Nenad Bukvić

El papel del servicio archivístico en el registro y la recolección de documentación sobre la emigración: una mirada a la práctica del archivo estatal croata 747

Ivana Hebrang Grgić y Ana Barbarić

Actividad editorial de los croatas en América del Sur: preparación de proyecto..... 767

Graciela Soledad Rušoci

Análisis del turismo emisivo argentino en Croacia..... 783

Danimiro Pulfer

Resultados de estudio exploratorio sobre las diásporas en tiempos de crisis política. El impacto de la desintegración de Yugoslavia en las asociaciones de la diáspora croata

bonaerense (1991-2019). 801

Darinka Edith Yvania Kihalich Sanchez

Re-conectar. 813

V. QUINTA PARTE
Migración de retorno y políticas de
integración

María Florencia Luchetti y Paula Gadze

¿Croatas de América Latina o latinoamericanos en
Croacia? Experiencias de migración de retorno de jóvenes
latinoamericanos a Croacia 841

Vladimira Rezo y Mateja Glavaš

Implementación de medidas y actividades destinadas a
atraer a los emigrantes croatas y sus descendientes en
América del Sur. 857

Zoran Miočinović

La ley de ciudadanía croata: análisis descriptivo de las
modificaciones y enmiendas relativas a la adquisición de la
ciudadanía por parte de la diáspora 877

Carol Mónica Calasich Garate y Martha Mónica Martinic Arze

Desafíos de la diáspora croata en Bolivia y el debate para
promover la integración y desarrollo en Croacia. 891

Sobre los autores de este libro. 909

INTRODUCCIÓN

BALANCE, DESAFÍOS Y PERSPECTIVAS EN EL ESTUDIO DE LOS PROCESOS MIGRATORIOS ENTRE CROACIA Y AMÉRICA DEL SUR

María Florencia Luchetti
Marina Perić Kaselj

La emigración croata es un fenómeno de larga data. Desde el siglo XV hasta la actualidad más de tres millones de personas dejaron el país por diversos motivos y esto dio como resultado la existencia de una de las diásporas más grandes del mundo. Tomando en consideración a los descendientes de los emigrados, se estima que hoy en día viven más croatas fuera que dentro del territorio nacional. Esta emigración suele ser descripta y explicada distinguiendo tres grandes momentos o etapas: a) las emigraciones tempranas o individuales, acontecidas entre mediados del siglo XV y finales del XIX; b) las masivas o transoceánicas, sucedidas entre finales del siglo XIX y mediados del XX; y c) las llamadas comúnmente “políticas”, producidas en el contexto de la segunda posguerra, la subsecuente transformación del sistema económico y político y la Guerra Fría. A estos tres grandes períodos se suman los movimientos poblacionales que desde finales del siglo pasado se originaron como consecuencia de la desintegración de Yugoslavia, primero, y del ingreso a la Unión Europea, más recientemente. Nada parecería indicar que la corriente migratoria de la última década, ocasionada centralmente en las mejores perspectivas laborales que ofrecen otros países del continente europeo, vaya a detenerse o desacelerarse en el corto o mediano plazo si no se fomentan políticas efectivas de repatriación y contención de la fuerza laboral (Antić, 1991, 1992; Čizmić, Sopta y Šakić, 2005; Čapo, Hornstein Tomić y Jurčević, 2014; Holjevac, 1967; Winland, 2004).

Esta sucinta descripción alcanza para exponer la importancia que ha tenido la cuestión migratoria a lo largo de la historia del país. Sin embargo, a pesar de esa significación y de tratarse de un fenómeno de más de cinco siglos de existencia, el estudio de las migraciones internacionales comenzó a institucionalizarse en la segunda mitad del siglo pasado, más concretamente a partir de la década del sesenta, con la creación de organismos especializados, la publicación de trabajos académicos y la realización de reuniones científicas (Perić Kaselj y Škiljan, 2018; Perić Kaselj y Luchetti, 2021; Radovich, 2016). Esas primeras producciones, abordadas desde los encuadres disciplinarios de la historia, la economía, la geografía social y la demografía, buscaban explicar las causas y las particularidades de las diferentes etapas migratorias, analizar las dinámicas económicas y sociales de esos procesos y brindar un panorama de cómo era la vida de los croatas en los nuevos países en los que habitaban, describiendo sus actividades económicas, sociales, culturales y políticas. Se destacan especialmente una serie de textos enfocados en los destinos conformados por el occidente europeo, y otros en los que se contemplaban los efectos de las migraciones transoceánicas. La década del setenta vio surgir las primeras reflexiones sociológicas, las cuales indagaron en los motivos de la migración, los factores de expulsión y atracción, los análisis de perjuicios y beneficios y los procesos de adaptación, aculturación e integración (Mežnarić, S. (1985).

No obstante, en el campo de estudios de las migraciones internacionales que desde entonces se ha ido conformando en Croacia, los movimientos poblacionales que tuvieron como destino América del Sur o América Latina¹ no han recibido suficiente atención. Tal como hemos identificado en revisiones precedentes (Luchetti y Sesnich, 2021; Perić Kaselj y Luchetti, 2021; Perić Kaselj, Vukić y Luchetti, 2017), algunos temas, períodos, países y regiones se encuentran todavía relegados de la investigación y, debido en gran medida a la carencia, escasez o dificultad para acceder a material de archivo y datos confiables, siguen faltando abordajes sistemáticos e interdisciplinarios, teórica y empíricamente novedosos, que ayuden a comprender el modo en que los procesos migratorios contribuyeron a dar forma a las sociedades de origen y de destino, incluyendo indagaciones sobre problemáticas históricas, sociales, culturales, económicas, psicológicas e identitarias. En efecto, en algunos casos

¹ Si bien estos dos nombres se diferencian en su significación, aquí los usaremos de modo relativamente intercambiable por las razones que se explican a continuación. El primero de ellos, que hace alusión a una conformación geográfica, tiene un uso más extendido en los estudios migratorios en Croacia. El segundo, que posee una connotación histórico-cultural, se utiliza ampliamente en los países latinoamericanos y permite tomar en cuenta a México y a América Central.

debido a la invisibilización, estereotipación y en ocasiones estigmatización de los colectivos migrantes o los lugares de arribo, durante muchos años ha prevalecido un desinterés o desdén de parte de científicos y especialistas por esta región del mundo que ha permitido el asentamiento de un número significativo de migrantes croatas que aún no se ha especificado con exactitud y que requiere ampliar y profundizar el trabajo de investigación.

Al respecto, debe mencionarse que es un saber bastante extendido que no existen cifras fehacientes sobre la cantidad de croatas arribados a las costas sudamericanas. Ello suele atribuirse a la falta de documentación precisa debido al deficiente registro estadístico que llevaban los países y a las transformaciones estatales, geopolíticas y territoriales sufridas por Croacia a lo largo de su historia, las cuales habrían impedido la correcta identificación de la filiación nacional de los migrantes. A esas explicaciones deben sumarse la disparidad de criterios con los que se registraba la procedencia de los mismos, ligadas a formas diferentes de concebir la nacionalidad y la ciudadanía. En los países latinoamericanos predominó una concepción de la nacionalidad asociada antes a la existencia del Estado soberano (es decir, a la organización político-administrativa de la territorialidad, en estrecha asociación con el criterio jurídico *ius solis* por el cual se considera ciudadano o nacional de un país a toda persona nacida en él), que a la construcción de un sentido de pertenencia cultural a la comunidad, según el cual una persona puede autoadscribirse o identificarse como perteneciente a un colectivo identitario o cultural, más allá del lugar en el que haya nacido. Esta última concepción predominó en los países europeos y se vincula con el criterio jurídico *ius sanguinis*, por el cual se puede ser ciudadano de un país sin necesidad de haber nacido en él, siempre que exista una línea de ascendencia sanguínea que lo justifique. Así, disímiles criterios jurídicos de determinación de la ciudadanía se han vinculado con diferentes definiciones de nacionalidad en los países de origen y de recepción y han también variado a través del tiempo, planteando desafíos metodológicos a los investigadores.

Frente a esta carencia de datos fidedignos, en la última década se han establecido como válidas las cifras brindadas por la Oficina Central Estatal para los Croatas en el Exterior, reunidas a partir de los guarismos de los censos de población en los países de acogida y las estimaciones de las misiones diplomáticas, oficinas consulares, las misiones católicas y las comunidades croatas en algunos países. Según esos cálculos, algo más de medio millón de personas nacidas en Croacia o de origen croata viven actualmente en América del Sur. Sin embargo, a partir del proceso de (re)croatización, la concomitante reactivación de la actividad social y

cultural de la diáspora en muchas ciudades y pueblos latinoamericanos y el incremento del interés de descendientes de segunda, tercera, cuarta y hasta quinta generación por conocer sus orígenes, en los últimos años se han realizado varios estudios que sugieren que esta cifra podría ser mucho más alta, estimándose en más de un millón las personas con raíces croatas asentadas en los países latinoamericanos (Sprljan, 2020; Vrljicak, 2013; Radovich, 2016; Kuljevan Peinović, 2021; Estigarribia Villasanti (Soljančić) y Meza, 2022).

Por otra parte, junto con la importancia numérica, se debe tener en cuenta la distribución de los asentamientos de la población migrante a lo largo del vasto territorio latinoamericano. Atendiendo a este criterio, la colectividad croata cobra relevancia dado que en algunas localidades su influencia ha sido notoriamente más significativa que a nivel nacional. Cuando se toma en cuenta esta situación, se comprende que la historia regional, la historia oral y la microhistoria, junto con otras disciplinas sociales y humanas tienen mucho que decir sobre los procesos migratorios que nos ocupan. La disposición espacial de la población migrante y su importancia para el desenvolvimiento de sitios, regiones, actividades e identidades, son elementos aún insuficientemente investigados que guardan relación con la variable temporal, la cual suele perderse de vista cuando se analiza la emigración como un fenómeno compacto u homogéneo. El estudio de los procesos migratorios (en plural) debe ser capaz de analizar las complejidades y heterogeneidades implicadas en ellos, las distintas significaciones que han tenido para sus actores y la existencia variada y a veces contradictoria de aspiraciones, deseos, intereses, identificaciones, proyectos personales y grupales, comenzando por el reconocimiento de las diferencias de origen, destino, circunstancias y temporalidades.

Si bien en el marco de las migraciones tempranas tuvieron lugar las primeras afluencias, protagonizadas por marineros, comerciantes o misioneros ávidos de riquezas y conocimientos o convencidos de la necesidad de la evangelización, los croatas comenzaron a arribar masivamente al sur americano desde fines del siglo XIX, pero sobre todo luego de que Estados Unidos y otros países restringieran sus políticas migratorias desde comienzos de la década del veinte del siglo pasado. Forman parte de las migraciones masivas que fueron expresión de la división internacional del trabajo a la que se integraron los países de la región como productores de materias primas y receptores de mano de obra y capital extranjero, principalmente europeo. Junto con su fuerza de trabajo, los migrantes aportaron a las sociedades receptoras sus conocimientos, creencias, tradiciones, saberes y prácticas.

La importancia de esa migración para las sociedades de acogida

se manifestó en el rápido crecimiento demográfico, la modificación del espacio urbano y rural, la historia, las tradiciones y costumbres, la música, la comida y demás expresiones culturales. En cada uno de los países de inmigración la amalgama de nacionalidades y etnias tuvo su máxima expresión en lo que por mucho tiempo se denominó “crisol de razas” para dar nombre a la supuesta fusión armónica con la que se concebía(n) la(s) identidad(es) nacional(es). La existencia de esas colectividades dispersas al otro lado del océano representa para las sociedades de origen una valiosa riqueza material y simbólica, puesto que muchas de ellas atesoran objetos, memorias, tradiciones, dialectos y diversas prácticas culturales que constituyen verdaderas reservas de sus patrimonios materiales e inmateriales.

La significación que la emigración ha tenido y tiene todavía tiene para la historia, la cultura y la identidad croata se complementa con la significación que la inmigración tiene para América Latina. Junto con esa complementariedad de la propia dinámica poblacional es posible advertir una complementariedad en la producción científica entre ambas regiones, en la cual se pueden identificar, a su vez, tres momentos principales (Luchetti y Sesnich, 2021). Promediando la década del setenta del siglo pasado, aún eran escasos los trabajos académicos en ambas costas del Océano Atlántico (Čizmić, Jončić, Klemenčić, Rotković y Telišman, 1978; Dahl, 1974; Radovich, 2016). Hacia los años noventa existía un núcleo creciente de investigaciones históricas que analizaba las causas, consecuencias, características y composición de la emigración y que describía sus actividades organizativas, las trayectorias vitales de algunas personalidades, las vinculaciones con la tierra natal y la preservación cultural e identitaria (Perić Kaselj, Vukić y Luchetti, 2017). Con el cambio de siglo, y especialmente en los últimos años, comenzaron a tomar forma análisis sociológicos y antropológicos, en el marco del “boom” de investigaciones y escritos sobre la diáspora croata al se asiste desde entonces (Colic-Peikser, 2011; Čapo, Hornstein Tomić y Jurčević, 2014). Este tipo de investigaciones se ha visto favorecido por la consolidación de campos de estudio sobre migraciones internacionales en los países latinoamericanos que, después de la preponderancia de los análisis históricos sobre los flujos migratorios mayoritarios, ha dejado lugar a estudios dirigidos a otros colectivos migrantes, que ayudan a cuestionar, debatir y complejizar las narrativas dominantes sobre la(s) identidad(es) nacional(es). En ese marco, algunos investigadores han comenzado a interesarse por la diáspora croata desde enfoques novedosos que tienen el mérito adicional de complementar las investigaciones consagradas con abordajes y preguntas situadas particularmente desde la realidad de las localidades receptoras.

La ampliación y diversificación de los estudios migratorios descripta viene acompañada por nuevos temas, preguntas y problematizaciones teórico-metodológicas que son, en general, poco conocidas fuera de las fronteras nacionales en las que se producen. Al estar principalmente escritas en idioma croata o español, y en menor medida inglés, su circulación y recepción se ven restringidas, dificultando la conformación de un campo de estudio unificado que pueda enriquecerse a partir de la lectura, la cooperación y el intercambio con especialistas de otros países.

Asumiendo que este es uno de los principales desafíos actuales para profundizar el conocimiento sobre las distintas dimensiones que conforman los procesos migratorios entre Croacia y América del Sur, susceptibles de ser abordados desde múltiples perspectivas y disciplinas, el Instituto de Migraciones y Estudios Étnicos coordinó en el año 2018 una serie de mesas y paneles en los que se brindó la posibilidad de presentar trabajos en diferentes idiomas y de participar de modo presencial y remoto.

La primera de esas mesas, titulada “Migración croata en América del Sur y migración de retorno a Croacia. Desafíos y oportunidades”, contó con la participación de quince personas de Croacia, Argentina, Chile y Venezuela y fue parte del Tercer Congreso de la Migración Croata “Partida, Permanencia, Retorno”, organizado a mediados de 2018 por el Centro de Investigación de la Emigración Croata, en colaboración con el Instituto de Migraciones y Estudios Étnicos y el Departamento de Estudios Croatas de la Universidad de Zagreb, entre otras instituciones.

A finales de ese mismo año, los paneles “Procesos migratorios en América del Sur: historia, identidades y desafíos a la investigación” y “Procesos migratorios y construcción identitaria en América del Sur y en el sureste europeo: cultura, Estado y nacionalismos” reunieron a dieciocho investigadores de Croacia, Eslovenia, Argentina, Chile, Venezuela, Perú y Bolivia, en el marco de la *Conferencia Internacional Científico Profesional Migraciones e Identidad: Cultura Economía, y Estado* organizada por el Instituto de Migraciones y Estudios Étnicos.²

La amplia repercusión y la buena receptividad que tuvieron esas actividades fueron interpretadas como expresión de una necesidad, motivo por el cual constituyen un antecedente importante en esta historia. Fue

² Los trabajos presentados en estos paneles fueron incluidos en idioma croata o inglés en el Libro de Actas de la Conferencia publicado en 2020 por el IMIN, bajo la coordinación de su directora, Marina Perić Kaselj, Asimismo, con el objetivo de trascender las limitaciones disciplinarias y nacionales que durante mucho tiempo han venido caracterizando el campo de los estudios migratorios, han sido también compilados en el libro *Migraciones e identidades en América del Sur y en el sureste europeo: aspectos históricos, culturales y políticos*, editado en croata y en español (Perić Kaselj y Luchetti, 2021).

entonces que se empezó a pensar en la creación de una red de investigadores y en la organización de un encuentro cuyo tema convocante fueran los procesos migratorios entre Croacia y América del Sur, teniendo como objetivo principal la conformación de un espacio institucional de comunicación e intercambio de experiencias, presentación de resultados de investigación, discusión de problemas teórico-metodológicos y adopción de decisiones y medidas conjuntas con vistas a tender un puente y generar un diálogo científico y profesional amplio entre Croacia y América Latina.

En diciembre de 2019 se concretó el *Encuentro Internacional Científico Profesional Procesos Migratorios entre Croacia y América del Sur. Historia, cultura y sociedad* que contó con la organización del Instituto de Migraciones y Estudios Étnicos y el Instituto de Investigación de la Facultad de Estudios Croatas de la Universidad de Zagreb, en colaboración con el Instituto de Estudios Sociales y Políticos de la Patagonia (IESyPPat) de la Universidad Nacional de la Patagonia “San Juan Bosco”, y con el apoyo institucional del Instituto de Ciencias Antropológicas de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Buenos Aires, la Escuela de Antropología de la Facultad de Humanidades y Arte de la Universidad Nacional de Rosario, la Carrera de Sociología de la Facultad de Ciencias Sociales de la Universidad de Buenos Aires y el Departamento de Ciencias Sociales y Humanidades de la Universidad de Aysén.

Fueron dos jornadas, la primera con modalidad presencial y la segunda con participación remota, en las cuales sesenta y nueve investigadores y profesionales de Croacia, Argentina, Bolivia, Venezuela, Brasil, Chile, Perú, Bosnia y Herzegovina, Montenegro y Rusia pudieron presentar en idioma croata o español cincuenta y cuatro ponencias y, de esa manera, comenzaron a darle forma a la Red Internacional de Investigadores sobre procesos migratorios entre Croacia y América del Sur.

La realización del encuentro y del libro que presentamos ha sido posible gracias al apoyo financiero del Ministerio de Ciencia y Educación de la República de Croacia. En las páginas siguientes se incluyen los trabajos recibidos que han sido aceptados para publicarse, luego de haber sido sometidos a un proceso de revisión por pares ciego.

El libro está estructurado en una introducción y cinco partes que comprenden en total veintisiete capítulos. La primera de ellas presenta seis investigaciones que abordan aspectos históricos de la migración croata a América del Sur; la segunda contiene cinco estudios sobre patrimonio cultural, identidad y memoria colectiva; la tercera incluye seis trabajos que focalizan en algunas actividades organizativas y culturales de la colectividad croata en Brasil, Venezuela y Argentina; la cuarta versa sobre

desafíos metodológicos, cuestiones de archivo y nuevas perspectivas analíticas, destinando tres capítulos a propuestas institucionales y otros tres a resultados de investigaciones académicas o artísticas; la quinta y última parte reúne en cuatro capítulos diversas indagaciones sobre las migraciones de retorno y políticas de integración.

Los trabajos de índole histórica se inician con la investigación de **Tihomir Zovko**, quien analiza la emigración protagonizada por croatas de Herzegovina hacia América del Sur entre 1886 y 1929, distinguiendo dos etapas demarcadas por el cambio de siglo, momento en el que se acelera el movimiento poblacional. Para ello, recupera datos contenidos en los censos de 1879, 1885, 1895 y 1910, los cuales le permiten estimar la pertenencia nacional (no registrada) a partir de la afiliación religiosa, mostrar la importancia creciente de la población católica y el proceso de integración nacional que se produce desde fines del siglo XIX, y, tomando como referencia un distrito de Herzegovina occidental, identificar y diferenciar las olas migratorias mencionadas. Explica, además, la interdependencia existente entre Dalmacia y Herzegovina, contextualiza la vida de los croatas en esa región y describe los cambios introducidos por el Imperio austrohúngaro como condición de posibilidad de la emigración. Según este estudio, la mayor parte de la población considerada emigró antes de la Primera Guerra Mundial y se asentó en Argentina, Uruguay y Chile.

Ante Kožul, por su parte, se sitúa en la segunda mitad del siglo XX para reflexionar acerca de la acción que algunos grupos de intelectuales croatas desarrollaron en Argentina con posterioridad a la Segunda Guerra Mundial. Dado que este país se destacó como importante núcleo receptor de la inteligencia emigrada, resulta de interés para indagar las actividades políticas, culturales y religiosas que la misma llevó adelante. El autor se detiene especialmente en la figura de Ivan Oršanić, revisando algunos datos de su biografía e ideas filosóficas como base de sus propuestas políticas, las cuales fueron canalizadas a través del Partido Republicano Croata y su periódico *República de Croacia*. Luego de destacar la centralidad de este grupo intelectual, brinda un panorama de aquellos nucleados en torno a las publicaciones *La Revista Croata*, surgida en Buenos Aires en 1951 bajo la dirección de Antun Bonifačić y Vinko Nikolić, que contribuyó a la preservación de la identidad croata a través de artículos literarios, culturales, sociales y políticos, y *Estudios Croatas*, fundada en la misma ciudad en 1960, que acercó la historia y cultura croatas al público hispanohablante, promoviendo entre los lectores la necesidad y el derecho de existencia del Estado Croata.

También interesado en los emigrantes políticos establecidos en Argentina, la mayoría de los cuales habían estado vinculados con el Estado

Independiente de Croacia y con el Partido Campesino Croata, **Wolfy Krašić** centra su trabajo en la vida, obra e ideas políticas de Vlaho Raić. A partir del análisis de una serie de libros editados de manera independiente, revisa su admiración juvenil por el yugoslavismo, su simpatía por el Partido Campesino y su empeño en lograr que este último, en la figura de su presidente Vladko Maček, tomara una posición clara respecto de la cuestión de la independencia del Estado Croata. Reseña, asimismo, los intentos que llevó adelante por conseguir que El Estado Independiente de Croacia se uniera a los aliados occidentales durante la guerra, la crítica parcial que realizó del régimen impulsado por Ante Pavelić y su posterior reactivación política, la descripción que hizo de la población serbia como culturalmente inferior y la propuesta poco ortodoxa que concibió acerca de las futuras fronteras del Estado croata, la repartición de Bosnia y Herzegovina y el intercambio de población. Lo expuesto lo lleva a destacar la heterogeneidad de la emigración política y a discutir la imagen que sobre ella construyó la Yugoslavia comunista.

El proceso migratorio desde la República Socialista de Croacia hacia los países sudamericanos es trabajado por **Marija Rotim**, quien se propone establecer los motivos de la relativa falta de interés en esa región como destino migratorio en el período 1960-1990 y examinar la participación de las mujeres en dicho proceso. Para dar cumplimiento a estos objetivos combina el análisis cuantitativo y cualitativo de datos estadísticos, artículos aparecidos en la revista *La Palabra Libre* y bibliografía. Ese análisis le permite dar cuenta de los factores de empuje y atracción, la preponderancia de arribos a Argentina en relación con los demás países latinoamericanos, la menor presencia de mujeres respecto del promedio general, según el cual emigraban casi en igual medida que los hombres, y la existencia simultánea de roles de género tradicionales y valoraciones sociales sobre la educación de la mujer y el trabajo fuera del hogar como forma de cumplir con el mandato de convertirse en integrantes respetables de la comunidad croata y la sociedad en general.

Con una mirada focalizada en Chile, **Cristian Garay Vera y Franklim Colletti** presentan una revisión parcial del estado del arte sobre la migración croata a ese país, analizando principalmente la bibliografía producida por autores chilenos que son, casi en su totalidad, descendientes de croatas. A partir de la misma, delimitan temporal y espacialmente el fenómeno y resaltan el origen dalmata de la mayor parte de los inmigrantes, así como su importancia numérica en relación con los contingentes establecidos en otros lugares del mundo. Describen las causas de la migración, la llegada a destino, la organización de colonias y la integración a la sociedad chilena, y explican que, a pesar de su número reducido, tuvieron una importancia

fundamental en la industria, el comercio y la consolidación de la presencia nacional en los extremos norte y sur del país. Esas razones, afirman, hacen que la historia de Chile sea inseparable de la historia de la comunidad croata. Por último, identifican vacancias temáticas y temporales, como las relaciones diplomáticas entre ambos países, el período posterior a la Segunda Guerra Mundial, o la falta de estudios sistemáticos. Destacan, sin embargo, que se encuentran en proceso varias revisiones bibliográficas e investigaciones realizadas en el marco de instituciones universitarias o vinculadas a la colectividad.

En el último capítulo de la sección histórica, **Andrés Goldstein** se pregunta por las condiciones económicas, políticas y sociales que posibilitaron la recepción e integración de la diáspora croata en Brasil y en Argentina en el contexto de la segunda posguerra y la bipolaridad de la Guerra Fría. Retomando la noción *mundo atlántico* de Bernard Bailyn, procura comprender ese fenómeno migratorio mediante la historia social y cultural, dentro del cual asigna una importancia significativa al intercambio de ideas políticas y la presencia de ideologías. De esta manera, mediante el análisis comparativo de elementos estructurales e idearios positivistas vigentes desde el siglo XIX y reactualizados a mediados del XX, aborda la migración croata entre 1945 y 1970, destacando la primacía de nociones como *progreso*, *modernización* y *desarrollo*, así como de la institucionalidad del Estado por sobre la alineación ideológica con los bloques en pugna.

La segunda parte del libro, dedicada al patrimonio cultural, las cuestiones identitarias y la memoria colectiva, está conformada por cinco capítulos y se inicia con la investigación de **Vjekoslava Jurdana** y **Radovan Tadej** sobre los viajes de Pavao Vidas a varias ciudades de Argentina, Brasil, Venezuela, Costa Rica, Panamá y Perú entre finales del siglo XIX y principios del XX. Utilizando como fuente principal un relato biográfico y testimonial en primera persona que constituye un importante ejemplar de la literatura migrante del primer período, los autores analizan no sólo los motivos, objetivos, condiciones y características de aquella migración, sino también las formas literario-artísticas contenidas en el documento. Se trata de un texto complejo, susceptible de ser considerado al mismo tiempo una autobiografía, un cuaderno de viaje y una novela de aventuras. En ese relato, caracterizado como un discurso literario popular, se destaca la narración antes que la descripción, se exhiben recuerdos y memorias y se afirma la capacidad de autodeterminación sobre la propia vida.

En el capítulo siguiente, las asociaciones étnicas en tanto territorios de identidad constituyen el objeto de análisis de **Cristina Solián**, quien

centra su estudio en la ciudad de Rosario, provincia argentina de Santa Fe. Con un enfoque antropológico, reconstruye el proceso de identificación de esos espacios de sociabilidad desde las primeras décadas del siglo pasado hasta sus modificaciones en los años noventa. A partir de la realización de entrevistas, observaciones y análisis de documentación y bibliografía específica, explica que el proceso de surgimiento y transformación de las diversas organizaciones de los migrantes provenientes de la península de los Balcanes siguió un derrotero marcado por tensiones, cuestionamientos, cierres y rupturas de diverso tipo. Los asociacionismos étnicos permitieron la preservación de la identidad étnica y cultural, suministrando así un marco de pertenencia y seguridad, pero además ayudaron a los inmigrantes en su adaptación a los países de acogida. Por lo tanto, la autora propone considerar las asociaciones étnicas como espacios simbólicos en los que los grupos construyen sus identidades a partir de procesos en los que intervienen distintas fuerzas. Son, sostiene, instituciones que propician tanto la reproducción de los esquemas propios de las sociedades de origen, como la integración a las sociedades receptoras.

Desde una perspectiva cercana a la mirada antropológica, **Dobrila Djukich Filipovich** y **Davorin Djukich Ostojic** analizan las huellas de la memoria migratoria a través de las fotografías de familias croatas emigradas luego de la Segunda Guerra Mundial a diversas ciudades venezolanas. Siguiendo un enfoque etnográfico y semiótico comunicativo, toman en cuenta las fotografías como testimonios del proceso migratorio y como signos visuales que transmiten un mensaje, las describen detalladamente como un emergente de las costumbres, creencias y prácticas del grupo migrante, y procuran comprender el “lugar-espacio” que ocupan en el hogar, a través del análisis de cuatro elementos: el espacio visual interno (la composición de las fotografías), el espacio visual externo (el lugar que ocupan en la casa y los objetos que las rodean), el espacio afectivo (la significación y la simbolización que generan) y el espacio contextual (el nuevo entorno sociocultural y la resemantización de la colección fotográfica).

La preservación identitaria y el rol que en ella ocupa el idioma son el tema del siguiente capítulo, en el que **Josip Bilić** e **Ivana Franić** reflexionan, con una mirada sociolingüística, acerca de la situación de peligro en la que se halla la lengua croata en el contexto hispanohablante. Luego de exponer teóricamente el fenómeno de la disminución de la variedad lingüística y revisar el estatus de la lengua estudiada, describen su proceso de desestabilización, explicando que existen cambios en la estructura de la lengua en los hablantes de primera y segunda generación y que la ausencia de una transmisión intergeneracional regular, así como la escasez de hablantes jóvenes, constituyen factores de riesgo para la preservación lingüística.

Sin embargo, refieren la existencia de un alto interés en el aprendizaje del croata, generado por motivos tanto económicos como emocionales, entre los que destacan el sentido de identificación en estudiantes hereditarios y ancestrales expresado como un deseo por encontrar una explicación a las raíces de la propia identidad a través y en el lenguaje. Junto a ese interés, advierten la necesidad de realizar investigaciones empíricas capaces de ayudar a concientizar, proporcionar una mejor imagen de la identidad lingüística de los hablantes y contribuir a la preservación de la diversidad lingüística.

El aprendizaje del idioma croata es también el tema trabajado por **Ivančica Banković-Mandić** en el último capítulo de la segunda parte, cuyo objetivo es describir las características sociofonéticas de los estudiantes sudamericanos de habla hispana que asisten al Croaticum. Centro de croata como segunda lengua y lengua extranjera. La autora repone brevemente el contexto institucional del proceso de enseñanza y presenta una revisión estadística de los países de los que proviene la mayoría de los asistentes. Al respecto, interesa señalar el significativo aumento de latinoamericanos en el transcurso de los últimos años. Las conclusiones del estudio, en el que se utilizaron cuestionarios y análisis de percepción, muestran que la población de referencia generalmente no habla idiomas extranjeros, circunstancia que puede ralentizar el aprendizaje inicial, y frecuentemente presenta dificultades para dominar la pronunciación de determinadas letras, lo cual suele obstaculizar la comprensión auditiva y en ocasiones la comunicación. Además, los principiantes son muy críticos con su propia pronunciación. En relación con lo expuesto, se propone practicar la pronunciación y la comprensión global de textos conocidos, dado que está comprobado que por medio del método denominado andamios instructivos se logran muy rápidamente resultados satisfactorios.

La tercera parte del libro está dedicada a las actividades organizativas y culturales de la colectividad croata en algunos países latinoamericanos, se compone de seis capítulos y se inicia con dos que aportan nuevas miradas sobre la migración croata en Brasil. En el primero de ellos, **Milan Puh** estudia las estrategias narrativas implementadas por la comunidad croata a fin de incrementar su visibilidad y la obtención de apoyo institucional por parte del gobierno yugoslavo en el período de entreguerras. Para ello, asume un enfoque transnacional e interdisciplinario, recupera el concepto de *desequilibrio estructural* y utiliza las herramientas que brinda el análisis del discurso, específicamente las nociones *formaciones discursivas* e *interdiscurso*, las cuales le permiten cotejar dos textos representativos. A partir de la interpretación de los mismos identifica diferentes tipos de articulaciones narrativas, así como una serie de ideas en torno a

la invisibilidad, la inestabilidad y la ausencia, que habrían contribuido a la determinación de las formaciones discursivas. Sugiere que la extensión del análisis sobre los efectos del *desequilibrio estructural* en la formación discursiva a otros contextos redundaría en una mayor comprensión de la historia de la comunidad croata.

El segundo capítulo contiene un análisis de la diáspora croata a través de las redes sociales. **Marina Perić Kaselj**, **Mia Felić** y **Marija Zelić** comienzan el trabajo con una revisión histórica, de la cual se desprenden como problemáticas centrales la invisibilidad de esa comunidad, el desconocimiento del idioma y una débil vinculación endógena y exógena. El diseño de la investigación que llevan adelante es cualitativo, complementando el análisis etnográfico de Facebook con la realización de una encuesta en línea a 42 personas, con el objetivo de componer un cuadro subjetivo de la vida cotidiana de la comunidad, sus inconvenientes y las ventajas de la conexión en línea. Como problemas principales, las autoras identificaron la falta de vínculos físicos y emocionales con Croacia, el desconocimiento del idioma, el conocimiento parcial de la cultura y del acontecer social, económico y político, el aislamiento geográfico dentro de Brasil, la desunión debido a motivos ideológicos, la ineficiencia de los canales de comunicación existentes y la desorientación con respecto a la obtención de información. Formulan, para concluir, la necesidad de crear una plataforma digital que esté diseñada para responder a las demandas y necesidades específicas de la comunidad y que fomente la interactividad y autoorganización por parte de los usuarios.

Los dos capítulos siguientes indagan aspectos diversos de las actividades culturales desarrolladas por instituciones croatas de Venezuela. **Oliver Zambrano Alemán** reconstruye brevemente la historia de la migración croata en el país caribeño para detenerse en la descripción del espacio denominado *Catorce siglos de historia croata*, un ciclo de conferencias brindadas quincenalmente de manera ininterrumpida desde el año 1999 por el Consulado General de la República de Croacia en Venezuela. A partir de los registros existentes en dicha institución, entrevistas y encuestas a miembros de la comunidad, observación participante y conversaciones informales, concluye que se trata de una propuesta que ha tenido gran repercusión, despertando el interés no solo de los miembros de la comunidad, sino del público en general, convirtiéndose así en una de las actividades de mayor trascendencia para la transmisión y preservación de la cultura e historia croatas en el país. La importancia del espacio se cifra, asimismo, en que ha posibilitado la investigación y producción intelectual sobre un variado espectro de temas, tales como el idioma, las costumbres y tradiciones, la literatura, el arte, la geografía, el turismo y la

gastronomía, entre otros, que continúan produciéndose en la actualidad, lo cual atestiguan los trabajos presentados en este libro.

Con una impronta histórica, teórica y metodológica similar a la del capítulo anterior, **Karen Díaz** dirige su atención al rol que han tenido las mujeres en los procesos migratorios, planteándose como objetivo principal el estudio del mismo en la corriente migratoria de la posguerra. Preguntándose particularmente por la incidencia de las mujeres en la difusión de la cultura croata, examina su labor en las últimas décadas del siglo XX y en las primeras del XXI, tomando como referentes la Asociación Caritativa Mujer Croata (*Hrvatska Žena*) y la Asociación Cultural de Damas Croatas de Venezuela. Para el análisis emplea entrevistas, registros fotográficos y materiales de diversa índole producidos por las organizaciones mencionadas. Luego de contextualizar el tema, destacando el interés del gobierno venezolano en el incremento poblacional y el desarrollo de la producción agropecuaria, describe las instituciones escogidas y contempla el modo en que la preservación de la cultura ha tenido lugar a través de la enseñanza del idioma, la promoción de artistas y académicos y la realización de eventos sociales y caritativos. Entre estos últimos, reciben especial atención aquellos acontecidos durante la guerra de independencia de Croacia. Finaliza su trabajo dedicando un apartado especial a reseñar la vida y obra de Nada Sančević de Manc, una de las mujeres más activas dentro de ambas asociaciones.

Por su parte, **Karen Bauk** relata el trabajo que lleva adelante el espacio Mala Škola “Kolito”, donde desde 2012 asisten niños de entre cinco y trece años para aprender de manera recreativa el idioma y el folclore croata, junto con la historia, las tradiciones, costumbres y demás expresiones culturales. Contextualizando las actividades en el marco de la inmigración croata en Argentina y la fundación del Hogar Croata en la provincia de Córdoba a mediados del siglo pasado, reseña la historia de la escuela y examina las vivencias de los asistentes. Para indagar su interés en la participación, diseñó un cuestionario semiestructurado a partir del cual pudo constatar que los niños son segunda, tercera y hasta cuarta generación de migrantes provenientes de todas partes de Croacia. Explica que, aunque la mayoría comenzó a concurrir por decisión de sus padres, con el tiempo desarrollaron un interés personal por el aprendizaje sobre el país de sus ancestros. Subraya la importancia que las escuelas de cultura croata tuvieron a lo largo de la historia y la necesidad de que estos espacios permanezcan para así poder seguir transmitiendo y difundiendo la cultura.

Semejantes observaciones pueden hallarse en el último capítulo de esta sección, en el que **Luis Pesquera** analiza comparativamente los idiomas

italiano y croata en el contexto de su enseñanza en Venezuela. Para lograr su propósito, efectúa una aproximación asociativa en tres dimensiones, junto a una valoración sustentada en su experiencia personal. En primer lugar, revisa detalles del proceso histórico que explican la influencia que la primera lengua ha tenido sobre la segunda, especialmente en sus variantes dalmata e istriana. A continuación, compendia similitudes gramaticales y léxicas e identifica semejanzas en patrones de conjugaciones verbales y expresiones de género y número, poniéndolas en relación con estructuras gramaticales latinas y protoindoeuropeas coexistentes, producto de las relaciones históricas y de su origen lingüístico común. Por último, sopesa las posibilidades existentes en territorio venezolano para el aprendizaje de estas lenguas, señalando las mejores condiciones relativas del italiano, debido a su mayor presencia poblacional e institucional, pero indicando que también existen opciones para estudiar croata. Las similitudes entre ambos idiomas, manifiesta, pueden ayudar a mitigar las dificultades iniciales para su aprendizaje.

La cuarta parte del libro está dedicada a los desafíos metodológicos, las cuestiones de archivo y las nuevas perspectivas analíticas que en los últimos años se han desarrollado en los estudios migratorios que estamos considerando. La misma se inicia con el trabajo de **Darija Hofgräff Marić** y **Vedran Muić** sobre el rol del Archivo Estatal Croata en la creación de una plataforma digital sobre la emigración, la cual ayudaría a facilitar la tarea de los investigadores, preservar la memoria colectiva y establecer una mejor vinculación con la diáspora. Los autores explican que, si bien en el mencionado archivo se encuentra gran parte del material existente sobre la migración croata, aún es grande la dispersión existente, lo que redundaría en una mengua del conocimiento sobre el tema. Describen, además, las actividades encauzadas por el Archivo a fin de responder a los desafíos que los temas migratorios y el cambio de paradigma en las investigaciones en humanidades plantean a la profesión archivística. En especial, mencionan la publicación de la *Guía a través de los fondos y colecciones del HDA* y el proyecto *Acta Croatica* y argumentan la necesidad de crear una nueva plataforma digital que reúna y conecte temáticamente tanto los contenidos digitalizados ya existentes como los nuevos. La propuesta incluye la consolidación de vínculos entre investigadores, instituciones y propietarios privados, así como la creación de un archivo especializado y un museo.

En la misma línea de análisis, **Nenad Bukvić** indaga la práctica del Archivo Estatal Croata a la luz del registro y almacenamiento de material sobre la emigración. Comienza describiendo las tareas básicas de la institución que comprenden la identificación, la preservación y la garantía en

el acceso público del material; y aquellas específicamente referidas a la emigración croata, que incluyen la investigación, el registro, la recopilación y la conservación de los materiales de archivo. A continuación, refiere el potencial informativo e investigativo de las colecciones que posee el Archivo, prestando especial atención a aquellas referentes a Sudamérica. Por último, sugiere importantes iniciativas, tales como el establecimiento de redes que impulsen la cooperación interinstitucional y puedan desembocar en la creación de bases de datos y registros en internet de fondos de archivo y colecciones sobre la emigración croata que se hallen en posesión de las comunidades en la diáspora, con el fin de garantizar su protección a largo plazo, su promoción y acceso en un entorno digital.

Una propuesta similar, aunque anclada en otra perspectiva disciplinar, es la contenida en el capítulo elaborado por **Ivana Hebrang Grgić** y **Ana Barbarić**, quienes presentan el proyecto sobre la actividad editorial de los croatas en América del Sur que llevan adelante dentro del Departamento de Ciencias de la Información y la Comunicación de la Facultad de Filosofía de la Universidad Zagreb. Asumiendo que dicha actividad es un componente importante de la identidad de un pueblo, que no solo forma parte del patrimonio cultural de los países en los que fue realizada, sino también del patrimonio croata, y que en ocasiones conocer o acceder a aquello que ha sido publicado puede resultar dificultoso, las autoras impulsaron este proyecto de creación de bases de datos accesibles en línea sobre las publicaciones realizadas por los croatas que viven en el exterior. El texto explica el modo en que ha sido diseñado el modelo para la creación de una bibliografía exhaustiva, incluyendo las fases del mismo según áreas geográficas y tipos de publicaciones y los sucesivos pasos implementados para su diseño, testeado y aprobación. Asimismo, revisa sucintamente la migración croata a territorio sudamericano y describe el análisis preliminar de la información sobre las publicaciones seriadas en América del Sur, incluyendo un anexo con más de cien títulos, y detalla los pasos a seguir.

Otra mirada novedosa en el análisis de los procesos migratorios la aporta **Graciela Soledad Rušoci**, quien estudia el turismo emisor argentino en Croacia en el periodo 2009-2019, como parte de la investigación realizada para su tesis de Maestría en Economía y Gestión del Turismo de la Universidad Buenos Aires. Con un diseño metodológico de alcance exploratorio, combina el análisis cuantitativo y cualitativo de fuentes primarias y secundarias. Entre las primeras, resultan de especial interés las encuestas y entrevistas a viajeros y representantes del sector turístico. En el período considerado se aprecia un incremento de la afluencia y las pernoctaciones de turistas provenientes de Argentina, país sudamericano

que representa la mayor cantidad de arribos en relación con su población y que es, por otra parte, uno de los que posee un mayor número de descendientes croatas. Los datos obtenidos son de gran utilidad para generar estrategias de promoción y gestión turística que redunden en la optimización del sector, la expansión hacia mercados emergentes, la ampliación y desestacionalización de la oferta concentrada en las regiones de la costa y la atracción de descendientes. Al respecto, se plantea que la activa colectividad croata de Argentina cuenta con entidades en casi la totalidad del territorio y, junto con la representación diplomática, podría asumir un rol relevante en dicha promoción, impulsando no sólo los programas existentes, sino desarrollando nuevos.

También **Danimiro Pulfer** propone una original forma de acercamiento a la temática migratoria. Sobre la base de su trabajo de tesis de Licenciatura en Ciencia Política de la Universidad Nacional de San Martín, presenta resultados parciales de su estudio exploratorio sobre el impacto de la desintegración de Yugoslavia en las asociaciones de la diáspora croata bonaerense. A tal efecto, adopta un enfoque transnacional y el asociacionismo diaspórico como ámbito de análisis específico. Con ello busca resaltar el carácter multidimensional de las relaciones entabladas por los migrantes, quienes transitan espacios sociales que exceden las fronteras, vinculando las sociedades de origen y destino. Así, analiza el proceso de institucionalización de la diáspora y algunos aspectos del asociacionismo croata bonaerense, vinculando las características de los ciclos migratorios a la predominancia de tipos de paradigmas organizativos. De tal suerte, distingue tres períodos históricos concluidos y uno todavía abierto, en los cuales cada cambio de paradigma organizativo va de la mano con una organización que encabeza la actividad política y que se vincula, a su vez, al contexto en la tierra natal. Las fuentes utilizadas son entrevistas abiertas y semiestructuradas a miembros activos de la diáspora, ejemplares seleccionados de la revista *Studia Croatica*, diversa información periodística, folletos y publicaciones de las organizaciones de la colectividad.

Para concluir este apartado se incluye el inspirador trabajo de **Darinka Edith Yvania Kihalich Sanchez**, que resume en clave artística una búsqueda subjetiva mediante la reconstrucción del pasado. Se sirve de fotografías, materiales de archivo, noticias periodísticas y datos históricos para componer un proyecto documental que tiene por objeto la inmigración croata de posguerra a Perú. Propone un trabajo creativo sobre la memoria personal y social, las cuales constituyen, junto con la identidad, los temas centrales de esa reconstrucción. El proyecto incluye además una experiencia de retorno por parte de su autora que la lleva a profundizar la conexión con su abuelo Ivan, quien debió abandonar la ciudad de Karlovac

y emigrar en 1948, y que funciona como sucedáneo de un encuentro que nunca tuvo lugar.

Las migraciones de retorno y las políticas de integración son los temas trabajados en la última sección del libro, que comienza con el trabajo de **María Florencia Luchetti** y **Paula Gadže** sobre las experiencias de retorno de jóvenes latinoamericanos. Asumiendo una perspectiva transnacional que subraya la heterogeneidad y complejidad de los procesos migratorios y de retorno, las autoras ofrecen un panorama sobre el estado de la cuestión, comparan datos estadísticos para estimar la cantidad de latinoamericanos de origen croata establecidos en Croacia y analizan en clave sociológica y antropológica los resultados de una encuesta realizada a cien retornados. El estudio, que toma en cuenta diferentes dimensiones analíticas, tiene como objetivo comprender las razones de la migración y el proceso de integración a la sociedad croata, así como aportar elementos que sean provechosos para la elaboración de políticas públicas que contribuyan en dicho proceso de integración. En consecuencia, presenta conclusiones preliminares sobre la dinámica migratoria de los últimos años, la existencia de diferentes tipos de motivaciones, el grado de satisfacción con la vida en Croacia, la importancia de las políticas públicas en los ámbitos de la vida social que presentan mayores desafíos a la integración y las percepciones de los retornados sobre sus experiencias migratorias.

Vladimira Rezo y **Mateja Glavaš** examinan la formulación e implementación de las medidas de política pública destinadas a la atracción de emigrantes y sus descendientes. Describen la base legal e institucional que regula las relaciones de la República de Croacia con los croatas que viven en el exterior, especialmente aquellas que fomentan la cooperación y las actividades relativas al retorno o la inmigración de estudiantes y científicos sudamericanos de origen croata. Plantean ejemplos de buenas prácticas e integración de los grupos referidos y brindan recomendaciones para acrecentar la eficacia de las medidas. Las más extendidas son las vinculadas con la enseñanza del idioma. Se detallan, en particular, el Programa de aprendizaje del idioma croata en la República de Croacia y los proyectos “HR4EU. Portal en línea para el aprendizaje electrónico del idioma croata” y “E-tečaj. Curso electrónico para el aprendizaje del idioma croata”. Asimismo, se menciona la existencia de tres lectorados oficiales de lengua y literatura croata dependientes del Ministerio de Ciencia y Educación de la República de Croacia y diversas escuelas de verano de idioma, cultura e historia. Otras medidas, aún insuficientemente conocidas, son el establecimiento de cupos especiales para que los descendientes puedan estudiar en las universidades croatas y las implementadas por La Oficina Croata de Empleo de Croacia. Programas de intercambio,

establecimiento de cursos universitarios y subvención u otras formas de ayuda a la vivienda son algunas de las propuestas del trabajo.

Por su parte, el abogado **Zoran Miočinović** realiza un análisis descriptivo de las modificaciones y enmiendas relativas a la adquisición de la ciudadanía. Explica que la ley sancionada en 1991 posibilitó por primera vez a la diáspora croata la obtención de la ciudadanía, mientras que la última enmienda amplió este derecho al extender las disposiciones legales para la adquisición de la ciudadanía por origen y dejar sin efecto las modificaciones introducidas en 2011, que establecían un límite generacional fijado en tercer grado de línea directa (los bisnietos) y condicionaban la obtención a la aprobación de un examen de idioma y cultura para los menores de 60 años. Con los últimos cambios, evalúa, la Ley de Ciudadanía croata se convirtió en una de las más liberales que existe ya que los únicos requisitos para poder ser ciudadano croata son tener un antepasado directo, sin importar el grado de ascendencia, y no contar con antecedentes penales. Una de las razones de esas modificaciones debe buscarse en la necesidad de hacer frente a la realidad demográfica del país, que se ha visto afectada por un significativo descenso poblacional desde su ingreso a la Unión Europea en 2013. La contracara de este proceso de ampliación de derechos es que el mismo ha traído aparejado un incremento en las solitudes, lo que se ve reflejado en largas esperas para la obtención de turnos y el inicio del trámite en las representaciones diplomáticas en varios países latinoamericanos, especialmente en Chile y Argentina, lo que contradice el espíritu de la ley y genera desigualdades de acceso, puesto que en los demás países las demandas de turnos son relativamente escasas.

En el último capítulo, **Carol Mónica Calasich Garate** y **Martha Mónica Martinic Arze**, profesionales del campo de las ciencias políticas y jurídicas, reflexionan acerca de los desafíos a los que se enfrentan algunos miembros de la diáspora croata en Bolivia y aportan ideas sobre los posibles escenarios que pueden abrirse en Croacia para la recepción e integración de los descendientes. Revisan algunas aristas de la historia boliviana y del proceso migratorio que desde fines del siglo XIX unió esos dos países y describen ciertas actividades y estrategias desarrolladas para preservar la cultura croata. Esa síntesis les proporciona un contexto a partir del cual alegan la existencia de una agudización de las contradicciones sociales y políticas y de un debate entre los descendientes sobre el sentido de pertenencia y la disyuntiva entre permanecer en esa tierra que los vio nacer o retornar a la patria de sus padres y abuelos. El texto busca identificar los aspectos centrales de tal debate y comunicar lo que consideran como instancias fundamentales en un eventual proceso de

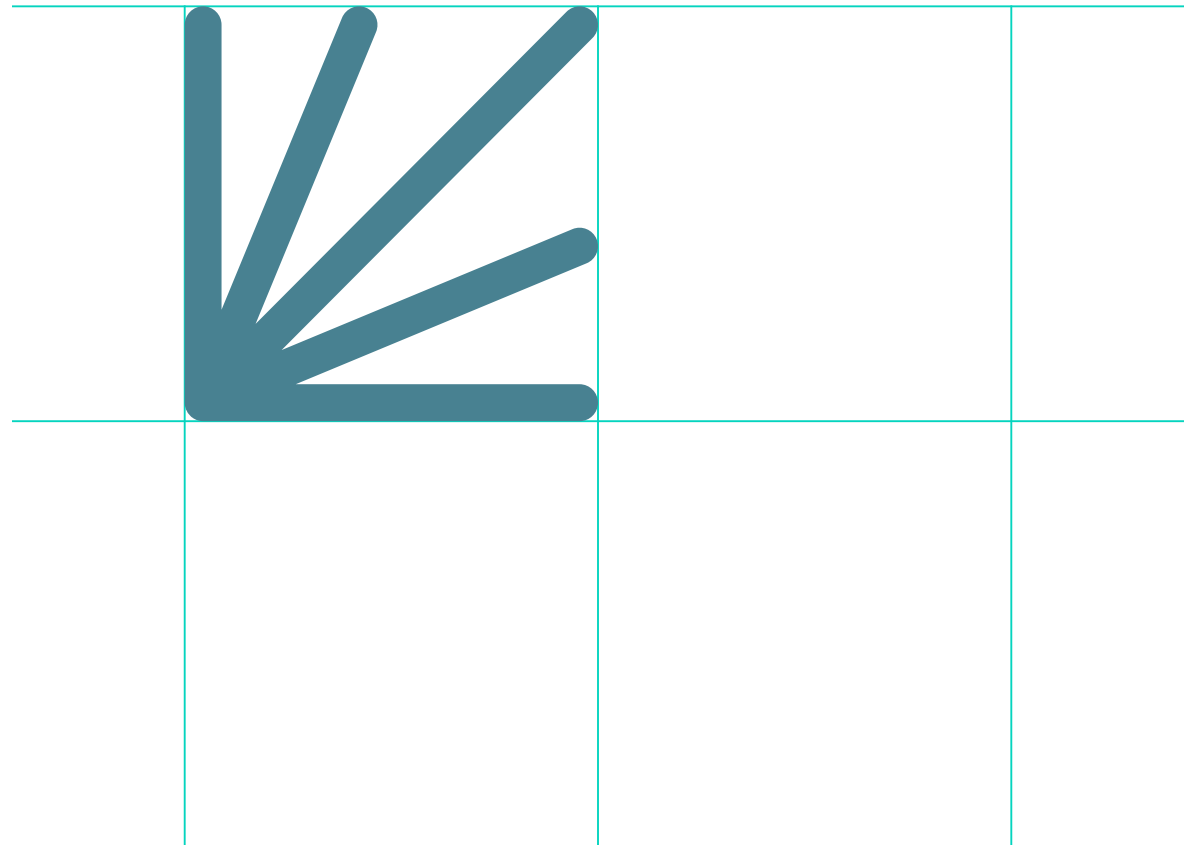
retorno. Entre otras, manifiestan la necesidad de contar con acceso a la información, la creación de medidas de gobierno y espacios institucionales especializados, así como otros de participación colectiva, la elaboración de planes concretos coincidentes con las políticas públicas que incentivan el crecimiento y el aprendizaje de la historia, el idioma, las costumbres y tradiciones, la cultura y la legislación de Croacia.

Bibliografía y fuentes

- Antić, Lj. (1991). *Hrvati u Južnoj Americi do godine 1914*. Stvarnost. Institut za migracije i narodnosti.
- Antić, Lj. (1992). *Hrvati i Amerika*. Hrvatska sveučilišna naklada.
- Colić-Peisker, V. (2011). Diáspora croata, emociones, intereses y lo que hay por medio. *Revista Culturas*, (9), 108-122. <http://revistaculturas.org/diaspora-croata-emociones-intereses-y-lo-que-hay-por-medio/>
- Čapo, J., Hornstein Tomić, C. & Jurčević, K. (2014). *Didov san. Transgranična iskustva Hrvatskih iseljenika*. Institut za etnologiju i folkloristiku. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Čizmić, I., Jončić, K., Klemenčić, V., Rotković, R. & Telišman, T. (Eds.). (1978). *Zbornik radova Iseljništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom*. Zavod za migracije i narodnosti.
- Čizmić, I., Sopta, M. & Šakić, V. (2005). *Iseljena Hrvatska*. Golden marketing-Tehnička knjiga, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Dahl, V. (1974). Yugoslav immigrant experiences in Argentina and Chile. *Interamerican Economic Affairs* 28(3), 3-36.
- Estigarribia Villasanti (Soljančić), H. & Meza, D. B. (2022). *Situación actual y proyecciones del desarrollo futuro de la población de origen croata en Paraguay. Una revisión con enfoque estadístico / Aktualno stanje i projekcije budućeg razvoja stanovništva hrvatskog podrijetla u Paragvaju. Pregled uz statistički pristup*. Asociación Paraguaya de Croatas. Institut za migracije i narodnosti.
- Holjevac, V. (1967). *Hrvati izvan Domovine*. Matica Hrvatska.
- Kuljevan Peinović, A. M. (2021, 20 de mayo). *190.481 Croatas en el Perú* [Ponencia]. Segunda Conferencia Científico Profesional Migraciones e identidad: Cultura, Economía, Estado, Zagreb y Osijek, Croacia.
- Luchetti, M. F. & Sesnich Diomeda, M. A. (2021). From the Mediterranean to “La Plata” River: A state of the question about Migratory Processes between Croatia and Argentina. En K. Jurčević, L. Kaliterna Lipovčan, R. Medić & Ramljak, Ozana (Eds.). *Mediterranean Issues, Book 3. Mediterranean. Impressions, Concepts, Stories* (pp. 209-220). Institute of Social Sciences Ivo Pilar. VERN Group. Scientific Council of Anthropological Research (HAZU).
- Mežnarić, S. (1985). Jugoslavenska sociologija (vanjskih) migracija-pokušaj sistematizacije. *Migracijske i etničke teme* 1(1), 77-96.
- Perić Kaselj, M., Vukić, A. & Luchetti, M. F. (2017). Povijest istraživanja hrvatskih dijasorskih zajednica u Južnoj Americi: od arhiva do World Wide Web-a. En M. Sopta, V. Lemić, M. Korade, I. Rogić & M. Perić Kaselj (Eds.). *Hrvatska izvan domovine II. Zbornik radova predstavljenih na Drugom hrvatskom iseljeničkom kongresu u Šibeniku*. Centar za istraživanje hrvatskog iseljeničtva. Centar za kulturu i informacije Maksimir.
- Perić Kaselj, M. & Škiljan, F. (2018). *Međunarodni znanstveni skup Dijasporski i nacionalno-manjinski identiteti: migracije, kultura, granice, države*. Institut za migracije i narodnosti.
- Perić Kaselj, M. & Luchetti, M. F. (Eds.). (2021). *Migracije i identiteti u Južnoj Americi i jugoistočnoj Europi: povijesni, kulturni i politički aspekti / Migraciones e identidad en América del Sur y el sureste europeo: aspectos históricos, culturales y políticos*. Institut za migracije i narodnosti.
- Radovich, J. C. (2016). El proceso migratorio de los croatas de Konavle en la Argentina. En J. C. Radovich (Ed.) *Etnicidad y migraciones en Argentina* (pp. 169-196). Sociedad Argentina de Antropología.
- Sprljan, C. (2020). Statistička analiza hrvatske zajednice u Argentini – Rekonstrukcija prošlosti i projektiranje budućnosti. En M. Perić Kaselj (Ed.). *Zbornik radova Međunarodne znanstveno-stručne konferencije Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država / Proceedings of the International Scientific-Professional Conferences Migrations and Identity: Culture, Economy, State* (pp. 976-987). Institut za migracije i narodnosti.
- Vrljicak, J. (2013). Los croatas de Argentina. Dónde están y cuántos son. Aproximación a un censo de los croatas de Argentina. *Studia Croatica*, S/N. <http://studiacroatica.blogspot.com/2013/07/los-croatas-de-argentina-cuantos-son-y.html>
- Winland, D. N. (2004). Croatian Diaspora. En M. Ember, C. R. Ember & I. Skoggard (Eds.). *Encyclopaedia of Diasporas. Immigrant and Refugee Cultures around the World* (pp. 76-84). Kluwer Academic. Plenum Publishers.

I. PRIMERA PARTE
ASPECTOS HISTÓRICOS DE
LA MIGRACIÓN CROATA A
AMÉRICA DEL SUR

LA EMIGRACIÓN DE LOS CROATAS DE HERZEGOVINA A AMÉRICA DEL SUR (1886-1929)

Tihomir Zovko

Resumen

En la época otomana las migraciones tuvieron como destino principal la zona de Dalmacia. Las autoridades locales no llevaron registros de las partidas, por eso las fuentes sobre esos movimientos poblacionales provienen de los registros parroquiales católicos. Con la llegada de la Monarquía Austrohúngara a Herzegovina en el año 1878 se crearon las condiciones necesarias para la emigración legal de la población. Por otra parte, se inició la construcción de una infraestructura de transporte, se abordó la producción agrícola de forma científica y se trabajó en la elaboración de un sistema de irrigación que permitiera aumentar el rendimiento de los cultivos. Además, se realizaron cuatro censos de población en los que se enfatizó la afiliación religiosa y se desatendió la pertenencia nacional. Recién en el censo de 1910 se introdujeron datos sobre las personas emigradas a otros países. A partir de ellos podemos observar dos olas migratorias diferenciadas: una abarca desde 1886 hasta 1901 y la otra, desde 1902 hasta 1929. La primera estuvo compuesta principalmente por individuos provenientes en su mayoría de centros urbanos, y en ella los católicos constituían un número insignificante. La segunda fue más masiva, conformada por emigrantes de las zonas rurales, preponderantemente hombres solteros, y en ella los católicos eran mayoría. La creación del Reino de los Serbios, Croatas y Eslovenos trajo consigo nuevos marcos estatales y problemas basados en la cuestión nacional que se manifestaron en el descuido de las regiones croatas. Además de esos problemas políticos, las cosechas fallidas, la deficiente infraestructura de transporte, las sequías e inundaciones, las pequeñas propiedades y las altas tasas de interés terminaron destruyendo al campesinado croata en Herzegovina, lo que obligó a muchos a contemplar la posibilidad de marcharse a América del Norte y del Sur. Esta tendencia fue particularmente notable en el distrito

de Ljubuški (Herzegovina occidental). En algunos casos, desde sus zonas rurales partieron varias decenas de migrantes hacia el Nuevo Mundo. Si nos centramos en la emigración a Sudamérica, la mayoría se dirigió a Argentina, Uruguay y Chile. Antes de la Gran Guerra emigraron más de tres mil católicos desde ese distrito y, con posterioridad a la misma, 1163 personas lo hicieron entre 1924 y 1929, pero no existe evidencia basada en criterios de nacionalidad.

Palabras clave: *católicos, emigración, distrito de Ljubuški, América del Sur, Argentina*

Introducción

Las guerras libradas por los países cristianos contra el Imperio otomano durante el siglo XVIII provocaron el éxodo de la población católica de las provincias periféricas, especialmente de Herzegovina, que ocupaba los espacios de la República de Venecia en las áreas de Vrlički, Cetina, Imotski y Vrgorački y en las zonas próximas a la desembocadura del Neretva en el Adriático. Al definirse la línea de frontera, después de la liberación de Sinj e Imotski, Herzegovina se convirtió en una zona fronteriza con la República de Venecia. Los otomanos no llevaron registros de las migraciones hacia Dalmacia y sólo podemos referirnos a ellas a partir de las estimaciones realizadas por los monjes católicos. Cuando comenzó la emigración de croatas desde Dalmacia hacia el Nuevo Mundo, entre ellos se encontraban descendientes de quienes habían dejado Herzegovina en los siglos pasados.

El distrito de Ljubuški en el Imperio austrohúngaro

A sugerencia del representante inglés, a través del artículo 25 del Congreso de Berlín, se le dio al Imperio austrohúngaro el mandato de ocupar Bosnia y Herzegovina para establecer la paz y el orden (Grabovac, 1991, p. 269). Para la monarquía dual se trataba de una importante zona geoestratégica y comercial. Después de cuatro siglos de administración otomana, dicha monarquía gobernó la región durante cuarenta años, desde 1878 hasta 1918, realizando una contribución mucho mayor para la modernización y el progreso económico de Bosnia y Herzegovina. El país estaba dividido en seis regiones. La región de Mostar ocupaba prácticamente las fronteras de Herzegovina y estaba conformada por la ciudad y el distrito del mismo nombre, junto con los de Bileća, Gacko, Konjic, Ljubinje, Ljubuški, Nevesinje, Stolac y Trebinje. Como la zona de Bosnia y Herzegovina se consideraba insegura desde el punto de vista jurídico,

la Monarquía no invirtió más que en aquello que consideraba de interés estratégico, motivo por el cual la única opción era la autofinanciación, proveniente en general de concesiones. El aplazamiento de la reforma agraria dio tiempo a los musulmanes para adaptarse a la nueva situación, pero también ayudó a que la nueva administración pudiera contar con el beyato como apoyo en el gobierno. Aquí hay que destacar que el país seguía formalmente bajo el dominio del Sultán, por lo que la elección del beyato supuestamente amortizaría el descontento de los musulmanes ante la llegada del nuevo imperio. Casi el 90 % de la población se dedicaba a la agricultura y la ganadería, pero de forma primitiva. Las ciudades no eran preponderantes, la Monarquía heredó la tradición otomana de la ciudad y en su normativa posterior no dispuso modificaciones en la forma de concebirla. La clasificación otomana de las ciudades diferenciaba entre lugares fortificados y ciudades abiertas (*varoš, kasaba y šeher*). El *varoš* era un asentamiento habitado por población cristiana. En el *kasaba* vivían los residentes musulmanes que se dedicaban al comercio y la artesanía. El mismo debía estar permanentemente poblado por musulmanes en al menos una congregación, tener una mezquita, una plaza y un mercado que congregaran la actividad social y comercial y un día de feria a la semana. El *šeher* era una ciudad más grande, desarrollada a partir de la *kasaba*. También habitada principalmente por musulmanes, la ciudad contaba con instituciones religiosas, económicas y culturales. Bajo el Imperio austrohúngaro no se definió claramente lo que se consideraba una ciudad, ni la forma en que un lugar podía adquirir ese estatus, manteniendo la tradición urbana otomana heredada a lo largo de más de cuatro siglos. Esto se puede constatar en las dos oportunidades en que se sancionaron reglamentos sobre la organización de municipios urbanos en 1880 y 1893, así como en la Ley de Administración de Municipios Urbanos en Bosnia y Herzegovina con Reglamento Electoral (*Zakon za upravu gradskih općina u Bosni i Hercegovini s izbornim redom*) (Glasnik zakona, Sarajevo, 1907, pp. 97-111). Un factor importante en la determinación de lo que se consideraba una ciudad era el grado de desarrollo económico que un municipio rural necesitaba para cambiar su estatus. Si la población pedía a las autoridades que se cambiara el estatus de un pueblo, este adquiriría carácter urbano si el gobierno territorial confirmaba que el pedido estaba basado en el desarrollo del mismo. El gobierno era pragmático y en esta, como en otras cuestiones, se guió principalmente por ese criterio. El Imperio austrohúngaro no rompió la continuidad urbana de la época otomana, sino que la adaptó y ajustó a sus propios intereses y planes. Antes de 1914 en Herzegovina tuvieron estatus de ciudad Mostar, Bileća, Čapljina, Gacko,

Konjic, Ljubinje,¹ Ljubuški, Nevesinje, Stolac y Trebinje. La última en recibir ese estatus fue Čapljina en 1911 que, además de un porcentaje significativo de población agraria, tenía una importante infraestructura de transporte, además de funciones administrativas y estratégicas (Brkljača, 2011, pp. 53-75). De todas las ciudades de Herzegovina, sólo Mostar tenía un estatuto ya en 1890 y recibió uno nuevo en 1907. La decisión del Congreso de Berlín en 1878 había sido recibida con satisfacción y esperanza, pero la nueva administración no cumplió con las expectativas de los croatas e hizo realidad su deseo de unirse con otros croatas dentro del Imperio. Hasta finales del siglo XIX no se permitió el uso del nombre croata, ni siquiera a las sociedades de canto. El nuevo gobierno rápidamente se había dado cuenta de que no podía depender de los católicos porque su participación en las áreas urbanas era insignificante, pero también por el hecho de que no había inteligencia ni ciudadanía laica. Tampoco hizo mucho por mejorar las relaciones agrarias, sino que las dejó libradas a la iniciativa individual, haciendo así una concesión al beyato musulmán. Recién en el año 1912 se aprobó la Ley de Redención Facultativa de los Siervos y con ella se aceleró el proceso de resolución de la cuestión agraria, pero el estallido de la Primera Guerra Mundial ralentizó este proceso.

Dalmacia y Herzegovina dependían la una de la otra, a pesar del aislamiento comercial y las numerosas barreras naturales y políticas. La exportación de ganado desde Herzegovina hacia Dalmacia era constante. Aunque a veces el gobierno lo restringía, no podía detenerlo debido a la naturalidad de la relación entre ambas regiones. A principios del siglo XIX, en el año 1808, se exportaron a Dalmacia 15.000 cabezas de ganado vacuno y porcino y 60.000 de ganado ovino. La carne seca de cordero conocida como *koštradina* se exportaba a Istria y Venecia, así como a Dalmacia (Peez, 2002, p. 89). Después del colapso de Napoleón, quedó algo de su acervo, que jugó un papel importante en la vida económica del pueblo. El brote de epidemia de peste fue sin duda una circunstancia agravante para el desarrollo de las relaciones económicas con la administración austriaca que llegó a Dalmacia tras la caída de Napoleón. El hecho de que a Ivan Katalinić de Split se le encomendara la tarea de construir un corredor sanitario para proteger a los habitantes de Dalmacia muestra la magnitud del peligro de las enfermedades infecciosas que llegaban con las caravanas desde el Eyalato de Bosnia (Obad, 1990, p. 167).

Las importaciones en Herzegovina se orientaron hacia aquellas mercancías que eran escasas o de las que se carecía en absoluto, tales

1. En el reglamento de 1879 figura como **mercado** (Štatistika mjesta i pučanstava Bosne i Hercegovine, 1880, p. 118) y en el de 1885 tiene el estatus de **mercado municipal**, al igual que Gacko (Štatistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885, 1886).

como productos hechos de algodón, lana, seda, bienes producidos en las colonias, arroz, bebidas, aceite de oliva, oro, estaño y objetos de hierro, así como artículos de lujo (Peričić, 2008, p. 346). La construcción de la vía férrea Metković-Mostar-Sarajevo tuvo una importancia crucial para Herzegovina. El tramo de Mostar a Metković se construyó en 1885 y se inauguró en junio con una longitud de 42.400 metros y cuando se completó hasta Sarajevo en 1889, la longitud total era de 177.100 metros. En su artículo del 12 de agosto de 1891, bajo el título “Línea férrea Mostar-Sarajevo”, la publicación *La voz del herzegovino (Glas Hercegovca)* describía las reacciones de los periódicos de Dalmacia a la apertura del ferrocarril y la posibilidad de una conexión de transporte más fácil con Herzegovina y Bosnia y, por ende, de exportación de sus productos (“Željeznička pruga Mostar-Sarajevo”, 12 de agosto de 1891, *Glas Hercegovca*). Sobre la relación natural existente entre Dalmacia y Herzegovina nos habla también la introducción de la cláusula del vino en 1892 (Kraljević, 1994, pp. 199-204). La edición número 66 de la publicación *Amanecer (Osvit)*, del 25 de agosto de 1900, presentó el artículo “Consecuencias de la Cláusula del Vino en Herzegovina”, en el que se mencionaba como una de esas consecuencias la disminución de la venta de ganado en Dalmacia y de las exportaciones de Herzegovina durante 1899 en un 24,85 % (80.633 piezas), mientras que la importación de caballos se había incrementado debido a la construcción del ferrocarril (“Import i export marve u god. 1899”, 8 de septiembre de 1900, *Osvit*). A pesar de todos los intentos de introducir la cuarentena, en la frontera con Dalmacia no fue posible implementarla debido a esa relación natural entre ambas regiones. La cooperación económica abrió las puertas a la colaboración cultural y política. A fin de año, *Amanecer (Osvit)* volvía a mencionar el tema de los efectos de esa cláusula de la siguiente manera: “el desafortunado contrato que el Imperio celebró con Italia les robó el pan a los viticultores de Dalmacia e Istria... Nuestros viñedos están pereciendo por eso y piden que no se renueve ese contrato” (“Posljedice ugovora”, 19 de diciembre de 1900, *Osvit*). Estos son datos muy importantes que hablan de la interrelación referida e indican que los intentos de crear una cuarentena en la frontera no produjeron los resultados esperados para quienes se habían trazado tal objetivo.

Cuando en el siglo XIX tuvo lugar una buena coyuntura vitivinícola en Dalmacia (Kraljević, 1994, pp. 60-146), Herzegovina también se benefició exportando ganado y productos alimenticios. Después de que la viticultura dalmata fuera destruida a fines del siglo XIX por la filoxera y el permiso para la importación de vinos adulterados de Italia al Imperio austrohúngaro, hubo una ola de refugiados croatas en el Nuevo Mundo.

Esto se reflejó en Herzegovina, así como el hecho de que se hacía un seguimiento de los periódicos publicados en Dalmacia, principalmente *El Periódico Nacional (Narodni list)* de Zadar y *Croacia Roja (Crvena Hrvatska)* de Dubrovnik. Después de la introducción de la cláusula del vino en 1892 (Kraljević, 1994, pp. 199-204), los periódicos publicaron muchas noticias sobre la emigración que tuvo lugar desde Dalmacia, y de esta manera los croatas en Herzegovina se informaron y recibieron datos sobre este proceso. Incluso Zagora tuvo un pequeño número de emigrantes porque era una localidad aislada y deficientemente informada sobre las partidas al Nuevo Mundo (Nejašmić, 1991, p. 103). Esta información también la transmitían los periódicos que se publican en Mostar, como *Albahaca Herzegovina (Hercegovački bosiljak)*, *Nueva Albahaca Herzegovina (Novi hercegovački bosiljak)*, *La voz del herzegovino (Glas Hercegovca)* y *Amanecer (Osvit)* (Zovko, 2012, pp. 236-255) Aquí se debe mencionar el problema de la débil estructura educativa en el distrito de Ljubuški, que fue una de las razones por las que el proceso de emigración cobró impulso más tarde.

La población de Herzegovina en el siglo XIX y principios del XX con especial referencia al distrito de Ljubuški

El pueblo croata se formó de modo especial bajo la influencia del catolicismo y, a pesar de las presiones, las persecuciones y el proceso de islamización, logró preservarse existencial, espiritual, cultural y nacionalmente y prepararse para la emancipación e integración nacional que se desarrolló durante el siglo XIX. Para los católicos de Herzegovina, el siglo XIX marcó el comienzo de una nueva era que detuvo las tendencias negativas. La recuperación gradual comenzó a finales del período otomano y el verdadero impulso se experimentó durante el Imperio austrohúngaro. Esto es visible en los censos de población que se realizaron de forma sistemática durante la vigencia de este último en Bosnia y Herzegovina.

Tabla 1. Censo de 1879

Distritos	Mus.	%	Ortod.	%	Cat. R.	%	Jud.	%	Otro	%	Total
Mostar	10 361	26,15	6280	15,85	22 938	57,89	35	0,08	6	0,03	39 620
Bileća	2190	15,97	11 527	84,02	2	0,01	-	-	-	-	13 719
Gacko	4558	43,73	5865	56,26	1	0,01	-	-	-	-	10 424

Konjic	9862	59,29	2157	12,96	4617	27,75	-	-	-	-	16 636
Ljubinje	970	19,18	5615	54,67	2686	26,15	-	-	-	-	10 271
Ljubuški	2850	12,34	145	0,63	20 101	87,02	3	0,01	-	-	23 099
Nevesinje	3336	27,07	8880	72,05	109	0,88	-	-	-	-	12 325
Počitelj	2345	24,23	1565	16,17	5769	59,60	-	-	-	-	9679
Stolac	5029	41,89	3565	29,70	3410	28,41	-	-	-	-	12 004
Trebinje	4599	27,90	11 735	71,18	150	0,91	-	-	1	0,01	16 485
Foča	17 915	70,92	7344	29,07	1	0,01	-	-	-	-	25 260
Total	65 015	34,30	64 678	34,13	59 784	31,54	38	0,02	7	0,01	189 522

Mus.: Musulmanes; **Ortod.:** Ortodoxos; **Cat. R.:** Católicos romanos; **Jud.:** Judíos.

Fuente: Štatistika mjesta i pučanstava Bosne i Hercegovine, 1880, pp. 105-125

Según los resultados del primer censo realizado en el año 1879, en el área de Mostar los católicos constituían el 31,54 % de la población, y eran mayoría en sólo tres distritos (Mostar 57,89 %, Ljubuški 87,02 % y Počitelj 59,60 %). Las tres religiones principales tenían casi el mismo número de creyentes, siendo los católicos el número más bajo.

Tabla 2. Censo de 1885

Distritos	Mus.	%	Ortod.	%	Cat. R.	%	Jud.	%	Otro	%	Total
Mostar	12 141	27,16	7215	16,14	25 238	56,45	98	0,22	14	0,03	44 706
Bileća	2774	19,54	11 278	79,46	133	0,94	5	0,04	5	0,03	14 195
Gacko	4005	37,85	6485	61,28	86	0,81	6	0,06	-	-	10 582
Konjic	11 593	58,90	2528	12,85	5550	28,20	11	0,06	1	0,01	19 683
Ljubinje	1943	17,07	6291	55,28	3144	27,62	1	0,001	2	0,02	11 381
Ljubuški	3561	11,05	597	1,85	28 054	87,09	-	-	2	0,01	32 214
Nevesinje	4461	30,18	10 063	68,08	250	1,69	8	0,05	-	-	14 782
Stolac	6975	32,44	5758	26,78	8758	40,73	6	0,03	3	0,01	21 500
Trebinje	4785	25,82	13 251	71,51	489	2,64	4	0,02	2	0,01	18 531
Total	52 238	27,86	63 466	33,84	71 702	38,22	139	0,07	29	0,01	187 574

Mostar	12 141	27,16	7215	16,14	25 238	56,45	98	0,22	14	0,03	44 706
--------	--------	-------	------	-------	--------	-------	----	------	----	------	--------

Mus.: Musulmanes; **Ortod.:** Ortodoxos; **Cat. R.:** Católicos romanos; **Jud.:** Judíos.

Fuente: Štatistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885, 1886, pp. 220-258

Según el censo de 1885, el número de católicos aumentó al 38,22 % y seguía habiendo tres distritos con mayoría católica (Mostar, con el 56,45 %, Ljubuški, con el 87,09 % y Stolac, con el 40,73 %). El número de musulmanes disminuyó significativamente (emigración), siendo entonces el número más pequeño, en tanto la religión católica presentaba el mayor número de fieles, ya que su número había aumentado al 38,22 %. Los ortodoxos registraron una tendencia a la baja, pero leve. Este censo de población estuvo más preparado y mejor realizado, por lo que dio una imagen más realista que el censo de 1879.

Tabla 3. Censo de 1895

Distritos	Mus.	%	Ortod.	%	Cat. R.	%	Jud.	%	Otro	%	Total
Mostar,gr.	6946	48,34	3877	26,98	3353	23,33	164	1,14	30	0,21	14 370
Mostar,s.k.	6250	16,00	4422	11,31	28 409	72,69	-	-	-	-	39 081
Bileća	3217	20,06	12 710	79,25	110	0,69	-	-	-	-	16 037
Gacko	4407	34,84	8095	64,00	147	1,16	-	-	-	-	12 649
Konjic	12 357	55,84	2845	12,86	6913	31,24	6	0,03	6	0,03	22 127
Ljubinje	2019	16,50	6924	56,58	3295	26,92	-	-	-	-	12 238
Ljubuški	3766	9,63	929	2,37	34 429	88,00	-	-	-	-	39 124
Nevesinje	5085	26,99	13 150	69,78	586	3,11	21	0,11	2	0,01	18 844
Stolac	7589	30,68	6957	28,13	10 180	41,17	-	-	6	0,02	24 732
Trebinje	4894	24,13	14 585	71,93	766	3,78	8	0,04	24	0,12	20 277
Total	56 135	25,58	74 889	34,12	88 188	40,18	199	0,09	68	0,03	219 479

Mus.: Musulmanes; **Ortod.:** Ortodoxos; **Cat. R.:** Católicos romanos; **Jud.:** Judíos.

Fuente: Glavni rezultati, 1895, pp. 490-587

Según este nuevo censo, en el área de Mostar los católicos representaban el 40,18 % y la mayoría de ellos se encontraba en el distrito rural de Mostar (72,69 %), el distrito de Ljubuški (88 %) y el de Stolac (41,17 %).

Tabla 4. Censo de 1910

Distritos	Mus.	%	Ortod.	%	Cat. R.	%	Jud.	%	Otro	%	Total
Mostar,s.k.	7023	13,98	5925	11,80	37 267	74,21	-	-	2	0,01	50 217
Bileća	3437	17,49	15 978	81,31	218	1,12	3	0,01	14	0,07	19 650
Gacko	5291	35,03	9667	64,00	137	0,91	-	-	9	0,06	15 104
Konjic	15 129	53,92	3989	14,21	8922	31,80	4	0,01	16	0,06	28 060
Ljubinje	2153	14,74	8527	58,38	3916	26,81	1	0,01	9	0,06	14 606
Ljubuški	2846	6,73	231	0,55	39 211	92,70	4	0,01	5	0,01	42 297
Nevesinje	5773	24,79	16 550	71,08	917	3,94	37	0,16	6	0,03	23 283
Stolac	9463	27,38	9101	26,33	15 973	46,21	13	0,04	13	0,04	34 563
Trebinje	5039	22,37	16 294	72,32	1143	5,07	32	0,14	22	0,10	22 530
Mostar, gr.	7212	44,00	4518	27,56	4307	26,27	254	1,55	101	0,62	16 392
Total	63 366	23,76	90 780	34,04	112 011	42,00	348	0,13	197	0,07	266 702

Mus.: Musulmanes; **Ortod.:** Ortodoxos; **Cat. R.:** Católicos romanos; **Jud.:** Judíos.

Fuente: Rezultati, 1912, pp. 328-387

Hay una tendencia visible de crecimiento de los católicos, que constituyen el 42 % de la población, siendo los distritos mayoritarios el distrito rural de Mostar (74,21 %), Ljubuški (92,70 %) y Stolac (46,21 %).

Uno de los factores de desintegración fue la ausencia de una población católica en las ciudades de entonces, y así el número de artesanos, comerciantes, maestros y funcionarios resulta limitado.

Cómo fue la situación después de la llegada de la Monarquía k. u. k. (*kaiserlich und königlich*) imperial y real (austrohúngara) y qué cambios experimentaron las ciudades tras tres décadas de su presencia en Herzegovina se desprende en la Tabla 5.

Tabla 5. Movimiento de población católica en las ciudades de Herzegovina entre 1879 y 1910

Nro.	Ciudad	1879	1885	1895	1910	1879-1910	%
1.	Mostar	1366	2359	3353	4307	+2941	+214
2.	Bileća	2	60	98	196	+194	+9700

3.	Čapljina	282	346	441	775	+493	+175
4.	Gacko	1	44	85	116	+115	+11 500
5.	Konjic	26	200	391	839	+813	+3127
6.	Ljubinjje	18	57	83	52	+34	+189
7.	Ljubuški	57	726	844	716	+659	+1156
8.	Nevesinje	7	53	189	176	+169	+2414
9.	Stolac	189	382	457	301	+112	+59
10.	Trebinje	103	309	482	794	+691	+671
Σ	total	2051	4563	6423	8272	+6221	+303

Fuente: Zovko, 2012, pp. 296-389

Aquí hay que mencionar que un gran número de extranjeros llegó a las ciudades de Herzegovina en el período de 1879 a 1910. Por razones estratégicas, el Imperio austrohúngaro intentó poblar las localidades cercanas a la frontera con Montenegro (Bileća, Gacko, Ljubinjje, Nevesinje y Trebinje). Estas áreas urbanas tenían un número insignificante de católicos en 1879 y su número aumentó en 1910, pero ni siquiera entonces estuvieron representados significativamente en la población total. Trebinje tenía el 17,2 %, Nevesinje el 9 %, Ljubinjje el 4,1 %, Gacko el 6,9 % y Bileća el 1,12 % del número total de habitantes en las zonas urbanas. La segunda categoría de ciudades estaba formada por Mostar (26,3 %), Ljubuški (21,7 %), Konjic (35,2 %) y Čapljina (49,7 %), que tuvieron un porcentaje más moderado de aumento de católicos. En estas áreas los católicos constituían la mayoría de la población total o estaban más significativamente representados, tanto en términos de cantidad como de igualdad respecto de las otras dos religiones. Cuando se observan los alrededores de Mostar, este crecimiento en el período de 1879 a 1910 ascendió al 303 %, lo que representa un aumento de gran importancia. El mismo fue consecuencia de la inmigración de católicos provenientes de los países del Imperio austrohúngaro, especialmente en las ciudades fronterizas, lo que interesaba a las autoridades. Otra razón es que los croatas que antes vivían en los pueblos de los alrededores se fueron asentando en las zonas urbanas, cambiando de ese modo la estructura étnica de las ciudades. De los dos últimos censos, es evidente que los católicos fueron cobrando importancia incluso en las áreas urbanas, y su inclusión en todas las esferas de la vida de la ciudad resultó en un proceso acelerado de integración nacional.

Dos procesos de emigración: el primero de 1886 a 1901 y el segundo de 1902 a 1929

Cuando se considera la emigración desde Bosnia y Herzegovina, se destaca el hecho de que la zona de Mostar es la que lleva la delantera con 10.247 personas, lo que representa un 44,62 %, con el agregado de que la mayoría de ellas estaba en América, más precisamente 7.818 individuos, lo que constituye el 76,29 % del número de emigrados. El número de católicos que vivía en América era de 3.265, lo que conforma un 54,17 % de quienes estaban en América (Rezultati, 1912, p. XCIII).

A medida que se fue conformando una administración estatal moderna y contemporánea en Bosnia y Herzegovina, comenzó a llevarse un registro, desde 1886 hasta 1929, de todos aquellos que querían abandonar el país. En la Tabla 6 se presenta el número total de emigrantes y la cantidad de católicos emigrados desde el distrito de Ljubuški entre 1886 y mayo de 1929.

Tabla 6. Emigración desde el distrito de Ljubuški entre 1886 y 1929

Año	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895
N.º de emig.	14	16	11	19	19	18	3	34	12	11
Cat.	1	2	6	-	3	1	-	1	-	-
Año	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905
N.º de emig.	23	12	9	24	78	29	29	33	47	130
Cat.	2	2	3	2	1	1	23	21	35	123
Año	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913		
N.º de emig.	720	1926	411	-	337	15	186	119		
Cat.	703	1203	383	-	303	-	174	107		
Año	1925	1926	1927	1928	1929					
N.º de emig.	18	156	406	407	175					
Cat.	-	-	-	-	-					

N.º de emig.: N.º de emigrantes; Cat.: Católicos

Para ciertos años, los datos son bastante escasos o faltan por completo, como sucede con el año 1909, o solo contamos con datos parciales, como acontece con los años 1911 y 1913. Según los datos de la Tabla 6, el número total de emigrantes en el período 1886 -1929 fue de 4.654 personas, lo cual no es correcto, puesto que ese número fue mayor y ciertamente superó los 5.000. Se debe destacar la circunstancia de que la larga frontera entre Herzegovina y Dalmacia no fue un gran obstáculo para los cruces ilegales, por lo que sólo podemos adivinar el número real de personas emigradas.

La razón por la que no hay registros de partidas en los primeros años del Reino de los Serbios, Croatas y Eslovenos radica en que, debido a la gran cantidad de fallecimientos por la fiebre española, hubo una coyuntura favorable para la mano de obra y el tabaco estaba bien pagado. En los primeros años, la nueva conformación estatal no supuso mayores problemas políticos, por lo cual ni la emigración política necesitó ir al Nuevo Mundo. Los datos para el período 1925-1929 no están completos y se refieren sólo a algunos meses en ciertos años.

Según los datos observados, la primera ola migratoria provino de las áreas urbanas más pequeñas de Ljubuški, Čapljina, Vitina y Dretelje, y se trató mayormente de musulmanes que fueron a Turquía. La segunda ola, acontecida entre 1904 y 1929, estuvo compuesta por católicos procedentes principalmente de las áreas rurales, migrantes económicos que partían en general de forma individual, siendo en su gran mayoría hombres, e incluso algunos datos muestran que partían niños de 14 años. La gran mayoría era soltera, constituyendo más del 98 % de la población emigrante. Se dirigieron principalmente a Estados Unidos y, en Sudamérica, a Argentina (479), Uruguay (143) y Chile (94). Solo después de que los países de América del Norte limitaran el número de inmigrantes en el año 1904, los migrantes comenzaron a ir hacia América del Sur.

De las parroquias del distrito de Ljubuški, el mayor número de emigrantes correspondía a Veljak, con 789 (Veljaci, Grab y Vašarovići), Klobuk, con 645 (Klobuk y Šipovača), Vitina, con 581 (Vitina, Grabovnik, Otok y Proboj) y Humac, con 761 (Prolog, Crveni Grm, Lisice, Humac, Bijača, Zvirici, Radišici, Cerno). En conjunto superaban los 2000 emigrantes, en tanto que las otras diez parroquias (Ljubuški grad, Drinovci, Tihaljina, Ružici, Grude, Rakitno, Međugorje, Gorica, Studenci, Posušje y Gradac) aportaban la otra mitad. Para el período 1914-1924 no hay número de emigrantes en el registro, en tanto que para el año 1925 figura un total de 18 y para el año 1926, de 156, sin presentarse evidencia sobre su filiación religiosa, situación que se replica para todos los años posteriores hasta mayo de 1929 (Mikulić, 18 de mayo de 1929). El

autor del registro es el párroco de Humac, fray Rudo Mikulić.²

Conclusión

La emigración de los habitantes del distrito de Ljubuški entre 1886 y 1901 provino principalmente de las áreas urbanas. Se trató principalmente de familias musulmanas que emigraban a Turquía. En esos años, la migración de población católica fue prácticamente insignificante. En el segundo período, desde 1902 hasta mayo de 1929, se registró una emigración mayor desde las zonas rurales. En general, los que emigraban eran hombres solteros y la presencia católica en esas migraciones fue mayoritaria. Para el período 1895-1910, cuando se realizaron dos censos de población, el aumento de la población en el distrito de Ljubuški fue del 18,72 %. (Rezultati, 2012, p. XXII). La inmigración estuvo motivada principalmente por razones económicas. El proceso de emigración alcanzó su punto máximo a principios del siglo XX, pero la Primera Guerra Mundial lo detuvo. Tras el final de la contienda bélica, junto con las motivaciones económicas, aparecieron también las políticas, que se intensificaron en la tercera y cuarta décadas del siglo XX. Los procesos sociales y económicos de la vecina Dalmacia tuvieron una gran influencia en Herzegovina y sirvieron de guía para los croatas cuando partieron hacia el Nuevo Mundo.

Bibliografía y fuentes

Bibliografía

- Brkljača, S. (2011). Urbanizacija Hercegovine – demografski i privredni razvoj. En I. Lučić (Ed.). *Hum i Hercegovina kroz povijest* (vol. II). Hrvatski institut za povijest.
- Grabovac, J. (1991). *Dalmacija i hercegovačko-bosanski ustanak 1875.-1878*. Književni krug.
- Jolić, R. (2011). *Leksikon hercegovačkih franjevaca, Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM*. Franjevačka knjižnica.
- Kraljević, R. (1994). *Vinogradarski slom i demografski rasap južne Hrvatske u*

² Nació en Ružici en 1897, murió en Mostar en 1942 por deshidratación y fue enterrado en el cementerio de Šoinovac. Terminó la escuela primaria en su pueblo natal y la secundaria en Široki Brijeg. Estudió filosofía y teología en Mostar, Viena y Friburgo. Ingresó a la orden franciscana en Humac en 1914 y fue ordenado sacerdote en 1921 en Viena. Sirvió en Mostar y Slano y fue capellán en Široki Brijeg, Konjic y Humac. Fue también trabajador social y cultural y escritor (Jolić, 2011, p. 261).

osvit 20. stoljeća. Književni krug.

Nejašmić, I. (1991). *Depopulacija u Hrvatskoj*. Globus.

Obad, S. (1990). *Dalmatinsko selo u prošlosti*. Logos.

Peez, C. (2002). *Mostar i njegova kultura - slika jednog grada u Hercegovini 1891. Crkva na kamenu*.

Peričić, Š. (2001). Prinos poznavanju hercegovačke trgovine u XIX. stoljeću. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 43, 341-354. Zagreb-Zadar. <https://hrcak.srce.hr/file/18761>

Zovko, T. (2012). *Proces hrvatske nacionalne integracije u Hercegovini 1840.-1914*. [Tesis de doctorado no publicada]. Sveučilište u Zadru.

Fuentes

Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu. (1907). br. VII. Sarajevo.

Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. 4. 1895. (1896). Službeno izdanje.

Import i export marve u god. 1899. (1900, 8 de septiembre). *Osvit*, 70.

Mikulić, R. (1929, 18 de mayo). Statistika iseljenika ljubušskog kotara (od god. 1886.-1929.). *Narodna sloboda*, p. 15.

Posljedice ugovora. (1900, 19 de diciembre). *Osvit*, 78.

Rezultati popisa žiteljstva Bosne i Hercegovine od 10. 10. 1910. (1912). Službeno izdanje.

Štatistika mjesta i pučanstava Bosne i Hercegovine. (1880). Službeno izdanje.

Štatistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885. (1886). Službeno izdanje.

Željeznička pruga Mostar-Sarajevo. (1891, 12 de agosto). *Glas Hercegovca*, 52.

LA INTELIGENCIA CROATA EMIGRANTE EN ARGENTINA DESPUÉS DE LA SEGUNDA GUERRA MUNDIAL

Ante Kožul

Trabajo profesional (no científico)

Resumen

En este trabajo el autor expone la acción de grupos de intelectuales croatas en Argentina después de la Segunda Guerra Mundial. Se destacan Ivan Oršanić y sus colaboradores más cercanos reunidos en torno al Partido Republicano Croata (*Hrvatska republikanska stranka*) y la revista *Republika de Croacia (Republika Hrvatska)*. En sus artículos y debates, Oršanić introdujo el concepto de *libertad integral* y definió cuatro variantes vitales elementales (política, social-económica, cultural y moral-religiosa), en cuya realización consideró alcanzada la completa libertad del individuo y del pueblo. Sobre la base de eventos y personas de la historia croata, Oršanić trató de construir y dar forma a un pensamiento de construcción estatal croata con el objetivo de crear una Croacia libre. En sus ensayos, fue un paso más allá y ofreció una visión del futuro Estado croata basado en la igualdad interestatal y la libertad social de todos sus ciudadanos. Un gran número de intelectuales emigrados se reunieron en torno a la revista *La Revista Croata (Hrvatska revija)*, que con sus artículos literarios, culturales, sociales y políticos contribuyó a la preservación de la identidad croata, y con el tiempo se convirtió en una de las revistas emigrantes más influyentes. La revista *Estudios Croatas (Studia Croatica)*, por su parte, tuvo también un papel importante en la presentación de la historia y la cultura croata, tratando de promover, en idioma español, las aspiraciones y el derecho del pueblo croata a su propio Estado.

Palabras clave: *inteligencia croata, Argentina, Ivan Oršanić, Hrvatska revija, Studia Croatica*

Introducción

El final de la Segunda Guerra Mundial y el establecimiento de la Yugoslavia comunista dejaron fuertes consecuencias para la existencia y la acción de la inteligencia croata en el período de posguerra. Inmediatamente después de la guerra, un número significativo de miembros de la inteligencia croata perdió la vida en asesinatos que tuvieron lugar en toda Yugoslavia. Quienes lograron eludir el ajuste de cuentas con el “enemigo del pueblo” y decidieron permanecer en su patria consintieron en gran medida la represión de su libre creatividad y, bajo las condiciones del totalitarismo imperante, actuaron en aquellas circunstancias en que el régimen lo permitía, en una especie de silencio intelectual. El resto de los miembros de la inteligencia buscó salvar su vida formando parte de la ola migratoria que abarcó todo el territorio croata. Encontró seguridad y refugio en numerosos países del mundo, entre ellos en los de América del Sur y principalmente en Argentina, país que se convirtió en lugar de reunión de un número significativo de intelectuales emigrados y que durante más de medio siglo representará el “centro intelectual y político de la emigración política croata” (Katalinić, 2017, p. 121).

Ivan Oršanić y el Partido Republicano Croata (Hrvatska republikanska stranka -HRS)

Un papel importante en la reunión de la inteligencia emigrada a la Argentina corresponde a Ivan Oršanić, uno de los políticos y escritores croatas emigrantes más significativos. En sus artículos y ensayos, abordó cuestiones políticas, nacionales, culturales, sociales, económicas y religiosas. Analizó el estado y la posición de esos ámbitos de la actividad humana y ofreció ideas y soluciones para el pueblo croata y su futuro Estado. En el centro de su pensamiento filosófico y su actividad política se encuentra la noción de *libertad integral* definida como “la libertad del hombre dentro de su comunidad nacional y la libertad de la comunidad nacional entre otras naciones” (Oršanić, 1990, p. 43). Oršanić consideraba que la realización de la libertad del hombre y el pueblo era completa si se verificaban variantes vitales: cultural, social-económica, moral-religiosa y política. Esas cuatro variantes conformaban para él un todo unificado en el que estaban enlazadas de manera funcional e indisoluble, de modo tal que la ausencia de una de ellas significaba la ausencia de libertad completa. Podría presentarse una excepción únicamente en el dominio ocasional de una determinada variante, en congruencia con la posición que el individuo y el pueblo tuviesen en un momento determinado, y según las circunstancias de política exterior y el estado del mundo imperantes. La variante

cultural de su pensamiento estaba dominada por el esfuerzo ilustrado por adquirir conocimientos. Fomentando constantemente el trabajo intelectual, Oršanić procuró influir en el desarrollo del individuo y del pueblo en su conjunto, con el objetivo de crear seres pensantes y responsables capaces de construir, a partir de sus propias reflexiones y conclusiones, opiniones personales sobre las cuestiones fundamentales del Estado croata. De ese modo, procuraba liberarlo de la esclavitud en la que se encontraba para que pudiera emprender el camino de la libertad personal y el desarrollo integral de todos sus miembros. En cuanto a la realización de la variante social-económica, Oršanić partió de la aspiración de cada individuo a cumplir las condiciones básicas para una vida digna, mientras que para el Estado esto implicaba un desarrollo económico libre desprovisto de las ambiciones imperialistas de otros Estados por explotar el espacio croata. En sus textos criticó con igual dureza el materialismo de Oriente y de Occidente por destruir tanto al individuo como a los pueblos, considerando que en el mundo existían “dos ideas ‘superiores’ dentro de las cuales se señalaban las naciones como complejos del atraso: la materialista-capitalista y la materialista-comunista”, y que ambas se encontraban en un nivel de desarrollo tan bajo que no podían ser “portadoras de espíritu y cultura, portadoras de ideas verdaderamente superiores para la formación de la sociedad humana” (Oršanić, 1990, p. 109). En efecto, Oršanić vio en la realización de la libertad social-económica del individuo y el pueblo una condición previa importante para la realización de la variante moral-religiosa, en términos de la necesidad fundamental de respeto, responsabilidad y solidaridad mutuas. La variante política completa de un modo particular el pensamiento filosófico de Ivan Oršanić, quien propuso que, a partir de los ejemplos positivos del pasado y los fenómenos negativos de la política, se establecieran las bases del pensamiento de construcción estatal croata, con el objetivo de salir de la esclavitud yugoslava y realizar un Estado croata libre.

Puede hacerse un seguimiento de sus ideas filosóficas básicas a través de su biografía. La dimensión cultural expresa fuertemente sus cualidades educativas e ilustradas, a las que verdaderamente se dedicó. Fue secretario general de la Liga Croata de las Águilas (*Hrvatski orlovski savez*), sociedad fundada en 1923 con el objetivo de educar religiosa, intelectual, moral y físicamente a los jóvenes. Después de completar sus estudios en la Facultad de Filosofía de Belgrado, enseñó matemáticas y física en Vukovar y luego en la Escuela Secundaria del Arzobispado de Zagreb. En el Estado Independiente de Croacia (NDH) fue secretario estatal de Propaganda y comandante de la Juventud Ustacha, oportunidad que utilizó para tratar de evitar la influencia alemana sobre la juventud croata. La dimensión

social-económica se expresa en su ausencia de relación con lo material, ya que trabajó con constancia y creó física e intelectualmente toda su vida, que fue modesta y común, acorde con las circunstancias en que se encontraba, tanto en su tierra natal como en la emigración. Por otro lado, tenía una dimensión moral-religiosa manifiesta. Fue miembro del Movimiento católico croata (Hrvatski katolički pokret), que en la primera mitad del siglo XX actuaba de acuerdo con los valores cristianos y la justicia social. Se opuso al catolicismo formal y a la mera expresión de fe y exigió su vivencia a través de hechos más que de palabras. La idea política de la filosofía de Oršanić se perfila en la organización del Partido Republicano Croata (HRS). La idea de iniciar un partido existía ya en 1945 y como líder del mismo había previsto a Dušan Žanko, quien fuera su colaborador durante varios años en la Liga Croata de las Águilas (Hrvatski orlovski savez), y su colega en el colegio secundario del Arzobispado (Katalinić, 2017, p. 193). Los dos lograron sortear la tragedia de Bleiburg y juntos desde Austria trasladaron a un grupo de croatas a un campo en Italia. Žanko fue elegido presidente del campo de Fermo, el campo de refugiados croata más grande y mejor organizado, que contaba con varios miles de personas (Žanko, 1998, p. 35). Las jornadas de refugiados en los campos de Italia hicieron imposible consumir la organización y el partido se fundó finalmente tras llegar a suelo argentino, en Buenos Aires, en el año 1951. A lo largo de su estancia en Argentina, Žanko formó parte del círculo de Oršanić, organizando y participando en los trabajos del partido hasta su ida a Venezuela en 1955, donde continuó su actividad pública e intelectual y fue premiado por las autoridades estatales por su trabajo científico y su contribución al desarrollo del Estado (Žanko, 1998, p. 38). Junto con el partido, Oršanić también comenzó a editar el periódico *República de Croacia (Republika Hrvatska)* en el que publicó la mayor parte de sus reflexiones. Era una continuación de su rica vida periodística desde la época de entreguerras, cuando contribuyó con numerosas revistas. Fue editor de *Boletín croata (Hrvatska smotra)*, una revista que reunía a intelectuales de derecha y, además de artículos políticos, contenía artículos culturales, literarios y sociales. También ejerció el periodismo durante sus días de refugiado en los campos de Italia, donde inició el boletín *Partidario de Starčević (Starčevićanac)*. Formó el Partido Republicano Croata (HRS) basado en la idea de la libertad del pueblo croata en su propio país e intentó educar a sus miembros y apoyar la lucha por la concreción de una Croacia libre. Oršanić trató de aprender de los errores históricos de la política croata. La división en el Partido Croata del Derecho (*Hrvatska stranka prava*) después de la muerte de Starčević y la aceptación del yugoslavismo por parte del Partido Campesino Croata (*Hrvatska seljačka stranka*) después de la muerte de

Radić llevaron a Oršanić a sentar unas bases sólidas para la construcción del partido, por lo que a menudo enfatizó la noción de seguridad conceptual. Insistió en una definición clara de la idea de acción y de la solidez de la formación doctrinaria de cada miembro y del partido en su conjunto, consciente de que, en su lucha por alcanzar los objetivos planteados, tanto los individuos como el partido se encontrarían con numerosas dificultades y desafíos. En la organización del partido prestó gran atención a la psiquis humana, considerando que para el éxito de la lucha croata era necesario tener un carácter fuerte, adhesión a principios, responsabilidad y perseverancia, mientras que vio el peligro de las debilidades humanas en la ingenuidad, el oportunismo, la envidia, el odio y la hipersensibilidad. En sus textos enfatizó fuertemente la obligación de cada individuo de actuar y alentó a los emigrantes a contribuir a la lucha croata dentro de sus posibilidades y capacidades. Al mismo tiempo, advirtió a quienes se mantenían como observadores pasivos y no mostró comprensión por la ausencia de acción, cuestionando su pertenencia al cuerpo nacional croata y al futuro Estado croata:

Quien en su lugar, por su lugar y desde su lugar, dondequiera que esté, no puede ni siquiera después de unos meses o años construir la posibilidad de, al menos, la más modesta acción o participación en la destrucción del enemigo nacional croata, es un tonto o está tan cómodo que su comodidad en sí misma define la traición y la enemistad hacia su propio pueblo (Oršanić, 1979, p. 422).

En las actividades de la institución abogó por los principios democráticos y alentó la crítica y el diálogo, pero al mismo tiempo observó que en la discusión había una delgada línea entre el libre pensamiento y la destrucción. Oršanić nunca aspiró al mero recuento de miembros y ramas del partido. Permitió que los interesados se acercaran a él y se sintieran atraídos por sus ideas y perseverancia en lugar de ir por ahí convencidos de incorporarse al partido. De alguna manera, se trataba también de una especie de selección entre quienes realmente estaban dispuestos a participar y aportar, y quienes se acercaban sólo con el objetivo de satisfacer un sentimiento de obligación hacia la patria y hacia quienes se habían quedado en ella.

Durante la escritura y edición de *República de Croacia (Republika Hrvatska)*, Oršanić abordó todos los temas importantes de la vida política y social croata en la patria y en la emigración. Se opuso enérgicamente a la posición de ciertos partidos políticos croatas y organizaciones de emigrantes que se consideraban con el derecho de actuar como únicos representantes legítimos del pueblo croata, en la patria y fuera de ella. Al respecto, señaló que:

deberían abstenerse de sus asuntos aquellos que quisieran tener un partido, un sindicato, una sociedad cultural y una sociedad religiosa, o algo de eso, junto con la destrucción y exclusión de lo otro, porque esto no es creación de unidad, sino totalitarismo, porque esto no es desarrollo de la libertad, sino dictadura (Oršanić, 1990, pp. 52-53).

Se opuso firmemente a la división política de la emigración croata en momentos en que el objetivo de la mayoría era uno, la creación de un Estado croata libre y soberano. “Podemos diferir unos de otros en cientos de cosas, lo que naturalmente pertenece a una nación desarrollada y un sistema democrático, pero siempre sobre la base de la idea del Estado como nuestra realidad política”, indicó Oršanić y continuó: “Sólo de esa manera nos equipararemos en grado de madurez con todas las naciones con Estado, para quienes la actitud y la acción antiestatal equivalen a la traición” (Oršanić, 1979, p. 383). Con la idea yugoslava y su forma totalitaria de gobierno, Yugoslavia era exactamente lo contrario del concepto de *libertad integral* de Oršanić. “Yugoslavia es una dictadura o no puede ser”, enfatizó (Oršanić, 1990, p. 104). En la solución de las relaciones entre Croacia y Serbia, asumió una actitud pacifista. En discusiones sobre eventos del pasado de esas dos naciones, señaló su desarrollo histórico diferenciado y evitó buscar puntos de conflicto que profundizaran la brecha existente. En la idea yugoslava vio la negación tanto de los pueblos como de los Estados croata y serbio, y en su existencia un obstáculo al derecho natural de todo pueblo a realizar su libertad. A diferencia del yugoslavismo, en sus reflexiones puso como punto de partida el hecho

de que Serbia y Croacia y los pueblos serbio y croata existen, y que mil años de historia serbia y mil años de historia croata, que tomaron forma en dos territorios diferentes y a través de distintas orientaciones históricas, no pueden ahora borrarse de pronto y confundirse (Oršanić, 1990, p. 78).

Destacó a Starčević y Radić, quienes reconocieron el peligro del yugoslavismo y expresaron claramente su oposición a la idea yugoslava. Reconoció su aparición como resultado de eventos y circunstancias históricas, pero también como una derrota, porque no pudo cumplir su cometido (serbio, en la creación de una Gran Serbia, y croata, en la libertad y salvación del Imperio austrohúngaro). Respecto de las relaciones entre ambos países, abogó por el cese de las acusaciones recíprocas por hechos del pasado, el regreso a las fronteras de 1918 y la resolución de las cuestiones en disputa con la participación de la comunidad internacional cuando no fuese posible hacerlo a través del acuerdo mutuo. En cuanto a la orientación de la política exterior, Oršanić opinaba que tanto el Este como el Oeste tenían una posición única con respecto a Yugoslavia: la necesidad

de su estabilidad y preservación. Se negó a dejar el destino del Estado croata en manos de otros y defendió una acción enérgica en todos los ámbitos sociales y políticos, destacando que “ni la liberación ni la libertad son consecuencia de vivencias espontáneas, sino de muchos y muchos, conocidos y desconocidos, más o menos formulados, esfuerzos, luchas, víctimas y sacrificios” (Oršanić, 1979, p. 419).

En la mayoría de los círculos de emigrantes se enfatizó el objetivo de crear una Croacia independiente, pero a menudo no se discutió lo suficiente sobre su futura organización interna y externa. En sus debates, Oršanić fue un paso más allá y rompió la creencia de que la aparición del propio Estado significaría el logro de la libertad completa para el pueblo y el individuo. Rechazó la idea de que con la realización del Estado croata desaparecerían todos los problemas del pueblo croata y afirmó claramente que con ello “sólo se obtendría la condición primaria para la creación de la libertad, pero no la libertad misma” y que “para su creación recién entonces quedaría mucho trabajo por hacer” (Lončarević, 2017). No usó la libertad como argumento exclusivo para la destrucción de Yugoslavia, sino que también la impulsó al futuro Estado croata, advirtiendo sobre el peligro que supondría que el pueblo croata “se libere de la dictadura extranjera y caiga en su propia dictadura”, al tiempo que enfatizó que “sólo la liberación llevada a cabo en las fuerzas, puntos de vista, inclinaciones y experiencias de la libertad puede asegurarle al pueblo el desarrollo y fortalecimiento del sistema de libertad” (Oršanić, 1979, pp. 314-315). Por otra parte, Oršanić rechazó la existencia de la libertad absoluta y enfatizó fuertemente la necesidad de un desarrollo personal y social constante, tanto del individuo como del pueblo, y remarcó que “ser libre y querer ser libre significa estar esforzándose continuamente” (Oršanić, 1990, p. 45). Destacó la importancia de la inteligencia croata, indicando que la misma debería volver a liderar a su pueblo y desempeñar un papel clave en la liberación, tal como lo hizo en el período renacentista nacional del siglo XIX. Al mismo tiempo, advirtió sobre el peligro que se cernía sobre ella si tenía una “orientación histórica oportunista” y sostuvo que, en ese caso, sería “mejor que no existiera, porque se encuentra en una tragedia constante, ya que admira los éxitos geniales de sus grandes oportunistas y lamenta los tristes fracasos de sus infrecuentes radicales” (Oršanić, 1990, p. 265).

Ivan Oršanić murió en 1968 a la edad de 64 años. Dejó numerosos artículos, ensayos y obras en los que presentó pensamientos valiosos sobre temas importantes de la vida social y política croata. Sus convicciones y puntos de vista fueron aceptados por un amplio círculo de emigrantes croatas y constituyen un material valioso y actual para reflexionar sobre el

Estado croata presente y futuro. En este sentido, quien mejor lo ha descrito tal vez haya sido su viejo amigo y colaborador Dužan Žanko, quien indicó:

Me parece una necesidad extraordinaria que con su súbita partida al eterno silencio por fin comience a definirse el retrato de un hombre que vivió íntegramente en la visión del futuro de su patria, que con su mirada de largo plazo comprendió las leyes de la historia y que con su obra política en el presente escribió la historia del futuro, lleno de fe en lo posible, sin una vivencia personal de éxito (Žanko, 1998, p. 327).

El trabajo de Oršanić fue continuado por Ivo Korsky, su sucesor como presidente del partido, y Kazimir Katalinić, como secretario. De hecho, ellos fueron quienes garantizaron que después de su muerte el partido no divagara ni se dividiera, sino que continuara actuando sobre una sólida base y estructura conceptual hasta el logro del Estado croata libre. Ivo Korsky tuvo un camino de vida similar al de Ivan Oršanić. En el período de entreguerras, ambos pertenecían al círculo de intelectuales que mostraban una fuerte conciencia nacional e ideales cristianos, y en sus textos intervenían analítica y científicamente en contra del creciente comunismo y sus cosmovisiones sociales y económicas. Ambos actuaron abiertamente contra Yugoslavia, cualquiera fuese su forma, y expresaron su descontento con la solución de la cuestión croata en relación con la Banovina de Croacia, por lo que fueron arrestados y encarcelados. Korsky fue funcionario de la Juventud Ustacha comandada por Oršanić y, tras la tragedia de Bleiburg y la incertidumbre de los campos italianos, el destino los reunió en Argentina, donde comenzó su lucha por una Croacia libre. Ambos expresaron en sus textos críticas a las autoridades del Estado Independiente de Croacia (NDH) y a la falta de libertades personales y de democracia en la forma de gobernar, en tanto que defendieron firmemente el derecho del pueblo croata a su propio Estado basado en el concepto de *libertad integral*.

¿Cuántas personas le objetaron que él, habiendo sido ‘ideólogo ustacha’, estaba ahora en contra de esas ideas, porque no querían o no podían entender que estaba buscando una nueva forma de nacionalismo croata, aceptable para todos los croatas y, especialmente, para las nuevas generaciones?

escribió Korsky (1991, p. 244), no para justificarse a sí mismo y a Oršanić, sino para señalar que había llegado el momento de aprender del pasado y construir un futuro mejor a partir de él. Korsky se hizo cargo del partido de Oršanić en un momento en que comenzaba a llegar una nueva ola migratoria, predominantemente más joven, que no había participado en los eventos bélicos de la Segunda Guerra Mundial ni en la vida política del

Estado Independiente de Croacia y había experimentado las dificultades de la vida en la Yugoslavia totalitaria. En la emigración, por tanto, empezó a plantearse la cuestión del acercamiento a las generaciones más jóvenes y su inclusión en la vida política. Korsky abogó por la cooperación mutua y trató de disipar la opinión de que la generación anterior se había quedado atrás en el tiempo, mientras que las nuevas generaciones eran progresistas y menos sensibles a la cuestión nacional croata. Vio un momento importante en el sofocamiento de la Primavera croata, que “mostró que se necesitan incentivos para el cambio desde la emigración y a través de la emigración, si queremos conducir a un cambio generacional normal y ordenado” (Korsky, 1991, p. 231), y enfatizó la necesidad de pluralismo político, pero también de actuación unificada. Esto fue particularmente evidente en la participación del Partido Republicano Croata en la creación del Consejo Nacional Croata (*Hrvatsko narodno vijeće - HNV*),¹ que fue iniciado por Oršanić y continuado por Korsky, quien señaló:

debemos encontrar un lenguaje que permita a los croatas del mundo libre comunicarse con las nuevas generaciones a las que se les ha lavado el cerebro durante siglos, porque sin diálogo y comprensión no hay colaboración, y sin colaboración no hay actividad liberadora (Korsky, 1991, p. 250).

La cuestión de la inclusión, en el trabajo de los partidos políticos y organizaciones, de individuos que fueron parte del aparato comunista en Yugoslavia provocó discusiones aún más tormentosas en la emigración. En este sentido, Korsky se refirió al II. Parlamento del HNV de 1977 y a la elección de Franjo Mikulić, un ex funcionario comunista, para el cargo de presidente de ese cuerpo, enfatizando que:

la lucha de liberación croata no significa venganza o un regreso al pasado, sino que abre la posibilidad de que cada croata actúe en el campo político, en el marco de la actividad política general, de manera pública, sin ocultar su pasado, libremente, sin coerción alguna (Korsky, 1991, p. 251).

La mayoría de la emigración vio en la posición anticomunista de Estados Unidos un aliado natural en la destrucción de Yugoslavia. En materia de política exterior y respecto de la división del mundo, Korsky adoptó un punto de vista realista y concluyó que EE. UU. era “la mayor potencia del mundo y que su amistad sería ciertamente de una importancia invaluable para cualquier pequeña nación que luchara por su libertad”

¹ El Consejo Nacional Croata fue fundado en el año 1974 con el objetivo de conectar diversos partidos políticos de emigrantes croatas y organizaciones en todo el mundo en un cuerpo suprapartidista, para mostrar las aspiraciones y el derecho del pueblo croata a la existencia de una Croacia libre e independiente, a través de una comparecencia conjunta ante el público mundial.

(Korsky, 1991, p. 295), pero al mismo tiempo destacó que en la división del mundo en bloques de aquel momento, “uno y otro lado creía que los cambios en Yugoslavia podrían beneficiar al lado contrario, por lo que ambos -si fue tácita o concertadamente no podemos saberlo- mantuvieron el *statu quo* en los Balcanes y centraron sus esfuerzos en otras áreas” (Korsky, 1991, p. 303).

El segundo pilar que sostuvo los cimientos del trabajo de Oršanić fue Kazimir Katalinić, quien, como parte de su acción en la emigración, diligentemente recopiló, estudió y publicó trabajos de temática histórica, sociológica y política, algunos de los cuales fueron traducidos a varios idiomas extranjeros. Visitó muchas comunidades de emigrantes croatas en todo el mundo, pronunciando numerosos discursos y conferencias, en las que trató de expandir la idea de Oršanić sobre la construcción del Estado croata. El Partido Republicano Croata (HRS) tenía filiales en casi todos los países en los que existía una gran comunidad croata y presentaba sus puntos de vista e ideas no sólo a través de *República de Croacia (Republika Hrvatska)*, sino también en las revistas *Rakovica* (Buenos Aires), *Nuestro camino (Naš put)* (Toronto) y *El futuro croata (Hrvatska budućnost)* (Los Ángeles). Katalinić estuvo fuertemente comprometido con el establecimiento del HNV en la asamblea de Toronto en 1974, fue elegido tres veces para el Parlamento del Consejo y desde 1977 ocupó la importante función de secretario. En el trabajo del HNV propagó la idea de reconciliación y unidad de la Croacia vernácula y la emigrada, y junto con Ivo Korsky fue uno de los responsables del establecimiento de la cooperación entre los propulsores de la Primavera croata y los republicanos. Tras la concreción de ansiada Croacia libre, fue presidente de la Unión Republicana Croata (HRZ), partido sucesor de la HRS creada en la emigración, y en sus actuaciones trató de arraigar en el pueblo la idea nacional croata enmarcada en la concepción de *libertad integral* de Oršanić.

La Revista croata (Hrvatska revija)

Un lugar destacado en la congregación de la intelectualidad emigrada, no sólo en Argentina, sino en todo el mundo, pertenece sin lugar a dudas a *La Revista croata (Hrvatska revija)*, fundada en Buenos Aires en 1951 por Vinko Nikolić y Antun Bonifačić. Ya en el año 1947, el primero de ellos había fundado el periódico *Croacia (Hrvatska)* junto con Franjo Nevistić. Sin embargo, en 1950 ambos abandonaron la redacción de esa publicación, que se convirtió en el boletín del Movimiento de Liberación Croata (Hrvatski oslobođilački pokret) de Ante Pavelić. Vinko Nikolić creía que *La Revista croata* debía ser un “boletín cultural de carácter general,

no partidista y suprapartidista, de los croatas democráticos libres para la construcción del Estado croata” (Brešić, 2013). Escribiendo sobre la importancia de la inteligencia, destacó en su primer editorial que, tanto en el país como en la emigración, ésta “no debía tener un lugar privilegiado en relación con el resto del pueblo, sino que debía ser fiel, consecuente y decidida y estar a su servicio” y que “le debía todo a su pueblo y por eso debía estar dedicada a él” (Listeš, 2011, p. 273). Este pensamiento lo confirman las palabras de uno de los más conocidos colaboradores de la revista, Bogdan Radica, quien creía que el motor y la fuerza principal del pueblo croata debía ser precisamente la inteligencia (Listeš, 2011, p. 115). Es importante destacar la apertura que la misma tenía hacia autores que ostentaban puntos de vista diferentes y a menudo contradictorios y después de mudarse a Europa en 1966 y hasta 1991, cuando regresa a la patria, la inclusión gradual de autores más jóvenes. De hecho, se ha subrayado frecuentemente que la publicación fue un puente entre las generaciones migrantes más jóvenes y las mayores, así como entre la Croacia vernácula y la emigrada. Especialmente después de la desactivación de Primavera Croata, sigue de cerca y presta atención a los acontecimientos que se desarrollan en la tierra natal y presenta también a parte de los autores croatas que escriben desde allí, por supuesto, con seudónimos. Durante la salida de *La Revista croata* fue publicado número significativo de reseñas de libros, revistas, calendarios, exposiciones y obras de teatro. Asimismo, se encargó de organizar dos simposios en Suiza (en 1968 y 1971), que fueron encuentros especiales de la inteligencia para desarrollar conversaciones y conferencias sobre temas políticos, culturales, económicos, literarios y religiosos, de los que participaron en secreto disertantes de la patria (Listeš, 2011, p. 96). Los artículos de *La Revista croata*, como una especie de mensaje de la emigración, eran seriamente leídos y analizados por las autoridades yugoslavas con el propósito de conocer el pensamiento, los puntos de vista y los movimientos de la llamada emigración enemiga, por lo que podemos decir que con el tiempo se convirtió en portavoz de la emigración croata. Por todo ello, esta publicación contribuyó considerablemente en especial a quitar el estigma de la emigración croata como *ustacha*. Ella misma fue blanco de críticas de disidentes en innumerables ocasiones, principalmente por sus artículos políticos y rara vez por sus publicaciones y contribuciones culturales. Aunque el título de la revista indicaba que se trataba de una publicación literario-cultural trimestral, una gran cantidad de artículos era de carácter político. Sin embargo, los editores insistían en que se dedicaban a la formación política del pueblo croata, pero no a la politiquería. En su trabajo, la revista reunió a más de seiscientos colaboradores de todo el mundo, personas de

diferente formación y diversas profesiones (lingüistas, escritores, poetas, escultores, pintores, compositores, políticos e historiadores) y en el marco de la *Biblioteca de la Revista croata* se publicaron más de sesenta obras de temática diversa. Muy rápidamente superó las fronteras argentina y sudamericana, por lo que apareció un número cada vez mayor de corresponsales y colaboradores extranjeros de todo el mundo. Junto con Bogdan Radica, quien la describe como “un semillero de ideas y alimento espiritual del hombre en la emigración” (Listeš, 20110, p. 110), autores relevantes fueron también Milan Blažeković, Franjo Nevistić, Jure Petričević, Milan Maglica, Lucijan Kordić, Boris Maruna, Dominik Mandić, Jere Jareb, Vinko Grubišić, Ante Ciliga y muchos otros. *La Revista croata* representa una fuente indispensable en el estudio de la historia de la emigración croata alrededor del mundo y es un gran tesoro de la historiografía croata, pero en sí misma está insuficientemente investigada a pesar de haber sido citada innumerables veces en distintas obras y trabajos.

Estudios croatas (*Studia croatica*)

La emigración tuvo un rol valioso en la concientización en los países de acogida sobre la existencia de la cuestión croata en Yugoslavia, así como sobre las aspiraciones y el derecho del pueblo croata a un Estado croata libre. En efecto, con ese objetivo fue lanzada en 1960 en Buenos Aires la revista en idioma español *Studia Croatica*. Al mismo tiempo, se fundó el Instituto Croata Latinoamericano de Cultura (Hrvatsko-latinoamerički kulturni institut) como patrocinador de la revista en cuyo consejo editorial intervenía la mayoría de los autores que también eran colaboradores en *La Revista croata*. En el editorial del primer número se puede leer: “Es deseo del iniciador de esta publicación informar al mundo libre sobre el patrimonio histórico y cultural de su antigua patria, sobre sus sufrimientos y acontecimientos, así como por la lucha que lleva adelante por la libertad y la independencia” (Vrljičak, s.f.). El editor en jefe de la revista fue Ivo Bogdan, quien fue sucedido primero por Franjo Nevistić y luego por Radovan Latković. Tanto la revista como el círculo que reunió fueron particularmente fructíferos en la edición de publicaciones temáticas oportunas sobre la cuestión de Bosnia y Herzegovina, la Primavera croata, Bleiburg y la crisis de Yugoslavia. Podemos decir que *Studia Croatica* tuvo en el mundo de habla hispana un papel similar al que tuvieron *Journal of Croatian studies* en Estados Unidos, *British-Croatian Review* en Inglaterra y *Kroatische Berichte* en Alemania. Sus ediciones fueron entregadas en más de ciento treinta instituciones científicas y culturales, desde América del Norte y del Sur hasta Europa y Australia, lo

que la hizo accesible a lectores de todo el mundo y, en ese sentido, jugó un papel importante en la promoción del patrimonio cultural croata y la idea de un Estado croata libre.

Además de *Revista Croata* y *Studia Croatica*, en la Argentina de posguerra se impulsó una treintena de diarios y revistas y se publicó casi un centenar de obras sobre diversos temas, lo que representa un aporte significativo al patrimonio cultural e histórico croata, por lo que podemos sostener con razón que la Argentina fue un “jardín bibliográfico de toda la emigración croata” (Sinovčić, 1991, p. 55). En este país, por otra parte, actuaron destacados funcionarios públicos como Božidar Latković, Ivo Lendić, Marko Sinovčić, Zvonimir Katalenić y muchos otros, quienes con sus logros intelectuales contribuyeron significativamente al enriquecimiento cultural y político del pueblo croata en la emigración. De todo lo anterior, podemos concluir que Argentina fue un centro verdaderamente importante de congregación de la emigración croata, un país en el cual “se concentró la mayor parte de los intelectuales croatas y gente de la pluma” (Sinovčić, 1991, p. 55), cuyo alcance traspasaba las fronteras del continente sudamericano y que fueron escuchados y respetados por toda la emigración croata.

Conclusión

La ola migratoria que envolvió a Croacia al finalizar la Segunda Guerra Mundial también abarcó a numerosos estados sudamericanos, entre los cuales Argentina se destaca particularmente, en virtud del número de emigrantes y sus actividades políticas, culturales y religiosas. Con el tiempo, se distinguió en la colectividad croata de ese país un grupo de políticos, escritores, poetas, periodistas y ensayistas, a los que podemos llamar inteligencia croata emigrante. Un factor importante en el surgimiento de ese grupo fue sin duda el Partido Republicano Croata y su publicación *República de Croacia (Republika Hrvatska)*, dirigida y editada por Ivan Oršanić (1951-1968) y el Dr. Ivo Korsky (1968-1991). En sus escritos, artículos y discursos, ambos buscaron construir un partido cuyos miembros fuesen participantes activos y pensadores libres con el propósito de crear un grupo consciente que pueda contribuir al objetivo fundamental de crear una Croacia independiente. Sus debates sobre el nacionalismo, el comunismo, el capitalismo y el liberalismo pusieron en el centro al hombre y su derecho a la libertad, la justicia y el desarrollo espiritual, aspirando a transmitir los mismos derechos a todo el pueblo croata en una Croacia libre e independiente. A través de su trabajo y esfuerzo, lograron reunir a un amplio círculo de emigrantes formados e intelectualmente conscientes

y escribieron no sólo en *República de Croacia (Republika Hrvatska)*, sino también en otros periódicos, entre los cuales debe destacarse *La Revista Croata (Hrvatska revija)*, que editaron en Buenos Aires en 1951 Antun Bonifačić y Vinko Nikolić. Esta última, a su vez, aglutinó a un amplio círculo de emigrantes de todo el mundo en los campos de la cultura, la literatura y la política y con el tiempo se convirtió en un lugar de encuentro de la palabra escrita de la inteligencia croata emigrante. Para finalizar, un lugar importante en la actividad editorial ciertamente pertenece a la revista *Studia Croatica*, fundada en Buenos Aires en 1960, la cual acercó a los hispanohablantes información sobre el patrimonio cultural e histórico croata, difundiendo una imagen sobre la riqueza del pueblo croata y su aspiración por su propio Estado. Debido a la imposibilidad de desarrollar sus conocimientos científicos e intelectuales en un Estado croata libre, numerosos emigrantes croatas contribuyeron significativamente con su acción al desarrollo social y económico de Argentina, especialmente en los campos de la agronomía, las ciencias forestales, la geodesia, la economía, la medicina, el arte y la literatura. Hoy en día, las discusiones sobre la emigración se abordan principalmente en el contexto de la economía y las inversiones de retorno. Sin embargo, además del enorme capital económico no utilizado, no debemos olvidar la importante capacidad intelectual de la emigración croata, que sería valioso incluir en el desarrollo del Estado croata.

Bibliografía y fuentes

- Brešić, V. (2013). Nacionalni kontekst emigrantske Hrvatske revije. *Hrvatska revija*, XIII(4), 62–64. Recuperado el 20 de febrero de 2020 de <http://www.matica.hr/hr/399/nacionalni-kontekst-emigrantske-hrvatske-revije-22751/>
- Katalinić, K. (2017). *Od poraza do pobjede: povijest hrvatske političke emigracije: 1945.-1990.* sv. 1. 1945.-1959. Naklada Trpimir.
- Korsky, I. (1991). *Hrvatski nacionalizam*. Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Listeš, S. (2011). *Hrvatska revija (1951.-1990.) i hrvatska emigrantska književnost*. [Tesis de doctorado no publicada]. Sveučilište u Zadru.
- Lončarević, M. (2017, 9. de agosto). Tko je hrvatski političar Ivan Oršanić? Zagaratelj slobode osobe i domovine. *Glas Koncila*. Recuperado el 17 de marzo de 2020 de <https://www.glas-koncila.hr/tko-je-hrvatski-politicar-ivan-orsanic/>
- Oršanić, I. (1979). *Vizija slobode*. Ateneo Republicano Croata.
- Oršanić, I. (1990). *Vizija slobode*. H.R.D. “Dubrovnik”.
- Sinovčić, M. (1991). *Hrvati u Argentini i njihov doprinos Hrvatskoj kulturi: pregled hrvatskog tiska objavljenog u Argentini od godine 1946. do 1990*. Talleres

Gráficos Dorrego.

Vrljićak, J. (s.f.). *Povijest, sadašnjost i budućnost časopisa Studia Croatica*. Recuperado el 5 de abril de 2020 de http://www.studiacroatica.org/studia/studia_povijest.htm

Žanko, D. (1998). *Svjedoci*. Školske novine. Pergamena.

ALGUNAS POSICIONES POLÍTICAS DE VLAHO RAIĆ

Wolly Krašić

Trabajo profesional (no científico)

Resumen

Después de finalizada la Segunda Guerra Mundial llegaron a Argentina miles de emigrantes políticos croatas. En el periodo previo, la mayoría de ellos había estado relacionada de alguna manera con el Estado independiente de Croacia (*Nezavisna Država Hrvatska* - NDH) y un número menor, con el Partido Campesino Croata (*Hrvatska seljačka stranka* - HSS). En su nuevo destino, muchos de ellos siguieron dedicándose a la actividad política de diversas formas, a través de distintas organizaciones, grupos, sociedades, etc. Vlaho Raić fue uno de los pocos que actuó de forma independiente, tanto a través de la publicación de sus propios libros, como mediante la edición de la revista *La Palabra Libre (Slobodna riječ)*. En su juventud admiró el yugoslavismo, mientras que más tarde fue simpatizante del Partido Campesino. En la emigración abogó para que Vladko Maček, presidente de ese partido, se definiera claramente sobre la cuestión de la independencia del Estado croata, frente a sus vagas declaraciones acerca de la necesidad de llegar a un acuerdo “justo” entre croatas y serbios. A la vez, apoyó firmemente a su vicepresidente, Juraj Krnjević, a quien consideraba un líder y unificador de la mayoría de los emigrantes políticos croatas que hablaba mucho más concretamente sobre la necesidad de la creación de un Estado croata independiente. Por otra parte, criticó fuertemente la reactivación política de Ante Pavelić, ex jefe (*poglavnik*) del NDH, considerándolo por varias razones inadecuado para tal cosa. Raić defendió de modo inequívoco la creación de un Estado croata independiente y fue una de las escasas voces que propugnaron la división de Bosnia y Herzegovina entre los futuros Estados croata y serbio, así como el intercambio de población en aras de homogeneizar los Estados nacionales y eliminar las futuras tensiones y guerras.

Palabras clave: *Vlaho Raić, Vladko Maček, Juraj Krnjević, Ante Pavelić, Yugoslavia*

Para el pueblo croata, una de las consecuencias de la culminación de la Segunda Guerra Mundial, el colapso del Estado Independiente de Croacia (NDH) y el establecimiento de la Yugoslavia comunista fue el surgimiento de una numerosa emigración política. Una parte importante de estas personas fue trasladada a Argentina luego de haber estado, en su mayoría, en campos de refugiados en Austria e Italia. Aunque hasta el final de su vida el fundador del Movimiento Ustacha (*Ustaša*) y jefe del NDH, Ante Pavelić, logró liderar a una parte significativa de aquellos emigrantes que habían estado vinculados de alguna manera con el régimen del NDH, la emigración política croata se vio afectada por un proceso de divisiones cada vez más intensas, cuyo resultado fue la creación de numerosas organizaciones, grupos, sociedades y similares (Krašić, 2018a). Sin embargo, mediante su trabajo político y periodístico, lograron destacarse algunos individuos que actuaban de forma independiente. Uno de ellos fue Vlaho Raić.

Nacido en 1895 en Split, en su juventud fue partidario de la unificación de los eslavos del sur. Según él mismo admitió, durante las guerras de los Balcanes había deseado ir a Serbia y luchar en su ejército. Sin embargo, poco después de la creación del Reino de los Serbios, Croatas y Eslovenos (*Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca - SHS*), experimentó una decepción y se volvió simpatizante de la política del Partido Campesino Croata (HSS), que, bajo la dirección de Stjepan Radić, abogaba por la reorganización radical del Estado, convirtiéndose de modo indiscutible en la principal fuerza política entre los croatas. En la década del veinte editó en Split los periódicos *La Palabra Croata (Hrvatska riječ)* y *La Concordia Croata (Hrvatska sloga)* y desde finales de 1926 hasta el 10 de abril de 1941 fue editor de la sección política del respetado diario *Horizonte (Obzor)*. Fue crítico del régimen ustacha, pero estuvo comprometido con la construcción estatal. Con la ayuda de contactos personales, logró conseguir trabajo como mensajero en el Ministerio de Asuntos Exteriores del NDH y, sobre la base de un acuerdo con algunos de los miembros más importantes del Partido Campesino, viajó a Estambul para examinar la posibilidad de que el NDH cambiara su posición en la guerra y se uniera a los aliados occidentales. También gestionó el establecimiento de vínculos directos entre una parte de la dirigencia del Partido en Croacia y los aliados. Después de la guerra vivió en Suiza e Italia y finalmente se instaló en Argentina. (Raić 1953a, pp. 15-125; Raić, 1955, p. 4; Raić, 1960).

Desde 1956 editó en Buenos Aires la revista mensual apartidista *La Palabra Libre (Slobodna riječ)* (Blažeković, 1996, pp. 453-454; Krašić, 2018a, p. 267). En la emigración publicó, asimismo, seis libros, a saber: *Croacia y Serbia (Hrvatska i Srbija)* (1953), *El problema vital del pueblo croata (Životni problem hrvatskog naroda)* (1953), *El detrás de escena de la política emigratoria (Iza kulisa emigrantske politike)* (1954), *Croacia o Yugoslavia (Hrvatska ili Jugoslavija)* (1955); *Dr. Ante Pavelić* (1959) y *Los Aliados y el NDH (Saveznici i NDH)* (1960). En ellos abordó muchos de los temas de la historia croata del siglo XIX y la primera mitad del siglo XX y refirió también algunas vivencias personales. Sus puntos de vista sobre los acontecimientos durante la Segunda Guerra Mundial son particularmente interesantes, ya que se están vertidos desde la posición de una persona que era antiustacha, antiyugoslava y anticomunista. Sin embargo, no sólo escribió sobre eventos pasados, sino que describió los sucesos que se desenvolvían entre los emigrantes políticos, ofreciendo posibles soluciones para superar las divisiones y conflictos existentes, como así también para el establecimiento de un Estado croata independiente.

La línea divisoria fundamental que separaba a la emigración política después de la Segunda Guerra Mundial se establecía entre quienes abogaban por la creación de un Estado croata independiente y quienes defendían la permanencia de Croacia dentro de Yugoslavia, incluso después del esperado derrocamiento o colapso del comunismo. Precisamente esta última opción fue la que sostuvo el HSS bajo el liderazgo de su presidente Vladko Maček, quien después de haber estado encerrado bajo el régimen del NDH (1941-1945) abandonó el país ante los comunistas yugoslavos victoriosos. Maček mantuvo vínculos con miembros de la emigración política eslovena y serbia, incluido el exiliado rey Pedro II Karadorđević. Su objetivo era llegar a un acuerdo sobre la organización del futuro Estado yugoslavo, en el que Croacia fuera una entidad en relación de confederación con las demás naciones yugoslavas. También se hicieron planes para desarrollar una vinculación más amplia entre los pueblos de Europa Central y Oriental. Sin embargo, hasta el final de su vida, no se alcanzó ningún compromiso con la parte serbia. Un problema insuperable fue la cuestión de la determinación de las fronteras de Croacia y de Serbia en un Estado común, ya que los políticos serbios emigrados no querían dar ninguna garantía sobre la organización del futuro Estado, diciendo que se decidiría en las elecciones. El Partido Campesino rechazó esa propuesta, teniendo en cuenta las variadas presiones y manipulaciones de la parte serbia durante la votación de la primera constitución del Reino de los Serbios, Croatas y Eslovenos, a través de la cual se había establecido la supremacía serbia en el Estado. Asimismo, la parte serbia creía que los poderes de las unidades

confederadas eran demasiado grandes en relación con el centro del país, Belgrado. Hablando sobre esta problemática, cabe señalar que Maček perseveró en estas negociaciones a pesar de numerosos fracasos debido, en parte, al hecho de que creía que Occidente mantendría decididamente su posición sobre la necesidad de preservar Yugoslavia después del colapso del comunismo en Europa del Este. Dado que esperaba su ayuda para derrocarlo, Maček consideraba contraproducente defender una política de fragmentación que estaría en contradicción, en primer lugar, con los objetivos estratégicos estadounidenses. Es más, todo pareciera indicar que los norteamericanos contemplaban la creación de una federación aún más amplia en Europa del Este tras la caída del comunismo. Finalmente, Maček temía que el país y el pueblo croatas se dividieran en caso de una desintegración, y que generara conflicto la cuestión sobre qué pertenecería a los serbios y qué a los demás vecinos, como los italianos y húngaros, y qué territorio constituiría el Estado croata independiente. Evaluaba que el desmembramiento de Yugoslavia conduciría a nuevos conflictos y, como católico practicante y pacifista profundamente convencido, trataba de evitarlos. En público, pero también en algunas declaraciones privadas, habló bastante vagamente sobre estas cuestiones. Supo manifestarse sobre la necesidad de un acuerdo justo entre croatas y serbios al tiempo que, por otra parte, justificó la indeterminación de sus exposiciones afirmando que la situación no estaba clara y que no tenía sentido hacer afirmaciones contundentes. (Tepeš, 2018, pp. 100-113, 128, 130-131; Krašić, 2018a, p. 17).

Por el contrario, en tanto partidario de HSS, Raić defendió la necesidad de crear un Estado croata independiente, reseñando una serie de razones por las cuales consideraba que la coexistencia de croatas y serbios en un estado común no era posible. Comenzó haciendo referencia a la Edad Media, es decir, a la pertenencia de los croatas a la civilización europea occidental y católica, y de los serbios a la civilización bizantina y ortodoxa, resaltando que la dominación otomana a lo largo de los siglos había influido en la mentalidad y las costumbres serbias. Raić presentó a los serbios como culturalmente inferiores a los croatas, atribuyéndoles rasgos tales como la falsedad, la crueldad, el atraso y la autocracia. En el primer estado yugoslavo, sostenía, se convirtieron por casualidad en los amos y señores de los croatas, que eran superiores en varios campos, y de múltiples formas intentaron impedir que siguieran desarrollándose, así como mantenerlos bajo control de la única manera posible, esto es, por la fuerza (Raić, 1953a, pp. 17-21). Asimismo, en vísperas de la Segunda Guerra Mundial escribió que entre la gran mayoría de los croatas y la gran mayoría de los serbios imperaba una “atmósfera de fuerte desconfianza

mutua y profundo odio recíproco” (Raić, 1953a, p. 141) y que ni Serbia ni los serbios tenían ni remotamente la fuerza para gobernar un territorio tan grande en la forma en que lo hicieron (Raić, 1953a, p. 142). Por lo tanto, concluía, era de esperar que en una situación de crisis tal como el ataque de las potencias del Eje en abril de 1941, Yugoslavia se derrumbara como un castillo de naipes, y los pueblos no serbios saludaran ese hecho como una liberación.

Hablando sobre la situación posterior a la Segunda Guerra Mundial, Raić concluyó que la posición de Croacia y los croatas en la segunda Yugoslavia, comunista, era aún más difícil que en su variante monárquica, sin importar el federalismo proclamado por el nuevo estado. Analizó, además, la actitud de los políticos serbios emigrados, con quienes Maček negociaba la estructuración del nuevo estado yugoslavo, entendiendo que sólo había pequeñas diferencias entre ellos y que todos tenían el mismo objetivo, la conformación de una Gran Serbia, ya sea dentro o fuera de la frontera de Yugoslavia. Uno de los argumentos para tal afirmación lo encontró en el hecho de que todos ellos glorificaban a Draža Mihailović, líder del movimiento chetnik en Yugoslavia durante la Segunda Guerra Mundial, que perpetró un genocidio contra los pueblos no serbios, incluidos los croatas. (Raić, 1953a, pp. 234-241, 248; Raić, 1955, p. 53).

Afirmó también que la política del Partido Campesino siempre había tenido como objetivo final la creación de un Estado croata, aduciendo que cuando algunas opciones croatas de construcción estatal apoyaron la creación del Estado de los Eslavos del Sur luego de la Primera Guerra Mundial, fue Stjepan Radić quien recibió el apoyo de la mayoría de los croatas, que veían en él al nuevo Padre de la Patria, al nuevo Ante Starčević, que trabajaría para la realización de un Estado croata independiente (Raić, 1953a, p. 35). Respecto de la Banovina de Croacia, creada en 1939 como unidad autónoma del pueblo croata en Yugoslavia, señaló que debía ser sólo el primer paso en el camino hacia la independencia y que el HSS en la emigración debía tener una posición clara sobre esta cuestión, sin más necesidad de tácticas o maniobras. Durante la proclamación de la Banovina, Maček expresó a los periodistas que con ella la resolución de la cuestión croata no hacía más que comenzar. Con esas declaraciones, según la comprensión de Raić (1953a, p. 155), enfatizaba que no había olvidado el presunto objetivo final del pueblo: el Estado independiente. Le comunicó a Maček que renunciando a ese objetivo dejaría de ser intérprete y representante de los intereses nacionales croatas. Su eslogan sobre el rifle croata en el hombro croata y la billetera croata en el bolsillo croata, como vívidamente había expresado Maček en una oportunidad sobre la forma deseable de resolver la cuestión croata, solo podía hacerse realidad

en un Estado independiente (Raić, 1955, p. 51). Por otra parte, declaró que ambas comunidades yugoslavas se basaban en la supremacía serbia y que cualquier futura Yugoslavia podría sostenerse sólo si los croatas aceptaban una posición subordinada (Raić, 1955, p. 27). Sin embargo, aunque él mismo fue un disidente del régimen ustacha, afirmó que la lucha de los croatas para preservar el NDH demostró que los croatas ansiaban un Estado independiente. A pesar de algunas desviaciones respecto de los principios democráticos, Raić creía firmemente que debían depositarse grandes esperanzas en el principio de autodeterminación de los pueblos que aplicaría Occidente en Europa del Este después de la caída del comunismo. Se preguntó, cómo muchos después de él, si acaso era posible que el reconocimiento de la libre determinación se aplicara a las antiguas colonias africanas y asiáticas sin que reconociera algún día ese mismo derecho a los croatas, un pueblo con una tradición milenaria de estatidad. Enfatizó que para Occidente el objetivo más importante sería garantizar la estabilidad y los principios democráticos en los países liberados del comunismo y que, en consecuencia, en el nuevo mundo no habría lugar para la dominación de los serbios sobre los croatas. Propuso una amplia campaña de promoción sobre la especificidad del pueblo croata y su deseo de crear un Estado independiente para informar al mayor número posible de políticos, intelectuales y público en general en Occidente. En este contexto, subrayó que la posición indefinida de Maček, así como el enfoque abiertamente pro yugoslavo de algunos miembros del HSS, era extremadamente contraproducente. Opinaba que en la situación descrita el Partido Campesino, en tanto representante democrático de la gran mayoría de los croatas en el período de entreguerras, que no se había comprometido con la colaboración con los nazis y los fascistas durante la Segunda Guerra Mundial, debía abogar claramente por la creación de un Estado croata independiente. De la misma manera, no comprendía que Maček y algunos otros miembros de HSS continuaran insistiendo en la concepción yugoslava después de una serie de evidencias de que los políticos serbios emigrados no tenían el más mínimo oído para las demandas croatas en un Estado común (Raić, 1955, pp. 22-23, 51, 55, 64, 68).

Queriendo fortalecer su tesis de que el HSS era un partido para la construcción del Estado, Raić escribió que, incluso al final de la guerra, una parte de sus líderes en el país abogaba por la necesidad de crear un Estado croata independiente. Volviendo a los viajes que hizo al extranjero con el objetivo de establecer vínculos entre parte de la dirección del partido y los Aliados, afirmó que poco antes de la invasión aliada en Normandía, Ivanka Farolfi le entregó un informe confidencial sobre la

situación en Croacia, especialmente en el campo, que él llevó a Suiza para que fuese enviado a Londres. En dicho informe, Farolfi y otro destacado miembro del HSS, Ljudevit Tomašić, habrían descrito los crímenes de los partisanos, el asesinato sistemático de miembros del HSS y cómo los partisanos llevaban adelante una persecución contra Maček por colaboracionismo, a pesar de encontrarse bajo custodia. La parte más importante del escrito de Raić se refiere a su afirmación acerca de que el documento mencionado contenía una sección que decía que los croatas querían un Estado independiente y democrático y que estaban trabajando en su realización. Tras el establecimiento de ese Estado independiente, se preveía la posibilidad de una conexión con eslovenos y serbios en algún tipo de comunidad económica (Raić, 1953a, p. 272, 299; Raić, 1960, pp. 18-19).

Junto a los intentos de persuadir a Maček para que se declarara a favor de la necesidad de crear un Estado croata independiente, razón por la cual incluso publicó su correspondencia escrita sobre el asunto (Raić, 1955, pp. 18-43), trabajó para promover a Juraj Krnjević (uno de los miembros destacados del partido en el período de entreguerras y su vicepresidente en la emigración hasta la muerte del primero) como un verdadero intérprete de la política del HSS y su futuro líder, pero también como una figura en torno a la cual debería reunirse el mayor número posible de emigrantes políticos croatas. Hizo hincapié en que Krnjević tenía una serie de contactos importantes en Occidente que se remontaban al período de entreguerras (vivió en el extranjero de 1929 a 1936), y que se había opuesto incansablemente a los miembros serbios del gobierno yugoslavo exiliado del que formó parte durante la Segunda Guerra Mundial. Registró una serie de declaraciones y movimientos de Krnjević después de 1945 en defensa de la creación de un Estado croata independiente (Raić, 1953a, pp. 284-292).

Después de la muerte de Maček, Krnjević realmente asumió una posición de liderazgo en el Partido Campesino, que se declaró entonces sin lugar a dudas a favor de la necesidad de crear un Estado croata independiente. Que Raić estuvo en lo cierto cuando afirmó que esto era lo que quería la mayoría de los miembros del partido, repitiendo la frase de Krnjević acerca de que el objetivo final de la política de HSS siempre había sido la creación de un Estado croata, lo atestigua el hecho de que sólo un pequeño número de miembros y simpatizantes mantuvieron su orientación pro yugoslava. Además, Raić tenía razón sobre el potencial de Krnjević para asumir el liderazgo de toda o la gran mayoría de la emigración política. Poco después de la muerte de Ante Pavelić, y anticipándose a la muerte de Maček, parte de ella se unió para formar el Consejo Nacional Croata (*Hrvatsko narodno vijeće - HNV*) en 1962 en Nueva York. Los fundadores intentaron atraer al Movimiento de Liberación

Croata (*Hrvatski oslobodilački pokret*), la organización más grande de la emigración política, así como al HSS para que se sumaran al Consejo, y en Krnjević vieron precisamente al líder del así ampliado HNV. Sin embargo, en este aspecto Krnjević continuó con la política exclusivista y aislacionista de Maček. Más concretamente, afirmó que el HSS era el único representante legítimo del pueblo croata, que durante el período de entreguerras había obtenido abrumadoras victorias en las elecciones. Por otra parte, sostuvo que se trataba de un partido pacifista que durante la guerra no se había comprometido a colaborar con los nazis ni los fascistas y que, por lo tanto, era el único socio aceptable para Occidente en la creación de nuevas relaciones geopolíticas en el territorio yugoslavo. Así, el HSS quedó fuera del proceso de integración que llevaba adelante la emigración política croata. Esta situación generó descontento entre sus miembros, por lo que en Australia y Canadá el partido se fracturó y partes de estas ramas cooperaron en la creación del segundo Consejo Nacional Croata, a mediados de la década del setenta (Krašić, 2019; Krašić, 2018a, pp. 17, 24-26, Tepeš, 2018, pp. 262-278).

Casi todos los emigrantes políticos estaban de acuerdo en cuáles deberían ser las fronteras del futuro Estado croata. Pensaban que, además de la República Popular de Croacia (*Narodna Republika Hrvatska - NRH*) o la República Socialista de Croacia (*Socialistička Republika Hrvatska - SRH*), tendría que incluir a Bosnia y Herzegovina, Bocas de Kotor, desde Srijem hasta Zemun y parte o, incluso, la totalidad de Bačka. Un buen número de periódicos y revistas de emigrantes políticos publicaron un mapa del futuro Estado croata donde incluso se trazó el área de Sandžak. Las fronteras del futuro Estado croata, al menos en público, eran un tema de importancia sacrosanta, algo sobre lo que no se podía negociar, algo que no se debía convertir en objeto de transacción (Boban, 2014, pp. 114-15; Jareb, 2006, p. 320; Krašić, 2018a, pp. 19, 25, 28, 51; Krašić, 2019, p. 131). Sin embargo, en conversaciones privadas, se abordaba el tema de manera distinta (Jareb, 2006, p. 320). Los emigrantes políticos ni siquiera podían estar seguros de que habría un resurgimiento del pensamiento de construcción del Estado croata, es decir, de la creación de un Estado croata independiente, y mucho menos de cuáles serían sus fronteras. Era un tema en el que los sentimientos, los deseos, el principio del derecho histórico croata y la distribución de la población croata en Yugoslavia chocaban con la realidad. Como Raić no estaba constreñido por las limitaciones de pertenecer a una emigración política, no dudó en hacer públicas sus ideas poco ortodoxas sobre este tema.

Raić refutó la tesis de que la enorme minoría serbia en el futuro Estado croata con el paso del tiempo aceptaría un Estado croata independiente

como propio. Explicó, asimismo, que los defensores de la independencia croata no recibirían apoyo de Occidente para las fronteras mencionadas, porque tampoco Occidente creía que un número tan grande de serbios, más de 1,8 millones según los cálculos de Raić, fuese a aceptar al Estado croata como suyo. Afirmó, por otra parte, que habría más serbios en el futuro Estado croata que croatas en Yugoslavia, lo que haría que el nuevo Estado fuera extremadamente inestable, lo que tampoco sería de interés para Occidente. Estaba convencido de que éste no reconocería el principio del derecho histórico croata y esta vez en lugar del descontento croata con Yugoslavia provocaría la insatisfacción serbia con el Estado croata. En ese contexto, su propuesta se basó en una idea simple: no podría existir un Estado croata independiente mientras hubiera una gran minoría serbia en lo que él llamó el espacio nacional croata. Raić describió el futuro del pueblo croata en Yugoslavia en tonos particularmente oscuros. Afirmó que la permanencia de Croacia en Yugoslavia estaba degradando cada vez más a Croacia en todos los sentidos, alejándola de su pertenencia a Occidente y al catolicismo y desviándola hacia los Balcanes. En última instancia, sostenía, permanecer en Yugoslavia significaba para los croatas la extinción. Por lo tanto, propuso que, si las circunstancias internacionales lo permitían, los croatas renunciaran a parte del territorio que reclamaban para detener su camino hacia la ruina y lograr el objetivo último, el Estado croata independiente. Creía que la forma más conveniente para la demarcación fronteriza entre croatas y serbios era el arbitraje internacional y la realización de plebiscitos en algunas partes, como, por ejemplo, Baranja y Bačka, aunque personalmente considerara que la mayor parte de la frontera debía pasar por el río Bosna. Estimó que, aun después de tal demarcación, alrededor de 1,6 millones de serbios permanecerían del lado croata y alrededor de 200.000 croatas, católicos y musulmanes del lado serbio. El paso siguiente sería entonces el intercambio de población, que homogeneizaría a los Estados croata y serbio en el sentido nacional, contribuyendo a su estabilidad y sentando las bases para unas buenas relaciones de vecindad (Raić, 1953b, pp. 7-20).

Esa proposición provocó una serie de reacciones, en su mayoría negativas. Sin embargo, Raić mostró una realidad que otros emigrantes políticos se negaron a enfrentar. Tal evaluación pasó a primer plano en la crítica a la política de Raić, que decía que se debía buscar tanto como fuese posible para obtener tanto como fuese posible, a lo que éste respondió que Occidente no se dejaría impresionar por las demandas megalómanas de la parte croata (Raić, 1953b, p. 14). La separación pacífica y la mediación occidental también eran elementos realistas de su propuesta. Aunque la demarcación a través del río Bosna era sólo su sugerencia y no una convic-

ción firme, no fue atractiva. Los políticos emigrantes serbios reclamaron la totalidad de Bosnia y Herzegovina y provincias croatas como Lika, Kordun, Bania, Eslavonia y Dalmacia. Raić también transmitió la solicitud de un político emigrante serbio que había pedido trasladar la frontera serbia hasta Moravice en Gorski Kotar (Raić, 1955, p. 53). La irrealidad de la iniciativa también se reflejaba en la cantidad de serbios que permanecerían en el futuro Estado croata. Raić pretendía resolver esto cambiando la población, pero también aquí había una gran disparidad: 1,6 millones de serbios contra 200.000 católicos y musulmanes. Aunque algunos países habían consumado intercambios de población durante las demarcaciones territoriales (Turquía y Grecia, India y Pakistán, por ejemplo), lo que también señaló Raić, tal medida sería contraria a los logros civilizatorios de la posguerra, dejaría cicatrices duraderas en la población que tendría que abandonar sus hogares y posiblemente daría lugar a lo que Raić quería evitar con esta propuesta, nuevos conflictos entre croatas y serbios.

No hay duda de que entre los emigrantes políticos había personas que consideraban que los serbios dentro de las fronteras del futuro Estado croata, tal como ellos lo imaginaban, no aceptarían el Estado y que necesariamente habría nuevos conflictos. Sin embargo, hubo muchos más que abogaron por la creación de un Estado democrático independiente que garantizara la igualdad de derechos a todos sus habitantes, esperando que tal Estado también fuera aceptado por una parte significativa de serbios. La primera forma de organización político-militar de una parte de los emigrantes, la Resistencia Nacional Croata (*Hrvatski narodni otpor - HNO*), organismo que pretendía imponerse al movimiento guerrillero cruzado que tras el final de la guerra seguía resistiendo al régimen comunista yugoslavo, abogaba por una relación conciliadora con el HSS y los serbios en Croacia. Ni los migrantes que entraron en Croacia desde el extranjero para ofrecer resistencia ni los cruzados en el país actuaron contra los serbios (Radelić, 2011, p. 81). Esta imagen debe extenderse también a la actuación en el país de los grupos de oposición croata orientados a la construcción del Estado, los cuales en sus visiones y programas presentaron a Croacia como un Estado democrático, por lo que había que persuadir también a los serbios en Croacia, especialmente a aquellos cuyos antepasados emigraron a las tierras croatas muchos siglos antes (Krašić, 2018b).

Si bien algunos instaron a los serbios en Croacia a aceptarla sinceramente como su patria, debido a la conexión centenaria con ella, Raić afirmó que el conflicto entre croatas y serbios en lo que él consideraba tierras croatas era una continuación del conflicto entre los antiguos migrantes valacos y la población nativa. Escribió que los recién llegados

eran una población variada en el sentido nacional y que aquello que los unía era la religión ortodoxa y un sentimiento de odio y envidia hacia la población local y la nobleza croata. Por lo tanto, estaban conectados por el interés material y la ortodoxia y la Iglesia Ortodoxa Serbia se aprovechó de eso y los serbianizó (Raić, 1953a, p. 23).

A diferencia de Maček y Krnjević, a quienes veía como los líderes de la emigración croata, Raić negó firmemente ese papel al exjefe de NDH, Ante Pavelić, quien volvió a estar políticamente activo a través de la fundación del Partido de Construcción del Estado Croata (*Hrvatske državotvorne stranke*) y del Movimiento de Liberación de Croacia (*Hrvatski oslobodilački pokret*) en 1956. Actuando en la emigración, Pavelić en realidad se comportó como el líder del gobierno de NDH en el exilio, lo que, combinado con sus actividades durante la Segunda Guerra Mundial, de ninguna manera pudo traerle un apoyo significativo de Occidente. Sin embargo, muchos emigrantes políticos vieron en él a una persona que logró restaurar el Estado croata después de casi 1000 años, a pesar de todo lo malo relacionado con NDH. Además, los partidarios de Pavelić creían que él, como luchador anticomunista experimentado, tal como se presentaba a sí mismo, podría ser útil para Occidente en una importante campaña anticomunista hacia el Este, que también podría resultar en la creación de un Estado croata independiente (Krašić, 2018a:17, p. 20).

Al escribir sobre Pavelić, Raić comenzó con un análisis de la región de la que procedía, Lika, donde el pueblo croata se enfrentó durante siglos con los recién llegados valacos, que se convirtieron en serbios por acción de la Iglesia Ortodoxa Serbia. Al igual que la mayoría de los croatas de Lika y Bosnia, sostenía, Pavelić consideraba a los serbios como los principales enemigos, ya que esa región estaba bastante cerrada a las influencias externas, por lo que no experimentó las pretensiones húngaras o italianas como algunas otras regiones croatas (Raić, 1959, pp. 8 -9). Y ese fue uno de los escenarios que determinaron su accionar político.

Raić evaluó positivamente la acción de Pavelić durante la década del veinte en términos de resistencia a Belgrado, pero consideró que fue un grave error recurrir a Hungría e Italia, si bien se trató de algo comprensible debido al apoyo que brindaban a Belgrado las principales potencias europeas, Gran Bretaña y Francia. Pavelić recibió crédito político, en primer lugar, de los italianos, quienes tenían toda la intención de cobrar-selo, y Pavelić, sostuvo Raić, debió haberlo sabido. Un poco a la manera de un general después de la batalla, Raić explicó que Pavelić debió percatarse de que los intereses croatas y los de las potencias del Eje eran completamente opuestos y de que estos últimos no podían dominar las democracias occidentales. Coincidiendo con otros autores y evaluaciones historiográ-

ficas, Raić concluyó que Pavelić llegó al poder en Croacia gracias a un conjunto de circunstancias, principalmente debido al hecho de que Maček se negó a asumir el poder y de que Mussolini quería instalar a un hombre que fuese dependiente de Italia (Raić, 1959, pp. 14-18).

Condenó enérgicamente la actuación de las autoridades de NDH hacia los serbios, pero más aún hacia los judíos, sobre lo que escribió, entre otras cosas:

Desde un punto de vista moral y humano, no pueden justificarse en absoluto las medidas inhumanas tomadas contra nuestros judíos. Son altamente reprobables y el pueblo croata tiene el deber moral y legal de lamentar esta vergüenza y reparar el daño causado. Incluso desde un punto de vista puramente político fue monstruoso perseguir a nuestros judíos. Ellos construyeron la economía croata, lo dieron todo a la lucha nacional croata y muchos de ellos participaron activamente en el trabajo público nacional. (Raić, 1959, pp. 25-28)

Independientemente de todas las cosas malas que hizo el régimen de NDH, Raić consideró que la gran mayoría de los croatas acogieron con entusiasmo el establecimiento de NDH como un Estado croata independiente. Así, Raić realiza una distinción clara entre el establecimiento del Estado croata y el régimen ustacha (Raić, 1959, pp. 28-30).

A partir de este breve resumen de las actividades de Pavelić, está claro que Raić de ninguna manera podía verlo en el papel de liderazgo del pueblo croata en el camino hacia la creación de un Estado independiente. La lista de aquello que le reprochó comenzó ya con la forma en que se llevó a cabo la retirada hacia Austria del Ejército y los funcionarios de NDH, junto con numerosos civiles, que terminó de forma catastrófica. En ese momento, Pavelić no se comportó como un líder, sino que huyó dejando al Ejército y al pueblo en manos de los enemigos (Raić, 1959, pp. 58-61). Sin embargo, como en la primera emigración, en torno a Pavelić se tejió una vez más la leyenda de un luchador intransigente por la causa croata, a lo que contribuyeron las malogradas solicitudes de extradición yugoslavas y el fallido intento de asesinato en su contra en 1957. Así, a pesar del colapso de NDH y una serie de errores, Pavelić logró mantener una autoridad indiscutible entre la mayoría de los partidarios, aunque algunos lo fueron abandonando gradualmente, principalmente los intelectuales. Sin embargo, según Raić (1959, pp. 62-66), continuó dañando políticamente los esfuerzos croatas por un Estado independiente, permitiendo que continuaran existiendo una serie de elementos del período NDH (por ejemplo, títulos, saludos, varias características, etc.). Esta evaluación es por cierto muy realista, y las demandas de Raić acerca de que Maček se expresara decididamente a

favor de un Estado croata independiente adquieren una nueva dimensión, porque con ello Maček, como líder legítimo del pueblo croata, según puede concluirse sobre la base de las victorias electorales del HSS en el período de entreguerras y su reputación en Occidente, podría haber atraído a una gran mayoría de emigrantes defensores del Estado croata independiente y canalizar la lucha croata hacia aguas aceptables para Occidente. El jefe del protectorado de Hitler, como Maček llamó al NDH, ciertamente no podía lograrlo.

Según lo escrito sobre la necesidad de separar Croacia y Serbia, Raić acogió con satisfacción el supuesto acuerdo de Pavelić con el ex primer ministro yugoslavo Milan Stojadinović, quien también estaba en el exilio político en Argentina (Raić, 1959, pp. 69-79). Como conclusión sobre la opinión de Raić acerca de la acción de Pavelić después de la Segunda Guerra Mundial, puede servir la siguiente oración:

El Dr. Ante Pavelić simboliza el Estado Independiente de Croacia (NDH) y su política de guerra. Esa política naufragó y el pueblo croata fue y sigue siendo una gran víctima. Es deber no sólo de los políticos, sino de todos los croatas patrióticos, no vincular la lucha del pueblo croata con una política que no tiene ninguna posibilidad de éxito y que, por sí misma, como continuación de las concepciones fallidas de Pavelić, trae necesariamente un pesado legado político. (Raić, 1959, p. 88)

Aunque durante la existencia del NDH Raić estuvo durante un tiempo al servicio de su régimen, debido a sus puntos de vista ya en el período de entreguerras, es decir, la cercanía al HSS y la cooperación secreta con parte de la dirección del HSS, no se lo puede caracterizar como partidario del régimen ustacha. Trabajando en la emigración, criticó una serie de elementos relacionados con el NDH y su régimen, y especialmente la reactivación política de Ante Pavelić en la emigración. Sostuvo que era extremadamente inadecuado para liderar la lucha de liberación croata; incluso contraproducente, ya que los opositores al Estado croata lo usaban a él y sus acciones durante el NDH para equiparar cualquier demanda relativa al Estado croata independiente con el NDH, el fascismo y el crimen. Por otro lado, Raić fue un ferviente partidario de la idea de un Estado croata independiente y, como tal, es un ejemplo de un emigrante político croata que era partidario del HSS y opositor del totalitarismo, el fascismo y el comunismo, pero que creía que sólo un Estado croata independiente podría garantizar al pueblo croata un futuro brillante.

La emigración política croata, debido a la supremacía alcanzada por el Partido Comunista Yugoslavo (*Jugoslavenska komunistička partija - KPJ*) y al desarrollo de la situación geopolítica en la que el régimen yugos-

lavo resultaba útil y necesario para Occidente como elemento que desbarataría el monolítico Bloque del Este tras la ruptura de Stalin con Tito, poco pudo hacer para crear un Estado croata independiente. Sin embargo, no era indiferente en absoluto cómo se definiría en términos de estadidad el Partido Campesino, principal fuerza política del período de entreguerras que había conservado incluso una reputación importante después de la Segunda Guerra Mundial, tanto entre el pueblo croata como en Occidente. Los cambios radicales acontecidos en Yugoslavia y el bloque del Este a finales de los ochenta y principios de los noventa abrieron la posibilidad tanto de un cambio de régimen como de una modificación del marco estatal. Las fuerzas de construcción del Estado croata, especialmente aquellas aceptables para Occidente, tenían que estar preparadas para tal escenario. Por lo tanto, era sumamente importante que un partido como el HSS estuviera inequívocamente decidido por un Estado croata independiente. Raić opinaba de esa forma y trabajó duro tratando de demostrar que a Croacia le resultaba beneficioso que la mayor cantidad posible de emigrantes se unieran al HSS en un frente de construcción del Estado. Su visión de Juraj Krnjević como el futuro presidente del HSS que encauzaría el partido hacia la creación del Estado croata se hizo realidad, en tanto su convicción sobre su liderazgo de la emigración política fue compartida por muchos, pero sin embargo no pudo lograrse.

El enfoque poco ortodoxo de Raić sobre las fronteras del futuro Estado croata también es digno de atención, en una situación en la que era un tema tabú para la mayor parte de la emigración política, por lo menos en el espacio público. Sin embargo, su idea del intercambio de población de los futuros Estados croata y serbio, aunque comprensible después de sus experiencias, no se adecuaba a los logros civilizatorios de la época. La mayoría del pensamiento de construcción del Estado croata después de la Segunda Guerra Mundial fue en la dirección de crear un Estado democrático independiente que garantizara la igualdad de derechos para todos los pueblos. Además, existía un esfuerzo por lograr que el mayor número posible de serbios aceptara esta idea, señalando que Belgrado los explotaba e ignoraba como a los croatas, y que, colocándolos en el lugar de guardias y carceleros de los croatas, los empujaba a un conflicto inevitable con la población mayoritaria.

Sólo algunas de las ideas de Vlaho Raić presentadas aquí muestran que la emigración política croata fue extremadamente heterogénea y que la uniformización de estas personas por parte del régimen comunista yugoslavo como criminales ustachas y reaccionarios seguidores de Maček fue profundamente incorrecta.

Bibliografía y fuentes

Bibliografía

- Blažeković, M. (1996). *Bio-bibliografski leksikon suradnika Hrvatske revije*. Školske novine. Pergamena.
- Boban, M. (Ed.) (2014). *Pisma Vjekoslava Maksa Luburića: 1952.-1969*. Despot infinitus.
- Jareb, M. (2006). Hrvatska politička emigracija 1928.-1990. En Lj. Antić (Ed.). *Hrvatska politika u XX. stoljeću* (pp. 307-336). Matica hrvatska.
- Krašić, W. (2018a). *Hrvatsko proljeće i hrvatska politička emigracija*. Školska knjiga.
- Krašić, W. (2018b). *Hrvatski pokret otpora: hrvatske državotvorne organizacije i skupine 1945.-1966*. AGM.
- Krašić, W. (2019). Nastanak, rad i gašenje prvog Hrvatskog narodnog vijeća. En I. Bošković & M. Trogrlić (Eds.). *Bogdan Radica, život i vrijeme* (pp. 113-135). Književni krug.
- Radelić, Z. (2011). *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950*. Hrvatski institut za povijest. Alfa.
- Raić, V. (1953a). *Hrvatska i Srbija*.
- Raić, V. (1953b). *Životni problem hrvatskog naroda*.
- Raić, V. (1955). *Hrvatska ili Jugoslavija*.
- Raić, V. (1959). *Dr. Ante Pavelić*.
- Raić, V. (1960). *Saveznici i NDH*.
- Tepeš, I. (2018). *Političko djelovanje Hrvatske seljačke stranke u emigraciji od 1945. do 1990. godine*. [Tesis de doctorado no publicada]. Sveučilište u Zagrebu.

Fuentes

- HR-HDA-1561-SDS RSUP SRH, expedientes, Rajić Vlaho 300718: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fondo1561, Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske.

EMIGRACIÓN A AMÉRICA DEL SUR: REVISIÓN DEL MOVIMIENTO Y EL ROL DE LA MUJER (1960–1990)

Marija Rotim

Resumen

Basada en estadísticas publicadas y literatura relevante, la autora presenta el proceso de emigración de la República Socialista de Croacia a los países de América del Sur en el período de 1960 a 1990. Se hace énfasis en los factores de empuje, pero también en el análisis cuantitativo de la emigración a los países sudamericanos, otorgándole un enfoque especial al proceso migratorio de la mujer y sus peculiaridades en este período. El objetivo del trabajo es determinar las razones de la impopularidad de los países sudamericanos como destinos de inmigración en el período observado, con base en datos estadísticos. La tesis se sustenta en la inestabilidad política, social y económica de los principales destinos de Sudamérica, como Argentina, en el período observado. A partir de ello, se determina que una de las causas de la impopularidad fue la inseguridad de las familias, teniendo en cuenta que la inmigración familiar fue un eslabón importante en el movimiento de las mujeres croatas en los procesos migratorios.

Palabras clave: *República Socialista de Croacia, América del Sur, mujeres migrantes, Argentina*

Introducción

El trabajo “Emigración a América del Sur: Revisión del movimiento y el rol de la mujer (1960–1990)” intenta comprender las razones del pequeño número de salidas de croatas a países sudamericanos en el período observado. El objetivo es presentar cifras y explicar los factores de empuje y atracción de países como Argentina y Chile, que fueron los destinos más importantes para los croatas en ese momento. Se hace especial hincapié en la proporción de mujeres y hombres en este período. Los temas men-

cionados se trabajan con la ayuda de literatura científica relevante y datos estadísticos publicados. Además, a través del análisis de artículos de la revista mensual *La Palabra Libre (Slobodna riječ)*, publicada en Buenos Aires desde 1956 hasta 1989, se presentan las historias personales de los emigrantes y sus historias de vida. Finalmente, se compara la emigración de mujeres y su posición en los destinos de ultramar más importantes, como Australia y América del Sur.

Los motivos y el número de la emigración

Las regiones croatas siempre han sido áreas de emigración, y se pueden definir tres grandes olas migratorias hacia América del Sur, excluyendo a los pioneros de la emigración de la primera mitad del siglo XIX. La primera ola se produjo a fines del siglo XIX y principios del siglo XX, la segunda abarcó el período entre las dos grandes guerras y la tercera fue después de la Segunda Guerra Mundial. Esta última marca una mayor tendencia a emigrar a Argentina, antes que a otros países sudamericanos. La mayor cantidad de inmigrantes posguerra se registró hasta 1952 (Čizmić, 2005, p. 160).

En la posguerra las razones de la emigración estuvieron políticamente motivadas e impulsadas por el desacuerdo con el nuevo régimen comunista que se estableció bajo el gobierno de Josip Broz Tito en el nuevo estado yugoslavo. Además de la emigración política, durante la Segunda Guerra Mundial, pero también después, los croatas que abandonaron los campos de refugiados en Italia, Bélgica, Israel y Austria se establecieron en América del Sur. Algunos de ellos se instalaron en Venezuela, donde hoy la diáspora croata suma unos 4.000 inmigrantes (Laušić, 2000, pp. 125-126). También se registró en Perú el asentamiento de croatas después de 1948 provenientes de campos de refugiados en Italia.

Argentina fue un refugio para muchos emigrantes croatas de la posguerra, esto lo demuestra el hecho de que la ciudad de Buenos Aires representó el centro del trabajo cultural de la emigración ya que fue allí donde se imprimió la mayor cantidad de libros y publicaciones croatas. El segundo destino históricamente más importante fue Chile, uno de los favoritos de los dálmatas debido a su política de inmigración extremadamente favorable y a la riqueza mineral, especialmente el salitre y el cobre. Sin embargo, lo que caracterizó a los croatas en Chile fue que durante la Segunda Guerra Mundial y después de ella fueron partidarios de la Yugoslavia de Tito, lo que creó animosidad entre los viejos y los nuevos inmigrantes después de la Segunda Guerra Mundial (Perić Kaselj, 2012, p. 99). Por otro lado, los conflictos antes mencionados fueron evidentes,

por ejemplo, en la comunidad croata en Uruguay. En Montevideo, hubo una polarización de las asociaciones croatas entre los partidarios de Tito y la nueva Yugoslavia comunista, relacionados con la sociedad yugoslava “Fraternidad” (*Bratstvo*), la Unión Católica Croata (*Hrvatska katolička zajednica*) y la Defensa del Hogar Croata (*Hrvatski domobran*), que representaban las ideas independentistas croatas. Si en un principio se basaron en la simpatía con el régimen Ustasha, luego crecieron hasta convertirse en paladines de la lucha anticomunista (Antonich, 2013, p. 145). Lo que es importante señalar es que las animosidades mencionadas se borraron después del colapso de la República Federativa Socialista de Yugoslavia (*Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija - SFRJ*), porque la independencia de la República de Croacia y la gran agresión serbia unieron a las partes contrarias para ayudar a su patria.

Tras los años de posguerra, las emigraciones por motivos políticos y las que se produjeron como parte del desplazamiento de refugiados, se originó un período en el que decreció la intensidad de la emigración a Sudamérica desde territorio croata. Las autoridades yugoslavas abrieron sus fronteras a la emigración en los años sesenta del siglo XX, permitiendo realizar los denominados trabajos temporales en el extranjero. La apertura de fronteras y el permiso para la salida de trabajadores desde el socialismo autónomo al mundo capitalista fueron decisiones pensadas que tuvieron sus razones. Las mismas deben buscarse principalmente en la inestabilidad económica y política de la República Federativa Socialista de Yugoslavia, así como en la actitud negativa hacia la identidad nacional croata y su supresión después de 1971.

Al abrir las fronteras, las autoridades yugoslavas posibilitaron la emigración de quienes no estaban satisfechos con la situación económica y política del país. Al mismo tiempo, con este procedimiento redujeron el riesgo de un posible malestar social en forma de protestas y disturbios por parte de los desempleados. Si se toman en cuenta los acontecimientos de la Primavera Croata, se puede decir que la emigración posterior a la década de 1960 también tuvo un carácter político. La elección de emigrar desde la República Federativa Socialista de Yugoslavia fue una decisión de personas que se fueron al extranjero por un período determinado o permanente, por razones políticas o económicas. La mayor parte de ellas eligió como destino de inmigración los países de Europa Occidental, principalmente la República Federal de Alemania y Austria (Rotim, 2017, pp. 201-202).

El período de 1960 a 1990 se ve con mayor frecuencia a través del prisma de la emigración a Europa, lo cual es lógico considerando el mayor número de emigrantes de Croacia que eligieron países de Europa

occidental. Sin embargo, en el período observado también hubo emigración transoceánica, que tuvo a Australia como destino más importante. Los países de América del Sur eran un destino impopular. Después de Australia, Canadá y Estados Unidos fueron los destinos de ultramar más importantes. El hecho de que en el censo de población de 1971 figuren únicamente como "otros países no europeos" y en el censo de 1981 se destaque Argentina, también es indicativo de lo reducido que fue el número de croatas que emigraron a América del Sur. A partir de esto, se puede concluir que parte de los emigrantes que se trasladaron al territorio de América del Sur cayeron bajo la denominación de "desconocidos" en los censos de población. En el primer censo de población que se llevó a cabo después de la creación de la soberana República de Croacia, los principales destinos como Argentina, Brasil, Chile y Perú tenían sus propias secciones separadas, y a otros países sudamericanos se los agrupó en la sección "otros países sudamericanos" (Savezni zavod za statistiku, 1971; Republički zavod za statistiku Socijalističke Republike Hrvatske, 1986; Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 1992).¹

Las mujeres migrantes

La situación en la Yugoslavia comunista era económicamente inestable. Además, las constantes reformas políticas, sociales y económicas, especialmente las de 1965 y 1973, y la muerte de Tito no contribuyeron a la estabilización. En consecuencia, los países europeos fueron elegidos para emigrar por varias razones. Principalmente, debido a su necesidad de mano de obra, la proximidad geográfica y la preexistencia de comunidades croatas. Menos populares fueron los destinos transoceánicos, lo cual es evidente a partir de las estadísticas mencionadas anteriormente. Sin embargo, la pregunta que surge es por qué los países sudamericanos van a la zaga en el número de inmigrantes croatas, a diferencia de Australia, Estados Unidos o Canadá. Las razones de esto son múltiples. Ante todo, se trata de un problema común que tienen los países de ultramar y es que implican la partida hacia lo desconocido, hacia un territorio que se encuentra demasiado lejos de la patria y del continente europeo. Una interesante visión de esas alejadas partes del mundo la brinda la autora neozelandesa de origen croata, Amelia Batistich:

¿Por qué a Nueva Zelanda la llaman América? Bueno, no es América. Es otro país. Me di cuenta después (...) No pude entenderlo ni siquiera cuando mi madre me explicó que desde que los primeros emigrantes

¹ Nota del traductor: Oficina Federal de Estadística, 1971; Oficina de Estadística de la República de la República Socialista de Croacia, 1986; Oficina Estatal de Estadística de la República de Croacia, 1992.

fueron a la verdadera América, los habitantes de Zaoztrog, como todas las demás personas en Dalmacia, llaman América a todos los países del Nuevo Mundo. Dorados de esperanza, resplandecientes por los dólares prometidos y las libras esterlinas, estos países iluminaron el viejo mundo como el sol. (Batistich, 1981, p. 10)

El mismo principio de pensamiento prevaleció para las áreas de América del Sur. La distancia geográfica fue sin duda un factor importante para la menor preferencia de los emigrantes hacia Sudamérica, y lo idealizado como desconocido dejó de existir con el desarrollo de las posibilidades de comunicación y los inventos. Sobre todo, a partir del crecimiento de la radio y la televisión, que en Croacia tuvieron un fuerte impulso en la segunda mitad de los años setenta y en los ochenta, cuando las personas pudieron estar informadas sobre el estado del mundo de manera idónea. De esta forma, las noticias sobre la marcada inestabilidad del continente sudamericano en el período mencionado también llegaron a Croacia. Las guerras civiles y los golpes militares no fueron un factor atractivo para los inmigrantes. Fue característico de los años setenta y ochenta del siglo XX el derrocamiento de los partidos nacionalistas populistas y la puesta del poder en manos de juntas militares. Los ejemplos más famosos fueron el derrocamiento de Perón en Argentina, la llegada al poder de Pinochet en Chile y el gobierno de la junta militar en Perú de 1945 a 1980. Todo lo anterior representó la cara negativa de los países sudamericanos, su inestabilidad política y económica. Además, también estaba el tema de la orientación política de las comunidades croatas que emigraron a América del Sur en oleadas migratorias anteriores, como las de Chile, que representaban y propugnaban una orientación política opuesta a aquella con la que llegaron los nuevos emigrantes.

El número de croatas emigrados a países sudamericanos varió y, según el censo de 1971, es difícil de determinar porque está agrupado en la categoría "otros países no europeos", pero ya en 1981 encontramos cifras concretas que presenta un total de 231 personas emigradas, de las cuales 43 fueron a Argentina. Con el censo de 1991 se determinó la cifra de 369 emigrantes, lo que supone un incremento del 37 %. En este censo también encontramos datos de cada país. Así, 43 personas se trasladaron a Perú, 56 a Chile, 46 a Brasil, y la mayor emigración se registró a Argentina con 101 migrantes. A los demás países sudamericanos emigraron 123 personas emigraron (Savezni zavod za statistiku, 1971; Republički zavod za statistiku Socijalističke Republike Hrvatske, 1986; Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 1992).

Además de los datos clásicos sobre el número de emigrantes, los citados censos permitieron conocer el porcentaje de mujeres en el proceso migratorio. La discriminación por sexo permite observar la proporción de población femenina en la emigración. Así, en 1971, del total de 224.722 emigrantes el 36,8 % eran mujeres y en 1981 su participación en el total de 210.330 ascendió al 42,9 %, mientras que en 1991 creció nuevamente, esta vez al 45,1 % del total, formado por 285.216 personas (ver Tabla 1). La salida masiva de mujeres de la República Socialista de Croacia siguió la tendencia de toda la República Federal Socialista de Yugoslavia, registrándose desde 1965 un mayor número de salidas que ha ido en aumento desde entonces (Savezni zavod za statistiku, 1971; Republički zavod za statistiku Socijalističke Republike Hrvatske, 1986; Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 1992).

Tabla 1. Porcentaje de mujeres en el proceso migratorio croata²

Año del censo de población	Población total	Número total de emigrantes	Proporción de población femenina
1971.	4 426 221	224 722	36,8 %
1981.	4 601 469	210 330	42,9 %
1991.	4 784 265	285 216	45,1 %

Tabla 2. Porcentaje de mujeres en el proceso migratorio croata hacia Sudamérica³

Año del censo de población	Número total de emigrantes a países sudamericanos	Proporción de población femenina
1971	2056	20,4%
1981	231	32,9%
1991	369	40,5%

Todo lo anterior apunta al hecho de que las mujeres croatas eran participantes en los movimientos migratorios y que, independientemente de la sociedad patriarcal de la que frecuentemente procedían, participaban activamente en la emigración. En los porcentajes relativos a la emigración

² Esta tabla muestra la proporción relativa de población femenina en la población total de emigrantes.

³ Esta tabla muestra la participación relativa de la población femenina en el total de la población emigrante a América del Sur. Lo resaltado representa lo problemático del censo de 1971, que al presentar solamente la cifra total de la emigración a los países no europeos no permite conocer los datos de modo desagregado.

a Sudamérica se observan valores menores que a nivel de la república, pero se sigue la tendencia de aumentar la participación de las mujeres en la emigración (ver Tabla 2). Que las mujeres croatas se unieron a la tendencia de emigrar a América del Sur lo evidencia un artículo de 1970 en *La Palabra Libre (Slobodna riječ)* referente a la situación en Croacia, en el que el autor señala: “Hay maldad en Croacia. Es por eso que emigran de a miles. Las mujeres también se van” (Kako je u Hrvatskoj, 1969, p. 1).

Los indicadores apuntan al perfil de las emigrantes croatas que, por regla general, no tenían educación universitaria o profesional superior y eran empleadas en el extranjero en puestos de trabajo acordes con esa situación. Otro inconveniente importante fue el no saber el idioma del país al que emigraban y un obstáculo para su aprendizaje fue la significativa proporción de analfabetos. Debido a esto, los tipos de trabajos más comunes que realizaban eran en el sector de servicios, como la limpieza de espacios de oficina y diversas tareas domésticas. También realizaban diferentes trabajos en la industria como mano de obra poco calificada. Las mujeres se desplazaron en los procesos de emigración como acompañantes de los hombres y dentro de la familia o de forma independiente. Ambos caminos requerían que la mujer abandonara el marco anterior de su posición dentro de la sociedad y la familia en Croacia (Rotim, 2017, p. 202).

Emigración relacionada con la familia

Por regla general, la reunificación familiar significaba la emigración de la mujer y los hijos para reencontrarse con sus maridos y padres. Esta es precisamente una de las categorías dentro de las cuales se puede clasificar a las mujeres emigrantes. Ellas pertenecen a un grupo que, debido al motivo de la salida, no corresponde a la definición de trabajadores temporales en el extranjero, dado que su finalidad no era buscar trabajo, sino la reunificación familiar. La sociedad patriarcal, pero también la emigración política que fue la más numerosa después de la Segunda Guerra Mundial, estuvo marcada por la partida de los hombres y los maridos, a quienes se unían las esposas posteriormente.

Un ejemplo de ello es la historia de la Sra. Danica Bulat registrada en la revista mensual *La Palabra Libre (Slobodna riječ)* publicada en Buenos Aires en 1979. El marido de la señora Bulat era el famoso abogado Edo Bulat. Él emigró a Argentina por sus ideas políticas antes de 1945 y Danica se quedó en Split, donde vivía junto a su familia. Con respecto a la descripción del carácter de la Sra. Bulat, en *Slobodna riječ* se afirmaba: “siempre estuvo llena de coraje, amor y cariño por su patria, Croacia, que

llevaba en el corazón, y en especial por su Split natal, del que siempre se sintió parte” (Danica Bulat, 1979, p. 8). De acuerdo con esa descripción, ella había dado un paso valiente y abandonado ilegalmente Yugoslavia después de 1948 junto con sus hijas. Lo interesante de la vida de Danica Bulat es el hecho de que sus padres Vicko Jerković y Manda, nacida Stalio, habían emigrado temporalmente a Argentina a principios del siglo XX y después regresado a Split. Esta misma razón le facilitó su inserción en la sociedad argentina, pues no le era del todo desconocida. Cuando los periódicos escriben sobre la Sra. Bulat destacan, como su mayor virtud y éxito en la vida el hecho de que, a pesar de numerosas adversidades económicas, había permitido que sus hijas se educaran en instituciones de educación superior. Además de resaltar su rol como madre y educadora, también se menciona su rol como empresaria, ya que manejó un exitoso negocio industrial junto a su esposo (Danica Bulat, 1979, p. 8). Que los anuncios sobre las reunificaciones familiares eran un segmento importante de la vida de la emigración puede apreciarse en la sección de noticias personales, que traía informaciones breves sobre dichas reunificaciones. Una de ellas se puede ver en la Imagen 1.

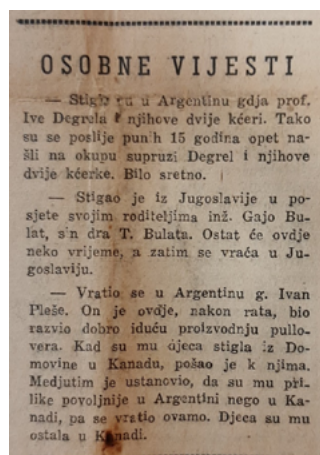

Imagen 1. Reunificación de la familia en 1956⁴

Además de esta historia familiar, es interesante usar el ejemplo de los registros autobiográficos de Vanda Boras Podravac para detectar todos los problemas que tuvo Argentina como destino migratorio y por qué los croatas la cambiaron por Australia, que era popular en ese momento.

Los factores que empujaron a Boras Podravac a emigrar fueron

⁴ *Slobodna riječ*, sección de noticias personales.

el desacuerdo político con el régimen comunista y el hecho de que los miembros de la familia fueran marcados con el emblema nacional croata, lo que les causó problemas. Después de que la República Federativa Socialista de Yugoslavia abriera sus fronteras se hizo más fácil para quienes deseaban abandonar el país. Sin embargo, incluso en ese entorno era difícil obtener una visa y documentos de viaje legalmente, como lo demuestra el hecho de que Vanda tuvo que sobornar a un funcionario para obtener los suyos. Viajó a Argentina durante 26 días y cuando llegó allí se dio cuenta de que su hermana, quien anteriormente había emigrado de Yugoslavia a Suecia, también estaba en Argentina (Boras Podravac, 2010).

La primera impresión sobre Argentina fue la libertad, la libertad de expresión y la libertad de mercado. El principal obstáculo fue el idioma. No saber el idioma les dificultó el empleo en mejores puestos laborales, por lo que ambas hermanas trabajaron al principio en una fábrica de telas donde ganaron dinero y aprendieron el idioma. Después de un tiempo, Vanda se casó con el croata Milko. Sin embargo, la riqueza del relato escrito por Vanda Boras Podravac en el libro *Diario de la Diáspora*, es la descripción de la condición económica y social de la Argentina en los años cincuenta y sesenta del siglo XX.

En dicho relato describe el hacinamiento de Buenos Aires debido a la política migratoria de Juan Perón que limitó el asentamiento de emigrantes en las grandes ciudades. Se refiere también a la situación del sistema de salud argentino luego del nacimiento de su hija, destacando la experiencia de los hospitales alemanes y, por último, aborda el derrocamiento de Perón del poder y la introducción del caos en la vida cotidiana de Argentina. Los puntos de inflexión para la familia de la autora fueron las restricciones de electricidad y agua, pero también la vida cotidiana que se veía dificultada, por ejemplo, por el hecho de que la suciedad en las ciudades aumentaba debido a la falla del sistema de drenaje del agua impura. Sumado a todo eso, la inestabilidad política de Argentina, la frecuencia de las acciones de los servicios secretos yugoslavos, entre las que se destacan asesinatos, llevaron a que la familia Boras Podravac emigrara nuevamente.

La emigrante croata Vanda Boras Podravac eligió Buenos Aires como su primer lugar de emigración, pero debido a la agitación política en ese país, debió marcharse con su familia.⁵ La pérdida del poder del presidente Juan Perón y el golpe militar provocaron inseguridad. La familia Boras Podravac decidió buscar seguridad emigrando a Australia, que

⁵ Vanda Boras Podravac es una emigrante croata que describió sus experiencias migratorias en el libro autobiográfico *Diario de la diáspora. El sufrimiento del pueblo croata en el siglo XX visto a través del prisma de una familia croata*. La autora participó activamente en la vida política y cultural de los croatas en Australia.

era un destino atractivo según la política de inmigración de la época. La revista argentina *La Palabra Libre (Slobodna riječ)*, por caso, anunciaba en 1967 que Australia, como parte de su política migratoria, pagaba el viaje a los inmigrantes, mientras que para los menores de 19 años era gratuito (Useljavanje u Australiju, 1967, p. 5).

Cambio de posición social de la mujer en la sociedad

La posición social de las mujeres en las comunidades de emigrantes croatas en América del Sur se puede caracterizar desde el rol de madres y encargadas de la crianza, pero también como personas instruidas y miembros de la sociedad. Esto está respaldado por el énfasis en el éxito de la educación de las jóvenes croatas en varios campos.

La temática del éxito en la escolarización y el seguimiento de las mujeres croatas no era infrecuente de leer en *Slobodna riječ*. Así, incluso en 1956 el periódico lanzó una nota sobre Jolanda Rušinović, la única candidata en la Facultad de Derecho de la Universidad de Buenos Aires que aprobó con la máxima calificación. Esto fue acompañado con una alabanza sobre cómo "los ideales juveniles con respecto a las mujeres deben ser admirados y respetados, especialmente cuando van acompañados de habilidades mentales" (Osobne vijesti, 1956, p. 6). Este periódico se publicaba en croata desde 1956 y con frecuencia informaba sobre los éxitos de las mujeres croatas en el campo de la educación. Además de este ejemplo, también está el de Višnja Milohnić, quien se graduó en la Facultad de Medicina de Santiago de Chile en 1956. Esta croata era hija del distinguido doctor Mihovil Milohnić, natural de la isla de Krk, y de Ljubica Roja. La Segunda Guerra Mundial había encontrado a sus padres en Split y su padre había sido arrestado después de la guerra debido a su inadecuación política. Por todos estos desafortunados hechos emigraron a Suiza, y en 1947 a Chile. Aunque Višnja ya había cursado el bachillerato en Suiza, tuvo que repetirlo en Chile porque los exámenes realizados en Europa no eran reconocidos. La nota del autor en *Slobodna riječ* sobre estos hechos dice: "después de graduarse de la escuela secundaria, se matriculó en la escuela de medicina, donde se graduó con honores (...) Notamos que la señorita Višnja siempre fue la mejor alumna, lo que es muy raro entre las chicas hermosas" (Hrvatica kraljica ljepote i pramaljeća, 1959, p. 4). Este comentario sobre la hermosa joven lo realizó el autor debido a que en 1952 Višnja fue proclamada "Reina de la belleza y de la primavera", lo cual se sustenta con una foto (ver Imagen 2). Además de su excepcional belleza, destaca su conocimiento de cuatro idiomas extranjeros: inglés, francés, italiano y español. Y todo el artículo termina con la

constatación sobre la importancia de estar orgullosos de las habilidades de nuestras mujeres croatas. Además de ejercer la medicina, Višnja Milohnić se dedicó también a la escritura.

Los dos ejemplos mencionados de mujeres jóvenes croatas instruidas y su realce como modelos de la comunidad croata nos dan derecho a concluir que las familias emigrantes tenían como objetivo lograr a través de la educación un mayor respeto y la apertura de nuevas oportunidades de vida para sus futuras generaciones. Si bien los emigrantes croatas al llegar a los países de América del Sur tenían en su mayoría un estatus social bajo, en el país de inmigración se esforzaron por lograr que sus hijos alcanzaran un mayor nivel educativo y así abrirse paso en esferas más altas de la sociedad. Brindar educación superior a las jóvenes croatas constituyó un medio para su afirmación profesional, pero también para cambiar de posición en su propia familia. A diferencia de sus madres, cuya tarea principal era la educación y la familia, ellas sumaron a la familia la formación profesional.

Imagen 2. Višnja Milohnić

Por regla general, el motivo de la emigración de las mujeres fue la reunificación familiar y la partida relacionada con sus maridos. Esta especificidad se puede conectar con el pequeño número de movimientos poblacionales dirigidos hacia América del Sur. La diferencia está dada, por ejemplo, en el caso de las mujeres que emigraron a Australia, el destino de ultramar más famoso en ese entonces. Numerosas razones animaron a las mujeres croatas a emigrar. Entre ellas, la de encontrar mejores condiciones de vida que las que tenían en Yugoslavia. Una de las formas de buscar

seguridad en un nuevo entorno de vida fue el matrimonio, que en la migración de mujeres se conoce como "Novias por correspondencia" y "Novias fotográficas", que no fue el foco de investigación en este período observado, pero es interesante de comparar con Australia, que en ese momento era uno de los destinos favoritos. Un ejemplo es el periódico *Amanecer (Osvit)*, que se publicaba en el territorio de Australia y tenía columnas en las que se buscaban compañeros de vida del mismo grupo étnico. Por otro lado, es interesante notar que *La Palabra Libre (Slobodna riječ)*, aunque tuviese columnas abocadas a la descripción de temas personales o mantener vínculos con la patria, no tenía columnas del tipo "Novias por correspondencia" y "Novias fotográficas". En cambio, una columna frecuente eran las "bodas", en las cuales puede verse el multiculturalismo de la comunidad étnica croata y la inclusión en la sociedad en la que se habían asentado. Es decir, los matrimonios mixtos son evidentes. Durante el mismo período en Australia los periódicos difundieron advertencias sobre la necesidad de casarse dentro de la propia comunidad étnica, mientras que este no fue el caso en los países sudamericanos. Esto es respaldado por datos de la comunidad croata chilena, donde se evidencia que a partir de 1958 se produjo un número reducido de matrimonios al interior de la misma comunidad étnica (Perić Kaselj, 2012, p. 105).

Esto último también apunta a las diferencias entre las comunidades de emigrantes croatas en destinos transoceánicos. En el caso de la migración de mujeres, esta breve investigación basada en el periódico *La Palabra Libre (Slobodna riječ)* muestra la flexibilidad del matrimonio en Sudamérica. Era común que las mujeres croatas se casaran con miembros del país de inmigración y que la comunidad croata lo aprobara. Sin embargo, en la comunidad de Australia en el mismo período la opinión sobre el hecho de que las mujeres croatas se casaran con miembros de otro grupo étnico era un "tema complicado".

Conclusión

En el proceso migratorio originado en el territorio croata desde 1960 hasta 1990 las mujeres participaron casi en igual medida que los hombres. Lo específico de la emigración a América del Sur es el pequeño número y el mayor porcentaje de hombres que de mujeres, que constituían el 40% del número total de emigrantes, que entonces estaba por debajo del promedio de la República Socialista de Croacia. Las razones son múltiples: la distancia geográfica, la inestabilidad política del continente sudamericano y la orientación de ciertas comunidades croatas hacia la cosmovisión política opuesta a la de la mayoría de los nuevos emigrantes. Un ejemplo real de

esto es Chile.

Como en todo proceso migratorio, las mujeres se movieron en dos grupos: en familia y de forma independiente. Algunas de las historias antes mencionadas indican el riesgo de ese movimiento protagonizado por mujeres, pero también la existencia de motivos similares a los de los hombres para abandonar la Yugoslavia comunista. Lo que marcó la diferencia para los emigrantes croatas fue los roles que tenían en la familia y la sociedad. La emigrante croata fue portadora de la tradición, el idioma y las costumbres. Facilitaba y se ocupaba de las tareas del hogar, la crianza de los hijos y, paralelamente, trabajaba, por ejemplo, en la industria. Además de todo eso, la visión de las mujeres croatas en los países sudamericanos no era sólo como madres y amas de casa, sino también como aquellas que necesitan educarse y convertirse en miembros respetables no sólo del grupo étnico, sino también de la sociedad en el país donde emigraron.

Bibliografía y fuentes

Bibliografía

- Antonich, E. (2013). Hrvatska zajednica u Urugvaju i težak put prema njezinom ujedinjenju. *Književna rijeka*, 2(XVIII), 142-145.
- Batistich, A. (1981). *Pjevaj vilo u planini*. Matica iseljenika Hrvatske.
- Boras Podravac, V. (2010). *Dnevnik iz tuđine: stradanja hrvatskog naroda u XX. stoljeću gledano kroz prizmu jedne hrvatske obitelji*. Hrvatska matica iseljenika.
- Čizmić, I. (2005). *Iseljena Hrvatska*. Golden marketing.
- Laušić, A. (1999). Iz povijesti Hrvata u Venezueli. En V. Kukavica (Ed.). *Hrvatski iseljenički zbornik 2000* (pp. 245-250). Hrvatska matica iseljenika.
- Perić Kaselj, M. (2012). Etnički identitet hrvatskih iseljenika i njihovih potomaka u Čileu u kontekstu povijesnih i društveno-političkih promjena zemlji podrijetla. En S. Božić (Ed.). *Institucionalizacija hrvatske dijaspore* (pp. 97-130). Naklada Jesenski Turk. Hrvatsko sociološko društvo.
- Rotim, M. (2017). Hrvatske emigrantice u Australiju. En V. Kukavica (Ed.). *Hr-*

vatski iseljenički zbornik 2017 (pp. 201-210). Hrvatska matica iseljenika.

Fuentes

Danica Bulat. (1979, diciembre). *Slobodna riječ*.

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (1992). *Statistički ljetopis*.

Hrvatica kraljica ljepote i pramaljeća. (1959, julio). *Slobodna riječ*.

Kako je u Hrvatskoj. (1969, abril). *Slobodna riječ*.

Osobne vijesti. (1956, julio). *Slobodna riječ*.

Republički zavod za statistiku Socijalističke Republike Hrvatske. (1986). *Radnici na privremenom radu u inozemstvu, članovi porodice i povratnici: popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981*.

Savezni zavod za statistiku. (1971). *Lica na privremenom radu u inostranstvu: Prema Popisu stanovništva i stanova*, br. 679 (Vol. 679).

Useljavanje u Australiju. (1967, diciembre). *Slobodna riječ*.

LA INMIGRACIÓN CROATA EN CHILE A TRAVÉS DE LA HISTORIOGRAFÍA

Franklim Colletti
Cristian Garay

Trabajo profesional (no científico)

Resumen

El estudio de las migraciones es importante para la comprensión de los hechos actuales y para la generación de herramientas con el fin de afrontar los retos futuros. La inmigración croata a Chile ocurrió entre la segunda mitad del siglo XIX y la primera mitad del siglo XX y la podemos dividir geográficamente en dos principales, la del norte y la del sur. A pesar de todo, estos inmigrantes nunca olvidaron sus raíces y se integraron a la sociedad chilena como croatas y sus descendientes como chilenos colaborando en el desarrollo del país. Este es un tema estudiado principalmente por autores chilenos de origen croata que han logrado plasmar de qué manera la historia de la diáspora croata se ha fundido con la historia de Chile haciendo de esta una historia única. En este estudio se pretende revisar el estado del arte de la bibliografía sobre la inmigración croata en Chile, en la que se destacan autores chilenos de ascendencia croata, así como prensa y boletines informativos de esta comunidad en el país.

Palabras clave: *inmigración, historiografía, integración, presencia, Chile*

Introducción

En agosto de 2002 la ciudad croata de Dubrovnik, que había sido casi destruida durante la Guerra Patria (*Domovinski Rat*), fue nuevamente bombardeada, pero esta vez por cien mil marcadores de libros con dos poemas. En el anverso, uno de un autor croata en su idioma y, al reverso,

el de un autor chileno en español.¹ Este acto llevado a cabo por la fundación chilena *Casagrande* representó el profundo vínculo que existe entre chilenos y croatas desde hace más de un siglo y medio.

El estudio de la influencia de las migraciones y su importancia en el desarrollo y conformación de las naciones es fundamental para lograr la comprensión de los hechos y relaciones sociales de los pueblos. En Chile es un tema trabajado desde el ámbito histórico, demográfico, etnológico y sociológico, y son las inmigraciones española, alemana, italiana y británica las más estudiadas y difundidas.

La mayor parte se trata de investigaciones dedicadas a plasmar los aportes económicos, culturales o sociales de las distintas colonias europeas, en cuyos casos se suele concluir que pese al reducido número de extranjeros arribados a Chile, tuvieron una importancia decisiva en el desarrollo industrial y dinamismo del pequeño comercio nacional, por ejemplo, a través de la creación de talleres y fábricas, del desarrollo de infraestructura ferroviaria, puentes y caminos, de la estimulación de la actividad minera y vitivinícola, o del manejo de casas bancarias y de seguros. (Cano y Soffia, 2009, p. 133)

Este es el caso de la inmigración croata. La mayoría de las investigaciones históricas y de demografía histórica fueron realizadas por autores de ascendencia croata (Mataic, 1998; Martinic Beros, 1978, 1985, 1996, 1998, 1999; Ljubetic, 2000; Zlatar Montan, 2002, 2005, 2006; Martinic Marusic, 2006; Lausic, 2012).² En sus trabajos nos presentan la manera en la que estos inmigrantes entrelazaron su destino al de Chile e hicieron de su historia no un capítulo de una colonia dentro de una nación, sino un colectivo que se integró al país que los acogió y que se convirtió en parte de su historia.

Al escribir la historia contemporánea de Chile es imposible pasar por alto la participación y la influencia de la inmigración croata. Llegados a esta tierra lejana por distintas causas, los croatas ayudaron a afianzar la presencia nacional en los dos extremos del país, contribuyeron a su desarrollo y dejaron un legado que perdura hasta el día de hoy.

Se estima que la “colonia”, o inmigración de croatas en Chile, es la sexta más grande a nivel mundial según cifras del gobierno croata. De acuerdo con el especialista húngaro Bela Soltész (2011):

En Chile, el 2,4 % de la población, unas 380.000 personas son des-

endientes de inmigrantes croatas, y en dos regiones – Antofagasta y Magallanes – este porcentaje llega al 5 %. Según estos datos, en Chile vive la tercera comunidad croata más grande del Mundo, después de Croacia y de Bosnia y Herzegovina. (p. 2)

Sin embargo, no puede determinarse en su totalidad, ya que este fue un fenómeno espontáneo y tuvo como destino puertos totalmente libres para quienes arribaban, lo que se tradujo en la inexistencia de referencias administrativas sobre la entrada. Siguiendo al mayor especialista en migración croata, el profesor de la Universidad de Magallanes (Chile), Mateo Martinic Beros (1996) en *La inmigración croata en Magallanes. Apellidos y origen regional*, la mayoría provino de la Isla de Brač y la costa firme de Dalmacia.³

Causas de la inmigración croata a Chile

Como lo reseña el poeta Lucas Fertilillo Nikolic: “los croatas aparecen en Chile como croatas, dálmatas, eslavos, austriacos, austrohúngaros, eslavos del sur, sureslavos, yugoslavos. Esa multitud de diferentes nombres para una misma nacionalidad, la croata, es un reflejo de su dramática y milenaria historia” (Martinic Marusic, 2006, p. 2). Esta variedad de nombres se refleja en el libro capital de Mateo Martinic Beros, denominado en su primera edición de 1978 *La inmigración yugoeslava en Magallanes* (Punta Arenas: Imprenta Hersaprint Ltda). En la segunda, de 1985, se denominó *La inmigración yugoslava (croata) en Magallanes* (Punta Arenas: Hogar Yugoslavo de Punta Arenas, Imprenta Rasmussen Zona Franca) y en la tercera, de 1999, *Inmigración croata en Magallanes* (Punta Arenas: Instituto de la Patagonia). Este elenco de nombres parece suficientemente ilustrativo del aserto inicial de este párrafo.

Las razones que a lo largo de la historia han impulsado las migraciones de los pueblos son numerosas y responden a singularidades específicas de cada nación. Los principales especialistas han catalogado estos incentivos como factores *push* y factores *pull*:

Los primeros comprenden los problemas del país de procedencia, es decir, las circunstancias que empujan a una parte de la población a dejar el país. Los segundos comprenden las oportunidades del país de destino, de las cuales los futuros migrantes se enteran antes de tomar la decisión de emigrar allí, y no a otra parte. (Soltész, 2011, p. 1)

1 Noticia publicada en el sitio web oficial de la fundación Casagrande: <http://loscasagrande.org/es/bombing-of-poems-dubrovnik/>

2 Si bien no ha sido posible acceder al texto de Lausic por encontrarse restringida su consulta en la Universidad de Magallanes, hay una amplia reseña en Morales (2012).

3 Desde luego, dada la influencia veneciana en Dalmacia, no todos los dálmatas se consideraban croatas. Es el caso de la familia Guina, establecida en Chile y perteneciente a la nobleza dálmata, que eligió la nacionalidad italiana tras el ocaso del Imperio Austrohúngaro.

Entre los principales factores *push* iniciales de la migración croata podemos destacar la persecución política a los nacionalistas croatas en el Imperio Austrohúngaro, la situación de creciente tensión entre Austria-Hungría y el Imperio Otomano (siendo Croacia la región fronteriza entre ambos imperios), el servicio militar austrohúngaro, la epidemia filoxera y las cláusulas del vino que favorecían el de origen italiano en el imperio y que acabarían por arruinar la actividad vitivinícola de la región, especialmente en Dalmacia y la Isla de Brač. Por su parte, entre los factores *pull* podemos encontrar la fiebre del oro al sur de Chile, el auge del Salitre en el norte y el éxito de los primeros grupos de migrantes en el país. Finalmente, podemos añadir el hecho de que la ubicación geográfica de Chile se encontraba en el paso obligado de quienes pretendían encaminarse a destinos en la costa del Pacífico americano, por ejemplo, California.

Chile se encontraba en el paso obligado hacia los países de la costa del Pacífico y a California, a través del Estrecho de Magallanes o por el Cabo de Hornos. Numerosos marineros de la costa dálmata, se detuvieron en su ruta y comenzaron una nueva vida en nuestro país. (Zlatar Montan, 2002, p. 26)

La llegada de los croatas a Chile

La inmigración croata a Chile se ubica principalmente entre la segunda mitad del siglo XIX y la primera mitad del siglo XX y puede dividirse en tres periodos de alta intensidad migratoria. El primero entre 1864 y 1900, el segundo entre 1905 y 1914, que se detuvo con el inicio de la Primera Guerra Mundial, y el tercero entre 1918 y 1939, impulsado por la crisis europea de la posguerra. Un último periodo, pero menos numeroso, se dio desde 1945, en el cual los inmigrantes escapaban de las represalias derivadas de los acontecimientos de la Segunda Guerra Mundial. Es importante resaltar que cada ola migratoria fue base para la posterior.

Del mismo modo, podemos dividir geográficamente la llegada de inmigrantes croatas a tierras chilenas en dos corrientes principales: la región sur austral o extremo sur, a la que llegaron atraídos inicialmente por el auge aurífero en la Región de Magallanes, y la región norte, a la que arribaron por el auge del salitre. La historia de la inmigración croata en el extremo sur es casi tan antigua como el proceso de poblamiento e implantación por parte del gobierno central de Chile sobre esta región con la fundación del fuerte Bulnes en 1843, ya que el 20 de junio de 1844 desembarcaron allí como marinos voluntarios Antonio Letic, Antonio Zupicic y Esteban Costa, originarios de la costa croata. Aunque sus nombres se perdieron en el tiempo, ayudaron con su esfuerzo al afianzamiento inicial

de la nacionalidad de Chile en las inhóspitas tierras del sur del continente (Martinic Beros, 1999).

Años después, podemos señalar a Mateo Paravic, quien nacido en el litoral croata desde muy joven emigró a América e inició una vida de grandes y arriesgadas empresas en las que se embarcó en numerosos proyectos como la evangelización de la costa oriental de la Patagonia, el tráfico de pieles, el comercio en la ciudad de Punta Arenas, la explotación aurífera, la ganadería ovina y, finalmente, fue marinerero capitán de su propio barco dedicado a los fletes y el comercio. Paravic representó el espíritu de empresa y sacrificio que caracterizaba a la casi totalidad de inmigrantes que ayudaron a construir y desarrollar el inhóspito territorio del sur de Chile en la Región de Magallanes (Martinic Beros, 1999).

Por su parte, la llegada de croatas al norte del país, como se indicó anteriormente, se originó en el auge del salitre:

Esto produjo un desarrollo espectacular en la región y, obviamente, en los puertos por donde se embarcaba este "oro blanco" que llegó a contribuir, en 1895, con el 66.03 % del Presupuesto de Entradas de Chile. Hasta antes de la I Guerra Mundial, el país tuvo el monopolio del mercado mundial de fertilizantes permitiéndole, a Chile, vivir de sus rentas por más de un cuarto de siglo. (Zlatar Montan y Ostojic, 2006, p. 56)

Esto produjo un desarrollo espectacular en la región y, obviamente, en los puertos por donde se embarcaba este "oro blanco" que llegó a contribuir, en 1895, con el 66.03 % del Presupuesto de Entradas de Chile. Hasta antes de la I Guerra Mundial, el país tuvo el monopolio del mercado mundial de fertilizantes permitiéndole, a Chile, vivir de sus rentas por más de un cuarto de siglo. (Zlatar Montan y Ostojic, 2006, p. 56)

En el norte grande, el apogeo del salitre generó fortunas enormes para ciertos empresarios. Entre ellos, se destacan algunos croatas que llegaron pobres a la región y, a partir de su trabajo y su destreza para los negocios, lograron producir grandes ganancias. Entre los principales y más famosos croatas de este grupo figuran "Francisco Petrinovic, procedente de la isla de Brač, o Pascual Baburica [*sic* por Baburrizza], de Dubrovnik. Este último se hizo famoso también como filántropo distinguido, fundador del museo chileno de Bellas Artes" (Soltész, 2011, p. 2).

La historia de los croatas en el norte está investigada por la arqueóloga Vjera Zlatar Montan (2002) en *Inmigración croata en Antofagasta* (2002); *Los croatas, el salitre y Tarapacá. Historia de la Inmigración Croata en*

la *Provincia de Tarapacá durante los siglos XIX y XX* (2005); y por Vjera Zlatar Montan y Hrvoj Ostojic Peric en *De la Bura a la Camanchaca. Historia de Povelja y de sus emigrantes al Norte de Chile* (2006). Todos publicados en la zona norte de Chile.

En el extremo sur, la producción más importante fue la de Mateo Martinic Beros (1978, 1985, 1996, 1998, 1999). Aquí también se fundió con la colonización más reciente del territorio austral. La antigua colonia penal de Magallanes fue desde 1842 un presidio que se encontraba en expansión por la colonización pastoril y por su influencia en la navegación y el comercio. Todo desarrollo demanda gran cantidad de mano de obra, personal técnico especializado, emprendedores de comercio y actividades de explotación, entre otros. Aunque el auge aurífero fue efímero, para muchos bastó para generar un capital con el cual iniciar sus propios emprendimientos dedicados al comercio, la construcción y la navegación, actividades muy apreciadas en la región que, al igual que en el norte, forjaron grandes fortunas: “la exportación de la carne y la lana enriqueció a los dueños de las praderas, entre ellos a unos croatas como los hermanos Kusanovic, Vicente y Antonio” (Boric, 1978; Martinic Marusic, 2009).

A partir de 1930, se inició una numerosa migración hacia el centro del país por parte de los descendientes de los migrantes del norte y del sur, quienes se dirigieron a la región capital para estudiar, donde prosperaron como profesionales para arraigarse y, posteriormente, llevarse a sus padres. Por su parte, la cuarta ola de migrantes tras el fin de la Segunda Guerra Mundial tuvo como destino el centro del país.

Santiago recién se convirtió en un centro de inmigración croata en los años 30 del siglo XX, convirtiéndose en la mayor agrupación de ellos, en desmedro de los extremos del país. A Santiago emigraron cuando en el norte se cerraron las Oficinas Salitreras, debido a la caída del precio del salitre. Desde el sur se trasladan a la capital debido al ínfimo precio que se obtenía de la carne y la lana. Numerosos profesionales que se educaron en las universidades de Santiago, quedaron ejerciendo en la ciudad y más tarde llegaron sus padres con la familia. Es este un caso en que se efectuó una nueva emigración, pero dentro del mismo país. (Zlatar Montan, 2002, p. 26)

Organización de las “colonias”

Aunque Croacia no existía como país independiente, sus migrantes siempre tuvieron conciencia de su cultura y nacionalidad. Se organizaron en instituciones en Chile bajo el gentilicio de *eslavos del sur*, para diferenciarse así de los austriacos y alemanes. Por el contrario, no fue este el

caso en la Región de Magallanes, donde sus instituciones nacieron como dalmatas o croatas, y después de 1920 cambiaron su denominación a la de *yugoslavas*.

Hasta 1918, los croatas que formaron parte del Imperio Austrohúngaro, al llegar al país eran denominados “austriacos”. Los que arribaron después de terminada la guerra en 1918 eran llamados “yugoslavos”. Tanto Viena como Belgrado, llevaron una constante política anticroata, en la cual ni siquiera los croatas en Chile fueron eludidos. (Zlatar Montan, 2002, p. 33)

Las afinidades de los croatas en Chile siguieron los mismos lineamientos de otros colectivos europeos migrantes más antiguos –franceses, alemanes, españoles, italianos- y asiáticos nuevos –los árabes- que se auto identificaron como “colonias”, con instituciones de beneficencia, sociabilidad, colegios, y a veces cementerios. Dentro de estos espacios, los socios podían interactuar con sus connacionales y a veces se facilitaba el comercio y también las bodas y descendencias. “Colonia” en Chile significa lo mismo que colectivos migrantes, y no grupos de colonización con enclaves, reglas y vida diferenciada del resto.⁴

Con el estallido de la Primera Guerra Mundial se inició una disputa entre quienes sentían afinidad por la casa Habsburgo y realizaban actividades en pro de Austria-Hungría y quienes veían la guerra como una oportunidad para la independencia o para la formación de la confederación o reino de serbios, croatas y eslovenos (Yugoslavia); siendo la mayoría partidaria de la segunda causa. En 1915 se fundó en París el Comité Yugoslavo, el cual representaba a los países eslavos que conformaban Austria-Hungría (Bosnia, Croacia y Eslovenia) Para apoyar este movimiento se fundó en Antofagasta la Defensa Nacional Yugoslava (*Narodna Jugoslavenska Obrana - NJO*), con dinero proveniente principalmente de las fortunas salitreras de inmigrantes croatas. “Temían que sus fortunas en barcos, materias primas y cuentas en los bancos de Londres y EE.UU. fueran bloqueadas y retenidas por los países aliados, al considerarlos como súbditos de un país enemigo como era el Imperio Austrohúngaro” (Zlatar Montan, 2005, p. 61).

⁴ No todos los colectivos migrantes tomaron la forma de organizaciones. Los rusos blancos llegados después de 1918 crearon un cementerio ruso (1955) en Puente Alto, pero no asociaciones. Chinos, coreanos del sur y japoneses tampoco organizaron centros, pero mantuvieron su endogamia y estuvieron muy vinculados a sus gobiernos de origen. Del mismo modo, la tendencia regional entre los españoles, que crearon el Centro Vasco o el Centre Catalá, no se replicó en ninguna parte de la América hispana para los andaluces, que se mezclaron con todos. Representaciones muy pequeñas singularizaron a los gallegos (Lar Gallego), a la colectividad asturiana y a los riojanos en la Sociedad de Beneficencia La Rioja.

A pesar del gran apoyo que brindaron los croatas a la creación de Yugoslavia, en menos de una década la situación política del país se fue volviendo cada vez menos favorable para la autonomía de Croacia y, además, la federación de naciones fue abolida para dar paso al Reino de Yugoslavia basado en la monarquía serbia, lo que trajo como consecuencias nuevas persecuciones y destierro para gran cantidad de croatas.

El 6 de enero de 1929 el Rey serbio Alejandro I, proscribió todos los partidos políticos y proclama la dictadura, el país oficialmente pasó a llamarse Reino de Yugoslavia. Triste época de persecución, prisión y muerte para los patriotas e intelectuales croatas. Nuevamente se inicia un período de emigración croata. (Zlatar Montan, 2005, p. 53)

Gran parte de estos exiliados fueron acogidos por sus parientes y amigos radicados desde hacía ya más de una generación en Chile. Ellos aportaron igualmente su fuerza de trabajo y su empeño para el desarrollo del país. “Algunos, que fueron los menos, al no poder adaptarse o por motivos económicos regresaron a su tierra; los demás se quedaron, fundaron familias y adaptaron su vida con la del país que los acogió” (Zlatar Montan y Ostojic, 2006, p. 75).

Integración croata a la sociedad chilena

La integración de descendientes de la colonia croata en el ejército chileno es amplia. El primer documentado es José Angel Marinzulich Zacevic, quien nació en Croacia en 1856 y a los 12 años emigró a Chile, específicamente a la ciudad de Iquique. Al estallar la guerra del Pacífico se enroló en el Ejército de Chile, participando en la toma de Pisagua y la ocupación de Tacna. Al terminar la guerra, regresó a la misma ciudad donde participó en la Quinta Compañía Austrohúngara de Bomberos de Iquique y recibió numerosas condecoraciones por sus años de servicio (Zlatar Montan, 2005, p. 75).

Del mismo modo, podemos destacar a Arturo Givovich Moya (1855–1905), hijo de inmigrante croata y madre chilena, escritor, periodista y oficial de ejército, que participó en la Guerra del Pacífico como integrante del Batallón *Miraflores*. Además, escribió cuentos y dramas, y en 1887 una novela titulada *El rigor de la corneta. Recuerdos de la vida en campaña*. Igualmente, cabe destacar a nietos de croatas, como el general de división Raúl Araya Stiglich, quien fue comandante en jefe del ejército entre los años 1955-1956, el general de división Óscar Bonilla Bradanović y el capitán Luis Carević Cubillos, quien en 1979 falleció trágicamente cuando estaba a cargo de un equipo que debía desactivar un artefacto explosivo ubicado en la vía pública. En mérito a su actuación,

a este último le fue impuesta (*post mortem*) la condecoración al Valor (Martinic Marusic, 2006).

Han sido numerosas y diversas las instituciones creadas por la colectividad croata, unas se han desvanecido, otras han persistido hasta nuestros días. Entre las fundadas en la ciudad de Punta Arenas se destacan la Sociedad Austríaca de Servicios Mutuos (1896), la Sociedad Dálmata de Socorros Mutuos (1919), la Biblioteca Croata (*Hrvatska Čitatonica*) (1899), la Compañía Croata de Bomberos *Dalmacia n° 4* (1902), el Club Deportivo Croata *Sokol* (1912) y el Hogar Croata (1912) (Martinic Beros, 1999). A su vez, de las fundadas entre las ciudades de Iquique y Antofagasta podemos resaltar la Compañía de Bomberos Austrohúngara *Salvadora N°5* fundada en 1880 y renombrada Compañía Slava de Bomberos *Dalmacia N° 5*, aún activa, la Sociedad Croata de Beneficencia (1896), la Sociedad Austrohúngara de Socorros Mutuos (1894-1905), el Hogar Eslavo (1904-1911), la Sociedad Yugoslava de Beneficencia (1921-1975); el Hogar Yugoslavo (1954-1991) y el Club Croata (1991) (Zlatar Montan, 2005). En Santiago, podemos mencionar el Estadio Croata fundado en 1990, pero del que podemos rastrear su actividad hasta la década de 1930 en la que los croatas llegados a la capital fundaron el Hogar Yugoslavo.⁵ También podemos mencionar el Círculo de Profesionales y Empresarios de Ascendencia Croata (CPEAC) (1965).

Actualmente, las ciudades de Punta Arenas⁶ y Antofagasta⁷ son ciudades hermanas de la ciudad de Split, en Dalmacia, del mismo modo que lo es la ciudad de Iquique con la ciudad de Zadar.⁸ La comunidad de inmigrantes croatas y sus descendientes en las ciudades de Punta Arenas, Antofagasta, Iquique y Santiago publican folletos y páginas web en español con el trabajo de sus organizaciones, incluyendo también temas relativos a Croacia.

Como mencionamos, los croatas llegados a Chile hicieron de esta su segunda patria y sus descendientes se convirtieron en chilenos que han participado en todos los ámbitos de la sociedad chilena, llevando siempre el gentilicio de sus ancestros. Ejemplo de lo dicho son profesionales, intelectuales, obispos, políticos, artistas con apellidos como Eterovic, Goic, Franulic, Luksic, Skarmeta, Scarpa, Martinic, Mihailovic, Mimica, Tomic, Vonanovic, etc. En el ámbito empresarial, una familia destacada es la de Andrónico Luksic, una de las grandes fortunas en Chile y que,

⁵ Sitio oficial: <http://estadiocroata.cl/historia/>, recuperado el 14 de marzo de 2020.

⁶ Para detalle véase: http://www.studiacroatica.org/branka_es/es37.htm.

⁷ Para detalle véase: <https://www.mercurioantofagasta.cl/site/edic/2002202203330/pags/20021202214545.html>

⁸ Para detalle véase: [http://www.iquiquetransparente.cl/Descargas/Marco Normativo/Ordenanzas/Ordenanzas Vigentes/OM359.pdf](http://www.iquiquetransparente.cl/Descargas/Marco%20Normativo/Ordenanzas/Ordenanzas%20Vigentes/OM359.pdf).

en la posguerra de los Balcanes, estableció firmes lazos e inversiones en su Croacia natal. Según el gobierno croata, viven actualmente en Chile 200.000 croatas y sus descendientes,⁹ aunque cifras no oficiales aumentan la cifra hasta los 300.000.

Principales obras sobre la inmigración croata en Chile

La historiografía de la inmigración croata y su interacción e integración en Chile ha sido escrita fundamentalmente por chilenos descendientes de croatas que han sido patrocinados por centros de estudios tanto chilenos como croatas.

Entre las principales obras podemos destacar las ya mencionadas de Vjera Zlatar Montan, quien centra su trabajo en la integración cultural y en los aportes de la colonia croata en el norte del país, acentuando la influencia de estos en el comercio, la industria del salitre, la pesquera, la construcción, y la participación de inmigrantes croatas en la fundación de pueblos en el norte grande. Igualmente, son relevantes los siguientes textos del ya aludido abogado e historiador Mateo Martinic Beros: *La inmigración croata en Magallanes. Apellidos y origen regional* (1998) y *La Inmigración Croata en Magallanes* (1999), en los que se realiza un exhaustivo examen de la influencia cultural y la integración de la inmigración croata en Chile. En estas importantes obras para el estudio del desarrollo del asentamiento croata en el extremo sur, podemos comprender la importancia que tuvieron los inmigrantes no solo en el poblamiento de esta región, sino en el desarrollo y progreso de sus principales ciudades. Del mismo modo, podemos encontrar allí un profundo estudio genealógico sobre el origen de los inmigrantes croatas, siendo el principal referente del país en este aspecto.

Es importante subrayar la obra de Jerko Ljubetic *Hrvatska / Čile: povijesne i kulturne veze = Croacia / Chile: relaciones históricas y culturales* (2000), que se enfoca en las relaciones entre ambos países a partir de la independencia de Croacia y la influencia de la inmigración croata en Chile antes de la Guerra Patria. Un singular trabajo es el del doctor en Estudios Internacionales y coronel (retirado) Rodolfo Martinic Marusic: *Presencia de Croacia en Chile y el poco conocido capítulo de la integración croata a través del Ejército* (2006), en el que realiza un interesante esbozo sobre la historia de Croacia, las causas de la migración y la llegada a Chile tanto al norte como al sur del país, además de ofrecer una visión acerca de los contextos, períodos y principales procesos de realización que

⁹ Para consulta sobre datos demográficos véase: <https://web.archive.org/web/20130611064048/http://www.hrvtiizvanrh.hr/en/hmii/status-of-croatian-immigrants-and-their-descendants-abroad/15>.

caracterizaron el quehacer del Ejército de Chile en los distintos momentos en que estos hijos de la inmigración se integraron a él.

La obra del diplomático y profesor Dane Mataic Pavicic *Croatas en Chile. Biografías* (1998) nos muestra un enorme esfuerzo de compilación, con la colaboración de académicos de ambas naciones, de una gran cantidad de croatas y descendientes de croatas que hicieron su vida en Chile y que nunca cortaron sus nexos culturales con su patria de origen. Al mismo tiempo, muestra la gran influencia que Chile tuvo en cada uno de ellos. Mataic se destaca por la cantidad de artículos en los que demuestra el papel de los croatas en momentos históricos importantes y el desarrollo de Chile. En lo testimonial, no hay tantas memorias de migración y se destaca que Barticevic (2010) ha publicado *Un viaje sin retorno. Brač – Punta Arenas. Cien años de migración y exilio*.

Más alejados de la perspectiva demográfica e histórica están otros trabajos de Barticevic (2015) que tratan sobre la participación política de descendientes de croatas en las elecciones municipales en Magallanes. Estadísticamente, en la XII Región de Magallanes y de la Antártica Chilena se presentaron en seis elecciones municipales desde 1992, “63 Croatian descendants ended up being candidates, 14 of which (22.2 %) were women” (Barticevic, 2015, p. 262).

La obra de Eugenio Mimica Barrassi *Los cuatro dueños* (1978) relata cuatro leyendas magallánicas y fue editada en Croacia con el nombre *Četiri gospodara* (2006), traducida por Yerko Ljubetic. Asimismo, han participado en la traducción otros autores de ascendencia croata como Ramón Díaz Eterovic, Domingo Tessier, Nicolás Mihovilovic y Juan Mihovilovic (Leyendas magallánicas fueron editadas en Croacia, 2006, p. 12).

El interesante artículo de Bela Soltész “La emigración croata en Sudamérica” (2011) resume la formación de la diáspora croata en Sudamérica, haciendo una presentación sobre la diáspora croata en Chile, nombrando también sus miembros notables, su importancia y su integración en la política interior y exterior durante su historia.

Para finalizar, Isabel Torres Dujisin con su libro *La vida de un croata: Pascual Baburizza Soletic* (2003) nos muestra la vida cotidiana de un inmigrante croata en Chile y su integración a la vida en el país. En esta obra es importante resaltar el estudio de una sociedad chilena abierta a los inmigrantes y a la participación comercial en pleno auge del salitre.

Con todo, aún queda mucho por estudiar respecto a la inmigración croata en Chile. Numerosos documentos todavía aguardan por historia-

dores que se tomen la tarea de investigar temas como la influencia económica, deportiva y en las relaciones internacionales (Chile fue uno de los primeros países que reconocieron a Croacia tras los sucesos de los años 90), así como estudios en los que con el rigor de los mencionados nos relaten la llegada de los croatas a Santiago y su influencia. Todavía no se ha estudiado la diáspora llegada después de la Segunda Guerra Mundial.

La inmigración croata se ha mezclado, como en otros casos, con la población chilena. Sus descendientes son numerosos y están en la política, la vida profesional, la empresa, la religión católica, el arte y la milicia. Desde sus primeros representantes, esforzados mineros y ganaderos en el norte y en el sur, los croatas y sus descendientes han pasado a formar parte del activo y de la multiplicidad de la sociedad actual.

Croacia conservará su presencia en Chile incluso aunque ya no se escuche la lengua croata, salvo una que otra palabra aprendida con dificultad. Ya hoy existen conjuntos folklóricos con nombres croatas cuyos miembros no sólo no entienden croata, sino que muchos de ellos tampoco tienen nuestro origen étnico, lo que comprueba suficientemente cuán arraigado está el sentimiento croata dentro de la sociedad chilena, incluso sin que tenga conciencia de ello. (Matiaic, 1998, p. 203)

Conclusión

Si algo sorprende de esta bibliografía y su contenido es que la migración que nos ocupa ha sido objeto de investigación de profesionales descendientes de croatas, más que de los estudiosos de la migración que se han dedicado a otros colectivos europeos. Hay pocos testimonios escritos, pero a cambio hay varias obras acerca del proceso migratorio. El sitio chileno Memoria Chilena de la Biblioteca Nacional de Chile ofrece una cápsula virtual denominada Inmigración croata en Chile (1864-1930), disponible en <http://www.memoriachilena.gob.cl/602/w3-article-650.html>. Están disponibles, además, por Vjera Zlatar Montan, registros documentales de listas de inmigrantes en el Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile, disponible en <https://www.arhvic.cl/collections/show/5>. El cuarto periodo, después de la Segunda Guerra Mundial, no está estudiado. Y todavía no hay una obra de conjunto de la generación profesional de descendientes de croatas, como los hay para los franceses, británicos, españoles, italianos. Las relaciones Chile-Croacia tienen un cultivo puramente étnico, sin ampliación a aspectos de las relaciones mutuas diplomáticas. De los estudiosos sin ancestro croata hay un húngaro y una historiadora chilena. Hay investigadores chilenos en campos como la demografía, donde

la migración croata se puede medir dentro de ciertos parámetros. Respecto de los editores, predominan las publicaciones ligadas al colectivo croata en Chile y a la Universidad de Magallanes.

En la actualidad, numerosos autores chilenos se encuentran realizando investigaciones o en proceso de revisión de nueva bibliografía sobre la inmigración croata en Chile, principalmente con el patrocinio de institutos universitarios o del Círculo de Profesionales y Empresarios de Ascendencia Croata, y queda para un próximo trabajo la reflexión sobre ellos.

Bibliografía y fuentes

- Barticevic Sapunar, M. A. (2015). Participation of Croatian Descendants in the Political Life Municipal Elections in Magallanes Region, Chile, Period 1992-2012. *Sociologija i prostor*, 53 203 (3), 255-273. DOI 0.5673/sip.53.3.4
- Barticevic Sapunar, M. A. (2010). *Un viaje sin retorno. Brač – Punta Arenas. Cien años de migración y exilio*. Mosquito Editores.
- Cano, V. & Soffia, M. (2009). *Los estudios sobre migración internacional en Chile: apuntes y comentarios para una agenda de investigación actualizada*. Centro Latinoamericano y Caribeño de Demografía.
- Lausic Glasinovic, S. (2012). *Croatas en América del Sur: inmigración de Dalmacia en el cono sur americano (1840-1940)*. Universidad de Magallanes.
- Leyendas magallánicas fueron editadas en Croacia (2006, 25 de junio). *El Magallanes*, p. 12.
- Ljubetic, J. (2000). *Hrvatska - Chile povijesne i kulturne veze / Croacia – Chile relaciones históricas y culturales*. Asociación de Escritores Croatas.
- Martinic Beros, M. (1996). La inmigración croata en Magallanes. Apellidos y origen regional. *Anales del Instituto de la Patagonia*, XXI. Universidad de Magallanes, 17-32.
- Martinic Beros, M. (1999). *La Inmigración Croata en Magallanes*. Hogar Croata de Punta Arenas.
- Martinic Marusic, R. (2006). *Presencia de Croacia en Chile y el poco conocido capítulo de la integración croata a través del Ejército*. Círculo de Profesionales y Empresarios de Ascendencia Croata.
- Mataic Pavicic, D. (1998). *Croatas en Chile*. Biografías. Fundación para la emigración Croata.
- Mimica Barassi, E. (2006). *Četiri gospodara* (Y. Ljubetic, Trad.). Editorial Bosković. (Obra original publicada en 1978).
- Morales, E. (2012). Sergio Lausic Glasinovic. Croatas en América del Sur. Inmigración de Dalmacia en el Cono Sur Americano [Reseña]. *Revista Estudios Hemis-*

féricos y Polares, 1-4, <http://www.hemisfericosypolares.cl/resenas/Sergio%20LAUSIC%20GLASINOVIC.pdf>

Soltész, B. (2011). La emigración croata en Sudamérica. *International Relations Quarterly*, 2(1), 1-5.

Torres Dujisin, I. (2003). *La vida de un croata: Pascual Baburizza Soletic*. Universidad de Playa Ancha de Ciencias de la Educación.

Zlatar Montan, V. (2002). *Inmigración croata en Antofagasta*. Sociedad Croata S.S.M.M. de Antofagasta.

Zlatar Montan, V. (2005). *Los croatas, el salitre y Tarapacá. Historia de la Inmigración Croata en la Provincia de Tarapacá durante los Siglos XIX y XX*. Hrvatski Dom.

Zlatar Montan, V. & Ostojic Peric, H. (2006). *De la Bura a la Camanchaca. Historia de Povlja y de sus emigrantes al Norte de Chile*. Oñate Impresores.

BRASIL Y ARGENTINA: DOS DE LOS GRANDES RECEPTORES DE LA DIÁSPORA CROATA EN EL MUNDO ATLÁNTICO

Andres Goldstein

Trabajo profesional (no científico)

Resumen

El presente trabajo se centra en la investigación de las condiciones políticas y económicas de Brasil y Argentina como países receptores de la migración croata después de la Segunda Guerra Mundial, específicamente en el período 1945-1970. Para ello, se emplea el estudio de las migraciones a través de la historia social y cultural de Bernard Bailyn, quien, en su libro *Atlantic History*, propone la existencia del “mundo atlántico”, un conjunto cultural, social y territorial conformado por los Estados fronterizos del océano Atlántico, producto de las políticas migratorias implementadas por cada bloque para fortalecerse durante la Guerra Fría. Al estudiar este proceso migratorio, se abordan elementos políticos, sociales y económicos de América y la antigua Yugoslavia, los cuales sirven para lograr una mejor comprensión de cómo fue la integración de los croatas a las sociedades receptoras sudamericanas, lo que en el caso particular de este trabajo se remite a los países mencionados, que fueron elegidos por ser miembros del mundo atlántico y receptores de la diáspora croata y estar inmersos, como todo el mundo en esa época, en los efectos del sistema bipolar.

Palabras clave: *mundo atlántico, migración, croatas, Brasil, Argentina*

Introducción

Con el nacimiento del sistema bipolar después de la Segunda Guerra Mundial, capitaneado por los Estados Unidos (EE.UU.) y la Unión de Repúblicas Socialistas Soviéticas (URSS), surgieron varios problemas

que involucraron a las comunidades europeas, entre ellos, el movimiento de masas que daría pie a los procesos migratorios en el *mundo atlántico*,¹ así como también el abordaje del holocausto, la reconstrucción de Europa y la expansión del comunismo hacia los países de Europa occidental y Asia. Respecto al primer punto de esta lista, podemos mencionar las migraciones croatas entre 1945 y 1970, un caso interesante por cómo estos migrantes constituyeron comunidades y asociaciones que permitieron mantener sus elementos culturales, políticos y sociales en los espacios del continente americano, cuya dinámica social es distinta por su evolución histórica.

En este trabajo se estudiaron sólo los casos de Argentina y Brasil, ya que son los estados del *mundo atlántico* con mayor presencia croata, mientras que casos como el de Venezuela o Colombia, a pesar de formar parte del espacio en cuestión, nunca recibieron grandes cantidades de croatas.

Examinando la historia americana, se hace evidente que las distintas sociedades nacionales del continente comparten elementos comunes formados durante el proceso de colonización (siglos XV al XIX). Gracias a los movimientos independentistas iniciados en 1810, hubo un giro ideológico que afectó un espacio mayor al de la perspectiva continental, puesto que las ideas ilustradas, provenientes de Europa, tuvieron un efecto pivote en América, colaborando a la emancipación de las naciones americanas y, como resortes, estos movimientos políticos y sociales resonaron en Europa y marcaron el nacimiento definitivo del *mundo atlántico* que, aparte de ser el espacio político territorial compuesto por los países en ambos lados de este océano, es también una zona de intercambio de ideas y movimientos, donde las ideologías políticas han jugado un papel importante desde entonces.

Will or should be the Atlantic Community, which was ..., an “oceanic system” whose chief military powers were, in respect to one another, islands. There were of course national differences within the Atlantic region, but they were “variations within the same cultural tradition,” which was “the extension of Western or Latin Christendom from the Western Mediterranean into the whole basin of the Atlantic Ocean. (Bailyn, 2005, p. 8)

Tomando en cuenta la definición de Bailyn, encontramos que la idea del *mundo atlántico* es una forma de comprender en su conjunto la historia y la evolución de las sociedades que conviven en el Atlántico. Esta visión incluye los elementos limítrofes y territoriales como marcos sociales y

¹ Compuestos por los estados con costa atlántica.

políticos, donde hay un intercambio de ideas políticas, económicas, culturales, y relaciones sociales. Desde este punto de vista, los procesos migratorios de la historia contemporánea se pueden ver como parte de este espacio socio-cultural, donde las ideologías políticas socialistas y liberales juegan un rol importante en la relación entre los migrantes y los Estados receptores.

De esta manera, las fuentes que vamos a encontrar sobre este proceso nos revelan un contexto sociopolítico en el que, después de la Segunda Guerra Mundial, los migrantes croatas y las sociedades receptoras van a confluir en los espacios americanos que forman parte de las estructuras atlánticas. “El mundo bipolar, pronosticado tan a menudo en el siglo XIX y principios del XX, había llegado al fin; el orden internacional, según palabras de DePorte, pasaba ahora «de un sistema a otro»” (Kennedy, 1987/2017, p. 453). Con el inicio de la Guerra Fría y la imposición de nuevas dinámicas basadas en la bipolaridad, bajo la guía de las dos potencias hegemónicas (EE.UU. y la URSS), la antigua Yugoslavia, dentro de la cual se encontraban los croatas, será arrastrada hacia la órbita comunista, dando pie al éxodo de todos aquellos que no comulgaban con dicha ideología y que de una u otra forma encontraban los medios para salir de su tierra natal.

A partir de 1945 y hasta 1949 el gobierno de Josef Bross Tito (Tito), va a mantener las relaciones con el gobierno de Josef Stalin, alineado con el Pacto de Varsovia ... Las dos superpotencias, los Estados Unidos y la URSS, se rodearon de aliados; entre 1945 y 1948, la URSS atrajo a su órbita a la mayoría de los estados de Europa del este, cuando gobiernos comunistas asumieron el poder en Polonia, Hungría, Rumania, Bulgaria, Yugoslavia, Albania, Checoslovaquia y Alemania Oriental (1949). (Lowe, 2007, p. 226)

Así, veremos la ruptura entre una parte de la sociedad croata y las nuevas autoridades comunistas, lo que a partir de 1945 generó un proceso complejo para Yugoslavia en lo que a materia migratoria respecta. En este sentido, y de cara a tener una visión más amplia del asunto, podemos ver en la historiografía sobre la migración croata hacia Sudamérica que desde 1760 hay constancia de presencia croata en el continente (destacando que se trataba de una migración individual). Comúnmente, la historiografía divide el proceso en dos períodos y tres oleadas. El primero de ellos entre los siglos XVIII y XIX, al que se conoce como migración vieja (*staro iseljništvo*), en el cual es difícil estimar cuántos ciudadanos salieron del territorio (Hrvatski Migracije, 2007), y el segundo, en el siglo XX, en el que los métodos de captación de los datos son más fiables, en parte,

gracias a que los Estados registran con más claridad estadística la población, dentro y fuera de sus territorios. En consecuencia, es más sencillo recopilar esta información, pues se encuentra disponible en las oficinas gubernamentales dedicadas a los censos (Livi Bacci, 2009) y es justo por este motivo que se pueden identificar las últimas dos oleadas, una en el período de entreguerras y otra después de la Segunda Guerra Mundial.

Contrario a la segunda, la tercera ola de emigración bien documentada comprende unas 40.000 personas, y el grueso de este grupo llegó a Sudamérica (sobre todo a Argentina) justo después de la Segunda Guerra Mundial, por razones políticas. En los tiempos de la caída del Estado Ustaša de Croacia, Sudamérica ya no era un destino tan atractivo como había sido antes – sin embargo, para los inculcados en el régimen caído, los factores *push* eran tan fuertes que [estaban] dispuestos a emigrar a cualquier país que los acogiera. (Soltész, 2011, p. 2)

Al hablar de política migratoria, tenemos que distinguir entre la política internacional, liderada por EE.UU. y la URSS, y la política interna de Argentina, Brasil y la antigua Yugoslavia. Esta interpretación sobre las dos formas de presentarse la política migratoria permite ver tanto las características de cada país receptor como las del bloque al que pertenecían.

Durante el siglo XX, América Latina vivió una transformación política, económica y social importante, donde el sistema económico pasó a contar con una participación cada vez mayor de los gobiernos, a través de distintas estructuras estatales que no buscaban limitar las libertades económicas a las élites empresariales, sino generar las condiciones necesarias para el progreso, a través de créditos o la inversión directa en un sector estratégico de la economía nacional, y los casos argentino y brasileño se caracterizaron por los grandes avances técnicos y tecnológicos experimentados desde antes de la Segunda Guerra Mundial, hasta la década de los sesenta (Kaplan, 1971, p. 40). En otras palabras, estos dos casos brindan la oportunidad de ver el desarrollo de una industria agrícola altamente tecnificada, muy competitiva a nivel internacional y con alcance global.

Esto es un indicio importante para comprender por qué la migración de croatas hacia Argentina y Brasil fue mayor que hacia otros estados del Atlántico en Latinoamérica. Como veremos más adelante, una buena parte de los migrantes croatas hacia estas dos naciones eran campesinos, por lo tanto, es posible que hayan sentido que gozaban de mayores facilidades para establecerse.

El gobierno de la economía productiva por el Estado es una empresa

costosa; el sector primario pasa a ser ahora sistemáticamente subvencionado, en una política que se ha comparado con la del *New Deal* norteamericano, y que, si tiene analogías con ella en el plano económico, no las tiene en el social, en la medida en que, en Latinoamérica, esas subvenciones benefician sobre todo a grandes terratenientes. (Halperin Donghi, 1972, pp. 360-361)

En el análisis de las relaciones internacionales en esta materia es necesario aclarar que el sistema internacional, con las Naciones Unidas (ONU) como guía, se estructuró con el propósito de normalizar el derecho y generar escenarios de negociación para mantener el nuevo orden internacional donde tuvieran cabida todas las naciones agrupadas en dos bloques, liberales y comunistas. Uno de los elementos más relevantes del sistema internacional fue la Organización Internacional para las Migraciones (OIM), que forma parte de la ONU, y que se creó con el fin de permitir a todos los estados miembros organizarse para manejar los movimientos migratorios experimentados desde 1945. Como parte de este proceso, los Estados receptores ofrecieron facilidades migratorias que dieron mayor fluidez en la movilidad de grupos dentro del mundo atlántico.

Volviendo al caso de estudio, que es la migración croata entre 1945 y 1970, encontramos dos casos particulares durante este tiempo. Argentina y Brasil, a través de sus características estructurales del poder,² y ungidos del mito del progreso, buscaron la apertura a las migraciones específicamente europeas con el propósito de fortalecer el *Orden y Progreso*, planteado desde el siglo XIX, como elemento necesario para el desarrollo económico y social de la región, integrando a hombres, mujeres y familias que cumplieran las características establecidas por los gobiernos de este periodo. El Estado era concebido como una organización racional orientada hacia objetivos y valores específicos, dotado de estructura vertical o jerárquica, es decir, construida primordialmente bajo relaciones de supra subordinación (García-Pelayo, 1992).

Desarrollo

Tomando en cuenta los elementos políticos, podemos decir que para entender las características de la migración croata por el Atlántico es necesario entender toda la región, pues solo así se puede determinar el impacto social, cultural y político del movimiento croata hacia Sudamérica.

² Esto refiere al Estado de bienestar planteado por García Pelayo, en el que se buscan las maneras de lograr una forma de distribución de los bienes existentes en la nación, a saber: recursos económicos, servicios públicos, educación, salud, seguridad, distribución de alimentos, bienes inmuebles, etc., esta repartición debe ser satisfactoria para toda la sociedad (García-Pelayo, 1992, pp. 34-35).

Los casos de la República Argentina y de la República Federativa de Brasil son bastante peculiares, pues son Estados muy distintos cultural e ideológicamente, con diferencias en lo que respecta a la población indígena y las formas del Estado existentes. Es por ello la importancia del estudio comparado, donde las diferencias en la lengua, la organización socioeconómica de las clases sociales, los movimientos de expresión artística y las ideas sobre el socialismo y el liberalismo son factores que marcan la diferencia a pesar de compartir una frontera bastante activa en materia económica y política. Además, durante el período que corresponde a este estudio (1945-1970), los dos aplicaron una serie de medidas orientadas por el principio positivista del orden y progreso anteriormente mencionado, el cual buscó aprovechar las masas de migrantes europeos que llegaron durante las dos oleadas del último período establecido por la historiografía.

El caso argentino

La identidad argentina fue un elemento importante para comprender la totalidad del proceso migratorio de los croatas hacia el territorio, ya que resalta en comparación con las demás naciones hispanoamericanas, gracias a su desarrollo intelectual (filosófico y literario) con grandes figuras como Jorge Luis Borges, es decir, personajes universales que marcaron la historia argentina e hispanoamericana. El movimiento nacionalista dirigido por Perón, que a partir de 1946 va a controlar el gobierno y el Estado, permitió llevar adelante un proceso de modernización y reestructuración cuyo fin era el cambio estructural de la Argentina.

Una de las características de su política fue el movimiento popular a través del Partido Justicialista. Su dirigente, el General Juan Domingo Perón, promovió un Estado más centralizado que el existente en el Siglo XIX, donde las diferencias entre el centralismo y federalismo llevaron a buscar cómo generar un gobierno desde Buenos Aires para un territorio continental.

El peronismo logra el control del Estado y ejerce sus poderes en condiciones iniciales muy favorables. Argentina dispone de un saldo positivo en el comercio exterior y ha acumulado reservas de oro y divisas por 1.425 millones de dólares. La expansión simultánea del mercado mundial y del mercado interno asegura a los grandes productores y empresarios altos precios y enormes ganancias. (Kaplan, 1971, p. 46)

Es decir, las condiciones en esta República fueron suficientemente

buenas para que el Gobierno asumiera como política el desarrollo de los sectores económicos medios y medio-altos, poseedores de tierras para el sembradío, que gozaban de la inversión directa del Estado en la producción agrícola. Para ello, Perón pareció alinearse con las políticas liberales y capitalistas de los EE.UU. (Halperin Donghi, 1972, p. 405) que, bajo la *Doctrina de Seguridad Nacional*, crearon instituciones como el Instituto Argentino de Promoción del Intercambio para proteger al sector agrícola, logrando transformar la inversión extranjera, cuyos intereses eran principalmente formar un bloque unido contra el comunismo y la URSS, en medios económicos para el progreso. En este contexto político y económico llegaron miles de croatas, muchos de ellos nacionalistas miembros del movimiento Ustaša, quienes, según Soltész, fueron motivados a elegir este destino por la llegada de su líder, Ante Pavelić, a la Argentina.

Después de la Segunda Guerra Mundial, el presidente Perón generó ... un cisma en la comunidad croata de Argentina. Durante la guerra, los croatas que estaban preocupados por los acontecimientos políticos de la madre patria, eran sobre todo partidarios de Vladimir Maček, líder del Partido de Campesinos. Sin embargo, entre 1945 y 1948 llegaron al país unos 35.000 militares nacionalistas ustaše con su líder, Ante Pavelić. (Soltész, 2011, p. 3)

La organización de los migrantes en el Partido por la Independencia Croata³ buscaba crear un Estado croata (Hrvatski Migracije, 2007) amparado en el apoyo de quienes, fuera de Yugoslavia, se identificaban con Croacia, sus instituciones, símbolos, literatura, artes e historia. En este sentido, había una tendencia, vinculada al renacimiento croata, resaltando elementos lingüísticos, políticos, históricos, sociales y culturales, necesarios para la existencia y forma de un Estado croata independiente.

En la mayoría de los casos, estas personas llegaron al continente americano luego de escapar por vías irregulares, usando pasaportes y documentos falsificados (Soltész, 2011, p. 4), pues la fortaleza del gobierno personalista de Tito⁴ les impedía, entre otras cosas, movilizarse legalmente (Soriano de García-Pelayo, 2010, p. 7), y eran justamente esas privaciones, las que reforzaban la idea del push (Massey y otros, 1993) entre quienes deseaban restablecer una Croacia independiente.

³ Fundado por Pavelić, pero de efímera duración.

⁴ En la cronología realizada por Graciela Soriano de García-Pelayo se observa que ella considera al gobierno de Tito como un régimen de tipo personalista porque el Estado era dependiente de su presencia y fuerza para mantener su existencia.

El caso brasileño

La migración hacia Brasil y el resto de los países sudamericanos que tienen costa atlántica fue menor. Las estimaciones muestran que después de la Segunda Guerra Mundial aumentó en más del doble la población croata en este país. “Se estima que en el año 1939 en Brasil vivían 15.000 croatas. Después de la Segunda Guerra Mundial a Brasil llegaron los refugiados políticos. Hoy día se estima que en Brasil viven entre 30 y 50 mil croatas” (Hrvatski Migracije, 2007). Sin embargo, estas estimaciones son muy generales, ya que toman en cuenta la descendencia de los migrantes.

Desde el análisis interno de las condiciones políticas y económicas del estado brasileño, en el periodo inmediato a la guerra se observa que eran similares a las del resto de América Latina. El balance comercial positivo generado por el esfuerzo de guerra, aunado a la formación del sistema internacional de comercio establecido con el *Acuerdo General sobre Aranceles Aduaneros y Comercio* (GATT en inglés), permitió un crecimiento económico en el continente que dependía de los EE.UU. para mantenerse en el tiempo, debido a las estructuras empresariales transnacionales implantadas en el continente (Urquidí y Thorp, 1976).

Todo esto fue aprovechado por Getulio Vargas para modernizar la nación a través de las ciencias, la técnica y la industria (Halperin Donghi, 1972, p. 421). Es por ello que vemos cómo desde la década de los treinta, hasta mediados de los cuarenta, surge el *Estado Novo*, categoría creada por el propio Vargas, para marcar los cambios sistemáticos en la economía, sociedad, política y cultura del Brasil. Entre los cambios socioeconómicos más importantes presentados durante estos años está la fundación de empresas estratégicas nacionales en las áreas de energía, servicios públicos y transporte, a través de comisiones e institutos que identificaron como prioritarios para el Estado los sectores petroquímico, metalmecánico, aeronáutico, bancario y de la construcción. Además, a través del Instituto de Economía Agraria, creado en 1942, el gobierno logró mejorar las condiciones de la producción agrícola, en especial de carnes, granos y caña de azúcar (Halperin Donghi, 1972, p. 422).

En cuanto a las políticas migratorias brasileñas, encontramos similitudes con respecto al resto de las naciones de la región latinoamericana. Halperin Donghi comenta brevemente que las ideas del positivismo en Brasil eran generalizadas en la clase dirigente, y que por ello adaptaron los procesos de movilización de población de las regiones internas del país, a los lineamientos de las instituciones dedicadas al desarrollo agrícola. Bajo la idea de *colonización*, los migrantes europeos llegaron entre 1945

y 1970, cuando las dictaduras militares empezaron a afrontar problemas socioeconómicos por la crisis económica vinculada al mercado petrolero mundial, al desbalance comercial por la acumulación de oro en Europa y la inflación (Kennedy, 1987/2017, p. 631).

En cuanto a la migración croata hacia Brasil, encontramos que hubo muchos migrantes temporales o en tránsito y otros tantos se regresaron (Massey y otros, 1993). En este sentido, los motivos que incidieron en las dinámicas de la migración croata en Brasil pudieron ser el idioma y las estructuras sociales brasileñas de clases, que según Halperin Donghi, son más rígidas que en las naciones hispanoamericanas, algo que justifica por la forma de colonización del territorio.

A pesar de ello, surge la pregunta: ¿por qué hay mayor migración hacia Argentina que hacia Brasil? Desde la perspectiva metodológica presentada en la introducción, se puede apreciar que, en los movimientos migratorios atlánticos hacia América Latina, y en especial en el cono sur, hay diferencias sustanciales, determinadas por las características propias de cada estado. En el caso argentino, el peronismo y un modelo descentralizado de Estado permitieron a los migrantes croatas recibir apoyo estatal para establecerse con relativa facilidad, mientras que en Brasil, el centralismo y los intereses políticos de la élite local establecieron dinámicas desfavorables para ellos.

Conclusiones

Al estudiar la migración croata después de la Segunda Guerra Mundial, se identifican una serie de elementos económicos, políticos y sociales de los estados receptores en Sudamérica, que permiten entender mejor el movimiento de aquellas personas hacia los destinos elegidos.

La Segunda Guerra Mundial fue una coyuntura donde muchos europeos lo perdieron todo y se vieron en la necesidad de abandonar sus países y emigrar a lugares que representaron un gran reto, pues implicaba la adaptación a costumbres, idiomas y dinámicas novedosas. Es allí donde la idea del *mundo atlántico* aparece como elemento de análisis que nos permite entender las relaciones migratorias entre los croatas y Sudamérica.

Tomando en cuenta este factor, la diáspora croata que llegó a Argentina y Brasil en la segunda mitad del siglo XX fue parte de la última ola migratoria de croatas hacia Sudamérica y se vio favorecida por las políticas internas que buscaban generar aquello que el positivismo consideraba que era progreso, con las que se pretendía modernizar los Estados y, a su vez, pasar a ser naciones desarrolladas.

Como se puede apreciar, la realidad política y los intereses económicos fueron los elementos más importantes para determinar las características de los procesos migratorios de estas dos naciones, intentando marcar la institucionalidad del Estado por encima de la alineación política con el comunismo o el capitalismo. En este sentido, y a modo de síntesis general, la migración croata, como uno de los procesos en los que se ve envuelto el *mundo atlántico*, es una muestra de la nueva realidad política de la segunda mitad del siglo XX, en la cual las ideologías políticas no debían ser más trascendentales que la institucionalidad y forma del Estado.

Bibliografía y fuentes

- Bailyn, B. (2005). *Atlantic History: Concept and Contours*. Harvard University Press.
- García-Pelayo, M. (1992). *Las transformaciones del Estado contemporáneo*. Alianza Universidad.
- Halperin Donghi, T. (1972). *Historia contemporánea de América Latina*. Alianza Editorial.
- Hobsbawm, E. J. (2013). *Naciones y nacionalismo desde 1780*. Editorial Crítica.
- Kaplan, M. (1971). *Gobierno peronista y política del peronismo en Argentina*. Ediciones de la Biblioteca de la Universidad Central de Venezuela.
- Kennedy, P. (2017). *Auge y caída de las grandes potencias*. (J. Ferrer Aleu, Trad.,

1era ed. digital). Debolsillo. (Obra original publicada en 1987).

La diáspora croata. (2007). *Hrvatski Migracije*. Recuperado el 12 de febrero de 2020 de <http://hrvatskimigracije.es.tl/Diaspora-Croata.htm>

Livi Bacci, M. (2009). *Historia mínima de la población mundial*. Editorial Crítica.

Lowe, N. (2017). *Guía ilustrada de historia moderna* (G. del C. Cuevas Mesa, Trad., 1era ed. digital). Fondo de Cultura Económica. (Obra original publicada en 1984).

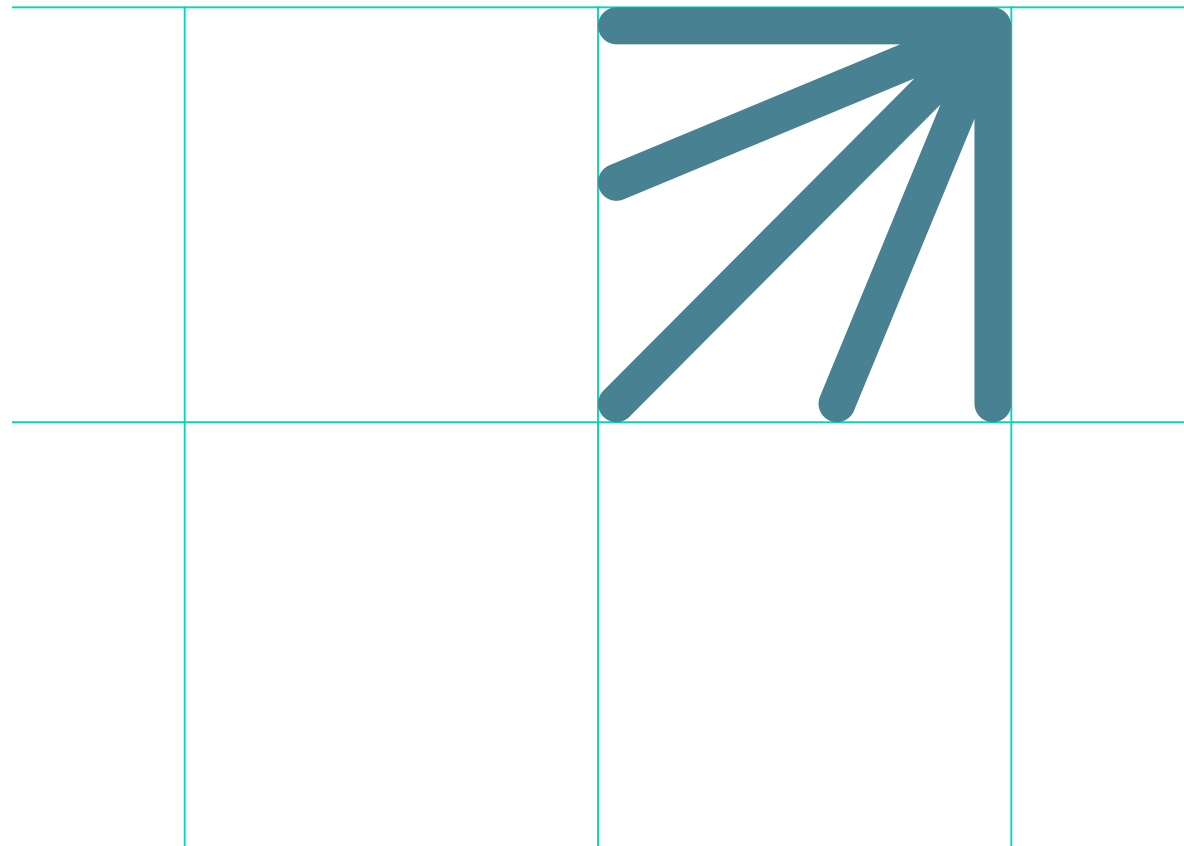
Massey, D., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A. & Taylor J.E. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431–466. <https://doi.org/10.2307/2938462>.

Soltész, B. (2011). La emigración croata en Sudamérica. *International Relations Quarterly*, 2(1), 1-5.

Soriano de García-Pelayo, G. (2010). *El personalismo político: pasado y presente de una recurrencia*. Fundación Manuel García-Pelayo.

Urquidí, V. L. & Thorp, R. (Eds.). (1976). *América Latina en la economía internacional*. (1era ed. en español). Fondo de Cultura Económica.

II. SEGUNDA PARTE
PATRIMONIO CULTURAL, IDENTIDAD
Y MEMORIA COLECTIVA

ME VOY A SUDAMÉRICA OTRA VEZ: TESTIMONIO DEL EMIGRANTE PAVAO VIDAS

**Vjekoslava Jurdana
Radovan Tadej**

Resumen

Pavao Vidas (Hreljin, 1858 – Hreljin, 1928) fue un emigrante croata de la primera generación. Desde su pueblo natal Hreljin, ubicado en Hrvatsko primorje, salió al mundo durante toda su vida. Varias veces fue a diferentes países de Sudamérica. Al final de su vida escribió una exhaustiva *Biografija* donde describió detallada y auténticamente sus viajes. En este trabajo se muestran partes de ese manuscrito referentes a los viajes y estancias de Vidas en esa región y se analizan, además de su testimonio sobre las maneras, las rutas y los objetivos de la emigración, algunas modalidades artístico-literarias de un auténtico testimonio emigrante. Desde el enfoque de la teoría literaria, el manuscrito de Pavao Vidas se examina como un texto complejo realizado básicamente en el género autobiográfico, pero también susceptible de interpretarse como un libro de viaje y una novela de aventuras, y todo eso en un discurso de fenómeno literario popular.

Palabras clave: *Pavao Vidas, Sudamérica, emigración croata, Hreljin, autobiografía*

Introducción

Pavao Vidas (Hreljin, 1858 – Hreljin, 1928) fue un emigrante croata

de la primera generación.¹ Desde su pueblo natal Hreljin, ubicado en Hrvatsko primorje, salió al mundo durante toda su vida.² Varias veces fue a diferentes países de Sudamérica.³ Al final de su vida escribió una exhaustiva *Biografía* donde describió detallada y auténticamente sus viajes y su vida en varias partes del mundo. Pavao Vidas vivió setenta años y estuvo medio siglo viajando por el mundo. Dejó su ciudad natal por primera vez a los doce años, en 1870, y finalmente regresó a su tierra natal en 1920.⁴ En todos esos años, como la mayoría de los trabajadores migrantes de esa época, solía quedarse en su casa de Hreljin durante un mes o uno o dos años con su familia (compuesta por su esposa Marija, sus hijas Milka y Sofija y su hijo Marijan).⁵ Además de una fuerte necesidad, se

1 La trayectoria individual de Vidas tiene lugar en el marco temporal que va desde 1880 hasta 1914, período de los "años del hambre" en el Imperio Austrohúngaro y en el entorno europeo más amplio. En ese entonces, una gran cantidad de personas abandonaron Croacia. La emigración de los habitantes de Hreljin hacia los países de ultramar y otros, por razones económicas y de otra índole, y motivados por personas que ya habían emigrado, comenzó a mediados del siglo XIX. En la primera etapa de esa emigración, a la que pertenece Pavao Vidas, la emigración aumentó gradualmente, especialmente después de que se completó la construcción del ferrocarril Karlovac-Rijeka en 1873. De 1880 a 1914, y especialmente a principios de siglo, adquirió tales proporciones que se planteó como un problema social y político prioritario con una serie de consecuencias negativas. En el primer período de la emigración, la gente de Hreljin emigró principalmente a Estados Unidos y a países de América del Sur (Čop, 1995, p. 59).

2 Como muchas otras personas oriundas de ese pueblo, Pavao Vidas salió al mundo a finales de los años setenta del siglo XIX. Anteriormente, había navegado durante cinco años, dejado el barco y el mar en Grecia y regresado a Hreljin. Es entonces cuando comienza su periplo vital de emigrante por numerosas regiones, ciudades y continentes. Viajó dos veces a Sudamérica, en 1883 y 1888, luego a Australia en 1889, a Estados Unidos y a Sudáfrica en 1894 y luego volvió a casa. En 1899 viajó nuevamente a Sudáfrica, en 1906 a Argentina, regresó a casa, y luego en 1914 viajó a Panamá y Perú.

3 Los emigrantes de Hreljin trabajaron duro, se podría decir que hicieron los trabajos más duros en América del Sur, como mineros, trabajadores fabriles, portuarios, agrícolas y de la construcción y especialmente en las canteras a cargo de la empresa alemana "Tandil-Córdoba" cerca de Buenos Aires (Čop, 1995, p. 55).

4 La búsqueda de Vidas de una vida mejor tuvo lugar en la era de la primera modernización croata, que comenzó en 1866. En el marco nacional, en el período de 1868 a 1918, el territorio croata fue dividido administrativamente. En un sentido económico, esto significa que la industrialización croata fue tomando forma en medio de una falta crónica de apoyo político y estatal central (Rogić y Čizmić, 2011, pp. 46-47).

5 Pavao Vidas es también uno de los emigrantes temporales croatas cuya decisión de emigrar está estructuralmente vinculada con la intención de regresar (*animus revertendi*). Es decir, Vidas no es un emigrante que finalmente deja su tierra natal. Esto se manifiesta en la mayoría de nuestros emigrantes a principios del siglo XX, cuya intención era permanecer en el país elegido sólo temporalmente, es decir, por un cierto período de tiempo. Y precisamente tal decisión se tomaba como una peculiaridad de la emigración croata. (Rogić y Čizmić, 2011: 75). Incluso los emigrantes de Hreljin se iban al extranjero para ganar dinero y regresar a su tierra natal. Tan pronto como ahorraban algo de dinero, por lo general, después de tres, cuatro o cinco años, volvían con sus familias para construir una casa, un granero, arreglar un viñedo y cosas por el estilo, y los solteros buscaban a una futura cónyuge. Después de casarse, regresaban a las Américas nuevamente. La mayoría de la gente de Hreljin depositaba el dinero ganado en el banco y enviaba una parte a sus familias. Gracias a esos envíos, muchas mujeres de Hreljin construyeron casas y levantaban propiedades (Čop, 1995: 66).

vio impulsado a viajar a un mundo extranjero por el mero deseo de viajar y la emoción que trae consigo. (*Cuando me voy al mundo lejano, como si me fuera a una boda...* describe en una de las despedidas de su tierra natal al irse a Sudáfrica en 1899).⁶ Entonces, además de ser un trabajador migrante clásico, también era una suerte de aventurero.⁷ En sus memorias describió su vida turbulenta, la búsqueda de un trabajo en un mundo extranjero en los cinco continentes y las experiencias que presenció o en las que participó cerca del final de su vida.

Justamente el hecho de que también fuera un escritor de viajes lo hace especial entre miles de otros emigrantes croatas que, como él, tuvieron que cruzar los grandes mares en busca de trabajo e ingresos. En sus memorias, Pavao Vidas describió sus viajes, su trabajo en países de ultramar, los eventos en ese mundo extranjero y las personas a las que conoció. Sus escritos sobre los lugares a los que viajó y las personas con las que trató son pintorescos e interesantes, un documento auténtico sobre nuestra gente que en la segunda mitad del siglo XIX y a principios del XX

6 Ya había visto suficiente y viajé a Primorje a Hreljin, donde me quedé en casa durante dos meses. Cuando me recuperé un poco volví a viajar a Sudáfrica, el 25 de abril de 1899. Ahora me parecía, cuando iba a un mundo lejano, que era como ir a una boda. De todo esto se deduce que Pavao Vidas es directamente responsable de su decisión de emigrar y que su emigración fue voluntaria. Sin embargo, esa toma de decisiones se da en unas condiciones sociales y políticas complejas que apuntan claramente a una falta de oportunidades, por lo que la voluntad de Vidas y su frase en la que compara salir al mundo con una boda deben entenderse de modo condicional, y no como algo típicamente ideal. Se trata más bien de la coerción de la realidad, aunque el hombre que decide sea formalmente responsable de sus decisiones. Por supuesto, no puede equipararse con el tipo de coerción a la que están expuestos los exiliados, las víctimas o los esclavos, pero está fuera de discusión cómo esta coerción, latente, traza la línea divisoria entre la (e)migración forzada y la voluntaria. Así comienzan de nuevo los viajes de Vidas, que conforman una serie de actividades (e)migratorias, a partir de su *decisión autónoma de emigrar*. Rogić y Čizmić hablan de estas compulsiones latentes en general en el marco de la emigración croata durante la era de la primera modernización (2011, p. 25). Es decir, los autores ubican la primera modernización croata en el período de cambios sociales que van desde 1866 hasta 1941.

7 En varios lugares de su *Biografía* Pavao Vidas señala: *Siendo un niño de 13 años escuchaba a la gente contar historias sobre el mundo y yo siempre me imaginaba cómo me iría a ese mundo. Siempre me interesó mirar el mar abierto y las olas moviéndose y los peces saltando al aire. Durante este tiempo vi hermosas ciudades inglesas y debo decir que me gustaron todas.* Estas y otras frases de Vidas confirman que su actividad (e)migratoria también puede considerarse un exceso de autonomía en la vida. Siempre le interesó mirar el mar y siempre pensó en salir al mundo. Su acumulación de tal exceso de autonomía se vio impedida de varias maneras en el país de origen y Pavao Vidas con su decisión y práctica de (e)migrar pretende simultáneamente configurar y adquirir dos cosas: un nuevo ámbito social, independiente y opuesto al ámbito social del país de origen; y una nueva redistribución de la perspectiva vital que depende directamente, sobre todo, de su acción y movilidad personal en el mencionado ámbito. Sobre tales prácticas de emigración y decisiones en general véase Rogić y Čizmić (2011, pp. 46-47).

tuvo que ir a los países del Nuevo Mundo a buscar fortuna.⁸

La biografía de Pavao Vidas

Vidasov rukopis sadrži 173 stranice numerirane arapskim brojevima uz dodatak od XVI stranica označenih rimskim brojevima. Pavao Vidas svoje je uspomene zapisivao u bilježnicu visine 24,5 cm, širine 20 cm na čijim je koricama napisano:

Faktum Sve

Paval Vidas

Između korica bilježnice i prve stranice umetnut je poseban papir na kojemu piše:

Životopis

Pavla Vidasa iz Hreljina

Hrvatsko primorje

rođen godine 1858.

25. veljače.

Dodatak od XVI stranica nije pisan u bilježnici, već su te zasebne stranice presavijene i umetnute u bilježnicu koja je pohranjena kod Vere Tadić, Vidasove praunuke, u njezinu obiteljskom domu u Samoboru. Kopirani primjerak nalazi se kod Višnje Škalamere iz Rijeke (još jedne praunuke P. Vidasa, unuke njegove kćeri Sofije). U tom okviru, valja nam krenuti od odrednice kojom je svoj tekst atribuirao sâm autor, Pavao Vidas. On je svoj tekst naslovio (kao) ŽIVOTOPIS. Unutar tih korica nižu

⁸ Por ello, no debe sorprender que se hayan convertido en objeto de interés y estudio para los investigadores y en inspiración para los escritores. Tvrtko Andrija Mursalo (Sarajevo, 1930 - Zagreb, 2016), emigrante croata, empresario, diplomático y escritor en la lejana Johannesburgo, preparó la impresión y publicó los recuerdos de Pavao Vidas de su vida como emigrante y sus andanzas por los continentes y mares del mundo. Eso fue en 1985, y Mursalo tituló el libro *La emigración de Pavao Vidas: Biografía de un emigrante croata del siglo XIX (Iseljništvo Pavla Vidasa: Životopis hrvatskog iseljenika iz XIX. stoljeća)*. Diez años más tarde, Ante Matić, escritor croata nacido en Tomislavgrad, realizó una biografía novelada de este narrador de viajes aventurero, que fue publicada en 1997 con el título *Nuestras bellas tierras ajenas (Lijepa naša tuđina)*. Dos años después de la realización del encuentro científico donde se presentó este trabajo, se publicó nuestra monografía *Siguiendo las huellas de Pavao Vidas. Sobre la vida, los viajes y la escritura de un emigrante (Putovima Pavla Vidasa. O životu, putovanju i pisanju jednog iseljenika)*. Se trata de una publicación extensa y de múltiples niveles que presenta el manuscrito integral de Pavao Vidas al público croata por primera vez. El texto fue intervenido lo menos posible para preservar el lenguaje, el estilo y la sintaxis originales. La ortografía y los signos de puntuación se utilizaron solo en la medida necesaria para facilitar la comprensión y el seguimiento del texto. En este trabajo también se citan partes de los manuscritos de Vidas editados de la misma manera.

se rečenice koje stvaraju opsežno i strukturirano tkanje, naime tekst.⁹ U tom se tkanju tematizira višestruka problematika. Opisuje se vlastiti život u gotovo svim njegovim fazama. To je ispovijest samog autora, odnosno njegova JA. Dakle, ovdje je riječ o autobiografiji – retrospektivnom proznom tekstu u kome neka stvarna osoba pripovijeda vlastito življenje, naglašavajući svoj osobni život, a osobito povijest razvoja vlastite ličnosti (Lejeune, 2000: 201). Autobiografska fikcija se ni u ovom slučaju, u Vidasovu *Životopisu*, ne sastoji u izmišljanju sebe, drugih ljudi i događaja, nego ih je autor pretvorio u predmet pripovijedanja. Pritom je u potpunosti ispunjen autobiografski sporazum s pozicije pripovjedača, naime radi se o potpunoj identičnosti pripovjedača i glavnog lika u retrospektivnoj perspektivi pripovjednog teksta.¹⁰ U tom okviru koji jasno žanrovski ocrtava autobiografiju, ostavlja se i prostor za razvoj i modifikaciju te igru ispreplitanja s elementima bliskima ostalim žanrovima. U ovom slučaju, prije svega, s putopisom.

Putopis Pavla Vidasa tip je autobiografske proze u kojemu se identitet autora tekstualno proizvodi kroz prikazivanje njegovih stvarnih putovanja. Subjekt pripovijeda i opisuje osobna iskustva vezana uz itinerar putovanja. Radi se o putopisu, književnoj vrsti koja je tematski oblikovana vjerodostojnim putovanjem subjekta diskurza (putopisca) koji pripovijeda zgođe na putu, opisuje prostore kojima putuje i mjesta na kojima boravi, iznosi svoja zapažanja o ljudima koje na putu susreće, o njihovim običajima i načinu života te počesto o kulturnim i umjetničkim znamenitostima krajeva u kojima se zatječe. Temeljna strategija putopisa bliska je biografskom oblikovanju teksta (Duda, 1998: 111, 87). *Životopis* Pavla Vidasa je autobiografija u užem smislu jer je potvrđena identičnost autora, pripovjedača i lika. To je zatim i *kronološki omeđena autobiografija* – tematizira točno određeno vremensko razdoblje u kojemu je egzistencijalna ugroženost subjekta legitimirana vanjskim utjecajima. U Vidasovu slučaju ta se ugroženost očituje u njegovu iseljeništvu kao društvenoj pojavi kojoj svjedoči. U tom okviru Vidas piše *privatno omeđenu autobiografiju*. Tom strategijom se na razini vremena pripovijedanja konstituiraju metapovijest koja legitimira „fikijsku sadašnjost” kao inicijalno mjesto autobiografskog teksta (Sabljić Tomić, 2002: 39). Tip diskursa u Vidasovu

⁹ Priča nije samo ispreplitanje značenja. Priča je tkanje, kao što u poretku označavanja i interpretacije konac predstavlja sredstvo gradnje priče ili slike, povezanost – tkanja i teksta ukorijenjena u značenju i etimologiji latinske riječi *textum*, što znači „tkanje” (od *texere* u značenju „tkati”).

¹⁰ Prema Lejeuneu (2000: 202) autobiografija je svako djelo koje ispunjava u isto vrijeme ove naznačene uvjete: 1. oblik upotrebe jezika: a) pripovijedanje, b) u prozi; 2. tema: osobni život, povijest razvoja ličnosti; 3. situacija autora: identičnost autora (čije se ime odnosi na neku stvarnu osobu) i pripovjedača; pozicija pripovjedača: a) identičnost pripovjedača i glavnog lika, b) retrospektivna perspektiva pripovjednog teksta.

autobiografiji je *putopisni*. Naime, identitet između autora i pripovjedača postoji, no informacije o putopisnom subjektu tekstualno se proizvode u prikazivanju stvarnih putovanja, pripovijedanja zgodna i opisivanju predmetnosti. Ispripovijedana su putovanja pojedinačna i konkretna, k tomu autentična i vjerodostojna. Identičnost autora i pripovjedača naglašena je već narativnim okvirom koji podrazumijeva obrazloženje odlaska na putovanje, pripremu za njega, trajanje i povratak s putovanja. Vidasove uspomene započinju njegovim prvim odlaskom od kuće kada je 1870. godine, kao dvanaestogodišnji dječarac, otišao na rad u Gorski Kotar, a završavaju 1915. godine, u jeku Prvog svjetskoga rata kada se zatekao u Peru. Tu prestaje jedna iseljenička i životna priča, tu završava i Vidasov izvorni rukopis u kojem piše vrlo zanimljivo, drži u napetosti čitatelja, tekst je prepun slikovitosti, plastičnog prikazivanja, dinamike, aktualnosti. Stoga je blizak i suvremenom recipijentu.

Naime, u Vidasovu tekstu riječ je o pripovjednom činu, naime, pred nama su 173 stranice teksta koje svjedoče o Vidasovu autorskom *umijeću pripovijedanja*. To umijeće uvijek, pa i u Vidasovu tekstu, uključuje nužno i fikciju zato što ona proizlazi iz umijeća pripovijedanja. A pripovijeda se o sebi, odnosno o procesu traženja sebe koji ne možemo odvojiti od umijeća prikazivanja sebe u jeziku. Štoviše, prikazivanje sebe nužno je povezano s umijećem izmišljanja sebe (Velčić, 1991: 30).

Pavao Vidas y Sudamérica

Pavao Vidas describió de manera pintoresca, vívida y auténtica su primera estadía de 1883 a 1889 en Argentina (Buenos Aires, Tandil) y Brasil (Río de Janeiro, Santos, Sao Paulo, Campinas). En 1906, Vidas fue nuevamente a Argentina, a la ciudad portuaria de Bahía Blanca y nuevamente a Tandil. En 1914 volvió a América del Sur, pero esta vez se dirigió a Panamá y Perú. Viajó por Venezuela, Costa Rica y Panamá (donde trabajó durante un tiempo breve en el Canal de Panamá). Luego estuvo en la ciudad peruana del Callao y también en Lima, Cerro de Pasco, Matucana y la mina Marococha.

El primer viaje de Vidas a Sudamérica tuvo lugar en 1883. Para ese viaje, tuvo que endeudarse con un pariente rico, de quien pidió dinero prestado. Esta era una práctica común entre nuestros emigrantes, y los parientes ricos se aprovechaban sin piedad de esa precaria situación. Vidas describe todo esto vívidamente. Y luego presenta una imagen poco envidiable de las (malas) oportunidades sociales, económicas y sociales de la patria en ese momento:

Así es cuando en Primorje no podemos vivir si no damos la vuelta al

mundo. ¿Qué haremos en casa en piedra viva? Cuando un húngaro o eslavo llega a Primorje de viaje, se sorprende de lo bonito que es Primorje porque se puede ver el mar y las rocas. Pero un oriundo de Primorje nunca dirá que es hermoso, dice: - Esto es lo que Dios nos ha dado, por eso somos buenos trabajadores, porque nos hemos ganado ese honor en todo el mundo.

En tales circunstancias, Pavao Vidas viajó por primera vez a Sudamérica. También conocemos los detalles del viaje en sí:

El 15 de febrero de 1883 me despedí de mi familia y partí desde Rijeka rumbo a Génova, Italia, donde había barcos de vapor para ir a América. Pensé para mí, como era marinero, si no podría haber encontrado un lugar en el barco pagando el pasaje con trabajo, pero no fue posible porque había muchos italianos. Así que pagué el billete y el 24 de febrero salimos con buen tiempo. Llegamos a San Vicente en las islas de Cabo Verde,¹¹ tomamos carbón allí y luego seguimos. Llegamos con mucho calor bajo la línea del sol.¹² Éramos hasta 2000 pasajeros, mujeres y hombres, y solo dos se nos murieron y algunos estaban enfermos. Así el día veintisiete llegamos a Montevideo, y el día veintinueve a Buenos Aires.

Luego, la llegada:

Los señores están esperando en tierra, los capitalistas buscan a los que vayan a pastorear ovejas, cortar leña, romper piedras y había trabajo para todos con buenos salarios. Inmediatamente fui a la estación del sur porque sabía bastante bien algunas palabras en inglés e italiano, y conseguí un trabajo por 80 forintos al mes. Pero luego me enteré de que nuestra gente de Hreljin gana 10 o 12 forintos al día en la cantera, así que abandoné la estación y fui a buscarlos. Allí en Hinojo¹³ encontré a todos mis amigos e inmediatamente me puse manos a la obra. Como el trabajo iba cada vez mejor, me quedé allí durante nueve meses y recibí 1300 forintos limpios. El dueño de la obra era italiano y dijo que la obra se retrasaría un poco, o sea que no habría más trabajo, por lo que si volvíamos a nuestra patria, nos escribiría cuando tuviera otro contrato. Y fue así.

En ese marco, Vidas destaca:

Nosotros, los oriundos de Primorje en América del Sur, teníamos buena comida y bebida y todo lo que queríamos, pero también

¹¹ Sao Vicente, una de las islas de la República de Cabo Verde. Se encuentra en el Océano Atlántico, a lo largo de la costa septentrional africana.

¹² El Ecuador terrestre.

¹³ Localidad en la provincia argentina de Buenos Aires, en 2001 tenía 2.691 habitantes.

sufrimos terriblemente desde temprano en la mañana hasta el anochecer. La piedra que estábamos rompiendo se llamaba granito y cuanto más la golpeábamos con martillos, más fuertes y saludables nos volvíamos. Allí trabajaron miles de personas de todas las nacionalidades, pero no ha nacido quien subyugue a los de Primorje. Los contratistas eran en su mayoría italianos y siempre iban a hoteles, tabernas y posadas y preguntaban si algún eslavo estaba sin trabajo. Porque, Dios no lo quiera, no había ni un solo contratista croata. Cuando los de Primorje damos la vuelta al mundo, no preguntamos dónde hay buena tierra para labrar y para asentarnos. Solo preguntamos dónde están las rocas duras para rompernos ahí primero.

En una situación económica tan difícil, Vidas también observa la poco envidiable situación educativa, cultural y política de la sociedad croata de aquel momento:

Creo que estábamos muy atrasados con el conocimiento cuando trabajábamos en América. Allí ganamos buen dinero y recaudamos dinero para buenas causas y lo enviamos a nuestros pueblos de origen. Así organizamos una sociedad en Tandil que llamamos Sociedad Austrohúngara, y todos los croatas estábamos en esa sociedad. Ojalá la hubiéramos nombrado sociedad croata, pero no lo hicimos, porque éramos estúpidos y estábamos atrasados con el conocimiento.

Pavao Vidas fue a Sudamérica por tercera vez en 1888.

Entonces, antes de ir a América del Sur por tercera vez, algunos de nosotros de Hreljin nos reunimos y nos pusimos de acuerdo sobre a qué lado del mundo ir. Sudamérica ya estaba en problemas, unos dijeron vayamos a África, y otros a Norteamérica. Eso fue en 1888. Abandonamos nuestro pueblo natal en mayo de 1888. Nos costó separarnos de nuestras familias, y aún más de nuestros amigos.

A continuación, sigue la descripción del viaje:

Llegamos sanos y salvos a Génova en un barco de vapor y salimos de Génova muy bien con muchos pasajeros, hombres y mujeres. Llegamos de nuevo a Buenos Aires en veinte días y con un tiempo muy malo.

Y la llegada:

Llegué sano y salvo a Tandil y fui a trabajar en el mismo lugar donde trabajé los primeros años. Y todos allí me conocían, decían: - ¡Aquí está Don Pablo Vidas! Podía hablar, leer y escribir español bastante. Allí trabajé diez meses, conseguí algo de dinero, pero ahora el ingreso no es ni la tercera parte de lo que era, así que dejé Tandil y me fui a la

ciudad de Buenos Aires. Me quedé allí durante veinte días, luego me fui a Montevideo y tomé el tren para irme lejos, un día entero, para encontrar lo mejor que pudiera. Pero todo fue en vano, por lo que regresé a la ciudad de Montevideo. Ahí había una oficina de emigrantes para ir a Brasil.

Así es como Vidas vio Brasil:

¿La vida en Brasil? Si vas a una posada, no hay limpieza, y eso debería ser lo esencial en estos lugares enfermos. No hay carne fresca en absoluto, las posadas están regentadas por portugueses negros, la comida no es sabrosa, y si buscas un lugar para dormir, no tienes más remedio que hacerlo en el suelo. No se puede vivir de las pulgas y la suciedad. Los posaderos y sus empleados tratan a sus invitados con rudeza. No hay agua potable para nada, y la que hay es tibia, como cualquier bebida. La ciudad está sucia, todo apesta y huele mal. Hay muchos tipos de frutas, pero los plátanos y los melones se están pudriendo en las calles y todo huele mal. Los blancos y los negros se mezclan, desnudos, descalzos, en su mayoría durmiendo al aire libre. Aquí la gente es enfermiza y amarilla. Si no se limpia los pies y las uñas de los pies con frecuencia, se asentarán las lombrices, especialmente debajo de las uñas. Cuando las mujeres negras les dan el pecho a sus hijos, encienden una pipa y les sale baba por la boca, y sus labios son gruesos y grandes. Cuando hablan gritan como si estuvieran en un mercado.

Aquí, como escritor de viajes, Vidas percibe, descubre y transmite lo que considera importante e interesante, compone un cuaderno de viaje especial del que el lector puede aprender. Tal trabajo de escritor de viajes, en general, se asemeja a una actividad lexicográfica, por lo que también se le llama lexicón o catálogo.¹⁴ El lexicón suele contener información relacionada con la historia de la cultura, el patrimonio artístico, la historia política, la vida cotidiana y el aspecto de la naturaleza.¹⁵ En Vidas prevalece el dominio de lo cotidiano, o el lexicón de lo cotidiano. Esa parte en Vidas se refiere a la vida cotidiana, trata el momento presente, es decir, la contemporaneidad, desde el comportamiento y hábitos de las personas hasta la moda, la política y la mentalidad.

¹⁴ Brevemente, un lexicón es un procedimiento de estructuración de la información sobre un área geográfico-cultural abarcada por el diario de viaje. La elección que el escritor hace de los temas presentados y la forma de su procesamiento también dan testimonio de sus preferencias, grado de información y capacidad perceptiva y discursiva. El lexicón, por tanto, revela simultáneamente al sujeto del viaje y al mundo por el que transita (Duda, 1998, p. 122).

¹⁵ Hay tres grupos temáticos básicos: las informaciones cultural-históricas, las informaciones sobre el mundo natural y las informaciones sobre la vida cotidiana. La representación de cada uno de esos grupos temáticos en las partes lexicográficas del diario de viaje revela la orientación del mismo, que a menudo depende del marco profesional o ideológico de su pensamiento (Duda, 1998, p. 122).

En esas circunstancias, nuestra gente:

Hay muchos portugueses rudos en Brasil, y allí vi a muchos de nuestros marineros, algunos de los cuales llevan en el lugar veinte, algunos treinta años. Les gusta beber el aguardiente hecho de árboles, es decir, la caña de azúcar. A ellos les digo: - Queridos hermanos, si no piensan volver a la patria, por lo menos elijan un lugar sano, limpio como Buenos Aires, Norteamérica, etc... Pero creen que allí es mejor para ellos porque no han estado en ningún otro lugar. Cuando estaba allí llegó un barco de vapor de Europa, lleno de gente, en su mayoría nuestros eslavos, hombres y mujeres que no sabían hablar el idioma. Los agentes los sacan de la emigración y los arrearan como ovejas, y las mujeres pobres corren como locas, así que hacen con ellas lo que quieran.

Por ello, concluye Vidas:

Entonces, un hombre inteligente no irá a Brasil a vivir, sino que lo hará para conseguir dinero, y luego se irá. Yo me quedé ahí algún tiempo, pero insatisfactoriamente, y pregunté en las agencias cuándo salía el primer vapor, luego dónde y cuánto cuesta. Siempre me decían en la agencia que había barcos de vapor para donde yo quisiera y me decidí por Australia.

Se sucedieron los años de la estancia de Vidas en Australia y luego en Sudáfrica. Incluso en esos años, de vez en cuando regresaba a Hreljin durante un corto tiempo. Pero en 1906, se decidió nuevamente por Sudamérica.

Decido ir nuevamente a Sudamérica, a Buenos Aires, y parto el 20 de julio de 1906. Viajo a Ciudad del Cabo. Desde Ciudad del Cabo en vapor el 1 de agosto de 1906, después de 7 años en Transvaal, rumbo a Argentina. Estos 7 años he conseguido un pequeño beneficio para mí y mi familia. Llegué a Buenos Aires y me presenté a una empresa inglesa que tenía un puerto en Bahía Blanca¹⁶ y me envió allí para supervisar a los trabajadores.

Y luego:

Tan pronto como llegué allí, los trabajadores se declararon en huelga, así que me puse a pensar dónde ir. Pero ahí Franjo y Cirko¹⁷ Sablić de Škrlevo en Hrvatsko primorje abrieron un restaurante, así que trabajé para ellos como cocinero. Estuve allí dos meses y me fui a Tandil al antiguo lugar y trabajé con piedras tres meses. Un día, el maestro y sus dos acompañantes, uno doctor en medicina, el otro doctor en derecho, y el patrón, de nombre Pelledo, español, empezaron a presionarme para que fuera el encargado

¹⁶ Bahía Blanca, una ciudad argentina en la costa atlántica, fundada en 1828.

¹⁷ Cirko no era un nombre masculino común en Hrvatsko primorje, pero varias averiguaciones confirmaron la autenticidad de la transcripción del original.

de toda su tienda. Y fue así. Tenía un salario mensual de 180 forintos y comida, casa, bebida y todo lo que había allí a mi disposición. Así que estuve ahí dos años y me fui a casa después de diez años de ausencia.

Su último viaje Pavao Vidas lo realizó a Sudamérica. Esto sucedió después de una estadía algo más larga en su ciudad natal, en Hreljin, y con su familia. Los (in)fortunios familiares lo cansaron y decidió emprender un nuevo viaje:

De Sv. Petar¹⁸ salgo para Udine en segunda clase y en Udine espero 5 horas y luego vía Venecia a Peschiera,¹⁹ Milán y luego a Génova. En Génova esperé tres días un vapor llamado Siena. Salgo de Génova el 6 de febrero de 1914 hacia Marsella, donde paramos todo el día antes de partir para Barcelona. Allí nos entretuvimos ocho horas y partimos rumbo a Tenerife, Islas Canarias, y de Tenerife a Barbados. Barbados es inglés y La Guayra²⁰ está en Venezuela. De La Guayra voy a Caracas, luego a Sabanilla²¹ y a Porto Limón²² en Costa Rica. Después de 28 días por fin llego a Colón.²³

Y toma la decisión de viajar más lejos, a Perú:

Allí exploré todo en unos veinte días y busqué trabajo. Había trabajo, pero la paga era baja, así que no quería quedarme allí. Mi amigo Vicko vino a Panamá desde Gatún y nos despedimos con lágrimas en los ojos, aquí en un mundo lejano y luego él regresó a Gatún. Compré un billete de 85 forintos para Callao,²⁴ en Perú, y llego después de siete días de viaje.

Y ahí, muchos encuentros, peripecias, vivencias:

Encontré muchos croatas en Callao, la mayoría tienen tiendas. Luego fui a Lima y allí encontré trabajo, pero todo por un salario pequeño. Después de nueve días decido partir para Cerro de Pasco.²⁵ Está a una altura mucho mayor que Callao, unos 15.000 pies, es decir, 5.000 metros sobre el nivel del mar. Así que éramos tres croatas, uno era un comerciante,

¹⁸ Antiguo nombre de la localidad eslovena de Pivka.

¹⁹ Peschiera del Garda, una ciudad en la región italiana de Véneto.

²⁰ La Guaira es el puerto más importante de Venezuela. Se encuentra a unos 30 kilómetros al sureste de Caracas, la capital y la ciudad más grande de Venezuela.

²¹ Ciudad de la provincia costarricense de San José, que según el censo de 2016 contaba con 13.560 habitantes. Sabanilla es una población más nueva, fundada aproximadamente al mismo tiempo que Vidas pasaba por ahí.

²² Puerto Limón es la segunda ciudad más grande de Costa Rica. Según el censo de 2012, tenía 58.522 habitantes. Se encuentra en la costa atlántica y fue fundada en 1870.

²³ Colón, Gatún, Ciudad de Panamá y Corozal son ciudades de Panamá.

²⁴ Ciudad peruana ubicada en la provincia del mismo nombre, cuenta hoy con casi un millón de habitantes.

²⁵ Ciudad peruana ubicada en los Andes, capital de la región de Pasco, hoy cuenta con unos 70.000 habitantes y se encuentra a una altura de 4.330 metros sobre el nivel del mar.

Miko Kucijanović de Dalmacia. Vino de la patria porque su hermano fue asesinado en los picos, para ver los bienes de su hermano por orden del cónsul. Entonces, hay un tren que sube a las montañas cada dos días, así que decidimos ir el lunes, 5 horas a Matucana.²⁶ Vamos en tren rumbo a las montañas, por las fosas, oyendo el agua, y así cruzamos el arroyo hasta los picos. Cuanto más subíamos, más frío hacía, es un horror de Dios. Hay 56 túneles, algunos más grandes, otros más pequeños. Entonces, a las 6 de la tarde, salimos de un gran túnel y llegamos a una estación. De allí va un tren a Morococha,²⁷ donde están las minas,²⁸ y eso está a 1000 pies²⁹ de Cerro de Pasco.

El clima es muy duro:

Miro, hay siete picos, uno con nieve, en el otro está lloviendo y en el tercero hay truenos, que Dios te proteja. En el cuarto vuelve a salir el sol y cuando llegamos a la estación, de los 150 pasajeros no hubo uno que no sintiera el invierno severo y se pusiera amarillo y le doliera la cabeza. Mucha gente vomitó, tanto hombres como mujeres, y niños, todos sufrieron. Era imposible respirar allí. Los dos amigos míos y yo a duras penas reanimamos a un inglés. Fue un milagro y duró una hora. Pero la cabeza me dolía incluso ocho días después, lo pasé tan mal. Mis dos amigos croatas iban para Morococha y yo me fui para otro lado tomando el tren a Cerro de Pasco. En el tren les pregunto a los aborígenes y a otros, todos hablan español porque es su idioma, y me dicen: - Nosotros ya estamos acostumbrados a estas condiciones y a este clima, pero a ustedes y a los demás que vienen les va a doler la cabeza y van a respirar con dificultad durante unos 15 días hasta que se acostumbren. Algunos no pueden soporarlo, así que tienen que volver de donde vinieron.

Y luego, el trabajo minero:

Así fui para allá, hay un campamento americano, todo está limpio y hermoso, y me prometen un trabajo de inmediato, pero tengo que esperar 4 días. Entonces el trabajo es en la mina, a 4,000 pies de profundidad.³⁰ Desde ahí hasta Cerro hay una hora en tren. Fui al pueblo, pero allí encontré a todos los locales embarrados en un lodazal porque nunca se bañan, como animales salvajes. Pero entre ellos encontré a 30 croatas, en

²⁶ Matucana es un pueblo de Perú central con una población de poco más de 5.000 habitantes, ubicado en la provincia de Huarochiri, a una altitud de 2.378 metros sobre el nivel del mar.

²⁷ Morococha es una mina de cobre peruana con un campamento minero al lado. Se encuentra en los Andes, por encima de los 4.500 metros.

²⁸ Nuestros emigrantes trabajaron a menudo en minas y en minas de carbón, en los trabajos más difíciles y peligrosos. Eran mineros o cavadores.

²⁹ Unos 305 metros.

³⁰ Unos 1220 metros.

su mayoría dálmatas, todos comerciantes. Allí los saludo como hermanos y me reciben cálidamente. De hecho, el Viernes Santo tenían todo cerrado y me convidaron en un hotel. Era toda esa hermosa juventud de Rijeka Dubrovačka y de Župa y sus alrededores, era un placer verlos.

Así llegó la Pascua, triste para mí porque al día siguiente bajábamos 4000 pies a las seis de la mañana. Ahí nos llaman para comer:³¹ leche, avena, huevos, jamón, tocino, papas fritas, café, mantequilla, ñame, dulces con pan y todas las bendiciones de Dios en la mesa. Pero no me importó mucho la comida, no me importó, tomé una gota de café y eso es todo. Fui a la oficina y allí me dieron una pequeña lámpara como de bicicleta, que funciona con carburo y agua. Me quedé allí hasta el mediodía y luego fui al médico, quien me dio pastillas y me dijo que fuera a intentarlo de nuevo, pero que si no podía ayudar más, que me bajara de los picos porque me podía lastimar. No podía aguantar adentro, y no había nada para mí afuera, así que le dije a los estadounidenses que cuando un hombre cumple 50 años, lo mejor es matarlo. Así que, una persona tiene que sufrir tantas dificultades en su vida...

Conclusión

En el discurso de Vidas prevalece la narración más que la descripción. Tematiza los viajes que a menudo se ven interrumpidos por digresiones en las que se enuncian frases instructivas. Su narración es un tipo de discurso que media el desarrollo de los acontecimientos, es decir, Vidas narra los acontecimientos de su propia vida como un viaje en secuencia temporal, y como tal, la narración está supeditada al cambio constante. En la biografía de Vidas como cuaderno de viaje, el acontecimiento es la unidad básica de la narración. Se configura como una secuencia narrativa o una historia mínima y, como tal, representa el elemento básico del cambio. Cada evento contiene un elemento de novedad e interés. La mayoría de las veces, los eventos (más) interesantes tienen lugar fuera del propio espacio.

La movilidad de Vidas necesariamente implica nuevas experiencias y la posibilidad de nuevos conocimientos, que Vidas luego transmite a los que no estuvieron presentes, que no viajaron. El hecho de haber estado en regiones alejadas, desconocidas, en países lejanos y luego contar sus experiencias, representa el origen de la comunicación narrativa de Vidas. A medida que el lector desinformado viaja a través del texto de Vidas, revive las aventuras de sus viajes. Y cada uno es una novedad. La biografía de Vidas como cuaderno de viaje muestra y prueba que todo puede pasar en el camino, todo puede enredarse y el propio autor siente que es (era)

³¹ Desayuno en la mañana.

necesario escribirlo y ofrecerlo a los lectores curiosos. *Viajar*, por tanto, tiene casi el mismo significado que *narrar*, es decir, de confirmar de manera adecuada el supuesto básico sobre el interés y la novedad.

El texto de Vidas fue escrito en un estilo popular.³² En el marco de la tradición popular, el texto de Vidas adopta la realidad factual y la tendencia a resaltar lo insólito. El lenguaje de la historia de Vidas, que observamos como el lenguaje de un fenómeno literario popular, se muestra más complejo y eficaz de lo que sería concluido superficialmente, y su significado nunca se revela simplemente.³³ En su narración, Pavao Vidas nos brinda recuerdos y una memoria que se configura según las leyes del lenguaje hablado. De ahí la falta de signos de puntuación, las oraciones ininterrumpidas con una estructura sintáctica específica y la estructura monolítica del texto.³⁴ El enfoque hacia la recepción auditiva se manifiesta formalmente por la presencia del ritmo acústico y semántico, así como el lenguaje de la acción, en lugar del lenguaje de la reflexión, lo que significa que el texto tiene forma de relato. Así, la escritura de Vidas se establece originalmente como SUCESIÓN DE EVENTOS, es decir, como ACCIÓN, y no perceptiva o discursivamente. El viaje de Vidas es una verdadera aventura y el texto no puede reducirse a meros hechos. Por lo tanto, el texto de Vidas, su biografía como libro de viaje, puede leerse como una especie de novela de aventuras. Él viaja, no solo a diferentes partes del mundo, sino a lo largo de toda su vida. La biografía de Vidas como libro de viaje (re)construye un ÁREA, un ESPACIO particular, único, específico y auténtico donde se desarrolla la historia de sus aventuras. En el texto de Vidas se (re)construye el espacio de una novela de aventuras, adornada por su exotismo y extrañeza. Es un escenario adecuado para experiencias insólitas y emocionantes. Para experimentar la aventura, uno debe ir a

32 La mayoría de los emigrantes croatas era de origen rural y pertenecía a comunidades tradicionales dentro de las cuales la literatura oral era la forma dominante de comunicación literaria, con un sistema de valores característico de las culturas tradicionales. La forma de comentar la realidad de la vida del emigrante está directamente ligada a patrones literarios orales y estereotipos que formaban parte de la cultura tradicional dentro de la cual socializaban los migrantes. Así, la literatura oral tradicional interfiere con el fenómeno literario popular (Banov-Depope, 2001, pp. 33, 47).

33 Esto se puede observar al comparar el texto auténtico de Vidas con la versión novelada. Divna Zečević habla sobre la complejidad y especificidad de la literatura popular en general (1978, p. 360) y también propone el nombre del tercer fenómeno literario.

34 En el manuscrito original de Vidas el comienzo del texto tiene la siguiente forma: *Inicié la escuela a los seis años y [...] terminé tres escuelas populares* [La oración continúa sin punto final] *en el duodécimo año fui asistente de un ingeniero llamado Keler en el ferrocarril de Reke a Karlovac durante un año luego trabajé en el ferrocarril durante un año en delnicah y en lič*

... etc. [A la edad de doce años, me convertí en asistente de un ingeniero llamado Keler que trabajaba en el ferrocarril de Rijeka a Karlovac. Pasé un año en el ferrocarril y trabajé en Delnice y Lič]. Ver el anexo al final del trabajo.

lugares lejanos.³⁵ La historia no es solo sobre Pavao Vidas, sino que se trata de una historia de un héroe y su búsqueda, una historia de aventuras que en el fondo es siempre la misma.³⁶

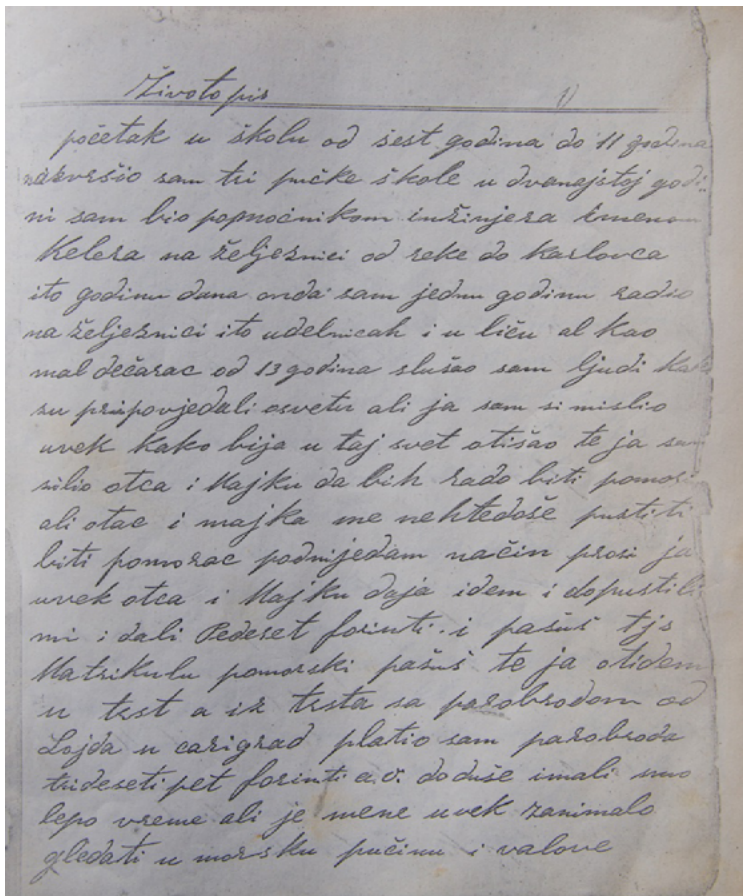
El marco trazado indica una perspectiva y un análisis más amplio a la hora de buscar las razones de la (re)emigración de Vidas. En su *Biografía* se reflejan motivaciones complejas y profundas. Es decir, con su decisión de dejar su lugar de nacimiento, su patria y su país, Vidas afirma inequívocamente el "derecho de autor" inviolable del emigrante para moldear su propia vida, como también para moldear su propia historia autoral.

35 Margery Hourihan cita el motivo del viaje como una de las determinantes fundamentales de una novela de aventuras. Este viaje puede incluir en sí mismo el objetivo, el propósito del viaje: el héroe, incluso si deambula y se pierde, siempre tiene presente una tarea clara que quiere lograr. El deambular puede ser un obstáculo en el camino hacia el objetivo. Pero un viaje también puede ser simplemente un cambio de lugar, un cambio de espacio sin una intención particular del héroe. Por eso Hourihan agrega inmediatamente una aclaración sobre el tipo de viaje del que suele tratar una novela de aventuras: deja el orden civilizado del hogar para adentrarse en el desierto en busca de su objetivo (Hourihan, 1997, p. 9, según Majhut, 2005, p. 259).

36 Es la historia de Ulises, Jasón y el vello cino de oro, Beowulf, San Jorge, los caballeros de la mesa redonda, Juan y las habichuelas mágicas, Robinson Crusoe, James Bond, Batman, Indiana Jones y las últimas aventuras de ciencia ficción y los últimos videojuegos. Aparece en innumerables leyendas, cuentos populares, cuentos infantiles y novelas policíacas para adultos (Hourihan, 1997, p. 2, según Majhut, 2005, p. 114).

Popis literature i izvora

Prilog

Prva stranica Vidasova rukopisa

Bibliografía y fuentes

Bibliografía

- Banov-Depope, E. (2001). *Hrvatske kalendarske knjige u Sjevernoj Americi*. Hrvatsko filološko društvo.
- Čop, M. (1995). Hreljinsko iseljeništvo do Drugog svjetskog rata. En M. Tadej (Ed.). *Bakarski zbornik 1* (pp. 53-75). Općina Bakar.
- Duda, D. (1998). *Priča i putovanje. Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*. Matica hrvatska.
- Hourihan, M. (1997). *Deconstructing the Hero: Literary theory and children's literature*. Routledge.
- Lejeune, P. (2000). Autobiografski sporazum. En C. Milanja (Ed.). *Autor, pripovjedač, lik* (pp. 201-236). Svjetla grada Osijek. Sveučilište J.J. Strossmayera.
- Majhut, B. (2005). *Pustolov, siročić i dječja družba: hrvatski dječji roman do 1945*. FF press.
- Rogić, I. & Čizmić, I. (2011). *Modernizacija u Hrvatskoj i hrvatska odselidba*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Sablić Tomić, H. (2002). *Intimno i javno. Suvremena hrvatska autobiografska proza*. Naklada Ljevak.
- Velčić, M. (1991). *Otisak priče. Intertekstualno proučavanje autobiografije*. August Cesarec.
- Zečević, D. & Bošković-Stulli, M. (1978). *Usmena i pučka književnost. Povijest hrvatske književnosti, Knjiga 1*. Sveučilišna naklada Liber. Izdavačko knjižarsko poduzeće Mladost.

Fuentes

Vidas, P. *Životopis*. [Manuscrito inédito en posesión de la familia].

ASOCIACIONES ÉTNICAS: TERRITORIOS DE IDENTIDAD. ENFOQUES A PARTIR DE ASOCIACIONES DE INMIGRANTES CROATAS EN ROSARIO

Cristina Solian

Resumen

El objetivo de este estudio es explorar y analizar las asociaciones étnicas de Rosario integradas por migrantes de la Península Balcánica, llámense yugoslavos, eslovenos o croatas. La identificación de estas asociaciones como yugoslavas y eslovenas se dio hacia las primeras décadas del siglo XX, luego se reconocieron, entre otros, con el nombre de Centro Cultural Croata-Esloveno y hacia los años 90, Centro Cultural Croata, como se denomina actualmente la institución. Esta exploración apoyada por bibliografía específica, observaciones y entrevistas realizadas en las asociaciones analiza los enfoques de los asociacionismos étnicos, por un lado, como ámbitos facilitadores de la integración de los inmigrantes a la sociedad receptora y, por otro, como espacios que reproducen “los esquemas propios de la sociedad de origen y comportan un replegamiento étnico” (Morell Blanch, 2005, p. 111). Como conclusión, se plantea que es necesario analizar las asociaciones étnicas no sólo como instituciones que se corresponden a uno u otro enfoque, sino como espacios simbólicos y territorialidades cuestionadas, donde juegan diversas fuerzas en la construcción de una identidad étnica.

Palabras clave: *asociacionismo, Península Balcánica, identidad étnica, migración, croatas*

Introducción

Este trabajo es un primer avance en el análisis de las asociaciones de inmigrantes como instituciones étnicas. Para abordar esta temática,

intentaremos ordenar algunas ideas que tanto desde la historia como de la antropología nos sitúan en el escenario de las asociaciones étnicas en el que un grupo de migrantes de la Península Balcánica¹ desarrollaron sus asociacionismos en la ciudad de Rosario desde principios del siglo XX. En este trabajo, el objetivo es describir y analizar las asociaciones étnicas no sólo como instrumentos usados por los grupos migrantes para su integración a la sociedad receptora o para preservar sus tradiciones, sino como territorios y espacios simbólicos en los que estos grupos arribados de la Península Balcánica construyen sus identidades. Se plantea a modo de hipótesis que el asociacionismo étnico en el marco de territorios de identidad desarrollado por este grupo de inmigrantes croatas y sus descendientes actuó como impulsor del proceso de integración a la sociedad de acogida, manteniendo sus tradiciones en un marco de tensiones y rupturas.

El corpus de datos que sostiene este trabajo se basa en observaciones realizadas en el Centro Cultural Croata y el Hrvatski Dom, en entrevistas a socios e integrantes de las Comisiones Directivas de ambas instituciones, en las publicaciones y documentación interna de las mismas y en la bibliografía pertinente.

Consideraciones teóricas

Podemos decir que el interés sobre el asociacionismo étnico se inició a partir del texto de Bailey (1982) “publicado en la Revista *Desarrollo Económico* sobre el rol de las asociaciones mutuales y ello promovió un furor de estudios sobre ellas en la Argentina” (Devoto, 1992, p. 30). El estudio de Baily proveyó a los investigadores que querían abandonar los enfoques tradicionales sin caer en abstracciones teóricas de una precisa y sistemática metodología para el análisis de esta temática (Devoto, 1992) y aportó, a partir de los ochenta, a la realización de investigaciones en Argentina que tomaron a las asociaciones étnicas como referente empírico (Gómez, 2006). Es interesante la observación que realiza esta autora en cuanto a que la mayoría de los estudios realizados desde una perspectiva histórica no abarcan la voz del asociado en tanto protagonista de la institución ni analizan cómo las asociaciones son moldeadas por las necesidades del grupo, en definitiva, no se abarca la perspectiva *emic*.

Buena parte de los estudiosos del tema de las asociaciones étnicas, ya sea desde la historia como desde la antropología, realizan el análisis de las

¹ Cuando hablamos de Península Balcánica hacemos referencia a los conjuntos sociales provenientes de un territorio de fronteras fluctuantes, la antigua Yugoslavia, entre los que están los integrantes de las asociaciones étnicas de Rosario y cuyos nombres han ido modificándose a lo largo del tiempo acompañando los sucesos histórico-políticos de la tierra de origen de los inmigrantes.

mismas como espacios de ayuda mutua (Devoto, 1992, 2009; Bjerg, 1992) o como marco de territorialidad simbólica (Bargman et al., 1992; Ballina, 2006; Gómez, 2007; Bjerg, 2009). Otros las analizan como espacios facilitadores de integración y participación en la sociedad de acogida (Giró Miranda, 2003; Morell Blanch, 2005) o como espacios de contención y solidaridad entre migrantes de un mismo origen (Juliano, 1992).

Si tenemos en cuenta lo dicho anteriormente acerca de estas dos ciencias que nos sitúan en el campo de las asociaciones étnicas, es importante citar a Augé (1994) quien sostiene que ambas:

guardan una relación de proximidad que corresponde a la naturaleza de su objeto... el espacio de la antropología es necesariamente histórico, puesto que se trata precisamente de un espacio cargado de sentido por grupos humanos, en otras palabras, se trata de un espacio simbolizado. Esta simbolización, que es lo propio de todas las sociedades humanas, apunta a hacer legible a todos aquellos que frecuentan el mismo espacio, cierta cantidad de esquemas organizadores, de puntos de referencia ideológicos e intelectuales que ordenan lo social. Esos temas principales son tres: la identidad, la relación y la historia. (p. 15)

Y esa territorialidad se expresa en el conjunto de prácticas sociales que, si bien tiene un sustento natural (el territorio, el *sentido de identidad espacial*), la sociedad está capacitada para apropiarse del territorio y transformarlo (Guarino, 2012).

El presente artículo se detiene en la dimensión simbólica (Juliano, 1992; Bargman et al., 1992) de las asociaciones étnicas infiriendo que éstas en sus inicios cumplieron prioritariamente funciones de socorro mutuo y que han ido mutando sus objetivos hasta convertirse actualmente en espacios de recordación y recreación (Molek, 2012). La sociedad mutual representaba la recreación de la comunidad originaria, tal como dice Devoto (2009).

Esa analogía entre asociación y comunidad, o según Anderson (1983) entre asociación y “comunidad imaginada”, nos permite desnaturalizar este espacio e interpelarlo no como “algo dado”, sino más bien, como contexto de interacción que requiere una creatividad continua por parte de los agentes. (Ballina, 2006, p. 66)

En el caso de la identidad étnica acordamos con Trincherro (1994) y Gómez y Onaha (2008) en que esta se construye por oposición y contraste con otro que representa lo ajeno, lo diferente. Es un concepto complejo y en este estudio se tendrán en cuenta los aspectos directamente relacionados a la problemática de la inmigración. Acordamos también con el análisis que hacen Maffia, Ballina y Monkevicius (2005) citados por Gómez (2007)

acerca de las asociaciones étnicas como espacios sociales delimitados y sujetos a un permanente proceso de co-construcción y significación por parte de sus integrantes, cuyo eje es la articulación de cierta clase de prácticas que los conforman en territorios de identidad.

Estas asociaciones de inmigrantes y sus descendientes han suscitado cierto debate en cuanto a algunas visiones críticas que consideran, por un lado, que las mismas dificultan la integración a la sociedad de acogida en la medida que dan cuenta de un replegamiento étnico reproduciendo esquemas propios de la sociedad de origen. Y, por otro lado, se sostiene que ese modo de agrupamiento es un ámbito facilitador de la integración de estos grupos a la sociedad receptora. Ambas líneas han dado lugar actualmente a un debate que tiene que ver con el proceso de inserción de los inmigrantes en las sociedades receptoras, Europa especialmente (Bolzman, 1997; Morell Blanch, 2005; Gómez y Onaha, 2008). Acordamos en que las dos ponen el acento en el accionar de las asociaciones de forma unilateral, dejando de lado el hecho de que se hallan en una relación dinámica con su entorno (Gómez, 2007).

Breve referencia a la inmigración desde la Península Balcánica

La inmigración desde los Balcanes está envuelta en una compleja trama donde los antiguos equilibrios de fronteras del Estado expulsor, el Imperio Austrohúngaro, a partir de su disolución en 1918, abrieron un largo período de límites cambiantes y constantes mutaciones de las nomenclaturas estatales.² Bajo la denominación genérica de yugoslavos, con la que se identificaron los migrantes de entreguerras, estaban incluidos diversos pueblos, como serbios, croatas, eslovenos, macedonios, montenegrinos, bosnios, herzegovinos, musulmanes, albaneses, etc. Pero hubo nacionalidades que consideraban al Estado Yugoslavo (primero bajo la monarquía serbia entre 1918 y 1941 y, posteriormente, durante el gobierno comunista entre 1944 y 1991) como “una cárcel de pueblos” (Radovich, 2016), elemento conflictivo que generó “fricciones” al interior de las

² Con la disolución del Imperio Austrohúngaro (1919) surgió el Reino de los Serbios, Croatas y Eslovenos que en 1929 cambió de nombre a Reino de Yugoslavia. En 1941 Alemania invadió el territorio y, en el contexto de la Segunda Guerra Mundial, Hitler favoreció el surgimiento del Estado Independiente de Croacia bajo el gobierno de Ante Pavelic. Dicho Estado funcionó hasta la finalización de la guerra en 1945, con el avance de las fuerzas partisanas y la creación de la República Federativa Popular de Yugoslavia. Integrada por seis repúblicas, cambió su nombre en 1963 por República Federativa Socialista de Yugoslavia. En 1991 se produjo una nueva desintegración de la cual surgen Eslovenia y Croacia que son los espacios de los Balcanes desde donde partieron la mayoría de los inmigrantes que integraron las asociaciones étnicas en estudio.

asociaciones de inmigrantes (Solián, 2016).

La inmigración desde esa zona a la Argentina comenzó hacia la segunda mitad del siglo XIX y se asentó fundamentalmente en la provincia de Buenos Aires y en el sur de Santa Fe. Muchos de estos migrantes llegaron en el período de entreguerras desde la costa Dálmata y, más concretamente, desde la isla de Hvar a partir de 1880.

Para este trabajo adoptamos las dos etapas migratorias consideradas en Solián (2016) que fueron el telón de fondo de las asociaciones étnicas en Rosario. En la primera (1880-1934), sus integrantes generalmente se reconocían como yugoslavos y se nombraban a sí mismos “primera inmigración”, provenían de la costa Dálmata y sus islas. Estos migrantes mayormente se han radicado en zonas rurales de la pampa húmeda y en menor medida en el Barrio Saladillo de la ciudad de Rosario por causas económicas. En la segunda etapa, los migrantes arribaron a partir de 1944 por causas políticas y en menor medida económicas. En general, su lugar de procedencia fue urbano (Zagreb, Split) y su radicación ha sido en zonas urbanas de la ciudad de Rosario. Éstos se reconocen como “segunda inmigración” y como croatas.

Prensa étnica

La prensa de las colectividades de inmigrantes, escrita en uno o dos idiomas, fue un elemento que marcó la diferencia de los grupos étnicos frente a la sociedad nativa. Entendida como parte de las prácticas culturales que marcaban identidades, la producción periodística de estos grupos influyó en la creación de una comunidad imaginada de la que sus lectores se sentían parte (Bjerg, 2009). El auge de la inmigración croata hacia América del Sur, y mayoritariamente hacia Argentina, influyó en la aparición de periódicos tanto en el Estado emisor como en el receptor y en ambos idiomas, croata y español. En ellos había instructivos y recomendaciones que circularon entre los inmigrantes que conformaban la comunidad de “austríacos”³ de Rosario.

...me contó mi abuelo que cuando llegó a Rosario en 1909, se juntaban algunos ‘paisanos’ a leer diarios que llegaban de allá... ahí se enteraban de las noticias de Yugoslavia y de algunos consejos sobre lo que tenían que hacer los inmigrantes cuando estuvieran acá... (Registro n.º 10, 12-06-1999)

³ “Austríacos” era el nombre con el que figuraban en el Censo Municipal de Rosario de 1910 y en él se incluían a habitantes del antiguo Imperio Austrohúngaro de distintas nacionalidades y que actualmente comprenden 13 países europeos: Austria, Hungría, República Checa, Eslovaquia, Italia, Eslovenia y Croacia, entre otros.

⁴ Así se llamaban entre sí los emigrados de un mismo pueblo o zona.

Esta prensa también estuvo a la par de los asociacionismos actuando como catalizadora del proceso de integración social de los inmigrantes a la sociedad receptora, que es una de las dos alternativas en debate en el campo científico hoy como ya se mencionará.⁵ Posinkovich (1993) afirma que en Argentina se editaron 15 periódicos y en el ámbito de Rosario circularon *Materinska Riječ*⁶ (1908 a 1911) y *Zajednica*⁷ (1910 y 1917), ambos en los dos idiomas (Solián, 2016).⁸ El objetivo de estos periódicos era publicar acontecimientos tanto de la patria de origen como locales y, fundamentalmente, para mantener la conciencia étnico-nacional de los inmigrantes desde las asociaciones.

Acerca de nombres, rupturas y tensiones en el asociacionismo étnico de Rosario

El asociacionismo étnico, según Libros de Actas y publicaciones conmemorativas consultadas⁹, nació en 1930 a iniciativa de un grupo de eslovenos de Rosario que formaron la *Slovensko Delavsko Drustvo Triglav*,¹⁰ luego Sociedad Yugoslava Triglav, que funcionó en la calle Balcarce, en el mismo local donde tenía su sede el Club Yugoslavo y el Club Checoslovaco. Luego la Secretaría se estableció en el Club Olímpico de calle Corrientes y funcionó con el nombre de Sociedad Yugoslava de Socorros Mutuos. En 1937 los socios compraron un terreno en la calle Mitre al 3900, zona de calles de tierra y con grandes descampados que luego comenzó a poblarse con algunos obreros del Frigorífico Swift. Con el trabajo de los socios inmigrantes, las primeras instalaciones se inauguraron en 1939,¹¹ fecha en que finalizó esta movilidad espacial que

5 Algunos consejos aparecidos en el diario Pucki List [La hoja pública] de Split el 20 de septiembre de 1900 que refiere en su trabajo Posinkovich (1993) dan cuenta de ello: "cuando estés en el mundo, primero aprende el idioma, si es posible aprende a leer y escribir y las costumbres del país. Hazte ciudadano del país que te recibe y entra en la Asociación Croata de Ayuda".

6 *La lengua materna*

7 *Comunidad*

8 Para ampliar ver *Catálogo de Colecciones Microfilmadas* del Centro de Estudios Históricos e Información Parque de España (CEHIPE).

9 *Boletín 50º Aniversario Centro Yugoslavo 1930-1980*; *Boletín Centro Yugoslavo de Rosario en su 60º Aniversario 1930-1990*. Libro de Actas n.º 2 y n.º 4 del Centro Yugoslavo de Rosario.

10 *Sociedad Cultural Eslovena Triglav*. Triglav es el nombre de la montaña más alta de Eslovenia.

11 "Con el tesón de los fundadores y el trabajo anónimo y esforzado de los paisanos asociados que restaron horas a su descanso y dineros a sus escasos ingresos construyeron las primeras instalaciones inauguradas en 1939. Desde entonces año tras año fueron ampliándose y mejorándolas, tarea que fue realizada en forma conjunta con la actividad social y cultural" (Texto extraído del folleto del Centro Yugoslavo de Rosario en su 60º Aniversario 1930-1990).

caracterizó el asociacionismo de estos inmigrantes desde sus inicios hasta la concreción del edificio propio. Luego de asentarse en la sede definitiva, quedó sellada la fusión de la Sociedad de Socorros Mutuos y el Club Yugoslavo tras un proceso de unificación que culminó en 1964 cuando quedó constituido el Centro Yugoslavo de Rosario, asociación que funcionó con integrantes croatas y eslovenos.

Hay voces que visibilizan algunos detalles, tensiones y cuestiones de la territorialidad que no figuran en los folletos ni en las Actas de la asociación:

...los eslovenos fundaron la primera asociación en 1930, querían construir un edificio y se quedaron sin plata, ellos eran pocos, se fundieron y se asociaron con los croatas y de ahí nació el Centro Yugoslavo... Primero fue un poco criticado, no por el edificio sino por la zona, lo que pasaba era que ahí eran más baratos los terrenos y los gringos croatas y eslovenos, obreros del Swift algunos, se la aguantaron y levantaron a pulmón el edificio, hicieron lo que pudieron pero los hijos, una vez que estudiaron, se refinaron y empezaron a decir: uy! dónde estamos! ¡Calles de tierra!... (Registro n.º 38, 12-09-2019)

En la calle Mitre el Centro Yugoslavo no estaba bien visto por los croatas, primero porque era yugoslavo y los que teníamos clara conciencia de lo que era Yugoslavia, no queríamos saber nada con ella... ya había perdido la característica de una asociación yugoslava, era más un club de barrio en el que se jugaba a las bochas, al truco... Además estaba dirigido por una comisión integrada en su mayoría por eslovenos. (Registro n.º 11, 11-07-2000)

A partir de 1991, año en que ya estaba en marcha el proceso de fragmentación de la Antigua Yugoslavia, las actas¹² y los registros del trabajo de campo dan cuenta de territorios de tensiones y rupturas:

...cuando se produce la independencia de Croacia, allá por el 91, los croatas que éramos socios del Centro Yugoslavo, empezamos a encontrarnos para intentar armar una comisión para darle otro cariz a ese Centro Yugoslavo que ya no tenía más razón de ser... Empezamos a presionar para que le cambiaran de nombre al Centro, pasó un año y nada, sacamos solicitadas en La Capital... (Registro n.º 13, 12-07-2000)

En el Acta correspondiente a la Asamblea General Extraordinaria del 26 de julio de 1992, se decidió la modificación del nombre de la asociación

12 Libro de Actas n.º 4, Centro Yugoslavo de Rosario.

por el de Centro Cultural Croata-Esloveno,¹³ y al son de los vaivenes y las tensiones del proceso del desmembramiento de la ex Yugoslavia, en la Asamblea del 19 de marzo de 1995 se planteó la división del Centro.¹⁴ Por un lado, el Centro Cultural Croata y, por otro, la Asociación Eslovena Triglav, que comenzaron a funcionar con administraciones separadas teniendo como sede el mismo edificio. Hay voces de algunos asociados que dan cuenta de hechos que “gestaron” la separación y que no figuran en las Actas:

...A la Presidenta del Centro Cultural Croata Esloveno, Lucía, en el año 93 o 94 creo, los “embarcados”¹⁵ le dijeron que eran diferentes croatas y eslovenos, tenían que separarse en dos asociaciones porque si no lo hacían, no recibirían apoyo ni reconocimiento del nuevo gobierno... eso la movilizó y activó la división. (Registro n.º 39, 12-09-2019)

En el marco de estas dos “rupturas” y del foco tensional vivido en el Centro Croata Esloveno de Rosario por el desmembramiento de Yugoslavia, el 4 de julio de 1993 un grupo de socios que estaban en desacuerdo con el nombre que tenía, como ya se viera en registros anteriores, fundaron una nueva institución: el Hrvatski Dom,¹⁶ que funcionó en Rosario en la calle 27 de febrero al 630 hasta el año 2000. Los socios que se retiraron relatan rupturas e identificaciones políticas:

Ya nuestra Patria no era Yugoslavia ni estábamos unidos a Eslovenia, el nombre del Centro debía cambiarse... al no hacerlo nos fuimos y formamos el Hrvatski Dom que tenía el nombre croata como corresponde. (Registro n.º 19, 07-10-2003)

...la idea fundamental de Ante Pavelic era tratar de que Croacia vuelva a ser Croacia!... Por eso con el apoyo de Hitler en 1941 se proclamó

¹³ “Por requerimiento de los asociados y de las autoridades de la ciudad se hace imprescindible e imperativo modificar la designación de la entidad. Antes de pasar a considerar este punto, el vicepresidente solicita a los presentes no asumir actitudes políticas, la situación es que Yugoslavia se disgregó por causas que nosotros no vamos a analizar” (Libro de Actas n.º 4, pp. 28-29).

¹⁴ “Hoy la situación actual nos lleva a la necesidad de transformar este Centro en dos Centros independientes con Comisión Directiva y Secretaría propia, es decir, un Centro Croata y un Centro Esloveno debido a que representamos a dos repúblicas independientes: Croacia y Eslovenia... Se les pide a los oradores que sean breves y que traten de no remover viejos resabios... El socio J B acota que no está de acuerdo con la transformación por considerar que aquí nosotros vivimos en paz y no tenemos que desunirnos por algunos políticos trasnochados de la ex Yugoslavia... El Sr. B D: en estos momentos se debe tomar una decisión política y no afectiva.” (Libro de Actas n.º 4, pp. 46-47).

¹⁵ El entrevistado se refiere a marineros croatas que recalaron en el puerto de Rosario en ese momento y fueron a visitar el Centro.

¹⁶ *Hogar Croata*. En las Actas de esas fechas no hay mención del hecho. Según folletos distribuidos por la nueva institución, los objetivos eran afianzar la independencia de Croacia, difundir su historia y su cultura e integrarse con la República Argentina.

un nuevo Estado y en el 45 perdemos! (Registro n.º 6, 08-05-2000)

Y desde el Centro Croata Esloveno las voces de los socios marcan continuidades y afectos:

...si hubieran pensado como yo nunca se hubieran ido del Centro Yugoslavo, ese de la calle Mitre, ellos querían imponer su postura... , yo lamento que se fueran, yo quisiera tenerlos a todos, yo nunca fui a ese Centro nuevo que creo que ya no funciona más, se disolvió. (Registro n.º 14, 12-07-2000)

Asociaciones comunistas, cierres y autoritarismo

Las asociaciones comunistas de origen yugoslavo en Argentina probablemente puedan ser ubicadas en el período de la República Federativa Popular de Yugoslavia surgida en 1945, dirigida por el Partido Comunista Yugoslavo liderado por Josip Broz Tito; sin embargo, no se han hallado estudios sobre esa temática a excepción de algunas referencias en Ballina (2006) sobre grupos eslavos en Berisso. Hacia fines de 1944, con el retiro de las tropas alemanas al finalizar la Segunda Guerra, surgieron algunos organismos de ayuda a la Patria como es el caso de la Agrupación “Yugoslavia Libre”, fundada en Buenos Aires entre los inmigrantes yugoslavos bajo la consigna de *Ayuda a los hermanos yugoslavos libres del fascismo*. La Sociedad Yugoslava de Rosario fue una de las asociaciones que formó parte de la misma enviando delegados en 1946 para el Segundo Congreso de la Agrupación.¹⁷

El surgimiento de esta agrupación junto a otras de la misma ideología, como las Organizaciones Ucranianas que tenían centros de ayuda a la URSS, y el hecho de ser derrotada Alemania favorecieron la propaganda y la penetración ideológica comunista en los asociacionismos étnicos de las sociedades receptoras (Ballina, 2006). Esta propaganda llegó a las distintas asociaciones yugoslavas, muchos de cuyos socios se identificaron con esta ideología. Esto fue visibilizado por el Estado y en 1949, el Poder Ejecutivo Nacional disolvió la Asociación Yugoslava de Rosario, hecho del cual no hay registros documentales y es recordado por un entrevistado, descendiente de croatas:

...en la época de Perón cerraron la Asociación, se llevaron a algunos porque Yugoslavia pertenecía a un régimen comunista, mi padre quiso entrar para sacar algunas cosas pero habían trancado la puerta de

¹⁷ DRUGI KONGRES. *Udruženja slobodna Jugoslavija. 18 i 19 maja 1946. (Segundo Congreso Agrupación Yugoslavia Libre, 18 y 19 de mayo de 1946)* n.º 6. Editado por la Agrupación Yugoslavia Libre Buenos Aires. Esta revista contiene, parte en español, parte en croata, un informe detallado del Congreso.

entrada, se reunían en la casa de algún socio. (Registro n.º 36, 10-09-2019)

Según Ballina (2006), durante el gobierno de Illia en 1963 muchas asociaciones que habían sido cerradas comenzaron a presentar recursos de amparo para poder reabrir sus puertas. En la mayoría de los casos, las clausuras fueron levantadas. En el caso de la Asociación Yugoslava de Rosario, no se han hallado registros documentales de su reapertura y lo mismo ocurre con otro cierre, el ordenado por el gobierno militar de 1976 y relatado por un expresidente de la Comisión Directiva:

...creo que fue en el 78, los del Comando del Tercer Cuerpo del Ejército Teniente Gral Sánchez de Rosario, dieron la orden de entregar la llave de la Sociedad Yugoslava y no se pudo usar más. En el 82 ...los mismos militares le devuelven la llave a Plancich, el director de la Orquesta Zagreb. (Registro n.º 39, 12-09-2019)

Sosteniéndonos en las entrevistas realizadas,¹⁸ podemos decir que a pesar de este nuevo cierre siguieron funcionando algunas actividades como ensayos de la orquesta, del coro y las clases de idioma dictadas gratuitamente por socios emigrados. Se realizaban en el edificio de YPF¹⁹ que prestó sus instalaciones para el desarrollo de las mismas y eso se logró gracias a las relaciones que tenían algunos socios con los directivos de esa empresa. Los relatos dan cuenta de una negación o prohibición en cuanto a hablar de política en esos encuentros en el nuevo espacio para evitar choques. Esto también se vuelve a dar en 1992 y 1995, y consta en las Actas a las que hacíamos referencia antes. Esta negativa tenía como objetivo “suavizar tensiones” en plena etapa de desintegración de Yugoslavia.

¿Por qué “lo político” fue en determinado momento histórico una práctica conflictiva y excluida para evitar choques y no lo fue para el grupo, por ejemplo, “lo religioso” o las “identidades regionales”? Este planteo, compartido con Ballina (2006), puede ser el punto de partida para nuevos avances en este estudio cruzándose y entrecruzándose, a partir del desmembramiento de Yugoslavia.

Comentarios finales

Se hace visible en los discursos del Centro Croata, en sus estatutos constitutivos y en los folletos conmemorativos, un asociacionismo étnico como instrumento para la preservación del grupo recordando sus pueblos

¹⁸ Para este tema solo se cuenta con los registros orales ya que el libro de Actas correspondiente a esas fechas se halla extraviado.

¹⁹ Yacimientos Petrolíferos Fiscales, empresa petrolera estatal cuyas oficinas estaban ubicadas en Rosario, en la esquina NE de San Martín y Montevideo y tenía un amplio salón en la planta alta.

y lugares de origen, ratificando su cultura y su idioma, en definitiva “sosteniendo vivos los vínculos con los orígenes croatas”, lo que pareciera una preservación para siempre. Aunque en menor medida también están presentes discursos y actividades ligadas a la integración en relación a la sociedad receptora. Estos dos discursos que se visualizan en las asociaciones que funcionaron en Rosario desde 1930 son también visibles en los debates que tanto en el campo científico como en el político se están dando actualmente en Europa.

El surgimiento y evolución de las Sociedades, Asociaciones y Centros de Rosario que nuclearon a los migrantes de la Península Balcánica, llámense austriacos, eslovenos, yugoslavos o croatas, estuvo acompasado por rupturas, tensiones, cierres, territorialidades cuestionadas, movi- lidades espaciales en sus inicios por carecer de edificio propio, y luego por cuestiones ideológicas. Pero también consolidado por la continuidad de una cultura preservada (música, bailes, idioma, comidas) que, sin llegar a implicar un replegamiento étnico, facilita un marco de pertenencia que proporciona seguridad.

Es necesario analizar las asociaciones étnicas no como instituciones que cumplen el objetivo de preservar una identidad étnica o la integración en la sociedad de acogida que contribuyen a reproducir los esquemas propios de la sociedad de origen, sino como espacios simbólicos donde distintas fuerzas juegan en la construcción de una identidad étnica.

Bibliografía y fuentes

Bibliografía

- Anderson, B. (1993). *Comunidades imaginadas*. Fondo de Cultura Económica.
- Augé, M. (1998). *Hacia una antropología de los mundos contemporáneos*. Gedisa.
- Baily, S. L. & Scarli, A. (1982). Las sociedades de ayuda mutua y el desarrollo de una comunidad italiana en Buenos Aires, 1858-1918. *Desarrollo Económico*, 21(84), 485-514. doi:10.2307/3466611.
- Ballina, S. (2006). Etnicidad y estrategias identitarias: modalidades de estructuración en un grupo eslavo de Berisso, Argentina. *Revista del CESLA. International Latin American Studies Review*, (8), 63-86.
- Bargman, D., Barúa, G., Bialogorski, M. Biondi Assali, E. & Lemounier, I. (1992). Los grupos étnicos de origen extranjero como objeto de estudio de la antropología en la Argentina. En C. Hidalgo & L. Tamagno (Eds.). *Etnicidad e identidad*

- (pp. 189-198). CEAL.
- Bjerg, M. (1992). Como faros en la tormenta... Los líderes étnicos de la comunidad danesa. *Estudios Migratorios Latinoamericanos*, 21(7), 291-307.
- Bjerg, M. (2009). *Historias de la inmigración en la Argentina*. Edhasa.
- Bolzman, C. (1997). Identidad colectiva, dinámica asociativa y participación social de las comunidades migrantes en Suiza: la búsqueda de una ciudadanía local. *Migraciones. Publicación del Instituto Universitario de Estudios Sobre Migraciones*, (2), 75-98. <https://revistas.comillas.edu/index.php/revistamigraciones/article/view/4886>.
- Devoto, F. (1992). *Movimientos migratorios: historiografía y problemas*. CEAL.
- Devoto, F. (2009). *Historia de la inmigración en Argentina*. Sudamericana.
- Giró Miranda, J. (2003). Asociacionismo étnico, identidad cultural y ciudadanía. En M. J. Bernuz Beneítez & R. Susín Betrán (Eds.). *Ciudadanía. Dinámicas de pertenencia y exclusión* (155-172). Universidad de La Rioja.
- Gómez, S. (2006, diciembre). *Las Asociaciones de Inmigrantes: enfoques desde la Historia y la Antropología. Un análisis preliminar* [Ponencia]. Congreso Argentino de Estudios sobre Migraciones Internacionales y Políticas Migratorias y de Asilo. Actualidad y perspectivas, Museo Roca, Buenos Aires, Argentina.
- Gómez, S. (2017, septiembre). *Asociaciones étnicas e identidad. Una aproximación a partir del análisis de una asociación de inmigrantes japoneses en La Plata* [Ponencia]. VIII Congreso Argentino de Antropología Social, Salta, Argentina.
- Gómez, S., & Onaha, C. (2008). Asociaciones voluntarias e identidad étnica de inmigrantes japoneses y sus descendientes en Argentina. *Migraciones. Publicación Del Instituto Universitario De Estudios Sobre Migraciones*, (23), 207-235. <https://revistas.comillas.edu/index.php/revistamigraciones/article/view/1453>
- Guarino, G. (2011). La resignificación de la territorialidad étnica en el proceso de urbanización de los indígenas del Chaco (Argentina). *Revista de Investigación Social*, (12) (verano), 85-110. <http://ru.iis.sociales.unam.mx/jspui/handle/IIS/5371>.
- Juliano, D. (1992). Estrategias de elaboración de identidad. En C. Hidalgo & L. Tamagno (Eds.). *Etnicidad e identidad*. CEAL.
- Micheletti, M. (2005, 20-23 de septiembre). *Asociacionismo y espíritu étnico en Santa Fe a fines del siglo XIX* [Ponencia]. X Jornadas Interescuelas/Departamentos de Historia. Escuela de Historia de la Facultad de Humanidades y Artes, Universidad Nacional del Rosario. Departamento de Historia de la Facultad de Ciencias de la Educación, Rosario, Argentina.
- Molek, N. (2012). Los eslovenos en Rosario: la "Asociación Eslovena Triglav Rosario" como territorio de eslovenidad. *Revista de la Escuela de Antropología*, (XVIII), 135-148.
- Morell Blanch, A. (2005). El papel de las asociaciones de inmigrantes en la sociedad de acogida: cuestiones teóricas y evidencia empírica. *Migraciones. Publicación del Instituto Universitario de Estudios sobre Migraciones*, 17, 111-142. <https://revistas.comillas.edu/index.php/revistamigraciones/article/view/4219>.
- Posinković, B. (1993). Udio Doljana s otoka Hvara u prvom grupnom iseljavanju Hrvata u Južnu Ameriku 1880-1914 *Migracijske i etničke teme*, 9(2), 141-152.
- Radovich, J. C. (2016). El proceso migratorio de los croatas de Konavle en la Argentina. En J. C. Radovich (Ed.). *Etnicidad y migraciones en Argentina* (pp. 169-196). Sociedad Argentina de Antropología.
- Rosan, V. (2002). *Prácticas diaspóricas: el caso de la comunidad croata en Buenos Aires* [Tesis de Licenciatura en Ciencias Antropológicas no publicada]. Universidad de Buenos Aires.
- Solián, C. (2016). *Entre Yugoslavos y croatas. Migración, voces e identidades en Rosario y localidades de la pampa húmeda*. Laborde Editor.
- Solián, C. (2018, 6.-8. de diciembre). *Experiencias migratorias, imágenes de la nación e identidades entre croatas y yugoslavos del sur santafesino* [Ponencia]. Encuentro Internacional Científico Profesional Migración e Identidad: Economía, Cultura y Estado, Zagreb, Croacia.
- Trincherro, H. (1994). Entre el estigma y la identidad. Criollos e indios en el Chaco salteño. En G. Karasik (Ed.). *Cultura e identidad en el NO argentino*. CEAL.

Fuentes

- Actas de la Sociedad Yugoslava de SSMM de Rosario (1940-1945).
- Actas Centro Yugoslavo de Rosario (1989-1995).
- Acta constitutiva del Centro Cultural Croata (3 de diciembre de 1995).
- Boletín 50° Aniversario Centro Yugoslavo*, 1930-1980.
- Boletín Centro Yugoslavo de Rosario en su 60° Aniversario*, 1930-1990.
- DRUGI KONGRES Udruženja slobodna Jugoslavija, 18 i 19 maja 1946, Buenos Aires*.
- Periódicos de Comunidades Extranjeras de Rosario. Catálogo de Colecciones Microfilmadas, Centro de Estudios Históricos e Investigación. Parque España. Rosario. Argentina.

LA FOTOGRAFÍA FAMILIAR. HUELLAS DE LA MEMORIA MIGRATORIA DEL CROATA

**Dobriła Djukich Filipovich
Davorin Djukic Ostojic**

Resumen

Nuestra contemporaneidad está colmada de acontecimientos, en constante y vertiginosa sucesión, amplificados además por el uso de las redes sociales. En contraste con esta realidad, el guardar en casa viejas fotos familiares -en blanco y negro- lleva a reflexionar sobre este particular gesto personal. El análisis aquí propuesto se centra en describir y comprender el “lugar-espacio” que ocupan estas fotografías en el hogar de familias croatas que emigraron de su país, después de la Segunda Guerra Mundial, a Caracas, Maracaibo y otras ciudades de Venezuela. Analizamos la fotografía de familia como: 1.a: *Espacio visual interno* (su composición, la gama de grises, blancos, negros y sepias, el encuadre, poses de las personas, escenografía, entre otros) y 1.b: *Espacio visual externo* (lugar que ocupan en la casa y los objetos que las rodean, como por ejemplo, colocar sobre un tapete la foto junto a una banderita croata y figurillas de la virgen de Coromoto y de San Antonio); 2: *Espacio afectivo* (significados y simbolización en el seno familiar). El enfoque es etnográfico, basado en un modelo semiótico sobre los valores modales del *hacer saber* (contar experiencias), y *querer ser* (identificarse socialmente). Las fotos de familia son relatos para revivir, no sólo el pasado que se hace presente sino también la memoria de la nostalgia y de la historia afectiva en el entorno del núcleo familiar croata. Finalmente, el 3: *Espacio contextual*: el hecho de vivir fuera y sumarse a un nuevo ambiente sociocultural configura una resemantización sobre esa colección fotográfica, es testimonio del proceso migratorio simbolizado en la simbiosis identitaria de un pasado que es memoria con un futuro que es promesa, contextualizada y compartida.

Palabras clave: *memoria migratoria, etno-semiótica, fotografía familiar*

Introducción

Este trabajo forma parte de un interés muy personal por recopilar fotos antiguas de la familia y de las conversaciones con nuestros padres y parientes, que Davorin Djukic Ostojic y yo venimos realizando desde hace unos cuantos años, con la idea de tratar de elaborar y comprender nuestro árbol genealógico más que el querer de-mostrar la factibilidad de un método científico. Sin embargo, y gracias a este excelente evento internacional de intercambio de experiencias sobre los procesos migratorios entre Croacia y América del Sur, hemos decidido sistematizar nuestros registros y compartir nuestras experiencias.

Antecedentes

La focalización de nuestro registro documental y oral se centró en recordar las experiencias del Otro, ese Otro-pariente, representado en fotografías en blanco y negro, y descritas por miembros de la familia y amistades cercanas, quienes nos contaban historias sobre su pasado en Europa, específicamente en Croacia, y su llegada a Trompillo (Estado Carabobo), entre los años 1946-1950 (véase Anexo. Foto 1: Las barracas de El Trompillo, en 1947). Esas historias casi siempre se iniciaban cuando, siendo nosotros niños o jóvenes, preguntábamos por esta o aquella foto, pues nos llamaba la atención que no fueran a color sino en blanco y negro, y que casi todas las personas allí retratadas se vieran muy serias y además lúgubres, o al menos, así *nos parecían*, ya que en la mayoría de los retratos estaban vestidas de negro o con trajes oscuros (véase Foto 2: Radojka Glina, la tía abuela Marija). En todo caso, el estudio que aquí presentamos es una mezcla de *experiencias* vividas por nuestros mayores y trataremos de tejer esos relatos -quizá con cierto histrionismo- junto con nuestros recuerdos e imaginación.

Precisamente, es inevitable que personalicemos la historia porque, gracias a esa inclusión del “yo-nosotros” como tercer enunciador de los relatos emitidos por las fotos y los contados por nuestros antepasados cercanos y lejanos, se hacen presentes y se actualizan *ellas* (las fotografías), *ellos* (los familiares) y *nosotros* (que contamos lo que *ambos* cuentan): y es así que se logran sumar al “ahora”. Extrapolamos de Oscar Quezada una afirmación que él emplea para otro texto de análisis, pero que conlleva el mismo uso aquí. Ese autor señala que “el narrador (nosotros), cuenta una historia de la que está ausente. Ese encadenamiento pone en escena el modo cómo, por la *fe* que les otorgan unos narradores a otros, se efectúa el traer (de la *tradición*) la memoria que hace presente el pasado” (Quezada,

1999, pp. 51-52).

Al imaginar esa salida-huida de Europa hacia Latinoamérica -en este estudio, a Caracas, Valencia, Maracaibo, todas ciudades venezolanas-, ¿qué se podían llevar los emigrantes que no les hiciera peso, que no resultaran obstáculos legales ni produjeran retrasos en su diáspora hacia un futuro incierto? *Fotografías*. Pues sí, unas pocas fotos que guardaban en los bolsillos, en la maleta, en un bolso... Esas imágenes, en ese contexto histórico-político, se transforman en objetos-sígnicos, con una semantización muy particular: son las fotos de sus padres, parientes, amigos o de ellos mismos. Les servirían, en ese camino nuevo sin posible retorno, como un vínculo con su juventud, sus nexos, sus andanzas, aventuras, como un invisible, imaginario y simbólico puente con un pasado que fue una realidad antes y que nunca volvería a ser igual.

Metodología

Ante este panorama tan cargado de emociones y subjetivado, trataremos de formalizarlo, al presentarles un enfoque semiótico, de tipo etnográfico; es decir, observamos las fotografías como signos visuales que, por un lado, transmiten un mensaje y, por otro lado, ponen en relación a sujetos emisores y receptores de ese mensaje.

El enfoque semiótico que aplicamos es el que corresponde a un modelo de comunicación, producto del relato, de la narración (Greimas y Courtés, 1979, pp. 244-250), entre el sujeto (el *ser* croata) y el objeto de valor (las fotos en blanco y negro). La construcción de sentidos se produce a partir de las competencias cognitivas de dicho sujeto, del conocer y recordar personas, sucesos, historias y anécdotas. En esta caracterización y transformación (el *hacer-se* emigrante) interviene el valor modal del *saber*: “Sé que debemos partir a causa de la guerra, sé que debemos adaptarnos a diferentes realidades, sé...”.

Paralelamente, al entrar en acción con un nuevo *hacer* y diversos contextos, participa en este modelo comunicativo el valor modal del *querer*, es decir, tratamos ahora con una semiótica de las pasiones (Greimas y Fontanille, 1991), porque el sujeto modifica su competencia cognitiva influido por el *hacer-se* inmigrante, así que sus saberes, emociones y creencias, lo van transformando constantemente.

El modelo etnográfico, por su parte, es una herramienta de descripción detallada de las costumbres, prácticas y creencias del grupo croata inmigrante, representadas en la espacialidad de las fotos que hemos seleccionado. En este particular, la observación es tanto cuantitativa como

cualitativa.

Con esta perspectiva metodológica, esperamos contribuir a la comprensión de un tipo de proceso migratorio, entre tantos otros, con diversas salidas y llegadas que se han producido a lo largo de la historia de las civilizaciones, y que, en la actualidad, esas diásporas adquieren otros sentidos, nuevas semiosis.

Análisis

Nuestro modelo comprende: a) Conversaciones informales con personas croatas mayores, que recuerdan su salida, llegada y permanencia en Venezuela. A estas personas las conocimos en la Casa Croata de Caracas (*Hrvatski Dom*) (véase Foto 3: Entrega de ofrenda floral al Libertador Simón Bolívar); b) Conversaciones con nuestras propias familias y sus experiencias; c) La selección de fotografías que logramos recuperar; d) La experiencia personal basada en nuestros recuerdos.

El registro del corpus comprende el “lugar” que ocupan estas fotografías en el hogar de familias croatas. La descripción se divide en *tres dimensiones espaciales*: El *espacio visual externo* e interno, el *espacio afectivo* y el *espacio contextual*. Relacionaremos los usos y sentidos que *observamos* en el seno familiar, con base en nuestros recuerdos de percepción visual y afectiva.

1.a. *Espacio Visual Externo*

Comprende los lugares de la casa y los objetos que rodean a las fotos familiares. A modo de ejemplo, reportamos algunos de los tantos lugares que hemos registrado como el Corpus de Fotos:

- Las fotos enmarcadas se colgaban en las paredes de las habitaciones o comedor, junto a los diplomas de grado de los hijos (Foto 4: Fotos de hijos y nietos junto a diplomas de grado. *nótese que la foto más pequeña, en blanco y negro, que aparece sin marco y recostada de la otra enmarcada, es más antigua, de 1967).

- En el mueble de la peinadora que se encontraba en los cuartos, se ponían las fotos sobre pañitos con los típicos bordados croatas/eslavos, e incrustadas en los bordes de los espejos, fotos de la familia intercaladas con estampitas de la Virgen María o de Jesús y usualmente en la parte superior de esa peinadora se colgaba un rosario y palmas del domingo de Ramos (recogidas en la iglesia en Semana Santa).

- En las repisas o estanterías colocaban sobre un tapete la foto junto a una banderita croata y figurillas de la virgen de Coromoto y de San Antonio, con una vela encendida en el centro de esta tríada visual. (véase Foto 5: Dos fotos rodeadas de santos, velas y flores). También, junto a certificados de

reconocimiento por el trabajo o contribución a la sociedad local (Foto 6: Premiación de la sociedad de orquideología a Davorin Djukic Filipovic y Foto 7: Condecoración Botón de Oro del Concejo Municipal Carlos Arvelo a Blanca Djukich).

- Debajo del televisor había tapetes decorativos artesanales de Venezuela y sobre el televisor fotos en portarretratos, mostrándose claramente la simbiosis de signos interculturales (Foto 8: Simbiosis de signos interculturales)

- En el seibó o vitrina del comedor, siempre sobre pañitos bordados croatas o venezolanos, las fotos compartían vida con la exhibición de artículos de plata, copas, platos decorativos, figuras de porcelana Lladro o vajilla húngara Herden o de Limoges, hasta molinos de viento y cajitas de madera pintadas, recuerdos de Aruba o de Ámsterdam, souvenirs de viajes, cajitas con documentos antiguos, monedas, y alguna que otra botella de šljivovica o rakija.

La disposición espacial de las fotos en casa de nuestros familiares era básicamente horizontal, pues colocaban en fila tres o cuatro fotos seguidas. Hacia los ochenta y noventa, hubo más dinamismo en la composición y disposición de las fotos en las paredes, pudiendo estar en proporción de mayor a menor o viceversa o incluso en círculo, ubicando la foto de los abuelos (en blanco y negro), en el centro, y alrededor de ella, las fotos a color, de los hijos y nietos.

También notamos que, con el tiempo, algunas de estas fotos antiguas eran desplazadas de su lugar privilegiado, para dar paso a fotos más recientes, a color, de los hijos o los nietos, produciéndose así nuevas transformaciones sintácticas, nuevos escenarios espaciales y jerárquicos.

Nunca se colocaron fotografías en salas sanitarias ni en la cocina.

1.b. *Espacio Visual Interno*

Aquí detallamos la composición de la foto en sí, las gamas del color negro, el encuadre y las poses de las personas.

En aquella época, al no existir aún la técnica del color, el negro se utilizaba en todas las gamas posibles, buscando obtener un efecto de difuminado y un flujo cromático de sepías, de claros a intensos. Para el caso del retrato, Finol et al. (2012a, p. 39) apuntan que, precisamente el juego de tonos, la carencia de decorado y la ausencia de otros elementos alrededor de un rostro hacen que la mirada del espectador no se distraiga, que esta quede capturada, exclusivamente, por el rostro de la persona (véase Foto 9: La abuela. Tomada en estudio fotográfico en Valencia, 1959 y Foto 10: Una boda familiar, estudio fotográfico en Yugoslavia); también el juego con la luz era importante porque el predominio de iluminación

que hiciese el fotógrafo sobre un ángulo más que sobre otro (más al padre que a la madre, por ejemplo), indicaba, como *huella lumínica*, la jerarquía espacial de esa persona en el encuadre global.

Las fotos tipo retrato, o de pareja o grupo familiar son un *registro cerrado* puesto que las reproducciones antiguas, de poses más íntimas, menos formales en cuanto a vestimenta y arreglo personal, se articulan dentro de fronteras sociales privadas. Una excepción a esta regla es quizás el retrato político, ya que las fotos de un presidente o un monarca, solo o con toda su familia eran publicitadas y de consumo masivo, por lo cual, adquieren la característica de un registro público. (Finol, 2010). Aquí indicamos que la fotografía del hogar es un registro cerrado, porque su campo de acción tanto visual como de uso, es privada, se limita al inmueble y se rodea de objetos también de consumo diario, personal, íntimo, en contraste con, por ejemplo, “las fotografías de moda, para una revista, cuyo destino es la exposición sin límites, en cierto modo espectacular, ...y cuya vocación es lo público” (Finol et al., 2012b, p. 122), por lo tanto, las fotos sobre modelos y modas corresponden a un registro visual abierto.

A su vez, se da el caso del reconocimiento jerárquico, el cual se lee de acuerdo con el lugar que ocupan las personas fotografiadas. Por ejemplo, el padre y la madre suelen situarse en un sitio referencial y fático, de posiciones de rango y poder cuando se los relaciona con los hijos (véase Foto 11: La familia reunida y su jerarquía). De hecho, en todas las fotos grupales existen jerarquías protocolares preestablecidas (iglesia, empresas, asociaciones, milicia, etc.). Si a ello sumamos *la pose* de las personas fotografiadas, obtenemos finalmente una visión, producto de un trabajo etno-semiótico: es una codificación corporal intencional, con la cual el sujeto muestra cómo quiere ser leído (Finol et al., 2012a, p. 38).

Vale la pena mencionar, en este registro fotográfico cerrado, la situación de un familiar que fue o es problemático. Este no se exhibe y, si las fotos no se han roto, están guardadas en un baúl o en una pequeña caja y no se muestran ni comentan. Una vez conseguí varias fotos de una tía con una persona a su lado. Esa persona en el papel, estaba totalmente rayada, tachada con un instrumento filoso. Nunca supe quién era. Pero este aspecto de lo oculto/secreto correspondería a otro estudio y otro enfoque.

2. El Espacio Afectivo

Al tratar de situarnos en el escenario posible de los relatos de nuestras familias saliendo de la antigua Yugoslavia en el marco de la II Guerra Mundial, nos contaban que llevaban en sus brazos al bebé o al niño tomado de la mano, un bolso y en su mochila o morral lo mínimo necesario para

esa “huida forzada”, y dentro las *fotografías*.

Estas personas y sus objetos-signo se transforman en significantes connotativos patémicos *per se*, es decir, con mucha carga emocional, puesto que la acción de la salida traía como resultado temores, secretos, dudas. Se preguntaban: “¿Nos vamos, hacia dónde?... No sabemos... ¿Qué nos llevamos?... Lo imprescindible”. También las fotografías los acompañan, en silencio, como fotos-símbolo, de las raíces de la familia.

Al re-semantizar este *espacio afectivo* desde la perspectiva de la ubicación de las fotografías, el discurso espacial es un “hacer” particular, personal, íntimo y también de *registro cerrado*, como ya citamos antes, pero a la vez, generalizado en los hogares venezolanos, en el sentido de que era costumbre y era moda colocar en esos lugares de la casa, dichas fotos antiguas. Es quizá un *hacer inconsciente* de tipo social-familiar, que sería el siguiente:

Tengo a mis antepasados colocados aquí y allá y más allá, para que los puedan ver... [o bien] Miren, dense cuenta cuánto quiero y aprecio a mi 'gente', que tengo fotos por doquier, y en sitios importantes ... Las tengo allí desde hace mucho tiempo.

Sin embargo, en el caso de los inmigrantes, esa “costumbre” latinoamericana, muy de moda en el siglo XX, adquiere una categoría semántica diferente: el inmigrante es un sujeto más vulnerable (Bauman, 2013, pp. 48-57), debe ceder ante nuevas costumbres y realidades, construir un nuevo modo y estilo de vida sumado al anterior; por lo tanto, la ubicación de las fotos y su composición visual alcanzan sentidos afectivos con una diferente carga emotiva y multicultural.

Algunas familias croatas, al centrar las fotos entre figuras religiosas, la mayoría de raigambre venezolana, como el ubicar la virgen de Coromoto, patrona de Venezuela o la virgen de Chiquinquirá, patrona del Estado Zulia, junto al Sagrado Corazón de Jesús, o bien la Virgen de Guadalupe (de México), o la Virgen de Fátima (de Portugal), nos muestran un ritual privado, cuyo *hacer* se complementa con un “creer” sacralizado.

Paralelamente, estas formas de disposición remiten a un componente aspectual afectivo que, al decir de Greimas y Fontanille, subsumen un universo tensivo emocional, y en el cual, familia y fotos juegan diversos roles pasionales (Greimas y Fontanille, 1991, pp. 83-86).

Precisamente, nosotros hemos hecho una lectura escópica al visualizar las maneras en las que leíamos esos retratos y fotos de la familia y qué comunicaban. En esta reconstrucción observamos que también el espacio interno posee un “hacer” y un “decir” particular (véase Foto 12: La bisabuela con un tío y Foto 13: Bakica Josefina... à la mode):

Este es mi abuelo o abuela, miren esa pose tan rígida, o esos bigotes tan gruesos, o miren el sombrero del tío, y el collar de perlas tan bonito de la tía abuela, y vean la pose de mi abuela sentada, con esos lentes de sol y tomándose una Coca-Cola, ... [o bien] este soy yo, esta es mi pareja, esta es mi familia... las coloco en este o aquel lugar, para mostrar que son parte de mis recuerdos y es interesante verlas y que las vean.

Definitivamente, los dos espacios visuales que describimos anteriormente (el externo y el interno) se subsumen en los componentes tensivos de un universo pasional, de lo afectivo, del *pathos* (Greimas y Fontanille, 1991, p. 86).

3. El Espacio Contextual

Si las imágenes familiares reflejadas en las fotografías antiguas reproducen y despiertan *las huellas afectivas de una memoria migratoria*, también pueden tener otras lecturas semióticas: en su conjunto pueden ser vistas como relato de experiencias y testimonios de cohesión identitaria, ya que contribuyen a reforzar recuerdos y pertenencia a los orígenes, y a la vez, ayudan a anclarse en nuevas raíces familiares, a forjar nuevos lazos y a la necesidad de reelaborar lo identitario. En tal sentido, concordamos con Armando Silva quien, en su libro *Álbum de familia*. La imagen de nosotros mismos destaca que: “ver nuestra imagen es el principio de una relación de identidad” (Silva, 1998). Y en otro texto señala que “la construcción de los imaginarios urbanos de una comunidad... son verdades asimiladas como parte de una existencia... y de una certeza de identidad compartida” (Silva, 2013, p. 10). Como ejemplo concreto de esta necesidad socio-cultural del croata de forjar nuevos lazos, véanse las fotos 3,7,11 y 13 en el Anexo.

Es interesante observar el hecho de que se coloquen, junto a las fotos, figuras religiosas. Esta costumbre personal implica el valor de un “hacer y un ser” cotidiano que puede representar varios sentidos simbólicos: 1) es el “desear hacer” que las figuras religiosas cobijen y cuiden a los seres queridos, y podemos ver que esta acción está anclada con un efecto lumínico, al mantener una velita encendida y unas flores, las cuales apuntalan el soporte afectivo, 2) es un “querer ser” al mantener por mucho tiempo esas fotos a la vista, lo cual connota un reafirmar sus raíces y creencias croatas, tratando de consolidar su identidad pasada con la nueva identidad venezolana, y finalmente, 3) es el “hacer saber”, por la vía de los usos del espacio en el hogar, la importancia que el parentesco histórico tiene en esa familia croata ya venezolanizada.

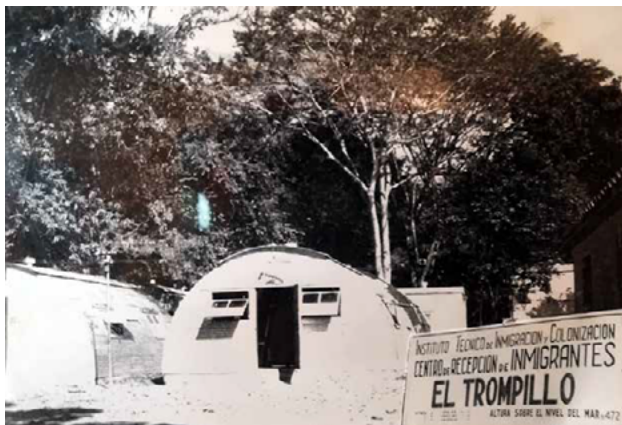
Reflexión Final

Finalmente, las fotos no son fotos en sí, son el “hacer” descriptivo y valorativo del sujeto, quien ha decidido organizar un programa narrativo, con el cual reivindica sus reminiscencias de un “antes” y un “después”, en un contexto de constantes transformaciones. De hecho, las fotografías también sufren una transformación, ya que, con el paso del tiempo, se van poniendo amarillentas, se decoloran, aparecen manchas, se opacan, se “oxidan”, como si envejecieran a la par de sus protagonistas. Ambos, personas y sus fotos poseen una vida propia, atrapada en la burbuja del espacio y el tiempo migratorio que les tocó compartir.

Las fotos de familia son relatos para revivir, no sólo el pasado que permanece en el presente, sino también el sentimiento de la nostalgia y de la historia afectiva en el entorno del núcleo familiar croata-venezolano: son testimonio del proceso migratorio visto como un programa de vida, en la simbiosis identitaria de un pasado que es memoria con un futuro que es promesa, y, ante todo, para *No Olvidar*.

Nosotros también hemos tratado de no olvidar, y hemos hecho el esfuerzo por reorganizar, al estilo del artista italiano Morelli (*Giovanni Morelli - encyclopedica*, s.f.), acciones y detalles aparentemente insignificantes, pero que, en el conjunto comparativo, adquieren una gran importancia. Por ello, cerramos con una frase del mismo Giovanni Morelli, quien en 1888 dijo: “Si deseáis entender a fondo la historia de Italia, mirad atentamente los retratos... En los rostros de la gente siempre puede leerse algo de la historia de su época, si se sabe leer en ellos”.

Anexo – Fotografías del Archivo fotográfico de Davorin Djukich

Fotografía 1. Barracas de El Trompillo, Edo. Carabobo, Venezuela. 1946.
Autor: N/D

Fotografía 2. Radojka Glina, la tía abuela Marija, Zagreb, Croacia. Años '30.
Autor: N/D

Fotografía 3. Entrega de ofrenda floral al Libertador Simón Bolívar. Caracas, Venezuela. 1952. Autor: N/D

Fotografía 4. Fotos de hijos y nietos junto a diplomas de grado. Güigüe, Venezuela. Fechas varias

Fotografía 5. Dos fotos rodeadas de santos, velas y flores. Güigüé, Venezuela. Fechas varias

Fotografía 8. Foto de hijos y nietos. Simbiosis de signos interculturales

Fotografía 6. Premiación de la sociedad de orquideología a Davorin Djukic Filipovic

Fotografía 7. Condecoración Botón de Oro del Consejo Municipal Carlos Arvelo a Blanca Djukich

Fotografía 9. La abuela. Tomada en estudio fotográfico en Valencia, 1959

Fotografía 10. Una boda familiar, estudio fotográfico. Yugoslavia, S/F, S/A

Fotografía 11. La familia reunida y su jerarquía. Güigüe, Venezuela. 1971.
Autor: Davorin Djukic F.

Fotografía 12. La bisabuela con un tío. Varaždin, Croacia. Años 20. Autor:
N/D

Fotografía 13. Bakica Josefina... à la mode.

Bibliografía y fuentes

Bauman, Z. (2013). *La cultura en el mundo de la modernidad líquida*. Fondo de

Cultura Económica.

- Finol D. E. (2010). *Semiótica del discurso fotográfico: Propuesta de categorías teóricas* [Tesis de Maestría en Comunicación Social no publicada]. Universidad del Zulia.
- Finol, D. E., Djukich de Nery, D., & Finol, J. E. (2012a). Fotografía e identidad social: Retrato, foto carné y tarjeta de visita. *Quórum Académico*, 9(1), 30-51.
- Finol, D. E., Djukich de Nery, D., & Finol, J. E. (2012b). El discurso fotográfico: moda y vestido, cuerpo y pose. *deSignis*, (20), 116-124.
- Greimas, A. J. & Courtés, J. (1979.). *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*. Hachette Université.
- Greimas, A. J. & Fontanille, J. (1991.). *Sémiotiques des Passions. Des états de choses aux états d'âme*. Seuil.
- Giovanni Morelli - encyclopedia. (s.f.). *Theodora*. Giovanni Morelli - encyclopedia. (s.f.). *Theodora*. https://theodora.com/encyclopedia/m2/giovanni_morelli.html
- Quezada Macchiavello, Ó. A. (2012.). Los dos que soñaron: construcción semiótica de la fe en un relato de Borges. *deSignis*, (20), 51-60.
- Silva, A. (1998.). *Álbum de familia. La imagen de nosotros mismos*. Ediciones Norma.
- Silva, A. (2012.). Los imaginarios como hecho estético. *deSignis*, (20), 9-19.

LA LENGUA CROATA COMO FACTOR DE PRESERVACIÓN IDENTITARIO EN EL CONTEXTO HISPANOAMERICANO

Josip Bruno Bilić
Ivana Franić

Resumen

El contenido de este capítulo versa principalmente sobre el fenómeno clave de la extinción de las lenguas, que se analiza en particular en el trabajo Halte à la mort des langues de Hagège. Junto a la presentación de las proposiciones de este autor, nos ocupamos especialmente de las razones de la desaparición de las lenguas, las etapas de extinción y el papel de la identidad lingüística. Intentamos determinar si, en el caso de la lengua croata y su estatus entre los hablantes del grupo de inmigrantes croatas en los países sudamericanos, podemos identificar signos de peligro, en qué medida y qué se debe hacer para mejorar el estado de la lengua, especialmente entre los hablantes jóvenes.

Palabras clave: *extinción de las lenguas, diversidad lingüística, identidad lingüística, lengua croata, lengua de herencia*

La lengua como factor de preservación del patrimonio y la identidad

En términos generales, el panorama lingüístico en todo el mundo se está empobreciendo, principalmente debido a la influencia de la globalización (un fenómeno positivo) y el globalismo, es decir, la tendencia de las lenguas más influyentes (también llamadas lenguas “grandes”) a la dominación, lo que conduce a la pérdida de diversidad lingüística. Muchos lingüistas están preocupados por el alcance de la pérdida de idiomas (cf. especialmente Comrie et al., 2004; Matasović, 2005). Las lenguas son el alma de las comunidades humanas, las lenguas nacen y mueren con ellas. Son un componente fundamental de la cultura y “la parte del espíritu depositada en cada una de ellas es tan grande que la extinción de las

mismas es de hecho una especie de catástrofe para nuestro patrimonio humano general” (Hagège, 2005, p. 171). Desde la dicotomía estructuralista fundamental *langue/parole*, Hagège concluye que vivir y existir no son lo mismo: la estrecha conexión entre la lengua y el habla se aplica a las lenguas que están vivas, pero una lengua que no se habla más no deja de existir si esta conexión está ausente. Como se sabe, las lenguas en peligro de extinción también son atendidas por la UNESCO. Basta con observar el atlas de lenguas en peligro de extinción para comprender cómo las lenguas constituyen el patrimonio de la humanidad, pero no solo eso, ellas nos definen esencialmente como seres humanos y como seres racionales: “por la lengua conocemos, por la lengua somos, fuimos y seremos” (Kačić, 1999, p. 213). Entre las causas más importantes de la extinción de una lengua, Hagège destaca especialmente las físicas, como los desastres naturales y los desastres provocados por el hombre, tras los cuales desaparecen incluso los últimos hablantes de una lengua. Luego, el mismo autor cita cambios económicos y sociales como la migración, la presión de las economías más poderosas, la desaparición de la vida rural y el cese de las actividades tradicionales. Las causas políticas incluyen el predominio de las lenguas mayoritarias y el exterminio sistemático de las lenguas minoritarias (Hagège, 2005, pp. 108-120). A esto podemos sumar la no estandarización de las lenguas minoritarias, así como un mal manejo de las políticas lingüísticas. Entre las causas de la extinción de las palabras, como tejido vivo de una lengua, destacamos los cambios en las condiciones económicas y sociales, los tabúes y eufemismos, los cambios de significado y la neología (Hagège, 2005, pp. 35-49). Según Hagège (2002, p. 77) existen tres perfiles de extinción: la transformación, la sustitución y la extinción. La transformación sucede cuando en el transcurso de un proceso que puede ser largo, la lengua está suficientemente modificada como para que en un determinado momento se pueda considerar que ha surgido otra, una nueva lengua (transformación del latín en diferentes lenguas romanas). Por su parte, la sustitución es un estado al que se llega cuando, después de haber coexistido por un corto período con la nueva lengua, la primera termina absorbida por la segunda. Consiste en el reemplazo de una lengua hablada por un grupo humano por otra lengua que llega del exterior. Se produce a través de un proceso de fusión creciente en el que, luego de un período en el que las dos lenguas coexisten, la nueva sustituye a la anterior. La extinción, por último, se produce cuando una lengua no tiene hablantes nativos, es decir, sujetos que la aprendan desde su nacimiento, en el medio familiar y social, y que tengan conocimiento completo de la misma y hagan uso de ella (Hagège, 2005, pp. 73-75). Por lo tanto, podemos decir que una lengua muerta es la de una comunidad en la que la competencia nativa ha desapa-

recido completamente, en la medida en que los hablantes nativos sólo han transmitido imperfectamente su saber y los descendientes transmiten a su vez una aptitud cada vez más débil para hablar y comprender el idioma del grupo (Hagège, 2005, p. 74).

Hagège también señala que el proceso de extinción de una lengua comprende diferentes etapas, tales como: la falta de transmisión normal, el bilingüismo desigual, los sub-usuarios y la invasión de los préstamos, como así también el proceso de erosión lingüística donde se reconocen fenómenos como los siguientes: la alteración del núcleo duro, la pérdida de características recesivas, la nivelación analógica y el expolitio, que explicaremos a continuación.

Una de las etapas de la desaparición de las lenguas es la falta de transmisión natural. El signo de la desestabilización es la falta de hablantes jóvenes y la presencia exclusiva de hablantes adultos, como así también el bilingüismo desigual, con la presión de la lengua más fuerte o dominante, “conquering or dominant language” (Polinsky, 2018). Se identifican también los sub-usuarios o “semi-hablantes” (Dorian, 1977). Hagège agrega a dicho concepto la doble incompetencia de los hablantes con el uso cada vez más inseguro de la lengua de origen (Hagège, 2005, pp. 73-78).

En cuanto a los préstamos, hay que diferenciar el núcleo duro (*le noyau dur*), sobre todo en la fonología y la gramática, consideradas categorías resistentes al cambio, del léxico, como categoría abierta a las influencias, debilitado por sus propios recursos y afectado por los préstamos (Hagège, 2005, p. 84; Haspelmath, 2009). El préstamo, a su vez, no se considera la causa de la extinción de la lengua, sino el signo anunciante o inquietante de su muerte. El cambio de código, entendido como la alternancia de dos (o más) lenguas en una misma situación comunicativa (Poplack, 1980, 2015), es un fenómeno extendido en las situaciones de contacto de lenguas. El mismo es sistemático, socialmente significativo y forma parte de la competencia bilingüe de las y los hablantes. No obstante, en muchos casos, los significantes y los marcadores discursivos de la lengua dominante constituyen señales que pueden presionar hacia el desplazamiento lingüístico (cf. Hagège, 2005, pp. 82-83; Poplack, 2015).

Según el mismo autor (Hagège, 2005, p. 90), el proceso de erosión lingüística puede incluir diversos fenómenos:

1. Cuando una lengua presenta cambios en su estructura, ya sean fonológicos (como la pérdida de oposiciones o cambios en la sonoridad de ciertos segmentos), morfológicos (en la marcación de caso o de género gramatical), o sintácticos (en el orden de las palabras o en los mecanismos de subordinación), se trata de la alteración del núcleo duro de la lengua.

2. La pérdida de características recesivas representa el desuso o el

abandono de ciertas propiedades lingüísticas que son tipológicamente raras en las lenguas humanas y que se encuentran estrechamente vinculadas a una particular organización del mundo; por ejemplo, la pérdida de distinciones específicas de número, o la reducción de los tiempos verbales.

3. Asimismo, es posible que se pierdan ciertas estructuras densas y se reemplacen por otras estructuras diluidas o simplificadas; es lo que Hagège llama “nivelación analógica”.

4. La exopolitio y la reducción de registros estilísticos incluyen la falta de expresividad, que puede codificarse en el uso reiterado de una misma palabra o expresión en ambas lenguas (la lengua minoritaria y la mayoritaria).

A continuación comprobaremos en qué medida estos fenómenos están presentes en la lengua de los hablantes de croata en el contexto sudamericano, especialmente en el habla de los emigrantes croatas en Argentina.

Revisión lingüística de la lengua croata en el continente sudamericano

El idioma croata es un determinante importante de la identidad nacional croata, por lo tanto, es uno de los componentes más importantes de la identidad de los emigrantes croatas en los países de América del Sur. Kačić (1999, p. 213) sostiene que “sin la lengua, uno no puede conocerse a sí mismo. Uno no puede vivir sin ella. Por ella somos, por ella existimos, por ella sobrevivimos”. Skelin Horvat y Musulin (2015) hablan sobre la estrecha conexión entre lengua e identidad y muestran que la identidad es un concepto muy dinámico, que se destaca particularmente en un contexto multilingüe por la negociación y construcción constante y activa de la identidad. Las mismas autoras también hablan de la fragmentación de la identidad, que se produce, entre otras cosas, por la ampliación del repertorio lingüístico (Skelin Horvat y Musulin, 2015, p. 487).

¿Cuál es la situación de la lengua croata en el continente sudamericano? Según las estadísticas disponibles, hay un gran número de miembros del pueblo croata y sus descendientes que viven en varios países de América del Sur. A continuación presentaremos dichas estadísticas, que establecen valores aproximados:

Tabla 1. Situación actual de la enseñanza de la lengua croata en los países de América del Sur

País	Cantidad de croatas y descendientes	Espacios de enseñanza/ aprendizaje de la lengua croata
ARGENTINA	250.000	Clases de croata: Buenos Aires, Centro Leopold Mandić - MCE (Ministerio de Ciencia y Educación croata) Cátedras (MCE): Universidad de Buenos Aires (Ciudad de Buenos Aires); Universidad Nacional de Rosario (Santa Fe) Enseñanza del idioma croata en comunidades croatas de las ciudades de Dock Sud (localidad de la provincia de Buenos Aires), Córdoba, Mar del Plata, Mendoza, Rosario, Venado Tuerto, Comodoro Rivadavia, Ushuaia.
BOLIVIA	5000	Enseñanza del idioma croata en las comunidades croatas de las ciudades de La Paz, Santa Cruz y Cochabamba (<i>Hrvatski dom/ Hogar croata</i>).
BRASIL	20.000	Clases de idioma croata en la asociación <i>Croata Sacra Paulistana</i> en San Pablo.
CHILE	200.000	Clases de croata (MCE): <i>Estadio Croata</i> (Santiago) Profesorado (MCE): Universidad de Magallanes (Punta Arenas)
ECUADOR	4000	<i>Asociación de Croatas del Ecuador</i> ; no hay datos sobre enseñanza del idioma.
PARAGUAY	5000	Clases de idioma croata en el club <i>Asociación de descendientes y residentes croatas en el Paraguay</i> .
PERÚ	6000	Clases de idioma croata en la parroquia San Leopoldo Mandić, Lima.
URUGUAY	5000	<i>Hogar Croata</i> ; sin datos sobre clases de idioma.
VENEZUELA	5000	Cuatro organizaciones croatas: Comité Croata para Venezuela del Congreso Mundial de Croacia (HSK) (desde 1958) Centro croata-venezolano (Sociedad de Croatas de Venezuela) (desde 1949) Sociedad de Mujeres Croatas (desde 1968) Hogar croata (desde 1962)

Fuente: Oficina Estatal Central para los Croatas en el Exterior

Según las estadísticas citadas por Skelin Horvat y Musulin (2015, p. 486), las estimaciones apuntan a que el mayor número de descendientes croatas en el continente americano vive en Chile y Estados Unidos, aproximadamente 400.000, y en Argentina, según varias estimaciones viven entre 250.000 y 500.000 descendientes croatas, provenientes de diversas oleadas migratorias.

Según nuestro conocimiento, no hay datos precisos sobre el número de hablantes de la lengua croata en América del Sur. Cuando los croatas llegaron al continente sudamericano, cultivaron el idioma croata en sus hogares y en la comunicación con sus compatriotas (ejemplos en el sur

de la provincia de Santa Fe, Argentina, en las localidades de Chovet y Villa Mugueta, como también en Punta Arenas, Porvenir y Antofagasta en Chile). La lengua se perdió con mayor frecuencia en la segunda generación de inmigrantes que, para integrarse mejor en el nuevo país donde la lengua dominante es el español y, en menor medida, el italiano, renunciaron paulatinamente a su herencia lingüística. A menudo, al igual que otras lenguas inmigrantes minoritarias "exóticas", estaban expuestas al ridículo de las comunidades lingüísticas más dominantes y, debido al estigma de las "lenguas raras", se alentaba a los niños a aprender español (para más detalles ver Hipperdinger, 2017). Es importante señalar que los hablantes de la segunda y, en cierta medida, la tercera generación, conservaron el idioma croata en forma de dialectos locales, en su mayoría chakavianos y shtokavianos- ikavianos, de la región de donde emigraron sus antepasados. Las características de estos discursos son muy claras y reconocibles, especialmente en fonología, morfología y léxico. Aunque fuertemente influenciado por el español dominante, muchas características de los dialectos locales se conservan hoy, pero se encuentran en peligro de extinción.

Los procesos desestabilizadores de la lengua croata en el continente sudamericano

De acuerdo con las características o signos mencionados anteriormente, que pueden presagiar la extinción de la lengua, y siguiendo la tipología de Hagège, enumeraremos algunos de los fenómenos o signos característicos que pueden indicar la desestabilización o el peligro de la lengua croata porque, como afirma este autor, "la lengua puede extinguirse in situ, pero también en la diáspora" (Hagège, 2005, p. 75).

En el análisis, nos guiamos particularmente por larga experiencia de uno de los autores en la enseñanza del idioma croata a nivel académico en la Universidad de Buenos Aires y la Universidad del Rosario, así como por la observación de ocurrencias frecuentes en general en el idioma de los croatas de primera y, en menor medida, de segunda generación, que todavía utilizan el idioma croata de forma relativamente activa.

En la presentación de algunos fenómenos, no nos esforzamos por ser exhaustivos, porque todavía no existen corpus adecuados del croata como lengua de herencia. Ilustraremos estos fenómenos con ejemplos que encontramos cotidianamente con miembros de la comunidad, o en las conversaciones con miembros de la primera y segunda generación, que todavía usan el idioma croata adquirido en el círculo familiar. A nivel representativo, destacaremos los fenómenos más interesantes que podrían

considerarse signos de que el idioma croata está en peligro.

1. La alteración del núcleo duro. En el plano fonético y fonológico, se observa: la pérdida de oposiciones fonológicas, tales como /b/ y /v/ en croata, que a menudo se asimilan en el sonido fricativo [β]; la realización fricativa [δ] del fonema dental oclusivo sonoro croata /d/; la coexistencia de /t/ y /t/. Notamos también los cambios característicos en la sonoridad de ciertos fonemas, como por ejemplo en: došla [dosla], cesta [sesta] o znati [snati], ž que se pronuncia como š como en los ejemplos žena y život; la falta de diferenciación de los casos de declinación, como por ejemplo: mi smo bili u Hrvatska, la no diferenciación de los géneros como por ejemplo: posli su došli jedan učiteljica; moja dida.

2. La pérdida de características recesivas, es decir, de aquellas que son tipológicamente inusuales en las lenguas humanas, incluye en croata la omisión de verbos auxiliares, algunas diferencias en los tiempos verbales o en el sistema de numerales, como por ejemplo: mi ne dobro govorili hervatski; ona pošla u Hrvatskoj, moj otac imao dva teta; on rodio u Svirče.

3. La nivelación analógica se observa en el uso restringido de estructuras densas y su sustitución por formulaciones simplificadas. Un ejemplo de este tipo se advierte en el uso indistinto de los pronombres relativos što, en su variante šta como también en la variante chakaviana ča (a menudo el pronombre relativo español que aparece como instigador para el cambio de código (ver más adelante en el texto);

4. La expolítio y la reducción de registros estilísticos se observan en el uso sucesivo de dos palabras con significado similar dentro de un mismo enunciado, una de ellas en la lengua de herencia (croata) y, luego, su versión prestada, proveniente de la lengua mayoritaria (el español). Ejemplos de este tipo son los que se muestran en: Ona ima casi deveđese' godina. Nisan išla porque san bila umorna za ici tamo, o en la frase interrogativa: ¿Si liuto?

Otra señal de desestabilización es el bilingüismo desigual, es decir, la presión de la lengua española, lengua dominante y oficial y lengua de comunicación cotidiana, por lo que incluso aquellos hablantes que dominan en algún grado la lengua croata se vuelven cada vez más inseguros en el uso del idioma. Según Hagège, dichos hablantes serían "doblemente incompetentes" (Hagège, 2005, pp. 73-78). A su vez, los préstamos y el cambio de código (como también los marcadores discursivos que provienen de la lengua dominante) pueden constituir un signo perturbador que conduce a la desaparición de la lengua, aunque la demarcación de los fenómenos del préstamo y el cambio de código se encuentra en debate permanente

(Weinreich, 1953/1968; Poplack, 1980; Myers-Scotton, 1992), y en aras de la ilustración, enumeramos algunos de los ejemplos frecuentes del habla cotidiana de los emigrantes croatas: Ima puno ejemplos; Ona se ne zna ubicar en Buenos Aires; Hodala pet cuadradas; Želin da budeš s puno trabajo; Ne znan da li znaš za ona página Internet; Ispravi mi molin te errores kad govorin; One vivian u kući rođaci; Jedemo i kuhamo chukrut, to je especialidad croata; Zbog razlog político; Iman iskati diccionario; Kako si, ja san mejor; To je odlično za cantar u par glasa.

En el caso de las y los hablantes bilingües inglés-croata en Australia, Hlavac (2006) concluye que los significantes discursivos del inglés aparecen simultáneamente con las formas croatas y las reemplazan en los casos en los que las formas del inglés son polifuncionales, como por ejemplo en el caso de los inmigrantes croatas hispanohablantes: pero “ali” o porque “zato što”, bueno “dobro” y claro “jasno/naravno”, como también: ¡Viste! “Vidiš/Shvaćaš!”, ¡Mirá! “Pogledaj/Gledaj!”, ¡Para nada! “Ma ništa/Uopće ne!”, ¡Pero, por favor! “Ma daj, molim te!”.

Según la concepción de Hagège, en el caso de la lengua croata en el contexto sudamericano no existe una transmisión normal y regular de la lengua entre generaciones. Debido a una serie de circunstancias provocadas por la forma de vida moderna, tales como la globalización, la motivación insuficiente, las dificultades para dominar el idioma, los matrimonios mixtos, la mejor integración en el entorno hispanohablante, el estigma, etc., el idioma croata cada vez se habla menos y en el ámbito familiar no hay transmisión intergeneracional. Por lo tanto, se puede hablar de una de las etapas reconocibles que conducen a la extinción de la lengua. Un signo de grave desestabilización del idioma croata podría considerarse la falta de hablantes jóvenes y una proporción excesiva de hablantes adultos. Todo lo anterior, ya sea en la estructura misma del idioma o en las circunstancias en las que “vive” el idioma croata, podrían considerarse elementos del desplazamiento lingüístico.

Según Hagège, una lengua en peligro de extinción puede mantenerse y preservarse y para ello existen varios factores importantes, entre los que destacamos los siguientes: conciencia de identidad, apego al territorio de origen del hablante, cohesión familiar, enseñanza de la lengua “más débil”, sensibilización del hablante realizada desde el exterior, así como la participación espontánea de la comunidad en beneficio de la promoción de la propia lengua en peligro (Hagège, 2005, pp. 181-200).

En lo que respecta a la conciencia de identidad, señalemos algo muy característico de los emigrantes croatas en Argentina, pero que vale también para la mayoría de los demás países de América del Sur, y es que existe un número creciente de miembros jóvenes de la emigración croata

que quiere aprender el idioma croata (ver más adelante). En este sentido, se puede observar una tendencia positiva y, por lo tanto, signos alentadores de la preservación del idioma. Las razones para aprender el idioma entre los jóvenes de la tercera, cuarta o incluso quinta generación de croatas suelen ser de naturaleza emocional y económica (pertenecer a la comunidad croata, establecer contacto con familiares en la madre patria). Con el reconocimiento internacional y el establecimiento del Estado croata, se estimuló en las generaciones más jóvenes el deseo de relacionarse con la patria de sus antepasados, y una de las razones económicas sería la entrada de la República de Croacia en la Unión Europea (UE) y la posibilidad de adquirir la ciudadanía croata, con el fin de crear nuevas oportunidades laborales en suelo europeo. Para los hablantes mayores, la razón de naturaleza emocional es más común: renovar el léxico, poder comunicarse en croata y armar un mosaico de historias/contextos personales y familiares (ver también Cvikić, Jelaska, Kanajet Šimić, 2010; Skelin Horvat, Musulin, 2015).

A continuación, describiremos qué acciones se han tomado hasta ahora o se están tomando para que la lengua croata “mantenga su vitalidad” y se preserve, sobre todo en las familias, y para que su aprendizaje sea lo más accesible posible para las generaciones más jóvenes. En esto será particularmente importante examinar la cuestión de la identidad y especialmente la identidad lingüística de quienes aprenden o quieren aprender la lengua.

Hablantes de herencia, su identidad lingüística y su motivación para aprender croata

En las situaciones mencionadas, estamos refiriéndonos a hablantes de herencia en el contexto sudamericano y en un entorno hispanohablante.

De acuerdo con las definiciones disponibles, un hablante hereditario de idioma croata sería una persona que, en un país donde el mismo no es un idioma oficial o minoritario (reconocido), lo adoptó en la familia y lo dominó hasta cierto punto, y que, además de conocer el idioma, tiene cierto grado de conocimiento de la cultura croata y se siente perteneciente al pueblo croata (Jelaska y Hržica, 2005). Esto está de acuerdo con las reflexiones de Polinsky según la cual los hablantes de herencia son “unbalanced bilinguals whose heritage (weaker) language is their first language” (Polinsky, 2018, p. 4). La misma autora considera hablantes de herencia en un sentido más estricto a aquellos que han estado expuestos a la lengua minoritaria desde su nacimiento. Cvikić, Jelaska, Kanajet Šimić (2010, p. 116), siguiendo a Polinsky y Kagan, afirman que la característica fundamental de los hablantes de herencia es que “la lengua de herencia fue la primera en orden de adopción, pero no fue completamente adoptada

porque el individuo ha cambiado a otro idioma dominante”. En el contexto del dominio de una lengua de herencia, las mismas autoras distinguen entre estudiantes de herencia (*heritage learners*) y estudiantes con una motivación hereditaria (*learners with a heritage motivation*). Este último también se denomina estudiante ancestral, es decir, el que no habla croata, pero cuyo idioma hereditario está conectado con su herencia cultural, por lo que en ese caso el croata también se denomina idioma ancestral, o idioma de origen).

Por tanto, existe una diferencia entre los hablantes hereditarios, es decir, los que adoptaron la lengua en el ámbito familiar y aún la utilizan de forma relativamente activa, y los que están en proceso de aprendizaje de la lengua, ya sean estudiantes de la lengua heredada o estudiantes con motivación hereditaria.

A las clases de lengua croata en los cursos que se dictan en las Universidades de Buenos Aires (UBA) y Rosario (UNR) asisten principalmente estudiantes de la segunda, tercera y cuarta generación de inmigrantes croatas. Su nivel de conocimientos no es homogéneo y varía desde aquellos cuyos padres son ambos de origen croata y que se comunican en la lengua materna sin mayores dificultades, y cuya influencia de la lengua española dominante es visible en la fonología, el léxico y especialmente en la sintaxis, hasta aquellos de la tercera y cuarta generación que no hablan la lengua y cuyos ancestros poseen raíces croatas y desean aprender el idioma de sus antepasados. En este sentido, podemos hablar de ellos como estudiantes de la lengua de herencia (en el primer caso) y como estudiantes con motivación hereditaria o estudiantes “ancestrales” en el segundo (ver más arriba). Mencionemos también una minoría conformada por aquellos que no tienen raíces croatas y que están interesados en aprender una de las lenguas eslavas en un entorno donde es difícil tener la oportunidad de aprender el idioma con un hablante nativo. Podemos determinar que hay un número muy escaso de personas que continuaron hablando el idioma croata en el entorno familiar. En la mayoría de los casos, se trata de estudiantes de segunda generación cuyos padres son ambos de origen croata.

Según Cvikić, Jelaska y Kanajet Šimić, en un estudio sobre la motivación para aprender la lengua croata entre hablantes de herencia (de un total de 737 encuestados 44 % eran de América del Sur), 52% de los participantes quería aprender croata por la familia y los amigos y el 64% de ellos quería hacerlo por su autoidentificación como croatas. Los resultados de esta investigación mostraron que “el sentimiento de plenitud o de identificación es el motivo más importante para aprender el idioma croata” (Cvikić, Jelaska y Kanajet Šimić, 2010, p. 123). Skelin Horvat y

Musulín (2015, p. 492), determinaron no solo que la lengua y el deseo de los hablantes más jóvenes por aprender y conocer construyen una nueva identidad, en el caso de la identidad étnica, sino también que el dominio de la lengua proporciona nuevas explicaciones para las raíces de una identidad ya existente.

En términos generales, la situación lingüística actual de la tercera y cuarta generación de croatas es algo más favorable y podemos decir que existe un interés significativamente mayor por aprender el idioma. La verdadera pregunta es hasta qué punto las políticas lingüísticas y las instituciones reconocen la amenaza a la lengua y por lo tanto, a la identidad lingüística.

¿Cómo preservar la lengua croata y su identidad lingüística?

De acuerdo con todo lo expuesto, consideramos el aumento significativo en el interés por aprender el idioma, que a la larga se traducirá en un mayor número de hablantes más jóvenes, como señales alentadoras para la preservación de la lengua croata en el continente sudamericano. Ese sería el primer buen indicador en el camino hacia la preservación de dicho idioma.

La sensibilización del hablante realizada desde el exterior también se considera un signo de recuperación lingüística (ver arriba). ¿Qué se ha hecho hasta ahora y qué queda por hacer para preservar la lengua croata en el contexto sudamericano, con el ya mencionado aumento del interés por aprender?

Podemos decir que se han dado grandes e importantes pasos, aunque todavía queda mucho por hacer en el campo de la sensibilización de los hablantes, así como en el campo de la revitalización de la lengua. La patria, a pesar de todas las difíciles circunstancias del crecimiento y desarrollo del joven país independiente, nunca dejó de cuidar la lengua de la diáspora. Hoy en día, esto se hace aún con más fuerza y con especial dedicación, con la conciencia de que una política lingüística bien fundamentada y elaborada es uno de los elementos más importantes de la unidad de la patria y de la diáspora croata, y por lo tanto de la supervivencia de la lengua croata, así como de la preservación de la identidad lingüística de los croatas en América del Sur. La adhesión de la República de Croacia a la Unión Europea y el reconocimiento y paulatino establecimiento del idioma croata como uno de los 24 oficiales de la Unión, también contribuyeron a una política lingüística más segura y sólida.

En lo que se refiere al idioma croata y su estatus a nivel académico en universidades extranjeras, dentro de la red de un total de treinta y cinco cátedras, la mayoría de las cuales se encuentran en universidades europeas, debemos señalar que en los últimos dieciséis años han existido cátedras en las universidades de Buenos Aires y Rosario (convenios renovados en 2017 y 2018). En 2017 también se estableció una cátedra en la Universidad de Magallanes en Punta Arenas, Chile. Sin embargo, el idioma croata aún no está representado en ninguna de las universidades de la capital de Chile o en Brasil. En cuanto a la existencia de un lugar central para la cooperación cultural, lingüística y académica, señalemos que ya existe una iniciativa madura de establecer un Centro de Estudios Croatas en Argentina, en la Universidad de Buenos Aires, como ha existido durante treinta y cinco años, por ejemplo, en la Universidad Macquarie de Sydney, Australia. Esto podría ser un incentivo aún más fuerte para una mayor integración y afirmación del idioma croata en el espacio académico, así como para la visibilidad del idioma y la cultura croata en Argentina. Esta iniciativa podría ser seguida por otros países donde la comunidad croata es también numerosa. Tales iniciativas, que también son extremadamente importantes, pueden funcionar con su poder cohesivo, reuniendo a los hablantes y haciéndolos conscientes de su identidad lingüística. Porque, como afirma Hagège, “la voluntad del hablante es el factor básico” para el abandono de una lengua (Hagège, 2005, p. 208), por lo que la conciencia del hablante tiene un mayor significado en el proceso de revitalización de la lengua.

Aun así, según Hagège, el papel de los lingüistas es extremadamente importante, concretamente en el campo de producir artículos científicos, libros, grabaciones de las entrevistas y su posterior digitalización y en la ayuda a sensibilizar a los hablantes y revitalizar el idioma (Hagège, 2005, pp. 201-207). ¿Cómo se refleja todo esto en la lengua croata en los países de América del Sur? Faltan descripciones exhaustivas del habla de los emigrantes croatas, que se crearían aplicando la metodología de investigación en dialectología, sociolingüística y lingüística de contacto. Sería extremadamente importante describir estos discursos con todas las características preservadas de los dialectos locales originales (principalmente chakaviano y shtokaviano-ikaviano, propios de las regiones desde las cuales emigraron la mayoría de los croatas). Sería particularmente útil, también, investigar las características que se han creado a lo largo de los años por el contacto lingüístico del croata y el español, principalmente en el área del núcleo duro (fonología, gramática), pero también en el área del léxico, más a menudo por mecanismos de cambio de código, préstamos, marcadores discursivos en el idioma dominante, etc.

A los efectos de los estudios y registros exhaustivos del habla de los croatas sudamericanos, faltan grabaciones digitales de discursos, transcripciones, estudios, artículos científicos, tesis doctorales. A nuestro juicio, sería necesario unir con urgencia las fuerzas de las comunidades científicas croatas y de la diáspora, e iniciar proyectos científicos de trascendencia nacional en el campo de las ciencias sociales y las humanidades. Estas son principalmente tareas para lingüistas porque, como dice Hagège:

La ciencia de la actividad lingüística no puede contentarse con ser axiomática sobre una base monolingüe. Es imperativo que investigue todo su material, que es considerable. Y precisamente porque las lenguas se extinguen o corren el riesgo de extinguirse, la lingüística se ve amenazada por diversas retóricas que se sustentan en la falta de una base fáctica concreta. (Hagège, 2005, p. 179)

Por lo tanto, si no se inicia lo antes posible una investigación profunda y extensa sobre el habla de la diáspora croata en América del Sur, el paisaje de la lengua croata al otro lado del océano, en el hemisferio sur, se empobrecerá, perderá su vívido color porque las hablas croatas (chakaviana, shtokaviana) que los emigrantes trajeron consigo en las tres oleadas de emigración, utilizadas en la familia durante generaciones, están desapareciendo lentamente hallándose en peligro de extinción. No hace falta mencionar lo útil que sería una investigación de este tipo para la croatística y la lingüística en general porque, en las condiciones específicas de vida de la lengua junto al español dominante, sería posible obtener conocimientos muy importantes sobre los cambios acaecidos -ya sea en el sentido de transformación o preservación- en las características de las lenguas y dialectos locales fuera del entorno natural en el que se desarrollan en su tierra natal, las que constituyen, tal como afirma Pilipenko para el ucraniano en Argentina y Paraguay, “preserve of Slavic dialects in Spanish-speaking environment” (Pilipenko, 2018, p. 285). Las lenguas son organismos vivos que cambian y la situación en la que el chakaviano o el shtokaviano-ikaviano “emigrado” evolucionan, se transforman y, en determinadas circunstancias, “toman” las características del español en los idiolectos de los hispanohablantes croatas, no debería dejar indiferente a los lingüistas hispanistas y especialmente a los croatas y croatólogos, siguiendo el postulado de Hagège. Señalemos también la obligación institucional, así como también la de la comunidad académica croata (en cooperación con científicos de la diáspora y los propios hablantes) de describir las estructuras y el funcionamiento de la lengua croata en circunstancias específicas de contacto con el español.

Resulta importante mencionar, asimismo, la necesidad de crear y

financiar manuales básicos de idioma croata diseñados para el aprendizaje de los estudiantes/hablantes hispanófonos, especialmente dedicados a los métodos de enseñanza. Un número extremadamente grande de hablantes hereditarios y ancestrales que quieren aprender el idioma croata obliga a la elaboración de manuales destinados a aquellos hablantes cuya lengua materna, primera o segunda sea el español.¹ Lamentablemente, casi no existen manuales generales sobre la lengua y la cultura croata (diccionarios, gramáticas, léxicos) adecuados para los hispanohablantes que están aprendiendo el idioma y conociendo la cultura croata, su identidad, vida cotidiana, historia, etc.

Los encuentros científicos más frecuentes y temáticos son uno de los pasos importantes hacia una apertura aún más fuerte de la patria hacia los croatas en el continente sudamericano. Una apertura que, con dedicación científica y profesional y experticia en muchas áreas vitales de las ciencias sociales y las humanidades, reflexione sobre todos los aspectos de la actualidad migrante, pero también sobre el futuro, que incluye el posible retorno, la residencia de calidad planificada estratégicamente, una mejor comunicación y una más estrecha conexión. En este sentido, cuando se trata del idioma croata como determinante identitario, sin duda debe ser imperativo preservarlo en dicha parte del mundo, tanto a nivel simbólico como a nivel pragmático y funcional.

Conclusión

Partiendo de los planteos de Hagège sobre el peligro de extinción de las lenguas, intentamos mostrar a nivel representativo que la lengua croata en el contexto sudamericano, en fuerte contacto con el español, se encuentra en peligro. A nivel de la estructura de la lengua, especialmente en el núcleo duro, en los hablantes hereditarios de primera y segunda generación se pueden observar transformaciones provocadas por mecanismos de cambio de código, préstamo y uso de marcadores discursivos en la lengua española. Además, los factores de riesgo constituyen la ausencia de una transmisión regular de la lengua entre generaciones, la falta de hablantes jóvenes y un número superior de hablantes mayores. A pesar de estos elementos de peligro lingüístico, se puede observar una tendencia positiva en el gran interés por aprender el idioma croata. Las razones suelen ser de naturaleza emocional y económica y la investigación muestra que una de las razones más importantes para una extensión del aprendizaje del idioma está relacionada con la identidad de los estudiantes hereditarios y ances-

¹ En el semestre de invierno de 2020/2021 en la Oficina Estatal Central para los Croatas en el Exterior, de un total de 120 becas para aprender el idioma croata, 110 fueron otorgadas a becarios provenientes de América del Sur.

trales, quienes poseen un sentido de integridad o identificación, es decir, el deseo de encontrar una explicación a las raíces de la propia identidad a través del idioma.

Otra muestra de la recuperación de la lengua croata en el contexto sudamericano y de la posibilidad de su preservación, a pesar de los reconocidos elementos de peligro, es la sensibilización del hablante emprendida desde afuera. Las instituciones y especialmente los lingüistas juegan un papel crucial en esto, ya que deben describir la lengua sobre la base de la metodología de la ciencia lingüística, especialmente la dialectología, la sociolingüística y la lingüística de contacto. Los resultados de dichas investigaciones proporcionarían una base fáctica que, por un lado, enriquecería el paisaje lingüístico al otro lado del océano, pero que también serviría para aumentar aún más la conciencia de los hablantes y proporcionar una imagen más clara de su identidad lingüística. Ello resultaría, finalmente, en una gran contribución a la preservación de la diversidad lingüística en tiempos de peligro general de extinción de ciertas lenguas.

Bibliografía y fuentes

- Bonilla, H. (1985/1991). Perú y Bolivia. En L. Bethell (Ed.). *Historia de América Latina. Tomo VI: América Latina Independiente, 1820-1870* (pp. 202-237). Editorial Crítica.
- Clyne, M. (2003). *Dynamics of Language Contact. English and Immigrant Languages*. Cambridge University Press.
- Comrie, B., Matthews, S. & Polinsky, M. (2004). *Atlas jezika: podrijetlo i razvitak jezika u svijetu*, Stanek.
- Cvikić, L., Jelaska, Z. & Kanajet Šimić, L. (2010). Nasljedni govornici i njihova motivacija za učenje hrvatskoga jezika. *Croatian Studies Review*, 6(1), 113-127. <https://hrcak.srce.hr/86321>
- Dorian, N. C. (1977). The problem of semi-speakers in language death. *International Journal of the Sociology of Language*, (12), 23-32.
- Finka, B. (1971). Čakavsko narječje. *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi*, 1(1). <https://hrcak.srce.hr/129985>
- Hagège, C. (2005). *Halte à la mort des langues*. (I. Franić, Trad.). Disput. (Obra original publicada en 2000).
- Haspelmath, M. (2009). Lexical Borrowing: Concepts and Issues. En M. Haspelmath & U. Tadmor (Eds.). *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook* (pp. 35-55). De Gruyter Mouton.
- Hipperding, Y. (2017). Las lenguas inmigratorias en la Argentina. El caso de los

- alemanes de Volga. *Sociedad y Discurso*, (30), 92-114.
- Hlavac, J. (2006). Bilingual discourse markers: Evidence from Croatian-English code-switching. *Journal of Pragmatics*, 38(11), 1870-1900. <https://oi.org/10.1016/j.pragma.2006.05.005>
- Hruskovec Gonzalez, K. (2007). *Alas para Libertad: semblanza de grupo de inmigrantes croatas en Venezuela* [Tesis de Licenciatura, Universidad Católica Andrés Bello]. Repositorio Institucional de la UCAB. <http://biblioteca2.ucab.edu.ve/anexos/biblioteca/marc/texto/AAR1102.pdf>
- Jelaska, Z. & Hržica, G. (2005, 16 de septiembre). *In search for a missing part: Identification and generational motivation in learning the L2* [Ponencia]. The European Second Language Association 2005 Conference *EUROSLA 15*, Dubrovnik, Croacia.
- Kačić, M. (1999). Hrvatski jezik: prošlost, sadašnjost, budućnost. *Hrvatska i održivi razvitak. Humane i odgojne vrednote*. Ministarstvo razvitka i obnove.
- Martinić Beros, M. (1992). La inmigración croata en Magallanes. Apellidos y origen regional. *Anales del Instituto de La Patagonia. Serie Ciencias Sociales*, 21. Universidad de Magallanes, 17-32.
- Matasović, R. (2005). *Jezična raznolikost svijeta: podrijetlo, razvitak, izgledi*. Algoritam.
- Myers-Scotton, C. (1992). Comparing codeswitching and borrowing. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 13(1 y 2), 19-39.
- Novaković, P. (1994). Sumartinski rječnik. *Čakavska rič*, XXII(2), 105-145.
- Pilipenko, G. P. (2018). The Ukrainian Language in Argentina and Paraguay as an Identity Marker. *Slovene*, (1), 281-307.
- Polinsky M., (2018). *Heritage Languages and Their Speakers*. Cambridge Studies in Linguistics 159. Cambridge University Press.
- Poplack, S. (1980). Sometimes I'll start a sentence in Spanish *y termino en Español*: Toward a typology of codeswitching. En J. Amastae & L. Elias-Olivares (Eds.). *Spanish in the United States*. Cambridge University Press.
- Poplack, S. (2015). Code switching: Linguistics. *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* (pp. 918-925). Elsevier Ltd.
- Portal Web de Herencia Croata. (2014). *Historia de la Inmigración Croata en Bolivia*. Recuperado de <https://goo.gl/NgvYFp>.
- Radovich, J. C. (2016). El proceso migratorio de los croatas de Konavle en la Argentina. En J. C. Radovich (Ed.) *Etnicidad y migraciones en Argentina* (pp. 169-196). Sociedad Argentina de Antropología.
- Skelin Horvat, A. & Musulin, M. (2015). En busca de la identidad lingüística, el español cara a cara con el croata. En A. Gordejuela Senosiáin, D. Izquierdo

- Alegría, F. Jiménez Berrio, A. De Lucas Vicente & M. Casado Velarde. *Lenguas, lenguaje y lingüística. Contribuciones desde la Lingüística General* (pp. 485-495). Servicio de Publicaciones de la Universidad de Navarra.
- Solián, C. (2016). *Entre Yugoslavos y croatas. Migración, voces e identidades en Rosario y localidades de la pampa húmeda*. Laborde Editor.
- Sprljan, C. (2011). Los croatas en la Argentina. *Todo es Historia* (526), 6-26.
- Thomason, S. G. (2001). *Language Contact. An Introduction*. Georgetown University.
- Weinreich, U. (1953/1968). *Languages in Contact*. Mouton.
- Schmid, M. S. (2011/2012). *Language attrition*. Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511852046>

DESCRIPCIÓN SOCIOFONÉTICA DE LOS HABLANTES SUDAMERICANOS DE CROATA COMO L2

Ivančica Banković-Mandić

Resumen

En los últimos diez años, la mayoría de los asistentes al Croaticum -Centro de croata como segunda lengua y lengua extranjera- son hispanohablantes de América del Sur descendientes de croatas. En el trabajo se presentan los resultados de una investigación sobre algunas de las especificaciones de esta población, en relación con su aprendizaje del croata como segunda lengua (L2). Los datos se recogieron a través de cuestionarios y de análisis perceptivo. Los hispanohablantes de países sudamericanos generalmente no hablan idiomas extranjeros, por lo que el aprendizaje inicial es un poco más lento que el de los hablantes que conocen la estructura de otro idioma. Las desviaciones de pronunciación más comunes entre los hispanohablantes se dan en la pronunciación de los fonemas sonoros y sordos *s* y *z*, en la substitución del bilabial *b* con el labiodental *v* y la desviación en la pronunciación de los palatales *š*, *ž*, *č*, *dž*, *ć*, *đ* y el fonema *c*. En este trabajo se analizan también las desviaciones de pronunciación en los hablantes de idioma portugués en idioma croata como L2. Las más comunes son la pronunciación más cerrada de las vocales, el ablandamiento de la oclusiva dental sorda *t*, la substitución de la *j* con la *š* o la *ž* y, generalmente, también la pronunciación de los palatales *š*, *ž*, *č*, *dž*, *ć*, *đ*. Es importante que estas desviaciones fonológicas en la pronunciación sean eliminadas lo más temprano posible, dada la conexión existente entre pronunciación y audición, para que la comunicación no se vea perturbada. Es útil ejercitar la pronunciación y la comprensión global con los hablantes en modelos de texto conocidos por ellos, más comúnmente en los ejemplos de cuentos populares. El estudio también confirma que los principiantes son muy críticos hacia su propia pronunciación y, de hecho, con ese tipo de textos se los anima a adquirir la pronunciación y el aprendizaje del idioma en general.

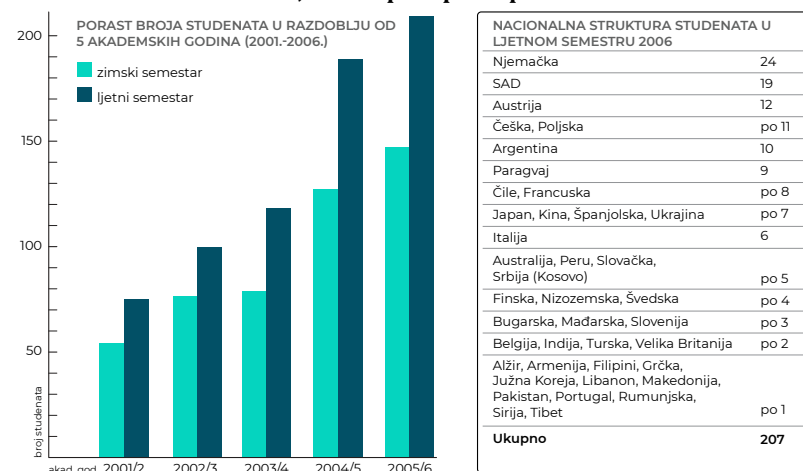
Palabras clave: *hispanohablantes, idioma portugués como L1, idioma croata como L2, pronunciación, desviaciones fonológica*

Aprendizaje del idioma croata en Croaticum

En el proceso de enseñanza del idioma croata en Croaticum, el centro de idioma croata como segunda lengua y lengua extranjera de la Facultad de Filosofía de la Universidad de Zagreb, se observa que en los últimos diez años el mayor número de asistentes son hispanohablantes de Sudamérica que llegan a la República de Croacia más que nada gracias a las acciones de la *Oficina Central Estatal* para los *Croatas* en el Exterior.

Agreguemos a esto, también, que la apertura del curso virtual de idioma croata que diseñó Croaticum con el aval de la *Oficina Central Estatal para los croatas en el Exterior*, aumentó el interés por el aprendizaje de idioma croata en Brasil. Según la tabla 1, tomada del manual de aprendizaje del Croaticum para alumnos principiantes de idioma croata (Čilaš Mikulić, Gulešić Machata, Pasini y Udier, 2008), se percibe que en el año 2006 el mayor número de asistentes provino de Alemania y Estados Unidos, mientras que los hispanohablantes se encontraban en el quinto lugar, y en descenso.

Tabla 1. Estructura nacional de asistentes en el semestre de verano de 2006, Croata para principiantes

En la Tabla 1 podemos ver que, entre los asistentes de países de habla hispana, están representados los argentinos, los paraguayos y los chilenos. En general, se puede decir que hubo una decena de asistentes provenientes

de cada uno de esos países y siete hispanohablantes provenientes de España.

La Tabla 2 muestra la representación de idiomas en el semestre de invierno del año académico 2018/2019.¹ Aquí podemos ver no solo el predominio del idioma español como L1 entre los asistentes al curso de idioma croata en Croaticum, sino también la representación de los hablantes portugueses. En ese entonces hubo doce, mientras que en 2006, únicamente un hablante de idioma portugués había asistido al curso de idioma croata.

Tabla 2. Representación de idiomas en el curso durante el semestre de invierno del año académico 2018/2019

Nro. de orden	Idioma	Cantidad de estudiantes
1st.	Español	56
2nd.	Inglés	31
3rd.	Alemán	20
4th.	Chino	18
5th.	Portugués	12
6th.	Italiano	11
7th.	Coreano	10
8th.	Árabe	9
9th.	Polaco	7
10th.	Rumano	5
11th.	Ucraniano	5
12th.	Checo	3
13th.	Japonés	3
14th.	Eslovaco	3
15th.	Turco	3
16th.	Mongol	2
17th.	Ruso	2
18th.	Hebreo	2
19th.	Turkmeno/Ruso	2
20th.	Vietnamita	1
21st.	Griego	1
22nd.	Danés	1
23rd.	Filipino	1
24th.	Persa	1
25th.	Francés	1

¹ Datos preparados por la secretaria de Croaticum, profesora Anja Bajt. Le agradecemos la información brindada.

26th.	Lituano	1
27th.	Albanés	1
28th.	Esloveno	1
29th.	Búlgaro	1
30th.	Macedonio	1
Total de asistentes		215

De acuerdo con los datos de la Tabla 2 vemos que, de los 30 idiomas representados, 56 personas son hablantes de idioma español, lo cual representa un 26 % de todos los asistentes.

El número de hablantes de español y portugués se incrementó en el semestre de verano, lo cual puede verse en la Tabla 3. En el semestre de verano los hablantes de idioma portugués se encuentran en el cuarto puesto y el número de otros idiomas es equivalente al del semestre anterior.

Tabla 3. Representación de idiomas en el curso durante el semestre de verano del año académico 2018/2019

Nro. de orden	Idioma	Cantidad de estudiantes
1st.	Español	63
2nd.	Inglés	28
3rd.	Coreano	20
4th.	Portugués	16
5th.	Chino	15
6th.	Polaco	14
7th.	Árabe	11
8th.	Alemán	11
9th.	Ruso	10
10th.	Búlgaro	8
11th.	Japonés	4
12th.	Albanés	4
13th.	Húngaro	4
14th.	Italiano	4
15th.	Ucraniano	4
16th.	Checo	3
17th.	Turkmeno	2
18th.	Rumano	2
19th.	Mongol	2
20th.	Turco	2
21st.	Urdu/Inglés	2
22nd.	Francés	1

23rd.	Filipino	1
24th.	Lituano	1
25th.	Árabe/Tailandés	1
26th.	Polaco/Croata	1
27th.	Árabe/Inglés	1
28th.	Sueco	1
29th.	Inglés/Filipino	1
Polaznici ukupno		237

En el semestre de verano podemos observar que algunos hablantes se declararon como bilingües, pero entre los hablantes hispanos no hay hablantes bilingües. En este semestre, el 27 % de los asistentes habla español como L1.

En el semestre de invierno del año académico 2019/2020 se registró un aumento más significativo de hispanohablantes, de un 37 % en comparación con el semestre anterior, lo cual se puede ver en la tabla 4.

Tabla 4. Representación de idiomas en el curso durante el semestre de invierno del año académico 2019/2020

Nro. de orden	Idioma	Cantidad de estudiantes
1st.	Español	86
2nd.	Inglés	27
3rd.	Alemán	19
4th.	Portugués	13
5th.	Árabe	13
6th.	Polaco	10
7th.	Italiano	9
8th.	Coreano	8
9th.	Turco	6
10th.	Francés	5
11th.	Chino	5
12th.	Ruso	5
13th.	Japonés	5
14th.	Húngaro	4
15th.	Mongol	4
16th.	Albanés	3
17th.	Tailandés	3
18th.	Rumano	3
19th.	Holandés	3
20th.	Búlgaro	2

21st.	Ucraniano	2
22nd.	Esloveno	2
23rd.	Urdu	1
24th.	Camboyano	1
25th.	Noruego	1
26th.	Hebreo	1
27th.	Iraní	1
28th.	Filipino	1
29th.	Suajili	1
30th.	Finés	1
31st.	Lituano	1
32nd.	Checo	1
Total de asistentes		247

En la tabla 4 puede verse que el número de idiomas sigue siendo cercano al treinta, pero también se observa que hay cuatro veces más hablantes de idioma español que hablantes de idioma inglés, quienes por cantidad se encuentran en el segundo lugar. Los hablantes de idioma español como L1 conforman el 35% de los asistentes.

En la tabla 5 se presentan los datos sobre países de habla hispana de los que provinieron los asistentes a clase en los semestres de verano e invierno del año académico 2018/2019 y en el semestre de invierno del año académico 2019/2020.

Tabla 5. Países de habla hispana en Croaticum 2018-2020

Semestre de invierno del año académico 2018/2019		Semestre de verano del año académico 2018/2019		Semestre de invierno del año académico 2019/2020	
País	Cantidad de estudiantes	País	Cantidad de estudiantes	País	Cantidad de estudiantes
Perú	17	Argentina	24	Argentina	24
Argentina	16	Brasil	12	Venezuela	14
Brasil	12	Perú	12	Chile	13
Chile	8	Chile	10	Brasil	9
Venezuela	6	Venezuela	5	Perú	9
España	2	Portugal	4	España	7
Bolivia	2	Bolivia	3	México	5
Uruguay	1	España	3	Bolivia	5
Paraguay	1	Uruguay	2	Portugal	3
México	1	México	2	Colombia	3

	Cuba	2
	Uruguay	1

En la Tabla 5 podemos observar que la mayoría de los que asisten a clases de idioma croata provienen de Argentina. En el semestre de invierno del año académico 2018/2019, el número de argentinos y peruanos es el mismo. Los hablantes de portugués provenientes de Brasil dominan por sobre los hablantes de portugués provenientes de Portugal.

Aparte de la Argentina, en los tres semestres dominan los asistentes de Chile, Perú y Venezuela. En el semestre de invierno del año académico 2019/2020 se percibe un crecimiento de los provenientes de México.

Nivel fonético-fonológico en el estudio de lenguas extranjeras

En el estudio de la enseñanza de idiomas extranjeros, el nivel fonético-fonológico es el menos representado de todos los niveles lingüísticos. La razón de esa situación es el hecho generalmente aceptado de que, a pesar de una pronunciación menos aceptable, la comunicación sigue siendo posible.

Sin embargo, en el Marco Común Europeo de Referencia para las Lenguas (en adelante ZEROJ, *Zajednički europski referentni okvir za jezike*) (2005, p. 112) están representadas y descritas todas las competencias idiomáticas, la léxica, la gramática, la semántica, la fonológica, la ortográfica y la ortológica, en todos los niveles de conocimiento del idioma.

La competencia fonológica está definida como la habilidad de recibir y producir unidades acústicas lingüísticas (fonemas) y su realización en determinados contextos (alófonos), atributos fonéticos, estructuras de las unidades, reducciones, asimilaciones, elisiones, acentuaciones de palabras, como también la habilidad de recibir y producir prosodias en las oraciones (acentuación lógica, ritmo, entonación) (Zeroj, 2005, pp. 119-120).

La competencia ortológica implica la habilidad de la lectura de convenciones ortográficas, del sistema de registro de pronunciación de palabras y enunciaciones (Zeroj, 2005, pp. 120-121). Eso significa que, para el idioma croata, esta competencia implica también el conocimiento de los signos de puntuación y del sistema convencional de registro de acentos.

Según el marco descriptivo del idioma croata, en el nivel A2 (Banković-Mandić, 2017) son adquiridas todas las letras del abecedario

croata, aunque la pronunciación de algunas voces puede ser un problema, en lo que respecta a L1. Las desviaciones fonéticas se toleran, pero es importante corregir las desviaciones fonológicas, pues ellas se interponen en la comprensión.

No hay que insistir en la adquisición de la diferenciación de las africadas según la sonoridad, pero si el hablante confunde la *dž* con la *č*, o la *d* con la *ć*, hay que corregir esa pronunciación, pues en ese caso se trata de una desviación fonológica, y esa falta de diferenciación se interpone en la comprensión.

En el idioma croata son comunes los grupos consonánticos de cuatro y cinco miembros (*vrhnje, krvni, izvrstan*). Es necesario prestarles atención también a ellos en la fase inicial del aprendizaje, pues en otros idiomas este rango de grupos consonánticos es una rareza (Jelaska y Lalli Paćelat, 2014).

La ubicación del acento en el idioma croata no es fija y vale la pena prestarle especial atención también al acento durante el aprendizaje del vocabulario, especialmente en palabras en las cuales la ubicación del acento cambia, a través del paradigma. El hablante de idioma croata de nivel A2 debería dominar la ubicación del acento, el llamado golpe, pero no del tono. Los acentos realizados con golpes que no son conocidos en el idioma croata, ni en sus variantes, deben ser corregidos.

El ritmo *staccato* en la lectura está presente solamente en la lectura de textos nuevos o más exigentes. Teniendo en cuenta la entonación del interlocutor, el hablante del nivel A2 puede reconocer si es un caso de pregunta, de sorpresa o de una declaración neutral.

Particularidades en la pronunciación de los hablantes hispanos en croata como L2

Las desviaciones generales en grupos consonánticos hispano-romances están descritas en estudios comparativos (Šporčić 2019; Musulin 2014). En los cursos de idioma croata con hablantes no nativos, se observa que los estudiantes de croata como segunda lengua cuya lengua materna es el español son los que más comúnmente cometen errores en la pronunciación de los dentales sonoros y sordos *s* y *z* e intercambian el bilabial *b* y el labiodental *v*. Son frecuentes también las desviaciones en la pronunciación de los palatales (más en la lectura que en la alocución) *š, ž, č, dž, ć, đ* y en las voces *h* y *j*. Los hablantes de portugués cometen también desviaciones en la pronunciación de las vocales croatas. Puesto que la pronunciación y la audición están asociados, debido a las desviaciones en la pronunciación

son también frecuentes los problemas en la comunicación, por lo que es importante eliminar cuanto antes las desviaciones fonológicas.

Objetivo y método

El objetivo de este trabajo es describir las características sociofonéticas de la población hispana. Además de los datos sociodemográficos como la edad y el conocimiento de otras lenguas extranjeras, el propósito es presentar los resultados de la autoevaluación sobre la pronunciación y describir las características de pronunciación de estos estudiantes, especialmente en el nivel inicial de aprendizaje, y proponer ejercicios con los cuales se mejoraría la competencia pronunciativa.

Para esta investigación se emplearon cuestionarios cuya utilización fue aprobada por los estudiantes examinados, para que sus datos pudieran ser utilizados con fines investigativos. En el cuestionario, los examinados calificaron su pronunciación, eligiendo entre las variables ofrecidas (a través de la autoevaluación, consideraron si poseían dificultades en la pronunciación de determinados fonemas, entonaciones, acentuaciones. También se utilizaron variables abiertas, por lo que pudieron agregar algunos otros elementos que no habían sido ofrecidos en el cuestionario). El cuestionario se incluye como anexo al final del trabajo. La pronunciación de los encuestados se analiza perceptivamente. Durante el semestre fueron llevados a cabo registros en relación con su pronunciación en la lectura y en interlocución, en la asignatura optativa Ejercicios de habla 1-3 (*Govorne vježbe 1-3*). *Govorne vježbe 1* está dirigida a los principiantes (nivel A1 según ZEROJ), *Govorne vježbe 2*, a los hablantes del nivel B1.1, con conocimiento del idioma croata como L2, y *Govorne vježbe 3* a los hablantes que conocen el idioma croata en nivel B1.2.

La investigación comenzó con la premisa que sostiene que los desvíos de pronunciación más frecuentes cometidos por los asistentes están relacionados proporcionalmente con el desconocimiento de otros idiomas extranjeros, y que el problema más grande para los hispanohablantes es el intercambio del fonema *b* con la *v*, el intercambio de la *s* por la *z* y la pronunciación de las palatales *š, ž, č, dž, ć, đ*. Al mismo tiempo, se presupuso que los hablantes de portugués poseían más problemas con la pronunciación de las vocales (las vocales croatas mayoritariamente se pronuncian de manera más cerrada), y con la suavización de la voz *t*.

El conocimiento de lenguas extranjeras

Los asistentes hispanohablantes sudamericanos en general no hablan idiomas extranjeros, a menudo ni siquiera hablan el inglés. Para algunos de ellos, el estudio del croata se da como primera lengua extranjera, y lo estudian en edad adulta. Por experiencia, se ha observado que el aprendizaje inicial en este tipo de hablantes es más lento que para aquellos que lo han aprendido en la infancia. Pero este no es un ejemplo aislado. Frecuentemente, los asistentes al curso de idioma croata como segunda lengua son hablantes nativos de algún otro idioma y no hablan otras lenguas extranjeras, sino solamente su lengua materna.

Asimismo, algunos hablantes nativos de idioma inglés, como la mayoría de los asistentes a las clases de Croaticum, a menudo no hablan otras lenguas extranjeras, por lo que el concepto de aprendizaje de lengua extranjera les resulta desconocido. Sin embargo, en su pronunciación del idioma croata en los niveles iniciales poseen menor cantidad de desviaciones fonológicas que en el caso de los hispanohablantes, por lo que sus dificultades en la comunicación en croata son también menores.

Resultados de la autoevaluación de los hablantes de idioma español como L1

En la Tabla 6 podemos observar los resultados de la autoevaluación sobre la pronunciación realizada por los hablantes de idioma español como lengua materna. En la investigación participaron veinte (20) personas con diferentes niveles de conocimiento de idioma croata. La mayoría era principiante (N= 14) y, entre ellos, uno era principiante superior. Cuatro (4) hablaban el idioma croata en un nivel B1 inferior y dos (2) de ellos en un nivel B1 superior. El nivel de idioma de una persona es testeado con un examen inicial en Croaticum. Los participantes poseían diferentes edades, en un rango etario de entre 20 y 36 años. Los asistentes de sexo masculino fueron siete (7) y los de sexo femenino trece (13).

Tabla 6. Resultados de la autoevaluación de la pronunciación del idioma croata como L2 por parte de hablantes de español como L1

Participante	Edad	Sexo	Nivel de croata	Lengua materna	Pronunciación (autoevaluación)	Variable				
						V	C	ACENTO	ENT	OTROS
1.	24	F	A1	Español	3	đ, dž, nj, č, ć	+	+		
2.	36	F	A1	Español	3	+				

3.	35	F	A1	Español	2		+	+	+	
4.	24	F	A1	Español	3		+			+
5.	32	F	A1	Español	1		+	+	+	+
6.	28	F	A1	Español	-		+	+	+	+
7.	28	M	A1	Español (croata en la niñez)	4			+	+	+
8.	25	M	A1	Español	3			+	+	+
9.	31	M	A1	Español	2			+		+
10.	25	F	A1.2	Español	2			+	+	
11.	26	M	A1	Español	3				+	+
12.	36	M	A1	Español	2		+	+	+	+
13.	36	M	A1	Español	2			+	+	+
14.	26	F	A1	Español	3			+	+	+
15.	31	F	B1	Español	2			+	+	+
16.	31	F	B1	Español	2			+	+	+
17.	26	F	B1	Español	1			+	+	+
18.	20	F	B1	Español	3			+		+
19.	35	M	B1.2	Español	3		+	+	+	+
20.	32	F	B1.2	Español	3					+

Los examinados autoevaluaron su pronunciación en un rango que iba desde 1 (muy malo) hasta 5 (excelente). La calificación promedio de la pronunciación fue 3. Quien mejor calificó su pronunciación fue un participante que había escuchado el idioma croata en su niñez. Dos de los encuestados fueron muy autocríticos y calificaron su pronunciación con una nota negativa. Aquí diferenciamos a una de las examinadas de nivel medio-bajo, quien evaluó de manera extremadamente crítica su pronunciación. Esto es señal de una gran inseguridad pues, objetivamente, su pronunciación era muy aceptable.

De las variables ofrecidas, casi todos los examinados (N = 18) piensan que sus entonaciones no son lo suficientemente croatas y que deben trabajar en ellas.

Un gran número de examinados (N = 17) sostiene que su problema en el idioma croata son las consonantes. Una persona incluso especificó y alegó que sus mayores problemas son las voces đ, dž, nj, č, ć. Las demás no precisaron con cuáles de las consonantes tienen problemas en su pronunciación.

La mayoría (N = 16) cree que debe trabajar en el sistema de acentuación del idioma croata. Cinco participantes sostuvieron que deben practicar también la pronunciación de las vocales.

Comparación de la autoevaluación y la calificación objetiva de los hispanohablantes

Los examinados son muy estrictos en sus autoevaluaciones. Al dialogar, sus entonaciones son mejores que en la lectura (en la cual a veces leen al ritmo de la palabra). Pronuncian bien las vocales en idioma croata, y eso es lo esperable, dado que los espacios vocales de las vocales españolas y croatas se representan de la misma manera.

En los acentos hay algo de desviación, especialmente en las palabras que les son desconocidas, por lo que frecuentemente acentúan la primera sílaba, que no es una opción estándar en esas palabras.

En la pronunciación de consonantes, en los niveles iniciales hay frecuentes intercambios del fonema *b* y *v*, y también de la *s* y la *z*, y se perciben desviaciones en la pronunciación de las palatales *š*, *ž*, *č*, *dž*, *ć*, *đ*, como también del dental *c*. Los principiantes pronuncian más frecuentemente las variantes sordas que las sonoras (más frecuentemente la *s*, en vez de la *z*, la *š* en vez de la *ž* o la *č* en vez de la *dž*).

En los niveles más bajos son frecuentes las desviaciones fonológicas, pero en algunos hablantes son percibidas también desviaciones fonológicas en niveles superiores.

Resultados de las autoevaluaciones de los hablantes de portugués como L1

En la Tabla 7 se presentan los resultados de la autoevaluación sobre la pronunciación realizada por los hablantes de idioma portugués. En la investigación participaron nueve (9) personas con un nivel inicial de conocimiento del idioma croata. Uno de ellos era principiante superior. Los examinados tenían diferentes edades, en un rango que va desde los 20 a los 62 años. La amplitud etaria es mayor que la de los hispanohablantes examinados. Hay cinco (5) participantes de sexo femenino y cuatro (4) de sexo masculino.

Tabla 7: Resultados de la evaluación de la pronunciación del idioma croata como L2 por parte de los hablantes de portugués como L1

Participante	Edad	Sexo	Nivel de croata	Lengua materna	Pronunciación (autoevaluación)	Variable				
						V	C	ACENTO	ENT	OTROS
1.	41	M	A1.2	Portugués	2	+	+	+	+	
2.	44	M	A1	Portugués	1	+	+	+	+	

3.	20	Ž	A1	Portugués	2	+	+	+	+	
4.	52	Ž	A1	Portugués	1	+	+	+	+	
5.	52	Ž	A1	Portugués		+	+	+	+	
6.	46	M	A1	Portugués	1	+	+	+	+	
7.	62	M	A1	Portugués	1	+	+	+	+	
8.	60	Ž	A1	Portugués	1	+	+	+	+	
9.	22	Ž	A1	Portugués	1			+	+	

Los hablantes de portugués como L1 también evaluaron su pronunciación en el rango que va desde el 1 (muy malo) hasta 5 (excelente). La calificación promedio de la autoevaluación es 1.

De las variables ofrecidas, todos los evaluados (N = 9) piensan que sus entonaciones y acentos no son lo suficientemente croatas y que deben trabajar en ellas.

Ocho de los evaluados sostienen que el problema lo encuentran en las vocales y las consonantes.

Comparación de la autoevaluación y la calificación objetiva de los hablantes de portugués

Al leer, los hablantes portugueses pronuncian las vocales croatas de manera más cerrada que las estandarizadas. También está presente la suavización de las oclusivas dentales sordas, y el intercambio de la *j* con la *š* o la *ž*. El resto de las desviaciones son similares a aquellas de los hablantes en idioma español. Están presentes las desviaciones en la pronunciación de las palatalizadas *š*, *ž*, *č*, *dž*, *ć*, *đ*, y también del dental *c*.

Métodos y ejercitación para la corrección de la pronunciación

El abordaje contemporáneo en el aprendizaje de idiomas extranjeros hace énfasis en los componentes afectivos, sociales y físicos, poniéndolos en pie de igualdad con los programas clásicos (institucionalizados) que tienen el acento puesto en los componentes cognitivos del aprendizaje (Banković-Mandić, 2016).

Algunos métodos y abordajes alternativos, como la psicodramaturgia lingüística, se apoyan en el enfoque del estudiante como un todo, lo que implica una activación de ambas mitades del cerebro (en el aprendizaje del idioma se encuentra incluida su dimensión física, espiritual, afectiva y social), la espontaneidad creativa, la estimulación de la espontaneidad, la creatividad y la fantasía, los principios de la imitación, y similares.

Frecuentemente, el aprendizaje y la adquisición se amalgaman, como en los ejemplos del ACT (del inglés, *Acquisition through Creative Teaching*). En la llamada lectura asistida (del inglés, *scaffolded reading experience*), se implementan andamios instructivos (del inglés, *scaffolding*), lo cual significa que el estudiante aprende de tal manera que puede relacionar los nuevos conocimientos con las estructuras ya conocidas por él.

A través de la experiencia se demostró la eficacia de la ejercitación de la pronunciación y la entonación, por parte de los hablantes que estudian el nivel inicial del idioma, como también de la comprensión global de textos ya conocidos por ellos, a menudo ejemplos de cuentos populares. A pesar del hecho de que en la ejercitación idiomática no han adquirido todas las construcciones que se presentan en la versión simplificada de un texto de este tipo, los estudiantes alcanzan muy pronto una competencia de pronunciación satisfactoria mediante el método del andamiaje instruccional, que implica el conocimiento de determinadas estructuras por parte del estudiante (aquí los contenidos de los cuentos populares y de las estructuras simples como *sujeto + predicado + objeto*). Sumado a ese logro, obtienen un sentimiento de seguridad, pues muy tempranamente pueden darle forma a oraciones en un idioma que acaban de comenzar a estudiar. Los modelos de tarea se encuentran en el anexo de este trabajo.

Conclusión

El aprendizaje en una persona adulta no es un obstáculo para el estudio de un idioma extranjero, aun cuando el aprendizaje inicial pueda ser más lento. Asimismo, el desconocimiento de lenguas extranjeras, como es el caso de los sudamericanos que estudian el idioma croata como L2, ralentiza el aprendizaje inicial, pero ese obstáculo puede superarse con la continuidad de ejercitaciones orales (ejercicios fonéticos) o con unidades educativas sobre fonética, que incluyen ejercicios de audición, entonación y comprensión global. En el estudio del idioma croata como segundo idioma, los hablantes de español y portugués para quienes el croata es el primer idioma extranjero, deben ser educados en la diferenciación entre los sistemas fonéticos de su lengua materna y el idioma croata y ejercitar la pronunciación y la audición de voces en las cuales tienen dificultades, para que su competencia comunicacional (audición y comprensión) no se retrase, en cuanto a la gramática. Sería necesario preparar ejercicios auditivos y de comprensión para las voces *b* y *v*, y para *s* y *z*, como también para *š*, *ž*, *č*, *dž*, *ć*, *đ*, y también el dental *c*.

Hay que animar a los estudiantes que están aprendiendo un segundo

idioma para que, a pesar de las dificultades iniciales en el aprendizaje, continúen aprendiendo y puedan progresar en todas las competencias del lenguaje. Aquí hemos podido ver que la autovaloración de la pronunciación es extremadamente baja, frecuentemente más baja de la evaluación objetiva. Para estimular a los estudiantes en el aprendizaje es bueno utilizar en clase los contenidos conocidos, como son los cuentos populares.

Lamentablemente, hay pocos hablantes de español y portugués en los niveles más altos del Croaticum. Frecuentemente no tienen la oportunidad de quedarse durante un tiempo más prolongado en Croacia, y la mayoría de los hablantes llega como principiante absoluto. Quizás podría evaluarse la posibilidad de becas de mayor duración o *cíclicas*, para que los asistentes al curso de idioma puedan llegar hasta los niveles más altos del aprendizaje, para así luego poder dar clases de croata en sus países de origen, realizar talleres de idioma croata, u otras actividades similares.

Popis literature i izvora

Anexos

Anexo 1: Cuestionario sobre datos demográficos del estudiante y su conciencia sobre la pronunciación

NOMBRE Y APELLIDO: _____ SEXO: _____

AÑO DE NACIMIENTO: _____ NIVEL DE CROATICUM: _____

CIUDAD Y PAIS DE NACIMIENTO: _____

LENGUA MATERNA: _____

Marque los idiomas que ha estudiado y cuán bien los conoce,

1 (poco) 2 (bien) 3 (muy bien)

inglés _____	1	2	3
alemán _____	1	2	3
italiano _____	1	2	3
francés _____	1	2	3
español _____	1	2	3
ruso _____	1	2	3
otros a. _____	1	2	3
b. _____	1	2	3
c. _____	1	2	3
d. _____	1	2	3

En qué países/regiones/ciudades vivió y durante cuánto tiempo?

LENGUA MATERNA DE LOS PADRES:

MADRE _____ PADRE _____

IDIOMAS QUE LOS PADRES HAN ESTUDIADO:

MADRE _____

PADRE _____

HACE CUANTO TIEMPO VIVE EN CROACIA? _____

HACE CUANTO TIEMPO ESTUDIA EL IDIOMA CROATA? _____

DONDE ESTUDIÓ IDIOMA CROATA HASTA AHORA? _____

POR QUE ESTUDIA CROATA? _____

Mi pronunciación de idioma croata es: (mala) 1 2 3 4 5 (excelente)

Qué debe ejercitar en la pronunciación del idioma croata? (marque con el símbolo +)

vokali	consonantes	acentuación	entonación	otros

Apruebo que los datos recopilados se utilicen con fines de conocimiento e investigación.

FECHA

FIRMA

Anexo 2: Ejercicio de pronunciación, fragmento de "Blancanieves"

Princeza Snjeguljica živjela je s maćehom. Maćeha je bila jako lijepa, ali vrlo zla. Svaki se dan gledala u ogledalu i pitala ga: „Ogledalo, ogledalce moje, najljepši na svijetu tko je?”

Kada je ogledalo odgovorilo da je Snjeguljica ljepša, maćeha se jako naljutila i odlučila je ubiti Snjeguljicu.

Anexo 3: Ejemplo de ejercitación auditiva de las voces c, z, s (dictado)

_____ je lijepa _____.

Ima bijelo _____.

Respuestas: Snjeguljica je lijepa princeza. Ima bijelo lice.

Anexo 4: Ejemplo de ejercitación auditiva de las voces č, ć, đ (dictado)

Patuljci imaju _____ u šumi.

„_____ svi na našu _____”, rekla je Snjeguljica.

Respuestas: Patuljci imaju kućicu u šumi. Dodite svi na našu svečanost, rekla je Snjeguljica.

Bibliografía y fuentes

Šporčić, M. (2019). Nastavni materijali za početno učenje hrvatskog jezika namijenjeni govornicima valencijanskog. En I. Banković-Mandić, M. Čilaš Mikulić & D. Matovac (Eds.). *Savjetovanje za lektore hrvatskoga kao inoga jezika, 4. Zbornik radova* (pp. 147–160). FF press.

Musulinić, M. (2014). *Poredbeni opisi glasovnih sustava standardnih inačica španjolskoga jezika* [Tesis de doctorado no publicada]. Sveučilište u Zagrebu.

Banković-Mandić, I. (2017). Izgovorna kompetencija. En A. Grgić, M. Gulešić Machata & I. Nazalević Čučević (Eds.). *Hrvatski B1: opisni okvir referentne razine B1* (pp. 199–210). FF press.

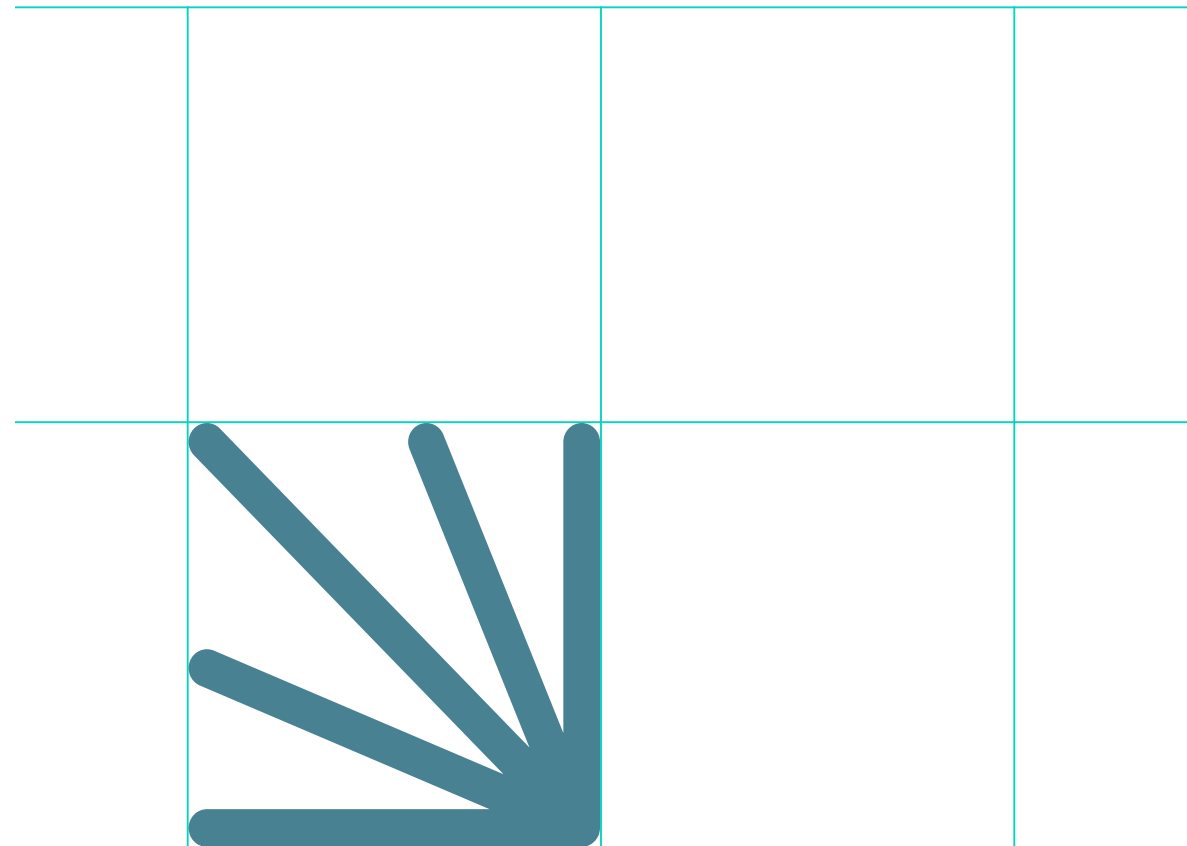
Banković-Mandić, I. (2016). Jednom davno i danas – bajka kao model poučavanja stranoga jezika. En I. Banković-Mandić, M. Čilaš Mikulić & A. T. Juričić (Eds.). *Savjetovanje za lektore hrvatskoga kao inoga jezika, 3. zbornik radova* (pp. 13–28). FF press.

Jelaska, Z. & Lalli Pačelat, I. (2014). Zatvornički sljedovi u sredini hrvatskih i talijanskih riječi – mogući izvor poteškoća govornika talijanskoga jezika u ovladavanju hrvatskim jezikom. *Jezikoslovlje*, 15(1), 67–80.

Čilaš Mikulić, M., Gulešić Machata, M., Pasini, D. & Udier, S. L. (2008). *Hrvatski za početnike*. Hrvatska sveučilišna naklada.

Zajednički europski referentni okvir za jezike – učenje, poučavanje i vrednovanje (ZEROJ). (2005). Školska knjiga.

III. TERCERA PARTE
ACTIVIDADES ORGANIZATIVAS Y
CULTURALES DE LA COLECTIVIDAD
CROATA EN AMÉRICA DEL SUR

LA COLECTIVIDAD CROATA DE BRASIL ENTRE 1918 Y 1941: NARRATIVAS Y ESTRATEGIAS DISCURSIVAS EN BÚSQUEDA DE RECONOCIMIENTO Y APOYO

Milan Puh

Trabajo profesional (no científico)

Resumen

El presente trabajo describe y analiza, a través del análisis del discurso, una parte de la narrativa de la colectividad croata en Brasil usada estratégicamente para conseguir una mayor visibilidad y, a partir de ello, el apoyo institucional del entonces gobierno yugoslavo en el período de entreguerras (1918–1941) con el propósito de satisfacer las necesidades básicas de la colectividad croata. A tal fin, se compararon dos informes periodísticos de emigrantes croatas con el objetivo de apuntar a las principales estrategias discursivas de la colectividad. En el marco de esta metodología comparada se usaron los conceptos de *interdiscurso* y *formaciones discursivas* de acuerdo a los postulados de Pêcheux (1997) para, a través de la elaboración de los datos, determinar diferentes tipos de articulaciones narrativas de la colectividad y del Estado. Además, se interpretaron algunas características principales del discurso de la colectividad croata de Brasil en los comienzos de su actividad colectiva, basándonos en la crítica del nacionalismo metodológico (Schiller, 2010) y en el diálogo con los postulados de la transnacionalidad y el desequilibrio estructural (Portes y Walton, 1981). Con ello se pretende apuntar, mediante un ejemplo práctico de análisis cualitativo lingüístico-histórico, a la necesidad o a las posibilidades de investigaciones más detalladas sobre la colectividad croata en Brasil, históricamente ignorada institucional y científicamente, tal y como lo explica en términos generales Puh (2019). Se considera que este trabajo

podría aportar a una mayor visibilidad e interés por la cuestión croata en el país latinoamericano más grande y ofrecer nuevas formas de análisis de la temática migratoria.

Palabras clave: *Croacia, Reino de Yugoslavia, análisis de discurso, nacionalismo metodológico, Brasil*

Introducción

En el trabajo se analiza el tema de la invisibilidad de la colectividad croata de Brasil a través del análisis cualitativo lingüístico-histórico de dos narrativas creadas en el período de entreguerras, cuando los emigrantes se asentaron mayormente en la ciudad o en el Estado de San Pablo. Se trabajó con una cantidad reducida de documentos, teniendo en cuenta trabajos anteriores (Marinović Doro, 1988; Talan, 1998; Puh, 2018) que describieron la situación general y destacaron las principales características del funcionamiento de la colectividad, las personas y los eventos, utilizando una gran cantidad de materiales e informaciones. Cabe mencionar que en estos trabajos existe cierto enfoque analítico o, mejor dicho, interpretativo de la documentación recolectada, como también de las entrevistas, pero no es posible encontrar un análisis más pormenorizado del *corpus* creado mediante la recolección del material y, en parte, del trabajo archivístico, especialmente cuando se trata de discursos que circulaban en ciertas esferas de la vida pública (por ejemplo, la prensa). Por eso, en este trabajo se ha optado por un análisis enfocado en dos expresiones que nos parecen representativas del tipo de estrategia discursiva utilizada para causar una mayor concientización sobre las dificultades de la colectividad croata de Brasil.

En cuanto al tema mismo, se trata de la cuestión de la invisibilidad institucional de la colectividad y de la falta de representación oficial y de una política exterior por parte del país de origen que tuviera por finalidad proteger o dirigir el trabajo y el funcionamiento de los emigrantes. Partimos de la suposición de que los croatas de Brasil en el contexto de América Latina, pero también de la emigración en general, son insuficientemente reconocidos. Esto tiene un efecto directo en sus vidas y en el día a día, pero también en el funcionamiento de sus instituciones y los órganos representantes. Dicha tesis sobre la representación insuficiente en los trabajos académicos fue postulada por Josip Anić en la reseña del libro *Los croatas en América Latina hasta 1914* de Ljubomir Antić (1991). Esto además se confirmó en el *corpus* presentado y analizado en el libro *Croacia en Brasil entre 1918 y 1941. La segunda fase de la inmigración* (Puh, 2018), donde queda claro que se trata de un hecho histórico que

puede trasladarse al plano institucional, así como al de la autoconciencia de la colectividad croata, que contaba con alrededor de treinta mil personas.

Actualmente se desconoce cómo vivían los croatas que llegaron a Brasil en los años veinte y treinta del siglo pasado, dónde vivían, qué hacían y dónde trabajaban, qué instituciones culturales y privadas fundaron, qué actividades desempeñaron y cuáles fueron los eventos importantes en sus vidas cotidianas. La hipótesis de trabajo de este estudio es que la falta de investigación científica y el poco interés institucional en la tierra natal, así como también una política antiinmigrante en el país de recepción, llevaron a la creación de un discurso de *tabula rasa* que hizo que la colectividad misma creyera en la inexistencia de cualquier actividad cultural-política-económica significativa antes de la finalización de la Segunda Guerra Mundial, momento en el cual cambió el discurso oficial brasileño referente a la inmigración en general y, en el contexto de la colectividad croata, a los comienzos o al momento de la fundación de las asociaciones que existen hasta el día de hoy, la Asociación de Amigos de Dalmacia y Croacia Sacra Paulistana. En el trabajo de Puh (2019) se destaca que esta invisibilidad tiene sus raíces en el hecho de que las autoridades (más frecuentemente las yugoslavas) le adscribían a Brasil la función de “depósito de indeseables”, dado que se trataba de un Estado multiétnico y multiracial donde era “inevitable” el así llamado *crisol de razas*. Dicha postura fue reforzada con el retraso en la organización de los organismos representantes (la Embajada se inauguró recién en 1939 y en dos años volvió a cerrar), mediante el envío selectivo de inmigrantes que se consideraban “anacionales” porque formaban parte de minorías étnicas no yugoslavas, como la alemana, la húngara o la de otros pueblos eslavos, tales como checos, ucranianos/rutenos y polacos (Puh, 2018). Por otro lado, con la llegada de la dictadura de Getulio Vargas a comienzos de los años treinta, se creó en Brasil la política de “democracia racial” que pretendía reforzar el proceso de mestizaje como parte de un proyecto nacional de proveniencia antiinmigratoria que incluía la persecución de las colectividades de inmigrantes que se afirmaban nacional o étnicamente.

Con el propósito de examinar más detalladamente esta situación sociopolítica y las construcciones ideológicas dominantes, estudiamos a través del análisis del discurso (Pêcheux, 1997) dos narrativas de la colectividad croata de aquella época. La primera que presentaremos es el informe del primer cónsul Vjenceslav Paeta de 1925 y la segunda pertenece al emigrante croata pro autonomía (*autonomas*) Stjepan Vidaković de 1928, donde se puede ver la relación entre diferentes organismos oficiales (representantes) de la colectividad que ejercían presión para mejorar la situación de los croatas que residían en Brasil a través de varias estrategias

e insistiendo ya en aquel entonces en una mayor visibilidad y apoyo.

El trabajo empieza exponiendo los postulados teórico-metodológicos de naturaleza cualitativa donde se combinan los conocimientos del campo de la lingüística y de la historia, motivados por las características mismas de las fuentes, es decir, del *corpus* que preparamos según los materiales disponibles en el Archivo Nacional Croata. Dicho esto, este *corpus* nos ofrece la posibilidad de enriquecer de manera interdisciplinaria el campo de estudios migratorios en Croacia. Una explicación detallada de este enfoque se puede encontrar en Puh (2019), donde se destacaron las ventajas y las desventajas de dicha metodología de análisis y se presentaron los trabajos que trataron este tema hasta ahora. Aquí, en cambio, se pondrá el acento en los conceptos *interdiscurso* y *formación discursiva* que sirvieron de base para nuestras observaciones y análisis posteriores, y luego, como contribución epistemológica de este trabajo, describiremos la idea del enfoque transnacional basándonos en Schiller (2010) y su crítica del nacionalismo metodológico. Cerraremos nuestras observaciones teórico-metodológicas con el término de *desequilibrio estructural* de Portes y Walton (1981) que ayudará a entender la posición del emigrante croata en Brasil dada su diversidad étnica, su capital cultural y el contexto sociopolítico del Reino de Yugoslavia y de Brasil durante la Primera República y el gobierno de Getulio Vargas. Con ello esperamos cuestionar el discurso de *tabula rasa* como factor de influencia negativa sobre la colectividad croata que todavía hoy tiene que luchar por su reconocimiento en las esferas de acción académica y política.

Marco teórico-metodológico

Cuando se trata de fenómenos sociopolíticos que incluyen a los individuos y su agrupamiento, nos encontramos con el discurso y su materialización en el texto oral y escrito (Pêcheux, 1997). Sin embargo, nosotros creemos que la creación de ciertos discursos y su formación no provienen sólo de las personas y su individualidad, sino también de un contexto social más amplio en el que actúan grupos e instituciones cuyos discursos se interrelacionan y se complementan mutuamente y así determinan lo que llamamos el *interdiscurso*. Eso significa que lo escrito y lo dicho siempre forma parte de un constructo discursivo más amplio que depende de “diferentes condicionalidades históricas e ideológicas”, como dice Pêcheux (1997). Por lo tanto, para entender el papel del *interdiscurso* en la creación de ciertos posicionamientos individuales e institucionales, partimos del mismo autor, quien entiende ese término como el dominio de lo que es posible, es decir, conveniente de decir, pero también de lo que

no es posible o necesario pronunciar, dependiendo de lo que es política e ideológicamente adecuado o deseable en cada contexto.

Cabe aclarar que con ello entendemos la existencia de ciertas formaciones discursivas típicas de cierto tiempo, espacio y grupo social en el que se crean. Según el lingüista francés anteriormente mencionado, la formulación ideológica es determinada por la posición de la persona dentro de cierta lucha de clases, es decir, la ideología que determina qué se puede y debe decir para conseguir cierto objetivo (Pêcheux, 1997, p. 160). En nuestro caso, se trata de la lucha entre una colectividad minoritaria y las instituciones del país de origen que no percibían a la colectividad croata de Brasil como parte de su “totalidad”, haciéndola invisible, porque mandaba allí, en gran medida, a los que tampoco eran deseables étnicamente, y el país mismo no entraba en la esfera principal de las relaciones bilaterales (Puh, 2019; Brunnbauer, 2016). En el caso croata, tanto el Estado brasileño como el yugoslavo impusieron formaciones discursivas que establecían una imagen de ciudadano ideal. Esto se concretó de manera diferente en ambos casos porque el concepto de proyecto nacional silenció o destacó determinadas suposiciones ideológicas, como el unitarismo en el caso de Yugoslavia y la democracia racial en el caso de Brasil.

Schiller (2010), quien se opone a lo que denomina “nacionalismo metodológico”, nos inspiró a adoptar un enfoque teórico-metodológico que hace énfasis en las necesidades y dificultades que los emigrantes croatas tuvieron y declararon al llegar y adaptarse a un mundo nuevo y desconocido. Pero cabe destacar que el concepto se refiere, según la académica alemana, a cierta tendencia de una parte de los investigadores de los estudios migratorios a mezclar el término de Estado nacional con el de sociedad en su totalidad y multiplicidad étnica, lo que sería excepcionalmente problemático para el entendimiento de la estructuración y funcionamiento de la colectividad croata de Brasil. Como observamos en informes y publicaciones de 1920 y 1930 sobre la posición de los emigrantes croatas (Puh, 2018), en ellos se trataban simultáneamente diferentes temas (trabajo, vivienda, lengua, educación), atravesando varios espacios nacionales (Brasil, Argentina, Yugoslavia, Italia, Alemania, etc.) y etnicidades (croatas, yugoslavos, serbios, brasileños, franceses, eslovenos), lo que hace más complejo el proceso de entendimiento de las estrategias discursivas usadas por la colectividad con el objetivo de lograr la propia afirmación y un mejor apoyo institucional.

En las investigaciones sobre las migraciones, el enfoque transnacional, según Schiller, sería lo contrario a la “directriz ideológica que entiende el estudio de los procesos sociales e históricos en el marco de las fronteras de los Estados nacionales” (2010, p. 110), mirada idéntica a la del

nacionalismo metodológico al que los métodos transnacionales se oponen, porque imposibilita el abarcamiento de la diversidad de las experiencias migratorias y la concepción de los inmigrantes como miembros de diferentes grupos sociales, políticos, étnicos, etc. En nuestro caso sería excepcionalmente difícil no adoptar este enfoque transnacional, ya que el contingente emigrante no siempre pertenecía a un solo círculo cultural que se consideraba étnicamente croata, sino que formaba parte de las minorías nacionales germánicas, húngaras, italianas u otras eslavas. Este hecho a menudo ganaba importancia porque se trataba de países más ricos y conocidos que les ofrecían a sus colectividades un mejor capital cultural y social que les permitía afirmarse mejor en la nueva patria. Cabe complementar la discusión con el trabajo de Portes y Walton (1981), quienes debaten el desequilibrio económico entre los países que se consideran el centro de la economía mundial y los menos ricos, llamados periferia, a los que pertenecían en aquel entonces Yugoslavia y Brasil. Ese tipo de desequilibrio que afecta el capital social y económico del emigrante y del país de origen se transmite a la dependencia y autonomía cultural, teniendo en cuenta el hecho de que muy a menudo, especialmente en los así llamados “migrantes económicos”, las cuestiones culturales e identitarias eran reprimidas por las dificultades económicas. Por otra parte, podemos afirmar que la falta de reconocimiento y relevancia del país y, en consecuencia, la existencia de un capital cultural reducido, afectó la posición económica de los emigrantes croatas en Brasil, causando una serie de inestabilidades y problemas que tuvieron un efecto directo en sus vidas. Por eso, volvemos al concepto de la transnacionalidad como perspectiva que toma en consideración las relaciones del poder global tanto económico como cultural y su materialización dentro de ciertos Estados nacionales y comunidades étnicas que se crean dentro y fuera de sus fronteras.

En cuanto a los informantes de nuestro *corpus*, Paeta y Vidaković fueron emigrantes que empezaron una nueva vida en Brasil, pero que no pertenecían a la misma clase económica. Paeta fue comerciante y luego cónsul honorario y Vidaković fue obrero y miembro activo, por lo cual sus discursos se encuentran delimitados por diferentes condiciones de vida. El contexto de esas diferencias, descrito en otro trabajo (Puh, 2018), marcó la identidad del inmigrante croata que en esa época también tenía una fuerte conciencia regional que afectaba otros aspectos de su vida, aunque existieran disputas entre el autonomismo croata y el unitarismo yugoslavo. Los asuntos traídos y transmitidos desde la vieja patria formaban parte integral de la cotidianidad de la comunidad, al igual que los nuevos asuntos locales en los que se creaban nuevas relaciones que no necesariamente coincidían con aquello a lo que estaban acostumbrados los

emigrantes. Eso significa que las formaciones discursivas cambiaban en contacto con la nueva realidad. Lo dicho es evidente en un *corpus* más amplio creado en el marco del proyecto “La historia de los croatas y la inmigración croata a Brasil” en el que hay una multitud de discursos y de relaciones interdiscursivas, es decir, redes como las siguientes: Ivan Dragojević y su epopeya “La llegada a Brasil de habitantes de Vela Luka y Blato el 20 de abril de 1925” (*Odlazak u Brazil stanovnika iz Vele Luke i Blata, 20. aprila 1925. godine*), cuya transcripción se encuentra en la Asociación de amigos de Dalmacia; del Dr. Tomić, su informe “Los emigrantes en Sudamérica” (*Iseljenici u Južnoj Americi*), publicado en *Novi iseljenik* n.º 12 el 1 de junio de 1938; de Marko Vujava, el informe “Hay gente nuestra en Brasilia también” (*Naših ima i u Braziliji*), publicado el 28 de diciembre de 1937 en *Jutarnji list*; como ejemplos de tres tipos de discursos dominantes que podrían diferenciarse en: a) surgidos en la colectividad y destinados a ser leídos por la misma en la nueva o la vieja patria; b) surgidos fuera de la colectividad, de más amplio espectro y relativos a la emigración latinoamericana y el estado de la colectividad y c) surgidos desde el contexto de la colectividad, pero destinados a un público más amplio en la patria.

Pero no se trata solo de los informes y declaraciones que se pueden encontrar en la prensa, también existe un gran número de documentos oficiales que forman parte del intercambio y comunicación de varias instituciones que representaban a la colectividad de aquella época (el Comisariado de la Emigración de Zagreb, la Organización Central de la Emigración de Belgrado, varios ministerios, etc.). De tal suerte, tenemos los siguientes textos: “¿Qué pasa en San Pablo?” (*Što se dešava u Sao Paulu?*), del cónsul general Natas Ilić, publicado en *La Guardia Croata (Hrvatska straža)* el 8 de enero de 1930; “El agricultor yugoslavo está dispuesto a prosperar o perecer fuera de la patria” (*Jugoslavenski poljoprivrednik je spreman napredovati ili propasti izvan domovine*), del jefe de la Delegación yugoslava Vladimir Todić, publicado en *Correio de São Paulo* el 30 de enero de 1937; y la declaración del único Embajador del Reino de Yugoslavia en Brasil, el Dr. Frano Cvjetiša, a *Mundo Emigrante (Iseljenički svijet)* n.º 3 en 1939, sobre “su tarea en Brasilia”, que otra vez apuntan a la interdiscursividad, porque el primer texto fue publicado en Argentina y se relaciona con la situación problemática en la colectividad a comienzos de los años 1930, el segundo texto presenta la colectividad a los lectores brasileños y el tercer texto ofrece la visión y los planes de un alto representante de la patria en la recién fundada Embajada en Río de Janeiro. Una comparación más amplia, junto al procesamiento de los documentos, se encuentra en la tercera publicación creada en el marco del

proyecto “La historia de Croacia y de la inmigración croata a Brasil” en la que se analiza todo el período de entreguerras (Puh, 2018), mientras que en este trabajo lo que se hizo fue un análisis cualitativo en profundidad de dos discursos creados en los años veinte del siglo pasado que consideramos representativos para entender las limitaciones de las formaciones discursivas y las posibilidades estratégicas que los miembros de la colectividad croata tenían a su disposición para obtener una mayor visibilidad de su situación específica y requerir una mayor presencia y apoyo del país de origen. La conclusión tras la culminación del mencionado proyecto es que, tanto en ese entonces como en la actualidad, la visibilidad conduce al reconocimiento que garantiza un mejor apoyo y, en este sentido, los medios de comunicación son (y eran) excepcionalmente importantes, al igual que las estrategias usadas a tal propósito.

Análisis

La lectura interdiscursiva que sigue a continuación tiene el propósito de mostrar una parte de las formaciones discursivas de aquel entonces, como también las condiciones de vida de la colectividad croata. Cabe decir que el discurso mismo depende en gran medida del documento, es decir, del tipo de medio donde fue publicado. Hay informes aparecidos en periódicos cuya función principal era tratar asuntos relacionados con las migraciones, tal como sucede con los conocidos *Emigrante (Iseljnik)* y *Nuevo Emigrante (Novi iseljnik)* que se editaron en Zagreb en el período de entreguerras. Otros informes o textos fueron publicados en diarios de mayor tirada bajo temáticas y políticas editoriales más generales, pero que recibían regularmente informes o declaraciones de emigrantes croatas, como fue el caso del zagrabiense *Hogar (Dom)*. Los textos publicados muchas veces tenían tendencias críticas y/o sensacionalistas, mientras se decía que tenían el propósito de informar al público sobre el estado de la comunidad en cierto país o región.

Sin embargo, esa no era la única función del periodismo, ya que algunas publicaciones eran antirégimen, es decir, que una parte de los periodistas con esa postura usaban los escritos de los emigrantes para criticar al gobierno de manera indirecta, exigiendo mejoras al presentar las dificultades por las que pasaba la colectividad. Este tipo de acciones no es una novedad y con ello queremos destacar que nuestro *corpus*, conformado por dos informes publicados en la prensa croata, forma parte de material archivístico que pasó por la lectura y la preparación mediática previa y, por ello, contiene una suerte de “capa” discursiva que era la que determinaba de qué manera se transmitían las informaciones y las

peticiones que llegaban desde Brasil. Además, los autores se diferenciaban por su posición en la sociedad y su experiencia migratoria, dado que en aquel entonces Vjenceslav Paeta era un miembro conocido de la colectividad y el primer cónsul yugoslavo que tuvo éxito en la nueva patria, mientras que Stjepan Vidaković era un agricultor, un obrero en Brasil, relacionado con el autonomismo croata y la agitación antirégimen, cuya situación en aquel entonces no mostraba que hubiera tenido éxito en la búsqueda de una vida mejor. Hemos optado por la contrastación de las narrativas como eje metodológico del presente trabajo para detectar si existen coincidencias y diferencias en los informes y la acción de ciertos miembros de la colectividad cuyo propósito era la ampliación de derechos y la consecución de una mayor presencia del Estado. Ambos informes en formato de recortes se encuentran en el Archivo Nacional Croata, Fondo 1619, Museo de la Emigración, cajas 3, 5 y 6.

Comenzamos con un informe integral en forma de carta enviado por el primer cónsul Vjenceslav Paeta, comerciante de la región de Kvarner llegado a Brasil a finales del siglo XIX, que decidió escribir al periódico zagrabiense *Iseljnik* en julio de 1925 desde la perspectiva de un emigrante ya adaptado y exitoso:

Desde hace veinte años no hay rastro ni nadie sueña con la fiebre amarilla. El que tenga ganas de trabajar para superar las dificultades pequeñas del principio vive completamente bien, sea en las fazendas, sea en el pueblo, donde no faltan negocios. Como dije, en los últimos veinte años aquí todo mejoró, especialmente en las fazendas, donde a los buenos agricultores no les falta nada: en las fazendas tienen escuelas, iglesias, lugares de fiesta, cines y todo lo que se necesita para el buen pasar de los agricultores. El único y el mayor mal para nuestros emigrantes es no tener protección ninguna de parte de nuestras autoridades, y al llegar acá sin conocer el idioma, el lugar y las costumbres, se ven solos y así les empieza a sobrecoger cierto miedo, y en ese miedo su vida empieza a empeorar. Dado que aquí todo les es desconocido y no hay persona que se haga cargo de nuestros emigrantes, se encuentran a merced de quienes se ocupan de mandar a los emigrantes a las fazendas. Como todavía existen fazendas muy malas de las que la gente huye y tales fazendas siempre necesitan gente, al faltar la supervisión de nuestras autoridades, a nuestro emigrante lo mandan a tales fazendas, donde su trabajo se hace difícil y su vida corre peligro y después de pasar varios meses en una fazenda así y ganar algo de experiencia empieza a buscar un lugar mejor, cosa que generalmente consigue, pero todo eso tarda mucho tiempo. Algo así no le puede pasar a un italiano, español, portugués, japonés, ni ale-

mán, ni a cualquier pueblo que tenga su oficina para los emigrantes. Dado que casi todas las nacionalidades tienen sus representaciones aquí, es entendible que sus autoridades se preocupen por ellos, por conseguirles buenas fazendas y buenos lugares, donde están completamente contentos. Yo soy testigo de que es de necesidad extrema la presencia de un representante de nuestra autoridad (autoridad local en la oficina inmigrante), para fiscalizar el envío de los emigrantes a las fazendas poco sanas porque, como dije, la mayor parte de las fazendas son buenas, pero justamente por ser buenas, generalmente están ocupadas. Como mencioné, hay fazendas malas donde la vida es muy difícil y donde generalmente se manda a aquellos emigrantes de los que nadie se hace cargo, y generalmente son emigrantes de nuestra nación. Sea como fuere, nadie tiene la obligación de quedarse en la fazenda que no le guste, y en cada momento se puede ir y buscar otro lugar. Las leyes en ese sentido son bastante estrictas tanto para los agricultores como para el fazendero, la única diferencia es que en caso de necesidad el fazendero sabe a quién dirigirse, y nuestro emigrante no. Yo les pregunto ¿con quién se comunica nuestro hombre si aquí no hay nadie que se ocupe de él, sino que está abandonado a sí mismo y a la protección de Dios?

Mirando desde una perspectiva generalizada, se puede decir que el autor del informe era un emigrante económicamente bien posicionado que no tenía que soportar la tan mentada explotación en las granjas de café, las así llamadas *fazendas* (Marinović Doro, 1987; Talan, 1998; Puh, 2018), pero quien sin embargo intentaba establecer cierto equilibrio entre los aspectos positivos y negativos del trabajo y la vida en Brasil. Paeta creía que la responsabilidad de esa situación no yacía necesariamente solo en dicho país (que, según él, mejoró la situación), sino también en el país de origen, en este caso Yugoslavia, que todavía no abría una representación diplomática en Brasil. Al destacar el hecho de que el envío de inmigrantes a las “granjas malas” era resultado de la falta de inspección del país extranjero de procedencia (en aquel entonces en Brasil existía el Patronato Agrícola cuya principal función era la solución de disputas entre los terratenientes y los obreros), el autor de la carta aseguraba que la presencia de nuestro representante era absolutamente imprescindible para prevenir tales situaciones.

Sin embargo, dicha carta también se puede leer como el pedido oficial de un miembro de la colectividad a las autoridades de aquel entonces con el objetivo de ganar apoyo político y convertirse en el primer cónsul (aunque en realidad fue por poco tiempo). En este caso, podemos observar que las declaraciones personales y/o de prensa, además de ofrecernos

cierto testimonio sobre el estado de la colectividad de aquella época y sus necesidades, siguen una narrativa privada que no es tan explícita cuando prescindimos de la información contextual que forma parte de la formación discursiva. Por ello, cabe destacar que cualquier documento se puede y debe interpretar de varias maneras que sean útiles para comprender las narrativas o los diferentes programas ideológico-políticos (Schiller, 2010), en los que tales documentos se sitúan. La formación discursiva resultante del lugar, el tiempo y el perfil del informante determina sus determinantes, eso quiere decir que sus experiencias migratorias negativas son el resultado de la falta de interés de aquel entonces en resolver la situación del emigrante por vías diplomáticas. Dicho entendimiento no es erróneo, porque de hecho los croatas de Brasil tuvieron que esperar hasta 1939 o hasta 1945 para tener algún tipo de representación oficial (Embajada en Río de Janeiro), pero esconde la postura y las intenciones del mismo Paeta, quien no tuvo la experiencia personal de haber trabajado en las *fazendas* y que mediante su posición en la sociedad era más cercano a las estructuras de gobierno de la nueva patria, y con ello, a los dueños de las *fazendas* que, en ese sentido, no era sabio criticar demasiado. Además, se destaca el hecho de que otras colectividades de emigrantes (portugueses, japoneses, italianos, españoles y alemanes) estaban “mejor organizadas”, lo que quiere decir que tenían un mejor apoyo político-económico, y eso señala la desigualdad estructural que el mismo Paeta transforma discursivamente en la capacidad organizativa. Sin embargo, la cuestión de la invisibilidad y la falta de apoyo de parte de la patria tuvo influencia en muchas otras cuestiones que no estaban relacionadas solo con el trabajo y la diplomacia.

Teniendo eso en cuenta, transmitimos el segundo informe periodístico de Stjepan Vidaković, emigrante croata que en diciembre de 1928 escribió en el diario zagrebiense *Dom*:

Me es difícil empezar con nuestras penas, porque son miles y miles, y no sé por dónde empezar. Para qué sirven todas nuestras lamentaciones si los señores belgradenses no las oyen ni las ven, a pesar de que es muy conocido el sufrimiento de nuestra gente en Brasil y otros países sudamericanos. En otros lugares nuestra gente por lo menos tiene su consulado, que la protege en todos los sentidos, y nosotros aquí en Brasil no tenemos a nadie. Más de cincuenta mil emigrantes del Reino de Serbios, Croatas y Eslovenos en el Estado de San Pablo hasta el día de hoy no tienen consulado. El Estado no sólo no se preocupa por ellos, sino que ni siquiera sabe que existen. El Estado es representado por el consulado francés, pero para qué nos sirve esa representación si en la puerta de este dice: El que no sepa francés que traiga un intérprete. Digo yo, señor mío, si yo hablara francés,

no habría venido a Brasil. Francia tiene su consulado por cuatro mil personas, y desgraciadamente, ¡el Reino de Serbios, Croatas y Eslovenos no tiene ninguno y tiene cincuenta veces más emigrantes! De esos cincuenta mil hay unas diez mil familias, con por lo menos ocho mil hijos, de los cuales dos mil en la edad escolar, y aquí no hay nuestra escuela. Nuestra gente se ve forzada a mandar a sus hijos a la escuela brasileña y así después de un año o dos los padres no logran comunicarse con sus propios hijos. Debo destacar de que los colegios están organizados de tal manera que los niños están en el colegio desde la mañana hasta la noche, es decir, se pasa todo el día sin ver a los padres, y a la noche vuelven cansados y se acuestan cuanto antes, así que los niños hablan cada vez menos la lengua materna y al final la olvidan completamente. En la calle a nuestros niños no se les oye hablar nuestra lengua, sino solo la brasilera. Con los adultos pasa algo parecido. Ahí donde son más personas hablan nuestra lengua, es decir, los mismos empleadores aprenden croata con el tiempo; pero donde trabajan personas individuales, se ven obligadas a hablar brasilero y en casa también tienen que hablar esa lengua si quieren que les entiendan sus propios hijos. No hay prensa ni libros en croata, las bajas ganancias y la pobreza que nos echaron de la patria no permiten que uno consiga algo de la patria. La mayoría de nuestra gente que vino aquí es de la provincia de Osijek, y muchos de ellos vivían bien en casa, pero por las falsas promesas de varios agentes que les dibujaron la bella vida en Sudamérica, vendieron todo en casa y se dirigieron para acá, donde se dieron cuenta de que fueron estafados y llevados a la ruina. Lo notaron ya al salir del barco. Ahí los esperaban las autoridades brasileras y enseguida los mandaron a la “emigración”, donde generalmente se llega de noche, y al amanecer, los pobres se dan cuenta de que los está custodiando el ejército. No pueden salir hasta que los salve algún “fazendero”. Raras veces se lo pasan bien en “la fazenda”. De los “emigrantes” que vinieron a cargo de las autoridades brasileras para trabajar en la fazenda de café, ni un diez por ciento trabajan ahí, a pesar de que en los papeles las mejores condiciones de ganancia y de vida se encuentran precisamente en las fazendas. ¿Por qué? Porque los empleadores saben que los ciudadanos del Reino de los Serbios, Croatas y Eslovenos no tienen a nadie que les ayude a conseguir su dinero, y los explotan de todas las maneras posibles. Los pobres están contentos si logran escaparse y dejan todo atrás. Los consulados de otros países tienen cajas comunes en caso de enfermedad, donde los miembros tienen cuidado gratuito, tratamiento, las madres los costos de parto, institutos para el cuidado de los que

todavía no van al colegio. Aquí había asociaciones “Sokol”, coros de canto y tamburitza, y ahora solo quedó una orquesta de tamburitza, para las fiestas, pero eso desgraciadamente no ocurre a menudo. En Brasil nuestra gente tiene prohibida la emigración expedida por nuestras autoridades, pero los que van a través de agentes de sociedades navieras pueden sacar pasaportes para Argentina o Uruguay. Con esta carta advierto a todos nuestros amigos que no se dirijan a los países sudamericanos porque aquí no hay oportunidades para generar ningún tipo de ganancia o ahorro, porque los ingresos son muy bajos y también se propagan diversas enfermedades y nuestra gente se enferma porque el clima no le conviene. Cada uno de los nuestros aquí con mucho gusto volvería a la patria, si fuera posible. Raras veces ocurre que uno pueda ahorrar algo y volver a la patria. Sean persistentes, hermanos, en la lucha por la libertad y por un mejor futuro para Croacia, así no habrá ni un solo croata trabajando duro en Sudamérica.

Aunque sea difícil negar el pesimismo extremo o intentar encontrar una lectura diferente en el informe del autor, consideramos que es científicamente inadecuado categorizarlo dentro de la formación discursiva de la polarización basada en las siguientes posturas: romantización positiva o demonización extrema de la experiencia migratoria en Brasil, ya que dicha polarización empobrece la capacidad de enfoque analítico e interpretativo de la cuestión compleja que leemos a través del discurso. Por eso proponemos el análisis de este informe a través de varios factores que forman parte de la formación discursiva, lo que nos ayudará a entender la influencia sobre la emigración y la situación en la colectividad. Otros autores, como por ejemplo Talan (1998), toman una postura crítica hacia el informe destacando que es “algo exagerado, porque hubo gente nuestra que en el período de entreguerras adquirió una reputación y riqueza importantes, pero tales casos fueron en verdad poco frecuentes” (1998, p. 255).

Si empezamos por el principal “culpable” del informe, “los señores belgradenses” que no atendían las necesidades de los emigrantes croatas en Brasil, se puede visualizar mejor qué tipo de postura tenía nuestro orador. En este aspecto, encontramos la primera similitud con el discurso de Paeta con respecto al interlocutor al que está dirigido el texto (aquí tenemos que tener en cuenta que el lector del diario era un interlocutor indirecto), pero con una tendencia más negativa, dirigiendo el descontento hacia Belgrado, donde se encontraban las autoridades que tenían que saber de esas dificultades. También destaca la falta de consulado como la razón de tener el peor estatus como colectividad, lo que podemos interpretar como una de sus principales preocupaciones referida a la protección jurídica, es decir,

diplomática de los “súbditos”, suponiendo desde el principio que en el país destinatario el inmigrante tendría problemas que deberían ser resueltos a nivel estatal. Asimismo, se observa una fe firme en el poder del Estado y su responsabilidad con los inmigrantes, como también la falta de comprensión de por qué la colectividad, que según él tenía 50 mil miembros, no poseía una representación oficial. Compara la situación de la colectividad con la francesa, con muchos menos inmigrantes, pero que igual tenía un cónsul que también estaba a cargo de los croatas/yugoslavos. En ese momento se puede observar que la narrativa apunta a un desequilibrio estructural que se materializa a través de varios elementos. El Estado yugoslavo consideraba más útil no invertir sus esfuerzos en nombrar a un cónsul (aunque el mismo Paeta fuera nombrado cónsul honorario en 1925), y por eso prefería redirigir sus asuntos diplomáticos a su Embajada en Buenos Aires, si no los dejaba en las manos de cónsul francés. Además, es un hecho conocido que en aquel período Francia y el Reino de Yugoslavia tenían relaciones bilaterales intensivas, lo que puede explicar tal decisión.

En la relación de fuerzas entre varias naciones que existía en Brasil, Croacia se encontraba en una posición inferior, lo que también se reflejó en el estado de su población, que no contaba con el mismo apoyo. Vidaković menciona los consulados que “tienen cajas comunes en caso de enfermedad, donde los miembros tienen cuidado gratuito, tratamiento, las madres los costos de parto, institutos para el cuidado de los que todavía no van al colegio”, apelando a la financiación de la educación y salud de sus miembros. Las investigaciones sobre la historia de la colectividad croata de Brasil demostraron que había una serie de sociedades mutuas y colectividades que aparecían y desaparecían con gran velocidad durante los inestables años veinte y treinta del siglo XX (Puh, 2018). La responsabilidad no solo yacía en el país de origen que no estaba presente tanto como se esperaba, sino también en los mismos líderes y representantes de la colectividad y las autoridades de Brasil que aportaron a esa inestabilidad. El propio desequilibrio estructural acentuó los efectos de ciertas decisiones y eventos de naturaleza interna y externa en la colectividad, y condujo a una posición inferior en la pirámide socio-étnica de la nueva patria. Así, una serie de ideas como la invisibilidad, la inestabilidad y la ausencia contribuyeron a determinar la formación discursiva de aquellos que opinaron sobre la situación de la colectividad y su gente en el país.

Otro aspecto al que se refiere el informe es el asunto del idioma y la educación de la colectividad dado que para Vidaković, activamente vinculado a la cuestión croata en Brasil, formaban parte integral de la identidad croata. Describió varias situaciones donde prevalecía la lengua portuguesa, pero también aquella donde el croata era dominante en la comuni-

cación. La falta de una escuela croata para los hijos de los emigrantes se consideraba la causa principal de tener que dejar a los hijos en escuelas brasileñas donde permanecían todo el día, hecho que dificultaba la vida de los padres y sus hijos, y no solo en términos de comunicación. Esta es una de las causas que explicaban la asimilación más prominente de la colectividad a la cultura y la lengua de Brasil y que Vidaković usó para conseguir un efecto aún mayor en los lectores. La discusión sobre la situación financiera está presente en todo el informe, por lo que podemos entender que la posición de los trabajadores en la capital también fomentaba una asimilación más rápida que en otras ciudades o países. El autor menciona que “no hay prensa ni libros en croata, las bajas ganancias y la pobreza que nos echaron de la patria no permiten que uno obtenga algo de ella”, lo que es otro elemento que explica la relación entre la situación económica y la preservación de la lengua/cultura a través del vínculo con la patria.

En definitiva, el informe se puede interpretar como un diagnóstico de las necesidades y dificultades que podrían servir en Croacia como advertencia a los futuros emigrantes, como una crítica dirigida a las autoridades, como un texto argumentativo que les exigía algunas mejoras y, finalmente, como un incentivo para que otros inmigrantes se organizaran mejor. Consideramos que el final de la carta es interesante, ya que el autor propone a los croatas luchar “por la libertad y por un futuro mejor de Croacia”, con el objetivo de reducir la necesidad de la población de emigrar, algo que hoy en día se destaca como principio de una buena política demográfica.

Conclusión

En conclusión, presentamos las ideas y observaciones que surgieron durante la lectura de dos textos representativos que transmiten ciertas posturas de la colectividad croata en los años veinte y treinta del siglo pasado con respecto a su (in)visibilidad. Claramente el problema más destacado era el pedido al gobierno de crear una institución que ayudara a la mejora de la situación de la colectividad, y con tal propósito se describía su condición y se exponían argumentos que agregaban peso a la solicitud. Se resaltaba la falta de una representación oficial que pudiera paliar ciertas políticas negativas del gobierno brasileño y/o de las élites económicas, el uso de representaciones extranjeras (francesas) que no eran benevolentes hacia la colectividad, la precaria situación económica de los emigrantes croatas en San Pablo, que dificultaba adicionalmente la resolución de determinadas cuestiones esenciales (educación, salud, asociación), pero también la de la patria que llevaba a las personas a emigrar, la centraliza-

ción del propio Reino de Yugoslavia que resolvía “la cuestión brasileña” desde Belgrado o Buenos Aires. Sin embargo, en el caso de Vjenceslav Paeta se destacaron cosas positivas del país de origen que la colectividad tampoco percibía porque carecía de un apoyo institucional adecuado.

Además de las causas expuestas, se podrían mencionar algunos hechos con los cuales complementar lo expresado por los dos autores en sus informes, por ejemplo, que ello es resultado de la falta de cuidado del país de origen en combinación con las prohibiciones y limitaciones del país de destino, especialmente después de 1930, con la llegada de Getulio Vargas al poder. El rápido y gran crecimiento de la ciudad de San Pablo fomentaron la dispersión de los inmigrantes croatas, hecho acompañado del desequilibrio estructural que favorecía a algunos grupos étnicos más grandes y ricos (italiano y germánico), dejando a los croatas en posición de tener que buscar otras maneras de garantizarse ciertos derechos, asimilándose a esas colectividades más conocidas y fuertes. Cabe destacar también los desacuerdos internos de la colectividad misma, que llevaban a conflictos mayores y luego a problemas en su funcionamiento y (auto) organización, lo que podría investigarse a futuro. A pesar de ello, encontramos el ejemplo de emigrantes que conservaron su identidad croata e intentaron preservarla en un ámbito desfavorable, pero también usándola para realizar cierta crítica y comunicar sus demandas. El desequilibrio estructural fue un factor importante en el debilitamiento de la identidad nacional y de la acción de la colectividad en un entorno más estrecho (emigrante) y más amplio (brasileño), intensificando los efectos individualistas y asimilacionistas, incentivando a parte de la población más vulnerable a alejarse de la colectividad en búsqueda de una sostenibilidad económica, lo que se puede leer en los textos analizados.

La observación de los efectos del desequilibrio estructural sobre la formación discursiva de los miembros de la colectividad, que partían del hecho de que la insuficiente presencia del país de origen causaba la invisibilidad de sus ciudadanos y dificultaba adicionalmente su situación, podría extenderse en futuras investigaciones a otros períodos y situaciones para completar y cerrar la historia de la colectividad emigrante. Su ausencia en el discurso público provoca como consecuencia su invisibilidad, así que la publicación de textos al respecto en medios de comunicación era (y es) una forma de lucha importante, porque había una conciencia sobre el insuficiente reconocimiento de una colectividad emigrante que entonces no recibía apoyo institucional suficiente. Una mejor articulación entre las instituciones y las comunidades académica y emigrante podría romper el círculo vicioso que hasta ahora ha tenido un efecto bastante negativo sobre los croatas de Brasil.

Bibliografía y fuentes

- Anić, J. (1991). Ljubomir Antić, Hrvati u Južnoj Americi do godine 1914. *Migracijske i etničke teme*, 7(1), 105-107.
- Braunbauer, U. (2016). *Globalizing Southeastern Europe: emigrants, America, and the state since the late nineteenth century*. Lexington Books.
- Glick Schiller, N. (2010). A global perspective on transnational migration: theorising migration without methodological nationalism. En R. Bauböck, & T. Faist (Eds.). *Diaspora and transnationalism: concepts, theories and methods* (pp.109-129). Amsterdam University Press.
- Marinović Doró, N. (1987). *Imigração iugoslava no Brasil* [Tesis de doctorado no publicada]. Universidade de São Paulo.
- Pêcheux, M. (1997). Análise automática do discurso (AAD-69). En F. Gadet & T. Hak (Eds.). *Por uma análise automática do discurso. Uma introdução à obra de Michel Pêcheux*. Editora da UNICAMP.
- Portes, A. & Walton J. (1981). *Labor, Class, and the International System*. Academic Press.
- Puh, M. (2018). *Hrvatska u Brazilu između 1918. i 1945. godine: druga faza useljavanja*. Croatia Sacra Paulistana.
- Puh, M. (2019). Hrvati u Brazilu kao nevidljivo iseljništvo. *Časopis za suvremenu povijest* (51), 97-121.
- Talan, N. (1998). *Hrvatska-Brazil: povijesno-kulturni odnosi*. Društvo hrvatskih književnika.

COMUNIDADES IMAGINADAS Y ESPACIOS VIRTUALES: UN ANÁLISIS DE LA DIÁSPORA CROATA EN BRASIL A TRAVÉS DE LAS REDES SOCIALES

Marina Perić Kaselj
Mia Felić
Marija Zelić

Resumen

El trabajo de investigación se centra en el análisis de la comunidad virtual de la diáspora croata en Brasil, es decir, en el estudio de la forma en que dicha comunidad diaspórica se realiza en las redes sociales. Además, trata de ver cómo esas redes, o en términos generales la esfera virtual, puede contribuir a la cohesión y a una mayor conexión de la comunidad fuera de la patria. Para ello se utilizan principalmente herramientas de investigación cualitativa, en primer lugar el trabajo de campo virtual (antropólogo en Facebook), y un cuestionario de encuesta abierto para señalar los problemas fundamentales y las deficiencias de la comunidad diaspórica en Brasil y resaltar las ventajas de las formas de conexión en línea con el propósito de su autoconservación, crecimiento, desarrollo y, en el caso específico de la diáspora en Brasil, la lucha contra su “invisibilidad”. Teniendo en cuenta el problema de la invisibilidad y la débil conexión de la comunidad croata en Brasil, este trabajo se centra principalmente en la desmarginalización de la comunidad a través de la esfera virtual, así como en el diseño de plataformas virtuales de apoyo a las comunidades diaspóricas dispersas. Dado que el trabajo teórico sirve de soporte al proyecto concreto de diseño de una nueva forma de e-diáspora croata en Brasil, la intención es también señalar la necesidad de salir del mundo académico y reflexionar sobre esta problemática a un nivel práctico, de lo cual obtendrá beneficios directos la propia comunidad.

Palabras clave: *Brasil, emigración croata, problema de la invisibilidad, diáspora virtual, redes sociales*

Introducción

La cuestión de la diáspora croata se analiza frecuentemente a través de un prisma histórico o de conceptos sociológicos de los procesos migratorios (inmigración-emigración), cuyos resultados muy a menudo acaban en datos cuantitativos sin una revisión seria de la realidad de la vida cotidiana de la diáspora. Este trabajo, por el contrario, pretende abarcar ciertos factores cualitativos que han conformado la comunidad diaspórica actual en Brasil, que son productos de las circunstancias históricas, pero también sociológicas, económicas y políticas de ambos países. El tema de los flujos migratorios entre la República de Croacia y Brasil sigue estando insuficientemente investigado y permanece en un segundo plano en comparación con la problemática diaspórica en Argentina y Chile, la cual, debido a la mayor presencia de croatas, ciertamente atrae más la atención de los académicos. El descuido de la problemática específica de Brasil resulta no sólo en un conocimiento insuficiente del proceso de movilidad y la formación histórica de la propia diáspora, sino también en el descuido de la comunidad misma, que permanece “invisible”. Según los datos de la Oficina Estatal Central para los Croatas en el Exterior, hoy en día es imposible determinar la situación numérica exacta de los croatas y sus descendientes en Brasil, pero se supone que aproximadamente 80.000 croatas y sus descendientes viven allí (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, s.f.).

Para arrojar luz sobre el problema de la invisibilidad que caracteriza en gran medida a la diáspora croata en Brasil, analizaremos brevemente el contexto histórico del proceso migratorio que paulatinamente fue conformando la diáspora actual allí establecida. La primera fase migratoria puede rastrearse en el lapso de tiempo transcurrido entre el siglo XIX y el año 1918. Dado que ese período en Brasil estuvo marcado por la transición del trabajo esclavo al trabajo asalariado, así como por la caída de la monarquía y la instauración de la república, la imagen política y económica del país se manipuló mediáticamente y se introdujo una política inmigratoria donde principalmente se buscaban trabajadores en numerosas plantaciones debido a la necesidad emergente de la sociedad brasileña de mano de obra y trabajo contratado. En cuanto a la situación imperante en la República de Croacia durante el siglo XIX, un factor importante fue el dominio austrohúngaro sobre el pueblo croata. La identidad croata bajo ese dominio extranjero no estaba cristalizada ni claramente definida, por lo que la afirmación de lo croata en ese momento estaba asociada a ciertos elementos supranacionales (sociedades paneslavas) y subnacionales (con la afirmación de identidades regionales) (Puh, 2017). La

siguiente fase migratoria tuvo lugar entre los años 1918 y 1941, período en el que los miembros de la diáspora croata llegaron a Brasil como trabajadores contratados en las plantaciones, pero también se emplearon en otras variadas ramas económicas. En cuanto a la cuestión identitaria, las características más importantes de la segunda fase se manifiestan en la importante discrepancia existente entre la identidad asignada oficialmente y la percepción subjetiva de la propia nacionalidad de los inmigrantes. Al mismo tiempo, el gobierno brasileño no cultivaba el interés en preservar y mantener la identidad croata, lo que es evidente en los numerosos escritos de emigrantes de la época que expresaban su descontento por la falta de interés en fundar escuelas para croatas y crear periódicos croatas y otros medios que ayudaran a la supervivencia y el desarrollo de la identidad croata (Puh, 2018). La última fase de la emigración se extiende desde 1941 hasta hoy y está marcada por ciertos problemas nuevos de la comunidad diaspórica croata en Brasil. Además del hecho de que los últimos migrantes, especialmente la tercera y cuarta generación, saben muy poco o nada de idioma croata, debe tenerse en cuenta el programa nacional implementado por Brasil sobre una base lingüística, con el objetivo de lograr una “limpieza” nacional y la preservación de la cultura e idioma propios (Puh, 2019a).

En conclusión, los problemas básicos que atraviesan el análisis del proceso migratorio que nos ocupa (y que aún hoy están presentes) son precisamente la invisibilidad de la diáspora croata en Brasil, su escasa vinculación mutua (y, al mismo tiempo, la débil conexión con la madre patria) y la falta de conocimiento del idioma croata como uno de los elementos y medios más importantes para preservar y difundir la propia identidad y cultura. El propósito de esta investigación es redescubrir el viejo problema de la “invisibilidad” de la diáspora croata en Brasil, pero esta vez para señalar soluciones nuevas e innovadoras, destacando principalmente el potencial y la importancia del diseño de nuevas plataformas digitales, con el objetivo de dilucidar las necesidades y aspiraciones cotidianas de la comunidad, aumentar la cohesión de las dispersas comunidades diaspóricas y reestablecer la conexión con la madre patria.

El caso de Brasil: el problema de la invisibilidad

A partir de la breve presentación del proceso histórico migratorio entre la República de Croacia y Brasil, y de sus propias particularidades espacio-temporales dentro de la formación de la identidad y la cultura, se vislumbra un problema significativo que va desde los inicios mismos de la emigración hasta la actualidad, el problema de la invisibilidad de la

diáspora y la emigración croata. En efecto, desde el comienzo mismo de los procesos migratorios, la identidad croata permanece sin ser reconocida por las autoridades brasileñas, que se refieren a los croatas como yugoslavos (los propios emigrantes croatas se declaraban frecuentemente yugoslavos precisamente debido al contexto histórico y temporal de ausencia de una identidad croata estable y desarrollada) (Puh, 2019b). Justamente, debido a que el proceso de emigración tuvo lugar en diferentes períodos históricos y dentro de diferentes regímenes políticos y pertenencias a estados plurinacionales (Austria-Hungría, Yugoslavia), se produjo una estratificación y desdibujamiento de la identidad. Asimismo, es necesario destacar que la causa principal de los mencionados procesos migratorios fue de carácter económico (la búsqueda de una “vida mejor”) y que, en tales condiciones, la identidad no constituyó un factor relevante. Por otro lado, en el marco de su propia formación política, Brasil fomentó históricamente la uniformidad lingüística y cultural (“democracia racial”) y descuidó la pertenencia étnico-nacional de los inmigrantes en la nueva patria, procurando que todos los habitantes fuesen o se volvieran identitaria y culturalmente homogéneos. Lo que contribuye a esta invisibilidad es ciertamente la débil cobertura que del proceso de migración y las relaciones entre los croatas y Brasil ha hecho la literatura relacionada con las investigaciones científico-humanísticas (una contribución significativa a este campo de investigación fue realizada por Nikica Talan en su obra *Croacia - Brasil, lazos culturales e históricos* y Milan Puh, como director del proyecto de investigación “Historia de los croatas y la inmigración croata en Brasil” y organizador de los libros *Croacia en Brasil: historias de inmigrantes e historias sobre la inmigración, Croacia en Brasil hasta 1918: primera fase de inmigración y Croacia en Brasil entre 1918 y 1945: segunda fase de inmigración*) (Puh, 2019b). En síntesis, el fenómeno de la “emigración invisible” resultó conveniente para el Imperio austrohúngaro, para ambas Yugoslavias y para el propio Brasil y su política nacional, lo que finalmente resultó en una posición oculta de la comunidad diaspórica croata en ese país, cuyas consecuencias la emigración croata enfrenta hasta el día de hoy.

Pero, ¿qué significa exactamente el término “emigración invisible” en la práctica? Este incluye el desconocimiento mutuo de los croatas que viven en Brasil sobre los croatas que habitan en la República de Croacia y de los ciudadanos croatas en la República de Croacia sobre la comunidad diaspórica croata en Brasil. Además, es importante señalar que debido a la insuficiencia de la investigación y a diversas circunstancias históricas, el fenómeno de la emigración croata a Brasil ha permanecido largo tiempo ignorado, lo que también se manifiesta en la existencia de datos estadís-

ticos poco claros e incompletos. Por último, es clave enfatizar la débil conexión general de la comunidad croata dentro del marco espacial de Brasil, donde desde el inicio del proceso migratorio hasta hoy los croatas han permanecido dispersos por varias ciudades, intentando contactarse a través de ciertos hogares, instituciones o asociaciones, pero aún no en la medida suficiente como para satisfacer las necesidades y deseos de vinculación de los miembros de la diáspora croata. ¿Qué soluciones al problema de la invisibilidad pueden mejorar el estatus y las necesidades prácticas de la emigración croata en Brasil? Principalmente, trabajar para lograr el reconocimiento oficial de la diáspora por parte del gobierno y las instituciones pertinentes, pero también su apoyo y contribución al desarrollo constructivo de la comunidad diaspórica (tanto brasileña como croata). Además del apoyo institucional, resulta crucial el compromiso “desde abajo”, que incluye el esfuerzo colectivo de los miembros de la comunidad para construir y preservar su propia identidad. En este sentido, la identidad no representa valores inertes ni abstractos, sino que es un factor clave de autoafirmación y revitalización de la comunidad, y se confirma fundamentalmente como un aglutinante de la misma con el que se fortalece la solidaridad, los lazos mutuos tanto formales como informales, y el apego al grupo.

Sin embargo, encontramos que tales soluciones son un buen marco inicial para desmarginalizar y revertir la invisibilidad de la comunidad de la diáspora croata en Brasil, pero no necesariamente un medio suficiente para lograr tal objetivo. Las formas originales de los “medios” destinados a una mejor y más fuerte conexión y empoderamiento de la comunidad diaspórica en Brasil fueron los hogares (*domovi*) como importantes espacios organizados y lugares de reunión de los miembros de la diáspora que conectaban a los croatas bajo un mismo techo. En la actualidad, esas formas y lugares de reunión se siguen construyendo en la esfera virtual, donde Facebook, como la red social virtual líder, ostenta un rol imprescindible en la vinculación de los miembros de la comunidad diaspórica. La esfera virtual de conexión (*connected to*) ha adquirido una importancia decisiva como forma económicamente más accesible, temporal y espacialmente más eficaz y organizativamente más aceptable de conexión de los miembros de una comunidad. Se percibe una creciente necesidad de modernizar las plataformas de conexión en línea y repensar la forma de comunidad virtual que funcione “desde abajo”, sea eficiente, simple, responda a problemas específicos de la comunidad y la conecte y proteja de la desintegración y pérdida de sus valores culturales e identitarios. Por lo tanto, al ver el inadecuado espacio en las redes sociales existentes (Facebook e Instagram), señalamos el potencial y la importancia de diseñar

nuevas plataformas virtuales (e-diáspora), principalmente como respuesta a los problemas específicos de la comunidad diaspórica croata en Brasil, que además de cumplir con el fin de brindar información, también sirva como marco proactivo e interactivo para la inclusión de los miembros de la diáspora en la formación, desarrollo y preservación del propio grupo.

La voz de la diáspora: una muestra cualitativa de la vida cotidiana

Al echar luz sobre los problemas actuales de la comunidad diaspórica croata en Brasil, así como sobre las posibles soluciones a los mismos, el trabajo abre un espacio a las declaraciones personales, experienciales y subjetivas de los miembros de la comunidad. Dar “voz” a la comunidad misma permite complementar los datos empíricos “secos” y las imágenes históricas de la diáspora, y actualiza los problemas relevantes que la comunidad enfrenta a diario. Debido a la distancia geográfica y la imposibilidad de realizar entrevistas individuales, se utilizó el método de encuesta, es decir, un cuestionario en línea de tipo abierto (respuestas en base a las opciones ofrecidas y respuestas de tipo ensayístico) que fue ofrecido a los miembros de la comunidad a través de la red social Facebook. Además de los datos personales (edad, nivel educativo, posesión de raíces croatas, generación migrante), las preguntas propiciaron que los encuestados expresaran subjetivamente de diferentes maneras sus opiniones sobre los problemas básicos que como miembros de la comunidad diaspórica afrontan en Brasil, su (in)satisfacción con respecto a la vinculación e interacción a través de los canales de comunicación existentes (medios *online* y *offline*) y su grado de confianza hacia las instituciones oficiales que tienen a cargo del bienestar de la comunidad. Asimismo, se les ofreció la posibilidad de imaginar y describir una plataforma virtual ideal cuya función fuera, precisamente, la de resolver los problemas cotidianos de la comunidad diaspórica y conectar a sus miembros de manera más eficiente y estable.

El cuestionario en línea fue llenado por 42 personas, lo que representa una muestra numérica muy satisfactoria para un *análisis cualitativo* porque el foco de la investigación no está puesto en el análisis de una muestra estadística, sino en la obtención de datos subjetivos con ayuda de los cuales generar una imagen de la vida cotidiana de la comunidad. Es importante señalar que la mayoría de los encuestados tiene más de 35

años¹ y cuenta con estudios superiores,² y que todos son descendientes de emigrantes croatas.³ Dado que en su mayoría son descendientes lejanos (tercera y cuarta generación), el mayor problema, tal y como se desprende de las respuestas, es precisamente la falta de vínculos físicos y emocionales con la República de Croacia, el desconocimiento total del idioma y el conocimiento parcial y superficial de la cultura y las costumbres, así como también del panorama social, político y económico actual de la República de Croacia. Debido a estos factores, la comunidad está, desde el principio, insuficientemente conectada, porque el elemento cohesivo y central de la comunidad es la identidad croata. Curiosamente, las respuestas, sin excepción, muestran un entusiasmo y un deseo excepcionales por aprender el idioma y enriquecer los conocimientos existentes sobre Croacia. Además, también expresan una insatisfacción parcial con los canales de comunicación y vinculación a través de los cuales la comunidad construye y mantiene su identidad, así como con las instituciones oficiales que tienen a su cargo la atención de las necesidades de la comunidad diaspórica, como el Consulado de la República de Croacia en Brasilia y los demás organismos competentes en la República de Croacia, por ejemplo, la Oficina Estatal Central para los Croatas en el Exterior. A continuación se definirán detalladamente los problemas actuales de la comunidad diaspórica en Brasil, tal como son vistos por sus miembros, y luego se elaborarán soluciones concretas y factibles a través de una propuesta de digitalización más eficiente de la diáspora.

Los principales problemas que enfrenta la comunidad son el desconocimiento del idioma (croata), la desorientación con respecto a la información necesaria sobre la República de Croacia, el aislamiento geográfico de los integrantes dentro de Brasil (el problema de la integración de las personas que viven fuera de São Paulo), la desunión de la comunidad debido a cuestiones ideológicas con respecto a la República de Croacia, la falta de apoyo de las instituciones oficiales, la ineficacia de los canales de comunicación existentes y el ya mencionado problema de la invisibilidad. En un nivel práctico, estos problemas están interconectados en la vida cotidiana y son interdependientes.

Como ya se mencionó, el mayor obstáculo es el desconocimiento del idioma, lo que en consecuencia genera una sensación de desorientación

¹ Edad de los encuestados: 18-24: 0 %; 25-34: 14,4 % (6); 35-49: 38,1 % (16); 50-65: 42,9 % (18); >65: 4,8 % (2).

² Nivel educativo de los encuestados: No escolarizados: 0 %; Primario 0 %; Secundario: 7,1 % (3); Universitario de grado: 40,5 % (17); Universitario de Posgrado: 52,4 % (22).

³ Generación migrante: 1ra. generación (el emigrante mismo): 0 %; 2da. generación (hijo/hija): 21,4 % (9); 3ra. generación (nieto/nieta): 52,4 % (22); 4ta. generación (bisnieto/bisnieta): 23,8 % (10); 5ta. generación (tataranieta/tataranieta): 2,4 % (1).

general respecto a la información. Dado que no existe una plataforma centralizada multilingüe donde las personas puedan encontrar toda la información que necesitan, un gran número de encuestados expresa un distanciamiento general de la información. La información deseada se refiere a datos sobre la República de Croacia en general (características geográficas, históricas, culturales, económicas, sociales y naturales), noticias y novedades relevantes, y el (todavía confuso para muchos) proceso de obtención de la ciudadanía croata. Además del hecho de que la información está principalmente en croata, la misma se encuentra “dispersa” por diferentes sitios web, lo que dificulta la obtención de los datos relevantes buscados.

Adicionalmente, casi todos los encuestados expresaron su deseo de aprender el idioma croata, pero debido a la distancia espacial muchos se ven imposibilitados de hacerlo, ya que las clases se llevan a cabo sólo en São Paulo.

Numerosos indicadores expresan el problema del aislamiento espacial:

Mi mayor dificultad es el tiempo de viaje a São Paulo (la capital) para poder participar en las actividades de SADA,⁴ tales como cursos de idioma croata, cocina, política, trabajo y similares. (Encuestada A)

[Me gustaría] que hubiese un profesor de idioma croata no sólo en la ciudad de São Paulo. Donde yo vivo (en Londrina-Paraná) hay varios descendientes que están interesados en el idioma, pero no tenemos profesor para clases presenciales. (Encuestado B)

El triángulo formado por el lenguaje, la información y el aislamiento espacial representa fielmente la mencionada interconexión y dependencia de estos factores. Además de la imposibilidad de asistir a numerosos eventos y a las clases de idioma y la cultura croatas, la distribución espacial fuera de São Paulo también influye en el sentimiento general de exclusión y aislamiento de la propia comunidad debido, por una parte, a que sus miembros no tienen forma de vincularse más allá de esa ciudad y, por la otra, a que no existe un mapa digital de la distribución espacial de los miembros. En otras palabras, los miembros no saben dónde se encuentran los otros integrantes de la comunidad y cómo conectarse con ellos. Este problema del no reconocimiento individual/colectivo, por supuesto, se relaciona con el problema fundamental de la invisibilidad, porque en estas megaciudades los miembros de la comunidad están dispersos y, por

⁴ „SADA – Sociedade Amigos da Dalmácia” es una institución social en São Paulo que reúne a emigrantes croatas y sus descendientes en Brasil y organiza numerosos eventos culturales.

lo tanto, se vuelven “invisibles” entre sí.

El hecho de que los organismos oficiales, como el Consulado de la República de Croacia en Brasilia, no apoyen suficientemente a la comunidad y el trabajo de los hogares o centros sociales croatas, cuyo objetivo es reducir la invisibilidad y unir la comunidad bajo una bandera identitaria común, no contribuye a aliviar la carga de la “invisibilidad”. De hecho, algunos encuestados expresan descontento con el trabajo y la comunicación que realiza el Consulado porque los funcionarios que se encargan de comunicarse con la comunidad tienen poco conocimiento del idioma portugués.

En teoría, estas instituciones deberían ser capaces de resolver estos problemas y, dentro de sus competencias, apoyar a las comunidades y a los croatas y sus descendientes, pero en la práctica esto no se ha notado. (Encuestado C)

Por otro lado, el Consulado en sí es físicamente inaccesible para la mayoría de los miembros de la diáspora porque está ubicado en Brasilia, que se encuentra a 14 horas en automóvil desde São Paulo.

Dada la inexistencia de una plataforma alternativa para la comunidad diaspórica y sus necesidades específicas y considerando que otros sitios web no son accesibles a la comunidad debido a la barrera idiomática, los principales canales de comunicación e información son Facebook, WhatsApp y el correo electrónico (y en menor medida Instagram y Twitter). Las deficiencias y carencias de Facebook, la red líder a través de la cual se vincula la comunidad, son transparentes y se manifiestan en la falta de espacio y de determinados servicios para lograr una conexión significativa. El contenido publicado en numerosos grupos de Facebook en los cuales se reúne la comunidad no está estructurado, es decir, no existe una categorización temática y significativa del contenido que facilite el acceso a la información, lo que da como resultado una exhibición bastante caótica de la que es cada vez más difícil filtrar lo relevante y lo que nos interesa como consumidores de la red social. Lo que es aún más importante es que el espacio para la interacción y la acción es bastante limitado, tanto para los administradores como para los miembros del grupo. Los miembros de esta red social, por sus características formales y de contenido, son por así decirlo pasivos por la falta de opciones de interactividad y conexión práctica con los demás.

A la pregunta sobre qué es lo que falta en los canales actuales de comunicación en línea, los encuestados responden:

Falta de interacción. Quisiera información sobre el número/estimación de croatas que viven en Río y Brasil. Lo poco que sé es inves-

tigar grupos de Facebook. Logré conectarme con un grupo de brasileños que vivían en Croacia, ya sea por matrimonio o por trabajo. (Encuestado D)

Siento que hay una gran distancia entre las personas, lo que crea una falta de acogida, especialmente para los que han descubierto recientemente que son descendientes croatas. Creo que el papel de estas plataformas, en lo que respecta a la comunidad croata, debería ser el de generar integración, bienvenida y compromiso, pero eso no es lo que veo. (Encuestada E)

De las declaraciones presentadas y el análisis del cuestionario se desprende una discrepancia entre el grado de vinculación e integración deseado por los miembros de la comunidad diaspórica y el estado actual de débil conexión, cuyas causas son el desconocimiento del idioma croata, la falta de información y de datos relevantes y precisos concentrados en un solo lugar, la ausencia de una red única en línea que, además de informar, sirva como una herramienta cohesiva, el aislamiento espacial debido al cual muchos miembros de la comunidad se sienten excluidos, la falta de comunicación eficaz y de apoyo por parte de los organismos oficiales y de diálogo constructivo entre la República de Croacia y Brasil, lo cual a su vez provoca y profundiza el problema de la invisibilidad. En la esfera práctica, la invisibilidad se manifiesta como un reconocimiento insuficiente de la comunidad de la emigración croata en el propio Brasil, en América Latina, en la Unión Europea y, por último, en la República de Croacia, pero también como un no reconocimiento y aislamiento de los mismos miembros de la diáspora que vive en Brasil.

Si bien a primera vista los problemas que enfrentan los miembros de la comunidad diaspórica en Brasil parecen desafiantes e incluso insuperables, sostenemos que una digitalización de la diáspora cuidadosamente diseñada y construida planificadamente constituye un eslabón valioso que puede aliviar o resolver por completo ciertos dilemas de la comunidad. En este sentido, la digitalización, es decir, la creación de una plataforma única que sirva principalmente a las necesidades de la comunidad, es una especie de reflector que presentará al público a nivel global la marginalizada emigración croata en Brasil. Esta solución también se ofrece como la “más sencilla” porque la esfera virtual no está limitada por la dimensión espacio-temporal (que resultó ser crucial para esta comunidad), es económicamente más asequible y aceptable desde el punto de vista organizativo porque los miembros pueden conectarse en cualquier momento sin importar la distancia espacial.

A diferencia de las redes existentes, la mentada plataforma diaspórica

está diseñada para responder a las demandas y necesidades específicas de la comunidad y sirve principalmente para iluminar a la comunidad misma, a sus miembros y actividades, así como para brindar información oportuna y certera y promover la integración del grupo, construyendo así una red más estable y dinámica.

En particular, el proyecto de digitalización de la diáspora permitiría mitigar el problema de desorientación o desinformación, al categorizar en un navegador toda la información solicitada en idioma croata, portugués e inglés (sobre la República de Croacia en general, noticias relevantes y novedades publicadas regularmente, información sobre el proceso de obtención de la ciudadanía croata, etc.). En otras palabras, posibilitaría un aprendizaje integral sobre la República de Croacia mediante el cual, junto con las características culturales, folclóricas, históricas y otras, sería crucial acercar la realidad de la República de Croacia en sus aspectos económicos, sociales y políticos para modernizar y actualizar la imagen de la República de Croacia en Brasil. Por otro lado, la digitalización permitiría la inclusión de los miembros de la diáspora espacialmente desarticulados, es decir, las personas que no se encuentran en São Paulo, por ejemplo, a través de un mapeo digital de la diáspora para que la comunidad se reconozca en un plano espacial y, en función de ello, agrupe las actividades, así como a través de cursos en línea de idioma, cultura e historia croatas que, una vez publicados, estarían disponibles para todos los miembros interesados de la diáspora. Además de lo expuesto, a partir del cuestionario se observa que la comunidad comparte problemas similares, y al incluir historias personales y declaraciones subjetivas sobre la vida cotidiana en Brasil, la comunidad se solidarizaría y crearía vínculos más duraderos. Adicionalmente, dado que un mayor apoyo de los organismos oficiales puede darse de manera progresiva, pero no de inmediato, parte de sus funciones (promoción, organización, respaldo), cruciales para el desarrollo de la comunidad, puede realizarlas la plataforma a través de la proactividad de sus integrantes y el trabajo voluntario. Asimismo, la pasividad en las redes sociales existentes debe ser reemplazada por una plataforma que fomente la interactividad, el compromiso, la proactividad y la autoorganización por parte de los usuarios, ante todo habilitando un espacio más flexible para la comunicación interpersonal y el diseño de eventos y actividades para la comunidad y el desarrollo de la voz de la comunidad misma.

El objetivo de la digitalización de la diáspora en una red social renovada, construida exclusivamente según los requerimientos específicos de la comunidad diaspórica croata en Brasil, es brindar un servicio para crear relaciones *online* y *offline* más sólidas, esclarecer e incluir a

todos los miembros independientemente de la distancia espacial y complementar el trabajo de los organismos oficiales, como el del Consulado de la República de Croacia, pero también apoyar y la promover el trabajo de los organismos informales, principalmente de los hogares croatas, y poner un reflector global en la pequeña comunidad de emigrantes croatas en Brasil para, de ese modo, cerrar finalmente las puertas a un largo período de invisibilidad.

Stay connected to homeland: la innovación y el potencial de la diáspora virtual

A través del análisis etnográfico de la red social virtual Facebook con sus grupos asociados dentro de los cuales se lleva a cabo el proceso comunicativo-informativo de vinculación de los miembros de la comunidad diaspórica croata en Brasil, se llega a la conclusión de que la plataforma Facebook resulta ser una solución poco adecuada al problema de cohesión, conexión y preservación de los componentes culturales e identitarios de una comunidad. En cuanto a la concepción formal y de contenido, así como a su potencial, se hace visible su deficiencia como elemento de cohesión porque no responde convenientemente a las verdaderas necesidades de los miembros de la comunidad. Esto no es sorprendente si se tiene en cuenta que el propósito original y principal de Facebook es de naturaleza diferente y que en el proceso de diseño formal y de contenido de tal plataforma, sus posibilidades y potencialidades tienen, después de todo, marcos que no pueden satisfacer, ni deben hacerlo, las necesidades específicas de una comunidad como la comunidad diaspórica. Por lo tanto, está claro que se necesita un nuevo esfuerzo en el diseño y realización de otro tipo de plataforma virtual comunicativa e informativa cuyo principal propósito sea precisamente la consecución del objetivo cohesivo-conservativo de mantenimiento de la comunidad y sus miembros, así como la posibilidad de una mayor accesibilidad de la información importante y necesaria para que los elementos culturales e identitarios puedan ser preservados en la forma y medida que satisfaga las necesidades de la comunidad. En el proceso de diseño, es clara también la necesidad de un esfuerzo interdisciplinario para encontrar una plataforma en línea adecuada para la diáspora. En primer lugar, sin un sondeo metodológico-investigativo de la comunidad misma con el fin de conocer las principales características formales y de contenido que les resultan realmente necesarias y las formas de producción y reproducción de tal red de apoyo, el producto final no será satisfactorio y adecuado porque no responderá a los verdaderos y cruciales problemas con los que se enfrenta la comunidad y que son, precisamente,

aquellos que se quieren remediar con el proyecto de la red virtual.

Afortunadamente, existen muchos ejemplos exitosos de plataformas pertinentes creadas con el fin de brindar apoyo en línea a comunidades diaspóricas. *Germin Kosovo*⁵ es una organización no gubernamental cuyo objetivo es vincular a la comunidad diaspórica albanesa que vive fuera del país de origen, *New Diaspora*⁶ y *SEESOX Diaspora: The Greek Diaspora Project*⁷ son proyectos similares de plataformas virtuales cuya finalidad es conectar y mapear la comunidad diaspórica griega, *Interaktivni portal za Dijaspору iz BiH*⁸ fue diseñado para las necesidades de la diáspora bosnia, *Suriname Diaspora Project*⁹ sirve como una plataforma cohesiva para la diáspora surinamesa y es importante mencionar también a *Grenada's Diaspora for Development Project (GD4D)*¹⁰ cuyo objetivo es satisfacer las necesidades de la diáspora granadina.

Recapitulando, es necesaria una plataforma que se desarrolle y (re) produzca “desde abajo”, que sirva principalmente a las necesidades de la comunidad misma y esté moldeada por ella, que no sea un producto fijo y terminado, sino más bien una red fluida e innovadora renovada constantemente por los propios miembros (quienes discuten, abren foros, participan proactivamente en organizaciones, actividades y eventos, organizan encuentros, etc.). Una aplicación de internet con las características mencionadas conduciría al fomento de actividades y la toma de iniciativa por parte de los miembros de la comunidad diaspórica. Además, es imprescindible que dicha plataforma brinde información básica sobre conocimientos elementales y novedades varias sobre la República de Croacia como país de origen, la historia y las funciones de las principales instituciones croatas y datos acerca de a quién se debe acudir para obtener ayuda en cualquier momento. De la misma manera, la red de apoyo debe servir para educar, sensibilizar y resolver el problema de la invisibilidad expuesto y procurar modos mejores y más eficaces de vinculación de la comunidad y realización de su solidaridad. El objetivo de este trabajo es precisamente crear conciencia sobre la necesidad de la realización práctica y material de tal forma de aplicación de internet y señala la importancia de que el mismo sea sólo un marco teórico inicial en la concreción de tal proyecto, el cual debe responder ante todo a las necesidades de los miembros de la comunidad. Un ejemplo del marco de tal plataforma virtual ofrecería los contenidos de una base informativa primaria y secun-

5 <https://germin.org>

6 <http://www.newdiaspora.com>

7 <http://seesoxdiaspora.org>

8 <http://dijaspора.mhrr.gov.ba/pocetna-stranica-hr>

9 <http://diaspora.sr>

10 <https://www.grenadiandiaspora.gd/about>

daria sobre Croacia, pero también sobre la propia comunidad en todas las ciudades y pueblos de Brasil. Considerando que el objetivo principal es el logro de una mayor y mejor conectividad y la superación del estado de marginalización de los emigrantes, la aplicación requeriría necesariamente el registro de información básica de los miembros-usuarios con el fin de facilitar el establecimiento de contacto y la identificación de individuos-usuarios. Debido a la evidente barrera lingüística, la aplicación ofrecería traducción automática del idioma croata al portugués e incluiría voluntarios activos, expertos e idóneos (tanto de la República de Croacia como de Brasil) que se encargarían de actualizar el contenido de la información ofrecida. Asimismo, una de las opciones sería “*crear un evento/reunión*” que facilitaría la posibilidad de encuentro de los miembros y el establecimiento de un marco espacio-temporal destinado al intercambio de servicios e información y, como subproducto, la perpetuación de los elementos y componentes culturales e identitarios de la comunidad diaspórica croata. Así, se vislumbra una amplia gama de posibilidades para crear opciones y contenidos que serían incluidos en tal red de apoyo, todo con el objetivo de lograr una mejor cohesión y conexión y revertir el estatus marginalizado e invisible de la comunidad de la diáspora croata en Brasil. Por lo tanto, se encomienda a los futuros investigadores y científicos la realización final de la mencionada plataforma virtual como medio práctico y mecanismo de ayuda a la comunidad y se señala la necesidad de llevar la teoría a un nivel práctico y útil, que pretenda dar una voz a los grupos marginalizados y facilitar su visibilidad pública y académica.

Conclusión

La cuestión de las relaciones y el estado de la comunidad diaspórica croata en Brasil es un atavismo del contexto histórico y del desarrollo de ambos países. Los procesos migratorios dentro de las tres fases principales y los puntos *push and pull* de la emigración de croatas a Brasil indican los principales problemas que la diáspora todavía enfrenta en la actualidad. Los problemas últimos y fundamentales que derivan de las circunstancias históricas y atraviesan el análisis (y que aún están presentes) son precisamente la invisibilidad de la diáspora croata en Brasil, su débil conexión mutua (y, simultáneamente, la débil conexión con el país de origen) y el desconocimiento del idioma croata como uno de los elementos y medios más importantes para preservar y difundir la propia identidad y cultura.

Pero, ¿qué significa exactamente en la práctica el término “emigración invisible”? Incluye tanto la falta de información de los croatas que viven en Brasil acerca de los croatas que se hallan en Croacia, como la de

quienes viven en la República de Croacia acerca de la comunidad diaspórica croata en Brasil. ¿Qué soluciones se pueden ofrecer en el contexto de resolución del problema de la invisibilidad que mejoren el estatus y las necesidades prácticas de la emigración croata en Brasil? Las formas originales de los “medios” que tenían como objetivo lograr una mejor y más fuerte vinculación y fortalecimiento de la comunidad diaspórica en Brasil eran los hogares croatas, pero hoy en día esta forma y lugar de reunión también se complementa en la esfera virtual. Allí es Facebook, como la red social virtual líder, quien tiene un sitio indispensable para conectar a los miembros de la comunidad diaspórica. Por lo tanto, al darnos cuenta del inadecuado espacio en las redes sociales existentes (Facebook e Instagram), señalamos el potencial y la importancia de diseñar nuevas plataformas virtuales (e-diáspora), principalmente como respuesta a los problemas específicos de la comunidad diaspórica croata en Brasil.

Precisamente debido a ello, este trabajo también estuvo guiado por un motivo de investigación según el cual se examinó, a través del método cualitativo, la actitud de los miembros de la diáspora croata en Brasil respecto de las posibilidades, deficiencias y efectos positivos de la actualización virtual de la propia comunidad. Los resultados de la encuesta mostraron que los principales problemas que enfrenta la comunidad diaspórica son el desconocimiento del idioma (croata), la desorientación con respecto a la información sobre la República de Croacia, el aislamiento geográfico de algunos integrantes dentro de Brasil, la desunión de la comunidad debido a cuestiones ideológicas relacionadas con Croacia, la falta de apoyo de las instituciones oficiales, la ineficacia de los canales de comunicación existentes y el problema de la invisibilidad ya mencionado. Dado que los principales canales de comunicación e información de la comunidad diaspórica son aún las plataformas en línea líderes como Facebook, WhatsApp y el correo electrónico (y en menor medida, Instagram y Twitter), donde la falta de espacio y de determinados servicios para realizar una conexión significativa de la comunidad se vuelve transparente, surge la necesidad de llevar adelante diferentes proyectos de digitalización. Concretamente, el proyecto de digitalización de la diáspora permitiría aliviar el problema de la desorientación informativa al categorizar claramente en un navegador toda la información buscada en idioma croata, portugués e inglés y, por otro lado, posibilitaría incluir a aquellos miembros de la diáspora espacialmente desconectados, por ejemplo, a través del mapeo digital de la diáspora, de manera tal que la comunidad se reconozca en un plano espacial y, tomándolo en consideración, agrupe las actividades y mediante cursos en línea de idioma, cultura e historia croatas que, una vez publicados, estarían disponibles para todos

los miembros interesados de la diáspora. En conclusión, el objetivo de digitalizar la diáspora dentro de una plataforma virtual novedosa es servir creando mejores conexiones *online* y *offline*, dar visibilidad e incluir a todos los miembros independientemente de la distancia espacial y complementar el trabajo de los organismos oficiales como el Consulado croata.

En definitiva, es necesaria una plataforma que, tomando en cuenta que se reproduce “desde abajo”, atienda principalmente a las necesidades de la propia comunidad y sea moldeada por ella. Además, no puede ser un producto fijo, sino que es preciso que evidencie mecanismos de fluidez e innovación que sean renovados constantemente por los propios integrantes. El potencial de una plataforma semejante radica en las amplias posibilidades de crear opciones y contenido que se incluirían en tal red de apoyo, con el objetivo de lograr una mejor cohesión, conexión y eliminación del estatus marginalizado e invisibilizado de la comunidad diaspórica croata en Brasil. Conforme a lo expuesto, este trabajo aspira a convertirse en punto de partida y esclarecimiento de la problemática y los obstáculos que la misma enfrenta y deja planteada a futuros investigadores la importancia de la implementación práctica de la mencionada plataforma virtual como un medio cuyo propósito sea facilitar la vida cotidiana de los propios miembros de tal comunidad. En conclusión, las autoras señalan la necesidad imperiosa de que cualquier teoría construida sobre la problemática de temática diaspórica sea planteada a nivel práctico y útil donde los investigadores deben ser y dar la voz a los grupos y comunidades marginalizadas con el fin de establecer su visibilidad pública y académica.

Bibliografía y fuentes

Bibliografía

- Puh, M. (2017). *Hrvatska u Brazilu do 1918.: Prva faza useljavanja*. Croatia Sacra Paulistana.
- Puh, M. (2018). *Hrvatska u Brazilu između 1918. i 1945. godine: druga faza useljavanja*. Croatia Sacra Paulistana.
- Puh, M. (2019a). *Hrvatska u Brazilu nakon 1941.: Treća faza useljavanja*. Croatia Sacra Paulistana.
- Puh, M. (2019b). Hrvati u Brazilu kao nevidljivo iseljništvo. *Časopis za suvremenu povijest*, 51(1), 97-120. <https://doi.org/10.22586/csp.v51i1.8655>
- Spyer, J. (2017). *Social media in emergent Brazil: How the Internet affects social mobility*. UCL Press.
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (s.f.). *Hrvatsko iselje-*

ništvo u Brazilu. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenistvo/hrvatsko-iseljenistvo-u-brazilu/755>

Fuentes

- Diaspora. Instituut Suriname. (s.f.). <http://diaspora.sr/>
- Germin Nevladina organizacija. (s.f.). <https://germin.org/>
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH. Interaktivni portal za dijasporu iz Bosne i Hercegovine. (s.f.). <http://dijaspora.mhrr.gov.ba/pocetna-stranica-hr/>
- New Diaspora. A digital storytelling platform. (s.f.). <http://www.newdiaspora.com/>
- Office od Diaspora Affairs Grenadian Diaspora. (s.f.). <https://www.grenadiandiaspora.gd/about/>
- SEESOX Diaspora: The Greek Diaspora Project. (s.f.). <http://seesoxdiaspora.org/>

CATORCE SIGLOS DE HISTORIA CROATA. UN ESPACIO PARA LA CULTURA E IDIOSINCRASIA CROATA EN VENEZUELA

Oliver Zambrano

Resumen

Los inmigrantes croatas llegaron a Venezuela después de la Segunda Guerra Mundial y, a través de cuatro décadas, se organizaron e hicieron actividades políticas para recuperar la independencia. Cuando la obtuvieron en 1995, las prioridades cambiaron y lo más importante pasó a ser la promoción cultural. Desde 1999, el Consulado General de Croacia en Venezuela ofrece conferencias sobre historia y tradiciones croatas a la población venezolana: “14 siglos de historia croata”. La idea original fue del Cónsul General Ing. Dr. Zdravko Sančević y en la actualidad las charlas son responsabilidad del Dr. Ricardo Godigna. En este trabajo explico la relevancia del mismo para mantener y promocionar la cultura croata en Venezuela. La metodología está basada en la observación de las actividades de la comunidad croata en Venezuela durante 15 años. La conclusión más importante es que este espacio es el que goza de mayor audiencia anual entre todos y su impacto también es mayor a otros por la diversidad de temas que aborda.

Palabras clave: *inmigración, historia croata, educación, Venezuela, Consulado*

Introducción

Desde su llegada a Venezuela tras la Segunda Guerra Mundial, la comunidad croata se organizó en distintas asociaciones, primero para extranjeros, como lo establecía la Ley Sobre Actividades de Extranjeros de 1939, y luego de un par de décadas, cuando ya todos habían obtenido la ciudadanía, como venezolanos. Esto fue lo que permitió la difusión de la cultura y las tradiciones de esta nación del sureste europeo en territorio

caribeño.

Al igual que en la mayoría de los países de Sudamérica, en Venezuela se crearon el Hogar Croata y otro tipo de asociaciones y clubes que fungieron como epicentro de la comunidad. En ellos se realizan, desde entonces, almuerzos, festivales, conferencias, bazares y cualquier otra actividad que sirva para expresar el sentimiento nacional.

En un principio, muchos de esos espacios eran de orden académico, deportivo, social económico o cultural, pero tenían un trasfondo político orientado al reconocimiento internacional de Croacia, lo que implicaba una lucha intelectual, mediática y hasta diplomática contra Yugoslavia, un Estado que era miembro de las más importantes organizaciones internacionales, con voz y voto en la mayoría de los escenarios de negociación.

Así pues, tras cuatro décadas, la República de Croacia proclamó su independencia el 25 de junio de 1991 y un mes después se vio inmersa en una guerra defensiva contra la agresión del Ejército Yugoslavo y las milicias paramilitares serbias, quienes en conjunto y bajo la dirección del gobierno de Belgrado intentaron materializar la idea de una Gran Serbia promovida desde mediados del siglo XIX por nacionalistas como Ilija Garašanin y Vuk Karadžić, quienes básicamente pretendían crear un Estado que abarcara todos aquellos territorios donde hubiese población serbia y que dejaron sus ideas plasmadas en la producción literaria de la época que se puede encontrar en Manetovic (2007).

En noviembre de 1995 se firmó el Acuerdo de Paz de Dayton que puso fin a la guerra en Bosnia y Herzegovina, cerrando el capítulo de las conflagraciones en las que se vieron inmersos los croatas en el siglo XX. A partir de entonces, cambiaron las prioridades de la inmigración croata en Sudamérica y el mundo. Fue así cómo poco a poco se hizo mayor énfasis en la difusión de los valores y las virtudes de la nación.

En el caso de Venezuela, las actividades de la comunidad croata tuvieron su origen en 1949 con la fundación de la Asociación Croata de Venezuela, a lo que siguió la del Hogar Croata, el Comité Croata de Venezuela y la Asociación Caritativa Mujer Croata. Después de la independencia, se les unieron la Cámara Venezolano-Croata de Comercio y la Asociación Cultural de Damas Croatas llenó el vacío dejado por Mujer Croata tras su disolución. Cada una de estas asociaciones se encargó de algún aspecto de la cotidianidad de la colectividad, bien sea desde lo económico, político, cultural, deportivo o lo estrictamente académico, pero desde cada uno de sus espacios fueron dando a conocer a la nación croata entre los venezolanos.

Uno de los espacios consolidados de la cultura croata en Venezuela

es “Catorce siglos de historia croata” que desde 1999 se ha convertido en una de las herramientas más importantes para la difusión de la historia y los valores de esta nación europea. Allí el segundo sábado de cada mes, dos personas muy importantes para la comunidad, el Ing. Dr. Zdravko Sančević y el Dr. Ricardo Godigna, han dedicado durante los últimos 21 años incontables horas para compartir con personas de todas las edades y niveles académicos los distintos aspectos de la cultura de la nación asentada en las costas del Adriático.

Para elaborar este trabajo se utilizaron los registros existentes en lo que era el Consulado General de la República de Croacia en Venezuela, así como datos levantados sistemáticamente en cada una de las sesiones a las que asistí durante 10 años, tanto del contenido de las conferencias como de los debates que posteriormente realizaba con los ponentes o los asistentes en torno a los temas expuestos.

El concepto de nación

Para todo ser humano, formar parte de una comunidad imaginada, en los términos planteados por Anderson, es una necesidad. La identidad con una nación y la pertenencia a esta es lo que hoy en día garantiza la seguridad más básica de una persona, lo que desde el individuo es retribuido hacia el colectivo con un amor incondicional que generalmente se expresa a través de “los frutos culturales del nacionalismo –la poesía, la literatura novelística, la música, las artes plásticas– [que] revelan este amor muy claramente en miles de formas y estilos diferentes” (Anderson: 1993, p. 200).

Indudablemente, la literatura es uno de los bastiones del patriotismo. La difusión de ideas sobre los aspectos generales de una comunidad, como pueden ser sus tradiciones, idioma y su territorialidad expresada gráficamente a través de los mapas, forjan un sentido de pertenencia que extiende los vínculos familiares hacia todo aquel conjunto de personas que se identifican con los mismos valores y símbolos nacionales con los que cada uno de nosotros se identifica.

Para este trabajo, el concepto de nación resulta fundamental, pues el mismo suele ser resaltado por los doctores Sančević y Godigna en sus conferencias, así que, en aras de ser consecuente con ellos, se hará un breve abordaje a través de varios autores quienes, en distintos momentos de la historia, hicieron una definición acorde al contexto que les tocó vivir.

Para abordar este concepto, el historiador británico Eric Hobsbawn ofrece una importante discusión de varios autores en su libro *Naciones y*

nacionalismos desde 1870, en el que una de las referencias necesarias es la del inglés John Stuart Mill, quien a mediados del siglo XIX afirmó que la nación es el conjunto de individuos que “desean estar bajo el mismo gobierno, y desean que sea el gobierno de ellos mismos o de una parte de ellos mismos exclusivamente” (Hobsbawm: 2000, pp. 27-28). Esta definición de claro talante liberal deja entrever la voluntad de un grupo y una estructura propia.

Ya en el siglo XX, Iosif Stalin planteó que “una nación es una comunidad estable, fruto de la evolución histórica, de lengua, territorio, vida económica y composición psicológica que se manifiesta en una comunidad de cultura” (Hobsbawm: 2000, p. 13). A diferencia de Mill, destaca la evolución histórica como un elemento fundamental que se halla a la par de elementos clásicos como lengua o comunidad, y a los que el líder soviético incorpora territorio y vida económica, los cuales, hoy en día, son más propios de la definición de Estado.

Por otra parte, el filósofo y antropólogo británico Ernest Gellner desarrolló una línea de investigación en torno al nacionalismo durante la segunda mitad del siglo XX y, como parte de ella, definió a la nación de la siguiente manera:

1. Dos hombres son de la misma nación si y sólo si comparten la misma cultura, entendiendo por cultura un sistema de ideas y signos, de asociaciones y de pautas de conducta y comunicación.

2. Dos hombres son de la misma nación si y sólo si se reconocen como pertenecientes a la misma nación. En otras palabras, las naciones hacen al hombre; las naciones son los constructos de las convicciones, fidelidades y solidaridades de los hombres. (1988, p. 20)

Para Gellner, la consciencia colectiva es preponderante dentro de la nación, pues más allá de los otros constructos sociales, los miembros deben reconocerse como parte de un mismo cuerpo. Esta idea también es trabajada por el politólogo e historiador Benedic Anderson, quien definió la nación como “una comunidad política imaginada como inherentemente limitada y soberana” (1993, p. 23). De este concepto, llama la atención la calidad de imaginaria, pues “aun los miembros de la nación más pequeña no conocerán jamás a la mayoría de sus compatriotas, no los verán ni oirán siquiera hablar de ellos, pero en la mente de cada uno vive la imagen de su comunión” (Anderson: 1993, p. 23). Justamente por ser una comunidad imaginada es que el concepto de nación tuvo mayor aceptación que otro de mayor tradición como el de religión, ya que ofreció a los individuos un elemento de identidad que, apoyado en las revoluciones decimonónicas, cobró fuerza en todo el mundo occidental.

Al revisar estas definiciones con diversidad de enfoques se pueden identificar tendencias, por ejemplo: todos los autores hablan de un grupo humano que comparte valores a través de los cuales se comunican, se sienten cómodos y establecen dinámicas políticas que les distinguen del resto de colectivos humanos. Así que, a los efectos de la investigación, se define la nación como el conjunto de personas que comparten un sistema de valores y que tienen o desean obtener su propio Estado.

Catorce siglos de historia croata

La importancia del concepto de nación siempre ha sido superlativa en el espacio cultural que hoy estudiamos. Desde un principio, el Ing. Dr. Zdravko Sančević quiso recalcar el valor de la nación como elemento central de las conferencias, ya que sin ella no tendría sentido nada de lo que allí se exponía.

Así pues, desde 1999, en su condición de Cónsul General de Croacia en Venezuela, asumió la responsabilidad de difundir la cultura de su país natal en su país adoptivo. Para ello, utilizó la sala de conferencias del Consulado, equipando la misma con mapas y una infografía que permitía a los asistentes ver la evolución de los croatas a través de líderes políticos, arquitectura, símbolos patrios y monumentos icónicos. La metodología de este espacio consistía en una clase magistral, en la que el ponente hacía el recorrido histórico desde la llegada de los croatas al Adriático hasta el siglo XXI, tras la cual se hacía un ciclo de preguntas y el espacio cerraba con un brindis y/o merienda en el que los asistentes se distendían y compartían.

Durante su estancia al frente de las conferencias, el Dr. Sančević se acostumbró a contar con mucho público universitario. Docentes y estudiantes de carreras de humanidades y/o ciencias sociales se veían atraídos por la posibilidad de conocer a un diplomático que había tomado parte en una guerra de independencia, lo que sumado a ese misticismo o aspecto exótico de Croacia para los venezolanos, se convertía en un poderoso atractivo para este tipo de asistentes. Así pues, la difusión de la cultura croata se desarrollaba en un ambiente que podría catalogarse como académico.

El punto fuerte de estas conferencias eran los personajes políticos: duques, reyes, virreyes, presidentes; y los hitos de la historia croata: llegada a los territorios actuales, Pacta Conventa, los Habsburgo, la resistencia ante el avance otomano, el Renacimiento Croata, la Primavera Croata y la independencia. Sin embargo, siempre hubo espacio para destacar los aspectos culturales: la importancia del Sabor (Parlamento) durante todo este tiempo, las ideas que muchos de los personajes históricos defendieron

y las tradiciones que garantizaron la supervivencia de la nación croata a pesar de las múltiples adversidades que siempre han existido.

Tras quince años realizando esta actividad, el Cónsul decidió retirarse de la actividad diplomática, lo que se tradujo en el traslado del Consulado a Brasilia (capital de Brasil). Mientras que en lo que respecta a las conferencias, dio paso al Dr. Ricardo Godigna quien desde el principio imprimió su sello personal al espacio, reconociendo siempre la importancia de su predecesor en toda la producción intelectual que él estaba generando.

El Dr. Godigna es médico y fue director del Hospital Militar Carlos Arvelo en la ciudad de Caracas. Tras pasar a retiro, su actividad junto a la comunidad croata se incrementó y ha ganado renombre como uno de los intelectuales y promotores importantes de la cultura croata en Venezuela. Sus conferencias se han caracterizado por mantener el recorrido histórico, pero también ha incorporado otras áreas de conocimiento como:

Numismática: la cual utiliza para dar a conocer la evolución del arte en las monedas y billetes croatas, desde la antigüedad hasta las kunas actuales, ahondando en aspectos como materiales e iconografía (flora, fauna, símbolos y personalidades).

Gastronomía: quizá la conferencia más emblemática en este sentido es la de los vinos croatas, en la que explica el origen de los mismos.

Tradiciones: acá se abordan las fechas más importantes del calendario croata, desde lo religioso y lo pagano.

Grandes personalidades croatas: un espacio para conocer un poco a todos aquellos hombres y mujeres que dejaron su huella desde lo político, lo artístico, lo científico o cualquier otro ámbito de las dinámicas sociales croatas.

Conferencias especiales: en los últimos años, la que atrajo más público fue el tributo a la selección croata finalista de la Copa del Mundo de la FIFA Rusia 2018.

Desde la década de 1950, la cotidianidad de los inmigrantes croatas incluyó actividades sociales y culturales de distinta índole. Las más cotidianas eran los almuerzos en el Hogar Croata, pero también había otras como la presentación de grupos folclóricos en festivales internacionales o los bazares anuales, la conmemoración de fechas religiosas importantes como la cena del día de Reyes Magos o San Nicolás, y otras de índole político como las ofrendas florales para conmemorar el 10 de abril en la Plaza Bolívar de Caracas (hasta 1990) y el 25 de junio en el Panteón Nacional (1999-2014).

Una característica común de todo lo mencionado en el párrafo anterior

era la presencia casi exclusiva de miembros de la comunidad croata, pues generalmente servían para manifestar el patriotismo o reivindicar las tradiciones europeas con las que se identificaban; en este sentido, se trataba de actividades públicas pero que congregaban casi exclusivamente a los inmigrantes croatas y sus descendientes conservando la cultura pero sin llegar a un nivel de difusión que involucrase a los venezolanos no vinculados a esta comunidad. A diferencia de estos espacios, “Catorce siglos de historia croata” tiene un perfil académico atractivo para gente que generalmente hace vida en las universidades capitalinas, así como para personas que buscan algo novedoso para incluir en la agenda cultural caraqueña durante los fines de semana.

Si bien al principio el alcance de este espacio se limitaba al público asistente, el paso de los años brindó la posibilidad de explorar nuevos horizontes. Así, el Dr. Godigna publicó el libro “Breve Historia de Croacia”, un pequeño libro de 30 páginas con mapas en blanco y negro que sirvió como punto de partida de un proceso de crecimiento intelectual que, cuatro ediciones después (segunda y tercera fueron en físico igual que la primera; la cuarta, en digital), ofrece un texto de ochenta páginas a full color, con mapas, ilustraciones, fotografías, procesos históricos y biografías, que han hecho posible la difusión de la cultura croata más allá de un espacio físico y de un horario en concreto.

Conclusiones

Desde la llegada de los croatas a suelo venezolano en 1948, estos se preocuparon por difundir su cultura a través de distintos espacios, académicos y culturales, y con el paso de los años fueron ganándose el respeto de algunos sectores de la sociedad venezolana gracias a sus aportes en materia académica y económica.

Entre los distintos espacios que surgieron a lo largo de seis décadas, hubo uno que destacó por múltiples razones: “Catorce siglos de historia croata”. Una de ellas fue su continuidad, pues ya son 21 años ininterrumpidos, otra, el alcance, ya que ha llegado tanto a miembros de la comunidad croata en Venezuela como a personas que no tienen ningún tipo de vínculo familiar con esta nación.

Mi interacción con la comunidad croata de Venezuela tiene sus orígenes en marzo de 2004 y en todos estos años he participado en bazares, almuerzos y celebraciones especiales; asimismo, me he involucrado intelectualmente con la historia y la cultura croata al escribir tres tesis y un libro, dictar más de diez seminarios, 22 charlas y/o ponencias, haber sido instructor de nivel básico de idioma croata, miembro del coro de la

Asociación de Damas Croatas, así como oyente y ponente de “Catorce siglos de historia croata”.

Gracias a todo ello, he podido apreciar el alcance de muchos de estos espacios a través de conversaciones informales y mediante la aplicación de instrumentos académicos como entrevistas y encuestas a miembros de la comunidad. Uno de los hechos más relevantes que he registrado en estos años ha sido la evolución del espacio dirigido por los Doctores Sančević y Godigna, quienes fueron capaces de adaptarse a los cambios tecnológicos y generaron una producción intelectual que no solamente se ha difundido, sino que ha incentivado a muchos a investigar sobre los distintos aspectos de la nación croata, sea historia, idioma, gastronomía, literatura, geografía, arte, tradiciones, turismo y un sinfín de tópicos en los que difícilmente se ahonde desde otros espacios culturales ofrecidos por la comunidad.

Bibliografía y fuentes

- Anderson, B. (1993). *Comunidades imaginadas*. Fondo de Cultura Económica.
- Gellner, E. (1988). *Naciones y nacionalismo*. Alianza Editorial
- Hobsbawn, E. (2000). *Naciones y nacionalismos desde 1870*. Editorial Crítica.
- Manetovic, E. (2007). Ilija Garasanin: Nacertanije and Nationalism. *The Historical Review/La Revue Historique*, (3), 137–173. <https://doi.org/10.12681/hr.201>.

LAS MUJERES CROATAS EN VENEZUELA

Karen Geraldine Díaz Pérez

Resumen

El estudio de los procesos migratorios ha sido eje fundamental de diversas disciplinas de estudio debido al constante movimiento de la población por diversas razones políticas, económicas, culturales, entre otras, y una de las que ha tomado mucha fuerza en los últimos años es el estudio del rol de la mujer en los procesos migratorios. En esta investigación, el objetivo principal es estudiar el rol de la mujer croata en el proceso migratorio post Segunda Guerra Mundial y en la difusión de la cultura croata en Venezuela principalmente a partir de 1974, con el auge de la Asociación Caritativa *Hrvatska Žena* (Mujer Croata), y a partir de 2003, con la Asociación Cultural de Damas Croatas de Venezuela, contemplando aspectos de índole cultural como enseñanza del idioma, la difusión de las tradiciones como música, bailes y gastronomía, así como también las actividades caritativas, incluyendo aquellas desempeñadas durante la guerra de independencia de Croacia. Aunado a ello, se hará una mención especial a la vida y obra de la Señora Nada Sančević de Manc, quien fue una de las mujeres más activas en el accionar de ambas organizaciones, llegando a ser nombrada presidenta Honoraria vitalicia de la Asociación de Damas Croatas de Venezuela. Para realizar esta investigación, se recurrirá al registro de entrevistas realizadas a la señora Nada Sančević de Mac, registros fotográficos y escritos de las asociaciones mencionadas.

Palabras clave: *mujer, inmigración, asociaciones, Croacia, Venezuela*

Introducción

El estudio de los procesos migratorios ha llamado la atención de los historiadores de forma continua desde que Fernand Braudel desarrolló su obra maestra *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II* en el año 1949, y dentro de las categorías de estudio, una de las

que ha tomado mucha fuerza en los últimos años es la de la mujer y su rol en los procesos migratorios.

La comunidad croata de Venezuela, al igual que en todo el subcontinente, llegó de forma masiva después de la segunda guerra mundial y, desde entonces, vivió un proceso de asimilación que hoy en día nos lleva a hablar primordialmente de venezolanos de origen croata y no de croatas en Venezuela. Sin embargo, en la segunda mitad del siglo XX, la presencia de los inmigrantes era mucho mayor que en la actualidad (en 2020 son sus hijos, nietos y bisnietos los que ocupan los espacios de la comunidad) y, por entonces, se organizaron en distintas asociaciones que permitieron cubrir las necesidades de la colectividad.

Dos de esas asociaciones han estado conformadas por mujeres y, si bien no convivieron en simultáneo, cada una de ellas se ha encargado de impulsar el conocimiento de la cultura croata dentro de Venezuela. Hablamos de Mujer Croata durante el último cuarto del siglo XX y la Asociación Cultural de Damas Croatas de Venezuela desde 2003. En este sentido, en términos prácticos, hemos delimitado como área de análisis la figura de la mujer croata en los procesos migratorios ocurridos post segunda guerra mundial, que produjeron la llegada de migrantes europeos (principalmente: italianos, españoles, croatas, húngaros, polacos, ucranianos, eslovenos, entre otros) al territorio de Venezuela entre los años 1947 y 1949.

Los croatas en Venezuela

Durante los años 40 se mantenía una política migratoria orientada a buscar familias europeas que pudiesen dedicarse a la agricultura y la ganadería. Recordemos que el boom petrolero a principio de la década de los cuarenta generó una migración interna en Venezuela que devino en el abandono masivo del campo, pues la mayoría de la población buscó mejoras en su calidad de vida dirigiéndose a las ciudades que comenzaban a crecer como importantes centros urbanos, las cuales tenían mejores condiciones de higiene, educación y trabajo, servicios públicos permanentes y posibilidades que los pueblos venezolanos de mediados del siglo XX no tenían, pues allí, aún reinaban los paisajes y las dinámicas decimonónicas.

Como parte de la política migratoria, el gobierno nacional envió representantes diplomáticos a los campos de refugiados en Europa en búsqueda de familias para emplear a todos sus miembros en agricultura y ganadería, por considerar que los grupos eran más estables que los individuos solteros, lo que marcaba una diferencia con otros países de la región, como por ejemplo Perú, que buscaba solteros para casarlos con las nativas; además, querían "... introducir hábitos civilizadores, costumbres y conoci-

mientos útiles en agricultura, en artes y en la ciencia de gobierno" (Rey, 2011, p. 92) y fue así como surgió la posibilidad de diferentes familias de ir a Venezuela a bordo del US General Black de la marina estadounidense al servicio de la Organización de las Naciones Unidas.

El buque trajo a un primer grupo en octubre de 1947, otro en diciembre y uno en febrero de 1948; recordemos que a pesar de tener elecciones presidenciales en la época¹ se mantenía esta política que permitía que las familias pudiesen desembarcar en tierra firme. Este buque llegaba a Puerto Cabello (estado Carabobo) y de allí los migrantes eran llevados al Centro de Migrantes de El Trompillo, a 209 km al oeste de Caracas (Feo, 1989, p. 23). Inicialmente, la población inmigrante estaba llamada al campo y algunos ejercieron estas labores en diferentes ciudades del país; sin embargo, muchas personas iban a este campo a ofrecer trabajos en diversos oficios (cocina, costura y realizando aseo en casas de familia). A pesar de las oportunidades laborales muchas de estas familias se dirigieron a la capital del país en busca de mejorar sus condiciones de vida, especialmente, en el área de servicios e higiene.

Ahora bien, en este proceso de interactuar con una nueva cultura, con idioma y costumbres diferentes, las mujeres tuvieron un papel preponderante. Por una parte, eran las encargadas de cuidar a los niños y cumplir labores del hogar, pero también las encargadas de aprender un nuevo idioma (español), enseñarlo a sus hijos, mantener las tradiciones propias del pueblo croata, ayudar en obtener ingresos para mejorar su situación e intentar dar una identidad a sus hijos para que tuvieran acceso a una educación.

Este último fue muy importante, pues la gran mayoría de las familias que ingresaron no contaron con documentos venezolanos de manera inmediata, solo tenían los pasaportes que otorgaba la Cruz Roja a los integrantes. De esta forma, muchos de ellos ingresaron al país en la condición de apátridas, es decir, no eran considerados como nacionales por ningún Estado, conforme a su legislación (Convención de las Naciones Unidas sobre el Estatuto de los Apátridas. Artículo 1. 6 de junio de 1960). Respecto a ello, la señora Nada comentaba: "esta situación afectaba mucho a la familia, era una situación muy triste, no nos sentíamos personas" (N. Sančević, comunicación personal, 4 de junio de 2015).

Efectivamente, la falta de documentos limitaba el acceso a derechos como la educación y un trabajo estable, por lo que las primeras acciones de la población croata estuvieron orientadas a regularizar su condición, es

¹ En diciembre de 1947 se realizan elecciones presidenciales donde fue elegido Rómulo Gallegos, que asume el poder en febrero de 1948.

decir, a solicitar la nacionalidad venezolana. En este proceso, los croatas fueron apoyados por la organización católica *Cáritas*, que veló por la seguridad de aquellos que llegaban al país, esforzándose por ayudarles a conseguir trabajo a los adultos y educación a los niños.

En 1949, los croatas obtuvieron el permiso del gobierno venezolano para tener una asociación de extranjeros y, en 1958, se fundó la Compañía Anónima Hogar Croata, que fue la base para recaudar fondos en pro de las actividades de la colectividad. Desde sus inicios las mujeres croatas asumieron amplias actividades en la organización, fomentando la cultura, con un rol activo en la realización y participación en festivales folklóricos internacionales, donde cantaban, bailaban y vestían los trajes típicos de cada una de las regiones del país europeo, así como también con la presencia en actividades gastronómicas en las que compartían comida croata con la sociedad venezolana.²

Las mujeres croatas

En 1974, la mayoría de la diáspora había obtenido la ciudadanía venezolana y crearon nuevas asociaciones con un estatus diferente, una de ellas fue Mujer croata (*Hrvatska Žena*), una sociedad caritativa que, sin las ataduras que imponía la ley de actividades de extranjeros, amplió su rango de acción. Allí, una de las personas más activas fue la señora Nada Sančević de Manc, de quien hablaremos más adelante, pues fue una de las mujeres más influyentes en el entorno croata venezolano.

La Asociación Mujer Croata desempeñó un importante rol durante los años de la guerra de independencia croata (1991–1995), pues desde su seno surgieron muchas iniciativas que sirvieron para recaudar alimentos, ropa y medicinas que fueron enviadas a Croacia con el propósito de atender a quienes eran víctimas de la agresión serbia que pretendía negar el derecho a la autodeterminación del pueblo croata. Una de las actividades realizadas por Mujer Croata en aquellos años fue la elaboración de listas de medicamentos que se requerían en Zagreb y otras ciudades, tras lo cual, se hicieron las gestiones pertinentes ante un laboratorio venezolano y se logró la donación de los mismos (N. Sančević, comunicación personal, 4 de junio de 2015).

Así como esto que acabamos de mencionar, no faltaron bazares, conciertos, verbenas, almuerzos y rifas que siempre contaron con el

² Desde el punto de vista de la historia, lo más importante de aquellas actividades, fue que dejaron un importante registro fotográfico tanto en colecciones privadas como en exhibiciones permanentes en las paredes del apartamento que fungió como Consulado General de Croacia en Venezuela entre 1999 y 2014.

apoyo de distintos sectores de la sociedad venezolana, no solo asistiendo a eventos o comprando tickets, sino involucrándose en la logística o con publicidad gratuita.

Aquellas actividades durante la década de los noventa fueron el último gran aporte de Mujer Croata, y el vacío que dejó durante un lustro lo llenó la Asociación Cultural de Damas Croatas de Venezuela el 21 de marzo de 2003. Según su autodefinición es una:

Asociación sin fines de lucro dedicada, entre otras cosas, a la promoción de actividades culturales de Croacia en Venezuela destacando sus tradiciones, historia, turismo y valores humanísticos y morales; así como estrechar vínculos de amistad y hermandad entre Croacia y Venezuela (https://www.facebook.com/pg/damascroatas/about/?ref=page_internal).

Desde su fundación, esta asociación sin fines de lucro se ha dedicado, entre otras cosas, a la promoción de actividades culturales de Croacia en Venezuela haciendo énfasis en las tradiciones, historia y turismo con el firme propósito de estrechar vínculos entre ambas naciones, para lo cual promueve ideales de pertenencia nacional, libertad y autodeterminación de los pueblos, lo cual se refleja en las distintas manifestaciones artísticas y culturales de grupos o individuos de la comunidad croata de Venezuela y sus vínculos con agrupaciones o instituciones similares en Venezuela y el exterior.

Asimismo, se destaca su trabajo editorial, ya que las Damas Croatas han ayudado a publicar libros de distinta índole como poesía, literatura o historia, pero no cabe duda de que lo que mayor impacto ha causado son los libros de cocina croata, donde se pueden apreciar recetas tradicionales del país europeo con los pequeños o grandes aportes de ingredientes propios de la gastronomía venezolana, lo que ofrece una muestra del “mestizaje culinario” y la asimilación mutua de ambas culturas.

Por otra parte, los artistas plásticos, escultores y pintores de origen croata también han contado con el apoyo de esta asociación a través de exposiciones, bazares y almuerzos especiales, en los que se compran y venden todo tipo de objetos artísticos vinculados a Croacia o hechos por miembros de esta colectividad.

Finalmente, no podemos olvidar los esfuerzos que, desde 2008, se han realizado para retomar la enseñanza del idioma croata en Venezuela. Gracias a ello, descendientes de croatas y amigos de esta nación han podido dar los primeros pasos en el proceso de aprendizaje de esta lengua y se han involucrado mucho más con los aspectos culturales de la nación, al punto de ser lo suficientemente constantes como para recibir el aval de

las instituciones croatas en Venezuela cuando han optado por las becas del programa *Croaticum*.

Todo lo que hasta aquí se ha mencionado no ha sido obra de la casualidad, sino gracias a los aportes de mujeres croatas quienes, desde su juventud en las décadas de 1940, 1950 y 1960, se han esforzado y no han claudicado en su labor de mantener viva las costumbres de Croacia, transmitiendo estas a las nuevas generaciones nacidas en territorio venezolano. Es por ello que desde acá se desea destacar a mujeres como Gordana Ostojic, Myrna Minskiewitz y, especialmente, la señora Nada Sančević de Manc, quien falleció el 23 de marzo de 2016 a los 91 años, pero quien en vida fue una mujer muy activa y, sin temor a equivocarnos, una de las personas más importantes para el éxito de estas dos asociaciones, pues sus acciones la llevaron a ser reconocida por sus pares, quienes la nombraron presidente vitalicia honoraria de la Asociación Cultural de Damas Croatas de Venezuela.

Nada Sančević de Manc

A continuación, se presenta un apartado para el cual se tomó como fuente la última entrevista que se le realizó en vida a la Señora Nada, el 23 de mayo de 2015 en el Hogar Croata de Venezuela, ubicado en el municipio Chacao del estado Miranda.

La señora Nada Sančević de Manc nació en Herzegovina el 4 de diciembre de 1925, había terminado la escuela secundaria cuando el fin de la Segunda Guerra Mundial la obligó a abandonar su tierra natal junto a su familia. Todos ellos salieron de Croacia en mayo de 1944 y estuvieron en un campo de refugiados en Italia hasta 1947. Allí, empezó a estudiar farmacia, asistía a clases y se presentaba a los exámenes, pero no tenía ningún tipo de documentación que avalase su formación, pues la había perdido al salir huyendo ante el avance de los partisanos. La permanencia en Italia tenía un gran propósito: conseguir un país que les abriera las puertas para reiniciar sus vidas, pues eran conscientes que su regreso a la nueva Yugoslavia significaba cárcel o muerte.

Las opciones para mejorar la calidad de vida de muchos europeos estaban en el continente americano, pues países como Argentina, Brasil, Perú, Venezuela, entre otros, mantenían una política de captación de migrantes, tanto para el empleo como mano de obra en la agricultura y ganadería como para poblar territorios. En el caso específico de Venezuela, la política migratoria de entonces estaba orientada a buscar familias europeas que pudiesen dedicarse a la agricultura y la ganadería, garantizando el mantenimiento de las actividades del campo que habían

mermado gracias al boom petrolero de los años cuarenta que hizo que la población migrara a los campos de explotación o a la capital del país en busca de mejorar sus condiciones de vida.

La familia Sančević viajó Venezuela a bordo del US General Black de la marina estadounidense al servicio de la Organización de las Naciones Unidas, llegaron a Venezuela en febrero de 1948 y para ella fue muy emotivo el recibimiento, pues había muchas personas que les dieron caramelos, chocolates, cigarros y papelillos. Luego de ser trasladados a El Trompillo, comenzaron a trabajar en diferentes oficios e iniciaron el proceso para adquirir la ciudadanía venezolana. El entonces novio de la señora Nada se trasladó a Caracas para trabajar como dibujante, lo que fue fundamental para lograr la mudanza de la familia.

Al llegar a la capital venezolana, la señora Nada consiguió trabajo en un laboratorio. Durante 15 años estuvo allí hasta que reunió el dinero necesario para un negocio propio, una tienda de ropa para niños. Sin embargo, una nueva tragedia enlutó su vida: en 1980 falleció su esposo, Eduard Manc, un golpe muy duro de asimilar para ella, por lo que vendió todo y se jubiló. Un año después también falleció su padre, Mirko Sančević, y tras superar todo ello, reactivó su participación con las asociaciones croatas.

Durante cuatro décadas orientó sus energías a trabajar por los croatas de Venezuela, desde Mujer Croata y con la Asociación Cultural de Damas Croatas de Venezuela, sin embargo, eso no fue lo único que hizo: junto a su hermano, Zdravko Sančević, trabajó en el Consulado General de la República de Croacia en Venezuela entre 1999–2014 y asistía religiosamente a cada una de las actividades organizadas por la comunidad.

Al igual que la mayoría de los croatas de Venezuela, ella tenía doble nacionalidad. Al ser consultada por las diferencias entre ambas naciones no vacilaba en responder que por Croacia siempre tuvo una gran nostalgia, razón por la cual era muy activa dentro de la comunidad, y desde su perspectiva los croatas son más disciplinados, pero no tienen la habilidad de los venezolanos para improvisar y solventar problemas sobre la marcha. Durante los primeros diez años de su estadía pensó en volver a Croacia, luego simplemente se estableció y echó raíces en su patria adoptiva, en el país caribeño se casó, tuvo una hija, varios nietos y muchos bisnietos. A su juicio, los aportes de los croatas a Venezuela son muy numerosos, pero los más emblemáticos desde lo cultural son: el Museo de los Niños, fundado por Boris Široki; en materia académica, su hermano el Dr. Ing. Zdravko Sančević, uno de los fundadores de la Escuela de Petróleo de la Facultad de Ingeniería de la Universidad Central de Venezuela y, en esa misma casa de

estudios, la más importante del país, los aportes hechos por Dušan Žanko en la Escuela de Agronomía fueron reconocidos de manera póstuma al bautizar la biblioteca de la Facultad de Agronomía con su nombre.

La obra de la Señora Nada puede verse reflejada de forma directa o indirecta en la continuación de actividades de la Asociación de Damas Croatas de Venezuela y en la actualidad de algunas personas que, sin haberla conocido, actualmente están vinculadas a Croacia como consecuencia de las acciones de quienes, tras haber compartido con ella, asumieron el compromiso de mantener vivo su legado y se comprometieron a impulsar la cultura croata dentro de la sociedad venezolana, con la misma perseverancia y el mismo amor con que ella siempre lo hizo. En este sentido, una de las pruebas más importantes de ese legado se puede ver en la participación de la delegación venezolana en este Primer Encuentro Internacional Científico Profesional: Procesos Migratorios entre Croacia y América del Sur. Historia, cultura y sociedad, donde la mayoría no somos descendientes croatas, pero gracias a ella nos involucramos con todo esto y hoy en día hacemos aportes y expresamos nuestro sentir por las distintas expresiones culturales que ofrece esta nación.

Conclusiones

La llegada de los croatas a Venezuela respondió no solo a la tragedia vivida por Europa durante la Segunda Guerra Mundial, sino también a los intereses del gobierno venezolano de la época que buscaba aumentar la población e incrementar la posibilidad de desarrollo del campo con personal calificado, principalmente familias católicas de agricultores con experiencia en la siembra y la ganadería.

Así, tras llegar a los centros de refugiados en Venezuela, comenzó un proceso de organización que permitió subsanar las falencias que por entonces generaban la mayoría de las penurias vividas por esta colectividad en suelo venezolano y, con el pasar del tiempo, las mujeres ganaron espacio y comenzaron a realizar muchas de las actividades importantes de la comunidad croata en Venezuela.

En este sentido, el gran aporte de las mujeres croatas en Venezuela ha sido indudablemente el impulso de la cultura y las obras caritativas, haber dado a conocer el nombre de Croacia mediante la promoción de artistas y académicos, así como el idioma y las tradiciones, todo producto de un trabajo que se ha mantenido por más de medio siglo en el que mujeres como Nada Sančević han sido capaces de llevar adelante distintos proyectos que, a priori, se veían como emprendimientos muy a cuesta arriba por el escaso número de miembros de la comunidad. Sin embargo, el profundo amor por

Croacia y Venezuela fue lo que, según ellas mismas confiesan, las motivó a ser constantes en su esfuerzo, y hoy en día les ha valido el reconocimiento de todos aquellos que de una u otra forma se han involucrado con los croatas de Venezuela.

Bibliografía y fuentes

Bibliografía

Feo, O. (1989). *Apuntes para un historial de inmigración en Venezuela y Carabobo*. Coordinación del Estado Carabobo.

Rey, J. C. (2011). *Huellas de la inmigración en Venezuela*. Fundación Polar.

Fuentes

Asociación cultural de Damas Croatas de Venezuela. (s.f.). Inicio [Página de Facebook]. Facebook. Recuperado el 20 de marzo de 2020 de https://www.facebook.com/pg/damascroatas/about/?ref=page_internal

Díaz, K. y Zambrano, O. (2015, 23 de mayo). Entrevista a Nada Sančević en el Hogar Croata de Caracas.

Díaz, K. y Zambrano, O. (2015, 15 de junio). Entrevista a Myrna Minskewitz en el Hogar Croata de Caracas.

Estados Unidos de Venezuela. Asamblea Nacional Constituyente. (1947). *Constitución de los Estados Unidos de Venezuela de 1947*. Gaceta Oficial N° 192 Extraordinario, 18 de julio de 1947.

Estados Unidos de Venezuela. Palacio Federal Legislativo. (1942). Ley Sobre Actividades de Extranjeros en el Territorio de Venezuela. Gaceta Oficial N° 20.835, 29 de junio de 1942.

MALA ŠKOLA CÓRDOBA, KOLITO

Karen Bauk

Trabajo profesional (no científico)

Resumen

Los croatas emigraron a Argentina por razones económicas, políticas o escapando de la guerra. Al llegar, se agruparon y fundaron diferentes Doms, donde se juntaban para mantener sus costumbres, es así como en Córdoba se fundó en el año 1956. Con el tiempo, las nuevas generaciones iban perdiendo la cultura de sus lugares de origen, es por ello que hubo intentos de formar escuelas, donde los niños podrían aprender la cultura de sus ancestros. En el año 2012 se creó el Kolito, un espacio para aprender el idioma, bailes, juegos, historia y cultura. En este trabajo se pretende recapitular la historia de esta escuela y las vivencias de los alumnos. Es por ello que a los integrantes del grupo se les realizó un cuestionario semiestructurado, con el objetivo de indagar su interés en la participación. Pudimos observar que los estudiantes son descendientes de personas provenientes de todas partes de Croacia, siendo desde segunda a cuarta generación de migrantes, si bien la mayoría comenzó a estudiar porque los padres lo decidían, luego surgió un interés personal por aprender sobre Croacia.

Palabras clave: *Córdoba, niños, cultura, idioma, bailes*

Introducción

La diáspora croata se encuentra dispersa por todo el mundo, siendo la comunidad que se encuentra en Argentina la tercera en tamaño, de acuerdo a cifras proporcionadas por el gobierno de Croacia (Republic of Croatia, State Office for Croats Abroad, 2013). Según las proyecciones del INDEC (2014), en el año 2019 Argentina tendría alrededor de 44.938.712 de habitantes, de los cuales aproximadamente 400.000 tienen raíces croatas (Vrljičak, 2017), y la provincia de Córdoba, alrededor de 3.304.825 de habitantes (INDEC, 2010), de los cuales 27.191 personas poseen ascendencia croata (Vrljičak, 2017). Estos, junto a inmigrantes de

otras nacionalidades, construyeron la identidad argentina. El aporte de los croatas a la ciudad fue considerable, tanto así que dos monumentos íconos e importantes para la cultura cordobesa fueron construidos con mano de obra croata. Uno de ellos es el “Arco de Córdoba”, que es el arco de ingreso a la ciudad, y el otro es “la Cañada”, un canal construido para que el arroyo la Cañada, que es un afluente del río Suquía, el cual atraviesa la ciudad, no la inunde (Sprljan, 2004).

Los inmigrantes croatas, al llegar a los diferentes poblados, se fueron agrupando con la finalidad de poder sociabilizar, pero fundamentalmente para no perder la cultura, es así como en las ciudades más grandes se formaron los *Doms* u Hogares Croatas. En Córdoba capital, se fundó en el año 1956 (Sprljan, 2004). Luego de un tiempo y con el paso de generaciones, el objetivo de juntarse en el *Dom* fue cambiando, sin embargo, el reunirse y la transmisión de la cultura, se mantuvieron. Actualmente, las personas acuden a las instalaciones para informarse sobre la ciudadanía, aprender el idioma y el baile, pero principalmente lo hacen en los almuerzos que se brindan a lo largo del año; también acuden a las clases de cocina o diferentes talleres que se ofrecen según los intereses de las personas.

Una de las actividades con mayor continuidad y lo que se pretende mostrar en este trabajo, es la escuela de niños “Kolito”, que significa pequeño *kolo*. En croata, los *kolo* son las rondas de baile. Debido a que estamos convencidos de que si la cultura no se transmite a los niños en estos países tan alejados se va a ir perdiendo, hubo varios intentos de formar estas escuelas, sin embargo, no todas perduraron en el tiempo. Cristian Sprljan (2004) manifiesta que los inmigrantes que dejaban Croacia por razones económicas en los comienzos del siglo XX, se instalaban definitivamente en Argentina y querían que sus hijos adoptaran rápidamente las costumbres del nuevo país. En cambio, los inmigrantes de posguerra solo ansiaban volver, es por ello que no querían olvidar su pasado, y es allí donde radica el origen de las escuelas para niños, ya que dieron una vital importancia a mantener el idioma y las costumbres. De esta manera, crearon lo que comúnmente se denomina en croata “Mala Škola” o “Pučka Škola”, es decir, escuela de niños o escuela elemental. Este tipo de escuela se fue dando en forma cíclica en Córdoba ya que abría por unos años y bajo determinados profesores (todos de la colectividad), luego cerraba y más adelante volvía a abrir. El 24 de julio de 1965, en una reunión presidida por el Padre Andrija Oštrić, un sacerdote croata que vivía y realizaba su tarea pastoral en Santa María de Punilla en las sierras de Córdoba, se fundó la “Escuela Croata de Córdoba”. Para las clases se anotaron 26 alumnos. El Programa de estudios comprendía

historia y geografía de Croacia, idioma, religión y canto. La comisión organizadora estuvo constituida por el Padre Oštrić, Marija Govedić, Šime Čavić, Ferdo Ivanković, Vesna Eterović, Branka Tanodi y Marica Halupa, entre otros. La escuela funcionaba los sábados de 3 a 6 de la tarde en las aulas del Colegio Padre Claret y la directora era la Sra. Marija Govedić. Después de las clases, el Padre Oštrić celebraba la misa para los participantes. Un gran colaborador de la escuela fue el Sr. Ferdo Ivanković quien hizo todo lo posible para que esta actividad tuviese éxito. Los frutos de la enseñanza se vieron el 12 de diciembre de ese mismo año 1965 en el acto de clausura que congregó a un numeroso público croata y argentino. Esta escuela, que había surgido con mucha fuerza, logró mantenerse un par de años más. Lamentablemente, con el tiempo, la Mala Škola se perdió tal y como se había concebido. En los años setenta se continuó estimulando a los más pequeños de la colectividad mediante el idioma y la música. En esos años Šime Čavić tomó la posta de educar a los niños. Los años siguientes las actividades siguieron fluctuando. Había períodos en los que no se realizaban actividades, principalmente referidas al idioma, y otros en los que sí. En estos últimos se comenzaba con mucho entusiasmo las primeras clases y se finalizaba el año con muy pocos alumnos. En el año 1991, el renacer de Croacia y su declaración de independencia incentivó a muchos a volver a las clases de idioma, es así como a mediados de año, una gran cantidad de jóvenes de todas las edades se inscribió para aprender el idioma de sus ancestros. Estas clases eran brindadas por Šime Čavić y Kača Rendeli. Entre otras cosas, se aprendía el Himno Nacional Croata y muchas costumbres y tradiciones. Lo más importante que generaron estas clases fue que el grupo de adolescentes que las integraban formó a los meses el conjunto folklórico croata “Kolo Velebit” (Sprljan, 2004). En los noventa la Mala Škola derivó en algo nuevo, ya que en esta década se acercaron a la sede del Hogar numerosos descendientes de inmigrantes arribados en los años veinte, que no estaban tan inmersos en la cultura croata como los descendientes de posguerra (Sprljan, 2004). Durante los años 1991 y 1992, las clases fueron brindadas por Irene Chavich en el *Dom*, allí los niños aprendían idioma y baile, en este momento se enseñaba lo que se transmitía en la casa, era una escuela más que todo para sociabilizar, mantener viva a la comunidad croata y mostrar al mundo que la cultura croata existía (comunicación personal con la Sra. Irene Chavich). Durante el año 2000 se reactivó la Mala Škola, pero esto duraría un breve periodo. El Kolito, como lo conocemos actualmente, comenzó a funcionar en el año 2012 en las instalaciones del *Dom*. Un grupo de adolescentes se dio cuenta de que cada vez había menos gente para bailar en el conjunto de jóvenes, es por ello que se indagó en las familias donde había niños

para comenzar con esta iniciativa. Las maestras que estuvieron a cargo los primeros años fueron Betania Matiak y Katia Benetti Ivanovich, con la colaboración de Brenda Sojak y Jesica Ivanovich (comunicación personal con la Srta. Betania Matiak), y en el año 2014 también colaboró Karen Bauk, incorporándose como maestra en el año 2016. Al principio, las maestras eran personas que tenían algo para enseñar, principalmente lo que se les transmitía en el hogar, pero con el paso del tiempo estas personas se fueron capacitando. Es así como todas las maestras que estuvieron en el Kolito en algún momento fueron a estudiar idioma a Croacia, en el curso que brinda el Croaticum, y, además, también se perfeccionaron en el baile.

Teniendo en cuenta lo expuesto anteriormente, luego de recapitular la historia de esta escuela, y con el objetivo de mostrar la importancia de estos espacios, en el presente trabajo se pretende rescatar las vivencias de los alumnos para revalorizar a la Mala Škola.

Materiales y métodos

A la Mala Škola Kolito, ubicada en el *Dom* de Córdoba, concurren todos los sábados aproximadamente diez niños de 5 a 13 años. A los alumnos que asistieron en el año 2019 se les realizó un cuestionario semiestructurado, con el objetivo de indagar su interés en la participación en la escuela (Fig. 1). Además, para poder recapitular la historia narrada en la introducción, se entrevistaron a algunas maestras que pasaron por este espacio.

IME:
DOB:
1) GOVORIŠ LI HRVATSKI U OBITELJI?
A) DA   B) NE
2) GOVORI LI NETKO U TVOJOJ OBITELJI HRVATSKI?
A) DA   B) NE
TKO? KAKO GA JE NAUČIO?
3) IZ KOJEG DIJELA HRVATSKE JE TVOJA OBITELJ?
4) POZNAJEŠ LI HRVATSKU?
A) DA   B) NE
5) AKO NE POZNAJEŠ HRVATSKU, BI LI VOLIO TAMO IĆI? ZAŠTO?
6) SASTAVI POPIS HRVATSKIH RIJEČI KOJIH SE SJEĆAŠ
7) KOLIKO DUGO VEĆ IDEŠ U KOLITO?
8) ZAŠTO IDEŠ U KOLITO?
9) ŠTO TI SE NAJVIŠE SVIĐA U KOLITU?
10) ŠTO RADIŠ U KOLITU?
11) NAPRAVI CRTEŽ KOJI PREDSTAVLJA KOLITO.

Figura 1. Encuesta realizada a alumnos del Kolito.

Resultados y discusión

Se pudo observar que los estudiantes corresponden a descendientes de todas partes de Croacia, siendo segunda, tercera o hasta cuarta generación de inmigrantes, y si bien la mayoría de los mismos comenzó a estudiar la cultura croata porque los padres así lo dispusieron, luego surgió un interés personal por seguir aprendiendo sobre el país de sus ancestros. Teniendo en cuenta esto, en las clases se realizan actividades que abarcan costumbres de todas las regiones del país, muchas veces relacionando y comparando con Argentina, con la finalidad de valorar cada nación con sus debilidades y fortalezas, como así también se abarcan diferentes temáticas, como por ejemplo geografía, fechas patrias, las celebraciones de Pascua y Navidad, cuentos clásicos, entre otras. En esto se parece a las otras escuelas que hubo en Córdoba, en donde la educación era integral, abarcando diferentes aspectos de la cultura, sin embargo, actualmente se cuenta con mayor cantidad de material didáctico.

En la mayoría de las familias de los estudiantes alguien habla croata, por lo general esta persona es algún abuelo y, si bien los chicos no hablan el idioma, son capaces de retener frases y palabras (como, por ejemplo, *dobar dan, laku noć, hvala, bok, kako si?*), los días de la semana, las frutas, verduras, animales, entre otras. Aunque el idioma se ha ido perdiendo a través de las generaciones, en el núcleo familiar se sigue hablando sobre el país de sus ancestros y los alumnos expresaron que les gustaría conocerlo en algún momento, aunque la mitad de ellos ya ha ido aunque sea una vez.

Los niños expresaron que les gusta asistir al Kolito para aprender idioma, cantar, bailar y, además, para estar con sus amigos. En las manifestaciones artísticas que se les pidieron en la encuesta (Fig. 2), los niños mostraron su amor hacia la patria, ya que varios de ellos dibujaron corazones, escudos y banderas, además de niños agarrados de la mano. Si tenemos en cuenta estas manifestaciones, podríamos decir que el objetivo de generar fraternidad entre los integrantes de la escuela y que no se olvide la patria de sus ancestros, se ha cumplido.

Figura 2. Testimonios de los alumnos de lo que significa el Kolito para ellos.

Conclusiones

En el presente trabajo se expuso la importancia de las escuelas de cultura croata a lo largo del tiempo, en Argentina y en especial en Córdoba, y a partir de ello, la necesidad de que estos espacios permanezcan para así poder seguir transmitiendo y difundiendo la cultura.

Agradecimientos

Agradezco a los niños y personas que permitieron este trabajo brindando sus testimonios. A Cristian Sprljan, por el material aportado y a Andrés Ilcic, por la lectura del manuscrito y los aportes al mismo.

Bibliografía y fuentes

República Argentina. Instituto Nacional de Estadística y Censos. (2010). *Censo Nacional de Población, Hogares y Viviendas 2010*. Recuperado el 30 de marzo de 2020 de <https://www.cba.gov.ar/provincia/aspectos-generales/poblacion/>

República Argentina. Instituto Nacional de Estadística y Censos. (2014). *Estimaciones y proyecciones de población 2010-2040: total del país* (p. 28). Recuperado el 30 de marzo de 2020 de https://es.wikipedia.org/wiki/Demograf%C3%A1Da_de_Argentina

Republic of Croatia, State Office for Croats Abroad. (2013). *Status of Croatian immigrants and their descendants abroad*. Recuperado el 30 de marzo de 2020 de [https://web.archive.org/web/20130611064048/http://www.hrvatiizvanrh.hr/](https://web.archive.org/web/20130611064048/http://www.hrvatiizvanrh.hr/en/hmiu/status-of-croatian-immigrants-and-their-descendants-abroad/15#)

[en/hmiu/status-of-croatian-immigrants-and-their-descendants-abroad/15#](https://web.archive.org/web/20130611064048/http://www.hmiu/status-of-croatian-immigrants-and-their-descendants-abroad/15#)

Sprljan, C. (2004). Historia de la inmigración croata en Córdoba. *Studia Croatica*. <http://www.studiacroatica.org/revistas/146/146.htm>

Vrljičak, J. (2017). *Los croatas de Argentina: ¿Cuántos – Dónde – Cuándo?* Recuperado el 30 de marzo de 2020 de <http://studiacroatica.blogspot.com/2017/06/los-croatas-de-argentina-cuantos-donde.html>

COMPARACIÓN DE LA LENGUAS ITALIANA Y CROATA EN EL CONTEXTO DE LA ENSEÑANZA DE AMBOS IDIOMAS EN VENEZUELA

Luis Pesquera

Resumen

Las ocupaciones territoriales itálicas en Croacia que acaecieron casi ininterrumpidamente entre el siglo II a.C. y mediados del siglo XX dejaron su impronta en la lengua croata, estableciendo influencias idiomáticas que son palpables y perceptibles especialmente en sus variantes de la costa dálmata e istriana. Con respecto a lo mencionado, el objetivo de este trabajo fue, principalmente, comparar las lenguas italiana y croata en el contexto de la enseñanza de ambos idiomas en Venezuela. Para ello, se realizó una aproximación asociativa desde tres frentes: el análisis histórico del influjo itálico en Croacia, las similitudes gramaticales y léxicas de las lenguas italiana y croata y finalmente, el alcance, institucionalidad y posibilidades de aprendizaje de ambos idiomas en Venezuela; acompañando este último frente de aproximación con una valoración del autor a partir de su experiencia personal. Aplicando la primera y segunda estrategia, se identificaron patrones de conjugaciones verbales y expresiones de género y número de clara correspondencia para ambas lenguas, pudiéndose correlacionar estas similitudes con estructuras gramaticales latinas y proto-indoeuropeas coexistentes, producto de las relaciones históricas ítalo-croatas y de su origen lingüístico

común. Finalmente, la investigación en torno al tercer frente de aproximación reveló la notable superioridad del italiano en cuanto a su permeación y posibilidades institucionales de aprendizaje en Venezuela, debido en gran medida al diferenciado flujo de inmigrantes de uno y otro conglomerado poblacional al territorio nacional. Al unificar los resultados de las tres estrategias de análisis se concluyó que, aun cuando en Venezuela el idioma croata no está especialmente extendido y las posibilidades de su estudio son reducidas y no demasiado mediáticas, existen algunas opciones plausibles que permiten su abordaje; por otro lado, si se ha aprendido con anterioridad el italiano como lengua extranjera, las similitudes halladas entre este idioma y el croata pueden coadyuvar a disminuir aprensiones en la aproximación inicial a dicha lengua eslava.

Palabras clave: *croata, italiano, aprendizaje, comparación, Venezuela*

Introducción

El italiano y el croata son dos idiomas actualmente en uso que comparten orígenes comunes indoeuropeos, pero que pertenecen a dos subconjuntos idiomáticos claramente diferenciados, estando el italiano ubicado en el subconjunto de lenguas itálicas y el croata en el conglomerado de idiomas balto-eslavos. Tal separación grupal se hace patente en casi todos los aspectos de estas dos lenguas; no obstante, los más de 2000 años de contacto casi ininterrumpido entre pueblos itálicos y croatas bajo distintas relaciones de vasallaje, períodos bélicos, dominaciones y alianzas, han dejado su impronta en la lengua croata actual, especialmente en regiones particulares de Croacia como Istria y Dalmacia, donde la presencia itálica se destacó por su longevidad y persistencia.

En la enseñanza académica del idioma croata es común que prevalezca la variante estándar del idioma por sobre dialectos regionales con marcada influencia itálica en vocablos, expresiones y hasta adagios populares, lo cual no significa que dicha variante esté por completo exenta de tal influencia. Esta inclusión idiomática, aunque superficial en el croata estándar, podría ser advertida por aprendices de este idioma que además, cuenten con el italiano como segunda lengua o, en general, como idioma aprendido no nativo.

Durante el proceso migratorio que llevó a muchos europeos a Sudamérica después de la Segunda Guerra Mundial, Venezuela fue uno de los países receptores y, aunque no fue en la misma proporción, tanto italianos como croatas arribaron y se establecieron sin mayores problemas. A partir de entonces, el proceso de asimilación de ambas comunidades a la sociedad venezolana contempló la creación de instituciones de distinta índole como las culturales, en cuyo seno se inserta la enseñanza del idioma. En tal sentido, este trabajo de nivel exploratorio pretende comparar ambas lenguas en el contexto de la sociedad venezolana, considerando similitudes y contemplando algunos elementos propios de lo que ha sido la presencia de estas dos comunidades en este país.

Para lograr este objetivo es necesario reseñar los lazos comunes en la evolución histórica de ambos pueblos, describir las similitudes encontradas entre la lengua itálica y el idioma croata, y exponer el alcance, penetración, institucionalidad y posibilidades de estudio del italiano y el croata en Venezuela. Con todo ello, se podrá dibujar el panorama de la situación que ha existido y existe en el país caribeño en torno a los elementos culturales vinculados a la enseñanza de estos dos idiomas, siendo elementos importantes dentro del trabajo la identificación de semejanzas y bases comunes lingüísticas (gramaticales y lexicales específicas para los dialectos mayormente influenciados y para el croata estándar). Finalmente, también se incluye la experiencia del autor en el estudio inicial del croata siendo previamente conocedor del italiano a un nivel medio-alto (nivel certificado B2 según el Marco Común Europeo para las Lenguas).

Al hacer esto, es importante saber que en Venezuela la colonia italiana solo es superada por las colectividades colombiana y española, es decir, que de todas las comunidades extranjeras que hacen vida en Venezuela y manejan un idioma distinto al español, la más numerosa es la italiana. Aunado a su número, su nivel de organización ha permitido que el nivel de penetración de este idioma en la sociedad venezolana sea ampliamente superior al croata en lo que respecta a la institucionalidad, presencia histórica y oferta y accesibilidad para su aprendizaje.

Objetivos

Objetivo general

Comparar las lenguas italiana y croata en el contexto de la enseñanza de idiomas en Venezuela

Objetivos específicos

- Reseñar los lazos comunes en la evolución histórica de ambos pueblos.
- Describir las similitudes encontradas entre la lengua itálica y el idioma croata.
- Exponer el alcance, penetración, institucionalidad y posibilidades de estudio del italiano y el croata en Venezuela.

Recorrido histórico

En este apartado se ahondará en las relaciones italo-croatas en sus diferentes fases a través de diferentes períodos. Algunos hechos históricos de trasfondo serán también descritos someramente.

Prehistoria. Asentamiento de tribus ilirias y primeros contactos con pueblos itálicos

El territorio que hoy es conocido como la República de Croacia ha sido habitado ininterrumpidamente por homínidos desde la prehistoria, encontrándose en el país vestigios de presencias preneandertales de hasta un millón de años de antigüedad (Skorin-Kapov, 2006) y uno de los santuarios de restos neandertales más ricos y mejor conservados a nivel mundial (Salopek, 2010). En los albores de la Edad de Hierro (en torno al 1000 a.C.) aparecieron los primeros asentamientos de diversos pueblos sedentarios de origen indoeuropeo tanto en las áreas costeras como internas del actual territorio croata. Estos, conocidos como ilirios, tuvieron los primeros contactos con pueblo itálico alguno. En efecto, del siglo VI a.C. se tiene registro de enfrentamientos bélicos fugaces entre los liburnios (una de las principales tribus ilirias) y los etruscos (Dzino, 2012), notable potencia prerromana proveniente del norte-centro de la actual Italia. No obstante, al no producirse vasallaje de ninguno de ambos pueblos sobre el otro, no hay evidencia de claras influencias o de adquisición de costumbres cruzadas entre sí.

Antigüedad Clásica: dominio grecorromano

Hacia el siglo III a.C. la República de Roma, en franca expansión en la costa mediterránea, comenzaba a verse amenazada por las prácticas de saqueo y piratería que las embarcaciones ilirias practicaban en el mar Adriático, hecho que desembocó en una serie de tres conflictos bélicos conocidos como Guerras Ilíricas (229-168 a.C.), cuyo desenlace fue el

sometimiento de los reinos ilirios combatientes a disoluciones y pago de tributos (Wilkes, 1992).

Tras la metamorfosis de la República de Roma en Imperio Romano, se estableció oficialmente la provincia de Ilírico (*Illyricum* en latín) como parte de la nueva distribución administrativa e incluía toda la costa adriática desde Albania hasta la península de Istria en Croacia, con el río Danubio como límite superior (Enciclopædia Britannica, 2015). Tras la Gran Revuelta Iliria, a partir del año 10 d.C., la provincia de *Illyricum* fue disuelta y dividida en dos provincias más pequeñas: Dalmacia y Panonia (Kovács, 2007).

La estancia romana en Croacia durante la Antigüedad Clásica dejó, desde luego, multiplicidad de vestigios tanto estructurales como culturales. Ciudades como Salona (actual Solin), Split o Pula exhiben anfiteatros y palacios imperiales romanos (Meijer, 2004) cuidadosamente conservados, así como demostraciones de temprana arquitectura sacra cristiana a partir de la legalización de esta religión con el Edicto de Milán (313 d.C.) (Skorin-Kapov, 2006). Es relevante señalar que la provincia de Ilírico tuvo especial importancia en la leva de tropas para el entramado militar romano, además de haber sido cuna de notables generales, emperadores como Diocleciano o Constantino El Grande y multiplicidad de funcionarios civiles y militares (Goldsworthy y Keega, 2000).

Alta Edad Media: arribo de pueblos eslavos y aparición de los croatas

En el siglo IV d.C. tuvo lugar un masivo movimiento de pueblos del norte y centro de Europa hacia las costas mediterráneas (evento conocido como Período de Migraciones), que entraron en contacto con el Imperio Romano y coadyuvaron a su decadencia, separación y final caída de la porción occidental del mismo en el 476 (Acemoğlu y Robinson, 2012). Oleadas migratorias más tardías incluyeron el arribo de pueblos eslavos, factor decisivo en la futura identidad étnica e idiosincrasia croata (Bury, 1967). Las tribus eslavas, cuya procedencia se ha señalado en las actuales Polonia y Ucrania (Curta, 2006), hicieron presencia en las inmediaciones del territorio romano en tempranos estadios del siglo VI d.C., adquirieron notoriedad durante esa centuria y desplazaron en preponderancia política-territorial a otros pueblos migrantes, fructificando especialmente hacia el Adriático y el Egeo (Curta, 2004).

En este punto es propicio hablar del surgimiento de los croatas: se constituyeron como una tribu eslava que migró tardíamente hacia el sureste de Europa, donde lograron establecer un ducado independiente en

la actual Dalmacia que fue posteriormente avasallado junto con Istria por el germánico Reino Franco de Carlomagno a principios del siglo IX d.C. (Fine, 1991). Se dice que en este período, bajo vasallaje franco, se produjo la cristianización masiva de los croatas, siempre alineada con la Iglesia Católica Romana (Portal, 1969), identidad religiosa que, hasta el presente, es un rasgo característico y arraigado.

Plena Edad Media: reino independiente croata, unión con Hungría y entreguerras con Venecia

Ya para finales del siglo IX d.C., el Ducado de Dalmacia se había liberado del yugo franco y comenzó a desarrollar una importante fuerza naval, hecho que los facultó para practicar la piratería en el Adriático, con especial saña hacia Venecia, que se había transformado en una potencia regional. Tales acciones dieron origen a los primeros periodos de entreguerras croata-venecianas, que para finales del siglo IX se saldaron, en promedio, a favor de una coalición de pueblos eslavos con los croatas a la cabeza, obligando a la República de Venecia a pagar tributos de navegación en el Adriático (Staley, 1910).

En el año 925, el Ducado de Croacia recibió reconocimiento papal como reino siendo coronado el noble croata Tomislav. El mandato monárquico de Tomislav, aunque muy corto, pues sólo duró hasta el 928, logró robustecer su feudo y establecerlo como uno de los reinos más importantes de la Europa medieval (Schauble, 2014).

El Reino de Croacia perdería su estatus como ente independiente con el fallecimiento del rey Demetrius Zvonimir en 1089, hecho que desencadenó una guerra civil por ausencia de descendiente masculino para ocupar el trono (Budak, 1994). En este punto, por intercesión de la reina consorte Helena (princesa de Hungría y viuda del rey Zvonimir), hubo largas negociaciones que dieron como resultado la asimilación de Croacia dentro de la monarquía húngara (Curta, 2006). Tal acontecimiento, no obstante, fue acompañado de un tratado histórico conocido como *Pacta Conventa* que fijó una relación contractual entre el nuevo monarca y una alianza de doce importantes nobles croatas, a los cuales se les respetó y otorgó numerosos privilegios a cambio de envío de apoyo militar al ejército húngaro siempre que el monarca lo requiriese (Sedlar, 2015). Aun cuando hay diversas posturas respecto a la extensión de la autonomía de Croacia dentro del acuerdo con Hungría (Klemenčić y Žagar, 2004), lo cierto es que este crucial hecho histórico establecería un vínculo entre ambas coronas que no cesaría hasta el final de la Primera Guerra Mundial en el siglo XX.

Baja Edad Media: entreguerras con Venecia y colonización veneciana de Dalmacia

En los primeros años del siglo XII d.C. Croacia se sumió en un período de incesantes guerras internas y crisis de sucesiones, situación que no tardó en ser capitalizada por Venecia que invadió exitosamente varias ciudades costeras como Split, Biograd na Moru, Trogir, Šibenik y Zadar (Fine, 1991). La ocupación en estas localidades fue motivo de constantes luchas durante todo el siglo XII y XIII, pasando de manos venecianas a manos croatas de manera intermitente. En el año 1345 se firmó el Tratado de Zadar entre Venecia y el Reino de Hungría y Croacia, por el cual la República debía renunciar a todas sus posesiones en Dalmacia (quedando sólo con el dominio de Istria) (Šišić, 2004). No obstante, en 1420 el rey de Hungría Ladislao de Nápoles vendió a Venecia su soberanía sobre amplias posesiones costeras e insulares (Praga, 1993), dando origen a la llamada Dalmacia Veneciana, que perduró de esta forma por casi 400 años.

Edad Moderna: desaparición de Venecia y su legado en Croacia

Con el advenimiento de las Guerras Napoleónicas que sacudieron Europa entre 1803 y 1815, Venecia cayó bajo el yugo del para el momento Primer Imperio Francés, perdiendo sus posesiones de ultramar (incluidos sus enclaves en Croacia) y dejando de existir como república independiente (Encyclopædia Britannica, 2015).

El legado veneciano en Croacia ha perdurado e influenciado en la dinámica local de sus regiones costeras desde los albores de la Edad Moderna hasta nuestros días: en el momento en que su dominio en la costa dalmata e istriana se consolidó (siglo XV), Venecia fue portador de todo el resplandor del Renacimiento europeo en sus territorios, de modo que el desarrollo artístico y científico de la costa croata estuvo siempre expuesto al de los estados más vanguardistas de Europa occidental. La estancia de los venecianos en tierras dálmatas e istrianas permitió que los nativos se inspiraran en el ejemplo de las prolíficas lenguas itálicas para elevar su propia lengua y transformarla en verdadero idioma literario y nacional (The Miroslav Krleža Institute of Lexicography, 2020). Finalmente, es digna de mencionar la relevancia de la estadia veneciana en la costa croata en términos poblacionales y lingüísticos: para mediados del siglo XIX casi un tercio de la población, tanto en Istria como en Dalmacia, eran italófonos (ya fuese italiano o veneciano) (Benussi, 1924/1997), lo que indudablemente dejó su impronta en los dialectos y costumbres locales.

Siglo XX: ocupaciones italianas en Croacia y sus consecuencias

Luego de la caída de Napoleón, Croacia fue repartida entre el Reino de Hungría y el Imperio Austríaco, y se mantuvo bajo el yugo de estas dos coronas cuando las mismas se unieron para conformar el Imperio Austrohúngaro. Siendo una provincia austrohúngara, el país se halló en el bando vencido en la Primera Guerra Mundial (1914-1918), por lo que se vio sometido a las ambiciones anexionistas de las naciones vencedoras, incluida Italia. En efecto, para 1920 ésta ya ocupaba toda Istria (salvo Rijeka, de la que tomó una parte en 1924), una franja continental contigua, el archipiélago de Cres-Lošinj y, en Dalmacia, la ciudad de Zadar y las islas de Lastovo y Palagruža (Tanner, 1997). En 1941, ya en la Segunda Guerra Mundial, Italia incluiría como provincias, además de las ya poseídas desde la Primera Guerra Mundial, áreas en torno a las ciudades de Split, Kotor, Zadar y Rijeka, y presencia en islas como Pag, Rab o ciudades como Dubrovnik (Bocca, 2017). Tras capitular en 1943, Italia cedería todas sus posesiones en Croacia y no volvería a ocupar estos territorios durante el resto de los procesos históricos croatas.

La estadía de la Italia fascista en Croacia en el siglo XX dejaría muchos más aspectos negativos que positivos. Durante la ocupación contemporánea a la Primera Guerra Mundial, comenzó un programa de italianización sistemática que incluyó la supresión de numerosas organizaciones culturales, deportivas y académicas (Bocca, 2017), la prohibición de la enseñanza en cualquier otro idioma que no fuese el italiano y hasta la traducción forzosa de los nombres y apellidos de la población eslava (Cresciani, 2004). Este programa se acentuó durante la Segunda Guerra Mundial, donde se trató de forzar la emigración eslava y favorecer la inmigración italiana primeramente mediante la aplicación de todo tipo de presiones comerciales, educativas y sociales a los eslavos y, como contraparte, beneficios a los italianos, para finalmente recurrir al emplazamiento de campos de concentración y ejecuciones arbitrarias (Dizdar, 2005). Habiendo capitulado Italia, sus posesiones fueron transferidas a Yugoslavia (confederación de repúblicas socialistas de la que Croacia formó parte) y los grupos de resistencia antifascistas (partisanos) tomaron venganza realizando limpiezas étnicas de italianos en Istria y Dalmacia, primero llevando a cabo brutales masacres (conocidas como Masacres de las *foibe*) y luego empleando métodos de intimidación menos violentos, originando, en suma, la migración forzada de entre 230.000 y 350.000 italianos étnicos, además de croatas y eslovenos anticomunistas entre 1943 y 1960 (Petacco, 2005).

Similitudes idiomáticas ítalo-croatas

Con base en el recorrido histórico recién expuesto, en esta sección se expondrán algunas similitudes entre la lengua italiana y la lengua croata en cuanto a gramática y léxico, incluyendo, en mayor o menor medida, los dialectos istriano y dalmata.

Similitudes gramaticales

En términos generales, algunas de las semejanzas gramaticales entre el italiano y el croata son las siguientes:

La presencia, en ambas lenguas, de múltiples tiempos verbales en el modo indicativo, en los cuales se incluyen varias formas de pretérito, imperfecto y futuro (sin embargo, en la cotidianidad el croata sólo se vale de un puñado de tiempos verbales, no así las lenguas romances).

La existencia del modo condicional (Guglielmi, 2008).

Expresión de género y número.

Patrones similares de conjugación de algunos verbos.

El italiano, al igual que el resto de las lenguas romances y también el croata, asigna terminaciones a los sustantivos que varían según el **género** (tradicionalmente masculino y femenino, aunque el croata, al igual que el rumano, acepta un género “neutro” para determinados nombres). Recuérdese, sin embargo, que el croata comprende varios casos o declinaciones gramaticales según la función gramatical del sustantivo (si es sujeto u objeto de una acción, si se desea expresar su locación, ubicación espacial respecto a otro objeto, etcétera), de modo que, en lo sucesivo, las referencias comparativas se harán considerando el caso nominativo (el caso comúnmente hallado en diccionarios). Dicho esto, el italiano y el croata coinciden, como regla general, en la asignación de la terminación *-a* para sustantivos femeninos, como la palabra italiana *spiaggia* (playa) y la croata *ptica* (pájaro). Existen, por supuesto, algunas excepciones, como la palabra femenina italiana *mano* (mano) o la croata *ljubav* (amor). Además, no todas las palabras terminadas en *-a* son femeninas, como la italiana *madera* (madera) que es masculina, o la croata *usta* (boca) que es neutra. En ambos idiomas, los adjetivos coinciden en género con el sustantivo, aunque con frecuencia hay casos particulares y excepciones, especialmente en croata.

En cuanto a la expresión de **número**, ambas lenguas asignan normalmente la terminación *-e* para el género femenino plural, como el caso italiano *tavola* (mesa) – *tavole* (mesas) o el croata *mjenjačnica* (casa de cambio) – *mjenjačnice* (casas de cambio), y la terminación *-i* para el género

masculino plural, como el caso italiano *schermo* (pantalla) – *schermi* (pantallas) o el croata *prijatelj* (amigo) – *prijatelji* (amigos). En italiano, algunos sustantivos femeninos no admiten esta regla, especialmente si su forma singular no termina en *-a*; en este caso, suele terminar en *-i*, o no sufrir cambios, como *moto* (motocicleta) – *moto* (motocicletas), o *attrice* (actriz) – *attrici* (actrices). En croata también existen excepciones masculinas como *brat* (hermano) – *braća* (hermanos) o *čovjek* (hombre) – *ljudi* (gente), o plurales femeninos que no tienen forma singular, como *hlače* (pantalones) o *novine* (noticias): no existe **hlača* o **novina*.¹ Los adjetivos, normalmente, también cambian según el número.

Los **patrones de conjugación** se considerarán dentro del tiempo presente indicativo. A continuación, se presentarán las conjugaciones para un verbo modelo de cada categoría o grupo, y se señalarán algunas similitudes persistentes. Para ambos idiomas, la traducción de los pronombres personales es, respectivamente y en este orden: yo, tú, él/ella/ “eso” (croata), nosotros, vosotros, ellos/ellas/ “esos” (croata).

Verbos “-are” italianos

Amare (voljeti)

Io amo

Tu ami

Lui/lei ama

Noi amiamo

Voi amate

Loro amano

Verbos “ati-am” croatas

Kuhati

Ja kuham

Ti kuhaš

On/ona/ono kuha

Mi kuhamo

Vi kuhate

Oni/one/ona kuhaju

Verbos “-ere” italianos

Chiedere (pitati)

Io chiedo

Tu chiedi

Lui/lei chiede

Noi chiediamo

Voi chiedete

Loro chiedono

Verbos “ati-em” croatas

Brisati

Ja brišem

Ti brišes

On/ona/ono briše

Mi brišemo

Vi brišete

Oni/one/ona brišu

Verbos “-ire” italianos

Partire (otići)

Io parto

Tu parti

Lui/lei parte

Noi partiamo

Voi partite

Loro partono

Verbos “-im” croatas

Dolaziti

Ja dolazim

Ti dolaziš

On/ona/ono dolazi

Mi dolazimo

Vi dolazite

Oni/one/ona dolaze

Algunas terminaciones se han resaltado en negrita para señalar similitudes en la conjugación. Observando las diversas conjugaciones para los tres tipos o clases de verbos mostrados (se ha obviado la categoría de verbos *-evati*, *-ivate*, *-ovati* croatas dado su escaso aporte a esta discusión), es notable que todas las terminaciones de la primera persona del plural para todos los tipos de verbos italianos citados (*-iamo*) tienen su contraparte casi exacta también en la primera persona del plural para los verbos croatas *ati-am*. Así también, puede apreciarse que, en todos los casos, todas las terminaciones de la segunda persona del plural coinciden para ambos idiomas, y lo hacen siguiendo un patrón grupal (verbos *-are* italianos con *ati-am* croatas, *-ere* italianos con *ati-em* croatas e *-ire* italianos con *-im* croatas). Otras coincidencias incluyen la terminación de todas las segundas personas del singular de todas las clases de verbos italianos (*-i*) con la de la tercera persona del singular de los verbos *-im* croatas, y la terminación de la tercera persona del singular de los verbos *-ere* e *-ire* italianos (*-e*) con la de la tercera persona del singular de los verbos *ati-em* croatas.

Las semejanzas en algunos patrones de conjugación aquí presentados pueden provenir de una mezcla entre influencias cruzadas italo-croatas y su común origen indoeuropeo; en efecto, basta observar las terminaciones de algunos verbos latinos en tiempo presente (verbo *amāre*) para advertir ciertas similitudes (The Open University, 2020).

<u>Singular</u>	<u>Plural</u>
1 <i>amō</i>	<i>amāmus</i>
2 <i>amās</i>	<i>amātis</i>
3 <i>amat</i>	<i>amant</i>

¹ Mediante asterisco se indica que la palabra no existe.

O incluso, las semejanzas pueden evidenciarse también en un tipo de conjugación propia de verbos de origen proto-indoeuropeo (Aquiles y López-Manchero, 2011).

Singular	Plural
1 <i>-mi</i>	<i>-mes</i>
2 <i>-si</i>	<i>-te</i>
3 <i>-ti</i>	<i>-nti</i>

Algunas proximidades ítalo-croatas que perduran hasta hoy podrían ser trazadas tomando estos factores en consideración.

Similitudes léxicas

En esta sección se presentarán y compararán listados de diferentes palabras croatas y algunos de sus dialectos (istriano, dalmata y splitense) con sus contrapartes italianas. El croata “estándar” es conocido como dialecto “estocavo” (štokavsko), mientras que el dalmata, istriano y splitense son variantes regionales o subdialectos del “chacaviano” (čakavski) (Sussex y Cubberley, 2011). Todos los subdialectos del “chacaviano” son inteligibles entre sí; sin embargo, este grupo lingüístico presenta inteligibilidad limitada con el croata “estocavo” (Lindsay, 2016). Así que a continuación veremos algunos ejemplos de las similitudes, tomando como referencia la palabra en español y luego su equivalente en los casos ítalo-croata (ic), ítalo-dalmata (id), ítalo-istriano (ii) e ítalo-splitense (is).

Jamón *prosciutto-pršut* (ic), coartada *alibi-alibi* (ic), viento *vento-vjetar* (ic), senador *senatore-senator* (ic), mes *mese-mjesec* (ic), ingeniero *ingegnere-inženjer* (ic), fecha *data-datum* (ic), sábado *sabato-subota* (ic), guardarropa *guardaroba-garderoba* (ic), gasolina *benzina-benzin* (ic), goma *gomma-guma* (ic), bomba *pompa-pumpa* (ic).

Algunos ejemplos, como *inženjer*, *subota* o *senator* guardan relación también con las expresiones asociadas en otros idiomas romances, de modo que, posiblemente, la raíz común pueda trazarse a orígenes latinos. Otras, como *pršut* o *alibi*, parecen exclusivamente interrelaciones idiomáticas ítalo-croatas.

Continuamos con una serie de ejemplos que nos presenta Ralica (2017) sobre dos de las variantes regionales:

Malvado *cattivo-kativ* (id), dinero *soldi-šoldi* (id), tomate *pomodoro-pomidor* (id), toalla *asciugamano-šugaman* (id), merienda *merenda-marenda* (id), frijol *fagiolo-fažol* (id), paraguas *ombrello-lumbrela*

(id), cantar *cantare-kantat* (id), ventana *finestra-puneštra* (id), ancla *ancora-ankora* (id), botella *bottiglia-botilja* (id), libro *libro-libar* (id).

Cartera *portafoglio-portafojo* (ii), amigo *amico-amiko* (ii), médico *medico-medigo* (ii), compañero *compagno-kumpanjon* (ii), almohada *cuscino-kušin* (ii), tienda *bottega-butiga* (ii), enviar *spedire-špediti* (ii), señora *signora-šinjora* (ii), terreno *terreno-teren* (ii), tabaco *tabacco-tabak* (ii), águila *aquila-akvila* (ii), plaza *piazza-piaca* (ii).

Por su parte, Gubic (2021) nos ofrece ejemplos de la variante más local

Ciudadano *cittadino-čitadin* (is), acertado *giusto-jušto* (is), detener *fermare-fermat'* (is), cerveza *birra-bira* (is), plato *piatto-pijat* o *pjat* (is), tentación *tentazione-tentacjun* (is), espiar *spiare-špijat'* (is), propina *mancia-manča* (is), carroza *carrozza-karoca* (is), empleado *impiegato-inpjegat* (is), viaje *viaggio-vijad* (is), balcón *ballatoio-balatura* (is).

Finalmente, existen algunas expresiones fijas o “frases hechas” que pueden traducirse de manera casi literal entre el italiano y croata estándar (Barać, 2016), a saber:

- Non credere ai propri occhi (ita.) / *Ne vjerovati svojim očima* (cro.) (“no creer a los propios ojos”, como expresión de incredulidad).
- *Perdere la lingua* (ita.) / *Izgubiti jezik* (cro.) (“perder la lengua”, enmudecer ante una situación).
- *Avere buon naso para qualcosa* (ita.) / *Imati nos za što* (cro.) (“tener buena nariz para algo”, como sinónimo de tener buena intuición).
- *Non vedere più in là del proprio naso* (ita.) / *Ne vidjeti dalje od nosa* (cro.) (“no ver más allá de la propia nariz”, expresando lentitud de entendimiento).
- *A quattr'occhi* (ita.) / *U četiri oka* (cro.) (“a cuatro ojos”, en referencia a realizar algún acto o mantener una conversación a solas con alguien).

Al ver todas estas similitudes o, como en el último caso, traducciones literales, se hace evidente la interacción entre ambos idiomas, lo que indudablemente es consecuencia de una evolución que, como hemos dicho, los une desde la antigüedad y se ve reflejada en todos los ámbitos de la sociedad, sin importar si hablamos de historia, arte, arquitectura, gastronomía, tradiciones o, como el caso que nos atañe, idioma.

Presencia institucional y enseñanza del croata y el italiano en Venezuela

Como último punto de comparación, en esta sección expondremos la presencia y extensión del italiano y el croata en Venezuela, lugar donde el autor llevó a cabo su formación en estos idiomas, lo que permitirá contextualizar el diferenciado arraigo cultural, la difusión y las opciones de acceso al aprendizaje de las dos lenguas en este país. Como cierre, hay una breve reseña de la experiencia del autor en el proceso de aprendizaje de ambos idiomas.

El arribo masivo de italianos a Venezuela se produjo a partir de 1945, alcanzando su pico máximo en 1971 con aproximadamente 211.000 personas censadas. Esto marcó la llegada, a su vez, de trasnacionales e inversiones italianas, especialmente ligadas a la construcción. Si bien estos números han disminuido actualmente, se estima que unos 4 millones de venezolanos tienen algún ancestro italiano cercano, y entre 1,5 y 2 millones son descendientes directos (Bondarenko, 2015).

A juzgar por lo expuesto, no es sorprendente que exista una variada gama de posibilidades para el estudio de la lengua italiana en el país; por solo mencionar algunos ejemplos, son citables los cursos dictados por el *Istituto Italiano di Cultura* (Instituto Italiano de Cultura), las Escuelas de Idiomas Modernos de diversas universidades públicas y privadas, el Centro Ítalo Venezolano, múltiples colegios privados como las Unidades Educativas Agustín Codazzi, Bolívar y Garibaldi, Américo Vespuccio, *Società Dante Alighieri* (Sociedad Dante Alighieri), Casa Italia de Maracay, numerosas empresas privadas de enseñanza de idiomas, entre otras instituciones.

En cuanto al caso croata, los primeros arribos organizados como parte de una política de Estado ocurrieron en 1947, cuando familias enteras escapaban del gobierno de Tito en la Yugoslavia del momento. Para inicios de 1960, la cantidad de croatas en Venezuela se estima en unos 2700; en ese momento, comenzó el establecimiento de asociaciones cívico-culturales como el Hogar Croata (1958), al tiempo que numerosos profesionales, técnicos y empresarios se empezaron a destacar en el ámbito nacional y hasta se había puesto en marcha la edición del llamado Boletín de la Sociedad de Croatas en Venezuela, que se publicó por casi 50 años (Banko, 2016; Hrvatska Enciklopedija, 2020). Actualmente, el total de croatas en el país ronda las 5000 personas (Oficina Central Estatal para los Croatas en el Exterior, 2020). Ciertamente, comparada con la italiana, la penetración de la comunidad croata en Venezuela ha sido

mucho menor, por lo que no es extraño que existan escasas opciones para el aprendizaje del idioma en el país; en efecto, de las pocas instituciones de naturaleza croata que funcionan en el territorio nacional (Comité Croata Venezolano, Centro Croata-Venezolano, Sociedad de Damas Croatas, Cámara Venezolano-Croata de Industria y Comercio y Hogar Croata) solo las Damas Croatas dictaban cursos de idioma y cultura en los espacios del Hogar Croata y la sede de lo que, hasta 2014, fue el Consulado General Honorario de la República de Croacia en Venezuela.

Para finalizar, quisiera plasmar mi experiencia en ambos casos. Al abocarme al aprendizaje formal del italiano y el croata, no pude evitar evidenciar las diferencias en cuanto a la institucionalidad de estas lenguas en Venezuela; sin embargo, no fue esto un motivo de menoscabo a la calidad del aprendizaje que adquirí en lengua croata, tanto en su composición idiomática como todo su bagaje cultural e histórico circundante. Esta es, a mi modo de ver, justamente la ventaja de aprender una lengua no “establecida” en el país: las posibilidades de hallar docentes apasionados, conocedores y con mística son altas.

A pesar de conocer el idioma italiano antes de tomar los cursos de croata, no estimo con eso haber adquirido una ventaja demasiado significativa; no obstante, este hecho sí agilizó mi proceso de asimilación de, por ejemplo, las características gramaticales croatas similares a algunas italianas que ya se mencionaron en este artículo. Tal aproximación favorable me ayudó a eliminar aprensiones de cara al primer contacto con la gramática croata y a sentir que no todo sería absolutamente desconocido para mí. Por otro lado, al ser lenguas distantes entre sí, estos entrecruzamientos idiomáticos eventuales despertaron desde el principio mi curiosidad acerca de cómo llegaron a formarse, haciendo que no sólo me interesara por los pormenores del lenguaje, sino también por su historia y evolución.

Conclusiones

En este trabajo se demostró que existen varios patrones gramaticales relacionados a conjugaciones verbales y expresiones de género y número comunes en italiano y croata e, incluso, frases fijas de uso y traducción casi literal entre los dos idiomas, lo cual puede venir explicado por la historia compartida de pueblos itálicos y croatas durante más de dos milenios y el origen idiomático indoeuropeo común para sus respectivas lenguas. En cuanto a la proyección y extensión de ambos idiomas en Venezuela, la lengua italiana, por la cantidad de miembros de su comunidad, tiene mucho más arraigo y mayor institucionalidad que la croata, debido al

contrastante volumen poblacional de individuos de ambas nacionalidades producto de diferentes dinámicas migratorias. Finalmente, se admitió que, en el proceso personal de aprendizaje del croata, el conocimiento previo del italiano no proveyó excesiva ventaja, aunque pudo coadyuvar a aligerar aprensiones en las primeras aproximaciones a la mencionada lengua eslava.

Bibliografía y fuentes

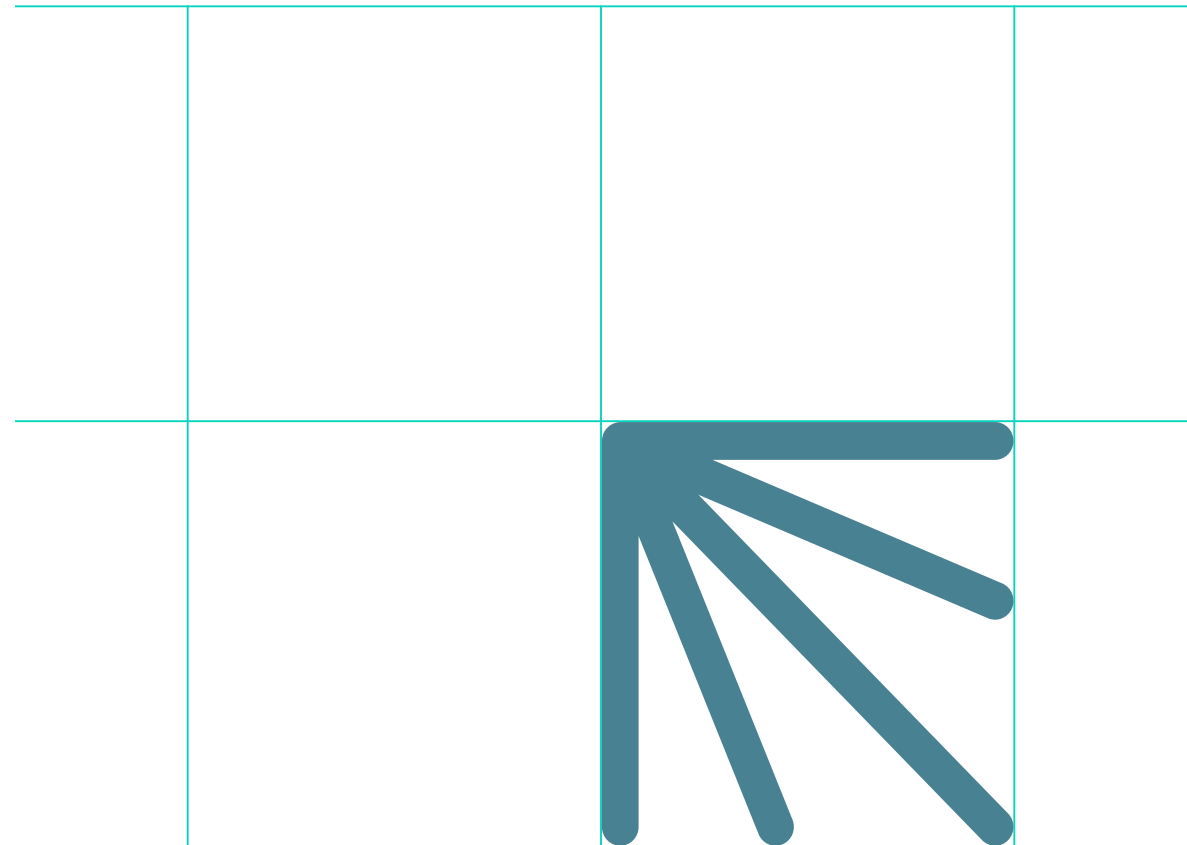
- Acemoğlu, D. & Robinson, J. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Crown Business. <https://doi.org/10.1111/dpr.12048>
- Aquiles, C. & López-Menchero, F. (2011). *A Grammar of Modern Indo-European*. Indo-European Language Association. <https://indo-european.info/indo-european-grammar.html>
- Banko, C. (2014). Un refugio en Venezuela: los inmigrantes de Hungría, Croacia, Eslovenia, Rumania y Bulgaria. *Tiempo y Espacio*, 26(65), 63-75. http://ve.scielo.org/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1315-94962016000100005
- Barać, B. (2016). *Analisi contrastiva in italiano, croato e francese di espressioni idiomatiche in riferimento alle parti del corpo: occhi, lingua e naso* [Tesis de Licenciatura, Sveučilište u Zadru]. Digitalni repozitorij ocjenskih radova Sveučilišta u Zadru. <https://repozitorij.unizd.hr/en/islandora/object/unizd%3A623>
- Benussi, B. (1924/1997). *L'Istria nei suoi due millenni si storia*. Unione Italiana.
- Bocca, G. (2017). *Storia d'Italia nella guerra fascista, 1940-1943*. (3ra ed.). Feltrinelli.
- Bondarenko, N. (2015). Estudio comparativo de los aportes de las inmigraciones italiana y portuguesa a la vida nacional venezolana. *Humania del Sur*, 10(18), 173-190. <http://www.saber.ula.ve/handle/123456789/41003>
- Budak, N. (1994). *Prva Stoljeća Hrvatske*. Hrvatska Sveučilišna Naklada. https://www.hercegbosna.org/STARO/download-hr/Budak_prva_stoljeca.pdf
- Bury, J. (1967). *The Invasion of Europe by the Barbarians*. W. W. Norton & Co. Inc.
- Curta, F. (2004). The Slavic Lingua Franca (Linguistic Notes of an Archeologist Turned Historian). *East Central Europe*, 31(1), 125-148. https://brill.com/view/journals/eceu/31/1/article-p125_9.xml
- Curta, F. (2006). *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*. Cambridge University Press.
- Cresciani, G. (2004). A Clash of Civilisations? The Slovene and Italian Minorities and the Problem of Trieste from Borovnica to Bonegilla. *Italian Historical Society Journal*, 12(2), 3-15.
- Dizdar, Z. (2005). Italian Policies Toward Croats in Occupied Territories Du-

- ring the Second World War. *Review of Croatian History*, 1, (1), 179-210. <https://hrcak.srce.hr/22495?lang=en>
- Dzino, D. (2012). Contesting Identities of Pre-Illyricum. *Ancient West & East*, 11, 69-95. 10.2143/AWE.11.0.2175878
- Encyclopædia Britannica. (2015). *Illyria*. <https://www.britannica.com/place/Illyria>
- Fine, J. (1991). *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. University of Michigan Press.
- Goldsworthy, A & Keega, J. (2000). *Roman Warfare*. Cassell PLC.
- Gubić, D. (2021). *La presenza degli italianismi nel lessico della parlata di Spalato* [Tesis de Licenciatura, Sveučilište u Splitu]. Digitalni repozitorij Sveučilišta u Splitu. <https://repozitorij.ffst.unist.hr/islandora/object/ffst:3029>
- Guglielmi, L. (2008). L1 Lingua Serba (e Croata) e Italiano LS. Sistemi Verbali in Contatto e Transfer. *L'italiano nei Balcani*, numero monografico del *Bollettino ITALIS*, 6(26).
- Hrvatska Enciklopedija. (2020). *Venezuela*. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64260#poglavlje134650>
- Klemenčić, M & Žagar, M. (2004). *The Former Yugoslavia's Diverse Peoples: A Reference Sourcebook*. ABC-Clio.
- Kovács, P. (2008). A Pisidian Veteran and the First Mention of Pannonia. *Tyche*, 22, 99-107. <https://www.academia.edu/6151404/>
- Lindsay, R. (2016). *Mutual Intelligibility of Languages in the Slavic Family*. https://www.academia.edu/4080349/Mutual_Intelligibility_of_Languages_in_the_Slavic_Family
- Meijer, K. (2004). *Emperors Don't Die in Bed*. Routledge.
- Oficina Central Estatal para los Croatas en el Exterior. (2020). *Croatian Diaspora in Venezuela*. República de Croacia. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh-2463/croatian-diaspora/croatian-diaspora-in-venezuela/2490>
- Petacco, A. (2005). *A Tragedy Revealed: The Story of the Italian Population of Istria, Dalmatia, and Venetia Giulia, 1943-195*. University of Toronto Press Inc.
- Portal, R. (1969). *The Slavs: A Cultural and Historical Survey of the Slavonic Peoples*. Harper & Row.
- Praga, G. (1993). *History of Dalmatia*. Pisa.
- Ralica, I. (2017). *Different Words Used Around Croatia for the Same Thing*. Croatia-week. <https://www.croatiaweek.com/different-words-used-around-croatia-for-the-same-thing/>
- Salopek, I. (2010). Krapina Neanderthal Museum as a well of medical information.

- Acta medico-historica Adriatica*, 8 (2), 197-202. <https://hrcak.srce.hr/63530>
- Schauble, M. (2014). *Narrating Victimhood: Gender, Religion and the Making of Place in Post-War Croatia*. Berghahn Books. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt9qcxr8>
- Sedlar, J. (2015). *A History of East Central Europe*. University of Washington Press (Volumen III).
- Šišić, F. (2004). *Pregled Povijesti Hrvatskoga Naroda, Prvi Dio*. Slobodna Dalmacija (Volumen I).
- Skorin-Kapov, J. (2006). *A short historical overview of Istria and, especially, Pula*. Croatian History. <http://www.croatianhistory.net/etf/jadran.html>
- Staley, E. (1910). *The Dogaressas of Venice: The Wives of the Doges*. T. Werner Laurie. <https://archive.org/details/dogaressasofveni00stal/page/n10/mode/2up>
- Sussex, R & Cubberley, P. (2011). *The Slavic Languages*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486807>
- Tanner, M. (1997). Illyrianism and the Croatian Quest for Statehood. *Daedalus*, 126(3), 47-62. www.jstor.org/stable/20027441
- The Open University. (2020). *Getting Started on Classical Latin*. <https://www.open.edu/openlearn/history-the-arts/getting-started-on-classical-latin>
- Wilkes, J. (1992). *The Illyrians*. Blackwell.

IV. CUARTA PARTE DESAFÍOS METODOLÓGICOS, CUESTIONES DE ARCHIVO Y NUEVAS PERSPECTIVAS

EL ROL DEL ARCHIVO ESTATAL CROATA EN LA CREACIÓN DE UNA PLATAFORMA DIGITAL RELACIONADA CON LA EMIGRACIÓN QUE TENGA POR FINALIDAD LA VINCULACIÓN CON LA DIÁSPORA CROATA

Darija Hofgräff Marić
Vedran Muić

Resumen

Croacia se cuenta entre los países europeos que poseen una emigración de población más acentuada y duradera. El material sobre este fenómeno está bastante disperso en varias instituciones patrimoniales de la República de Croacia, por lo que los investigadores no siempre tienen acceso a toda la información en un solo lugar. La mayor concentración de material relacionado con la emigración se encuentra en el Archivo Estatal Croata (en adelante HDA, *Hrvatski državni arhiv*), donde se almacena casi toda la documentación migratoria de retorno recuperada durante la segunda mitad del siglo XX de las diferentes instituciones patrimoniales (archivos, institutos, bibliotecas, etc.), unida a lo que previamente se había depositado en el HDA. Falta el material que se encuentra en manos de propietarios privados, lo que vuelve incompletas las unidades de muchos fondos/colecciones y, por lo tanto, reduce el conocimiento sobre la emigración croata. En consecuencia, en el trabajo se plantean propuestas para unificar los materiales de archivo mencionados, a través de una plataforma digital que se fortalecería mediante el uso de tecnología GIS con el propósito de establecer una vinculación más fuerte con la diáspora, así como de preservar la memoria colectiva relacionada con la emigración croata.

Palabras clave: *material de archivo, plataforma digital, tecnología GIS, fichas de emigrantes*

Introducción

El Archivo Estatal Croata recopila, ordena, organiza y pone a disposición de los usuarios el material de archivo relacionado con la emigración croata, lo cual constituye una de sus tareas clave como institución archivística principal. Además, participa activamente en diversas actividades científicas y profesionales relacionadas con su promoción y fomenta la cooperación interinstitucional con el fin de lograr una mayor visibilidad no solo en los círculos académicos, sino también en el público en general.

Con ese propósito, durante el año 2015 se publicó la *Guía a través de los fondos y colecciones del HDA* (Lemić, 2015) y se realizó una exposición con el correspondiente catálogo *La emigración croata a través de los fondos y colecciones del HDA* (Bućin, Jukić y Šarić, 2015). En el año 2017 se unió al proyecto *Acta Croatica*, cuya visión era convertirse en una plataforma de internet líder en la investigación del pasado de nuestros ancestros y sus olvidadas narrativas.¹ En 2020 se participó del concurso público de la Fundación Croata de Ciencias con el proyecto “La emigración croata de 1914 a 1990: entre el activismo político y las reuniones sociales”, bajo la coordinación del Instituto Croata de Historia, que constituye otra prueba de la actividad continua por parte de HDA en temas relacionados con la emigración.

Sin embargo, para lograr una visibilidad aún mayor de las fuentes archivísticas sobre la emigración, junto con el uso de las posibilidades que brindan las tecnologías de la información, hay que trabajar en la creación de una plataforma digital con la que se divulgue aún más el material sobre la emigración, no solo del HDA sino también de otras instituciones patrimoniales y de los propietarios privados, hacia quienes se debe generar confianza, además de instruirlos acerca de la importancia de que proporcionen sus materiales a los archivos.

Actividades del Archivo Estatal Croata como institución pública, patrimonial, cultural e informativa de la inmigración. Guía a través de los fondos y colecciones del HDA

Como se señaló anteriormente, el potencial del material de archivo relacionado con la emigración es enorme, pero, lamentablemente, aún está insuficientemente utilizado. Por esta razón, el HDA publicó en 2015 una

¹ *Acta Croatica* (disponible en: <https://actacroatica.com/hr/>) (consultado el 10-3-2020).

Guía que proporciona en un solo lugar una revisión de sus fondos y colecciones, facilitando a los investigadores la preparación de sus primeras investigaciones en el Archivo.

Esta *Guía* incluye los fondos de organismos de la administración pública (92) y de instituciones en general, entre las cuales las más numerosas son sociedades, asociaciones y agrupaciones (10), partidos políticos, organizaciones sociopolíticas y sindicatos (8), actividades científicas, culturales e informativas (6) e instituciones judiciales, militares y religiosas. Asimismo, contiene fondos de individuos destacados en el servicio migratorio, los cuales trabajaron intensamente para dar forma a la política de emigración en diferentes sistemas sociopolíticos, como Artur Benko Grado, Milostislav Bartulica, pero también de otras personas relevantes que vivieron en la emigración y fueron reconocidos científicos, políticos, abogados, economistas, médicos, trabajadores sociales, etc. Así, un total de trece personas y tres familias están comprendidas en los fondos individuales. Entre otros, los más notorios son Nikola Čolak, Bogdan Radica, la familia Lhotka, Lorković. También existen individuos para quienes, lamentablemente, no se han podido generar fondos especiales debido a la insuficiente cantidad de material. Estos individuos están

agrupados, por lo tanto, en las colecciones especiales *Emigrantes croatas*² y *Personas varias*³

La *Guía* también contiene y reseña otras colecciones disponibles en el HDA. Se trata de un total de ciento sesenta y cuatro (164) fondos

2 **HR-HDA-1950 Hrvatski iseljenici.** El material de la colección contiene varias unidades: 1. Dobrijević, Petar y Pavao; 1914-1980: fotografías, recortes de periódicos, registros memorial biográficos, etc. (un sobre); 2. Sociedad de Amigos de Matica Hrvatska en Vancouver, Canadá: principalmente de la década de 1970, actas de reuniones, tarjetas de membresía, reconocimientos, reglamentos de la Sociedad, correspondencia, etc. (un sobre); 3. Partido Campesino Croata en Canadá, 1931-2004: correspondencia, reglamentos del Partido, folletos promocionales, memoriales, Periódico del Partido, etc. (un sobre); 4. Colección de Boris Petrović sobre la promoción en los EE. UU. de la verdad sobre la situación política en la ex Yugoslavia (1985-1990): cartas y peticiones de varios individuos y organizaciones fundadas en suelo norteamericano (Human Rights in Yugoslavia, Croatian National Congress, Northern California's Alliance for Justice in Yugoslavia, entre otros), dirigidas a congresistas, senadores y otras personalidades estadounidenses. También hay copias de artículos de publicaciones emigrantes americanas y otras, principalmente croatas (una caja archivística); 5. La colección también contiene dos volúmenes encuadernados de materiales copiados titulados "Croatian Lobby for Human and National Rights. July 1985-August 1989. Activities", partes A y B con una pequeña parte adicional de 1990. Se trata de cartas y peticiones de diversos individuos y organizaciones fundadas en EE. UU. con el propósito de promover la verdad sobre la situación política en la ex Yugoslavia dirigidas a congresistas, senadores y demás personas de la vida política y pública estadounidense. También hay copias de artículos publicados en la prensa estadounidense y de otros países extranjeros o croatas, así como en la prensa emigrante; 6. También se incluyen varios números de Hrvatski domobran, periódico emigrante pro Ustacha, y material vinculado con el accionar de Ivo Rumora: correspondencia relacionada con la actividad emigrante en varias revistas y con el Consejo Nacional Croata, recortes de prensa emigrante, fotografías de manifestaciones antiyugoslavas, condena judicial, biografía. 7. De las adquisiciones clasificadas, se incluye un certificado encuadernado de la ciudad de Filadelfia en EE. UU. que declara el mes de febrero como "Mes de luto por las víctimas del pasado holocausto en Ucrania y del actual en Croacia" y una resolución del Consejo de Filadelfia por medio de la cual se apoya la independencia de la República de Croacia, "By-Laws and Rules of the National Croatian Society of the United States of America", 1906. (Biblioteca) y un estandarte tricolor unido a una insignia en forma de broche, con un pasador para sujetarlo en la parte trasera; 8. También material relacionado con el club de fútbol nacional croata "Croatia" de Toronto (contratos con jugadores y entrenadores de fútbol, invitaciones a partidos, elección de la reina del club, asambleas y reuniones de miembros, correspondencia, notas de agradecimiento, fotografías), varias cartas y una lista vinculada a la Asociación Socialista Yugoslava de EE. UU., varias publicaciones de emigrantes; 9. Materiales del Instituto de Idioma Croata en Canberra (principalmente fotocopias de correspondencia relacionada con el reconocimiento del idioma croata en el estado federal de Victoria en Australia); 10. Varias cartas enviadas por el emigrante Bruno Bušić a Ivanka Madunić-Kuzmanović; 11. Materiales del legado del político y escritor Branimir Jelić, presidente del Comité Nacional Croata en la República Federal de Alemania (correspondencia del Comité, informes financieros, declaraciones, etc.); 12. Prensa de emigrantes croatas de varios países recopilada a lo largo de los años por Nikola Čolak (Argentina, Australia y Nueva Zelanda, Canadá, RF Alemania, EE. UU., España, Suecia, Reino Unido, Venezuela; Partido Campesino Croata en la emigración bajo el liderazgo de J. Krnjević), publicaciones de la emigración serbia; 13. Materiales relacionados con el trabajo de la Escuela Croata en Edmonton y Vancouver en Canadá.

3 **HR-HDA-1801 Razne osobe.** La colección contiene unidades fragmentariamente conservadas de material sobre personas específicas, en su mayoría documentos personales, correspondencia, anotaciones, manuscritos, registros de diarios íntimos, fotografías, recortes de periódicos, etc.

archivísticos y colecciones, a los que hay que sumar el voluminoso fondo de libros del HDA, que es un instrumento extraordinariamente útil para investigar temas concernientes a la emigración. Especialmente valiosos son los informes sobre el estado de la administración pública en determinados distritos,⁴ ya que aportan descripciones narrativas muy sustanciosas relacionadas con los motivos de la emigración de población durante el siglo XIX y hasta ahora han sido escasamente utilizados. Aunque la *Guía* presenta el material organizado de manera cronológica y no temática, lo que adicionalmente podría ayudar en la investigación de ciertos fenómenos históricos que han permanecido insuficientemente investigados hasta la fecha, representa un importante punto de partida en la investigación sobre la emigración croata.

El Archivo Estatal Croata en el proyecto *Acta Croatica*

En el año 2017 el Archivo Estatal Croata se unió al proyecto *Acta Croatica*, iniciado por *Croatian Ancestry Limited* de Estados Unidos de América, cuyo objetivo era la creación de una plataforma en línea para la recopilación de material de archivo digitalizado con el propósito de permitir la investigación sobre la vida de nuestros antepasados y sus historias olvidadas.⁵ Para cumplir con el mismo, el HDA estableció un acuerdo de cooperación con el entonces Departamento de Estudios Croatas de la Universidad de Zagreb referido a los derechos y condiciones del uso del material del archivo (copias digitales del fondo HR-HDA-1071. Comisariado de Emigrantes (*Iseljenički komesarijat*), fichero de emigrantes en EE. UU.),⁶ que se encuentran almacenadas en la base de datos digital de Estudios croatas.

La cooperación entre el Archivo y la Facultad de Estudios Croatas debe seguir alentándose, sobre todo porque en el año 2019 se creó en el marco de dicha facultad la carrera de Demografía y Emigración Croata. A los estudiantes se les debe posibilitar el encuentro con *documentos vivos* e incluirlos desde el inicio en el proceso de formación de una nueva plataforma digital en desarrollo que estaría dedicada exclusivamente a la emigración. Esto sería sumamente importante porque *Acta Croatica*

4 En determinadas jurisdicciones, los informes sobre el estado de la administración pública se publicaron anualmente desde 1886. Desafortunadamente, a excepción de las circunscripciones de Varaždin y Virovitica, en el HDA todos los informes están disponibles para períodos posteriores a 1886.

5 El cuestionario sobre los materiales de las organizaciones de emigrantes, familias e individuos se puede descargar en el siguiente enlace: <http://www.arhiv.hr/hr-hr/Projekti-i-aktivnosti/Upitnik-o-arhivskome-gradivu-hrvatskoga-iseljenici%C5%A1tva> y, luego de completarlo, se debe enviar a la dirección matcna.sluzba@arhiv.hr

6 Se trata de un total de 32 cajones del archivador, aquellos que van del 82 al 113.

aún no ha cobrado vida en sentido pleno, es decir, no se ha creado un software que permita la digitalización independiente de los contenidos de las fuentes, por lo que es necesario seguir trabajando en la creación de una mayor cantidad de contenido de alta calidad y una infraestructura que permita el intercambio y reutilización del contenido.

Esto es visible en el siguiente ejemplo del doctor Srećko Hoffman (Imagen 1), quien a comienzos de la Segunda Guerra Mundial abandonó Croacia y muy probablemente haya cruzado el océano. En las páginas de *Acta Croatica* fue publicada una guía telefónica con su nombre (Imagen 2), sin explicaciones adicionales sobre quién era. Dado que los datos sobre él ya han sido investigados en el HDA en Zagreb, en los fondos del Gobierno Territorial, Departamento de Asuntos Internos, Departamento de Salud,⁷ así como en los fondos de la Asamblea de Médicos (Fatović-Ferenčić y Hofgräff, 2011), sería deseable conectar estos datos en una sola unidad y así permitir al público conocer más sobre uno de los primeros radiólogos croatas que también buscó fortuna en el *ancho mundo*.

Imagen 1. HR-HDA-890 Fotografía del Dr. Srećko Hofman

⁷ **HR-HDA-79 Zemaljska vlada.** Odjel za unutarnje poslove. Los datos sobre el personal médico también están disponibles en HR-HDA-890 Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH i NRH. (Registros personales de funcionarios del Gobierno Territorial, Administración Provincial, administraciones regionales, Banovina del Sava, Banovina de Croacia y ministerios del Estado Independiente de Croacia y de la República Popular de Croacia). Como parte del mismo, se encuentra disponible también el perfil personal del Dr. Srećko Hofman, caja 187.

Imagen 2. Directorio telefónico disponible en Acta Croatica

La práctica de la digitalización y el cambio de paradigma en las investigaciones en humanidades

El Plan Nacional para el Desarrollo de las Actividades Archivísticas, aprobado por el Ministerio de Cultura de la República de Croacia en 2019, dentro de las prioridades más importantes establece la necesidad de desarrollar un nuevo sistema de información archivística, así como la conversión del material de archivo al formato digital. Dicho sistema no solo aseguraría el acceso permanente al material digital o digitalizado en los archivos (con ello se abarcaría la red de archivos públicos existente en Croacia), sino que también permitiría el acceso al material digital/digitalizado incluso fuera del sistema de archivos públicos (Ministerio de Cultura de la República de Croacia, 2019, pp. 20-21). Si esto no se logra, no será posible realizar uno de los objetivos del Plan Nacional,⁸ que consiste en hacer visible el material de archivo, es decir, acercarlo a los usuarios a través de la red (para lo cual sirven las plataformas temáticas como la mencionada *Acta Croatica*, el portal *Primera Guerra Mundial (Prvi svjetski rat)* (Hrvatski državni arhiv, 2018a) o la microhistórica *Topoteka*, proyecto de la Asociación Icarus Croacia).⁹

Sin embargo, una cosa es convertir el material de archivo convencional en formato digital y otra muy distinta es hacer que esté disponible en línea. Esta es la razón por la cual la cantidad de material digitalizado disponible para su uso en archivos públicos es mucho mayor (hasta ahora) que la que está visible en línea y disponible en cada hogar con una compu-

⁸ Para una comparación con el Plan Nacional para el Desarrollo de las Actividades Archivísticas para el período 2020-2025 puede resultar de utilidad el trabajo de Seiter-Šverko y Križaj (2012).

⁹ Es especialmente buena la base de datos digital con listas de búsqueda sobre las víctimas de la Primera Guerra Mundial (Hrvatski državni arhiv, 2018b).

tadora y acceso a Internet.¹⁰

Dadas las numerosas dificultades de implementación y los requisitos de infraestructura y de otro tipo que impone una empresa de tal envergadura, está claro por qué un plan integral es bienvenido como un sólido punto de partida en estos esfuerzos. Por otro lado, está más claro aun por qué no se ha avanzado mucho más allá de las mencionadas bases y portales de Internet, lo que deja suficiente espacio para el desarrollo y aplicación de nuevas soluciones que se encuadren en los objetivos trazados en el Plan Nacional. De acuerdo con la normativa vigente, esto significa que los propietarios o poseedores de material privado también podrán integrarse en el nuevo sistema de información archivística, ya sea entregando dicho material digital/digitalizado a archivos públicos o estableciendo archivos privados o especializados, que luego podrían integrarse en ese sistema. Esto sería particularmente útil si se extendiera a los propietarios de material privado relacionado con la emigración, lo que permitiría la creación de una base de datos de calidad orientada temáticamente.

Sin embargo, a pesar de ello, queda aún mucho por hacer en cuanto a organización, estado y actividades del quehacer archivístico en un área tan amplia como es la digitalización. Sobre estos temas se debe informar continuamente (Lemić, 2017) y trabajar en la formación de diferentes equipos de proyecto, formados por investigadores de diversas áreas e instituciones, que hagan avanzar el trabajo de investigación científica con la digitalización, especialmente en el campo de las humanidades¹¹ y las ciencias sociales, y presenten de forma creativa el material sobre la emigración.

La creación de una nueva plataforma digital sobre la emigración

El HDA tiene perspectivas favorables en la creación de una nueva plataforma digital relacionada con la emigración, especialmente porque ha demostrado que es capaz de crear un portal, en el marco de sus actividades y programas dedicados a la conmemoración de la Primera Guerra Mundial, en el que se publica material proveniente de archivos croatas y diversos materiales de otras instituciones patrimoniales (como bibliotecas y museos), informaciones, publicaciones, etc.

De manera similar, y continuando con este nuevo proyecto sobre la emigración croata, en el futuro definitivamente se debe diseñar un núcleo

¹⁰ Ver Mišćin (2019), que describe el proceso de digitalización del material de archivo.

¹¹ Para más información sobre la humanística digital ver Tomić (2015).

que incluya los activos digitalizados y los correspondientes metadatos de acceso abierto, lo cual sería de utilidad para todos los usuarios sin restricciones. Esto permitiría una mayor libertad en el uso de los contenidos, principalmente de aquellos que pertenecen al dominio del bien público. El objetivo sería recopilar, organizar y unificar los contenidos digitalizados ya existentes, que deben estructurarse temáticamente y conectarse con otras redes sociales. Todo ello debería fortalecerse aún más con el uso de la tecnología GIS, con la cual podrían presentarse de una forma visualmente atractiva (e intuitiva) los datos existentes sobre las personas emigradas (por ejemplo, los lugares de emigración/inmigración, la vinculación con los censos de población, etc.).¹²

Para comenzar, sería de suma importancia digitalizar todo el fichero que se encuentra disponible en el marco del fondo Comisariado de Emigrantes (Iseljenički komesarijat) HR-HDA-1071. Además del nombre y apellido, la edad, la religión, la nacionalidad, la ciudadanía, el estado civil, la ocupación y el nivel de alfabetización del emigrante, las fichas contienen datos sobre el lugar y distrito de proveniencia (Imagen 3).¹³ Esta es una información muy importante si tenemos en cuenta que las estadísticas oficiales de la época no incluían referencias sobre los distritos y municipios desde los cuales emigraban las personas. De esta manera, podrían también determinarse hasta cierto punto los datos estadísticos sobre los emigrantes croatas, así como sobre los emigrantes de otras nacionalidades, para el período 1923-1938.¹⁴

Para una mejor reconstrucción de los datos referentes a la emigración, resulta de utilidad comparar las fichas de emigrantes con las solicitudes para emigrar enviadas a las Jefaturas de Distrito (Imagen 4). Ambas fuentes se complementan a la perfección, ya que debido a su forma contienen distintas secciones con datos sobre el emigrante. Así, por ejemplo, en los formularios de solicitud faltan los datos relativos a la fecha de emigración, la nacionalidad y la ciudadanía del emigrante, así como sobre el puerto de embarque/desembarque o la empresa de transporte, datos que, sin embargo, pueden encontrarse en las fichas de emigrantes. A diferencia de estas últimas, los formularios de solicitud contienen datos adicionales sobre el solicitante (como la realización del servicio militar, el pago de impuestos, etc.), que eran requisitos previos importantes que el emigrante debía cumplir antes de que se le pudiera emitir un documento de viaje. Entre otras cosas, incluyen hasta fotografías de los emigrantes

¹² Más información sobre la aplicabilidad de la tecnología GIS en Akbari y Rajabi (2013) o en Ceković (2016).

¹³ Más información en Hofgräff (2018).

¹⁴ En el marco del fondo Comisariado de Emigrantes (Iseljenički komesarijat) en el Archivo están disponibles las fichas para el período de 1923-1938.

o de sus familias completas, junto con datos sobre eventuales vínculos familiares, lo que ciertamente complementa la información sobre las personas que emigraban.

23-V. mes. 1925 god.		Brod. podu- rećem		Sambel Line u Zplitu	
Prezime ime		RADAIC' - Kroat Kata		Tek. br. 1075	
Iz		Belalaha		Kotar	
Korcula					
U godini odlaska imao		95 god.		Vjera	
				pht.	
Narodnost		Kroat		Braćno stanje	
				udata	
Luka uhrcanja		Zplrit		Zani- masje	
				Kuljadice	
Luka iskrcanja		Santos		Dismenost	
				da	
Odputovao u državu		Brazil		U mjesto	
				Sao Paulo	
Putnice broj		999		Izdane po	
				od 10. 11. 25	
Vize broj				Izdane po	
				od 10. 11. 25	
				u Korcula	
				4r. pagl.	
				- - -	

Imagen 3. HR-HDA-1071-IK., Ficha de emigrantes, cajón 43: Brasil, 1925. Kata Radaic

Imagen 4. HR-DADU-SCKL-536. Solicitud de la familia Radaic (serie relacionada con la emigración de población nro. 171/25) Solicitud de emigración

Por los motivos expuestos, se debe prestar especial atención a ambas

fuentes, a las que se deben añadir también otras fuentes disponibles en los archivos, como por ejemplo pasaportes, formularios que completaban los emigrantes y retornados (informes y cuestionarios), certificados médicos, etc.¹⁵ Todo lo anteriormente presentado podría incluso complementarse con otras fuentes que actualmente se encuentran dispersas por el mundo, no solo en instituciones sino, sobre todo, en manos de propietarios privados que son un eslabón importante en la preservación de nuestra memoria colectiva relacionada con la emigración.

Conclusión

Como se ha mencionado al inicio de este trabajo, Croacia es uno de los países europeos con una emigración de las más significativas y prolongadas. Esa continuidad migratoria ha tenido lugar desde el siglo XV y perdura lamentablemente hasta el día de hoy. Dado que se trata de un período bastante largo de casi seis siglos, los temas migratorios se convierten en un desafío no solo para los investigadores y el público en general, sino también para la profesión archivística (sobre todo porque se trata de una enorme cantidad de material que aún no ha sido sistemáticamente ordenada e investigada). En cierto modo, el HDA ha respondido ya a estos desafíos con varias actividades, pero aún queda mucho por hacer. Hay que trabajar más intensamente en el establecimiento de vínculos entre instituciones e investigadores, pero también entre los propietarios privados, con quienes se deben construir lazos de confianza y a quienes se debe educar sobre la trascendencia de hacer llegar sus materiales a las instituciones archivísticas. Se propone, en consecuencia, la creación de una nueva plataforma digital cuyo objetivo sería la recopilación, organización y unificación de nuevos y antiguos contenidos digitalizados relacionados con la emigración, los cuales se incorporarían y conectarían temáticamente entre sí, y también con otras redes sociales. Dicha propuesta se reforzaría aún más con el uso de la tecnología GIS, que permitiría visualizar los datos existentes sobre las personas emigradas (lugares de emigración/inmigración, conexión con los censos de población, etc.). Sin duda, esto serviría para preservar nuestra memoria colectiva relacionada con la emigración, y tal vez también impulsaría la fundación de dos importantes instituciones de las que todavía carecemos: un archivo especializado y un museo de la emigración croata. ¡Tenemos extremado potencial para realizarlo!

15 Más información sobre este tema en Hofgräff (2018).

Bibliografía y fuentes

- Acta Croatica. Naslovnica.* (s.f.). Actacroatica.com. Recuperado el 10 de marzo de 2020 de <https://actacroatica.com/hr/>
- Akbari, M. & Rajabi, M. A. (2013). Ocjena GIS softvera radne površine besplatnog/otvorenog izvora utemeljena na funkcionalnim i nefunkcionalnim mogućnostima. *Tehnički vjesnik*, 20(5), 755-764. <https://hrcak.srce.hr/109782>
- Bućin, R., Jukić, M. & Šarić, T. (2015). *Hrvatsko iseljeničtvo kroz fondove i zbirke HDA: (od kraja 19. stoljeća do Drugog svjetskog rata). Odabrane teme: katalog izložbe.* Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
- Ceković, M. (2016). *Praktično korištenje GIS tehnologije pomoću slobodnih GIS softvera i WebGIS sustava* [Tesis de Licenciatura, Sveučilište u Zagrebu]. Repozitorij Rudarsko-geološko-naftnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:169:115527>
- Fatović-Ferenčić, S. & Hofgräff, D. (2011). Arhivska vrela o Srećku Hofmanu – prvom rendgenologu Bolnice milosrdnih sestara. *Medicus*, 20(1), 129-136. <https://hrcak.srce.hr/77367>.
- Hofgräff, D. (2018). *Hrvati u svjetlu politike prema iseljeničtvu 1920. – 1939* [Tesis de doctorado, Sveučilište u Zadru]. Digitalni repozitorij ocjenskih radova Sveučilišta u Zadru. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:033674>
- Hrvatski državni arhiv (2018a). *Prvi svjetski rat.* Recuperado el 26 de febrero de 2020 de <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/>
- Hrvatski državni arhiv (2018b). *Prvi svjetski rat. Popis stradalih.* Recuperado el 10 de marzo de 2020 de <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/PopisStradalih>
- Icarus Hrvatska. Projekt *Topoteka – naša povijest, naš arhiv.* Recuperado el 10 de marzo de 2020 de <https://www.icarushrvatska.hr/projekti/topoteka>.
- Lemić, V. (2017). Digitalizacija u hrvatskim arhivima: stanje i perspektive. En I. Fras (Ed.). *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* (pp. 97-116). Pokrajinski arhiv Maribor. http://www.pokarh-mb.si/uploaded/datoteke/Radenci/radenci_2017/07_lemic_2017.pdf
- Lemić, V. (Ed.) (2015). *Iseljeničtvo: vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva.* Hrvatski državni arhiv.
- Ministarstvo kulture Republike Hrvatske (2019). *Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje 2020. – 2025.* <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Nacionalni%20plan%20razvoja%20arhivske%20djelatnosti%202020.-%202025.pdf>
- Miščin, M. (2019). *Digitalizacija gradiva u suvremenim arhivima koji* [Trabajo final, Sveučilište u Zagrebu]. Otvoreni digitalni repozitorij akademske zajednice

Filozofskog fakulteta u Zagrebu. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:543807>

- Seiter-Šverko, D. & Križaj, L. (2012). Digitalizacija kulturne baštine u Republici Hrvatskoj: od trenutne situacije prema nacionalnoj strategiji. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 55 (2), 29-40. <https://hrcak.srce.hr/106550>
- Tomić, M. (2015, 20 y 21 de abril). *Digitalna humanistika kao izazov: promjena paradigme istraživanja u humanistici i praksa digitalizacije* [Ponencia invitada]. Peti festival hrvatskih digitalizacijskih projekata: Zagreb, Croacia. Recuperado el 10 de marzo de 2020 de <https://www.bib.irb.hr/767117>.

EL PAPEL DEL SERVICIO ARCHIVÍSTICO EN EL REGISTRO Y LA RECOLECCIÓN DE DOCUMENTACIÓN SOBRE LA EMIGRACIÓN: UNA MIRADA A LA PRÁCTICA DEL ARCHIVO ESTATAL CROATA¹

Nenad Bukvić

Resumen

El Archivo Estatal Croata es la institución central y principal del servicio de archivos de la República de Croacia y está a cargo del conjunto de material archivístico más grande e importante del país. Sus principales tareas son identificar material de archivo que sea valioso y significativo para la República de Croacia, preservarlo de modo permanente y ponerlo a disposición de todos los usuarios interesados. De esta manera, el Archivo es responsable de la protección de la documentación archivística como parte del patrimonio cultural nacional, contribuye a la vida cultural, brinda información a los ciudadanos y hace posible el ejercicio de sus derechos e intereses. Las tareas mencionadas incluyen también la investigación, registro, recolección y conservación a largo plazo de material archivístico de la emigración croata. El presente trabajo describe el potencial informativo (y de investigación) de las unidades de material de archivo recolectadas hasta el momento con un énfasis especial en los países de Sudamérica. Se proponen iniciativas concretas con el propósito de recopilar información sobre materiales de archivo en posesión de las colectividades croatas en la emigración para generar las precondiciones necesarias para su protección a largo plazo, así como su promoción y uso en el entorno digital contemporáneo. Para conseguir los mejores resultados posibles en ese ámbito, se llama a reforzar la confianza y a una vinculación más activa del servicio archivístico croata con las redes de las colectividades, como también con instituciones patrimoniales, científicas y otras, en Croacia y en los países

¹ Este estudio fue realizado en el marco del proyecto HRZZ-UIP-2020-02-1283 "Investigación de las emociones en la (re)construcción de la identidad de la diáspora: croatas en Australia y Nueva Zelanda (1945-1991) (CROCEANIA)".

de destino de los emigrantes croatas.

Palabras clave: *archivos, servicio archivístico, material archivístico, Archivo Estatal Croata, patrimonio cultural de la emigración*

Organización y tareas del servicio archivístico en la República de Croacia

El servicio archivístico y las actividades de los archivos en Croacia están reglamentados por la Ley de Material Archivístico y Archivos adoptada por el Parlamento Croata el 29 de junio de 2018. Mediante esa ley se estableció formalmente el Sistema de Archivos de la República de Croacia, del que forman parte las instituciones archivísticas en el marco del sistema público de archivos, además de los privados y especializados (véase la Tabla 1).

Tabla 1. Sistema de Archivos de la República de Croacia según la Ley de Material Archivístico y Archivos (2018)

Sistema público de archivos		Archivos privados y especializados	
Archivo	Competencia	Archivo	Competencia
Archivo Estatal Croata	Fondos de los creadores que actúan en todo o parte del territorio de la República de Croacia o que tienen importancia para la historia y la sociedad croata en su totalidad.	Archivos universitarios, económicos, de comunidades religiosas, de bancos y otros archivos privados y especializados	Material surgido del trabajo de sus fundadores y otras personas físicas y jurídicas.
Archivos Estatales Regionales	Fondos de los creadores que actúan en todo o parte del territorio de una o más unidades de autoadministración local y regional que tienen importancia para esa región.		
Archivos de las unidades de autoadministración local y regional	Fondos cuyas fundadoras o dueñas son instituciones de unidades de autoadministración local y regional e instituciones públicas y otras personas jurídicas.		

La organización del servicio de archivos como se describió en la Tabla 1 no es una novedad dado que, como tal, ya estaba prevista por la anterior Ley de Material Archivístico y Archivos del año 1997 (*Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske, 1997, NN 105/1997*). En la práctica, la red del servicio público de archivos está compuesta por el Archivo Estatal Croata como institución central y por diecisiete archivos estatales regionales

(Bjelovar, Dubrovnik, Gospić, Karlovac, Međimurje – Štrigova, Osijek, Pazin, Rijeka, Sisak, Slavonski Brod, Split, Šibenik, Varaždin, Virovitica, Vukovar, Zagreb, Zadar), los cuales territorialmente cubren los veinte condados y la Ciudad de Zagreb. Mediante decreto del Gobierno de la República de Croacia de 2008, se fundó formalmente el Archivo Estatal de Križevci como institución archivística competente para el territorio del Condado de Koprivnica-Križevci. Sin embargo, dicho archivo no empezó sus actividades hasta el presente por falta de condiciones técnicas, como el espacio y equipamiento necesario para el trabajo (Bukvić, 2019, p. 20).

Los reglamentos sobre la fundación de archivos de las unidades de autoadministración local y regional, como también de archivos especializados y privados con estatus de instituciones autónomas, no se han implementado hasta ahora y dichas instituciones generalmente funcionan como almacenamientos de documentos y materiales. Hasta el día de hoy, solo fue creado un archivo especializado con estatus de institución autónoma, el Centro Memorial y Documental de la Guerra Patria (Bukvić, 2014, p. 72), que fue fundado por la República de Croacia a través del Ministerio de Cultura ejerciendo derechos y obligaciones del fundador en el marco de las competencias del Gobierno de la República (Bukvić, 2019, pp. 20-21). En ocasión de la celebración del 350º aniversario de la Universidad de Zagreb, a comienzos de noviembre de 2019 se presentaron las actividades de la Oficina Central de Fondos de Archivos y se anunciaron los planes de convertirla en el Archivo Universitario (Lemić, 2019, p. 39). En el contexto de este tema, cabe destacar que desde hace casi dos décadas la diplomática y literaria croata Tuga Tarle está promoviendo la iniciativa para la fundación del museo de la emigración para “reforzar los lazos entre la emigración y la patria croata” (Tarle, 2020). Aunque se habla formalmente de un museo, en un sentido más amplio dicha iniciativa se podría interpretar como un paso hacia la fundación de un archivo especializado de la emigración croata dado que, según explica Tarle, una de sus tareas sería sacar “a luz toda la riqueza dispersada por archivos estatales y privados, guardados en cofres y almacenes olvidados, grabados en correspondencias y memorias de las personas individuales” (Tarle, 2010).

Se consideran “fondos de archivos” toda la información creada, recibida o recolectada mediante actividades de personas jurídicas (privadas y públicas) y físicas, que tengan valor permanente para la cultura, la ciencia u otras actividades para la protección y realización de derechos e intereses de personas y comunidades, razón por la cual se preservan permanentemente. Por su relevancia y valor como parte de la herencia cultural, el material archivístico es de interés para la República de Croacia y goza de protección particular. En la práctica eso significa

que, principalmente mediante el sistema de archivos, el Estado procura garantizar la conservación del material archivístico, apoyar a las instituciones públicas en la creación y preservación de ese material, contribuir a la confianza de los ciudadanos en su labor y aumentar la accesibilidad y el uso de la información contenida en el material de archivo público, como así también garantizar la creación, preservación y conversión del mismo a formato digital y ofrecer apoyo en la protección a largo plazo y en la garantía de acceso al material archivístico privado.

En los últimos diez años se observa una transformación del servicio archivístico croata que recolecta documentos de la administración pública según un concepto amplio de archivo, lo que entre otras cosas fue expresado en una de las conclusiones de la discusión final del Congreso de Archivistas de 2013:

El servicio archivístico público de la República de Croacia como sistema único preserva, toma, procesa y ofrece para el uso el material archivístico público y privado como memoria abarcadora de la nación y el Estado croata. Basado en esta teoría y práctica archivística existente, formada durante décadas, en el marco de la terminología archivística croata cabe inaugurar el término de Archivo Total (*Total Archives*) y con él etiquetar la estrategia archivística en Croacia. (Babić, 2014, p. 296)

En otras palabras, el sintagma de archivo total “denota la estrategia de documentar el desarrollo histórico de todos los ámbitos de la vida de una comunidad a cualquier nivel”. Su implementación en la práctica entiende la recolección de

todo tipo de material archivístico (público y privado) relacionado con la vida y el desarrollo de una zona, desde el material de la administración oficial pasando por el material creado en diferentes instituciones públicas y privadas y el material creado en el ámbito de la economía, hasta la documentación relevante de carácter personal. (Kušen, 2011, p. 10).

Según los datos recolectados hasta 2019 para la elaboración del Plan Nacional de Desarrollo de las Actividades archivísticas, la red de archivos estatales de Croacia preserva 117.508 ML de material archivístico creado desde el siglo IX hasta hoy, depositado en repositorios archivísticos y organizado en 16.025 fondos y colecciones. Además, los archivos poseen en total alrededor de 120 TB de material digitalizado. Según las estimaciones, la cantidad de material archivístico existente fuera de los archivos asciende a unos 150.000 ML de material analógico (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2019, pp. 10-11). Como se describe a continuación,

un segmento significativo de dicho material se refiere a varios aspectos de la migración acontecida desde el territorio de Croacia hacia otros países como, entre otros, los de Sudamérica.

Disposiciones sobre el registro y la recolección de materiales sobre la emigración en la legislación croata sobre archivos

La Ley de Material Archivístico y Archivos de 1997 fue la primera ley de esa naturaleza adoptada en la República de Croacia contemporánea e independiente. Mediante esta ley “la protección, preservación y uso de material archivístico se reglamentó de conformidad con las provisiones de la Constitución de la República de Croacia, sistema político, jurídico y económico adoptado a través de cambios democráticos” (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2019, p. 3). Basándose en ella se aprobaron varias reglamentaciones de implementación en las cuales se definió más detalladamente el proceso de registro y recolección de material archivístico. Las disposiciones de esos reglamentos muestran el interés del Estado por documentar y recolectar sistemáticamente material referente a la emigración croata. Así, el artículo 45 de la Ley preveía que el Archivo Estatal Croata, entre otros registros centrales vinculados al servicio de archivos en Croacia, llevara un Registro del material de archivos extranjeros que fuese de importancia para la República de Croacia y sobre dicha emigración.

Dicha obligación se elaboró con más detalle mediante el artículo 17 del Reglamento sobre los registros en los archivos de 2002, en el que se prescribió que los mencionados registros contengan los siguientes datos: 1. Número de registro y fecha de inscripción, 2. Datos del titular (nombre de organización / apellido y nombre), 3. Signatura y título del fondo o colección al que pertenece el material registrado, 4. Contenido del material registrado, 5. Fecha de creación del material registrado, 6. Cantidad de material registrado, 7. Apellido y nombre de la persona que hizo el registro, 8. Fecha de registro, 9. Accesibilidad, 10. Existencia de copias, 11. Observaciones.

Además del Registro se preveía la confección de fichas por países, ciudades e instituciones donde se halla registrado el material, conteniendo listas, inventarios, guías y otros dispositivos informativos de archivos extranjeros para los fondos y colecciones a los que pertenece el material registrado y de listas de copias de tales materiales obtenidos para complementar el material de los archivos, así como con fines de investigación e informes sobre el registro y otra documentación resultante.

También cabe destacar lo estipulado en el artículo 18 del Reglamento que obligaba a los archivos y a otras personas jurídicas públicas que registraban, mediante los fondos del presupuesto estatal, el material de archivos extranjeros que fuese de importancia para la República de Croacia, a entregar al Archivo Estatal Croata, al terminar de registrarlo, una copia de la lista de material registrado, otra del material copiado y, además, otros materiales informativos adicionales elaborados o recolectados durante el registro. De esta manera, el Archivo Estatal Croata podía facilitar el acceso a los datos registrados a otros investigadores, exclusivamente con el visto bueno del archivo u otra persona jurídica pública cuyos empleados hubieran registrado el material. También el Reglamento preveía que todos los años el Archivo Estatal Croata publicara el listado de documentación sobre el material archivístico registrado en archivos extranjeros en el año anterior (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2002, NN 90/2002).

En la Ley de Material Archivístico y Archivos de 2018 no se establece dicha obligación de que el Archivo Estatal Croata lleve un registro central del material de archivos extranjeros que sea de importancia para la República de Croacia. Sin embargo, entre las actividades que en el marco de su competencia desarrollan todos los archivos estatales (artículo 34) se consigna la investigación del material de archivo del exterior referida a la historia y la emigración croata. Aunque no se indica explícitamente, de acuerdo con las reglas del trabajo profesional en archivos, la investigación de material sobre la emigración incluye o comprende su registro, la elaboración de material informativo (listas, guías, etc.), la documentación y la presentación de los resultados de investigación. Todo eso ofrece la oportunidad de que, en un tiempo razonable y dependiendo de las posibilidades y la voluntad de sus creadores o titulares (organizaciones, familias o personas en la emigración), determinadas unidades de dicho material sean entregadas a uno de los archivos estatales, ya sea ejemplares originales o copias analógicas o digitales.

Considerando las tecnologías de información contemporáneas, algunas colecciones de archivos en el exterior sobre la emigración croata ya están accesibles en las redes. Uno de los ejemplos es el digitalizado Archivo Croata de Argentina del Instituto Studia Croatica (<http://www.studiacroatica.org/museum/instituciones.htm>). Los registros digitales se encuentran agrupados en cinco temas o unidades básicas (personas y familias, instituciones-localidades-lugares, publicaciones/libros, eventos, bibliografía) con unos trescientos subtemas o motivos temáticos, es decir, enlaces a registros digitales. El registro y la elaboración de un catálogo de tales colecciones con sus enlaces correspondientes (direcciones en la red) contribuiría a la creación de una valiosa base de conocimiento sobre la

herencia de la emigración croata.

Revisión de la práctica y los resultados del Archivo Estatal Croata en el ámbito del registro y recolección de material sobre la emigración

El Archivo Estatal Croata es la institución central y principal del servicio de archivos de la República de Croacia y está a cargo del más grande y más importante acervo de material archivístico del país. En los 2.200 fondos y colecciones creados mediante la actuación de organismos estatales centrales e instituciones públicas administrativas, judiciales, educativas, culturales, sanitarias y militares, como también mediante la actividad de individuos y familias destacadas y de la emigración croata, se preservan alrededor de 30.500 ML de material analógico. Asimismo existen unidades especiales compuestas por colecciones de más de 1.750.000 fotografías de diferentes técnicas, como también una Microteca de más de 10.000.000 de copias de documentos de diferentes instituciones de Croacia y del exterior. El Archivo Estatal Croata preserva el patrimonio cinematográfico nacional y una colección de cine extranjero, como también otros materiales filmicos y audiovisuales concomitantes. La biblioteca contiene más de 160.000 tomos de libros y periódicos y representa una de las bibliotecas especializadas más valiosas de Croacia (Hrvatski državni arhiv, 2020, p. 7).

Relacionado con el Registro del material archivístico de importancia para la República de Croacia en archivos del exterior y del archivo de la emigración croata descrita detalladamente en la sección anterior, cabe decir que no está sistematizado como tal en la práctica. Sin embargo, los datos del material archivístico de la emigración croata fueron recolectados continuamente por los servicios del Archivo Estatal Croata y están contenidos en otros registros reglamentados, tales como los ficheros de los creadores y titulares bajo jurisdicción del archivo, los ficheros de fondos y colecciones, el libro de material recibido (registro de adquisiciones), con la correspondiente colección de la documentación creada en el momento de la recepción, el libro de material archivístico grabado con propósitos complementarios y otra documentación oficial. Todos esos datos de alguna manera están unificados y sistematizados en una guía temática exhaustiva sobre los fondos y colecciones del Archivo Estatal Croata relacionados con la emigración, en cuya elaboración, que duró varios años (2013–2015), participó una veintena de colaboradores. Dicha guía puede servir como fuente para el análisis de datos sobre la cantidad de material relativo a la emigración croata existente en el Archivo Estatal Croata (en

metros lineales), la cantidad de fondos y colecciones que contienen ese tipo material y su clasificación en cuanto a la proveniencia, la dinámica y el modo de adquisición del mismo. Dado que la guía contiene información sólo hasta el año 2015, para el período posterior se han analizado los datos de los libros de material archivístico recibido (libro de adquisiciones). Los resultados del análisis que se presentará a continuación ilustran la práctica y los logros obtenidos hasta el presente por el Archivo Estatal Croata en el registro y recolección de material sobre la emigración.

Del total de 30.500 ML de material analógico conservado en el Archivo Estatal Croata, alrededor de 1755 ML o un 6 % del material está compuesto por unidades que en su totalidad o en gran parte se refieren a temas de la emigración. En cuanto al número de fondos y colecciones (2.200), 167 o un 7,5 % contienen material sobre la emigración. Aquí cabe destacar que al definir los criterios de selección de fondos y colecciones para la guía, los editores de la misma optaron por un concepto bastante amplio, “entendiendo que numerosos tipos de migración hacia otros países no están inicialmente motivados por el deseo de emigrar permanente, pero sin embargo resultan en ello”. En ese sentido, a través de los fondos y colecciones archivísticas descritas en la guía se puede hacer un seguimiento de “individuos y grupos, miembros de todas las comunidades étnicas, que emigran por motivos económicos, políticos o de otra índole, voluntaria o forzosamente”. Se incluyen también los creadores de material archivístico que “adoptaban reglamentos relacionados con la emigración, participaban en las actividades de emisión de pasaportes, llevaban el servicio de información y hacían el procesamiento estadístico de datos sobre los emigrados, ofrecían o mediaban en las actividades de protección privada y legal de los emigrantes, participaban en la organización social y cultural de los emigrantes en los nuevos países, en el mantenimiento de los lazos con la patria y la preservación de la identidad nacional, ejercían supervisión de inteligencia de los exiliados políticos y de los demás, y participaban en las actividades de repatriación y deportación de los emigrados” (Bućin, 2015, p. 11).

El concepto amplio en la incorporación de fondos y colecciones sobre la emigración es ilustrado por su representación por grupos de acuerdo a la actividad ejercida por el creador, pero también por el tipo y por el momento de creación del material. Se trata de la clasificación estándar de fondos y colecciones archivísticas que se aplica en archivos croatas para facilitar su uso. La mayor cantidad de fondos (92) fue creada mediante la actividad de instituciones administrativas y servicios públicos. Entre otros fondos institucionales, los más numerosos son sociedades y asociaciones (12), partidos políticos, organizaciones sociales y políticas y sindicatos (8)

e instituciones culturales, científicas y de información (6). También hay que destacar un grupo numeroso de colecciones de material archivístico original (21) y el grupo de fondos familiares y personales (17), cuya mayor parte son fondos de personas que vivían en la emigración y que se destacaron por su labor educativa, artística o política (Bućin, 2015, p. 13). Los datos detallados sobre la representación por grupo de clasificación se encuentran en la Tabla 2.

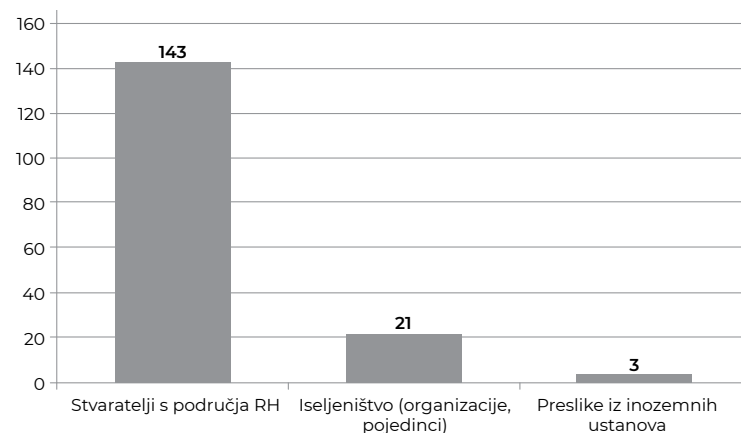
Tabla 2. Cantidad de fondos y colecciones del Archivo Estatal Croata con material sobre la emigración, según los grupos del sistema de clasificación

Grupo del sistema de clasificación	Cantidad de fondos/colecciones
A. Administración y servicios públicos	92
B. Justicia	1
C. Ejército (unidades, instituciones y organizaciones)	1
D. Educación	0
E. Cultura, ciencia e información	5
F. Salud e instituciones sociales	0
G. Economía y sector bancario	0
H. Partidos políticos, organizaciones sociales y políticas y sindicatos	8
I. Sociedades y asociaciones	12
J. Instituciones religiosas	1
K. Fondos terratenientes, familiares y personales	17
L. Colecciones de material archivístico original	21
M. Colecciones de copias complementarias de material archivístico de instituciones en el extranjero	3
N. Registros filmicos	6
O. Registros de audio	0
Total	167

En las investigaciones sociales contemporáneas se destaca cada vez más que “hay que acceder a la investigación de colectividades de emigrantes como un fenómeno fluido y no estático, sujeto a cambios durante su desarrollo y como resultado de una intensa interacción en el triángulo entre el país de emigración, el país de inmigración y los emigrantes mismos” (Hrstić, 2018, p. 55). Si ponemos este enfoque en el contexto archivístico, resulta que para una investigación exhaustiva de colectividades de emigrantes hay que consultar el material archivístico

de las instituciones del país de emigración, el material de los emigrados mismos y el material de las instituciones del país de la inmigración. En ese sentido, las instituciones de archivos se tienen que empeñar en registrar y recolectar los materiales archivísticos de los tres grupos. Los resultados del Archivo Estatal Croata al respecto hasta ahora indican lo siguiente. Del total de 167 fondos y colecciones relevantes para los temas de la emigración, 143 fueron creados mediante la actividad de los creadores provenientes del territorio de la República de Croacia, 21 mediante la actividad de organizaciones o personas individuales en la emigración y tan solo 3 colecciones son copias del material sobre la emigración provenientes de las instituciones del exterior.

Gráfico 1. Comparación de fondos y colecciones del Archivo Estatal Croata que contienen material sobre la emigración según el lugar de creación, es decir, el lugar de actividad del creador

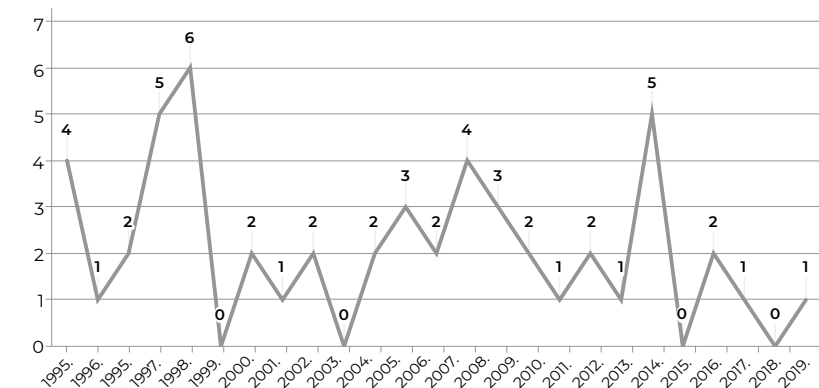
Nota. Creadores del territorio de la República de Croacia (143); Emigración (organizaciones, individuos) (21); Copias de instituciones extranjeras (3)

De lo anteriormente descrito resulta que el Archivo Estatal Croata debería intensificar las actividades dirigidas a registrar y recolectar material archivístico de la emigración croata, pero también a registrar y recolectar (de acuerdo con las posibilidades) copias de materiales sobre la emigración croata creados por la actividad de las instituciones en los países de inmigración.

El análisis de la cantidad de adquisiciones de unidades de material surgido de las actividades de la emigración croata (organizaciones, personas individuales) desde mediados de los años noventa del siglo XX hasta hoy indica ciertas oscilaciones a nivel anual. En el mayor número de los casos se trata de una o dos adquisiciones al año, y hubo años sin ninguna.

Analizando los períodos quinquenales, la mayor cantidad de adquisiciones ocurrió en el período 1995-1999 (18), 2005-2009 (14) y 2010-2014 (11). En el período 2000-2004 se realizaron 5 adquisiciones y entre 2015 y 2019, se realizaron 4. El Gráfico 2 presenta los datos detallados. Además, cabe aclarar que cada procedimiento de adquisición no implica la creación de un fondo o colección especial. En la mayoría de los casos se trata de la adquisición de documentos específicos o de una pequeña cantidad de material sobre ciertas personas, que se unen a las unidades ya existentes, principalmente a las colecciones *Emigrantes croatas* y *Personas varias*.

Gráfico 2. Comparación de la cantidad de adquisiciones del Archivo Estatal Croata de material creado mediante la actividad de la emigración (personas, organizaciones), por año, 1995-2019

Con respecto a la manera de adquirir el material (adquisición oficial, donación, compra), en más del 85% de los casos se trata de donaciones. Este hecho es alentador y se puede interpretar como un indicador de la confianza que la emigración croata tiene en el servicio archivístico croata y en que su memoria escrita será protegida, preservada y presentada al público interesado.

Fondos y colecciones del Archivo Estatal Croata como fuente para la investigación de los procesos migratorios entre Croacia y Sudamérica

Las unidades de material conservadas en el Archivo Estatal Croata, descritas anteriormente, son fuente valiosa para la investigación de varios aspectos de la emigración originada en el territorio de Croacia hacia todos los continentes, entre los cuales se encuentran los países de Sudamérica.

Como lo explica en la introducción de la guía temática la editora ejecutiva R. Bućin, el proceso de emigración, al igual que las instituciones y las personas relacionadas con ella, se encuentran documentados en las fuentes del Archivo Estatal Croata preservadas “esporádicamente desde el siglo XVII, cuando el jesuita Nikola Rattkay estuvo como misionero en la India, y en cantidades mayores de material recién a partir de la segunda mitad del siglo XIX” (Bućin, 2015, p. 11).

Para ilustrar el potencial de investigación de varios aspectos de la emigración de Croacia a Sudamérica puede servir el resumen de las determinantes geográficas (localidades, regiones, países, continentes) de esa zona y la frecuencia de sus menciones en las descripciones de fondos, colecciones y documentos ilustrativos, de los cuales casi doscientos fueron publicados en la guía temática. Tal y como se ve en la Tabla 3, en total se han encontrado 47 determinantes geográficas que se mencionan 483 veces.

Tabla 3. Resumen de las determinantes geográficas de la zona de Sudamérica mencionadas en las descripciones de fondos y colecciones del Archivo Estatal Croata realizadas en la guía temática sobre la emigración del año 2015

Determinante geográfica	Menciones en la guía temática
Argentina	71
Buenos Aires	49
Apostoles	1
Arequito	1
Chaco	1
Chovet	1
Comodoro Rivadavia	1
Cordoba	2
Misiones	1
Rosario	2
Villa Martelli	1
Bolivija	19
Llallagua	1
Lomas Blancas	1
Oruro	3
Brazil	41
Curitiba	1
Minas Gerais	1
Ouro Preto	1

Porto Alegre	1
Río Claro	1
Río de Janeiro	5
Río Grande do Sul	1
Sao Paulo	6
Sete Quedas	1
Čile	50
Antofagasta	13
Arica	1
Iquique	1
Magallanes	4
Punta Arenas	5
Santiago	5
Taltal	3
Tarapaca	1
Tocopilla	1
Valparaiso	10
Ekvador	5
Kolumbija	6
Paragvaj	11
Asuncion	1
Peru	16
Lima	3
Urugvaj	27
Montevideo	6
Venezuela	20
Caracas	4
Južna Amerika	76
Total	483

La limitación de la cantidad de palabras para este trabajo no permite una descripción detallada y la contextualización de las determinantes enumeradas. Sin embargo, para ilustrar la variedad del material archivístico preservado y su valor informativo, se describen una decena de unidades que se refieren a Bolivia. Según los datos contenidos en las páginas de internet de la Oficina Estatal Central para los Croatas fuera de la República de Croacia “hoy en Bolivia viven alrededor de 5000 croatas y descendientes de tercera o cuarta generación de emigrantes dálmatas, mayoritariamente de la isla de Brač, quienes emigraron a Bolivia entre los años 1915 y 1931”. Como se explica posteriormente, los primeros emigrantes llegaron a Bolivia a finales del siglo XIX, y a comienzos del

siglo XX se formaron pequeños asentamientos en Oruro, Cochabamba, La Paz, Santa Cruz y Sucre, entre otros lugares. Después de la Segunda Guerra Mundial emigraron un grupo de exiliados políticos y varios sacerdotes croatas (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, s.f.). A partir de la guía temática, se pueden mencionar las siguientes unidades de material o documentos individuales que se refieren en su totalidad o en parte a la emigración croata a ese país:

- Folleto publicitario de 1899 de la agencia Nodari de Udine para viajes a países de ultramar donde Bolivia figura como uno de los destinos (Fondo HR-HDA-79. *Zemaljska vlada. Odjel za unutarne poslove*/Gobierno. Departamento del Interior (1869–1921) (Lemić, 2015, p. 71).
- Fondo HR-HDA-1071. *Iseljenički komesarijat*/Comisariado de Emigración (1922–1939). Se han preservado 115 cajones de fichas de emigrantes distribuidos según países de destino y compañías navieras, ordenados según el año de la emigración. A Bolivia se refiere la mitad de un cajón de fichas (Lemić, 2015, p.102)
- Bolivia se menciona también en el Informe sobre la cantidad de retornados y emigrantes a los países de ultramar y continentales durante el año 1936, enviado por el Comisariado Policial de Jesenice al Comisariado de Emigración (Fondo HR-HDA-1619. *Iseljenički muzej*/Museo de la Emigración (Caja 1) (Lemić, 2015, p. 108).
- Fondo HR-HDA-1610. Colección de fotografías del Centro de Migraciones y Estudios Étnicos, conformada por una unidad separada que contiene fotografías de los emigrantes croatas en Bolivia (extrayendo estaño, trabajando en la construcción de una ruta, etc.) (Lemić, 2015, pp. 154, 691).
- Fondo HR-HDA-1081. El Parlamento de la República Socialista de Croacia ha conservado el análisis de la situación de 1973 con la propuesta del plan del Comité de Asuntos de Política Exterior y Relaciones con el Exterior de trabajar con la emigración en los países de ultramar (Australia, Nueva Zelanda, Canadá, EE. UU., Chile, Brasil, Uruguay, Bolivia, Venezuela y Argentina) (Lemić, 2015, p. 203).
- Dentro de la unidad de documentos “confidenciales” del fondo HR-HDA-310. *Komisija za odnose s vjerskim zajednicama Izvršnoga vijeća Sabora SRH*/ Comisión de Relaciones con las Comunidades Religiosas del Consejo Ejecutivo del Parlamento del Parlamento de la República Socialista de Croacia (1944–1990) se ha conservado una carta del sacerdote a cargo de los croatas residentes en Venezuela también concurrente para el territorio del Perú y Bolivia (Lemić, 2015, p. 247).
- Fondo HR-HDA-1598. *Savjet za prosvjetu NRH*/Consejo de Educación de la República Popular de Croacia (1956–1963). Entre las solicitudes de homologación de diplomas y títulos, así como en correspondencia relativa a la regulación del estatus educativo en el marco de la asistencia legal internacional para los emigrantes croatas, emigrantes-retornados y otros ciudadanos que residieron por un período determinado en el exterior se pueden encontrar documentos que se refieren a Bolivia (Lemić, 2015, p. 344).
- Fondo HR-HDA-1415. *Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SRH*/Secretariado de Educación, Cultura y Cultura Física de la República Socialista de Croacia (1965–1979). En la unidad de material de la Comisión para las Relaciones Culturales con el Exterior se han preservado programas de colaboración cultural y educativa con los emigrantes croatas de 1979, incluidos algunos países de Sudamérica (Argentina, Bolivia, Chile y Perú) (Lemić, 2015, p. 358).
- Fondo HR-HDA-1578. *Republički komitet za informiranje SRH*/ Comité de Información de la República Socialista de Croacia (1980–1990). En la unidad de material de sesiones se ha preservado un informe de 1980/1981 sobre la colaboración realizada hasta entonces con los emigrantes y los países de emigración en el ámbito de la información, con datos sobre la estructura y la cantidad de emigrantes (EE. UU., Canadá, Australia, Nueva Zelanda, Argentina, Brasil, Chile, Uruguay, Bolivia y Paraguay), organizaciones de emigrantes, prensa, programas de televisión y radio (Lemić, 2015, p. 379).
- Fondo HR-HDA-1614. *Matica iseljenika Hrvatske*/Fundación para la Emigración Croata. Se han preservado 14 cajas de correspondencia (1951–1977) mantenida con emigrantes residentes en países de América Central y del Sur. En la serie *Iseljenički katastar*/Catastro Emigrante (1955–1959) se encuentra una caja de formularios que contiene datos sobre los emigrantes, pero también con datos generales sobre sus asociaciones en países de Sudamérica. En ambas unidades se han preservado documentos referentes a Bolivia (Lemić, 2015, pp. 484, 487).
- Datos sobre los emigrados a Bolivia se encuentran también

en los documentos de la Comisión de Agitación y Propaganda del período 1945–1954 en el fondo HR-HDA-1220. *Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske/Comité Central de la Liga Comunista de Croacia* (Lemić, 2015, p. 519).

- Fondo HR-HDA-967. *Savez organizacija iseljenika/Asociación de Organizaciones de Emigrantes (SORIS)*. Como colección de documentos separada fue formado el Archivo Emigrante (*Iseljenički arhiv*). En su mayor parte se trata de recortes de la prensa yugoslava que seguía la problemática de la emigración y de la prensa emigrante en el exterior. Se encuentra también una menor cantidad de cartas de asociaciones de emigrantes, proclamaciones y materiales visuales. Media caja de material del período 1912-1947 se refiere a Bolivia (Lemić, 2015, p. 576).
- Fondo archivístico personal HR-HDA-1004. Bartulica Milostislav. Se han preservado copias de las publicaciones *Jugoslavija y Jugoslavenska država* relativas a las filiales de la Defensa Popular Yugoslava de Antofagasta y de Bolivia en el período 1915-1918 (Lemić, 2015, p. 632).

El potencial de los fondos y las colecciones del Archivo Estatal Croata como fuentes para la investigación de los procesos migratorios Croacia-Sudamérica se puede ilustrar también mediante algunas unidades que se refieren en su totalidad a la emigración croata en los países de América del Sur y que fueron creadas (recolectadas) mediante la actividad de los emigrantes mismos y sus organizaciones en dichos países:

- HR-HDA-965. Archivo y biblioteca emigrante croata „O. fra Lino D. Pedišić, OFM”, 57 cajas de material del período 1934–1995. Se trata de material recolectado mediante la actividad del Archivo y biblioteca emigrante croata fundado en 1991 en Buenos Aires (Argentina) (Lemić, 2015, pp. 605-610).
- HR-HDA-966. *Jugoslavenska narodna obrana/Defensa Nacional Yugoslava (1915-1929)*, 72 libros y 70 cajas de material del período 1900-1958. La Asamblea Fundadora de JNO fue llevada a cabo el 2 de mayo de 1915 en Antofagasta (Chile) y comprendió a los emigrantes de Chile, Argentina, Perú, Uruguay, Paraguay, Brasil y Ecuador. En dichos países hasta finales de 1922 se fundaron 65 filiales de JNO (Lemić, 2015, pp. 560-565).
- HR-HDA-1056. Colección de Viktor Makar sobre los croatas en Argentina, 1 caja de material del período 1990-1997 (Lemić, 2015, pp. 744-745).

- HR-HDA-1786. Colección de Mijo Salezije Škrinjar sobre la emigración croata en Venezuela, 1 caja de material para el período 1972–1996 (Lemić, 2015, pp. 741-742).

Conclusión: posibilidades de colaboración en el marco de la red internacional de investigadores sobre los procesos migratorios entre Croacia y América del Sur

El Archivo Estatal Croata, como institución central del servicio archivístico croata, tiene un interés permanente en registrar y recolectar (adquirir) material de la emigración croata, independientemente de su tipo (documentos, fotografías, materiales promocionales, publicaciones, registros audiovisuales) y de las formas de registro o preservación (analógica, digital, originales, copias). Los resultados conseguidos en este ámbito desde mediados de los años 1990 hasta hoy no son despreciables, pero seguramente puedan ser mejores. A eso pueden contribuir un mayor involucramiento del Archivo en la construcción de redes con comunidades emigrantes (organizaciones y personas), el reforzamiento de la confianza mutua y la articulación con archivos e instituciones científicas y de otra índole en los países de inmigración, así como el uso de tecnologías modernas en el registro y la presentación de los datos sobre el material referente a la emigración.

Uno de los pasos en esa dirección es el cuestionario sobre el material de la emigración croata que se puede bajar de la página web del Archivo Estatal Croata y se puede enviar relleno por correo electrónico (Anexo 1). La red internacional de investigadores sobre los procesos migratorios entre Croacia y América del Sur puede ayudar en la promoción y la distribución de dicho cuestionario entre las organizaciones y las personas en la emigración que puedan disponer de patrimonio escrito valioso, y especialmente entre quienes necesiten apoyo técnico y profesional adecuado para su elaboración y preservación.

Los datos recolectados de tal manera pueden servir de base para el establecimiento de un registro en línea de fondos y colecciones archivísticas de la emigración croata. Uno de los ejemplos de buena práctica que se podría seguir es el registro en línea del proyecto de la Unión Europea COURAGE (<http://hr.cultural-opposition.eu/registry/>) donde se encuentran registradas más de 560 colecciones relacionadas con varias formas de oposición cultural en los antiguos países socialistas. En el registro se describen alrededor de cincuenta colecciones relacionadas con Croacia que se preservan en diferentes instituciones patrimoniales y científicas y de propiedad privada en el país y en el exterior. Entre ellas

se encuentra una decena de colecciones relacionadas con la emigración croata. La realización de las propuestas descritas contribuiría a la creación de una valiosa base de fuentes de conocimiento para los investigadores de procesos migratorios y todos los demás usuarios interesados, pero antes que nada para los archivos mismos y para la emigración croata en los países de América del Sur y de otras partes del mundo.

Prilog 1. Cuestionario sobre los fondos archivístico de la emigración croata

Estatus del material archivístico	☐ Material de organizaciones de la emigración ☐ Material de familias e individuos
Titular del material (nombre de organización / nombre y apellido)	
Dirección del titular del material (calle y número, código postal, ciudad, país)	
Contenido y tipo del material (describir el contenido y listar tipo de material, p.e. documento, mapa, póster, foto, película, grabación de sonido, fichero, base de datos, etc.)	
Forma del material (p.e. papel, cinta, cinta magnetofónica, VHS, rollo de película, disquete, disco óptico, etc.)	
Período de creación (intervalo de años)	
Cantidad	
¿Está disponible para el uso? En el caso de que sí, ¿bajo qué condiciones?	
¿Existen copias digitales del material? ¿Están disponibles online ? En el caso de que sí, destacar la dirección de internet	
Datos de contacto (correo electrónico, página web, Skype, redes sociales)	

Bibliografía y fuentes

- Babić, S. (Ed.). (2014). *Zbornik radova sa stručnoga skupa 4. kongres hrvatskih arhivista "Arhivi i politika"*. Hrvatsko arhivističko društvo.
- Bućin, R. (2015). Uvod. En V. Lemić (Ed.). *Iseljništvo: vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva* (pp. 11-17). Hrvatski državni arhiv.
- Bukvić, N. (2014). Arhivska služba i arhivsko zakonodavstvo u funkciji zaštite gradiva muzejskih ustanova. *Arhivski vjesnik*, 57(1), 71-111. <https://hrcak.srce.hr/139172>.
- Bukvić, N. (2019). Financiranje državnih arhiva kroz programe javnih potreba u kulturi Republike Hrvatske. *Arhivski vjesnik*, 62(1), 15-45. <https://hrcak.srce.hr/139172>.

hr/clanak/361793

- Hrstić, I. (2018, 28 de junio – 1 de julio). „Naša“ ili „njihova“ povijest? *Mogućnosti i ograničenja istraživanja društvenog razvoja hrvatskih iseljeničkih zajednica* [Ponencia]. Treći hrvatski iseljenički kongres. „Odlazak – ostanak – povratak“, Osijek, Croacia.
- Hrvatski državni arhiv. (2020). *Izvešće o izvršenju programa rada Hrvatskog državnog arhiva za 2019. godinu*. Recuperado el 30 de marzo de 2020 de <http://www.arhiv.hr/hr-hr/O-nama/Dokumenti/Izvje%C5%A1%C4%87a>
- Kušen, D. (2011). Strategija sveobuhvatnog arhiva (Total archives) u Hrvatskoj. *Arhivski vjesnik*, 54(1), 9-23. <https://hrcak.srce.hr/90524>.
- Lemić, V. (Ed.) (2015). *Iseljništvo: vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva*. Hrvatski državni arhiv.
- Lemić, V. (2019). 350 godina povijesti i arhivske baštine Sveučilišta u Zagrebu. @ *rhivi*, (6), 39. <https://arhiv.unizg.hr/islandora/object/arhiv:8>.
- Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. (2019). *Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje 2020. – 2025*. <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Nacionalni%20plan%20razvoja%20arhivske%20djelatnosti%202020.-%202025.pdf>
- Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. (2002). *Pravilnik o evidencijama u arhivima*, NN 90/2002, 12 de julio de 2002. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_07_90_1475.html
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (s.f.). *Hrvatsko iseljništvo u Boliviji*. Recuperado el 30 de marzo de 2020 de <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenistvo/hrvatsko-iseljenistvo-u-boliviji/754>.
- Tarle, T. (2010). Muzej iseljništva u Rijeci. *Sušačka revija*, 66/67. <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=66-67&C=4>.
- Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske. (1997). *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*, NN 105/1997, 19 de septiembre de 1997. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1997_10_105_1617.html
- Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske. (2000). *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima*, NN 64/2000, 27 de junio de 2000. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2000_07_64_1411.html
- Hrvatski sabor. (2009). *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima*, NN 65/2009, 22 de mayo de 2009. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_06_65_1459.html
- Hrvatski sabor. (2017). *Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima*, NN 46/2017, 4 de mayo de 2017. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2017_05_46_1070.html
- Hrvatski sabor. (2018). *Zakon o arhivskom gradivu i arhivima*, NN 61/2018, 29 de

junio de 2018. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_07_61_1265.html

Hrvatski sabor. (2019). Zakon o izmjeni Zakona o arhivskom gradivu i arhivima, NN 98/2019, 2 de octubre de 2019. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2019_10_98_1948.html

ACTIVIDAD EDITORIAL DE LOS CROATAS EN AMÉRICA DEL SUR: PREPARACIÓN DE PROYECTO

Ivana Hebrang Grgić
Ana Barbarić

Resumen

Croacia tiene una de las diásporas más grandes del mundo. Los croatas viven en todos los continentes, incluidos los países de América del Sur, en cuyos territorios desarrollan, entre otras cosas, una rica actividad editorial. Aunque somos conscientes de que la actividad editorial de un pueblo es un segmento sumamente importante de su identidad, no siempre es fácil acceder a esas publicaciones ni incluso obtener información sobre ellas. Por lo tanto, nuestra intención es crear bases de datos accesibles y consultables en línea, esto es, bibliografías de publicaciones editadas por croatas que viven en el exterior. El proyecto comenzó con la creación de una bibliografía de periódicos y revistas de Australia y Nueva Zelanda. Se probó la metodología y el software para el ingreso de registros. Basándonos en la experiencia adquirida con la investigación de las actividades editoriales de los croatas en Australia y Nueva Zelanda, nuestra intención es extender el proyecto a los demás países donde viven croatas, incluidos aquellos de América del Sur. Hasta el momento se ha elaborado una lista preliminar de ciento doce unidades, que se debe continuar completando e investigando. Después de eso, se crearán registros bibliográficos completos en una bibliografía que estará disponible en Internet, con la modalidad de acceso abierto, donde se podrán realizar búsquedas.

Palabras clave: *actividad editorial, croatas, América del Sur, Australia, bibliografía*

Introducción

Una gran cantidad de croatas han emigrado a lo largo de la historia. Viviendo en países lejanos, a menudo trabajando duro para sobrevivir y

sin saber el idioma del país al que habían llegado, los primeros emigrantes tuvieron necesidades específicas de información (Krtalić y Hebrang Grgić, 2019). Una de las formas de satisfacer esas necesidades informativas fue la edición de publicaciones periódicas, en su mayoría diarios, pero en ocasiones también revistas. Con el tiempo las necesidades fueron cambiando, los emigrantes aprendieron el idioma, se educaron, realizaron trabajos menos exigentes, pero los periódicos continuaron siendo un importante canal de comunicación hasta el día de hoy. Además de diarios y revistas, los croatas en la emigración han editado libros. Todas estas publicaciones son una parte importante del patrimonio cultural de los países en las que surgieron, pero también del patrimonio cultural croata. Independientemente del idioma, del tema, del alcance o de la editorial... cada publicación en cuya elaboración haya participado una persona que sea croata o de origen croata es significativa para Croacia. Actualmente no sabemos cuántas publicaciones de este tipo se han impreso en el mundo hasta el momento. Existen algunas bibliografías, pero están limitadas sólo a ciertas clases de materiales (por ejemplo, aquellos disponibles en una biblioteca) o a determinadas regiones (por ejemplo, un país específico). Debido a esta situación, en el Departamento de Ciencias de la Información y la Comunicación de la Facultad de Filosofía de la Universidad Zagreb concebimos un proyecto para crear una bibliografía sobre las publicaciones de los emigrantes croatas (Hrvatski iseljenički tisak, 2020). La creación de una bibliografía retrospectiva de este tipo es un trabajo a gran escala que debe involucrar a gran cantidad de participantes de todo el mundo. Existe un considerable número de publicaciones que no se conservan en instituciones públicas como bibliotecas, por lo que es posible rastrearlas únicamente a través del contacto directo con miembros de las comunidades de emigrantes. De ciertas obras se publicaron pequeñas cantidades de ejemplares, otras no se han conservado en absoluto, algunas viven solo en la memoria de algunas personas, sobre otras solo podemos llegar a saber a partir de fuentes secundarias.

Actualmente, dentro del proyecto se están realizando las bibliografías para Australia y Nueva Zelanda. Las bibliografías de las publicaciones seriadas están terminadas (aunque siempre existe la posibilidad de descubrir y añadir nuevos títulos) y las bibliografías de los libros sigue en construcción. En base a la experiencia de trabajo obtenida hasta el momento, se diseñó un marco metodológico y un modelo para el trabajo futuro. Aunque la primera parte del proyecto tomará algún tiempo, simultáneamente se está trabajando en la preparación de la fase del proyecto que comprende a América del Sur.

Las investigaciones previas: un modelo para crear una bibliografía sobre las publicaciones de los emigrantes

La creación de una bibliografía exhaustiva sobre las publicaciones de los emigrantes es un proceso largo y complejo, por lo cual, en el marco de este proyecto, se han establecido fases según áreas geográficas y tipos de publicaciones. Esta última noción comprende dos tipos básicos: libros y publicaciones seriadas. De tal suerte, primero se elaboró la bibliografía de publicaciones seriadas sobre los croatas en Australia, para lo cual se diseñó y testeó un modelo para la creación de la bibliografía referida (Hebrang Grgić y Barbarić, 2019). Los pasos dados durante el año 2018 con el fin de diseñar y testear el modelo en sí fueron: el análisis FODA del proyecto; la confección de criterios para la selección del material para la bibliografía; la planificación de los métodos de investigación y la recolección de datos; la elección y prueba del software bibliotecario para el ingreso de los registros bibliográficos; la creación y mantenimiento de las páginas de Internet del proyecto; la búsqueda de catálogos de bibliotecas seleccionadas; la salida al campo con el fin de recopilar datos adicionales y el ingreso de los registros bibliográficos en el software bibliotecario elegido y su edición (Hebrang Grgić y Barbarić, 2019, p. 32).

El análisis FODA realizado mostró, entre otras cosas, la relevancia social del tema como una fortaleza, y la creación de una metodología y una base de datos para futuras investigaciones como una oportunidad, lo cual seguramente representará un aporte a la construcción de las bibliografías de los croatas en América del Sur. Entre las debilidades se destaca el alto costo del trabajo de campo, que es imprescindible para la aplicación de la metodología planeada, y entre las amenazas, es interesante mencionar la necesidad de realizar ciertas adaptaciones del software indispensables para este tipo de bibliografía específica. En cuanto a la confección de criterios para seleccionar el material a ser incluido en la bibliografía, a partir de búsquedas preliminares de catálogos bibliotecarios en línea, se concluyó que, para la creación de la primera bibliografía, que implicaba al mismo tiempo el diseño del modelo y la puesta a prueba de la metodología, serían tenidas en cuenta las publicaciones seriadas, debido a su menor número en comparación con los libros de editados por los croatas en Australia. Respecto del alcance del término “Publicación seriada”, en la bibliografía se incluyen diarios y revistas, así como hojas y folletos que hayan sido creados con la intención de ser publicados de manera continuada. Esta fue una decisión importante porque debido a las condiciones financieras desfavorables, los croatas australianos, especialmente en las primeras décadas de actividad, no podían publicar textos de mayor envergadura

(en lo que respecta a la cantidad de páginas o ejemplares). Por su parte, la planificación de los métodos de investigación y la recolección de datos representa uno de los pasos claves en el diseño del modelo debido a su aplicabilidad en la creación de bibliografías futuras, incluidas las de los croatas en América del Sur. Como dos métodos básicos se eligieron: (a) el análisis de los catálogos bibliotecarios (en primer lugar, de las bibliotecas nacionales croata y australiana) y de diversas publicaciones como libros y revistas (y todas aquellas en las que se pudiera encontrar información sobre la actividad editorial de los croatas en Australia) y (b) la inclusión de la comunidad (en inglés *crowdsourcing*) a través de clubes y asociaciones croatas en Australia para recolectar datos “ocultos”. Los mencionados métodos de recolección de datos son ciertamente aplicables a la creación de las bibliografías sobre los croatas en América del Sur, pero está claro que será necesario analizar un número significativamente mayor de catálogos, en particular de las bibliotecas nacionales de los países sudamericanos, así como de publicaciones que puedan servir como fuentes de referencia. En relación con la metodología de inclusión de la comunidad, aquí también se puede esperar un número considerablemente mayor de clubes y asociaciones croatas.

El próximo paso, fundamental para la tecnología de elaboración de la bibliografía, fue la selección y testeado del software bibliotecario para el ingreso de los registros bibliográficos. Dado que el software resultó ser de buena calidad, es importante dejar constancia de que ya no será necesario examinar esta cuestión al crear futuras bibliografías, incluidas las de los croatas en América del Sur. Como software bibliotecario se eligió Koha, que al ser de código abierto está en consonancia con los principios de apertura vigentes en el campo científico. Dado que la Biblioteca de la Facultad de Filosofía de la Universidad de Zagreb utiliza ese mismo software, está asegurado el soporte del sistema y se evitan los costos financieros adicionales que significaría la adquisición de otra solución comercial o la adaptación de otro software de código abierto. Los ajustes son siempre necesarios, especialmente cuando se crean facilitadores bibliográficos específicos, con el énfasis puesto en aumentar la posibilidad de que los usuarios finales se orienten intuitivamente en la interfaz del sistema, sobre todo al realizar búsquedas. Así, a efectos de este proyecto, se han eliminado de la interfaz ciertas características que no son propias de una bibliografía, sino de un catálogo de biblioteca. Asimismo, la elección de Koha como software contribuyó significativamente a aumentar el nivel de interoperabilidad en términos de descarga de registros desde catálogos bibliotecarios a través del protocolo Z39.50. Como software internacional, Koha admite tanto UNIMARC como MARC 21, en cuanto a formatos

legibles para crear registros, y dado que la Biblioteca de la Facultad de Filosofía de la Universidad de Zagreb utiliza MARC 21, éste se convirtió entonces en el formato para la catalogación legible por máquina en el que creamos también los registros de la bibliografía. Tanto la Biblioteca Nacional de Australia como la Biblioteca Nacional y Universitaria de Zagreb emplean el mismo formato, lo que hizo posible la descarga de registros. Queda por investigar qué formato utilizan las bibliotecas nacionales de los países sudamericanos, pero, considerando la difusión de MARC 21 en toda América, se supone que en la futura bibliografía de los croatas en América del Sur se podrá descargar una cierta parte de los registros.

En relación con la creación y mantenimiento de las páginas web del proyecto, se puede indicar la disponibilidad de las bibliografías elaboradas en múltiples formatos, tanto a través de la búsqueda en línea en el ya mencionado Koha, como en su modalidad más concisa de formato PDF, que es a la vez más fácil de descargar para el público interesado. Dichas páginas se encuentran en el servidor de red de la mencionada Facultad y se crearon en el software WordPress. Además de las propias bibliografías, las páginas también ofrecen una visión general del desarrollo del proyecto, a través de documentos, avisos, publicaciones, etc., y un determinado número de unidades de material digitalizado con tendencia creciente. De esta forma, se puede monitorear la continuidad del trabajo en el proyecto, con el cual se planea abarcar otras áreas geográficas en el futuro. Una búsqueda en los catálogos bibliotecarios seleccionados confirmó varias tesis. Aunque en esos catálogos se pueden hallar publicaciones de emigrantes croatas, por lo general no están adecuadamente señaladas. Esto significa que no están reunidas en el correspondiente subconjunto dentro del catálogo, al que se puede acceder ingresando un asunto simple formado libremente como, por ejemplo, “emigrantes croatas”. De esta manera, solo es posible encontrar e identificar parte del material. Un número significativo de unidades de material solo puede encontrarse si la persona que busca en el catálogo ya conoce de antemano alguna característica formal de la publicación, como el nombre del autor o editor, el título tal y como ha sido ingresado en el catálogo (y en el caso de la prensa emigrante, a menudo existen numerosas variaciones, todas las cuales deberían estar ingresadas en el catálogo, pero habitualmente no lo están), la forma del nombre de la casa editorial ingresada en el catálogo y cuestiones similares. Estos desafíos evidenciados al momento de realizar búsquedas sólo confirmaron que es necesario crear bibliografías que “liberen” a científicos, expertos y público interesado de la exigencia de tener que conocer ciertas convenciones de la profesión bibliotecaria que limitan el éxito de las búsquedas de los usuarios. De este modo, la bibliografía debe reunir en un solo lugar, de forma sencilla y

clara, las unidades de material de acuerdo a alguna palabra clave.

La simple búsqueda en el catálogo señaló otra cosa importante, y es que las bibliotecas, independientemente de toda la riqueza de sus fondos, nunca poseen todo el material posible sobre un tema o asunto, y que, por lo tanto, el siguiente paso del modelo no puede omitirse. Ese paso es ir al campo a recolectar datos adicionales. Las precarias condiciones económicas de los primeros emigrantes, por las cuales las publicaciones se realizaban en pequeñas tiradas o únicamente en forma de periódicos murales o folletos, las prohibiciones de algunos materiales por motivos políticos, la existencia de un importante número de escritos aparecidos en edición propia, representan algunas de las razones por las cuales dichos materiales no pueden identificarse o localizarse únicamente mediante la búsqueda en los catálogos bibliotecarios. Por lo tanto, sin trabajo de campo y cooperación con las comunidades de emigrantes es imposible crear bibliografías exhaustivas. Las bibliotecas privadas, así como las de clubes locales y, en general, todas aquellas que no forman parte del sistema bibliotecario oficial de un país, por regla general, ni siquiera tienen catálogos disponibles en línea que se puedan buscar desde cualquier parte del mundo.

El último paso en la creación de una bibliografía sobre las publicaciones de los emigrantes es el ingreso de los registros bibliográficos y su edición, es decir, la estandarización de las características de la descripción bibliográfica. Como se ha mencionado, los registros se realizan en el formato de catalogación legible por máquina MARC 21, según lo establecido en la edición unificada de la *Descripción Bibliográfica Internacional Normalizada (ISBD - International Standard Bibliographic Description)* de 2014 y en el *Reglamento y manual para la creación de catálogos alfabéticos* (Verona, 1983-1986). Como algunos de los registros se crearon originalmente como parte del proyecto y otros se obtuvieron de catálogos de búsqueda, el modelo testeado mostró que, por las razones ya mencionadas, al crear bibliografías futuras se deben tener en cuenta el esfuerzo y el tiempo necesarios para la estandarización de los registros, en especial a propósito de la forma en que se consigan algunos elementos y, sobre todo, de su cantidad o del nivel de exhaustividad con el que se realizan los registros.

A partir de lo expuesto, se puede concluir que el modelo establecido pasó las pruebas con éxito y se utilizará en la creación de futuras bibliografías en este proyecto.

Emigrantes croatas en Sudamérica: breve reseña

La migración es un proceso social que tiene numerosas definiciones. La más sencilla es aquella que la explica como un proceso de movilidad espacial de la población. Las razones suelen ser económicas, políticas, geográficas... o sus combinaciones (Migracija, 2020). Las migraciones tempranas de croatas a América del Sur fueron individuales. Es posible que los primeros inmigrantes hayan sido navegantes de Dalmacia que ya a principios del siglo XVI navegaban hacia las costas sudamericanas. Un mayor número de arribos comenzó a registrarse a mediados del siglo XIX y se acrecentó a principios del XX, especialmente después de las restricciones en política migratoria introducidas por otros países (EEUU, Canadá, Nueva Zelanda). Las áreas de emigración fueron principalmente Dalmacia, Hrvatsko Primorje, Lika e Istria (Holjevac, 1968, p. 63).

A menudo no se llevaban registros estadísticos de las llegadas ni las salidas y, aun en caso de existir, resultan insuficientes para el análisis. Por otra parte, gran cantidad de inmigrantes, aunque fueron inscriptos al llegar, no siempre fueron anotados como croatas sino, de acuerdo con los documentos que poseían, como inmigrantes provenientes de los Estados que entonces incluían el territorio de la actual Croacia. Así, por ejemplo, durante el Imperio austrohúngaro muchos croatas fueron registrados como austriacos y durante el Reino de Yugoslavia (y luego), como yugoslavos (Antić, 1988). Aquellos que no querían identificarse con los pueblos a los que pertenecían los gobiernos debido a los cuales habían huido de su patria, expresaron su pertenencia regional, muchos declarándose dálmatas, o una pertenencia nacional más amplia, declarándose eslavos.

Según datos del año 1939, en América del Sur había más de 200.000 croatas, la mayoría en Argentina, luego en Brasil, Chile y otros países (Holjevac, 1968, p. 196). Una estimación aproximada del número de personas de origen croata que hoy en día vive en Sudamérica asciende a alrededor de 500.000 (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, 2020). Los primeros migrantes a menudo se dedicaban a trabajos físicos pesados (p. ej., minería) y no era infrecuente que eligieran las ocupaciones que realizaban en su tierra natal (viticultura, cría de ganado, actividades marítimas, etc.). Más tarde se dedicaron a ocupaciones menos exigentes físicamente, tales como actividades empresariales e industriales, servicios de hostelería, restauración, comercio y transporte marítimo, entre otras (Holjevac, 1968, p. 201).

Muy pronto comenzaron a reunirse en organizaciones sociales formales basadas en la nacionalidad para ayudarse mutuamente y sobrevivir más fácilmente en la nueva patria. Se crearon numerosas sociedades,

algunas tuvieron una vida corta y otras actuaron durante un tiempo más prolongado. Estas sociedades, esto es, asociaciones y organizaciones de la emigración croata, tuvieron una influencia significativa en las actividades sociales de los croatas en los nuevos países. Así, las sociedades solían ser también editoras de algunas publicaciones. Por ejemplo, una de las primeras sociedades con membresía croata fue la *Sociedad Eslava (Slavjansko društvo)*. Fundada en 1882 en Argentina, publicaba el diario *La Chispa de la Libertad Eslava (Iskra Slavjanske Slobode)*. Le siguieron muchas otras sociedades en Argentina, por ejemplo, Sala de Lectura Croata (*Hrvatska čitaonica*) (1905), La Guardia Croata (*Hrvatska straža*) (1912), La Defensa del Hogar Croata (*Hrvatski domobran*) (1931), El Hogar Croata (*Hrvatski dom*) (1952), entre muchas otras. También son importantes los centros religiosos, como el de Buenos Aires (San Nicolás Tavelić). La primera sociedad croata en Chile fue la Sociedad de Bomberos Dalmacia (*Vatrogasno društvo Dalmacija*) (1874), seguida por sociedades como Sala de Lectura Croata (*Hrvatska čitaonica*) (1899), Club Deportivo Croata Sokol (*Hrvatskog sportskog kluba Sokol*) (1912), El Hogar Croata (*Hrvatski dom*) (1915), Mujeres Yugoslavas (*Jugoslavenske žene*) (1932), Sociedad Cultural Yugoslavia (*Kulturno društvo Jugoslavija*) (1945) y muchas otras (*Hrvatska društva u Čileu*, 2020, p. 380). En Brasil fue fundada en 1903 la sociedad *Viribus Unitis* con una membresía mayoritariamente croata (*Hrvatska društva u Brazilu*, 2020, p. 379). Luego, El Halcón Yugoslavo (*Jugo-slavenski Sokol*) (1907) y, después de la Segunda Guerra Mundial, la Asociación de Amigos de Yugoslavia (*Udruženje prijatelja Jugoslavije*) y la sociedad Croacia Sacra Paulistana (1949). Solo hemos dado algunos ejemplos de sociedades en los tres países con mayor número de inmigrantes croatas, pero también había sociedades en otros países de América del Sur. En los lugares a los que arribaron, los croatas tenían necesidad de reunirse socialmente para ayudarse mutuamente, intercambiar información y participar de acciones sociales y culturales. Dentro de estas actividades se incluyó también la práctica editorial.

Análisis preliminar de datos sobre las publicaciones seriadas de los croatas en América del Sur

El objetivo de esta parte del proyecto es crear dos bibliografías de publicaciones croatas en América del Sur, una bibliografía de publicaciones seriadas y una bibliografía de libros. Hoy en día nos enfrentamos al problema de la falta de disponibilidad de estas publicaciones y, en ocasiones, también de información sobre las mismas (al no estar todas disponibles en las instituciones públicas, a menudo ni siquiera somos

conscientes de que algunas de ellas han sido publicadas). En tiempos recientes, existe una obligación según la cual los editores deben entregar un cierto número de copias a una determinada institución del país de publicación (la mayoría de las veces, la biblioteca nacional). Se trata de un ejemplar obligatorio que asegura la elaboración de las bibliografías nacionales. Sin embargo, numerosas obras fueron editadas antes de la adopción de esa normativa y posteriormente hubo editoriales que desconocían su existencia. Algunas publicaciones tuvieron una tirada reducida y otras se realizaron en el marco de ediciones propias... Todos estos son motivos por los cuales es difícil identificar numerosos materiales. Un problema adicional es la investigación que debe realizarse para descubrir el origen del autor, dado que no todos ellos tienen un nombre y/o apellido croata reconocible, algunos tienen solo raíces croatas, que a veces son difíciles de determinar.

Antes de la investigación detallada de publicaciones seriadas, como preparación para el proyecto, hicimos un análisis preliminar de la información disponible en fuentes secundarias como catálogos de bibliotecas, bibliografías y publicaciones dedicadas al tema de los emigrantes croatas. Lo que está claro, incluso a partir de un análisis superficial, es que la producción editorial de los croatas en América del Sur es extremadamente grande.

El primer punto de partida para el análisis preliminar es el catálogo de publicaciones seriadas Prensa Croata Emigrante (*Hrvatski iseljenički tisak*) realizado por la Biblioteca Nacional y Universitaria de Zagreb según las publicaciones disponibles en su fondo en el año 1993. Se registró un total de treinta publicaciones de América del Sur, veinticuatro de Argentina, cinco de Chile y una de Venezuela). Teniendo en cuenta otros datos disponibles, está claro que esto es solo una pequeña parte de las publicaciones seriadas (Hanž y Salaj-Pušić, 1993). Por ejemplo, en el período transcurrido entre 1878 y 1935 se imprimieron ochenta y cinco títulos de diarios y revistas, cuarenta y seis en Argentina, treinta en Chile, cinco en Brasil, tres en Uruguay y uno en Bolivia (Holjevac, 1968, p. 211).

Luego del análisis del mencionado catálogo se revisaron también las publicaciones que tratan el tema de la emigración croata. A partir de estas fuentes, y junto a la consulta de catálogos bibliotecarios en línea, se elaboró una lista preliminar aproximada de las publicaciones seriadas editadas en América del Sur (ver Anexo). La lista también incluye títulos sobre los que tuvimos conocimiento a través de contactos informales con diversas personas, por lo que es posible que existan errores. El listado así confeccionado contiene ciento doce títulos dispuestos en orden alfabético. No se indican detalles sobre los editores, periodicidad, año final de

publicación, cambios de título, etc., sino sólo el lugar y año inicial de publicación (cuando se conocen). Esta lista constituye un punto de partida para futuras investigaciones que incluirán búsquedas estructuradas en los catálogos en línea de la Biblioteca Nacional y Universitaria de Zagreb y de todas las bibliotecas nacionales de América del Sur, así como investigaciones dentro de la comunidad croata de los países sudamericanos. Dado que se adjunta la versión preliminar de la lista, es posible que contenga errores en títulos, nombres de los lugares y/o años iniciales de publicación. Estos son los datos encontrados en la literatura, pero están sujetos a futuras investigaciones, agregados e información complementaria.

Sobre la base de la versión final de la lista, se creará una bibliografía de búsqueda en línea de acuerdo con todas las reglas bibliográficas internacionales, tomando como modelo las bibliografías creadas precedentemente sobre las publicaciones seriadas editadas en Australia, (Bibliografija serijskih publikacija Hrvata izvan Republike Hrvatske: Australija, 2019) y Nueva Zelanda (Bibliografija serijskih publikacija Hrvata izvan Republike Hrvatske: Novi Zeland, 2019). La bibliografía será retrospectiva y no selectiva. Esto significa que tendrá como objetivo enumerar y describir todas las publicaciones periódicas producidas en territorio sudamericano que hayan sido realizadas por croatas, personas de origen croata y/o editores croatas, independientemente de su contenido. El objetivo principal de la bibliografía es reunir exhaustivamente toda la producción editorial de los croatas en América del Sur para preservar el patrimonio cultural croata. Además, la bibliografía será de utilidad para numerosos investigadores de diversos campos científicos, así como para todo el público interesado. Estará disponible de manera abierta para que sea visible y accesible para todos y será confeccionada de acuerdo con el modelo descrito anteriormente. En cuanto a las publicaciones seriadas, es más sencillo primero identificarlas y luego incluirlas en las bibliografías y describirlas. Los libros, por su parte, representan un desafío mayor, puesto que, antes de la enumeración y descripción, es necesario decidir los criterios de inclusión en la bibliografía misma, los cuales no siempre son sencillos en el caso de comunidades de migrantes con una importante tradición y un tiempo de existencia prolongado. Por lo tanto, la publicación de la lista como la que se encuentra en el anexo de este trabajo representa un paso inicial en la recopilación de información, ya sea que falte algún título o que se haya incluido por error alguna publicación que no pertenezca a la comunidad croata en América del Sur.

En lugar de una conclusión: más investigaciones y bibliografías

Después de crear una bibliografía de publicaciones seriadas de los croatas en América del Sur, como parte del proyecto presentado se planea crear una bibliografía de libros. Sobre la base de la experiencia adquirida hasta la fecha con la recopilación de datos para la elaboración de una bibliografía de libros de los croatas en Australia y Nueva Zelanda, está claro que este trabajo es aún más exigente que la creación de una bibliografía de publicaciones seriadas. Las razones de ello son la gran producción, las tiradas pequeñas y la falta de disponibilidad de títulos en las bibliotecas, así como la dificultad para identificar al autor y/o editor, es decir, para determinar su procedencia. La bibliografía de libros de los croatas en Australia está en proceso de elaboración y (en octubre de 2020) cuenta con alrededor de doscientos cincuenta registros (Bibliografija knjiga Hrvata izvan Republike Hrvatske: Australija, 2020). La bibliografía de libros de los croatas en Nueva Zelanda se encuentra también en construcción y se han encontrado unos ciento diez títulos. Hasta el momento, aún no se ha iniciado el trabajo de preparación de la bibliografía de libros de los croatas en América del Sur. El trabajo será seguramente prolongado, si tomamos en cuenta el hecho de que solo en el libro *Escritores chilenos de origen croata* figuran trescientos tres autores que publicaron mil ciento treinta y tres libros (Bezić Filipović y Goic, 2018).

Aparte de Australia, Nueva Zelanda y los países de América del Sur, existe un gran número de países donde los croatas han desarrollado actividades editoriales significativas. Por lo tanto, se necesitan numerosas y extensas investigaciones relativas tanto a América del Norte como a Europa, así como también a África y a Asia, en donde se ha publicado un número menor de obras.

El objetivo final del proyecto Prensa Emigrantes Croata (*Hrvatski iseljenički tisak*) es crear una bibliografía de todas las publicaciones de los croatas que vivan en el exterior.

Bibliografía y fuentes

Antić, Lj. (1988). Osnovne značajke hrvatskog iseljeničtva u španjolskoj Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata. *Migracijske i etničke teme*, 4(4), 413-437. <https://hrcak.srce.hr/128408>

Bezić Filipović, B. & Goic, C. (2018). *Čileanski pisci hrvatskog porijekla: bio-bibliografska građa*. Naklada Bošković.

Bibliografija knjiga Hrvata izvan Republike Hrvatske: Australija (2020). Hrvatski

iseljencički tisak. <https://hit.koha.rot13.org/cgi-bin/koha/opac-shelves.pl?op=view&shelfnumber=4&sortfield=title>

Bibliografija serijskih publikacija Hrvata izvan Republike Hrvatske: Australija (2019). Hrvatski iseljenički tisak. <https://hit.koha.rot13.org/cgi-bin/koha/opac-shelves.pl?op=view&shelfnumber=1&sortfield=title>

Bibliografija serijskih publikacija Hrvata izvan Republike Hrvatske: Novi Zeland (2019). Hrvatski iseljenički tisak. <https://hit.koha.rot13.org/cgi-bin/koha/opac-shelves.pl?op=view&shelfnumber=2&sortfield=title>

Hebrang Grgić, I., & Barbarić, A. (2019). Metodologija prikupljanja podataka i izrade retrospektivne bibliografije iseljeničkog tiska. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 62(1), 29–48. <https://doi.org/10.30754/vbh.62.1.744>

Holjevac, V. (1968). *Hrvati izvan domovine*. Matica hrvatska.

Hrvatska društva u Brazilu. (2020). En V. Šakić, & L. Dobrovšak (Ed.). *Leksikon hrvatskog iseljeničtva i manjina* (pp. 379-380). Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Hrvatska matica iseljenika.

Hrvatska društva u Čileu. (2020). En V. Šakić, & L. Dobrovšak (Ed.). *Leksikon hrvatskog iseljeničtva i manjina* (pp. 380-382). Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Hrvatska matica iseljenika.

Hanž, B. & Salaj-Pušić, D. (Eds.). (1993). *Hrvatski iseljenički tisak: katalog serijskih publikacija*. Nacionalna i sveučilišna biblioteka.

Hrvatski iseljenički tisak. (2020). Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. <https://hit.ffzg.unizg.hr/>

ISBD: međunarodni standardni bibliografski opis (2014). Objedinjeno izd. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.

Krtalić, M., & Hebrang Grgić, I. (2019). Cultural societies and information needs: Croats in New Zealand. *Global Knowledge, Memory and Communication*, 68(8/9), 652-673. <https://doi.org/10.1108/gkmc-02-2019-0017>

Migracija. (2021). *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40619>

Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (2020). *Hrvatsko iseljeničtvo*. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenistvo/86>

Verona, E. (1983-1986). *Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga*. (Dio 1: Odrednice i redalice. 2. izmijenjeno izd. 1986. Dio 2: Kataložni opis. 1983). Hrvatsko bibliotekarsko društvo.

Anexo: Lista preliminar de las publicaciones seriadas de los croatas en América del Sur (en orden

alfabético)

	Título	Ciudad	Año
1.	30 dana	Buenos Aires	
2.	Almanak Jugoslavenskog potpornog udruženja	Sao Paulo	1932
3.	Aparato respiratorio y tuberculosis	Santiago de Chile	1935
4.	Argentinske novine	Buenos Aires	1934
5.	Ave	Buenos Aires	1947
6.	Ave Maria	Buenos Aires	1933
7.	Borba	Santiago de Chile	Drugi svjetski rat
8.	Bratska sloga	Antofagasta	1922
9.	Boletín informativo del Instituto Chileno-Yugoslavo de Cultura de Antofagasta	Antofagasta	1990
10.	Brazilske novine	Sao Paulo	1930
11.	Centro Croata-Venezolano: boletín	Caracas	1974
12.	Conexao Brasil-Croatia	Sao Paulo	
13.	Croacia	Buenos Aires	1930
14.	Croacia eterna	Buenos Aires	1998
15.	Croacia Vida Nova	Sao Paulo	1996
16.	Croacia y los Croatas	Buenos Aires	1956
17.	Čuvajmo Jugoslaviju	Antofagasta	1935
18.	Dom	Punta Arenas	1911
19.	Domovina	Punta Arenas	1908
20.	Društvene vijesti	Buenos Aires	1964
21.	El Yugoslavo en Chile	Punta Arenas	1890
22.	En el desierto	Punta Delgada	1911
23.	Glas Jugoslavije	Punta Arenas	1962
24.	Glas Sv. Antuna		1947
25.	Gospa Sinjska	Buenos Aires	1948
26.	Hoy	Santiago de Chile	2011
27.	Hrvatska: vjestnik Hrvatskog oslobodilačkog pokreta	Buenos Aires	1947
28.	Hrvatska domobranska mladež	Buenos Aires	1954
29.	Hrvatska gruda	Buenos Aires	1958
30.	Hrvatska misao	Montevideo	1928
31.	Hrvatska misao	Buenos Aires	1953
32.	Hrvatska mladež	Buenos Aires	1959
33.	Hrvatska revija	Buenos Aires	1951
34.	Hrvatska sloga	Buenos Aires	1928
35.	Hrvatska smotra	Buenos Aires	1951

36.	Hrvatska straža	Buenos Aires	1972
37.	Hrvatski dom	Buenos Aires	1965
38.	Hrvatski domobran	Buenos Aires	1930
39.	Hrvatski list	Sao Paulo	
40.	Hrvatski narod	Buenos Aires	1966
41.	Hrvatski rodoljub	Buenos Aires	1985
42.	Hrvatsko glasilo	Buenos Aires	1947
43.	Iskra slavjanske slobode	Buenos Aires	1878
44.	Iz pustoši	Punta Arenas	1911
45.	Izbor	Buenos Aires	1953
46.	Jadran	Buenos Aires	1915
47.	Jeka: hrvatski iseljenički kalendar	Santa Teresa	1910
48.	Journal da Socieda de Dalmacia	Sao Paulo	
49.	Jug	Punta Arenas	1921
50.	Jugoslaven u Brazilu	Sao Paulo	1928
51.	Jugoslaven u Braziliji	Sao Paulo	1928
52.	Jugoslaven u Čileu	Punta Arenas	1931
53.	Jugoslavenska domovina	Punta Arenas	1916
54.	Jugoslavenska država	Valparaiso	1918
55.	Jugoslavenska smotra	Punta Arenas	1923
56.	Jugoslavenska tribina	Punta Arenas	1920
57.	Jugoslavenske Novosti	Punta Arenas	1962
58.	Jugoslavenski glasnik	Santiago de Chile	1935
59.	Jugoslavenski vjesnik	Montevideo	
60.	Jugoslavensko novo doba	Punta Arenas	1936
61.	Jugoslavensko oslobođenje	Antofagasta	1918
62.	Jugoslavenska smotra	Punta Arenas	1923
63.	Jugoslavija	Antofagasta	1915
64.	Jugoslavija	Orur	1918
65.	Jurišnik	Buenos Aires	1951
66.	Lipa	Buenos Aires	
67.	Luz y verdad	Antofagasta	1914
68.	Male novine	Punta Arenas	1905
69.	Materinska riječ	Santa Teresa	1908
70.	Napridak	Buenos Aires	1955
71.	Naš glas	Montevideo	1932
72.	Naša obnova	Caracas	1972
73.	Naša riječ	Antofagasta	1932
74.	Naša stvarnost		
75.	Nezavisna hrvatska država	Buenos Aires	1934
76.	Noti Croacia de Venezuela	Caracas	1999

77.	Novi list	Montevideo	1931
78.	Novi list	Punta Arenas	1927
79.	Novo doba	Punta Arenas	1910
80.	Nueva Epoca Yugoslava	Punta Arenas	
81.	Nuevo Tamo daleko	Santiago de Chile	1991
82.	Obnova	Buenos Aires	1940
83.	Pokret	Antofagasta	1914
84.	Republika Hrvatska	Buenos Aires	1951
85.	Saiug Journal	Sao Paulo	
86.	Savez hrvatske ujedinjene mladeži svijeta	Buenos Aires	1964
87.	Slavenska misao	Rosario de Santa Fe	
88.	Slavenska misao	Buenos Aires	1913
89.	Slavjanski glas		1891
90.	Sloboda	Antofagasta	1901
91.	Sloboda	Buenos Aires	
92.	Slobodna Hrvatska	Buenos Aires	1931
93.	Slobodna Hrvatska	Buenos Aires	1964
94.	Slobodna riječ	Buenos Aires	1955
95.	Studia Croatica	Buenos Aires	1960
96.	Svitlenik	Buenos Aires	1968
97.	Tamo daleko	Santiago de Chile	1987
98.	Tjedne novine Informativnog centra hrvatske mladeži	Buenos Aires	1988
99.	Tjednik	Buenos Aires	1990
100.	Union	Montevideo	1928
101.	Useljavanje u Magellanes	Punta Arenas	1986
102.	Ustaša	Buenos Aires	1960
103.	Viestnik o radu članstva i pročelnictva Hrvatske domobranske mladeži	Buenos Aires	1962
104.	Vijesti Hrvatske pučke knjižnice	Buenos Aires	1955
105.	Vjesnik Hrvatske seljačke stranke	Buenos Aires	1969
106.	Vjesnik hrvatskoga demokratskog odbora	Buenos Aires	1959
107.	Vjesnik ujedinjene mladeži	Buenos Aires	1972
108.	Vjesnik za Hrvate u Venezueli	Caracas	1952
109.	Zadrugar	Villa Martelli	1960
110.	Zajednica	Rosario	1911
111.	Žetva	Buenos Aires	1985
112.	Život	Buenos Aires	1941

ANÁLISIS DEL TURISMO EMISIVO ARGENTINO EN CROACIA

Graciela Soledad Rušoci

Resumen

El objetivo de este trabajo es el estudio del flujo de turistas argentinos a Croacia en el período 2009-2019. El análisis que aquí se presenta corresponde a un proceso de investigación mayor en el marco de mi tesis final de maestría, titulada *Estudio del flujo y características de la demanda del destino Croacia en Argentina*. Para la realización de este estudio, la metodología empleada ha sido de campo y documental, con un enfoque mixto (cuantitativo y cualitativo) y su alcance exploratorio. El continente europeo es uno de los más visitados por los argentinos. En el año 2018 la participación de Europa frente a otros destinos internacionales resultó ser del 21 %, registrándose en dicho año más de 750.000 salidas. Durante el año 2019, visitaron Croacia cerca de 50.500 turistas argentinos, lo que significó un marcado crecimiento con respecto al año 2013, del 255 %. Por otra parte, Argentina fue el país de Sudamérica con mayor cantidad de arribos en términos relativos a su población y es, además, el tercer país a nivel mundial con mayor número de descendientes croatas.

Palabras clave: *turismo internacional, economía del turismo, turistas, desarrollo turístico, Croacia*

Introducción

El objetivo principal de este trabajo es estudiar el flujo y ciertas características de los turistas residentes argentinos que viajaron a Croacia en el período 2009-2019. Para poder llevar a cabo esta investigación, se accedió a numerosas fuentes documentales primarias (encuestas a viajeros, entrevistas a entidades y personas relevantes del sector turístico), y secundarias, como organismos públicos y privados de Argentina y de Croacia, consultoras, entre otros.

Europa es uno de los continentes más visitados por los argentinos.

En el año 2018 se registraron más de 750.000 salidas hacia ese continente desde los dos principales aeropuertos de Argentina: Ministro Pistarini y Jorge Newbery (conocidos como Ezeiza y Aeroparque). Este continente representó un 21 % del total de llegadas con respecto a otros destinos internacionales y ha evidenciado un aumento del 172 % frente al año 2010, la mayor variación interanual frente al resto de los destinos en estos años (Instituto Nacional de Estadísticas y Censos, 2019).

El Instituto Nacional de Estadística de Croacia lleva un registro de los turistas argentinos que arribaron y pernoctaron a partir del 2013.

Para aquellos argentinos que visitan Croacia, este suele ser un destino de paso, dado que usualmente este país es incluido dentro de un paquete turístico en el que recorren otros países del continente europeo. Durante el año 2019 arribaron 50.480 argentinos, que pernoctaron un total de 115.758 noches (Instituto Nacional de Estadística de Croacia, 2019). El itinerario tradicional de estos turistas incluye generalmente ciudades de la costa adriática como Pula, Zadar, Split y Dubrovnik; del centro del país (la ciudad capital de Zagreb); como así también algunas islas (Hvar, Brač, Korčula) y los parques nacionales Plitvice y Krka. Otro itinerario destacado para los argentinos es incluir la visita al Santuario de la Virgen de Medjugorje en Herzegovina.

Argentina cuenta con una importante presencia de descendientes croatas, con la diáspora¹ más numerosa de Sudamérica, con aproximadamente unas 250.000 personas (Colic-Peisker, 2011), y tercera a nivel mundial detrás de Estados Unidos, Canadá y Australia, estos dos últimos países empatados en segundo lugar (Grassi Vragizán, s.f.). Su número en Argentina podría ser aún superior, dado que en la actualidad se están llevando a cabo investigaciones que estiman una mayor presencia en el país (Šrpiljan, 2019).

La colectividad croata en Argentina es muy activa y se encuentra representada a través de diversas entidades en todo el país (cerca de 30), que incluyen asociaciones, instituciones y centros croatas dedicados a la difusión de su cultura, idioma, tradiciones (por sobre todo danza, canto) y religión; completan otras formas de difusión programas radiales y portales de noticias sobre Croacia en español. Por su parte, otras entidades ubicadas en Croacia están encargadas de fomentar el intercambio con los descendientes croatas fuera del país, algunas abocadas a la enseñanza del idioma croata, oficiar de nexo para la educación universitaria, tareas de voluntariado y a la participación en juegos deportivos mundiales, como

¹ Concepto de diáspora: Dispersión por el mundo de pueblos, colectivos o grupos humanos que se encuentran fuera de su país de origen.

también el fomento de la cultura argentina.

El turismo es una de las actividades económicas más importantes en Croacia al representar en el año 2016 el 11,4 % del PBI directo, de acuerdo a lo informado en la Cuenta Satélite de Turismo (Ministerio de Turismo de la República de Croacia, 2019). Asimismo, el aporte directo e indirecto del sector turístico al PBI ha sido de 6.000 millones de euros, con una participación total en su PBI del 25,1 %, y generó un 10 % del empleo durante el año 2019 (Uppink Calderwood, Soshkin y Fisher, 2019), una de las más elevadas de la Unión Europea. Ese año, el país recibió unos 17 millones de turistas internacionales, que se hospedaron en total 84 millones de noches.

De acuerdo al análisis sobre el total de llegadas de turistas internacionales por países, los turistas argentinos ocuparon el puesto 38° de un total de 76 países durante el año 2019 (Instituto Nacional de Estadística de Croacia, 2019). Argentina con sus 50.480 turistas resulta ser el segundo país de Sudamérica en cantidad de arribos, detrás de Brasil con 77.508 personas respectivamente. No obstante, si estos números son comparados con respecto a la población de esos países, Argentina se encontraría en el primer lugar.

Cada dos años, el Foro Económico Mundial elabora un informe de competitividad de viajes y turismo donde compara las economías, políticas y el desarrollo de 140 países. En este trabajo se presenta un ranking en el que Croacia, en el año 2019, se ubicó en el puesto 27 a nivel mundial, con un puntaje de 4,5 sobre un total de 7, el valor alcanzado da cuenta de un buen nivel en términos de competitividad turística (Uppink Calderwood, Soshkin y Fisher y 2019).

Problemas de la economía argentina y su impacto en el turismo emisor

Argentina je posljednjih godina doživjela niz ozbiljnih komplikacija u maArgentina en los últimos años ha sufrido serias complicaciones en su macroeconomía. Con el fin de evitar una continua caída en las reservas, los déficits en la cuenta de capital y la inflación, en el país se han implementado una serie de políticas y medidas económicas que influyeron directamente sobre el turismo emisor.

En el año 2012 el gobierno nacional decreta limitar la compra de divisas en dólares americanos, lo que produce un desdoblamiento cambiario del dólar. A su vez, también se impuso una percepción que se fue incrementando para finalmente llegar a ser del 35 % en el año 2013 (Administración Federal de Ingresos Públicos, 2013). Esto produjo que

las empresas de viajes y turismo emisor se vieran afectadas ante este régimen, al encarecerse los viajes al exterior, y consecuentemente disminuir el número de salidas, medidas que se mantuvieron hasta fines de 2015.

Luego, a partir del año 2016, con un nuevo gobierno se decretó levantar el cepo cambiario y la restricción para la compra de dólares. Como consecuencia de esta medida la moneda argentina se devaluó un 45 % y el precio del dólar pasó de 9,7 a 13,9 Pesos Argentinos (AR\$), y al liberarse la compra y venta de divisas, el precio del dólar pasó a responder de acuerdo a la oferta y la demanda (Deutsche Welle, 2017).

En este contexto, el turismo emisor se vio favorecido y dio lugar a salidas al exterior con una tendencia creciente a partir del año 2016. Años después, en abril de 2019, se produjo una fuerte devaluación y recesión en el país, con un dólar que se disparó a 65 AR\$, impactando en el turismo emisor. A fines de ese año se imponen, además, nuevas restricciones al atesoramiento de moneda extranjera, con un límite de compra de 200 dólares por persona para la venta minorista.

Con la llegada de un nuevo cambio de gobierno (diciembre de 2019), se mantuvo la restricción de compra de dólares, y se agrega un tributo del 30 % denominado “Impuesto PAÍS”, tanto para atesoramiento de dólares como para las compras en el exterior con tarjetas de crédito y débito, aplicando también para los viajes al extranjero contratados en pesos a través de agencias de viajes radicadas en el país. Son exceptuadas de pagar este tributo aquellas personas que contratan viajes al extranjero abonando directamente en dólares.

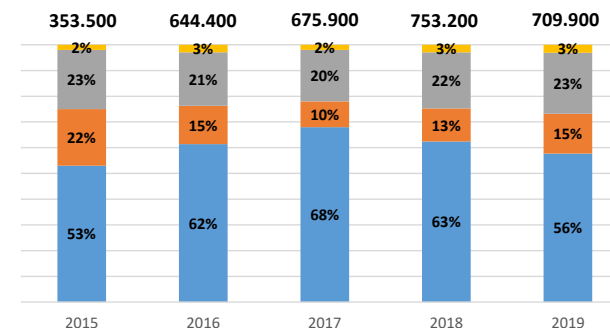
Turismo emisor argentino a Europa. Período 2010-2019

Para llevar adelante el análisis estadístico de los argentinos que viajaron al exterior se consideraron los datos publicados en Argentina por el Instituto Nacional de Estadísticas y Censos (INDEC) en base a lo informado en las Encuestas de Turismo Internacional (ETI) que contemplan el continente europeo de forma agregada. Se tuvieron en cuenta las salidas internacionales desde los aeropuertos Ministro Pistarini (Ezeiza) y Jorge Newbery (Aeroparque).

Entre los años 2010 y 2018 se observa un marcado incremento en la cantidad de argentinos que viajaron al exterior, de 1,9 millones a un total de 3,5 millones. Por otra parte, como era de esperarse, el motivo principal de viaje de los argentinos que viajaron a Europa ha sido por vacaciones/

ocio, como se muestra en la siguiente Figura 1.

Figura 1. Cantidad de turistas a Europa por motivo de viaje, en %. Período 2015- 2019

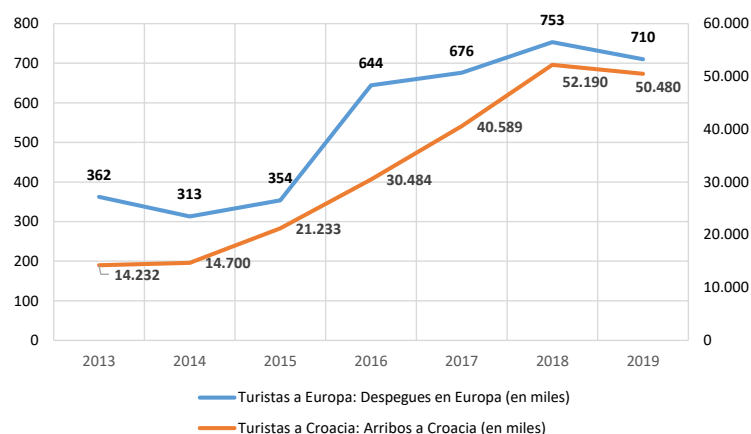

Fuente: elaboración propia en base a datos publicados por ETI-INDEC.

Evolución de las salidas de argentinos a Europa y llegadas a Croacia (2013-2019)

En cuanto a la evolución de llegadas a Croacia en particular, entre 2013 y 2019 se ha producido un aumento del 255 %, sustancialmente mayor al crecimiento de visitas a Europa en su conjunto, con un 118 % (Figura 2). El marcado crecimiento de las llegadas de argentinos al país balcánico es un indicador de su atractivo, desarrollo, mejoras en su promoción y el potencial que puede tener a futuro.

Figura 2. Turistas argentinos: salidas a Europa y arribos a Croacia. Período 2013-2019

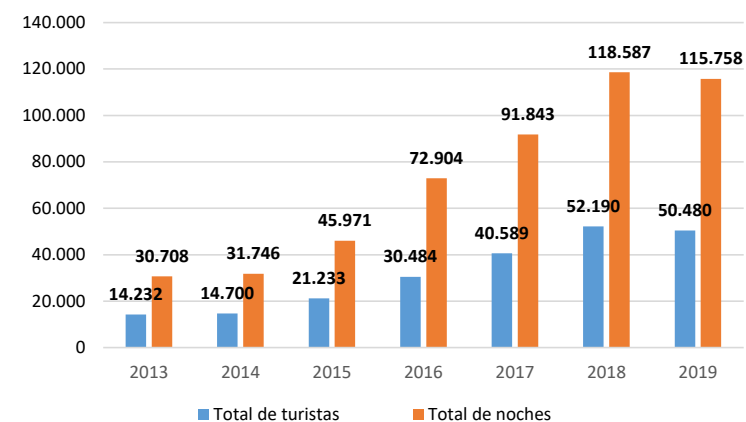

Fuente: elaboración propia en base a datos publicados por ETI-INDEC y DZS.

Análisis y evolución de los turistas argentinos en Croacia

A partir de la información provista por el Instituto Nacional de Estadísticas de Croacia, se ha evaluado la cantidad de arribos y pernoctaciones de turistas argentinos. El total de llegadas corresponde solamente a aquellos turistas que ingresaron al país con pasaporte argentino, sin contabilizar a quienes hicieron migraciones con pasaporte de la comunidad europea debido a que muchos ciudadanos argentinos poseen doble ciudadanía.

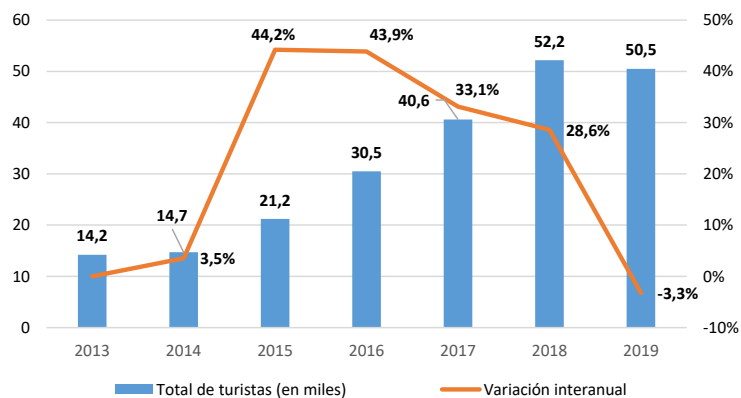
Figura 3. Total de llegadas y pernoctaciones de turistas argentinos en Croacia por año, período 2013-2019

Fuente: elaboración propia en base a datos publicados por el Instituto de Estadística Nacional de Croacia (DZS).

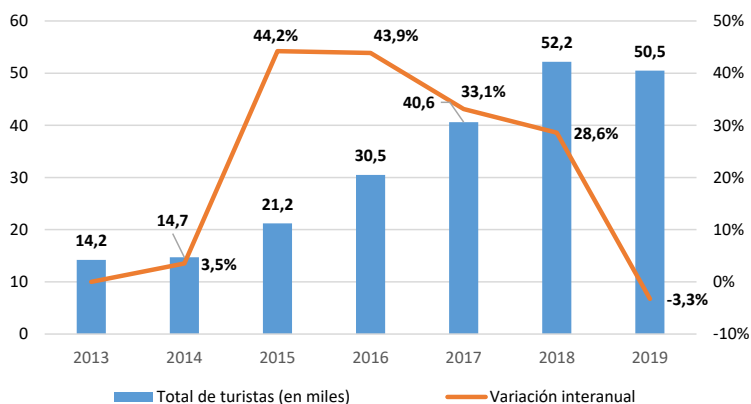
La cantidad de llegadas y pernoctaciones en Croacia de turistas argentinos generalmente fue creciente, como se puede observar en las Figuras 4 y 5. Cuando se liberó el cepo cambiario en Argentina a partir del año 2015, los viajes aumentaron de forma pronunciada, sin embargo, a raíz de la devaluación en el país en el último semestre del año 2019, se produjo una caída de salidas al exterior del 3 %. Por otro lado, se puede observar que de la comparativa entre los años 2013-2014 y 2014-2015, la variación interanual de llegadas y pernoctaciones no ha sufrido grandes cambios.

Figura 4. Total de arribos de turistas argentinos en Croacia y su variación interanual en % (2013-2019)

Fuente: elaboración propia en base datos publicados por el Instituto Nacional de Estadística de Croacia.

Figura 5. Total de pernотaciones de turistas argentinos en Croacia y su variación interanual en % (2013-2019)

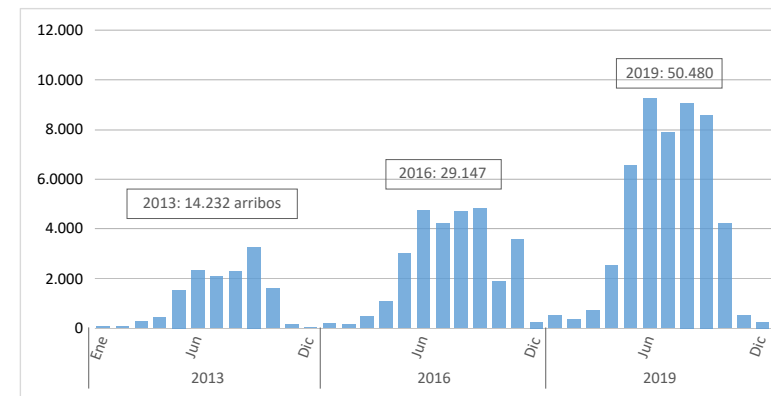

Fuente: elaboración propia en base datos publicados por el Instituto Nacional de Estadística de Croacia.

Con el fin de analizar una serie histórica, se evaluó la distribución de llegadas mensuales desde el año 2013 (Figuras 6 y 7). De estos datos, se desprende que entre los años 2013 y 2015 la mayor parte de los viajeros visitó el país en el mes de octubre, evidenciándose un cambio a partir del año 2016 y hasta el 2019, en los que agosto y septiembre son los meses con

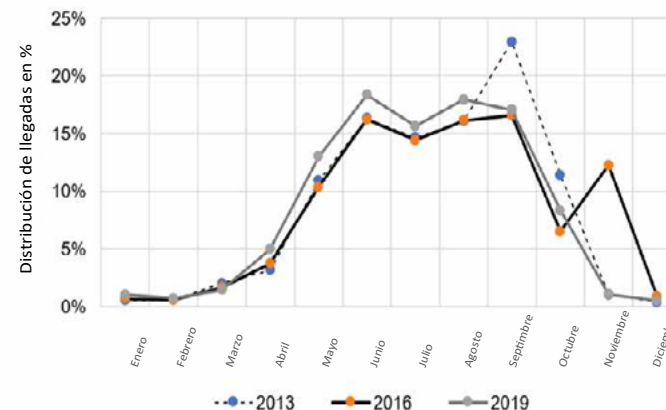
más arribos registrados.

Figura 6. Total de turistas argentinos en Croacia. Arribos mensuales (Años 2013, 2016, 2019)

Fuente: elaboración propia en base al Instituto de Estadística Nacional de Croacia y CEICDATA.com

Figura 7. Distribución mensual por año en %. Turistas argentinos en Croacia (2013-2019)

Fuente: Elaboración propia en base al Instituto de Estadística Nacional de Croacia y CEICDATA.com

Otro aspecto analizado es el referido al modo en que los turistas organizaron su viaje. En el año 2018, de los 52.190 argentinos que visitaron Croacia, al menos 3.172 personas (un 6 % del total) contrataron su viaje

por medio de una agencia croata, y unas 1.477 (un 3 %) incluyeron algún crucero (Instituto Nacional de Estadística de Croacia, 2019).

Al analizar el año 2019, la mayoría de los turistas viajó en el período estival (junio a septiembre), concentrando el 70 % de llegadas y pernoctaciones anuales. Las provincias más visitadas fueron Dubrovačko-Neretvanska y Splitsko-Dalmatinska, y luego en menor medida la ciudad capital Zagreb. Para un mayor detalle, la Tabla 1 presenta las siete provincias más elegidas sobre las 21 del país, donde las excluidas representaron menos del 1 % de las visitas. De acuerdo a la temporada que concentra las llegadas y los destinos más elegidos, se puede inferir una marcada estacionalidad que se concentra en turismo costero, marítimo y de aguas interiores (sol y playa) (Organización Mundial del Turismo. (s.f.))

Tabla 1. Total de llegadas y pernoctaciones por provincias a Croacia de turistas argentinos en %. Año 2019

TURISTAS ARGENTINOS EN CROACIA. AÑO 2019			
CANTIDAD DE LLEGADAS (%)	PROVINCIAS	CANTIDAD DE PERNOCTACIONES (%)	PROVINCIAS
32,1	Dubrovačko-neretvanska	35,7	Dubrovačko-Neretvanska
30,7	Splitsko-dalmatinska	32,5	Splitsko-Dalmatinska
18,2	Grad Zagreb	15,6	Grad Zagreb
5,4	Zadarska	5,1	Istarska
4,9	Primorsko-goranska	3,9	Zadarska
4,1	Istarska	3,7	Primorsko-Goranska
2,7	Ličko-senjska	1,8	Ličko-Senjska

Fuente: elaboración propia en base datos publicados por el Instituto Nacional de Estadística de Croacia.

Figura 8. Argentinos en Croacia: pernoctaciones por provincias de mayor participación. Año 2019

Fuente: elaboración propia en base datos publicados por el Instituto Nacional de Estadística de Croacia.

Análisis de encuestas a turistas argentinos que viajaron a Europa

Con el fin de conocer en mayor detalle algunas características de los viajes a Croacia que realizan los argentinos, y debido a que no se cuenta a la fecha con un análisis de este mercado en dicho país, se diseñaron encuestas online. Ante la imposibilidad de acceder a la población total que se pretende estudiar, la muestra seleccionada ha sido no probabilística.² Estas fueron pensadas para ser respondidas por dos subgrupos, aquellos argentinos que viajaron a Croacia y, por otro lado, quienes no fueron a ese país pero visitaron otros destinos de Europa, ambos durante el período 2009-2019. Se recibieron más de 200 encuestas, 115 de ellas corresponden a personas que visitaron Croacia en el período mencionado. A continuación se expondrán los resultados más relevantes de este subgrupo:

El 35 % de ellos fueron personas mayores de 55 años, que corresponde al mayor número de viajeros, seguido por aquellas personas de 26 a 40 años (30 %), luego las de 41 a 55 (23 %) y, finalmente, con un 12 % las personas de 18 a 25 años. Asimismo, un 63 % visitó Croacia sólo una

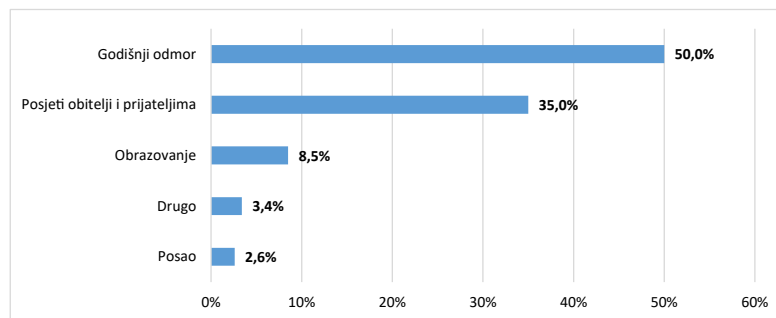
² No probabilístico: “en este tipo de muestreo, denominado también muestreo de modelos, las muestras no son representativas por el tipo de selección, son informales o arbitrarias y se basan en supuestos generales sobre la distribución de las variables en la población” (Pimienta Lastra, 2000, p.265).

vez en el período, mientras que un 16 % lo hizo dos veces, y la porción restante en más ocasiones. La mayoría de ellas, un 61 %, contaba con ascendencia croata, y arribaron a este país desde Italia, España, Reino Unido y Alemania, predominando el avión como medio de transporte. En su último viaje, en su mayoría visitaron además otros países como Italia, España y Francia.

En el período 2009-2019, la mayor parte de los argentinos viajó en verano y en menor medida en primavera. En proporciones similares lo hicieron solos/as, en pareja y en familia. El motivo principal de viaje resultó ser vacaciones/ocio, y en segundo lugar visitas a familiares y amigos, como se muestra en la Figura 9.

Figura 9. Motivos por los cuales los argentinos encuestados viajaron a Croacia. (2009-2019)

Fuente: elaboración propia en base a las encuestas realizadas.

En cuanto a la estadía en ese país, la mayoría de los encuestados (un 37 %) manifestó haber pernoctado entre cinco y diez noches en su último viaje. También un 30 % de ellos optó por quedarse más de 21 días, personas comprendidas entre los 26 y 40 años.

Respecto a la organización de su viaje, se ha observado que la mayoría lo ha hecho por cuenta propia, un 82 % del total, mientras que un 12 % lo hizo en forma mixta al contratar algunos servicios turísticos por su cuenta, y otros a través de una empresa de viajes y turismo. Apenas un 6 % ha armado su viaje únicamente a través de una agencia de viajes.

En lo que se refiere a las actividades realizadas durante su último viaje, la mayoría optó por aquellas relacionadas con la naturaleza, recorridos vinculados a aspectos culturales, compras y el aprendizaje del idioma croata.

Las ciudades más visitadas han sido Split, y luego Dubrovnik. Les

siguen las ciudades de Zagreb y Zadar, en tercer lugar y cuarto lugar respectivamente, y en menor medida Trogir, Pula, Rijeka, Rovinj y Opatija. En cuanto a las islas elegidas, Hvar y Brač han superado ampliamente al resto, y en número menor visitaron Korčula, Vis y Krk.

De las actividades y/o atractivos que los argentinos tienen conocimiento de su existencia en Croacia, declararon conocer en orden decreciente: playas, castillos y fortalezas, parques naturales, tours por las islas, sede de filmación de películas/series, ruinas romanas, actividades náuticas, museos y teatros.

Por otra parte, se les solicitó que respondan libremente acerca de qué fue aquello que más y menos les agradó de Croacia, junto a una justificación de su respuesta. **Los encuestados destacan:**

Las playas y la transparencia de su mar, las islas, museos, castillos, la arquitectura, conservación y preservación de sus sitios históricos, la gastronomía y los parques nacionales. Otros aspectos importantes fueron la limpieza, la estabilidad de su moneda, la seguridad y la tranquilidad con la que se vive, además de la calidez de su gente.

Con respecto a aquellos **aspectos considerados no satisfactorios** acerca de su experiencia en el país, los resultados fueron los siguientes:

- Conectividad: conexiones insuficientes para llegar desde otros países de Europa, y el alto costo del transporte aéreo.
- La ciudad de Zagreb cuenta pocos atractivos turísticos o no están suficientemente promocionados, además, presenta muchos sitios abandonados y descuidados.
- La falta de disponibilidad de hoteles en verano.
- La reducida conectividad interna en la red de transporte, en especial la ferroviaria.
- La dificultad para conectar las islas debido a los escasos servicios de transporte disponibles, incluso en temporada alta, que da lugar a que obligadamente se deba pernoctar o contratar excursiones.
- Las aglomeraciones, y largas colas en temporada alta (verano) en determinados sitios turísticos, como el Parque Nacional Plitvice y la ciudad de Dubrovnik.
- Poca infraestructura en general para personas con movilidad reducida.
- Poca información en idioma español, junto a que las personas idóneas en turismo no puedan expresarse en dicha lengua.

- Reducida oferta turística para realizar actividades los días domingos.
- Complicaciones al subir a un ferry con vehículo propio, dado que se asciende por orden de llegada y no es posible reservar con anticipación.
- Apatía de las personas que trabajan vendiendo boletos en las estaciones de ómnibus y trenes.
- La mayoría de las playas no son de arena, sino de piedras.
- Por otro lado, **recomendarían** Croacia por la diversidad del destino y porque tiene atractivos únicos respecto a sus países limítrofes. El país dispone, además, de opciones para cada tipo de turismo y se pueden desarrollar múltiples actividades en un área cercana. **Otros aspectos destacados han sido:**
- Cultura: para que se conozca su historia y cultura, y en especial por la preservación de su valor histórico. Además, porque el país cuenta con un destacado patrimonio cultural comparable al de los grandes imperios de la humanidad.
- Naturaleza: por la buena conservación de los sitios naturales (parque nacionales y playas), la belleza de sus islas, como también para hacer senderismo y recorrer sus viñedos.
- Para visitar los sitios donde se filmó la serie de HBO “Game of Thrones”.
- Por su gastronomía de gran nivel y variedad.
- Otros aspectos que han resaltado para visitar el destino son los bajos precios, su limpieza y seguridad, el buen clima en general y la calidez y amabilidad de su gente.
- En referencia a algunos motivos por los cuales **no recomendarían visitar, parcial o totalmente el país**, estos fueron:
- Algunos no recomiendan visitar el país fuera de temporada alta, como tampoco ir a sus playas en invierno y/o si se dispone de pocos días para recorrerlo.
- Por las conexiones aéreas entre otros países de Europa y Croacia, ya que son escasas y para poder arribar se pierde mucho tiempo.
- Para las personas minusválidas y/o con alguna discapacidad física, la infraestructura en general es deficiente al no estar adaptada a ellas.
- A las personas que no hablen inglés o italiano.
- Otros aspectos: en temporada alta, por la gran cantidad de

turistas, a quienes sean muy exigentes con la atención.

Al evaluar el grado de satisfacción con el destino visitado, el 81 % del total de los encuestados le asignaron una calificación excelente entre 9 y 10 puntos (de una escala de 1 a 10). Finalmente, el 95 % indicó que volvería a Croacia.

Conclusiones

El ciudadano argentino se encuentra acostumbrado a la incertidumbre económica en su país, lo cual impacta en sus decisiones de ahorro y gastos. Aun así, el flujo de argentinos al exterior puede verse afectado no necesariamente por causa de una devaluación en su moneda, sino motivada por la incertidumbre política. Los ciudadanos disponen de dólares americanos, pero en un contexto adverso deciden reducir sus gastos. Esto resulta debido al comportamiento cíclico de la economía argentina, en el que se suceden medidas expansivas y de aumento de la base monetaria, y cuando no se alcanza un equilibrio, se devalúa su moneda.

El marcado crecimiento de visitas de argentinos a Croacia es un indicador de su potencial a futuro. Europa es uno de los destinos consolidados para los argentinos, y este hecho podría servir como estrategia de conexión para un mayor desarrollo del destino Croacia, siempre que estén dadas las condiciones económicas que influyen en la decisión del argentino en querer viajar al exterior.

Si bien la actividad turística tiene una alta participación en el PBI de Croacia, y es uno de los más altos de los países miembros de la Comunidad Europea, se espera que se actualice la base de datos de la Cuenta Satélite de Turismo para comprender el aporte real y el valor que la actividad turística en su conjunto genera en este país, ya que la última publicación corresponde al año 2016. Esto podría ayudar a generar políticas que fomenten nuevas inversiones, aumenten el gasto de los turistas que visitan Croacia y, en paralelo, que su gobierno aumente el presupuesto anual asignado al sector turístico.

Un gran número de atractivos culturales que ofrece el país son reconocidos en el mundo y pueden ser visitados todo el año, pero al encontrarse cercanos a los destinos de “sol y playa”, son visitados mayormente en época estival reforzando una fuerte estacionalidad.

Croacia es generalmente seleccionado por los argentinos como destino turístico vacacional luego de haber viajado a Europa en otras oportunidades, a excepción de aquellos que presentan algún lazo especial con el país. Existen varias empresas de viajes argentinas que comercia-

lizan paquetes turísticos en Croacia, y la mayoría de ellas ofrecen circuitos tradicionales en destino contratados a través de tour operadores, mientras que otras también incluyen salidas programadas acompañadas desde Argentina.

El viajero argentino en Croacia apunta al tipo de turismo de “sol y playa” combinado con el cultural. La costa del país combina estas dos tipologías, dado que los lugares que presentan estas características se encuentran muy próximos entre sí. Normalmente, se recorren sitios como Split y Dubrovnik, la isla de Hvar y los parques nacionales de Plitvice y Krka.

Ocho de las veintiún provincias concentraron el 95 % de llegadas y pernoctaciones en el 2019 por turismo internacional, todas ellas costeras a excepción de la ciudad de Zagreb. A partir de lo anterior, para desestacionalizar la oferta concentrada en las regiones de la costa, puede ser conveniente evaluar cambios en la estrategia de promoción y gestión turística del país. Resulta necesario hacer énfasis en la difusión de la oferta de otros destinos, de forma complementaria además de los tradicionales como son Split, Zagreb, Dubrovnik y la isla de Hvar, y aumentar las pernoctaciones fuera de la época estival.

En el año 2019, Croacia tuvo un récord de llegadas y pernoctaciones por turismo internacional. La mayoría de los turistas que arribaron provino de países de Europa (un 83 % del total), y su gobierno centra su atención en captar los mercados de turistas que mayormente llegan a su país. Sin embargo, como estrategia se debería expandir su promoción hacia mercados emergentes como el de Argentina, el cual evidenció un importante crecimiento en las llegadas en el período 2013-2019.

La cantidad de noches y arribos de los argentinos en Croacia generalmente se mantuvo creciente en el período 2013-2018, a excepción del año 2019 (-3 % respecto del año anterior), atribuible a la crisis económica. Por otra parte, sólo tres provincias concentraron el 80 % de las llegadas y pernoctaciones de argentinos al país durante el 2019, y la razón principal que motivó el viaje fue por vacaciones/ocio, con una preferencia por el turismo de sol y playa, y los sitios con atractivos histórico-culturales próximos a estos destinos.

Asimismo, cabe destacar que la colectividad croata en Argentina es muy activa y se encuentra representada a través de diversas entidades en todo el país y merecen un papel relevante como canal de comunicación formal para expandir la promoción de Croacia como destino turístico, trabajando conjuntamente con la representación diplomática. Se podrían desarrollar políticas de gestión para realizar intercambios entre sus

descendientes, además de impulsar los programas ya existentes, como una nueva vía para desarrollar el turismo hacia Croacia.

Para finalizar, se debe tener presente que, la situación del turismo mundial, así como también la realidad político - económica de Argentina sufrieron cambios significativos con la llegada de la pandemia de Covid-19, los cuales de alguna manera alteraron las progresiones y tendencias que se detallan en el período estudiado.

Bibliografía y fuentes

- Administración Federal de Ingresos Públicos. (2013). *Cambios en el régimen de percepción. Resolución General N° 3550 - Modificación* del 2 de diciembre de 2013. Recuperado el 3 de diciembre de 2013 de https://archivo.consejo.org.ar/noticias13/rg3550_0312.html
- Bracht, I. (2018, 3 de marzo). Argentina-Croacia, una relación que viene de lejos. *Gaceta Mercantil*. <https://www.gacetamercantil.com/notas/136401>
- Centromedjugorje.org. (s.f.). *Virgen de Medjugorje*. <https://centromedjugorje.org/>
- Colic-Peisker, V. (2011). Diáspora croata, emociones, intereses y lo que hay por medio. *Revista Culturas*, (9), 108-122. <http://revistaculturas.org/diaspora-croata-emociones-intereses-y-lo-que-hay-por-medio/>
- Consultora Tomas Ljeto. (2017). *Actitudes y consumo de turistas en Croacia*. Institut za turizam. <https://www.htz.hr/sites/default/files/2019-07/Tomas-Ljeto-2017-Stavovi-i-potrosnja-turista-u-Hrvatskoj.pdf>
- Datos Macro. (2018). *Datosmacro.com*. <https://datosmacro.expansion.com/paises/comparar/argentina/brasil>
- Grassi Vragznán, E. (s.f.). *Croacia Siempre*. <https://www.croaciasiempre.org/reseña-histórica/la-diáspora-croata/>
- Hernández Sampieri, R., Fernández Collado, C. & Baptista Lucio, P. (2014). *Metodología de la Investigación*. Mc Graw Hill.
- Instituto Nacional de Estadística de Croacia. (2019). <https://www.dzs.hr/>
- Instituto Nacional de Estadísticas y Censos. (2019). <https://www.indec.gov.ar/indec/web/Nivel4-Tema-3-13-55>
- Kummetz, P. (2017, 5 de marzo). Medidas del Gobierno de Mauricio Macri. *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/es/medidas-del-gobierno-de-mauricio-macri/a-37774112>.
- Migración Croata. (s.f.). *Hrvatski Migracije*. <https://hrvatskimigracije.es.tl/Diaspora-Croata.htm>
- Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea y Cooperación. (2020). *Ficha País Croacia*. <http://www.exteriores.gob.es/Documents/FichasPais/CROA->

CIA_FICHA%20PAIS.pdf

- Ministerio de Turismo de la República de Croacia. (2019). *Predstavljene rezultati Satelitskog računa turizma (TSA): U 2016. godini unutarnja turistička potrošnja (inozemna i domaća) dosegla je 10,4 milijardi eura*. MINT.HR. <https://mint.gov.hr/vijesti/predstavljene-rezultati-satelitskog-racuna-turizma-tsa-u-2016-godini-unutarnja-turisticka-potrosnja-inozemna-i-domaca-dosegla-je-10-4-milijardi-eura/17802>
- Normas APA. (2020). *Guía resumen del Estilo APA Séptima Edición*. https://normasapa.pro/wp-content/uploads/2020/02/Normas_apa_septima_edicion_spanish.pdf
- Organización Mundial del Turismo. (2019a). United Nations World Tourism Organization. (2019). UNWTO. <https://www.unwto.org/tourism-data/country-profile-inbound-tourism>
- Organización Mundial del Turismo. (2019b). *Definiciones de turismo de la OMT*, OMT. DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284420858>
- Perazo, C. (2018, 9 de abril). Viajeros argentinos: qué destinos elegimos y de qué manera nos gusta viajar. *La Nación*. <https://www.lanacion.com.ar/turismo/viajes/viajeros-argentinos-que-destinos-elegimos-y-de-que-manera-nos-gusta-viajar-nid2123346>
- Pimienta Lastra, R. (2000). Encuestas probabilísticas vs. no probabilísticas. *Política y Cultura*, (13), 263-276.
- Šprljan, C. (2019). *Inmigración, historia e identidad croata en la Argentina*. Jadran.
- Unión Europea. (2018). *Europea.eu*. https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/croatia_es
- Uppink Calderwood, L., Soshkin, M., & Fisher, M. (2019). *Travel & Tourism Competitiveness*. Foro Económico Mundial. <https://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2019/>
- World Bank. *Country Profile: Croacia*. (2018). World Bank. https://databank.worldbank.org/views/reports/reportwidget.aspx?Report_Name=CountryProfile
- World Travel & Tourism Council (WTTC). (2020, 9 de abril). *EU Travel & Tourism sector will be critical to the EU's economic recovery, says WTTC*. <https://wttc.org/news-article/eu-travel-and-tourism-sector-will-be-critical-to-the-eus-economic-recovery-says-wttc>

RESULTADOS DE ESTUDIO EXPLORATORIO SOBRE LAS DIÁSPORAS EN TIEMPOS DE CRISIS POLÍTICA. EL IMPACTO DE LA DESINTEGRACIÓN DE YUGOSLAVIA EN LAS ASOCIACIONES DE LA DIÁSPORA CROATA BONAERENSE (1991-2019)

Danimiro Pulfer

Resumen

El trabajo indaga cómo se comportan las diásporas en contextos de crisis política. Tomando la Guerra Patria como punto de inflexión, propone un análisis de la agenda actual de la diáspora croata bonaerense en clave histórica. Partimos de integrar la teoría de los ciclos migratorios con el enfoque transnacional, interpretando las expresiones y experiencias políticas de las organizaciones. A través de ese análisis, ofrecemos claves históricas para comprender los tipos de institucionalidad que se producen en la participación política transnacional, focalizando en sus ámbitos cognitivos y sus fines prácticos. Concluimos que el retorno no es el único fin que se dan a sí mismas las organizaciones, sino que este varía según el momento del ciclo migratorio y las posibilidades que ofrece el contexto.

Palabras clave: *asociacionismo diaspórico, participación política, agenda transnacional, Croacia, Argentina*

Introducción

El presente trabajo está basado en un estudio exploratorio que presenté en calidad de tesina de investigación para la Licenciatura en Ciencia Política impartida por la Escuela de Política y Gobierno de la Universidad Nacional de San Martín. Encuentra sus orígenes en un estudio realizado para la asignatura Sociología Política, en la que me propuse realizar aportes para el grupo de historiadores encomendado por el Papa Francisco a esclarecer el rol del Cardenal Aljoza Stepinac durante la instauración

del Estado Independiente de Croacia (EIC) (1941-1945). En aquel trabajo, narro los orígenes y características del movimiento nacionalista Ustasha y distingo su accionar de los actos de protesta y resistencia que sucedieron tras la disolución del movimiento en 1948, año en que se dispuso que los refugiados croatas en Austria e Italia opten por el exilio. En este trabajo, me propongo estudiar otros aspectos del asociacionismo croata bonaerense, en aquellas funciones cuya finalidad sea distinta a la del retorno, algo trabajado en trabajos anteriores.

Las asociaciones croatas radicadas en Buenos Aires han cumplido diversas funciones para los emigrados, exiliados y sus descendientes, estableciendo todo tipo de vínculos con la tierra madre. Entre esas funciones, se ha destacado la promoción del retorno (Misetich y Dujovne, 2003). Sostendremos que la institucionalización de la diáspora croata viene dada por la acumulación de funciones de su actividad organizada. Esta articulación de funciones depende en gran medida de la interacción de tres actores fundamentales: las asociaciones de la colectividad, la embajada y el Estado, con diversos grados de reconocimiento nacional e internacional. El tipo de paradigma organizativo, entendido como la congruencia, coherencia y sinergia de concepciones, fines y vínculos transnacionales, está estrechamente ligado a las características de cada etapa del ciclo migratorio. Estas dimensiones se movilizan durante las crisis de crecimiento (nuevas corrientes migratorias) y discontinuidad (cambios en el sistema político). De este modo, damos con la distinción entre la migración, que es un proceso histórico situado espacio y temporalmente (fenoménico), y el concepto de diáspora, que supone esos procesos y remite a dimensiones cognitivas e imaginarias (nouménico) que expresan las instituciones en su interrelación, produciendo lógicas institucionales de equilibrio e imposición, generadas por la relación entre los actores transnacionales: las instituciones de la colectividad.

Nuestras fuentes primarias consisten en entrevistas abiertas y semiestructuradas a miembros activos de la diáspora croata. Entre las fuentes secundarias hemos dado con otros trabajos de investigación anteriores, una selección de los volúmenes de la revista *Studia Croatica*, información disponible en la prensa y la academia sobre los sistemas políticos y la evolución del contexto histórico, y diversos folletos, artículos de revistas, y publicaciones de la colectividad croata. A partir de estos observables, haremos un estudio de caso basado en el método de *process tracing* con entrada inductiva (Brill, Maillet y Mayaux, 2017). Lo realizaremos con un tema relativamente emergente del campo de estudio transnacional como el de las prácticas convencionales de las diásporas (Corrado y Tagina, 2015), tomaremos los actores y presupuestos de interacción del institucionalismo

histórico (Hall y Taylor, 1996) y utilizaremos cualitativamente los observables (los llamados *issues*) de la teoría de *agenda setting*.

Estado del arte y marco teórico

Utilizaremos un enfoque transnacional, cuyos propósitos teórico-metodológicos difieren de otros enfoques predominantes (el tradicional y el reticular, principalmente) en tres aspectos fundamentales: en la explicación de las causas que dieron inicio al proceso migratorio, en la caracterización de las relaciones con la sociedad de origen y en el modo de convivencia con la sociedad de acogida. Sin descartar los aportes de los primeros dos enfoques, elegimos el enfoque transnacional por dos motivos. Por un lado, los estudios tradicionales han tendido a abordar a las diásporas en términos esencialistas, como identidades encerradas en sí mismas (Kusku, 2016, p. 1), por lo que no se ocuparon de estudiar la construcción de dichas identidades como un proceso inserto en una región de origen (más que un *homeland* hermético). Por otro lado, el enfoque reticular acota el ámbito de análisis al ámbito individual y/o de los grupos primarios de decisión, lo que produce un sesgo que distorsiona la unidad de análisis y el campo de acción de los migrantes (Suarez Navaz, 2008, p. 68), que se amplía al incluir a las asociaciones diaspóricas y los actores políticos relevantes (Moraes Mena, 2007; Corrado y Tagina, 2015). Los aportes de aquellas corrientes de estudios son necesarios pero insuficientes, por lo que varios autores han propuesto un “re direccionamiento de los estudios migratorios: (...) se pasó a la necesidad de analizar no solo los procesos de inserción sino también las relaciones (simbólicas o materiales) con el lugar de origen y de residencia” (Denardi, 2017, p. 30).

Según el enfoque transnacional, las causas que dieron origen al proceso migratorio pueden percibirse simultáneamente como forzosas o voluntarias, por lo que la distinción entre migrante y exiliado adquiere ambigüedad, a diferencia del enfoque tradicional, que se ha ocupado de desplazamientos forzosos que han tenido lugar durante el siglo XX. Aquí la búsqueda de explicaciones causales cuantificables es sustituida por el esfuerzo de comprender la percepción que tienen de las mismas los migrantes y sus descendientes. Esta es una percepción de las causas mediada por el tipo de organización que estos se dan a sí mismos y por la memoria que evocan. Lo que distingue a una diáspora de una comunidad transnacional, más bien basada en relaciones físicas –reticulares- (Moraes Mena, 2007) y procedimentales, carentes de rituales de memoria colectiva diaspórica. En este sentido, la relación de la diáspora con el lugar de origen siempre es identitaria, aunque no es necesariamente excluyente

de prácticas transnacionales económicas. De hecho, este paradigma se caracteriza, por un lado, por la involucración en la vida política del lugar de origen, pudiendo existir o no sentido de pertenencia con las fuerzas políticas en gobierno. Por otro lado, el modo de integración en la sociedad de acogida puede variar: la asimilación político-cultural puede ser baja o alta, dando lugar a identidades híbridas o a la aculturación y asimilación, en esencia intergeneracional, de la identidad propia de la diáspora (Moraes Mena, 2007; Kusku, 2016).

El transnacionalismo es un proceso social en el que “los migrantes operan en campos sociales que traspasan las fronteras geográficas, políticas y culturales” (Moraes Mena, 2007). En este proceso social “los inmigrantes crean y mantienen relaciones sociales multidimensionales que vinculan las sociedades de origen y las de destino” (Suarez Navaz, 2008). Estos estudios asignan distinta importancia a las asociaciones, dependiendo de la dimensión estudiada, y resaltan el asociacionismo diaspórico como un ámbito de análisis propio, delineando aspectos de su incidencia sociopolítica y su relevancia teórica en el marco de los estudios sobre la globalización.

Los patrones de movilidad de los estudios sobre migración en el marco de la globalización están definidos “por el fenómeno de la mundialización de la economía y el fin de la polarización ideológica en 1991, a través del proceso de desmembramiento de la Unión Soviética y el fin de la política de bloques y la guerra fría, [y] supone el cambio de paradigma de la política de bloques a la globalización” (Lacomba, 2008, pp. 246-248). Así, “las redes transnacionales se han hecho más densas y eficientes” (Hollifield, 2003, p. 84). En este marco de apertura económica y democratización política, la caracterización de las relaciones que las diásporas mantienen con su sociedad de origen se ha profundizado (Hollifield, 2003; Lacomba, 2008), diversificándose la composición de su agenda y los fines de sus asociaciones (Moraes Mena, 2007).

El rastreo de estos temas nos llevó a incorporar diversos enfoques en estudios migratorios. Por un lado, Moraes Mena (2007) afirma que la intensidad en la actividad de los movimientos asociativos de migrantes está relacionada a flujos migratorios justamente intensos y crisis políticas (o como las llamaremos, dinámicas de crecimiento y dinámicas de discontinuidad). Por otra parte, diversos artículos focalizados en otros contextos han demostrado que, frente a determinados acontecimientos, las organizaciones de las diásporas se politizan, transformándose elementos como la percepción de las causas del desplazamiento –de económicas a políticas- (Moraes Mena, 2007), el sentido de pertenencia –de regional o generacional a partidario- (Corrado y Tagina, 2013), la percepción del

territorio de origen (Kusku, 2016), y la modalidad identitaria predominante (Granero, 2018).

Cada cambio de paradigma organizativo tiene una organización que encabeza la actividad política y que responde al contexto en la tierra madre. Estos cambios son producto de dinámicas de crecimiento y por discontinuidades en la definición de finalidades dominante, tanto por el ingreso de nuevos emigrados o exiliados como por las características del contexto político. La lógica de funcionamiento institucional es lo que distingue el impacto de cada corriente migratoria.

La desintegración de un Estado constituye un caso límite de crisis política transnacional. Se produce cuando el poder infraestructural (Mann, 1991) de un Estado se segmenta territorial y/o institucionalmente, dando lugar a nuevas instituciones políticas y administrativas que pasan a poseer las características del poder autónomo de un Estado soberano, una organización territorialmente centralizada. Esto puede derivar en la incorporación del territorio a un Estado preexistente o bien la formación de uno o varios nuevos Estados, produciéndose una fragmentación del territorio (Herrera Carrasou, 2006; Lacomba, 2008). Decimos que durante las crisis políticas la agenda política condujo parcialmente la actividad de los miembros de la diáspora a través de su formación (dinámica de crecimiento del colectivo migrante) o su movilización (dinámica de discontinuidad por cambios en la estructura cognitiva de la organización, en sus objetivos y el tipo de liderazgo organizativo). Estas dinámicas institucionales son de dos tipos: políticas (sistema de partidos) y socioculturales (asociaciones de la diáspora). Aquí nos ocupamos de abordar las socioculturales, haciendo mención de las políticas.

Síntesis del proceso de institucionalización de la diáspora croata bonaerense

Las asociaciones¹ asumen funciones que pueden variar a lo largo del tiempo, y a continuación nos encargaremos de estudiar tal variación, focalizando en el comportamiento de las asociaciones de la diáspora croata bonaerense durante crisis políticas, que pueden ser institucionales o territoriales. Aquí nos ocuparemos de estudiar la evolución de las insti-

¹ Aquí estudiaremos aquellas asociaciones con un sentido de referencia y pertenencia explícito hacia la nación croata. Es decir, observaremos el nombre de las asociaciones, no la procedencia registrada por los pasaportes.

Abordaremos parte de la historia del Círculo Cultural Croata de Dock Sud, del conjunto de baile Proljece radicado en Saavedra y el surgimiento del Medudrustveni Odbor, su sucesora la Unión de Asociaciones Croatas de la República Argentina, hasta la crisis que se abrió tras la visita de la presidenta Kolinda Grabar Kitarovic.

tuciones croatas argentinas radicadas en Buenos Aires desde su fundación hasta el año en que Croacia ingresa a la Unión Europea. En el caso croata que estudiamos, las instituciones de la diáspora se formaron con el propósito de solucionar problemas mediatos, como la conservación del idioma, la cultura y la memoria histórica; e inmediatos, como gestionar el exilio, supervivir el tránsito, adaptarse al lugar de destino y eventualmente, retornar. Además, las instituciones se formaron en determinados contextos espaciales e ideológicos.

Durante los subperiodos estudiados hemos identificado las relaciones entre diversas crisis políticas y cambios por dinámica de discontinuidad y/o crecimiento, divididas en tres subperiodos:

- 1er periodo: desde fines del siglo XIX hasta el fin de la I Guerra Mundial (1919), con la primera corriente migratoria, fundación de redes de socorros mutuos;

- 2do periodo: El periodo de entreguerras que tiene como acontecimiento en 1928 al atentado en el Parlamento del Reino de los Serbios, Croatas y Eslovenos perpetrado contra Stjepan Radic, la formación del movimiento Ustasha y la vigencia del Estado Independiente de Croacia (1941-1945);

- 3er periodo: la segunda posguerra con la disolución del movimiento Ustasha, el encarcelamiento del Cardenal Stepinac y la emergencia de una tercera corriente migratoria fundamentalmente política, la Tragedia de Bleiburg, la Primavera Croata y el proceso de Independencia hasta su ingreso en la Unión Europea en 2012.

Las tres corrientes migratorias se producen en contextos de crisis política de algún tipo. Al abordar la evolución de las lógicas institucionales a lo largo del periodo hemos descifrado un criterio según el cual el momento del ciclo migratorio condiciona tanto los objetivos del paradigma organizativo como la temática de la agenda. Esto quiere decir que la partida, la transición, el asentamiento y el retorno, como finalidades dominantes claras y distintas, alteran las características de la organización y el tipo de vínculo con la tierra madre. Los paradigmas organizativos (alineamiento del conjunto de la colectividad detrás de fines, procesos de socialización y vínculos comunes) que se complejizan y entrecruzan durante la institucionalización son: primario/reticular, solidario, democrático, religioso, étnico, rebelde, intelectual, comercial y político.

La primera corriente migratoria de croatas comienza a radicarse en Argentina en las últimas décadas del siglo XIX hasta el final de la I Guerra Mundial, estableciendo redes interpersonales del tipo primario en los que el liderazgo era asumido por los pioneros en contacto con sus regiones de

origen y los fines eran eminentemente solidarios. La primera dinámica de discontinuidad organizativa sucede cuando el Círculo Esloveno Católico pasa a llamarse Círculo Croata Católico tras el atentado contra Stjepan Radic en 1928, entrelazándose las redes interpersonales, los objetivos solidarios, la cultura religiosa y el sentido de la nacionalidad.

Luego de la Segunda Guerra Mundial, la actividad de la diáspora cobró vuelo con la actividad de la Juventud Croata y el Instituto Latinoamericano *Studia Croatica*. La actividad política fue informal e intermitente, vinculada a la reacción ante visitas diplomáticas del gobierno yugoslavo o bien a acontecimientos históricos específicos, no institucionalizada en un sistema político transnacional; es decir, actividades no convencionales con protestas en embajadas y pedidos de reconocimiento.

Tras fallida transición democrática en 1991, la diáspora orientó su paradigma solidario con el envío de voluntarios y apoyo material para paliar la situación de los refugiados de la Guerra Patria. Luego, la transición democrática y la independencia croata presentaron un panorama inédito para la diáspora. El programa político de la Unión Democrática Croata (HDZ), encabezada por el Dr. Franjo Tudjman, uno de los expulsados del Partido Comunista Yugoslavo (PCY) en 1971, planteaba la necesidad de un Estado independiente y soberano, cosa que recién lograría plenamente en 1995. El resto del programa consistía en una “economía de mercado, democracia pluripartidista, igualdad de todos los ciudadanos de Croacia, la reconciliación de todos los croatas (...) y el retorno de Croacia al círculo cultural europeo occidental” (Mijatovic, 2000, p. 271). La desintegración de Yugoslavia implicó el comienzo del alineamiento de la República de Croacia a los organismos internacionales pertenecientes al occidente democrático y liberal, en especial, la ONU, la UE y la OTAN.

Los vínculos con la diáspora se convencionalizan y diversos temas de la agenda la implican directa o indirectamente, sin dejar de emerger circunstancialmente. La adquisición de la ciudadanía, las condiciones para el ejercicio del sufragio, la representación parlamentaria de la diáspora, la continuación de las actividades idiomáticas y socio-culturales, la facilitación de vínculos turísticos, culturales (idiomáticos, folclóricos y académicos) y comerciales, y el retorno en sí mismo son los temas de la agenda pública organizativa recurrentes en las inquietudes de los miembros de la diáspora, desde la formación de los primeros coros y conjuntos de cuerdas hasta la organización de la V Diáspora en 2019. Todas estas actividades están mediadas por alguna institución preocupada por la conservación de la memoria desde el exilio, por aliviar las vicisitudes en la integración en la sociedad argentina y establecer vínculos de índole diversa con la tierra croata.

Dentro de este contexto de reconocimiento internacional se pueden mencionar diferentes factores: la Unión de Asociaciones Croatas de la República Argentina (UACRA) y el comienzo de la vida política y social transnacional, con el HDZ como referente partidario transnacional² y el Partido Republicano Croata (HPS) como partido diaspórico tradicional, con los centros culturales y parroquias croatas como lugares de encuentro y la Embajada como espacio alineado a la línea estatal. A través de este conjunto de asociaciones es que se produce un proceso de relativa estabilidad política, hasta la escisión de la UACRA en 2018, tras la visita de Kolinda Grabar Kitarovic.

El proceso culmina con un nuevo paradigma organizativo cultural y comercial, surgido a raíz de los sucesos ocurridos en marzo de 2018 tras la visita de la presidenta Kolinda Grabar Kitarovic. Durante el recibimiento de la primera mandataria, el presidente de la UACRA pronunció un controvertido discurso de su autoría, inconsulto con el resto de la Comisión Directiva. La dislocación de la UACRA provoca la emergencia de la Asociación Civil Jadran (ACJ), una organización apartidaria y autopoicionada como referente cultural argentina de la diáspora croata y legado multigeneracional de los integrantes del Coro Jadran, que extiende sus actividades y ahora asocia no solo organizaciones, sino también personas. Con una cuota social accesible, establece vínculos con organismos privados y estatales. El desplazamiento del núcleo organizativo se expresa en la organización del V Encuentro de la Diáspora Croata Sudamericana, realizada en noviembre de 2019 en CABA.

El V Encuentro de la Diáspora fue histórico para la actividad organizada de los croatas argentinos, y de los bonaerenses en particular. Tal como señala Daniel Detelic en su panel sobre el proceso de institucionalización del Coro Jadran, las organizaciones de la diáspora, el gobierno croata y la Embajada, orientaban por primera vez sus acciones hacia los mismos objetivos. Mientras que el espectáculo cultural fue organizado por el ACJ, los paneles culturales y comerciales, que se realizaron en salones separados con un panel de clausura de conclusiones en común, fueron organizados por la Cámara Argentino-Croata de Industria y Comercio

² El presidente del HDZ Argentina es el Lic. Joza Vrljčak, actual director de la revista *Studia Croatica*. A tal partido pertenece también el ex parlamentario croata (2011-2013) y europeo (2013-2016) y actual diputado por el HDZ de Samobor, Davor Ivo Stier, hijo de la Dra. Maia Lukac de Stier, autora de algunos de los artículos de *Studia Croatica* que hemos consultado. Otros partidos que han gravitado son el Partido del Derecho de Ante Pavelic y sus sucesores, y Partido Campesino Croata (Hrvatska Seljacka Stranka, HSS).

(CACIC).³

Conclusiones

De este análisis histórico y estructural se desprende que el proceso de institucionalización de la diáspora croata argentina está en pleno proceso de integración y federalizando su espacio transnacional, como evidencian la formación del Archivo Croata de Argentina y el Censo de los que nos hemos hecho eco. Los principales factores incidentes han sido: la temporalidad de la corriente migratoria, que ancla los acontecimientos históricos incidentes (la muerte de Radic en 1928, la disolución del EIC y la Tragedia de Bleiburg en 1945, la Primavera Croata en 1971, la transición democrática y la independencia seguidas por la Guerra de Yugoslavia entre 1991 y 1995); la región de origen que determina el grado de identificación de la diáspora con esos acontecimientos y una toma de posición respecto al sentido de pertenencia regional interno (nacional) y externo (continental), y las características del liderazgo organizativo, cuyas decisiones estratégicas se orientan hacia determinada finalidad dominante, dependientes del tipo de actividad. También hemos comprobado el impacto de las fases del ciclo migratorio, tanto en dichas finalidades como en la memoria de la diáspora.

Hemos sostenido que el proceso de institucionalización de la diáspora croata tiene un proceso político paralelo de metamorfosis del sistema representativo. Por razones de espacio no hemos procedido a explicarlos. Baste decir que, dados los escasos incentivos institucionales de participación política de la diáspora (por la conjunción de la modalidad de voto presencial, la escasez de espacios para votar y la dispersión de los miembros de la diáspora) y la baja participación respecto a la cantidad de croatas y descendientes de croatas, nos concentraremos en buscar una aproximación teórica óptima para estudiar las características y relaciones entre los sistemas representativos democráticos y la opinión pública en general (incorporando los aspectos de la memoria diaspórica que hemos estudiado en el presente trabajo), y los debates presidenciales, en particular, aplicándola al periodo abordado en este trabajo, considerando las influencias regionales y globales.

³ CACIC es una entidad sin fines de lucro "que busca promover, cooperar, apoyar y facilitar las relaciones de las comunidades empresariales argentinas y croatas" y por visión "ser la organización de referencia para quienes deseen participar en las relaciones comerciales entre Croacia y Argentina."

Bibliografía y fuentes

Bibliografía

- Arango, J. (2000). Enfoques conceptuales y teóricos para explicar las migraciones. *Revista Internacional de Ciencias Sociales*, (165), 33-47.
- Brill-Mascarenhas, T., Maillot, A. & Pierre-Louis, M. (2017). Process Tracing. Inducción, deducción e inferencia causal. *Revista de Ciencia Política*. 37(3), 659-684.
- Corrado, A. & Tagina, M. L. (2015). El voto de los ciudadanos italianos desde el exterior: la experiencia en Argentina. En G. E. Emmerich & V. Alarcón Olguín (Eds.). *Sufragio transnacional y extraterritorial. Experiencias comparadas* (pp. 225-284). Universidad Autónoma Metropolitana.
- Denardi, L. M. (2017). *Migraciones chinas y taiwanesas en Buenos Aires: Estado, organizaciones y rituales* [Tesis de doctorado, Universidad Nacional de San Martín]. Repositorio Institucional de la Universidad Nacional de San Martín. <https://ri.unsam.edu.ar/handle/123456789/156>
- Granero, M. G. (2018). Análisis de modalidades identitarias en un contexto de migración. *Migraciones. Publicación Del Instituto Universitario De Estudios Sobre Migraciones*, (44), 63-89. <https://doi.org/10.14422/mig.i44.y2018.003>
- Hall, P. A. & Taylor, R. C. R. (1996, mayo). *Political Science and the Three New Institutionalisms*. [Ponencia]. MPIFG Scientific Advisory Board. Board meeting. <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PSPA113/Hall%20and%20Taylor.pdf>
- Herrera Carassou, R. (2006). *La perspectiva teórica en el estudio de las migraciones*. Siglo XXI.
- Hollifield, J. (2008). *El emergente Estado migratorio*. Departamento de Ciencias Políticas. Universidad Metodista del Sur.
- Lacomba, J. (2008). *Historia de las migraciones internacionales. Historia, geografía, análisis e interpretación*. Catarata.
- Kusku, I. (2016). Changing perception of homeland for the Kazakh diaspora. *Nationalities Papers, The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 44(3), 380-396. <https://doi.org/10.1080/00905992.2015.1123681>
- Moraes Mena, N. (2007). Identidad nacional, diásporas y nación: una reflexión a partir del estudio de la migración uruguaya en España. En D. Mato & Maldonado Fermín, A. (Comps.) *Cultura y Transformaciones sociales en tiempos de globalización. Perspectivas latinoamericanas*. CLACSO.
- Porro, N. (1997). El asociacionismo deportivo como modelo organizativo. Movi-

- mientos, sistema y cambio. *Apunts. Educación Física y Deportes*, (49), 20-30.
- Suárez Navaz, L. (2008). Lo transnacional y su aplicación a los estudios migratorios. Algunas consideraciones epistemológicas. En E. Santamaría Lorenzo (Ed.). *Retos epistemológicos de las migraciones transnacionales* (pp. 55-78). Anthropos.

Fuentes

- Croatia-Federal Republic of Yugoslavia: Agreement on the Normalization of Relations. (1996). *International Legal Materials*, 35(5), 1219-1222. doi:10.1017/S002078290002444X
- Instituto Studia Croatica. Selección de fragmentos. (1973). 1, 2. (1986-1989), 1,2.
- Jurun, A. (2007). *Breve reseña de la historia croata*. Unión de Asociaciones Croatas de la República Argentina.
- Mijatovic, A. (2000). *Los croatas y Croacia en el tiempo y el espacio*. Školska knjiga.
- Misetich, L. & Dujovne, A. (2003, julio). *Entre Zagreb y Jerusalem. Prácticas y memorias de la diáspora* [Ponencia]. Congreso Internacional América Latina: Identidad, Integración y Globalización, Córdoba, Argentina.
- Šprljan, C. (2019). *Inmigración, historia e identidad croata en la Argentina. La sangre no es agua*. Editorial Jadran.
- Verlichak, C. (2004). *Los croatas de la Argentina*. Krivodol Press.
- Verlichak Vrljicak, C. (2015). *En el nombre de Tito*. Krivodol Press.

RE-CONECTAR

Darinka Edith Yvania Kihalich Sanchez

Proyecto documental

Resumen

Re-conectar es la búsqueda personal de mi identidad a través de la reconstrucción del pasado. Un proyecto documental que no pretendo mostrar únicamente a través de fotografías, sino también a través de la recopilación de datos históricos, recortes de periódicos y archivos migratorios que hacen referencia a la inmigración croata llegada el 24 de febrero de 1948 a bordo de la embarcación *General Black*, ocupada por 626 inmigrantes europeos; entre ellos, mi abuelo Ivan. Finalmente, la búsqueda desemboca en reflexiones personales y en el retorno a Karlovac, la ciudad que mi abuelo tuvo que abandonar. La memoria será siempre un elemento importante para el desarrollo de la identidad del ser humano. Es por ello que siento la necesidad de compartir mi historia, cultivar interés en los descendientes, aportar con quienes, a pesar de no encontrarse ligados ancestralmente a Croacia, tienen una gran afinidad con los temas sobre los flujos migratorios, además de contribuir como registro para las futuras generaciones; pues la memoria pide ser renovada cada cierto tiempo y aquí se propone una de las tantas formas en las que puede ser trabajada. *Re-conectar* empezó a esbozarse a mediados del 2017 y dio sus primeros pasos a inicios del 2018, siendo así el motivo de mi regreso a Zagreb en septiembre del mismo año, en donde, actualmente, continúo reconstruyendo el pasado, completando el viaje que hizo mi abuelo, pero a la inversa, porque no somos más que la extensión de nuestros antepasados, somos memoria.

Palabras clave: *identidad, memoria, inmigración, raíces, retorno*

conectar

Del ingl. *to connect*.

Establecer comunicación entre dos cosas, dos personas o

dos lugares.
re-
Del lat. *re-*.
Significa 'repetición'.

El punto de partida

Ivan Kihalić, mi abuelo paterno
Solo tengo su nombre; nunca nos vimos
19 de mayo de 1913, Kihalac, Glina
Ana Hrastovičan, la esposa que no es mi abuela
Los años previos a la guerra transcurrieron en Karlovac
Karlovac, ciudad a la que no se retorna
1947, campo para refugiados de Fermo
Nápoles, 2 de febrero de 1948, el “General William Black” se embarca a la travesía transatlántica
24 de febrero de 1948, Lima se esboza en el horizonte por primera vez
Mi abuelo Ivan y mi abuela Elena se conocen en Barrios Altos
Mi padre Iván nace el 2 de octubre de 1958.
La niñez en Santa Clara.
25 de julio de 1970, la despedida de mi abuelo
Nunca lo miré a los ojos; nunca escuché su voz; ni toqué su piel avejentada
No precisa el contacto físico
El ser trasciende
Mi abuelo fue un extraño en mi país natal
Ahora, soy yo la extraña en su lugar de origen
El cual lo cobijó al nacer y lo expulsó años después.

Pasaporte de la Cruz Roja Internacional

Imagen 1.

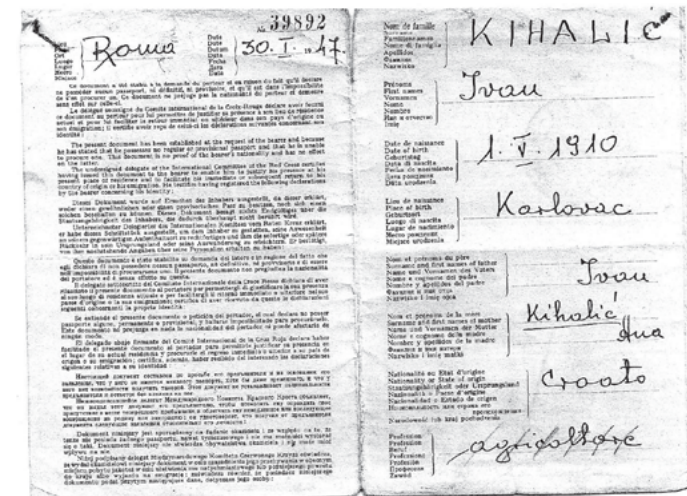

Imagen 2.

Pasaporte de la Cruz Roja Internacional

Imagen 3.

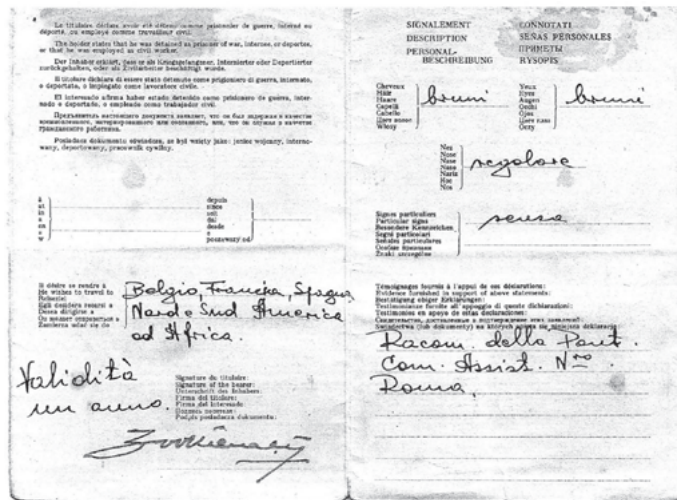

Imagen 4.

La llegada de los croatas al Perú durante 1948

“Durante el año 1948 llegaron al Perú tres barcos que transportaban inmigrantes europeos bajo el auspicio de la IRO (Organización Internacional de Refugiados). Estos inmigrantes venían con documentos provisionales otorgados por las Naciones Unidas y la Cruz Roja Internacional, pues no contaban con pasaporte oficial. Hay que tener en cuenta que los croatas que llegaron al Perú en ese año habían salido sin pasaporte oficial, y Croacia no era reconocida oficialmente como país independiente. Por lo que utilizaron un salvoconducto otorgado por la Cruz Roja Internacional, documento que tenía validez solamente por un año.

El primer grupo de inmigrantes europeos llegó al Perú en el marco del Convenio que el país había suscrito con la IRO, llegó el 24 de febrero de 1948 a bordo del “General William Black”. El grupo estaba constituido por 626 personas provenientes de los campos de refugiados que la IRO había instalado en Italia, especialmente del campo de Bagnoli, cercano a Nápoles. El barco había zarpado del puerto de Nápoles el 2 de febrero y, antes de llegar al Perú, había desembarcado en Venezuela a un grupo de inmigrantes provenientes del mismo campo. Como dato anecdótico, habría que decir que el barco demoró un día su llegada al Callao, para no llegar el 23 que era martes de carnavales, mientras que el 24 era miércoles de ceniza y se esperaba mayor tranquilidad en el puerto.

El viaje duró 22 días que transcurrieron sin contratiempos. El barco solo se había detenido en Puerto Cabello (Venezuela), para aprovisionarse y para que desembarcara un grupo de inmigrantes con destino a ese país. Los pasajeros estaban organizados por grupos para participar en las tareas de limpieza y hasta desempeñándose algunos como ayudantes de cocina. Por las noches los hombres eran separados de las mujeres, pues el barco no tenía camarotes, los dormitorios eran amplios (el “General Black” era un barco de transporte de tropas). Sin embargo, la vida a bordo fue llevadera, salvo los inevitables mareos. Cada viajero estaba identificado por un número y, al igual que en los campos de refugiados, se encontraban bajo la autoridad de la IRO y de las autoridades norteamericanas encargadas del viaje. Algunos que conocían el inglés sirvieron de intérpretes y de enlace entre las autoridades de a bordo y los viajeros.

De los 626 inmigrantes llegados ese día, 552 eran adultos (399 hombres y 153 mujeres) y 74 menores (dos de los cuales habían nacido durante la travesía). La mayoría de ellos eran croatas, había también algunos polacos, checoslovacos y húngaros. Se trataba del grupo de inmigrantes europeos más numeroso llegado al Perú en un solo día, por lo que fue un acontecimiento bastante destacado por la prensa nacional. Las noticias

que cubrieron el evento en los periódicos limeños estaban acompañadas de fotos y reseñaban también las condiciones en las que venían los inmigrantes y la situación que dejaban en sus países de origen. En general los periodistas ponían de relieve la acogida que el Perú brindaba a estas personas deseosas de forjarse un nuevo porvenir.

Una vez desembarcados, los inmigrantes fueron alojados (durante quince días) en las instalaciones del Colegio militar Leoncio Prado (ubicado en La Perla, Callao), hasta que encontrarán ocupación. La mayoría de los que llegaron en este grupo venían contratados como agricultores para haciendas, otros como mayordomos o servicio doméstico, algunos como técnicos, aunque la mayoría de contratos que los inmigrantes habían firmado al momento de embarcarse era casi un formulismo para poder ingresar al país. Para la mayoría, la contratación y búsqueda de empleo se llevó a cabo por su propia iniciativa y según las posibilidades de empleo que encontraban”.

(Bonfiglio, 1997, p. 41).

La llegada de los inmigrantes desde otra perspectiva

Imagen 5.

Reconectando pruebas Hemeroteca Nacional del Perú

Imagen 6.

626 INMIGRANTES EUROPEOS LLEGAN HOY A BORDO DEL “GENERAL BLACK”

Imagen 7.

“De conformidad con lo anunciado en el Comunicado del 16 de enero último, el día de hoy llegará al Callao procedente de Nápoles, el transporte “General Black”, que conduce al primer grupo de inmigrantes que viene al Perú, de acuerdo con el Convenio celebrado por el Gobierno y el Comité Intergubernamental de Refugiados. Estos inmigrantes, cuyo número total asciende a 626, constituyen el grupo más numeroso de inmigrantes europeos llegados al Perú, y han sido seleccionados por la Comisión peruana de inmigración en Europa, en atención a las solicitudes formuladas oportunamente en el país por entidades y particulares. Pertenecen los inmigrantes, en su mayoría, a la nacionalidad yugoslava; siendo otros polacos, checoslovacos, húngaros. Profesan, cerca de la mitad de ellos, la religión católica; perteneciendo los demás, a la iglesia cristiana ortodoxa, a la iglesia católica griega y a la iglesia protestante. En cuanto a su ocupación, predominan los agricultores; encontrándose también entre los inmigrantes, mecánicos, obreros calificados y personas de diversos oficios, así como

un reducido número de servidores domésticos. Del número total de 626 personas que integran este primer grupo de inmigrantes europeos, 552 son adultos, y de estos, 399 varones y 153 mujeres. Todos los inmigrantes vienen contratados y estarán en aptitud de incorporarse a sus ocupaciones una vez terminados los trámites de recepción. Estos se efectuarán en el Colegio Militar “Leoncio Prado”, en donde se ha preparado alojamiento y prestado todos los elementos de ese moderno plantel para la atención de los inmigrantes. Allí permanecerán por lo menos dos días, a fin de ser sometidos a examen médico antes de su distribución a los lugares a que están destinados. Estos se encuentran, en su mayor parte, fuera de Lima, en los valles de Cañete, Pisco, e Ica, así como en los de Trujillo, Santa y Piura. Unos cuantos núcleos familiares han sido contratados para haciendas en los Departamentos de Cuzco, Junín y Huánuco. En cuanto a los técnicos, irán a diferentes empresas en Lima y Arequipa”.

Lima, martes 24 de febrero del 1948
Diario *La Crónica*

El primer registro

Imagen 8.

“La historia de uno, es la historia de todos. 626 niños, mujeres, hombres, barridos de sus hogares, viviendo la terrible pesadilla del hambre y la persecución y que ahora están frente a un sueño dorado”.

Lima, miércoles 25 de febrero de 1948
Diario *El Comercio*

Superintendencia Nacional de Migraciones del Perú
 Archivos migratorios: carné de extranjería N.º 22172-A

1 KIHALIC Ivan CARTA No. 22172-A

FILIACION
 Estatus 1. 70m
 Pelo castaño
 Frente amplio
 Ojos pardos
 Nariz recta
 Boca mediana
 Barba rasurada
 Cera ovalada
 Raza blanca
 Compleción regular

CAMBIO DE DOMICILIO
 Don: Obras hidroeléctricas, Moyopampa, Chosica.
 Manuel del Mar y Bernedo
 1040 Chacra Rios del Sur
 104. Com. BREÑA. -29-4-69.-
 884. N-05

FORMULA DACTILO
 MANO DERECHA
 27.12.1972
 IMPRESIONES DIGITALES A LA VUELTADA

EXTRANJERIA 22172 A
 EXTRANJERIA 22172 A
 EXTRANJERIA 22172 A

RETRATO DE FRENTE
 RETRATO DE PERFIL
 RETRATO DE PERFIL

Declaración bajo juramento

Señas particulares: una MITOJOLOS

Nacionalidad: Croata
 Firma del interesado: *Ivan Kihalich*

Imagen 9.

Archivos migratorios: carné de extranjería N.º 22172-A

DEPARTAMENTO DE NACIONALIZACIÓN, EXTRANJERÍA E INMIGRACIONES

ANTECEDENTES AL INGRESAR AL PAIS

Nombre y apellidos: Ivan KIHALIC Nacionalidad: Croata 970 Religión: Católica
 Profesión u ocupación: Alfarero Título o diploma:
 Fecha de ingreso al país: 24-2-48, Fecha de nacimiento: 1-5-1910 Lugar: Kurlowoo
 Última residencia antes de ingresar al país: Narolca
 Lugar en donde piensa radicarse: Lima ¿Puede 2000 Soles o más? No
 ¿Ha residido anteriormente en el Perú? No ¿Tiene parientes en el Perú? No
 ¿Regresará pronto al país de origen? No ¿Piensa naturalizarse? No sabe
 ¿Ha estado en prisión o ha vivido de la mendicidad? -----
 ¿Tiene vinculación con alguna agrupación social-política determinada? -----
 ¿A qué partido político perteneció en su país? -----
 Documentos que lo comprueban -----
 ¿Acepta someterse a las Leyes nacionales y no inmiscuirse en actividades políticas? SI
 ¿Viene al Perú contratado para algún cargo u ocupación? No
 ¿Ha sido deportado alguna vez del territorio peruano? No
 Actas y documentos: Inscrito al 5-8-48. Sol. del 21-4-48 N° 383-898
 Visión: INMIGRANTE Art. 1°

ANTECEDENTES FAMILIARES
 Estado civil: Casado Nombre del cónyuge: Anna KIHALIC
 Hijos mayores de 10 años: Hijos menores de 10 años: 8
 Otras personas que dependen de él:

REGISTRO DE INGRESOS Y SALIDAS

INGRESOS			SALIDAS		
FECHA	VAPORES O AVION	PRECEDENCIA	FECHA	VAPORES O AVION	DESTINO
24-2-48	Opal, B&W	Narolca			

Nº 59892
PASAPORTE Esp. Intern. de la Cruz Roja
 EXPEDIDO EN: FECHA: NÚMERO: ÚLTIMO VÍJEN EN: FECHA: EXPEDIDO EN: FECHA: NÚMERO: ÚLTIMO VÍJEN EN: FECHA:
 OM: 30-1-47 Nuevos 28-8-47

APellidos y nombres: KIHALIC Ivan CARTA DE IDENTIDAD No. 22172-A

ESTE CEFON tiene por objeto hacer constar a quienes conforma una familia.
 Debe ser la más exacta posible. Si con el tiempo cambia en el número, debe ser actualizado.
 Debe ser firmada por el jefe de familia o el jefe del hogar y ser notario o juez.
 A cada año de celebrarse la familia en el domicilio.
 TARJETA PARA EL CONTROL VISUAL CONTEX

Imagen 10.

Partida de matrimonio

1 REPUBLIKA HRVATSKA
 REPUBLIQUE DE CROATIE
**URFD DRŽAVNE UPRAVE U
 KARLOVAČKOJ ŽUPANIJU**
 MATIČNA SLUŽBA
 STAT CIVIL DE
KARLOVAC

2

3 **IZVADAK IZ MATICE VJENČANIH BR.** 00070/1938.
 EXTRAIT DE L'ACTE DE MARIAGE N°

4 DATUM I MJESTO SKLAPANJA BRAKA
 DATE ET LIEU DU MARIAGE 26 12 1938 **KARLOVAC**

5 SUPRUG
 MARI

6 SUPRUGA
 FEMME

7 PREZIME PRIJE SKLAPANJA BRAKA
 NOM AVANT LE MARIAGE **KIHALIĆ** **HRASTOVIČAN**

8 IME
 PRÉNOMS **IVAN** **ANA**

9 DATUM I MJESTO RODENJA
 DATE ET LIEU DE NAISSANCE 19 05 1913 17 07 1903
GLINA **KARLOVAC**

10 PREZIME NAKON SKLAPANJA BRAKA
 NOM APRÈS LE MARIAGE **KIHALIĆ** **KIHALIĆ**

11 OSTALI PODACI IZ IZVORNOG DOKUMENTA
 AUTRES ENONCIATIONS DE L'ACTE
DIV - KARLOVAC.17.07.1952.

12 DATUM IZDAVANJA,
 POTPIS I PEČAT
 DATE DE DÉLIVRANCE,
 SIGNATURE, S'CEAU 18 10 2018

OBRAZAC
 FORMULE **B**

0 005708

Imagen 13.

Acta de defunción Lima, 25 de julio de 1970

11692660

República del Perú

REGISTRO NACIONAL DE IDENTIFICACION Y ESTADO CIVIL
ACTA DE DEFUNCION

FECHA/HORA DE FALLECIMIENTO 25 DE JULIO DE 1970 / 15:25 hrs.
 LOCALIDAD LIMA / LIMA / JESUS MARIA (14 01 33 000)
 LUGAR DE OCURRENCIA HOSPITAL CENTRAL DEL EMPLEADO

DATOS	FALLECIDO
Pre nombres	IVAN
Primer Apellido	KIHALICH
Segundo Apellido	KIHALICH
Documento de Identidad	NO SE CONOCE
Edad	60 AÑOS
Nacionalidad	EXTRANJERA
Lugar de Nacimiento	EUROPA / YUGOSLAVIA / (NO DEFINIDO) (94 30 00)
Padre	MIGUEL KHALIC
Madre	ANA DE KHALIC

FECHA DE REGISTRO 23 DE OCTUBRE DE 2015
 OFICINA REGISTRAL LIMA / LIMA / LIMA (14 01 01 000)
 REGISTRADOR CIVIL SALAZAR SILVA, YESSY ARICELY
 DNI 4003140

REGISTRO NACIONAL DE IDENTIFICACION Y ESTADO CIVIL

YESSY ARICELY SALAZAR SILVA
 Registrador Civil

Imagen 14.

migrar

Del lat. *migrare*.

Trasladarse desde el lugar en que se habita a otro diferente.

inmigrar

Del lat. *immigrare*.

1. Dicho de una persona: Llegar a un país extranjero para radicarse en él.
2. Dicho de una persona: Instalarse en un lugar distinto de donde vivía dentro del propio país, en busca de mejores medios de vida

Karlovac: primera visita
18 de octubre del 2018
El primer encuentro

Imagen 15.

Puedo verlo sentado bajo la sombra del árbol en la casa de Santa Clara; observando cómo papá, tímidamente, se le acerca y le dice que ha estropeado el faro de la camioneta.

Lo imagino solo otra vez; bajo la sombra del árbol.

La mirada fija; trazo cada detalle de su rostro, cada vez es más palpable.

Cuán a menudo le invadirían los recuerdos.

Cuán a menudo le visitaría Ana.

Él no regresó a Karlovac; lo hice yo por él.

Quizás sus pasos se han convertido en los míos.

Quizás soy una extensión suya.

Un veinticinco por ciento que me trae de regreso.

Un camino inconcluso.

Mi identidad.

Karlovac: primera visita 18 de octubre del 2018

Imagen 16.

Karlovac: segunda visita

Recorrido a la inversa Željeznice Kolodvor Karlovac,

18 de junio del 2019, 19:00 h

Imagen 17.

Imagen 18.

“Sus nombres apenas los podemos contener, son demasiado complicados y demasiado raros para nuestros oídos acostumbrados a la fonética castellana. Alguien nos traduce un poco, y otros hablan un poco de inglés. Y así va naciendo un sorprendente y fantástico relato. La historia de uno, es la historia de todos. 626 niños, mujeres, hombres barridos de sus hogares, viviendo la terrible pesadilla del hambre y la persecución y que ahora están frente a un sueño dorado”.

Lima, jueves 26 de febrero de 1948

Diario *La Crónica*

Durante mi búsqueda fui recordando fragmentos de las dos únicas conversaciones que sostuve con mi padre en el dos mil catorce. Siempre dispuesta a escuchar sobre la relación entre él y mi abuelo. Una de las primeras preguntas que le hice fue: “¿Papá, en qué idioma se comunicaban?”. El español fue la lengua oficial del hogar; además del croata, me enteré que el abuelo hablaba alemán, ruso, italiano e inglés; papá incluso recuerda haberlo visto escribir en árabe.

Han pasado ya cinco años desde la primera vez que solicité el registro migratorio de mi abuelo Iván; cinco años, también, desde la primera vez que visité Zagreb; y casi dos años de mi primer encuentro con Karlovac, el punto de partida.

Re-conectar no resume cinco años plegados de incógnitas, sino toda una vida de constante búsqueda e iniciada con mis dos únicos recursos: la ausencia de mi padre y los relatos de mi madre.

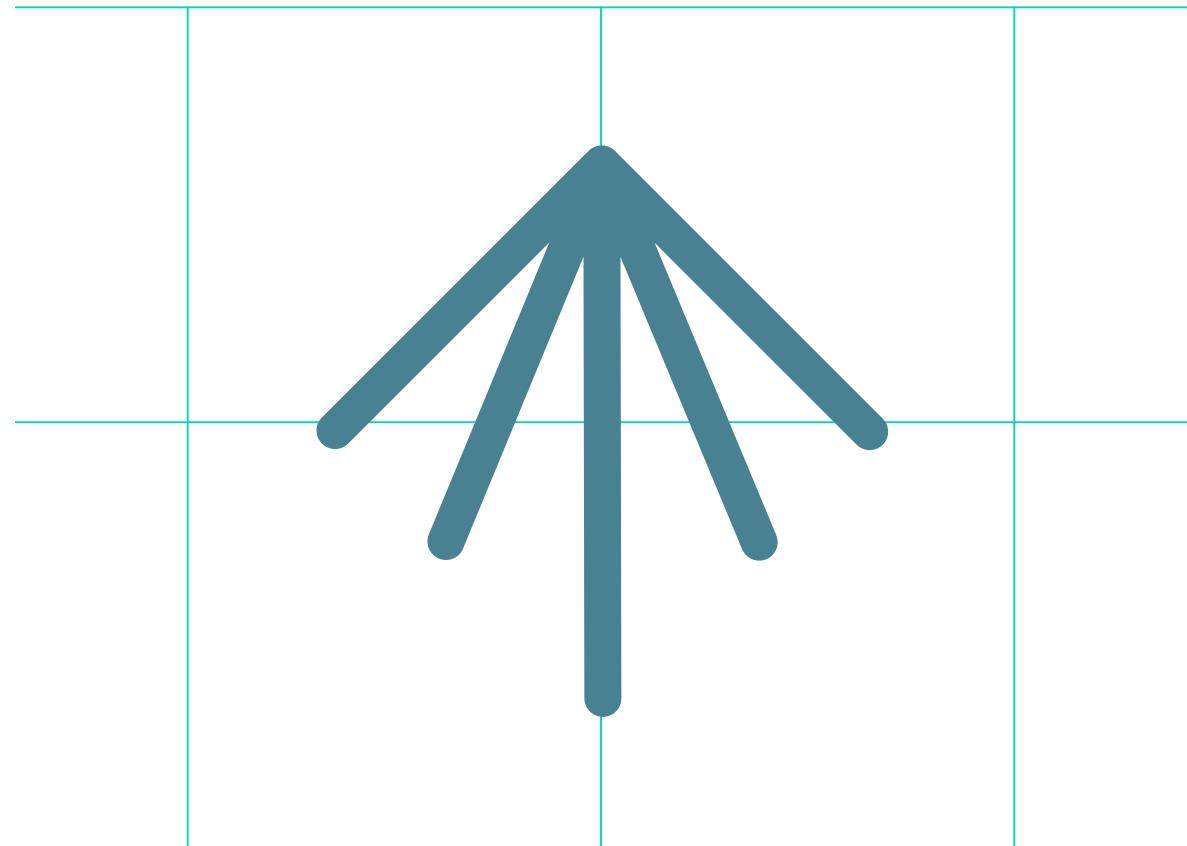
Cinco años después, me encuentro en Zagreb, terminando de moldear mi identidad a través de archivos, textos y fotografías; reconstruyendo el pasado y completando, a la inversa, el viaje que hace setenta y dos años hizo mi abuelo Iván. Porque no somos más que memoria; somos la extensión de nuestros antepasados.

Bibliografía y fuentes

Bonfiglio, G. (1997). *Presencia Croata en el Perú*. Gráfica Ramar.

V. QUINTA PARTE
MIGRACIÓN DE RETORNO Y
POLÍTICAS DE INTEGRACIÓN

¿CROATAS DE AMÉRICA LATINA O LATINOAMERICANOS EN CROACIA? EXPERIENCIAS DE MIGRACIÓN DE RETORNO DE JÓVENES LATINOAMERICANOS A CROACIA

María Florencia Luchetti
Paula Gadze

Resumen

El interés por la llamada migración de retorno se remonta a la década de 1980, cuando comienzan a estudiarse los movimientos poblacionales hacia los países europeos, producto de la recuperación económica y el desarrollo posterior a la Segunda Guerra Mundial. A su vez, el fenómeno abarca también el retorno al lugar de origen étnico, aspecto que asume diversas denominaciones, por ejemplo, migraciones étnicas de retorno (Tsuda, 2009), retorno ancestral (King, 2000), migraciones por las raíces (Wessenford, 2007), entre otras. En los últimos veinte años se ha desarrollado con fuerza la perspectiva transnacional, dentro de la cual el retorno se concibe como parte de la dinámica migratoria total y como un proceso de largo plazo, diverso y complejo (Vertovec, 1999; Čapo Zmegač, 2010). Como es sabido, Croacia ha sido y es protagonista de diversas dinámicas migratorias que han ocasionado la existencia de una población emigrante casi tan grande como la cantidad actual de habitantes existentes dentro de su territorio. La heterogeneidad de esta migración, debida a las fases migratorias, los lugares de origen y destino, las diversas generaciones migrantes que la componen, el modo de comprender “lo croata” y la forma de definir la propia identidad en relación con ese fenómeno, entre otras circunstancias, redundan en procesos de retorno también complejos y heterogéneos (Čapo Zmegač, 2010). Dentro de esa perspectiva, y combinando enfoques sociológicos y antropológicos, la investigación tiene como objetivo analizar la migración de retorno proveniente de América Latina, procurando comprender las razones que la motivan, las expectativas y experiencias de vida de los migrantes y la integración al país de sus antepasados. Como parte de esa investigación, en este trabajo presentamos resultados prelim-

inares obtenidos mediante el análisis de datos estadísticos y la realización de una encuesta a cien descendientes y retornados. Con ello, pretendemos colaborar en la construcción de un perfil del retornado/a que pueda servir de base a la elaboración de políticas públicas que contribuyan en dicho proceso de integración.

Palabras clave: *migración, retorno, integración, Croacia, América Latina*

Introducción

El término retorno hace referencia a la vuelta de migrantes a su lugar de origen. Ahora bien, podemos asimismo considerar los movimientos poblacionales al lugar de origen étnico como migraciones étnicas de retorno (Tsuda, 2009). A los descendientes que “regresan” solo condicionalmente podemos llamarlos retornados porque ellos migran a la tierra de sus ancestros, es decir, no vuelven a la tierra de origen o nacimiento. Nuevas investigaciones sobre este fenómeno establecieron que no es simple y presenta ambigüedades, tanto en la primera como en otras generaciones de migrantes (Čapo Žmegač, 2010). Por tanto, más allá de ser un regreso al lugar étnico de origen, este tipo de migraciones son consideradas un movimiento más dentro de la dinámica migratoria total (Čapo Žmegač, 2010; Cataño Pulgarin y Morales Mesa, 2015). Es por ello que adherimos a la postura de comprender la idea del retorno como una versión más de la experiencia migrante. Esta perspectiva forma parte del paradigma transnacional, que se ha convertido en el abordaje más extendido para estudiar las migraciones en los últimos quince años.¹

De esta manera, el paradigma transnacional amplía el concepto de retorno al tratarlo como un proceso y al estudiarlo desde los momentos previos. Además, desacredita el “mito o la ilusión del retorno” ya que los preparativos para migrar, los imaginarios de la patria y las intenciones de retorno no se consideran sueños irrealizables, sino lógicos y racionales. La decisión de retornar o de migrar al lugar de origen étnico es un proceso de largo plazo, diverso y complejo, con elementos de romanticismo vinculados con la idea de patria y una cuidadosa medición de las oportunidades que ofrece. Es por ello que podemos estudiarlo como un fenómeno complejo y heterogéneo desde sus fases de preparación, realización -parcial o total- y

¹ La propuesta de analizar los procesos migratorios croatas desde el enfoque transnacional supone reconocer la existencia de relaciones de diverso tipo (históricas, familiares, económicas, políticas, institucionales, religiosas) que atraviesan fronteras, enlazan los contextos de origen y de destino y construyen espacios sociales que trascienden los límites de los estados (Rouse, 1991, 1992, en Čapo Žmegač, 2010; Vertovec, 1999).

posible reversibilidad -total o parcial- (Čapo Žmegač, 2005, 2010).

A partir de estas consideraciones, se analizará la experiencia migratoria considerando en primer lugar los momentos previos en el país de origen, explorando las causas que motivan la decisión de migrar. Luego, la llegada al país, tomando en cuenta los condicionamientos institucionales del país receptor. El estado croata posibilita la incorporación de los inmigrantes descendientes de croatas como ciudadanos con plenitud de derechos civiles y políticos, al otorgarles la ciudadanía. Se analizará el tratamiento de los migrantes por parte del estado y de la sociedad receptora, su aceptación, incorporación e integración, tomando en cuenta varias dimensiones, así como la percepción que tiene el sujeto migrante de su integración (Garcés-Mascareñas y Penninx 2016).

La problemática es abordada tomando el modelo de análisis de los niveles de integración diseñado por Garcés-Mascareñas y Penninx (2016) para el contexto inmigratorio europeo. Estos autores proponen separar el análisis en las dimensiones legal-política, socio-económica y cultural-religiosa. Desde la dimensión legal-política se indaga en la incorporación legal, la obtención de ciudadanía y de derechos civiles y políticos. La dimensión socioeconómica nos invita a repensar en la posición de los migrantes en dominios cruciales para los residentes de esa sociedad. ¿Tienen los “retornados” igual acceso a facilidades institucionales para encontrar trabajo, casa, acceso a la educación, servicio médico? Desde el plano identitario, cultural y religioso se analizan los imaginarios e identificaciones de los “retornados” acerca de Croacia configurados en el entorno de origen, para relevar cómo estos impactaron en la integración en la nueva sociedad, así como para detectar reconfiguraciones en el nuevo contexto y observar las percepciones que los migrantes tienen de estos procesos.

Breve descripción del estado de la cuestión

Distintas dinámicas migratorias fueron marcando la historia poblacional croata, entre ellas la emigración hacia distintos continentes, la inmigración en los países receptores y el llamado retorno étnico. En cuanto a la emigración, se estima que tres millones de croatas y sus descendientes viven fuera de Croacia, si bien algunos autores calculan cifras aún mayores (Čapo, Hornstein Tomić y Jurčević, 2014). La población de Croacia en 2011 era de 4.284.889 de habitantes. Debido a la nueva ola migratoria hacia los países europeos desarrollados acontecida en la última década, el Censo Nacional de Población registró en 2021 3.871.833 personas, lo cual

representa un descenso poblacional de casi un 10 %.²

Importantes flujos se desarrollaron a partir de la segunda mitad del siglo XIX, entre 1890 hasta la Primera Guerra Mundial (1914-1918). Los principales motivos fueron políticos, económicos y sociales; se entrelazaron la inestabilidad política, el escaso desarrollo económico, las difíciles condiciones materiales de vida y la fragmentación del territorio croata bajo distintas entidades estatales (Čapo et al., 2014; Grbić, 2014). Con respecto a las rutas migratorias, la población croata principalmente oriunda de las zonas de Dalmacia, Istria y Primorje se asentó en países de Latinoamérica, como Perú, Argentina, Chile, Brasil, Uruguay, Bolivia, Venezuela, Paraguay, Ecuador y Colombia, en su gran mayoría luego de las restricciones inmigratorias impuestas por Estados Unidos a comienzos de la década del veinte. Algunos autores calculan que antes de la Segunda Guerra Mundial (1939-1945) había en esos países alrededor de 250.000 croatas (Antić, 2002). Una vez finalizada la Guerra e instaurada la República Federal Socialista de Yugoslavia, numerosos croatas abandonaron el territorio por motivos políticos y estuvieron como refugiados en Italia, Austria y Alemania. Luego continuaron hacia el continente americano, siendo Argentina el país que recibió el mayor número de inmigrantes políticos en la región.

La inmigración y la diáspora croata fueron objeto de investigación tanto en Croacia como fuera de ella. La heterogeneidad de la población croata migrante, según sus diversos momentos históricos y lugares de procedencia y de destino, resultan en complejas y divergentes experiencias de retorno y en un interesante punto de partida para investigarlas (Čapo, 2010). Hasta el momento son pocas las investigaciones sobre la migración de retorno étnico a Croacia y aún menos las que se refieren a la población procedente de América Latina. Ciertos trabajos se dedicaron a las experiencias de retorno de los trabajadores temporales (*gastarbajteri*) que regresaron de Alemania (Čapo Žmegač, 2010; Hornstein Tomić, 2016, 2018; Čapo, 2019). Otra investigación puso el foco en los denominados migrantes co-étnicos, los croatas de Vojvodina (región perteneciente a la República de Serbia) que en los años 1991 y 1992 se mudaron a Croacia a raíz del conflicto bélico conocido como *Domovinski rat* (1991-1995) (Čapo Žmegač, 2011). Más recientemente, algunos artículos se interesaron por

² Instituto Nacional de Estadística de la República de Croacia (Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske), Censo Nacional de Población (<https://www.dzs.hr/>). Con anterioridad a la realización del último censo, se había llamado la atención sobre la falta de realismo de las cifras oficiales obtenidas a partir de los datos del Ministerio del Interior referentes a los trámites de residencia de los habitantes, dado que una gran cantidad de personas que se encuentran viviendo en otros países siguen manteniendo su residencia en Croacia, lo cual lleva a una subestimación del número real de emigrantes y del saldo migratorio (Strmota, 2020).

los procesos de toma de decisión llevados a cabo por mujeres de primera y segunda generación establecidas en la costa dalmata (Levak, Luchetti y Jurčević, 2019) y por las razones del retorno, sus múltiples etapas y las características de la participación en el mercado laboral de croatas de primera, segunda y tercera generación (Ružić, Luchetti y Perić Kaselj, 2020).

En relación con las escasas publicaciones que incluyen las migraciones originadas en Latinoamérica, podemos mencionar el libro *Didov San (El sueño del abuelo)*, dedicado a las experiencias en la República de Croacia de descendientes provenientes de distintos países (Čapo et al., 2014), y aquellas que se focalizan en quienes llegaron desde Argentina y Venezuela. En el primero, la problemática es presentada desde una perspectiva antropológica junto con una compilación de estudios de casos particulares de descendientes que migraron desde Canadá, Alemania, Australia, Brasil y Argentina. Además, se exponen los datos disponibles sobre este tipo de migraciones. Con respecto a las segundas, realizadas desde un enfoque similar, Rajković y Gadže (2014) y Gadže y Rajković (2016) analizan los procesos protagonizados por argentinos descendientes que decidieron emigrar al país de sus antepasados luego de la independencia croata (1991), indagando en los motivos que impulsaron la migración, las dificultades al llegar y los comienzos de la nueva vida. En un trabajo más reciente, Rajković Iveta (2019) se centra en las experiencias de descendientes de croatas nacidos en Venezuela que migran a Croacia y discute la suficiencia de la dimensión legal para poder hablar de integración, reforzando la idea de que la investigación debe asumir una perspectiva integral.

Según datos oficiales del antiguo Ministerio de Inmigración de la República de Croacia,³ se registraron como “retornados” (*povratnici*) unas 40.000 personas desde la independencia en 1991 hasta el año 1997 (Cetinić en Čapo et al., 2014). La cifra que ofrece el Ministerio del Interior de la República de Croacia entre los años 1990 y 1998 es de 46.000 personas anotadas como *povratnici* al inscribirse y declarar un domicilio en territorio croata (Vidak, 1998). Sin embargo, los datos aportados por una investigación realizada por el Instituto de Ciencias Sociales Ivo Pilar en 1997 difieren sustancialmente de las estadísticas oficiales, ofreciendo

³ Se trata del Ministerio de la Emigración (*Ministarstvo iseljeništa Republike Hrvatske*) que funcionó entre 1991 y 1995, momento en el que se cambió su nombre por el de Ministerio del Retorno y la Inmigración (*Ministarstvo povrtaka i iseljeništa*) y como tal actuó hasta 1999. Desde el año 2000 existió una dependencia en la órbita del Ministerio de Relaciones Exteriores encargada de estas cuestiones hasta que en 2012 se creó la Oficina Central Estatal para los Croatas en el Exterior (*Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske*) en virtud de lo dispuesto por la Ley sobre las relaciones de la República de Croacia con los croatas en el exterior.

el número de 30.429 retornados, o 24.414 si no se cuentan los menores de quince años (Šakić et al., 1997). Además, allí se dio a conocer que aparentemente el 45 % de las personas registradas como retornados continuaba trabajando y viviendo en el exterior. Por lo tanto, no sorprende la estimación según la cual solo 5.000 personas habrían retornado efectivamente (Čapo et al., 2014). Algunas conclusiones del estudio realizado por dicho instituto indican que el retorno a Croacia después de su independencia no fue significativo, lo efectuaron sobre todo emigrantes de posguerra o primera generación, que retornaron como jubilados y que ya mantenían lazos con Croacia. La mayoría son de clase media, prefieren la vida en ciudades y no tienen intenciones de reemigrar. Los motivos principales del regreso fueron de índole nacionalista y/o familiar.

¿Cuántos y quiénes son los latinoamericanos en Croacia? Una aproximación a la población de estudio

Después de esa primera migración ocurrida en los años inmediatamente posteriores a la independencia de Croacia, desde el año 2000 y sobre todo en los últimos años, se asiste a un nuevo proceso de retorno protagonizado no sólo por migrantes de segunda generación y sus grupos familiares, sino también y principalmente por aquellos de tercera y cuarta generación.⁴ En general, la oportunidad de viajar a Croacia y estudiar el idioma es una de las primeras y más importantes formas de concretar el deseo de hacer una experiencia de vida en el país de sus ancestros para la gran mayoría de descendientes que planifican el retorno. A través del Programa de Aprendizaje del idioma croata en la República de Croacia, la Oficina Central Estatal para los Croatas en el Exterior ha otorgado cerca de dos mil becas a casi 1500 becarios desde 2012.⁵ El Programa permite una residencia de uno o dos semestres, con posibilidad de volver a concursar hasta completar el curso de idioma y cultura croata que comprende seis semestres en total. Los requisitos básicos para la obtención de la beca son poder demostrar la ascendencia croata y haber terminado el colegio secundario.⁶

4 El término segunda generación refiere a los hijos de los migrantes nacidos en el país de destino, los términos tercera y cuarta generación se refieren a los nietos y bisnietos (Heršak, 1998).

5 Entre 2000 y 2012 las becas para estudiar el idioma croata, eran otorgadas por el Ministerio de Relaciones Exteriores. No hemos encontrado datos sobre su cantidad e implementación.

ario.⁶ Este programa tiene gran concurrencia entre descendientes de todo el mundo, aunque desde el año 2017 la gran mayoría de asistentes (entre un 80 % y un 90 %) provienen de países latinoamericanos. El promedio de becarios anuales es aproximadamente 150, pero su número se ha ido incrementando progresivamente en los últimos seis años, duplicándose entre 2014 y 2017 y marcando un nuevo récord en el año académico 2022-2023 con un total de 306 beneficiarios.

En el año 2011 vivían en Croacia más de trescientos latinoamericanos, posiblemente cerca de cuatrocientos,⁷ sin que podamos determinar de modo fehaciente en qué medida se trata de descendientes de emigrantes croatas. Según el análisis del Instituto Nacional de Estadística de la República de Croacia, en el periodo 2016-2020 la relación entre la población inmigrante proveniente de América del Sur y quienes emigraron hacia esa región presenta un saldo positivo en cada uno de los años considerados.⁸ Sumando esos saldos, podemos estimar que actualmente la cantidad de inmigrantes sudamericanos sería aproximadamente de, al menos, quinientas personas.⁹ Respecto de la difícil cuestión de determinar cuántos de ellos son descendientes de croatas, puede resultar de utilidad

6 La beca cubre los costos del curso de idioma, otorga una suma de dinero para ayudar a afrontar los gastos de alojamiento y concede beneficios estudiantiles consistentes en el derecho a alimentarse en comedores a precios subvencionados en un 75 % por el Estado, a tener una credencial de estudiante para el transporte público y a hacer uso de las residencias estudiantiles a un costo entre 50 y 100 euros por mes (para los menores de 36 años). Al momento de la postulación se puede elegir entre las ciudades de Zagreb, Split, Rijeka, Osijek y Zadar.

7 Según nacionalidad, el censo de 2011 registró a 88 brasileros, 40 chilenos, 35 argentinos, 33 peruanos, 25 mexicanos, 23 colombianos, 13 cubanos, 7 bolivianos, 36 personas pertenecientes a "otros pueblos de América del Sur" (quienes suman 300) y 126 personas a "otros pueblos de América del Norte y Central". A su vez, según la ciudadanía poseída, se evidenció la existencia de 67 brasileros, 20 chilenos, 13 peruanos, 12 argentinos, 12 mexicanos, 10 colombianos, 7 venezolanos y 5 ecuatorianos (lo que da un total de 146 personas). Por otra parte, en el 2011 había en Croacia 477 personas cuyo idioma materno era el español. Si a ese número se le restan las 85 personas de nacionalidad española y las 64 ciudadanías otorgadas por el Estado español, obtenemos un saldo de al menos 328 personas no españolas de habla hispana. Asimismo, si a las 130 personas cuyo idioma materno era el portugués se le deducen las 30 de nacionalidad portuguesa y las 21 ciudadanías portuguesas, se concluye que había entonces 79 personas no portuguesas hablantes de portugués. Sin embargo, también es posible que los descendientes nacidos en América Latina estén invisibilizados en estos guarismos, puesto que pueden haberse declarado de nacionalidad croata al censarse y haber tenido al croata como lengua materna. Los datos se encuentran disponibles en la página de Internet de la institución: <https://web.dzs.hr/>

8 Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, „Dospeljeno i odseljeno stanovništvo u/iz Republike Hrvatske”, Hrvatska u brojkama 2021. Disponible en: https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/CroInFig/croinfig_2021.pdf

9 Si a esta cifra se le suma la del censo de 2011, la cantidad de latinoamericanos en Croacia sería superior a ochocientos seres humanos, pero para poder corroborarla se hace preciso esperar a que estén disponibles los datos del último censo relativos a nacionalidad, ciudadanía e idioma materno, puesto que desconocemos el movimiento poblacional del período completo.

comparar esos datos estadísticos con la cantidad de asistentes al Programa de aprendizaje del idioma croata en la República de Croacia (Tabla 1).

Tabla 1: Inmigrantes, emigrantes y becarios en el período 2016-2020

Kalendarska godina	Inmigrantes	Emigrantes	Saldo migratorio	Año académico	Cantidad de becarios
2016	83	18	65	2016.-2017.	88
2017	109	29	80	2017.-2018.	154
2018	125	58	67	2018.-2019.	127
2019	181	52	129	2019.-2020.	170
2020	184	60	124	2020.-2021.	141*
Totales	682	217	465		680

*Para el año académico 2020-2021 se hicieron dos convocatorias y fueron beneficiadas 120 personas en el primer semestre y 141 en el segundo. Debido a la situación pandémica, se asume que se trató centralmente de las mismas personas.

Fuente: elaboración propia en base a los datos públicos de la Oficina Estatal para los Croatas en el Exterior y el Instituto Nacional de Estadística de la República de Croacia

Al poner en relación estos datos podemos observar que el programa de becas ofrecido por el Estado, si bien no explica la totalidad del movimiento migratorio, constituye uno de los motores centrales de la llegada de latinoamericanos. Por otra parte, no debe perderse de vista que en ocasiones los becarios poseen la ciudadanía croata o de algún otro país, por lo que es posible que esos casos no queden asentados en las solicitudes de residencia a partir de las cuales el Ministerio del Interior registra las entradas y salidas de población. Con todas las observaciones y recaudos que el caso requiere, a partir de lo expuesto es posible concluir que la gran mayoría de latinoamericanos que viven en Croacia tienen raíces croatas.

Observaciones metodológicas

Una vez establecida la población de estudio, podemos considerar la estrategia metodológica adoptada. Siguiendo el objetivo enunciado al inicio, el primer paso fue la confección de una encuesta autoadministrada que fuese de sencillo procesamiento y que recuperara las dimensiones planteadas en el modelo de análisis de los niveles de integración (Garcés-Mascareñas y Penninx, 2016). La misma contiene un total de cuarenta preguntas, la mayor parte cerradas, y fue realizada en línea en idioma español y promovida por correo electrónico y a través de las redes sociales Facebook y WhatsApp en varias etapas, desde finales de 2019 a mediados

de 2022. Se utilizó una combinación de muestreo incidental y por bola de nieve para obtener una muestra de 100 casos (98 válidos). Si bien no se trata de una muestra representativa, dado que al desconocer las características de la población es imposible determinar los criterios muestrales para obtener representatividad, entendemos que la gran cantidad de casos en relación con el universo estudiado otorga significancia a los resultados y permite cumplir con solvencia el objetivo trazado. Los criterios de selección fueron: ser descendiente de croatas y encontrarse viviendo en Croacia o desear hacerlo, o ser un emigrante retornado o que desea retornar.¹⁰ El diseño de la investigación, que combina estrategias cuantitativas y cualitativas, se completa con la realización de entrevistas semiestructuradas y en profundidad y con observación participante. A continuación presentamos los resultados preliminares obtenidos a través del análisis de la encuesta y las entrevistas realizadas hasta el momento.

Descripción de la muestra y análisis de los resultados obtenidos

A partir del paralelismo corroborado entre el otorgamiento de becas para el aprendizaje del idioma y el arribo de personas desde los países latinoamericanos, una de las primeras dimensiones a tomar en cuenta para el análisis es el tiempo de residencia en Croacia. Al respecto, podemos observar que existe una relación inversamente proporcional entre el tiempo de residencia y la cantidad de personas. De este modo, casi la mitad de los encuestados (45 %) se encuentra en el país hace menos de dos años, un cuarto de ellos (26 %) llevan en él entre dos y cinco años, un 14 % entre cinco y diez años, un 7 % entre 10 y 15 años y un 5 % entre 15 y 20 años. Sólo un 3 % reside en Croacia hace más de 20 años. Esta situación se confirma al considerar la distribución etaria y generacional de la muestra. Respecto de la edad, el grueso de los encuestados son jóvenes de entre 20 y 50 años. Un poco más de la mitad (53 %) tiene entre 30 y 39 años, el 23 % tiene entre 20 y 29 y el 18 % entre 40 y 49. Se trata en su gran mayoría de personas nacidas después de 1970. Sobre la generación migrante, podemos ver que la gran mayoría son nietos (47 %) o bisnietos (27 %) de quienes emigraron de Croacia, en tanto que el 8 % son hijos y el 6 % tataranietos.

¹⁰ Resultados preliminares, pero focalizados en la población deseosa de vivir en Croacia fueron presentados en las conferencias internacionales *Povratništvo i gospodarski razvoj*, organizada por la Fundación Konrad Adenauer, el Instituto de Investigación de la Facultad de Estudios Croatas de la Universidad de Zagreb, el Instituto de Migraciones y Estudios Étnicos, el Instituto de Ciencias Sociales Ivo Pilar y la Fundación para la Emigración Croata en noviembre de 2019 y *Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država (2)*, organizada por el Instituto de Migraciones y Estudios Étnicos en mayo de 2021.

Solo dos personas son nacidas en Croacia.

Al considerar el género, vemos que se distribuye de modo bastante homogéneo entre hombres y mujeres, correspondiendo estas últimas al 55 % de la muestra. Sobre el estado civil de los encuestados, podemos decir que la mayoría (57 %) son solteros, en tanto que el resto vive en pareja, estando casados un 27 % y sin estarlo un 11 %. Sólo un 5 % está separado o divorciado. Asimismo, se trata de una población que cuenta con estudios superiores. El 72 % tiene título universitario (el 48 % completó una carrera de grado, el 17 % una de posgrado y el 7 % inició un posgrado, pero aún no lo terminó), el 11 % completó estudios terciarios y un número similar cuenta con estudios universitarios incompletos. La mitad (52 %) nació en Argentina, en Chile lo hizo un 20 %, en Perú un 9 % y en Bolivia un 6 %. El resto tuvo como lugar de nacimiento Venezuela (3 %), Colombia (3 %), Paraguay (2 %), Croacia (2 %), EE. UU. (1 %) e Italia (1 %). Respecto de las ciudades de origen, la mayoría proviene de grandes ciudades y de las localidades en las que hay mayor presencia de croatas, tales como Buenos Aires, Santiago, Lima, Córdoba, Punta Arenas y Cochabamba, pero la dispersión de la muestra es grande, contabilizándose cerca de cuarenta ciudades en las que nacieron los encuestados. Respecto del lugar de residencia, podemos apreciar cómo la gran mayoría vive en Zagreb (72 %) y el resto mayormente en Split (12 %).

Aproximadamente tres cuartos de los encuestados son ciudadanos croatas (78 %) y quienes esperan la resolución luego de haber iniciado el trámite para la obtención de la ciudadanía igualan en cantidad a quienes no lo ha iniciado todavía (7 % en cada caso). Respecto del idioma, más de la mitad (55 %) habla croata, mientras que aproximadamente una tercera parte refiere estar estudiándolo (21 %) o hablarlo un poco (13 %). Junto con el aprendizaje del idioma, uno de los factores cruciales para considerar exitoso el proceso de integración es la posibilidad de inclusión en el mercado de trabajo. Al respecto, podemos observar que un 38 % de los encuestados declara tener un empleo permanente, un 20 % afirma poseer un empleo temporal y otro 20 % se encuentra desarrollando un emprendimiento propio, mientras que el 13 % está desempleado y el 6 % es estudiante. Si se tiene en cuenta la tasa de desempleo del 8 %, ¹¹ vemos que a los descendientes les resulta más difícil emplearse que a la población local. Esto se refuerza al tomar en consideración las respuestas dadas a las preguntas abiertas y en algunas entrevistas donde pudieron explicarse sobre la dificultad que conlleva conseguir trabajo en los ámbitos de

¹¹ Se trata de un promedio calculado para el período de realización de la encuesta según los datos brindados por el Instituto Nacional de Estadística de la República de Croacia, disponibles en: <https://podaci.dzs.hr/2022/hr/29256>

actividad en los que se han formado y encontrar empleos de calidad fuera de la temporada turística. En cuanto a las profesiones a las que se dedican, las mismas presentan una gran variabilidad, entre las que se destacan la ingeniería, la docencia, la administración, el arte, el diseño, la traducción, la comunicación, el turismo y la gastronomía, la arquitectura, la psicología, la abogacía, la contabilidad, el periodismo y la mecánica, entre otras. En muchas de ellas el buen dominio del idioma croata se vuelve un requisito para la obtención de empleo, lo cual puede demandar varios años.

Cuando se indagan los motivos del retorno, pueden identificarse grandes grupos temáticos que contienen dimensiones personales, familiares, emocionales, culturales y económicas y que pueden ser diferenciados analíticamente, pero que la mayoría de las veces se presentan entrelazados. El primero tiene que ver con las condiciones de vida en Croacia, destacándose las respuestas vinculadas a la seguridad, la calidad y el estilo de vida, el orden, la belleza y la tranquilidad. Una segunda formación de índole más afectiva o emocional se relaciona con la búsqueda de las raíces, el contacto o la cercanía con la familia, el deseo de conocer o aprender el idioma y la cultura de los antepasados, el sentimiento de pertenencia y de nostalgia, la importancia del lugar de origen étnico, el amor y la idealización. Un tercer conjunto de motivaciones nos habla de la búsqueda de oportunidades, la expectativa por probar nuevas experiencias, la necesidad de un cambio y el deseo de conocimiento o de brindar un mejor futuro a sus hijos. Se trata de enunciados generales que conviven con otros que tienen una connotación más específica y material, tales como la idea de progresar, las mejores oportunidades de empleo, el desarrollo profesional, los mejores salarios y la estabilidad económica. Un último grupo pone el acento en los factores de expulsión, indicando los problemas que hay en el lugar desde el que se emigró o simplemente planteando la emigración como un imperativo. Una subcategoría dentro de este grupo menciona el deseo de vivir o hacer una experiencia puntualmente “en Europa” o más indistintamente “en el extranjero”. Para finalizar, la idea del retorno en sí aparece explícitamente enunciada en algunos casos.

Cuando se contempla el proceso de adaptación a la vida en Croacia, casi la mitad de los encuestados (48 %) afirma que le resultó fácil y el 37 % que no le resultó tan fácil, mientras que la califican como difícil y muy difícil el 8 % y el 6 %, respectivamente. Al desagregar ese proceso de adaptación general en ámbitos de inserción social específicos, podemos tener una imagen más clara de los desafíos y condicionamientos planteados

por el nuevo país.¹² Respecto de la educación, la mayoría (74 %) consideró que había necesitado o necesitaba bastante ayuda (33 %), mucha ayuda (20 %), algo de ayuda (16 %) o que la misma había sido o era indispensable (5 %). En relación con el trabajo, se incrementa levemente el número de personas que estima necesario el apoyo (82 %), pero notablemente el de quienes lo evalúan como fundamental (28 %), mientras que algo, bastante y mucho apoyo necesitaron el 16 %, 23 % y 15 %, respectivamente. De manera similar, en el ámbito de la salud más del 80 % requirió o requiere apoyo, siendo el mismo evaluado como bastante necesario en un 30 %, determinante en un 22 %, muy necesario en 16 % y algo necesario en 15 %. En cuanto al acceso a la vivienda, también vemos que una mayoría (74 %) evalúa la ayuda como un factor importante, considerándola algo necesaria el 18 %, bastante necesaria el 31 %, muy necesaria el 12 % y determinante el 13 %. Con atención al aprendizaje del idioma, casi el 90 % manifestó haber necesitado apoyo, siendo el mismo valorado como mucho por un 28 %, bastante por un 25 %, determinante por un 21 % y poco por un 15 %.

Sobre el grado de satisfacción general con la vida en Croacia, el 41 % de los encuestados indicó estar satisfecho, el 28 % muy satisfecho y el 24 % medianamente satisfecho. Analizados comparativamente, y presentados en orden decreciente, los ámbitos de la vida social que generan mayor satisfacción son la seguridad, la enseñanza del idioma, la educación, la vivienda, la salud y el trabajo. Respecto de la salud, satisfecho y muy satisfecho está el 33 %, medianamente satisfecho el 36 % y poco satisfecho o insatisfecho el 29 %. Con respecto al empleo, el grado de insatisfacción aumenta, estando satisfecho o muy satisfecho el 37 %, medianamente satisfecho el 22 % e insatisfecho o poco satisfecho el 36 %. En las respuestas abiertas también se puede ver complacencia con la tranquilidad y la calidad y variedad de productos alimenticios. Por el contrario, se observa gran insatisfacción con la atención en los organismos públicos, la burocracia, el tiempo de espera para la obtención de documentos, la falta de información pertinente y unificada, las condiciones laborales y los bajos salarios.

Conclusión

Con base en el análisis de los datos estadísticos disponibles, podemos

¹² Se pidió a los encuestados que calificaran del 1 al 5 el apoyo o la ayuda que habían necesitado o aún necesitaban en cada uno de los ámbitos mencionados según los siguientes valores: 1. No necesité o no necesito nada de ayuda; 2. Necesité o necesito algo de ayuda; 3. Necesité o necesito bastante ayuda; 4. Necesité o necesito mucha ayuda; 5. Dependí o dependo completamente de esa ayuda para poder vivir en Croacia.

estimar que actualmente viven en Croacia al menos unas 500 personas latinoamericanas, la mayoría de origen croata. Según el análisis realizado, los retornados de la primera etapa están escasamente representados en la muestra, sin que podamos determinar por el momento si se trata de una subrepresentación o si han perdido peso relativo frente a los movimientos migratorios de los últimos años. Esta es una de las cuestiones que debe profundizarse en futuros trabajos, pero es de esperar que la afluencia de descendientes provenientes de Latinoamérica siga incrementándose, planteando un claro desafío a las instituciones responsables de su inclusión plena en la vida social y cultural del país.

La dimensión legal-política de la integración pareciera ser la más sencilla de lograr dado que, por el hecho de ser descendientes, todos los retornados tienen derecho a la obtención de la ciudadanía. En efecto, tal como hemos visto, la mayor parte de los encuestados ya la han obtenido. No obstante, quienes aún no lo han hecho sugieren que el trámite se podría facilitar y, sobre todo, acortar el tiempo de espera. Por otra parte, esa instancia no es suficiente para el ejercicio de los derechos que les asisten. Hacen falta aún adecuados programas de información y asesoramiento que los ayuden a conocer sus derechos y obligaciones como ciudadanos y así consolidar la incorporación legal y política plena.

En cuanto a la dimensión socioeconómica, los dos ámbitos que generan más dificultad en el proceso de integración son el aprendizaje del idioma y la inserción en el mercado laboral. En los últimos años se ha visto favorecido el acceso al empleo como resultado de la reactivación económica y la emigración de los jóvenes croatas hacia otros países europeos. Probablemente esos sean los motivos por los cuales la mayoría de los encuestados se encuentra desarrollando alguna actividad. Sin embargo, tal como hemos visto, casi la mitad aún carece de competencias lingüísticas adecuadas para desenvolverse en el ámbito laboral de acuerdo con su formación y capacidades profesionales. Para estas personas, en gran medida jóvenes universitarios, el espacio del trabajo es el que presenta niveles más bajos de satisfacción y también aquel que evalúan como el más exigente en cuanto a necesidad de apoyo institucional o ayudas de diverso tipo. La extensión temporal requerida para un dominio exitoso del idioma puede atentar contra la radicación de estos jóvenes frente a oportunidades laborales en países europeos de habla hispana o lusitana. Esta situación pone en evidencia la conveniencia de crear programas de empleo especiales que, combinados con el aprendizaje del idioma, les permitan afrontar mejor el proceso de adaptación.

Sobre la dimensión cultural, se ha podido comprobar que las experiencias son extremadamente variadas y que las percepciones

respecto del proceso de integración varían mucho en función de la edad, el lugar de origen y de residencia, la profesión e inserción en el mercado laboral, el género, la experiencia migratoria previa, etc. En algunos casos se ha experimentado discriminación y se considera la sociedad croata como cerrada o incluso racista, mientras que otras representaciones contemplan la apertura, amabilidad y hospitalidad como características de esa sociedad. La realización de entrevistas en profundidad ayudará a examinar mejor esta dimensión de análisis.

Para finalizar, es importante destacar la percepción que los migrantes o retornados tienen sobre su proceso de adaptación. Al respecto, el análisis indica que los mismos consideran prioritaria la implementación de programas específicos para facilitar el retorno. En primer lugar, como se ha mencionado, se requiere asesoramiento sobre legislación y condiciones laborales, el modo de registrar y tributar el trabajo freelance, orientación para la realización de todo tipo de trámites, disponibilidad de personal idóneo para comunicarse con extranjeros, capacitación y apoyo para desarrollar emprendimientos, cursos y talleres para conseguir trabajo, creación de redes de apoyo, información sobre temas financieros, créditos de vivienda, culminación o continuación de estudios superiores, posibilidades de continuar con la profesión que ya se posee y funcionamiento del sistema de salud. Algunos comentarios críticos evidencian, como se ha indicado, los espacios en los que es necesario trabajar para mejorar la experiencia del retorno.

Bibliografía y fuentes

- Antić, Lj. (2002). *Hrvati i Amerika*. Hrvatska sveučilišna naklada. Hrvatska Matica Iseljenika.
- Cataño Pulgarín, S. V. & Morales Mesa, S. A. (2015). La migración de retorno. Una descripción desde algunas investigaciones latinoamericanas y españolas. *Revista Colombiana de Ciencias Sociales*, 6(1), 89-112. <https://doi.org/10.21501/22161201.1424>
- Čapo Žmegač, J. (2005). Ethnically privileged migrants in their new homeland. *Journal of refugee studies*, 18(2), 199-215.
- Čapo Žmegač, J. (2010). Različiti pristupi povratnim migracijama: primjer Hrvatske. *Studia ethnologica Croatica*, 22(1), 11-38. <https://hrcak.srce.hr/62238>
- Čapo Žmegač, J. (2011). *Strangers Either Way: The Lives of Croatian Refugees in their New Home*. Berghahn Books.
- Čapo, J. (2019). *Dva doma. Hrvatska radna migracija u Njemačku kao transnacio-*

nalni fenomen. Durieux.

- Čapo, J., Hornstein Tomić, C. & Jurčević, K. (2014). *Didov san. Transgranična iskustva Hrvatskih iseljenika*. Institut za etnologiju i folkloristiku. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Gadze P. & Rajković Iveta, M. (2016). Los croatas de Argentina. En J. C. Radovich (Comp.), *Etnicidad y migraciones en Argentina* (pp. 197-224). Sociedad Argentina de Antropología.
- Garcés-Mascareñas B. & Penninx R. (2016). The concept of Integration as an Analytical Tool and as a Policy Concept. *Integrations Processes and Policies in Europe: contexts, levels and actors*. IMISCOE Research series.
- Grbić Jakopović, J. (2014). *Multiplificiranje zavičaja i domovina. Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet*. Filozofski fakultet u Zagrebu. Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju. FF-press.
- Heršak, E. (1998). *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*. Institut za migracije i narodnosti. Školska knjiga.
- Hornstein Tomić, C. (2016). Diaspora politics and re-migrant perspectives on identity and belonging in Croatia today. En S. Schüller (Ed.), *Exchange, Dialogue, New Divisions? Ethnic Groups and Political Cultures in Eastern Europe* (pp. 93-112). Lit Verlag.
- Hornstein Tomić, C. (2018). "The world doesn't owe you anything": A family's (re-)migration from and to Croatia. En C. Hornstein Tomić, R. Pichler & S. Scholl-Schneider (Eds.), *Remigration to Post-Socialist Europe. Hopes and Realities of Return* (pp. 95-129). Lit Verlag.
- King, R. (2000). Generalizations from the History of Return Migration. En B. Ghosh (Ed.), *Return Migration: Journey of Hope or Despair?* International Organization for Migration, Ginebra, pp. 7-55.
- Levak, N. K., Luchetti, M. F. & Jurčević, K. (2019). Return-migration to the Ancestral and/or Cultural Homeland: Financial, Cultural, Social, and Emotional Perspectives and Processes Undergone by Women Moved to the Dalmatian Coast of Croatia. En K. Jurčević, Katica, L. Kaliterna Lipovčan & O. Ramljak (Eds.), *Mediterranean Issues, Book 2. Reflections on The Mediterranean* (pp. 317-328). Institute of Social Sciences Ivo Pilar. VERN Group. Scientific Council of Anthropological Research (HAZU). Euro-Mediterranean Academic Network (EMAN).
- Rajković Iveta, M. (2019). Državljanstvo vs. integracija: iskustva visokoobrazovanih Hrvata iz Venezuele i Roma nogometaša. *Studia ethnologica Croatica*, 31(1), 157-184.
- Rajković Iveta, M. & Gadze, P. (2014). Hrvati u Buenos Airesu i Rosariju, Latinosi u Zagrebu. En J. Grbić Jakopović (Ed.), *Multiplificiranje zavičaja i domovina. Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet* (pp. 133-153). Filozofs-

ki fakultet u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju.

Ružić, N. K., Luchetti, M. F. & Perić Kaselj, M. (2020). Labour Market Participation of Returnees and Second Generation Croats in Croatia: Processes to Participation. En M. Perić Kaselj (Ed.), *Zbornik radova Međunarodne znanstveno-stručne konferencije Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država / Proceedings of the International Scientific-Professional Conferences Migration and Identity: Culture, Economy, State* (pp. 377-389). Institut za migracije i narodnosti.

Strmota, M. (2020). Usporedba domaće i inozemne službene statistike o iseljavanju iz Zhvatske. En M. Perić Kaselj (Ed.), *Zbornik radova Međunarodne znanstveno-stručne konferencije Migracije i identitet: kultura, ekonomija, država / Proceedings of the International Scientific-Professional Conferences Migration and Identity: Culture, Economy, State* (pp. 470-479). Institut za migracije i narodnosti.

Šakić, V., Ivanda-Serdar, K., Jurčević, J., Mišetić, A., Mlačić, B. & Pokos, N. (1997). *Sociodemografski, migracijski, povratničko-motivacijski i psihosocijalni status hrvatskih povratnika iz iseljništva* (elaborat). Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

Tsuda, Takeyuki. (2009). *Diasporic Homecomings. Ethnic return migration in comparative perspective*. Stanford University Press.

Vidak, N. (1998). The Policy of Immigration in Croatia. *Politička misao*, 35(5), 57-75. <https://hrcak.srce.hr/32121>

Vertovec, S. (1999). Conceiving and Researching Transnationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), 447-462.

Wessendorf, S. (2007). 'Roots-Migrants': Transnationalism and 'Return' among Second-generation Italians in Switzerland. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(7), 1083-1102. <https://doi.org/10.1080/13691830701541614>

IMPLEMENTACIÓN DE MEDIDAS Y ACTIVIDADES DESTINADAS A ATRAER A LOS EMIGRANTES CROATAS Y SUS DESCENDIENTES EN AMÉRICA DEL SUR

Vladimira Rezo
Mateja Glavaš

Trabajo profesional (no científico)

Resumen

De acuerdo con el Artículo 10 de su Constitución, la República de Croacia protege los derechos e intereses de los ciudadanos croatas que viven o residen en el extranjero y promueve su vinculación con la patria. Sobre la base de lo allí estipulado, en el año 2011 se adoptó la Estrategia sobre las relaciones de la República de Croacia con los croatas en el exterior y a fines del mismo año se aprobó la Ley de relaciones de la República de Croacia con los croatas en el exterior. Con ello se creó la base legal e institucional para la construcción y el desarrollo de lazos estrechos entre los emigrados y la patria. En el marco de la Ley están prescritos los titulares de las relaciones y la cooperación con los croatas en el exterior, así como reguladas las formas de esa cooperación y las medidas y actividades para el retorno y la inmigración de los emigrantes y sus descendientes. Entre las más significativas se destacan aquellas destinadas a posibilitar el regreso y atraer el interés de estudiantes y científicos de origen croata. Por lo tanto, en este capítulo se presenta el trabajo de los organismos oficiales titulares de la cooperación, haciendo foco en el ámbito académico y educativo de América del Sur y analizando las medidas y actividades llevadas adelante para facilitar el proceso de retorno, la educación y la actividad científica de los interesados. Asimismo, el propósito de este trabajo es mostrar ejemplos de buenas prácticas e integración de los grupos mencionados, pero también señalar las deficiencias y omisiones en la implementación de la Ley o la Estrategia.

Palabras clave: *medidas, actividades, atracción, estudiantes, científicos*

Introducción

Croacia es un país de emigrantes. Según los datos de la Oficina Estatal Central para los Croatas en el exterior, alrededor de tres millones de emigrantes croatas y sus descendientes viven fuera de sus fronteras, de los cuales unos 500.000 se encuentran en países sudamericanos (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, s.f., Hrvatski iseljenici u prekomorskim i europskim državama i njihovim potomci). La necesidad de vinculación con los emigrantes y sus descendientes fue reconocida por la República de Croacia e incorporada en el artículo 10 de su Constitución, que la obliga a proteger “los derechos e intereses de los ciudadanos que viven o residen en el extranjero y a promover sus vínculos con la patria”, así como a brindar atención y protección especiales a partes del pueblo croata en el extranjero. Estos principios contenidos en el Artículo 10 de la Constitución fueron la base para la elaboración de la Estrategia sobre las relaciones de la República de Croacia con los croatas en el exterior (en adelante, la Estrategia) del año 2011. Allí se determina que todos los croatas son miembros de un mismo pueblo, independientemente de “dónde y en qué estatus vivan” (Ministarstvo vanjskih i europskih poslova, 2011, p. 1). Con esta Estrategia se procura conectar a los croatas que se encuentran dentro y fuera de Croacia en la “realización de una comunidad cultural croata, a través de un conjunto de actividades sociales esenciales para la preservación y el fortalecimiento de la identidad y la prosperidad croatas” (Ministarstvo vanjskih i europskih poslova, 2011, p. 3). Para alcanzar esos objetivos fue necesario adoptar un marco legal e institucional y, por lo tanto, el mismo año se aprobó la Ley de relaciones entre la República de Croacia y los croatas en el exterior (en adelante, la Ley). A fin de implementar las medidas y actividades contenidas en la Estrategia y la Ley, en 2012 se creó la Oficina Estatal Central para los Croatas en el Exterior (en adelante, la Oficina Central), que tiene a su cargo el desarrollo y fortalecimiento de la cooperación entre todas las partes que componen el pueblo croata, sobre lo cual se puede encontrar información en su página de Internet (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, s.f., Općenito o djelokrugu rada i ustroju Središnjeg državnog ureda).

Por otra parte, se reconoce la necesidad de trabajar para fortalecer la cooperación y crear medidas para atraer y alentar a los emigrantes a regresar, frente a las tendencias demográficas negativas que representan un gran problema en Croacia (Brnić, 2019). Fomentar su retorno es precisamente una de las medidas de renovación demográfica y desarrollo de

la República de Croacia previstas por la Estrategia y la Ley. Allí se dedica especial atención a la captación y facilitación del retorno de científicos afirmados y estudiantes. Así, la Estrategia en el Artículo 5.4.1. prevé “el fomento del retorno y la cooperación con científicos croatas en el exterior a través de proyectos e investigaciones científicas” y el establecimiento de un “programa de tutoría virtual” entre estudiantes, científicos y empresarios de todo el mundo con la finalidad de transferir conocimientos y experiencias especiales (know-how)” (Ministarstvo vanjskih i europskih poslova, 2011, p. 10). El Artículo 5.4.2. se ocupa de la cuestión de la atracción de los estudiantes, lo que se garantizaría mediante diversas medidas, entre las que se destacan las siguientes: programas para aprender el idioma, becas para programas de estudio en Croacia, patrocinio para el alojamiento en residencias estudiantiles, adopción de cupos especiales de inscripción en universidades y diseño de proyectos especiales para acercar Croacia a los descendientes de croatas (Ministarstvo vanjskih i europskih poslova, 2011, p. 10). Para la implementación exitosa de estas medidas y actividades es particularmente importante la cooperación de los sectores público y académico, como ministerios, universidades, agencias y la Oficina Central.

A través del artículo 57 de la Ley se establece una Oficina de Bienvenida cuya función principal es proporcionar información y asistencia a los potenciales retornados con vistas a favorecer su adaptación a la sociedad croata lo más fácilmente posible. Entre los destinatarios de la Ley también se destacan los estudiantes (art. 60 y 61) y científicos (art. 62) y se prescriben las medidas conducentes a su retorno, las cuales habían sido previamente especificadas en la Estrategia (art. 62.)

Este trabajo proporciona una revisión de las medidas y actividades destinadas a la promoción del retorno de estudiantes y científicos emprendidas por los organismos e instituciones de la República de Croacia, así como los resultados de su implementación en la práctica. Además, se presentan recomendaciones cuyo objetivo es brindar posibles propuestas para aumentar la eficacia de la ejecución de las medidas y actividades existentes.

El aprendizaje del idioma croata

Programa de aprendizaje del idioma croata en la República de Croacia

El programa de aprendizaje del idioma croata en la República de Croacia es una de las actividades más antiguas para promover el retorno. El programa funciona desde los años noventa del siglo pasado y, después de su establecimiento en 2012, es implementado por la Oficina Central

en cooperación con el Centro de Croata como Segunda Lengua y Lengua Extranjera "Croaticum", de Zagreb, el Centro para Estudios Croatas en el Mundo, de Split, y la Escuela de Croatística, de Rijeka. En el sitio web de la Oficina Central se definen los objetivos del programa de la siguiente manera: "conocer y preservar la cultura croata y la identidad nacional, vincularse y cooperar con los croatas emigrados y sus descendientes y alentar su regreso e inmigración a la República de Croacia" (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, 28 de mayo de 2019). El curso de idioma está vinculado con la medida de asignación de becas a los asistentes. En el curso académico 2019/2020 se otorgaron 250 becas a 170 estudiantes y desde 2012 más de mil personas participaron del programa, distribuyéndose hasta el momento más de 2400 becas para el aprendizaje del idioma croata (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, s.f., Odluka o dodjeli stipendija za učenje hrvatskoga jezika u Republici Hrvatskoj u akademskoj godini 2019./2020.). La profesora Lidija Cvikić en su trabajo "El conocimiento de la lengua croata como factor de retorno de los emigrantes", expuesto en el Tercer Congreso de la Emigración Croata celebrado en Osijek del 28 de junio al 1 de julio de 2018, señaló que el foco de los cursos de aprendizaje del idioma croata no debe ser sólo el nivel de conocimiento del idioma requerido para la educación y el empleo, sino también el nivel requerido para la integración en la sociedad croata (2018, pp. 43-44).

Surge aquí la pregunta sobre la proporción de estudiantes y personas con título universitario entre los participantes del Programa. Por medio de una conversación con la Sra. Ivanka Kunštić, directora de la Oficina de Bienvenida, nos enteramos de que aproximadamente la mitad de ellos son ciudadanos académicos con título universitario y aproximadamente el 25 % son estudiantes. Por lo tanto, durante el retorno, las becas para aprender el idioma croata ayudan principalmente al grupo de estudiantes y ciudadanos con estudios superiores.

Curso electrónico para el aprendizaje del idioma croata

El Centro de Croata como Segunda Lengua y Lengua Extranjera "Croaticum" como parte del Departamento de Croatística de la Facultad de Filosofía de la Universidad de Zagreb, el Centro de Apoyo al Aprendizaje Electrónico de la misma casa de estudios y la Oficina Central son los responsables del proyecto que ofrece la posibilidad de realizar un curso electrónico gratuito para aprender los dos primeros niveles (A1 y A2) de croata como segundo idioma. El curso electrónico para el nivel A1 se

lanzó en diciembre de 2017 y está disponible en el enlace <https://a1.ffzg.unizg.hr>. En diciembre de 2018 se continuó con el curso para el nivel A2, el cual se encuentra en el enlace <https://a2.ffzg.unizg.hr/>. Ambos niveles están disponibles para los usuarios tanto en inglés como en español.

Hasta el 29 de febrero de 2020, más de 5000 usuarios tomaron los cursos, 1087 de los cuales usaron la interfaz en idioma español. Los usuarios del curso electrónico para el nivel A1 procedían de 116 países y una parte importante de los mismos, de Argentina y Brasil. El nivel A2 de aprendizaje de croata en la interfaz en lengua español fue utilizado por 48 de los 375 participantes y en su mayoría procedían de Brasil, Chile y Argentina. En su página web, la Oficina Central presenta correctamente los cursos como una ayuda y apoyo a parte de la emigración croata y como una motivación para conocer la cultura y la identidad croatas (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, 19 de marzo de 2020, *Otvoreni e-tečajevi hrvatskog jezika A1 i A2 razine*).

La recomendación relacionada con los cursos electrónicos gratuitos de idioma croata se refiere a su continuación gratuita y ampliación a niveles superiores.

Portal en línea para el aprendizaje electrónico del idioma croata – HR4EU

El portal en línea para el aprendizaje electrónico de croata fue diseñado en 2015 por Marko Tadić, profesor titular del Departamento de Lingüística de la Facultad de Filosofía de la Universidad de Zagreb, y las estudiantes de lingüística Matea Filko y Daša Farkaš. El portal HR4EU es un proyecto de uso gratuito y está financiado con ingresos de la Unión Europea, más específicamente del Fondo Social Europeo. Además de la posibilidad de hacer un curso general de idioma en tres niveles (principiante, intermedio y avanzado), ofrece también cursos especializados para usuarios comerciales y estudiantes. Junto a esos cursos, están disponibles diccionarios, mapas interactivos que presentan la cultura, la historia, la belleza natural y la gastronomía croatas, así como otras informaciones útiles necesarias para una estadía en Croacia. La interfaz del portal está en idioma inglés y se encuentra disponible en el enlace <https://www.hr4eu.hr/> (HR4EU – Mrežni portal za e-učenje hrvatskoga jezika).

Programas del centro de croata como segunda lengua y lengua extranjera "Croaticum"

Como parte del Departamento de Croatística la Facultad de Filosofía de la Universidad de Zagreb, el centro "Croaticum" ofrece gran variedad

de programas arancelados para el aprendizaje del idioma, aunque existe la posibilidad de becar a estudiantes extranjeros en base a acuerdos bilaterales internacionales y programas de cooperación firmados entre la República de Croacia y otros países. Los programas son los siguientes:

1. Curso semestral de lengua y cultura croatas
2. Curso semestral reducido de lengua y cultura croatas
3. Curso mensual de lengua y cultura croatas
4. Escuela de verano Croaticum de lengua y cultura croatas
5. Escuela de otoño Croaticum de lengua y cultura croatas
6. Escuela de invierno Croaticum de lengua y cultura croatas
7. Curso intensivo especializado de lengua y cultura croatas
8. Programas electivos de lengua y cultura croatas
9. Módulo de croata como segunda lengua y lengua extranjera
10. Clases individuales de lengua y cultura croatas (Programas).

La recomendación en relación con esta medida se refiere a subsidiar el costo del programa "Croaticum" para todos los retornados de América del Sur (que no hayan recibido una beca).

Cupo especial para la minoría nacional croata y la emigración croata en las universidades de la República de Croacia

La Oficina Central, en cooperación con las universidades de la República de Croacia, ha creado una medida que puede tener un impacto significativo en el retorno de los ciudadanos académicos a su patria. Con el objetivo de fortalecer las relaciones entre los croatas que están en la patria y aquellos que están en la emigración, a través de un Convenio de colaboración en el campo de la educación y la ciencia concertado entre la Universidad de Zagreb y la Oficina Central en 2017, se acordó un cupo especial para que las minorías croatas y los descendientes de croatas pudieran realizar estudios universitarios. Con este acuerdo se simplifica el proceso de inscripción en las facultades, las cuales conservan el derecho de establecer criterios de valoración y califican de forma independiente a los candidatos postulados. Esos cupos se refieren a dos categorías de solicitantes, los miembros de la minoría croata y los emigrantes croatas y sus descendientes en países de ultramar (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, 5 de abril de 2019).

Unos años después, a través de la firma de un Convenio entre la

Oficina Central y las demás universidades e instituciones de educación superior de la República de Croacia, se incrementaron los cupos para el año académico 2019/2020. Durante las inscripciones de verano se unió al acuerdo la Universidad Católica Croata, asegurando la inscripción de un candidato de la minoría croata y uno de la emigración croata para las carreras universitarias regulares de pregrado y grado de Historia, Sociología, Comunicación, Psicología y Enfermería (HKS donio posebne upisne kvote za Hrvate u iseljeništvu, 27 de marzo de 2019).

A partir del período de inscripción de otoño, también la Universidad Norte (Sjever) ofreció 42 lugares en 21 programas de estudio a miembros de la minoría y la diáspora croata, a razón de dos estudiantes por cada programa. Para los estudiantes-retornados están garantizadas, asimismo, 40 plazas en el Politécnico "Lavoslav Ružička" de Vukovar, en estudios profesionales de pregrado y en estudios profesionales de grado especializados. Además, a los estudiantes matriculados en Vukovar se les ofrece la posibilidad de alojamiento en la Residencia de Estudiantes Leopold (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, 5 de septiembre de 2019).

Durante el año académico 2019/2020 la Oficina Central firmó, adicionalmente, convenios de colaboración con la Universidad Josip Juraj Strossmayer de Osijek, la Universidad de Dubrovnik, la Universidad de Split, la Universidad de Zadar, la Universidad de Rijeka y la Universidad Juraj Dobrila de Pula (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, 19 de marzo de 2020, Posebna upisna kvota na hrvatskim visokim učilištima namijenjena pripadnicima hrvatske nacionalne manjine i hrvatskog iseljništva).

Para el año académico 2019/2020 se anunciaron un total de 202 lugares disponibles en la Universidad de Zagreb. De sus unidades académicas, quien ofreció el mayor número de plazas de matrícula fue la Facultad de Estudios Croatas, destinando 53 lugares para estudiar, de modo combinado, las carreras de Demografía y Emigración Croata, Filosofía y Cultura, Ciencias de la Comunicación, Croatología, Latin, Historia y Sociología (titulación doble) o, de modo independiente, las carreras de Ciencias de la Comunicación, Croatología, Historia, Psicología y Sociología (titulación simple) (Sveučilište u Zagrebu, 26 de julio de 2019).

En la página de Internet de la Universidad también se publicaron los cupos para el año académico subsiguiente (Sveučilište u Zagrebu, 26 de mayo de 2020). Basándonos en ambos documentos, hicimos un cuadro comparativo de los cupos de inscripción, del cual se desprende que el mayor número de plazas para el año 2020/2021 también corresponde a

la Facultad de Estudios Croatas. (En el documento original podemos leer que permanecieron sin cambio los demás estudios de titulación doble y simple ofrecidos a los miembros de la minoría nacional croata y la emigración croata). Se ve, asimismo, que en el año académico 2020/2021 se suprimieron los cupos en la Facultad de Matemáticas, la Facultad de Ciencias Naturales, la Facultad de Agronomía, la Facultad de Alimentos y Biotecnología y la Facultad de Ciencias Forestales, mientras que se incrementaron significativamente en la Facultad de Teología Católica, de 2 a 12. Como resultado de esas modificaciones, el cupo total se redujo en 12 plazas, pasando de 202 a 190.

Tabla 1: Cupos especiales de inscripción de la Universidad de Zagreb para las minorías y la emigración croata para el año académico 2019/2020 y 2020/2021

Cupos de inscripción para estudios de pregrado e integrados	Croatas del exterior	
	2019/2020	2020/2021
Facultad de Matemáticas y Ciencias Naturales	3	0
Facultad de Arquitectura	2	2
Facultad de Electrotécnica y Computación	10	10
Facultad de Ciencias del Transporte y el Tráfico	6	6
Facultad de Ingeniería Mecánica y Construcción Naval	5	5
Facultad de Geodesia	2	2
Facultad de Geotecnia	5	5
Facultad de Ingeniería civil	3	3
Facultad de Ciencias Gráficas	3	3
Facultad de Metalurgia, Sisak	2	2
Facultad de Minería, Geología y Petróleo	3	3
Facultad de Tecnología Textil	3	3
Facultad de Veterinaria	1	1
Facultad de Agronomía	9	0
Facultad de Alimentos y Biotecnología	6	0
Facultad de Ciencias Forestales	4	0
Facultad de Educación y Rehabilitación	4	4
Facultad de Economía	25	25
Facultad de Organización e Informática, Varaždin	3	3
Facultad de Kinesiología	5	5
Facultad de Derecho	15	15
Facultad de Formación Docente	9	9
Facultad de Filosofía	17	17
Facultad de Teología Católica	2	12
Academia de Arte Dramático	2	2

Facultad de Estudios Croatas	53	53
Total	202	190

Aunque en la poco envidiable situación económica mundial tras la pandemia provocada por el virus COVID-19 se redujo el número total de plazas, la recomendación relativa a esta medida se centra en aumentar el número de estudiantes croatas provenientes del exterior en todas las universidades croatas, hacia lo cual se deben dirigir los esfuerzos después de que se normalice la situación económica.

Video ¿Por qué estudiar en Croacia?

Con el objetivo de atraer a jóvenes estudiantes interesados, entre los cuales se encuentran los descendientes de emigrantes croatas y las minorías nacionales croatas, la Agencia para la Ciencia y la Educación Superior realizó un video titulado ¿Por qué estudiar en Croacia? El video está disponible, tanto en idioma croata como en inglés, en el sitio web de la Agencia para la Ciencia y la Educación Superior y en YouTube. En él se muestra la oferta de la República de Croacia en materia de educación superior, presentando al país como un destino educativo compuesto por diez universidades, diecisiete politécnicos, veinte escuelas superiores y alrededor de ciento sesenta y cinco mil estudiantes (Agencija za znanost i visoko obrazovanje, 11 de junio de 2019).

La recomendación relativa a esta medida se refiere a incrementar la visibilidad del video en plataformas educativas, páginas de internet de instituciones educativas o portales dedicados a la educación.

Lectorados

La movilidad académica es de particular importancia para los científicos y profesores universitarios. Numerosos profesores croatas participan en programas de intercambio y conferencias en países sudamericanos y en tales ocasiones son asistidos por lectores que conocen bien la situación local. Según la Sra. Ivana Fakac, asesora principal del Ministerio de Ciencia y Educación, en América del Sur existen tres lectorados oficiales de Lengua y Literatura Croata y hay muchas ganas de aprender el idioma. Dos lectorados se encuentran en Argentina, en las ciudades de Buenos Aires y Rosario, y uno en Chile, en la ciudad de Punta Arenas, donde también se halla la comunidad croata más grande de ese país.

Las recomendaciones se refieren a incentivar la movilidad académica

de los profesores universitarios de origen croata para que puedan venir a Croacia, así como la traducción al idioma español de obras representativas de la literatura croata.

Escuelas de verano de lengua y cultura croata

Escuela de verano domovina

Organizada por la Oficina Central y la Asociación de Profesionales Croata-Americanos, en el año 2019 se llevó a cabo la Escuela de Verano La Patria (Domovina), cuyo objetivo fue fortalecer la identidad croata de los emigrantes, comprender mejor la historia y conocer más ampliamente la cultura. Entre el 10 y el 25 de julio, treinta y tres descendientes de croatas de entre 18 y 30 años participaron de la Escuela de Verano, entre los cuales había jóvenes de Argentina y Perú. Durante los 16 días de duración del programa visitaron los lugares más importantes de la historia y la cultura croata desde Ilok hasta Konavle, conocieron las tradiciones y costumbres locales y nacionales y participaron en clases instructivas. Es importante enfatizar que dicho proyecto contó con el apoyo de instituciones y organismos estatales de la República de Croacia, lo que demuestra un compromiso para fortalecer los lazos entre la Croacia emigrada y los croatas en la patria (Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, 26 de julio de 2019).

Escuela de verano de lengua, historia y cultura croatas

La Escuela de Verano de Lengua, Historia y Cultura Croatas fue organizada por la Universidad Católica Croata, la Dirección de Pastoral para los Croatas en el Exterior y el Instituto Pastoral del Arzobispado de Zagreb y tuvo lugar durante tres años consecutivos, de 2016 a 2018. Esta Escuela de Verano estuvo destinada principalmente a jóvenes croatas o de origen croata de entre 18 y 35 años que quisieran perfeccionar sus conocimientos sobre el idioma croata, pero también aprender algo sobre la historia y la cultura. El programa de dos semanas al que asistieron hasta 40 participantes constaba de dos módulos:

A) el módulo de lengua y literatura croata, destinado a participantes con un nivel inicial de conocimiento del idioma

B) el módulo de historia y cultura croata y patrimonio histórico y cultural destinado a participantes con un nivel más avanzado en el conocimiento del idioma.

Cada módulo estuvo compuesto por 40 horas cátedra y los parti-

cipantes tuvieron también clases en terreno durante las cuales visitaron lugares de interés, desde el Zagorje croata hasta el mar Adriático. Los disertantes fueron profesores de la Universidad Católica y otros profesionales de la vida pública. Tras la finalización de la Escuela de Verano, los participantes recibieron un certificado de participación y créditos ECTS reconocidos internacionalmente.

La recomendación relacionada con esta medida enfatiza la importancia de restablecer la Escuela de Verano de Lengua, Historia y Cultura Croatas.

Actividades de la facultad de estudios croatas

Escuela de verano

Entre 2008 y 2015 se llevaron adelante seis Escuelas Internacionales de Verano de Lengua y Cultura Croatas bajo la organización y dirección profesional de profesores de la Facultad de Estudios Croatas de la Universidad de Zagreb. Además de las clases, los participantes también conocieron las bellezas naturales de Croacia. Las primeras cuatro Escuelas Internacionales de Verano se desarrollaron en Pirovac y Skradin y las dos últimas, en Vrbnik en la isla de Krk.

En el verano de 2018 y 2019 se realizaron en la ciudad de Krk Escuelas de Verano de Lengua y Cultura Croatas para profesores y estudiantes de lengua croata de la diáspora, actividad que volvió a anunciarse en 2020. La Facultad de Estudios Croatas organiza esta Escuela de Verano como parte del proyecto Cooperación con las comunidades autóctonas croatas en la diáspora, en coorganización con la asociación Knezovi krčki Frankopani (Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, s.f., Ljetne i zimske škole).

Oferta de asignaturas en idioma inglés

La Facultad de Estudios Croatas ofrece muchos cursos en idiomas extranjeros, principalmente en inglés, el cual como *lingua franca* contemporánea puede ser de utilidad hasta que los jóvenes de la diáspora dominen el idioma croata. Sobre la base del plan de estudios del año académico 2019/2020, en la siguiente tabla se incluyen todas las asignaturas impartidas en idioma inglés (Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, 2019).

Tabla 2: Oferta de asignaturas en idioma inglés en la Facultad de Estudios Croatas para el año académico 2019/2020. (Fuente: Implementación del plan de estudios para el año académico 2019/2020)

Asignatura	Titular/Ayudante	Departamento, Carrera
1. Definitions in Contemporary Art	Zdravko Radman / Marko Kardum	Filosofía, pregrado, titulación doble
2. Explaining Social Behavior	Tomislav Janović	Filosofía, pregrado, titulación doble Ciencias de la Comunicación, pregrado, titulación simple
3. Self-Deception	Tomislav Janović	Filosofía, grado, titulación simple, orientación en docencia; titulación doble, orientación en docencia
4. Computer-mediated communication and virtual management	Danijel Labaš / Natasha Kathleen Levak	Ciencias de la Comunicación, pregrado, titulación simple
5. Sectoral Public Relations	Danijel Labaš / Daria Mateljak	Ciencias de la Comunicación, pregrado, titulación simple/ titulación doble
6. Strategic Thinking in Public Relations	Ivan Burić / Daria Mateljak	Ciencias de la Comunicación, grado, titulación simple, orientación en ciencias
7. Introduction to Sociolinguistics	Danijel Labaš / Lucia Miškulin Saletović	Ciencias de la Comunicación, grado, titulación simple, orientación en ciencias
8. Linguistic Diversity and Language Policies in Croatia and the EU	Jelena Jurišić / Klara Bilić Meštrić	Ciencias de la Comunicación, grado, titulación simple, orientación en ciencias
9. An Introduction to Global Communication	Danijel Labaš	Ciencias de la Comunicación, grado, titulación simple, orientación en ciencias
10. History of Croatian Culture	Dubravka Zima	Croatología, pregrado, titulación simple
11. Book and Library History in Croatian	Tamara Tvrtković / Lucija Krešić Nacevski	Latinidad croata, grado, titulación simple, orientación en docencia/doble titulación, especialización en docencia
12. History of Croatia	Eva Katarina Glazer	Historia, pregrado, titulación simple
13. Biblical archaeology	Eva Katarina Glazer	Historia, grado, titulación simple, orientación en ciencias / titulación simple, orientación en docencia / titulación doble, orientación en docencia
14. Southeastern Europe 1878-1945	Stipica Grgić	Historia, grado, titulación simple, orientación en docencia
15. Developmental neurobiology	Zdravko Petanjek / Sanja Darmopil	Psicología, pregrado, titulación simple

16. Neurobiology of behavioral disturbances and psychiatric disorders	Zdravko Petanjek	Psicología, pregrado, titulación simple
17. Criminology of Bullying	Irena Cajner Mraović	Sociología, grado, titulación simple, orientación en ciencias / orientación en docencia
18. Sociology of Domestic Violence	Irena Cajner Mraović	Sociología, grado, titulación simple, orientación en ciencias / orientación en docencia
19. European Union and Croatia	Mladen Puškarić	Sociología, grado, titulación simple, orientación en ciencias / orientación en docencia

Departamento de demografía y emigración croata

La recientemente creada carrera de Demografía y Emigración Croata, según las palabras de su director, el Dr. Stjepan Šterc, fue concebida tomando como ejemplo el programa de estudios isleños, una carrera de dos años en Islandia que funciona según el principio de invitar a profesores externos y el desarrollo de clases en bloque. Se había planeado que ya en el año académico 2019/2020 se inscribiera un número significativo de estudiantes de la diáspora. Sin embargo, dado que el programa fue aprobado recién en septiembre y las inscripciones regulares habían sido en julio, los estudiantes con raíces croatas estuvieron en gran medida ausentes en esa primera cohorte.

El método de enseñanza en el estudio integrado de Demografía y Emigración Croata no es nada convencional. Son frecuentes las clases remotas a través de videollamadas, lo que abre la posibilidad del dictado de clases a profesores que forman parte de la comunidad científica de América del Sur. En el plan de estudios está incluida la asignatura Clases en terreno 1, que implica una estancia de una semana en zonas de especial atención estatal, y se está considerando incorporar también Clases en terreno 2, en cuyo marco se prevé un viaje a países donde se han asentado los migrantes croatas.

La especificidad de esta carrera está dada por la gran oferta de asignaturas dedicadas a la emigración croata. A continuación se puede apreciar en qué consisten algunas de ellas (Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, s.f., Demografija i hrvatsko iseljništvo).

1. Métodos de investigación de la emigración croata
2. Historia de la emigración croata
3. Comunidades minoritarias croatas en la diáspora

4. Arte y cultura croatas en la emigración
5. Emigración croata y desarrollo general
6. Identidades culturales de la diáspora croata
7. Croatas prominentes en la emigración
8. Aspectos legales de la emigración y el retorno
9. Emigración política croata
10. Organizaciones de emigrantes-retornados
11. Crianza y educación en la emigración
12. La mujer croata en la emigración
13. Demografía corporativa
14. Misiones católicas croatas
15. Croatas en América del Sur
16. Emigración croata y acción pública

Medidas del servicio croata de empleo

El Servicio Croata de Empleo adopta medidas de política activa de empleo destinadas a aumentar la tasa de empleo, armonizar la oferta y la demanda en el mercado laboral y fortalecer las actividades informativas para los participantes en el mercado de trabajo. Algunas de estas medidas se refieren a los retornados y emigrantes croatas. Para el año 2020, a través de un documento del Servicio de Empleo, se prescribieron cinco medidas que incluyen a los emigrantes y retornados como grupo objetivo. Se trata de las siguientes: apoyos para el empleo, apoyos para el perfeccionamiento, educación de los desempleados, trabajo público y capacitación en el lugar de trabajo. Las medidas mencionadas contemplan incentivos para los empleadores, en forma de cofinanciación de los salarios de los trabajadores, y para las instituciones, en forma de cobertura de costos de perfeccionamiento o educación para los retornados. Asimismo, los retornados desempleados tienen derecho a costos de transporte subvencionados, asistencia financiera, examen médico gratuito, gastos de seguro médico y transporte al lugar de clases y capacitación y el Ministerio de Ciencia y Educación corre con los gastos del curso de idioma croata.

La medida “Formación en el puesto de trabajo” ha sido especialmente elaborada y adaptada a las personas retornadas. En ella están bien especificados los costos que se ponen a disposición del empleador (costos de tutoría, clases teóricas y realización de exámenes de habilitación, examen médico y pago de contribuciones), así como del aprendiz (gastos de trans-

porte, seguro médico, clases de idioma croata, ayuda financiera) y de las personas que no se encuentran evidenciadas en el Servicio de Empleo (Hrvatski zavod za zapošljavanje, 2020).

Del documento se desprende que las medidas de política activa de empleo para 2020 tuvieron especialmente en cuenta a la población retornada. Sin embargo, quedó fuera de foco la estructura educativa y no hay medidas especializadas que atraigan a quienes cuentan con estudios superiores o se dediquen a la actividad científica.

La recomendación aquí consiste en sumar e implementar medidas especializadas para el empleo de la población de retornados y emigrantes que posea alto nivel educativo, con especial énfasis en los científicos.

A estas consideraciones sobre las medidas de empleo, vinculamos la lúcida observación de la Sra. Kunštić, directora de la Oficina de Bienvenida, sobre la singularidad de cada comunidad emigrante. Basándose en muchos años de experiencia, subraya que, por ejemplo, más del 50 % de los retornados desde Venezuela son personas con alto nivel educativo. Por lo tanto, al regresar e integrarse al mercado de trabajo deben iniciar el proceso de verificación de su diploma. Dado que la prolongada crisis económica de Venezuela se ha convertido en una de las mayores crisis humanitarias de Sudamérica, un procedimiento tan especializado, además de la dificultad que la obtención de todos los documentos originales representa para esos retornados, significa también un costo financiero significativo, debido a la necesidad de su traducción al croata.

En este segmento destacamos como recomendación la necesidad de facilitar a los retornados el proceso de verificación de diplomas, lo que podría implementarse mediante la subvención de los costos de traducción de los traductores públicos.

Consideraciones finales

Al adoptar la Estrategia sobre las relaciones de la República de Croacia con los croatas en el Exterior y la Ley sobre las relaciones de la República de Croacia con los croatas en el Exterior, la República de Croacia no solo prescribió el marco legal e institucional para mejorar la cooperación entre los croatas que se encuentran en el país y quienes están en el extranjero, sino que también sentó las bases para el retorno de los emigrantes y sus descendientes. Teniendo en cuenta que las estimaciones muestran que aproximadamente medio millón de croatas vive en países sudamericanos, las medidas especiales deben estar dirigidas a mantener sus vínculos con

Croacia y a preservar la identidad, la tradición y el idioma croatas, pero también a brindar ayuda durante su retorno. Hay una población particularmente significativa de estudiantes y científicos que con su conocimiento y experiencia pueden enriquecer enormemente a la comunidad académica croata y fortalecer los lazos con el pueblo croata en la emigración.

Es posible que algunas de las medidas y actividades mencionadas, como el establecimiento de lectorados de Lengua Croata en Argentina y Chile, el curso electrónico gratuito de lengua croata con interfaz en español y el programa del centro "Croaticum", estimulen el deseo de retornar y faciliten los pasos iniciales al llegar y mudarse a Croacia, pero no son suficientes para atraer a una mayor población de estudiantes y científicos. Por lo tanto, al final de este capítulo, enumeramos algunas recomendaciones que pueden ser implementadas por diversas instituciones y organismos de la República de Croacia, lo que permitiría una mejor relación con las personas interesadas en establecerse en Croacia y aceleraría y facilitaría su retorno. Las pautas son tentativas, pero podrían producir el surgimiento de otras y, así, la lista se multiplicaría:

1. Universidad: intercambio estudiantil (no solo de profesores) con universidades sudamericanas.
2. Departamento de Croatología de Estudios Croatas: asignatura sobre cultura croata que podría ser cursada por todos los estudiantes de la Universidad y por la cual obtendrían puntos ECTS.
3. Sector de la construcción de la República de Croacia: compra subvencionada de bienes inmuebles.
4. Ministerio de Demografía, Familia, Juventud y Política Social: subvención del alquiler durante los dos primeros años.

Bibliografía y fuentes

- Agencija za znanost i visoko obrazovanje. (2019, 11 de junio). *Zašto studirati u Hrvatskoj*. Mrežna stranica Agencije za znanost i visoko obrazovanje. <https://www.azvo.hr/hr/enic/pojanjenje-hrvatskih-i-inozemnih-visokokolskih-kvalifikacija/611-poslati-dokumentaciju>. Također dostupno na <https://www.youtube.com/watch?v=As6JRD8LA2Q>
- Brnić, M. (2019, 29 de junio). *Novija demografska kretanja u Hrvatskoj*. Mrežna stranica Centra za longitudinalne populacijske studije. <https://clps.hr/novija-demografska-kretanja-u-hrvatskoj/>
- Centar za hrvatski kao drugi i strani jezik (s.f.). *Programi*. Mrežna stranica Centra za hrvatski kao drugi i strani jezik Croaticum. [https://croaticum.ffzg.unizg.](https://croaticum.ffzg.unizg.hr/?lang=hr)

- [hr/?lang=hr](https://croaticum.ffzg.unizg.hr/?lang=hr)
- Cvikić, L. (2018, 28 de junio – 1 de julio). Poznavanje hrvatskoga jezika kao čimbenik povratka iseljenika [Ponencia]. Treći hrvatski iseljenički kongres. „Odlazak – ostanak – povratak”, Osijek, Croacia.
- HKS donio posebne upisne kvote za Hrvate u iseljeništvu. (2019, 27 de marzo). Portal Studentski.hr. <https://studentski.hr/studenti/vijesti/hks-donio-posebne-upisne-kvote-za-hrvate-u-iseljenistvu>
- HR4EU – Mrežni portal za e-učenje hrvatskoga jezika. <https://www.hr4eu.hr/croatia/hr/o-hr4eu/>
- Hrvatski sabor. (2012). *Zakon o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske*. Narodne novine, 124/2011, 16/2012.
- Hrvatski zavod za zapošljavanje. (2020). *Mjere aktivne politike zapošljavanja*. Mrežna stranica Hrvatskoga zavoda za zapošljavanje. <https://www.hzz.hr/content/mjere.hr/Mjere_hr_2020_provedbena_uputa_231219.pdf
- Ministarstvo vanjskih i europskih poslova. (2011). *Strategija o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske*. Mrežna stranica Ministarstva vanjskih i europskih poslova <http://www.mvep.hr/custompages/static/hrv/files/110509-Strategija-prema-Hrvatima-izvan-RH.pdf>
- Ravnateljstvo dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu. (s.f.). *Ljetna škola*. Mrežna stranica Ravnateljstva dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu. <http://hip.hbk.hr/ljetna-skola/>
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (s.f.). *Hrvatski iseljenici u prekomorskim i europskim državama i njihovi potomci*. Mrežna stranica SDUHIRH-a. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenistvo/hrvatski-iseljenici-u-prekomorskim-i-europskim-drzavama-i-njihovi-potomci/749>
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (s.f.). *Odluka o dodjeli stipendija za učenje hrvatskoga jezika u Republici Hrvatskoj u akademskoj godini 2019./2020*. Mrežna stranica SDUHIRH-a. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/natjecaji-574/odluka-o-dodjeli-stipendija-za-ucenje-hrvatskoga-jezika-u-republici-hrvatskoj-u-akademskoj-godini-2019-2020/4576>
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (s.f.). *Općenito o djelokrugu rada i ustroju Središnjeg državnog ureda*. Mrežna stranica SDUHIRH-a. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/opcenito-o-djelokrugu-rada-i-ustroju-središnjeg-drzavnog-ureda/778>
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (2020, 19 de marzo). *Otvoreni e-tečajevi hrvatskog jezika A1 i A2 razine*. Mrežna stranica SDUHIRH-a. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/vijesti/otvoreni-e-tecajevi-hrvatskog-jezika-a1-i-a2-razine/4681>
- Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (2019, 5 de abril).

Posebna upisna kvota namijenjena pripadnicima hrvatske nacionalne manjine i hrvatskoga iseljenništva za akademsku godinu 2019./2020. Mrežna stranica SDUHIRH-a. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/vijesti/na-sveucilistu-u-zagrebu-odobrena-posebna-upisna-kvota-namijenjena-pripadnicima-hrvatske-nacionalne-manjine-i-hrvatskog-iseljenistva-za-akademsku-godinu-2019-2020/4494>

Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (2019, 5 de septiembre). *Posebna upisna kvota namijenjena pripadnicima hrvatske nacionalne manjine i hrvatskoga iseljenništva za akademsku godinu 2019./2020.* Mrežna stranica SDUHIRH-a. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/vijesti/posebna-upisna-kvota-na-na-sveucilistima-u-republici-hrvatskoj-za-hrvatsku-nacionalnu-manjinu-i-hrvatsko-iseljenistvo/4584>

Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (2020, 19 de marzo). *Posebna upisna kvota na hrvatskim visokim učilištima namijenjena pripadnicima hrvatske nacionalne manjine i hrvatskog iseljenništva.* Mrežna stranica SDUHIRH-a. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/vijesti/posebna-upisna-kvota-na-hrvatskim-visokim-ucilistima-namijenjena-pripadnicima-hrvatske-nacionalne-manjine-i-hrvatskog-iseljenistva-4680/4680>

Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (2019, 28 de mayo). *Program učenja hrvatskoga jezika.* Mrežna stranica SDUHIRH-a. <https://gov.hr/moja-uprava/obrazovanje/hrvati-izvan-rh/program-ucenja-hrvatskoga-jezika/1753>

Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske. (2019, 26 de julio). *Završen projekt Ljetna škola Domovina.* Mrežna stranica SDUHIRH-a <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/vijesti/završen-projekt-ljetna-skola-domovina/4571>

Sveučilište Sjever. (2019, 29 de agosto). *42 mjesta na Sveučilištu Sjever za redovite studente iz dijaspora.* Mrežna stranica Sveučilišta Sjever. <https://www.unin.hr/2019/08/42-mjesta-na-sveucilistu-sjever-za-redovite-studente-iz-dijaspore/>

Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji. (2019). *Izvedbeni nastavni plan integriranoga, preddiplomskih i diplomskih studija u XXVIII. akademskoj godini 2019./2020.* Mrežna stranica Fakulteta hrvatskih studija. https://www.hrstud.unizg.hr/_news/39595/2019_2020_Izvedbeni_nastavni_plan.pdf

Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji. (s.f.). *Demografija i hrvatsko iseljenništvo.* Mrežna stranica Fakulteta hrvatskih studija. https://www.hrstud.unizg.hr/integrirani_studiji/demografija_i_hrv_iseljenistvo

Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji. (s.f.). *Ljetne i zimske škole.* Mrežna stranica Fakulteta hrvatskih studija. <https://www.hrstud.unizg.hr/ljetne-zimske-skole>

Sveučilište u Zagrebu. (2019, 26 de julio). *Odobrene upisne kvote 2019./20.* Mrežna stranica Sveučilišta u Zagrebu. http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/Studiji_studiranje/Upisi/Natjecaji_kvote/upisi/2019-20/kvota-2019-diplomski-studiji.pdf

Sveučilište u Zagrebu. (2020, 26 de mayo). *Odobrene upisne kvote 2020./21.* Mrež-

na stranica Sveučilišta u Zagrebu. http://www.unizg.hr/fileadmin/rektorat/Studiji_studiranje/Upisi/Natjecaji_kvote/upisi/Tablice_kvota_predd_2020-2021.pdf
Ustav Republike Hrvatske. Narodne novine, 56/1990, 135/1997, 8/1998, 113/2000, 124/2000, 28/2001, 41/2001, 55/2001, 76/2010, 85/2010, 5/2014.

LA LEY DE CIUDADANÍA CROATA: ANÁLISIS DESCRIPTIVO DE LAS MODIFICACIONES Y ENMIENDAS RELATIVAS A LA ADQUISICIÓN DE LA CIUDADANÍA POR PARTE DE LA DIÁSPORA

Zoran Miočinović

Trabajo profesional (no científico)

Resumen

El 28 de junio de 1991 la República de Croacia adoptó una nueva Ley de Ciudadanía (nacionalidad) que por primera vez posibilitó el acceso a la ciudadanía a la diáspora croata a través de un procedimiento de naturalización privilegiado. En efecto, este acceso quedó plasmado en los artículos nro. 11 y nro. 16 dedicados a los emigrantes croatas (diáspora) y a los miembros del pueblo croata, respectivamente. Luego se sucedieron varias enmiendas a dicha ley, siendo las más importantes las de los años 1992, 2011 y 2019. En este trabajo proponemos analizar descriptivamente los cambios más importantes relativos a la Ley de Ciudadanía en relación con la diáspora croata en el mundo teniendo en cuenta cómo las enmiendas sucesivas ampliaron el espectro de la nacionalidad croata por ascendencia y por pertenencia al pueblo (etnia) croata.

Palabras clave: *legislación, Ciudadanía, ley de Ciudadanía, enmiendas*

El 28 de junio de 1991 Croacia adoptó una nueva Ley de Ciudadanía (*nacionalidad*) croata (en adelante, ZHD) que fue enmendada varias veces (Gaceta oficial, 53/91, 70/91 – fe de erratas, 28/92, 113/93 – decisión del Tribunal Constitucional, 4/94, 130/11 y 110/15) y que en sus art. 11 (emigrantes croatas, la llamada diáspora) y art. 16 (pertenecientes al pueblo croata) por vez primera posibilitó el acceso a la ciudadanía a la diáspora croata a través de un procedimiento de naturalización en condiciones privilegiadas frente a otros candidatos. La enmienda de 2011

limitó el acceso a la ciudadanía a los descendientes de tercer grado en línea directa (bisnietos) y también lo condicionó con la aprobación de un examen del idioma y de cultura croata para los menores de 60 años. Eso fue una barrera insalvable para muchos ya que la gran mayoría de los descendientes de los emigrados no hablaba croata.

El 24 de octubre de 2018, el Gobierno mandó a discusión pública obligatoria la propuesta de la enmienda (<https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/MainScreen?entityId=9171>) que puede tener repercusiones positivas enormes para la diáspora croata que se estima en unos dos millones de personas de los cuales entre una cuarta y una quinta parte vive en países de habla hispana y lusófona.

La enmienda derogó, entre otros, el límite de grado de parentesco y el requisito de examen y así abrió ampliamente la puerta de acceso a la ciudadanía a la diáspora con el fin de paliar el tremendo problema actual de la emigración que, desde el acceso de Croacia a la Unión Europea en 2013, alcanzó niveles extremadamente preocupantes.

Los cambios más importantes de la Ley referentes a la diáspora se exponen a continuación. Aunque la mayoría de los cambios realizados se refieren a la diáspora, no son los únicos. No obstante, los que no se refieren a la diáspora y a los pertenecientes al pueblo croata (art. 11 y 16 de ZHD, respectivamente), no son tratados en este análisis. Los artículos enumerados en este trabajo se refieren a la Ley de Ciudadanía croata en sí (texto refundido), y no a la Ley de modificaciones y enmiendas, para su más fácil seguimiento. Cronológicamente por artículos de la ley, los cambios relevantes para la diáspora croata son los siguientes:

1. Extensión de las disposiciones legales para la adquisición de la ciudadanía croata por origen (art. 5).
2. Derogación de la condición de incapacitación legal como condición para denegar la ciudadanía croata (art. 8 párr. 1 inciso 1).
3. Introducción de la obligación de satisfacer todos los tributos pendientes en Croacia y de la ausencia de impedimentos personales por razones de seguridad pública para la adquisición de la ciudadanía croata (art. 8 párr. 1 inciso 5).
4. Derogación de la obligación de aprobar el examen de idioma y cultura croatas para la diáspora y los pertenecientes al pueblo croata (art. 10).
5. Derogación del límite generacional para la adquisición de la ciudadanía (art. 11).
6. Extensión de la definición legal de los emigrados a los pertene-

cientes al pueblo croata que emigraron de los territorios que en el momento de la emigración formaban parte de un mismo estado que Croacia (art. 11) y no solamente del territorio de Croacia actual (ej. Austro-Hungría, Reino de Yugoslavia).

7. Facilidad de la adquisición de la ciudadanía croata a los menores de edad cuyo progenitor (al menos uno) haya adquirido la ciudadanía croata como descendiente de los emigrados o pertenecientes al pueblo croata (art. 13 párr. 1 inciso 3).

8. Introducción de la obligación del consentimiento por escrito del otro progenitor o tutor en el caso de que la solicitud de la ciudadanía no fuera firmada por los dos padres (art. 13 párr. 2).

9. Simplificación del procedimiento probatorio para los solicitantes que adquieran la ciudadanía con arreglo al art. 16 (pertenecientes al pueblo croata) bajo ciertas condiciones (art. 16 párr. 3).

10. Introducción de la obligación de tramitar la ciudadanía croata solamente desde el lugar (país) de residencia (art. 24).

11. Juramento de acatamiento a la constitución, las leyes, el orden jurídico, la cultura y las costumbres para los que reciben la ciudadanía croata (art. 24.b).

La enmienda de la ley impone la obligación al Ministerio de Administración Pública y al Ministerio del Interior de adoptar diversos reglamentos y formularios para la ciudadanía dentro de un período de tiempo específico después de la entrada en vigor de la enmienda.

Desde el 1 de enero de 1992 hasta el 31 de diciembre de 2017, 1.088.662 personas, de los cuales tan solo 20.489 pertenecientes a la diáspora, recibieron la ciudadanía croata (esavjetovanja.gov.hr/ECon/MainScreen?entityId=9171, Capítulo II “Ocjena stanja i osnovna pitanja koja se trebaju urediti zakonom te posljedice koje će donošenjem zakona proisteći”). La facilidad de acceso con la enmienda propuesta y la afiliación de Croacia a la UE representan un enorme potencial y una excelente posibilidad de atraer a la diáspora de todo el mundo, en particular de los países latinoamericanos donde se registra un aumento en las solicitudes de ciudadanía y donde muchos de los croatas son miembros distinguidos de sus comunidades con un gran capital económico, cultural y humano.

El Parlamento de la República votó la Enmienda de la Ley de Ciudadanía croata en su sesión del 18 de octubre de 2019 (Gaceta oficial, 102/2019) y la enmienda entró en vigor el 1 de enero de 2020.

Desde la entrada en vigor de la enmienda transcurrieron tres meses completos y desde la experiencia de su aplicación se pueden sacar ya

algunas conclusiones generales y específicas importantes para su aplicación. Los cambios relevantes para la diáspora se explican a continuación en detalle.

Extensión de las disposiciones legales para la adquisición de la ciudadanía croata por origen (art. 5).

El art. 5 se aplica exclusivamente a las personas nacidas después del 8 de octubre de 1991 (el día de la ruptura oficial de las relaciones de Croacia con Yugoslavia). El artículo 5 de la ZHD permite a los hijos nacidos en el extranjero, cuyo por lo menos un progenitor era ciudadano croata en el momento de su nacimiento, tramitar la inscripción en los registros de ciudadanos croatas. Dichos menores se clasifican en dos grupos, menores de 21 años y mayores de 21 años. Estas personas adquieren la ciudadanía en el procedimiento sumario (inscripción directa en el Libro de ciudadanos para los menores de 21 años y el procedimiento de determinación de ciudadanía para los mayores de 21 años) que dura entre varias semanas hasta un máximo de varios meses, es decir, estas personas son consideradas ciudadanos croatas desde su nacimiento, a diferencia del procedimiento para adquirir la ciudadanía para la diáspora (artículo 11) y los miembros del pueblo croata (16) que adquieren la ciudadanía en el proceso de naturalización, el cual dura aproximadamente un año. Es importante destacar que las personas mayores de 21 años tienen un plazo de tres años, a partir de la fecha de entrada en vigor de la última enmienda, para tramitar la inscripción en el registro de ciudadanos croatas, y que transcurrido ese período su derecho prescribe.¹

Aunque la mayoría de estos casos se refiere a las personas que viven (o nacieron) en el territorio de la ex Yugoslavia después del 8 de octubre de 1991, seguramente habrá casos donde algunos descendientes de los emigrados cumplan estas dos condiciones (nacidos después del 8 de octubre de 1991 y que uno de los padres era ciudadano croata en el momento de su nacimiento). Esto es particularmente importante porque el procedimiento para la adquisición (de hecho, determinación) de la ciudadanía en virtud del artículo 5 es un procedimiento sumario en el cual deciden las jefaturas de las policías locales y no se trata de un procedimiento centralizado llevado a cabo por la Dirección de Emigración,

¹ El plazo inicial establecido en la enmienda de 2019 era de dos años, pero se extendió por un año más en la siguiente y última enmienda publicada en la Gaceta oficial 138/2021 del 15 de diciembre de 2021, motivado principalmente por el gran interés por la ciudadanía croata, por un lado, y por la imposibilidad de gestionar todas las solicitudes a causa del Covid-19, por el otro.

Ciudadanía y Asuntos Administrativos del Ministerio del Interior, como es el caso de la naturalización basada en los art. 11 y 16 de ZHD y que puede durar hasta varios años. Este procedimiento es más rápido porque la documentación aportada por esa vía es más reducida y no hay que probar el origen de los antepasados de los emigrantes o pertenencia al pueblo croata como es el caso de los art. 11 y 16, respectivamente.

Derogación de la condición de incapacitación legal como condición para denegar la ciudadanía croata (art. 8 párr. 1 inciso 1).

Hasta los últimos cambios legales, las personas que habían sido privadas de su capacidad legal (y, por analogía, los que nunca la habían adquirido), no podían adquirir la ciudadanía croata. Esta fue una disposición discriminatoria que condujo a situaciones en las que un padre (o incluso ambos) podían adquirir la ciudadanía croata, por ejemplo, como diáspora sobre la base del art. 11 así como sus hijos, pero el hijo (mayor de edad) sin capacidad legal no podía adquirir la ciudadanía. Esta discriminación ha sido corregida en la última enmienda de ZHD y ahora no hay obstáculos para que las personas sin capacidad legal puedan adquirir la ciudadanía croata.

Introducción de la obligación de satisfacer todos los tributos pendientes y de la ausencia de impedimentos personales por razones de seguridad pública para la adquisición de la ciudadanía croata (art. 8 párr. 1 inciso 5).

Antes de adquirir la ciudadanía por naturalización, el solicitante no debe tener ninguna deuda tributaria. Dado que una gran parte de la diáspora tramitará la ciudadanía croata desde el extranjero, ellos ni siquiera tienen deuda tributaria alguna porque la misma se puede contraer principalmente desde Croacia (salvo en casos muy excepcionales). Esta disposición es aplicable principalmente a las personas que viven en Croacia con un permiso de residencia válido y tributan en Croacia (impuesto sobre la renta, impuesto sobre el beneficio, seguridad social, tributos locales, etc.).

En cuanto a las condiciones de la no existencia de impedimentos por razones de seguridad pública, es de suponer que igual en el caso de los permisos de residencia expedidos en virtud de la Ley de Extranjería, los servicios de seguridad del estado realizarán las verificaciones pertinentes.

Derogación de la obligación de aprobar el examen del idioma y cultura croatas para la diáspora y los pertenecientes al pueblo croata (art. 10).

Este es el cambio más importante en la propia ley que concierne a la diáspora, ya que la gran mayoría de los descendientes de emigrados no hablan croata. La primera ola de emigración de Croacia a América del Sur y Central fue hace unos 150 años, la segunda fue hace unos 100 años, lo que significa que ya tenemos descendientes de cuarta, quinta, incluso de sexta generación. En áreas donde no hay una alta concentración de emigrantes croatas, y en América del Sur y Central (en adelante América Latina) eso es prácticamente solo el área de Buenos Aires (Argentina), el idioma y la cultura croatas quedaron relegados al ámbito familiar y las sucesivas generaciones debieron adoptar los usos y costumbres locales en el ámbito público (por ejemplo, en los distintos niveles escolares). América Latina es un vasto continente con una población de aproximadamente 600 millones de personas, por lo que una diáspora de varios centenares de miles de miembros es de hecho pequeña y con el paso del tiempo predomina el idioma y la identidad nacional local. Esta situación no implica que la cuestión croata desaparezca, sino que según mencionamos sigue su desarrollo en el ámbito familiar y en las asociaciones donde se producen procesos de transmisión cultural que afectan a todas las generaciones de latinoamericanos croatas en mayor o menor medida.

Dado que el requisito de aprobar el examen de idioma y cultura fue introducido por la enmienda de 2011 y que Croacia por aquel entonces no era miembro de la Unión Europea, es de esperar que un gran número de emigrantes croatas en Latinoamérica tramite la ciudadanía croata puesto que el pasaporte croata les facilita el traslado a Europa, especialmente a España, donde no tienen la barrera del idioma. En líneas generales, podemos suponer que obtener el pasaporte europeo es una opción cada vez más vigente en los países latinoamericanos por diversas razones que requerirían un análisis aparte de este trabajo. Según las primeras informaciones disponibles de las embajadas y consulados croatas en el mundo, actualmente el mayor interés por la ciudadanía croata es en Argentina, donde solo para tomar el turno para la entrega de la documentación ya se espera casi dos años puesto que la embajada recibe entre 7 y 15 trámites diarios y las reservas de turnos se pueden hacer solo vía internet.

Derogación de límite generacional para la adquisición de la ciudadanía (art. 11).

En el mismo artículo 11 se deroga el límite generacional para la adquisición de la ciudadanía, el cual, en la enmienda de 2011, se fijó en tercer grado de línea directa (los bisnietos). Los últimos cambios posibilitan la adquisición de la ciudadanía independientemente del grado de parentesco y hasta ahora ya han tramitado la ciudadanía los miembros de cuarta y hasta quinta generación (tataranietos y tataratataranietos). La derogación del grado de parentesco es una decisión lógica teniendo en cuenta que uno de los objetivos de la ley es atraer a la diáspora a Croacia que perdió mucha población en la emigración de los últimos años. Consecuentemente, si el bisnieto que no habla croata cualifica para la ciudadanía croata, no hay ninguna razón para que la misma calidad no se les otorgue a los miembros de las siguientes generaciones.

Extensión de la definición legal de los emigrados a los pertenecientes al pueblo croata que emigraron desde territorios que en el momento de su emigración formaban parte de un mismo estado que Croacia (art. 11) y no solamente del territorio de la Croacia actual (ej. Austro-Hungría, Reino de Yugoslavia).

En el mismo artículo 11, párrafo 4, se amplía la definición de los emigrados (diáspora) a las personas que hasta ahora han podido adquirir la ciudadanía solo sobre la base del art. 16. (pertenecientes al pueblo croata). Esta disposición merece una consideración especial. Hasta la última enmienda de la ley, el "emigrado" por definición era "*la persona que emigró del territorio de la República de Croacia con la intención de vivir permanentemente en el extranjero*". Esto significa que si uno hubiera sido descendiente de un emigrante croata étnico (miembro del pueblo croata) que había emigrado fuera del actual territorio de Croacia donde vivían los croatas (por ejemplo, Bosnia y Herzegovina, Serbia, Hungría, Austria, etc.), él podría haber adquirido la ciudadanía sólo con arreglo al artículo 16 (pertenecientes al pueblo croata) y no como emigrado, es decir la diáspora con arreglo al art. 11).

Esto es especialmente importante porque el artículo 11 (emigrante) se aplica no solo a los croatas étnicos (pueblo croata), sino también a los miembros de otros pueblos (etnias) cuyos antepasados emigraron del territorio de la actual República de Croacia (serbios, judíos, checos, húngaros, italianos, etc.). para demostrar la pertenencia a la diáspora croata no es

necesario demostrar la etnia croata (*perteneciente al pueblo croata*), sino demostrar que el antepasado (independientemente de su origen étnico) emigró del territorio de la Croacia actual y adjuntar su certificado de nacimiento y luego los certificados de nacimiento de sus descendientes, incluido el del solicitante y el certificado de antecedentes penales.

Por el otro lado, según el artículo 16, que se refiere a los miembros del pueblo (etnia) croata, es decir, aquellos cuyos antepasados no emigraron del territorio actual de Croacia sino de países "circundantes", era necesario demostrar su pertenencia al pueblo croata, lo que principalmente se demuestra con la declaración expresa como "croata" en documentos públicos o afiliación a las asociaciones o clubs croatas. Sin embargo, mientras los ciudadanos de la ex Yugoslavia tenían una gran cantidad de documentos públicos a su disposición para declarar su pertenencia étnica (declaraciones en los actos de celebraciones de matrimonios, nacimientos de hijos, oficinas de empleo, formularios de inscripción en las facultades, libretas militares, libretas laborales, libretas de estudiantes, sociedades culturales, artísticas o deportivas, etc.), los croatas cuyo antepasado emigró fuera del territorio de la actual República de Croacia a otros continentes, tenían algunas complicaciones para demostrar su ascendencia croata. Por ejemplo, en los países de destino no existía la posibilidad de declarar una pertenencia étnica en documentos públicos como en los países de la antigua Yugoslavia. Asimismo, aunque había una gran cantidad de asociaciones y clubs croatas en el mundo, muchos descendientes de los emigrados, no estaban afiliados a las mismas en vastos territorios de América. De esta forma, el candidato no tenía la oportunidad de expresar su pertenencia étnica en documentos públicos, porque esa opción no existía y no era miembro de las asociaciones o clubs croatas. Esa situación cerró prácticamente el camino para la ciudadanía croata para los croatas cuyo antepasado emigró del territorio de la actual República de Croacia a ultramar porque les era muy difícil demostrar la *pertenencia al pueblo croata*.

Esta "injusticia" fue corregida por la reciente enmienda de la ZHD y los croatas (étnicos) que emigraron fuera del territorio de la actual República de Croacia también se consideran diáspora (siempre que el territorio del que emigraron estuviera en la misma unión estatal con Croacia en el momento de su emigración, por ejemplo, todos los países del Imperio Austro-Húngaro hasta el 1918). Por lo tanto, sus descendientes pueden reclamar la ciudadanía croata en virtud del art. 11 (diáspora), y no del art. 16. (pertenecientes al pueblo croata), lo que les facilita la adquisición, ya que las pruebas que deben aportar según el art. 11 (diáspora) son más fáciles debido al menor volumen de documentación y circunstancias subjetivas de pruebas aportadas de cada candidato a la ciudadanía. Es cierto

que para estas categorías de emigrantes pueden aparecer dudas sobre a qué pueblo pertenecen, dado que los croatas, serbios, montenegrinos y, en cierta medida, también los bosnios tienen una gran cantidad de nombres y apellidos comunes, y que en la práctica probablemente todavía se tenga que demostrar la pertenencia al pueblo croata de alguna manera, aunque no con una documentación tan extensa como para los miembros del pueblo croata en virtud del art. 16 de la ZHD.

Facilidad de la adquisición de la ciudadanía croata a los menores de edad cuyo por lo menos un progenitor adquirió la ciudadanía croata como descendiente de los emigrados o pertenecientes al pueblo croata (art. 13 párr. 1 inciso 3).

Esta disposición se aplica a los menores cuyos padres hayan adquirido la ciudadanía croata sobre la base de los art. 11 o 16, pero cuyos padres no solicitaron la ciudadanía a su hijo menor o su hijo menor aún no había nacido en el momento en que su(s) padre(s) iniciaron su(s) trámite(s). Hasta el último cambio de la ley, esta categoría de menores solo podría haber adquirido la ciudadanía si vivían en Croacia con una residencia oficial o esperan a llegar a la mayoría de edad y tramitan la ciudadanía igual que sus padres (con arreglo a los art. 11 o 16). Dicha disposición era bastante injusta porque penalizaba a los menores cuyos padres no habían hecho el trámite para sus hijos o no pudieron hacerlo porque los hijos nacieron más tarde.

Introducción de la obligación del consentimiento por escrito de otro progenitor o tutor en el caso de que la solicitud de la ciudadanía no fuera firmada por los dos padres (art. 13 párr. 2).

La obligación de obtener el consentimiento de otro progenitor en los casos en los que el trámite de la ciudadanía del menor haya sido iniciado solamente por uno de ellos, es una exigencia lógica del legislador. Si ambos padres comparten la patria potestad, entonces es lógico que ambos padres estén de acuerdo en la adquisición de la ciudadanía "extranjera" para su hijo menor. En los casos en los que el niño no tenga padres, en lugar de ellos actúa el tutor del menor, o en casos excepcionales, solo uno de los padres (si el otro hubiese fallecido o estuviera privado de capacidad legal con respecto a las decisiones acerca del niño, o si solo uno de los padres ejerciera la patria potestad con arreglo a una decisión judicial o que otro

progenitor se encuentre en paradero desconocido en cuyo caso su consentimiento es reemplazado por el consentimiento del centro de asistencia social). Ambos padres (tutor) pueden dar su consentimiento por escrito conjuntamente al momento de tramitar la ciudadanía del niño menor ante el personal consular; de lo contrario, el progenitor no presente en el acto, debe notarizar su consentimiento (y, en su caso, apostillar la declaración igual que con el resto de los documentos públicos aportados).

Simplificación del procedimiento probatorio para los solicitantes que adquieren la ciudadanía con arreglo al art. 16 (pertenecientes al pueblo croata) bajo ciertas condiciones (art. 16 párr. 3).

Esta disposición se aplica a los pertenecientes al pueblo croata (art. 16) que no disponen de las pruebas de su afiliación étnica (ver párrafo 8, capítulo 3), pero para cuyos padres fue indudablemente probada la pertenencia al pueblo croata. En la práctica, esto significa que será suficiente adjuntar las decisiones sobre las adquisiciones de las ciudadanías croatas de ambos padres sobre la base del art. 16. En cuyo caso el candidato no deberá probar las condiciones establecidas en el artículo 16 pár. 2. de ZHD porque ambos padres ya lo han hecho, especialmente si adquirieron la ciudadanía después de la entrada en vigor de la enmienda de 2011 que especifica la forma de demostrar la pertenencia al pueblo croata. Sin embargo, esta disposición tiene muy poco significado práctico para la diáspora de América Latina, ya que en la diáspora latinoamericana, es muy raro que ambos padres hayan adquirido la ciudadanía sobre la base del art. 16 (y no art. 11). Esta es una disposición que beneficiará más a los miembros del pueblo croata de los países vecinos, sobre todo de Bosnia y Serbia.

Introducción de la obligación de tramitar la ciudadanía croata solamente desde el lugar (país) de residencia (art. 24).

Esta disposición trae la mayor controversia de todas las disposiciones modificadas, ya que cambia la situación procesal inicial de los candidatos. El alcance de esta disposición en la práctica es que la solicitud para la adquisición de la ciudadanía croata solo puede presentarse en el país de residencia (o en la población de residencia si el solicitante ya tiene una residencia aprobada en la República de Croacia). Hasta ahora, el solicitante podía preparar la documentación, venir a Croacia y tramitar la ciuda-

danía en Zagreb, independientemente de su lugar de residencia (es decir con un visado de turista). En la práctica, ya existen muchos problemas con la aplicación de esta disposición, ya que en algunos países prácticamente no hay diáspora croata, por lo que los trámites se realizan sin demoras ni colas, mientras que, en aquellos en los que existe una diáspora numerosa, se crean grandes colas para el trámite. Como se señaló al principio, apenas tres meses después de la entrada en vigor de la ley, en Argentina ya se espera casi dos años para tomar el turno para tramitar la ciudadanía. Esto significa que, si alguien de la diáspora croata de América Latina se mudó por ejemplo a Dinamarca, donde casi no hay croatas, y, basado en las disposiciones legales actuales, está obligado a tramitar en Dinamarca donde no hay colas para la presentación de documentos, es muy probable que esta persona obtenga la ciudadanía croata antes que muchos en Argentina siquiera hayan empezado el trámite. Esto se debe especialmente a que, según la última información disponible de este autor, el Departamento de Emigración, Ciudadanía y Asuntos Administrativos del Ministerio del Interior no cuenta con personal adicional para afrontar el gran número de nuevas solicitudes, por lo que el procedimiento, que actualmente dura aproximadamente un año y medio en promedio, se verá extendido a casi seguramente uno o dos años adicionales.

Juramento de acatamiento a la constitución, las leyes, el orden jurídico, la cultura y las costumbres para los que reciben la ciudadanía croata (art. 24.b).

Con esta disposición, la ciudadanía se convierte en un acto formal y solemne dado que las personas que adquieren la ciudadanía croata pronuncian el texto del juramento previsto en el art. 24b. par. 2.

Finalmente, dentro de los seis meses posteriores a la entrada en vigor de las últimas enmiendas, el Ministro de Interior debe publicar el nuevo Reglamento sobre los formularios para la adquisición de la ciudadanía croata por naturalización. Esto es necesario ya que los formularios existentes deben adaptarse a la nueva regulación. Actualmente, las misiones diplomáticas y las oficinas consulares están utilizando formularios obsoletos.

Conclusiones

La Ley de Ciudadanía croata es una buena herramienta para atraer a los croatas de todo el mundo. La adhesión a Unión Europa y la OTAN, un clima moderado, tasa de criminalidad extremadamente baja, etc., hacen

que Croacia presente un gran atractivo para los descendientes de los emigrados. Es una excelente ocasión para los croatas de América Latina, donde las crisis políticas permanentes, el declive del nivel de vida y sobre todo de la seguridad ciudadana, hacen que muchos croatas piensen seriamente en cambiar la residencia por un lugar más seguro y tranquilo, como sin duda lo es Croacia. La Ley se modificó principalmente pensando en atraer a los croatas y suplir, de este modo, la emigración de quienes se fueron a vivir a los países de la Unión Europea luego de que Croacia ingresara en la misma. Con los últimos cambios, la Ley de Ciudadanía croata es una de las leyes más liberales que existe porque, teniendo tan solo un antepasado directo de origen croata, aunque sea incluso muy distante, sin conocer el idioma y con registros judiciales limpios, se consigue la ciudadanía sin obstáculos.

Es evidente que hay que mejorar el procedimiento porque las colas formadas para obtener turnos en Chile y Argentina devalúan la ley en sí. Si la intención es atraer a los emigrados, no es lógico que esperen tanto para obtener el turno. Además, tampoco es justo, puesto que, en los demás países, incluso los de Europa donde hay muchos croatas, los turnos son muy escasos.

Bibliografía y fuentes

Parlamento de la República de Croacia. (1991). *Ley de Ciudadanía croata (Zakon o hrvatskom državljanstvu)*. Gaceta Oficial, 53/1991, (1272). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_10_53_1272.html

Parlamento de la República de Croacia. (1991). *Ley de enmiendas y correcciones a la Ley de Ciudadanía croata (Ispravak Zakona o hrvatskom državljanstvu)*. Gaceta Oficial, 70/1991, (1844). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1991_12_70_1844.html

Parlamento de la República de Croacia. (1992). *Ley de enmiendas y correcciones a la Ley de Ciudadanía croata (Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o hrvatskom državljanstvu)*. Gaceta Oficial, 28/1992, (675). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1992_05_28_675.html

Parlamento de la República de Croacia. (2011). *Ley de enmiendas y correcciones a la Ley de Ciudadanía croata (Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o hrvatskom državljanstvu)*. Gaceta Oficial, 130/2011, (2609). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_11_130_2609.html

Parlamento de la República de Croacia. (2019). *Ley de enmiendas y correcciones a la Ley de Ciudadanía croata (Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o hrvatskom državljanstvu)*. Gaceta Oficial, 102/2019, (2050). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_10_102_2050.html

[nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_10_102_2050.html](https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_10_102_2050.html)
Parlamento de la República de Croacia. (2021). *Ley de enmiendas y correcciones a la Ley de Ciudadanía croata (Zakon o izmjenama Zakona o hrvatskom državljanstvu)*. Gaceta Oficial, 138/2021, (2273). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_12_138_2273.html

DESAFÍOS DE LA DIÁSPORA CROATA EN BOLIVIA Y EL DEBATE PARA PROMOVER LA INTEGRACIÓN Y DESARROLLO EN CROACIA

Carol Mónica Calasich Garate
Martha Mónica Martinic Arze

Trabajo profesional (no científico)

Resumen

Según los registros históricos, los primeros migrantes croatas llegaron a Bolivia a finales del siglo XIX. Su duro trabajo y sus emprendimientos los llevaron a formar parte de las elites de poder y de las clases medias. Sin embargo, en el último periodo, caracterizado por la profundización de las contradicciones políticas y sociales en Bolivia, entendida por numerosos expertos como una fractura del tejido social (Valdez, 2019), se ha abierto el debate en las familias de descendientes sobre su permanencia en Bolivia y su sentido de pertenencia. Muchos se preguntan si es momento de retornar a la tierra de sus abuelos. En consecuencia, el presente trabajo tiene por objetivo identificar los aspectos centrales de ese debate y los posibles escenarios de integración de los descendientes croatas bolivianos a la sociedad croata. Se ha utilizado la metodología de investigación explicativa. Las principales conclusiones del trabajo son: existe voluntad de un grupo importante de familias para retornar a Croacia. Para lograrlo, es primordial el acceso a la información y la creación de espacios de participación activa de los descendientes para lograr el respeto a sus leyes y cultura. Por su parte, el gobierno croata debería impulsar las políticas públicas necesarias para posibilitar esta migración.

Palabras clave: *política, integración, exclusión, migración, desarrollo*

Introducción

El presente trabajo surge de la necesidad de abordar y explicar el debate y disyuntiva actual que surge para los descendientes de croatas asentados en Bolivia. Se afirma, a modo de hipótesis, que los miembros de la diáspora croata en Bolivia han tenido la capacidad de adaptarse a la cultura y realidad bolivianas, contribuyendo a las mismas con su trabajo, respeto a las normas, usos y costumbres, además, simultáneamente han luchado por comprender el acumulado histórico de esta diáspora, 3) Estudios explicativos que reafirman su sentido de pertenencia y el esfuerzo por conservar sus raíces, y su desafío actual de continuar transmitiendo la historia y cultura croata a las siguientes generaciones y también, en muchos casos, plantearse el retorno a la patria de sus padres y abuelos, sopesando sus posibles oportunidades y la realidad que los espera. Es un trabajo elaborado por profesionales del campo de las ciencias políticas y jurídicas, quienes se han remitido al método de investigación explicativo, por ser el más adecuado para los propósitos definidos. En consecuencia, se parte de la siguiente definición:

[Los estudios explicativos] buscan encontrar las razones o causas que ocasionan ciertos fenómenos. Su objetivo último es explicar por qué ocurre un fenómeno y en qué condiciones se da éste.

“Están orientados a la comprobación de hipótesis causales de tercer grado; esto es, identificación y análisis de las causales (variables independientes) y sus resultados, los que se expresan en hechos verificables (variables dependientes). Los estudios de este tipo implican esfuerzos del investigador y una gran capacidad de análisis, síntesis e interpretación. Asimismo, debe señalar las razones por las cuales el estudio puede considerarse explicativo. Su realización supone el ánimo de contribuir al desarrollo del conocimiento científico”. (Hidalgo, 2005, 3. Estudios explicativos, párr. 26-27)

El trabajo se basa en la recuperación de la historia oral de las familias croatas, para lo cual se ha podido entrevistar y conversar con diferentes personas de la diáspora, tomando como referencia algunas familias icónicas por su participación recurrente en los actos y otras actividades realizadas a lo largo de décadas por la diáspora en Bolivia.

Para abordar de lleno al tema propuesto, es necesario partir por aclarar el concepto de diáspora, que es clave para comprender la significancia y los desafíos de este grupo humano en particular. Entendemos que el concepto de diáspora define a aquellas comunidades humanas que por distintas circunstancias de tipo religioso, económico o cultural tuvieron

que abandonar su lugar de origen en busca de nuevas oportunidades para sobrevivir. En palabras de Coelho (2019):

La diáspora es la dispersión por el mundo de grupos humanos que se han visto obligados, por distintas causas, a abandonar su lugar de origen. La palabra, como tal, proviene del griego *διασπορά* (diáspora), que significa “dispersión”.

La diáspora, en este sentido, implica el desplazamiento masivo de grupos de personas de su lugar de origen hacia otros destinos que les ofrezcan las condiciones materiales o institucionales para hacer sus vidas y desarrollarse como individuos. (párr. 1-2)

Para la realización del trabajo se han abordado muchos desafíos, uno de los más importantes fue verificar la poca bibliografía existente sobre la historia de los descendientes de croatas en Bolivia. La información con la que se cuenta proviene de la historia oral de las familias croatas, que en su mayoría están cargadas de contenidos significantes y que cuentan pasajes memorables de quienes tuvieron la valentía de emprender largos viajes en busca de mejores oportunidades para sobrevivir. Para comprender los desafíos de estos migrantes es fundamental entender el contexto en el que se produjeron las diferentes migraciones, que en la mayoría de los casos obedecieron a razones económicas y políticas.

Dentro de los relatos de estas historias orales, se puede advertir una constante y es que existió un rasgo característico de los migrantes que se repitió en casi en todos los casos: se ganaron el respeto y el reconocimiento en la sociedad boliviana con duro trabajo, honorabilidad y a través de su compromiso y respeto por Bolivia, así como también por sus proyectos de vida. Otro rasgo que se resalta de los miembros de la diáspora croata es la lealtad con sus orígenes con la patria que los vio nacer, siendo parte de la cultura de muchas familias de la diáspora el enseñar a su descendencia el amor a sus raíces y a ser respetuosos y agradecidos con la nueva tierra que los cobijó.

Es interesante advertir que las familias de los migrantes llevan un sentimiento insospechado de nostalgia, de añoranza casi incomprensible, que algunos denominan el “llamado de la sangre”. Algunos estudiosos del tema han investigado y resaltado ciertos aspectos particulares de las poblaciones de una diáspora, a saber:

La lectura sobre el tema revela el interés por definir las características comunes a las diásporas y con ello establecer una tipología que ayude al conocimiento de este fenómeno. Sea que propongan su propia caracterización o que mencionen la propuesta por otros,

los investigadores consideran que los rasgos siguientes definen a un grupo como diáspora:

- Desplazamiento de personas o de sus antepasados fuera de su lugar de origen.
- Conexión con ese espacio, real o imaginado, cuya consecuencia directa es la idealización de esa tierra, su gente, su historia.
- Relación con la sociedad receptora.
- Surgimiento y consolidación de una conciencia de identidad del grupo en relación con el lugar de origen y con los miembros de otras comunidades. (Fernández, 2008, p. 310)

El presente trabajo, en consecuencia, ha sido elaborado de forma tal que permita presentar la temática, contemplando una introducción, una síntesis histórica de la migración croata a Bolivia y las estrategias de los miembros de la diáspora para preservar su cultura, raíces e historia, para luego abordar la discusión y el análisis de los desafíos que supone el retorno de muchas familias a Croacia.

Síntesis histórica de la inmigración croata a Bolivia

En la historia latinoamericana, y en particular de Bolivia, son innumerables los factores que intervienen en el proceso colonial, el devenir de las independencias y en la instauración de la Repúblicas y la consolidación de los Estados Nación. Uno de los factores a ser analizados es, justamente, la presencia de grupos extranjeros o migrantes, ciudadanos de distintos países, especialmente de origen europeo, que han marcado su historia desde la época colonial.

Generalmente, las corrientes migratorias se producen por factores principalmente económicos, ya sea por la explotación minera o el petróleo, entre otros. En consecuencia, la historia de Bolivia está marcada, como la de todos los países latinoamericanos, por esas circunstancias, permeando en la identidad de los latinoamericanos en su cultura y sus tradiciones.

La primera inmigración croata a Bolivia data aproximadamente de mediados del siglo XIX (1825 a 1900). Después de cruzar la frontera chilena, sobre todo por Antofagasta (aunque existen relatos y documentación de las familias que muestran que también algunos croatas llegaron desde la Argentina e incluso desde México), los inmigrantes croatas se asentaron principalmente en la ciudad de Oruro, por la oportunidad de trabajo en el sector minero. Posteriormente se dispersaron a otras ciudades como Potosí, Santa Cruz de la Sierra, La Paz, Tarija y Cochabamba,

ampliando su labor en tareas agrícolas, administrativas e incluso militares.

Figura 1. Mapa político de Bolivia

Hasta el año 1991 los inmigrantes croatas eran considerados como “yugoslavos”, “eslavos”, incluso muchos llegaron como ciudadanos “austrohúngaros”, por lo que también se los conocía como inmigrantes “austriacos”.

Bolivia se caracteriza, hasta el día de hoy, por sus importantes recursos naturales, sus diversos pisos ecológicos y sus abundantes recursos minerales, de petróleo y producción agrícola. Ciertamente, las migraciones que llegaron a Bolivia se concentraron en las zonas de explotación minera donde se extraía, por ejemplo, estaño, plata, zinc, litio, entre otros.

La población boliviana a finales del siglo XIX era en su mayoría indígena, aún no se habían realizado las grandes transformaciones políticas y sociales en el país, por tanto, la mayoría de la población no gozaba de derechos civiles y políticos. Las decisiones y el poder político estaban bajo el control de la población criolla (española principalmente), es decir, pocos tenían carta de ciudadanía y la misma residía en la población “blanca” que constituyó la llamada élite de poder.

La migración croata acompañó y se integró a los procesos complejos de la historia de Bolivia, desde la primera migración a finales del siglo XIX y la segunda migración que data de los primeros años del siglo XX.

Las décadas de 1900 a 1952 son particularmente importantes en la historia del país, ya que es el periodo de la explotación del estaño que erigió a los denominados “Barones del Estaño”, grupo de élite que en

su momento controló la producción y comercialización del estaño en el mundo, recurso muy importante en las dos Guerras Mundiales.

En este periodo también existió un hecho significativo que fue la implementación del denominado “Plan Bohan”, con el apoyo decidido de Estados Unidos, posibilitando el inicio de la diversificación de la economía, potenciando al Oriente de Bolivia como una región estratégica en la producción agropecuaria y ganadera a gran escala, lo que logró progresivamente constituir a esta región en uno de los polos de desarrollo más importantes en Bolivia. Muchas de las familias migrantes croatas se sumaron a los planes de crecimiento del Oriente boliviano y se constituyeron en importantes empresarios muy reconocidos en Santa Cruz.

Pero aún faltaba mucho por hacer, había un acumulado de grandes asignaturas pendientes en materia económica y social que finalmente dieron paso al surgimiento de un movimiento político y social que llevó adelante la Revolución de 1952.

El proceso histórico boliviano posterior fue de intensas luchas de poder entre quienes exigían mayor reconocimiento de derechos y las élites de poder. Todo esto ocurría en el contexto de la Guerra Fría, que, como sabemos, fue un periodo muy difícil para la humanidad puesto que se enfrentaron Estados Unidos y la entonces Unión Soviética por varias décadas. Las repercusiones fueron muchas, entre las cuales se remarca la división del mundo entre capitalistas y comunistas, lo cual generó una serie de tensiones e incluso guerras.

En el caso de Bolivia, el país tuvo que enfrentar en la década de 1970 las dictaduras militares que implementaron una estrategia continental denominada “Plan Cóndor”, a saber:

Según el Centro de Estudios Legales y Sociales (CELS) de Argentina, de la parte acusadora en el juicio, se trataba de “un sistema formal de coordinación represiva entre los países del Cono Sur que funcionó desde mediados de la década del 70 hasta iniciados los años 80 para perseguir y eliminar a militantes políticos, sociales, sindicales y estudiantiles de nacionalidad argentina, uruguaya, chilena, paraguaya, boliviana y brasileña”. (4 claves para entender el Plan Cóndor, la empresa de la muerte creada por regímenes militares en Sudamérica, 2016, párr. 4)

Posteriormente, vino un periodo neoliberal que supuso la implementación de un plan económico que logró recuperar la economía y dio paso a nuevas oportunidades para, por ejemplo, el ejercicio de ciudadanía plena de los indígenas que seguían invisibilizados en la vida nacional.

Después de un desgaste de las políticas neoliberales, tomó el poder un proyecto político de corte más bien populista denominado “Proceso de cambio” en la década del 2000, pero con un discurso que exacerbó las contradicciones sociales y políticas en Bolivia. Dicha conflictividad se hizo evidente con la renuncia del presidente Evo Morales en 2019.

El terremoto político también dejó a la luz una grieta social histórica en Bolivia. Así, los discursos racistas y las rivalidades regionales han resurgido en un país dividido entre la zona este de tierras bajas más rica y con población mayormente cristiana y descendiente de europeos y una zona oeste de tierras altas más pobre, con habitantes mayormente indígenas y campesinos ...

Pero pese a la histórica composición étnica de Bolivia con los indígenas como mayoría, el país ha sido gobernado generalmente por hombres blancos descendientes de europeos. Además, la caída de Morales ha despertado el temor a un regreso a la inestabilidad política en la nación, que ha tenido 190 intentos de golpes de Estado y revoluciones desde su independencia de 1825 en un ciclo crónico de conflicto entre las élites políticas urbanas y del sector privado con los líderes rurales movilizados. (Barberena, 2019, párr. 3, 5)

Toda la sociedad boliviana fue presa de estas históricas contradicciones y tensiones entre regiones, el campo y la ciudad, y la diáspora croata también sufrió las consecuencias de la conflictividad política y social en Bolivia, ya que, especialmente en este periodo de crisis, una parte radical de ideología indigenista, exacerbaba discursos de rechazo al “otro”, al extranjero, al foráneo, lamentando publicaciones como la de la Tabla 2:

Figura 2. Titular del diario “la época”

Fruto de dichas tensiones, en este periodo más que en cualquier otro, se puede verificar un señalamiento particular a los migrantes de origen

croata, aspecto que preocupó mucho a las familias de la diáspora, aunque dichas expresiones fueran de grupos particularmente radicales.

Sin embargo, existe una realidad inobjetable sobre la presencia y el aporte de la diáspora croata en Bolivia, reflejada en un estudio realizado por Ivo Borić que atestigua que muchos de los compatriotas croatas lograron desde las primeras migraciones establecerse, prosperar y constituirse como referentes en el país a pesar de la complejidad del contexto económico, político y social:

La idea de reunir informaciones necesarias para la reseña surgió de forma casual y espontánea. En efecto, a principios de 1951, el que escribe llegó a La Paz. Luego, por diferentes motivos, visitaba Oruro, Cochabamba, Potosí, Santa Cruz de la Sierra y otros centros, donde le sorprendió la masiva presencia de compatriotas al frente de la industria minera, empresas de construcción, firmas comerciales, compañías de transporte automotriz, agencias de turismo, casas de cambios, grandes hoteles, cines y talleres. (Borić, 1986, párr.2)

Esta afirmación nos permite dimensionar la presencia de la diáspora en diferentes espacios claves para el desarrollo económico en el país, aspecto a resaltar para los propósitos del presente trabajo.

Estrategias para preservar su cultura

La información consultada con las familias de la diáspora croata en Bolivia nos permite afirmar que ésta ha buscado preservar sus orígenes principalmente a partir de la historia oral.

Los croatas en Bolivia han logrado mantener y transmitir a sus descendientes pautas culturales, tales como el idioma y ciertas tradiciones y valores. Asimismo, conformaron una comunidad comprometida con esa tarea. Un ejemplo de ello es la “Sociedad de Socorros Mutuos”, en cuyo propósito ulterior se advierten algunos de sus objetivos: por un lado, promover la historia y cultura croata, por el otro, dar cobijo, apoyo y solidaridad a los migrantes. Asimismo, se constituyeron en un referente de trabajo y aporte al progreso de Bolivia.

A partir de una investigación hemerográfica, se rescata una parte de una entrevista publicada por el periódico La Patria, realizada al presidente de dicha entidad, que muestra la importancia adquirida a lo largo de sus años de existencia:

La Sociedad Croata de Socorros Mutuos ayer cumplió 100 años al servicio de sus socios, quienes con un brindis de honor festejaron este centenario con el compromiso de trabajar con las nuevas gene-

raciones. El presidente de la entidad, Gonzalo Nigoevic Heredia manifestó que el 24 de agosto de 1912 se fundó la Sociedad Yugoslava de Socorros Mutuos, en la ciudad de Oruro, a iniciativa de migrantes que se propusieron trabajar en aras del progreso de la ciudad y el país que los acogió. “Nuestros antecesores llegaron a esta ciudad para formar una sociedad que se dedique al trabajo en mejora del país, en especial del departamento y ahora que tenemos más de cuatro generaciones quienes tienen que también luchar por Bolivia”, dijo. (Sociedad Croata de Socorros Mutuos cumplió 100 años de vida institucional, 2012, p. 4)

Como podemos apreciar, la diáspora ha logrado en el transcurso de los años no solo adaptarse a la realidad de Bolivia, sino también distinguirse como una comunidad altamente productiva, proactiva y propositiva.

Pervive el espíritu de unidad

A pesar de los escenarios de conflictividad y contradicciones que en diferentes momentos históricos han aflorado en Bolivia, según los estudios del investigador Borić, se advierte que las familias de la diáspora se han destacado en diferentes ámbitos, especialmente en el mundo de las finanzas, la academia y la política:

Tal como ya era una línea de conducta de las demás colectividades croatas dispersas por el mundo, la residente en Bolivia siempre supo cultivar la vida social, cultural y patriótica. Entre 1880 y 1890, residentes de las tres ciudades principales, La Paz, Oruro y Cochabamba, fundan sendas instituciones, con el único nombre de «Sociedad Slava de Socorros Mutuos». Casi simultáneamente, esas instituciones construyen mausoleos sociales en Cochabamba y Oruro. Ocasionalmente, los residentes realizan colectas, cuyos frutos remiten a instituciones humanitarias en Croacia.

Entre 1890 y 1914, año del estallido de la Primera Guerra Mundial, varios centenares de croatas se habían establecido en diferentes zonas del país, particularmente en Oruro, donde se vivía intensamente la «fiebre del estaño». Un lustro después comienzan a llegar al país nuevos grupos, generalmente familiares y coterráneos de viejos residentes. Esa nueva corriente prosigue hasta el estallido de la Segunda Guerra Mundial, hora en la que el número total de ingresados era superior a 2.000. En esos años, la presencia de croatas era notable en todas las actividades, y en toda Bolivia: La Paz, Oruro, Tarija, Potosí, Sucre, Cochabamba, Santa Cruz de la Sierra, Beni, entre otras

ciudades. La cifra total de los arribados entre fines del siglo XIX y comienzos del XX a Bolivia oscila entre los 1.500 inmigrantes. En la actualidad la colectividad croata de Bolivia la componen 10.000 personas, entre croatas y descendientes de los primeros croatas. (Borić, 1986, párr. 9-10)

Mucha documentación sobre estos antecedentes es guardada celosamente por las familias hasta el día de hoy, es interesante verificar cómo la diáspora ha mantenido un espíritu de unidad permanente a lo largo de los años. Actualmente, y con cierta regularidad, se reúnen para rescatar y celebrar la cultura, historia y tradiciones de Croacia. Un ejemplo de ello es la creación de la Comunidad Croata de La Paz, Bolivia, que se fundó el 5 de agosto del 2017. Es precisamente en estos espacios donde surge la necesidad de analizar las posibles alternativas para considerar el retorno a la tierra de nuestros ancestros.

¿Cuáles son los desafíos a los que nos enfrentamos como descendientes croatas para retornar a Croacia?

Tal como se afirmó al inicio, el propósito del presente trabajo es identificar aspectos centrales del debate y los posibles escenarios de integración de los bolivianos descendientes croatas a la sociedad croata. En consecuencia, y tomando como estrategia metodológica el recojo de las percepciones de los miembros de la diáspora en diferentes reuniones, surgen algunas consideraciones.

En muchos de estos espacios de diálogo se manifiesta expectativa por el retorno, pero también se advierte la necesidad de dimensionar este desafío, es decir, identificar claramente cuáles son las posibilidades y oportunidades de los descendientes para aportar al desarrollo de Croacia. Se concluye que dicho desafío supone planes claros de inversión, de validación de títulos profesionales, de compra de inmuebles, de emprendimientos empresariales, científicos y culturales, para mencionar solo algunos.

En este sentido, cabe mencionar y destacar los esfuerzos realizados por los diplomáticos de Croacia que, por ejemplo, en América del Sur vienen desarrollando encuentros de la diáspora croata sudamericana, cuyas conclusiones son plausibles desde todo punto de vista:

Alrededor de 350 representantes e integrantes de las comunidades croatas reunidas en el continente más austral, participaron de paneles culturales y económicos con el objetivo de lograr una mayor cooperación entre ellos y una mejor conexión con su patria croata.

Se celebraron paneles sobre la preservación de la lengua y cultura croatas, sobre ciudadanía y retorno, se presentaron programas para la juventud donde se presentaron distintos planes y posibilidades de estudio en Croacia, sobre idioma y cultura, y sobre comunicación donde la Radio y Televisión Croata presentó su programa destinado a la emigración de habla hispana en su plataforma multimedia, que informa en castellano las novedades de Croacia y su diáspora.

En el Encuentro participaron representantes de ministerios de Croacia y de la Oficina Central Estatal para los Croatas fuera de la República de Croacia quienes destacaron que se están preparando medidas especiales para fomentar el retorno de los croatas a la patria. (Rey, 2019, párr. 2-4)

Como se advierte, en la realización de estos encuentros la diáspora obtiene en estos espacios información valiosa para hacer planes a futuro en relación con su integración a la sociedad croata. En consecuencia, se señala la necesidad de replicar dichas experiencias con las familias de la diáspora ubicadas en los diferentes países de Sudamérica, para lo cual se identifican algunas acciones importantes para posibilitar el retorno de los miembros de la diáspora en Bolivia:

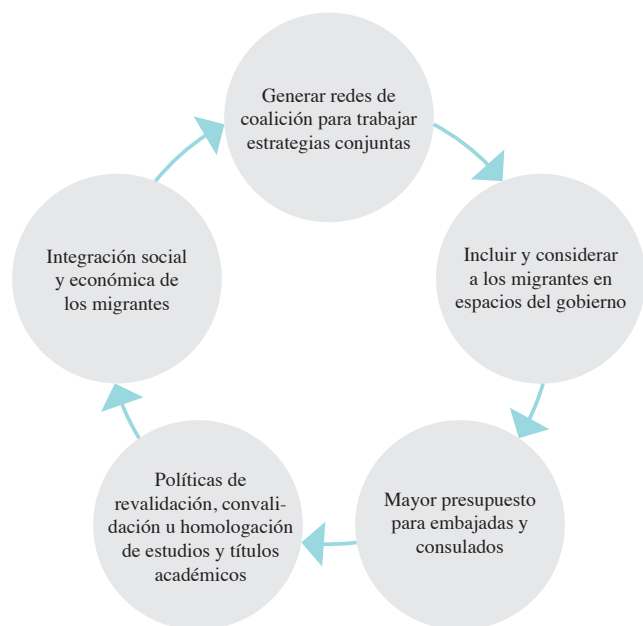
- Continuar con campañas sostenidas que promuevan y motiven la integración de las familias descendientes de croatas con la realidad y el Estado Croata.
- Difundir ampliamente documentos oficiales de la historia, la política, la economía y los aspectos sociales y culturales
- Acceso a la nacionalidad
- Idioma

¿Qué acciones deberíamos profundizar?

Sabemos que en Bolivia como en el resto de los países de Sudamérica se encuentra una diáspora croata muy activa. Fruto de esta se han creado diferentes espacios de reunión e institucionales donde se promueve la historia y la cultura de Croacia. Es fundamental que todos estos espacios confluyan en una misma iniciativa y aúnen esfuerzos para contribuir a la integración de las familias de la diáspora a Croacia.

Para que todos estos procesos se concreten en oportunidades, sugerimos la creación de las denominadas REDES DE COALICIÓN, entendidas como espacios de integración de grupos con los mismos universos de interés como, por ejemplo:

- Red de empresarios, (agricultores, ganaderos, banca, inversionistas, inmobiliarios).
- Profesionales con grupos de interés (médicos, farmacéuticos, biólogos, politólogos, sociólogos, agrónomos, físicos, etc.).
- Emprendedores con subgrupos (artesanos, comerciantes, medianos empresarios).
- Trabajadores de la cultura (músicos, pintores, escultores, escritores etc.).

Figura 3. Acciones a profundizar

Estas Redes de coalición podrían generar propuestas y escenarios de oportunidad de divulgación de la cultura y valores croatas, pero también planes y proyectos concretos para aportar al desarrollo de Croacia y a la concreción de la adecuada integración económica, social y cultural de los descendientes de la diáspora. Además, deberán estar presididas por miembros de instituciones gubernamentales croatas para su adecuado seguimiento y supervisión.

¿Cómo?

Cada una de estas Redes de Coalición deberá elegir a sus representantes, los cuales deberán destacarse por sus capacidades de liderazgo y compromiso. Asimismo, implementarán acciones que permitan sistematizar la información, desarrollar programas de difusión de información. Una de las tareas importantes será crear un registro general de los miembros de la diáspora. Dichos datos entre otros aspectos permitirán identificar aspectos importantes como, por ejemplo, censo de miembros, edades, género, profesiones, hitos de éxito empresariales, artísticos, culturales, académicos, entre otros. A partir de la sistematización de dicha información se podrán instalar espacios de DIÁLOGOS DE SABERES para promover el desarrollo de Croacia.

Los representantes de las Redes de Coalición se constituirán en definitiva en agentes de promoción del desarrollo de Croacia, contribuirán con espacios de orientación e información para la obtención de ciudadanía, teniendo en cuenta que muchas familias no cuentan con la debida información para la obtención de partidas de nacimiento o trámites. Así también, promoverán el idioma y la cultura, y se constituirán en entes canalizadores y en vínculos de comunicación. En definitiva, tendrán el fin ulterior de promover la migración adecuada y planificada de las familias de descendientes a Croacia, siguiendo las instructivas y disposiciones legales del gobierno de Croacia.

Pero ¿qué significa este paso?

La construcción de la planificación de un proceso de migración o retorno de los descendientes croatas a Croacia no es un tema fácil, se deben observar aspectos sustanciales que tienen que ver con el compromiso de quienes migren o retornen al país de sus padres y abuelos a estar dispuestos a respetar las costumbres, tradiciones e idioma. Entendiendo que esto supone no sólo informarse y prepararse adecuadamente, sino también hacer los esfuerzos necesarios para adecuar las habilidades y capacidades individuales a la realidad de Croacia. Para mencionar un ejemplo, en Bolivia hay experiencias muy exitosas en el impulso de los microcréditos destinados a poblaciones vulnerables que han tenido importantes repercusiones y que han sido procesos ponderados por diferentes países del mundo. Experiencias como esta pueden ser consideradas o no de acuerdo a la realidad de Croacia. En consecuencia, el retorno significaría: Involucrarse en la cultura y sociedad croata

- El respeto a las leyes

- Contribuir al desarrollo económico y poblacional
- Identificar posibles escenarios de inversión e intercambio comercial.
- Residir en Croacia
- Trabajar en Croacia
- Estudiar en Croacia
- Asumir un compromiso de al menos cinco años para retribuir al desarrollo de Croacia con los conocimientos adquiridos después de acabados los estudios

¿Cómo alcanzar los compromisos?

Cuando hablamos de estos procesos es muy cierto que son acciones cuidadosas, que deben ser paulatinas y altamente efectivas, para esto se requiere que los migrantes entiendan el desafío, conozcan y cuenten con toda la información que necesitan y se comprometan ética y moralmente con Croacia y con su desarrollo.

La necesidad de desarrollar la consciencia en la diáspora sobre cómo aportar al desarrollo de Croacia supone identificar cómo cada uno a partir de sus propias capacidades, habilidades y conocimientos puede aportar al país. Parafraseando a un expresidente norteamericano: no te preguntes qué puede hacer tu país por ti, pregúntate que puedes hacer tú por tu país (John F. Kennedy).

En definitiva, las diásporas y sus instituciones allá donde se encuentren se constituyen en los mejores aliados de la República de Croacia, de su gobierno y sus instituciones, para contribuir a los esfuerzos para integrar a los descendientes en la sociedad croata. La base fundamental de los procesos de integración debe ser de diálogo, de apertura de canales claros de comunicación, de voluntades expresadas más que en discursos, en acciones individuales y de grupos que permitan a cada quien proponer, impulsar y contribuir desde el lugar donde se encuentre al desarrollo de Croacia.

A manera de conclusiones

Si bien el presente estudio basa sus conclusiones en los espacios de diálogo y debate con miembros de la diáspora croata de Bolivia, también se han consultado fuentes bibliográficas diversas. En consecuencia, y tomando como referencia el objetivo postulado que es identificar los

aspectos centrales del debate y los posibles escenarios de integración de los descendientes bolivianos a la sociedad croata, se concluye:

- Se observa que los descendientes de croatas en Bolivia manifiestan y debaten sobre la posibilidad de retornar e integrarse a la sociedad croata.
- Para lograr dicho objetivo, muchos de ellos han iniciado sus trámites de ciudadanía y buscan información sobre la historia, el idioma, tradiciones, leyes y la cultura de Croacia.
- La diáspora en Bolivia advierte en sus debates la necesidad de elaborar planes individuales y colectivos concretos, que coincidan y contribuyan con las políticas públicas de Croacia para su desarrollo.
- Esto requerirá un esfuerzo mayor de información y formación oficial distribuida y difundida por el gobierno croata.
- Se deben crear espacios institucionales especializados para la promoción de la cultura croata y el retorno a Croacia, promoviendo las Redes de Coalición y los Diálogos de Saberes para lograr propuestas posibles y viables.
- Reforzar las políticas públicas del Gobierno de Croacia para posibilitar el retorno de sus descendientes.

Bibliografía y fuentes

- 4 claves para entender el Plan Cóndor, la empresa de la muerte creada por regímenes militares en Sudamérica. (2016, 27 de mayo). *BBC News 5*. https://www.bbc.com/mundo/america_latina/2016/05/160524_america_latina_plan_operacion_condor_argentina_uruguay_bolivia_brasil_paraguay_jcps
- Barberena, F. C. (2019, 18 de noviembre). La crisis en Bolivia reaviva históricas tensiones étnicas. *France 24*. <https://www.france24.com/es/20191118-crisis-bolivia-tensiones-etnicas-racismo-indigenas>
- Bernardis, L. D. (2011). *Historia de Bolivia*. Universidad Mayor de San Andres.
- Borić, I. (1986). Historia de la Inmigración Croata en Bolivia. *Studia Croatica*, 102. <https://herenciacroata.wordpress.com/2014/02/19/historia-de-la-inmigracion-croata-en-bolivia/>
- Certudo, W. (Writer), & Certudo, W. (Director). (1952). *Bolivia se libera* [Película].
- Coelho, F. (2019, 21 de marzo). “Diáspora”. En: *Significados.com*. <https://www.significados.com/diaspora/>
- Fernández M. M. (2008). Diáspora: la complejidad de un término. *Revista Venezolana de Análisis de Coyuntura*, XIV(2), 305-326. <https://www.redalyc.org/>

pdf/364/36414217.pdf

Finalizó el 5º Encuentro de la Diaspora Croata (2019, 1 de diciembre). *La Voz de Croacia*. <https://glashrvatske.hrt.hr/es/del-mundo/finalizo-el-5-encuentro-de-la-diaspora-1886377>

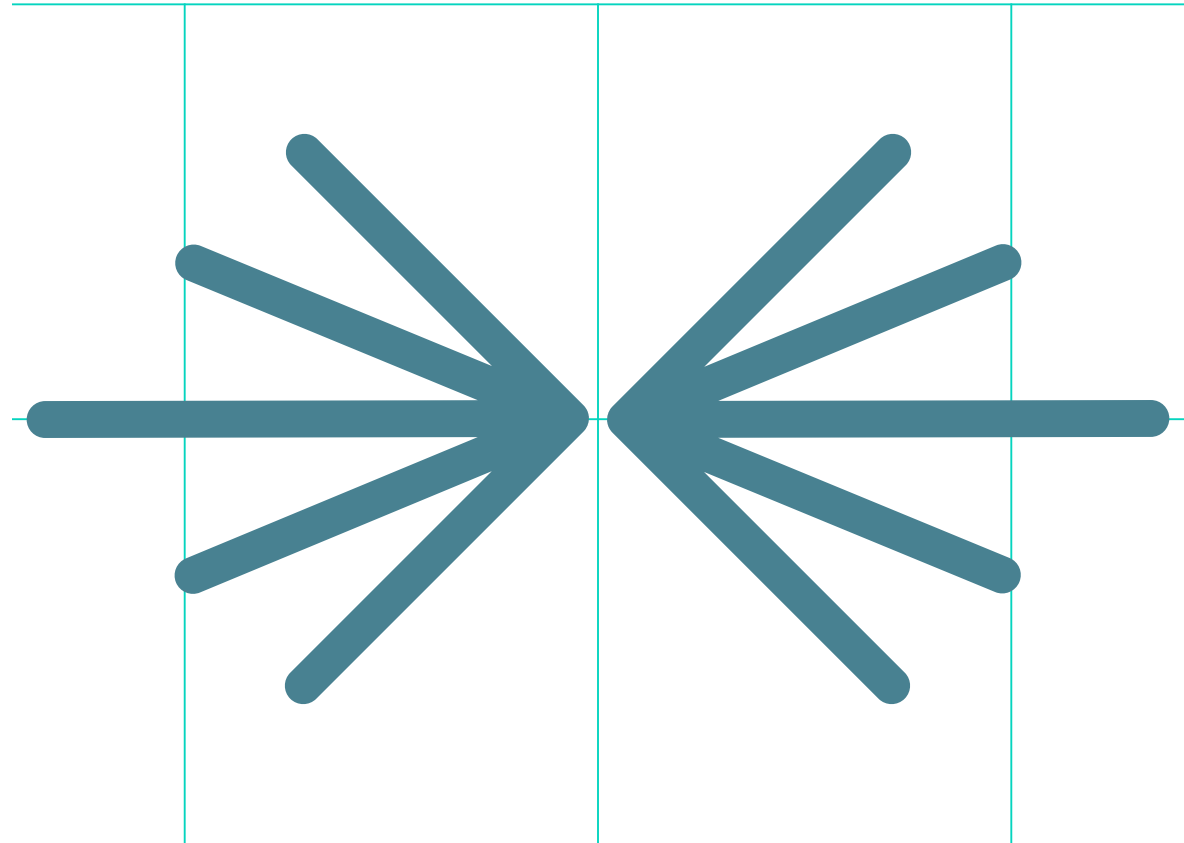
Hidalgo, I. V. (2005, 18 de diciembre). *Tipos de Estudio y métodos de investigación*. <https://www.gestiopolis.com/tipos-estudio-metodos-investigacion>

Rey, D. (2019, 10 de agosto). Aniversario de la fundación de la Comunidad Croata de La Paz. *La Voz de Croacia*. <https://glashrvatske.hrt.hr/es/del-mundo/aniversario-de-la-fundacion-de-la-comunidad-croata-de-la-paz-1886333>

Sociedad Croata de Socorros Mutuos cumplió 100 años de vida institucional (2012, 25 de agosto). *La Patria*, p. 4.

Valdez, C. (2019, 17 de noviembre). Crisis boliviana saca a flote fracturas sociales y políticas. *AP News*. <https://apnews.com/article/72797491009d4d-45b20b-94f9d3617782>

SOBRE LOS AUTORES DE ESTE LIBRO

Ana Barbarić

abarbaric@ffzg.hr

Es profesora titular en el Departamento de Ciencias de la Información y la Comunicación de la Facultad de Filosofía de la Universidad de Zagreb y desde 2010 ocupa el cargo de jefa de la Dirección de Bibliotecología. Ha participado en reuniones científicas y publicado trabajos en revistas nacionales y extranjeras. Formó parte de varios proyectos y actualmente colabora en el proyecto *Hrvatski iseljenički tisak*. De 2002 a 2004 se desempeñó como secretaria profesional de la Sociedad Croata de Bibliotecología, donde fue editora en jefe de varias series de publicaciones y boletines. Fue ganadora de los premios “Eva Verona” y “Kukuljevićeve povelje”. De 2005 a 2013 fue integrante del Comité Permanente de la Sección de Catalogación de IFLA y de 2009 a 2011, secretaria profesional de la sección. De 2012 a 2016 fue miembro del Consejo Administrativo de la Biblioteca Nacional y Universitaria de Zagreb en representación del Ministerio de Cultura. Desde 2013 es presidenta del Patronato de la Fundación Dr. Ljerka Markić Čučuković y desde 2017 participa del Consejo Croata de Bibliotecas (Ministerio de Cultura y Medios) como representante de la Asamblea de Rectores de la República de Croacia.

Josip Bruno Bilić

josipbilic@yahoo.com

Doctor en Lingüística de la Universidad de Buenos Aires (2022), Magíster en Lingüística eslava por la Universidad Stendhal-Grenoble III (2006) y en Política comparada por la Universidad de Zagreb (2008). Graduado en Lengua y literatura francesa y española en la Universidad de Zagreb. En 1999 fue becario del gobierno francés en Menton para perfeccionarse en traducción simultánea y consecutiva. Se desempeñó como jefe del Departamento de traducción del Ministerio de Defensa, profesor de croata en las universidades de Lyon y Grenoble (Francia), Rosario y Buenos Aires (Argentina) y de francés en la Universidad Tecnológica Nacional (Argentina). Fue miembro de comité y examinador de la Oficina Europea de Selección de Personal (EPSO) en Bruselas, para la combinación lingüística croata-francés. Es miembro de equipos de investigación del Instituto de Lingüística y del Instituto de Antropología Social de la Universidad de Buenos Aires. Ha presentado y publicado trabajos científicos sobre contactos lingüísticos entre la lengua croata y las lenguas romances, migraciones, políticas lingüísticas y lenguas minoritarias, tanto en universidades croatas como extranjeras: Antioquia, Sorbonne IV, Orléans, Sorbonne Nouvelle, Lyon III, Grenoble III, La Pampa, Rosario, entre otras. Sus intereses científicos incluyen los campos de la lingüística general, románica y eslava, la didáctica de la lengua francesa, la sociolingüística, la psicolingüística, las lenguas minoritarias, las políticas lingüísticas en la UE, las

lenguas de herencia y las lenguas en contacto.

Ivančica Banković-Mandić

ibmandic@gmail.com; ibmandic@ffzg.hr

Finalizó los estudios de croatística, fonética y arqueología en la Facultad de Filosofía de la Universidad de Zagreb. Desde el año 2007 trabaja como profesora titular y fonetista en el Centro de enseñanza del idioma croata como segunda lengua y lengua extranjera - Croaticum, en la Facultad de Filosofía de la Universidad de Zagreb. En el año 2012 fue nombrada profesora titular. Ha publicado una treintena de artículos académicos, fue coeditora de dos libros de Croaticum que compilan trabajos sobre la enseñanza del croata y ha participado en numerosos congresos científicos nacionales e internacionales. También ha participado en la elaboración de unidades didácticas para los niveles A1 y A2 del curso online de aprendizaje del idioma croata. Es miembro del Consejo de enseñanza del croata como idioma extranjero y de la presidencia del Departamento de fonética de la Asociación de filología croata de la Facultad de Filosofía de la Universidad de Zagreb. Participa en exámenes de dominio y conocimiento de la lengua croata del Centro nacional para la Evaluación Externa de la Educación. Campo de interés: el idioma croata como segunda lengua y como lengua extranjera, el habla croata estándar, el discurso público (principalmente político). Lista de trabajos: <http://bib.irb.hr/lista-radova?autor=283530>.

Karen Bauk

karenbauk3@hotmail.com

Doctora en Ciencias Biológicas, bióloga y profesora de biología, egresada de la Universidad Nacional de Córdoba. Es docente en un colegio secundario. Fue becaria en el Programa para el estudio del idioma croata en la República de Croacia en dos oportunidades y a través de internet (Internetsko učenje hrvatskog jezika - HiT-1) (SDUHIRH). Tomó clases de baile en el grupo FA Zagreb-Markovac, asistió a un taller con Lado y a la Escuela de verano de folclore croata 2022 (HMI). Representó a la comunidad croata de su provincia en varias oportunidades. En el año 2014 comenzó a colaborar en la Mala Škola de Córdoba, Kolito, y desde el 2017 es la responsable de la misma. El objetivo de la escuela es que niños de 5 a 13 años se encuentren y aprendan la cultura croata: idioma, baile, historia y costumbre desde el juego y con amor.

Nenad Bukvić

nbukvic@arhiv.hr

En el año 2008 finalizó los estudios de Historia y Archivística en la Facultad de Filosofía de Zagreb y en septiembre de 2017 su doctorado en Historia en la Facultad de Estudios Croatas de la Universidad de Zagreb. Desde septiembre de 2009 trabaja en el Archivo Estatal Croata en Zagreb. Es Archivista superior e Investigador asistente. Su campo de interés es la historia croata y yugoslava del período socialista con énfasis en la historia de las instituciones y la historia socio-cultural, la publicación de fuentes de archivo y la teoría y práctica archivística contemporánea. Ha publicado numerosos libros y trabajos científicos y profesionales sobre estos temas. Ha sido colaborador en el proyecto de elaboración de una guía temática sobre la emigración en los fondos y colecciones del Archivo Estatal Croata (2013-2015) y en el proyecto internacional de la Unión Europea „COURAGE: Kulturna opozicija – razumije vanje kulturne baštine neslaganja u bivšim socijalističkim državama” (febrero de 2016-enero de 2019).

Carol Mónica Calasich Garate

mcalasich68@gmail.com

Magister en Relaciones Internacionales, Diplomacia y Seguridad y Defensa del Instituto Internacional de Estudios en Seguridad Global en Madrid, España y Licenciada en Ciencias Políticas con especialidad en Relaciones Internacionales de la Universidad Mayor de San Andrés en Bolivia. Activista destacada de la Asamblea Permanente de Derechos Humanos Bolivia, entidad en la cual realizó acciones de defensa y promoción de los derechos humanos y ocupó cargos de dirección. Fue participante y panelista en foros nacionales e internacionales e invitada por el gobierno de Estados Unidos en un programa para el liderazgo político para presenciar las elecciones primarias y conocer el sistema político norteamericano. Consultora de programas promovidos por la Universidad de Nueva York, por Partners of America, Checchi y Kemonics, entre otras, dirigiendo programas con entidades de la sociedad civil en temas de justicia, democracia, ciudadanía y participación. Actualmente es Directora de Educa Consultores Bolivia entidad especializada en el tratamiento de temas políticos y la promoción y defensa de los derechos humanos. Ha ejercido el periodismo y es miembro fundador de la Comunidad Croata de La Paz Bolivia y del directorio *ad hoc* de la misma.

Franklim José Colletti Montilla

franklim.colletti@gmail.com

Licenciado en Historia por la Universidad Central de Venezuela. Fue profesor de la asignatura Introducción a la Historia Universal e Historia de Asia y del seminario Totalitarismos y su influencia en el escenario político mundial en la Escuela de Historia de la misma institución entre 2012 y 2018. Coautor del libro *Totalitarismo, concepciones y prácticas*, de artículos de historia contemporánea en diversas revistas especializadas y conferencista. Número ORCID iD: 0000-0002-1668-3673.

Karen Geraldine Díaz Pérez

kgeraldine075@gmail.com

Licenciada en Historia, Licenciada en Educación y Magíster en Relaciones Internacionales de la Universidad Central de Venezuela. Profesora universitaria de pregrado en la misma casa de estudios, donde dicta diversos seminarios sobre historia del subcontinente indio (India, Pakistán, Bangladesh). Cuenta, además, con dieciséis años de experiencia en planificación y desarrollo de proyectos de investigación en el área de las ciencias sociales.

Dobriła Djukich Filipovic de Neri

dobriladaria@gmail.com

Licenciada en Letras Hispánicas de la Universidad del Zulia (LUZ), Master of Arts de la Universidad de Stanford (USA), DEA en Ciencias de la Comunicación de Paris VII y Doctorante de A. J. Greimas de Paris VII (Francia). Especialización en Semiótica General de Università' Degli Studi di Urbino (Italia). Profesora Titular del Dpto. de Ciencias Humanas de la Facultad de Ciencias de La Universidad del Zulia (Venezuela). Investigadora principal y Coordinadora de varios proyectos de investigación en Etnografía y Socio-semiótica del Laboratorio de Investigaciones Semióticas y Antropológicas (LISA) en la citada facultad. Presidenta de la Asociación Venezolana de Semiótica (AVS, 2002-2007), vicepresidenta de la AVS para la Región Zuliana (2007-2012). Premio Ciencias a la Mejor Producción Científica. Premio investigación Francisco Eugenio Bustamante de la Universidad del Zulia. Actualmente es vicepresidenta de la Federación Latinoamericana de Semiótica. Sus publicaciones giran en torno a temas sobre el *graffiti*, la literatura infantil, el cómic, los juegos de envite y azar, la imagen mediática de Juan Pablo II, el discurso fotográfico, el tatuaje y sus cuerpos, la antropología de la muerte, entre otros. Su enfoque se centra en comprender y reconstruir una Semiótica de

la Cotidianidad.

Davorin Djukich Ostojic

davo21@gmail.com

Más de veinticinco años de experiencia profesional, veinte en la industria de las telecomunicaciones y cinco en ventas minoristas. Ingeniero en electrónica con Maestría en finanzas. Su campo de acción vincula e interrelaciona el desarrollo de tecnología, la gestión de proyectos y el mercadeo de servicios prepagados. Además, posee una vasta experiencia en el manejo de relaciones entre operadores de telecomunicaciones, negociación y administración de contratos de compra-venta de servicios internacionales, estudios de mercado, etc. En los últimos años y respondiendo a la demanda del mercado, diseña, programa y dicta seminarios de Gestión y Entrenamiento a equipos multidisciplinares, profesionales y no profesionales, tanto para empresas privadas como para organizaciones no gubernamentales. Su competencia gira en torno a la comprensión de la realidad tecnológica y financiera actual y las posibles influencias sociales en el ser social, visto como capital humano invaluable.

Ivana Franić

ifranic1@ffzg.hr

Nacida en 1970 en Dubrovnik. Licenciada en Lengua y literatura francesa y Lengua y literatura rusa (1995), terminó sus estudios de Maestría en 2002 y de Doctorado en 2005, con un tema de lexicografía histórica. Trabaja en el Departamento de Estudios Románicos de la Facultad de Filosofía de la Universidad de Zagreb, desde 2009 como profesor asistente, desde 2015 como profesor asociado y desde 2021 como profesor titular. Sus intereses científicos incluyen la sintaxis francesa, la glotodidáctica, la lexicografía y los contactos interlingüísticos. Es autora de dos libros científicos y coautora de otros cuatro y de una treintena de artículos científicos y profesionales. Es miembro de consejos editoriales de revistas científicas en Croacia y en el extranjero. Expuso en numerosas reuniones científicas internacionales y fue miembro del comité organizador de varios encuentros. Da clases en el Doctorado en Glotodidáctica, ha dirigido una tesis de Doctorado y dirige otra que se encuentra en proceso. Se desempeñó como vicedecana de la Facultad de Filosofía (2012-2017) y viceministra y secretaria de estado en el Ministerio de Ciencia y Educación (2017-2021). Actualmente es miembro del Consejo de la Universidad de Zagreb y presidenta del Comité de Gestión de Calidad.

Cristián Garay Vera

cristian.garay@usach.cl

Es Doctor en Estudios Americanos por la Universidad de Santiago de Chile, Doctor en Geografía e Historia por la UNED de Madrid, Magíster y Licenciado en Historia por la Universidad de Chile. Profesor Titular de la Universidad de Santiago de Chile (USACH). Sus áreas de investigación son Relaciones Internacionales, Historia, Seguridad y Defensa. Sus áreas de docencia son Metodología de la Investigación, Seguridad y Defensa y Relaciones Internacionales. Director de la Maestría en Política Exterior y coordinador de la Cátedra Manuel Bulnes sobre Seguridad, Defensa y Sociedad en la misma institución. Profesor del Instituto de Estudios Avanzados de la Universidad de Santiago de Chile. Ejerce la docencia en la Universidad de Santiago de Chile, la Universidad Central, la Universidad Bernardo O'Higgins y la Academia de Estudios Estratégicos y Políticos (ANEPE). Alumni (egresado) del Centro de Estudios Hemisféricos de la Defensa (CHDS) de la National Defence University, Washington D.C. Ha publicado 132 artículos académicos, 66 capítulos de libros, 16 libros en autoría única o en colaboración con uno o dos autores y ha editado 9 libros. Ha sido Investigador principal FONDECYT Regular en dos ocasiones en Historia y Ciencias Sociales, jurado en Becas Chile, Concurso Nacional del Fondo del Libro, Concurso Extramuros (Anepe), Evaluador en el Comité de Historia de Fondecyt y de los paneles de Concurso de Becas Chile, Profesionales y Doctorado de CONICYT. Número ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6575-7456>. Google académico: índice h 9, índice hi 9, desde 2014 es 6 y 3, respectivamente (Dos versiones). Researchgate.net: 14.07.

Paula Gadže

paulagadze@gmail.com

Nació en Buenos Aires y es nieta de inmigrantes croatas. Participó activamente en las actividades de la colectividad croata en Argentina. Es Licenciada en Ciencias Antropológicas de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Buenos Aires. Actualmente está realizando sus estudios de doctorado con el tema del retorno étnico de los descendientes de croatas nacidos en Argentina. Estudió el idioma croata en la Facultad de Filosofía de Zagreb en 2006 y 2010. Actualmente reside en Croacia, donde participó de un proyecto de investigación que abarcó varios aspectos sobre la migración croata en Argentina: las pautas alimentarias, los diversos modos de conservación de la identidad y la migración de retorno a Croacia. Ha publicado artículos en el anuario de la emigración croata, de Hrvatska Matica Iseljenika, también capítulos en los libros *Etnicidad y migraciones en Argentina y Multipliciranje zavičaja i domovina. Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet*. Sus intereses temáticos son la antropología alimentaria, las

migraciones y las identidades étnicas.

Mateja Glavaš

mglavas@hrstud.hr

Nacida el 23 de septiembre de 1988 en Osijek. En el año académico 2014/2015 comenzó sus estudios superiores (pre diplomatura) con orientación en Historia y Comunicación en la Facultad de Estudios Croatas de la Universidad de Zagreb. En el año 2018, en la misma casa de estudios, comenzó sus estudios de grado (diplomatura) en Historia con orientación docente, y en Comunicación con orientación en Relaciones Públicas. Sus intereses científicos incluyen temas dentro del marco de los estudios de historia y de relaciones públicas. Este es su primer trabajo, llevado a cabo en colaboración con la Dra. Vladimira Rezo.

Andrés Goldstein

agoldstein465@gmail.com

Estudiante de la Escuela de Historia de la Facultad de Humanidades y Educación de la Universidad Central de Venezuela. Interesado en la historia económica de Europa, América Latina y Venezuela. Actualmente realiza su tesis en esta área, desarrollando el tema de la historia empresarial venezolana en el siglo XIX. Como investigador ha trabajado temas vinculados a las revoluciones científicas y los conceptos políticos como socialismo, liberalismo y revoluciones, permitiendo ver algunas relaciones entre los movimientos migratorios y las ideas que por este contacto se desarrollan en las distintas sociedades. Ello lo llevó a enfocarse en la comprensión de las políticas migratorias y sus efectos.

Darija Hofgräff Marić

dhofgraeff@arhiv.hr

Nació en 1970 en Zenica (Bosnia y Herzegovina). Allí finalizó sus estudios primarios y secundarios. En 1989 comenzó sus estudios de Historia en la Facultad de Filosofía de la Universidad de Sarajevo. Debido a los acontecimientos bélicos ocurridos en su país natal, en el año 1993 se vio obligada a interrumpir sus estudios, los cuales finalizó posteriormente, en el año 2006 en la Facultad de Filosofía de la Universidad de Zagreb. Hasta retomar sus estudios, vivió y trabajó en Alemania. Desde el año 2007 trabaja en el Archivo Estatal Croata, actualmente como Asesora archivística. En el año 2018 finalizó sus estudios doctorales en Historia en la Universidad de Zadar. Desde 2022, imparte una materia optativa sobre los emigrantes y retornados croatas en la Universidad Católica Croata, con sede en

Zagreb. Es autora de dos libros y unos quince trabajos científicos y profesionales en el campo de las Ciencias Sociales y las Humanidades, habiendo realizado exposiciones como autora y coautora en una veintena de conferencias nacionales e internacionales. Su campo de interés está centrado en los temas sociales de los siglos XIX y XX.

Ivana Hebrang Grgić

ihgrgic@ffzg.hr

Es profesora asociada en el Departamento de Ciencias de la Información y la Comunicación de la Facultad de Filosofía de la Universidad de Zagreb y jefa de la Dirección de Libros y Publicaciones. Imparte asignaturas relacionadas con la publicación, la comunicación científica y las colecciones bibliotecarias. Es autora de libros y artículos científicos, editora de libros y miembro de consejos editoriales de revistas científicas y publicaciones seriadas. De 2010 a 2019 formó parte del Consejo Editorial de la Sociedad Croata de Bibliotecología, donde inició una nueva serie editorial y coordinó la publicación de libros científicos. Recibió los premios Europe's Open Access Champions, por su participación activa en la promoción del acceso abierto, y European Network for Academic Integrity (2018), por la promoción de la integridad académica. También fue ganadora del Premio Anual de la Facultad de Filosofía (2017) y del Premio Estatal Ivan Filipović de Educación Superior (2019). Participa en proyectos relacionados con la edición, la comunicación científica y el acceso abierto. Actualmente es la directora del proyecto institucional *Hrvatski iseljenički tisak*.

Vjekoslava Jurdana

vjurdana1@gmail.com; vjurdana@unipu.hr

Nació en 1967 en Rijeka, donde finalizó la carrera de Lengua y Literatura yugoslava. También finalizó allí sus estudios doctorales presentando una tesis sobre el rol de la historia y el espacio en la obra de Drago Gervais. Es profesora universitaria en la Facultad de Ciencias de la Educación de la Universidad Juraj Dobrila en Pula. Permanentemente publica textos de carácter científico y profesional dentro del campo de la teoría e historia de la literatura, así como ensayos y exposiciones de temática diversa. Se dedica especialmente a temas vinculados al exilio, la emigración y la nostalgia en la literatura, sobre los cuales ha publicado trabajos científicos tanto en el país como en el exterior (Washington, Chicago, Sídney, Buenos Aires, Plovdiv, Subotica, Sarajevo). La lista completa de trabajos se encuentra disponible en la base de datos Bibliografía Científica Croata – CROSBI. Ha publicado tres libros científicos y más de cien trabajos tanto profesionales como científicos.

Es poeta y prosista, habiendo publicado dos colecciones independientes de poemas, un libro ilustrado e historias. Ha sido varias veces galardonada por sus trabajos científicos, profesionales y artístico-literarios.

Darinka Edith Yvania Kihalich Sanchez

dariks1894@gmail.com

Estudió la carrera de actuación teatral en la Escuela Nacional Superior de Arte Dramático de Lima. En el año 2015 tuvo la oportunidad de hacer una pasantía en Múnich, Alemania, estudiando el idioma y su cultura. Posteriormente, continuó nutriéndose en el ámbito artístico a través de cursos y seminarios de fotografía documental, los cuales le dieron sólidas herramientas para iniciar su proyecto documental sobre la Inmigración Croata de 1948 en el Perú, año en el que su abuelo arribó a Lima. Durante el proceso de investigación, su proyecto fue tomando un matiz y un enfoque más personal, que la condujo hasta Zagreb en septiembre de 2018 para continuar con esta exploración personal, la cual llama *Re-conectar*.

Ante Kožul

antekozul@gmail.com

Nació en el año 1984 en Zagreb, donde terminó la escuela primaria y secundaria. En el año 2009 obtuvo el título de geógrafo e historiador en las carreras de Geografía e Historia del Departamento de Geografía de la Facultad de Matemática y Ciencias Naturales de la Universidad de Zagreb y del Departamento de Historia de la Facultad de Filosofía de la misma casa de estudios. Luego de obtener su título, comenzó a trabajar como profesor de geografía e historia en escuelas primarias y secundarias. Es autor de libros de texto para la escuela primaria y evaluador de escenarios de enseñanza, contenido educativo digital y libros de texto de historia. Actualmente está cursando estudios doctorales de Historia croata moderna y contemporánea, desarrollando durante dicho cursado un particular interés por la emigración croata con un enfoque en el accionar político de la emigración croata después de la Segunda Guerra Mundial. Ha dado a conocer los resultados de su investigación a través de trabajos y presentaciones en congresos internacionales. Escribe su tesis de doctorado sobre la emigración croata en Australia en la segunda mitad del siglo XX.

Wolly Krašić

wkrasic@hrstud.hr; krasicwl@gmail.com

Nació el 12 de julio de 1988 en Rijeka. Cursó la escuela primaria en Mrkopalj y terminó la escuela secundaria en Rijeka. En el año 2007 comenzó sus estudios superiores (pre diplomatura) en Arqueología e Historia en la Facultad de Filosofía de Zagreb y en el año 2010 sus estudios de grado (diplomatura) en Historia Moderna y Contemporánea, los cuales finalizó con la tesina “El accionar del Dr. Ante Ciliga en el Reino de Yugoslavia y la República Independiente de Croacia desde 1936 hasta 1944”. En 2012 comenzó sus estudios de posgrado en Historia Moderna y Contemporánea en la misma facultad finalizándolos en 2016 con la defensa de su tesis doctoral “La primavera croata y la emigración política croata”. En ambas ocasiones su director de tesis fue el Dr. Ivo Banac. En 2013 comenzó a trabajar en la oficina Genealogía d.o.o. en Zagreb. Desde 2019 se desempeña como docente en el Departamento de Demografía y Emigración Croata de la Facultad de Estudios Croatas de la Universidad de Zagreb. Se dedica a temas vinculados a la historia política croata de la segunda mitad del siglo XX. Entre ellos se destacan la problemática de la emigración política en el período 1945-1990, las formas de la resistencia croata de construcción estatal y la oposición en Croacia en el mismo periodo y el accionar del sistema represivo comunista yugoslavo. Junto con un gran número de artículos de opinión y publicaciones científicas, publicó dos monografías científicas: *La primavera croata y la emigración política croata* (Školska knjiga, 2018) y *El movimiento de resistencia croata* (AGM, 2018).

María Florencia Luchetti

maria.luchetti@imin.hr

Doctora en Ciencias Sociales, Magíster en Comunicación y Cultura y Licenciada y Profesora en Sociología de la Universidad de Buenos Aires. Fue auxiliar docente en la Materia Historia Social Argentina de la Facultad de Ciencias Sociales de esa misma universidad (2006-2014) y auxiliar de investigación y coordinadora del Archivo Audiovisual en el Instituto de Investigaciones Gino Germani (2011-2014). Fue también asesora experta senior en el Instituto de Investigación de la Facultad de Estudios Croatas de la Universidad de Zagreb y asistente en las materias Sociología de la Cultura y el Arte y Métodos de Investigación de la Emigración Croata en la misma institución (2018.-2021.). Desde 2021 trabajó como asesora experta senior y desde 2022 como asistente de investigación en el Instituto de Migraciones y Estudios Étnicos. Sus intereses de investigación incluyen la historia reciente, los medios de comunicación, las definiciones identitarias asociadas a políticas de integración y exclusión, los aspectos sociales y culturales de los procesos migratorios y problemáticas de archivo y fuentes de investigación.

Martha Mónica Martinic Arze

marthamartinic@gmail.com

Nació en la ciudad de La Paz Bolivia, tiene orígenes croatas por parte de padre y bolivianos por parte de madre. Es abogada de profesión, su práctica profesional en el sector público y privado se centra en asuntos de carácter administrativo y tributario, lo que le permite brindar un asesoramiento preventivo en materia impositiva, así como patrocinar procesos administrativos y judiciales ante las instancias de control gubernamental y jurisdiccional. Asimismo, brinda asesoramiento legal y administrativo en materia de gestión empresarial y recursos humanos, elaborando reglamentos para el desarrollo correcto de las actividades comerciales. Es miembro del Ilustre Colegio de Abogados de La Paz y Cochabamba, del Ministerio de Justicia de Bolivia, del Instituto Boliviano de Estudios Tributarios (IBET), de la Comunidad Croata de La Paz y parte del equipo de profesionales encargados de la elaboración de Estatutos y Reglamentos para la obtención de su personería jurídica.

Zoran Miočinović

zoran.miocinovic@optinet.hr; info@odvjetnik-zoran-miocinovic.hr

Nació en Zagreb el 27 de mayo de 1967. Terminó sus estudios primarios y secundarios en Petrinja. Estudió en la Facultad de Derecho de Zagreb entre 1986 y 1992, graduándose en junio de ese año. Entre 1992 y 2003 vivió en Barcelona, España, donde trabajó en diferentes empresas en el sector de compras y ventas. Desde entonces vive en Zagreb, donde trabajó en ese mismo rubro hasta 2014 (compras, ventas, gerencia, legales). Desde el 2012 es propietario de la agencia de traducciones Verbum Lexi d.o.o. que cuenta con una traductora permanente. Entre 2014 y 2017 se desempeñó como abogado en prácticas en el estudio legal de Damir Mokrović y desde 2017 tiene su propio despacho de abogados. Es intérprete jurado para los idiomas inglés, español, catalán y serbio. Se especializa en procedimientos administrativos relacionados con la adquisición de la ciudadanía croata, la devolución de propiedades nacionalizadas y herencias, así como en derecho comercial y laboral. La mayor parte de sus clientes son personas físicas y jurídicas extranjeras y en especial la diáspora croata de habla hispana.

Vedran Mučić

vmuic@arhiv.hr

Nació en el año 1986 en Bjelovar, donde finalizó la escuela primaria y la escuela técnica secundaria. Comenzó sus estudios de grado en 2007-2008 en la Facultad

de Filosofía de la Universidad de Zagreb donde se diplomó en el año 2013 en Historia Moderna y Contemporánea con orientación en investigación científica. En el año 2015 comenzó a realizar prácticas en el Archivo Estatal Croata, donde trabaja hasta el día de hoy, y en el año 2016 aprobó el examen profesional de archivística. Es autor de varios trabajos científicos y profesionales en el campo de las ciencias históricas y de numerosas contribuciones menores (bibliografías, presentaciones, etc.). También ha expuesto trabajos en varios congresos nacionales e internacionales. Su campo de interés comprende la archivística y la historia moderna y contemporánea.

Marina Perić Kaselj

marina.peric@imin.hr

Graduada de la Facultad de Filosofía de la Universidad de Zagreb, Departamento de Sociología. Realizó sus estudios de Maestría en Política Comparada en la misma universidad, en la Facultad de Ciencias Políticas, y de doctorado en el Departamento de Etnología y Antropología Cultural en la Facultad de Filosofía de esa misma casa de estudios. Autora de más de cuarenta trabajos científicos, dos libros y veinte artículos profesionales y evaluadora de diversos programas y proyectos profesionales y científicos. Ha participado en varios programas de radio y televisión y ha escrito artículos en publicaciones profesionales, revistas y periódicos con el objetivo de contribuir a la divulgación científica sobre la temática migratoria.

Luis Pesquera

luispesquera01@gmail.com

Nacido en Caracas, Venezuela, el 20 de agosto de 1990. Licenciado en Química egresado de la Universidad Central de Venezuela en 2017 y Magíster en Investigación Química por la Universidad de Santiago de Compostela (España) en 2021, programa al que accedió a través del plan de becas internacionales “Excelencia Mocidade Exterior”, auspiciado por el Gobierno Autonómico de Galicia. Ha tenido experiencias en diversos campos de la academia y la industria, desempeñándose como preparador docente, técnico de laboratorio geológico en un instituto universitario, analista químico en laboratorios de control de calidad y miembro de Departamentos de Calidad en industrias alimentarias varias. Ha participado como ponente en múltiples congresos en el área de polímeros y cuenta con una publicación internacional en el rubro. Como entusiasta de los idiomas, posee estudios en inglés, francés, italiano y croata. Actualmente reside y trabaja en Tenerife, España.

Milan Puh

milan.puhl@gmail.com

Doctor en un programa interdisciplinario con el tema “Los grupos folclóricos como política lingüística: el cuidado del idioma y las culturas de las comunidades eslavas en Brasil” de la Universidad de São Paulo (2017). Magíster en Filología y Lengua portuguesa de la misma universidad (2012). Graduado en Antropología y en Lengua y Literatura Portuguesa en la Universidad de Zagreb (2008) y en Historia en la Universidad de São Paulo (2018). Director del proyecto de investigación “Historia de los croatas y de la inmigración croata en Brasil” en el marco del cual se han publicado cuatro libros. Profesor adjunto en la Facultad de Pedagogía de la Universidad de São Paulo, donde también dicta la asignatura optativa de Lengua y Cultura Croata. Profesor de Lengua croata e Historia en dos hogares croatas, Croatia Sacra Paulistana y Sociedad de amigos de Dalmacia.

Danimiro Pulfer

d.pulfer@hotmail.com.ar

Nació en Buenos Aires, Argentina, el 25 de octubre de 1989. Participó activamente en la colectividad croata de su ciudad natal. Comenzó sus estudios en Ciencia Política (2008) en la Universidad de Buenos Aires. Luego de profundizar sus conocimientos en sociología (Introducción a la sociología) y filosofía (Introducción a la filosofía, ética, lógica, historia de la filosofía antigua) en esa casa de estudios, culminó su Licenciatura en Ciencia Política en la Universidad Nacional de San Martín, graduándose con una tesina en la que abordó el impacto de la desintegración de Yugoslavia en las asociaciones croatas bonaerenses. En esa universidad se desempeñó también como asistente de Investigación en el Área de Comportamiento Político e Instituciones de la Escuela de Política y Gobierno. Sus áreas de estudio en esta etapa *ad honorem* fueron opinión pública, popularidad presidencial, apoyo electoral y representación transnacional.

Vladimira Rezo

vrezo@hrstud.hr

Se graduó en Croatística en la Facultad de Filosofía de la Universidad de Zagreb en 1997 y defendió su tesis doctoral en 2011. Es profesora adjunta de la Carrera de Comunicación de la Facultad de Estudios Croatas dependiente de la misma universidad. Dicta asignaturas relacionadas con el idioma croata contemporáneo y la cultura, tales como Idioma en los medios de comunicación, Estilística en la comunicación mediática y Cultura, identidad y globalización. Es autora del libro de

investigación científica *La provincia es una masa densa. Lectura neohistorcista de la revista Savremeni pogledi (1935-1936)*, una veintena de artículos científicos y más de cuarenta trabajos de diverso tipo. Su interés científico se encuentra orientado hacia la literatura infantil, las teorías literarias contemporáneas, la ciencia de la cultura y la historia del idioma croata. Es miembro de la Asociación Croata de Investigadores de Literatura Infantil (HIDK), del Centro de Investigación en Literatura y Cultura Infantil de la Facultad de Formación Docente (CIDKK) y también del consejo editorial de la revista *Libri & Liberi* (a1). Compone ensayos para la emisión *Kozmopolis. Literatura en contexto* del tercer canal de Radio Croata.

Marija Rotim

marijarotim1@gmail.com

Nació en Đakov en 1991. Se graduó en 2016 en la Universidad Católica Croata con la tesina “Migraciones internacionales de las mujeres del territorio de la República Socialista de Croacia en el período 1960-1990, una mirada sobre Australia”. Desde 2017 cursa su Doctorado en Historia en la Facultad de Estudios Croatas de la Universidad de Zagreb. Es autora de varios trabajos en publicaciones nacionales e internacionales. La gama de temas es variada, destacándose la investigación del campo de la historia de las migraciones, la feminización de las migraciones, la historia jurídica, la historia de la educación, así como también la historia local de los habitantes de Đakov. Estrechamente unido a sus actividades de investigación, obtuvo el segundo y tercer lugar en el “Concurso al mejor trabajo de jóvenes historiadores sobre Eslovenia, Sirmia y Baranja”, del Instituto Croata de Historia, Sección Historia de Eslovenia, Sirmia y Baranja.

Graciela Soledad Rušoci

srusoci@gmail.com

Licenciada en Turismo de la Universidad Nacional de Lanús, Argentina, (2006) y Magíster en Economía y Gestión del Turismo de la Universidad Buenos Aires. Posee más de 13 años de experiencia en la actividad turística. En el sector público, se desarrolló como auditora interna en el Ente de Turismo del Gobierno de la Ciudad Autónoma de Buenos Aires, y dentro del sector privado en diferentes áreas de empresas de viajes y turismo minoristas y mayoristas emisoras y receptoras. También ha sido Ayudante de Primera en la cátedra Sistemas Turísticos, en la Maestría donde estudió. Durante los años 2010 y 2011 estudió el idioma croata en la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Zagreb. En ese período, trabajó como profesora de idioma español y en el rubro hotelero, en la ciudad de Supetar, Croacia. Su interés es poder desarrollarse en el área de promoción

institucional y relaciones exteriores.

Cristina Solián

soliancristina@hotmail.com

Profesora y Licenciada en Antropología egresada de la Facultad de Humanidades y Artes de la Universidad Nacional de Rosario (Argentina). Es integrante investigadora del CEACU (Centro de Estudios Antropológicos en Contextos Urbanos) de la misma institución. Sus cuatro abuelos y su madre son croatas de la zona de Dalmacia, de la isla de Hvar. Se ha dedicado a la docencia en Escuelas Medias de la Provincia de Santa Fe dictando Historia, Ciencias Sociales y Seminarios de Investigación (1984-2009) y desde el año 2000 desarrolló también tareas de investigación en el CEACU siguiendo una línea relacionada con los procesos migratorios europeos desde los Balcanes hacia la Argentina. Su pertenencia, desde el año 2000, al Centro Cultural Croata de la ciudad de Rosario hace que pueda radicar su estudio en esa localidad y en otras pequeñas comunidades del sur santafesino donde se instalaron su madre y abuelos a principios del Siglo XX y muchos otros migrantes desde Croacia. Es autora del libro *Entre Yugoslavos y Croatas. Migración, voces e identidades en Rosario y localidades de la pampa húmeda*. Laborde Editor. 2016. donde ha volcado algunos resultados de sus investigaciones. Actualmente trabaja aplicando el enfoque biográfico con migrantes croatas y sus descendientes y cursa Seminarios de la Red CLACSO (Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales) sobre Memorias Migrantes.

Radovan Tadej

tadej.radovan@gmail.com

Nació en el año 1956 en Zlobin, es abogado de profesión y escritor de vocación. Su ciudad natal, su historia, gente y costumbres, la lengua con la cual habla o con la cual hablaban, representan una fuente de inspiración para su sensibilidad artística e interés científico. Ha publicado artículos, registros, estudios y poemas. Participó en programas de Radio Rijeka, y en una serie de compendios poéticos y antologías, entre las cuales se encuentra *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća (tusculum antologija)*. Sobre la base de un guión de su autoría fue filmado en 1995 un documental sobre Josip Marohnić, defensor de la comunidad croata en los Estados Unidos a comienzos del siglo XX, bajo la dirección del cineasta originario de Rijeka Bernardin Modrić, y en coproducción con Istra-film de Rijeka y HTV. Es colaborador permanente de *Škabelina*, el primer portal en dialecto čakavski (<https://skabelin.hr>). Ha realizado las siguientes publicaciones: *I seljavanje iz Zlobina* (estudio histórico-sociológico), 1995; *U potrazi za izgubljenim Zlobinja-*

rima–Zlobinski iseljenički čeljadopis: Prilozi istraživanju prekomorskog iseljavanja iz jednog malenog mjesta u zaleđu Hrvatskog primorja, Bakarski zbornik V, 1999; *In Search of the Lost People of Zlobin* (estudio histórico en idioma inglés) 1999; *Kukuljanovo - Sto i pedeset godina u životu jedne škole 1853–2003* (estudio histórico) 2004; *In Search of the Lost People of Zlobin– Research on Overseas Emigration from a Croatian Village on the Adriatic Coast* (estudio histórico en idioma inglés) segunda edición, 2006; *Priče iz zlobinske starine – prilozi za upoznavanje najstarije prošlosti našega mjesta*, cuarenta relatos históricos publicados con motivo del 170mo aniversario de la parroquia de Zlobin, 2014 y *Putovima Pavla Vidasa (O životu, putovanju i pisanju jednog iseljenika)*, en coautoría con Vjekoslava Jurdana, Institut za migracije i narodnosti Zagreb i Katedra Čakavskog sabora „Bakarskoga kraja”, Škrljevo, Zagreb, 2021.

Oliver Zambrano Alemán

universocroata@gmail.com

Tesista del Doctorado en Historia en la Universidad Central de Venezuela (UCV) e investigador de la inmigración croata a Sudamérica. Aunado a ello, Licenciado en Historia (UCV, 2005) y Magíster Scientiarum en Relaciones Internacionales (UCV, 2013). Estudiante del programa Croaticum 2011-2012. Profesor de seminarios y materias electivas vinculadas a la historia de Croacia en la Escuela de Historia de la UCV (2006 y 2017) e Instructor de idioma croata básico en la Asociación Cultural de Damas Croatas de Venezuela (2013 y 2018). Coautor y compilador del libro "Totalitarismo. Concepciones y prácticas", así como de ponencias sobre Croacia entre las que destacan: 1. La diáspora croata en Venezuela 1948-2018. Zagreb, Croacia, 2018; 2. Inmigración croata en Venezuela 1945-1991. Osijek, Croacia, 2018; 3. La lucha por la identidad del pueblo croata desde Venezuela 1945-1991. Barquisimeto, Venezuela, 2015; 4. Impacto del Estado Independiente en el imaginario croata, Caracas, Venezuela, 2015; 5. Sustentabilidad y soberanía en la frontera croata-montenegrina. Caracas, Venezuela, 2015; 6. La participación de los organismos internacionales en las guerras de la ex Yugoslavia 1991-1995. Caracas, Venezuela, 2009.

Marija Zelić

marijazelic1412@gmail.com

Nació el 14 de diciembre de 1994 en Makarska. Cursó estudios de pregrado (pre diplomatura) y grado (diplomatura) en Sociología y Filosofía en la Facultad de Filosofía de la Universidad de Zagreb y en 2019 defendió su tesina *Emoticones: ¿hacia una ciborgización de la sociedad?* Desde 2020 cursa el Doctorado en So-

ciología en la misma casa de estudios. Sus áreas de interés científico y profesional son la sociología de los medios y tecnología contemporáneos y la sociología de la cultura digital. Es autora de varios artículos científicos y profesionales y ha participado en varios simposios, congresos y reuniones científicas nacionales e internacionales. Desde 2020 trabaja como asistente en el Departamento de Sociología de la Facultad de Estudios Croatas.

Tihomir Zovko

tihomir.zovko@fpmoz.sum.ba

Nació el 22 de julio de 1960 en Široki Brijeg, donde finalizó la escuela primaria y secundaria. En el año 1982 culminó sus estudios universitarios en la Facultad de Filosofía de Zadar, en el Departamento de Historia (Historia e Historia del Arte). En 1996 defendió su tesis en la Facultad de Filosofía de Zagreb, alcanzando la formación profesional VII/2 con el título de Magíster en Ciencias Humanísticas, en el área de Historia. En 2012 defendió su tesis doctoral *Renacimiento nacional croata en el territorio de Herzegovina (1840-1914)* en la Universidad de Zadar. Desde el año 1982 hasta 1994 trabajó en el Centro de enseñanza media en Široki Brijeg y durante 1994, en el Instituto de Educación HR HB en Mostar como Asesor superior educativo en Historia. Desde 1995 hasta 2006 trabajó en la Facultad de Pedagogía (que luego sería la Facultad de Filosofía) de Mostar. En 2006 se trasladó a la Facultad de Ciencias Exactas, Naturales y de la Educación de la Universidad de Mostar. Ha sido director y miembro de comisión para la revisión de más de cincuenta tesis de grado y Presidente de la Comisión de Exámenes Profesionales de Historia. Es autor de planificaciones y programas docentes de la cátedra de Historia para la educación primaria y secundaria. Fue miembro de la Comisión Nacional de Bosnia y Herzegovina para la UNESCO y del Consejo de Gobierno de la Universidad de Mostar. Ha cumplido dos mandatos como integrante del Consejo de la Fundación para la Cinematografía de Sarajevo, así como diversas funciones en la Federación de tenis de Bosnia y Herzegovina.

